Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn
Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn

İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

YUSUF SIDKÎ EL-MARDİNÎ

8. CİLT

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 50

Dinî İlimler Serisi : 8

Kitabın Adı : MESÎRU UMÛMİ'L-MUVAHHİDÎN
ŞERH U TERCEME-İ KİTÂB-I İHYÂU ULÛMİ'D-DÎN
İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ, 8. CİLT (11 CİLT)

Metin : İmâm Gazzâlî (ö. 505/1111)

Tercüme ve Şerh : Yusuf Sıdkî el-Mardinî (ö. 1319/1902)

Özgün Dili : Osmanlıca

Yayına Hazırlayanlar : Prof. Dr. Mustafa Koç — Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; Prof. Dr. Eyyüp Tanrıverdi — Dicle Üniversitesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Son Okuma : Dr. Göker İnan (Yazma Eser Uzmanı)

Arşiv Kayıt : İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. 5857

Kitap Tasarım : Abdusselam Ferşatoğlu

Yapım : Fotografika Ltd. Şti.

Baskı : Pasifik Ofset, Cihangir Mah. Baha İş Merkezi A Blok 34310
Haramidere-İstanbul. Tel.: 0212 412 17 77 Sertifika No. 12027

Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2018

Baskı Miktarı : 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Yusuf Sıdkî el-Mardinî
Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn
İhyâ Tercüme ve Şerhi, 8. Cilt (11 Cilt)

1. İhyâ, 2. Dinî İlimler, 3. Ahlâk, 4. Gazzâlî, 5. Yusuf Sıdkî el-Mardinî

ISBN: 978-975-17-3772-4 (Takım) 978-975-17-4032-8 (8. Cilt)

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel. : +90 (212) 511 36 37
Faks : +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

MESÎRU UMÛMİ'L-MUVAHHİDÎN
ŞERH U TERCEME-İ KİTÂB-I İHYÂU ULÛMİ'D-DÎN

İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

(ÇEVİRİ YAZI - TIPKIBASIM)

8. CİLT

YUSUF SIDKÎ EL-MARDİNÎ
(ö. 1902)

Yayına Hazırlayanlar
Mustafa Koç
Eyyüp Tanrıverdi

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

KİTĀBU ZEMMİ'D-DÜNYĀ VE HÜVE'L-KİTĀBU'S-SĀDİSÜ MİN RUBᶜI'L-MÜHLİKĀTİ MİN KÜTÜBİ *İHYĀʾİ ᶜULŪMİ'D-DĪN*

[كتاب ذم الدنيا وهو الكتاب السادس من ربع المهلكات من كتب إحياء علوم الدين]

Dört mücelledden ᶜibāret ve kırk kitābdan müretteb ü mühezzeb *İhyāʾu ᶜUlūmi'd-Dīn* adlı olan kitāb-ı güzīnin rubᶜ-ı mühlikāt nāmıyla müsemmā olan üçüncü mücelledinin altıncı kitābı yaᶜnī zemm-i dünyāda olan kitāb-ı hikmet-nisābı dahi budur ve minallāhi't-tevfīk.

Bismillāhirrahmānirrahīm

[الحمد لله الذي عرف أولياءه غوائل الدنيا وآفاتها وكشف لهم عن عيوبها وعوراتها حتى نظروا في شواهدها وآياتها ووزنوا بحيسناتها سيئاتها فعلموا أنه يزيد منكرها على معروفها ولا يفي مرجوها بمخوفها ولا يسلم طلوعها من كسوفها ولكنها في صورة امرأة مليحة تستميل الناس بجمالها ولها أسرار سوء قبائح تهلك الراغبين في وصالها ثم هي فرارة عن طلابها شحيحة بإقبالها وإذا أقبلت لم يؤمن شرها ووبالها إن أحسنت ساعة أساءت سنة وإن أساءت مرة جعلتها سنة فدوائر إقبالها على التقارب دائرة وتجارة بنيها خاسرة بائرة وآفاتها على التوالي لصدور طلابها راشقة ومجاري أحوالها بذل طالبيها ناطقة فكل مغرور بها إلى الذل مصيره وكل متكبر بها إلى التحسر مسيره شأنها الهرب من طالبها والطلب لهاربها ومن خدمها فاتته ومن أعرض عنها واتته لا يخلو صفوها عن شوائب الكدورات ولا ينفك سرورها عن المنغصات سلامتها تعقب السقم وشبابها يسوق إلى الهرم ونعيمها لا يثمر إلا الحسرة والندم فهي خداعة مكارة طيارة فرارة لا تزال تتزين لطلابها حتى إذا صاروا من أحبابها كشرت لهم عن أنيابها وشوشت عليهم مناظم أسبابها وكشفت لهم عن مكنون عجائبها فأذاقتهم قواتل سمامها ورشقتهم بصوائب سهامها بينما أصحابها منها في سرور وإنعام إذ ولت عنها كأنها أضغاث أحلام ثم عكرت عليهم بدواهيها فطحنتهم طحن الحصيد ووارتهم في أكفانهم تحت الصعيد إن ملكت واحداً منهم جميع ما طلعت عليه الشمس جعلته حصيداً كأن لم يغن بالأمس تمنى أصحابها سروراً وتعدهم غروراً حتى يأملون كثيراً ويبنون قصورا فتصبح قصورهم قبورا وجمعهم بورا وسعيهم هباء منثورا ودعاؤهم ثبورا هذه صفتها وكان أمر الله قدراً مقدورا]

Musannif-i merhūm sünnet-i müstemirre ve ᶜādet-i müstakirresi üzere işbu kitāb-ı ᶜibret-işrābı teyemmünen ve teberrüken miftāh-ı ebvāb-ı hayr ve misbāh-ı irhāb-ı seyr olan besmele-i şerīfe ile feth ü küşād ve evvel ve āhirde zikr ü īrādı farīza-i zimmet-i irşād olan zemzeme-i şükr ü sipāsı dahi ᶜunvān-ı murādında takdīm ve niᶜmet-i mütevāliyeyi taᶜzīm edip onunla her bir emr-i hayrın ibtidāsı mesnūn olan kelime-i mübāreke-i hamdeleyi yād ederek buyurdu ki "الحمد لله الذي عرف اولياءه غوائل الدنيا وآفاتها، إلى أخره" Bu dībāce-i pesendīde ile berāᶜat-i istihlāli mürāᶜat etmiş olduğundan birinci fıkrasında mahall-i bahsi beyān ve ᶜillet-i gāye-i maksadı tibyānında dünyānın şevāhid ve āyātına nazar edip hasenātı ile seyyiʾātını vezn etmek üzere gavāil ve āfātını evliyāsına taᶜrīf ve onlara ᶜuyūb ve ᶜavrātını teksīf eden Hazret-i Cihān-āferīn olan Allāhu ᶜazīmü'ş-şāna kāffe-i mehāmidi muhīt ve şāmil olan hamd-i müstemirr ü dāim ile hamd olsun diye ᶜarz-ı rūy-ı medh ü senā etmekle mebāhisine şürūᶜ ettiği dünyā-i fāniyeyi mücmelen sıfātı serdiyle hakīkat-i dünyāyı ᶜavārız-ı hādisesiyle tavsīf kılıklı mahmūdun ᶜaleyh olan niᶜmeti dahi īmā edip dedi ki "فعلموا أنه يزيد منكرها على معروفها، إلى آخره" Yaᶜnī evliyāsı o keşf ve taᶜrīf ile yakīnen anlayıp bildiler ki ᶜale't-tahkīk dünyānın münkerātı maᶜrūfu üzerine zāid olup mahūfuna mercūsu vefā etmez ve küsūfünden tulūᶜu sālim olmaz velākin kendi zātını temsīlen melīha ve hasnā ve raᶜnā bir hatun kişinin sūretinde ᶜaleme gösterip cemāliyle nāsı tarafına istimāle eder. Ve maᶜa-hāzā onun esrār-ı sūʾ ve kabāyihi vardır ki visāline ragbet ve tamaᶜ edenleri helāk ettirir. Ve dahi birtakım tıbāᶜ-ı sūʾ ve hūy-ı bed ve ahlāk-ı seyyiʾeleri olduğunu dahi tahkīk ettiler ki kendisi tālibinden şārid ve ziyādesiyle nāşiz ve firār edicidir, ikbālinde dahi şahīha ve bahīledir ki bir kimseye teveccüh ve ikbāl [7] eder ise onun şerr ve vebālinden emniyyet olunmaz. Eger bir sāᶜatte ihsān ederse bir sene isāʾet eder ve bir kerre isāʾet ederse onu ᶜādet eder. Mā-hasal devāir-i ikbāli tekārüb üzere devr edicilerdir ve ebnāsının ticāretleri ziyānkār ve kāsiddir ve āfātının oklarını ᶜale't-tevālī tālibinin sīnelerine kendisi remy etmektedir. Hem dahi ahvālinin mecārīleri hemīşe tāliblerinin züllerine nātıklardır ki onun her bir magrūru onun masīri mezelletedir ve her bir mütekebbiri mesīri hasretedir.

Şeʾni tālibinden kaçmaktır ve kaçkınını aramaktır, yaᶜnī ondan kaçıp firār edeni istemektir. Kim ki ona hizmet ederse ondan geçip gider ve kim ki ondan yüz çevirip iᶜrāz eylerse ona muvāfakat edip itāᶜat eder. Dāimen ve müstemirren onun safvı şevāib-i küdūrāttan hālī olmaz ve onun sürūru gussa ve kaygıdan vāreste ve münfekk olmaz. Onun selāmeti sekamı taᶜkīb ettirir, civānlığı pīrliğe sevk eder ve naᶜīmi ancak hasret ve nedemi ismār eder. Āhir bir haddāᶜa-i mekkāre ve tayyāre-i ferrāredir ki tāliblerine bezelenmekten zāil olmaz ve onun ehibbāsı ölünce onlara yırtıcı dişlerini açar da menāzım-ı esbābı dahi üzerlerine teşvīş edip ᶜacāib-i mestūre vü meknūnlerini onlara açık eder de onlara sümūm-ı kātilesini izāka ve sihām-ı sāibelerini remy eder. Onun ashābı sürūr-ı niᶜamından mahmūr iken nāgehān azgās-ı ahlām gibi onları bırakıp döner sonra onlara devāhī ve mesāibini taᶜkīr etmekle un gibi onları öğütüp tahn eder ve kefenleri içinde zīr-i zemīnde onları defn eder. Farazan ve takdīren onlardan eger bir kimseye rūy-i zemīnde olan cemīᶜ-i mülk ü mālı temlīk ederse fevren dönüp onu biçilmiş kuru ot gibi telef eder, sanki dünden beri onun bir nefᶜi yok gibi ona bī-fāide eder. ᶜĀdeti ashābına sürūru temennī ettirir ve gurūru onlara vaᶜd edip aldatır tā ki emellerini teksīr ettirip cānlarına köşkleri yaptırırlar, sonra köşkleri onlara mezār ve kubūra döner de cemiᶜleri bevr ve hālik olur ve o gūşişleri bī-fāide hebāʾen mensūr olur ve duᶜāları helāk ve sübūr olur yaᶜnī nefslerini bed-duᶜā ve inkisār ile nefslerine ᶜadem ve veyli temennī eylerler. İşte sıfatı budur ve Allāhu taᶜālānın emri takdīr olunmuş hükm-i katᶜī oldu.

[والصلاة والسلام على محمد عبده ورسوله المرسل إلى العالمين بشيراً ونذيرا وسراجاً منيرا وعلى من كان من أهله وأصحابه له في الدين ظهيرا وعلى الظالمين نصيرا وسلم تسليماً كثيراً]

Ve dahi salāt-ı dāimeyi hamd ü senāya terdīfen sultān-ı enbiyāya ihdāsıyla musannif-i merhūm "والصلاة على محمد عبده ورسوله، إلى آخره" diye tahiyye-i tayyibeyi ona izāfe ve edā etti, yaᶜnī kāffe-i ᶜālemīne beşīr ve nezīr ve sirāc-ı münīr olarak nebiyy-i mersūlü ve ᶜabd-i makbūl ü emcedi olan Hazret-i Muhammed'e salāt-ı tāmme vü dāime olsun ve

dīnde onun zahīri ve zaleme üzerine onun nazīri olan āl ve ashābına dahi o salavāt-ı kāmile mahfūf ve methūfe olsun ve kāffelerine Cenāb-ı Vācibü'l-vücūd pek çok selām-ı kesīri dahi ihsān etsin diye hatm-i dībāce-i kitāb etti.

[أما بعد فإن الدنيا عدوة لله وعدوة لأولياء الله وعدوة لأعداء الله أما عداوتها لله فإنها قطعت الطريق على عباد الله ولذلك لم ينظر الله إليها منذ خلقها]

Pes ez-īn maᶜlūm ola ki tahkīk ve tahkīkan dünyā-i deniyye Hazret-i Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ve onun evliyāsına ve aᶜdāsına ᶜadüvv ve düşmandır. Zāt-ı Zü'l-Celāl'e ᶜadāveti şol yüzdendir ki onun ᶜibādı üzerine yolu kesip kātıᶜ-ı tarīk olduğundandır ve onun için onu halk ettiği andan beri Zāt-ı Zü'l-Celāl ona nazar buyurmamıştır.

[وأما عداوتها لأولياء الله عز وجل فإنه تزينت لهم بزينتها وعمتهم بزهرتها ونضارتها حتى تجرعوا مرارة الصبر في مقاطعتها]

Ve Allāhu taᶜālānın evliyāsına olan ᶜadāveti ise o dahi o vechtendir ki dünyā onlara zīnetlenip bezelendi ve zehret ve nadāretiyle onlara ᶜumūm ve ihāta etti, tā ki mukātaᶜasında onlara merāret-i sabrı içirip telh-i şekībāyı tattırdı.

[وأما عداوتها لأعداء الله فإنها استدرجتهم بمكرها وكيدها فاقتنصتهم بشبكتها حتى وثقوا بها وعولوا عليها فخذلتهم أحوج ما كانوا إليها فاجتنوا منها حسرة تتقطع دونها الأكباد ثم حرمتهم السعادة أبد الآباد فهم على فراقها يتحسرون ومن مكايدها يستغيثون ولا يغاثون بل يقال لهم ﴿قَالَ اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ﴾ ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ﴾]

Ve aᶜdāullāha olan ᶜadāveti ise o dahi o vechtendir ki onları mekr ve keydi ile istidrāc ederek onları tuzağına düşürüp tuttu tā ki onunla vāsık olup üzerine taᶜvīl ettiler ve bu hudᶜalarla onları rezīl edip tā ki en ziyāde hüsn-i hālleri ona mezīd-i ihtiyācları oldu ve ᶜākıbet ondan bir hasreti iktitāf ettiler ki o hasret cigerleri parçalattı sonra ebede'l-ābād saᶜādetten onları mahrūm etti ki hemīşe firākına mütehassir ve müteᵓessif olup mekāyidinden halās bulmağa imdād isterler de onlara bir

feryād-res olmaz, ancak onlara denilir ki ﴿قَالَ اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ﴾[1] ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ﴾[2] Yaʿnī "Cehennemde kalıp hāmūş olun ve bana kelām söylemeyin, sizin için hurūc ve defʿ-i ʿazāb yoktur" ki bu āyet-i kerīme sūre-i Müʾminīnin yüz dokuzuncu āyetidir. Ve o gürūh o kimselerdir ki hayāt-ı dünyāyı niʿmet-i āhirete bedel ettiler, dünyāda ve āhirette onlardan ʿazāb hafīf olmaz ve onlara dāreynde yardım olunmaz.

[وإذا عظمت غوائل الدنيا وشرورها فلا بد أولاً من معرفة حقيقة الدنيا وما هي وما الحكمة في خلقها مع عداوتها وما مدخل غرورها وشرورها فإن من لا يعرف الشر لا يتقيه ويوشك أن يقع فيه ونحن نذكر ذم الدنيا وأمثلتها وحقيقتها وتفصيل معانيها وأصناف الأشغال المتعلقة بها ووجه الحاجة إلى أصولها وسبب انصراف الخلق عن الله بسبب التشاغل بفضولها إن شاء الله تعالى وهو المعين على ما يرتضيه]

Ve dünyānın gavāil ve şürūru bu sūretle ʿazīm olunca lāzımdır ki evvelā dünyānın hakīkati biline yaʿnī onun maʿrifete hakīkati lābüddür ki dünyā nedir ve bu ʿadāvetle maʿan onun hilkatinde olan hikmet nedir ve onun gurūr ve şürūrunun medhali nedir, zīrā şerri bilmeyen kimse şerrden ittikāʾ etmez, [8] içine düşmeğe karīb olur. Bināen ʿaleyh biz dünyānın zemmi ve emsile ve hakīkati ve maʿānīsinin tafsīli ve ona müteʿallik olan asnāfı ve envāʿ-ı iştigāli ve usūlüne olan vech-i hāceti ve fuzūlünün teşāgulü sebebi ile Allāhu taʿālādan halkın esbāb-ı insırāfla-rını inşāallāhu taʿālā burada zikr ü beyān edeceğiz. Şöyle ki:

Beyānu Zemmi'd-Dünyā

[بيان ذم الدنيا]

[الآيات الواردة في ذم الدنيا وأمثلتها كثيرة وأكثر القرآن مشتمل على ذم الدنيا وصرف الخلق عنها ودعوتهم إلى الآخرة بل هو مقصود الأنبياء عليهم السلام ولم يبعثوا إلا لذلك فلا حاجة إلى الاستشهاد بآيات القرآن لظهورها وإنما نورد بعض الأخبار الواردة فيها]

1 Müminūn, 23/108.

2 Bakara, 2/86.

Zemm-i dünyānın beyānı ise işte bu mebhastır. Dünyānın zemminde ve onun emsilesinde vārid olan āyāt-ı Kurʾāniyye çoktur, Kurʾān'ın ekser-i āyātı dünyānın zemmine müştemildir ki ondan halkı sarf ve āhirete daʿvet ederler, belki enbiyā-i ʿizām ʿaleyhime's-selām esās-ı maksad ve aʿzam-ı murādları odur, ancak onlar bunun için mersūl ve mebʿūs olmuşlar, kaldı ki zuhūruna mebnī āyāt-ı Kurʾāniyye ile istişhāda hācet yoktur, ancak hakkında vārid olan ahbār-ı celīle-i nebeviyyeyi īrād edelim:

[فَقَدْ رُوِيَ أن رسول الله صلى الله عليه وسلم مر على شاة ميتة فقال أترون هذه الشاة هينة على أهلها قالوا من هوانها ألقوها قال والذي نفسي بيده للدنيا أهون على الله من هذه الشاة على أهلها ولو كانت الدنيا تعدل عند الله جناح بعوضة ما سقى كافرا منها شربة ماء]

Şöyle ki Zāt-ı sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī üzerine mervī olmuş ki bir gün esnā-i tarīkte giderken zibillikte bir koyun lāşe-i cīfesini görmüş ve sahābet-i seniyyesinde giden ashāb-ı ʿizāma fermān buyurmuş ki "أَتَرَوْنَ هَـذِهِ الشَّـاةَ هَيِّنَةً عَلَى أَهْلِهَا" Yaʿnī "Siz bu şātı ehli üzerine heyyine olduğunu görür müsünüz?" diye onları isticvāb buyurdukta, onlar: "Züll ve hevānından nāşī ashābı mezbeleye ilkā etmişler" diye beyān-ı reʾy etmeleriyle, efendimiz: "وَالَّـذِي نَفْسِـي بِيَـدِهِ لَلدُّنْيَـا أَهْـوَنُ عَلَـى اللهِ مِـنْ هَـذِهِ الشَّاةِ عَلَى أَهْلِهَا وَلَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا تَعْدِلُ عِنْدَ اللهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ مَا سَقَى كَافِرًا مِنْهَا شَرْبَةَ مَـاءٍ"[3] buyurdu ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Benim nefsim onun yed-i kudretinde olan Hālık-ı müteʿālīye kasem ederim ki dünyā ehline bu şāttan ziyāde Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine ehvendir ve Allāhu taʿālānın ʿindinde dünyā bir sivrisinek kanadına değip muʿādili olmuş olsaydı ondan bir kāfire bir içim suyu içirmezdi."

[وقال صلى الله عليه وسلم "الدنيا سجن المؤمن وجنة الكافر" وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "الدنيا ملعونة ملعون ما فيها إلا ما كان منها" وقال أبو موسى الأشعري قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "من أحب دنياه أضر بآخرته ومن أحب آخرته أضر بدنياه فآثروا ما يبقى على ما يفنى" وقال صلى الله عليه وسلم "حب الدنيا رأس كل خطيئة"]

---

3 *Sunenu* İbn Māce, 2/1376, no: 4110; *Sunenu* Tirmizī, 4/138, no: 2320.

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ"[4] Yaʿnī "Dünyā müʾminin zindānı ve kāfirin cennetidir." Ve dahi buyurmuş ki "الدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ مَلْعُونٌ مَا فِيهَا إِلَّا مَا كَانَ مِنْهَا"[5] Yaʿnī "Dünyā melʿūnedir ve Allāhu taʿālaya müteʿallık olan zikr ü ʿibādet ve ʿabīd-i hāssası mā-ʿadāsından her ne ki dünyāda var ise melʿūndur, ancak Allāhu taʿālāya olan şeyʾ melʿūn değildir." Ve Ebū Mūsā el-Eşʿarī demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ أَحَبَّ دُنْيَاهُ أَضَرَّ بِآخِرَتِهِ ومَنْ وَمَنْ أَحَبَّ آخِرَتَهُ أَضَرَّ بِدُنْيَاهُ فَآثِرُوا مَا يَبْقَى عَلَى مَا يَفْنَى"[6] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Kim ki dünyāsını severse kendiye āhiretini mazarrat eder ve kim ki āhiretini severse kendi dünyāsına zarar eyler. Kaldı ki siz fānī olan nesneye bākī olan şeyʾi īsār ve tercīh ediniz" yaʿnī siz fānī olan dünyāyı sevmeyiniz tā ki āhiretinize zarar vermeyesiz, ancak āhireti seviniz velev ki onunla dünyānıza zararı vardır, çünkü dünyā fānidir, fānī olan şeyʾ muhabbete lāyık ve sezā olmaz ve āhiret bākīdir, takdīm ve tercīhe müstehakk ve muhabbete elyak ve ahakktır demek olur. Ve dahi ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ"[7] Yaʿnī "Dünyānın hubbu her bir hatīʾenin reʾsidir" ki her bir günāhın asl ve esās ve mayasıdır, çünkü dünyāda her ne maʿsiyet düşerse kāffesi hubb-ı dünyādan neşʾet ve tevellüd eder.

[وقال زيد بن أرقم كنا مع أبي بكر الصديق رضي الله عنه فدعا بشراب فأتي بماء وعسل فلما أدناه من فيه بكى حتى أبكى أصحابه وسكتوا وما سكت ثم عاد وبكى حتى ظنوا أنهم لا يقدرون على مسألته قال ثم مسح عينيه فقالوا يا خليفة رسول الله ما أبكاك قال كنت مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرأيته يدفع عن نفسه شيئاً ولم أر معه أحداً فقلت "يا رسول الله ما الذي تدفع عن نفسك" قال "هذه الدنيا مثلت لي فقلت لها إليك عني ثم رجعت فقالت إنك إن أفلت مني لم يفلت مني من بعدك"]

---

4 *Sunenu* İbn Māce, 2/1378, no: 4113; *Musnedu* Ahmed, 14/44, no: 8289; İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 40, no: 123.

5 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 191, no: 543, *Sunenu*'d-Dārimī, 1/350, no: 331; *Sunenu* İbn Māce, 2/1377, no: 4112.

6 *Musnedu* Ahmed, 32/470, no: 19697; *Sahīhu* İbn Hibbān, 2/486, no: 709.

7 *Hilyetu'l-Evliyā*, 6/388.

Ve Zeyd b. Erkam rivāyet edip demiş ki "Biz Ebī Bekr-i Sıddīk ᶜaleyhi'r-rıdvān ile berāber bulunduğumuz hālde Ebū Bekr bir şarābı emr etti ve bal şerbeti ona takdīm ettiler. O dahi onu alıp ağzına takrīb ettikte ağlamağa başladı, tā ki hem-bezm ve ashābını dahi ağlattı, hattā onlar ağlamaklarını kestiler de kendisi giryesini kesmedi ve bir dahi ağlamağı tutup girye ve zārīye ᶜavdet eyledi, tā ki ashābı zann ettiler ki ondan bir şeyᵓ suᵓāl etmeğe kudretleri yoktur, sonra kendisi dahi gözlerini silip hāmūş oldu. O vaktte ashābı: "Ey halīfe-i Resūl-i Hudā, seni ağlatan ne idi?" diye sordular. O dahi: "Ben Resūl-i kibriyā ᶜaleyhi ekmelü't-tahāyā efendimizle berāber olduğum hālde gördüm ki efendimiz kendisinden bir şeyᵓ iteleyip defᶜ ediyor, hālbuki ben onunla berāber bir kimseyi görmüyorum, ben dahi: "Yā Resūlallāh, sen kendi nefsinin üzerinden iteleyip defᶜ ettiğin şeyᵓ nedir?" diye suᵓāl ettim. Efendimiz "هَذِهِ الدُّنْيَا مَثَّلَتْ لِي"[8] ilh. buyurdu ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "İşbu dünyā bana mütemessil ve müteşahhıs oldu ve ben ona dedim ki "Sen benden uzak ol!" O dahi çekilip gittikten sonra dönüp bana dedi ki "Sen eger benden koyuverilip kurtuldunsa senden sonra olanlar benden koyuverilip kurtulmazlar!" [9]

[وقال صلى الله عليه وسلم "يا عجباً كل العجب للمصدق بدار الخلود وهو يسعى لدار الغرور" وروي أن رسول الله صلى الله عليه وسلم وقف على مزبلة فقال "هلموا إلى الدنيا" وأخذ خرقاً قد بليت على تلك المزبلة وعظاماً قد نخرت فقال "هذه الدنيا" وهذه إشارة إلى أن زينة الدنيا ستخلق مثل تلك الخرق وأن الأجسام التي ترى بها ستصير عظاماً بالية]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "يا عجباً كل العجب للمصدق بدار الخلود وهو يسعى لدار الغرور"[9] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Ben ᶜacebin cemīᶜisini taᶜaccüb edip derim ki yā ᶜaceben o kimseden ki dār-ı hulūda musaddık olup da dār-ı gurūra saᶜy eder!" ki dār-ı hulūda tasdīk eden ādem onun saᶜyı elbette dār-ı hulūda olmak gerektir,

---

8 *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 4/344, no: 7856; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/113, no: 10039.

9 *Hilyetu'l-Evliyā*, 3/129; *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/347, no: 595; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/124, no: 10056.

dār-ı gurūra saᶜy etmez demek olur. Ve dahi mervī olmuş ki bir gün zāt-ı ᶜālī-i Hazret-i Risālet-penāhī bir mezbele üstünde durup "هَلُمُّوا إِلَى الدُّنْيَا"[10] buyurmuş yaᶜnī "Siz dünyāya geliniz!" diye emr etmiş ve mezbeleden eski köhnelenmiş paçavralarla çürümüş kemikleri alıp "هَذِهِ الدُّنْيَا" buyurmuş, yaᶜnī "Dünyā budur!" diye göstermiş. Bu bir işārettir ki dünyānın cemīᶜ-i zīnet ve ārāyişi bu paçavralar ve bu aᶜzām-ı bāliye gibi köhneleyip kāffesi çürüyecektir yaᶜnī gördüğünüz ecsām dahi bunun gibi çürümüş kemikler olacaktır demek olur.

[وقال صلى الله عليه وسلم "إن الدنيا حلوة خضرة وإن الله مستخلفكم فيها فناظر كيف تعملون إن بني إسرائيل لما بسطت لهم الدنيا ومهدت تاهوا في الحلية والنساء والطيب والثياب" وقال عيسى عليه السلام "لا تتخذوا الدنيا ربا فتتخذكم عبيداً اكنزوا كنزكم عند من لا يضيعه فإن صاحب كنز الدنيا يخاف عليه الآفة وصاحب كنز الله لا يخاف عليه الآفة" وقال عليه أفضل الصلاة والسلام "يا معشر الحواريين إني قد كببت لكم الدنيا على وجهها فلا تنعشوها بعدي فإن من خبث الدنيا أن عصي الله فيها وإن من خبث الدنيا أن الآخرة لا تدرك إلا بتركها ألا فاعبروا الدنيا ولا تعمروها واعلموا أن أصل كل خطيئة حب الدنيا ورب شهوة ساعة أورثت أهلها حزناً طويلاً" وقال أيضاً بطحت لكم الدنيا وجلستم على ظهرها فلا ينازعنكم فيها الملوك والنساء فأما الملوك فلا تنازعوهم الدنيا فإنهم لن يعرضوا لكم ما تركتموهم ودنياهم وأما النساء فاتقوهن بالصوم والصلاة وقال أيضاً الدنيا طالبة ومطلوبة فطالب الآخرة تطلبه الدنيا حتى يستكمل فيها رزقه وطالب الدنيا تطلبه الآخرة حتى يجيء الموت فيأخذ بعنقه]

Ve dahi Resūl-i ekrem efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ الدُّنْيَا حُلْوَةٌ خَضِرَةٌ"[11] ilh. ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Tahkīkan dünyā tatlı ve yeşildir, tebāreke ve taᶜālā hazretleri onda sizi istihlāf edip tā ki ᶜamelinize nazar ede, her ne ki işlersiz onu görür ve dahi nice işlersiz ona nāzırdır. Tahkīkan Benū İsrāʾīl kavmi onlara dünyā mebsūt ve mümehhed olunca hilye ve nisāʾ ve tīb ve siyābın vādīsinde tāyih ve sergerdān oldular." Ve dahi ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām demiş ki "لا تتخذوا

10 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/82, no: 9988.

11 *Sahīhu* Muslim, Rikāk 26, 4/2098, no: 2742.

"الدنيا ربا فتتخذكم عبيداً" ilh. Yaᶜnī "Siz dünyāya tapmayınız, onu size tanrı ittihāz etmeyiniz ki sizi ᶜabīd ittihāz eder" yaᶜnī eger siz onu rabb ittihāz ettinizse o dahi sizi istirkāk edip kendine sizi kul eder, kendinizi onu tazyīᶜ etmeyene kenz ediniz, zīrā kenz-i dünyā sāhibi üzerine āfetten havf olunur. Ve dahi buyurmuş ki "يا معشر الحواريين" ilh. Yaᶜnī "Ey maᶜşer-i havāriyyīn, ben size dünyāyı yüzü üstüne bıraktım ki yaᶜnī yüzünü çevirip döşettim, siz onu benden sonra kaldırmayınız, habistir. Onun hubsündendir ki içinde Allāhu taᶜālāya ᶜisyān vākiᶜ oldu" yaᶜnī maᶜsiyet-i mahlūk onun hubsündendir demek olur "ve terk olmayınca āhirete idrāk olunmamak dahi kezālik onun hubsündendir" yaᶜnī ancak dünyānın terkiyle insānın āhirete vāsıl olur ve bu dahi onun hubsündendir, "Ben size tenbīh ederim ki dünyāda geçip ᶜubūr ediniz, onu maᶜmūr etmeyiniz ve dahi biliniz ki her bir günāhın aslı dünyānın hubbudur olur ki bir sāᶜatin şehveti ehline hüzn-i tavīli īrās etmiştir." Ve dahi buyurmuş ki "Dünyā yüzü üzerine size döşenmiş ve arkası üzerinde siz oturmuşsuz, artık mülūk ve nisā onda sizinle çekişip münāzaᶜa ettirmeyiniz yaᶜnī onun için sizinle münāzaᶜalaşmasınlar. Mülūk ise siz onlar ile dünyālarını terk ettikçe onlar size taᶜarruz etmezler ve nisāʾ ise siz onlardan oruç tutmak ve namāz kılmak ile ittikāʾ ediniz." Ve dahi buyurmuş ki "Dünyā hem tālibe ve hem dahi matlūbedir ki tālib-i āhirete dünyā tālibdir tā ki onda rızkını istikmāl ede ve tālib-i dünyāya dahi āhiret taleb eder tā ki ölüm gelip onun boğazından tutar da sıkar."

[وقال موسى ابن يسار قال النبي صلى الله عليه وسلم إن الله عز وجل لم يخلق خلقاً أبغض إليه من الدنيا وأنه منذ خلقها لم ينظر إليها"]

Ve Mūsā b. Yesār demiş ki "Nebiyy-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَخْلُقْ خَلْقًا أَبْغَضَ إِلَيْهِ مِنَ الدُّنْيَا وَأَنَّهُ مُنْذُ خَلَقَهَا لَمْ يَنْظُرْ إِلَيْهَا"[12] Yaᶜnī "Zāt-ı Zü'l-Celāl ona dünyādan daha ziyāde mebgūz bir halkı yaratmamıştır ki onun katında her bir mebgūz mahlūkundan daha ziyāde mebgūzdur ve onu yarattığı sāᶜatten beri ona nazar buyurmamıştır."

---

12 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/102, no: 10018.

[وروي أن سليمان بن داود عليهما السلام مر في موكبه والطير تظله والجن والإنس عن يمينه وشماله قال فمر بعابد من بني إسرائيل فقال والله يا ابن داود لقد آتاك الله ملكاً عظيماً قال فسمع سليمان وقال لتسبيحة في صحيفة مؤمن خير مما أعطى ابن داود فإن ما أعطى ابن داود يذهب والتسبيحة تبقى]

Ve dahi rivāyet olunur ki bir gün Süleymān b. Dāvūd ᶜaleyhime's-selām debdebe ve tārātına müstashib olarak ālāy u vālāy ve mevkib-i ᶜulyāsıyla mürūr ettikte kuşlar başı üzerine gölgelik edip ve sağ ve solunda cinn ve ins tāifeleri dahi rikābında yürüyüp geçtikte Benī İsrāᵓīl'den bir ᶜābid üzerine mürūr etmiş ve o ᶜābid demiş ki "Vallāhi yā İbn Dāvūd, Allāhu taᶜālā hazretleri sana ᶜazīm bir mülk vermiştir." Ve Süleymān onun bu sözünü işitince o dahi demiş ki "Bir müᵓminin sahīfesinde bir tesbīhanın ecr ü sevābı İbn Dāvūd'a verilegelen mülkten hayırlıdır, zīrā İbn Dāvūd'a verilmiş olan mülk zāhib olacaktır ve o tesbīhanın sevābı bākī kalır."

[وقال صلى الله عليه وسلم ''ألهاكم التكاثر يقول ابن آدم مالي مالي وهل لك من مالك إلا ما أكلت فأفنيت أو لبست فأبليت أو تصدقت فأبقيت'']

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ'' ilh. ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Emvāl ve evlādınızın kesretiyle umūr-ı maᶜīşete siz meşgūl olarak ehemm olan āhirete saᶜyı terk ettiniz! İbn Ādem harıl harıl benim mālım benim mālım der. Hay ādemoğlu, senin mālından sen ekl edip onu ifnā ve lübs edip onu iblāᵓ ve tasadduk edip onu ibkā ettiğin nesneden gayrı dīger bir şeyᵓ sana var mıdır?" yaᶜnī yoktur demektir ki insān dünyāda cemᶜ ettiği māl ve menālden ona bākī kalan şeyᵓ ancak onunla tasadduk ettiği nesnenin sevābıdır, yoksa elinde başka bir şeyᵓ bākī kalmaz. [10]

[وقال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ الدُّنْيَا دار من لا دار له ومال من لا مال له ولها يجمع من لا عقل له وعليها يعادى من لا علم له وعليها يحسد من لا فقه له ولها يسعى من لا يقين لَهُ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ أصبح والدنيا أكبر همه فليس من الله في شيء وألزم الله قلبه أربع خصال هما لا ينقطع عنه أبداً وشغلاً لا يتفرغ منه أبداً وفقراً لا يبلغ غناه أبداً وأملاً لا يبلغ منتهاه أبداً'']

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ الدُّنْيَا دَارُ مَـنْ لَا دَارَ لَـهُ''[13] ilh. ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Dünyā hānesi olmayan kimseye hānedir ve mālı olmayan ādeme māldır, ᶜaklı olmayan kimse ona māl cemᶜ eder ve ᶜilmi olmayan kimse onun üzerine muᶜādāt eder ve fehmi olmayan ādem onun üzerine dīgerini hased eder ve yakīni olmayan kimse onun için saᶜy eder" yaᶜnī dünyāya saᶜy u gūşiş eder. Ve dahi buyurmuş ki ''مَـنْ أَصْبَحَ الدُّنْيَا أَكْبَـرَ هِمِّـهِ''[14] ilh. ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Kim ki onun ekber-i hemmi dünyā olup bu hemm ile sabāha dāhil olduysa artık o kimse Allāhu taᶜālādan bir şeyde değildir, Allāhu taᶜālā onun kalbine dört hasleti ilzām eder ki ebeden munkatıᶜ olmaz, bir hemme mübtelā eder ve ebeden ondan boş ve fārig olmayacak bir meşgaleye giriftār eder ve ebeden gınāsını bulmaz bir yoksulluğa dūçār eder ve ebeden nihāyetine varamayacak bir emele meftūn eder."

[وقال أبو هريرة قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم ''يا أبا هريرة ألا أريك الدنيا جميعها بما فيها'' فقلت بل يا رسول الله فأخذ بيده وأتى بي وادياً من أودية المدينة فإذا مزبلة فيها رؤوس أناس وعذرات وخرق وعظام ثم قال يا أبا هريرة ''هذه الرؤوس كانت تحرص كحرصكم وتأمل كأملكم ثم هي اليوم عظام بلا جلد ثم هي صائرة رماداً وهذه العذرات هي ألوان أطعمتهم اكتسبوها من حيث اكتسبوها ثم قذفوها في بطونهم فأصبحت والناس يتحامونها وهذه الخرق البالية كانت رياشهم ولباسهم فأصبحت والرياح تصفقها وهذه العظام عظام دوابهم التي كانوا ينتجعون عليها أطراف البلاد فمن كان باكياً على الدنيا فليبك قال فما برحنا حتى اشتد بكاؤنا'']

Ve Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki bana Resūl-i kibriyā ᶜaleyhi ekmelü't-tahāyā efendimiz buyurdu ki ''يا أبا هريرة ألا أريك الدنيا جميعها بما فيها'' Yaᶜnī "Ey Ebū Hüreyre, "Sana dünyāyı irāᵓe edeyim mi?" Ve ben dahi "Evet yā Resūlallāh!" dediğimde hemān benim elimden tutup yola çıktı ve Medīne-i münevvere'den bir vādīye beni götürüp bir mezbeleye rāst geldi ki o mezbelede ādemlerin kafā kemikleri var idi ve paçavra ve sāir kemikler ve ᶜazirāt dahi var idi, çün bunları gördü bana

---

13 *Musnedu* Ahmed, 40/480, no: 24419;

14 *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 4/352, no: 7889.

buyurdu ki "هـذه الـرؤوس" ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Ey Ebū Hüreyre, bu başlar yaᶜnī bu kafā kemikleri dünyāda hayy iken sizin hırsınız gibi hırs ederlerdi ve emeliniz gibi emel eylerlerdi işte bu gün derisiz bir kemiktirler sonra kül dahi olacaktır ve şol ᶜazirāt-ı dünyāda kazandıkları şeydir ki her nereden kazandılarsa yaᶜnī helālden olsun veyā harāmdan olsun her hangi yerden onu iktisāb etmişlerse onunla elvān-ı etᶜime ittihāzıyla kazanlarına ilkāᵓ ettiler, sonra halk ondan sakınıp ictināb ettikleri bir şeyᵓ olarak sabāh ettiler ve bu köhne paçavralar dahi onların libās ve zīnet ve ārāyişleri idi, onlar dahi rüzgār onlarla safk eder, bir köhne pāreler olarak sabāh ettiler ve bu kemikler dahi onların devābbları idi ki onlarla etrāf-ı bilāda fāidelenmek için gidip menāfiᶜi taleb ederlerdi. Kaldı ki her kim ki dünyā üzerine ağlayıcı ise hemān ağlasın." Ebū Hüreyre dedi ki "Artık ağlamağımız müştedd olmadıkça biz yerimizden kımıldanmadık."

[ويروى إن الله عز وجل لما أهبط آدم إلى الأرض قال له "ابن للخراب ولد للفناء" وقال داود بن هلال مكتوب في صحف إبراهيم عليه السلام "يا دنيا ما أهونك على الأبرار الذين تصنعت وتزينت لهم إني قذفت في قلوبهم بغضك والصدود عنك وما خلقت خلقاً أهون علي منك كل شأنك صغير وإلى الفناء يصير قضيت عليك يوم خلقتك أن لا تدومي لأحد ولا يدوم لك أحد وإن بخل بك صاحبك وشح عليك طوبى للأبرار الذين أطلعوني من قلوبهم على الرضا ومن ضميرهم على الصدق والاستقامة طوبى لهم ما لهم عندي من الجزاء إذا وفدوا إلي من قبورهم إلا النور يسعى أمامهم والملائكة حافون بهم حتى أبلغهم ما يرجون من رحمتي"]

Ve dahi rivāyet olunur ki Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri Hazret-i Ādem ᶜaleyhi's-selāmı yere cennetten indirdiği vaktte ona fermān buyurmuş ki "ابن للخراب ولد للفناء" Yaᶜnī "Sen harāb olmak için binā eyle ve fānī olmak için vilādet eyle." Ve Dāvūd b. Hilāl demiş ki İbrāhīm ᶜaleyhi's-selāmın suhufunda yazılıdır ki "يا دنيا ما أهونك على الأبرار"[15] ilh. Yaᶜnī "Ey dünyā, sen o ebrāra ki sen onlara bezelenip zīnetlendin ve onlara pek çok tasannuᶜlar eyledin, sen onların üzerlerine ne çok ehvensin.

15 *el-Mucālese ve Cevāhiru'l-ᶜİlm*, 3/534.

Ben onların kalblerine senin bugzunu kazf ve ilkā etmişim ve senden sudūd ve imtināᶜı ilhām etmişim ve bana senden ziyāde ehven bir halkı ben halk etmemişim, senin her bir şeᵓnin sagīrdir, fenāya kalb olup gider. Ben seni halk ettiğim günde senin üzerine hükm ve kazā ettim ki sen bir kimseye dāim olmayasın ve sana dahi bir kimse dāim olmaya velev ki senin sāhibin seninle buhl edip üzerine şuhh ve hisset ve imsāk eylerse de beni kulūblarından rızā ve zamīrlerinden sıdk ve istikāmetleri üzerine vākıf ve muttaliᶜ eden ebrāra tūbā ola. Ve bende olan sevābdan dolayı onlara tūbā ola ki bana mezārlarından kasd-ı rüᵓyet için vefd edip geldikleri vaktte bende olan cezāları ancak kabrden çıktıları anda onların önlerinde nūr saᶜy ederek ve etrāflarında melāike mahfūf olarak geldikleri vaktte benim rahmetimden onların recā ettiklerini vermektir ki tekrīm ve ihtirāmāt maᶜan benden ümīdvār olup recāsında bulundukları rahmete bālig ve vāsıl olmalarıdır, ancak cezāları odur" demek olur.

[وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "الدنيا موقوفة بين السماء والأرض منذ خلقها الله تعالى لم ينظر إليها وتقول يوم القيامة يا رب اجعلني لأدنى أوليائك اليوم نصيباً فيقول اسكتي يا لا شيء إني لم أرضك لهم في الدنيا أرضاك لهم اليوم" وروي في أخبار آدم عليه السلام أنه لما أكل من الشجرة تحركت معدته لخروج الثقل ولم يكن ذلك مجعولاً في شيء من أطعمة الجنة إلا في هذه الشجرة فلذلك نهيا عن أكلها قال فجعل يدور في الجنة فأمر الله تعالى ملكاً يخاطبه فقال له قل له أي شيء تريد قال آدم أريد أن أضع ما في بطني من الأذى فقيل للملك "قل له في أي مكان تريد أن تضعه أعلى الفرش أم على السرر أم على الأنهار أم تحت ظلال الأشجار هل ترى ههنا مكاناً يصلح لذلك اهبط إلى الدنيا"]

Ve dahi Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem buyurmuş ki "الدنيا موقوفة بين السماء والأرض منذ خلقها الله تعالى"[16] ilh. ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Dünyā halk olalıdan beri yer ile gök arasında mevkūftur, [11] ona Hakk taᶜālā nazar buyurmamıştır. Kıyāmet gününde der ki "Yā rabbi, sen bana ruhsat ver ki ben evliyāna yaklaşayım da onlar dahi bugün benden bir behreleri ola." Ve Hakk taᶜālā ona: "Sen epsem ol ey ki lā-şeyᵓsin, ben seni dünyāda iken onlara beğenmedim, bu gün mü ben

16 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/345.

seni onlara beğeneyim!" Yaᶜnī Hakk subhānehu ve taᶜālā ona hitāben emr ü fermān buyurur ki ey ki lā şeyᵓ ben seni dünyāda iken benim evliyāma lāyık görmedim ve onlara takarrübüne ben rāzī olmadım, bugün ki yevm-i niᶜmet ve saᶜādetleridir, onlara senin yaklaşmana ben rāzī olur muyum ve seni onlara beğenip lāyık ve sezā görür müyüm diye serzeniş buyururlar. Ve Ādem ᶜaleyhi's-selāmın ahbārında mervīdir ki şecere-i kamhtan ekl ettiği vaktte ağırlığın ihrācı için onun miᶜdesi müteharrik olup kazā-ı hācet etmek istedi ve bu miᶜdeye ağırlık vermek hāli esmār ve etᶜime-i cennetten ancak işbu şecereye halk olunmuş ki başka etᶜimede bu hāl yoktur ve bunun için eklinden Ādem ve Havvā menhī ve memnūᶜ olmuşlardı. Rāvī der ki çün Ādem ᶜaleyhi's-selām kazā-ı hācet için bir yer arayıp cennette deverān etmeğe başladı, o vakt Hakk subhānehu ve taᶜālā bir ferişteye fermān buyurdu ki "Ona de ki sen bu gezmekte hangi şeyᵓi murād edersin, yaᶜnī ne için cenneti gezip dolaşırsın ve ne istersin, murādın nedir?" diye suᵓāl eyle. Ve ferişte dahi bunu sorunca, Ādem ᶜaleyhi's-selām: "Benim karnımdaki ezāyı komak isterim" diye cevāb verdikte, ferişteye fermān buyuruldu ki "قل له في أي مكان تريد أن تضعه" Yaᶜnī "Ona de ki sen onu nerede komak istersin, ferş üstüne mi yoksa sürür üstüne mi yoksa enhār üstüne mi veyāhūd ağaçların gölgeliklerinde mi, sen burada o ağırlık ve ezāya sālih ve elverişli bir yer görür müsün? Hemān dünyāya nüzūl edip iniver!" diye emr olundu ki bu ezā ve kazerin yeri ancak dünyādır ki onlara elverişli yer odur demek olur. Bu dahi dünyānın rezālet ve hakāretine bir işārettir.

[وقال صلى الله عليه وسلم "ليجيئن أقوام يوم القيامة وأعمالهم كجبال تهامة فيؤمر بهم إلى النار قالوا يا رسول الله مصلين قال نعم كانوا يصلون ويصومون ويأخذون هنة من الليل فإذا عرض لهم شيء من الدنيا وثبوا عليه" وقال صلى الله عليه وسلم في بعض خطبه "المؤمن بين مخافتين بين أجل قد مضى لا يدري ما الله صانع فيه وبين أجل قد بقي لا يدري ما الله قاض فيه فليتزود العبد من نفسه لنفسه ومن دنياه لآخرته ومن حياته لموته ومن شبابه لهرمه فإن الدنيا خلقت لكم وأنتم خلقتم للآخرة والذي نفسي بيده ما بعد الموت من مستعتب ولا بعد الدنيا من دار إلا الجنة أو النار"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "ليجيئن أقوام يوم القيامة وأعمالهم كجبال تهامة فيؤمر بهم إلى النار"[17] ilh. Yaᶜnī "ᶜAle't-tahkīk yevm-i kıyāmette ᶜarsa-i mahşere birtakım akvām gelecek ki onların aᶜmālleri Tihāme dağları gibi ve onlara duhūl-i nār ile ferman buyurulacaktır." Hem-bezm-i saᶜādet bulunanlar: "Yā Resūlallāh, bunlar namāz kılıcılar mı?" diye istifsār ettiklerinde, efendimiz: "Evet namāz kılarlardı ve oruç tutarlardı ve geceden dahi hene alırlardı yaᶜnī gecelerde kıyām ve teheccüd dahi ederlerdi velākin dünyādan bir şeyᵓ onlara ᶜārız olmuş olsa ona dahi ᶜale'l-fevr sürᶜatle kıyām edip vüsūb ederlerdi." Ve dahi baᶜzı hutbelerinde buyurmuş ki "المؤمن بين مخافتين"[18] ilh. ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Müᵓmin olan kimse iki mehāfenin arasındadır ki geçmiş olan ecelin içinde Allāhu taᶜālā ona ne edeceğini bilmez ve ᶜömründen kalmış olup gelecek zamān içinde Allāhu taᶜālā ona ne hükm ve kazāᵓ ettiğini bilmez, kaldı ki kul kendi nefsinden nefsine tezevvüd edip tūşe tedārük etmeli ve dünyāsından āhiretine ve hayātından memātına ve civānlığından herem ve pīrliğine zādı hāzırlamalı, zīrā ki dünyā sizin için yaratılmış ve siz āhiret için yaratılmışsız. Ve o ki benim nefsim onun yed-i kudretindedir, ben onunla yemīn ve kasem ederim ki ölümden sonra bir müstaᶜtib yoktur ve dünyādan sonra cennet ve cehennemden gayrı dīger bir hāne yoktur" ki insān dār-ı dünyādan sonra yā dār-ı cinān ve behişt yerine varacak veyā dār-ı nāra ve dūzaha gidecektir.

[وقال عيسى عليه السلام لا يستقيم حب الدنيا والآخرة في مؤمن كما لا يستقيم الماء والنار في إناء واحد وروي أن جبريل عليه السلام قال لنوح عليه السلام يا أطول الأنبياء عمراً كيف وجدت الدنيا قال كدار لها بابان دخلت من أحدهما وخرجت من الآخر قيل لعيسى عليه السلام لو اتخذت بيتاً يكنك قال يكفينا خلقان من كان قبلنا وقال نبينا صلى الله عليه وسلم "احذروا الدنيا فإنها أسحر من هاروت وماروت"]

ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "Bir müᵓminin kalbinde dünyā ve āhiretin hubbları müstakīm olamaz ki bir yerde ikisi cemᶜ olmazlar,

17 *Muᶜcemu* İbni'l-Aᶜrābī, 3/893, no: 1865.

18 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/153, no: 10097.

nitekim bir kab-ı vāhid içinde su ve āteş müstakīm olmaz" ki yā su āteşi söndürüp itfā᾽ eder veyā āteş galebe edip suyu kurutup yeri kuru ve huşk eder. İşte hubb-ı dünyā ve hubb-ı āhiret mü᾽minin kalbinde böyledir ki yā hubb-ı dünyā galebe edip kalbden hubb-ı āhireti çıkarıp ihrāc eder veyā hubb-ı āhiret galebe edip hubb-ı dünyāyı kalbden ihrāc eder, çünkü azdāddırlar ve ez-zıddāni lā yectemiᶜāni. Ve dahi mervīdir ki Cibrīl ᶜaleyhi's-selām Ebü'l-enbiyā Nūh ᶜaleyhi's-selāma demiş ki "Ey ki onun ᶜömrü kāffe-i peygamberānın ᶜömrlerinden uzun ve tavīl olan peygamber-i ᶜālī-şānsın, dünyāyı nice buldun?" Nūh dahi: "Onu iki kapılı bir hāne gibi gördüm ki onun bir kapısından girdim ve dīger kapısından çıktım!" diye haber vermiş. Ve dahi Hazret-i ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāma denilmiş ki "Sen seni setr eder bir hāneyi ittihāz edeydin!" O dahi: "Bizden evvel gelenlerin köhnelenmiş olan eskileri bize kifāyet eder" diye cevāb vermiş. Ve bizim Nebī-i zī-şānımız efendimiz irāde ve fermān buyurmuş ki "احذروا الدنيا فإنها أسحر من هاروت وماروت"[19] Yaᶜnī "Siz dünyādan hazer ediniz, zīrā tahkīkan dünyā Hārūt ve Mārūt'tan daha ziyāde efsūn edicidir" ki sahhāre ve cād[ū]kār bir gaddāredir, siz ondan be-gāyet sakınınız demektir.

[وعن الحسن قال خَرَجَ رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات يوم على أصحابه فقال "هل منكم من يريد أن يذهب الله عنه العمى ويجعله بصيراً ألا إنه من رغب في الدنيا وطال أمله فيها أعمى الله قلبه على قدر ذلك ومن زهد في الدنيا وقصر فيها أمله أعطاه الله علماً بغير تعلم وهدى بغير هداية ألا أنه سيكون بعدكم قوم لا يستقيم لهم الملك إلا بالقتل والتجبر ولا الغنى إلا بالفخر والبخل ولا المحبة إلا باتباع الهوى إلا فمن أدرك ذلك الزمان منكم فصبر على الفقر وهو يقدر على الغنى وصبر على البغضاء وهو يقدر على المحبة وصبر [12] على الذل وهو يقدر على العز لا يريد بذلك إلا وجه الله تعالى أعطاه الله ثواب خمسين صديقا"]

Ve dahi Hasen-i Basrī üzerine mervī olup demiş ki Resūl-i kibriyā ᶜaleyhi efdalu't-tehāyā bir gün ashābına çıkıp buyurdu ki "هل منكم من يريد أن يذهب الله عنه العمى ويجعله بصيراً"[20] ilh. ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi:

19 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/103, no: 10022.
20 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/153, no: 10098.

"Sizden Allāhu taᶜālā ondan körlüğünü giderip onu basīr etmek isteyen kimse var mıdır? Siz āgāh olunuz da mütenebbih olup biliniz ki bu dünyāya kim ki ragbet edip onda onun emeli uzun olduysa Allāhu taᶜālā onun ragbet ve emeline göre kalbini kör eder ve kim ki dünyāda zühd edip onda olan emelini kısa ettiyse Allāhu taᶜālā hazretleri ona taᶜallüm etmeksizin ᶜilm verir ve kılavuzsuzun hidāyet verir. Bir dahi āgāh olunuz ki sizden sonra bir kavm gelecek ki mülk onlara ancak katl ve tecebbürle müstakīm olur ve gınāᵓ ve zenginlik dahi onlara ancak fahr ve buhl ile müstakīm olur ve muhabbet dahi onlara ancak ittibāᶜ-ı hevā ile müstakīm olur. Hele siz bir dahi mütenebbih olup āgāh olunuz ki sizden o zamāna kim ki idrāk edip kaldıyla ve gınāya kudreti var iken fukarā üzerine sabr etti ve muhabbete kudreti var iken bagzāᵓ üzerine sabr eyledi ve ᶜizzet ve kudreti var iken züll ve mihnete sabr edip bunun cemīᶜisiyle ancak rızāullāhı murād ve kasd ettiyse elbette Allāhu taᶜālā hazretleri ona elli ᶜaded sıddīkin ecr ü sevāblarını verir."

[وروي أن عيسى عليه السلام اشتد عليه المطر والرعد والبرق يوماً فجعل يطلب شيئاً يلجأ إليه فوقعت عينه على خيمة من بعيد فأتاها فإذا فيها امرأة فحاد عنها فإذا هو بكهف في جبل فأتاه فإذا فيه أسد فوضع يده عليه وقال إلهي جعلت لكل شيء مأوى ولم تجعل لي مأوى فأوحى الله تعالى إليه "مأواك في مستقر رحمتي لأزوجنك يوم القيامة مائة حوراء خلقتها بيدي ولأطعمن في عرسك أربعة آلاف عام يوم منها كعمر الدنيا ولآمرن منادياً ينادي أين الزهاد في الدنيا زوروا عرس الزاهد في الدنيا عيسى ابن مريم" وقال عيسى ابن مريم عليه السلام ويل لصاحب الدنيا كيف يموت ويتركها وما فيها وتغره ويأمنها ويثق بها وتخذله وويل للمغترين كيف أرتهم ما يكرهون وفارقهم ما يحبون وجاءهم ما يوعدون وويل لمن الدنيا همه والخطايا عمله كيف يفتضح غداً بذنبه]

Ve dahi rivāyet olunmuş ki bir gün ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām üzerine yağmur ve gök gürlemek ve yıldırım ve şimşek çakmak müştedd olup Hazret-i ᶜĪsā ona iltıcā edecek bir yer taleb etmeğe başladı ve gözü bir haymeye uzaktan düşünce ona gelip içinde bir hatun kişi bulmakla ondan mümteniᶜ olup geçti ve dağ içinde bir mağaraya rāst geldi. Ve çün o mağaraya vardı, onda dahi bir arslan buldu, artık elini ona vazᶜ edip

dedi ki “Ey benim ilāhım, her bir şeyᵓe sen bir meᵓvā ettin ve bana sen bir meᵓvā etmedin!” O vaktte Allāhu taᶜālā ona vahy edip buyurdu ki “مأواك في مستقر رحمتي” ilh. Yaᶜnī “Senin meᵓvān benim rahmetimin müstekarrındandır. Tahkīk ve tahkīkan yevm-i kıyāmette benim yedimle halk ettiğim yüz ᶜaded perīden seni tezvīc edeceğim ve senin düğününde dört bin sene velīme taᶜāmı itᶜām edeceğim ki o senelerin her bir günü dünyānın ᶜömrü kadardır ve bir münādīye emr ederim ki nidāᵓ edecek ki dünyāda zühd edenler kandadırlar, siz dünyāda zühd eden ᶜĪsā b. Meryem'in düğününü ziyāret ediniz.” Ve dahi ᶜĪsā b. Meryem ᶜaleyhi's-selām demiş ki “Vāy dünyā sāhibine ki nice olur da dünyāyı ve dünyā içindeki eşyāyı terk eder ve dünyā onu aldatıp dururken nice kendisi ondan emīn olur ve onu hor ve hakīr ederken kendisi nice ona vüsūk ve iᶜtimād eyler! Vāy o mugterrlere ki onlara hoşlanmadıkları nesneyi nice irāᵓe etti ve onların sevdikleri şeyᵓi nice müfārakat eyledi ve onunla mevᶜūd bulundukları vaᶜīdi onlara nice geldi! Vāy o kimseye ki onun hemmi dünyā ve ᶜameli hatāyadır ki yarın kendi günāh ve cürmüyle nice fazīhat ve rüsvāy olacaktır!”

[وقيل أوحى الله تعالى إلى موسى عليه السلام "يا موسى مالك ولدار الظالمين إنها ليست لك بدار أخرج منها همك وفارقها بعقلك فبئست الدار هي إلا لعامل يعمل فيها فنعمت الدار هي يا موسى إني مرصد للظالم حتى آخذ منه للمظلوم"]

Denilmiş ki Zāt-ı Zü'l-Celāl, Mūsā ᶜaleyhi's-selāma vahy etmiş ki “يا موسى مالك ولدار الظالمين” ilh. ki hulāsa-i mefhūm-ı şerīfi: “Ey Mūsā, dār-ı zalemeye senin nen var ki sana dār değildir, sen ondan senin hemmini ihrāc eyle ve ᶜaklın ile onu müfārakat eyle, yaᶜnī senin ᶜaklını onunla meşgūl eyleme ki yaramaz ve kabīh bir dārdır, meger ki bir ᶜāmil için onda ᶜamel-i sālih işleye ki ona güzel bir dārdır. Yā Mūsa, ben mazlūmun intikāmını almak için zālime müterassıdım.”

[وروي أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث أبا عبيدة بن الجراح فجاءه بمال من البحرين فسمعت الأنصار بقدوم أبي عبيدة فوافوا صلاة الفجر مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فلما صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم انصرف فتعرضوا له فتبسم رسول الله صلى الله عليه وسلم حين رآهم ثم قال "أظنكم سمعتم أن أبا

عبيدة قدم بشيء قالوا أجل يا رسول الله قال فأبشروا وأملوا ما يسركم فوالله ما الفقر أخشى عليكم ولكني أخشى عليكم أن تبسط عليكم الدنيا كما بسطت على من كان قبلكم فتنافسوها كما تنافسوها فتهلككم كما أهلكتهم" وقال أبو سعيد الخدري قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إن أكثر ما أخاف عليكم ما يخرج الله لكم من بركات الأرض فقيل ما بركات الأرض قال زهرة الدنيا" وقال صلى الله عليه وسلم "لا تشغلوا قلوبكم بذكر الدنيا" فنهى عن ذكرها فضلاً عن إصابة عينها]

Ve dahi rivāyet olunmuş ki zāt-ı sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī, Ebū ᶜUbeyde b. el-Cerrāh'ı gönderip Bahreyn'den bir mikdār māl ile geldikte onun kudūmüyle zümre-i ensār işittiler ve cümlesi fecr namāzına hāzır olup efendimizle sabāh namāzını edā ettiklerinden sonra efendimiz savuşup gidecek oldukta onun yoluna taᶜarruz ettiler ve efendimiz onları görünce tebessüm edip buyurdu ki "Ben zann ederim ki siz Ebū ᶜUbeyde māl ile geldiğini işitmişsiniz." Onlar dahi: "Evet yā Resūlallāh." dediler. Efendimiz dahi: "فأبشروا وأملوا ما يسركم"[21] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Size müjde olsun, artık sizi mesrūr edecek nesne ile ümīdvār olunuz. Vallāhi ben sizin üzerinize yoksulluktan korkmam, ancak sizden akdem gelenlere dünyā döşenip bast olunduğu gibi size dahi dünyā münsabit olmaktan korkarım ki onlar birbirleriyle onda münāfese edip [13] helāk oldukları gibi siz dahi birbirinize hasedleşip tenāfüs etmekle helāk olasız." Ve Ebū Saᶜīd el-Hudrī ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إن أكثر ما أخاف عليكم"[22] ilh. ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Ben sizin üzerinize en çok ziyāde korktuğum odur ki Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri yerden size çıkarmakta olduğu berekāttır." Ve sahābe: "Yerin berekātı nedir?" diye istifsār ettiklerinde, efendimiz "زهرة الدنيا" diye beyān buyurdu, yaᶜnī "Dünyānın zehresidir" dedi ki dünyānın zehresi sizi helāk etmekten havf ederim demektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لا تشغلوا قلوبكم بذكر الدنيا"[23] Yaᶜnī "Siz dünyānın

21 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 173, no: 502; *Sunenu* Tirmizī, 4/640; *Sunenu* İbn Māce, 2/1324.

22 Buhārī, Rikāk 7; 8/91, no: 6427.

23 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/155, no: 10100.

zikriyle sizin kendi kulūbunuzu meşgūl etmeyiniz" ki zikrinden nehy etmiştir, yaᶜnī aslı isābeti nehyinden fazla yādını etmek menᶜ etmiş, nerede kaldı ᶜaynı ki isābet-i ᶜayndan fazla zikrinden bile nehy etmiş demektir. Bu nehy şiddet-i hazer ü ihtirāza işārettir ki sohbeti bile yād etmeyiniz, çünkü zikri menhī olan nesnenin ᶜaynı ne mertebede menhī kalır maᶜlūmdur.

[وقال عمار بن سعيد مر عيسى عليه السلام بقرية فإذا أهلها موتى في الأفنية والطرق فقال يا معشر الحواريين إن هؤلاء ماتوا عن سخطة ولو ماتوا عن غير ذلك لتدافنوا فقالوا يا روح الله وددنا أن لو علمنا خبرهم فسأل الله تعالى فأوحى إليه إذا كان الليل فنادهم يجيبوك فلما كان الليل أشرف على نشز ثم نادى يا أهل القرية فأجابه مجيب لبيك يا روح الله فقال ما حالكم وما قصتكم قال بتنا في عافية وأصبحنا في الهاوية قال وكيف ذلك قال بحبنا الدنيا وطاعتنا أهل المعاصي قال وكيف كان حبكم للدنيا قال حب الصبي لأمه إذا أقبلت فرحنا بها وإذا أدبرت حزنا وبكينا عليها قال فما بال أصحابك لم يجيبوني قال لأنهم ملجمون بلجم من نار بأيدي ملائكة غلاظ شداد قال فكيف أجبتني أنت من بينهم قال لأني كنت فيهم ولم أكن منهم فلما نزل بهم العذاب أصابني معهم فأنا معلق على شفير جهنم لا أدري أأنجو منها أم أكبكب فيها فقال المسيح للحواريين لأكل خبز الشعير بالملح الجريش ولبس المسوح والنوم على المزابل كثير مع عافية الدنيا والآخرة]

ᶜAmmār b. Saᶜīd demiş ki Hazret-i ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām bir karyenin üzerine mürūr edip görmüş ki o karyenin kāffe-i ahālīsi cümleten hālik olmuşlar ve lāşeleri yollarda ve efniye ve boş yerlerde açıkta duruyor, zümre-i havāriyyīne buyurdu ki "Bunlar bir sehat ve gazab üzerine yeten hālik olmuşlardır, yoksa bu sūretle hālik olmamış olsaydılar elbette birbirlerini defn edip lāşeleri böyle meydānda açık durmazdı." Havāriyyūn dahi: "Kāşki onların haberlerini bilmiş olsaydık" yaᶜnī onların vākıᶜalarından haberdār olmaklığımız temennī edip arzū ederiz dediklerinde, Hazret-i ᶜĪsā onu Hakk'tan diledi ve ona vahy oldu ki "Gece olunca sen onları çağır da onlar sana cevāb verirler." Ve çün gece oldu, bir yüksek yere teşrīf edip "يا اهل القرية" diye nidāᵓ etti ve onlardan bir mücīb ona icābet edip "لبيك يا روح الله" diye ses verdi. ᶜĪsā dahi: "Sizin hāliniz nedir, kıssanız nedir" diye sordu. O dahi: "Biz ᶜāfiyette beytū-

tiyyet ettik ve hāviyede sabāh ettik" dedi. ᶜĪsā: "Bu nice oldu?" Onlar: "Dünyāya olan muhabbet ve ehl-i meᶜāsīye olan itāᶜatimizin sebebi ile oldu" diye haber verdiklerinde, ᶜĪsā: "Dünyāya olan muhabbetiniz nice idi?" diye istifsār etti. Ve onlar: "Anasına sabīnin muhabbeti gibi ki bize ikbāl ettiği vaktte onunla şād olurduk ve dönüp idbār ettiği vaktte üzerine hüzn ediğ ağlardık" diye tafsīl-i muhabbet edince, ᶜĪsā: "Yā senin ashābın hāli nedir ki onlar beni icābet etmediler?" diye suᵓāl ve o dahi: "Onlar āteşten bir licām ile melcūm olup galīz ve şedīd melāike ellerinde bulunmuş olduklarından cevāba muktedir değillerdir" diye cevāb verdikte, ᶜĪsā: "Yā sen onlar içinde nice icābet edebildin?" diye istiknāh edicek o dahi: "Vākıᶜā ben içinde bulundumsa da ben onlardan değildim ve ᶜazāb onlara nāzil oldukta onlarla berāber bana dahi isābet etti. İmdi ben cehennemin şefīr ve kenārı üzerine asılı ve muᶜallakım, bilmiyorum ki ondan necāt bulup cehennemden kurtulacak mıyım, yoksa ben dahi içine yuvarlayıp yüzü koyu āteşe düşecek miyim. Ve bu cihetle şimdilik sana icābet etmeğe muktedir oldum" diye kendi hālini dahi ᶜarz ve beyān eyledi. Ve o vakt ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām havāriyyīne buyurdu ki "Çekilmiş tuz ile arpa ekmeği yemek ve köhne ve palas deri libāsı giymek ve mezbeleler üstünde yatmak hāleti ᶜāfiyet-i dünyā vü āhiretle maᶜan çoktur" diye hatm-i kelām etmiştir.

[وقال أنس كانت ناقة رسول الله صلى الله عليه وسلم العضباء لا تسبق فجاء أعرابي بناقة له فسبقها فشق ذلك على المسلمين فقال صلى الله عليه وسلم "إنه حق على الله أن لا يرفع شيئاً من الدنيا إلا وضعه" وقال عيسى عليه السلام من الذي يبني على موج البحر داراً تلكم الدنيا فلا تتخذوها قراراً وقيل لعيسى عليه السلام علمنا علما واحداً يحبنا الله عليه قال ابغضوا الدنيا يحبكم الله تعالى]

Ve Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Zāt-ı ᶜālī-i Hazret-i Risālet-penāhī'nin ᶜAdbāᵓ ismi ile maᶜrūf olan nāka-i mübārekesi sebkat olunmazdı ki başka bir nāka onu geçip ondan ileri gider ve ona tekaddüm etmezdi. Bir gün bir aᶜrābī gelip kendi nākasıyla onu geçip sebkat etti ve ehl-i İslām'a bu hāl güç gelip gönüllerine meşakkatli oldu. O vakt ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki

[24]"إنه حق على الله أن لا يرفع شيئاً من الدنيا إلا وضعه" Yaᶜnī "Onun vaᶜdi celīli hükmünce Allāhu taᶜālāya hakktır ki dünyādan yüceltip refᶜ ettiği her bir nesneyi vazᶜ ede ki dünyādan onun vazᶜ etmedik bir merfūᶜu kalmaz, elbette dünyāda onun her bir merfūᶜunun vazᶜı olacaktır." Ve dahi ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "Kimdir o kimse ki mevc-i deryā üstünde bir hāne binā ede, işte dünyā odur, yaᶜnī mevc-i deryā üzerine binā olacak hānedir, artık o hānenin vücūdu muhāldir, siz onu karār yeri ittihāz etmeyiniz." Ve dahi ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāma denilmiş ki "Sen bize yalnız bir ᶜilmi taᶜlīm eyle ki o ᶜilm üzerine Allāhu taᶜālā bize muhabbet buyura." Ve ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām buna cevāben buyurdu ki "Siz dünyāyı bugz ediniz, tā ki Allāhu taᶜālā size muhabbet ede" yaᶜnī eger siz dünyāyı bugz edip ondan hoşlanmazsanız Allāhu taᶜālā dahi sizi muhabbet eder, yaᶜnī sizden rāzī olur demektir. [14]

[وقال أبو الدرداء قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "لو تعلمون ما أعلم لضحكتم قليلاً ولبكيتم كثيراً ولهانت عليكم الدنيا ولآثرتم الآخرة" ثم قال أبو الدرداء من قبل نفسه لو تعلمون ما أعلم لخرجتم إلى الصعدات تجأرون وتبكون على أنفسكم ولتركتم أموالكم لا حارس لها ولا راجع إليها إلا ما لابد لكم منه ولكن يغيب عن قلوبكم ذكر الآخرة وحضرها الأمل فصارت الدنيا أملك بأعمالكم وصرتم كالذين لا يعلمون فبعضكم شر من البهائم التي لا تدع هواها مخافة مما في عاقبته ما لكم لا تحابون ولا تناصحون وأنتم إخوان على دين الله ما فرق بين أهوائكم إلا خبث سرائركم ولو اجتمعتم على البر لتحاببتم ما لكم تناصحون في أمر الدنيا ولا تناصحون في أمر الآخرة ولا يملك أحدكم النصيحة لمن يحبه ويعينه على أمر آخرته ما هذا إلا من قلة الإيمان في قلوبكم لو كنتم توقنون بخير الآخرة وشرها كما توقنون بالدنيا لآثرتم طلب الآخرة لأنها أملك لأموركم فإن قلتم حب العاجلة غالب فإنا نراكم تدعون العاجل من الدنيا للآجل منها تكدون أنفسكم بالمشقة والاحتراف في طلب أمر لعلكم لا تدركونه فبئس القوم أنتم ما حققتم إيمانكم بما يعرف به الإيمان البالغ فيكم فإن كنتم في شك مما جاء به محمد صلى الله عليه وسلم فائتونا لنبين لكم ولنريكم من النور ما تطمئن إليه قلوبكم والله ما أنتم بالمنقوصة عقولكم فنعذركم إنكم تستبينون صواب الرأي في دنياكم وتأخذون

---

24 en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 4/324, no: 4417; *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 6/531, no: 33584.

بالحزم في أموركم ما لكم تفرحون باليسير من الدنيا تصيبونه وتحزنون على اليسير منها يفوتكم حتى يتبين ذلك في وجوهكم ويظهر على ألسنتكم وتسمونها المصائب وتقيمون فيها المآتم وعامتكم قد تركوا كثيراً من دينهم ثم لا يتبين ذلك في وجوهكم ولا يتغير حالكم إني لأرى الله قد تبرأ منكم يلقى بعضكم بعضاً بالسرور وكلكم يكره أن يستقبل صاحبه بما يكره مخافة أن يستقبله صاحبه بمثله فاصبحتم على الغل ونبتت مراعيكم على الدمن وتصافيتم على رفض الأجل ولوددت أن الله تعالى أراحني منكم وألحقني بمن أحب رؤيته ولو كان حياً لم يصابركم فإن كان فيكم خير فقد أسمعتكم وإن تطلبوا ما عند الله تجدوه يسيراً وبالله أستعين على نفسي وعليكم]

Ve dahi Ebu'd-Derdā᾽ ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لو تعلمون ما أعلم لضحكتم قليلاً"[25] ilh. ki hulāsa-i me᾽āl-i şerīfi: "Siz benim bildiğimi bilmiş oldunuz tahkīkan az gülerdiniz ve çok ağlardınız ve dünyā sizin üzerinize hafīf olurdu ve āhireti dünyā üzerine īsār ve tercīh ederdiniz." Sonra Ebu'd-Derdā᾽ kendi nefsinden olarak söylemiş ki "Siz benim bildiğimi bilmiş olaydınız çöl ve yabanlara çıkıp feryād ve figān edip nefsiniz üzerine girye ve zārī ederdiniz, yaᶜnī hāliniz üzerine ağlardınız ve emvālinizi bekçisiz terk edip ona bir dönen olmazdı, meger ki ondan zarūrī olan hācāt ola velākin āhiret zikri kulūbunuzdan gāib olur ve emeller ona hāzır olur ve bu cihetle dünyā sizin aᶜmālinize sizden ziyādeye mālik olur. Bilmez ādemler gibi oldunuz, sizin baᶜzınız behāyimden ziyāde şerrli olmuştur, yaᶜnī ᶜakıbetinde olan hālden dolayı havf edip kendi hevāsını terk etmeyen behīmelerden bed-ter oldular, neniz vardır ki ihvān-ı dīn olduğunuz hālde siz birbirinizi muhabbet etmezsiz, yaᶜnī niçin sevişmezsiniz ve niçin yekdīgerlerinize nush etmezsiniz? Ehvāınız beyninde tefrika eden ancak sizin serāirinizin hubsudur, siz birr ve ihsān üzerine bilikip müctemiᶜ olmuş olaydınız lā-mahāle sevişirdiniz. Neniz vardır ki dünyā emrinde yekdīgerinize tenāsuh edersiniz de āhiret emrinde tenāsuh etmezsiz ve onu muhabbet edene ve emr-i dīninde ona muᶜāvenet edene sizin biriniz nasīhate mālik olmaz. Bu ancak īmānın kılletindendir ki sizin kulūbunuzda olan īmānınız az ve kalīl olduğundan bu ahvāl sizden

25 Buhārī, Kusūf, 2, 2/34, no: 1044.

zuhūr eder. Siz dünyānın zarr ve nefᶜine olan yakīniniz gibi āhiretin hayr ve şerrine dahi sizin yakīniniz olmuş olaydı elbette āhiretin talebini īsār ve tercīh ederdiniz, çünkü āhiret sizin umūrunuza daha ziyāde māliktir. Ve eger hubb-ı ᶜācile bizde daha ziyāde gālibdir derseniz biz görüyoruz ki dünyādan hubb-ı ācil için ᶜācili terk ediyorsunuz ki bir emr-i dünyevī için meşakkat ve ihtirāf ile nefsinize yorgunluk ve zahmet veriyorsunuz ve pek çok kedd ve meşakkatle ona çalışırsınız ve ola ki o emre nāil ve vāsıl olmazsınız, artık siz yaramaz bir kavmsiniz. Siz eger kendi īmānınızı sizden īmān-ı bālig onunla bilinir bir nesne ile tahkīk ettirmediniz, eger server-i kāināt Hazret-i Muhammed ᶜaleyhi's-salātu ve't-teslīmāt onunla geldiği şeyde bir şekk ve şüphedesiniz, bize geliniz ki nūrdan kulūbunuz onunla mutmaᵓinn olacak burhān-ı münīri size beyān edelim. Siz ᶜukūlu nākıs ādemler değilsiniz ki sizi maᶜzūr tutalım, zīrā siz umūr-ı dünyānızda reᵓy-i savābı istibāne ve izhār ediyorsunuz ve umūr-ı dünyāviyyenizde hazm ve ihtiyātı ahz ediyorsuz. Eger böyle değilseniz, neniz vardır ki dünyādan isābet edip kazandığınız yesīr nesnelerle şād ve mesrūr olursuz ve sizden geçip der-dest edemediğiniz yesīr nesneler için hüzn ve esef edersiniz tā ki o āsār sizin yüzünüzde zāhir ve müstebān olur ve dahi elsineniz üzerine dahi nümāyān ve āşikār olur. Ve onlara mesāib nāmı koyup onlara meᵓtemleri ikāme edersiniz, maᶜa-zālik ᶜāmmeniz umūr-ı dīniyyelerinden çok şeyleri terk etmişler ve onların terk ettikleri umūrun hüznü sizin yüzünüzde görünmez, onun için sizin hāliniz tagyīr olunmaz. Ben kendim böyle görüyorum ki Allāhu taᶜālā hazretleri sizden [15] teberrī etmiştir, sizin baᶜzınız dīger baᶜzınıza şādlık ve sürūr ile karşılar da kāffeniz yekdīğerinden görüp ondan hoşlanmadığı şeyᵓ ile ona istikbāl etmekliğinden hoşlanmaz, korkar ki o dahi onun misli ona mukābele eder, nihāyet gıll u gışş üzere sabāh ettiniz, sizin merᶜānız dimn üzere göğerip çıktı. "Dimn" kesr ve sükūn ile deve ve koyun kığı ve sel götürdüğü çörçöp maᶜnāsına gelmiştir. Ve rafz-ı ecel üzerine musāfāt ettiniz. Ben temennī ederim ki beni Hakk subhānehu ve taᶜālā sizden irāhat edip de benim sevdiğime beni ilhāk ede, benim sevdiğim hayy olmuş olsaydı, sizinle sabrlaşmazdı, eger sizde hayr var ise işte ben size işittirirdim. Eger Allāhu taᶜālānın katında olan şeyᵓ

taleb ederseniz onu yesīr ve āsān bulursuz ve size ve nefsim üzerine ben Allāhu taᶜālā ile istiᶜāne eylerim."

[وقال عيسى عليه السلام يا معشر الحواريين ارضوا بدنيء الدنيا مع سلامة الدين كما رضى أهل الدنيا بدنيء الدين مع سلامة الدنيا وفي معناه قيل

أرى رجالاً بأدنى الدين قد قنعوا   وما أراهم رضوا في العيش بالدون

فاستغن بالدين عن دنيا الملوك كما استغنى   الملوك بدنياهم عن الدين]

Ve dahi ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "Ey maᶜşer-i havāriyyīn, siz selāmet-i dīn ile maᶜan dünyānın ednāsıyla rāzī olunuz, nitekim ehl-i dünyā selāmet-i dünyālarıyla maᶜan dīnin ednāsıyla rāzī olmuşlar." Ve bunun maᶜnāsında nazmen bir rubāᶜī denilmiş ki أرى رجالاً بأدنى الدين قد قنعوا ilh. Ki hulāsa-i mahsūlü: "Ben birtakım ādemleri görüyorum ki dīnin ednāsıyla kāniᶜ olmuşlar da ᶜayşın dūn ve ednāsıyla rāzī olduklarını göremiyorum, kaldı ki mülūk-i dīnden dünyālarıyla müstagnī oldukları gibi sen dahi mülūkun dünyāsından dīn ile müstagnī ol."

[وقال عيسى عليه السلام يا طالب الدنيا لتبر تركك الدنيا أبر وقال نبينا صلى الله عليه وسلم "لتأتينكم بعدي دنيا تأكل إيمانكم كما تأكل النار الحطب" وأوحى الله تعالى إلى موسى عليه السلام يا موسى لا تركنن إلى حب الدنيا فلن تأتيني بكبيرة هي أشذ منها ومر موسى عليه السلام برجل وهو يبكي ورجع وهو يبكي فقال موسى يا رب عبدك يبكي من مخافتك فقال يا ابن عمران لو سال دماغه مع دموع عينيه ورفع يديه حتى يسقط لم أغفر له وهو يحب الدنيا]

Ve dahi ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "Hayr ve ihsān etmek için ey dünyāyı isteyen, senin dünyāyı terk etmekliğin daha ziyāde birr ve ihsāndır." Ve dahi Nebī-i zīşānımız efendimiz buyurmuş ki "لتأتينكم بعدي دنيا تأكل إيمانكم كما تأكل النار الحطب"[26] Yaᶜnī "Benden sonra size bir dünyā gelecek, āteş odunu ekl ettiği gibi sizin īmānınızı ekl eder." Ve dahi Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri Mūsā ᶜaleyhi's-selāma vahy etmiş ki "Ey Mūsā, sen hubb-ı dünyāya meyl etme ki hubb-ı dünyāya meylinden eşedd bir maᶜsiyet-i kebīre ile bana gelemezsin." Ve dahi

26 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/345.

Mūsā ᶜaleyhi's-selām ağlayıp girye ve zārī eden bir şahs üzerine mürūr edip görmüş ve ᶜavdetinde dahi onu ağlamakta bulmuş ve ᶜinde'l-münācāt demiş ki "Yā rabbi, senin korkundan senin kulun ağlıyor." Ve Hakk taᶜālādan ona hitāb-ı ᶜizzet geldi ki "Ey İbn ᶜİmrān, göz yaşı ile berāber ağlamağından onun dimāgı akıp sel etse ve kendisi bayılıp sākıt oluncaya dek duᶜāya ellerini kaldırsa muhibb-i dünyā olduğu hālde ben ona ᶜafv ü magfiret etmem" yaᶜnī dünyāya muhibb oldukça bükā ve duᶜāsına iltifāt edip ona merhamet etmem demektir.

[واما الآثار قال علي رضي الله عنه من جمع فيه ست خصال لم يدع للجنة مطلباً ولا عن النار مهرباً أولها من عرف الله وأطاعه وعرف الشيطان فعصاه وعرف الحق فاتبعه وعرف الباطل فاتقاه وعرف الدنيا فرفضها وعرف الآخرة فطلبها وقال الحسن رحم الله أقواماً كانت الدنيا عندهم وديعة فأدوها إلى من ائتمنهم عليها ثم راحوا خفافاً وقال أيضاً رحمه الله من نافسك في دينك فنافسه ومن نافسك في دنياك فألقها في عنقه]

Ve zemm-i dünyāda vārid olan āsār ise onlar dahi bunlardır. Şöyle ki esedullāhi'l-gālib ᶜAlī b. Ebī Tālib ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Kim ki zātında işbu altı haslet cemᶜ olduysa artık behişte bir matlab ve dūzahtan bir mehreb terk etmemiş olur ki Allāhu taᶜālāyı bilip ona itāᶜat eder ve şeytānı bilip onu ᶜisyān eder ve hakkı silip ona ittibāᶜ eder ve bātılı bilip ondan sakınıp ittikā eder ve dünyāyı bilip onu rafz eder ve āhireti bilip onu taleb ederse cennetin kāffe-i metālibini cemᶜ ve tahsīl etmiş olur ve āteşin kāffe-i mehārib ve kaçılacak yerlerinden bir yer bırakmamış olur" demektir. Ve Hasen-i Basrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Allāhu taᶜālā hazretleri o akvāma merhamet eyleye ki dünyā onların ᶜindlerinde emānet idi ve onu ona onları iᵓtimān edip īdāᶜ edene edā ettiler ve hafīf ve sebük-bār olarak mürtehil olup gittiler." Ve dahi buyurmuş ki "Kim ki senin umūr-ı dīniyyende seninle münāfese eyler, sen onunla münāfese eyle ve kim ki umūr-ı dünyāviyyende seninle münāfese eder, sen dünyāyı onun boynuna ve boğazına ilkāᵓ eyle tā ki onun nahrında dursun" yaᶜnī sen dünyā için bir kimse ile münāfese etme demektir.

[وقال لقمان عليه السلام لابنه يا بني إن الدنيا بحر عميق وقد غرق فيه ناس كثير فلتكن سفينتك فيها تقوى الله عز وجل وحشوها الإيمان بالله تعالى وشراعها التوكل على الله عز وجل لعلك تنجو وما أراك ناجياً وقال الفضيل طالت فكرتي في هذه الآية ﴿إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا﴾]

Ve dahi Lokmān ᶜaleyhi's-selām oğluna demiş ki [16] "Ey benim oğlum, dünyā derin bir deryādır, içinde pek çok ādem gark olmuştur. İçinde senin sefīnen Allāhu taᶜālānın takvāsı ola ve onun yükü ve haşvı Allāhu taᶜālānın īmānı ola ve onun yelken ve bādbānı Allāhu taᶜālāya olan tevekkülün ola, ola ki necāt bulursun hālbuki seni nācī zann edemem." Ve Fudayl ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Bu āyet-i kerīmede benim iftikārım çok uzun oldu ki ﴿إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا﴾[27] Bu āyetler sūre-i Kehf'in altıncı ve yedinci āyetleridir ki hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Biz yerde olan maᶜādin ve nebātāt ve hayevānātı zemīn ehline zīnet kıldık ki hangisi ᶜamel-i sālihte ve hangisi dünyāyı terktedir tecribe edelim ve o zemīnde olan dağ ve ağaç ve binālārı mahv ile nebātsız kuru harāb ediciyiz."

[وقال بعض الحكماء إنك لن تصبح في شيء من الدنيا إلا وقد كان له أهل قبلك وسيكون له أهل بعدك وليس لك من الدنيا إلا عشاء ليلة وغداء يوم فلا تهلك في أكله وصم عن الدنيا وأفطر على الآخرة وإن رأس مال الدنيا الهوى وربحها النار وقيل لبعض الرهبان كيف ترى الدهر قال يخلق الأبدان ويجدد الآمال ويقرب المنية ويبعد الأمنية قيل فما حال أهله قال من ظفر به تعب ومن فاته نصب وفي ذلك قيل

ومن يحمد الدنيا لعيش يسره — فسوف لعمري عن قليل يلومها

إذا أدبرت كانت على المرء حسرة — وإن أقبلت كانت كثيراً همومها]

Ve baᶜzu'l-hukemā demiş ki "Sen dünyāda bir nesne ile sabāh etmezsin yaᶜnī bir nesneye sāhib olmazsın illā ki o nesnenin senden evvel onun bir ehli olmaya, senden sonra ona bir ehl olmaya" yaᶜnī dünyāda her neye mālik olur isen elbette senden evvel onun bir māliki var idi,

27 Kehf, 18/7-8.

ondan sana intikāl etmiş ve senden sonra ona bir māliki olacaktır ki senden dahi elbette intikāl edecektir, "Dünyādan senin ancak bir akşamlık taʿāmı[n] ve bir günlük kuşluk taʿāmın vardır, artık bir ekle için hālik olma, dünyādan oruç tut ve āhiret üzerine iftār eyle, dünyānın sermāyesi hevādır ve kār ve ticāreti nārdır." Baʿzu'r-ruhbāna denilmiş ki "Sen dehri nice görürsün?" O dahi: "Ebdānı köhne eder ve āmāli yeni ve cedīd eyler, vefātı takrīb eder ve murādı tebʿīd eyler" diye cevāb vermiş. "Yā onun ehlinin hāli nedir?" diye bir dahi ondan suʾāl olundukta, rāhib: "Onunla zafer eden yorulur ve ondan geçip fāit olmuş olan kimse dahi muʿazzeb olur" demiş. Ve şeʾninde nazmen denilmiş ki: ومن يحمد الدنيا لعيش يسره ilh. Yaʿnī "O ki onu mesrūr eder bir ʿayş için dünyāyı hamd ve medh eder, ʿömrüm hakkı için az müddet geçmez illā ki onu melāmet ve zemm edecektir" yaʿnī ʿömrüme kasem ederim ki çok zamān sürmez ki o medh yakın vaktte levm ve mezemmete kalb olunur. "Mā-hasal ādemden idbār edip giderse ona hasret olur ve eger ona ikbāl edip gelirse onun hümūmu çok olur" yaʿnī ne ikbālinde rāhat ve safā var ve ne de idbārında hemīşe kalbe renc ve ʿanādır demek olur.

[وقال بعض الحكماء كانت الدنيا ولم أكن فيها وتذهب الدنيا ولا أكون فيها فلا أسكن إليها فإن عيشها نكد وصفوها كدر وأهلها منها على وجل إما بنعمة زائلة أو بلية نازلة أو منية قاضية وقال بعضهم من عيب الدنيا أنها لا تعطي أحدا ما يستحق لكنها إما أن تزيد وإما أن تنقص وقال سفيان أما ترى النعم كأنها مغضوب عليها قد وضعت في غير أهلها وقال أبو سليمان الداراني من طلب الدنيا على المحبة لها لم يعط منها شيئاً إلا أراد أكثر ومن طلب الآخرة على المحبة لها لم يعط منها شيئاً إلا أراد أكثر وليس لهذا غاية]

Ve dahi baʿzu'l-hukemā demiş ki "Dünyā oldu da ben içinde değildim ve gider de ben içinde olmam, ben ona sāin olmam, zīrā dirliği ʿusret ve şiddettir ve safveti kederdir, onun ehli ondan emīn değillerdir, hemīşe havf ve vecel üzeredirler ki yā niʿmetin zevālinden korkarlar veyāhūd ona bir beliyye nāzil olmaktan havf ederler veyā hulūl-ı ecel-i mahtūmdan telāş ederler." Ve baʿzıları demiş ki "Dünyānın cümle-i ʿuyūbundan o ʿaybdır ki hīçbir kimseye istihkākını vermez ki yā onun istihkākından ziyāde verir veyāhūd noksān." Ve Süfyānü's-Sevrī de-

miş ki "Sen görmez misin ki niᶜam sanki magzūbun ᶜaleyhādırlar, ehli olmayana vazᶜ olunmuştur." Ebū Süleymān-ı Dārānī demiş ki "Onun muhabbeti için kim ki dünyāyı ister, ondan ona her ne verilirse elbette ondan ziyādelik ve kesreti ister ve onun muhabbeti için kim ki āhireti ister, ondan ona her ne verilirse lā-mahāle ondan ziyādelik ve kesreti ister ve ne bunun sonu var ve ne onun gāyesi var."

[وقال رجل لأبي حازم أشكو إليك حب الدنيا وليست لي بدار فقال انظر ما آتاكه الله عز وجل منها فلا تأخذه إلا من حلة ولا تضعه إلا في حقه ولا يضرك حب الدنيا وإنما قال هذا لأنه لو آخذ نفسه بذلك لألعبه حتى يتبرم بالدنيا ويطلب الخروج منها وقال يحيى بن معاذ الدنيا حانوت الشيطان فلا تسرق من حانوته شيئاً فيجيء في طلبه فيأخذك وقال الفضيل لو كانت الدنيا من ذهب يفنى والآخرة من خزف يبقى لكان ينبغي لنا أن نختار خزفاً يبقى على ذهب يفنى فكيف وقد اخترنا خزفاً يفني على ذهب يبقى]

Bir ādem, Ebī Hāzim ᶜaleyhi'r-rahmeye demiş ki "Ben sana hubb-ı dünyādan şekvā ederim, hālbuki bana hāne değildir." Ve Ebū Hāzim ona demiş ki "Ondan sana Allāhu taᶜālā verdiği şeye sen nazar eyle de onu ancak helālden al ve onu ancak hakkına vazᶜ eyle, o hālde hubb-ı dünyā sana bir zarar vermez" yaᶜnī sen dünyādan behreni yalnız helālden ahz eyle de harāmdan onu alma ve hakk şeylerde sarf et, meᶜāsīde onu sarf eyleme, böyle eder isen hubb-ı dünyā sana ziyān vermez demektir. Bu sūrette olan işbu cevābı ancak o sebebdendir ki kendi nefsini onunla muʾāhaze etmiş olsa o hāl onu itᶜāb edecek idi, tā ki dünyādan teberrüm edip iᶜrāz ede ve ondan hurūcunu isteyecekti, işte külliyyen iᶜrāz edip hurūcunu istememek için ona o sözü söyledi. Ve Yahyā b. Muᶜāz demiş ki "Dünyā şeytānın dükkānıdır, onun bir nesnesini sirkat etme ki onun talebinde gelip seni ahz eder." Ve Fudayl demiş ki "Dünyā fānī olur bir altından olsa ve āhiret bākī kalır bir saksı parçası olsa. Gerektir ki biz bākī kalır saksı parçasını ihtiyār etmeliyiz, fānī olan [17] altın üzerine īsār ve tercīh etmeliyiz, hālbuki biz fānī olan saksı parçasını bākī olan altın parçasına īsār edip ihtiyār etmişiz ve nice bu ziyān ve hasāret-i ᶜuzmā olmaz."

[وقال أبو حازم إياكم والدنيا فإنه بلغني أنه يوقف العبد يوم القيامة إذا كان معظماً الدنيا فيقال هذا عظم ما حقره الله]

Ve dahi Ebū Hāzim demiş ki "Siz dünyādan sakınıp hazer ediniz, zīrā bana bālig olmuş ki yevm-i kıyāmette dünyāya muᶜazzım olan kimse ᶜarsa-i mahşerde tevkīf olunup hakkında denilir ki "Bu ādem, Allāhu taᶜālānın tahkīr ettiği şeyi taᶜzīm etmiş!" yaᶜnī beyne'l-halāyık bu cināyet ile teşhīr olunup rüsvāy olur demektir.

[وقال ابن مسعود ما أصبح أحد من الناس إلا وهو ضيف وماله عارية فالضيف مرتحل والعارية مردودة وفي ذلك قيل]

وما المال والأهلون إلا ودائع ولا بد يوماً أن ترد الودائع

Ve ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Dünyāda her kim ki sabāh eylerse mihmāndır ve onun mālı ᶜāriyedir ve mihmān ise elbette mürtehildir ve ᶜāriyet dahi lā-mahāle merdūdedir" ki müsāfir ve dayf bir yerde sābit ve müstekarr olmaz, lābüdd ki vatanına ve maksadına irtihāl edip gidecektir ve ᶜāriyet olan şeyᵓ dahi sāhibine redd olunur, geriye verilecektir ki kāffe-i mahlūkāt dār-ı dünyāda müsāfirdirler, lā-mahāle vatanları olan dār-ı āhirete müntakil olacaktırlar ve yedlerinde olan māl dahi mālikine elbette redd olunacaktır. Ve bu mazmūnda nazmen bir beyt denilmiştir ki: وما المال والأهلون إلا ودائع ilh. ki hulāsa-i müfādı: "Māl ve ehl ancak vedīᶜalardır, lābüdd ki bir gün vedīᶜalar merdūd olup geriye verilecektir" demektir.

[وزار رابعة أصحابها فذكروا الدنيا فأقبلوا على ذمها فقالت اسكتوا عن ذكرها فلولا موقعها من قلوبكم ما أكثرتم من ذكرها ألا من أحب شيئاً أكثر من ذكره وقيل لإبراهيم بن أدهم كيف أنت فقال

نرقع دنيانا بتمزيق ديننا فلا ديننا يبقى ولا ما نرقع

فطوبى لعبد آثر الله ربه وجاد بدنياه لما يتوقع]

Ve Rābiᶜa-yı ᶜAdeviyye'nin ashābı onu bir günde ziyāret edip huzūrunda dünyāyı zikr ettiler ve onun zemmi üzerine ikbāl edip tatvīl-i bahs etmek istediklerinde Rābiᶜa onlara dedi ki "Siz onun zikrinden

sükūt edip epsem olunuz ki sizin kulūbunuzda onun mevkiᶜ ve muhabbeti olmasaydı, onun zikrinden teksīr etmezdiniz. Āgāh olunuz ki her kim ki bir nesneyi sevip muhabbet eyler, lābüdd onun zikrinden teksīr eder." Ve İbrāhīm b. Edhem'e "Sen nicesin?" denildikte nazmen bu rubāᶜīyi dedi: نرقع دنيانا بتمزيق ديننا ilh. ki hulāsa-i mahsūlü: "Biz dīnimizin temzīkiyle kendi dünyāmızı yamalıyoruz, yaᶜnī dīnimizi parçalayıp onunla dünyāmızı terkīᶜ edip ona yama dikiyoruz, ne dīnimiz kalır ve ne de yamadığımız şeyᵓ ki ikisi dahi elimizden telef olup gider, kaldı ki rabbisi Allāhu taᶜālāyı īsār edip mercū ve mütevakkaᶜı olan şeyᵓe dünyāsıyla cömerdlik ve sehā eden kula ᶜaşk ve tūbā olsun!" demektir.

[وقيل أيضاً في ذلك

أرى طالب الدنيا وإن طال عمره		ونال من الدنيا سروراً وأنعما
كبان بنى بنيانه فأقامه		فلما استوى ما قد بناه تهدما]

Ve bu mazmūnda nazmen dīger bir rubāᶜī denilmiştir ki: أرى طالب الدنيا وإن طال عمره ilh. ki hulāsa-i mefhūmu: "Ben tālib-i dünyāyı şöylece görüyorum velev ki cihānda ᶜömrü uzun olup dünyādan sürūr ve niᶜamlara nāil olsa da kendisi o kimseye benzer ki kendisine bir yapı binā eder ve çün onu ikāme eder, bināsı doğrulup müstevī olur, der-ᶜakab bināsı yıkılıp gider."

[وقيل أيضاً في ذلك

هب الدنيا تساق إليك عفواً		أليس مصير ذاك إلى انتقال
وما دنياك إلا مثل فيء		أظلك ثم آذن بالزوال]

Ve kezālik bu mazmūnda āher bir rubāᶜī nazmen denilmiş ki: هب الدنيا تساق إليك عفواً ilh. ki hulāsa-i müfādı: "Sen dünyāyı bağışla ki ᶜafven sana sevk olunur gelir, onun masīri fi'n-nihāye intikāle değil midir, senin dünyān ancak gölge gibidir ki bir vakt seni gölgeletip de sonra zāil olur gider."

[وقال لقمان لابنه يا بني بع دنياك بآخرتك تربحهما جميعاً ولا تبع آخرتك بدنياك تخسرهما جميعاً وقال مطرف ابن الشخير لا تنظر إلى خفض عيش الملوك

ولين رياشهم ولكن انظر إلى سرعة ظعنهم وسوء منقلبهم وقال ابن عباس إن الله تعالى جعل الدنيا ثلاثة أجزاء جزء للمؤمن وجزء للمنافق وجزء للكافر فالمؤمن يتزود والمنافق يتزين والكافر يتمتع وقال بعضهم الدنيا جيفة فمن أراد منها شيئاً فليصبر على معاشرة الكلاب وفي ذلك قيل

يا خاطب الدنيا إلى نفسها   تنح عن خطبتها تسلم

إن التي تخطب غدارة   قريبة العرس من المأتم]

Ve Lokmān oğluna demiş ki "Ey benim oğlum, sen āhiretine kendi dünyānı beyᶜ eyle de ikisini birlikte kazanırsın, āhiretini dünyāna satma ki ikisi birden ziyān edersin." Ve Mutarrif ibnu'ş-Şahīr demiş ki "Mülūkun hıfz-ı ᶜayş ve līn-i ferāsetlerine sen nazar etme velākin onların sürᶜat-i intikāl ve sūᵓ-i mütekalliblerine nazar eyle." Ve ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās demiş ki "Allāhu taᶜālā dünyāyı üç pay kılmıştır ki bir payı müᵓmine ve bir payı münāfıka ve bir payı kāfire kılmış. Müᵓmin ise kendi payı ile āhirete tezevvüd edip ondan nefsine zād ve tūşe tedārük eder ve münāfık ise kendi payı ile bezelenip zīnetlenir ve kāfir dahi kendi payı ile temettuᶜ eder." Ve baᶜzu'l-ᶜārifīn demiş ki "Dünyā cifedir, kim ki onu isterse yaᶜnī ondan bir nesneyi kapmak murād eylerse onun üstüne toplanmış olan kilābın muᶜāşeretleri üzerine sabr etsin." Bu bir temsīl ve teşbīhtir ki buna teşbīh-i belīg denilir. Dünyāyı ölmüş bir hayvān lāşesine teşbīh etmiş ve fi'l-gālib bu gibi lāşelere kilāb toplanıp yemesi üzerine çekişirler, ondan kapmak isteyen hayvān elbette o kilābın muᶜāşereti üzerine sabr etmeğe mecbūr olur. Ve bu mazmūnda nazmen bir rubāᶜī denilmiş ki: يا خاطب الدنيا إلى نفسها ilh. ki hulāsa-i mefhūmu: "Ey dünyānın nefsine hitbet edip ondan mütezevvic olmak isteyen kimse, sen onun hitbe ve nāmzed etmekliğinden hazer edip ondan bertaraf ol. Bu senin hitbe edip istediğin mahtūbenin sūr ve düğünü yas ve meᵓtemden yakındır, zīrā gazāredir, çabucak sāhibini telef eder" yaᶜnī onun düğününü edip onu nikāh eden kimseyi serīᶜan katl ve iᶜdām eder de bir ᶜahd-i karīb içinde onun sūrunu yasa kalb eder ki onun düğünü meᵓtemden karībdir demek olur. Bu da bir temsīl ve teşbīh-i belīgdir.

[وقال أبو الدرداء من هوان الدنيا على الله أنه لا يعصى إلا فيها ولا ينال ما عنده إلا بتركها وفي ذلك قيل

إذا امتحن الدنيا لبيب تكشفت   له عن عدو في ثياب صديق]

Ve Ebu'd-Derdāᵓ ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "ᶜİndallāh dünyānın hevān ve züll ve hakāretindendir ki Allāhu taᶜālaya olan ᶜisyān cürmü ancak onun içindedir" [18] yaᶜnī ᶜindallāh dünyā hīç ve lā-şeyᵓ olup züll ve hevānından nāşī onun içinde kulu ona ᶜisyān edebilir ki ᶜisyānlık ancak dünyāda olur, āhirette bir kimse ona ᶜisyān edemez demektir ve bu cihetle kulu dünyāyı terk etmedikçe Allāhu taᶜālānın ᶜindinde olan niᶜmet-i ᶜuzmāya nāil ve vāsıl olamaz. Ve yine bu mazmūnda denilmiş ki: إذا امتحن الدنيا لبيب تكشفت ilh. ki hulāsa-i mazmūnu: "Eger bir lebīb ādem dünyāyı tecribe edip imtihān eylerse dost elbisesinde bir düşman ona mekşūf ve açık olur."

[وقيل أيضاً

يا راقد الليل مسروراً بأوله   إن الحوادث قد يطرقن أسحارا
أفنى القرون التي كانت منعمة   كر الجديدين إقبالاً وإدبارا
كم قد أبادت صروف الدهر من ملك   قد كان في الدهر نفاعاً وضرارا
يا من يعانق دنيا لا بقاء لها   يمسي ويصبح في دنياه سفارا
هلا تركت من الدنيا معانقة   حتى تعانق في الفردوس أبكارا
إن كنت تبغي جنان الخلد تسكنها   فينبغي لك أن لا تأمن النارا]

Ve yine o mazmūnda nazmen denilmiş ki يا راقد الليل مسروراً بأوله ilh. ki hulāsa-i mazmūnu: "Ey ki leylin evvelinde mesrūr olarak rākıd olan kimse, dehrin havādisi seher vaktinde tārık olur gelir, ikbāl ve idbārda olan cedīdinin kerri münᶜim olan kurūnu ifnā etmiştir. Surūf-ı dehr nice mülūku tefrīk ve tebdīd etmiş ki o mülūk-i dehrde neffāᶜ ve darrār idiler. Sen ey bekāsı olmayan dünyāya muᶜānık kimse ki seffār olarak dünyānda sen mesāᵓ ve sabāh edersin, niçin dünyādan muᶜāna-kayı terk etmedin tā ki firdevste bākire kızları muᶜānaka edesin. Sen eger cinān-ı huldü süknā için ister isen gerektir ki sen āteşten emīn olmayasın."

[وقال أبو أمامة الباهلي رضي الله عنه لما بعث محمد صلى الله عليه وسلم أتت إبليس جنوده فقالوا قد بعث نبي وأخرجت أمة قال يحبون الدنيا قالوا نعم قال لئن كانوا يحبون الدنيا ما أبالي أن لا يعبدوا الأوثان وإنما أغدو عليهم وأروح بثلاث أخذ المال من غير حقه وإنفاقه في غير حقه وإمساكه عن حقه والشر كان من هذا نبع]

Ve Ebū Umāme el-Bāhilī demiş ki Hazret-i serdār-ı rüsül mahbūb-ı Hudā Muhammed el-Mustafā mebᶜūs olduğu vaktte iblīs-i laᶜīnin cünūdu iblīse gelip haber verip dediler ki "Bir peygamber baᶜs olunmuş ve bir ümmet hurūc etmiş." İblīs onlara dedi ki "O ümmet dünyāyı severler mi?" Onlar "evet" dediklerinde, iblīs: "Onlar eger dünyāyı severlerse artık putperestlik zevālinden ben mübālāt etmem, onlara ben ancak üç şeyᵓ ile gidip gelirim ki hakkları olmayan yerden mālı ahz edeler ve hakksız yere infāk edeler ve müstehakkından dahi imsāk edeler." Şerr kāffesi bundan kaynadı.

[وقال رجل لعلي كرم الله وجهه يا أمير المؤمنين صف لنا الدنيا قال وما أصف لك من دار صح فيها سقم ومن أمن فيها ندم ومن افتقر فيها حزن ومن استغنى فيها افتتن في حلالها الحساب وفي حرامها العقاب ومتشابهها العتاب وقيل له ذلك مرة أخرى فقال أطول أم أقصر فقيل قصر فقال حلالها حساب وحرامها عذاب]

Ve bir gün bir zāt, Hazret-i ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvāna demiş ki "Yā emīre'l-müᵓminīn, sen bize dünyāyı vasf eyle." Ve o dahi buyurmuş ki "Ben sana ne vasf edeyim o dār ki içinde sıhhat bulan kimse sakīm olur ve kim ki onda emīn olduysa peşīmān olmuş ve kim ki onda yoksul olduysa gam-nāk olmuş ve kim ki onda müstagnī ve zengin olduysa fitneye düşmüş; helālinde hisāb ve harāmında ᶜikāb ve müteşābihinde ᶜitāb vardır." Ve dīger bārda bir dahi ona böyle denildikte kendisi: "Vasfında kelāmı uzatayım mı yoksa kısa mı edeyim?" diye onlarla istimzāc edince, kāil: "Yok, kısaca söyle" diye cevāb verdikte, "Helāli hisāb ve harāmı ᶜazābdır" diye īcāzen dünyāyı vasf etmiştir.

[وقال مالك بن دينار اتقوا السحارة فإنها تسحر قلوب العلماء يعني الدنيا وقال أبو سليمان الداراني إذا كانت الآخرة في القلب جاءت الدنيا تزاحمها فإذا كانت الدنيا في القلب لم تزاحمها الآخرة لأن الآخرة كريمة والدنيا لئيمة وهذا تشديد

عظيم ونرجو أن يكون ما ذكره سيار بن الحكم أصح إذ قال الدنيا والآخرة يجتمعان في القلب فأيهما غلب كان الآخر تبعاً له وقال مالك بن دينار بقدر ما تحزن للدنيا يخرج هم الآخرة من قلبك وبقدر ما تحزن للآخرة يخرج هم الدنيا من قلبك وهذا اقتباس مما قاله علي كرم الله وجهه حيث قال الدنيا والآخرة ضرتان فبقدر ما ترضى إحداهما تسخط الأخرى]

Ve dahi Mālik b. Dīnār demiş ki "Şiz şol cādūkār ve sehhāreden hazer edip ittikāʾ ediniz, zīrā kulūb-i ʿulemāyı sihr eder" yaʿnī dünyādan ittikāʾ ediniz, efsūnkārdır. Ve Ebū Süleymān-ı Dārānī demiş ki "Āhiret kalbde olursa dünyā dahi gelip onunla müzāhame eder ve dünyā kalbde olursa āhiret onunla müzāhame eylemez, çünkü āhiret kerīmedir ve dünyā leʾīmedir." Ve bu bir teşdīd-i ʿazīmdir ve biz recā ederiz ki Seyār b. el-Hakem'in zikrettiği kelām asahh ola ki Seyyār demiş ki "Dünyā ile āhiret ikisi kalbde müctemiʿ olurlar, onların hangisi galebe eder ise dīgeri ona tābiʿ olur." Mālik b. Dīnār demiş ki "Sen dünyāya hüzn ettiğin kadar hemm-i āhiret senin kalbinden hurūc eder." Ve bu söz Hazret-i ʿAlī kerremallāhu vechehunun kelāmından muktebes olup Hazret-i ʿAlī buyurmuş ki "Dünyā ve āhiret ikisi kumalardır ki birisinin rızāsı mikdārınca dīgeri gazab eder."

[وقال الحسن والله لقد أدركت أقواماً كانت الدنيا أهون عليهم من التراب الذي تمشون عليه ما يبالون أشرقت الدنيا أم غربت ذهبت إلى ذا أو ذهبت إلى ذا وقال رجل للحسن ما تقول في رجل آتاه الله مالاً فهو يتصدق منه ويصل منه أيحسن له أن يتعيش فيه يعني يتنعم فقال لا لو كانت له الدنيا كلها ما كان له منها إلا الكفاف ويقدم ذلك ليوم فقره]

Ve dahi Hasen-i Basrī demiş ki "Vallāhi ben birtakım ādemlere yetiştim ki dünyā onların katlarında üzerinde yürüdüğünüz topraktan daha ziyāde ehven ve hafīf idi, ona hīçbir mübālātları yok idi, maşrıka mı gitti yoksa magribe mi, buna mı gitti yoksa ona mı gitti, aslā ona bir mübālātları olmazdı." Ve dahi bir zāt Hasen-i Basrī'ye demiş ki "Bir kimseye ki Hakk subhānehu ve taʿālā ona māl verir de o māldan tasadduk edip sıla-i rahim ettiği hālde kendisi dahi tenaʿʿum etmeğe mesāgı var mıdır, sen ne dersin?" [19] O dahi: "Kāffe-i dünyā onun mülk ve

menālı olsa ondan nefsinin kefāfından gayrısı bir şeyᵓ ona yoktur ki fazlasını onun yoksulluğu gününe takdīm eder" demiştir.

[وقال الفضيل لو أن الدنيا بحذافيرها عرضت على حلالاً لا أحاسب عليها في الآخرة لكنت أتقذرها كما يتقذر أحدكم الجيفة إذا مر بها أن تصيب ثوبه وقيل لما قدم عمر رضي الله عنه الشام فاستقبله أبو عبيدة بن الجراح على الناقة مخطومة بحبل فسلم وسأله ثم أتى منزله فلم ير فيه إلا سيفه وترسه ورحله فقال له عمر رضي الله عنه لو اتخذت متاعاً فقال يا أمير المؤمنين إن هذا يبلغنا المقيل وقال سفيان خذ من الدنيا لبدنك وخذ من الآخرة لقلبك وقال الحسن والله لقد عبدت بنو إسرائيل الأصنام بعد عبادتهم الرحمن بحبهم الدنيا وقال وهب قرأت في بعض الكتب الدنيا غنيمة الأكياس وغفلة الجهال لم يعرفوها حتى خرجوا منها فسألوا الرجعة فلم يرجعوا وقال لقمان لابنه يا بني إنك استدبرت الدنيا من يوم نزلتها واستقبلت الآخرة فأنت إلى دار تقرب منها أقرب من دار تباعد عنها وقال سعيد بن مسعود إذا رأيت العبد تزداد دنياه وتنقص آخرته وهو به راض فذلك المغبون الذي يلعب بوجهه وهو لا يشعر]

Ve Fudayl ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Hazāfīri ile dünyā yaᶜnī kāffe-i mevcūdātıyla maᶜan işbu dünyā-i deniyye helāl olarak ve āhirette hisābsız olarak bana ᶜarz olunmuş olsa ben necāsetten sakınır gibi ondan sakınacaktım. Sizin biriniz bir cīfe kurbünde mürūr edecek olsa onun sevbi ona dokunmamak için nice hazer edip murādlığından sakınıp esvābını hıfz eder, o sūretle ben dünyādan tebāᶜud edip sakınacaktım" diye haber vermiş. Denilir ki ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān Şām-ı cennet-meşāmma kudūm ettiği vaktte Ebū ᶜUbeyde el-Cerrāh ona karşı çıkıp istikbāl etti ki ip ile mahtūm bir nākaya süvār idi. Ve çün Hazret-i ᶜÖmer'e kavuşup selām verdi, onu hānesine daᶜvet edip yanına teşrīfini dileyip niyāz etti. Hazret-i ᶜÖmer dahi gelip menziline indikte onda onun bir kılıç ve bir kalkan ve bir riclinden gayrı dīger bir şeyᵓ görmedi ve ona "Sen bir metāᶜ ittihāz etmiş olaydın!" diye fermān buyurdukta, Ebū ᶜUbeyde: "Yā emīre'l-müᵓminīn, tahkīkan bu māl bizi makīle iblāg eder" demiştir. Ve Süfyān-ı Sevrī demiş ki "Bedenine sen dünyādan al ve kalbine āhiretten al." Ve Hasen-i Basrī demiş ki "Vallāhi Benū İsrāᵓīl ᶜibādet-i Rahmān'dan sonra putperestlikleri ancak dünyānın muhabbeti

sebebi iledir." Ve Vehb b. Münebbih demiş ki "Ben baᶜzı kütübde okudum ki dünyā ᶜukalānın ganīmeleri ve nādānānın gafletleridir ki cehele gürūhu ondan çıkmadıkça onu bilemezler ve ona geri dönmelerini isterdilerse de ona dönemediler." Ve Lokmān, oğluna demiş ki "Ey benim oğlum, sen dünyāya nüzūl ettiğin günden beri dünyāya istidbār edip āhirete müstakbel olmuşsun ki arkan dünyāya çevirip yüzünü āhirete tutmuşsun ki beldeden çıkıp dīger beldeye ᶜazm-i sefer eden yolcu gibisin, kaldı ki ondan mütekarrib bulunduğun hāneye ondan mütebāᶜid olduğun hāneden daha ziyāde karīb ve yakınsın." Ve Saᶜīd b. Mesᶜūd demiş ki "Eger gördün ki bir kimse onun dünyāsı artar ve āhireti eksilir de kendisi bu hāl ile rāzī olur, bil ki o kimse kendinden bī-şuᶜūr olarak yüzüyle oynayan bir magbūn ve ziyān-dīde ādemdir ki ticāretinde aldanıp gabn ve hasārete uğramış ādem gibidir."

[وقال عمرو بن العاص على المنبر والله ما رأيت قوماً قط أرغب فيما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يزهد فيه منكم والله ما مر برسول الله صلى الله عليه وسلم "ثلاث إلا والذي عليه أكثر من الذي له" وقال الحسن بعد أن تلا قوله تعالى ﴿فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ﴾ من قال ذا قاله من خلقها ومن هو أعلم بها إياكم وما شغل من الدنيا فإن الدنيا كثيرة الأشغال لا يفتح رجل على نفسه باب شغل إلا أوشك ذلك الباب أن يفتح عليه عشرة أبواب وقال أيضاً مسكين ابن أدم رضي بدار حلالها حساب وحرامها عذاب إن أخذه من حله حوسب به وإن أخذه من حرام عذب به ابن آدم يستقل ماله ولا يستقل عمله يفرح بمصيبته في دينه ويجزع من مصيبته في دنياه]

Ve ᶜAmr b. el-ᶜAs hutbe ederken minber üstünde demiş ki "Vallāhi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ondan zühd ettiği nesneye sizden ziyāde aslā ragbet eden bir kavmi görmedim. Vallāhi zāt-ı vālā-i Risālet-penāhī ile mürūr etmedi illā ki onun üzerinde olan şeyᵓ kendi mālik şeyden çok değildir." Ve Hasen-i Basrī ﴿فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ﴾[28] āyet-i kerīmesini kırāᵓet ettikten sonra demiş ki "Kim bu kelāmı söylemiştir, onu halk eden Hallāk buyurmuştur ve ona cümleden ziyāde ᶜālim olan ᶜAllām-ı guyūb fermān etmiştir, artık siz dün-

28 Lokman, 33/31, Fātır, 35/5.

yādan sizi meşgūl eden şeyden sakınınız, zīrā dünyānın eşgāli çoktur. Ādem kendi nefsi üzerine bir iş kapısı açmaz da illā o kapı ona dīger on kapının küşādına yanaşmaz." Ve dahi buyurmuş ki "Miskīn ibn-i ādem helāli hisāb ve harāmı ᶜazāb bir dāra rāzī olmuş ki helālinden alırsa onunla muhāsebe olunur ve harāmından olursa onunla muᶜazzeb olur. İbn-i ādem kendi gözünde mālını az görür de ᶜamelini az görmez ve dīninde olan musībeti ile şād olur da dünyāda olan musībetten cezaᶜ etmez."

[وكتب الحسن إلى عمر بن عبد العزيز سلام عليك أما بعد فكأنك بآخر من كتب عليه الموت قد مات فأجابه عمر سلام عليك كأنك بالدنيا ولم تكن وكأنك بالآخرة لم تزل وقال الفضيل بن عياض الدخول في الدنيا هين ولكن الخروج منها شديد وقال بعضهم عجباً لمن يعرف أن الموت حق كيف يفرح وعجباً لمن يعرف أن النار حق كيف يضحك وعجبا لمن رأى تقلب الدنيا بأهلها كيف يطمئن إليها وعجباً لمن يعلم أن القدر حق كيف ينصب]

Ve dahi Hasen-i Basrī, ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz'e bir nāme yazıp içinde demiş ki "es-Selāmu ᶜaleykum, pes ez-īn maᶜlūmun olsun ki sen sanki sen halāyıktan en son ādem ki vefāt etmek ona yazılıp, takdīr eyle. ᶜÖmer dahi ona cevāben yazmış ki "es-Selāmu ᶜaleyke, sanki sen dahi dünyādasın lākin dünyāda değilsin ve sanki sen āhirettesin henüz." [20] Ve dahi Fudāyl b. ᶜIyāz demiş ki "Dünyāya girmek sehl ve āsāndır velākin ondan çıkmak güç ve düşvārdır." Ve dahi baᶜzu's-sulehā demiş ki "Ben taᶜaccüb ederim o kimseden ki ölüm hakk olduğunu bilip de dünyāda şād olur ve dahi o kimseden müteᶜaccibim ki āteş hakk olduğunu bilip de güler. Ve kezālik taᶜaccüb olunur o kimseden ki ehline dünyānın tekallübünü görür de kendisi ona mutmaʾinn olur ve acebdir ki o kimseden ki kader hakk olduğunu bilip de yorgunluk eder ki ādem bu ahvāli bilip iᶜtikād ederken dünyāda nice şād olur ve nice güler ve nice dünyādan emīn olur ve nice dünyānın meşākkına katlanır" ki bu maᶜlūmāt ile bu ahvāl merd-i hūşmendden baᶜīd ve müstagreb olup şāyān-ı taᶜccübdür.

[وقدم على معاوية رضي الله عنه رجل من نجران عمره مائتا سنة فسأله عن الدنيا كيف وجدها فقال سنيات بلاء وسنيات رخاء يوم فيوم وليلة فليلة يولد ولد

ويهلك هالك فلولا المولود لباد الخلق ولولا الهالك ضاقت الدنيا بمن فيها فقال له سل ما شئت قال عمر مضى فترده أو أجل حضر فتدفعه قال لا أملك ذلك قال لا حاجة لي إليك]

Ve Necrān ahālīsinden bir zāt, Muᶜāviye'ye gelip görüştükte o ādemin sinni iki yüz seneye bālig olmuş idi, Muᶜāviye ona: "Bu ᶜömründe sen dünyāyı nice buldun?" diye ondan dünyā üzerine sormuş ve o zāt dahi: "Baᶜzı seneler belā ve baᶜzı seneler rehā ve gün-be-gün ve gece-be-gece birer veled doğar ve birer ādem ölür ki o mevlūdu olmasaydı halk münkarız ve maᶜdūm olurdu ve o hāliki olmasaydı sekenesine dünyā darlaşırdı" diye beyān etti. Ve Muᶜāviye: "Senin dilediğin ne ise benden iste" diye emr edince, o dahi: "Geçmiş ᶜömrümü redd edesin, yoksa hāzır olan ecelimi defᶜ eyleyesin" diye taleb ve Muᶜāviye: "Buna mālik değilim" diye ona ihbār ettikte, o zāt dahi: "Benim sana bir hācetim yoktur" diye istiftā᾿ etmiştir.

[وقال داود الطائي رحمه الله يا ابن آدم فرحت ببلوغ أملك وإنما بلغته بانقضاه أجلك ثم سوفت بعملك كان منفعته لغيرك وقال بشر من سأل الله الدنيا فإنما يسأله طول الوقوف بين يديه وقال أبو حازم ما في الدنيا شيء يسرك إلا وقد ألصق الله إليه شيئاً يسوءك وقال الحسن لا تخرج نفس ابن آدم من الدنيا إلا بحسرات ثلاث أنه لم يشبع مما جمع ولم يدرك ما أمل ولم يحسن الزاد لما يقدم عليه وقيل لبعض العباد قد نلت الغنى فقال إنما نال الغنى من عتق من رق الدنيا]

Ve Dāvūd-ı Tā᾿ī demiş ki "Yā ibn-i ādem, sen bülūg-ı emelin ile şād oldun, hālbuki sen ancak inkızā-ı ecelin ile ona bālig oldun sonra kendi ᶜamelini te᾿hīr ve tesvīf eyledin, sanki onun menfaᶜati dīgerine olup sana değildir." Ve Bişr demiş ki "Kim ki Allāhu taᶜālādan dünyāyı dilerse ancak onun önünde tūl-i vukūfu dilemiş olur." Ve Ebū Hāzim demiş ki "Dünyāda seni mesrūr eder bir şey᾿ yoktur illā ki onunla sana sū᾿ eder bir nesne yapışık yoktur" yaᶜnī dünyānın her bir müsirri ile berāber birer müsī᾿i dahi mültesık ve yapışıktır ki isā᾿etsiz bir sürūru yok demektir. Ve Hasen-i Basrī demiş ki "İbn-i ādemin nefsi dünyādan ancak üç hasretle çıkar ki cemᶜ ettiğinden tok olmamaklığın hasreti ve me᾿mūlüne vāsıl olmadığının hasreti ve üzerine kādim bulunduğu

tarīka tezevvüd etmediğinin hasretidirler." Ve baᶜzı ᶜubbāda denildi ki "Sen gınāya nāil olmuşsun." O dahi: "Gınā ancak o kimse nāil olmuş ki rıkk-ı dünyādan āzāde olmuştur" demiş.

[وقال أبو سليمان لا يصبر عن شهوات الدنيا إلا من كان في قلبه ما يشغله بالآخرة وقال مالك بن دينار اصطلحنا على حب الدنيا فلا يأمر بعضنا بعضاً ولا ينهى بعضنا بعضاً ولا يدعنا الله على هذا فليت شعري أي عذاب الله ينزل علينا وقال أبو حازم يسير الدنيا يشغل عن كثير الآخرة وقال الحسن أهينوا الدنيا فو الله ما هي لأحد بأهنأ منها لمن أهانها وقال أيضاً إذا أراد الله بعبد خيراً أعطاه من الدنيا عطية ثم يمسك فإذا نفذ أعاد عليه وإذا هان عليه عبد بسط له الدنيا بسطاً]

Ve Ebū Süleymān-ı Dārānī demiş ki "Şehevāt-ı dünyā üzerine ancak o kimse sabr eder ki kendi kalbinde onu āhiretle meşgūl edecek bir nesne vardır." Ve Mālik b. Dīnār demiş ki "Biz hubb-ı dünyā üzerine birbirimizle barışmışız ki birbirimize emr-i maᶜrūf etmeyiz ve nehy-i münker eylemeyiz, hālbuki Hakk subhānehu ve taᶜālā bizi bu hāl üzerine bırakmaz. Kāşki bileydim ki Allāhu taᶜālānın hangi ᶜazābı bize nāzil olacaktır!" Ve dahi Ebū Hāzim demiş ki "Dünyānın yesīri āhiretin kesīrinden meşgūl eder." Ve Hasen demiş ki "Siz dünyāya ihānet ediniz ki vallāhi onu ihāne eden kimseye olan heneᵓi gibi dīger bir kimseye henī değildir." Ve dahi buyurmuş ki "Allāhu taᶜālā bir kuldan hayrı murād buyurursa dünyādan ona bir ᶜatiyye verir de sonra imsāk eder ve çün o ᶜatiyye tükenip gider, üzerine dīgerini verir de iᶜāde eyler ve çün bir kul ona hafīf olup heyyin olursa o vakt dünyāyı bast olarak ona bast eder."

[وكان بعضهم يقول في دعائه "يا ممسك السماء أن تقع على الأرض إلا بإذنك أمسك الدنيا عني" وقال محمد بن المنكدر أرأيت لو أن رجلاً صام الدهر لا يفطر وقام الليل لا ينام وتصدق بماله وجاهد في سبيل الله واجتنب محارم الله غير أنه يؤتى به يوم القيامة فيقال إن هذا عظم في عينه ما صغره الله وصغر في عينه ما عظمه الله كيف ترى يكون حاله فمن منا ليس هكذا الدنيا عظيمة عنده مع ما اقترفنا من الذنوب والخطايا]

Baᶜzu's-sulehāᵓ duᶜāsında derdi ki "يا ممسك السماء أن تقع على الأرض إلا بإذنك أمسك الدنيا عني" Yaᶜnī "Ey ki senin iznin olmaksızın yere düşmekten

semāyı imsāk eden benim ilāhım, sen benim üzerimden dünyāyı imsāk eyle." Ve Muhammed b. el-Munkedir demiş ki "Sen ne zann edersin bir ādem ki dehri sıyām edip aslā iftār etmez ve leylini kātıbeten kıyām edip aslā yatmazsa ve mālı kāffesiyle tasadduk ve fī-sebīlillāh cihād edip kāffe-i muharremāttan ictināb eylerse lākin onu rūz-i cezāda celb olunup da hakkında işbu ādem onun gözünde Allāhu taʿālā sagīr ettiği şeyʾ ʿazīm olmuş ve ʿazīm olan şeyʾ gözünde sagīr olmuş denilirse onun hāli nice olur? Kaldı ki bizden kim var ki böyle değildir [21] ki dünyā onun ʿindinde ʿazīm değildir, maʿa-zālik kazandığımız günāh ve hatiyeler dahi buna munzammdır" yaʿnī bu günāh ve hatiyelerle berāber dünyā gözümüzde ʿazīm olur ise bizim hālimiz nice olur, sen ne zann eylersin demektir.

[وقال أبو حازم اشتدت مؤنة الدنيا والآخرة فأما مؤنة الآخرة فإنك لا تجد عليها أعواناً وأما مؤنة الدنيا فإنك لا تضرب بيدك إلى شيء منها إلا وجدت فاجراً قد سبقك إليه]

Ve Ebū Hāzim demiş ki "Dünyā ve āhiret meʾūnelerinin tedārükü müştedd olup güç oldu, zīrā āhiretin meʾūnesi üzerine sana muʿāvenet edecek bir kimseyi bulmazsın ve dünyānın meʾūnesi ise sen bir nesneye elin uzatıp vurmazsın illā ki ona seni sebkat edip el uzatmış bir fāciri bulmazsın" yaʿnī mezāhimsiz bir nesneyi bulamazsın her neye elin vurursun bakarsın ki senden evvel bir fācir o nesneye el uzatıp seni sebkat etmiştir.

[وقال أبو هريرة الدنيا موقوفة بين السماء والأرض كالشن البالي تنادي ربها منذ خلقها إلى يوم يفنيها يا رب يا رب لم تبغضني فيقول لها "اسكتي يا لا شيء"]

Ve Ebū Hüreyre ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Dünyā halk olalı günden beri fenāsı gününe dek yer ile gök beyninde eski kırba gibi asılı mevkūf olup hemīşe "Yā rabbi, yā rabbi, sen niçin beni bugz edersin?" diye nidāʾ ve tazarruʿ eder ve Hakk subhānehu ve taʿālā ona "اسكتي يا لا شيء" diye fermān buyurur, yaʿnī "Sen ey lā-şeyʾ, sen epsem ol!" diye tevbīh buyurur demektir.

[وقال عبد الله بن المبارك حب الدنيا والذنوب في القلب قد احتوشته فمتى يصل الخير إليه وقال وهب بن منبه من فرح قلبه بشيء من الدنيا فقد أخطأ

الحكمة ومن جعل شهوته تحت قدميه فرق الشيطان من ظله ومن غلب علمه هواه فهو الغالب]

Ve ᶜAbdullāh b. el-Mübārek demiş ki "Hubb-ı dünyā ile zünūb kalbe sarılıp ihāta etmişler, ne vakt hayr ona vāsıl olacak?" Ve Vehb b. Münebbih demiş ki "Kim ki kendi kalbini dünyādan bir nesne ile söndürürse hikmeti hatā etmiş olur ve kim ki kendi şehvetini ayakları altına kılarsa şeytānı gölgesinden tefrīk eder ve kim ki ᶜilmi hevāsına gālib olduysa gālib odur."

[وقيل لبشر مات فلان فقال جمع الدنيا وذهب إلى الآخرة ضيع نفسه قيل له إنه كان يفعل ويفعل وذكروا أبواباً من البر فقال وما ينفع هذا وهو يجمع الدنيا وقال بعضهم الدنيا تبغض إلينا نفسها ونحن نحبها فكيف لو تحببت إلينا]

Ve Bişr b. el-Hāris ᶜaleyhi'r-rahmeye "Fülān ādem vefāt etti" denildikte, Bişr: "Dünyāyı cemᶜ edip āhirete gitti ve nefsini tazyīᶜ etti!" diye söyleyince, ona "Kendisi dünyāda şunu bunu işlerdi" diye ihbār ve o sırada ebvāb-ı hayrdan çend bābı beyān ve tezkār olundukta Bişr dahi: "Dünyāyı cemᶜ ettiği hālde bu işlediği ne menfaᶜat eder!" diye cevāblarını redd etmiştir. Baᶜzu'l-ᶜārifīn demiş ki "Dünyā nefsini bize bugz ettirirken onu böyle severiz yā bize kendi nefsini sevdirmiş olsaydı nice olurdu!"

[وقيل لحكيم الدنيا لمن هي قال لمن تركها فقيل الآخرة لمن هي قال لمن طلبها وقال حكيم الدنيا دار خراب وأخرب منها قلب من يعمرها والجنة دار عمران وأعمر منها قلب من يطلبها]

Ve dahi bir hakīme denilmiş ki "Dünyā kimindir?" O dahi: "Onu terk edenindir" dedi. Ve dahi "Āhiret kimindir?" ona denildikte, "Onu taleb edenindir" diye cevāb vermiş. Ve dīger bir hakīm demiş ki "Dünyā vīrāne bir hānedir, onu ābādān ve şen eden ādemin kalbi ondan daha ziyāde harāb ve vīrānedir. Ve cennet maᶜmūr ve ābādān bir hānedir ve onu isteyen kimsenin kalbi ondan daha ziyāde şen ve ābādāndır."

[وقال الجنيد كان الشافعي رحمه الله من المريدين الناطقين بلسان الحق في الدنيا وعظ أخاً له في الله وخوفه بالله فقال يا أخي إن الدنيا دحض مزلة ودار مذلة عمرانها إلى الخراب صائر وساكنها إلى القبور زائر شملها على الفرقة موقوف وغناها إلى

الفقر مصروف الإكثار فيها إعسار والإعسار فيها يسار فافزع إلى الله وارض برزق الله لا تتسلف من دار فنائك إلى دار بقائك فإن عيشتك فيء زائل وجدار مائل أكثر من عملك وأقصر من أملك]

Cüneyd-i Bagdādī kadesallāhu sırrahu'l-ᶜazīz demiş ki "İmām Şāfiᶜī ᶜaleyhi'r-rahme dünyāda lisān-ı hakk ile nutk eden mürīdāndan idi, bir gün Allāh için ittihāz ettiği karındaşına vaᶜz ve Allāhu taᶜālā ile onu tahvīf edip demiş ki "Ey birāder, tahkīk ve tahkīkan işbu dünyā ayak kayacak bir cāy-ı mezellet ü mezlakadır ve bir dār-ı mezellet ü meşakkattir, şenlik ve ābādānlığı vīrāneliğe döner ve onun sekenesi mezār ve kubūra zāirlerdir yaᶜnī ölüp kubūra gireceklerdir, onun şemli firkat üzerine mevkūftur ki ictimāᶜları dağınığa vābestedir ve zenginliği yoksulluğa masrūf olmaktadır, ondan iksār etmeklik iᶜsār ve el darlığıdır ve onun iᶜsārı yesār ve el genişliğidir. Kaldı ki sen ondan kaçıp Allāhu taᶜālāya iltica eyle ve Allāhu taᶜālānın sana kısmet ettiği rızka rāzī ve kāniᶜ ol. Senin dār-ı fāniyenden dār-ı bākiyen tesellüf edip borçlu olma ki senin ᶜayş ve dirliğin zāil bir gölgeliğe benzer ve harāba müşrif ve māil bir dīvār gibidir, sen kendi ᶜamelinden teksīr eyle ve emelinden taksīr eyle" yaᶜnī emelini kısa ve kūtāh tut ve ᶜamelini çok eyle demektir.

[وقال إبراهيم بن أدهم لرجل أدرهم في المنام أحب إليك أم دينار في اليقظة فقال دينار في اليقظة فقال كذبت لأن الذي تحبه في الدنيا كأنك تحبه في المنام والذي لا تحبه في الآخرة كأنك لا تحبه في اليقظة]

Ve İbrāhīm b. Edhem bir gün bir ādeme demiş ki "Sen uykuda gördüğün bir dirhemi mi seversin yoksa uyanıklıkta bulduğun dīnāra mı seversin?" diye istihbār ettikte, o dahi: "Uyanıklıkta olan dīnārı ben severim" diye cevāb verince, İbrāhīm: "Sen yalan [22] söyledin, çünkü dünyāda senin sevdiğin şeyʾ sanki onu uykuda seversin ve āhirette sevmediğin şeyʾ sanki onu uyanıklıkta sevmezsin" demektir.

[وعن إسماعيل بن عياش قال كان أصحابنا يسمون الدنيا خنزيرة فيقولون إليك عنا يا خنزيرة فلو وجدوا لها أسماء أقبح من هذا لسموها به وقال كعب لتحببن إليكم الدنيا حتى تعبدوها وأهلها وقال يحيى بن معاذ الرازي رحمه الله العقلاء ثلاثة من ترك الدنيا قبل أن تتركه وبنى قبره قبل أن يدخله وأرضى خالقه قبل أن يلقاه]

Ve İsmāʿīl b. ʿAbbās üzerine mervī olup demiş ki "Bizim ashābımız dünyāyı hınzīre ismi ile tesmiye ederlerdi ki ey hınzīre bizden uzak ol derlerdi ve bu yüzden ziyāde kabīh ve çirkīn bir ism ona bulmuş olsaydılar onu onunla tesmiye ederlerdi." Ve dahi Kaʿb demiş ki "Size o mertebe dünyā sevgili olacak ki siz onu ʿibādet edeceksiz ve ehline dahi ʿibādet edeceksiz." Ve Yahyā b. Muʿāz er-Rāzī ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "ʿUkalāʾ üçtürler: Evvelki onu terk etmeden o dünyāyı terk eder ve içine girmeden evvel kabrini binā eder ve hālıkını görmeden evvel ırzā eder."

[وقال أيضاً الدنيا بلغ شؤمها أن تمنيك لما يلهيك عن طاعة الله فكيف الوقوع فيها وقال بكر بن عبد الله من أراد أن يستغني عن الدنيا بالدنيا كان كمطفيء النار بالتبن وقال بندار إذا رأيت أبناء الدنيا يتكلمون في الزهد فاعلم أنهم في سخرة الشيطان وقال أيضاً من أقبل على الدنيا أحرقته نيرانها يعني الحرص حتى يصير رماداً ومن أقبل على الآخرة صفته بنيرانها فصار سبيكة ذهب ينتفع به ومن أقبل على الله عز وجل أحرقته نيران التوحيد فصار جوهراً لا حد لقيمته]

Ve dahi demiş ki "Dünyānın şüʾmü o dereceye varıp bālig olmuş ki senin ona olan temennīliğin tāʿat-ı ilāhiyyeden seni meşgūl eder, nerede kaldı ki içine olan vukūʿ!" Yaʿnī içinde düşmekliğin ʿalā-külli hāl tāʿat-ı rabbānīden insānı meşgūl eder. Ve Ebū Bekr b. ʿAbdullāh demiş ki "Kim ki dünyā ile dünyādan müstagnī olmak ister, āteşi saman ile itfāʾ eden ādeme benzer." Ve Bundār demiş ki "Eger sen ebnā-ı dünyāyı zühdde tekellüm ettiklerini gördünse bil ki onlar şeytān suhresindedirler." Ve dahi demiş ki "Kim ki dünyāya ikbāl ederse onu dünyānın āteşleri yakıp kül eder ve kim ki āhirete ikbāl eylerse onun āteşleri onu kāl edip sāfī eyler ki bir altın sebīkesi eder de onunla fāide-mend ve müntefiʿ olur ve kim ki Hakk subhānehu ve taʿālāya ikbāl ederse teveccüdün āteşleri onu yakıp cevher eder, öyle bir cevher olur ki onun kıymetine hadd olmaz."

[وقال علي كرم الله وجهه إنما الدنيا ستة أشياء مطعوم ومشروب وملبوس ومركوب ومنكوح ومشموم فأشرف المطعومات العسل وهو مذقة ذباب وأشرف المشروبات الماء ويستوي فيه البر والفاجر وأشرف الملبوسات الحرير وهو نسج

دودة وأشرف المركوبات الفرس وعليه يقتل الرجال وأشرف المنكوحات المرأة وهي مبال في مبال وإن المرأة لتزين أحسن شيء منها ويراد أقبح شيء منها وأشرف المشمومات المسك وهو دم]

Ve dahi Hazret-i ʿAlī kerremallāhu vechehu demiş ki "Dünyā ancak altı şeydir ki matʿūmāt ve meşrūbāt ve melbūsāt ve merkūbāt ve menkūhāt ve meşmūmāttır. Matʿūmātın en ziyāde şereflisi baldır ve bal ise bir sineğin müzkasıdır. Ve meşrūbātın eşrefi sudur ve o dahi ʿāmmeye mebzūl olup onda birr ve fācir mütesāvīlerdir. Ve melbūsātın eşrefi harīrdir, o dahi bir kurdun dokumaklığıdır. Ve merkūbātın eşrefi atlardır ve onlar dahi maktel-i dilīrāndır ki erkekler arkalarında katl olunur. Ve menkūhātın eşrefi hatun kişidir ve o dahi mebāl fī mebāldir. Hatun kişi cesedinin en ziyāde güzel ʿuzvunu yaʿnī yüzünü tezyīn eder de ondan akbah şeyʾ murād olunur. Ve meşmūmātın eşrefi müşktür, o dahi kandır.

Beyānu'l-Mevāʿizi Fī Zemmi'd-Dünyā ve Vasfetihā

[بيان المواعظ في ذم الدنيا وصفتها]

[قال بعضهم يا أيها الناس اعملوا على مهل وكونوا من الله على وجل ولا تغتروا بالأمل ونسيان الأجل ولا تركنوا إلى الدنيا فإنها غدارة خداعة قد تزخرفت لكم بغرورها وفتنتكم بأمانيها وتزينت لخطابها فأصبحت كالعروس المجلية العيون إليها ناظرة والقلوب عليها عاكفة والنفوس لها عاشقة فكم من عاشق لها قتلت ومطمئن إليها خذلت فانظروا إليها بعين الحقيقة فإنها دار كثير بوائقها وذمها خالقها جديدها يبلى وملكها يفنى وعزيزها يذل وكثيرها يقل ودها يموت وخيرها يفوت فاستيقظوا رحمكم الله من غفلتكم وانتبهوا من رقدتكم قبل أن يقال فلان عليل أو مدنف ثقيل فهو على الدواء من دليل او هل إلى الطبيب من سبيل فتدعى له الأطباء ولا يرجى له الشفاء ثم يقال فلان أوصى ولماله أحصى ثم يقال قد ثقل لسانه فما يكلم إخوانه ولا يعرف جيرانه وعرق عند ذلك جبينك وتتابع أنينك وثبت يقينك وطمحت جفونك وصدقت ظنونك وتلجلج لسانك وبكى إخوانك وقيل لك هذا ابنك فلان وهذا أخوك فلان ومنعت من الكلام فلا تنطق وختم على لسانك فلا ينطلق ثم حل بك القضاء وانتزعت نفسك من الأعضاء ثم عرج بها

إلى السماء فاجتمع عند ذلك إخوانك وأحضرت أكفانك فغسلوك وكفنوك فانقطع عوادك واستراح حسادك وانصرف أهلك إلى مالك وبقيت مرتهناً بأعمالك]

Ve zemm-i dünyāda olan mevāᶜiz ve sıfatının beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki baᶜzu's-sulehāᵓ demiş ki "Yā eyyühe'n-nās, siz mehl üzerine ᶜamel ediniz ve dahi Allāhu taᶜālādan havf u haşyet üzere olunuz ve emel ve nisyān-ı ecel ile aldanmayınız ve dünyāya dahi meyl etmeyiniz, zīrā gaddāre ve mekkāredir, gurūruyla size bezelenmiş ve ümniyyesiyle sizi meftūn etmiş, onu hutbe edenlere zīnetlenip ᶜarūs-ı mücelliye gibi sabāh etmiştir [23] ki dīde-i halk ona nāzır ve kulūbları ona ᶜākif ve nüfūsları ona ᶜāşık olurlar ve nice ᶜāşıklarını katl etmiş ve nice ona mutmaᵓinn olan ādemi hor ve zelīl etmiştir. Artık siz ona ᶜayn-ı hakīkat ile nazar ediniz, zīrā böyle bir hānedir ki onun mūbikāt ve mühlikātı çoktur, onu halk eden Hallāk'ı zemm etmiş, yenisi köhnelenip bālī olur ve onun mülkü fānī olur ve ᶜazīzi zelīl olur ve kesīri kalīl olur, muhibbi vefāt eder ve hayrı fevāt eder. Kaldı ki hāb-ı gafletten siz uyanınız, Allāhu taᶜālā size rahmet eyleye ve gafletinizden müntebih olup uykunuzdan müstaykız olunuz o vaktten evvel ki fülān ādem ᶜalīldir veyāhūd hastalıktan pek ziyāde zebūn ve zaᶜīf olup ağır hastadır denilir ve dermān ve devāᵓ üzerine delālet eden bir delīl var mıdır ve tabībe bir tarīk ve sebīl var mıdır diye etıbbāᵓ sana daᶜvet olunup ᶜilāc aratılır. Ve maᶜa-zālik sana bir şifāᵓ recāᵓ olunmaz da sonra fülān ādem vasiyyet etti ve mālını ihsāᵓ etti denilir sonra lisānı ağırlaştı ve ihvānıyla söyleşmez oldu ve cīrān ve komşularını tanımaz oldu denilir. Ve o vaktte cebīnin terler ve āh u enīnin çok olur ve yakīnin sābit olur ve cüfūnun yaᶜnī göz kapakların baş yukarıya bakar da senin zunūnun dahi sādık olur ve dilin deprenir ve ihvānın ağlar ve sana bu senin oğlun fülāndır ve bu senin karındaşın fülāndır denilir ve sen söyleşmekten memnūᶜ olup nutk edemezsin ve lisānın üzerine mühürlenip muntalık olmaz olmuş sonra hükm ve kazāᵓ hulūl edip aᶜzādan nefs müntezīᶜ olur da onunla semāya ᶜurūc olunur. Ve o dakīkada ihvānın bilikip ekfānın hāzır olur ve tagsīl ve tekfīnden sonra sana ᶜıyādet edenlerin munkatıᶜ olup da hussādın dahi müsterīh olurlar ve ehlin mālına dönüp giderler ve sen kendi aᶜmāline mürtehin kalırsın."

[وقال بعضهم لبعض الملوك إن أحق الناس بذم الدنيا وقلاها من بسط له فيها وأعطى حاجته منها لأنه يتوقع آفة تعدو على ماله فتجتاحه أو على جمعه فتفرقه أو تأتي سلطانه فتهدمه من القواعد أو تدب إلى جسمه فتسقمه أو تفجعه بشيء هو ضنين به بين أحبابه فالدنيا أحق بالذم هي الآخذة ما تعطي الراجعة فيما تهب بينا هي تضحك صاحبها إذا أضحكت منه غيره وبينا تبكي له إذ أبكت عليه وبينا هي تبسط كفها بالإعطاء إذ بسطتها بالاسترداد فتعقد التاج على رأس صاحبها اليوم وتعفره بالتراب غداً سواء عليها ذهاب ما ذهب وبقاء ما بقي تجد في الباقي من الذاهب خلفاً وترضى بكل من كل بدلاً]

Ve dahi baᶜzu'l-ᶜārifīn baᶜzı mülūka demiş ki "Dünyānın zemm ve bugzuna kāffe-i nāstan ehakk ancak o kimselerdir ki onlara dünyāda rızk ve niᶜam bast olunup ondan hācetleri verilmiştir, çünkü kendi mālına onu muhtāc ettirecek bir āfetin taᶜaddīsine mütevakkiᶜ olurlar ki cemᶜ ettiği menālin tefrīkine ve sultānlığının bünyānı kavāᶜidinden hedmine ve cismine tārī ve sakīm edeceğine ve ahbābı beyninde onunla buhl ettiği nesneden mefcūᶜ edeceğine havf ederler. Kaldı ki zemm ve kadha ehakk ancak dünyādır ki verdiğini geriye ahz eden ve hibesine rücūᶜ eyleyen odur. Sāhibini güldürürken nāgehān dīgerini ona güldürür ve onun için ağlarken ansızın üzerine ehibbā ve akrabāsını ağlatır ve keffini bast ettirmiş iken fecᵓeten istirdādını bast ettirir ve sāhibinin başı üzerine tācı bugün ᶜakd eder de ferdāsı gününde hāk içinde onu toprak eder, gidenlerin gitmeleri ve kalanların kalmaları kendinde siyyāndır ki hīçbir kimsenin firākıyla acımaz ve mahzūn olmaz, bākī kalanlardan gidene halef bulur ve her bir yorulup kell etmiş olana bedel ile rāzī olur.

[وكتب الحسن البصري إلى عمر بن عبد العزيز أما بعد فإن الدنيا دار ظعن ليست بدار إقامة وإنما أنزل آدم عليه السلام من الجنة إلى عقوبة فاحذرها يا أمير المؤمنين فإن الزاد منها تركها والغني منها فقرها لها في كل حين قتيل تذل من أعزها وتفقر من جمعها هي كالسم يأكله من لا يعرفه وفيه حتفه فكن فيها كالمداوي جراحه يحتمي قليلاً مخافة ما يكره طويلاً ويصبر على شدة الدواء مخافة طول الداء فاحذر هذه الدار الغدارة الختالة الخداعة التي قد تزينت بخدعها وفتنت بغرورها حلت بآمالها وسوفت بخطابها فأصبحت كالعروس المجلية العيون إليها ناظرة والقلوب عليها والهة والنفوس لها عاشقة وهي لأزواجها كلهم قالية فلا

الباقي بالماضي معتبر ولا الآخر بالأول مزدجر ولا العارف بالله عز وجل حين أخبره عنها مدكر فعاشق لها قد ظفر منها بحاجته فاغتر وطغى ونسي المعاد فشغل فيها لبه حتى زلت به قدمه فعظمت ندامته وكثرت حسرته واجتمعت عليه سكرات الموت وتألمه وحسرات الفوت بغصته وراغب فيها لم يدرك منها ما طلب ولم يروح نفسه من التعب فخرج بغير زاد وقدم على غير مهاد فاحذرها يا أمير المؤمنين وكن أسر ما تكون فيها أحذر ما تكون لها فإن صاحب الدنيا كلما اطمأن منها إلى سرور أشخصته إلى مكروه السار في أهلها غار والنافع فيها غدار ضار وقد وصل الرخاء منها بالبلاء وجعل البقاء فيها إلى فناء فسروها مشوب بالأحزان لا يرجع منها ما ولى وأدبر ولا يدري ما هو آت فينتظر أمانيها كاذبة وآمالها باطلة وصفوها كدر وعيشها نكد وابن آدم فيها على خطر إن عقل ونظر فهو من النعماء على خطر ومن البلاء على الحذر فلو كان الخالق لم يخبر عنها خبراً ولم يضرب لها مثلاً لكانت الدنيا قد أيقظت النائم ونبهت الغافل فكيف وقد جاء من الله عز وجل عنها زاجرا وفيها واعظ فما لها عند الله جل ثناؤه قدر وما نظر إليها منذ خلقها ولقد عرضت على نبيك صلى الله عليه وسلم بمفاتيحها وخزائنها لا ينقصه ذلك عند الله جناح بعوضة فأبى أن يقبلها إذ كره أن يخالف على الله أمره أو يحب ما أبغضه خالقه أو يرفع ما وضع مليكه فزواها عن الصالحين اختباراً وبسطها لأعدائه اغترارا فيظن المغرور بها المقتدر عليها أنه أكرم بها ونسي ما صنع الله عز وجل بمحمد صلى الله عليه وسلم حين شد الحجر على بطنه ولقد جاءت الرواية عنه عن ربه عز وجل أنه قال لموسى عليه السلام "إذا رأيت الغني مقبلاً فقل ذنب عجلت عقوبته وإذا رأيت الفقر مقبلاً فقل مرحباً بشعار الصالحين وإن شئت اقتديت بصاحب الروح والكلمة عيسى ابن مريم عليه السلام فإنه كان يقول إدامي الجوع وشعاري الخوف ولباسي الصوف وصلائي في الشتاء في مشارق الشمس وسراجي القمر ودابتي رجلاي وطعامي وفاكهتي ما أنبتت الأرض أبيت وليس لي شيء وأصبح وليس لي شيء [24] وليس على الأرض أحد أغنى مني" وقال وهب بن منبه لما بعث الله عز وجل موسى وهارون عليهما السلام إلى فرعون قال "لا يرو عنكما لباسه الذي لبس من الدنيا فإن ناصيته بيدي ليس ينطق ولا يطرف ولا يتنفس إلا بإذني ولا يعجبنكما ما تمتع به منها فإنما هي زهرة الحياة الدنيا وزينة المترفين فلو شئت أن أزينكما بزينة من الدنيا يعرف فرعون حين يراها أن قدرته تعجز عما أوتيتما لفعلت ولكني أرغب بكما عن ذلك فأزوي ذلك عنكما وكذلك أفعل بأوليائي إني لأذودهم عن نعيمها كما يذود الراعي الشفيق غنمه عن مراتع الهلكة وإني لأجنبهم ملاذها كما يجنب

الراعي الشفيق إبله عن منازل الغرة وما ذاك لهوانهم علي ولكن ليستكملوا نصيبهم من كرامتي سالماً موفراً إنما يتزين لي أوليائي بالذل والخوف والخضوع والتقوى تنبت في قلوبهم وتظهر على أجسادهم فهي ثيابهم التي يلبسون ودثارهم الذي يظهرون وضميرهم الذي يستشعرون ونجاتهم التي بها يفوزون ورجاؤهم الذي إياه يأملون ومجدهم الذي به يفخرون وسيماهم التي بها يعرفون فإذا لقيتهم فاخفض لهم جناحك وذلل لهم قلبك ولسانك واعلم أنه من أخاف لي ولياً فقد بارزني بالمحاربة ثم أنا الثائر له يوم القيامة"]

Ve Hasen-i Basrī ᶜaleyhi'r-rahme, ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz'e yazmış ki "Ammā baᶜdu yaᶜnī pes ez-īn, bil ve āgāh ol ki tahkīk ve tahkīkan dünyā dār-ı zaᶜn u intikāldir, dār-ı ikāme vü karār değildir, Ādem ᶜaleyhi's-selām cennetten ona nüzūlü ancak ᶜukūbet için olmuştur. Kaldı ki sen ey emīrü'l-müᵓminin, ondan hazer eyle, onun terki tezevvüd etmektir yaᶜnī ondan müᵓminin zād ve tūşesi ancak onu terk etmektir ve ondan zenginliği onun yoksulluğudur. Her bir vaktte birer katlīli vardır, onu ᶜazīz edeni zelīl eder ve onu cemᶜ edeni fakīr eder ağu gibidir, onu bilmeyen ekl eder ve helāki onda olur. Artık sen içinde zahmını tīmār eden ādem gibi ol ki kerh ettiği acılığın tūlundan havf ile azacık sakınıp himye eder ve dermānın şiddetine dāᵓın tūlu havfıyla sabr ve tahammül eylersin. Bu gaddār ve hīle-ger ve hudᶜa-kār olan dār-ı hattāleden sakınıp hazer eyle, hudᶜalarıyla bezelenip gurūruyla iftinān etmiş ve āmāli ile tatlı olup onu hitbe edenleri tesvīf eylemiş, artık zīnetlenmiş bir ᶜarūs-ı mücliyye sabāh etmiştir, halkın ᶜuyūnu ona nāzır ve kulūbu onunla meftūn ve vālih ve nüfūsu ona ᶜāşık olmaktadır, hālbuki kendisi ezvācı kāffesine kālī ve bāgızadır, ne bākī kalanları geçmiş olanlarla muᶜteber olurlar ve ne de āhirleri evveli ile memnūᶜ ve müzdecir olur ve ne de ᶜārif billāh olan zāt onunla ihbār ettiği hīnde dahi onunla mütteᶜiz ve muᶜteber olur. Birtakım ᶜāşıkı var ki ondan murād ve hācetine vāsıl ve zafer-yāb olmuş ve onunla tāgī ve bāgī olup meᶜādı unutmuş ve ᶜakl ve lübbü onunla meşgūl olup gitmiş, tā ki ayağı kayıp düştü ve nedāmet ve peşīmānlığı ᶜazīm oldu ve hasreti dahi çok oldu ve mevtin sekerāt ve ālāmı üzerine bilikip müctemiᶜ oldu ve gussasıyla hasret-i fevātı dahi onlara munzamm ve ᶜilāve oldu. Ve birtakım rāgıbı vardır ki henüz on-

dan murādına ermemiş ve matlūbuna vāsıl olmamış ve nefsini āsūde ve yorgunluktan rāhat ve āzāde etmeden zādsız ve tedārüksüz olarak çıkıp gitmiş ve onda bir sergi ve ferşi olmayan yere kudūm etmiş. Artık sen ey emīrü'l-müʾminīn, ondan sakınıp hazer eyle. Onda senin en ziyāde meserretin ondan olan en ziyāde hazerin olsun, çünkü dünyā sāhibi ondan bir sürūra mutmaʾinn oldukça onu bir mekrūha uğratıp giriftār eyler, ehlinde olan sārr, gārr olan kimsedir, onda nefᶜ edici kimse dārr ve gaddārdır. Mā-hasal rehāsı belāsıyla muttasıl olmuş ve onda olan bekāyı fenā kılınmış, onun sürūru ahzān ile karışık mahlūttur, ondan arka verip giden şeyʾ bir dahi dönmez ve gelecek nesne dahi maᶜlūm değildir ki ona intizār oluna, ümniyyesi kāzibe ve āmāli bātıladır, safvı keder ve ᶜayşı nekeddir ve ibn-i ādem onda hatar üzeredir ki eger ᶜākıl ve dekāyık-ı hakāyıkına nāzır ise niᶜamlardan hazer üzeredir ki zehāblarından emīn değildir ve belāsından dahi hazer üzeredir Hālık'ı ondan haber vermemiş olsa ve mesel dahi ona darb etmemiş olsa bile kendisi nāimi uyandırıp ve gāfili dahi mütenebih ederdi, hālbuki Hallāk-ı halāyık ber-tafsīl hāl ve şānından haber verip ve ondan menᶜ eder kütüb ve rüsül ve enbiyāyı göndermiş ve dahi Hakk taᶜālā tarafından vāᶜiz ve ondan zācir olan evāmir-i celīle vārid olmuş. Allāhu taᶜālānın ᶜindinde onun bir kadr ü kıymeti yoktur, onu halk edeliden beri ona nazar buyurmamıştır. Ve Nebī-i zī-şānın üzerine ᶜarz olundular, onu kabūl etmedi ki ᶜindallāh ona bir sivrisinek kanadı mikdārınca noksān vermemek üzere anahtarlarıyla kāffe-i hazāini ile maᶜan ᶜarz olundukta onun kabūlünden ibāʾ buyurdu, çünkü hoşuna gelmedi ki Allāhu taᶜālānın emri üzerine muhālefet ve Hālık'ı onu bugz ettiği şeye muhabbet ve māliki onu vazᶜ ve tahkīr ettiği nesneyi refᶜ ve taᶜliyet ede, yaᶜnī bu cihetlerle kabūlünden istinkāf buyuruldu, zīrā Hallāk-ı cihān ihtibār için onu sulehāsından tutup kabz etmiş ve igtirār için aᶜdāsına bast etmiş, onunla magrūr olup ona muktedir olan bön onunla ikrām olunmuş zann eder. Hazret-i mahbūb-ı celīli Muhammedü'l-Mustafā'ya Allāhu taᶜālānın sunᶜunu unutmuş ki açlığından batn-ı şerīfi üzerine taş bağladığını nisyān etmiş ve onun üzerine tahkīkan rivāyet gelmiş ki yaᶜnī efendimiz üzerine mervī olup ki kendisi dahi rabbisi taᶜālānın üzerine rivāyet edip

buyurmuş ki "إذا رأيت الغني مقبلاً" ilh. ki hulāsa-i me'āl-i şerīfi: "Tebāreke ve taʿālā, Mūsā ʿaleyhi's-selāma emr ü fermān buyurmuş ki eger sen gınā ve zenginliği mukbil gördünse de ki bu bir günāhtır ki dünyāda ʿukūbeti taʿcīl olunmuştur ve eger yoksulluğu mukbil gördünse sen ona şiʿār-ı sulehāya merhabā de ve dahi ister isen sāhib-i rūh u kelime Hazret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selām iktidā' edersin ki ʿĪsā ʿaleyhi's-selām buyururdu ki "Benim idāmım yaʿnī katığım açlıktır ve benim şiʿārım korkuluktur ve libāsım peşmīnedir ve kışta ısınacak yerim meşārık-ı [25] şemstir ve benim sirācım kamerdir ve binecek hayvānım iki ayaklarımdır ve benim taʿām ve fākihem yerin nebātātıdır. Bir nesneye mālik olmaksızın beytūtet ederim ve bir nesnem olmadığı hālde sabāh ederim ve yeryüzünde benden ziyāde ganī ve zengīn ādem yoktur." Ve Vehb b. Münebbih demiş ki Hakk subhānehu ve taʿālā Mūsā ve Hārūn ʿaleyhime's-selāmı Firʿavn'a gönderdiği vaktte onlara buyurmuş ki "لا يرو عنكما لباسه الذي لبس من الدنيا" ilh. Yaʿnī "Firʿavn'ın dünyādan giyip lābis olduğu elbisesi sizi korkutmasın, zīrā onun nāsıyesi benim elimdedir, benim iznim olmaksızın ne nutk edebilir ve ne bakar ve ne de teneffüs edebilir ve dünyādan mütemettiʿ bulunduğu şey' sizi beğendirmesin ki o eşyā ancak hayāt-ı dünyānın zehresi ve mütriflerin zīnetidir, murād etmiş olsaydım ben sizi bir zīnetle zīnetlendireyim ki Firʿavn onu gördüğü vaktte bilecek ki kendisi o zīnete muktedir değildir ve onun gibi bir zīnet ile bezelenmeğe onun kudreti ʿāciz kalır, öyle onu ederdim yaʿnī sizi zīnetlendirirdim velākin ben sizin için ondan ragbet ederim ve o zīneti sizden kabz ederim. Benim evliyāma ben böyle işlerim ki onları dünyā naʿīminden ayırıp tebʿīd ederim, nitekim, şefkatli çoban raʿy ettiği agnāmını helākli merʿādan ayırıp uzak eder. Ve dahi onları dünyā melāzlarından tecennüb ettiririm, nitekim şefīk çoban develerini menāzil-i gırreden tecennüb ettirir ve bu muʿāmele onların bana hevān ve istihfāflarından değildir, ancak benim kerāmetimden nasīblerinin sālimen ve müvefferen istikmālleri içindir. Benim evliyām bana ancak züll ve havf ve huzūʿ ile bezelenip zīnetlenirler ki takvā onların kulūblarında nebāt edip de zāhir-i ecsādları üzere bedīdār olur ki giydikleri siyāb-ı fāhire ve disār-ı gāliyeleri odur, yaʿnī ecsādları üzere

zuhūr eden āsār-ı takvā onların giydikleri libās ve izhār ettikleri disār ve istişᶜār ettikleri zamāyir ve esrār ve onunla fāiz bulundukları necāt ve emel ettikleri recā ve onunla müftehir bulundukları mecdleridir hem dahi onunla maᶜrūf bulundukları sīmādır. Eger sen onları gördünse sen onlara tevāzuᶜ edip lisān ve kalbini dahi onlara tezlīl eyle. Ve yakīnen bil ve āgāh ol ki dünyāda kim ki benim bir velīmi tahvīf ederse benimle muhārebeye kıyām ve mübāreze etmiş olur Baᶜdehu yevm-i kıyāmette ona ahz-ı sār u intikām eden benim."

[وخطب علي كرم الله وجهه يوماً خطبة وقال فيها "اعلموا أنكم ميتون ومبعوثون من بعد الموت" وموقوفون على أعمالكم ومجزيون بها فلا تغرنكم الحياة الدنيا فإنها بالبلاء محفوفة وبالفناء معروفة وبالغدر موصوفة وكل ما فيها إلى زوال وهي بين أهلها دول وسجال لا تدوم أحوالها ولا يسلم من شرها نزالها بينا أهلها منها في رخاء وسرور إذا هم منها في بلاء وغرور أحوال مختلفة وتارات منصرفة العيش فيها مذموم والرخاء فيها لا يدوم وإنما أهلها فيها أغراض مستهدفة ترميهم بسهامها وتقصيهم بحمامها وكل حتفه فيها مقدور وحظه فيها موفور واعلموا عباد الله أنكم وما أنتم فيه من هذه الدنيا على سبيل من قد مضى ممن كان أطول منكم أعماراً وأشد منكم بطشاً وأعمر دياراً وأبعد آثاراً فأصبحت أصواتهم هامدة خامدة من بعد طول تقلبها وأجسادهم بالية وديارهم على عروشها خاوية وآثارهم عافية واستبدلوا بالقصور المشيدة والسرر والنمارق الممهدة الصخور والأحجار المسندة في القبور اللاطئة الملحدة فمحلها مقترب وساكنها مغترب بين أهل عمارة موحشين وأهل محلة متشاغلين لا يستأنسون بالعمران ولا يتواصلون تواصل الجيران والإخوان على ما بينهم من قرب المكان والجوار ودنو الدار وكيف يكون بينهم تواصل وقد طحنهم بكلكله البلا وأكلتهم الجنادل والثرى وأصبحوا بعد الحياة أمواتاً وبعد نضارة العيش رفاتاً فجع بهم الأحباب وسكنوا تحت التراب ظعنوا فليس لهم إياب هيهات هيهات ﴿حَتَّى إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾ فكأن قد صرتم إلى ما صاروا إليه من البلاء والوحدة في دار المثوى وارتهنتم في ذلك المضجع وضمكم ذلك المستودع فكيف بكم لو عاينتم الأمور وبعثرت القبور وحصل ما في الصدور وأوقفتم للتحصيل بين يدي الملك الجليل فطارت القلوب لإشفاقها من سالف الذنوب وهتكت عنكم الحجب والأستار وظهرت منكم العيوب

والأسرار هنالك ﴿الْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ﴾ إن الله عز وجل يقول ﴿وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى﴾ وَقَالَ تَعَالَى ﴿وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا﴾ الآية جعلنا الله وإياكم عاملين بكتابة متبعين لأوليائه حتى يحلنا وإياكم دار المقامة من فضله إنه حميد مجيد]

Ve Hazret-i ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvān bir gün hutbe okuyup onda demiş ki "اعلموا أنكم" ilh. Yaᶜnī "Ey maᶜşer-i muvahhidīn, siz biliniz ki tahkīkan ecel-i mevᶜūdunuz hulūlüyle vefāt edeceksiz ve baᶜde'l-mevt baᶜs olunup ᶜarsa-i mahşere gidip aᶜmālinizin hisābıyla mevkıfta duracaksız ve onunla meczī olacaksız. Artık hayāt-ı dünyā sizi aldatıp magrūr etmesin, zīrā hayāt-ı dünyā belāᵓ ile mahfūf ve fenā ile maᶜrūf ve gadr ile mevsūfedir, her nesi var ise zevāle gider, ahālīsi beyninde sicāl ve düvel gibidir. Onun ahvāli dāim olmaz ve ona nüzūl edenler onun şerrinden sālim olmaz, ahālīsi rehā ve sürūrda iken nāgehān belā ve gurūra uğrayıp dūçār olurlar muhtelif bir ahvāldir ve munsarif tārāttır, onda olan ᶜayş mezmūmdur ve rehāsı bī-devāmdır, ehli onun içinde ancak aᶜrāz-ı müstehdefedir, hemīşe onlara sihāmı ile remy eder ve mevti ile onları tebᶜīd eyler ve onda her birinin helāki muktedirdir ve onun hazzı onda mevfūrdur. Yā ᶜibādallāh, bir dahi biliniz ki siz ve içinde bulunduğunuz dünyānın cümlesi sizden evvel mazy edip geçen tavīlü'l-aᶜmār ve şedīdü'l-batş ve maᶜmūru'd-diyār ve baᶜīdü'l-āsārın güzergāh ve sebīl ve memergāhları üzere durup o tarīkin sālikisiz, onların asvātları tūl-i tekallüblerinden sonra nice hāmide ve hāmide sabāh ettilerse [26] ve onların ecsādları nice bāliye olup çürüdüyse ve hāneleri nice yıkılıp sukūfları üstüne düştüyse ve onların āsārları nice münderis olup ᶜāfī olduysa ve kusūr-ı müşeyyede ve sürūr ve nemārık-ı mümehhedeleri nice kubūr-ı lātıye ve mülahhadede olan ahcār-ı müsennede ile değiştirip istibdāl ettilerse siz dahi ᶜākıbet-i emrinizde o ahvāle rāst gelip uğrayacaksız. Ve maᶜlūmunuzdur ki kubūr-ı lātıyenin mahalli mütekarrib ve sekenesi mugteribdir ki mūhiş bir ehl-i ᶜimāret ü ᶜimrān ile müsteᵓnes olmayan bir ehl-i mahalle-i müteşāgile beyninde vākiᶜdirler, komşuların muvāsaletleri gibi muvāsalet etmezler ve ihvānın görüş-

meleri gibi görüşmezler o hāl ile ki beynlerinde kurb-ı mekān ve civār ve dünüvv-i dārdır yaᶜnī beynlerinde bu kadarca dünüvv-i dār ve kurb-ı civār var iken beynlerinde komşu ve ihvān muvāsaleleri gibi muvāsale olmaz demektir. Ve beynlerinde nice tevāsul olabilir o hāl ile ki onları belānın göğüsleri öğütmüş ve toprak ve müdevver taşlar onları ekl etmiş, hayāttan sonra emvāt ve nadāret-i ᶜayştan sonra rüfāt yaᶜnī pāre pāre ve rīze rīze hāk ve üstühān olarak sabāh etmişler, onlarla ehibbāları mefcūᶜ olmuşlar. "Fecaᶜ" lügatte bir kimseye musībet yetişip acınmak ve incinmek ve gussalı olmak maᶜnāsına gelmiştir. Yaᶜnī vefātlarıyla ehibbāları gussalı olup onlar dahi toprak altında sākin olmuşlar. Ve dünyādan rıhlet ve intikāl edip ki bir dahi dünyāya onların rücūᶜ ve ᶜavdetleri yoktur, heyhāt heyhāt yaᶜnī baᶜīddir baᶜīd, bu ehl-i dünyā temennī ettikleri gibi değildir!" ﴿حَتَّى إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾[29] Bu bir nass-ı celīl-i Kurᵓānīye telmīhtir ki o nass, sūre-i Müᵓminīnin yüz birinci āyetlerindendir. O āyetin tefsīrinde denilmiş ki "Dünyāya rücūᶜumla şāyet terk ettiğim mālım ile ᶜamel-i sālih işleyem ve müᵓmin olam. Hāşā o ricᶜat olmaz denile! Onun o ricᶜat kelāmını demesi ifrāt-ı hasrettendir ki ona nāil olmaz, zīrā onların önünde kabr berzahı vardır ki baᶜs gününe dek onda olmak iktizā eder. İşte sanki onlar fenāᵓ ve vahdete ve dār-ı mesvāya varıp o mazcaᶜ ve müstevdeᶜa mürtehin oldukları gibi siz dahi böyle bir hāle varmışsınız. Çünkü mādām ki o sebīl üzere duruyorsuz, hükmen siz dahi o ahvāl ve ehvāle varmış gibisiz. Yā hāliniz nice olur o vaktte ki bu umūru muᶜāyene edip göresiz! Vaktā ki ehl-i kubūr baᶜs olunurlar ve kalbdeki hayr ve şerr temyīz olunup ortaya gelir ve tahsīl için Melik-i celīl önünde mūkıf olup ve kesret-i zünūbdan işfāk ile kulūbunuz uçup ve üzerinizden hucub ve estār açılıp cemīᶜ-i ᶜuyūb ve esrārınız zāhir ve bedīdār olur. ﴿الْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ﴾[30] Yaᶜnī bu āyet misdākınca her nefs kazandığı nesne ile orada mücāzāt olunur, Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا

29 Müminūn, 23/99-100.

30 Gāfir, 40/17.

﴿وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى﴾[31] Bu nass-ı celīl sūre-i Necm'in otuzuncu āyetindendir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "ʿAmellerinde isāʾet edenlere nār-ı cehennemle cezā ve tāʿat ve tevhīd ile ihsān edenlere niʿam-ı cennetle mükāfāt eder." Ve dahi Hakk taʿālā buyurmuş ki ﴿وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا﴾[32] Bu āyet sūre-i Kehf'in kırk yedinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Defter-i aʿmālleri herkesin yedine veyāhūd mīzāna vazʿ olunur. Günāhkārları görürsün ki unuttukları günāhlarını o kitābda görüp muttaliʿ olduklarından korkarlar, "Vāy ve hayf bize bu kitāb-ı aʿmāle ne oldu ki bizim küçük ve büyük günāhlarımızın birini terk emeyip cümlesini taʿdād ve zabt eylemiş!" derler. Hayr ve şerden işlediklerini onda hāzır bulalar. Rabbin taʿālā bir kimseye sevābının noksānı ve ʿukūbetin ziyādesiyle zulm etmez." Kaldı ki Allāhu taʿālā hazretleri bizi ve sizi kitābına ʿāmil ve evliyāsına müttebiʿ olanlardan kıla tā ki bizi ve sizi kendi fazlından dār-ı mukāmeye hulūl ettire. Tahkīk ve tahkīkan zātı hamīd ve mecīddir ve hamde müstehakk ve lāyık ve mecd ve şerefe sezā ve şāyeste odur demektir.

[وقال بعض الحكماء الأيام سهام والناس أغراض والدهر يرميك كل يوم بسهامه ويخترمك بلياليه وأيامه حتى يستغرق جميع أجزائك فكيف بقاء سلامتك مع وقوع الأيام بك وسرعة الليالي في بدنك لو كشف لك عما أحدثت الأيام فيك من النقص لاستوحشت من كل يوم يأتي عليك واستثقلت ممر الساعة بك ولكن تدبير الله فوق تدبير الاعتبار وبالسلو عن غوائل الدنيا وجد طعم لذاتها وإنها لأمر من العلقم إذا عجنها الحكيم وقد أعيت الواصف لعيوبها بظاهر أفعالها وما تأتي به من العجائب أكثر مما يحيط به الواعظ اللهم أرشدنا إلى الصواب]

Ve dahi baʿzu'l-hukemā demiş ki "Eyyām-ı dünyā sihām gibidir, yaʿnī ok ve nīzeler gibidirler ve nās dahi agrāzları gibidir, dehr beher gün sana oklarıyla remy etmektedir ve senin eyyām ve leyālīlerini kesip ihtirām eylemektedir tā ki cemīʿ-i eczāna müstagrak ola. Ve sana bu sihām eyyāmın vukūʿu ve bedenine bu leyālīnin sürʿati ile maʿan

31 Necm, 53/31.

32 Kehf, 18/49.

senin bīkā-ı selāmetin nice olur! Eyyām nakstan sende ihdās ettiği şeyʾ üzerine sana keşf olmuş olsa sana gelmekte olan eyyāmın her bir günlerinden müstevhiş olursun ve sana memerr-i sāʿāt dahi ağır ve girān gelip onları istiskāl eylerdin. Lākin Allāhu taʿālānın tedbīri iʿtibārın tedbīri üstündedir. Ve dünyānın gavāilini terk ve onlardan sülüvv etmekle lezzātının tadı bulandı, tahkīkan ʿalkamdan daha ziyāde telh ve acıdır. Eger onu bir hekīm yoğurursa zāhir-i ʿuyūbuyla onu vasf eden vassāfı ʿāciz etmiştir yaʿnī tamāmen vasfına kudreti olmaz, elbette vasfında ʿāciz ve dermānde kalır ki ʿacāibden getirmekte olduğu garāib-i ātiye vāʿiz onunla muhīt bulunduğu maʿlūmāttan daha ziyāde çoktur. Ey benim ilāhım, kāffemizi savāb üzerine bizi delālet edip sen irşād eyle."

[وقال بعض الحكماء وقد استوصف الدنيا وقدر بقائها فقال الدنيا وقتك الذي يرجع إليك فيه طرفك لأن ما مضى عنك فقد فاتك إدراكه وما لم يأت فلا علم لك به والدهر يوم مقبل تنعاه ليلته وتطويه ساعاته وأحداثه تتوالى على الإنسان بالتغيير والنقصان [27] والدهر موكل بتشتيت الجماعات وانخرام الشمل وتنقل الدول والأمل طويل والعمر قصير وإلى الله تصير الأمور]

Ve dahi baʿzu'l-hukemā dünyānın vasfı ondan taleb ve mikdār-ı bekāsı üzerine suʾāl olundukta demiş ki "Dünyā o kadardır ki senin gözün gördüğü ādemin sana rücūʿu mikdārıdır ki uzaktan görüp tanıdığın ādem sana gelip vusūl buluncaya dek ne kadar ise o dahi onun gibidir, çünkü senin üzerinden geçip mazy eden şeyʾ artık onun idrāki sana geçmiş ve ona bir dahi vāsıl olamazsın yaʿnī idrāki mümkin kalmamıştır ve henüz gelmeyen şeyʾ dahi onda senin bir ʿilm ve āgāhın yoktur. Ve dehr ise ancak mukbil bir gündür ki onun gecesi onun yasını tutar ve onun sāʿāti onu büküp tayy eder ve tagyīr ve noksān ile ihdāsı insāna mütevālīdir. Dehr ancak teştīt-i cemāʿat ve inhirām-ı şeml ve tenakkul-ı düvele müvekkeldir ve emel ise uzun ve ʿömr kasīrdir ve kāffe-i umūrun masīri ancak Zāt-ı Zü'l-Celāl'dir."

[وخطب عمر بن عبد العزيز رحمه الله عليه فقال يا أيها الناس إنكم خلقتم لأمر إن كنتم تصدقون به فإنكم حمقى وإن كنتم تكذبون به فإنكم هلكى إنما خلقتم للأبد ولكنكم من دار إلى دار تنقلون عباد الله إنكم في دار لكم فيها من طعامكم غصص

ومن شرابكم شرق لا تصفو لكم نعمة [تسرون بها] إلا بفراق أخرى تكرهون فراقها فاعملوا لما أنتم صائرون إليه وخالدون فيه ثم غلبه البكاء ونزل]

Ve ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz bir gün hutbe okuyup demiş ki "Yā eyyuhe'n-nās, siz ancak bir emr için halk olmuşsuz. Eger siz onunla tasdīk ediyorsuz, artık siz bön ve şaşkınsız ve eger siz onunla tekzīb ediyorsuz, hāliksiniz. Siz ancak ebed için halk olmuşsuz, lākin hāneden hāneye tenakkul ediyorsuz. Ey ᶜibādullāh, siz böyle bir dārdasınız ki taᶜāmınızdan size gussalar vardır ve şarābınızdan dahi hüzn ve gussanız vardır, onun firākını kerh ettiğiniz niᶜmeti müfārakat etmedikçe dünyā ile size bir niᶜmet sāfī olmaz, kaldı ki siz ona varacağınız yere ᶜamel ediniz ve onda hālid kalacağınız dāra işleyiniz." Sonra ağlamak ona galebe etti ve minberden nüzūl etti.

[قال علي كرم الله وجهه في خطبته أوصيكم بتقوى الله والترك للدنيا التاركة لكم وإن كنتم لا تحبون تركها المبلية أجسامكم وأنتم تريدون تجديدها فإنما مثلكم ومثلها كمثل قوم في سفر سلكوا طريقاً وكأنهم قطعوه وأفضوا إلى علم فكأنهم بلغوه وكم عسى أن يجري المجرى حتى ينتهي إلى الغاية وكم عسى أن يبقى من له يوم في الدنيا وطالب حثيث يطلبه حتى يفارقها فلا تجزعوا لبؤسها وضرائها فإنه إلى انقطاع ولا تفرحوا بمتاعها ونعمائها فإنه إلى زوال عجبت لطالب الدنيا والموت يطلبه وغافل وليس بمغفول عنه]

Ve Hazret-i ᶜAlī kerremallahu vechehu hutbesinde demiş ki "Sizi ben Allāh'ın takvāsı ile vasiyyet ederim ve dahi dünyānın terkiyle vasiyyet eylerim ki sizi terk eden dünyāyı terk ediniz velev ki siz onun terkini sevmezsiz. Kendisi sizin ecsāmınızı fenā eder, siz onun tecdīdini istersiz. Onun meseli ile sizin meseliniz ancak o meseldir ki bir kavm ki seferde bir yola sülūk etmişler, sanki o yolu katᶜ edip onun müntehā ve pāyānını bulmuşlar. Ve daha nice mecrāları cereyān edecekler tā ki onun gāyesine varacaklar ve bir ᶜaleme bir şemme ifdāᵓ etmişler sanki o ᶜalemin tamāmına bālig olmuşlar yaᶜnī siz dahi o yolcular gibisiniz ki onları zuᶜmları gibi zuᶜm etmektesiz ve ne kadar bākī kalabilir o kimse ki dünyāda bir günü vardır ve ardı sonra bir tālib-i hasīs vardır ki onu taleb eder tā ki onu müfārakat ede. Kaldı ki artık onun beᵓs ve darrından feryād ve zārī etmeyiniz ki inkıtāᶜa gider ve metāᶜıyla siz şād olmayınız

ve niᶜamıyla sevinmeyiniz ki zevāle gider. Ben dünyā tālibinden taᶜaccüb eylerim ki ölüm onu taleb eder iken kendisi nice dünyāyı taleb eder ve kendisi magfūlün ᶜanh değil iken nice gāfil oluyor."

[وقال محمد بن الحسين لما علم أهل الفضل والعلم والمعرفة والأدب إن الله عز وجل قد أهان الدنيا وأنه لم يرضها لأوليائه وأنها عنده حقيرة قليلة وأن رسول الله صلى الله عليه وسلم زهد فيها وحذر أصحابه من فتنتها أكلوا منها قصداً وقدموا فضلاً وأخذوا منها ما يكفي وتركوا ما يلهي لبسوا من الثياب ما ستر العورة وأكلوا من الطعام أدناه مما سد الجوعة ونظروا إلى الدنيا بعين أنها فانية وإلى الآخرة أنها باقية فتزودوا من الدنيا كزاد الراكب فخربوا الدنيا وعمروا بها الآخرة ونظروا إلى الآخرة بقلوبهم فعلموا أنهم سينظرون إليها بأعينهم فارتحلوا إليها بقلوبهم لما علموا أنهم سيرتحلون إليها بأبدانهم تعبوا قليلاً وتنعموا طويلاً كل ذلك بتوفيق مولاهم الكريم أحب ما أحب لهم وكرهوا ما كره لهم]

Ve Muhammed b. el-Hüseyn demiş ki "Ehl-i ᶜilm ü fazl u maᶜrifet ü edeb çün bildiler ki Allāhu taᶜālā dünyāyı ihānet etmiş ve onu evliyāsına beğenmemiş ve onun ᶜindinde lā-şeyᵓ olup kalīl ve hakīrdir ve zāt-ı sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī dahi ondan tezehhüd edip ve onun fitnesinden ashābını tahzīr etmiş, onlar dahi ondan mertebe-i iktisād üzere ekl ettiler, fazla-i emvāli āhirete takdīm ettiler ve kifāyet edecek şeyᵓ ondan alıp meşgūl edecek şeyᵓi terk ettiler ki siyābdan ᶜavreti setr eden şeyᵓ giydiler ve taᶜāmdan dahi sedd-i ramak ve defᶜ-i cūᶜ edecek mikdārı ednāsından ekl ettiler ve dünyāya fānī bilip o dīde ile baktılar ve āhirete ᶜayn-ı bākıye ile nazar ettiler ve dünyādan rākibin zādı gibi tezevvüd ettiler ve dünyāyı harāb etmekle āhireti onunla maᶜmūr ettiler ve kulūbları basīreleriyle āhirete bakıp anladılar ki onlar ona gözleriyle nazar edecekler ve ebdānlarıyla ona mürtehil olacaklarını bilince kendi kulūblarıyla ona irtihāl ettiler, azacık yoruldularsa da çok uzun tenaᶜᶜum ettiler. Ve bunun cemīᶜi-si ancak Allāhu taᶜālānın ᶜināyetiyledir ki kerīm olan mevlālarının tevfīki ile bu fehm ve ᶜirfān ve ᶜamel ve ihsāna muvaffak oldular ve Allāhu taᶜālānın sevdiğini sevdiler ve ondan kerh edip onlara beğenmediği nesneyi kerh ettiler."

Beyānu Sıfati'd-Dünyā Bi'l-Emsileti

[بيان صفة الدنيا بالأمثلة]

[اعلم أن الدنيا سريعة الفناء قريبة الانقضاء تعد بالبقاء ثم تخلف في الوفاء تنظر إليها فتراها ساكنة مستقرة وهي سائرة [28] سيراً عنيفاً ومرتحلة ارتحالاً سريعاً ولكن الناظر إليها قد لا يحس بحركتها فيطمئن إليها وإنما يحس عند انقضائها ومثالها الظل فإنه متحرك ساكن متحرك في الحقيقة ساكن الظاهر لا تدرك حركته بالبصر الظاهر بل بالبصيرة الباطنة]

Ve dahi emsile ile sıfat-ı dünyānın beyānı ise o dahi bu mebhastır. Şöylece sen bil ve āgāh ol ki ᶜale't-tahkīk dünyā serīᶜatü'l-fenādır, inkızāsı karībdir, bekā ile vaᶜd eder velākin vaᶜdine vefā etmez, vaᶜdinde hulf eder; sen ona nazar ettiğin vaktte onu sākin görürsün, onu müstekarr zann edersin hālbuki kendisi seyr eder böyle bir seyr ile seyr eder ki seyri ᶜanīftir ve irtihāl-i serīᶜ ile mürtehil olur lākin onu gören olur ki hareketine hiss etmez de ona mutmaᵓinn olur ve ona ancak inkızāsı vaktinde hiss eyler. Onun misāli gölgeliktir, zīrā gölgelik dahi müteharrik-i sākindir ki fi'l-hakīka müteharriktir ve fi'z-zāhir sākindir, basar ile hareketini idrāk etmez, sen ancak onu basīret-i bātıne ile idrāk eylersin.

[ولما ذكرت الدنيا عند الحسن البصري رحمه الله أنشد وقال

أحلام نوم أو كظل زائل   إن اللبيب بمثلها لا يخدع]

Ve dünyā Hasen-i Basrī katında zikr olununca şānında nazmen inşād edip dedi ki: أحلام نوم ilh. Yaᶜnī "Uykunun ahlāmıdır veyāhūd zıll-ı zāil gibidir. Tahkīkan lebīb olan kimse onun meseli ile aldanıp hudᶜalanmaz" ki merd-i hūşmend ve āşinā onunla aldanmaz demektir.

[وكان الحسن بن علي بن أبي طالب كرم الله وجهه يتمثل كثيراً ويقول

يا أهل لذات دنيا لا بقاء لها   إن اغتراراً بظل زائل حمق

وقيل إن هذا من قوله]

Ve Hazret-i Hasen b. ᶜAlī b. Ebī Tālib ᶜaleyhime'r-rıdvān derdi ki: يا أهل لذات دنيا ilh. Yaᶜnī "Ey bekāsı olmayan dünyā lezzātının ehli, tah-

kīkan zıll-ı zāil ile aldanmak humktur" yaᶜnī bönlüktür ve şaşkınlıktır. Ve denilmiş ki bu beyt onun kavlindendir kendisi onu nazm ve inşād etmiştir, onun sözüdür.

[ويقال إن أعرابياً نزل بقوم فقدموا إليه طعاماً فأكل ثم قام إلى ظل خيمة لهم فنام هناك فاقتلعوا الخيمة فأصابته الشمس فانتبه فقام وهو يقول

ألا إنما الدنيا كظل ثنية　　　ولا بد يوماً أن ظلك زائل]

Ve denilir ki bir nefer aᶜrābī bir kavme mihmān olmuş, ona taᶜāmı takdīm ettiklerinde onu ekl edip haymelerinin gölgesine kalkıp gitmiş ve haymenin gölgesinde uykuya varmış. Kavm ise kendisi uykuda iken haymeyi kalᶜ edip kaldırdılar ve güneş ona isābet ettikte uyanıp bu beyti söylemeğe başlamış ki: ألا إنما الدنيا كظل ثنية ilh. Yaᶜnī "Siz āgāh olunuz ki dünyā yol gölgesi gibidir, lābüdd ki bir gün senin gölgen zāil olacaktır."

[وكذلك قيل

وإن امرأ دنياه أكبر همه　　　لمستمسك منها بحبل غرور]

Ve dahi şānında dīger bir beyt denilmiş ki وإن امرأ دنياه أكبر همه ilh. Yaᶜnī "Eger bir ādemin dünyāsı onun ekber-i hemmi olduysa tahkīkan o ādem ondan cüll-i gurūra müstemsiktir."

[مثال آخر للدنيا من حيث التغرير بخيالاتها ثم الإفلاس منها بعد إفلاتها تشبه خيالات المنام وأضغاث الأحلام قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "الدنيا حلم وأهلها عليها مجازون ومعاقبون" وقال يونس بن عبيد ما شبهت نفسي في الدنيا إلا كرجل نام فرأى في منامه ما يكره وما يحب فبينما هو كذلك إذ انتبه فكذلك الناس نيام فإذا ماتوا انتبهوا فإذا ليس بأيديهم شيء مما ركنوا إليه وفرحوا به وقيل لبعض الحكماء أي شيء أشبه بالدنيا قال أحلام النائم]

Ve dünyānın dīger bir misāli vardır ki min-haysü't-tagrīr bi'l-hayālāt rüᵓyāya benzer yaᶜnī hayālāt ile olan tagrīri haysiyyetiyle uykunun hayālātına benzer ki görünür de sonra gıyābātıyla ondan tehī-dest ve müflis kalır adgās-ı ahlām gibi yaᶜnī adgās-ı ahlāma benzer Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem onun şānında buyurmuş ki

[33]"الدنيا حلم وأهلها عليها مجازون ومعاقبون" ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Dünyā hulmdür ve ehli onun üzerine mücāzāt ve muʿākabe olunurlar." Ve Yūnus b. ʿUbeyd demiş ki "Ben kendi nefsimi dünyāda ancak uyup[34] rüyāyı gören ādeme teşbīh ettim ki o kimse kendi rüʾyāsında kerh edip ondan hoşlanmadığı şeyi ve dahi onun muhabbet ettiği şeyi görürken uyanır da kalkar, nās dahi böylecedirler yaʿnī uykudadırlar ki ölürlerse uyanırlar ve ona meyl edip rükūn ettikleri ve onunla sevindikleri şeyden ellerinde bir nesne bulunmaz." Ve dahi baʿzu'l-hukemāya denilmiş ki "Dünyāya en ziyāde şebīh olan şeyʾ hangi şeydir?" O dahi "Ahlām-ı nāim" diye haber vermiş, yaʿnī ʿālem-i rüʾyādır demiş.

[مثال آخر للدنيا في عداوتها لأهلها وإهلاكها لبنيها اعلم أن طبع الدنيا التلطف في الاستدراج أولاً والتوصل إلى الإهلاك آخراً وهي كامرأة تتزين للخطاب حتى إذا نكحتهم ذبحتهم وقد روي أن عيسى عليه السلام كوشف بالدنيا فرآها في صورة عجوز هتماء عليها من كل زينة فقال لها كم تزوجت قالت لا أحصيهم قال فكلهم مات عنك أم كلهم طلقك قالت بل كلهم قتلت فقال عيسى عليه السلام بؤساً لأزواجك الباقين كيف لا يعتبرون بأزواجك الماضين كيف تهلكينهم واحداً بعد واحد ولا يكونون منك على حذر]

Ve dünyāya ehline olan ʿadāvet ve ebnāsına olan ihlākında olan misāl-i āher odur ki sen yakīnen bil ki tabʿ-ı dünyā evvelā istidrāca telattuftur ve āhiren ihlāk ehline tevassuldur ki ibtidā-i emrde ebnāsına telattuf eder de sonra onları gadr ile ansızın katl ve iʿdām eyler, hitābına zīnetlenip ʿarz-ı dīdār eden hatun kişiye benzer ki evvel-i emrde koca bulmak için bezelenip zīnetlenir ve tāliblerine hūb-rūluk ve cemāl gösterir ve çün bir kimseyi nikāh eder, gecesinde der-ʿakab onu zebh edip boğazlar. Mervīdir ki Hazret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selām onunla mükāşefe olunmuş ve onu yaʿnī dünyāyı bir dişsiz ʿacūze ve kocakarı sūretinde görmüş ki her bir zīnet ve ārāyişten onun üstünde zīb ü zīnet vardır, ona demiş ki "Sen kaç kocaya varmışsın?" O dahi: "Ben ʿadedlerini ihsāʾ edemem" demiş, yaʿnī hadd ü hisābsız ādemlerden mütezevvic olmuşum ki ben

---

33 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/345.

34 Yazmada "uyuyup" şekli yerine "uyup"tur.

saygılarını[35] bilemem dedikte, [29] ʿĪsā: "Kāffesi ölüm ile seni terk ettiler, yoksa seni boşamak mı boşattılar?" diye istifsār ve kendisi: "Yok, kāffesini ben katl ettim!" diye ihbār edince, ʿĪsā ʿaleyhi's-selām dedi ki "Son kalan kocalarına beʾs olsun, nice senin geçmiş kocalarından ʿibret almayıp da seni nikāh ederler ki onları vāhiden baʿde vāhid helāk ederken nicesinden mütezevvic olup kabūl ederler!" Yaʿnī nicesinden hazer üzere bulunmazlar da senden emīn ve mutmaʾīn olmuşlar demektir.

[مثال آخر للدنيا في مخالفة ظاهرها لباطنها اعلم أن الدنيا مزينة الظواهر قبيحة السرائر وهي شبه عجوز متزينة تخدع الناس بظاهرها فإذا وقفوا على باطنها وكشفوا القناع عن وجهها تمثل لهم قبائحها فندموا على اتباعها وخجلوا من ضعف عقولهم في الاغترار بظاهرها]

Ve bātını zāhirine olan muhālefeti haysiyyetiyle dünyānın dīger bir misāli odur ki sen yakīnen bil ki dünyānın zāhiri müzeyyendir ve serāiri kabīh ve çirkīndir, zīnet-i zāhiresiyle nāsı aldatıp hudʿa eden ʿacūz mekkāre gibidir ki dāimā zavāhirinin ārāyişi ile nefsini hātiblerine beğendirir ve bātınına vākıf olup yüzünden kınāʿ ve yaşmağı açıp çehresini gördükleri vaktte onun kabāyih ve çirkīnliği onlara mütemessil olup onun etbāʿına nedāmet ederler ve zāhirine olan igtirārları eclden zaʿf-ı ʿukūllarından haclet edip şermsār olurlar.

[وقال العلاء بن زياد رأيت في المنام عجوزاً كبيرة متعصبة الجلد عليها من كل زينة الدنيا والناس عكوف عليها معجبون ينظرون إليها فجئت ونظرت وتعجبت من نظرهم إليها وإقبالهم عليها فقلت لها ويلك من أنت قالت أو ما تعرفني قلت لا أدري من أنت قالت أنا الدنيا قلت أعوذ بالله من شرك قالت إن أحببت أن تعاذ من شري فابغض الدرهم قال أبو بكر بن عياش رأيت الدنيا في النوم عجوزاً مشوهة شمطاء تصفق بيديها وخلفها خلق يتبعونها ويصفقون ويرقصون فلما كانت بحذائي أقبلت علي فقالت لو ظفرت بك لصنعت بك مثل ما صنعت بهؤلاء ثم بكى أبو بكر وقال رأيت هذا قبل أن أقدم إلى بغداد]

Ve dahi ʿAlāʾ b. Ziyād demiş ki "Ben ʿālem-i rüʾyāda uykumda derisi perkli[36] büyük bir kocakarı gördüm ki onun üstünde dünyānın her

35 "Sayı"nın ağız varyantı.

36 Yazmada "berk" için daha ziyade "perk" imlası.

bir zīnetinden ārāyiş vardır ve nās ona ᶜukūf edip müteᶜaccib oldukları hālde ona nazar ederler ve onların nazarlarından ve ona olan ikbāl ve teveccühlerinden müteᶜaccib oldum ve ona dedim ki "Sen kimsin?" Ve o dahi: "Sen beni bilmez misin?" deyince, ben dahi: "Yok, kim olduğunu bilmem" dedim. Kendisi: "Ben dünyāyım" diye haber verdikte, "Ben senin şerrinden Allāhu taᶜālāya sığınıp taᶜavvüz ederim" dedim. O dahi: "Eger benim şerrimden müteᶜavviz olmak istersen dirhemi sen bugz eyle" diye cevāb verdi. Ve Ebū Bekr b. ᶜAyyāş dedi ki "Ben dünyāyı uykuda gördüm ki saçı kırgıl, çirkīn bir ᶜacūze karı elleriyle çarpar da ardı sonra halk dahi el çarpayıp oynarlar ve ona tābiᶜ olarak giderler. Ve çün benim karşıma geldi, bana müstakbil olup dedi ki "Ben sana dahi zafer bulmuş olaydım bunlara işlediğim gibi seninle de işlerdim." Ondan sonra Ebū Bekr ağlayıp bu rüyā Bagdād'a benim kudūmumdan akdem idi dedi.

[وقال الفضيل بن عياض قال ابن عباس يؤتى بالدنيا يوم القيامة في صورة عجوز شمطاء زرقاء أنيابها بادية مشوه خلقها فتشرف على الخلائق فيقال لهم أتعرفون هذه فيقولون نعوذ بالله من معرفة هذه فيقال هذه الدنيا التي تناحرتم عليها بها تقاطعتم الأرحام وبها تحاسدتم وتباغضتم واغتررتم ثم يقذف بها في جهنم فتنادي أي رب أين أتباعي وأشياعي فيقول الله عز وجل "ألحقوا بها أتباعها وأشياعها" وقال الفضيل بلغني أن رجلاً عرج بروحه فإذا امرأة على قارعة الطريق عليها من كل زينة من الحلي والثياب وإذا لا يمر بها أحد إلا جرحته فإذا هي أدبرت كانت أحسن شيء رآه الناس وإذا هي أقبلت كانت أقبح شيء رآه الناس عجوز شمطاء زرقاء عمشاء قال فقلت "أعوذ بالله منك" قالت لا والله لا يعيذك الله مني حتى تبغض الدرهم قال فقلت من أنت قالت أنا الدنيا]

Ve Fudayl b. ᶜIyāz demiş ki ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās demiş ki "Yevm-i kıyāmette dünyā sāhibi kırgıl, zerkā bir ᶜacūze kılığında celb olunur ki nāb dişleri görünür; kerīhetü'l-manzar ve kabīhu'l-vech, çirkīn-rū olduğu hālde halāyık üzerine müşrif olur ve halāyıka denilir ki "Siz bunu bilir misiniz?" Onlar: "Bunun maᶜrifetinden biz Allāh'a sığınıp taᶜavvüz ederiz" derler. Baᶜdehu onlara denilir ki "Bu o dünyādır ki bunun üzerine ki tenāhur edip boğazlaştınız ve bunun sebebi ile sıla-i

erhāmı kesiştiniz ve bunun sebebi ile kıskanıp mubāgazalaştınız ve bununla igtirār ettiniz." Sonra nār-ı cehenneme ilkāʾ olunur. O vaktte nidā edip der ki "Yā rabbi, benim etbāᶜ ve eşyāᶜım nerededir?" Ve Hakk subhānehu ve taᶜālā dahi buyurur ki "ألحقوا بها أتباعها وأشياعها" Yaᶜnī "Onun etbāᶜ ve eşyāᶜını dahi ona ilhāk ediniz." Ve Fadl demiş ki "Bana bālig oldu ki bir ādem rūhu ile ᶜurūc ettikte yolun kenārında bir hatun kişi görmüş ki her bir zīnetten onun üstünde huliyy ve siyāb vardır, her kim ona mürūr ederse elbette onu cerh eder, çün arka verip savuşursa nāsın her bir gördükleri şeyden ziyāde güzel ve hasīn olur ve çün ikbāl edip gelirse artık nāsın her bir gördükleri şeyden ziyāde kabīh ve çirkīn, saçı kırgıl ve gözleri mavi, şeb-kūr bir ᶜacūze karı görünür." O ādem dedi ki "Ben dahi ona "أعوذ بالله منك" dedim yaᶜnī "Ben senden Allāhu taᶜālāya sığınırım" diye taᶜavvüz eyledim ve o dahi: "Yok vallāhi, sen dirhemi bugz etmeyince seni benden Allāhu taᶜālā iᶜāze etmez" dedikte, ben dahi: "Sen kimsin?" diye sordum ve o dahi: "Ben dünyāyım" diye haber verdi.

[مثال آخر للدنيا وعبور الإنسان بها اعلم أن الأحوال ثلاثة حالة لم تكن فيها شيئاً وهي ما قبل وجودك إلى الأزل وحالة لا تكون فيها مشاهداً للدنيا وهي ما بعد موتك إلى الأبد وحالة متوسطة [30] بين الأزل والأبد وهي أيام حياتك في الدنيا فانظر إلى مقدار طولها وانسبه إلى طرفي الأزل والأبد حتى تعلم أنه أقل من منزل قصير في سفر بعيد ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "مالي وللدنيا وإنما مثلي ومثل الدنيا كمثل راكب سار في يوم صائف فرفعت شجرة فقال تحت ظلها ساعة ثم راح وتركها" ومن رأى الدنيا بهذه العين لم يركن إليها ولم يبال كيف انقضت أيامه في ضر وضيق أو في سعة ورفاهية بل لا يبني لبنة على لبنة توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم "وما وضع لبنة على لبنة ولا قصبة على قصبة" ورأى بعض الصحابة يبني بيتاً من جص فقال "أرى الأمر أعجل من هذا وأنكر ذلك" وإلى هذا أشار عيسى عليه السلام حيث قال الدنيا قنطرة فاعبروها ولا تعمروها وهو مثال واضح فإن الحياة الدنيا معبر إلى الآخرة والمهد هو الميل الأول على رأس القنطرة واللحد هو الميل الآخر وبينهما مسافة محدودة فمن الناس من قطع نصف القنطرة ومنهم من قطع ثلثها ومنهم من قطع ثلثيها ومنهم من لم يبق له إلا خطوة واحدة وهو غافل عنها وكيفما كان فلا بد له من العبور والبناء على القنطرة وتزيينها بأصناف الزينة وأنت عابر عليها غاية الجهل والخذلان]

Ve dünyāya insānın mürūr ve ʿubūru haysiyyetiyle olan dīger misāli ise o dahi odur ki sen bil ve āgāh ol ki ahvāl üçtür, yaʿnī insānın üç hāleti olur, bir hāli ki bir şeyʾ değildi ki halk olmadan evvel kable'l-vücūd olan hāldir, yaʿnī ezelden yevm-i vücūduna olan hāldir ve bir hāli dünyāya müşāhid olmadığı zamāndır ki ölümden sonra ebedü'l-ābāda olan müddettir ve bir hāli hālet-i mütevassıtadır ki ebed ile ezel beyninde olan müddettir ki dünyāda olan eyyām-ı hayāt ve zindegānīdir artık onun uzunluğuna bakıp mikdārını anla da ezel ile ebed taraflarına onu nisbet ile tā ki bilesin o hālin müddeti sefer-i baʿīdde o menzil-i kasīrden daha ziyāde kısa ve ekall ve kūtāhtır. Ve onun için ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مالي وللدنيا وإنما مثلي ومثل الدنيا كمثل راكب سار في يوم صائف فرفعت شجرة فقال تحت ظلها ساعة ثم راح وتركها"[37] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Benimle dünyāya benim nem vardır, benimle dünyānın meselleri ancak o mesellerdir ki bir yaz gününde sefer eden bir süvār gibi ki yolunda bir ağaca rāst gelip onun altında bir lahzacık kaylūlet edip sonra o ağacı terk edip gider" yaʿnī ben o süvār gibiyim ve kendisi o ağaç gibidir, İşte bu dīde ile dünyāyı gören kimse elbette dünyāya meyl etmez ve onun içinde eyyāmı nice münkazī olduğuna mübālātı olmaz ki teng ve darlıkta mı münkazī oldu, yoksa refāh ve genişlikte mi geçmiş, kayd ve pervāsı olmaz belki bir kerpiç bir kerpiç üstüne koymaz ve bir taş bir taş üstüne binā etmez. ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz āhirete müntakil oldu ve müddet-i hayātında dünyāda bir kerpiç bir kerpiç üstüne ve bir kamış bir kamış üstüne komadı ve ashābından birisi alçıdan bir hāne binā ettiğini gördükte ona "أرى الأمر أعجل من هذا وأنكر ذلك" diye fermān buyurup üzerine inkār etti, yaʿnī "Ben emri bu yapıdan daha ziyāde ʿaceleli görüyorum demektir. Ve ʿĪsā ʿaleyhi's-selām buna işāret edip demiş ki الدنيا قنطرة فاعبروها ولا تعمروها Yaʿnī "Dünyā köprü gibidir, üzerinden geçip ʿubūr ediniz üzeri maʿmūr etmeyiniz." Ve bu vāzıh ve āşikār bir meseldir, zīrā dünyā āhirete cāy-ı mürūr u ʿubūrdur, insānın beşik ve mehdi köprü başında olan ilk meyle benzer ve onun mezārı lahdı kantaranın son mīline benzer ve

37 *Musnedu* Ahmed, 7/259, no: 4208.

şol iki mīl beyninde mesāfe-i mahdūde vardır, ʿālemden kimi köprünün yarısını geçmiş ve kimi bir sülüsünü geçmiş ve kimi iki sülüsünü geçmiş ve kimisine ancak bir hatve kalmış ve kendisi ondan bī-haber ve gāfil bulunmuş. Mā-hasal her nice olur ise olsun o köprü üstüne mürūru ve ʿubūru bir emr-i lāzım u lābüddür ve köprü üstünde yapı yapmak ve binā kurmak ve onu envāʿ-ı zīnet ü ārāyiş ile bezetip zīnetlendirmek gāye-i cehl ü nādānī ve müntehā-i hizlān u rüsvāylıktır.

[مثال آخر للدنيا في لين موردها وخشونة مصدرها اعلم أن أوائل الدنيا تبدو هينة لينة يظن الخائض فيها أن حلاوة خفضها كحلاوة الخوض فيها وهيهات فإن الخوض في الدنيا سهل والخروج منها مع السلامة شديد وقد كتب علي رضي الله عنه إلى سلمان الفارسي بمثالها فقال ''مثل الدنيا مثل الحية لين مسها ويقتل سمها فأعرض عما يعجبك منها لقلة ما يصحبك منها وضع عنك همومها بما أيقنت من فراقها وكن أسر ما تكون فيها أحذر ما تكون لها فإن صاحبها كلما اطمأن منها إلى سرور أشخصه عنه مكروه والسلام'']

Ve dünyānın mevridi yumuşak ve masdarı berk[38] ve iri olduğu haysiyyetle olan dīger misāli ise o dahi şol meseldir ki sen bil ve āgāh ol ki dünyā evvel-i emrde hafīf ve yumuşak ve latīf ve sehl ve kolay zuhūr eder ki içinde dalıp havz eden kimse zann eder ki onun hafzının tatlılığı dahi onda olan havzının tatlılığı gibidir, maʿa-zālik böyle değildir, bu mazinnesi uzaktır uzaktır uzak! Zīrā ki dünyāda yüzüp havz etmek sehl ve āsāndır ve selāmetle ondan çıkmak şedīd ve düşvārdır. Hazret-i ʿAlī ʿaleyhi'r-rıdvān, Selmān-ı Fārsī'ye yazmış ki ''مثل الدنيا مثل الحية'' ilh. Yaʿnī ona darb-ı mesel edip demiş ki "Dünyānın meseli hayye gibidir ki messi yumuşak ve semmi kātildir. Kaldı ki sen dünyādan beğendiğin nesneden yüz çevirip iʿrāz eyle, çünkü ondan sana müstashab olan nesne az ve kalīldir. Ve onun firākından ettiğin yakīn ile sen ondan olan hümūmunu vazʿ edip bırak ve onda senin en ziyāde eserr olduğun hāl ona en ziyāde hazer ettiğin hāl olsun, zīrā ki onun sāhibi ondan bir sürūra mutmaʾinn oldukça onu ondan bir mekrūh ile çıkarıp işhās eder ve's-selām."

38 Yazma boyunca sağlam anlamında "berk" ağız varyantı "perk"tir.

[مثال آخر للدنيا في تعذر الخلاص من تبعاتها بعد الخوض فيها قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''إنما مثل صاحب الدنيا كالماشي في الماء هل يستطيع الذي يمشي في الماء أن لا تبتل قدماه'' وهذا يعرفك جهالة قوم ظنوا أنهم يخوضون في نعيم الدنيا بأبدانهم وقلوبهم منها مطهرة وعلائقها عن بواطنهم منقطعة وذلك مكيدة من الشيطان بل لو أخرجوا مما هم فيه لكانوا من أعظم المتفجعين بفراقها فكما أن المشي على الماء يقتضي بللاً [31] لا محالة يلتصق بالقدم فكذلك ملابسة الدنيا تقتضي علاقة وظلمة في القلب بل علاقة الدنيا مع القلب تمنع حلاوة العبادة قال عيسى عليه السلام بحق أقول لكم كما ينظر المريض إلى الطعام فلا يلتذ به من شدة الوجع كذلك صاحب الدنيا لا يلتذ بالعبادة ولا يجد حلاوتها مع ما يجد من حب الدنيا ''وبحق أقول لكم إن الدابة إذا لم تركب وتمتهن تصعب ويتغير خلقها كذلك القلوب إذا لم ترقق بذكر الموت ونصب العبادة تقسو وتغلظ وبحق أقول لكم إن الزق ما لم ينخرق أو يقحل يوشك أن يكون وعاء للعسل كذلك القلوب ما لم تخرقها الشهوات أو يدنسها الطمع أو يقسيها النعيم فسوف تكون أوعية للحكمة'' وقال النبي صلى الله عليه وسلم ''إنما بقي من الدنيا بلاء وفتنة وإنما مثل عمل أحدكم كمثل الوعاء إذا طاب أعلاه طاب أسفله وإذا خبث أعلاه خبث أسفله'']

Ve tebiᶜa ve seyyiʾātından onda baᶜde'l-havz halāsın taᶜazzürü haysiyyetiyle dünyānın dīgeri misāli dahi o misāldir ki efendimiz ona haber vermiştir ki buyurmuş ki ''إنما مثل صاحب الدنيا كالماشي في الماء هل يستطيع الذي يمشي في الماء أن لا تبتل قدماه''[39] ilh. ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Sāhib-i dünyānın meseli ancak o meseldir ki su içinde yürüyen kimse gibidir ki suda yürüyen kimseye sudan ayakları ıslanmamak mümkin olur mu?" Yaᶜnī ıslanmaktan ayağını saklamağa muktedir olur mu ki olmaz demektir. Ve bu misāl o kavmin cehāletini sana taᶜrīf eder ki o kavm zann ederler ki onlar naᶜīm-i dünyāda ebdānları ile havz ederler de kulūbları ondan pāktır ve bevātınlarından ᶜalākası kesiktir ve bu zuᶜm hatadır mādām ki su içinde yürüyen ādem ayakları sudan ıslandırmamağa kudretleri olmaz, kezālik ebdānları naᶜīm-i dünyāda havz eden kesānın kulūbları ondan saklayıp pāk tutmağa ve ᶜalāyıkını ondan kesmeğe muktedir olmazlar, işte bu mesel ile bu kavmin nādānlıkları maᶜlūm

39 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/154, no: 10099.

olur. Ve bunların bu zuᶜm ve mazinneleri ancak şeytāndan bir mekīdedir, belki onlar o niᶜamdan ihrāc olunmuş olsalar onun firākıyla mütefecciᶜ olan kesānın aᶜzamlarından olurlardı, nice ki su üzerine yürümek lā-mahāle bir belel ve ıslanmağa muktezī ise ki elbette ayaklarına bir rutūbet iltisākı emr-i zarūrīdir, işte dünyānın mülābesesi dahi böyledir ki lā-mahāle kalbde bir zulmet ve ᶜalākata muktezīdir, belki ᶜalākat-ı dünyā ile kalb halāvet-i ᶜibādetten mümteniᶜ olur ki dünyānın ᶜalākasıyla maᶜan kalb ᶜibādetin tatlılığını bulamaz, nitekim ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām demiş ki "وبحق أقول لكم" ilh. ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Ben bi-hakkın size söylerim ki marīz ve hasta taᶜāma bakıp acılığı şiddetinden taᶜām ile mütelezziz olamadığı gibi dünyā sāhibi dahi hubb-ı dünyādan kalbine vākiᶜ olan renc ve sakamdan ᶜibādetin halāvetini bulamaz" ki hubb-ı dünyā ile maᶜan ᶜibādetin halāveti olmaz demektir. "Ve dahi bi-hakkın size söylerim ki nice davar binilip mümtehin olmadığı hālde saᶜb ve düşvār olur, hūyu değişilir ve mütegayyir olur, kezālik kulūb-i beşer dahi ölümün zikriyle yufkalanmazsa ve ᶜibādātın yorgunluğuyla mümtehin olmazsa katı ve kāsī ve galīz olur. Ve dahi bi-hakkın size söylerim ki tulum delinip kirlenmedikçe bal için kap olmağa karīb olur, kezālik kulūb-i ᶜibād şehevāt ile delinip tamaᶜ ile kirlenmezse ve naᶜīm ile katı olmazsa hikmet kap olmağa yaklaşıyor ve kap olabiliyor." Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إنما بقي من الدنيا بلاء وفتنة"[40] ilh. ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Dünyādan kalan ancak belā vaktinedir ve sizin birinizin ᶜameli misāli ancak o misāldir ki dolu bir kaba benzer ki eger üstü habīs olursa onun altı dahi habīs olur ve eger üstü hoş olursa onun altı dahi hoş olur."

[مثال آخر لما بقي من الدنيا وقلته بالإضافة لما سبق قال عيسى عليه وسلم "مثل هذه الدنيا مثل ثوب شق من أوله إلى آخره فبقي متعلقا بخيط في آخره فيوشك ذلك الخيط أن ينقطع" مثال آخر لتأدية علائق الدنيا بعضها إلى بعض حتى الهلاك قال عيسى عليه السلام مثل طالب الدنيا مثل شارب ماء البحر كلما ازداد شربا ازداد عطشاً حتى يقتله]

40 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 211/596.

Ve dünyānın ᶜalāyıkı yekdīgerini müᵓeddī olup helāka kadar müᵓeddī olduğunun misāl-i dīgeri dahi o misāldir ki ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām onu temsīl etmiştir ki demiş ki "Dünyā tālibinin misāli deryā suyunu içip şürb eden ādemin misālidir ki sudan şürbü müzdād oldukça harāreti müştedd olup susuzluğu müzdād olur ki aslā kanmaz tā ki o su onu katl eder."

[مثال آخر لمخالفة آخر الدنيا أولها ولنضارة أوائلها وخبث عواقبها اعلم أن شهوات الدنيا في القلب لذيذة كشهوات الأطعمة في المعدة وسيجد العبد عند الموت لشهوات الدنيا في قلبه من الكراهة والنتن والقبح ما يجده للأطعمة اللذيذة إذا بلغت في المعدة غايتها وكما أن الطعام كلما كان ألذ طعماً وأكثر دسماً وأظهر حلاوة كان رجيعه أقذر وأشد نتناً فكذلك كل شهوة في القلب هي أشهى وألذ وأقوى فتنتها وكراهتها والتأذي بها عند الموت أشد بل هي في الدنيا مشاهدة فإن من نهبت داره وأخذ أهله وماله وولده فتكون مصيبته وألمه وتفجعه في كل ما فقد بقدر لذته به وحبه له وحرصه عليه فكل ما كان عند الوجود أشهى عنده وألذ فهو عند الفقد أدهى وأمر ولا معنى للموت إلا فقد ما في الدنيا]

Ve dünyānın sonu evveline ve evāilinin dahi nazāretine olan evāhirin hubsü muhālefeti için dünyānın dīger misāli ise o dahi bu emsiledir. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki dünyānın şehevātı kalbde lezīdedir, miᶜdede etᶜimenin şehevātı gibidir. Ve tahkīkan ᶜinde'l-mevt ādem kendi kalbinde şehevāt-ı dünyā için kerāhet ve netn ve kubhtan miᶜdede etᶜime-i lezīzenin gāyetinde bulunduğu koku ve hubs ve kerāhet gibi ahvāl bulacaktır, nitekim taᶜām elezz ve tadı hoş ve yağı çok oldukça ve şīrīnliği azher oldukça onun recīᶜi daha ziyāde murdār ve akzer ve kendīdeliği dahi daha ziyāde eşedd ve ences olur, kezālik kalbde dahi her bir şehvet ki daha ziyāde eşhā ve elezz ve akvādır, onun kendīdelik ve kerāheti ve ᶜinde'l-mevt onunla hāsıl olan şiddet-i ezā vü cefāsı ekser ve eşeddir, belki dünyāda bile müşāhede olmaktadır, zīrā o ki hānesi yağma ve gāret-zede olup ehl ve māl ve evlādı alınmış, onun musībet ve elem ve tefeccuᶜu her bir mefkūd ve menhūbunda olan hubb ve lezzet ve ona olan hırs ve meveddetine göredir ki kalbinde lezzeti çok olup ona olan muhabbeti ve hırsı çok olduğu gibi firākının acısı dahi o mertebe çoktur, yaᶜnī ᶜinde'l-vücūd onun ᶜindinde her ne ki eşhā

ve elezz idi, ʿinde'l-fakd dahi o kadar musībeti edhā ve emerdir. Ve dünyādaki nesnenin fikdānı mā-ʿadā ölüm için dīger bir maʿnā yoktur ki ölüm fakd-ı habīb-i dünyevī ve şehvet-i nefsānī demektir, yaʿnī ölümün acılığı ancak o cihetledir ki mā-fi'd-dünyāyı fakd eder demektir. [32]

[وقد رُوِيَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قال للضحاك بن سفيان الكلابي الست ''تؤتى بطعامك وقد ملح وقزح ثم تشرب عليه اللبن والماء'' قال بلى قال ''فإلام يصير'' قال إلى ما قد علمت يا رسول لله قال ''فإن الله عز وجل ضرب مثل الدنيا بما يصير إليه طعام ابن آدم'' وقال أبي بن كعب قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''إن الدنيا ضربت مثلاً لابن آدم فانظر إلى ما يخرج من ابن آدم وإن قزحه وملحه إلام يصير'' وقال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ اللّٰهَ ضرب الدنيا لمطعم ابن آدم مثلا وضرب مطعم ابن آدم للدنيا مثلاً وإن قزحه وملحه'' وقال الحسن ''قد رأيتهم يطيبونه بالأفاويه والطيب ثم يرمون به حيث رأيتم'' وقد قال الله عز وجل ﴿فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ﴾ قال ابن عباس إلى رجيعه وقال رجل لابن عمر إني أريد أن أسألك وأستحي قال فلا تستحي واسأل قال إذا قضى أحدنا حاجته فقام ينظر إلى ذلك منه قال نعم إن الملك يقول له انظر إلى ما بخلت به انظر إلى ماذا صار وكان بشر بن كعب يقول انطلقوا حتى أريكم الدنيا فيذهب بهم إلى مزبلة فيقول انظروا إلى ثمارهم ودجاجهم وعسلهم وسمنهم]

Ve dahi rivāyet olunmuş ki Nebī-i zī-şān efendimiz, Dahhāk b. Süfyān el-Kilābī'ye buyurmuş ki ''تؤتى بطعامك وقد ملح وقزح ثم تشرب عليه اللبن والماء'' ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Senin taʿāmın sana pişmiş ve saçılmış ve güzellenmiş olarak celb olunmuyor mu? Sonra onu ekl edip üzerine süt ve suyu içmiyor musun?" O dahi "belā" diye cevāb verdikte, efendimiz: "فإلام يصير" yaʿnī "Sonra yā neye dönüp mütehavvil olur?" diye fermān buyurdu. Ve o dahi: "Yā Resūlallāh, senin bildiğin şeyʾ" diye ihbār edince, efendimiz: ''فإن الله عز وجل ضرب مثل الدنيا بما يصير إليه طعام ابن آدم''[41] diye beyān buyurmuş, yaʿnī "İşte Allāhu taʿālā hazretleri dünyāya ibn-i ādem taʿāmının dönüp mütehavvil olduğu nesneyi mesel darb etmiştir" ki ibn-i ādem ekl ettiği taʿām neye dönüp kalb olunursa o şeyʾ dünyānın meselidir demiş. Ve dahi Ubeyy b. Kaʿb de-

41 Bkz. İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 170/495.

miş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem buyurmuş ki "إن الدنيا ضربت مثلاً لابن آدم فانظر إلى ما يخرج من ابن آدم وإن قزحه وملحه إلام يصير"[42] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Dünyā ibn-i ādeme bir mesel darb olunmuş sen ibn-i ādemden hurūc eden nesneye nazar eyle ki onun pişmiş ve saçılıp güzellenmiş olan lezzetli taᶜāmı neye kalb olup dönmüş." Ve dahi buyurmuş ki "إِنَّ اللّٰهَ ضرب الدنيا لمطعم ابن آدم مثلا وضرب مطعم ابن آدم للدنيا مثلاً وإن قزحه وملحه"[43] ki hulāsa-i müfādı: "Allāhu taᶜālā hazretleri dünyāyı ibn-i ādemin matᶜamına mesel darb etmiş ve ibn-i ādemin matᶜamını dahi dünyāya mesel darb etmiş velev ki onu taslīh ve temlīh eder." Ve Hasen-i Basrī demiş ki "Ben onları gördüm ki yemekleri hoş kokulu şeylerle onu tatyīb ve revāyih-i tayyibe ile onu tertīb edip ekl ederler ve sizin gördüğünüz yerlere çıkarıp ilkā ederler." Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ﴾[44] Yaᶜnī "İnsān kendi taᶜāmına nazar etsin." Ve İbn ᶜAbbās tefsīr-i taᶜāmda demiş ki "İnsān kendi recīᶜine nazar etsin" ki taᶜāmı neye dönmüş demektir. Ve bir ādem, ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer el-Hattāb'a demiş ki "Ben senden bir şeyᵓ üzerine suᵓāl etmek isterim velākin suᵓālinden utanıyorum" diye mukaddime-i suᵓāl takdīm ettikte, ᶜAbdullāh: "Utanma, sorduğun ne ise onu suᵓāl eyle" diye izn verince o dahi: "Eger birimiz hāceti kazā ederse dönüp ona bakmak cāiz midir?" Yaᶜnī ondan hurūc eden nesneye bakmakta bir beᵓs var mıdır diye suᵓāl etti. Ve ᶜAbdullāh dahi: "Evet onda bir beᵓs yoktur, bakar ve nazar edebilir, zīrā bir ferişte ona der ki sen onunla buhl ettiğin şeye bak ne olmuş ve neye dönmüş!" Ve Bişr b. Kaᶜb derdi ki "Benimle siz geliniz ki ben size dünyāyı göstereyim." Ve onlarla berāber bir mezbeleye gider, onlara der ki "Siz ehl-i dünyānın semerelerine ve tavuklarına ve ballarına ve yağlarına bakınız ki neye dönmüştür."

[مثال آخر في نسبة الدنيا إلى الآخرة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "ما الدنيا في الآخرة إلا كمثل ما يجعل أحدكم إصبعه في اليم فلينظر أحدكم بم يرجع إليه"]

42 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 169/494.

43 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 170/495.

44 Abese, 80/24.

Ve āhirete nisbetle dünyānın dīger misāli odur ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz onu buyurmuştur ki "ما الدنيا في الآخرة إلا كمثل ما يجعل أحدكم إصبعه في اليم فلينظر أحدكم بم يرجع إليه"[45] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Āhirette dünyānın misāli ancak o meseldir ki sizin biriniz deryā-ya bir parmağını kosa o deryādan ne ile parmağı döner?" İşte dünyānın meseli odur ki āhiret deryāya benzer ve dünyā parmağıyla dönen rutū-bete benzer ki bir nesne ile parmağı dönmez demektir ki hīç demektir.

[مثال آخر للدنيا وأهلها في اشتغالهم بنعيم الدنيا وغفلتهم عن الآخرة وخسرانهم العظيم بسببها اعلم أن أهل الدنيا مثلهم في غفلتهم مثل قوم ركبوا سفينة فانتهت بهم إلى جزيرة فأمرهم الملاح بالخروج إلى قضاء الحاجة وحذرهم المقام وخوفهم مرور السفينة واستعجالها فتفرقوا في نواحي الجزيرة فقضى بعضهم حاجته وبادر إلى السفينة فصادف المكان خالياً فأخذ أوسع الأماكن وألينها وأوفقها لمراده وبعضهم توقف في الجزيرة ينظر إلى أنوارها وأزهارها العجيبة وغياضها الملتفة ونغمات طيورها الطيبة وألحانها الموزونة الغريبة وصار يلحظ من بريتها أحجارها وجواهرها ومعادنها المختلفة الألوان والأشكال الحسنة المنظر العجيبة النقوش السالبة أعين الناظرين بحسن زبرجدها وعجائب صورها ثم تنبه لخطر فوات السفينة فرجع إليها فلم يصادف إلا مكاناً ضيقاً حرجاً فاستقر فيه وبعضهم أكب على تلك الأصداف والأحجار وأعجبه حسنها ولم تسمح نفسه بإهمالها فاستصحب منها جملة فلم يجد في السفينة إلا مكاناً ضيقاً وزاده ما حمله من الحجارة ضيقاً وصار ثقيلاً عليه ووبالاً فندم على أخذه ولم يقدر على رميه ولم يجد مكاناً لوضعه فحمله في السفينة على عنقه وهو متأسف على أخذه وليس ينفعه التأسف وبعضهم تولج الغياض ونسي المركب وبعد في متفرجه ومتنزهه منه حتى لم يبلغه نداء الملاح لاشتغاله بأكل تلك الثمار واستشمام تلك الأنوار والتفرج بين تلك الأشجار وهو مع ذلك خائف على نفسه من السباع وغير خال من السقطات والنكبات ولا منفك عن شوك ينشب بثيابه وغصن يجرح بدنه وشوكة تدخل في رجله وصوت هائل يفزع منه وعوسج يخرق ثيابه ويهتك عورته ويمنعه عن الانصراف لو أراده فلما بلغه نداء أهل السفينة انصرف مثقلاً بما معه ولم يجد في المركب موضعاً فبقي في الشط حتى مات جوعاً وبعضهم لم يبلغه النداء وسارت السفينة فمنهم من افترسته السباع ومنهم

---

45 *Musnedu* Ahmed, 29/535, no: 180008, en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 10/387, no: 11797.

من تاه فهام [33] على وجهه حتى هلك ومنهم من مات في الأوحال ومنهم من نهشته الحيات فتفرقوا كالجيف المنتنة وأما من وصل إلى المركب بثقل ما أخذه من الأزهار والأحجار المزبرجة فقد استرقته وشغله الحزن بحفظها والخوف من فوتها وقد ضيقت عليه مكانه فلم يلبث أن ذبلت تلك الأزهار وكمدت تلك الألوان والأحجار فظهر نتن رائحتها فصارت مع كونها مضيقة عليه مؤذية له بنتنها ووحشتها فلم يجد حيلة إلا أن ألقاها في البحر هرباً منها وقد أثر فيه ما أكل منها فلم ينته إلى الوطن إلا بعد أن ظهرت عليه الأسقام بتلك الروائح فبلغ سقيماً مدبراً ومن رجع قريباً ما فاته إلا سعة المحل فتأدى بضيق المكان مدة ولكن لما وصل إلى الوطن استراح ومن رجع أولاً وجد المكان الأوسع ووصل إلى الوطن سالماً فهذا مثال أهل الدنيا في اشتغالهم بحظوظهم العاجلة ونسيانهم موردهم ومصدرهم وغفلتهم عن عاقبة أمورهم وما أقبح من يزعم أنه بصير عاقل أن تغره أحجار الأرض وهي الذهب والفضة وهشيم النبت وهي زينة الدنيا وشيء من ذلك لا يصحبه عند الموت بل يصير كلاً ووبالاً عليه وهو في الحال شاغل له بالحزن والخوف عليه وهذه حال الخلق كلهم إلا من عصمه الله عز وجل]

Ve dahi ehl-i dünyānın naᶜīmleriyle iştigāl ve āhiretten gaflet ve o iştigāl ve gaflet sebebiyle olan hüsrān-ı ᶜazīm ve ziyān-ı küllīleri haysiyyetiyle olan dīger misāl ise yaᶜnī bu haysiyyetle dünyānın dīger misāli ise o dahi işbu misāldir, şöylece sen bil ve āgāh ol ki gafletlerinde ehl-i dünyānın misāli ancak o misāldir ki onlar sefīneye süvār olan bir kavme benzerler ki onlarla o sefīne bir cezīreye varıp müntehī olmuş ve kaptan kazā-ı hācetleri için cezīreye hurūc etmeleri husūsunu onlara emr etmiş ve cezīrede durup teᵓehhür etmekten onları mürūr-ı sefīne ve istiᶜcāli ile korkutup tahvīf etmiş ve onlar dahi çıkıp nevāhī-i cezīrede dağılıp müteferrik olmalarıyla baᶜzıları çarçabuk işini bitirip sefīneye ᶜavdete mübāderetle gelip sefīneyi hālī buldukta nefsine sefīnenin en ziyāde güzel ve yumuşak ve murādına evfak ve elyak bir geniş ve evsaᶜ mekānı zabt etmiş. Ve baᶜzıları cezīrede tevakkuf edip onun envār u ezhār-ı ᶜacībine ve mülteff olan gıyāz ve enhārına ve tuyūrunun nagamāt-ı tayyibe ve elhān-ı mevzūne-i garībelerine bakıp ovasından dahi ahcār ve cevāhir ve muhtelifü'l-elvān ve'l-eşkāl olan maᶜādin-i hasīne ve nukūş-ı ᶜacībelerine mülāhaza ve seyr edip ki o cevāhir-i semīne hasenü'l-manzar

olup zebercedinin hüsnü ve suverinin ʿacāibi aʿyün-i nuzzārı selb eyler ve kendisi o hālde iken fevāt-ı sefīnenin hatarına müntebih olup der-ʿakab sefīneye ʿavdet etmekle sefīneden ancak meşakkatli ve dar bir yer bulup içinde müstekarr olmuş. Ve baʿzıları cezīrede kalıp o ahcār ve asdāk üzerine münkebb olmakla onların hüsnü onu iʿcāb edip ihmāl ve terklerine nefsi ona müsāmahat etmeyip artık o ezhār ve esmār ve ahcārdan bir mikdārı cemʿ ve istishābıyla sefīneye dönmüş ve sefīnede bir dar yerden gayrı mekān bulmamakla ahcārdan haml etti ve onun remyine dahi muktedir olamadı ve onu bir yere komağa dahi bir mecāl ve çāre bulamadı ve bi'z-zarūr onları boğazı üstüne ve arkası üzerine haml edip onunla yüklendi, maʿa-hāzihi ahzına müteʾessif olup ve teʾessüfü ona bir fāide ve menfaʿat vermez oldu. Ve baʿzıları ırmakları geçip devhalarına dāhil oldu ve külliyyen sefīneyi unutup ferāmūş etti ve seyrgāh ve nüzhetgāhına geçip uzak yerlere mürūr edip tebāʿud etti ve iştigāline mebnī kaptanın nidāsını dahi işitmedi ve ekl-i simār ve istişmām-ı envār u ezhār ve teferrüc ve şiyer-i eşcār ile meşgūl oldu ve bununla berāber nefsi üzerine sibāʿdan dahi havf ederdi ve sakatāt ve nekebāt ve ayak kaymaktan hālī olmazdı ve elbisesine diken yapışmaktan ve bedenine eşcārın dal ve budağı ilişip cerh etmekten ve ayaklarına diken batmaktan ve korkuluk verir savt-ı hāil ü mahūf işitmekten ve urbasına böğürtlen veyāhūd sincan dikeni ilişip delmekten ve onunla ʿavreti açıp hetk etmekten ve gidecek olursa onu gitmekten menʿ eylemekten dahi münfekk ve hālī olmadı ve çün ehl-i sefīnenin seslerini işitip yüklü olarak sefīneye ʿavdet etti, sefīnede oturacak bir yer bulamayıp deryā kenārında kesilip kaldı, tā ki açlığından helāk oldu. Ve baʿzıları aslā ehl-i sefīnenin seslerini dahi işitemediler ve sefīne savuşup gitti ve onlar yerlerinde kaldılar ve kimi arslanlar onu iftirās edip pençe-i şīrānda parça parça oldu ve kimisi dereler ve vādīlerde tāyih ve sergerdān olup yüzü koyu düşüp hālik oldu ve kimisi çamurluk ve bataklık yerlerde öldü ve kimisi efāʿī ve hayyāt ona sokup telef etti ki lāşehāy-ı kendīde ve cīfehā-i müntine gibi dağılıp kaldı. Ve o ki merkebe ağırlığı ile vāsıl olup dar yere kasılmış aldığı ezhār ve ahcār-ı müzebrece onu istirkāk etti ve hıfzına olan iştigāli onu mahzūn etti ve fevātın korkusu

onu gamlı ve gussalı etti, maᶜa-hāzihi yerini dahi darlaştırıp tazayyuk etmiş ve çok durmayıp illā ki fersūde olup rengi bozuldu ve o ahcārın rengi dahi kapanıp değişildi ve koklanıp rāyiha-i kerīhesi dahi zāhir oldu ve mekānını tazyīkinden başka rāyiha-i kerīhe ve vahşeti ile onu incitip rencīde etmeğe başladı ve ezā ve cefāsına tākati kalmayıp ondan kaçıp deryāya ilkādan gayrı ona bir dīger çāre bulmamasıyla ister istemez onu denize atıp ondan kurtultu, hālbuki ondan tenāvül ve ekl ettiği şeyᵓ dahi bedenine teᵓsīr etmişti ve vatanına vāsıl olmadı illā ki o revāyih ve meᵓkūlātının eskāmı vücūduna zāhir olmadı, mā-hasal sakīm ve müdebber olarak vatanına bālig oldu. Ve o ki karīben sefīneye dönüp gelmiş, ancak seᶜat-i mekān ona geçip fāit oldu ve yalnız zīk-ı mekān ile bir müddetcik müteᵓezzī oldu velākin vatana ulaşınca rāhat ve āsūde oldu. Ve o ki cümleden evvel sefīneye dönüp [34] geniş yer buldu, o kimse sālimen vatana vāsıl oldu. İşte ehl-i dünyānın meseli budur, yaᶜnī huzūz-ı ᶜācileleriyle iştigāllerinde mevrid ve masdarlarının nisyānıyla ᶜakıbet-i umūrdan gafletlerinde misāli işbu misāldir. Ve ne ᶜaceb kabīh ve ne çok çirkīn ādemdir o ādem ki kendi nefsini basīr ve ᶜakıl zuᶜm ederler de ahcār-ı arz yaᶜnī sīm ü zer ve heşīm-i nebt yaᶜnī ārāyiş-i dünyā ile magrūr olur, maᶜa-hazā ᶜinde'l-mevt bunlardan bir nesneye müstashab olmaz, cümlesi ona yorgunluk ve günāh mürtekib olur ve fi'l-hāl onun fevātının hüzn ve havfıyla meşgūl olur. Kāffe-i halkın hāli budur meger ki Allāhu taᶜālā onu maᶜsūm etmiş bir ādem ola ki o maᶜsūmun hāli böyle değildir.

[مثال آخر لاغتزار الخلق بالدنيا وضعف إيمانهم قال الحسن رحمه الله بلغني أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لأصحابه "إنما مثلي ومثلكم ومثل الدنيا كمثل قوم سلكوا مفازة غبراء حتى إذا لم يدروا ما سلكوا منها أكثر أو ما بقي أنفدوا الزاد وخسروا الظهر وبقوا بين ظهراني المفازة ولا زاد ولا حمولة فأيقنوا بالهلكة فبينما هم كذلك إذ خرج عليهم رجل في حلة تقطر رأسه فقالوا هذا قريب عهد بريف وما جاءكم هذا إلا من قريب فلما انتهى إليهم قال يا هؤلاء فقالوا يا هذا فقال علام أنتم فقالوا على ما ترى فقال أرأيتم إن هديتكم إلى ماء رواء ورياض خضر ما تعملون قالوا لا نعصيك شيئاً قال عهودكم ومواثيقكم بالله فأعطوه عهودهم ومواثيقهم بالله لا يعصونه شيئاً قال فأوردهم ماء رواء ورياضاً خضراً فمكث فيهم ما شاء الله ثم

قال يا هؤلاء قالوا يا هذا قال الرحيل قالوا إلى أين قال إلى ماء ليس كمائكم وإلى رياض ليست كرياضكم فقال أكثرهم والله ما وجدنا هذا حتى ظننا أنا لن نجده وما نصنع بعيش خير من هذا وقالت طائفة وهم أقلهم ألم تعطوا هذا الرجل عهودكم ومواثيقكم بالله أن لا تعصوه شيئاً وقد صدقكم في أول حديثه فوالله ليصدقنكم في آخره فراح فيمن اتبعه وتخلف بقيتهم فبدرهم عدو فأصبحوا بين أسير وقتيل"]

Ve dünyāya halkın igtirār ve zaᶜf-ı īmānları haysiyyetiyle dünyānın dīger misāli ise o dahi işbu misāldir. Şöyle ki Hasen el-Basrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem ashābına buyurmuş ki [46]"إنما مثلي ومثلكم ومثل الدنيا كمثل قوم سلكوا مفازة" ilh. el-hadīs ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Benimle sizin ve dünyānın misāli ancak o meseldir ki bir kavm-i gabrāᵓ bir mefāzeye sülūk edip tā ki bilmez oldular ki ne kadar mefāzeden geçmişler ve ne kadar kalmış ve geçtikleri mi çoktur yoksa kusūr kalanı mı çoktur. Ve zād ve tūşeleri tükenip zahrı ziyān ettiler ve mefāzelerin zahrları beynlerinde kaldılar. "Zahr" lügatte feth-i zāᵓ ile batnın zıddıdır yaᶜnī arka ve şol deve ki binip bir yere giderler ve çöl ve beyābān yollarına dahi ıtlāk olunmuş. "Yaᶜnī çöl ve beyābān yolları arasında zādsız ve hamūlesiz kalıp helāka müteyakkın oldukları hālde nāgehān onlara bir hillede bir ādem hurūc edip onlara göründü ki henüz başı damlardı. O kavm dediler ki "Bu ādem ucuzluk bir yerden karībü'l-ᶜahd olup size ancak yakın bir yerden gelmiştir." Ve çün onlara varıp kavuştu, onlara: "Ey kavm!" dedikte, onlar dahi: "Ey ādem!" dediler. O dahi: "Siz ne iş üzeresiz?" diye istifsār ve onlar dahi: "Gördüğün gibi" cevāb iᶜtālarında, kendisi: "Ben eger size bir kandırır suya ve yeşil bāgçelere delālet etsem siz ne edersiz ve bunun için ne görürsüz?" dedikte, onlar dahi: "Biz bir şeyde size ᶜisyān etmeyiz" diye teᵓmīn ve o dahi: "Bana Allāhu taᶜālā ile ᶜahd ve mīsāk veriniz" diye teᵓkīd-i peymān isteyince, onlar dahi ona bir nesnede ᶜisyān etmemek üzere Allāhu taᶜālā ile ᶜahd ve mīsāk verdiler ve o dahi kandırıcı su ve yeşil bāgçelere onları götürüp bir müddet onda ikāmet ve meks edip Allāhu taᶜālānın işāᵓeti mikdārınca durduktan sonra onlara: "Ey kavm!" diye nidā ve onlar dahi: "Ey ādem!" diye cevāb vermeleriyle, kendisi:

46 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 176, no: 507.

"Artık buradan nakl ve rihlet etmeli" diye rahīle daᶜvet ettikte, onlar: "Nereye gidelim?" diye istifsār ve o dahi: "Sizi bir suya götüreyim ki onun suyu sizin bu suyunuza benzemez ve bāgçeleri dahi sizin bu bāgçenize benzemez" diye ihbār edince, onların ekserīsi: "Vallāhi biz bunu bulmadık tā ki zann ettik ki onu bulacak değiliz, daha bundan yeğ dirliğe biz ne edeceğiz" diye istignā ettiler. Ve onların bir tāifeleri ki onların ekalleri idiler, onlar dahi o istignā eyleyenlere dediler ki "Siz bu ādeme bir nesnede ona ᶜisyān ve muhālefet etmemek üzere Allāhu taᶜālā ile ᶜuhūd ve mevāsikinizi vermediniz mi? Maᶜa-hāzā evvelki hadīsinde sizinle sādık olup gerçek söylemiş, yine vallāhi bu sonki hadīsinde dahi sıdk edecek" demekle, o ādem ona tebaᶜa eden tāife ile rihlet edip gitti ve o kavmin bakiyyesi ondan tehalluf edip geriye kaldılar ve ansızın düşman onlara müsāraᶜat edip bastı ve kimisi katīl ve kimisi esīr olarak sabāh ettiler. İşte benim ve sizin ve dünyānın misālleri budur" yaᶜnī buna benzeriz demektir.

[مثال آخر لتنعم الناس بالدنيا ثم تفجعهم على فراقها اعلم أن مثل الناس فيما أعطوا من الدنيا مثل رجل هيأ داراً وزينها وهو يدعو إلى داره على الترتيب قوماً واحداً بعد واحد فدخل واحد داره فقدم إليه طبق ذهب عليه بخور ورياحين ليشمه ويتركه لمن يلحقه لا ليتملكه ويأخذه فجهل رسمه وظن أنه قد وهب ذلك فتعلق به قلبه لما ظن أنه له فلما استرجع منه ضجر وتفجع ومن كان عالماً برسمه انتفع به وشكره ورده بطيب قلب وانشراح صدر وكذلك من عرف سنة الله في الدنيا علم أنها دار ضيافة سبلت على المجتازين لا على المقيمين ليتزودوا منها وينتفعوا بما فيها كما ينتفع المسافرون بالعواري ولا يصرفون إليها كل قلوبهم حتى تعظم مصيبتهم عند فراقها فهذه أمثلة الدنيا وآفاتها وغوائلها نسأل الله تعالى اللطيف الخبير حسن العون بكرمه وحلمه]

Ve dahi dünyā ile nāsın tenaᶜᶜumu ve firākına tefeccuᶜlarının dīger misāli dahi odur ki sen bil ve āgāh ol ki dünyāda nāsın nāil olduklarının ᶜatāyānın meseli buna benzer ki bir zāt bir hāne binā edip zīnetlendirmiş ve ona bir kavmi daᶜvet etmiş ki ᶜalet't-tertīb vāhid baᶜde āher gelip onda mihmān olup gitsin. Ve bir ādem gelip o hāneye girip mihmān oldukta onu koklamak ve ardı sonra gelecek mihmāna bırakmak üzere

ve kendisine mülk olmamak [üzere] ona bir altın tabak üstünde buhūr ve reyāhīni takdīm etmekle o mihmān dahi sāhib-i hānenin resmini bilmeyip onu ona hibe ve temlīk etmiş zannıyla alıp temellük eder ve kalbi ona müteᶜallik olur, çünkü ona bağışlanmış ve mülkü ve mālı olmuş zuᶜm eder. Ve çün ondan alınıp istircāᶜ olunur [35] onunla mütezaccir ve mahzūn ve mütekeddir olur. Ve o ki sāhib-i hānenin resmini bilip anlamış, onunla müntefiᶜ olmakla sāhib-i hāneye ᶜarz-ı teşekkürle berāber redd ve tīb-i kalb ve inşirāh-ı sadr ile ircāᶜ eyler. İşte bunun gibi o ki dünyāda ᶜādet ve sünnet-i ilāhiyyeyi bilip anlamış, bilir ki bu dār-ı dünyā ziyāfethāne bir makāmdır, ebnā-ı sebīl ve yolculara tesbīl olunmuş ki gelip geçen yolcu ve rehrevānlara binā olunmuş, mukīmine değildir; her bir yolcu ondan zād ve tūşesini alıp içinde intifāᶜ-ı müsāfir ü mihmān gibi ᶜāriyet tarīkiyle müntefiᶜ olur ve kāffe-i kulūblarını ona sarf eylemezler tā ki firākında onlara musībeti ᶜazīm olmaya yaᶜnī sāhibine reddiyle mütezaccir ve mütekeddir olmazlar. İşte dünyā ile āfātının ve gavāilinin emsilesi şunlardır. Kaldı ki biz Latīf-i habīr'den hilm ve keremiyle iᶜāne ve tevfīki dileyip suʾāl ederiz.

Beyānu Hakīkati'd-Dünyā ve Māhiyyetihā Fī Hakki'l-ᶜAbdi

[بيان حقيقة الدنيا وماهيتها في حق العبد]

[اعلم أن معرفة ذم الدنيا لا تكفيك ما لم تعرف الدنيا المذمومة ما هي وما الذي ينبغي أن يجتنب منها وما الذي لا يجتنب فلا بد وأن نبين الدنيا المذمومة المأمور باجتنابها لكونها عدوة قاطعة لطريق الله ما هي فنقول دنياك وآخرتك عبارة عن حالتين من أحوال قلبك فالقريب الداني منها يسمى دنيا وهو كل ما قبل الموت والمتراخي المتأخر يسمى آخرة وهو ما بعد الموت فكل ما لك فيه حظ ونصيب وغرض وشهوة ولذة عاجل الحال قبل الوفاة فهي الدنيا في حقك إلا أن جميع مالك إليه ميل وفيه نصيب وحظ فليس بمذموم بل هو ثلاثة أقسام]

Ve ᶜabdin hakkında dünyānın hakīkat ve māhiyyeti beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki dünyā-i mezmūme bilinmedikçe zemm-i dünyānın maᶜrifeti sana kifāyet etmez ki dünyā nedir ve ondan ictināb olunacak şeyʾ denir ve ondan ictināb olunmayan şeyʾ nedir

mufassalan buraları anlaşılmayınca yalnız maᶜrifet-i zemmi sana fāide-i tāmmeye müfīd olamaz demektir. Ve böyle olunca tarīkullāha kātıᶜ olup onun ictinābı ile meᵓmūr bulunduğumuz dünyā-i mezmūme ne olduğu beyān etmek emr-i lāzım u lābüdd oldu. Ve bināen ᶜalā-zālik diyeriz ki senin dünyān ile āhiretin senin kalbin ahvālinden iki hāletten ᶜibārettirler ki kalbine en ziyāde karīb ve yakını ona dünyā denilir ki ismi dünyā tesmiye olunmuştur ve o dahi karīb ve dānī olan hāldir ki mevt ve vefāttan evvel olan ahvāldir. Ve o ki müterāhī ve müteᵓahhardır, ona āhiret denilmiş yaᶜnī onun ismi āhiret konulmuştur ve o dahi ölüm ve vefāttan sonra olan hāldir, kaldı ki kable'l-vefāt her ne ki onda hazz ve nasīb ve behre ve garaz ve şehvet ve lezzet ᶜācil-i hāl vardır, işte senin hakkında dünyā odur. Velākin her ne ki senin onda meyl ve hazz ve nasīb ve behren var, cemīᶜisi mezmūm değildir, ancak o hāl üç kısma münkasımdır:

[القسم الأول ما يصحبك في الآخرة وتبقى معك ثمرته بعد الموت وهو شيئان العلم والعمل فقط وأعني بالعلم العلم بالله وصفاته وأفعاله وملائكته وكتبه ورسله وملكوت أرضه وسمائه والعلم بشريعة نبيه وأعني بالعمل العبادة الخالصة لوجه الله تعالى وقد يأنس العالم بالعلم حتى يصير ذلك ألذ الأشياء عنده فيهجر النوم والمطعم والمنكح في لذته لأنه أشهى عنده من جميع ذلك فقد صار حظاً عاجلاً في الدنيا ولكنا إذا ذكرنا الدنيا المذمومة لم نعد هذا من الدنيا أصلاً بل قلنا إنه من الآخرة وكذلك العابد قد يأنس بعبادته فيستلذها بحيث لو منع عنها لكان ذلك أعظم العقوبات عليه حتى قال بعضهم ما أخاف من الموت إلا من حيث يحول بيني وبين قيام الليل وكان آخر يقول اللهم ارزقني قوة الصلاة والركوع والسجود في القبر فهذا قد صارت الصلاة عنده من الحظوظ العاجلة وكل حظ عاجل فاسم الدنيا ينطلق عليه من حيث الاشتقاق من الدنو ولكنا لسنا نعني بالدنيا المذمومة ذلك وقد قال صلى الله عليه وسلم ''حبب إلي من دنياكم ثلاث النساء والطيب وقرة عيني في الصلاة'' فجعل الصلاة من جملة ملاذ الدنيا وكذلك كل ما يدخل في الحس والمشاهدة فهو من عالم الشهادة وهو من الدنيا والتلذذ بتحريك الجوارح بالركوع والسجود إنما يكون في الدنيا فلذلك أضافها إلى الدنيا إلا أنا لسنا في هذا الكتاب نتعرض إلا للدنيا المذمومة فنقول هذه ليست من الدنيا]

Ve birinci kısmı odur ki āhirete sana müstashab ve semeresi baᶜde'l-mevt seninle bākī kalan şeydir. Ve o dahi iki nesnedir ki yalnız ᶜilm

ve ʿameldir. Ve ʿilmden bizim murādımız Zāt-ı Zü'l-Celāl ve sıfāt ve efʿāl ve melāike ve kütüb ve rüsül ve melekūt-ı āsumān u zemīn ve şerīʿat-ı Peygamberī'nin ʿilmidir. Ve ʿamelden murādımız ancak Zāt-ı Zü'l-Celāl vechine hālis olan ʿibādettir. Ve olur ki ʿālim kendi ʿilmi ile istīnās eder ki ʿilmi onun ʿindinde elezz-i eşyā olur ki onun için uykuyu ve matʿamı ve menkahı lezzātıyla maʿan hecr eder, çünkü o vakt onun ʿindinde ʿilm her bir lezīz şeyden eşhā ve elezz kalır ve bu haysiyyetle dünyāda hazz-ı ʿācil olmuş olur velākin biz dünyā-i mezmūmeyi zikr ettiğimiz vaktte bunu aslā dünyādan biz saymayız belki āhirettendir diye hisāb ederiz. Ve ʿābid dahi böyledir olur ki kendi ʿibādetiyle istīnās eder tā ki onunla müstelizz olur ki böyle bir hāletle müstelizz olur ki ondan menʿ olunmuş olsa ona aʿzam-ı ʿukūbāt olmuş olur, hattā baʿzıları demiş ki "Ben ölümden havfım ancak benimle kıyām-ı leyl beyninde hāil olduğu haysiyyettendir." Ve dīgeri dermiş ki yaʿnī duʿāsında hemīşe söylermiş ki "Ey benim ilāhım, benim kabrimde bana namāz kılmak ve rükūʿ ve sücūd etmek kuvvetini rızk ve nasīb eyle." İşte bu ādeme namāz her bir şeyden eşhā ve elezz olmuş ki onun ʿindinde dünyāda huzūz-ı ʿācileden olmuş ve min-haysü'l-iştikāk kurb ve dünüvvü mülābesesiyle ism-i dünyā ona müntalık olur, zīrā ki her bir hazz-ı ʿācile mülābese-i mezbūre ile bi-hasebi'l-iştikāk nām-ı dünyā ıtlāk olur. Velākin biz bu dünyā-i mezmūmeden bunu murād etmeyiz o hāl ile ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki [47]"حبب إلي من دنياكم ثلاث النساء والطيب وقرة عيني في الصلاة" Yaʿnī "Sizin [36] dünyānızdan bana ancak üç şeyʾ tahbīb olunmuş, yaʿnī buna sevgili olmuş ki nisāʾ ve tīb ve namāzdır velākin kurre-i ʿaynım namāzdadır." Ve müfādına nazaran namāzı cümle-i melāz-ı dünyādan kılmış. Ve her bir şeyʾ ki hiss ve müşāhedeye dāhil olur, o şeyʾ ʿālem-i şehādettendir ve dünyādandır ve rükūʿ ve sücūd ile tahrīk-i cevārihte olan telezzüz ancak dünyāda olur ve onun için dünyāya onu izāfe etmiştir velākin biz bu kitābda ancak dünyā-ı mezmūmeye taʿarruz ederiz ve bu dünyādan değildir deriz yaʿnī namāz kılmaklığın lezzeti ve ʿibādāt-ı hālisenin lezzātı dünyādan değildir deriz.

47 el-Beyhakī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 7/124, no: 13454.

[القسم الثاني وهو المقابل له على الطرف الأقصى كل ما فيه حظ عاجل ولا ثمرة له في الآخرة أصلا كالتلذذ بالمعاصي كلها والتنعم بالمباحات الزائدة على قدر الحاجات والضرورات الداخلة في جملة الرفاهية والرعونات كالتنعم بالقناطير المقنطرة من الذهب والفضة والخيل المسومة والأنعام والحرث والغلمان والجواري والخيول والمواشي والقصور والدور ورفيع الثياب ولذائذ الأطعمة فحظ العبد من هذا كله هي الدنيا المذمومة وفيما يعد فضولا أوفى محل الحاجة نظر طويل إذ روي عن عمر رضي الله عنه أنه استعمل أبا الدرداء على حمص فاتخذ كنيفاً أنفق عليه درهمين فكتب إليه عمر من عمر بن الخطاب أمير المؤمنين إلى عويمر قد كان لك في بناء فارس والروم ما تكتفي به عن عمران الدنيا حين أراد الله خرابها فإذا أتاك كتابي هذا فقد سيرتك إلى دمشق أنت وأهلك فلم يزل بها حتى مات فهذا رآه فضولاً من الدنيا فتأمل فيه]

Ve ikinci kısmı odur ki taraf-ı aksāya olan şıkk-ı mukābildir ki her ne ki hazz-ı ʿācil denilir de āhirette onun aslā bir semeresi yoktur. Kısmı sānī odur ki kāffe-i meʿāsīye ve kadr-i hācet ü zarūretten ziyāde olup cümle-i refāhiyyet ve ruʿūnātta dāhil olan cemīʿ-i tenaʿʿumāt-ı mübāha ile hāsıl olan telezzüzāt gibi ki sīm ü zerden olan kanātīr-i mukantara ile hayl-i müsevveme ve enʿām ve hars ve gılmān ve cevārī ve huyūl ve mevāşī ve kusūr ve dūr ve siyāb-ı refīʿa ve lezāiz-i etʿime ile olan tenaʿʿum gibidir ve bunların cemīʿisinden ādemin hazzı kāffesi mezmūm olan dünyādır. Ve fuzūl ve zevāid ʿadd olunan veyāhūd mahall-i hācet sayılan umūrda dahi nazar-ı tavīl vardır, çünkü ʿÖmer b. el-Hattāb üzerine mervī olmuş ki zamānında Ebu'd-Derdāʾ ʿaleyhi'r-rıdvānı Hıms üzerine istiʿmāl etmiş ki onu Hıms üzerine ʿāmil nasb ve taʿyīn etmiş idi ve Ebu'd-Derdāʾ Hıms'ta bir kenīfi binā edip üzerine iki dirhem sarf ve infāk etmiş ve bu keyfiyyet Hazret-i ʿÖmer'in maʿlūmu oldukta ona bir nāme-i hümāyūn yazıp göndermiş ki o nāme-i hümāyūnda yazmış ki "İşbu kitāb Emīrü'l-müʾminīn ʿÖmer b. el-Hattāb'dan Uveymir'edir ki dünyānın ʿumrānından sana Fārs ve Rūm binālarından onunla iktifā edecek her şeyʾ var idi, yaʿnī onun harāblığını Hakk subhānehu ve taʿālā murād buyurduğu vaktte dünyānın ʿumrānından sana ebniye-i Rūm u Fārs'tan kifāyet edecek şeyʾ var idi. Artık benim işbu kitābım sana vusūlünde ben seni ehl ve ʿayālinle Dımaşk'a tesyīr etmişim" yaʿnī ben

seni ᶜazl edip Dımaşk-ı Şām'da ehlinle ikāmet eylemeğe emr etmişim demektir. Ve bināberīn Ebu'd-Derdāᵓ Dımaşk-ı Şām'dan zāil olmadı tā ki içinde vefāt etti. İşte bunu fuzūl ve zevāid görüp üzerine Ebu'd-Derdā'ı muᵓāhaze etti, sen dahi buna teᵓemmül eyle.

[القسم الثالث وهو متوسط بين الطرفين كل حظ في العاجل معين على أعمال الآخرة كقدر القوت من الطعام والقميص الواحد الخشن وكل ما لا بد منه لبتأتي للإنسان البقاء والصحة التي بها يتوصل إلى العلم والعمل وهذا ليس من الدنيا كالقسم الأول لأنه معين على القسم الأول ووسيلة إليه فمهما تناوله العبد على قصد الاستعانة به على العلم والعمل لم يكن به متناولا للدنيا ولم يصر به من أبناء الدنيا وإن كان باعثه الحظ العاجل دون الاستعانة على التقوى التحق بالقسم الثاني وصار من جملة الدنيا ولا يبقى مع العبد عند الموت إلا ثلاث صفات صفاء القلب أعني طهارته من الأدناس وأنسه بذكر الله تعالى وحبه لله عز وجل]

Ve üçüncü kısm ise o dahi tarafeyn beyninde olan şeydir ki her bir hazz ki ᶜācilde aᶜmāl-i āhirete muᶜīn olur, meselā taᶜāmdan kūt olacak mikdār ve kaba bir göynek gibi ve her ne ki onunla ᶜilm ve ᶜamele mütevassıl olup bekāᵓ ve sıhhat için insāna lābüdddür, o şeyᵓ dünyādan değildir, çünkü kısm-ı evvel üzerine muᶜīn olur ve kısm-ı evvel dünyādan olmayınca o dahi dünyādan olmaz. Ve her ne kısm-ı evvele vesīledir ve onunla ᶜilm ve ᶜamel üzerine istiᶜāne kasdıyla ādem onu tenāvül eder, onunla dünyāya mütenāvil olmaz ve onunla ebnā-ı dünyādan olmaz ve eger onun bāᶜisi takvā üzerine istiᶜāne olmayıp ancak bāᶜisi hazz-ı ᶜācil ise ikinci kısma mültahık olur ve dünyānın cümlesinden olur. Mā-hasal ᶜinde'l-mevt ādem ile kalan şeyᵓ ancak üç sıfattır ki birisi kalbin safāsıdır, yaᶜnī ednāstan ve pastan tahāret ve pāklığıdır ve ikincisi zikrullāh ile olan ünsiyyettir ve üçüncüsü Allāhu taᶜālānın muhabbetidir.

[وصفاء القلب وطهارته لا يحصلان إلا بالكف عن شهوات الدنيا والأنس لا يحصل إلا بكثرة ذكر الله تعالى والمواظبة عليه والحب لا يحصل إلا بالمعرفة ولا تحصل معرفة الله إلا بدوام الفكر وهذه الصفات الثلاث هي المنجيات المسعدات بعد الموت]

Ve kalbin safā ve tahāreti ancak şehevāt-ı dünyāviyyeden keff ile hāsıl olur. Ve üns dahi ancak Allāhu taᶜālānın zikri kesretiyle hāsıl olur ki muvāzabet-i zikr ile üns hāsıl olur. Ve hubb dahi ancak maᶜrifet ile

hāsıl olur ve maᶜrifetullāh dahi ancak devām-ı fikr ile hāsıl olur. Ve baᶜde'l-mevt olan münciyāt ve müsᶜidāt ise ancak işbu sıfāt-ı selāsedir.

[أما طهارة القلب عن شهوات الدنيا فهي من المنجيات إذ تكون جنة بن العبد وبين عذاب الله كما ورد في الأخبار إن أعمال العبد تناضل عنه فإذا جاء العذاب من قبل رجليه جاء قيام الليل يدفع عنه وإذا جاء من جهة يديه جاءت الصدقة تدفع عنه الحديث]

Ve şehevāt-ı dünyāviyyeden kalbin tahāreti ise o dahi necāt veren sıfāttandır, çünkü Allāhu taᶜālānın kulu ile Allāhu taᶜālānın ᶜazābı beyninde bir siperdir, nitekim ahbārda gelmiş ki "إن أعمال العبد تناضل عنه" ilh. ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Tahkīkan ᶜabdin aᶜmāli yevm-i kıyāmette onun üzerinden ᶜazābı münādala eder." "Münādale" lügatte remy-i sihāma ıtlāk olunur ki "Eger ᶜazāb ona ayakları cihetinden gelirse gecenin kıyāmı ᶜameli gelir, onu ondan defᶜ eder ve eger onun önünden gelirse sadaka ᶜameli gelip onu ondan defᶜ eder" ilā-āhiri'l-hadīs [37]

[وأما الأنس والحب فهما من المسعدات وهما موصلان العبد إلى لذة اللقاء والمشاهدة وهذه السعادة تتعجل عقيب الموت إلى أن يدخل أوان الرؤية في الجنة فيصير القبر روضة من رياض الجنة وكيف لا يكون القبر عليه روضة من رياض الجنة ولم يكن له إلا محبوب واحد وكانت العوائق تعوقه عن دوام الأنس بدوام ذكره ومطالعة جماله فارتفعت العوائق وأفلت من السجن وخلي بينه وبين محبوبه فقدم عليه مسروراً سليماً من الموانع آمناً من العوائق وكيف لا يكون محب الدنيا عند الموت معذباً ولم يكن له محبوب إلا الدنيا وقد غصب منه وحيل بينه وبينه وسدت عليه طرق الحيلة في الرجوع إليه ولذلك قيل

ما حال من كان له واحد   غيب عنه ذلك الواحد

وليس الموت عدماً إنما هو فراق لمحاب الدنيا وقدوم على الله تعالى فإذا سالك طريق الآخرة هو المواظب على أسباب هذه الصفات الثلاث وهي الذكر والفكر والعمل الذي يفطمه عن شهوات الدنيا ويبغض إليه ملاذها ويقطعه عنها]

Ve üns ve muhabbet ise onlar dahi müsᶜidāt olup ve lezzet-i likā u müşāhedeye ᶜabdi mūsıl olan esbābdandırlar. Ve bu bir saᶜādet-i ᶜuzmādır ki ᶜakībe'l-mevt taᶜcīl olunur ki cennette olan rüᵓyenin evānı duhūl

edinceye dek kabri riyāz-ı cennetten bir ravza olup onun içinde dahi niᶜmet-i lezzet-i likā u müşāhedeye nāil ve vāsıl olur. Ve kabri nice riyāz-ı cennetten bir ravza olmaz o hāl ile ki onun bir mahbūb-ı vāhid-den gayrı dīgeri mahbūbu yok idi ve ᶜavāyık-ı dünyā ona devām-ı zikr ile olan devām-ı üns ve mütālaᶜa-i cemālden ᶜavk ve menᶜ eylerdi ve o ᶜavāyık mürtefiᶜ olup zindān ve sicnin kayd ve bendinden açılıp da kurtulmuş ve kendisiyle mahbūbu mā-beyninde hālī ve tenhā kalmış ve mahbūbuna mesrūr ve selīm ve mevāniᶜden āzāde ve ᶜavāyıktan emīn olarak kudūm etmiş, elbette o hāl ile mezārı riyāz-ı cennetten bir ravza olup da duhūl-i cennet ve evān-ı rüʾyet hulūlünden evvelden mahbū-buyla müsteʾnis olup peşīn olarak lezzet-i likā u müşāhedeye mazhar olur. Ve muhabbet-i dünyā ᶜinde'l-mevt nice muᶜazzeb olmaz o hāl ile ki dünyāda onun dünyānın mahbūbundan gayrı dīger bir mahbūbu yok idi ve o mahbūb ondan gasb olunup alınmış ve beynlerinde dahi hāil ve māniᶜ vākiᶜ oldu ve ona dönüp gelmek ve ᶜavdet ve rücūᶜ eylemek çāresinin yolları dahi kapanıp sedd ve bend oldu. Ve onun için nazm olarak denilmiş ki:

ما حال من كان له واحد   غيب عنه ذلك الواحد

Yaᶜnī "Nedir ᶜabdin hāli o kimse ki bir mahbūb-ı vāhidi ola da ve o mahbūbu dahi ondan tagyīb olunmuş ola." Ve ölüm ᶜadem değildir, an-cak mehābb-ı dünyānın müfārakati ve Hakk subhānehu ve taᶜālā hazret-lerine kudūm ve rihletidir. Kaldı ki tarīk-i āhiretin sāliki olan kimsedir ki bu sıfāt-ı selāsenin esbābına muvāzabet eder yaᶜnī bu sıfāt-ı selāsenin esbābına muvāzıb olanlar ancak tarīk-i āhiretin sālikidirler ve sıfāt-ı selāse ise zikr ve fikr ve şehevāt-ı dünyādan onu kesip ve melāzını ona tebgīz ve ondan onu katᶜ eden ᶜameldir.

[وكل ذلك لا يمكن إلا بصحة البدن وصحة البدن لا تنال إلا بقوت وملبس ومسكن ويحتاج كل واحد إلى أسباب فالقدر الذي لا بد منه من هذه الثلاثة إذا أخذه العبد من الدنيا للآخرة لم يكن من أبناء الدنيا وكانت الدنيا في حقه مزرعة للآخرة وإن أخذ ذلك لحظ النفس وعلى قصد التنعم صار من أبناء الدنيا والراغبين في حظوظها إلا أن الرغبة في حظوظ الدنيا تنقسم إلى ما يعرض صاحبه لعذاب

الآخرة ويسمى ذلك حراماً وإلى ما يحول بينه وبين الدرجات العلا ويعرضه لطول الحساب ويسمى ذلك حلالاً والبصير يعلم أن طول الموقف في عرصات القيامة لأجل المحاسبة أيضاً عذاب فمن نوقش الحساب عذب إذ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''حلالها حساب وحرامها عذاب'' وقد قال أيضاً حلالها عذاب إلا أنه عذاب أخف من عذاب الحرام بل لو لم يكن الحساب لكان ما يفوت من الدرجات العلا في الجنة وما يرد على القلب من التحسر على تفوتها لحظوظ حقيرة خسيسة لا بقاء لها هو أيضاً عذاب وقس به حالك في الدنيا إذا نظرت إلى أقرانك وقد سبقوك بسعادات دنيوية كيف يتقطع قلبك عليها حسرات مع علمك بأنها سعادات منصرمة لا بقاء لها منغصة بكدورات لا صفاء لها فما حالك في فوات سعادة لا يحيط الوصف بعظمتها وتتقطع الدهور دون غايتها]

Ve bunun cemīᶜisi yaᶜnī o zikr ve fikr ve ᶜamel ancak sıhhat-i beden ile mümkin olur ve sıhhat-i beden ise ancak kūt ve melbes ve mesken ile nāil ve hāsıl olur ve bunların her biri esbāba muhtācdır. Kaldı ki işbu selāseden insāna lābüdd olan nesneyi bi-kadri'l-kifāye dünyādan āhiret için ādem alırsa ebnā-i dünyādan olmaz ve hakkında dünyā āhiretin mezraᶜası olur ve eger onu hazz-ı nefs veyā kasd-ı tenaᶜᶜum için alırsa ebnā-ı dünyādan olur ve huzūzuna ragbet edicilerden olur. Velākin huzūz-ı dünyāya olan ragbet iki kısma münkasım olur ki bir kısmı onu āhiretin ᶜazābına taᶜrīz eden ragbettir ve buna harām denilir yaᶜnī harām tesmiye olunur ve bir kısmı onunla derecāt-ı ᶜulā beyninde hāil olup onu tūl-i hisāba taᶜrīz eyler ki buna helāl denilir. Ve basīr olan kimse bilir ki muhāsebe için ᶜarsa-i mahşerde tūl-i kıyām ve mevkıf-ı ᶜazābdır ve kim ki hisābda münākaşa olur ise muᶜazzeb olur, çünkü sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem buyurmuş ki ''حلالها حساب وحرامها عذاب''[48] Yaᶜnī "Onun helāli hisāb ve harāmı ᶜazābdır." Ve dahi buyurmuş ki حلالها عذاب Yaᶜnī "Helāli ᶜazābdır" velākin harāmın ᶜazābından ehafftır, belki hisābı olmasa bile onun sebebi ile cennette derecāt-ı ᶜulādan ona fāit olan menāzil ve makāmāt ve tahassür-i fevātından kalbe vārid olan haserāt ve esef ᶜazābı ona bir ᶜukūbet-i şedīdedir, çünkü bekāsı olmayan huzūz-ı hakīr

---

48 Ebū Dāvūd, ez-Zuhd, 1/119, no: 109; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/177, no: 10138; *Hilyetu'l-Evliyā*, 8/204.

ü hasīs için ona geçip mefkūd olmuş olan derecāt-ı ᶜāliye ve saᶜādāt-ı ᶜazīme-i gāliyenin fevātı hasret ve nedāmet ve elem ve zahmeti az bir ᶜazāb değildir, sen var dünyādaki hālin buna kıyās eyle. Şöyle ki sen eger dünyāda kendi akrānına bakıp onlarda bir saᶜādāt-ı dünyeviyyeyi görsen ki onda seni sebkat etmişler ve sen ondan hālī ve mahrūm kalmışsın, [38] hasretinden nice kalbin pāre pāre kesilip mütekattıᶜ olur, maᶜa-hāzā bilirsin ki o saᶜādet saᶜādet-i munsarimedir, onun bekāsı yoktur ve kederlerle mungassadır, onun safāsı yoktur, yā saᶜādet-i ebediyyenin fevātıyla hālin nicedir ki öyle bir saᶜādettir ki onun ᶜazāmetine bir vasf muhīt olmaz ve dühūr munkatıᶜ olup da onun gāyeti alınmaz ve kesilmez yaᶜnī elbette bu saᶜādetin fevātı hasreti çok olur ve bu hasretle muᶜazzeb olur demektir.

[فكل من تنعم في الدنيا ولو بسماع صوت من طائر أو بالنظر إلى خضرة أو شربة ماء بارد فإنه ينقص من حظه في الآخرة أضعافه وهو المعنى بقوله صلى الله عليه وسلم لعمر رضي الله عنه ''هذا من النعيم الذي تسئل عنه'' أشار به إلى الماء البارد والتعرض لجواب السؤال فيه ذل وخوف وخطر ومشقة وانتظار وكل ذلك من نقصان الحظ ولذلك قال عمر رضي الله عنه ''اعزلوا عني حسابها'' حين كان به عطش فعرض عليه ماء بارد بعسل فأداره في كفه ثم امتنع عن شربه]

Kaldı ki dünyāda kim ki tenaᶜᶜum ederse velev ki bir kuşun savtı istimāᶜıyla veyā bir yeşilliğin nazrasıyla veyā bir içim soğuk su içmesiyle lābüdd ki āhiretinin hazzından onun aᶻāf-ı muzāᶜafasıyla noksān ve eksiklik vākiᶜ olur. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ki ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvāna şeref-sādır olan işbu hadīs-i şerīfin maᶜnāsı dahi odur ki buyurmuş ki ''هذا من النعيم الذي تسئل عنه''[49] Yaᶜnī "Bu üzerine mesᵓūl olacağın naᶜīmdendir" ki soğuk suya işāretle böyle emr ü fermān buyurmuş. Ve suᵓālin cevābına taᶜarruz etmek yaᶜnī helāl nesnenin tedārük ve cemᶜiyle nefsini hisāba taᶜrīz ve cevāba mecbūr etmekte züll ve havf ve hatar ve meşakkat ve intizār vardır ve bunların cemīᶜisi āhirette noksān-ı hazzdandır ve onun için ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān ona soğuk bal şerbeti ᶜarz olunduğu vaktte onu elinde çevirip ve susuz olduğu hāl-

49 *Musnedu* Ahmed, 23/8, no: 14637; *Sunenu*'t-Tirmizī, 4/162, no: 2369.

de içmesinden imtināᶜ edip buyurmuş ki "اعزلوا عني حسابها" Yaᶜnī "Siz onun hisābını benim üzerimden ᶜazl ediniz" ki ayırıp onu ber-taraf ediniz demektir.

[فالدنيا قليلها وكثيرها حرامها وحلالها ملعونة إلا ما أعان على تقوى الله فإن ذلك القدر ليس من الدنيا وكل من كانت معرفته أقوى وأتقن كان حذره من نعيم الدنيا أشد حتى أن عيسى عليه السلام وضع رأسه على حجر لما نام ثم رماه إذ تمثل له إبليس وقال رغبت في الدنيا وحتى أَنَّ سُلَيْمَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي مُلْكِهِ كَانَ يطعم الناس لذائذ الأطعمة وهو يأكل خبز الشعير فجعل الملك على نفسه بهذا الطريق امتهاناً وشدة فإن الصبر على لذائذ الأطعمة مع القدرة عليها ووجودها أشد ولهذا روي أن الله تعالى زوى الدنيا عن نبينا صلى الله عليه وسلم فكان يطوي أياماً وكان يشد الحجر على بطنه من الجوع ولهذا سلط الله البلاء والمحن على الأنبياء والأولياء ثم الأمثل فالأمثل كل ذلك نظراً لهم وامتناناً عليهم ليتوفر من الآخرة حظهم كما يمنع الوالد الشفيق ولده لذة الفواكه ويلزم ألم الفصد والحجامة شفقة عليه وحباً له لا بخلاً عليه وقد عرفت بهذا أن كل مَا ليس لله فهو من الدنيا وما هو لله فذلك ليس من الدنيا]

Mā-hasal dünyānın kalīl ve kesīri harām ve helāli melᶜūnedir meger ki Allāhu taᶜālānın takvāsı üzerine iᶜāne eder bir şeyᵓ ola, zīrā ki Allāhu taᶜālānın takvāsı üzerine iᶜāne eden şeyᵓ dünyādan değildir. Ve her kim ki onun maᶜrifeti akvā ve etkandır, naᶜīm-i dünyādan onun hazeri eşedd olur, hattā ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām yatıp başı bir taş üzerine vazᶜ ettiği vaktte iblīs ona mütemessil olup ona "Dünyāya ragbet etmişsin!" dedikte tutup o taşı dahi remy ve ilkā etti ve Süleymān ᶜaleyhi's-selām dahi mülk ve saltanatında halka kendisi etᶜime-i lezīze itᶜām edip kendisi hubz-ı şaᶜīri tenāvül ederdi ki bu tarīk ile mülkü nefsine imtihān ve şiddet kıldı zīrā ki etᶜimenin vücūd ve tenāvülüne kudret ve mikneti husūlüyle ondan imtināᶜ ve lezāizi üzerine sabr etmek daha ziyāde eşedd ve nefse katı ve güç ve düşvārdır. Ve bunun için mervī olmuş ki Hakk subhānehu ve taᶜālā Nebī-i zī-şānımızdan dünyāyı kabz edip tā ki bir müddet yaᶜnī eyyām-ı müksirede tayy edip iftārsız olarak bir oruç tuttu ve açlıktan karnı üzerine taş bağlardı ve onun için Allāhu taᶜālānın enbiyā ve evliyāsı üzerine belā ve mihnetleri musallat etti. Ve

bunun kāffesi onlara nazar ve imtinān olup āhirette hazzlarının tevfīri için ihsān buyurulmuştu, nitekim peder-i müşfik oğlunu lezzet-i fevākihten menᶜ edip fasd etmek veyā hacāmat ettirmek acılığını ona ilzām eder ve onun bu ilzām ve menᶜi ona ancak muhabbet ve şefkatinden olup buhlünden değildir. İşte bu beyān ve tafsīlden bilip anladın ki her ne ki Allāhu taᶜālā için değildir, dünyādandır ve her ne ki Allāhu taᶜālā içindir, dünyādan değildir.

[فإن قلت فما الذي هو لله فأقول الأشياء ثلاثة أقسام منها مالا يتصور أن يكون لله وهو الذي يعبر عنه بالمعاصي والمحظورات وأنواع التنعمات في المباحات وهي الدنيا المحضة المذمومة فهي الدنيا صورة ومعنى ومنها ما صورته لله ويمكن أن يجعل لغير الله وهو ثلاثة الفكر والذكر والكف عن الشهوات فإن هذه الثلاثة إذا جرت سراً ولم يكن عليها باعث سوى أمر الله واليوم الآخر فهي لله وليست من الدنيا وإن كان الغرض من الفكر طلب العلم للتشرف به وطلب القبول بين الخلق بإظهار المعرفة أو كان الغرض من ترك الشهوة حفظ المال أو الحمية لصحة البدن والاشتهار بالزهد فقد صار هذا من الدنيا بالمعنى وإن كان يظن بصورته أنه لله تعالى ومنها ما صورته لحظ النفس ويمكن أن يكون معناه لله وذلك كالأكل والنكاح وكل ما يرتبط به بقاؤه وبقاء ولده فإن كان القصد حظ النفس فهو من الدنيا وإن كان القصد الاستعانة به على التقوى فهو لله بمعناه وإن كانت صورته صورة الدنيا]

Ve eger sen dedin ki Allāh için olan şeyᵓ hangi şeydir? Derim ki eşyā üç kısmdır ki bir kısmı o eşyādır ki Zāt-ı Zü'l-Celāl için olmak mutasavver değildir ki onlara meᶜāsī ve mahzūrāt denilen şeyᵓ ve mübāhātta olan envāᶜ-ı tenaᶜᶜumāttır ki mezmūm olan dünyā mahzā odur ki sūreten ve maᶜnen dünyā odur. Ve bir kısmı o şeydir ki sūreten Allāhu taᶜālā içindir ve gayrullāha kılmak dahi mümkindir ve o dahi [39] üç şeydir ki şükr ve zikr ve şehevāttan keff etmektir, zīrā ki bu selāse gizli cārī olup da onlara bāᶜis olan garaz ancak Allāhu taᶜālānın emri ve yevm-i āhirin hükmü ise artık Allāhu taᶜālāya muhtass olup dünyādan olmazlar. Ve eger fikrden garaz taleb-i ᶜilmdir ki halāyık içinde onunla şerefli ve izhār-ı maᶜrifetle beynlerinde kabūllü ola ve terk-i şehvetten dahi garazı hıfz-ı māl veyā sıhhat-i beden himyesi veyāhūd zühd ile iştihār hevesi ise o vakt işbu maᶜānī ile o dahi dünyādan olur velev ki bi's-sūret Al-

lāhu taᶜālāya zann olunur. Ve üçüncü kısmı o nesnedir ki sūretā hazz-ı nefs için olup ve maᶜnen Allāhu taᶜālāya olmak dahi mümkin olur ki ekl ve nikāh gibi. Ve her bir nesne ki onun veyā neslinin bekāsı ona mürtebit olur, bunda dahi eger kasdı hıfz-ı nefs ve kazā-ı şehvet ü lezzet-i ᶜācile olursa dünyādandır ve eger kasdı takvā üzerine istiᶜāne ise ki hazz-ı nefs ondan melhūz değildir, o hālde maᶜnen Allāhu taᶜālāya olup dünyādan sayılmaz velev ki sūretā dünyā sūretindendir.

[قال صلى الله عليه وسلم ''من طلب الدنيا حلالاً مكاثراً مفاخراً لقي الله وهو عليه غضبان ومن طلبها استعفافاً عن المسألة وصيانة لنفسه جاء يوم القيامة ووجهه كالقمر ليلة البدر'' فانظر كيف اختلف ذلك بالقصد فإذا الدنيا حظ نفسك العاجل الذي لا حاجة إليه لأمر الآخرة ويعبر عنه بالهوى وإليه الإشارة بقوله تعالى ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى﴾ ومجامع الهوى خمسة أمور وهي ما جمعه الله تعالى في قوله ﴿اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ﴾ والأعيان التي تحصل منها هذه الخمسة سبعة يجمعها قوله تعالى ﴿زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ﴾]

ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''من طلب الدنيا حلالاً مكاثراً مفاخراً''[50] ilh. ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Kim ki tekāsür ve tefāhur için helāl olan dünyāyı taleb ederse Allāhu taᶜālā hazretleri ona gazbān olduğu hālde ona mülākī olur ve kim ki hıfz-ı nefsi için ve dilencilikten nefsinin sıyāneti için yaᶜnī defᶜ-i helāk ve mücānebet-i züll-i suʾāl için dünyāyı taleb ederse yevm-i kıyāmette yüzü bedr-i münīr gibi gelir." İşte bak ki kasd ile hāli nice muhtelif oldu, kaldı ki dünyā emr-i āhirete ona ihtiyācın olmayan hazz-ı nefs-i ᶜācilden ᶜibarettir ki ona hevā ile taᶜbīr olunan şeydir. Ve bu āyet-i kerīmede olan işāret dahi bunadır ki tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى﴾[51] Yaᶜnī "O kimse ki mevkıf-ı ᶜitābda rabbisinin ᶜindinde hāzır olacağını bilip ve ondan korkup nefsini hevā

50 *Musnedu* İshāk b. Rāhūye, 1/353, no: 352.

51 Nāziat, 79/40-41.

ve şehevātından nehy ede, onun menzil ve karārgāhı cennettir" buyurmuş. Ve hevānın mecāmiᶜi beş emrdir ki tebāreke ve taᶜālā hazretleri onları işbu kelām-ı ᶜālīsinde cemᶜ etmiştir ki buyurmuş ki ﴿اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ﴾[52] Bu āyet-i kerīme sūre-i Hadīd'in on dokuzuncu āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Bilin ki hayāt-ı dünyā ancak oyun ve māl talebiyle beyhūde taᶜab ve elbise ve menāzil zīneti ve beyninizde neseb ve mansıb iftihārı ve māl ve evlād kesretiyle mübāhāttır." Bunlar şuna benzer ki yağmur hubūb ve nebātı bitirdikte ekinciler onu görüp taᶜaccüb ve meserrette olurlar, sonra sen onu görürsün ki āfāt-ı semāvī yā arāzīden sararmış sonra ufaklanıp rīze rīze olmuş. İşte hayāt-ı dünyānın sürᶜat-i zevāli bu misillidir. Hayāt-ı dünyā ve zīneti ihtiyār edenlere āhirette ᶜazāb-ı şedīd vardır ve dünyā zīnetini terk edip āhireti ihtiyār edenlere Allāhu taᶜālādan magfiret ve rıdvān vardır. Hayāt-ı dünyā ancak nāsı aldayıcı bī-bekā metāᶜdır. Ve o aᶜyān ki ondan işbu mecāmiᶜ-i umūr-ı hamse hāsıl olur, onlar dahi yedi sınıftır ki Allāhu taᶜālānın işbu kavl-i ᶜālīsi onu cemᶜ etmiştir ki buyurmuş ki ﴿زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ﴾[53] Bu āyet-i kerīme sūre-i Ālu ᶜİmrān'ın on üçüncü āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Nisādan ve evlāddan ve kantārlarla altın ve gümüşten ve tāmmü'l-hilkat hünerli ve nişānlı atlardan ve deve ve bakar ve ganemden ve ekinden olan şehvet ve ārzū-yı nefse muhabbet-i nās için tezyīn olundu. Bunlar ise hayāt-ı dünyā metāᶜıdır ve nihāyet karārgāh Allāh ᶜindindedir."

[فقد عرفت أن كل ما هو لله فليس من الدنيا وقدر ضرورة القوت وما لا بد منه من مسكن وملبس هو لله إن قصد به وجه الله والاستكثار منه تنعم وهو لغير الله وبين التنعم والضرورة درجة يعبر عنها بالحاجة ولها طرفان وواسطة طرف يقرب من حد الضرورة فلا يضر فإن الاقتصار على حد الضرورة غير ممكن وطرف يزاحم جانب التنعم ويقرب منه وينبغي أن يحذر منه وبينهما وسائط متشابهة ومن

52 Hadīd, 57/20.

53 Ālu İmrān, 3/14.

حام حول الحمى يوشك أن يقع فيه والحزم في الحذر والتقوى والتقرب من حد الضرورة ما أمكن اقتداء بالأنبياء والأولياء عليهم السلام إذا كانوا يردون أنفسهم إلى حد الضرورة]

İşte bundan maᶜlūmun oldu ki her ne ki Allāhu taᶜālāya muhtass ve rāciᶜdir, dünyādan değildir ve kūt-ı zarūrīnin kadri ve mesken ve melbesten lābüdd olan şeyleri dahi eger onlarla vechullāh murād olunursa onlar dahi dünyādan değildirler ve onlardan istiksār etmek tenaᶜᶜum olup Allāhu taᶜālāya değildir ki Allāhu taᶜālānın gayrısınadır. Ve tenaᶜᶜum ile zarūret beyninde bir derece vardır ki ona hācet taᶜbīr olunur ve onun iki taraf ve ortası vardır ki bir tarafı hadd-i zarūretten yakın ve mütekāribdir, onun bir zararı olmaz, çünkü hadd-i zarūret üzere iktisār etmek mümkin değildir ve bir tarafı var ki cānib-i tenaᶜᶜuma müzāhamet eder ve ondan yakın ve mütekarribdir, ondan sakınıp hazer etmek lāzımdır. Ve aralarında dahi vesāit-i müteşābihe vardır. Ve hımānın havālīsinde dolaşan ona düşmekten karībdir ve hazm ve ihtiyāt odur ki onlardan sakınıp mübāᶜade ve tecennüb etmektir ki mehmā-emken enbiyā ve evliyāya iktidāen hadd-i zarūretten yanaşıp tekarrüb ve ittikā ede de o müteşābihten hazer kıla, çünkü hazerde hazm ve ihtiyāt olur, zīrā enbiyā ve evliyā ᶜaleyhime's-selām [40] hemīşe nefslerini hadd-i zarūrete redd ederlerdi.

[حتى إن أويسا القرنى كان يظن أهله أنه مجنون لشدة تضييقه على نفسه فبنوا له بيتاً على باب دارهم فكان يأتي عليهم السنة والسنتان والثلاث لا يرون له وجهاً وكان يخرج أول الآذان ويأتي إلى منزله بعد العشاء الآخرة وكان طعامه أن يلتقط النوى وكلما أصاب حشفة خبأها لإفطاره وإن لم يصب ما يقوته من الحشف باع النوى واشترى بثمنه ما يقوته وكان لباسه مما يلتقط من المزابل من قطع الأكسية فيغسلها في الفرات ويلفق بعضها إلى بعض ثم يلبسها فكان ذلك لباسه وكان ربما مر الصبيان فيرمونه ويظنون أنه مجنون فيقول لهم يا أخوتاه إن كنتم ولا بد أن ترموني فارموني بأحجار صغار فإني أخاف أن تدموا عقبي فيحضر وقت الصلاة ولا أصيب الماء فهكذا كانت سيرته ولقد عظم رسول الله صلى الله عليه وسلم أمره فقال "إني لأجد نفس الرحمن من جانب اليمن" إشارة إليه رحمه الله ولما ولي الخلافة عمر بن الخطاب رضي الله تعالى عنه قال أيها الناس من كان منكم من العراق فليقم

قالوا فقاموا فقال اجلسوا إلا من كان من أهل الكوفة فجلسوا فقال اجلسوا إلا من كان من مراد فجلسوا فقال اجلسوا إلا من كان من قرن فجلسوا كلهم إلا رجلاً واحداً فقال له عمر أقرني أنت فقال نعم فقال أتعرف أويس بن عامر القرني فوصفه له فقال نعم وما ذاك تسأل عنه يا أمير المؤمنين والله ما فينا أحمق منه ولا أجن منه ولا أوحش منه ولا أدنى منه فبكى عمر رضي الله تعالى عنه ثم قال ما قلت ما قلت إلا لأني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول ''يدخل في شفاعته مثل ربيعة ومضر'' فقال هرم بن حيان لما سمعت هذا القول من عمر بن الخطاب قدمت الكوفة فلم يكن لي هم إلا أن أطلب أويساً القرني وأسأل عنه حتى سقطت عليه جالسا على شاطيء الفرات نصف النهار يتوضأ ويغسل ثوبه فعرفته بالنعت الذي نعت لي فإذا رجل لحيم شديد الأدمة محلوق الرأس كث اللحية متغير جداً كريه الوجه متهيب المنظر قال فسلمت عليه فرد علي السلام ونظر إلي فقلت حياك الله من رجل ومددت يدي لأصافحه فأبى أن يصافحني فقلت رحمك الله يا أويس وغفر لك كيف أنت رحمك الله ثم خنقتني العبرة من حبي إياه ورقتي عليه إذ رأيت من حاله ما رأيت حتى بكيت وبكى فقال وأنت فحياك الله يا هرم بن حيان كيف أنت يا أخي ومن دلك علي قال قلت الله فقال ''لا إله إلا الله سبحان الله إن كان وعد ربنا لمفعولا قال فعجبت حين عرفني ولا والله ما رأيته قبل ذلك ولا رآني فقلت من أين عرفت اسمي واسم أبي وما رأيتك قبل اليوم قال نبأني العليم الخبير وعرفت روحي روحك حين كلمت نفسي نفسك إن الأرواح لها أنفس كأنفس الأجساد وإن المؤمنين ليعرف بعضهم بعضاً ويتحابون بروح الله وإن لم يلتقوا يتعارفون ويتكلمون وإن نأت بهم الدار وتفرقت بهم المنازل'' قال قلت حدثني رحمك الله عن رسول الله صلى الله عليه وسلم بحديث أسمعه منك قال إني لم أدرك رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم تكن لي معه صحبة بأبي وأمي رسول الله ولكن رأيت رجالاً قد صحبوه وبلغني من حديثه كما بلغك ولست أحب أن أفتح على نفسي هذا الباب أن أكون محدثاً أو مفتياً أو قاضياً في نفسي شغل عن الناس يا هرم بن حيان فقلت يا أخي اقرأ علي آية من القرآن أسمعها منك وادع لي بدعوات وأوصني بوصية أحفظها عنك فإني أحبك في الله حباً شديداً قال فقام وأخذ بيدي على شاطيء الفرات ثم قال ''أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم'' ثم بكى ثم قال ''قال ربي والحق قول ربي وأصدق الحديث حديثه وأصدق الكلام كلامه'' ثم قرأ ﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ حتى انتهى إلى قوله ﴿إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ﴾

فشهق شهقة ظننت أنه قد غشي عليه ثم قال يا ابن حيان مات أبوك حيان وتوشك أن تموت فإما إلى جنة وإما إلى نار ومات أبوك آدم وماتت أمك حواء ومات نوح ومات إبراهيم خليل الرحمن ومات موسى نجي الرحمن ومات داود خليفة الرحمن ومات محمد صلى الله عليه وسلم وهو رسول رب العالمين ومات أبو بكر خليفة المسلمين ومات عمر بن الخطاب أخي وصفي ثم قال يا عمراه يا عمراه قال فقلت رحمك الله إن عمر لم يمت قال فقد نعاه إلي ربي ونعى إلى نفسي ثم قال أنا وأنت في الموت كأنه قد كان ثم صلى على النبي صلى الله عليه وسلم ثم دعا بدعوات خفيات ثم قال هذه وصيتي إياك يا هرم بن حيان كتاب الله ونهج الصالحين المؤمنين فقد نعيت إلى نفسي ونفسك عليك بذكر الموت لا يفارق قلبك طرفة عين ما بقيت وأنذر قومك إذا رجعت إليهم وانصح للأمة جميعاً وإياك أن تفارق الجماعة قيد شبر فتفارق دينك وأنت لا تعلم فتدخل النار يوم القيامة ادع لي ولنفسك ثم قال ''اللهم إن هذا يزعم أنه يحبني فيك وزارني من أجلك فعرفني وجهه في الجنة وأدخله علي في دارك دار السلام واحفظه ما دام في الدنيا حيثما كان وضم عليه ضيعته وأرضه من الدنيا باليسير وما أعطيته من الدنيا فيسره له تيسيراً واجعله لما أعطيته من نعمائك من الشاكرين وأجزه عني خير الجزاء'' ثم قال أستودعك الله يا هرم بن حيان والسلام عليك ورحمة الله وبركاته لا أراك بعد اليوم رحمك الله تطلبني فإني أكره الشهرة والوحدة أحب إلي أن كثير الهم شديد الغم مع هؤلاء الناس ما دمت حياً فلا تسأل عني ولا تطلبني واعلم أنك مني على بال وإن لم أرك ولم ترني فاذكرني وادع لي فإني سأذكرك وأدعو لك إن شاء الله انطلق أنت ههنا حتى أنطلق أنا ههنا فحرصت أن أمشي معه ساعة فأبى علي وفارقته فبكى وأبكاني وجعلت أنظر في قفاه حتى دخل بعض السكك ثم سألت عنه بعد ذلك فما وجدت أحداً يخبرني عنه بشيء رحمه الله وغفر له]

Hattā Üveys-i Karenī ᶜaleyhi'r-rahme böyle bir hālde idi ki onun ehli onu mecnūn zannederlerdi, çünkü nefsine pek çok tazyīk ve teşdīd [41] ederdi ve onun için hānelerinin kapısı üstünde ona bir hānecik binā ettiler. Ve bir sene ve baᶜzen dahi iki sene ve üç sene mürūr eder de onun yüzünü görmezlerdi ki ezānın evvelinde hāneden çıkıp ᶜişā-ı āhireden sonra menziline ᶜavdet ederdi. Ve onun taᶜāmı sokaklardan topladığı hurma çekirdekleri semeni idi ve hurmanın yaramaz dānelerinden bir dāneyi buldukça onu iftārına saklar idi ve eger yaramaz hurmadan onu takviyet edecek bir şeyᵓ bulmaz ise çekirdekleri satıp onun akçesiyle

onu takviyet edecek bir şeyᵓ mübāyaᶜa eyler idi. Ve onun libāsı dahi mezbelelerden topladığı köhne pārelerden diktiği bir yamalı murakkaᶜ idi ki köhne kisvelerinden mezbelelere ilkāᵓ olunan paçavraları toplayıp Fırāt suyu ile yıkayıp onların pāre pāre olan parçalarını birbirlerine telfīk ederek bir sevb yapardı ve onunla ᶜavretini setr ederdi ki urbası dahi bu köhne pārelerden mürekkeb olan hırka-i murakkaᶜalar idi. Ve baᶜzen beldede mürūr edip yolda geçerken olurdu ki çocuklar onu dīvāne zannıyla ona taşlar remy edip atarlardı ve kendisi onlara: "Ey benim birāderciklerim, eger bana taş atmaktan ayrılamazsınız ve bana atmanız size lābüdd ise bārī beni küçücük taşlarla remy ediniz tā ki ayaklarımı kanlatmayasız, zīrā ben korkarım ki namāz vakti hāzır olur da bir su bulamam" derdi. İşte onun sīreti böylece idi. Ve Resūl-i kibriyā onun emrini taᶜzīm edip hakkında buyurmuş ki "إني لأجد نفس الرحمن من جانب اليمن"[54] Yaᶜnī "Ben nefes-i Rahmān'ı Yemen cānibinden buluyorum" ve bununla ona işāret buyurmuştu. Allāhu taᶜālā onu rahmeti ile rūhu şādān buyursun. Ve Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb emr-i hilāfete mütevellī oldukta dedi ki "Yā eyyühe'n-nās, her kim ki ᶜIrāklı ise ayak üzerine kalksın." Ve ne kadar ehl-i ᶜIrāk var ise kāffesi kıyām ettiler, sonra dedi ki "Kūfe ahālīsinin gayrısı otursunlar." Onlar dahi oturdular. Sonra dedi ki "Murād ahālīsinin mā-ᶜadāsı dahi otursunlar." Onlar dahi oturdular. Sonra dedi ki "Karen ahālīsi mā-ᶜadāsı otursunlar." Onlar dahi oturup yalnız bir ādem ayakta kaldı. ᶜÖmer ona dedi ki "Sen Karenī misin?" O dahi "evet" diye cevāb verdi. ᶜÖmer: "Sen Üveys b. ᶜĀmir el-Karenī'yi bilir misin?" diye suᵓāl ve onu ona vasf edince, o dahi "evet" diye haber vermekle, "O ādem kimdir ki sen onu sorup üzerine suᵓāl edersin? Yā emīre'l-müᵓminīn, vallāhi bizde ondan ziyāde ahmak ve ondan ziyāde mecnūn ve ondan ziyāde evhaş ve ondan ziyāde dūn bir ādem yoktur!" diyerek ona zebān-dırāzlık ettikte, ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān ağladı. Sonra "Ben bunu demedim illā ki ben onu efendimizden işitmedim ki hakkında buyururdu ki "يدخل في شفاعته مثل ربيعة ومضر"[55] Yaᶜnī "Onun şefāᶜatine Rebīᶜa ve

54 *Musnedu*'l-Bezzār, 9/150, no: 3702; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 7/52, no: 6358.

55 İbn Hanbel, Fezāilu's-Sahābe, 1/523, no: 866; et-Taberānī, *el-Muᶜce-*

Mudarr halkı kadar ādemler dāhil olurlar" demektir. Herim b. Hibbān dedi ki "Çün bu kelāmı ᶜÖmer b. el-Hattāb'dan işittim, Kūfe'ye kudūm ettim ve Üveys-i Karenī talebinden gayrı benim bir hemmim yok idi ve onu suᵓāl edip araya araya Fırāt kenārında ona rāst gelip tesādüf ettim ki dünyā nısfı'n-nehār idi, oturmuş Fırāt suyundan ābdest alıyordu ve sevbini gasl ediyordu ve onu görünce tanıdım ki bana vasf ve naᶜt olunan evsāf ile onu bildim ki mülahham, şedīdü'l-edeme ve başı tırāşlı ve sakalı kaba ve sīmāsı pek çok mütegayyir ve yüzü kerīh ve manzarı mehyūb bir ādem idi. Ve onunla kavuşunca ona selām verdim ve o dahi bana redd-i selām etti ve bana nazar eyledi. Ben dahi: "Hayyākallāhu min reculin" diye senā ve onunla musāfaha etmeğe elimi uzattımsa da benimle musāfaha etmekten ibā ve imtināᶜ etti. Ben dahi: "Yā Üveys, Allāhu taᶜālā sana rahmet ve magfiret etsin. Sen nicesin, Allāhu taᶜālā sana rahmet eyleye" demekle ona mezīd-i muhabbet ve vüfūr-ı rikkatimden ağlamak beni boğdu ki onun hālinden benim gördüğümü gördüm tā ki ağladım ve onu ağlattım, o dahi bana: "Ve ente fe-hayyākallāhu yā Herim b. Hibbān, keyfe ente yā ahī?" diye hālimi sordu ve bana tahiyye ve teslīm edip "Benim üzerime seni kim delālet etti?" diye istifsār eyledi. Ben dahi "Allāhu taᶜālā" dedim ve o dahi: "لا إله إلا الله سبحان الله إن كان وعد ربنا لمفعولا" diye izhār-ı beşāşet etti ve beni bildiğinden ben taᶜaccüb eyledim ki vallāhi ondan evvel onu görmemiştim ve kendisi dahi beni görmemişti. Ve bināen ᶜaleyh ona dedim ki "Sen nereden benim ve babamın ismini bildin o hāl ile ki bundan akdem ben seni görmemiştim?" O dahi: "ᶜAlīm ve Habīr bana haber verdi ve benim nefsim senin nefsine tekellüm ettiği vaktte benim rūhum senin rūhunu bildi, ervāhın dahi cesedlerin enfāsı gibi nefesleri vardır ve müᵓminler birbirlerini tanıyıp Allāhu taᶜālānın rūhu ile söyleşirler velev ki yekdīgerlerine kavuşup mültekī olmazlar ve onlar birbirleriyle bilişip söyleşirler velev ki hāneleri yekdīgerinden uzak ve baᶜīd ve menāzileri dağınık ve müteferrik olurlar." Ve o vaktte ben ona dedim ki "Allāhu taᶜālā sana rahmet etsin, Resūl-i kibriyā ᶜaleyhi efdalü't-tahāyā efendimizden bir

---

mu'l-Kebīr, 8/235, no: 7919, *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 6/397, no: 32343.

hadīs-i şerīfi bana beyān buyur da senden istimāᶜ edeyim.” Ve kendisi: “Ben efendimize ulaşamadım ve onunla bir musāhabem olamadı, atam anam Resūlullāh’a fedā olsunlar velākin ashābından çend zāt ile kavuşup görüştüm ve onun hadīs-i şerīfinden sana bālig olduğu gibi bana dahi bālig olmuş ise de ben bu kapıyı kendi nefsim üzerine açıp küşād etmekten hoşlanamıyorum yaᶜnī muhaddis olmak veyā müftī veyā kādī olmak istemiyorum ve bu bābı feth etmek sevmiyorum, ben kendi nefsimde nāstan beni meşgūl eder iştigālim var Ey Herim b. Hibbān” dedi. Ben dahi: “Birāder Kurᵓān-ı ᶜazīmü’ş-şāndan benim üzerime bir āyeti oku da ben senden onu istimāᶜ edeyim ve bana hayrlı daᶜavāt ile duᶜā eyle ve senden hıfz eylemek üzerine bir vasiyyet ile vasiyyet eyle, zīrā ki ben seni Allāhu taᶜālā için hubb-ı şedīd ile muhabbet ediyorum” dediğimde, kendi kalkıp benim elimden tuttu ve Fırāt nehri kenārında durup “أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم” söyledi donra ağladı sonra “ربي والحق قول ربي وأصدق الحديث حديثه وأصدق الكلام كلامه” diye senā etti ki “Allāhu taᶜālā benim rabbimdir ve hakk ancak Allāhu taᶜālānın kavlidir ve hadīsin asdakı dahi ancak onun hadīsidir ve kelāmın asdakı dahi onun kelāmıdır” diye beyān ﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾[56] āyet-i kerīmesini kırāᵓet eyledi tā ki ﴿إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ﴾[57] nassına dek tilāvet eyledi ki sūre-i Duhān’dan beş āyet okudu, yaᶜnī otuz altıncı āyetinden kırkıncı āyetine dek okumuş. Bu āyet-i kerīmenin tefsīrlerinde denilmiş ki “Biz semāvāt ve arzı [42] ve onların beynlerinde olanı laᶜib halk etmedik belki nās vahdāniyyetimizi ve sevāb ve ᶜikābı bilmeleri hikmetine mebnī halk ettik ki semā ve arzı ancak sebeb-i hakk ile halk ettik ki tāᶜata sevāb ve maᶜsiyete ᶜikāb olduğu biline lākin nāsın ekseri onu bilmezler. Hakla bātıl fasl ve fark olduğu günde nāsın cemᶜ olacağı vakttir, o günde bir dost ve bir akrabā yā bir dost ve bir akrabānın ᶜazābından bir şeyᵓ defᶜine ve yardıma nāfiᶜ olmaz meger ki Allāhu taᶜālānın rahmetinden ve izn-i kereminden bir müᵓmin bir müᵓmine şefāᶜat ede. Allāhu taᶜālā

---

56 Duhān, 44/38-39.

57 Duhān, 44/42.

ᶜazīzdir, taᶜzībini irāde ettiğine nusret olunmaz, rahīmdir rahmet irāde ettiği kimseden rahmeti menᶜ olunmaz." İntehā. Ve bu āyātın kırāᵓeti ᶜakībinde bir naᶜra etti ki yüreği onunla bayıldığını zann ettim. Sonra "Yā İbn Hibbān, baban Hibbān öldü ve sen dahi ölü olmaktan yakınsın veyā cennete veyāhūd nāra varacaksın ve senin atan Ādem ᶜaleyhi's-selām ölmüş ve anan Havvā dahi ölmüş ve Rahmān'ın halīli İbrāhīm ve Rahmān'ın neciyyi Mūsā ve Rahmān'ın halīfesi Dāvūd ve Rabbü'l-ᶜālemīn'in resūlü Muhammed ᶜaleyhi's-salavātu ve's-selām ve halīfe-i müslimīn Ebū Bekrü's-Sıddīk öldü ve benim birāder ve safiyyim ᶜÖmer b. el-Hattāb dahi öldü." Ve "Yā ᶜÖmerāh, yā ᶜÖmerāh!" diye ona tefeccuᶜ etti. Ben ona dedim ki "Allāhu taᶜālā sana rahmet eyleye, ᶜÖmer ölmemiştir." Kendisi dedi ki onun haber-i mevtini ve nefsimin haber-i mevtini benim rabbim bana vermiştir. Sonra dedi ki "Ben ve sen mevtādayız, sanki ölmüştür." Sonra Nebī-i zī-şān efendimize salavāt-ı şerīfe okudu ve ondan sonra sırren daᶜavāt-ı hafiyye ile duᶜā etti sonra "Yā İbn Hibbān, sana benim vasiyyem budur ki Allāh'ın kitābı ve menhec-i sulehādır, ben kendi nefsim haber-i mevti bana vermiştir ve kezālik senin nefsin hemān ölümün zikrine mülāzemet eyleye de dünyāda durdukça senin kalbin bir tarfe-i ᶜayn senden müfārakat etmesin ve onlara ᶜavdet ettiğin vaktte kavmine inzār eyle ve ümmetin cemīᶜisine nush eyle, sakın zinhār ve zinhār cemāᶜatle namāz kılmaktan bir karış yer müfārakat etme, eger ondan müfārakat ettinse bilmeyerek dīnine müfārakat edersin ve yevm-i kıyāmette āteşe girersin hem bana ve hem dahi kendi nefsine sen duᶜā eyle." Sonra "اللهم" ilh. diye bana dahi duᶜā etti ki müfād-ı duᶜāsı: "Ey benim ilāhım, bu ādem zuᶜm eder ki senin için beni sever ve senin için beni ziyāret etti, onun yüzünü cennette bana taᶜrīf eyle ve senin dārü's-selām olan dārında benim yanıma idhāl eyle ve dünyā dahi durdukça her nerede olur ise olsun onu hıfz eyle ve itkinliğini dahi ona zamm edip dünyādan yesīr bir nesne ile onu rāzī eyle ve dünyādan ona verdiğin ᶜatiyyeyi dahi ona sehl ve āsān eyle ve niᶜamdan ona verdiğin niᶜmetlere onu şükr edicilerden eyle ve benden yana hayr-ı cezāᵓ ile ona mükāfāt eyle." Sonra "Ben seni yā İbn Hibbān, Allāh'a emānet ettim ve's-selāmu ᶜaleyke ve rahmetullāhi ve berekātu-

hu" diye hatm-i duᶜā etmekle bu günden sonra bir dahi beni taleb ettiğini ben görmeyim, zīrā ki ona ben şöhretten hoşlanmam ve vahdet ve yalnızlık bana daha ziyāde sevgilidir, ben kesīrü'l-hemm ve bu nās ile hayy durdukça şedīdü'l-gamm bir ādemim, bir dahi benim üzerime sen suᵓāl etme ve beni taleb etme ve dahi belki ben seni unutmam ve fikr ve bālimden çıkmazsın velev ki seni görmezsem ve sen dahi beni göremezsin, dāimā sen beni yād edip duᶜā eyle, ben dahi bundan sonra inşāallāh seni zikr edip duᶜā edeceğim ve sen bu yoldan savuş git tā ki ben dahi bu yoldan savuşup gideceğim" diye hatm-i kelām etti. Ve bir sāᶜat onunla berāber yürümeğe harīs oldumsa da kabūl etmeyip benden ibā ve imtināᶜ etti ve ondan müfārakat ettiğimde kendisi ağladı ve beni dahi ağlattı ve baᶜzu's-sikeke girinceye dek ben arkası sonra bakardım ve ondan sonra üzerine suᵓāl ettimse de ondan bana bir nesne ile haber verecek bir kimseyi bulamadım. Allāhu taᶜālā onu rahmet eyleye."

[فهكذا كانت سيرة أبناء الآخرة المعرضين عن الدنيا وقد عرفت مما سبق في بيان الدنيا ومن سيرة الأنبياء والأولياء أن حد الدنيا كل ما أظلته الخضراء وأقلته الغبراء إلا ما كان لله عز وجل من ذلك وضد الدنيا الآخرة وهو كل ما أريد به الله تعالى مما يؤخذ بقدر الضرورة من الدنيا لأجل قوة طاعة الله وذلك ليس من الدنيا ويتبين هذا بمثال وهو أن الحاج إذا حلف أنه في طريق الحج لا يشتغل بغير الحج بل يتجرد له ثم اشتغل بحفظ الزاد وعلف الجمل وخرز الرواية وكل ما لا بد للحج منه لم يحنث في يمينه ولم يكن مشغولاً بغير الحج فكذلك البدن مركب النفس تقطع به مسافة العمر فتعهد البدن بما تبقى به قوته على سلوك الطريق بالعلم والعمل هو من الآخرة لا من الدنيا نعم إذا قصد تلذذ البدن وتنعمه بشيء من هذه الأسباب كان منحرفاً عن الآخرة ويخشى على قلبه القسوة قال الطنافسي كنت على باب بني شيبة في المسجد الحرام سبعة أيام طاوياً فسمعت في الليلة الثامنة منادياً وأنا بين اليقظة والنوم ألا من أخذ من الدنيا أكثر مما يحتاج إليه أعمى الله عين قلبه فهذا بيان حقيقة الدنيا في حقك فاعلم ذلك ترشد إن شاء الله تعالى]

İşte dünyādan iᶜrāz edip yüz çeviren ebnā-i āhiretin sīretleri böyle idi. Ve dünyānın beyānında fī-mā sebak geçmiş olan tafsīl ve edilleden ve enbiyā ve evliyā sīretlerinden bilip anladın ki dünyānın haddi odur ki her ne ki bu kubbet-i hadrāᵓ onu gölgeletmiş ve arz-ı gabrāᵓ onu hāvī

edip iklāl etmiş, kāffesi dünyādır meger ki onlardan Allāhu taᶜālāya muhtass olan şeyᵓ ola. Ve āhiret dünyānın zıddıdır ki her ne ki onunla Allāhu taᶜālānın rızāsı murād olunmuş ki bi-kadri'z-zarūre kuvvet-i nefs ve takavvī-i tāᶜat için ahz olunan eşyā-i zarūriyyedir ki bunlar dünyādan değildirler. Ve bir misāl ile bu hāl ve hükm nümāyān ve müstebān olur. Şöyle ki ziyāret-i Beyt'i kasd edip haccı niyyet eden kimse kasem edip yemīn etse ki kendisi tarīk-i haccda aᶜmāl-i haccın gayrısıyla bir ᶜameli işlemeye, ancak yalnız hacca mütecerrid ola sonra hıfz-ı zād ve ᶜalef-i dābbe ve harz-ı rāviye gibi hacıya lābüdd ve lāzım olan umūr ile iştigāl eylese, o kimse bu aᶜmāl ile yemīninde hānis olmaz yaᶜnī keffāret-i yemīn ona lāzım gelmez ki aᶜmāl-i haccın gayrısıyla iştigāl etmemiştir. İşte nefs için beden dahi bir merkūbdur, zīrā ki onunla mesāfe-i ᶜömrü katᶜ eder, kaldı ki sülūk-ı tarīk-i āhirete ᶜilm ve ᶜamelden kuvvet-i beden onunla bākī olan nesne ile bedenin taᶜahhüd ve hıfzı āhiretten olup dünyādan değildir. Evet, eger bu esbābdan bir nesne ile bedenin tenaᶜᶜum ve telezzüzü kasd olunursa āhiretin yolundan ayrılıp münharif olur ve kasvetten dahi onun kalbi üzerine havf u haşyet olunur. Tanāfesī demiş ki "Mekke-i mükerreme ve mescid-i Harām'da Benī Şeybe'nin kapısı üstünde yedi gün tayy edici idim ki bī-iftār savm-ı tavīl ile gece ve gündüz tayy ederken sekizinci gecede bir münādīnin [43] nidāsını uyku ile uyanıklık arasında işittim. Derdi ki "Āgāh olunuz ki kim ki ihtiyācından ziyāde dünyādan bir şeyᵓ alırsa Allāhu taᶜālā onun kalbinin gözünü kör eder." İşte senin hakkında hakīkat-i dünyānın beyānı budur, sen bunu belle de Allāhu taᶜālā hazretleri seni irşād eyler.

Beyānu Hakīkati'd-Dünyā Fī Nefsihā ve Eşgālihallletī İstagrakat Himeme'l-Halki Hattā Māhiyyetihā Fī Hakki'l-ᶜAbdi

[بيان حقيقة الدنيا في نفسها وأشغالها التي استغرقت همم الخلق حتى أنستهم أنفسهم وخالقهم ومصدرهم وموردهم]

[اعلم أن الدنيا عبارة عن أعيان موجودة وللإنسان فيها حظ وله في إصلاحها شغل فهذه ثلاثة أمور قد يظن أن الدنيا عبارة عن آحادها وليس كذلك أما الأعيان الموجودة التي الدنيا عِبَارَةٌ عَنْهَا فَهِيَ الْأَرْضُ وَمَا عَلَيْهَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿إِنَّا جَعَلْنَا

مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا﴾ فالأرض فراش للآدميين ومهاد ومسكن ومستقر وما عليها لهم ملبس ومطعم ومشرب ومنكح ويجمع ما على الأرض ثلاثة أقسام المعادن والنبات والحيوان]

Ve fī-nefsihā dünyānın hakīkati ve himem-i halkı istigrāk edip kendi nefslerini ve hālıklarını ve masdar ve mevridlerini unutturup ferāmūş ettiren eşgāllerinin beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöylece bil ve āgāh ol ki dünyā insāna mevcūd olup içinde onun hazz ve ıslāhında onun iş-tigāli hāsıl olan aᶜyāndan ᶜibārettir ve o dahi üç emrdir ki her biri dünyā ondan ᶜibāret olduğu zann olunur velākin öyle değildir. Ve dünyā ondān ᶜibāret bulunduğu aᶜyān-ı mevcūde ise ancak zemīn ve zemīn üstünde bulunan mevālīd-i selāsedir ki tebareke ve taᶜāla buyurmuş ki ﴿إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا﴾[58] Ve fī-mā sebak tefsīri tekaddüm etmiştir. Kaldı ki zemīn ebnā-ı ādeme firāştır ve mihād ve mesken ve müstekarrdır ve üstünde olan şeyᵓ onlara melbes ve matᶜam ve meşreb ve menkahtır ki ondan sergi ve döşeme ve urba ve elbise ittihāz ederler ve ondan yerler içirler ve nikāh ve tezevvüc ederler. Ve zemīn üstünde bulunan aᶜyāna üç kısm cemᶜ eder ki maᶜādīn ve nebāt ve hayvān.

[أما النبات فيطلبه الآدمي للاقتيات والتداوي وأما المعادن فيطلبها للآلات والأواني كالنحاس والرصاص وللنقد كالذهب والفضة ولغير ذلك من المقاصد وأما الحيوان فينقسم إلى الإنسان والبهائم أما البهائم فيطلب منها لحومها للمآكل وظهورها للمركب والزينة وأما الإنسان فقد يطلب الأدمى أن يملك أبدان الناس ليستخدمهم ويستسخرهم كالغلمان أو ليتمتع بهم كالجواري والنسوان ويطلب قلوب الناس ليملكها بأن يغرس فيها التعظيم والإكرام وهو الذي يعبر عنه بالجاه إذ معنى الجاه ملك قلوب الآدميين فهذه هي الأعيان التي يعبر عنها بالدنيا وقد جمعها الله تعالى في قوله ﴿زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ﴾ وهذا من الجواهر والمعادن وفيه تنبيه على غيرها من اللآليء واليواقيت وغيرها والخيل المسومة والأنعام وهي البهائم والحيوانات والحرث وهو النبات والزرع]

58 Kehf, 18/7-8.

Ve nebāt ise onu insān kūt için ve müdāvat için taleb eder. Ve maᶜādin ise onu ālāt ve evānī için ki nuhās ve kurşun gibi ve nakd için ki sīm ü zer gibi ve dīger makāsıd için taleb eder. Ve hayevān ise insān ve behāime münkasım olur. Behāyim ise birtakımın luhūmunu ekl etmeğe ve birtakımını rükūb ve zīnet için arkasını kullanmağa taleb eder. Ve insān ise ebdānlarını istihdām ve istishār için ki gılmān gibi veyāhūd onlarla temettuᶜ emek için ki nisāᵓ ve cevārī gibi ve kulūblarını istirkāk ve temlīk için taleb eder ki kendi taᶜzīm ve tekrīmini onda dikip gars eyleye ki ona cāh taᶜbīr olunur, çünkü cāhın maᶜnāsı mülk-i kulūb-i ādemiyāndır. İşte dünyā ona taᶜbīr olunan aᶜyān bunlardır. Ve Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri onu bu āyette cemᶜ etmiştir ki buyurmuştur ki ﴿زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ﴾[59] Yaᶜnī nisāᵓ ve beyninden nās için hubb-ı şehevāt zīnetlendirmiş ki bunlar ins kısmındandır. ﴿وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ﴾ Yaᶜnī sīm ü zerden dahi kanātīr-i mukantaranın hubb-ı şehevātı onlara bezelenmiş ki bu dahi maᶜdeniyyāt ve cevāhir kısmındandır. Lüᵓlüᵓ ve yākūt ve dīger kıymetdār olan cevāhir dahi bu kısma dāhil olduklarına bir tenbīh vardır; ﴿وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ﴾ ki bu dahi behāyim ve hayvānāt nevᶜindendir; ﴿وَالْحَرْثِ﴾ ki ekin ve nebāt kısmıdır.

[فهذه هي أعيان الدنيا إلا أن لها مع العبد علاقتين علاقة مع القلب وهو حبه لها وحظه منها وانصراف همه إليها حتى يصير قلبه كالعبد أو المحب المستهتر بالدنيا ويدخل في هذه العلاقة جميع صفات القلب المعلقة بالدنيا كالكبر والغل والحسد والرياء والسمعة وسوء الظن والمداهنة وحب الثناء وحب التكاثر والتفاخر وهذه هي الدنيا الباطنة وأما الظاهرة فهي الأعيان التي ذكرناها]

İşte dünyānın aᶜyānı bunlardır velākin bunların insāna iki ᶜalākaları vardır ki bir ᶜalāka kalb ile ve bir ᶜalāka beden iledir. Ve kalb ile olan ᶜalākası ise onun bu aᶜyāna olan muhabbetidir ve onda olan hazzıdır ve ona olan insırāf-ı himemātıdır tā kim kalbi ona kul ve ᶜabd-i memlūk gibi olur veyā dünyāya muhibb-i müstehtir gibi olur yaᶜnī ᶜāşık ve

59 Ālu İmrān, 3/14.

meftūn gibi olur ve dünyāya müteᶜallik olan kāffe-i sıfāt-ı zemīme-i kalbiyye bu ᶜalākada dāhil olur ki kibr ve gıll ve hased ve riyā ve sümᶜa ve sūᵓ-i zann ve müdāhene ve hubb-ı senā ve hubb-ı tekāsür ve tefāhur ve bunlar ise dünyā-i bātıne onlardır ve dünyā-ı zāhire ise ancak işbu zikr ettiğimiz aᶜyāndır.

[العلاقة الثانية مع البدن وهو اشتغاله بإصلاح هذه الأعيان لتصلح لحظوظه وحظوظ غيره وهي جملة الصناعات والحرف التي الخلق مشغولون بها والخلق إنما نسوا أنفسهم ومآبهم ومنقلبهم بالدنيا لهاتين العلاقتين علاقة القلب بالحب وعلاقة البدن بالشغل ولو عرف نفسه وعرف ربه وعرف حكمة الدنيا وسرها علم أن هذه الأعيان التي سميناها دنيا لم تخلق إلا لعلف الدابة التي يسير بها إلى الله تعالى وأعنى بالدابة البدن فإنه لا يبقى إلا بمطعم ومشرب وملبس ومسكن كما لا يبقى الجمل في طريق الحج إلا بعلف وماء وجلال]

Ve ᶜalāka-i sāniye ki beden ile olan ᶜalākadır, [44] o dahi kendi huzūzuna ve dīgerinin huzūzuna sālıh olmak üzere işbu aᶜyānın ıslāhına olan iştigālidir ki halk onunla meşgūl bulundukları cümle-i sınāᶜat ve hireftir ve halk kendi nefslerini ve meᵓāb ve münkaleblerini ancak bununla ferāmūş etmişler yaᶜnī bu dünyā ile olan iştigālleriyle kendi nefslerini unutmuşlar. Ve o dahi bu iki ᶜalāka içindir ki kalbin ᶜalākası muhabbet iledir ve bedenin ᶜalākası iştigāl iledir. Ve insān kendi nefsini bilse ve rabbisini bilse ve dünyānın hikmet ve sırrını bilse bilir ki bu aᶜyān ki ona dünyā tesmiye ettik, ancak Zāt-ı Zü'l-Celāl'e seyr eden dābbenin ᶜalefi için halk olunmuş. Dābbeden murādımız insānın bedenidir, zīrā ki beden ancak matᶜam ve meşreb ve melbes ve mesken ile müddet-i ecel-i müsemmāsına bākī kalır, nitekim tarīk-i haccda deve ancak ᶜalef ve su ve çöl ve semer ile bākī kalır.

[ومثال العبد في الدنيا في نسيانه نفسه ومقصده مثال الحاج الذي يقف في منازل الطريق ولا يزال يعلف الناقة ويتعهدها وينظفها ويكسوها ألوان الثياب ويحمل إليها أنواع الحشيش ويبرد لها الماء بالثلج حتى تفوته القافلة وهو غافل عن الحج وعن مرور القافلة وعن بقائه في البادية فريسة للسباع هو وناقته والحاج البصير لا يهمه من أمر الجمل إلا القدر الذي يقوى به على المشي فيتعهده وقلبه إلى الكعبة والحج وإنما يلتفت إلى الناقة بقدر الضرورة فكذلك البصير في السفر إلى الآخرة لا يشغل

بتعهد البدن إلا بالضرورة كما لا يدخل بيت الماء إلا لضرورة ولا فرق بين إدخال الطعام في البطن وبين إخراجه من البطن في أن كل واحد منهما ضرورة البدن ومن همته ما يدخل بطنه فقيمته ما يخرج منها وأكثر ما شغل عن الله تعالى هو البطن فإن القوت ضروري وأمر المسكن والملبس أهون]

Ve nefs ve maksadının nisyānında insān dünyāda o hācıya benzer ki hacca giderken esnā-i tarīkte durup ᶜalef-i nāka ve taᶜahhüdü ile iştigāl eder de onun vücūdunu tandīf ve elvān-ı siyābı ona iksā ile envāᶜ-ı haşīşi haml ve kar ile suyunu tebrīd etmekle iştigāl eder tā ki kārbāndan kesilip gafletle beyābānda kalır ve haccdan ve mürūr-ı kāfileden ve çöl ve beyābānda ferīse-i sibāᶜ kalmaktan gāfil olur da kendisi ve nākası arslanlara lokma olur. Ve basīr olan hācc, devesinin emrinden ancak yürümeğe onu takviye eden ᶜalef-i zarūrī ile ihtimām eder ve onu tedārük ederse kalbi Kaᶜbe ve hacc ile muᶜallak ve āvīhte olur ki nākaya ancak bi-kadri'z-zarūret iltifāt eder. İşte sefer-i āhirette basīr olan kimse dahi böyledir ki bedenin taᶜahhüdüne ancak bi-kadri'z-zarūret iştigāl eder ki mertebe-i zarūretten ziyāde bedeni ile iştigāl etmez, nitekim helā ve ābdesthāneye bi-kadri'z-zarūret girip kazā-ı hācet eder ve zarūret olmayınca ona girmez ve karnına taᶜāmın idhāli ile ihrācı beyninde bir fark yoktur ki her birisi emr-i zazūrī olup bedeni ona muztarr ve muhtācdır ve ihrācı mikdār-ı zarūrī için duhūl-i helāya mecbūriyyet verdiği gibi idhāli dahi o mikdār-ı zarūrīye muktasır olmak gerektir ki o kadr onunla müştagil olmak lāzım gelir. Ve o ki himmeti batnına dāhil olan nesneye maksūr ve mahsūrdur, onun kıymeti batnından hāric olan nesnedir. Ve nāsı Allāhu taᶜālādan meşgūl eden umūrun ekseri batndır, çünkü kūt-ı zarūrīdir ve mesken ve melbesin emri ondan dahi ziyāde hafīf ve ehvendir.

[ولو عرفوا سبب الحاجة إلى هذه الأمور واقتصروا عليه لم تستغرقهم أشغال الدنيا وإنما استغرقتهم لجهلهم بالدنيا وحكمتها وحظوظهم منها ولكنهم جهلوا وغفلوا وتتابعت أشغال الدنيا عليهم واتصل بعضها ببعض وتداعت إلى غير نهاية محدودة فتاهوا في كثرة الأشغال ونسوا مقاصدها ونحن نذكر تفاصيل أشغال الدنيا وكيفية حدوث الحاجة إليها وكيفية غلط الناس في مقاصدها حتى تتضح لك أشغال الدنيا كيف صرفت الخلق عن الله تعالى وكيف أنستهم عاقبة أمورهم]

Ve şol umūra esbāb-ı hāceti bilip de üzerine iktisār etmiş olsalar eşgāl-i dünyā onları istigrāk etmezlerdi, istigrākları ancak dünyāya cehllerindendir ki hikmetini ve ondan huzūzlarını bilmediklerindendir velākin dünyānın hikmetine cāhil olmalarıyla gaflet ettiler ve onlara eşgāl-ı dünyā tetābuᶜ edip yekdīgerine ittisāliyle mahdūd olmayan gāye ve nihāyenin gayrısına mütedāᶜī oldu ve o cihetle kesret-i eşgālde tāyih olup makāsıdını unuttular. İmdi biz dünyānın eşgāli tefāsīlini ve onu hudūs-ı hācenin keyfiyyeti ve makāsıdında olan galat-ı nāsın keyfiyyeti zikr ederiz tā ki eşgāl-i dünyā sana vāzıh ve āşikār ola da o eşgāl halkı Allāhu taᶜālādan nice sarf etmiş ve onlara umūrlarının ᶜākıbetlerini nice unutturmuş olduğu sana nümāyān ve muttazıh ola.

[فنقول الأشغال الدنيوية هي الحرف والصناعات والأعمال التي ترى الخلق منكبين عليها وسبب كثرة الأشغال هو أن الإنسان مضطر إلى ثلاث القوت والمسكن والملبس فالقوت للغذاء والبقاء والملبس لدفع الحر والبرد والمسكن لدفع الحر والبرد ولدفع أسباب الهلاك عن الأهل والمال ولم يخلق الله القوت والمسكن والملبس مصلحاً بحيث يستغني عن صنعة الإنسان فيه نعم خلق ذلك للبهائم فإن النبات يغذي الحيوان من غير طبخ والحر والبرد لا يؤثر في بدنه فيستغني عن البناء ويقنع بالصحراء ولباسها شعورها وجلودها فتستغني عن اللباس والإنسان ليس كذلك فحدثت الحاجة لذلك إلى خمس صناعات هي أصول الصناعات وأوائل الأشغال الدنيوية وهي الفلاحة والرعاية والاقتناص والحياكة والبناء]

Ve binābеrīn biz deriz ki eşgāl-i dünyeviyye hiref ve sınāᶜāt ile halk üzerine münkebb bulundukları aᶜmālidir. Ve kesret-i eşgālin sebebi odur ki insān üç nevᶜ eşyāya mecbūr ve muztardır ki kūt ve mesken ve melbese muhtācdır ki dirliğinde gıdā ve bekāʾ için kūta ve dahi defᶜ-i harr u berd için yaᶜnī soğuk ve sıcaklıktan bedenin vikāyesi için melbūsa ve dahi kezālik soğukluk ve sıcaklığın defᶜi ve ehl ve māldan esbāb-ı helākin menᶜi için meskene muhtācdır, zīrā ki nevᶜ-i beşere Allāhu taᶜālā kūt ve mesken ve melbesi yapılmış olarak maᶜmūl ve masnūᶜ halk etmemiştir, yaᶜnī sanᶜat-ı insāndan müstagnī olarak yaratılmamıştır. [45] Evet, behāyim için sanᶜatsızın halk olunmuş ki ᶜalef-i behāyim sanᶜat-ı beşerden müstagnī ve āzādedir, zīrā ki nebāt pişirmeksizin hayvānāta

gıdā olur ve soğuk ve sıcak behāyim ve hayvānātın bedenlerine teˀsīr etmez ve ebniyeden müstagnī olup sahrālarla kanāᶜat ederler ve libāsları dahi saçları ve derileridir ki elbiseden müstagnī olurlar. Ammā insān böyle değildir ki pişirmeksizin nebāt ona gıdā vermez ve ebniyeden müstagnī olmaz ki çöl ve beyābānda geçinemez ve saç ve derisi dahi ondan defᶜ-i berd ü harr için kifāyet etmez, setr-i ᶜavret ve defᶜ-i harr u berd için elbiseye muhtācdır ve bunun için beş sanᶜata hācet mess etti ki o beş sanᶜat usūl-i sınāᶜattırlar ve eşgāl-i dünyāviyyenin evāilidirler ki felāhat yaᶜnī ekincilik ve riᶜāyet yaᶜnī çobanlık ve iktinās yaᶜnī avcılık ve hiyāket yaᶜnī çulhacılık ve binā yaᶜnī miᶜmārcılık sanᶜatlarıdır.

[أما البناء فللمسكن والحياكة وما يكتنفها من أمر الغزل والخياطة فللملبس والفلاحة للمطعم والرعاية للمواشي والخيل أيضاً للمطعم والمركب والاقتناص نعني به تحصيل ما خلقه الله من صيد أو معدن أو حشيش أو حطب فالفلاح يحصل النباتات والراعي يحفظ الحيوانات ويستنتجها والمقتنص يحصل ما نبت ونتج بنفسه من غير صنع آدمي وكذلك يأخذ من معادن الأرض ما خلق فيها من غير صنعة آدمي ونعني بالاقتناص ذلك ويدخل تحته صناعات وأشغال عدة]

Binā ise mesken içindir ve çulhacılık ise o dahi ona mülhak ve müktenif ve muhīt olan sanāyiᶜ-i müteferriᶜa-i sāire ki ipliği eğmek ve siyābı dikmek gibi sanāyiᶜ ile melbūs içindir ve ekincilik meˀkūl içindir ve çobanlık raᶜy-ı mevāşī ve hıfz u istintāc-ı niᶜam içindir ve hayl dahi meˀkūl ve merkūb içindir. Ve avcılıktan bizim murādımız ancak Zāt-ı Zü'l-Celāl beşerin sunᶜu olmaksızın halk ettiği hayvānātı berr ve beyābān ve sahrā ve kūhistāndan ve deryā ve enhārdan toplamak ve zemīnden maᶜādini çıkarmak ve cibāl-i mübāhadan hudā-nābit olan giyāh-ı heyzem ve odunu kesip biçip taşımak kārıdır ki bu sanᶜat dahi meˀkūl ve melbūs ve meskene lüzūmu vardır, zīrā ekinci zirāᶜat ve hirāsetle hāsıl olan nebātātı tahsīl eder ve çoban hayvānātı besleyip istintāc ve hıfz eyler ve muktenis hudā-nābit olan nebātāt-ı gayr-ı masnūᶜayı toplar ve kezālik ādemīnin sanᶜatı olmaksızın Zāt-ı Zü'l-Celāl zemīnden halk ettiği maᶜādini alıp zāhire ihrāc eyler ki iktināstan bizim murādımız odur ve bunun sanᶜatı altına sanāyiᶜ-i ᶜadīde ve eşgāl-i kesīre dāhil olur.

[ثم هذه الصناعات تفتقر إلى أدوات وآلات كالحياكة والفلاحة والبناء والاقتناص والآلات إنما تؤخذ إما من النبات وهو الأخشاب أو من المعادن كالحديد والرصاص وغيرهما أو من جلود الحيوانات فحدثت الحاجة إلى ثلاث أنواع أخر من الصناعات النجارة والحدادة والخز وهؤلاء هم عمال الآلات ونعني بالنجار كل عامل في الخشب كيفما كان وبالحداد كل عامل في الحديد وجواهر المعادن حتى النحاس والإبرى وغيرهما وغرضنا ذكر الأجناس فأما آحاد الحرف فكثيرة وأما الخراز فنعني به كل عامل في جلود الحيوانات وأجزائها فهذه أمهات الصناعات]

Sonra bu sınāᶜat-ı hamse dahi edevāt ve ālāta müftekır ve muhtāc oldu, çulhacılık ve avcılık ve miᶜmārcılık ve ekincilik gibi ve ālāt ise ancak nebāttan ki ahşābdırlar veyāhūd maᶜādinden ki demir ve nuhās ve resās ve dīgerleri gibidir veyā cülūddan yaᶜnī hayvānāt derilerinden ahz olunur. Ve bu haysiyyetle dahi dīger üç nevᶜ sanāyiᶜa hācet mess ve hudūs etti ki dülgercilik ve demircilik ve harrāzlık sanᶜatları; bunlar ālātı işleyen ᶜamelelerdir. Ve dülgercilik yaᶜnī neccārdan bizim murādımız her bir ᶜāmil ki ahşābda ᶜamel eder her nice olur ise olsun. Ve haddāddan bizim murādımız her bir işçi ki demir ve nuhās ve rasās ve cevāhir-i maᶜādininde işler nice olursa olsun hattā bakırcı ve iğneci ve sāir ᶜamele gibi, zīrā ki bizim garazımız ecnāsın zikridir, yoksa āhād-ı sanāyiᶜ ve hiref çoktur. Ve harrāzdan dahi bizim murādımız her bir işçi ki hayvānātın cülūd ve eczāsında işler. İşte ümmehāt-ı sınāᶜat ve usūlleri bunlardır.

[ثم إن الإنسان خلق بحيث لا يعيش وحده بل يضطر إلى الاجتماع مع غيره من أبناء جنسه وذلك لسببين أحدهما حاجته إلى النسل لبقاء جنس الإنسان ولا يكون ذلك إلا باجتماع الذكر والأنثى وعشرتهما والثاني التعاون على تهيئة أسباب المطعم والملبس ولتربية الولد فإن الاجتماع يفضي إلى الولد لا محالة والواحد لا يشتغل بحفظ الولد وتهيئة أسباب القوت ثم ليس يكفيه الاجتماع مع الأهل والولد في المنزل بل لا يمكنه أن يعيش كذلك ما لم تجتمع طائفة كثيرة ليتكفل كل واحد بصناعة فإن الشخص الواحد كيف يتولى الفلاحة وحده وهو يحتاج إلى آلاتها وتحتاج الآلة إلى حداد ونجار ويحتاج الطعام إلى طحان وخباز وكذلك كيف ينفرد بتحصيل الملبس وهو يفتقر إلى حراسة القطن وآلات الحياكة والخياطة وآلات كثيرة فلذلك امتنع عيش الإنسان وحده وحدثت الحاجة إلى الاجتماع]

Ve ondan sonra insān yalnızlıkla geçinmek kābil ve mümkin olamadığından dīgeriyle ictimāᶜa müftekır ve muztarib olup ki kendi cinsinden dīger bir şahs ile birleşmesi lāzım ve emr-i zarūrī oldu. Ve o dahi iki sebeb içindir ki birisi bekā-i cins-i insānī için nesle olan ihtiyācdır ve nesl ise ancak ictimāᶜ-ı ünsā vü zeker ile ve onların hüsn-i muᶜāşeretleriyledir ve ikinci sebeb tebriye-i veled ve tedārük-i kūt ve tehyiᵓe-i esbāb-ı matᶜam u melbes için muktezī olan teᶜāvun ve taᶜāduddur, zīrā ona ictimāᶜ lā-mahāle vilādet-i velede müfdī olur ve bir şahs-ı vāhid hıfz-ı veledle tehyiᵓe-i esbāb-ı kūta müştagil olamaz ve bir menzilde ehl ve veledle olan ictimāᶜı dahi ona kifāyet [46] etmez belki böyle münferiden bir hānede taᶜayyüş edemez ki bir tāife müctemiᶜ olmadıkça yalnızlıkla dirliği ve geçinmesi mümkin olamaz tā ki her biri birer sanᶜata mütekeffil ola, çünkü bir şahs-ı vāhid yalnız felāhat ve zirāᶜate nice mütevellī olabilir o hāl ile ki ālāta muhtācdır ve ālet dahi haddād ve neccāra muhtācdır ve taᶜām tahhāna ve habbāza muhtāc olur ve kezālik tahsīl-i melbes için nice münferid olabilir o hāl ile ki penbenin zerᶜine muhtācdır ve baᶜdehu çulhacılık ve terzilik ālātına dahi muhtāc ve müftekır olur ve bu iki sanᶜat pek çok ālāt ve edevāta muhtāc olur ve bu sebebden yalnızlık ile insānın ᶜayşı mümkin olmayıp ve bir tāife ile ictimāᶜa hācet mess etmiştir.

[ثم لو اجتمعوا في صحراء مكشوفة لتأذوا بالحر والبرد والمطر واللصوص فافتقروا إلى أبنية محكمة ومنازل ينفرد كل أهل بيت به وبما معه من الآلات والأثاث والمنازل تدفع الحر والبرد والمطر وتدفع أذى الجيران من اللصوصية وغيرها لكن المنازل قد تقصدها جماعة من اللصوص خارج المنازل فافتقر أهل المنازل إلى التناصر والتعاون والتحصن بسور يحيط بجميع المنازل فحدثت البلاد لهذه الضرورة ثم مهما اجتمع الناس في المنازل والبلاد وتعاملوا تولدت بينهم خصومات إذ تحدث رياسة وولاية للزوج على الزوجة وولاية للأبوين على الولد لأنه ضعيف يحتاج إلى قوام به ومهما حصلت الولاية على عاقل أفضى إلى الخصومة بخلاف الولاية على البهائم إذ ليس لها قوة المخاصمة وإن ظلمت فأما المرأة فتخاصم الزوج والولد يخاصم الأبوين هذا في المنزل وأما أهل البلد أيضاً فيتعاملون في الحاجات ويتنازعون فيها ولو تركوا كذلك لتقاتلوا وهلكوا وكذلك الرعاة وأرباب الفلاحة يتواردون على المراعي والأراضي والمياه وهي لا

تفي بأغراضهم فيتنازعون لا محالة ثم قد يعجز بعضهم عن الفلاحة والصناعة بعمى أو مرض أو هرم وتعرض عوارض مختلفة ولو ترك ضائعاً لهلك ولو وكل تفقده إلى الجميع لتخاذلوا ولو خص واحد من غير سبب يخصه لكان لا يذعن له فحدث بالضرورة من هذه العوارض الحاصلة بالاجتماع صناعات أخرى فمنها صناعة المساحة التي بها تعرف مقادير الأرض لتمكن القسمة بينهم العدل ومنها صناعة الجندية لحراسة البلد بالسيف ودفع اللصوص عنهم ومنها صناعة الحكم والتوصل لفصل الخصومة ومنها الحاجة إلى الفقه وهو معرفة القانون الذي ينبغي أن يضبط به الخلق ويلزموا الوقوف على حدوده حتى لا يكثر النزاع وهو معرفة حدود الله تعالى في المعاملات وشروطها]

Ve eger açık bir sahrāda müctemiᶜ olurlarsa harr ve berd ve yağmur ve hırsızlarla incinip müteᵓezzī olurlardı ve bināberīn ebniye-i muhkeme ve menāzil-i münferideye müftekır oldular tā ki her bir ehl-i hāne birer menzil ile münferid olup kendiye ālāt ve esāsıyla içinde muhtevī ola. Ve menāzil ise egerçi harr ve berd ve yağmur ve sirkat āfātını nevᶜan-mā defᶜ edir ki o komşu ve mücāveret ile olan hırsızlık ve taᶜaddiyātın ezāları menāzil-i münferide sükūnuyla zāil ve hāil olur. Velākin hāricden sirkat ve kuttāᶜ-ı tarīk ve eşkıyā ve haydut gürūharının kasd ve menāzile tasallutları dahi muhtemel olmakla etrāf-ı ᶜumrānda kāffe-i menāzile muhīt bir surun bināsına lüzūm ve ehl-i menāzil beynlerinde dahi bir tenāsur ve teᶜāvun inᶜikādıya cemīᶜ-i menāzil bir sur ile tahsīn kaziyyesine iftikār hāsıl oldu ve bu zarūretle bilād-ı muhassane vü mahmiyye ve kılāᶜ u bikāᶜ-ı müstahkeme hudūs etti. Ve bilād ve menāzilde halk tecemmuᶜ ve tekāsür buldukça ve beynlerinde ihtilāt ve muᶜāmele vākiᶜ oldukça husūmāt ve tenāzuᶜ ve müşācerāt tevellüdü emr-i zarūrīdir, lābüdd ki dād u sitedden dolayı aralarında muhāsame mütevellid olur, çünkü zevcenin üzerine zevc için bir riyāset ve velāyet tahaddüs eder ve evlād üzerine ebeveynin velāyeti tekevvün eder, çünkü mevlūd zaᶜīf ve zebūn olup onunla kıyām edecek bir kayyıma muhtāc olur ve bir ᶜākıl üzerine bir velāyet hāsıl oldukça o velāyet lā-mahāle husūmete müfdī olur, ammā behāyim üzerine olan velāyet husūmete müfdī olmaz, çünkü behāyim muhāsameye kudretleri yoktur velev ki mazlūm olsalar. Ammā zevce ve veled zevc ve ebeveyne muhāsamet ederler,

bu hāl ve hükm ise bir ehl-i hāne hakkındadır ki çün bir ehl-i hānede muhāsame ve münāzaᶜa eksik olmaz, nerede kaldı ki ehl-i belde vü karye ki ᶜalā-külli hāl ahālī-i belde beyninde dahi muhāsame ve münāzaᶜa eksik olmaz, zīrā ki onlar dahi yekdīgerleriyle hācetlerinde muᶜāmele ederler de onda münāzaᶜaları vākiᶜ olur ve ᶜalā-hālihim terk ve ihmāl olunurlarsa yekdīgeriyle mukātele edip helāk olurlar. Ve kezālik çoban ve ekinci takımları dahi merᶜālarda ve arāzī ve miyāha tevārüd etmeleri ve o merᶜālar ve arāzī ve sular garazlarına ᶜadem-i vefā vü kifāyetinden lā-mahāle birbirlerine müzāhame edip münāzaᶜalaşacaklar. Ve baᶜzıları dahi felāhat ve sınāᶜattan körlük ve hastalık ve pīrlik ile ᶜāciz ve kāsır olur veyā dīger gūnā ᶜavārız-ı muhtelife tayerānıyla ᶜamel-mānde olur ve hāllerine terk olunmuş olsalar helāk olurlar ve tesviye-i umūrları cemīᶜ-i ehl-i beldeye havāle ve tefvīz olunacak olsa onda mütehāzil olurlar ve bī-sebeb bir kimseye tahsīs olunursa o dahi ona izᶜān ve inkıyād etmez olur. İşte bu esbāb ile bi'z-zarūre işbu ictimāᶜdan hāsıl olan işbu ᶜavārızdan dahi dīger sınāᶜatlere iftikār hāsıl oldu ki ez-cümle sanᶜat-ı misāheye ihtiyāc vākiᶜ oldu tā ki onunla mekādīr-i arz bilinip ᶜadl ile beynlerinde kısmet-i arāzī mümkin ola. Ve sanᶜat-ı leşkeriyyeye dahi ihtiyāc vākiᶜ oldu tā ki kuvve-i seyfiyye ile beldeleri aᶜdā ve lusūstan muhāfaza oluna. Ve kazā sanᶜatına dahi iftikār vākiᶜ oldu tā ki onunla fasl-ı husūmet ve katᶜ-ı nizāᶜ u şicāra tevassul oluna. Ve mesāil-i fıkhiyye taᶜallümü sanᶜatına dahi ihtiyāc vākiᶜ oldu, o dahi kānūn-ı ilāhīnin maᶜrifetidir tā ki onunla halkı zabt edip beynlerinde münāzaᶜa çuğullaşmamak için onları hudūd-ı kānūniyye üzere tevkīf ile ilzām eyleye ki fıkh muᶜāmelelerde hudūd-ı rabbāniyye ile şurūtunun maᶜrifetidir ve bu dahi mühimm ve hatīr ve celīl ve muᶜtenā bir sanᶜattır.

[فهذه أمور سياسية لا بد منها ولا يشتغل بها إلا مخصوصون بصفات مخصوصة من العلم والتمييز والهداية وإذا اشتغلوا [47] بها لم يتفرغوا لصناعة أخرى ويحتاجون إلى المعاش ويحتاج أهل البلد إليهم إذ لو اشتغل أهل البلد بالحرب مع الأعداء مثلاً تعطلت الصناعات ولو اشتغل أهل الحرب والسلاح بالصناعات لطلب القوت تعطلت البلاد عن الحراس واستضر الناس فمست الحاجة إلى أن يصرف إلى معايشهم وأرزاقهم الأموال الضائعة التي لا مالك لها إن كانت أو تصرف

الغنائم إليهم إن كانت العداوة مع الكفار فإن كانوا أهل ديانة وورع قنعوا بالقليل من أموال المصالح وإن أرادوا التوسع فتمس الحاجة لا محالة إلى أن يمدهم أهل البلد بأموالهم ليمدوهم بالحراسة فتحدث الحاجة إلى الخراج ثم يتولد بسبب الحاجة إلى الخراج الحاجة لصناعات أخر إذ يحتاج إلى من يوظف الخراج بالعدل على الفلاحين وأرباب الأموال وهم العمال وإلى من يستوفي منهم بالرفق وهم الجباة والمستخرجون وإلى من يجمع عنده ليحفظه إلى وقت التفرقة وهم الخزان وإلى من يفرق عليهم بالعدل وهو الفارض للعساكر وهذه الأعمال لو تولاها عدد لا تجمعهم رابطة انخرم النظام فتحدث منه الحاجة إلى ملك يدبرهم وأمير مطاع يعين لكل عمل شخصاً ويختار لكل واحد ما يليق به ويراعي النصفة في أخذ الخراج وإعطائه واستعمال الجند في الحرب وتوزيع أسلحتهم وتعين جهات الحرب ونصب الأمير والقائد على كل طائفة منهم إلى غير ذلك من صناعات الملك فيحدث من ذلك بعد الجند الذين هم أهل السلاح وبعد الملك الذي يراقبهم بالعين الكالئة ويدبرهم الحاجة إلى الكتاب والخزان والحساب والجباة والعمال ثم هؤلاء أيضاً يحتاجون إلى معيشة ولا يمكنهم الاشتغال بالحرف فتحدث الحاجة إلى مال الفرع مع مال الأصل وهو المسمى فرع الخراج]

İşte bunlar umūr-ı siyāsiyye olup vücūdu lābüddür ki bunsuz emr-i maʿīşet muntazam olamaz ve buna ancak ʿilm ve temyīz ve hidayetten behredār ve sıfāt-ı mezkūre ile muhtass bulunan ehl-i iktidār meşgūl olurlar ki bu sanāyiʿ-i mühimme sıfāt-ı mahsūse ile muhtass bulunan ehl-i dāniş ü temyīz ü rüşde meşrūttur ve o tāife bu sanāyiʿ ile iştigāl ederlerse dīger bir sanʿata müteferrig ve boş kalamazlar ve onlar dahi maʿāşa muhtāc olurlar ve ehl-i beled dahi onlara muhtācdırlar, çünkü bir belde ahālīsi muhārebe-i aʿdāʾ ile meşgūl olurlarsa sanʿatları müteʿattıl olur. Ve ehl-i harb ve silāh taleb-i kūt için sınāʿat-ı sāire ile müştagil olurlarsa bilād hurrāstan boş ve müteʿattıl kalıp nās mütezarrır olurlar ve bu cihetle işbu ehl-i ʿilm ü silāhın maʿāyış ve erzākları māliki olmayan emvāl-i zāyiʿadan sarfına lüzūm-ı hakīki ve misās-ı hācet ü ıztırār vākiʿ olur. Ve eger emvāl-i zāyiʿa bulunmazsa emvāl-i ganīmet onlara sarfı lāzım gelir, o dahi eger küffār ile ʿadāvet var ise ve muhārebe ile ganāim alınmakta ise. Onlar eger dīndār ve perhizkār olup kalīl ile kanāʿat ederlerse bu sūret onlara kāfī olabilir yaʿnī emvāl-i mesālihten idāre ve taʿayyüşleri müm-

kin olabilir ve eger tevessuᶜ ve refāh-ı hāl ile geçinmek isterlerse o vakt lā-mahāle ehl-i beledin imdādlarına hācet mess eder ki onlar emvālleriyle bu hizbe imdād edeler tā kim onlar dahi hıfz ve hirāset ile ehl-i beldeye imdād edeler ve bu yüzden ahz-ı harāca hācet mess eder. Ve ahz-ı harāca misās-ı hācet ile dīger bir sanᶜata ihtiyāc vākiᶜ olur, çünkü fellāhīn ve erbāb-ı emvāl üzerine ᶜadl ve hakkāniyet ile harācı tavzīf edecek ādemlere ihtiyāc hāsıl olur ki onlar dahi zümre-i ᶜummāldır ve dahi emvāl-i mezkūreyi sūret-ı rıfk u leyyin ile istiftāʾ ve cemᶜ ve cibāyet edecek ādemlere ihtiyāc hāsıl olur ki bunlar dahi cübāt ve müstahrice denilen kesānlardır. Ve emvāl-i müstahsaleyi vakt-i tefrikaya kadar bir yerde cemᶜ ve hıfzı dahi emr-i zarūrī olup ve o hālde dahi ümenā ve haseneye ihtiyāc vākiᶜ olur. Ve ᶜinde't-tefrika ᶜasākir beyninde o emvāli taksīm ve ᶜadl ile tefrīk edecek bir fārıza ihtiyāc hāsıl olur. Ve bu aᶜmāli rābıtasız birtakım ᶜummāli müstevlī olurlarsa emr-i intizāmī münhazim olup idāresizlik hāsıl olur ve pek çok ihtilāf ve münāzaᶜat ve mücādelāt ve telefiyāt tahaddüs ve tekevvün eder ve bu uygunsuzluğun defᶜi için bunları tedbīr edecek bir melik ve emīre ihtiyāc-ı ᶜāmme hāsıl olur tā ki o emīr ve sultān-ı celīl-i mutāᶜ her bir şahsa ona lāyık bir ᶜameli taᶜyīn ede ve her bir ᶜamele ehl ve mahalli ihtiyār edip o vazīfeyi ona tefvīz eyleye ve harācın ahz u iᶜtāsında nasefeyi gözetip mürāᶜāt ede ve harbde cüyūş ve cünūdu istiᶜmāl eyleye ve beynlerinde esliha ve mühimmāt-ı harbiyyeyi tevzīᶜ ve taksīm eyleye ve cihāt-ı harbi taᶜyīn ede ve her bir fırka ve tāifeye onlardan ümerā ve sipehsālārı nasb ve ikāme eyleye ve umūr-ı ᶜāmmeyi hüsn-i idāre eyleye, yaᶜnī mehāmm-ı saltanat ve sanāyiᶜ-i hükümdārī vü hilāfeti görecek bir pādişāha lüzūm ve ihtiyāc-ı ᶜazīm vākiᶜ olur. Ve bu sūretle şehinşāh ve sipāhın vücūduyla minvāl-i muharrer ü meşrūh üzere sunūf-ı ᶜamele ve ketebe ve hazene ve hussāb ve cübāt ve ᶜummāla ihtiyāc-ı küllī mütekarrir olunca bunlar dahi maᶜīşete muhtāc olurlar ve hıref ile iştigāl etmek onlara mümkin olmaz ve bunların idāreleri için māl-ı asl ile maᶜan bir māl-ı ferᶜe lüzūm ve ihtiyāc hāsıl olur ki ferᶜ harāc denilen māldır.

[وعند هذا يكون الناس في الصناعات ثلاث طوائف الفلاحون والرعاة والمحترفون والثانية الجندية الحماة بالسيوف والثالثة المترددون بين الطائفتين في

الأخذ والعطاء وهم العمال والجباة وأمثالهم فانظر كيف ابتدأ الأمر من حاجة القوت والملبس والمسكن وإلى ماذا انتهى وهكذا أمور الدنيا لا يفتح منها باب إلا وينفتح بسببه أبواب أخر وهكذا [48] تتناهى إلى غير حد محصور وكأنها هاوية لا نهاية لعمقها من وقع في مهواة منها سقط منها إلى أخرى وهكذا على التوالي فهذه هي الحرف والصناعات إلا أنها لا تتم إلا بالأموال والآلات]

Ve bunun ᶜindinde sınāᶜatta nās üç tāife olurlar ki bir tāife ekinciler ve çobanlar ve muhterif ve pīşekārāndır ve ikinci tāife cündiyye ki şemşīr ile bilādı hıfz ve himāye edenlerdir ve üçüncü tāife şol iki tāifenin beyninde tereddüd edenlerdir ki vāsıta-i ahz u ᶜatā olan ᶜummāl ve cübāt ve emsālleri olan meᵓmūrlardır. Artık sen bak ki ihtiyāc-ı kūt u melbes ü meskenden emr nice ibtidāᵓ etti ve nereye varıp müntehī oldu, işte dünyānın kāffe-i umūru dahi böylecedir ki bir ādem kendi nefsi üzerine ondan bir kapı açmaz illā ki üzerine onun sebebi ile dīger kapılar açılmaz ve böyle böyle varıp tā ki gayr-ı mahsūr bir hadde müntehī olur, sanki onun derinliğine bir nihāyet ve pāyānı yok bir hāviyedir; kim ki onun bir kayacak ve düşecek yerine düşerse ondan dīger bir kayak yerine düşer de ᶜale't-tevālī böyle böyle mehvāttan mehvāta kayıp düşer tā ki bī-kaᶜr ve bī-pāyān bir hāviye[ye] varır gider, işte hıref ve sınāᶜat bunlardır velākin ancak ālāt ve emvāl ile tamām olur.

[والمال عبارة عن أعيان الأرض وما عليها مما ينتفع به وأعلاها الأغذية ثم الأمكنة التي يأوي الإنسان إليها وهي الدور ثم الأمكنة التي يسعى فيها للتعيش كالحوانيت والأسواق والمزارع ثم الكسوة ثم أثاث البيت وآلاته ثم آلات الآلات وقد يكون الآلات ما هو حيوان كالكلب آلة الصيد والبقر آلة الحراثة والفرس آلة الركوب في الحرب]

Ve māl ise ancak arzın aᶜyānından ve arzın üzerine bulunan eşyādan ᶜibārettir yaᶜnī zemīn ve zemīn üstünde onunla intifāᶜ hāsıl olan nesnelerden ᶜibārettir ve onun aᶜlāsı agziyedir sonra meᵓvāsı olan emkinedir ki hānehā ve menāzil gibi olan mesākindir sonra cāy-ı taᶜayyüşü olan emkinedir ki dekākīn ve esvāk ve mezāriᶜ gibi yerlerdir sonra kisvet ve cāmehādır sonra esās-ı hāne ve tecemmülāt ve ālāt-ı menāzildir sonra sıfat-ı ālātıdır ve ālātının ālātıdır ve baᶜzen ālāt içinde hayvān dahi bu-

lunur ki meselā sayd için tazı ve hirāset için öküz ve harbde rükūb için esb-i tāzī veyā beygir gibi ālāt bulunur.

[ثم يحدث من ذلك حاجة البيع فإن الفلاح ربما يسكن قرية ليس فيها آلة الفلاحة والحداد والنجار يسكنان قرية لا يمكن فيها الزراعة فبالضرورة يحتاج الفلاح إليهما ويحتاجان إلى الفلاح فيحتاج أحدهما أن يبذل ما عنده للآخر حتى يأخذ منه غرضه وذلك بطريق المعاوضة إلا أن النجار مثلاً إذا طلب من الفلاح الغذاء بآلته ربما لا يحتاج الفلاح في ذلك الوقت إلى آلته فلا يبيعه والفلاح إذا طلب الآلة من النجار بالطعام ربما كان عنده طعام في ذلك الوقت فلا يحتاج إليه فتتعوق الأغراض فاضطروا إلى حانوت يجمع آلة كل صناعة ليترصد بها صاحبها أرباب الحاجات وإلى أبيات يجمع إليها ما يحمل الفلاحون فيشتريه منهم صاحب الأبيات ليترصد به أرباب الحاجات فظهرت لذلك الأسواق والمخازن فيحمل الفلاح الحبوب فإذا لم يصادف محتاجاً باعها بثمن رخيص من الباعة فيخزنونها في انتظار أرباب الحاجات طمعا في الربح وكذلك في جميع الأمتعة والأموال]

Ve ondan sonra bundan hācete büyūᶜāt hādis olur, zīrā ki ekinciler-den olur ki bir fellāh bir karyede sākin olur da ve o karyede ālet-i hirāset bulunmaz olur ve ola ki haddād ve neccār dahi bir karyede sākin olurlar da o karyede zirāᶜat mümkin olmaz olur ve bi'z-zarūre fellāh haddād ve neccāra muhtāc olur ve haddād ve neccār dahi fellāha muhtāc olurlar ve onların biri yanındaki nesneyi āhere verip onun garazı ondan almağa muhtāc olur ki tarīk-i muᶜāvaza vü mukābaza ile muhtācı bulunduğu nesneyi alır. Velākin olur ki neccār fellāhtan taᶜāmı ālet ile almak is-ter de fellāh o vaktte ālete ᶜadem-i ihtiyācından onunla taᶜāmı ona beyᶜ etmez olur veyā fellāh taᶜām ile ālet-i harsı neccārdan satın almak is-ter de neccār dahi o vaktte taᶜāma ihtiyācı olmaz olur ve ona taᶜām ile āleti beyᶜ etmez olur ve bu cihetle agrāz-ı nās ᶜavka düşer ve makāsıd ve agrāzları dūçār-ı ᶜukde-i ᶜavk u teʾhīr olmamak için ihdās-ı havānīte ıztırār vākiᶜ oldu tā ki her bir sanᶜatkār āletini bir dükkānda koyup ona erbāb-ı hācātı tarassud ve intizār ede ve her bir fellāh taᶜāmı vazᶜ etmek için bir anbāra müftekır ve muhtāc oldu tā ki o anbārlara ekinciler hubū-bātını nakl edip der-enbār edeler ve erbāb-ı ihtiyāca onu beyᶜ eyleyeler ve hīn-i haml ü naklinde bir müşterīye rāst gelmezlerse o taᶜāmı ucuz

bir kıymetle anbār sāhibine satıp garazını istihsāl eder ve anbār sāhibi dahi onu alıp mahzenine doldurur ve erbāb-ı hācātı tarassud ve intizār eyler ve bunun için çarşı ve pazar ve mahāzin ve anbārlar zuhūr etti tā ki fellāh olan kimse kendi taᶜām ve hubūbātını çarşı ve pazar yerlerine kaldırıp götürür ve eger muhtāca tesādüf etmezse semen-i rahīs ile zahāir beyᶜasından satar ve onlar dahi ribh ve kār ve ticāretine tamaᶜan erbāb-ı hācāt intizārında der-enbār ederler ve mahzenlerde hıfz ve iddihār ile müşterīsini gözetirler. Ve sāir emvāl ve emtiᶜanın cemīᶜisi dahi işbu sūretle alınıp verilir ve hakkında bu gibi muᶜāmele cārī olur.

[ثم يحدث لا محالة بين البلاد والقرى تردد فيتردد الناس يشترون من القرى الأطعمة ومن البلاد الآلات وينقلون ذلك ويتعيشون به لتنتظم أمور الناس في البلاد بسببهم إذ كل بلد ربما لا توجد فيه كل آلة وكل قرية لا يوجد فيها كل طعام فالبعض يحتاج إلى البعض فيحوج إلى النقل فيحدث التجار المتكفلون بالنقل وباعثهم عليه حرص جمع المال لا محالة فيتعبون طول الليل والنهار في الأسفار لغرض غيرهم ونصيبهم منها جمع المال الذي يأكله لا محالة غيرهم إما قاطع طريق وإما سلطان ظالم ولكن جعل الله تعالى في غفلتهم وجهلهم نظاماً للبلاد ومصلحة للعباد بل جميع أمور الدنيا انتظمت بالغفلة وخسة الهمة ولو عقل الناس وارتفعت هممهم لزهدوا في الدنيا ولو فعلوا ذلك لبطلت المعايش ولو بطلت لهلكوا ولهلك الزهاد أيضاً]

Ve ondan sonra lā-mahāle bilād ve kurā beyninde tereddüd dahi hādis olur ki kurāya halk gidip etᶜime iştirā᾽ edip bilāda nakl ederler ve ehl-i kurā dahi bilāda gidip ālāt ve edevāt ve emtiᶜa satın alıp kurāya nakl ederler [49] ve bununla geçinip taᶜayyüş ederler tā kim onların sebebi ile bilād içinde umūr-ı nās muntazam ola, çünkü mümkindir ki her beldede her bir ālet bulunmaz ve her bir karyede her bir gūnā taᶜām bulunmaz ve karyeden karyeye ve beldeden beldeye ihtiyāc vākiᶜ olup birbirlerine müftekır olurlar. Ve nakl-i havāyic dahi nakle mütekeffil olan tüccārlık sanᶜatını ihdās eder ve tüccāranın bu sanᶜata bāᶜisleri ancak cemᶜ-i māl hırsıdır ki lā-mahāle o hırs olmazsa böyle bir meşakkatli ve mihnetli sanᶜata ragbet ve hevesleri olmazdı yaᶜnī dīgerlerinin agrāzı için gece gündüz seferlerde metāᶜib-i gūnā-

gūna katlanıp bunca envāᶜ-ı ezā vü cefāya mütehammil olmazlardı, zīrā ki o ticāretten onların behre ve nasībleri dīgerleri lā-mahāle ekl edecekleri mālın cemᶜidir, zīrā ki fi'l-gālib onların cemᶜ ettikleri emvāli yā kuttāᶜ-ı tarīk nehb edip ekl ederler veyā bir sultān-ı cāir onu müsādere veyā tecrīm ile gasb edip ekl eder velākin Zāt-ı Zü'l-Celāl onların gaflet ve nādānlıklarında bilāda nizām ve ᶜibāda maslahat kılmış. Ve bu ticāret kaziyyesi yalnız değil belki umūr-ı dünyānın kāffesi gaflet ve hisset-i himmet ile intizām bulmuştur, yoksa cemīᶜ-i nās bunu taᶜakkul edip himemleri mürtefiᶜ olmuş olsa kāffesi dünyādan zāhid olurlardı ve böylece işlemiş olsalar yaᶜnī cemīᶜ-i nās dünyādan mütezehhid olmuş olsalar maᶜāyiş-i halāyık bātıl ve müteᶜattıl olurdu ve maᶜāyişleri bātıl ve müteᶜattıl olmuş olsa kāffesi hālik olurlardı ve zāhidler dahi hālik olurlardı.

[ثم هذه الأموال التي تنقل لا يقدر الإنسان على حملها فتحتاج إلى دواب تحملها وصاحب المال قد لا تكون له دابة فتحدث معاملة بينه وبين مالك الدابة تسمى الإجارة ويصير الكراء نوعاً من الاكتساب أيضاً ثم يحدث بسبب البياعات الحاجة إلى النقدين فإن من يريد أن يشتري طعاماً بثوب فمن أين يدري المقدار الذي يساويه من الطعام كم هو والمعاملة تجري في أجناس مختلفة كما يباع ثوب بطعام وحيوان بثوب وهذه أمور لا تتناسب فلا بد من حاكم عدل يتوسط بين المتبايعين يعدل أحدهما بالآخر فيطلب ذلك العدل من أعيان الأموال ثم يحتاج إلى مال يطول بقاؤه لأن الحاجة إليه تدوم وأبقى الأموال المعادن فاتخذت النقود من الذهب والفضة والنحاس ثم مست الحاجة إلى الضرب والنقش والتقدير فمست الحاجة إلى دار الضرب والصيارفة وهكذا تتداعى الأشغال والأعمال بعضها إلى بعض حتى انتهت إلى ما تراه]

Sonra beldeden beldeye ve karyeden karyeye nakl olunan emvāl olur ki insān onu kaldırıp haml edemez yaᶜnī zātı ile nakli ona mümkin olamaz da haml ve nakli için hayvānāt ve devābba muhtāc olur ve sāhib-i māl dahi olur ki dābbesi bulunmaz, işte bu sebebden dahi sāhib-i māl ile mālik-i dābbenin beynlerinde bir muᶜāmele dahi hādis oldu ki buna icāret denilmiş. Ve dābbelerin ücret-i haml ve kirāları dahi nevᶜan-mā bir iktisāb ve hırfet oldu. Ve ondan sonra büyūᶜāt sebebiyle nakdeyne

dahi hudūs-ı hācet vāki^c oldu, zīrā o kimse ki sevb ile taᶜāmı almak ister, ne ile bedel-i sevbi bilip takdīr edecek ki o sevbe ne kadar taᶜām mukābil ve müsāvī ve muᶜādil olur, maᶜa-hāzā muᶜāmele-i nās ecnās-ı muhtelifede cārī olur, nitekim sevbi taᶜām ile satılır, hayvān dahi sevb ile beyᶜ olunur ve bu umūr yekdīgerlerine mütenāsib olamazlar ve bu cihetle mütebāyiᶜayn beynlerinde bir hākim-i ᶜādilin tavassutu dahi lāzım ve emr-i lābüdd oldu tā ki onunla mübādele olunan eşyā yekdīgerine muᶜādil olalar ve bu ᶜadl ise o dahi aᶜyān-ı emvālden taleb olunur ve tūl-i bekāsına ihtiyāc hāsıl olur, çünkü ona ihtiyāc-ı nās dāimīdir. Ve emvālin en ziyāde metīn ve ebkāsı ancak maᶜādindir, artık bi'z-zarūr o ᶜadli altın ve gümüş ve bakırdan ittihāz etmeye hācet mess etti ve onun dahi darb ve nakş ve sikke ve takdīrine zarūret ve iftikār vākiᶜ oldu ki darrāb-hāne ve sarrāfāna ihtiyāc mess edip bundan dahi sikkezenlik ve sarrāflık sanᶜatları hudūs etti. İşte eşgāl ve aᶜmāl yekdīgerine böyle böyle mütedāᶜī ve müstelzim olup tā ki bu gördüğün derecāt ve merātibe kadar varıp müntehī oldu.

[فهذه أشغال الخلق وهي معاشهم وشي من هذه الحرف لا يمكن مباشرته إلا بنوع تعلم وتعب في الابتداء وفي الناس من يغفل عن ذلك في الصبا فلا يشتغل به أو يمنعه عنه مانع فيبقى عاجز عن الاكتساب لعجزه عن الحرف فيحتاج إلى أن يأكل مما يسعى فيه غيره فيحدث منه حرفتان خسيستان اللصوصية والكداية إذ يجمعهما أنهما يأكلان من سعي غيرهما ثم الناس يحترزون من اللصوص والمكدين ويحفظون عنهم أموالهم فافتقروا إلى صرف عقولهم في استنباط الحيل والتدابير]

Ve halkın eşgāli bunlardır ve maᶜāyişleri dahi işbu eşgāldir. Ve ibtidā-i emrde yorgunluk ve taᶜab görmeksizin ve her bir sanᶜatın ᶜilmi öğrenmeksizin işbu hirefin hīçbir nesnesinin mübāşereti mümkin olmaz, yaᶜnī her bir hirfenin mübāşeret ve teᶜātīsi nevᶜan-mā bir ᶜilm ve taᶜaba muhtācdır ki hengām-ı sabāvet ve ᶜunfuvān-ı şebābında o ᶜilm ve yorgunluk müşāhede ve iᶜtiyādıyla olur. Ve halāyık içinde hengām-ı sabāvetinde bundan gaflet eden ādem dahi bulunur veyāhūd taᶜallümünden ona bir māniᶜ vukūᶜuyla ondan mahrūm kalmış ādem de olur ve o ādemler ise hirfetten ᶜaczleri sebebiyle iktisābdan dahi ᶜāciz ve dermānde kalırlar ve yekdīgerlerinin saᶜyinden onunla muztarr ve mecbūr olurlar.

Ve bundan dahi iki kār ve hirfet-i hasīse vü deniyye hādis olur ki hırsızlık ve dilencilik sanᶜatları mütevellid olur, çünkü ikisinin cāmiᶜası dīgerlerinin saᶜyından ekl etmek zarūretidir ve halk ise hemīşe hırsızlardan ve dilencilerden ihtirāz edip kendi māllarını onlardan saklarlar da o gürūh dahi istinbāt-ı hīle ve tedābīre sarf-ı ᶜukūllarına müftekır ve mecbūr olurlar ki mekr ve desīse ve hīle ve hudᶜa ile dīgerlerinin māllarını ihtilās ve ahz etmek için kendi ᶜakl ve himmetlerini şol tedābīre sarf ederler [50]

[أما اللصوص فمنهم من يطلب أعواناً ويكون في يديه شوكة وقوة فيجتمعون ويتكاثرون ويقطعون الطريق كالأعراب والأكراد وأما الضعفاء منهم فيفزعون إلى الحيل إما بالنقب أو التسلق عند انتهاز فرصة الغفلة وإما بأن يكون طراراً أو سلالاً إلى غير ذلك من أنواع التلصص الحادثة بحسب ما تنتجه الأفكار المصروفة إلى استنباطها]

Ve tāife-i lusūs ise yaᶜnī hırsızlar takımı iki kısma münkasım olurlar ki bir fırkası akviyā ve zūr-bāzūlardır ki kuvve-i kahriyye ve galebelikle nehb-i māl-ı ᶜibāda aᶜvānı taleb ederler de ellerinde şevket ve kuvvet olmakla bilikip çoklaşırlar ve yol kesicilik edip kuttāᶜ-ı tarīk olurlar ki bedevī olan aᶜrāb ve Ekrād gibi ve bir fırkaları zebūn ve zaᶜīf olup hiyel ve desāyis-i hafiyye istiᶜmāline fezaᶜ ederler ki gece karanlığında nakb-ı cidār ile hırsızlık ederler veyā intihāz-ı fursat-u gafletle dīvāra aşıp üzerine çıkmakla hırsızlık ederler veyāhūd yankesicilik veyā hīlebāzlık edip veyā gizliden bir takrīb ile mālı çekip eşyāyı sell ve ahz etmekle hırsızlık ederler ve sāir türlü envāᶜ-ı sirkatle elin mālını ihtilās ederler ki mā-hasal istinbātına fikrleri masrūf olan taraftan netīce-yāb olup nuhbe-i efkārdan muhdes olan envāᶜ-ı mekr ü hīle ile sirkat ederler.

[وأما المكدي فإنه إذا طلب ما سعى فيه غيره وقيل له اتعب واعمل كما عمل غيرك فمالك والبطالة فلا يعطى شيئاً فافتقروا إلى حيلة في استخراج الأموال وتمهيد العذر لأنفسهم في البطالة فاحتالوا للتعلل بالعجز إما بالحقيقة كجماعة يعمون أولادهم وأنفسهم بالحيلة ليعذروا بالعمى فيعطون وإما بالتعامي والتفالج والتجانن والتمارض وإظهار ذلك بأنواع من الحيل مع بيان أن تلك محنة أصابت من غير استحقاق ليكون ذلك سبب الرحمة وجماعة يلتمسون أقوالاً وأفعالاً يتعجب الناس

منها حتى تنبسط قلوبهم عند مشاهدتها فيسخوا برفع اليد عن قليل من المال في حال التعجب ثم قد يندم بعد زوال التعجب ولا ينفع الندم وذلك قد يكون بالتمسخر والمحاكاة والشعبذة والأفعال المضحكة وقد يكون بالأشعار الغريبة والكلام المنثور المسجع مع حسن الصوت والشعر الموزون أشد تأثيراً في النفس لا سيما إذا كان فيه تعصب يتعلق بالمذاهب كأشعار مناقب الصحابة وفضائل أهل البيت أو الذي يحرك داعية العشق من أهل المجانة كصنعة الطبالين في الأسواق وصنعة ما يشبه العوض وليس بعوض كبيع التعويذات والحشيش الذي يخيل بائعه أنها أدوية فيخدع بذلك الصبيان والجهال وكأصحاب القرعة والفأل من المنجمين ويدخل في هذا الجنس الوعاظ والمكدون على رءوس المنابر إذا لم يكن وراءهم طائل علمي وكان غرضهم استمالة قلوب العوام وأخذ أموالهم بأنواع الكدية وأنواعها تزيد على ألف نوع وألفين وكل ذلك استنبط بدقيق الفكرة لأجل المعيشة]

Ve dilenci makūlesi ise o dahi dīgerinin saᶜyi ile hāsıl olan mālı taleb ederse "Senin dīgerin yorulup iş işlediği gibi sen dahi yorulup kendi nefsine bir iş işle de geçin, senin batālet ve tenbelliğe nen vardır!" denilir de ona bir şeyᵓ verilmez ve bu cihetten o dahi batāletlikte nefsine temhīd-i ᶜözr etmek için istihrāc-ı emvālde bir hīleye müftekır olur ve ᶜacze taᶜallül için her biri birer hīleye zāhib oldu ki baᶜzıları hakīkaten nefslerine ᶜözrler peydā ettiler, meselā evlādını hakīkaten kör ederler tā ki körlük ile maᶜzūr tutulup da ona sadaka verilir veyāhūd yalandan teᶜāmī ederler veyāhūd tefālüc ve tecānün ve temāruzu izhārıyla dilencilik ederler ve bu gibi envāᶜ-ı hiyel ile dilenciliği kār ve sanᶜat ederler ve maᶜa-zālik sebeb-i rahmet olmak üzere her biri min-gayri istihkāk bu mihnete giriftār olduğunu ᶜāleme gösterir. Ve onlardan bir cemāᶜat nāsa bādī-i taᶜaccüb olan akvāl ve efᶜāli iltimās ederler tā ki kulūb-i nās ondan münbasit olup müşāhedesiyle ve taᶜaccübleri hālinde māldan bir kalīl şeyᵓ üzerinden refᶜ-i yed etmeğe sehā ve cömertlik edeler ve taᶜaccübleri zevālinde dahi refᶜ-i yedliklerine nādim ve peşīmān olup ve o nedāmet onlara menfaᶜat vermez ve o dahi envāᶜ ile cārī olur ki kimi maskaralık veyā zevzeklik veyā sotarılık[60] eder ve kimi ᶜālimi taklīd ve muhākāt eder ve kimi cānbāzlık ve oyunbāzlık ve hayālbāzlık ve

60 Soytarılık.

güldürecek işleri işler ve kimi eşʿār-ı garībe ve kelām-ı müseccaʿ vü mensūr ile gazelhān ve kıssahānlık ile eğlencelik eyler ve kimi hüsn-i savt ve tenaggum ile halkı eğlendirir. Lā-siyyemā kelām-ı mevzūn ile hūb sedānın kulūbda olan teʾsīri daha ziyāde eşedd olur ve ʿale'l-husūs mezāhibe müteʿallik bir taʿassub gazelātı olursa ki menākıb-ı sahābe ve ehl-i beytin fezāili eşʿārı gibi veyā ehl-i mecāneden dāʿiye-i ʿışk u garāmı tehyīc eder, meselā şarkı ve rubāʿī okumak gibi olursa bunların teʾsīri nefste daha ziyāde şedīd olur, nitekim çarşılarda olan darb-ı tubūl gibi ve ʿıvazlıya benzer baʿzı sanīʿalar gibi ki zāhirde ʿıvazlı bir iş görünür de lākin hakīkaten ʿıvazı olmaz, meselā taʿvīzāt ve nüshaların beyʿi gibi çocuğu aldatıp birtakım giyāhı edviye ve dermān ve ʿilācdır diye satar ve bu tahāyül ve tahyīlāt ile ceheleye hadīʿa eyler ve kimi kurʿa atıp fāl açar ve müneccimlik eyler. Ve bu cinse gürūh-ı vāʿizīn dahi dāhil olurlar ki bī-fāide-i ʿilmiyye ruʾūs-ı menābir üzere dilencilik ederler veyāhūd kerāsiyy-i vaʿz üzere nush eder, cerrārān gibi tekellüm ederler ve vaʿz ve nasīhatlerinden murādları ancak kulūb-i ʿavāmmın istimālesiyle envāʿ-ı kidye eyleye, onların māllarını almaktır. Ve'l-hāsıl bu tahāyülün envāʿı bin ve iki binden ziyādedir ve bu tasannuʿātın kāffesi dirlik ve maʿīşet için dekāyık-ı fikr ile istinbāt olunmuşlardır.

[فهذه هي أشغال الخلق وأعمالهم التي أكبوا عليها وجرهم إلى ذلك كله الحاجة إلى القوت والكسوة ولكنهم نسوا في أثناء ذلك أنفسهم ومقصودهم ومنقلبهم ومآبهم فتاهوا وضلوا وسبق إلى عقولهم الضعيفة بعد أن كدرتها زحمة الاشتغالات بالدنيا خيالات فاسدة فانقسمت مذاهبهم واختلفت آراؤهم [51] على عدة أوجه]

İşte üzerine halāyık bilikip kapanmış bulundukları eşgāl bunlardır ve onları bunun cemīʿisine çekip götüren kūt ve kisveye olan ihtiyācdır velākin bu eşgāl içinde kendi nefslerini ve garaz u maksadlarını ve münkaleb ve merciʿlerini ferāmūş edip unuttular da tāyih ve hayrān olup yolu itirerek dāll ve zāyiʿ oldular ve zahmet-i iştigālāt-ı dünyāviyye ile ʿukūl-ı zaʿīfeleri mükedder olduktan sonra birtakım hayālāt-ı fāside ʿakllarına sebkat edip tā ki mezāhib ve ārāları evcüh-i ʿadīdeye münkasım olup dağıldı ve araları dahi muhtelif oldu.

[فطائفة غلبهم الجهل والغفلة فلم تنفتح أعينهم للنظر إلى عاقبة امورهم فقالوا المقصود أن نعيش أياماً في الدنيا فنجتهد حتى نكسب القوت ثم نأكل حتى نقوى على الكسب ثم نكسب حتى نأكل فيأكلون ليكسبوا ثم يكسبون ليأكلوا وهذا مذهب الفلاحين والمحترفين ومن ليس له تنعم في الدنيا ولا قدم في الدين فإنه يتعب نهاراً ليأكل ليلاً ويأكل ليلاً ليتعب نهاراً وذلك كسير السواني فهو سفر لا ينقطع إلا بالموت]

Ki bir tāifeye cehl ve gaflet galebe edip umūrları ᶜākıbetlerine bakmak için gözleri açılmadı, ancak "Biz dünyāda bir müddet geçinip taᶜayyüş edeceğimizden maksūd odur ki kūtu kazanmak için biz cehd ve cidd edelim ve kesbe muktedir olmak üzere kazandığımızı ekl edelim ve ᶜale't-tevālī ekl etmek için kazanmağa çalışalım" dediler yaᶜnī dünyāya gelmelerinden garaz ancak dünyāda bir eyyām geçinmektir ve geçinmeleri kūta muhtāc bulunduğundan tahsīl-i kūt için ictihādları farzdır tā ki kesblerine taᶜayyüş edeler ve ekl için kesb ederler ve kesbe iktidārları olmak için ekl ederler ve bu zuᶜm ve iᶜtikādda kalıp tā ki kesbe iktidārları olmak için ekl ettiler ve ekl etmek için kesb ettiler. Ve bu zuᶜm ve efkār-ı kāside mezheb-i fellāhīn ü muhterifīn olup ki dünyāda tenaᶜᶜum ve dīnde kademi olmayan cehele ve nādānların kīşidir, zīrā ki gecelerde ekl etmek için gündüzlerde yorulup meşakkatleri çekerler ve bu gidiş derin kuyulardan suyu çeken develerin seyrleri gibidir ki bu bir seferdir ki ancak ölüm ile kesilir.

[وطائفة أخرى زعموا أنهم تفطنوا الأمر وهو أنه ليس المقصود أن يشقى الإنسان بالعمل ولا يتنعم في الدنيا بل السعادة في أن يقضي وطره من شهوة الدنيا وهي شهوة البطن والفرج فهؤلاء نسوا أنفسهم وصرفوا هممهم إلى اتباع النسوان وجمع لذائذ الأطعمة يأكلون كما تأكل الأنعام ويظنون أنهم إذا نالوا ذلك فقد أدركوا غاية السعادة فشغلهم ذلك عن الله تعالى وعن اليوم الآخر]

Ve dīger bir tāife zann ettiler ki onlar emr-i dünyāviyyeden kazā-ı vatar u hācāttadır, yaᶜnī zuᶜm ettiler ki dünyāya gelmelerinden maksūd ancak tenaᶜᶜum etmektir ki şehevāt-ı dünyāviyyeden kazā-ı vatardır ve şehevāt-ı dünyāviyye şehvet-i batn u fercden ᶜibārettir. İşte bu tāife kendi nefslerini unutmuşlar ve ittibāᶜ-ı nisā ve cemᶜ-i lezāiz-i etᶜimeye him-

metlerini sarf etmişler, enᶜām ekl ettikleri gibi ekl ederler ve zann ederler ki onlar bu maksada nāil olurlarsa saᶜādetin gāyesine ulaşmış olurlar ve bu garaz u maksad onları Allāhu taᶜālānın zikrinden ve yevm-i āhirin tefekkür ve tedebbüründen meşgūl etti.

[وطائفة ظنوا أن السعادة في كثرة المال والاستغناء بكثرة الكنوز فأسهروا ليلهم وأتعبوا نهارهم في الجمع فهم يتعبون في الأسفار طول الليل والنهار ويترددون في الأعمال الشاقة ويكتسبون ويجمعون ولا يأكلون إلا قدر الضرورة شحاً وبخلاً عليها أن تنقص وهذه لذتهم وفي ذلك دأبهم وحركتهم إلى أن يدركهم الموت فيبقى تحت الأرض أو يظفر به من يأكله في الشهوات واللذات فيكون للجامع تعبه ووباله وللآكل لذته ثم الذين يجمعون ينظرون إلى أمثال ذلك ولا يعتبرون]

Ve dīger tāife zann ettiler ki saᶜādet ancak mālın kesretindedir ki kesret-i künūz ile olan istignā ve zenginliktedir ve teksīr-i māl ve künūz için gecelerinde gözlerini uykudan mahrūm edip nefslerini ishār ile rencīde ve gündüzlerinde dahi yorgunluk ile ebdānlarını āzürde ve pejmürde ederler ve mālın cemᶜ ve kenz ve iddihārına envāᶜ-ı mihen ü meşakkāta mütehammil ve mürtekib olurlar ki tūl-i leyl ü nehārlarında seferlerde yorulurlar ve aᶜmāl-i şākkada tereddüd ederler ve emvāli kazanıp saklarlar da emvāle muhabbet ve şuhh ve buhllerinden nāşī mikdār-ı zarūretten ziyāde bir şeyᵓ ekl etmezler yaᶜnī eksik olmak havfından dahi o emvālden bir şeyᵓ yemezler meğer ki kūt-ı lā-yemūt mikdārı ola ki onların lezzetleri yalnız kenz-i māl ve teksīr-i künūz iledir ve ölüm onlara vāsıl oluncaya dek deᵓb ve hareketleri budur ve o vechle hālik olup gittikten sonra o nukūdāt-ı mecmūᶜa vü meknūzeleri yā zīr-i zemīnde medfūn kalır veyāhūd onu şehevāt ve lezzātta ekl edecek dīger ādemler onunla zafer bulurlar ve yorgunluk ve günāhı onları cemᶜ edene kalır ve lezzeti dahi onu ekl edenlere kalır ve bu sūretle çalışıp emvāli cemᶜ edenlerin ve emsāllerine bakıp onlardan ᶜibret almazlar.

[وطائفة ظنوا أن السعادة في حسن الاسم وانطلاق الألسنة بالثناء والمدح بالتجمل والمروءة فهؤلاء يتعبون في كسب المعاش ويضيقون على أنفسهم في المطعم والمشرب ويصرفون جميع مالهم إلى الملابس الحسنة والدواب النفيسة

ويزخرفون أبواب الدور وما يقع عليها أبصار الناس حتى يقال إنه غني وإنه ذو ثروة ويظنون أن ذلك هو السعادة فهمتهم في نهارهم وليلهم في تعهد موقع نظر الناس]

Ve bir tāife zann ettiler ki saᶜādet ancak nīk-i nām ve hüsn-i ism ve iktisāb-ı medh ü sitāyiştedir ki tecemmül ve ārāyiş ile elsine-i nās onların hakklarında medh ü senā ile müntalık olmaktadır ve bunlar ise kesb-i maᶜāşta yorulurlar ve matᶜam ve meşrebde [52] nefsleri üzerine tazyīk ederler ve cemīᶜ-i māllarını elbise-i hasene ve devābb-ı nefīse ve zīnet ve ārāyişe sarf ederler ve hānelerinin kapılarını ve ebsār-ı nās ona vākiᶜ olan yerlerini bezetip zīnetlendirirler tā ki onların hakklarında ganī ve zengindirler denile ve saᶜādet bunu zann ederler ki gece gündüz himmetleri nazargāh-ı nās olan mevākiᶜin taᶜahhüdünde olur.

[وطائفة أخرى ظنوا أن السعادة في الجاه والكرامة بين الناس وانقياد الخلق بالتواضع والتوقير فصرفوا هممهم إلى استجرار الناس إلى الطاعة لطلب الولايات وتقلد الأعمال السلطانية لينفذ أمرهم بها على طائفة من الناس ويرون أنهم إذا اتسعت ولايتهم وانقادت لهم رعاياهم فقد سعدوا سعادة عظيمة وأن ذلك غاية المطلب وهذا أغلب الشهوات على قلوب الغافلين من الناس فهؤلاء شغلهم حب تواضع الناس لهم عن التواضع لله وعن عبادته وعن التفكر في آخرتهم ومعادهم]

Ve dīger tāife zann ettiler ki saᶜādet ancak cāh ve nās beyninde olan kerāmet ile halkın onlara olan tevāzuᶜ ve inkıyād ve tevkīrleriyledir ve bināen ᶜaleyh tāᶜatlerine nāsın keşīde ve cerrleri için himemātlarını sarf ettiler ki vilāyātı taleb ettiler ve nāstan bir tāifenin üzerlerine evāmirleri nāfiz olmak üzere aᶜmāl-i sultāniyyenin taklīdine ragbet ve gūşiş eylediler ve böyle reʾy ve iᶜtimād ederler ki eger vilāyetleri geniş olup reᶜāyāları onlara münkād olurlarsa artık ᶜazīm bir saᶜādet ile mesᶜūd olmuşlar ki gāyet-i taleb ve müntehā-i murād odur. Ve kulūb-i gāfilīne agleb olan şehevāt budur, yaᶜnī nāsın magfellerine en ziyāde gālib olan şehvet bu şehvettir ve bu şehvet her bir şeyʾin şehvetinden ziyāde kulūb-i gāfilīne gālib ve müstevlīdir. İşte bunların işleri onlara tevāzuᶜ-ı nāsın muhabbetidir ve iştigālleri bununladır tā ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'e tevāzuᶜ ve ᶜibādet etmekten onları meşgūl eder ve āhiret ve maᶜādlarına tefekkür etmekten dahi onları mülhī ve meşgūl eyler demektir.

[ووراء هؤلاء طوائف يطول حصرها تزيد على نيف وسبعين فرقة كلهم قد ضلوا وأضلوا عن سواء السبيل وإنما جرهم إلى جميع ذلك حاجة المطعم والملبس والمسكن ونسوا ما تراد له هذه الأمور الثلاثة والقدر الذي يكفي منها وانجرت بهم أوائل أسبابها إلى أواخرها وتداعى بهم ذلك إلى مهاو لم يمكنهم الرقي منها فمن عرف وجه الحاجة إلى هذه الأسباب والأشغال وعرف غاية المقصود منها فلا يخوض في شغل وحرفة وعمل إلا وهو عالم بمقصوده وعالم بحظه ونصيبه منه وأن غاية مقصوده تعهد بدنه بالقوت والكسوة حتى لا يهلك وذلك إن سلك فيه سبيل التقليل اندفعت الأشغال عنه وفرغ القلب وغلب عليه ذكر الآخرة وانصرفت الهمة إلى الاستعداد له وإن تعدى به قدر الضرورة كثرت الأشغال وتداعى البعض إلى البعض وتسلسل إلى غير نهاية فتتشعب به الهموم ومن تشعبت به الهموم في أودية الدنيا فلا يبالي الله في أي واد أهلكه منها فهذا شأن المنهمكين في أشغال الدنيا]

Ve bu zikr ettiğimiz tāifelerin ardı sonra pek çok tavāif vardır ki hasrı uzun olur ve yetmiş bu kadar fırkadan ziyāde olur ki kāffesi dalālete düşmüşler ve doğru yoldan halkı şaşırıp ızlāl etmişler. Ve bunların cemīᶜisine onları çekip götüren şeyᵓ ancak matᶜam ve melbes ve meskenin ihtiyācıdır ki işbu umūr-ı selāse ona murād olunan garazı unutmuşlar yaᶜnī işbu umūr-ı selāseden kifāyet eden kadr ile onları müstevcib olan maksadı nisyān etmişler. Ve şol umūr-ı selāsenin evāil-i esbābı onlarla evāhirine müncer olup tā ki onları mehāvīye düşürmeğe mütedāᶜī oldular ki bunları böyle bir mehāvīye sürüp sevk etti ki onlardan terakkī edip çıkmak mümkin değildir. Ve o ki işbu esbāb ve eşgāl-i zarūrīye olan vech-i hāceti bilir de ondan gāye-i maksūdu anlar, bir iş ve kār ve şugl ve ᶜamel ve hirfeye dalıp havz etmez illā ki maksūduna ve ondan olan behre ve hazz ve nasībine ᶜālim olmaz ki maksūduna ᶜālim ve işleyecek kār ve sanᶜattan behre ve nasībine dānā olarak havz eder ve bilir ki gāye-i maksūdu ancak helāktan kūt ve kisvet ile bedenin taᶜahhüd ve vikāyesidir ve eger sebīl taklīl ile taᶜahhüdünde sālik olup kadr-i zarūretten ziyādeye heves etmezse lābüdd ondan eşgāl mündefiᶜ olur ve kalb dahi boş kalıp o gavāilden fārig olur ve kalbine zikr-i āhiret galebe eder ve ona müstaᶜidd ve āmāde olmağa himmeti munsarif olur. Ve eger

mikdār-ı zarūrīye tecāvüz ve taᶜaddī edip refāh ve saᶜatle geçinmeğe kıyām eder ise lā-mahāle ona eşgāl çok olur ve eşgāli yekdīgerine mütedāᶜī olup ilā-gayri nihāye müteselsil olurlar ve o vakt onunla hümūm dahi müteşaᶜᶜib olur. Ve kim ki dünyā vādīlerinde onunla hümūm müteşaᶜᶜib olduysa Allāhu taᶜālā hazretleri ondan hangi vādīde onu ihlāk ettiğine mübālāt etmez. İşte eşgāl-i dünyāda münhemik olanların hāl ve şeᵓnleri budur.

[وتنبه لذلك طائفة فأعرضوا عن الدنيا فحسدهم الشيطان ولم يتركهم وأضلهم في الإعراض أيضاً حتى انقسموا إلى طوائف فظنت طائفة أن الدنيا دار بلاء ومحنة والآخرة دار سعادة لكل من وصل إليها سواء تعبد في الدنيا أو لم يتعبد فرأوا أن الصواب في أن يقتلوا أنفسهم للخلاص من محنة الدنيا وإليه ذهب طوائف من العباد من أهل الهند فهم يتهجمون على النار ويقتلون أنفسهم بالإحراق ويظنون أن ذلك خلاص لهم من محن الدنيا وظنت طائفة أخرى أن القتل لا يخلص بل لا بد أولاً من إماتة الصفات البشرية وقطعها عن النفس بالكلية وأن السعادة في قطع الشهوة والغضب ثم أقبلوا على المجاهدة وشددوا على أنفسهم حتى هلك بعضهم بشدة الرياضة وبعضهم فسد عقله وجن وبعضهم مرض وانسد عليه الطريق في العبادة وبعضهم عجز عن قمع الصفات بالكلية فظن أن ما كلفه الشرع محال وأن الشرع تلبيس لا أصل له فوقع في الإلحاد وظهر لبعضهم أن هذا التعب كله لله وأن الله تعالى مستغن عن عبادة العباد لا ينقصه عصيان عصيان عاص ولا تزيده عبادة متعبد فعادوا إلى الشهوات وسلكوا مسلك الإباحة وطووا بساط الشرع والأحكام وزعموا أن ذلك من صفاء [53] توحيدهم حيث اعتقدوا أن الله مستغن عن عبادة العباد]

Ve bir tāife ona mütenebbih olup dünyādan iᶜrāz etmişler ve şeytān onlardan kıskanıp onları terk etmedi ve şol iᶜrāz ve yüz çevirmeklikte dahi onları ızlāl etti tā ki onlar dahi birkaç tāifeye münkasım oldular ki bir tāife zann ettiler ki dünyā dār-ı belā vü mihnettir ve āhiret dār-ı saᶜādettir, her kim ki āhirete vāsıl olduysa dünyāda taᶜabbüd etmiş olsun olmasın siyyāndır yaᶜnī āhirete vusūl bulduğu gibi saᶜādeti bulur. Ve dünyāda mihnet-i dünyādan kurtulmak üzere nefslerinin katlini savāb gördüler ve ehl-i Hind ᶜabedesinden birtakım ᶜibād buna zāhib olup ihrāk ile nefslerini katl ve iᶜdām etmek üzere āteşe hücūm ettiler ve hālā

āteşte nefslerini katl etmektedirler ve onu mihen-i dünyādan nefslerine halās zann ederler. Ve dīger tāife zann etti ki katl onları tahlīs etmez, ancak evvel-i emrde sıfāt-ı beşeriyyenin imātesiyle nefsten bi'l-külliyye katᶜları bir emr-i lāzım u lābüddür ve saᶜādet ancak şehvet ve gazabın katᶜındadır ve imāte-i sıfāt-ı beşeriyyeye ikbāl ve teveccüh ettiler ve mücāhedeye ikdām ve ihtimām edip be-gāyet nefsleri üzerine teşdīd ve tazyīk ettiler, tā kim baᶜzıları şiddet-i riyāzet ile hālik oldu ve baᶜzılarının ᶜaklı bozulup dīvāne ve deli oldu ve baᶜzıları hasta ve bīmār olup maraz ile ᶜibādette nefsi üzerine tarīk kapanıp sedd ve bend oldu. Ve baᶜzıları bi'l-külliyye sıfātın kalᶜ ve kamᶜından ᶜāciz kalıp zann etti ki şerᶜ-i şerīf teklīf ettiği şeyᵓ muhāl olup ve şerᶜ dahi telbīs bir şeyᵓ olup onun bir aslı yoktur ve bu iᶜtikād-ı bātıl ile ilhād ve küfre vākiᶜ oldu. Ve baᶜzılarına zāhir ve nümāyān oldu ki işbu ᶜibādet ve bu yorgunluk hepsi Allāhu taᶜālā içindir ve Allāhu taᶜālā hazretleri ᶜibādın ᶜibādetinden müstagnī olup ᶜāsīnin ᶜisyānı ondan bir nesneyi tenkīs etmez ve müteᶜabbidin ᶜibādeti ona bir nesneyi artırıp ziyāde eylemez ve bu zuᶜm ile şehevāta dönüp meslek-i ibāhaya sülūk ettiler ve şerᶜ-i şerīf ve ahkāmının bisātını büküp tayy ettiler ve bunu tevhīdlerinin safāsından olduğunu zuᶜm ettiler, çünkü ᶜibādet-i ᶜibāddan Allāhu taᶜālā müstagnī olduğunu iᶜtikād etmişler.

[وظن طائفة أن المقصود من العبادات المجاهدة حتى يصل العبد بها إلى معرفة الله تعالى فإذا حصلت المعرفة فقد وصل وبعد الوصول يستغني عن الوسيلة والحيلة فتركوا السعي والعبادة وزعموا أنه ارتفع محلهم في معرفة الله سبحانه عن أن يمتهنوا بالتكاليف وإنما التكليف على عوام الخلق ووراء هذا مذاهب باطلة وضلالات هائلة يطول إحصاؤها إلى ما يبلغ نيفاً وسبعين فرقة وإنما الناجي منها فرقة واحدة وهي السالكة ما كان عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم وأصحابه وهو أن لا يترك الدنيا بالكلية ولا يقمع الشهوات بالكلية أما الدنيا فيأخذ منها قدر الزاد وأما الشهوات فيقمع منها ما يخرج عن طاعة الشرع والعقل ولا يتبع كل شهوة ولا يترك كل شهوة بل يتبع العدل ولا يترك كل شيء من الدنيا ولا يطلب كل شيء من الدنيا بل يعلم مقصود كل ما خلق من الدنيا ويحفظه على حد مقصوده فيأخذ من القوت ما يقوي به البدن على العبادة ومن المسكن ما يحفظ عن اللصوص والحر والبرد ومن الكسوة كذلك حتى إذا فرغ القلب من شغل البدن أقبل على الله تعالى بكنه همته

واشتغل بالذكر والفكر طول العمر وبقي ملازما لسياسة الشهوات ومراقبا لها حتى لا يجاوز حدود الورع والتقوى]

Ve bir tāife dahi zann ettiler ki ᶜibādāttan maksūd ancak mücāhededir tā ki onunla Allāhu taᶜālānın maᶜrifetine vāsıl ola ve maᶜrifet hāsıl olunca ᶜābid ve mücāhid vāsıl olmuş olur ve vusūlünden sonra vesīle ve hīleden müstagnī olur ve bu zuᶜm ile saᶜy ve ᶜibādeti terk ettiler ve dahi zuᶜm ettiler ki onlar maᶜrifetullāhta onların mahalleri o mertebeye ermiş ve yücelenmiş ki maᶜrifet için tekālīf ile mümtehen olmaktan vāreste olmuşlar yaᶜnī tekālīf ile mümtehen olmaktan maᶜrifette mahalleri mürtefiᶜ olduğunu zuᶜm etmişler ki tekālīf ancak ᶜavāmm-ı halk üzerinedir. Ve bunun verāsında pek çok mezāhib-i bātıla ve dalālāt-ı hāile vü muhvife vardır ki hasr u ihsāsı yetmiş üç fırkaya uzar da bālig olur. Ve onlardan fırka-i nāciye ancak bir fırkadır ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ile ashābı sālik oldukları tarīk üzere bulunan ehl-i hakk fırkasıdır ki bi'l-külliyye dünyāyı terk etmeye ve bi'l-külliyye şehevātı kamᶜ eylemeye ki dünyādan mikdār-ı zād u tūşeyi ahz eder ve şehevātan tāᶜat-ı şerᶜ ü ᶜakldan olan şehevātı kalᶜ ve kamᶜ eyleye yaᶜnī her bir şehvete ittibāᶜ etmeye ve her bir şehveti terk eylemeye, ancak ᶜadle ittibāᶜ ede ve dünyādan dahi her bir nesneyi terk eylemeye ve dünyādan her bir nesneyi taleb etmeye ve dünyādan halk olunan mahlūkātın makāsıdını bilip de dünyāda her bir mahlūk olan şeyʾin maksūdunu anlaya da onu hadd-i maksūdu üzere hıfz eyleye ki akvāttan ᶜibādet üzerine beden onunla mütekavvī olacak nesneyi ahz ede ve meskenden dahi hırsızlardan hıfz ve harr u berdden sıyānet eder bir hāneyi ahz eder ve kisvetten dahi kezālik harr u berdi defᶜ edip ᶜavreti setr eder bir şeyʾ ahz eyleye tā ki gönül bedenin şuglünden fārig ola. Ve çün bedenin eşgālinden kalb fārig olur, künh-i himmetiyle ādem Allāhu taᶜālā hazretlerine ikbāl ve teveccüh edip tūl-i ᶜömründe zikr ve fikr ile iştigāl eder de dāimā siyāset-i şehevāta mülāzım ve mürākıb olur tā ki hudūd-ı veraᶜ u takvāyı tecāvüz ve taᶜaddī eylemeye.

[ولا يعلم تفصيل ذلك إلا بالاقتداء بالفرقة الناجية وهم الصحابة فإنه عليه السلام لما قال الناجي منها واحدة قالوا يا رسول الله ومن هم قال أهل السنة والجماعة

فقيل ومن أهل السنة والجماعة قال ما أنا عليه وأصحابي [54] وقد كانوا على النهج القصد وعلى السبيل الواضح الذي فصلناه من قبل فإنهم ما كانوا يأخذون الدنيا للدنيا بل للدين وما كانوا يترهبون ويهجرون الدنيا بالكلية وما كان لهم في الأمور تفريط ولا إفراط بل كان أمرهم بين ذلك قواما وذلك هو العدل والوسط بين الطرفين وهو أحب الأمور إلى الله تعالى كما سبق ذكره في مواضع والله أعلم تم كتاب ذم الدنيا والحمد لله أولاً وآخراً وصلى الله عليه وسلم وآله وصحبه وسلم]

Ve bunun tafsīli ancak fırka-i nāciye olan iktidā ile bilinir ve fırka-i nāciye ancak ashāb-ı Peygamberī'ye muktedī olan tāifedir, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz [61]"الناجي منها واحدة" buyurdukta yaᶜnī "Onlardan nācī olan fırka ancak yalnız bir fırkadır" diye beyān buyurdukta, sahābe: "Yā Resūlallāh, onlar kimlerdir?" diye suᵓāl ettiklerinde, efendimiz: "أهل السنة والجماعة" buyurdu yaᶜnī "Ehl-i sünnet ve cemāᶜat olanlardır." Ve "Ehl-i sünnet ve cemāᶜat kimlerdir?" denildikte, efendimiz: "ما أنا عليه وأصحابي" diye haber verdi yaᶜnī "Benim ve ashābım üzerinde bulunduğumuz tarīktir" diye fermān buyurmuş. Ve efendimiz ile ashābı nehc-i kasd u mütevassıt ve sebīl-i vāzıh üstünde idiler yaᶜnī fī-mā sebak ve tekaddem tafsīl ettiğimiz sebīl-i vāzıh ve nehc-i muktesid üzere idiler ki onlar dünyā için dünyāyı almazlardı, ancak onu dīn için alırlardı ve onlar bi'l-külliyye dünyāyı hecr edip müterehhib olmazlardı ve umūrda onların ifrāt ve tefrītleri olmazlardı, belki emrleri ifrāt ve tefrīt beynlerinde kıvām ve müstakīm idi ve ᶜadl ancak odur ve beyne't-tarefeyn olan vasat dahi odur ve vasat ahabb-ı umūrdur, yaᶜnī fī-mā sebak baᶜzı yerlerde mezkūr olduğu vech üzere Zāt-ı Zü'l-Celāl'e en ziyāde sevgili ve ehabb ancak umūrun vasatı ve ortasıdır ki ifrāt ile tefrīt beyninde olan derece-i muᶜtedile vü mütevassıtadır ve Allāhu taᶜālā savāba aᶜlemdir. İşte zemm-i dünyā kitābı dahi burada tamām oldu. Ve evvelen ve āhiren Allāhu taᶜālāya hamd ve şükr olsun ve nebī-i ᶜālī-cāh-ı Risālet-penāh efendimize dāimen ve müstemirren salāt ve selām olsun.

---

61 *Sunenu*'t-Tirmizī, 4/323, no: 2641; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 8/152, no: 7659.

KİTĀBU ZEMMİ'L-BUHLİ VE ZEMMİ HUBBİ'L-MĀLİ VE HÜVE'L-KİTĀBU'S-SĀBİᶜU MİN RUBᶜI'L-MÜHLİKĀTİ MİN KİTĀBI *İHYĀʾİ ᶜULŪMİ'D-DĪN*'İ

[كتاب ذم البخل وذم حب المال وهو الكتاب السابع من ربع المهلكات من كتاب إحياء علوم الدين]

Yaᶜnī rubᶜ-ı mühlikātın yedinci kitābı olup zemm-i buhl ve zemm-i hubb-ı māl olan kitāb ise o dahi işbu kitābdır ki *İhyāʾu ᶜUlūmi'd-Dīn* olan kitāblardandır.

Bismillāhirrahmānirrahīm

[بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله مستوجب الحمد برزقه المبسوط وكاشف الضر بعد القنوت الذي خلق الخلق ووسع الرزق وأفاض على العالمين أصناف الأموال وابتلاهم فيها بتقلب الأحوال ورددهم فيها بين العسر واليسر والغنى والفقر والطمع واليأس والثروة والإفلاس والعجز والاستطاعة والحرص والقناعة والبخل والجود والفرح بالموجود والأسف على المفقود والإيثار والإنفاق والتوسع والإملاق والتبذير والتقتير والرضا بالقليل واستحقار الكثير كل ذلك ليبلوهم أيهم أحسن عملاً وينظر أيهم آثر الدنيا على الآخرة بدلاً وابتغى عن الآخرة عدولاً وحولاً واتخذ الدنيا ذخيرة وخولا والصلاة على محمد الذي نسخ بملته مللاً وطوى بشريعته أدياناً ونحلاً وعلى آله وأصحابه الذين سلكوا سبيل ربهم ذللاً وسلم تسليماً كثيراً]

Musannif-i merhūm kāᶜide-i güzīde ve ᶜāde-i hamīdesi üzere Kurʾān-ı ᶜazīme iktidāen ve Furkān-ı hakīme iktifāen işbu kitāb-ı maᶜ-rifet-iᶜrābı miftāh-ı hayr u bereket olan besmele-i şerīfi ile iftitāh ve şükrāne-i niᶜam ve nişāne-i hikem olan kelime-i sipās ve zemzeme-i enfās olan hamdele-i mefrūzayı īrādıyla berāᶜat-ı istihlāle riᶜāyetle dī-bāceye şürūᶜ edip buyurdu ki الحمد لله مستوجب الحمد برزقه المبسوط ilh. Yaᶜnī rızk-ı mebsūtuyla müstevcib-i hamd ü sipās ve baᶜde'l-kunūt ve'l-yeʾs kāşif-i her darr u beʾs olan Allāhu ᶜazīmü'ş-şāna hamd u şükr olsun ki lutf ve imtinān ve kerem ve ihsānından halkı halk edip birle rızıklarını tevsīᶜ ve ᶜālemīne envāᶜ-ı emvāli ifāza ve tevdīᶜ ve bu hān-ı vesīᶜde onları takallüb-i ahvāl ile ibtilā ve tecrīb ve yüsr ile ᶜusr beyninde onları terdīd ederek imtihān ve taᶜrīb etti ki gınā ve fakr

arasında tamaᶜ ve yeᵓs ve servet ve iflās ve ᶜacz ve istitāᶜa ve hırs ve kanāᶜat ve buhl ve cūd ve ferah-ı mevcūd ve esef-i mefkūd ve īsār ve infāk ve tevessuᶜ ve imlāk ve tebzīr ve taktīr ve rızā-yı kalīl ve istihkār-ı kesīr ile kullarını ihtibār eyledi ki bunun cemīᶜisi tarafından ibtilā olup tā ki zāhir ve ᶜayān ve meşhūd ve nümāyān ola ki ᶜamelce hangisi ahsendir ve hangisi āhirete dünyāyı īsār ve ibdāl edip āherinden ᶜudūl ve havli ibtigā ve intihāl eder ve dünyāyı zahīre ve hadem ve haşem ittihāz eyler. Ve dahi sebeb-i saᶜādet ve vāsıta-i rahmet olan sāhib-i şerīᶜat habīb-i emcedi Hazret-i Muhammedü'l-mustafā ve āl ü ashāb-ı şürefālarına tahiyyet olarak salāt-ı dāime vü müstemirre hediyye-i methūf u mahfūf olsun ki dīn-i mübīn ve millet ü tarīk-i hasīni ile kāffe-i milel ve āyin-i [55] kefere vü mülhidīn ve milel ü nihal-ı mübtilīni nesh ve taᶜtīl etti ve şerīᶜat-ı ᶜaliyyesiyle her bir edyān-ı bātıla ve mezāhib-i ᶜātılanın kilimini büküp tayy eyledi ve ashāb-ı güzīni onun emr-i mutāᶜ ve sünnet-i seniyye-i lāzımu'l-ittibāᶜı temessüküyle sübül-i kavīme-i rabbāniyeyi hāşiᶜ ve mütezellil ve mütevāziᶜ olarak sülūk etmeleri hasebiyle onlar dahi rıdvāna sezā ve salavāt ve tahiyyāta lāyık ve müstehakk oldular, hemīşe rabbü'l-ᶜālemīn cümlelerine pek çok selām-ı sāmī ile teslīm ve tekrīm buyursun.

[أما بعد فإن فتن الدنيا كثيرة الشعب والأطراف واسعة الأرجاء والأكناف ولكن الأموال أعظم فتنها وأطم محنها وأعظم فتنة فيها أنه لا غنى لأحد عنها ثم إذا وجدت فلا سلامة منها فإن فقد المال حصل منه الفقر الذي يكاد أن يكون كفراً وإن وجد حصل منه الطغيان الذي لا تكون عاقبة أمره إلا خسرا وبالجملة فهي لا تخلو من الفوائد والآفات وفوائدها من المنجيات وآفاتها من المهلكات وتمييز خيرها عن شرها من المعوصات التي لا يقوى عليها إلا ذوو البصائر في الدين من العلماء الراسخين دون المسترسمين المغترين]

Pes-ez-īn maᶜlūm olsun ki işbu dünyā-i deniyyenin fiten ve āşūbu kesīrü'ş-şuᶜab ve'l-etrāf ve vesīᶜü'l-enhāᵓ ve'l-eknāf olup velākin fitnelerinin en ziyāde ehemm ve aᶜzamı ancak fitne-i māl u menāldir ki mihnesi her bir mihneden yüce ve mürtefiᶜdir. Ve vech-i şiddet ü ᶜizamı odur ki emvālden hīçbir ferde gınā yoktur ki her bir ferd ona muhtāc ve muztarrdır ve bulunursa ondan selāmet olmaz ve mefkūd olup bu-

lunmazsa küfr olmağa mütekārib olan fakr u fāka hāsıl olur ki mālın vicdānıyla tugyān hāsıl olur ve ʿākıbeti ancak ziyān ve hüsrān olur ve fikdānı ile hācet ve ıztırār hāsıl olur ve fakra ʿadem-i ıstıbārdan girdāb-ı küfre vukūʿuyla helāk-ı bī-pāyān dahi mütekevvin olur. Ve bi'l-cümle hadd ü taʿrīfi odur ki emvāl-i dünyā fevāid ve āfāttan hālī olmaz ve fevāidi mūcib-i necāt ve āfātı müstelzim-i helāk u fevāttır. Ve şerrinden hayrının temyīzi ise umūr-ı şedīde vü müşkileden olup ona ancak dīnde ashāb-ı besāirden olan ʿulemā-ı rāsihīn muktedir ve mütekavvī olurlar ki bī-basīre olan ʿulemā-ı müteressimīn ü mugterrīn ona mütekavvī ve tākat-mend olamazlar.

[وشرح ذلك مهم على الانفراد فإن ما ذكرناه في كتاب ذم الدنيا لم يكن نظرا في المال خاصة بل في الدنيا عامة إذ الدنيا تتناول كل حظ عاجل والمال بعض أجزاء الدنيا والجاه بعضها واتباع شهوة البطن والفرج بعضها وتشفي الغيظ بحكم الغضب والحسد بعضها والكبر وطلب العلو بعضها ولها أبعاض كثيرة ويجمعها كل ما كان للإنسان فيه حظ عاجل ونظرنا الآن في هذا الكتاب في المال وحده إذ فيه آفات وغوائل وللإنسان من فقده صفة الفقر ومن وجوده وصف الغنى وهما حالتان يحصل بهما الاختبار والامتحان ثم للفاقد حالتان القناعة والحرص وإحداهما مذمومة والأخرى محمودة وللحريص حالتان طمع فيما في أيدي الناس وتشمر للحرف والصناعات مع اليأس عن الخلق والطمع شر الحالتين وللواجد حالتان إمساك بحكم البخل والشح وإنفاق وإحداهما مذمومة والأخرى محمودة وللمنفق حالتان تبذير واقتصاد والمحمود هو الاقتصاد وهذه أمور متشابهة وكشف الغطاء عن الغموض فيها مهم]

Ve ʿale'l-infirād bunun şerhi mühimmdir, zīrā ki zemm-i dünyā kitābında bizim zikr ü īrād ettiğimiz şeyʾ bi'l-husūs mālda olmayıp ancak bi'l-ʿumūm dünyānın taʿrīfidir, çünkü dünyā her bir hazz-ı ʿācile mütenāvildir ve māl ise dünyānın baʿzı eczāsıdır ki cāh dünyānın baʿzı eczāsıdır ve batn ve ferc şehvetlerinin ittibāʿı dahi onun baʿzı eczāsıdır ve gazab ve hased hükmünü teşeffī, gayz ve ahz-ı seʾr ve intikām dahi onun baʿzı eczāsıdır ve tekebbür ve taleb-i ʿulüvv dahi onun baʿzı eczāsıdır ve onun ebʿād-ı kesīresi vardır ki onu

bir ᶜibāre cemᶜ eder ki insānın her bir hazz-ı ᶜācili dünyādır. Ve bu kitābda imdi bizim nazarımız yalnız māldadır, çünkü onda āfāt ve gavāil-i mühimme vardır, zīrā ki fikdānından insān için sıfat-ı fakr vardır ve onun vücūdundan sıfat-ı gınā vardır. Ve onlar iki hālettirler ki onlarla imtihān ve ihtibār hāsıl olur. Ve māla fākid olan kimsenin dahi iki hālet vardır ki hırs ve kanāᶜat. Ve birisi ki hırstır, mezmūmdur ve dīgeri ki kanāᶜattir, mahmūd ve memdūhtur. Ve harīsin dahi iki hāleti vardır ki birisi halkın ellerinde bulunan emvāle tamaᶜdır ve dīgeri halktan yeʾs ile sanāyiᶜ ve hirefe çemretmektir ve ikisi şerr iseler de lākin tamaᶜ öbür hāletten daha ziyāde şerrlidir. Ve māla vācid olan ādem ki zengin olan kimsedir, onun dahi iki hāleti vardır ki buhl ve şuhh hükmünce imsāk etmek ve sevāb hükmünce bezl ve infāk eylemektir. Ve onların birisi ki imsaktir, mezmūmdur ve dīgeri ki bezl ve infāktır, mahmūddur. Ve bezl ve infāk edenin dahi iki hāleti vardır ki tebzīr ve iktisāddır ve memdūh ancak hālet-i iktisāddır. Ve bunlar umūr-ı müteşābihelerdir ve gumūzu üzerinden keşf-i gıtā emr-i mühimmdir.

[ونحن نشرح ذلك في أربعة عشر فصلاً إن شاء الله تعالى وهو بيان ذم المال ثم مدحه ثم تفصيل فوائد المال وآفاته ثم ذم الحرص والطمع ثم علاج الحرص والطمع ثم فضيلة السخاء ثم حكايات الأسخياء ثم ذم البخل ثم حكايات البخلاء ثم الإيثار وفضله ثم حد السخاء والبخل ثم علاج البخل ثم مجموع الوظائف في المال ثم ذم الغنى ومدح الفقر إن شاء الله تعالى]

Ve biz bunu on dört fasl ile inşāallāh şerh edeceğiz, şöyle ki mālın zemmini beyān ederiz sonra onun medhini sonra fevāid-i mālın tafsīl ve āfātını sonra hırs ve tamaᶜın zemmini sonra hırs ve tamaᶜın ᶜilācını sonra sehāʾ ve keremin fazīletini sonra eshıyānın hikāye ve kıssalarını sonra buhlün zemmini sonra buhalānın hikāye ve kıssalarını sonra īsār ve tercīh gayr-ı fazīletini sonra sehā ve buhlün haddini sonra buhl ve imsākin ᶜilācını sonra mālda olan vezāif-i mecmūᶜayı sonra zenginlik zemmini ve yoksulluğun medhini inşāallāhu taᶜālā zikr ü beyān ederiz.

Beyānu Zemmi'l-Māli ve Kerāheti Hubbihi

[بيان ذم المال وكراهة حبه]

[قال الله تعالى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾ وَقَالَ تَعَالَى [56] ﴿إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾]

Ve mālın zemmi ile muhabbetinin kerāheti beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki onun hakkında tebāreke ve taᶜālā hazretleri buyurmuş ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾[62] Bu āyet-i kerīme sūre-i Münāfikīn'in dokuzuncu āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ey müʾminler, emvāl ve evlādınızın umūrları sizi zikrullāh olan namāz ve sāir ᶜibādetten alıkomasın. Kim ki zikr-i ilāhīyi bırakıp emvāl ve evlādıyla meşgūl olursa ᶜazīm-i bākīyi hakīr-i fānīye tebdīl etmiş ziyānkārlardan olur." Ve dīger bir āyette ﴿إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾[63] Bu āyet dahi sūre-i Tegābün'ün on beşinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Emvāl ve evlādınız size beliyyedir ki sizi Allāhu taᶜālāya zikr ve tāᶜat ve muhabbetten igfāl ederler. Allāhu taᶜālāya tāᶜat ve muhabbeti cümleden ezyed ve gālib olanlara ecr-i ᶜazīm vardır."

[فمن اختار ماله وولده على ما عند الله فقد خسر وغبن خسرانا عظيما وقال عز وجل ﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ﴾ الآية وقال تعالى ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغَى (٦) أَنْ رَآهُ اسْتَغْنَى﴾ فَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّهِ الْعَلِيِّ العظيم وقال تعالى ﴿أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ (١) حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ﴾]

Ve o ki kendi māl ve veledini Allāhu taᶜālānın ᶜindinde olan ecr-i ᶜazīm üzerine īsār ve tercīh ve ihtiyār eder, elbette ᶜazīm hüsrān ile hāsir ve ziyānkār ve magbūn olmuş olur. Ve dahi buyurmuş ki ﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ﴾[64] Yaᶜnī "Kim

62 Münāfikūn, 63/9.

63 Tegābün, 64/15.

64 Hūd, 11/15.

ki hayāt-ı dünyā ile zīnetini isterse" ilā-āhirihi. Ve dahi buyurmuş ki ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغَى (٦) أَنْ رَآهُ اسْتَغْنَى﴾[65] Yaᶜnī "Hakkā ki insān kendiyi ganī gördükte haddini tecāvüz edip rabbisine tugyān ve kibr eder." Ve dahi buyurmuş ki ﴿أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ (١) حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ﴾[66] Yaᶜnī "Sizin kavminizin kesretiyle iftihār etmek sizi meşgūl etti" ilā-āhirihi ki bu āyāt-ı kerīmenin mefhūmları mālın zemmidir.

[وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "حُبُّ الْمَالِ وَالشَّرَفِ يُنْبِتُ النِّفَاقَ فِي الْقَلْبِ كَمَا يُنْبِتُ الْمَاءُ الْبَقْلَ" وقال صلى الله عليه وسلم "مَا ذِئْبَانِ ضَارِيَانِ أَرْسَلَا فِي زَرِيبَةِ غَنَمٍ بِأَكْثَرَ إِفْسَادًا فِيهَا مِنْ حُبِّ الشَّرَفِ وَالْمَالِ وَالْجَاهِ فِي دِينِ الرَّجُلِ الْمُسْلِمِ" وقال صلى الله عليه وسلم "هَلَكَ الْمُكْثِرُونَ إِلَّا مَنْ قَالَ بِهِ فِي عِبَادِ اللهِ هَكَذَا وَهَكَذَا، وَقَلِيلٌ مَا هُمْ" وقيل يا رسول الله "أَيُّ أُمَّتِكَ شَرٌّ قَالَ الْأَغْنِيَاءُ" وقال صلى الله عليه وسلم "سَيَأْتِي بَعْدَكُمْ قَوْمٌ يَأْكُلُونَ أَطَايِبَ الدُّنْيَا وَأَلْوَانَهَا وَيَرْكَبُونَ فَرَهَ الْخَيْلِ وَأَلْوَانَهَا وَيَنْكِحُونَ أَجْمَلَ النِّسَاءِ وَأَلْوَانَهَا وَيَلْبَسُونَ أَجْمَلَ الثِّيَابِ وَأَلْوَانَهَا لَهُمْ بُطُونٌ مِنَ الْقَلِيلِ لَا تَشْبَعُ وَأَنْفُسٌ بِالْكَثِيرِ لَا تَقْنَعُ عَاكِفِينَ عَلَى الدُّنْيَا يَغْدُونَ وَيَرُوحُونَ إِلَيْهَا اِتَّخَذُوهَا آلِهَةً مِنْ دُونِ إِلَهِهِمْ وَرَبًّا دُونَ رَبِّهِمْ إِلَى أَمْرِهَا يَنْتَهُونَ وَلِهَوَاهُمْ يَتَّبِعُونَ فَعَزِيمَةٌ مِنْ محمد بْنِ عَبْدِ اللهِ لِمَنْ أَدْرَكَهُ ذَلِكَ الزَّمَانُ مِنْ عَقِبِ عَقِبِكُمْ وَخَلْفِ خَلْفِكُمْ أَنْ لَا يُسَلِّمَ عَلَيْهِمْ وَلَا يَعُودَ مَرْضَاهُمْ وَلَا يَتَّبِعَ جَنَائِزَهُمْ وَلَا يُوَقِّرَ كَبِيرَهُمْ فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَقَدْ أَعَانَ عَلَى هَدْمِ الْإِسْلَامِ"]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz, zemminde buyurmuş ki "حُبُّ الْمَالِ وَالشَّرَفِ يُنْبِتُ النِّفَاقَ فِي الْقَلْبِ كَمَا يُنْبِتُ الْمَاءُ الْبَقْلَ"[67] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi "Māl ve şerefin hubbu nifākı kalbde inbāt eder, nitekim su otu inbāt eyler." Ve dahi buyurmuş ki "مَا ذِئْبَانِ ضَارِيَانِ أَرْسَلَا فِي زَرِيبَةِ غَنَمٍ بِأَكْثَرَ إِفْسَادًا فِيهَا مِنْ حُبِّ الشَّرَفِ وَالْمَالِ وَالْجَاهِ فِي دِينِ الرَّجُلِ الْمُسْلِمِ"[68] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Koyun ağılına salıverilmiş olan iki yırtıcı kurtların ifsādları dīn-i recül-i müslimde māl ve cāh şereflerinin hubbu ziyān

65 Alak, 96/6-7.

66 Tekāsür, 102/1-2.

67 el-Beyhakī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 10/377, no: 21008; *Sunenu* Ebī Dāvūd, 7/287, no: 4927, "حُبُّ الْمَالِ وَالشَّرَفِ" yerine "الغناء" şeklinde.

68 *Musnedu*'l-Bezzār, 12/295, no: 6129; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 1/236, no: 772; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu's-Sagīr*, 2/149, no: 943.

ve zarar ve ifsādından çok değildir" yaᶜnī māl ve cāh şereflerinin hubbu, müslim ādemin dīnine ettikleri ifsād pek çoktur ki koyun yatağına koyuverilen iki yırtıcı kurdun zarar ve ifsādından daha ziyāde çoktur. Bu kesret fesādından kināye olup zāhiri bir temsīldir ki kudurup ᶜakūr bir kurt koyun ağılına düşerse agnāma ne kadar ziyān ve zarar ederse hubb-ı māl ı cāh dahi onun gibi dīn-i müslime zarar ve ziyān eder, belki onun zararı daha ziyāde çoktur demek olur. Ve dahi buyurmuş ki "هَلَكَ الْمُكْثِرُونَ إِلَّا مَنْ قَالَ بِهِ فِي عِبَادِ اللهِ هَكَذَا وَهَكَذَا، وَقَلِيلٌ مَا هُمْ"[69] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Müksir olanlar hālik oldular meger ki ᶜibādullāh içinde onunla böyle böyle söyleye ve onlar yaᶜnī böyle böyle söyleyen az kimselerdir" ki hīç gibidirler. Ve dahi efendimize "Ümmetinizin şerri hangi ādemlerdir?" denildikte, efendimiz: "الْأَغْنِيَاءُ"[70] yaᶜnī "Zengin ādemlerdir" diye beyān buyurmuş. Ve dahi buyurmuş ki "سَيَأْتِي بَعْدَكُمْ قَوْمٌ يَأْكُلُونَ أَطَايِبَ الدُّنْيَا وَأَلْوَانَهَا وَيَرْكَبُونَ فَرَهَ الْخَيْلِ وَأَلْوَانَهَا وَيَنْكِحُونَ أَجْمَلَ النِّسَاءِ وَأَلْوَانَهَا وَيَلْبَسُونَ أَجْمَلَ الثِّيَابِ وَأَلْوَانَهَا لَهُمْ بُطُونٌ مِنَ الْقَلِيلِ لَا تَشْبَعُ وَأَنْفُسٌ بِالْكَثِيرِ لَا تَقْنَعُ عَاكِفِينَ عَلَى الدُّنْيَا يَغْدُونَ وَيَرُوحُونَ إِلَيْهَا اِتَّخَذُوهَا آلِهَةً مِنْ دُونِ إِلَهِهِمْ وَرَبًّا دُونَ رَبِّهِمْ إِلَى أَمْرِهَا يَنْتَهُونَ وَلِهَوَاهُمْ يَتَّبِعُونَ فَعَزِيمَةٌ مِنْ محمد بْنِ عَبْدِ اللهِ لِمَنْ أَدْرَكَهُ ذَلِكَ الزَّمَانُ مِنْ عَقِبِ عَقِبِكُمْ وَخَلْفِ خَلْفِكُمْ أَنْ لَا يُسَلِّمَ عَلَيْهِمْ وَلَا يَعُودَ مَرْضَاهُمْ وَلَا يَتَّبِعَ جَنَائِزَهُمْ وَلَا يُوَقِّرَ كَبِيرَهُمْ فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَقَدْ أَعَانَ عَلَى هَدْمِ الْإِسْلَامِ"[71] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Sizden sonra bir kavm dünyāya gelecekler ki dünyānın etāib-i etᶜime vü elvānını ekl ederler ve atların en ziyāde güzel ve ferehlisi ve elvānını süvār olup rükūb ederler ve insānın en ziyāde cemīl olanını ve elvānını nikāh ederler ve ecmel siyāb ve elvānını giyerler; onlara böyle bir butūn ve karınlar var ki kalīl ve az şeyden tok olmazlar

---

69 *Cāmiᶜu* Maᶜmer b. Rāşid, 11/283, no: 20547; *Musnedu* Ahmed, 13/447, no: 8084.

70 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 262; *Musnedu*'l-Bezzār, 16/243, no: 9415; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 7/372; "شِرَارُ أُمَّتِي الَّذِينَ وُلِدُوا فِي النَّعِيمِ" şeklinde.

71 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 3/24, no: 2351; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 8/107, no: 7512; et-Taberānī, *Musnedu*'ş-Şāmiyyīn, 2/342, no: 1458; "سَيَكُونُ رِجَالٌ مِنْ أُمَّتِي يَأْكُلُونَ أَلْوَانَ الطَّعَامِ، وَيَشْرَبُونَ أَلْوَانَ الشَّرَابِ، وَيَلْبَسُونَ أَلْوَانَ الثِّيَابِ، يَتَشَدَّقُونَ فِي الْكَلَامِ، أُولَئِكَ شِرَارُ أُمَّتِي" şeklinde.

ve böyle de bir nefsleri var ki kesīr ile kanāᶜat etmezler, dünyāya ᶜākif olup ona gidip gelirler ve onu ilāh gibi tutup temessük ederler ki ona hizmet edip Allāh'a ᶜibādet etmezler de hizmet-i dünyāyı ᶜibādet-i rabbānī üzerine takdīm ederler ve onu min dūnillāh rabb yaᶜnī sāhib ittihāz edip ki rabblerinin gayrısına hasr-ı nefs ederek sarılırlar ve dünyānın emrine müntehī olurlar ve hevālarına ittibāᶜ ederler. Artık Muhammed b. ᶜAbdullāh'tan sizin ᶜakibinizin ᶜakibinden ve halfinizin halfinden o zamān ona müdrik olan ādemlere ᶜazīmet ve vasiyyettir ki o kesāna selām verilmeye ve onların hastalarını ᶜiyādet ve ziyāret edilmeye ve cenāzelerini ittibāᶜ olunmaya ve kebīrlerini tevkīr ve ihtirām olunmaya. Ve kim ki o kimselere bunları işlerse yaᶜnī onlara selām verip hastalarını ᶜiyādet ederse ve cenāzelerine huzūr ve kebīrlerini tevkīr eylerse o kimse hedm-i dīn-i İslām üzerine iᶜāne etmiş olur."

[وقال صلى الله عليه وسلم "دَعُوا الدُّنْيَا لأَهْلِهَا مَنْ أَخَذَ مِنَ الدُّنْيَا فَوْقَ مَا يَكْفِيهِ أَخَذَ حَتْفَهُ وهُو لَا يَشْعُرُ" وقال صلى الله عليه وسلم "يَقُولُ ابْنُ آدَمَ مَالِي مَالِي، وَهَلْ لَكَ مِنْ مَالِكَ إِلاَّ مَا أَكَلْتَ فَأَفْنَيْتَ أَوْ لَبِسْتَ فَأَبْلَيْتَ أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيْتَ" وقال رجل "يَا رَسُولَ اللّٰهِ مَا لِي لَا أُحِبُّ الْمَوْتَ، قَالَ: هَلْ مَعَكَ مِنْ مَالٍ؟ قَالَ: نَعَمْ يَا رَسُولَ اللّٰهِ، قَالَ: قَدِّمْ مَالَكَ فَإِنَّ الْمُؤْمِنَ مَعَ مَالِهِ، إِنْ قَدَّمَهُ أَحَبَّ أَنْ يَلْحَقَهُ، وَإِنْ خَلَّفَهُ أَحَبَّ أَنْ يَتَخَلَّفَ مَعَهُ" وقال صلى الله عليه وسلم "أَخِلَّاءُ ابْنِ آدَمَ ثَلَاثَةٌ وَاحِدٌ يَتْبَعُهُ إِلَى قَبْضِ رُوحِهِ وَالثَّانِي إِلَى قَبْرِهِ وَالثَّالِثُ إِلَى مَحْشَرِهِ فَالَّذِي يَتْبَعُهُ إِلَى قَبْضِ رُوحِهِ فَهُوَ مَالُهُ وَالَّذِي يَتْبَعُهُ إِلَى قَبْرِهِ فَهُوَ أَهْلُهُ وَالَّذِي يَتْبَعُهُ إِلَى مَحْشَرِهِ فَهُوَ عَمَلُهُ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "دَعُوا الدُّنْيَا لأَهْلِهَا مَنْ أَخَذَ مِنَ الدُّنْيَا فَوْقَ مَا يَكْفِيهِ أَخَذَ حَتْفَهُ وهُو لَا يَشْعُرُ"[72] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Siz dünyāyı ehline bırakınız. Kim ki kifāyeti mā-fevkinde dünyāyı alırsa yaᶜnī ihtiyāc-ı zarūrīsinden ziyāde dünyādan bir mālı ahz ederse helākini mūcib olan nesneyi bilmeyerek ahz eder." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām buyurmuş ki "يَقُولُ ابْنُ آدَمَ مَالِي مَالِي، وَهَلْ لَكَ مِنْ مَالِكَ إِلاَّ مَا أَكَلْتَ فَأَفْنَيْتَ أَوْ لَبِسْتَ فَأَبْلَيْتَ أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيْتَ"[73] ki hulā-

---

72 *Musnedu*'l-Bezzār, 13/89, no: 6444; *Tertību'l-Emālī el-Hamīsiyye*, 2/226, no: 2221.

73 *Sunenu*'t-Tirmizī, 4/150, no: 2342; *Musnedu* Ahmed, 26/233, no: 16306;

sa-i mefhūm-ı münīfi: "İbn ādem benim mālım benim mālım der. Ve senin ekl edip ifnā ve onu giyip iblā veyāhūd onunla tasadduk edip imzā ettiğin nesneden gayrı sana bir şeyᵓ var mıdır?" Ve bir ādem ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize demiş ki "Yā Resūlallāh, benim nem vardır ki ben ölümü sevmem?" Efendimiz dahi ona: هَلْ مَعَكَ مِنْ مَالٍ؟ Yaᶜnī "Seninle bir māl var mıdır?" diye suᵓāl ve o dahi "نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ" diye cevāb iᶜtāsında efendimiz "قَدِّمْ مَالَكَ فَإِنَّ الْمُؤْمِنَ مَعَ مَالِهِ، إِنْ قَدَّمَهُ أَحَبَّ أَنْ يَلْحَقَهُ، وَإِنْ خَلَّفَهُ أَحَبَّ أَنْ يَتَخَلَّفَ مَعَهُ"[74] buyurdu ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Sen kendi mālını önünde āhirete gönderip takdīm eyle yaᶜnī mālınla tasadduk eyle, zīrā ki müᵓminin kalbi mālı ile berāberdir, eger onu takdīm ederse ona lāhık olmaklığını sever ve eger geriye bırakıp tahlīf ederse o dahi geriye onunla berāber kalıp muhallef kalmaklığını sever." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَخِلَّاءُ ابْنِ آدَمَ ثَلَاثَةٌ وَاحِدٌ يَتْبَعُهُ إِلَى قَبْضِ رُوحِهِ وَالثَّانِي إِلَى قَبْرِهِ وَالثَّالِثُ إِلَى مَحْشَرِهِ فَالّذِي يَتْبَعُهُ إِلَى قَبْضِ رُوحِهِ فَهُوَ مَالُهُ وَالَّذِي يَتْبَعُهُ إِلَى قَبْرِهِ فَهُوَ أَهْلُهُ وَالَّذِي يَتْبَعُهُ إِلَى مَحْشَرِهِ فَهُوَ عَمَلُهُ"[75] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "İbn ādemin halīl ve sevgilisi üç nesnedir ki birisi ona rūhu alınıp kabz olununcaya dek tābiᶜ olur ve ikincisi mezārına kadar ona tābiᶜ olur ve üçüncüsü mahşere dek ona tābiᶜ olur ve o ki ona kabz-ı rūhuna kadar tābiᶜ olur, o şeyᵓ onun mālıdır ve o ki mezārına kadar ona tābiᶜ olur onun ehl ve akrabāsıdır ve o ki mahşere dek ona tābiᶜ olur onun ᶜamelidir."

[وقال الحواريون لعيسى عليه السلام مالك تمشي على الماء ولا نقدر على ذلك فقال لهم ما منزلة الدينار والدرهم عندكم قالوا حسنة قال لكنهما والمدر عندي سواء وكتب سلمان الفارسي إلى أبي الدرداء رضي الله عنهما يا أخي إياك أن تجمع من الدنيا مالاً تؤدي شكره فإني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول "يجاء بصاحب الدنيا الذي أطاع الله فيها وماله بين يديه كلما تكفأ به الصراط قال له ماله امض فقد أديت حق الله في ثم يجاء بصاحب الدنيا الذي لم يطع الله

Musnedu Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 2/464, no: 1244.

74 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 224, no: 634; *Hilyetu'l-Evliyā*, 3/359.

75 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/346.

فيها وماله بين كتفيه كلما تكفأ به الصراط قال له ماله ويلك ألا أديت حق الله في فما يزال كذلك حتى يدعو بالويل والثبور'' وكل ما أوردناه في كتاب الزهد والفقر في ذم الغنى ومدح الفقر يرجع جميعه إلى ذم المال فلا نطول بتكريره وكذا كل ما ذكرناه في ذم الدنيا فيتناول ذم المال بحكم العموم لأن المال أعظم أركان الدنيا وإنما نذكر الآن ما ورد في المال خاصة قال صلى الله عليه وسلم ''إِذَا مَاتَ الْعَبْدُ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ مَا قَدَّمَ وَقَالَ النَّاسُ مَا خَلَّفَ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''لَا تَتَّخِذُوا الضَّيْعَةَ؛ فَتَرْغَبُوا فِي الدُّنْيَا'']

Ve tāife-i havāriyyīn ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāma demişler ki "Sana nen var ki sen su üzerine yürürsün ve biz ona muktedir olamıyoruz?" ᶜĪsā dahi onlara: "Sizde dīnār ve dirhemin menzileleri nicedir?" diye suᵓāl ve onlar "hasenedir" diye cevāb iᶜtālarında, ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām: "Benim ᶜindimde dīnār ile dirhem ikisi toprak parçasıyla berāber ve müsāvīdirler" diye beyān-ı vech-i imtiyāzı etmiştir yaᶜnī dīnār ve dirheme ragbetinizden su üzerine yürümeğe muktedir olamazsınız demektir. Ve Selmān-ı Fārisī ᶜaleyhi'r-rıdvān, Ebi'd-Derdā'ya bir nāmede yazmış ki "Ey benim birāderim, dünyādan şükrünü edā edemeyeceğin nesneyi cemᶜ etme, zīrā ben Resūl-i ekrem efendimizden işittim, buyururdu ki ''يُجَاءُ بِصَاحِبِ الدُّنْيَا الَّذِي''[76] ilh. ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Yevm-i kıyāmette o ki māl-ı dünyāya sāhib olup onda Allāhu taᶜālāya itāᶜat etmiş, celb olunur da mālı dahi onun önünde yürür ve sırāt üzerine önüne bakıp gittikçe onun mālı ona der ki "Sen yürü geç, sen bende Allāhu taᶜālānın hakkını edā etmişsin." Ve o ki dünyāda māla sāhib olmuş da onda Allāhu taᶜālāya itāᶜat etmemiş, o dahi mālı iki kolu arasında yüklü olarak celb olunur ve sırāt üzerine önüne bakarak gittikçe mālı ona der ki "Sana yazıklar olsun! Sen niçin bende Allāhu taᶜālānın hakkını edā etmedin!" Ve kendisi o hālden zāil olmaz tā ki nefsi üzerine veyl ve sübūr ile bed-duᶜā edip inkisār etmeye. Mā-hasal biz zühd ve fakr kitābında zemm-i gınā ve medh-i fakrda her ne ki īrād edip zikr ettikse onun cemīᶜi mālın zemmine rāciᶜ olur, artık onun bir dahi zikr ve tekrārıyla uzatmayalım ve zemm-i dünyāda her ne ki zikr ettikse o dahi bi-hükmi'l-ᶜumūm zemm-i

---

76 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/346; *Cāmiᶜu* Maᶜmer b. Rāşid, 11/97; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/195, no: 10174; *Hilyetu'l-Evliyā*, 1/214.

māla tenāvül eder, çünkü dünyānın aᶜzam erkānı māldır velākin burada biz ancak māl hakkında husūsī olarak vārid olan nusūs ve ehādīsi zikr ediyoruz. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki ''إِذَا مَاتَ الْعَبْدُ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ مَا قَدَّمَ وَقَالَ النَّاسُ مَا خَلَّفَ''[77] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Ādem ölürse melāike-i kirām derler ki "Önünde ne göndermiş?" yaᶜnī aᶜmāl-i hayrdan ne takdīm etmiş. Ve nās derler ki "Ne bırakmış ve ne terk etmiş?" Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''لَا تَتَّخِذُوا الضَّيْعَةَ؛ فَتَرْغَبُوا فِي الدُّنْيَا''[78] Yaᶜnī "Siz zayᶜayı ittihāz etmeyiniz ki dünyāyı muhabbet edersiz."

[الآثار روي أن رجلاً نال من أبي الدرداء وأراه سوءاً فقال ''اللهم من فعل بي سوءا فأصح جسمه وأطل عمره وأكثر ماله'' فانظر كيف رأى كثرة المال غاية البلاء مع صحة الجسم وطول العمر لأنه لا بد وأن يفضي إلى الطغيان ووضع علي كرم الله وجهه درهماً على كفه ثم قال أما إنك ما لم تخرج عني لا تنفعني]

Ve mālın zemminde vārid olan āsār ise onlar dahi bunlardır: Şöyle ki mervī olmuş ki zātın birisi Ebu'd-Derdā'dan bir günāh isābet edip onu incitmiş ve Ebu'd-Derdāᵓ demiş ki ''اَللَّهُمَّ مَنْ فَعَلَ بِي سُوءًا فَأَصِحَّ جِسْمَهُ وَأَطِلْ عُمُرَهُ وَأَكْثِرْ مَالَهُ'' Yaᶜnī "Ey benim ilāhım, kim ki bana bir yaramazlık işlediyse onun cismini sahīh ve ᶜilelden sālim eyle ve onun ᶜömrünü uzun eyle ve onun mālını dahi çok eyle." İşte bak ki Ebu'd-Derdāᵓ kesret-i mālı nice gāye-i belāyı görmüş ki sıhhat-i beden ve tūl-i ᶜömr ile mālın çokluğunu belānın gāyesini görüp de ona bu sūretle inkisār ve bed-duᶜā etmiştir, çünkü lābüdd sıhhat-i cism ile uzun ᶜömr kesret-i māl ile tugyāna müfdī olur ve tugyān ise elbette mūcib-i helāktir. Ve Hazret-i ᶜAlī kerremallāhu vechehu bir dirhemi onun ayası üstüne koyup dedi ki "Sen ey dirhem, sen benden çıkmadıkça sen bana bir menfaᶜat etmezsin."

---

77 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 2/382; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/84, no: 9992.

78 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 175, no: 505; *Sunenu*'t-Tirmizī, 4/565, no: 2328; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/29, no: 9906; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 14/237, no: 4035.

[وروي أن عمر رضي الله عنه أرسل إلى زينب بنت جحش بعطائها فقالت ما هذا قالوا أرسل إليك عمر بن [58] الخطاب قالت غفر الله له ثم سلت ستراً كان لها فقطعته وجعلته صرراً وقسمته في أهل بيتها ورحمها وأيتامها ثم رفعت يديها وقالت اللهم لا يدركني عطاء عمر بعد عامي هذا فكانت أول نساء رسول الله صلى الله عليه وسلم لحوقاً به]

Ve dahi rivāyet olunur ki ʿÖmer b. el-Hattāb ʿaleyhi'r-rıdvān zevcāt-ı mutahherāt-ı Hazret-i Peygamberī'den sittü'l-müʾmināt anamız Zeyneb bint Cahş ʿaleyha'r-rıdvāna ʿatāsını gönderdikte, kendisi "Bu nedir?" diye sormuş ve ona "Bunu ʿÖmer b. el-Hattāb sana göndermiştir" dediklerinde, kendisi dahi: "Allāhu taʿālā ona magfiret eyleye" diye duʿā ve onun bir sitri var idi onu çözüp o ʿatāyı surre surre edip ehl-i hānesi ve erhām ve eytāmı beyninde tefrīk ve taksīm etti ve ellerini kaldırıp duʿā etti ki "Yā Rabbi, benim bu ʿāmmımdan sonra bana ʿÖmer'in ʿatāsı vāsıl olmasın!" diye rıhletini diledi ve fi'l-hakīka efendimizin zevcātından en evvel intikāl edip ona lāhık olan zevce-i muhtereme o idi.

[وقال الحسن والله ما أعز الدرهم أحد إلا أذله الله وقيل إن أول ما ضرب الدينار والدرهم رفعهما إبليس ثم وضعهما على جبهته ثم قبلهما وقال من أحبكما فهو عبدي حقاً وقال سميط بن عجلان إن الدراهم والدنانير أزمة المنافقين يقادون بها إلى النار وقال يحيى بن معاذ الدرهم عقرب فإن لم تحسن رقيته فلا تأخذه فإنه إن لدغك قتلك سمه قيل وما رقيته قال أخذه من حله ووضعه في حقه وقال العلاء بن زياد تمثلت لي الدنيا وعليها من كل زينة فقلت أعوذ بالله من شرك فقالت إن سرك أن يعيذك الله مني فابغض الدرهم والدينار وذلك لأن الدرهم والدينار هما الدنيا كلها إذ يتوصل بهما إلى جميع أصنافها فمن صبر عنهما صبر عن الدنيا وفي ذلك قيل

إني وجدت فلا تظنوا غيره　　　أن التورع عند هذا الدرهم

فإذا قدرت عليه ثم تركته　　　فاعلم بأن تقاك تقوى المسلم]

Ve Hasen-i Basrī ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Vallāhi dirhemi bir kimse ʿazīz etmedi illā ki Allāhu taʿālā onu zelīl etmedi" yaʿnī her kim ki dirhemi ʿazīz eylerse elbette Allāhu taʿālā o kimseyi zelīl eder. Ve dahi denildi ki dīnār ve dirhem dünyāda darb olunup ihdās olunduğu anda iblīs ʿaleyhi'l-laʿne onları kaldırıp cebhesi üzerine koduktan sonra onları

öpüp takbīl etti ve şādlığından dedi ki "Kim ki sizi severse hakkā benim kulumdur." Ve Sımt b. ʿAclān demiş ki "Derāhim ve denānīr tahkīkan münāfıkların yularlarıdır ki āteşe onlarla çekilip giderler." Ve Yahyā b. Muʿāz demiş ki "Dirhem ʿakreb gibidir, eger sen onun efsūnunu bilip rukyesine kudretin olmazsa sakın sen onu alma, zīrā ki eger seni sancarsa onun ağusu seni katl eder" yaʿnī ʿakreb gibi sokup zehr ile insānı öldürür. Ve "onun rukyesi nedir?" denildikte, "Onu helāl yerden alıp hakkına komaktır." Ve ʿAlā b. Ziyād dedi ki "Dünyā bana mütemessil oldu ki onun üzerine her bir zīnetten var idi. Ben dahi onu görünce, "Ben senin şerrinden ben Allāhu taʿālaya sığınırım" dedim ve o dahi: "Eger benim şerrimden seni Allāhu taʿālānın iʿāzesi mesrūr ederse sen dīnār ve dirhemi bugz eyle." Ve bunun vechi odur ki dīnār ve dirhem dünyānın kāffesidir, çünkü cemīʿ-i envāʿına onunla mütevassıl olur ve o ki onlardan sabr eder, dünyānın kāffesinden sabr eyler. Ve bu meʾālde nazmen bir rubāʿī denilmiş ki "إني وجدت فلا تظنوا غيره" ilh. ki hulāsa-i müfādı: "Ben tahkīk edip onu buldum ki teverruʿ ancak bu dirhemin ʿindindedir, Artık siz başka şeyʾ onu zann etmeyiniz. Çün sen ona muktedir olup terk eder isen bil ki senin takvān müslimin takvāsıdır."

[وفي ذلك قيل أيضاً

لا يغرنك من المر قميص رقعه   أو إزار فوق عظم الساق منه رفعه

أو جبين لاح فيه أثر قد خلعه   أره الدرهم تعرف حبه أو ورعه]

Ve kezālik bu mazmūnda nazmen dīger bir rubāʿī denilmiş ki "لا يغرنك من المر قميص رقعه" ilā āhirihi ki hulāsa-i mahsūlü: "Ādemden ādemin yamalattığı göyneği seni magrūr etmesin ki yamalığını görüp onu zāhid iʿtikād etme, zīrā ki zühd hırka-i murakkaʿa giymesiyle değildir. Ve ayağının kemiği üstüne merfūʿ olan izārı dahi ondan seni magrūr etmesin veyāhūd onun cebīninde zuhūr ve kalʿ olunmuş olan eser dahi seni aldatmasın. Sen ona dirhemi göster de gör ki hubb ve veraʿını onunla bilirsin" yaʿnī mihekk-i zühd ancak dīnār ve dirhemdir demek olur.

[ويروى عن مسلمة بن عبد الملك أنه دخل على عمر بن عبد العزيز رحمه الله عند موته فقال يا أمير المؤمنين صنعت صنيعاً لم يصنعه أحد قبلك تركت ولدك

ليس لهم درهم ولا دينار وكان له ثلاثة عشر من الولد فقال عمر أقعدوني فأقعدوه فقال أما قولك لم أدع لهم دينار ولا درهماً فإني لم أمنعهم حقاً لهم ولم أعطهم حقاً لغيرهم وإنما ولدي أحد رجلين إما مطيع لله فالله كافيه والله يتولى الصالحين وإما عاص لله فلا أبالي على ما وقع وروي أن محمد بن كعب القرظي أصاب مالاً كثيراً فقيل له لو ادخرته لولدك من بعدك قال لا ولكني أدخره لنفسي عند ربي وأدخر ربي لولدي ويروى أن رجلاً قال لأبي عبد ربه يا أخي لا تذهب بشر وتترك أولادك بخير فأخرج أبو عبد ربه من ماله مائة ألف درهم وقال يحيى بن معاذ مصيبتان لم يسمع الأولون والآخرون بمثلهما للعبد في ماله عند موته قبل وما هما قال يؤخذ منه كله ويسئل عنه كله]

Ve dahi Mesleme b. ᶜAbdülmelik üzerine rivāyet olunur ki ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz ᶜaleyhi'r-rahmenin üzerine maraz-ı mevtinde girip demiş ki "Yā emīre'l-müᵓminīn, sen böyle bir sanīᶜ ettin ki senden evvel bir kimse onu etmemiştir, sen kendi evlādını bir dīnār ve dirheme senden mālik olmamak üzere terk ettin!" ki kendisi on üç ᶜaded evlādı var idi. ᶜÖmer dahi: "Beni oturturunuz" demekle onu oturttular ve derhāl Mesleme'ye dedi ki "Senin onlara ne bir dirhem ve ne bir dīnār terk etmedin dediğin ise onun cevābı odur ki benim onları bir hakklarından menᶜ etmemişim ve dīgerlerinin hakkını dahi ben onlara vermedim ve benim evlādım ise ancak iki ādemlerin birisidir ki yā Allāhu taᶜālāya mutīᶜdir ve Allāhu taᶜālā ona kāfīdir ve Allāhu taᶜālā sālihlere mütevellī olur veyāhūd Allāhu taᶜālāya [59] ᶜāsīdir ve ᶜāsī olursa ben düşene mübālāt etmem" diye hatm-i kelām etti. Ve dahi rivāyet olunur ki Muhammed b. Kaᶜb el-Kurazī çok māla mālik olmuş ve ona denilmiş ki "Bu mālı evlādına sen saklayıp iddihār etmiş olaydın ki senden sonra onlara kalsın." Kendisi: "Yok, ben onu kendi nefsime rabbim taᶜālānın ᶜindinde iddihār edip saklarım ve benim evlādıma Allāhu taᶜālānın lutf ve keremini iddihār eylerim" demiş. Ve dahi rivāyet olunur ki bir ādem Ebū ᶜAbdurabbihi'ye demiş ki "Ey benim birāderim, sen kendi evlādını hayr ile terk edip kendin şerr ile gitme" yaᶜnī mālını evlādına bırakıp aᶜmāl-i hayrdan tehī-dest ve müflis olarak āhirete gitme demektir. O dahi mālından yüz bin dirhemi çıkarmış. Ve Yahyā b. Muᶜāz demiş ki "İki musībettir ki evvelīn ve āhirīn onun mislleriyle güç bir musībeti işitmemişler yaᶜnī

Allāhu taᶜālānın kuluna ölümü vaktinde onun ᶜazīm iki musībeti vardır ki onun mislleri ile bir musībeti halk-ı cihān işitmemişler ki ne evvelīnde meselleriyle işitilmiş ve ne āhirīnde. "O mūsībet hangi musibetlerdir ve ne musibetlerdir?" ona denildikte dedi ki "Kāffe-i mālı ondan alınır da kāffesi üzerine mesᵓūl olur."

Beyānu Medhi'l-Māli ve'l-Cemᶜü Beynehu ve Beyne'z-Zemmi

[بيان مدح المال والجمع بينه وبين الذم]

[اعلم أن الله تعالى قد سمى المال خيرا في مواضع من كتابه العزيز فقال جل وعز ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾ الآية وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "نِعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ" وكل ما جاء في ثواب الصدقة والحج فهو ثناء على المال إذ لا يمكن الوصول إليهما إلا به وقال تعالى ﴿فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ﴾ وَقَالَ تَعَالَى مُمْتَنًّا عَلَى عِبَادِهِ ﴿وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا﴾ وقال صلى الله عليه وسلم "كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا" وهو ثناء على المال]

Ve mālın medhi ve zemm ile medhi beyninde cemᶜ etmeklik beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöylece bil ki Hakk subhānehu ve taᶜālā mālı kitāb-ı ᶜazīzinde "hayr" tesmiye etmiştir ki kaç yerde nām-ı hayr ile onu zikr etmiştir ki ez-cümle ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾[79] diye fermān buyurmuştur yaᶜnī "Hayrı terk ederse" demektir. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz dahi senāsında buyurmuş ki "نِعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ"[80] Yaᶜnī "Sālih ādeme sālih māl güzeldir." Ve sadaka ve hacc sevāblarında her ne ki vārid olmuştur kāffesi māla senādır, çünkü ancak onunla o sevāba vāsıl olmak mümkin olur. Ve dahi tebāreke ve taᶜālā demiş ki ﴿فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ﴾[81] Bu nass-ı ᶜālī

79 Bakara, 2/180.

80 el-Beyhakī, el-Ādāb, 320, no: 791; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 2/446, no: 1190.

81 Kehf, 18/82.

sūre-i Kehf'in seksen ikinci āyetindendir onun tefsīrinde denilmiş ki "Bu yetīmler bu vechle muhāfaza olundular. Rabbin taᶜālā onların ᶜakl ve rüşdü kemāl-i kuvvete bālig olup o hazīneyi Rabbin ᶜināyetiyle çıkarmalarını murād etti ki yıkılıp gayrısı ahz etmesin diye doğrulttum." Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا﴾[82] Yaᶜnī "Size emvāl ve benīn ile imdād eder ve size cennetler ve nehrler kılar." Ve bunu maᶜriz-i imtinānda fermān buyurmuş olduğundan o dahi māla medh demektir. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا"[83] Yaᶜnī "Yoksulluk küfr olmağa yakın oldu" ki bunun medlūlü dahi māla senādır.

[ولا تقف على وجه الجمع بعد الذم والمدح إلا بأن تعرف حكمة المال ومقصوده وآفاته وغوائله حتى ينكشف لك أنه خير من وجه وشر من وجه وأنه محمود من حيث هو خير ومذموم من حيث هو شر فإنه ليس بخير محض ولا شر محض بل هو سبب لأمرين جميعاً وما هذا وصفه فيمدح لا محالة تارة ويذم أخرى ولكن البصير المميز يدرك أن المحمود منه غير المذموم وبيانه بالاستمداد مما ذكرناه في كتاب الشكر من بيان الخيرات وتفصيل درجات النعم والقدر المقنع فيه هو أن مقصد الأكياس وأرباب البصائر سعادة الآخرة التي هي النعيم الدائم والملك المقيم والقصد إلى هذا دأب الكرام والأكياس إذ قيل لرسول الله صلى الله عليه وسلم "مَنْ اَكْرَمُ النَّاسِ وَأَكْيَسُهُمْ" فَقَالَ: "أَكْثَرُهُمْ لِلْمَوْتِ ذِكْرًا، وَاَشَدُّهُمْ لَهُ اسْتِعْدَادًا"]

Ve zemm ve medhinden sonra vech-i cemᶜe ancak mālın hikmeti ve onun maksūdu ve āfātını bilmeklikle vākıf olursun tā ki sana bir vechten hayr ve dīger vechten şerr olduğu açık ve münkeşif ola ki hayr olduğu haysiyyetle mahmūd ve memdūhdur ve şerr olduğu haysiyyetle mezmūm ve makdūhdur, zīrā ki ne mahz hayrdır ve ne de mahz şerrdir, ancak hayr ve şerre cemīᶜan sebebdir yaᶜnī ikisine dahi bāᶜistir. Ve o ki onun vasfı budur, lābüdd ki bir kerre medh olunur ve dīger kerre de zemm olunur velākin basīr-i mümeyyiz idrāk edip bilir ki ondan

82 Nūh, 71/12.

83 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 9/12, no: 6188; *Hilyetu'l-Evliyā*, 3/53; *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/342, no: 586.

mahmūd olan şeyʾ mezmūmun gayrısıdır ve bunun beyānı ise kitāb-ı şükrde beyān-ı hayrāt ve tafsīl-i derecāt-ı niʿamdan zikr ettiğimiz taʿrīfin imdādıyla hāsıl olur ki o tafsīlden istimdād olunur ise o beyān zāhir ve müstebān olur. Ve ondan kanāʿat veren mikdār odur ki insān-ı ʿākıl u basīr ü mümeyyiz saʿādet-i āhireti onunla kasd etmektir yaʿnī naʿīm-i dāim ve mülk-i mukīmi onunla kasd edip taleb ede ki naʿīm-i dāim ve mülk-i mukīm olan saʿādet-i āhireti māl ile kasd etmek deʾb-i kirām ve ʿukalā-ı ekyās-ı hikmet-şināstır, çünkü Resūl-i ekrem sallallāhu ʿaleyhi ve selleme denilmiş ki "Nāsın ekrem ve ekyesi kimdir?" Efendimiz "مَنْ اَكْرَمُ النَّاسِ وَأَكْيَسُهُمْ" فَقَالَ: "أَكْثَرُهُمْ لِلْمَوْتِ ذِكْرًا، وَاَشَدُّهُمْ لَهُ اسْتِعْدَادًا"[84] buyurdu yaʿnī "Onların ölüm için zikri cümleden en ziyāde çok ve ekser ve ona istiʿdādı dahi kāffeden en çok katı ve eşedd olan kimsedir" yaʿnī o kimse nāsın ekremi ve ekyesidir, çünkü bu sıfāt sıfāt-ı hukemā vü ʿārifīn ve naʿt-ı evliyā vü enbiyādır ve kim ki bunlarla muttasıf olur, lā-mahāle kerīm ve keyyis olur [60]

[وهذه السعادة لا تنال إلا بثلاث وسائل في الدنيا وهي الفضائل النفسية كالعلم وحسن الخلق والفضائل البدنية كالصحة والسلامة والفضائل الخارجة عن البدن كالمال وسائر الأسباب وأعلاها النفسية ثم البدنية ثم الخارجة فالخارجة أخسها والمال من جملة الخارجات وأدناها الدراهم والدنانير فإنهما خادمان ولا خادم لهما ومرادان لغيرهما لا لذاتهما]

Ve bu saʿādet dünyāda ancak üç vesīle ile neyl olunabilir ki bu vesāilin gayrısıyla o saʿādet hāsıl ve vāsıl olamaz ve o vesāil-i fezāil-i nefsiyye ki ʿilm ve hüsn-i huluk gibi ve fezāil-i bedeniyye ki sıhhat ve selāmet gibi ve bedenden hāric olan fezāil ki māl ve esbāb-ı sāire gibidir. Ve şol vesāilin aʿlāsı ancak fezāil-i nefsiyyedir sonra fezāil-i bedeniyyedir sonra fezāil-i hāriciyyedir kaldı ki fezāil-i hāriciyye cümlesinin ahass ve ahkarıdır ve māl ise cümle-i hāricāttandır. Ve onların ednāsı derāhim ve denānīrdir, zīrā ki onlar hizmetçilerdir ve onlara hizmetçi yoktur ve dīgerleri için murād olunurlar ki kendi zātları için murād olunmazlar.

84 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 92, no: 272; *Musnedu*'l-Hāris, 2/998, no: 1116; *Hilyetu'l-Evliyā*, 1/313.

[إذ النفس هي الجوهر النفيس المطلوب سعادتها وأنها تخدم العلم والمعرفة ومكارم الأخلاق لتحصلها صفة في ذاتها والبدن يخدم النفس بواسطة الحواس والأعضاء والمطاعم والملابس تخدم البدن وقد سبق أن المقصود من المطاعم إبقاء البدن ومن المناكح إبقاء النسل ومن البدن تكميل النفس وتزكيتها وتزيينها بالعلم والخلق ومن عرف هذا الترتيب فقد عرف قدر المال ووجه شرفه وأنه من حيث هو ضرورة المطاعم والملابس التي هي ضرورة بقاء البدن الذي هو ضرورة كمال النفس الذي هو خير ومن عرف فائدة الشيء وغايته ومقصده واستعمله لتلك الغاية ملتفتاً إليها غير ناس لها فقد أحسن وانتفع وكان ما حصل له الغرض محموداً في حقه]

Çünkü matlūb ve nefīs olan cevher ancak nefstir ve nefs ise ᶜilm ve maᶜrifet ve mekārim-i ahlāka hizmet eder tā ki onları kendi zātında bulunalar da ona sıfat olalar. Ve beden ise nefse hizmet eder ki vāsıta-i havāss u aᶜzā ile ona hizmet eyler ve metāᶜim ve melābis dahi bedene hizmet ederler, nitekim taᶜrīf-i mesbūktan müstefād olunur ki metāᶜimden maksūd ibkā-i bedendir ve menākihten maksūd ibkā-i nesldir ve bedenden maksūd tekmīl-i nefstir ve nefsin tezkiye ve tathīr ve tezyīni ancak ᶜilm ve huluk iledir. Ve o ki bu tertībi bilir, elbette mālın kadrini ve vech-i şerefini bilir. Ve māl dahi metāᶜim ve melābis zarūreti ve metāᶜim ve melābis bekā-i beden zarūreti ve beden kemāl-i nefs olduğu zarūreti haysiyyetiyle hayr oldu. Ve kim ki bir nesnenin fāidesini ve gāyet ve maksadını bilip de gāyetine mültefit ve ona gayr-ı nāsı o gāye için istiᶜmāl ederse lā-mahāle ihsān etmiş olur ve o nesne ile müntefiᶜ olur ve ona mahsūl olan garaz kendi hakkında mahmūd olur.

[فإذا المال آلة ووسيلة إلى مقصود صحيح ويصلح أن يتخذ آلة ووسيلة إلى مقاصد فاسدة وهي المقاصد الصادة عن سعادة الآخرة وتسد سبيل العلم والعمل فهو إذن محمود مذموم محمود بالإضافة إلى المقصد المحمود ومذموم بالإضافة إلى المقصد المذموم فمن أخذ من الدنيا أكثر مما يكفيه فقد أخذ حتفه وهو لا يشعر كما ورد به الخبر]

Kaldı ki māl maksūd-ı sahīha ālet ve vesīledir ve sebīl-i ᶜilm ü ᶜameli sedd ve saᶜādet-i āhireti sadd eden makāsıd-ı fāsideye dahi ālet ve vesīle olmağa sālih olur ve bu takdīrde māl hem mahmūd ve hem dahi mez-

mūm oldu ki makāsıd-ı sahīhaya izāfetle mahmūd olur ve makāsıd-ı fāsideye izāfetle mezmūm olur. Ve bu cihetle kim ki dünyādan onu kifāyet eden mikdārdan ziyāde ahz ederse kendi esbāb-ı helākini almış olur ve maᶜa-zālik kendi helākini ahz ettiğini idrāk etmez, nitekim haber-i nebevī onunla vār[id] olmuştur.

[ولما كانت الطباع مائلة إلى اتباع الشهوات القاطعة لسبيل الله وكان المال مسهلاً لها وآلة إليها عظم الخطر فيما يزيد على قدر الكفاية فاستعاذ الأنبياء من شره حتى قال نبيا صلى الله عليه وسلم ''اللَّهُمَّ اجْعَلْ قُوتَ آلِ محمدٍ كَفَافًا فَلَمْ يَطْلُبْ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا مَا يُتَمَحَّضُ خَيْرُهُ'' وقال ''اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مِسْكِينًا وَأَمِتْنِي مِسْكِينًا وَاحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسَاكِينَ'']

Ve sebīlullāha kātıᶜ olan şehevātın ittibāᶜına tıbāᶜ-ı beşeriyye māil olunca ve māl dahi şehevāta müsehhil ve ālet olunca artık mikdār-ı kifāyeden ziyāde olan nesnenin ahzında hatar-ı ᶜazīm oldu ve şerrinden enbiyā-i ᶜızām istiᶜāze ettiler, hattā Nebī-i zī-şānımız efendimiz buyurdu ki ''اللَّهُمَّ اجْعَلْ قُوتَ آلِ محمدٍ كَفَافًا فَلَمْ يَطْلُبْ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا مَا يُتَمَحَّضُ خَيْرُهُ''[85] Yaᶜnī "Ey benim ilāhım, āl-i Muhammed'in kūtlarını kefāf eyle ki dünyādan hayrı mütemahhiz olan nesnenin gayrısını taleb buyurmayıp ancak hayr-ı mahz olan mikdār-ı kifāyeyi taleb etmiştir." Ve dahi buyurmuş ki ''اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مِسْكِينًا وَأَمِتْنِي مِسْكِينًا وَاحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسَاكِينَ''[86] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Ey benim ilāhım, beni miskīn olarak ihyā eyle ve miskīn olarak imāte eyle ve beni zümre-i mesākīn ile haşr eyle."

[واستعاذ إبراهيم صلى الله عليه وسلم فقال ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ﴾ وعنى بها هذين الحجرين الذهب والفضة إذ رتبة النبوة أجل من أن يخشى عليها أن تعتقد الإلهية في شيء من هذه الحجارة إذ قد كفى قبل النبوة مع الصغر وإنما معنا عبادتهما حبهما والاغترار بهما والركون إليهما]

85 Bkz. İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 194; *Kūtu'l-Kulūb*, 2/65; 2/485.

86 *Sunenu* İbn Māce, 2/1382, no: 4126; *Sunenu*'t-Tirmizī, 4/155, no: 2352; et-Taberānī, ed-Duᶜā, 422, no: 1425.

Ve dahi İbrāhīm ʿaleyhi’s-selām onun şerrinden istiʿāze edip buyurmuş ki ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ﴾[87] ki asnāmdan işbu iki taş yaʿnī sīm ve zeri kasd etmiş çünkü işbu hıcāreden bir nesnede ilāhiyyet iʿtikād etmek korkusundan rütbe-i nübüvvet ecell ve aʿlādır, çünkü kable’n-nübüvve hālet-i sıgarından kifāyet olunmuş, nerede kaldı ki nübüvvetten sonra ki ondan yaʿnī ʿibādet-i hacerden korkmazdı, ancak muhabbetlerinden havf etmek ihtimāli vardır ki münācātında “Beni ve evlādlarımı asnāma ʿibādet etmekten baʿīd eyle” dedi, yaʿnī beni ve evlādımı sīm ve zere muhabbet etmekten baʿīd eyle demiş ve ʿibādet kelimesinden meyl ve muhabbet maʿnāsını murād etmiştir, yaʿnī sīm ve zere meyl edip onunla aldanmaktan bizi sakla diye duʿā ve niyāz etmiştir [61]

[قال نبيا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "تَعِسَ عَبْدُ الدِّينَارِ وَتَعِسَ عَبْدُ الدِّرْهَمِ تَعِسَ وَلَا انْتَعَشَ وَإِذَا شِيكَ فَلَا انْتَفَشَ" فبين أَنَّ مُحِبَّهُمَا عَابِدٌ لَهُمَا وَمَنْ عَبَدَ حَجَرًا فهو عابد صنم بل كان من كان عبداً لغير الله فهو عابد صنم أي قَطَعَهُ ذَلِكَ عَنِ اللَّهِ تَعَالَى وَعَنْ أَدَاءِ حَقِّهِ فَهُوَ كَعَابِدِ صَنَمٍ وَهُوَ شِرْكٌ إِلَّا أن الشرك شركان شرك خفي لا يوجب الخلود في النار وقلما ينفك عنه المؤمنون فإنه أخفى من دبيب النمل وشرك جلي يوجب الخلود في النار نعوذ بالله من الجميع]

Ve dahi Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki "تَعِسَ عَبْدُ الدِّينَارِ وَتَعِسَ عَبْدُ الدِّرْهَمِ تَعِسَ وَلَا انْتَعَشَ وَإِذَا شِيكَ فَلَا انْتَفَشَ"[88] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: “Dirhemin ʿabdi taʿs olup ve taʿs ola da hāli iyi olmaya veyāhūd dayanıp sürçmeye ve dirhem dahi sebk olunup müntefiş olmaya.” Çünkü onda bu şekk ve şübhe olunca meskūk ve menkūş olmaya tā ki ʿibādı istiʿbād eylemeye. “Taʿs” lügatte helāk maʿnāsına gelmiştir ve bed-duʿā makāmında istiʿmāl olunur ki “taʿise” denilirse “hālik olsun” denilmiş olur, yaʿnī dirhem menkūş olmasın ve onu muhabbet eden dahi yaşamasın, zīrā ki muhibbi hālik olur demektir. İşte bu ʿibāre ile beyān buyurdu ki dirhem ve dīnārın muhibbi ʿābidi gibidir ve kim ki bir taşı taparsa

87 İbrāhīm, 14/35.

88 et-Taberānī, *el-Muʿcemu’l-Evsat*, 3/94, no: 2595; *Musnedu*’l-Bezzār, 15/391, no: 9009.

putperesttir, belki Allāhu taᶜālānın gayrısına kul olan kimse putperesttir yaᶜnī dīgerin hubbu ve kulluğu onu Allāhu taᶜālānın ᶜibādetinden ve hukūkunu edā eylemekten kesip katᶜ ederse o kimse putperest gibidir ve o dahi şirktir. Āgāh olunuz ki şirk iki nevᶜdir ki şirk-i hafī ve şirk-i celīdir. Şirk-i hafī odur ki hulūd-ı nārı mūcib olmaz ve az müᵓmin vardır ki ondan vāreste ola, zīrā ki ziyādesiyle gizli olup hiss olunmaz, karıncaların yürüyüşü sedāsından daha ziyāde pinhāndır. Ve şirk-i celī odur ki hulūd-ı nārı mūcib olur. Biz ikisinden dahi Allāhu taᶜālāya sığınırız ki ikisi müstelzim-i helāktirler. Ve bu hadīs-i şerīfin medlūlü İbrāhīm ᶜaleyhi's-selāmın mezkūr olan istiᶜāzesi dīnār ve dirhemin muhabbetlerinden olduğuna müᵓeyyiddir, zīrā ki muhabbetleri ᶜibādet-i asnāma teşebbüh olunur ve vech-i müşābeheti ᶜibādullāhı ᶜibādetten kesip onları meşgūl etmek haysiyyettir ki iktisāblarıyla olan iştigāl ᶜibādete mümāsildir ve edā-i hukūk-ı ilāhiyyeden māniᶜdir.

Beyānu Tafsīli Āfāti'l-Māli ve Fevāidihi

[بيان تفصيل آفات المال وفوائده]

[اعلم أن المال مثل حية فيها سم وترياق ففوائده ترياقه وغوائله سمومه فمن عرف غوائله وفوائده أمكنه أن يحترز من شره ويستدر من خيره]

Ve mālın āfāt ve fevāidinin tafsīli beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöylece bil ki māl hayye yaᶜnī yılana benzer ki hayyede nice ağu ve tiryāk vardır, o dahi onun ağusu ve tiryākı vardır ki onun fevāidi tiryākıdır ve onun gavāili sümūmudur ve kim ki gavāil ve fevāidini bilip anlarsa onun şerrinden ihtirāz ve hayrından sakınıp istidrār etmek ona mümkin olur.

[أما الفوائد فهي تنقسم إلى دنيوية ودينية أما الدنيوية فلا حاجة إلى ذكرها فإن معرفتها مشهورة مشتركة بين أصناف الخلق ولولا ذلك لم يتهالكوا على طلبها وأما الدينية فتنحصر جميعها فِي ثَلَاثَةِ أَنْوَاعٍ]

Ve onun fevāidi ise iki kısma münkasım olur ki bir kısmı dünyevīdir ve dīger kısmı dīnīdir. Ve dünyeviyyesi ise onun zikr ü beyānına hācet yoktur, zīrā ki maᶜrifeti meşhūr ve bedīhīdir ve asnāf-ı halk bey-

ninde müşterektir ve böyle olmasaydı talebi üzerine halāyık mütehālik olmazlardı. Ve fevāid-i dīniyyesi ise onun cemīᶜisi üç nevᶜde münhasır olurlar:

[النوع الأول أن ينفقه على نفسه إما في عبادة أو في الاستعانة على عبادة أما في العبادة فهو كالاستعانة به على الحج والجهاد فإنه لا يتوصل إليهما إلا بالمال وهما من أمهات القربات والفقير محروم من فضلهما وأما فيما يقويه على العبادة فذلك هو المطعم والملبس والمسكن والمنكح وضرورات المعيشة فإن هذه الحاجات إذا لم تتيسر كان القلب مصروفاً إلى تدبيرها فلا يتفرغ للدين وما لا يتوصل إلى العبادة إلا به فهو عبادة فأخذ الكفاية من الدنيا لأجل الاستعانة على الدين من الفوائد الدينية ولا يدخل في هذا التنعم والزيادة على الحاجة فإن ذلك من حظوظ الدنيا فقط]

Ve nevᶜ-i evvel ise mālı kendi nefsi üzerine ᶜibādette veyāhūd ᶜibāde üzerine istiᶜāne eylemekte sarf ve infāk etmek sūretidir. Ve nefs-i ᶜibādette olan infākı hacc ve cihād üzerlerine onunla olan istiᶜānesi gibidir, zīrā ki hacc ve cihāda ancak māl ile mütevassıl olur. Ve hacc ve cihād ise ikisi kurubātın ümmehātındandır yaᶜnī ᶜibādātın usūllerindendir ve fakīr ve yoksul olan kimse onların fazllarından mahrūm ve bīvāyedir ve ᶜibāde üzerine onunla istiᶜāne ve tekavvī etmek ise o dahi matᶜam ve melbes ve meskendir ve menkah ve zarūrāt-ı maᶜīşettir, zīrā ki bu hācāt eger müteyessir olmazlarsa onun tedbīrlerine kalb-i insān masrūf olup dīne mütefarrig olmaz ve o nesne ki ᶜibādete ancak onunla tevassul olunur ki bulunmazsa ᶜibādete tevassul etmek mümkin olmaz, o dahi ᶜibādettir, yaᶜnī onsuzun ᶜibādete tevassul mümkin olmayan nesne dahi ᶜibādettir ve bināᵓenᶜalā zālik dünyādan mikdār-ı kifāye ahzı ᶜibādet olur ve fevāid-i dīniyyeden ᶜadd olunur, çünkü dīn üzerine istiᶜāne etmek için olunur, zīrā ki kuvvetsiz yaşamaz ve namāz kılmağa muktedir olamaz ve fikr ve zikre kalbi fārig olamaz ve kezālik mekşūfu'l-ᶜavret namāz kılamaz ve setr-i ᶜavretin terki günāhtan vāreste olamaz ve kıss ᶜalā-hāzā fī cemīᶜi'z-zarūrāti. Fakat tenaᶜᶜum etmek ve mikdār-ı ihtiyāc u zarūretten ziyāde almak ᶜibādet olamaz ve bu hükme dāhil olamaz, çünkü tenaᶜᶜum ve mā-fevka'l-hācet mübāhāttan alıp saklamak yalnız huzūz-ı dünyādan olup ᶜibādātta onun bir medhali yoktur.

[النوع الثاني [62] ما يصرفه إلى الناس وهو أربعة أقسام الصدقة والمروءة ووقاية العرض وأجرة الاستخدام أما الصدقة فلا يخفى ثوابها وإنها لتطفيء غضب الرب تعالى وقد ذكرنا فضلها فيما تقدم وأما المروءة فنعني بها صرف المال إلى الأغنياء والأشراف في ضيافة وهدية وإعانة وما يجري مجراها فإن هذه لا تسمى صدقة بل الصدقة ما يسلم إلى المحتاج إلا أن هذا من الفوائد الدينية إذ به يكتسب العبد الإخوان والأصدقاء وبه يكتسب صفة السخاء ويلتحق بزمرة الأسخياء فلا يوصف بالجود إلا من يصطنع المعروف ويسلك سبيل المروءة والفتوة وهذا أيضا مما يعظم الثواب فيه فقد وردت أخبار كثيرة في الهدايا والضيافات وإطعام الطعام من غير اشتراط الفقر والفاقة في مصارفها]

Ve nāsa sarf olunan kısm ise ki nevᶜ-i sānīdir, o dahi dört kısmdır: sadaka ve mürūᵓet ve vikāye-i ᶜırz ve ücret-i istihdāmdır. Ve sadaka ise onun sevābı mahfī ve pinhān değildir ve dahi gazab-ı rabbi itfā eder, fī-mā tekaddem fazlını zikr etmişiz. Ve mürūᵓet ise ondan bizim murādımız ziyāfet ve hediyye ve iᶜāne ve bunların mecrālarında cārī olan kerem ve sehāda agniyā ve eşrāfa sarf olunan ᶜatiyye ve ihsāndır, zīrā ki bunlara sadaka denilmez, sadaka ancak fukarā ve muhtācīne infāk olunan nafakāttır velākin bu kerem ve cūd dahi fevāid-i dīniyyedendir, çünkü ādem bununla ihvān ve asdikāyı kazanır ve sıfat-ı sehāyı dahi bununla iktisāb eder ve zümre-i eshıyāya bununla mültehık olur ki maᶜrūfu işlemeyen ve tarīk-i mürüvvette sülūk etmeyen sıfat-ı cūd ile mevsūf olamaz sıfat-ı cūd ile ittisāfı ancak ıstınāᶜ-ı maᶜrūf ve sülūk-i sebīl fütüvvet ve mürüvvetle olur ve bu kerem ve cūdda olan sevāb dahi ᶜazīm olur, zīrā ki hedāya ve ziyāfāt ve itᶜām-ı taᶜām hakkında pek çok ahbār-ı sahīha vārid olmuştur, burada yaᶜnī masraflarında fakr u fāka müştarıt olmamıştır.

[وأما وقاية العرض فنعني به بذل المال لدفع هجو الشعراء وثلب السفهاء وقطع ألسنتهم ودفع شرهم وهو أيضا مع تنجز فائدته بالعاجلة من الحظوظ الدينية قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما وقى به المرء عرضه كتب له به صدقة وكيف لا وفيه منع المغتاب عن معصية الغيبة واحتراز عما يثور من كلامه من العداوة التي تحمل في المكافأة والانتقام على مجاوزة حدود الشريعة]

Ve vikāy-i ᶜırz ise o dahi ondan murādımız hicv-i şuᶜarānın defᶜine ve elsine-i fassālīn ü süfehānın katᶜına sarf olunan māldır ki rişte-i zemm

ü gıybetlerini katᶜ ve şerr ve ezālarının defᶜine sarf olunan ᶜatāyā ve keremdir ki ᶜācilde fevāidi mütenecciz olmasıyla berāber o dahi fevāid-i dīniyyedendir ve huzūz-ı āhiretten maᶜdūd olur. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَا وَقَى بِهِ الْمَرْءُ عِرْضَهُ كُتِبَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ"[89] Yaᶜnī "Ādem onunla ᶜırzını vikāye ettiği nesne ile ona sadaka sevābı yazılır" ki bu bābda verdiği şeyᵓ ona sadaka yazılır demektir. Ve nice böyle olmaya o hāl ile ki maᶜsiyet-i gıybetten onunla mugtābın menᶜi vardır ve dahi kelāmından kopan bugz ve ᶜadāvet şürūrundan ve haml-i mükāfāt ve ahz-ı intikāmdan ihtirāz ve tecennüb vardır ki o sebebden hudūd-ı şerīᶜaya tecāvüzünün hatarından vikāye vardır.

[وأما الاستخدام فهو أن الأعمال التي يحتاج إليها الإنسان لتهيئة أسبابه كثيرة ولو تولاها بنفسه ضاعت أوقاته وتعذر عليه سلوك سبيل الآخرة بالفكر والذكر الذي هو أعلى مقامات السالكين ومن لا مال له فيفتقر إلى أن يتولى بنفسه خدمة نفسه من شراء الطعام وطحنه وكنس البيت حتى نسخ الكتاب الذي يحتاج إليه وكل ما يتصور أن يقوم به غيرك ويحصل به غرضك فأنت متعوب إذا اشتغلت به إذ عليك من العلم والعمل والذكر والفكر ما لا يتصور أن يقوم به غيرك فتضييع الوقت في غيره خسران]

Ve istihdām ise o dahi onu ᶜibādetten meşgūl edecek aᶜmāle isticbār edeceği ᶜameleye sarf olunan ücūrāttır, zīrā ki insān muhtācı bulunduğu esbābın tehyiᵓesi için eşgāl-ı kesīre vardır, yaᶜnī insānın ihtiyācātını tesviye edecek esbāb-i kesīre vardır ki kendi nefsi ile onları görecek olursa onunla evkātı zāyiᶜ olup üzerine rāh-ı āhiretin sülūku müteᶜazzir olur ki makāmāt-ı sālikīn ü müteᶜabbidīnin aᶜlāsı olan zikr ü fikrden onu meşgūl eder. Ve o ki bī-māl ve yoksuldur, nefsinin hizmetine kendi nefsi ile mütevellī olmağa muhtāc ve müftekır olur ki kendi nefsi ile taᶜāmı iştirā ve tahn etmeğe ve hāne süpürmeğe ve sāir bu gibi aᶜmāl-i zarūriyye kıyām etmeğe muztarr olur ve ona muhtācı bulunduğu kitābın yazması ve her ne ki dīgerin onunla kıyāmı mutasavver ve senin garazın onunla husūlü mümkin olan umūr cümlesi bu kabīlden olup ki sen onunla iş-

---

89 el-Hākim, *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 2/57, no: 2311; *Sunenu*'d-Dārekutnī, 3/428, no: 2895; *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/90, no: 95.

tigāl ettiğin vaktte onunla yorgunsun ve hem dahi ziyānkārsın, çünkü onunla iştigāl eder isen senin üzerine vācib olan ᶜilm ve ᶜamel ve zikr ve fikr ve sāir aᶜmāl-i bedeniyye ki onunla dīgerin kıyām etmesi mutasavver olan aᶜmāl-i mühimmeden kalırsın ve başka aᶜmāl ile iştigālin ᶜayn-ı zarar u hüsrāndır. Ve çün bu cihetle o aᶜmāl-i zarūriyyeye kendin kıyām etmeyip onları ücretle tesviye edersin, o ücūrāt iᶜtāsı fevāid-i dīniyeden olur yaᶜnī o māl ki bu gibi ücūrāta sarf olunur, o dahi fevāid-i dīniyedendir.

[النوع الثالث ما لا يصرفه إلى إنسان معين ولكن يحصل به خير عام كبناء المساجد والقناطر والرباطات ودور المرضى ونصب الجباب في الطريق وغير ذلك من الأوقاف المرصدة للخيرات وهي من الخيرات المؤبدة الدارة بعد الموت المستجلبة بركة أدعية الصالحين إلى أوقات متمادية وناهيك بها خيرا فهذه جملة فوائد المال في الدين سوى ما يتعلق بالحظوظ العاجلة من الخلاص من ذل السؤال وحقارة الفقر والوصول إلى العز والمجد بين الخلق وكثرة الإخوان والأعوان والأصدقاء والوقار والكرامة في القلوب فكل ذلك مما يقتضيه المال من الحظوظ الدنيوية]

Ve üçüncü nevᶜ ise insān-ı muᶜayyene masrūf olmayıp hayr-ı ᶜāmmda sarf olunan māldır ki onunla hayr-ı ᶜāmm hāsıl olan māldır ki binā-i mesācid ü kanātır u ribātāt ve hastahāne ve sebīller ve sāir bu gibi evkāf ve hayra mursad olan meberrāt gibi yaᶜnī köprü ve hān, sebīl ve hānkāh [63] ve zāviye ve medrese ve mekteb ve kütübhāne ve emsāli misilli olan hayrı cārī şeylere sarf olunan māldır. Bunlar hayrāt-ı dāre-i müᵓebbededendirler ki baᶜde'l-mevt sevāb-ı cezīli vākıfına cālibdir ve edᶜiye-i sulehānın bereketini müsteclibdir ki vakt-i medīde kadar ecr ü sevābın husūlüne ālettir ve sana kifāyet eder bir mübālagalı hayrdır, yaᶜnī müntehā-i hayr-ı ᶜazīm-i kāfīdir ki ondan evfer ve ekser bir hayr olmaz demektir. İşte umūr-ı dīniyyede olan mālın fevāidi bunlardır ve bu cümle-i fevāid huzūz-ı ᶜācileye müteᶜallik olan fevāidin mā-ᶜadāsıdırlar ki züll-i suᵓālden tahlīs ve hakāret-i fakrdan vikāye ve beyne'l-halāyık vusūl-i ᶜizz ü mecde sebeb ve kesret-i aᶜvān u ihvān u asdikāya vesīle ve kulūb-i ᶜāmmede vakār ve kerāmete müᵓeddī olduğu fevāidin mā-ᶜadāsından bir fevāidlerdir ve bunlar kāffesi huzūz-ı dünyeviyyeden mālın muktezī olduğu menāfiᶜdir ve bu mülābese ile memdūh ve mahmūddur.

[وأما الآفات فدينية ودنيوية وأما الدينية فثلاث الأولى أن تجر إلى المعاصي فإن الشهوات متفاضلة والعجز قد يحول بين المرء والمعصية ومن العصمة أن لا يجد ومهما كان الإنسان آيساً عن نوع من المعصية لم تتحرك داعيته فإذا استشعر القدرة عليها انبعثت داعيته والمال نوع من القدرة يحرك داعية المعاصي وارتكاب الفجور فإن اقتحم ما اشتهاه هلك وإن صبر وقع في شدة إذ الصبر مع القدرة أشد وفتنة السراء أعظم من فتنة الضراء]

Ve mālın āfātı ise iki kısma münkasımdır: Bir kısmı dīnī ve dīger kısmı dünyevīdir. Ve dīnī olan āfāt ise üçtür: Birincisi insānı meᶜāsīye çekmektir, zīrā ki şehevāt-ı mütefāzıle olup ve ᶜacz ve ᶜadem-i kudret baᶜzen ādem ile maᶜsiyet beyninde hāil ve hāciz düşer ki bulmamaklık dahi ᶜismettendir ve bir nevᶜ maᶜsiyetten insān müsteʾyis oldukça o maᶜsiyete onun dāᶜiyesi müteharrik olmaz ve nefsinden o maᶜsiyete iktidārını istişᶜār edip anlarsa onun dāᶜiyesi ona münbaᶜis olur. Ve māl ise kudretten bir nevᶜdir ve maᶜsiyetin dāᶜiyesini tahrīk eder ve irtikāb-ı fücūra bāᶜis olur. Ve insān her bir müştehāsına iktihām eylerse lā-mahāle hālik olur ve eger sabr eder ise şiddette düşer, çünkü maᶜa'l-kudret sabr katı güç ve nefse eşeddir ve serrānın fitnesi darrānın fitnesinden aᶜzamdır.

[الثانية أنه يجر إلى التنعم في المباحات وهذا أول الدرجات فمتى يقدر صاحب المال على أن يتناول خبز الشعير ويلبس الثوب الخشن ويترك لذائذ الأطعمة كما كان يقدر عليه سليمان بن داود عليهما السلام في ملكه فأحسن أحواله أن يتنعم بالدنيا ويمرن عليها نفسه فيصير التنعم مألوفاً عنده ومحبوباً لا يصبر عنه ويجره البعض منه إلى البعض فإذا اشتد أنسه به ربما لا يقدر على التوصل إليه بالكسب الحلال فيقتحم الشبهات ويخوض في المراءاة والمداهنة والكذب والنفاق وسائر الأخلاق الرديئة لينتظم له أمر دنياه ويتيسر له تنعمه فإن من كثر ماله كثرت حاجته إلى الناس ومن احتاج إلى الناس فلا بد وأن ينافقهم ويعصي الله في طلب رضاهم فإن سلم الإنسان من الآفة الأولى وهي مباشرة الحظوظ فلا يسلم عن هذه أصلاً ومن الحاجة إلى الخلق تثور العداوة والصداقة وينشأ عنه الحسد والحقد والرياء والكبر والكذب والنميمة والغيبة وسائر المعاصي التي تخص القلب واللسان ولا يخلو عن التعدي أيضاً إلى سائر الجوارح وكل ذلك يلزم من شؤم المال والحاجة إلى حفظه وإصلاحه]

Ve ikinci afet ise o dahi māl onu mübāhātta tenaᶜᶜum etmeğe çekip cerr etmektir ve bu ise derecāt-ı āfātın en evvel derecesidir. Māldār olan kimse ne vaktte nān-ı cevvīn ve cāme-i perekīn ekl ve lübs etmeğe muktedir olabilir ve lezāiz-i etᶜimeyi terk edebilir yaᶜnī Süleymān b. Dāvūd ᶜaleyhi's-selāmın saltanatı evānında lezāiz-i etᶜimeyi terk ettiği gibi kendisi dahi lezzāt-ı etᶜimeyi terk ve hubz-ı şaᶜīri ekl ve sevb-ı galīz ü haşīni lübs eylemeğe maᶜa'l-kudret ne vakt muktedir olabilir? Ve onun ahsen-i hāli dünyā ile tenaᶜᶜum etmektir ve tenaᶜᶜum eylerse nefsi onunla mütemerrin ve müteᶜavvid olur ki tenaᶜᶜum ona bir ᶜādet-i meʾlūfe olur ve onun ᶜindinde sevgili ve mahbūb olur da ondan sabr etmeğe mecāli kalmaz ve tenaᶜᶜumun baᶜzısı onu baᶜzısına çekip götürür. Ve eger ünsü tenaᶜᶜum ile müştedd olur ise ola ki kesb-i helāl ile ona mütevassıl olamazsa yaᶜnī kesb-i helāl ile mütenaᶜᶜim olmağa muktedir olmazsa şübühāta dahi iktihām eder ve mürāʾāt ve müdāhene ve kezib ve nifāk ve sāir ahlāk-ı rediyyeye dahi dalıp havz eder tā ki emr-i dünyāsı ona muntazam olup tenaᶜᶜumu ona müteyessir ola, zīrā kim ki mālı çok olursa onun nāsa hāceti dahi çok olur ve o ki nāsa muhtācdır, ona lāzım ve lābüddddür ki onlarla münāfaka edip tahsīl-i rızālarında Allāhu taᶜālāya maᶜsiyet ede ve āfet-i ūlādan insān sālim olursa yaᶜnī huzūz-ı ᶜācilenin mübāşeretinden sālim olursa bundan aslā sālim olamaz ve hācet-i halktan ᶜadāvet ve sadākat kopar ve bunun üzerine hased ve hıkd ve riyā ve kibr ve kezib ve nemīme ve gıybet ve kalb ve lisāna muhtass olan meᶜāsī-i sāire münteşī ve hāsıl olur ve cevārih-i sāireye sirayet ve taᶜaddī ve tecāvüz etmekten dahi hālī olamaz ve bunun kāffesi mālın şüʾmünden ve hıfz ve ıslāhına olan hācet ve ıztırārından lāzım olur.

[الثالثة وهي التي لا ينفك عنها أحد وهو أنه يلهيه إصلاح ماله عن ذكر الله تعالى وكل ما شغل العبد عن الله فهو خسران ولذلك قال عيسى عليه الصلاة والسلام في المال ثلاث آفات أن يأخذه من غير حله فقيل إن أخذه من حله فقال يضعه في غير حقه فقيل إن وضعه في حقه فقال يشغله إصلاحه عن الله تعالى وهذا هو الداء العضال فإن أصل العبادات ومخها وسرها ذكر الله والتفكر في جلاله وذلك يستدعي قلباً فارغاً وصاحب الضيعة يمسي ويصبح متفكراً في خصومة الفلاح ومحاسبته وفي خصومة الشركاء ومنازعتهم في المال والحدود [64] وخصومة أعوان السلطان

في الخراج وخصومة الأجراء على التقصير في العمارة وخصومة الفلاحين في خيانتهم وسرقتهم وصاحب التجارة يكون متفكراً في خيانة شريكه وانفراده بالربح وتقصيره في العمل وتضييعه للمال وكذلك صاحب المواشي وهكذا سائر أصناف الأموال وأبعدها عن كثرة الشغل النقد المكنوز تحت الأرض ولا يزال الفكر متردداً فيما يصرف إليه وفي كيفية حفظه وفي الخوف مما يعثر عليه وفي دفع أطماع الناس عنه وأودية أفكار الدنيا لا نهاية لها والذي معه قوت يومه في سلامة من جميع ذلك]

Ve üçüncü āfet ise o dahi öyle bir āfettir ki bir kimse ondan münfekk ve vāreste olmak imkān yoktur, yaᶜnī hīçbir mahlūk ondan kurtulmaz ki zikrullāhtan ıslāh-ı māl ile meşgūl ve mültehī olmaktır. Ve her ne ki insānı Allāhu taᶜālānın zikr ü ᶜibādetinden meşgūl eder, o şeyᵓ āfettir ve onun ziyān ve hüsrānı büyüktür ve onun için ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām buyurdu ki "Mālda üç āfet vardır: Birisi onu helālden almamak yaᶜnī müştebih ve harāmdan almaktır ve eger hillinden alır ise ona denildikte kendisi onu hakkı yerinde komamak dahi āfettir" demiş. Ve ona "Eger hakkına konulursa?" denildikte, "Onun ıslāhı Allāhu taᶜālānın zikr ve ᶜibādetinden meşgūl eder" diye cevāb vermiş ki bu yüzden mālın üç āfeti olmuş olur ki gayr-ı hillinden almak bir āfet ve gayr-ı hakkına sarf etmek dahi bir āfet ve ıslāhı onu ᶜibādetten meşgūl etmek bir āfet olunca āfātı üç olur. Ve üçüncü āfeti ise ᶜilāc ile defᶜ olmayan dāᵓ-i ᶜudāldır ki devā ve dermānsız bir derd-i dāim ve ᶜillet-i bī-şifādır, çünkü ᶜibādātın asl ve magzı ve sırrı ancak zikrullāhtır ve onun ᶜazamet ve celāline tefekkür etmektir ve bu zikr ve fikr ise boş ve dīgerinden hālī ve fārig bir kalbe müstedᶜīdir. Ve tarla sāhibi ise akşam ve sabāh ki gece gündüz ᶜale'd-devām ekincinin husūmetinde ve onun muhāsebesinde ve suda ve hudūdda olan ortak ve sınırdaşın muhāsame ve münāzaᶜalarında ve ᶜöşür ve harācı edāsı için aᶜvān-ı sultān husūmetlerinde ve dahi ᶜimāresinde olan taksīrden dolayı icrā ve ᶜamelenin müşācere ve husūmetlerinde ve hıyānet ve sirkatlerinden nāşī fellāhīn ve ᶜummālīn ve sāir serekanın husūmetlerinde zihni meşgūl ve ᶜaklı müftekir olur ve ticāret sāhibi dahi hemīşe ortak ve şerīki hıyānetinde ve ribh ve kārına infirād ve ᶜamelde taksīr ve mālı tazyīᶜinde mütefekkir olur ve ashāb-ı

mevāşī vü hayvānāt dahi kezālik bu gibi umūr ile iftikār etmektedirler ve emvālin sunūf-ı sāiresinin mālikleri dahi ahvālleri böylecedir. Ve kesret-i iştigālden en ziyāde baᶜīd ve uzak olan māldār ashāb-ı künūz-ı medfūnedir yaᶜnī mālı nukūdāt olup ve o nukūdu zīr-i zemīnde medfūn olur ise onun ᶜaklı iştigālden uzakça ise de yine onun hıfzına ve hukūku kime sarf edeceğine ve onu nice sarf edeceğine ve bir kimse ona rāst gelir korkusuna ve kendinden itmāᶜ-ı nāsın defᶜine ᶜakl ve fikri mütereddid ve müftekir olur ve o kimse dahi efkārdan vāreste olmaz. Mā-hasal efkār-ı dünyānın vādīleri pek çok olup nihāyet ve pāyānı yoktur ve o ki bir gün ve bir gecelik kūtuna müstashıbdır, o kimse bu efkārın kāffesinden sālim ve āzādedir.

[فهذه جملة الآفات الدنيوية سوى ما يقاسيه أرباب الأموال في الدنيا من الخوف والحزن والغم والهم والتعب في دفع الحساد وتجشم المصاعب في حفظ المال وكسبه فإذن ترياق المال أخذ القوت منه وصرف الباقي إلى الخيرات وما عدا ذلك سموم وآفات نسأل الله تعالى السلامة وحسن العون بلطفه وكرمه إنه على ذلك قدير]

İşte āfāt-ı dünyeviyye dahi bu cümledir. Ve bunlardan mā-ᶜadā erbāb-ı emvāl dünyāda mukāsāt ettikleri havf ve hüzn ve gamm ve hemm ve defᶜ-i hussād yorgunluğu ile mālın hıfz ve kesbinde ihtiyār olunan zahmet ve mihen ve meşakkat başkadır ki bu āfāt dahi o āfāta munzamm ve mütelāhıktır, kaldı ki mālın tiryākı ondan yalnız kūtu alıp kusūru hayrāt ve meberrāta sarf etmektir ki kūttan zāid olan şeyᵓ zehr ve sümūm ve āfāt ve gumūmdur. Biz Allāh u taᶜālādan selāmet ve necātı dileriz ve lutf ü kereminden dahi hüsn-i ᶜavn u tevfīki suᵓāl ederiz ki buna kādirdir ve her bir şeyᵓ üzerine ᶜale't-tahkīk kadīrdir.

Beyānu Zemmi'l-Hırsı ve't-Tamaᶜı ve Medhi'l-Kanāᶜati ve'l-Yeᵓsi Mimmā Fī Eydi'n-Nāsi

[بيان ذم الحرص والطمع ومدح القناعة واليأس مما في أيدي الناس]

[اعلم أن الفقر محمود كما أوردناه في كتاب الفقر ولكن ينبغي أن يكون الفقير قانعاً منقطع الطمع عن الخلق غير ملتفت إِلَى مَا فِي أَيْدِيهِمْ وَلَا حَرِيصًا عَلَى

اكتساب المال كيف كان ولا يمكنه ذلك إلا بأن يقنع بقدر الضرورة من المطعم والملبس والمسكن ويقتصر على أقله قدراً وأخسه نوعاً ويرد أمله إلى يومه أو إلى شهره ولا يشغل قلبه بما بعد شهر فإن تشوق إلى الكثير أو طول أمله فاته عز القناعة وتدنس لا محالة بالطمع وذل الحرص وجره الحرص والطمع إلى مساوئ الأخلاق وارتكاب المنكرات الخارقة للمروءات وَقَدْ جُبِلَ الْآدَمِيُّ عَلَى الْحِرْصِ وَالطَّمَعِ وَقِلَّةِ الْقَنَاعَةِ]

Ve hırs ve tamaᶜın zemmi ve eydī-i nāsta olan kanāᶜat ve yeᵓsin medhi biyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki tahkīkan kitāb-ı fakrda zikr ü īrād ettiğimiz vech üzere fakr u fāka mahmūddur velākin fakīr ve yoksul kāniᶜ olmak gerektir ve hem dahi halktan tamaᶜı munkatıᶜ olup onların ellerinde olan māl ve menāle mültefit olmamak gerektir ve her nice olur ise olsun iktisāb-ı māla dahi harīs olmamak gerektir ve matᶜam ve melbes ve meskenden zarūret mikdārı ile kāniᶜ olmadıkça ve kadrce ekall ve nevᶜce ahass ve ahkar olan mikdār ve nevᶜ üzerine muktesır olmadıkça ve kendi emeli gününe veyāhūd şehrine redd etmedikçe kātıᶜu't-tamaᶜ ve kāniᶜ ve müktesib-i helāl olmak ona mümkin ve müteyessir olmaz ve eger kesīre [65] müteşevvık olup emeli uzatırsa ondan lā-mahāle ᶜizz-i kanāᶜat geçer ve tamaᶜla kirlenir ve züll-i hırs ile ālūde olur ve hırs ve tamaᶜ onu ahlāk-ı rediyye ve ᶜayblı hūylara çeker götürür ve dahi irtikāb-ı münkerāt ve hārık-ı mürüvvāt olan sıfāta haml eder ve benī ādem ise cibillesi hırs ve tamaᶜ ve kıllet ve kanāᶜat üzere yoğrulmuş.

[قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ ذَهَبٍ لَابْتَغَى لَهُمَا ثَالِثًا، وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللهُ عَلَى مَنْ تَابَ" وعن أبي واقد الليثي قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أوحى أليه أتيناه يعلمنا مما أوحى إليه فجئته ذات يوم فَقَالَ "إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ إِنَّا أَنْزَلْنَا الْمَالَ لِإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَلَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادٍ مِنْ ذَهَبٍ لَأَحَبَّ أَنْ يَكُونَ لَهُ ثَانٍ، وَلَوْ كان لَهُ الثَّانِي لَأَحَبَّ أَنْ يَكُونَ لَهُمَا ثَالِثٌ، وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ" وقال أبو موسى الأشعري "نَزَلَتْ سُورَةٌ نَحْوُ بَرَاءَة ثُمَّ رُفِعَتْ وَحُفِظَ مِنْهَا "إِنَّ اللهَ يُؤَيِّدُ هَذَا الدِّينَ بِأَقْوَامٍ لَا خَلَاقَ لَهُمْ" وَلَوْ أَنَّ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَيْنِ مِنْ مَالٍ لَتَمَنَّى وَادِيًا ثَالِثًا وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ وَيَتُوبُ اللهُ عَلَى

مَنْ تَابَ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْهُومَانِ لَا يَشْبَعَانِ: طَالِبُ الْعِلْمِ، وَطَالِبُ الدُّنْيَا'' وقال صلى الله عليه وسلم ''يَهْرَمُ ابْنُ آدَمَ، وَيَشِبُّ مَعَهُ اثْنَتَانِ: الْأَمَلُ وَحُبُّ الْمَالِ'' أو كما قال]

ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ ذَهَبٍ لَابْتَغَى لَهُمَا ثَالِثًا، وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللهُ عَلَى مَنْ تَابَ''[90] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi:" "İbn ādem için altından iki vādī olmuş olsa onlara üçüncü vādī isterdi. İbn ādemin karnını ancak toprak doldurur ki başka şeyᵓ onu doldurmaz yaᶜnī māl-ı dünyādan tok olmaz ölünceye dek tamaᶜı bākīdir ve Hakk subhānehu ve taᶜālā tevbe eden ādemin üzerine tevbe eder." Ve dahi Ebī Vākıd el-Leysī üzerine mervī olup demiş ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimize vahy vārid olduğu vaktte biz onun yanına gelirdik tā ki ona vārid olan vahyden bize taᶜlīm ede. Ve bir gün onun yanına geldim, bana buyurdu ki ''إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ إِنَّا أَنْزَلْنَا الْمَالَ لِإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَلَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادٍ مِنْ ذَهَبٍ لَأَحَبَّ أَنْ يَكُونَ لَهُ ثَانٍ، وَلَوْ كان لَهُ الثَّانِي لَأَحَبَّ أَنْ يَكُونَ لَهُمَا ثَالِثٌ، وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ''[91] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Allāhu taᶜālā buyurur ki biz mālı ancak ikāme-i salāt ve edā-i zekāt için nāzil ettik hālbuki ibn ādem için altından bir vādī olsa ona ikinci vādī olmaklığı sever ve ona ikinci olsa dahi onlara üçüncü olmaklığı sever. İbn ādemin karnını ancak toprak doldurur ki başka şeyden dolup ondan tok olmaz. Ve Allāhu taᶜālā hazretleri tevbe eden kimse üzerine tevbe eder" yaᶜnī ibn ādem ölüp içi toprak doluncaya dek dünyā mālından tok olmaz, türābdan gayrı dīger bir şeyᵓ onun cevfini doldurmaz ki fi'l-mesel altından memlū onun bir deresi olsa onunla kanāᶜat etmez, dīger bir dere ister ve dīger bir dere altını olsa yine dīger bir dere altın ister hālbuki biz ikāme-i namāz ve edā-i zekāt için mālı indirdik, ibn ādem tok olmak için biz onu halk etmedik. Ve bunun fehvāsı delālet eder ki tamaᶜ ibn ādemin hilkatinde tīnī ve cibillīdir ki ᶜārızī değildir ve cibillī olan şeyᵓ ise tīneti hāk olmayınca ondan zāil olmaz demektir. Ve Ebū

90 *Musnedu* Ahmed, 35/41, no: 21112; Şuᶜabu'l-Īmān, 12/493, no: 9793.

91 *Musnedu* Ahmed, 36/237; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 3/51-52, no: 2446.

Mūsā el-Eşᶜarī demiş ki "Sūre-i Berāʾe gibi bir sūre nāzil oldu sonra refᶜ oldu ve ondan bu āyet hıfz olundu ki "إِنَّ اللهَ يُؤَيِّدُ هَـذَا الدِّيـنَ بِأَقْـوَامٍ لَا خَلَاقَ لَهُـمْ" وَلَـوْ أَنَّ لِابْـنِ آدَمَ وَادِيَيْـنِ مِـنْ مَالٍ لَتَمَنَّى وَادِيًا ثَالِثًا وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ وَيَتُوبُ اللهُ عَلَى مَنْ تَابَ"[92] Yaᶜnī "Tahkīkan Allāhu taᶜālā bu dīn-i mübīni ahlākları olmayan akvām ile müʾeyyed eder. İbn ādemin māldan iki vādīsi olsa ona üçüncü vādī ister, ibn ādemin karnını topraktan gayrı dīger bir şeyʾ dolduramaz, ancak onu toprak doldurur ve Allāhu taᶜālā hazretleri tevbe eden ādem üzerine tevbe eder." Ve dahi ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "مَنْهُومَانِ لَا يَشْبَعَانِ: طَالِبُ الْعِلْمِ، وَطَالِبُ الدُّنْيَا"[93] Yaᶜnī "İki harīs ve çok şerehkār ādem vardır ki aslā tok olmazlar birisi harīs-i ᶜilm ve dīgeri harīs-i māl olan kimselerdir." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "يَهْـرَمُ ابْنُ آدَمَ، وَيَشِـبُّ مَعَهُ اثْنَتَانِ: الْأَمَلُ وَحُـبُّ الْمَـالِ"[94] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "İbn ādem pīr-i fānī ve köhne-sāl olur da kendisiyle iki şeyʾ civān ve tāze olurlar ki emel ve hubb-ı māldırlar" ve buyurdukları gibidir.

[ولما كانت هذه جبلة للآدمي مضلة وغريزة مهلكه أثنى الله تعالى ورسوله على القناعة فقال صلى الله عليه وسلم "طُوبَى لِمَنْ هُدِيَ إِلَى الْإِسْلَامِ وَكَانَ عَيْشُهُ كَفَافًا وَقَنَعَ" وقال صلى الله عليه وسلم "لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ، وَإِنَّمَا الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ" ونهى عن شدة الحرص والمبالغة في الطلب فقال "أَيُّهَا النَّاسُ أَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ فَإِنَّهُ لَيْسَ لِعَبْدٍ إِلَّا مَا كُتِبَ لَهُ وَلَنْ يَذْهَبَ عَبْدٌ مِنَ الدُّنْيَا حَتَّى يَأْتِيَهُ مَا كُتِبَ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَهِيَ رَاغِمَةٌ" وروي أن موسى عليه السلام سأل ربه تعالى فقال أي عبادك أغنى قال أقنعهم مما أعطيته قال فأيهم أعدل قال من أنصف من نفسه]

Ve bu hırs ve āz ve tamaᶜ ādemīye tīnet ve cibillet olunca ve bu hūy dahi mudill ve garīze-i mühlik olıcak Allāhu taᶜālā ve resūlü kanāᶜat üzerine senāʾ ettiler ki ᶜaleyhi's-selām buyurdu ki "طُوبَى لِمَـنْ هُـدِيَ إِلَى

---

92 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/346.

93 *Cāmiᶜu* Maᶜmer b. Rāşid, 11/256, no: 20487; *Sunenu*'d-Dārimī, 1/357, no: 346; el-Hākim, *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 1/169, no: 312.

94 Muslim, Zekāt 38; 2/724, no: 1047; İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 1/87, no: 256; *Musnedu* Ahmed, 19/189, no: 12142. Bazı farklıklarla.

الْإِسْلَامِ وَكَانَ عَيْشُهُ كَفَافًا وَقَنَعَ"[95] Yaʿnī "İslām'a hidāyet bulup da ʿayşı derece-i kifāyede olur da onunla kanaʿāt eyleyen kimseye ʿaşk olsun ki cennetli olup tūbāya nāil olur" demektir. Ve dahi buyurmuş ki "لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ، وَإِنَّمَا الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ"[96] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Zenginlik ve gınā mālın kesret ve çokluğuyla değildir, gınā ve zenginlik ve tüvāngerlik ancak nefsin gınā ve tüvāngerliğidir." Ve dahi efendimiz şiddet-i hırs ve mübālaga-i taleb üzerine nehy edip buyurmuş ki "أَيُّهَا النَّاسُ أَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ فَإِنَّهُ لَيْسَ لِعَبْدٍ إِلَّا مَا كُتِبَ لَهُ وَلَنْ يَذْهَبَ عَبْدٌ مِنَ الدُّنْيَا حَتَّى يَأْتِيَهُ مَا كُتِبَ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَهِيَ رَاغِمَةٌ" ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Hele āgāh olunuz ki ey kāffe-i nās, siz talebde ifrāt etmeyiniz, [66] taleb-i cemīl ile taleb ediniz yaʿnī talebde güzellik ediniz, zīrā ki kul için ancak mefrūz ve mukadder ve mektūb olan şeyʾ olur, mektūb olmayan şeyʾ ona vāsıl olamaz. Ve bir kul dünyādan gitmez tā ki dünyādan ona mektūb olan şeyʾ hāsıl olmaz" yaʿnī dünyādan ona mefrūz ve mukadder olan nesne makhūr olarak ona gelmedikçe kendisi dünyādan gitmez demektir. Ve dahi rivāyet olunur ki Mūsā ʿaleyhi's-selām rabbisi tebāreke ve taʿālādan suʾāl etmiş ki "Senin kullarının en çok ziyāde ganī ve tüvāngerleri hangi ādemdir?" Hakk subhānehu ve taʿālā: "Benim verdiğime en ziyāde kāniʿ olan ādemdir" diye haber vermiş. Ve "Onların hangisi ziyādece ʿādildir?" diye sorunca, Allāhu taʿālā: "Onun nefsinden cümleden ziyāde insāf edendir" diye beyān buyurmuş.

[وقال ابن مسعود قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِي رُوعِي أَنَّ نَفْسًا لَنْ تَمُوتَ حَتَّى تَسْتَكْمِلَ رِزْقَهَا، فَاتَّقُوا اللهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ" وقال أبو هريرة قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم "يَا أَبَا هُرَيْرَةَ إِذَا اشْتَدَّ بِكَ الْجُوعُ فَعَلَيْكَ بِرَغِيفٍ وَكُوزٍ مِنْ مَاءٍ وَعَلَى الدُّنْيَا الدَّمَارُ" وقال أبو هريرة رضي الله عنه قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "كُنْ وَرِعًا، تَكُنْ أَعْبَدَ النَّاسِ، وَكُنْ قَنِعًا، تَكُنْ أَشْكَرَ النَّاسِ، وَأَحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ، تَكُنْ مُؤْمِنًا" ونهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الطمع فيما رواه أبو أيوب الأنصاري أن أعرابياً أتى النبي صلى الله عليه

95 el-Hākim, *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 1/90, no: 98; *Musnedu* Ahmed, 39/369, no: 23944; *Sunenu*'t-Tirmizī, 4/154, no: 2349; İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 194; *Kūtu'l-Kulūb*, 2/65; 2/485.

96 Muslim, Zekāt 40, 2/726, no: 1051.

وسـلم فقـال يـا رسـول الله عظني وأوجـز فقـال ''إِذَا صَلَّيْتَ فَصَلِّ صَـلَاةَ مُـوَدِّعٍ، وَلَا تَتَحَدَّثَنَّ بِحَدِيثٍ تَعْتَذِرُ مِنْهُ غَدًا وَاجْمَعِ الْيَأْسَ مِمَّا فِي أَيْدِي النَّاسِ''[

Ve ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِي رُوعِي أَنَّ نَفْسًا لَنْ تَمُوتَ حَتَّى تَسْتَكْمِلَ رِزْقَهَا، فَاتَّقُوا اللهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ''[97] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Tahkīkan benim kalbimde ilhām olundu ki rızkını istikmāl ettikçe bir nefs vefāt etmez, kaldı ki siz Allāhu taᶜālādan havf u haşyet edip talebde cemīllik ediniz yaᶜnī elinize düşeni kapmayınız ki güzel ve cemīl ve helāl-ı mahz olmayan nesneyi almayınız, zīrā rızk-ı maksūm u mukadderiniz her ne ise elbette size gelir ve rızkını tekmīl ve istīfā etmedikçe bir nefs vefāt etmez" demektir. Ve Ebū Hüreyre dedi ki "Resūl-i ekrem efendimiz bana irāde ve fermān buyurmuş ki ''يَا أَبَا هُرَيْرَةَ إِذَا اشْتَدَّ بِكَ الْجُوعُ فَعَلَيْكَ بِرَغِيفٍ وَكُوزٍ مِنْ مَاءٍ وَعَلَى الدُّنْيَا الدَّمَارُ''[98] Yaᶜnī "Ey Ebū Hüreyre, eger sanā açlık müştedd olur ise sen ekmekten bir ragīf ile bir bardak suya mülāzemet eyle de māl-ı dünyāya helāk olsun." Ve dahi Ebū Hüreyre demiş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz bana buyurdu ki ''كُنْ وَرِعًا، تَكُنْ أَعْبَدَ النَّاسِ، وَكُنْ قَنِعًا، تَكُنْ أَشْكَرَ النَّاسِ، وَأَحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ، تَكُنْ مُؤْمِنًا''[99] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Sen veraᶜkār ol da nāsın en ziyāde ᶜibādetkārīsi olursun ve kāniᶜ ol da cemīᶜ-i nāsın en ziyāde şükr edicisi olursun ve sen kendi nefsine sevdiğin nesneyi nāsa sevip muhabbet eyle tā ki müᵓmin olursun." Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz tamaᶜdan nehy etmiş, nitekim onu Ebū Eyyūb-i Ensārī rivāyet etmiştir ki "Bir nefer aᶜrābī Nebī-i zī-şān efendimize gelip gemiş ki "Yā Resūlallāh, bana vaᶜz eyle de kelāmda īcāz eyle." Efendimiz dahi onu buyurmuş ki ''إِذَا صَلَّيْتَ فَصَلِّ صَلَاةَ مُوَدِّعٍ، وَلَا تَتَحَدَّثَنَّ بِحَدِيثٍ تَعْتَذِرُ مِنْهُ غَدًا وَاجْمَعِ الْيَأْسَ مِمَّا فِي أَيْدِي النَّاسِ''[100] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Sen eger

---

97 *Musnedu*'ş-Şihāb, 2/185, no: 1151; *Cāmiᶜu* Maᶜmer b. Rāşid, 11/125, no: 201100; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 14/304, no: 4112.

98 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/12, no: 9881.

99 *Sunenu* İbn Māce, 2/1410, no: 4217; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 93, no: 242; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 7/499, no: 5366.

100 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 309, no: 645; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*,

namāz kıldınsa dünyādan vedāᶜ edicinin namāzını kıl ve o hadīs ki ondan yarın iᶜtizār edeceksin, o hadīs ile sen tekellüm etme ve eydī-i nāsta olan nesneden yeˀsi cemᶜ eyle."

[وقال عوف بن مالك الأشجعي ''كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تِسْعًا أَوْ ثَمَانِيَةً أَوْ سَبْعَةً فَقَالَ ''أَلَا تُبَايِعُونَ رَسُولَ اللهِ'' قُلْنَا أَوَ لَيْسَ قَدْ بَايَعْنَاكَ يَا رَسُولَ اللهِ ثُمَّ قَالَ أَلَا تُبَايِعُونَ رَسُولَ اللهِ فَبَسَطْنَا أَيْدِيَنَا فَبَايَعْنَاهُ فَقَالَ قَائِلٌ مِنَّا قَدْ بَايَعْنَاكَ فَعَلَى مَاذَا نُبَايِعُكَ قَالَ ''أَنْ تَعْبُدُوا اللهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَتُصَلُّوا الْخَمْسَ وَأَنْ تَسْمَعُوا وَتُطِيعُوا وَأَسَرَّ كَلِمَةً خَفِيَّةً،وَلَا تَسْأَلُوا النَّاسَ شَيْئًا'' قال فلقد كان بعض أولئك النفر يسقط سوطه فلا يسأل أحداً أن يناوله إياه]

Ve dahi ᶜAvf b. Mālik el-Eşcaᶜī demiş ki "Biz Resūl-i ekrem efendimizin ᶜindinde dokuz veyāhūd sekiz veyāhūd yedi kişi idik, efendimiz buyurdu ki ''أَلَا تُبَايِعُونَ رَسُولَ اللهِ'' Yaᶜnī "Siz Resūlullāh'ı mübāyaᶜa etmez misiniz?" Biz dahi: "Seninle mübāyaᶜa etmedik mi yā Resūlallāh? diye söylediğimizde, o dahi: be-tekrār: "Siz Resūlullāh ile mübāyaᶜa etmez misiniz?" diye fermān buyurunca, elimizi uzatıp onunla mübāyaᶜa ettik. Ve içimizden bir zāt dedi ki "Biz seninle mübāyaᶜa etmişiz, imdi nen üzerine seninle mübāyaᶜa edelim?" Efendimiz buyurdu ki ''أَنْ تَعْبُدُوا اللهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَتُصَلُّوا الْخَمْسَ وَأَنْ تَسْمَعُوا وَتُطِيعُوا وَأَسَرَّ كَلِمَةً خَفِيَّةً،وَلَا تَسْأَلُوا النَّاسَ شَيْئًا''[101] ki hulāsa-i meˀāl-i şerīfi ki "Allāhu taᶜālaya ᶜibādet edip onunla bir şerīk ittihāz etmemek ve dahi beş vakt namāzınızı kılmak ve kāffe-i evāmir-i ilāhiyyeyi istimāᶜ ve itāᶜat etmek üzere" ve dahi bir kelimeyi gizlice söyledi sonra "nāstan bir nesneyi suᶜāl etmemek üzere mübāyaᶜa edeceksiniz" diye beyān buyurdu. Rāvī dedi ki o cemāᶜat dahi bu mübāyaᶜayı böylece bir hıfz ettiler ki baᶜzıları ellerinden değnek veyā kırbaçları düşmüş olsa onu eline vermekliğini bir kimseden suˀāl etmezdi.

[الآثار قال عمر رضي الله عنه إن الطمع فقر وإن اليأس غنى وإنه من ييأس عما في أيدي الناس استغنى عنهم وقيل لبعض الحكماء ما الغنى قال قلة تمنيك ورضاك بما يكفيك وفي ذلك قيل

163, no: 484.

101 *Sunenu* Ebī Dāvūd, 2/121, no: 1642; Muslim, Zekāt, 35; 2/721, no: 108; *Şuᶜābu'l-Īmān*, 5/164, no: 3243.

العيش ساعات تمر　　وخطوب أيام تكر
أقنع بعيشك ترضه　　واترك هواك تعيش حر
فلرب حتف ساقه　　ذهب وياقوت ودر]

Ve hakkkında vārid olan āsār ise onlar dahi bunlardır ki ᶜÖmer ᶜaleyhi's-rıdvān demiş ki "Tahkīkan tamaᶜ fakrdır ve yeˀs gınādır ve o kimse ki el elinde olan nesneden yeˀs eder elden müstagnī olur." Ve dahi baᶜzu'l-hukemāya denilmiş ki "Gınā nedir?" O dahi: "Senin temennīliğin azlığıdır ve sana kifāyet eden nesne ile rāzī olmaklığındır." Ve bu mazmūnda [67] nazmen denilmiş ki "العيش ساعات تمر" ilh. ki hulāsa-i mahsūlü: "Dirlik ve ᶜayş ancak geçici sāᶜatlerdir ve geri rücūᶜ eden eyyāmın mesāibidir. Sen kendi ᶜayşına kāniᶜ ol da onunla rāzī olursun ve dahi kendi hevā ve hevesini terk eyle de hür yaşarsın ve ola ki dünyāda helāk ve hatf vardır ki ādeme mālik olduğu altın ve gümüş ve yākūt ve cevāhiri sevk etmiştir."

[وكان محمد بن واسع يبل الخبز اليابس بالماء ويأكل ويقول من قنع بهذا لم يحتج إلى أحد وقال سفيان خير دنياكم ما لم تبتلوا به وخير ما ابتليتم به ما خرج من أيديكم وقال ابن مسعود ما من يوم إلا وملك ينادى يا ابن آدم قليل يكفيك خير من كثير يطغيك وقال سميط بن عجلان إنما بطنك يابن آدم شبر في شبر فلم يدخلك النار]

Ve Muhammed b. Vāsiᶜ kuru ekmeği su ile ıslatıp yerdi ve derdi ki "Kim ki bununla kanāᶜat ederse bir kimseye muhtāc olmaz." Ve Süfyān dedi ki "Sizin dünyānızın yeği ve hayrı odur ki onunla mübtelā olmadığınız nesnedir ve onunla mübtelā olduğunuzun yeği ve hayrı odur ki sizin elinizden hurūc eden nesnedir." Ve İbn Mesᶜūd demiş ki "Bir gün yoktur ki bir ferişte nidāˀ edip çağırmaz ki "Ey ibn ādem, seni kifāyet eden kalīl seni tugyān eden kesīrden sana yeğdir." Ve Sumeyt b. ᶜAclān demiş ki "Ey ibn ādem, senin karnın uzunluğu bir karış ve enliği bir karıştır, seni niçin āteşe idhāl eder?"

[وقيل لحكيم ما مالك قال التجمل في الظاهر والقصد في الباطن واليأس مما في أيدي الناس ويروى أن الله عز وجل قال "يَا ابْنَ آدَمَ لَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا كُلُّهَا لَكَ لَمْ

يَكُنْ لَكَ مِنْهَا إِلَّا الْقُوتُ وَإِذَا أَنَا أَعْطَيْتُكَ مِنْهَا الْقُوتَ وَجَعَلْتُ حِسَابَهَا عَلَى غَيْرِكَ فَأَنَا إِلَيْكَ مُحْسِنٌ" وقال ابن مسعود إذا طلب أحدكم الحاجة فليطلبها طلباً يسيراً ولا يأتي الرجل فيقول إنك وإنك فيقطع ظهره فإنما يأتيه ما قسم له من الرزق أو ما رزق وكتب بعض بني أمية إلى أبي حازم يعزم عليه إلا رفع إليه حوايجه فكتب إليه قد رفعت حوايجي إلى مولاي فما أعطاني منها قبلت وما أمسك عني قنعت وقيل لبعض الحكماء أي شيء أسر للعاقل وأيما شيء أعون على دفع الحزن فقال أسرها إليه ما قدم من صالح العمل وأعونها له على دفع الحزن الرضا بمحتوم القضاء وقال بعض الحكماء وجدت أطول الناس غماً الحسود وأهنأهم عيشاً القنوع وأصبرهم على الأذى الحريص إذا طمع وأخفضهم عيشاً أرفضهم للدنيا وأعظمهم ندامة العالم المفرط]

Ve dahi bir hakīme denilmiş ki "Senin mālın nedir?" Ve kendisi: "Zāhirde olan tecemmül ve bātında olan kasd ve nāsın ellerinde olan māldan yeˀstir" demiş. Ve dahi rivāyet olunur ki Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki "يَا ابْنَ آدَمَ لَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا كُلُّهَا لَكَ لَمْ يَكُنْ لَكَ مِنْهَا إِلَّا الْقُوتُ وَإِذَا أَنَا أَعْطَيْتُكَ مِنْهَا الْقُوتَ وَجَعَلْتُ حِسَابَهَا عَلَى غَيْرِكَ فَأَنَا إِلَيْكَ مُحْسِنٌ" ki hulāsa-i fehvā-i şerīfi: "Ey ibn ādem, dünyā kāffesi sana olmuş olsa senin kūtundan gayrı sana ondan bir nesne olmazdı, kaldı ki ben eger sana ondan kūtunu verip hisābını dīgerine kılsam ben sana ihsān etmiş olurum" ki bu sūrette ben sana muhsinim ki seninle iyilik etmiş olurum demektir. Ve dahi İbn Mesᶜūd demiş ki "Sizin biriniz bir kimseden hācetini taleb ederse onu taleb-i yesīr ile taleb etsin ve ādeme gidip ona sen böylesin ve böylesin demeye ki taleb ve ilhāh ile onun arkasını kesmeye, zīrā ki ona gelecek şeyˀ ancak ona maksūm olan rızktır veyāhūd ona ihsā buyurulan rızktır." Ve baᶜzı Benī Umeyye, Ebī Hāzim'e bir nāme yazıp ona kasem verdirmiş ki behemehāl onun ihtiyācı ne ise ondan isteye ve onu ona refᶜ edip onu ondan āgāh eyleye. Ebū Hāzim ise cevāben ona yazmış ki "Ben kendi havāyicimi kendi efendime refᶜ etmişim ve ne ki bana verirse kabūl etmişim ve ne ki benden tutup imsāk ettiyse ben onunla kanāᶜat etmişim." Ve dahi baᶜzu'l-hukemāya denilmiş ki "ᶜĀkıl ve hūşmende en ziyāde meserret veren şeyˀ hangi şeydir ve onun hüznünü defᶜ etmek için ona en ziyāde iᶜāne eden şeyˀ dahi hangi şeydir?" O dahi demiş ki "Cemīᶜ-i mahlūkāttan onu en

ziyāde mesrūr eden şeyʾ aʿmāl-i sālihadan takdīm ettiği şeydir ve defʿ-i hüzn üzerine ona en ziyāde muʿīn ve yāver olan şeyʾ hükm-i kazāya rızā vermektir." Ve dahi baʿzu'l-hukemā demiş ki "Ben cihānda onun gamı kāffe-i nāstan daha ziyāde uzun olan kimseyi hasūd ve kıskanç ādemi buldum ve ʿayşça en ziyāde henī ādemleri kanūʿ ādemi buldum ve ezāya en ziyāde sabūr ādemleri hīn-i tamaʿında olarak harīs ādemlerini buldum ve hafz-ı ʿayşça en ziyāde dirliği mahfūz olan ādemleri dünyāyı en ziyāde rafz edeni buldum ve nedāmetçe pişmānlığı aʿzam kimseleri müfrit olan ʿālimi buldum" yaʿnī cihānda tavīlü'l-gamm ancak merd-i hasedkārdır ve heniyyü'l-ʿayş olan ancak fakīr-i kāniʿdir ve cefākeş ve ezāya çokça sābır tamaʿ ederken merd-i harīstir ve ʿayşı mahfūz olan kimse ancak tārik-i dünyādır ve ʿazīmü'n-nedāmet ancak dānişmend-i müfrittir demek olur.

[وفي ذلك قيل

آرفه ببال فتى أمسى على ثقة   أن الذي قسم الأرزاق يرزقه

فالعرض منه مصون لا يدنسه   والوجه منه جديد ليس يخلقه

إن القناعة من يحلل بساحتها   لم يلق في دهره شيئاً يؤرقه]

Ve bu mazmūnda nazmen denilmiş ki "آرفه ببال فتى أمسى على ثقة" ilh. ki hulāsa-i mahsūlü: "Onun hātır ve bāli ne ʿaceb geniş ve müreffeh yaʿnī refāhlıdır, o fetā ki akşam ettiği vaktte sika ve iʿtimād etmiş ki erzākı taksīm eden Hallāk-ı cihān elbette onun rızkını ihsān edecektir" yaʿnī bu ʿazm ve yakīn ve iʿtimād ve tevessuk ile akşam eden civān ne ʿaceb bāli refāhlıdır, "Maʿa-zālik ʿırzı dahi kirden masūn olup da onun hācetinin denesi ile kirletmez ve yüzü dahi yeni ve cedīd kalıp da halak ve palas olmaz. Tahkīk ve tahkīkan kim ki kanāʿat sāhasında konup nüzūl ederse kendi dehrinde onu uykusuz bırakıp seher ettirecek bir nesneye mülākī ve müsādif olmaz" yaʿnī aslā dünyāda bir şeyʾ gussa çekip uykusuzluğu görmez demektir.

[وقد قيل أيضاً

حتى متى أنا في حل وترحال   وطول سعي وإدبار وإقبال

ونازح الدار لا أنفك مغترباً   عن الأحبة لا يدرون ما حالي
بمشرق الأرض طوراً ثم مغربها   لا يخطر الموت من حرصي على بالي
ولو قنعت أتاني الرزق في دعه   إن القنوع الغنى لا كثرة المال]

Ve dahi bu mazmūnda nazmen denilmiş ki [68] ”حتى متى أنا في حل وترحال“ ilh. hulāsa-i mahsūlü: "Tā ne vakte kadar ben bu hall ve tirhāl ve saᶜy-ı tavīl ve idbār ve ikbālde olayım. Ve hemīşe baᶜīdü'd-diyār kalıp ehibbā igtirābından münfekk olamam ki benim ehl ve ahbābım benim hālimi bilmezler, yerin maşrıkından magribine kadar gezer dururum ve kendi hırsımdan ölüm benim hātırıma hutūr etmez. Ben kanāᶜat etmiş olsam meşakkatsiz olarak rızkım bana gelirdi; ganī ancak merd-i kāniᶜdir, kesīrü'l-māl değildir."

[وقال عمر رضي الله عنه ألا أخبركم بما أستحل من مال الله تعالى حلتان لشتائي وقيظي وما يسعني من الظهر لحجي وعمرتي وقوتي بعد ذلك كقوت رجل من قريش لست بأرفعهم ولا بأوضعهم فوالله ما أدري أيحل ذلك أم لا كأنه شك في أن هذا القدر هل هو زيادة على الكفاية التي تجب القناعة بها وعاتب أعرابي أخاه على الحرص فقال يا أخي أنت طالب ومطلوب يطلبك من لا تفوته وتطلب أنت ما قد كفيته وكأن ما غاب عنك قد كشف لك وما أنت فيه قد نقلت عنه كأنك يا أخي لم تر حريصاً محروماً وزاهداً مرزوقاً

وفي ذلك قيل

أراك يزيدك الإثراء حرصاً   على الدنيا كأنك لا تموت
فهل لك غاية إن صرت يوماً   إليها قلت حسبي قد رضيت]

Ve ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Ben size haber vereyim mi ki ben Allāhu taᶜālānın mālından neyi istihlāl ediyorum ki ben kendi kış ve yazım için iki hille ve hacc ve ᶜumretim için bir deve ve ondan sonra Kureyş'ten bir neferin kūtu gibi benim kūtum ola ki Kureyş'in efrādından ben bir ferdim, ne onlardan yüce ve ne de onlardan evzaᶜım ve vallāhi bilmem ki bu istihlāl ettiğim şeyᵓ helāl olur mu yoksa yok! Sanki bunda şekk etmişim ki bu kadar şeyi onunla kanāᶜat vācib olan mikdār-ı kifāye üzerine zāid midir yoksa yok!" Ve bir nefer aᶜrābī

hırs üzerine birāderiyle muᶜātebe edip demiş ki "Ey birāder, sen tālib ve matlūbsun, ondan geçemeyeceğin tālib seni taleb ediyor ve sen isen ondan mekfī olup ona ihtiyācın olmayan nesneye taleb edersin. Sanki senden gāib olan şeyᵓ sana açık olmuş ve içinde bulunduğun şeyi ondan nakl olunmuşsun. Sanki ey birāder, bir bī-behre harīs görmemişsin ve merzūk bir zāhidi görmemişsin." Ve bu mazmūnda nazmen denilmiş ki "أراك يزيدك الإثراء حرصاً" ilh ki hulāsa-i mahsūlü: "Ben seni görüyorum ki zenginlik senin dünyāya hırsını arttırır, yaᶜnī mālın çoklaştıkça dünyāya hırsın dahi çoklaşır, sanki ölmeyeceksin. Āyā senin için bir gāye var mıdır ki ona bir gün ulaşıp da artık bana elverir rāzī oldum dediğin var mıdır?"

[وقال الشعبي حكي أن رجلاً صاد قنبرة فقالت ما تريد أن تصنع بي قال أذبحك وآكلك قالت والله ما أشفى من قرم ولا أشبع من جوع ولكن أعلمك ثلاث خصال هي خير لك من أكلي أما واحدة فأعلمك وأنا في يدك وأما الثانية فإذا صرت على الشجرة وأما الثالثة فإذا صرت على الجبل قالت هات الأولى قالت لا تلهفن على ما فاتك فخلاها فلما صارت على الشجرة قال هات الثانية لا تصدقن بما لا يكون أنه يكون ثم طارت فصارت على الجبل فقالت يا شقي لو ذبحتني لأخرجت من حوصلتي درتين زنة كل درة عشرون مثقالاً قال فعض على شفته وتلهف وقال هات الثالثة قالت أنت قد نسيت اثنتين فكيف أخبرك بالثالثة ألم أقل لك لا تلهفن على ما فاتك ولا تصدقن بما لا يكون أن يكون أنا لحمي ودمي وريشي لا يكون عشرين مثقالاً فكيف يكون في حوصلتي درتان كل واحدة عشرون مثقالاً ثم طارت فذهبت وهذا مثال لفرط طمع الآدمي فإنه يعميه عن درك الحق حتى يقدر ما لا يكون أنه يكون]

Ve Şaᶜbī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki hikāyet olunmuş ki bir ādem kunbureyi avlamış ve kunbure ona demiş ki sen bana ne edeceksin? O dahi: "Seni boğazlayıp yiyeceğim." Kunbure dedi ki "Vallāhi ben ne toklukta bir şifā veririm ve ne de açlıkta bir tokluk veririm velākin ben sana üç hasleti öğretip taᶜlīm ederim ki o hasletlerin ᶜilmi benim eklimden sana daha ziyāde hayrlıdır: Bir hasleti ben senin elinde iken sana taᶜlīm ederim ve ikincisi ağaca ulaştığım vaktte sana taᶜlīm eylerim ve üçüncüsü dağa vardığım vaktte sana söylerim." O dahi: "Getir

bakayım yaʿnī birincisini söyle göreyim." Kunbure: "Senden geçmiş şeyʾ üzerine esef ve keder etme" dedi, o dahi onu koyuverdi. Ve ağaca varınca ona dedi ki "İkincisini getir." O dahi: "Avlamaklığı mümkin olmayan nesnenin avlamaklığını inanma" dedi sonra uçup dağa vardı ve ona: "Ey şakī, sen beni boğazlamış olsaydın benim havsalamda iki ʿaded dürreleri bulurdun ki her birisi yirmi miskāl veznindedir." Sayyād onu işitince dudağını ısırıp esef ve telehhüf etti. Ve "Üçüncüsünü getir deyince", kunbure: "Sen benim söylediği iki hasletleri unuttun, ben nice üçünçüsü ile ben sana haber vereyim? Ben sana demedim [mi] ki senden geçmiş olan nesnenin üzerine esef ve hasret etme ve olmayan nesneyi olur tasdīk etme, benim gūştum ve kanım ve tüylerim kāffesi yirmi miskāl vezninde olmaz, havsalamda nice iki ʿaded dürre bulunur da ki her birisi yirmi miskāl vezninde ola!" dedi, sonra uçup gitti. Ve bu bir misāldir ki ādemīnin fart-ı tamaʿına darb olunur ki tamaʿ-ı müfrit idrāk-i hakktan kör eder tā ki olmaklığı mümkin olmayan nesnenin olmaklığını takdīr eyler.

[وقال ابن السماك إن الرجاء حبل في قلبك وقيد في رجلك فأخرج الرجاء من قلبك يخرج القيد من رجلك وقال أبو محمد اليزيدي دخلت على الرشيد فوجدته ينظر في ورقة مكتوب فيها بالذهب فلما رآني تبسم فقلت فائدة أصلح الله أمير المؤمنين قال نعم وجدت هذين البيتين في بعض خزائن بني أمية فاستحسنتهما وقد أضفت إليهما ثالثاً

وأنشدني

إذا سد باب عنك من دون حاجة   فدعه لأخرى ينفتح لك بابها
فإن قراب البطن يكفيك ملؤه   ويكفيك سوءات الأمور اجتنابها
ولا تك مبذالاً لعرضك واجتنب   ركوب المعاصي يجتنبك عقابها]

Ve dahi İbnu's-Semmāk demiş ki "Recā senin kalbinde bir iptir ve ayağında dahi bir buhav ve kayddır. Sen recāyı kalbinden çıkar da ayağından [69] dahi buhavı çıkar." Ve Ebū Muhammed el-Yezīdī demiş ki "Bir gün Hārūn-ı Reşīd'in huzūruna girdim, gördüm ki bir varakaya nazar eder ki o varakada altın suyu ile bir yazı vardır. O dahi beni görünce

tebessüm etti, ben: "Allāhu taᶜālā emīrü'l-müᵓminīni ıslāh eyleye, bu bir fāide midir?" dedim. O dahi: "Evet, bu iki beyti Benī Ümeyye'nin baᶜzı hazāininde görüp beğendim ve bir beyt-i sālis onlara izāfe eyledim" diye ebyātı bana okudu. Şöyle ki "إذا سد باب عنك من دون حاجة" ilh. ki hulāsa-i mahsūlü: "Eger min-dūni hācet senin üzerine bir kapı kapanıp sedd olunursa sen onu sana açılacak dīger bir hācete bırak, çünkü karnın kırābı yaᶜnī kabı ve dağarcığının imtilāsı sana kifāyet eder ve sevᵓāt-ı umūrdan onun ictinābı lābüdd seni kifāyet eylersin. Kendi ᶜırzını bezline maᶜriz olma ki meᶜāsīnin rükūbunu ictināb eyle de ᶜikābları dahi senden ictināb eder."

[وقال عبد الله بن سلام لكعب ما يذهب العلوم من قلوب العلماء إذ وعوها وعقلوها قال الطمع وشره النفس وطلب الحوائج وقال رجل للفضيل فسر لي قول كعب قال يطمع الرجل في الشيء يطلبه فيذهب عليه دينه وأما الشره فشره النفس في هذا حتى لا تحب أن يفوتها شيء ويكون لك إلى هذا حاجة وإلى هذا حاجة فإذا قضاها لك خرم أنفك وقادك حيث شاء واستمكن منك وخضعت له فمن حبك للدنيا سلمت عليه إذا مررت به وعدته إذا مرض لم تسلم عليه لله عز وجل ولم تعده لله فلو لم يكن لك إليه حاجة كان خيراً لك ثم قال هذا خير لك من مائة حديث عن فلان عن فلان]

Ve ᶜAbdullāh b. Selām, Kaᶜb'a demiş ki "Kulūb-i ᶜulemāda ᶜulūm dolup da onları taᶜakkul ve idrāk ettikten sonra o ᶜilmleri kalblerinden gideren nedir?" Kaᶜb: "Tamaᶜ ve şereh-i nefs ve taleb-i havāyicdir" dedi, yaᶜnī bu ahvāl-i selāse kulūb-i ᶜulemādan ᶜulūmu götürür demektir. Ve zātın birisi Fudayl'a demiş ki "Kaᶜb'ın makālesini bana tefsīr eyle" dedikte Fudayl dedi ki "Ādem bir şeye tamaᶜ edip taleb ederse o taleb ile üzerine dīni zāhib olur gider ve şereh-i nefs ise nefs dahi her ne görürse ona meyl eder de şuna buna şereh ede ede artık ondan bir nesnenin geçmişini sevmez olur ve bu yüzden dahi meᶜāsīye düşüp günāhkār olur ve dahi efrād-ı nāsa dahi ihtiyācātın olur ki buna bir işin ve buna dīger bir işin düşer de o ādem senin işin görürse sanki birisinin burnunu delip ona bir ip takmış, seni şuraya buraya çekip dilediği yere götürür ve senden mütemekkin olur ve sen dahi ona huzūᶜ edersin ve

üzerine dünyāya geçerken senin muhabbetinden nāşī ona selām verirsin ve hasta olup onu ziyāret eder isen kezālik hubb-ı dünyādan dolayı suʾāl-i hātırına gidip onu ʿibādet edersin ki Allāhu taʿālā rızāsı için ona selām vermemiş olursun ve Allāhu taʿālā için onu ʿiyādet etmemiş olursun. Kaldı ki onun ona bir ihtiyācı olmamış olsa daha ziyāde hayrlıdır" diye hatm-i kelāmında dahi "Bunu fehm etmen ʿan-fülān ʿan-fülān diye sana taʿlīm olunacak yüz hadīsin fevāidi fehminden daha ziyāde nāfiʿdir" diye işbu kelāmın menāfiʿini taʿzīm etmiştir.

[قال بعض الحكماء من عجيب أمر الإنسان أنه لو نودي بدوام البقاء في أيام الدنيا لم يكن في قوى خلقته من الحرص على الجمع أكثر مما قد استعمله مع قصر مدة التمتع وتوقع الزوال وقال عبد الواحد بن زيد مررت براهب فقلت له من أين تأكل قال من بيدر اللطيف الخبير الذي خلق الرحا يأتيها بالطحين وأومأ بيده إلى رحا أضراسه فسبحان القدير الخبير]

Ve dahi baʿzu'l-hukemā demiş ki "Emr-i insānın ʿacebindendir ki eyyām-ı dünyāda devām-ı bekā ile münādāt olmuş olsa onun hilkati kuvāsında cemʿ-i māl üzerine olan hırsından ekser bir hırs onda olmazdı" yaʿnī tevakkuʿ-ı zevāl ve müddet-i temettuʿun kasrıyla istiʿmāl ettiği hırstan ziyāde ve ekser onun bir hırsı olmazdı. Ve ʿAbdulvāhid b. Zeyd demiş ki "Ben bir rāhibe mürūr ettim, ona dedim ki "Sen nereden ekl ediyorsun?" O dahi: "Allāhu taʿālānın harmanından ekl ediyorum ki değirmeni halk eden latīf-i habīr-i perverdigār ona tahīni gönderir" diye beyān ve dişleri değirmenine īmā ve işāret eyledi. Fe-subhāne'l-Kadīri'l-Habīr.

Beyānu ʿİlāci'l-Hırsı ve't-Tamaʿı ve'd-Devāillezī Yüktesibü bihi Sıfatu'l-Kanāʿati

[بيان علاج الحرص والطمع والدواء الذي يكتسب به صفة القناعة]

[اعلم أن هذا الدواء مركب من ثلاثة أركان الصبر والعلم والعمل ومجموع ذلك خمسة أمور الأول وهو العمل الاقتصاد في المعيشة والرفق في الإنفاق فمن أراد عز القناعة فينبغي أن يسد عن نفسه أبواب الخروج ما أمكنه ويرد نفسه إلا ما لا بد

له منه فمن كثر خرجه واتسع إنفاقه لم تمكنه القناعة بل إن كان وحده فينبغي أن يقنع بثوب واحد خشن ويقنع بأي طعام كان ويقلل من الإدام ما أمكنه ويوطن نفسه عليه وإن كان له عيال فيرد كل واحد إلى هذا القدر فإن هذا القدر يتيسر بأدنى جهد ويمكن معه الإجمال في الطلب والاقتصاد في المعيشة وهو الأصل في القناعة]

Ve hırs ve tamaᶜın ᶜilācı ve sıfat-ı kanāᶜat onunla iktisāb olunan edviyenin beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöylece bil ki işbu devā ve dermān üç ᶜaded erkāndan mürekkebdir ki sabr ve ᶜilm ve ᶜameldirler. Ve bunların mecmūᶜu beş emrdir: Birincisi ᶜameldir ki maᶜīşette hāl-i tavassutu iktisādıyla emr-i infākta rıfk etmektir. Kim ki ᶜizz-i kanāᶜati murād ederse gerektir ki nefsi üzerine ebvāb-ı harc u sarfı kapayıp sedd ede ki mehmā-emken derece-i zarūreti gözetip ihtiyāc-ı zarūrīden gayrı dīger bir harc ve masrafı olmaya, kendi nefsini lābüdd olan nafakaya redd ede. Ve o ki harcı çoklaşıp infākı geniş ve müttesiᶜ olur, o kimse kanāᶜatten mütemekkin olmaz. Kaldı ki eger kendi yalnız ise gerektir ki kaba ve kalın [70] olarak yalnız bir sevb-i vāhid ile kanāᶜat ede ve taᶜāmın dahi herhangisi ona müteyessir olduysa onunla kanāᶜat eyleye ve mümkini oldukça idām ve katığından dahi taklīl ede ve kendi nefsini bunun üzerine tavtīn ve taᶜvīd ettire ve eger ᶜayālli olur ise onların dahi her birini buna redd ettirip ki bu mikdāra onları taᶜvīd eyleye, zīrā ki bu mikdār ednā cehd ile müteyessir olur ve bununla talebde icmāl etmek dahi mümkin olur ki helāl-i mahzı taleb ve ᶜizz-i nefs ile kazanmaklığı āsār olur ve maᶜīşette iktisād etmek mümkin olabilir ki kanāᶜatte asl odur.

[ونعني به الرفق في الإنفاق وترك الخرق فيه قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الرِّفْقَ فِي الْأَمْرِ كُلِّهِ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَا عَالَ مَنِ اقْتَصَدَ'' وقال صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''ثَلَاثٌ مُنْجِيَاتٌ: خَشْيَةُ اللَّهِ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ، وَالْقَصْدُ فِي الْغِنَى وَالْفَقْرِ، وَالْعَدْلُ فِي الرِّضَا وَالْغَضَبِ'' وروي أن رجلاً أبصر أبا الدرداء يلتقط حباً من الأرض وهو يقول ''إِنَّ مِنْ فِقْهِكَ رِفْقَكَ فِي مَعِيشَتِكَ'' وقال ابن عباس رضي الله عنهما قال النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''الِاقْتِصَادُ وَحُسْنُ السَّمْتِ وَالْهَدْيُ الصَّالِحُ جُزْءٌ مِنْ بِضْعٍ وَعِشْرِينَ جُزْءًا مِنَ النُّبُوَّةِ'' وفي الخبر ''اَلتَّدْبِيرُ نِصْفُ الْمَعِيشَةِ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنِ اقْتَصَدَ أَغْنَاهُ اللَّهُ، وَمَنْ بَذَّرَ أَفْقَرَهُ اللَّهُ وَمَنْ

ذَكَرَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ أَحَبَّهُ اللهُ" وقال صلى الله عليه وسلم "إِذَا أَرَدْتَ أَمْرًا فَعَلَيْكَ بِالتُّؤَدَةِ حَتَّى يُرِيَكَ اللّٰهُ مِنْهُ الْمَخْرَجَ، أَوْ حَتَّى يَجْعَلَ اللّٰهُ فِيهِ فَرَجًا وَمَخْرَجًا" والتؤدة في الإنفاق من أهم الأمور]

Ve bununla bizim murādımız ancak infākta rıfk edip onda harkı terk etmektir. ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الرِّفْقَ فِي الْأَمْرِ كُلِّهِ"[102] Yaʿnī "Tahkīkan Allāhu taʿālā hazretleri emrin kāffesinde rıfkı sever." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَا عَالَ مَنِ اقْتَصَدَ"[103] Yaʿnī "Hāl-i tavassut u iktisāda mürāʿāt eden kimse fakīr olmaz." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "ثَلَاثٌ مُنْجِيَاتٌ: خَشْيَةُ اللّٰهِ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ، وَالْقَصْدُ فِي الْغِنَى وَالْفَقْرِ، وَالْعَدْلُ فِي الرِّضَا وَالْغَضَبِ"[104] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Necātı veren nesne ancak üç şeydir ki sırr ve ʿalāniyede Allāh'ın havf u haşyeti ve fakr ve gınāda dahi hālet-i iktisādı ve rızā ve gazabda olan ʿadl ve istikāmetidirler." Ve dahi rivāyet olunur ki bir ādem Ebu'd-Derdā ʿaleyhi'r-rıdvānı görmüş ki yerden dāneleri toplayıp derdi ki "إِنَّ مِنْ فِقْهِكَ رِفْقَكَ فِي مَعِيشَتِكَ" Yaʿnī "Senin maʿīşetinde olan rıfkın senin fehm ve fıkhındandır." Ve İbn ʿAbbās ʿaleyhime'r-rıdvān demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "الِاقْتِصَادُ وَحُسْنُ السَّمْتِ وَالْهَدْيُ الصَّالِحُ جُزْءٌ مِنْ بِضْعٍ وَعِشْرِينَ جُزْءًا مِنَ النُّبُوَّةِ"[105] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "İktisād ve hüsn-i semt ve hedy-i sālih eczā-i nübüvvetin yirmi bu kadar cüzʾünden bir cüzʾdür." Ve dahi haberde gelmiş ki "اَلتَّدْبِيرُ نِصْفُ الْمَعِيشَةِ" Yaʿnī "Tedbīr maʿīşetin yarısıdır." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنِ اقْتَصَدَ أَغْنَاهُ اللّٰهُ، وَمَنْ بَذَّرَ أَفْقَرَهُ اللّٰهُ وَمَنْ ذَكَرَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ أَحَبَّهُ اللهُ"[106] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Kim ki iktisād ederse Allāhu taʿālā onu ganī eder ve kim ki isrāf ve tebzīr eylerse Allā-

---

102 *Cāmiʿu* Maʿmer b. Rāşid, 10/392, no: 19460; Muvatta, 1/135, no: 171; *Musnedu* Ahmed, 2/235, no: 902.

103 *Musnedu* İbn Ebī Şeybe, 1/260, no: 390; *Musnedu* Ahmed, 7/302, no: 4269; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 5/206, no: 5094.

104 el-Harāitī, İʿtilālu'l-kulūb, 52, no: 102.

105 *Musnedu* Ahmed, 4/431, no: 2698.

106 *Musnedu*'l-Bezzār, 3/160, no: 946.

hu taᶜālā onu yoksul ve fakīr eder ve kim ki Allāhu taᶜālāyı zikr ederse Allāhu taᶜālā onu muhabbet eder." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِذَا أَرَدْتَ أَمْرًا فَعَلَيْكَ بِالتُّؤَدَةِ حَتَّى يُرِيَكَ اللّٰهُ مِنْهُ الْمَخْرَجَ، أَوْ حَتَّى يَجْعَلَ اللّٰهُ فِيهِ فَرَجًا وَمَخْرَجًا"[107] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Eger sen bir emri murād ettinse mehl ve teᵓennīye iltizām eyle tā ki Allāhu taᶜālā sana bir ferec ve mahreci kıla." Ve infākta teᵓennī ve imhāl ehemm-i umūrdandır.

[الثاني أنه إذا تيسر له في الحال ما يكفيه فلا ينبغي أن يكون شديد الاضطراب لأجل المستقبل ويعينه على ذلك قصر الأمل والتحقق بِأَنَّ الرِّزْقَ الَّذِي قُدِّرَ لَهُ لَا بُدَّ وأن يأتيه وإن لم يشتد حرصه فإن شدة الحرص ليست هي السبب لوصول الأرزاق بل ينبغي أن يكون واثقاً بوعد الله تعالى إذ قال عز وجل ﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾ وذلك لأن الشيطان يعده الفقر ويأمره بالفحشاء ويقول إن لم تحرص على الجمع والادخار فربما تمرض وربما تعجز وتحتاج إلى احتمال الذل في السؤال فلا يزال طول العمر يتعبه في الطلب خوفاً من الفقر ويضحك عليه في احتماله التعب نقداً مع الغفلة عن الله لتوهم تعب في ثاني الحال وربما لا يكون وفي مثله قيل

ومن ينفق الساعات في جمع ماله   مخافة فقر فالذي فعل الفقر]

Ve ikinci emr ise o dahi eger ona kifāyet edecek bir şeyi hālde müteyessir olduysa gerektir ki müstakbel için şedīdü'l-ıztırāb olmaya ve kasr-ı emel ile ona mukadder olan rızk velev ki hırsı ona müştedd olmaz lābüddür ki ona geleceğini tahakkuk etmek dahi bunun üzerine iᶜāne eder, zīrā ki şiddet-i hırs vusūl-i erzāka sebeb değildir, belki vaᶜd-i ilāhīye vāsık olmak gerektir ki Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللّٰهِ﴾[108] ki bu āyet-i kerīme sūre-i Hūd'un altıncı āyetidir, hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Yeryüzünde yürüyen hayavānātın cemīᶜinin rızkını Allāhu taᶜālādandır." Çünkü şeytān onu fakr ile korkutur ve fahşā ile emr eder de ona der ki eger cemᶜ ve iddihāra hırs etmez isen ola ki hasta ve ᶜamel-mānde olursun ve suᵓālde ihtimāl-i zülle muhtāc olursun ve tūl-i ᶜömründe yorgunluğun havfın-

---

107 el-Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 479, no: 888; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 2/407, no: 1143.
108 Hūd, 11/6.

dan talebde onu itᶜāb etmekten zāil olmaz ve ber-vech-i pīşīn yorgunluğun ihtimālinde ona gülüp hāl-i sānīde tevehhüm-i taᶜab ile onu aldatıp ki Hakk ᶜazze ve celleden gafletle o yorgunluğa nakden mütehammil ettirir maᶜa-hāzā ola ki o hāl-i mütevehhim vukūᶜa gelmez. Ve bunun mislinde nazmen denilmiş ki

ومن ينفق الساعات في جمع ماله مخافة فقر فالذي فعل الفقر

Ki hulāsa-i mahsūlü: "O ki yoksulluğun korkusundan cemᶜ-i mālde onun sāᶜātini infāk eder, ancak onun o işlediği şeyᵓ fakrdır" ki fakrdan korkarken kendisi sarf-ı sāᶜāt ile fakra çalışır da bilmez demektir.

[وقد دخل ابنا خالد عَلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فقال لهما "لَا تَيْأَسَا مِنَ الرِّزْقِ مَا تَهَزْهَزَتْ رُؤُوسُكُمَا فَإِنَّ الْإِنْسَانَ تَلِدُهُ أُمُّهُ أَحْمَرَ لَيْسَ عَلَيْهِ قِشْرٌ ثُمَّ يَرْزُقُهُ اللّٰهُ تَعَالَى" ومر رسول الله صلى الله عليه وسلم بابن مسعود وهو حزين فقال له "لَا تُكْثِرْ هَمَّكَ مَا يُقَدَّرُ يَكُنْ وَمَا تُرْزَقْ يَأْتِكَ" وقال صلى الله عليه وسلم "ألا أَيُّهَا النَّاسُ أَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ فَإِنَّهُ لَيْسَ لِعَبْدٍ إِلَّا مَا كُتِبَ لَهُ وَلَنْ يَذْهَبَ عَبْدٌ مِنَ الدُّنْيَا حَتَّى يَأْتِيَهُ مَا كُتِبَ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَهِيَ رَاغِمَةٌ"] [71]

Ve Hālid'in ebnāsı ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin huzūr-ı ᶜālīlerine duhūl ve müsūllerinde efendimiz onlara "لَا تَيْأَسَا مِنَ الرِّزْقِ مَا تَهَزْهَزَتْ رُؤُوسُكُمَا فَإِنَّ الْإِنْسَانَ تَلِدُهُ أُمُّهُ أَحْمَرَ لَيْسَ عَلَيْهِ قِشْرٌ ثُمَّ يَرْزُقُهُ اللّٰهُ تَعَالَى"[109] buyurdu ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Siz başınız mütehezhiz durdukça yaᶜnī siz dünyāda hayy durdukça rızktan siz yeᵓs etmeyiniz, zīrā ki insān anası onu doğurduğu vaktte kışrsız olarak kırmızı doğar sonra Allāhu taᶜālā ona rızkı verir." Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd ile geçerken ve ᶜAbdullāh mahzūn iken ona buyurmuş ki "لَا تُكْثِرْ هَمَّكَ مَا يُقَدَّرُ يَكُنْ وَمَا تُرْزَقْ يَأْتِكَ"[110] Yaᶜnī "Sen kendi hemmini teksīr etme, takdīr olunan şeyᵓ lā-mahāle olur ve sana verilen rızk sana gelir" demektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "ألا أَيُّهَا النَّاسُ أَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ فَإِنَّهُ لَيْسَ لِعَبْدٍ إِلَّا مَا كُتِبَ لَهُ وَلَنْ يَذْهَبَ عَبْدٌ مِنَ الدُّنْيَا حَتَّى يَأْتِيَهُ مَا كُتِبَ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَهِيَ رَاغِمَةٌ" ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi:

109 *Keşfu'l-Hafā*, 1/230, no: 705.
110 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 2/408, no: 1144.

"Yā eyyühe'n-nās, siz talebde cemīl ediniz, zīrā ki Allāh'ın kuluna ona yazılıp takdīr olunan nesnenin gayrısı yoktur, ancak ona takdīr olunan şeyᵓ hāsıl olur ve bir kul dünyādan gitmez tā ki dünyādan ona yazılan şeyᵓ makhūr olarak gelmez" yaᶜnī ezel-i āzālde ona farz ve takdīr olunan māl-ı dünyā makhūr ve mecbūr olarak ādeme gelmedikçe o ādem ölüp dünyādan gitmez ki ona vusūlü bir emr-i lābüddür demek olur.

[ولا ينفك الإنسان عن الحرص إلا بحسن ثقته بتدبير الله تعالى في تقدير أرزاق العباد وأن ذلك يحصل لا محالة مع الإجمال في الطلب بل ينبغي أن يعلم أن رزق الله للعبد من حيث لا يحتسب أكثر قال الله تعالى ﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا (٢) وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ﴾ فإذا انسد عليه باب كان ينتظر الرزق منه فلا ينبغي أن يضطرب قلبه لأجله وقال صلى الله عليه وسلم "أَبَى اللَّهُ أَنْ يَرْزُقَ عَبْدَهُ الْمُؤْمِنَ إِلَّا مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ"]

Ve Allāhu taᶜālānın erzāk-ı ᶜibād takdīrine olan tedbīriyle sika ve hüsn-i iᶜtimādı olmadıkça insān hırstan münfekk olamaz ki takdīr olunan şeyᵓ lā-mahāle talebde olan ahmāl ile maᶜan hāsıl olacağına teyakkun ve iᶜtikād etmekle hırstan kurtulup münfekk olabilir demektir belki ādem zann ve gümān etmediği yerden Allāhu taᶜālānın kuluna olan rızkı daha ziyāde evfer ve çok olduğunu bilmek gerektir ki Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا (٢) وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ﴾[111] Bu āyet-i kerīme sūre-i Talāk'ın ikinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Kim ki Allāhu taᶜālādan korkup menāhīden ve hudūdullāhı taᶜaddiyle o nisvānı ızrārdan ictināb ederse Allāhu taᶜālā onu dünyā ve āhiret mihnetinden ihrāc eder ve ona hātırına hutūr ve meᵓmūl etmediği rızkı ihsān eder" kaldı ki eger bir kapı üzerine kapanıp münsedd oldu ve kendisi o kapıdan rızkına muntazır idi, gerektir ki onun için kalbi muztarib olmaya, çünkü sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz buyurmuş ki "أَبَى اللَّهُ أَنْ يَرْزُقَ عَبْدَهُ الْمُؤْمِنَ إِلَّا مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ"[112] Yaᶜnī "Allāhu taᶜālā müᵓmin kulunu ancak onun meᵓmūlü olmayan yerden merzūk eder" ki bunun gayrısından onun rızkını ihsān etmekten ibā

111 Talāk, 65/2-3.

112 *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/341, no: 585; *Muᶜcemu* İbni'l-Aᶜrābī, 2/520, no: 1012.

etmiştir ki lā-mahāle onun hātırına gelmez ve onu meʾmūl etmez bir yerden onun rızkını verir demektir.

[وقال سفيان اتق الله فما رأيت تقياً محتاجاً أي لا يترك التقى فاقداً لضرورته بل يلقى الله في قلوب المسلمين أن يوصلوا إليه رزقه وقال المفضل الضبي قلت لأعرابي من أين معاشك قال نذر الحاج قلت فإذا صدروا فبكى وقال لو لم نعش إلا من حيث ندري لم نعش وقال أبو حازم رضي الله عنه وجدت الدنيا شيئين شيئاً منهما هو لي فلن أعجله قبل وقته ولو طلبته بقوة السماوات والأرض وشيئاً منهما هو لغيري فذلك لم أنله فيما مضى فلا أرجوه فيما بقى يمنع الذي لغيري مني كما يمنع الذي لي من غيري ففي أي هذين أفنى عمري فهذا دواء من جهة المعرفة لا بد منه لدفع تخويف الشيطان وإنذاره بالفقر]

Ve dahi Süfyān demiş ki "Sen Allāhu taᶜālādan havf u haşyet eyle ki ben muhtāc olarak bir takī görmemişim" yaᶜnī Allāhu taᶜālā bir müttakī kulunu zarūretine fākid bırakmaz belki onun rızkını ona īsāl etmek üzere kulūb-i müslimīne ilkā eder yaᶜnī dilemeksizin rızkını ihsān eder ki kulūb-i müslimīne ilhām eder ki onlar hod-be-hod onun rızkını ona haml edip vereler. Ve Mufaddal-ı Dabbī demiş ki ben bir aᶜrābīye dedim ki "Senin maᶜāşın neredendir?" Kendisi: "Huccācların nezrlerindendir" diye cevāb verdi. "Yā huccāc çıkıp giderlerse nice olur?" dediğimde kendisi ağlayıp dedi ki "Eger biz ancak bizim meʾmūl ettiğimiz yerden geçinip taᶜayyüş etmiş olsaydık biz cihānda yaşamazdık" ki bizim rızkımız ancak bizim ummadığımız yerden gelir demektir. Ve Ebū Hāzim ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Ben dünyāyı iki şeyʾ buldum ki o iki şeyʾin birisi benim içindir ve ben kuvvet-i semāvāt u zemīn ile taleb etsem vakti olmazdan akdem onu taᶜcīl edip derdest edemem ve dīger şeyi dīgerimindir ve o nesne ise fī-mā mezā ben ona nāil olamamışım ve fī-mā bekāda dahi onu recā etmem. Benim nesnem dīgerimden memnūᶜ olduğu gibi dīgerimin mālı dahi kezālik benden memnūᶜ olur. Kaldı ki ben bu iki şeyʾin hangisinde kendi ᶜazīz ᶜömrümü ifnā edeyim yaᶜnī kısmetim olmayan şeyʾ bana vāsıl olmaz, beyhūde niçin ᶜömrümü talebinde sarf edip zāyiᶜ edeyim" ve kısmetim olan şeyʾ vakti hulūlünde elbette gelip bana vāsıl olur ve vakti olmayınca onun husūlü mümkin olmaz ve vaktiyle husūlü mukarrer olan nesnenin talebinde

nāfile yerde ben niçin ᶜömrümü ᶜabes ve bī-fāide olarak telef ve seref edeyim demektir. Ve fi'l-hakīka bu bir dermāndır ki cihet-i maᶜrifetten hāsıl olur ve tahvīf-i şeytānın defᶜine ve inzār-ı fakrın desīsesi menᶜine lābüdd bir devā-i nāfiᶜdir.

[الثالث أن يعرف ما في القناعة من عز الاستغناء وما في الحرص والطمع من الذل فإذا تحقق عنده ذلك انبعثت رغبته إلى القناعة لأنه في الحرص لا يخلو من تعب وفي الطمع لا يخلو من ذل وليس في القناعة إلا ألم الصبر عن الشهوات والفضول وهذا ألم لا يطلع عليه أحد إلا الله وفيه ثواب الآخرة وذلك مما يضاف إليه نظر الناس وفيه الوبال والمأثم ثم يفوته عز النفس والقدرة على متابعة [72] الحق فإن من كثر طعمه وحرصه كثرت حاجته إلى الناس فلا يمكنه دعوتهم إلى الحق ويلزمه المداهنة وذلك يهلك دينه ومن لا يؤثر عز النفس على شهوة البطن فهو ركيك العقل ناقص الإيمان قال صلى الله عليه وسلم "عِزُّ الْمُؤْمِنِ اسْتِغْنَاؤُهُ عَنِ النَّاسِ" ففي القناعة الحرية والعز ولذلك قيل استغن عمن شئت تكن نظيره واحتج إلى من شئت تكن أسيره وأحسن إلى من شئت تكن أميره]

Ve üçüncü emr odur ki kanāᶜatte olan ᶜizz-i istignā ve hırs-ı tamaᶜ-da olan züllü bilmektir. Ve çün ᶜizz-i kanāᶜat ve züll-i tamaᶜ onun yanında tahakkuk olur, onun ragbeti lā-mahāle kanāᶜate münbaᶜis olur, çünkü hırsta taᶜabdan hālī olmaz ve tamaᶜda dahi züllden hālī olmaz ve kanāᶜatte şehevāt ve fudūllardan sabr etmek eleminden gayrı dīger bir şeyᵓ yoktur ve bu eleme ancak Allāhu taᶜālā muttaliᶜ olur ki dīger kimse ona vākıf ve ondan āgāh olamaz. Ve onda sevāb-ı āhiret dahi vardır velākin o dahi nazar-ı nās ona izāfe olunan umūrdandır ve nazar-ı nās ona izāfe olunursa o hālde onda vebāl ve meᵓsem dahi vardır ve ondan sonra ondan ᶜizz-i nefs geçip fāit olur ve mütābaᶜa-i hakk kudreti dahi ondan zāil olur, zīrā kim ki tamaᶜ ve hırsı çok olur, elbette nāsa hāceti dahi çok olur ve nāsa hāceti çoklaşınca onları hakka daᶜvet etmeğe onun bir imkānı kalmaz ve halkın müdāhenesi ona lāzım gelir ve bu hāl onun dīnini ihlāk eder. Ve o ki ᶜizz-i nefsi şehvet-i batn üzerine īsār etmez, o kimse ᶜaklı rekīk ve īmānı nākıstır ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "عِزُّ الْمُؤْمِنِ اسْتِغْنَاؤُهُ عَنِ النَّاسِ"[113] Yaᶜnī "Müᵓminin ᶜizzi

113 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 4/540, no: 2978; *Hilyetu'l-Evliyā*, 8/338.

nāstan istignāsıdır" kaldı ki kanāᶜatte hürriyyet ve ᶜizz vardır ve bunun için diledi ki istediğin ādemden istignā eyle de onun nazīri olursun ve istediğin kimseye muhtāc ol da onun esīr ve memlūkü olursun ve istediğin kimseye ihsān eyle de emīri olursun.

[الرابع أن يكثر تأمله في تنعم اليهود والنصارى وأراذل الناس والحمقى من الأكراد والأعراب الأجلاف ومن لا دين لهم ولا عقل ثم ينظر إلى أحوال الأنبياء والأولياء وإلى سمت الخلفاء الراشدين وسائر الصحابة والتابعين ويستمع أحاديثهم ويطالع أحوالهم ويخير عقله بين أن يكون على مشابهة أراذل الناس أو على الاقتداء بمن هو أعز أصناف الخلق عند الله حتى يهون عليه بذلك الصبر على الضنك والقناعة باليسير فإنه إن تنعم في البطن فالحمار أكثر أكلاً منه وإن تنعم في الوقاع فالخنزير أعلى رتبة منه وإن تزين في الملبس والحلي ففي اليهود من هو أعلى زينة منه وإن قنع بالقليل ورضي به لم يساهمه في رتبته إلا الأنبياء والأولياء]

Ve dördüncü emr ise yehūd ve nasāra ve erāzil-i nās ve hamkā-i Ekrād ve eclāf-ı ᶜArab ve dīn ve ᶜaklı olmayanların tenaᶜᶜumlarında teᵓemmül ve tedebbürü teksīr edip sonra ahvāl-i enbiyā vü evliyā ve semt-i hulefā-i rāşidīn ve sahābe-i sāire ve tābiᶜīn ile ehādīslerini işitip ahvāllerine mütālaᶜa etmekle ᶜaklını erāzil-i nās müşābehesiyle ᶜindallāh asnāf-ı halkın eᶜazzına iktidāᵓ etmek beynlerinde tahyīr eylemektir ki erāzil-i nās ile şebīh olmak mı iyi yoksa enbiyā ve evliyā ve hulefā ve sahābe ve sulehā-i tābiᶜīne olup muktedī olmak mı iyidir, ᶜaklını muhayyer eyler tā ki bununla zank ve yesīre kanāᶜatin sabrı ona hafīf ve kolay ve ehven ola, zīrā ki batnda tenaᶜᶜum eylerse artık hımārın yemesi ondan daha ziyāde çoktur ve eger vikāᶜda tenaᶜᶜum ederse canavarın rütbesi onda daha ziyāde yücedir ve eger urba ve haylin ārāyişi ile bezelenirse artık yehūd ve nasārā içinde onun zīnet ve ārāyişi ondan aᶜlā ādem vardır, ammā eger kalīle kanāᶜat edip onunla rāzī olursa o rütbede enbiyā ve evliyānın gayrısı onunla bir kimse müsāheme etmez.

[الخامس أن يفهم ما في جمع المال من الخطر كما ذكرنا في آفات المال وما فيه من خوف السرقة والنهب والضياع وما في خلو اليد من الأمن والفراغ ويتأمل ما ذكرناه في آفات المال مع ما يفوته من المدافعة عن باب الجنة إلى خمسمائة عام فإنه إذا لم يقنع مما يكفيه ألحق بزمرة الأغنياء وأخرج من جريدة الفقراء ويتم

ذلك بأن ينظر أبدا إلى من دونه في الدنيا لا إلى من فوقه فإن الشيطان أبدا يصرف نظره في الدنيا إلى من فوقه فيقول لم تفتر عن الطلب وأرباب الأموال يتنعمون في المطاعم والملابس ويصرف نظره في الدين إلى من دونه فيقول ولم تضيق على نفسك وتخاف الله وفلان أعلم منك وهو لا يخاف الله والناس كلهم مشغولون بالتنعم فلم تريد أن تتميز عنهم]

Ve beşinci emr ise o dahi āfāt-ı mālda bizim zikr ettiğimiz gibi cemᶜ-i mālda olan hatarı ve havf-ı sirkat ve nehb ve zıyāᶜında olan gamm ve gussa ve kederi fehm etmektir ki māldan hulüvv-i yed ve tehī-destlikte olan emn ve ferāg-ı bāl ile āfāt-ı mālda zikr ettiğimiz gavāil ve bāb-ı cennetten beş yüz seneye dek müdāfaᶜadan ona geçeni teʾemmül ve tedebbür eder, zīrā ki eger onu kifāyet eden nesne ile kanāᶜat etmezse zümre-i agniyāya ilhāk olunup cerīde-i fukarādan ihrāc olunur ve bu tedbīr ancak dünyāda mālca onun mā-dūnu bulunan ādeme bakmakla tamām olur ki dāimen ve ebeden mālca onun mā-dūnu bulunan kimseye bakıp da onun mā-fevkinde bulunanlara bakmaya, zīrā ki şeytān-ı laᶜīn dāimen ve ebeden dünyāda onun nazarı mālca onun mā-fevkinde olan ādemlere sarf ettirip ona der ki "Erbāb-ı emvāl metāᶜim ve melābiste mütenaᶜᶜim oldukları hālde sen niçin talebden fütūr ve tekāsül edersin?" Ve hemīşe dīnde onun mā-dūnu olan kimseye nazarını sarf ettirip ona der ki "Fülān ādem senden ziyāde aᶜlem iken Allāh'tan havf etmediği hālde sen niçin Allāhu taᶜālādan havf edip kendi nefsine tazyīk edersin ve nās kāffesi tenaᶜᶜümde meşgūl oldukları hālde onlardan ayırıp niçin temeyyüz etmek istersin?" diye igfāl ve ızlāle çalışır.

[قال أبو ذر أوصاني خليلي صلى الله عليه وسلم أن أنظر إلى من هو دوني لا إلا من هو فوقي وقال أبو هريرة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى مَنْ فَضَّلَهُ اللهُ عَلَيْهِ فِي الْمَالِ وَالْخَلْقِ، فَلْيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ مِمَّنْ فُضِّلَ عَلَيْهِ" فبهذه الأمور يقدر على اكتساب خلق القناعة وعماد الأمر الصبر وقصر الأمل وأن يعلم أن غاية صبره في الدنيا أيام قلائل للتمتع دهراً [73] طويلاً فيكون كالمريض الذي يصبر على مرارة الدواء لشدة طعمه في انتظار الشفاء]

Ebū Zerr ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Benim halīlim bana vasiyyet etmiş ki mālca benim mā-dūnum olan ādeme nazar edeyim ve mā-fevkim-

de olan ādeme nazar etmeyeyim" yaᶜnī dünyāda ve dahi Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى مَنْ فَضَّلَهُ اللهُ عَلَيْهِ فِي الْمَالِ وَالْخَلْقِ، فَلْيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ مِمَّنْ فُضِّلَ عَلَيْهِ"[114] Yaᶜnī "Sizin biriniz eger māl ve halkta onun üzerine Allāhu taᶜālā mufaddal ettiği bir ādeme bakıp nazar ettiyse artık onun mā-dūnunda olup kendisi dahi onun üzerine mufaddal bulunduğu ādeme dahi nazar etsin." İşte bu bu umūr-ı hamse ile halk kanāᶜatin iktisābına muktedir olur ve emrin ᶜimādı ancak sabr ve kasr-ı emeldir ve dahi dünyāda onun gāye-i sabrı dehr-i tavīlde olan temettuᶜuna göre eyyām-ı kalīle olduğunu bilmektir ki intizār-ı şifāda dermānın acılığına şiddet-i tamaᶜ-ı sıhhatle sabr eden hasta gibi olsun.

Beyānu Fazīleti's-Sehāi

[بيان فضيلة السخاء]

[اعلم أن المال إن كان مفقودا فينبغي أن يكون حال العبد القناعة وقلة الحرص وإن كان موجودا فينبغي أن يكون حاله الإيثار والسخاء واصطناع المعروف والتباعد عن الشح والبخل فإن السخاء من أخلاق الأنبياء عليهم السلام وهو أصل من أصول النجاة وعنه عبر النبي صلى الله عليه وسلم حيث قال "السَّخَاءُ شَجَرَةٌ مِنْ شَجَرِ الْجَنَّةِ أَغْصَانُهَا مُتَدَلِّيَةٌ إِلَى الْأَرْضِ فَمَنْ أَخَذَ بِغُصْنٍ مِنْهَا قَادَهُ ذَلِكَ الْغُصْنُ إِلَى الْجَنَّةِ"]

Ve fazīlet-i sehānın beyānı dahi işbu mebhastır. Şöylece bil ki eger māl ādemde mefkūd olup dünyāda yoksul olduysa gerektir ki ādemin hāli kanāᶜat ola ve kıllet-i hırs ola ve eger mevcūd olup ganī ve zengīn olduysa gerektir ki onun hāli īsār ve sehā ve cömertlik ve ıstınāᶜ-ı maᶜrūf ve tebāᶜüd-i şuhh ve ictināb-ı buhl ola, zīrā ki sehā enbiyā-i ᶜizām ᶜaleyhime's-selāmın ahlāk-ı kirāmlarındandır ve o dahi usūl-i necāttan bir asldır ve bu asla ᶜaleyhi's-selām efendimiz taᶜbīr edip buyurdu ki "السَّخَاءُ شَجَرَةٌ مِنْ شَجَرِ الْجَنَّةِ أَغْصَانُهَا مُتَدَلِّيَةٌ إِلَى الْأَرْضِ فَمَنْ أَخَذَ بِغُصْنٍ مِنْهَا قَادَهُ

---

114 Buhārī, 8/102,no: 6490; Muslim, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 4/2275.

ذَلِكَ الْغُصْنُ إِلَى الْجَنَّةِ"[115] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Sehā eşcār-ı cennetten bir şeceredir ki onun agsān ve dal ve budakları yere mütedelliyedir; kim ki onun bir gusnu alıp onunla mütemessik olduysa o gusn onu cennete çekip götürür."

[وقال جابر قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قال جبريل عليه السلام قال الله تعالى إِنَّ هَذَا دِينٌ رَضِيتُهُ لِنَفْسِي، وَلَنْ يَصْلُحَهُ إِلَّا السَّخَاءُ، وَحُسْنُ الْخُلُقِ، فَأَكْرِمُوهُ بِهِمَا مَا اسْتَطَعْتُمْ" وفي رواية "فَأَكْرِمُوهُ بِهِمَا مَا صَحِبْتُمُوهُ" وعن عائشة الصديقية رضي الله عنها قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "مَا جَبَلَ اللهُ تَعَالَى وَلِيّاً لَهُ إِلَّا عَلَى حُسْنِ الْخُلُقِ وَالسَّخَاءِ" وعن جابر قال قيل يا رسول الله "أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ" قال "اَلصَّبْرُ وَالسَّمَاحَةُ" وقال عبد الله بن عمر قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "خُلُقَانِ يُحِبُّهُمَا اللهُ عَزَّ وَجَلَّ وَخُلُقَانِ يَبْغَضُهُمَا اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فَأَمَّا اللَّذَانِ يُحِبُّهُمَا اللهُ تَعَالَى فَحُسْنُ الْخُلُقِ وَالسَّخَاءُ وَأَمَّا اللَّذَانِ يَبْغَضُهُمَا اللهُ فَسُوءُ الْخُلُقِ وَالْبُخْلُ، وَإِذَا أَرَادَ اللهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا اسْتَعْمَلَهُ عَلَى قَضَاءِ حَوَائِجِ النَّاسِ"]

Ve Cābir ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem buyurmuş ki قال جبريل عليه السلام قال الله تعالى إِنَّ هَذَا دِينٌ رَضِيتُهُ لِنَفْسِي، وَلَنْ يَصْلُحَهُ إِلَّا السَّخَاءُ، وَحُسْنُ الْخُلُقِ، فَأَكْرِمُوهُ بِهِمَا مَا اسْتَطَعْتُمْ"[116] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Cibrīl ᶜaleyhi's-selām demiş ki tebāreke ve taᶜālā hazretleri buyurmuş ki "ᶜAle't-tahkīk bu bir dīndir ki ben onu kendi nefsime beğenip onunla irtizā etmişim ve onu sehā ve hüsn-i huluktan gayrı dīger bir şeyᵓ ıslāh etmez ki ıslāhı ancak sehā ve hüsn-i huluk iledir, siz dahi kudretiniz yettiği kadar onu bunlarla ikrām ediniz." Ve dīger bir rivāyette gelmiş ki "فَأَكْرِمُوهُ بِهِمَا مَا صَحِبْتُمُوهُ"[117] Yaᶜnī "Siz dahi onu müstashib oldukça onlarla onu siz ikrām ediniz" demektir. Ve Ümmü'l-müᵓminīn Hazret-i ᶜĀişetü's-Sıddīka ᶜaleyha'r-rıdvān mervī olup demiş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz

115 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/307, no: 10375.

116 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 8/165, no: 8286; el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 35, no: 39.

117 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/301, no: 10366; *Musnedu*'ş-Şihāb, 2/329, no: 1461; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 8/165, no: 8286.

buyurmuş ki "مَا جَبَلَ اللهُ تَعَالَى وَلِيّاً لَهُ إِلَّا عَلَى حُسْنِ الْخُلُقِ وَالسَّخَاءِ"[118] Yaᶜnī "Allāhu taᶜālā evliyāsını ancak sehā ve hüsn-i huluk üzerine yoğurup halk etmiş" ki dīger bir hūy üzerine evliyāsının tīnet ve cibilliyetlerini yoğurmamıştır demek olur. Ve dahi Cābir ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mervī olup demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize denilmiş ki "Yā Resūlallāh, aᶜmālin efdali hangisidir?" Efendimiz dahi "أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ" قال "اَلصَّبْرُ وَالسَّمَاحَةُ"[119] buyurmuştur ki "Sabr ve semāhattir" diye beyān buyurmuştur. Ve ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer demiş ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "خُلُقَانِ يُحِبُّهُمَا اللهُ عَزَّ وَجَلَّ وَخُلُقَانِ يَبْغَضُهُمَا اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فَأَمَّا اللَّذَانِ يُحِبُّهُمَا اللهُ تَعَالَى فَحُسْنُ الْخُلُقِ وَالسَّخَاءُ وَأَمَّا اللَّذَانِ يَبْغَضُهُمَا اللهُ فَسُوءُ الْخُلُقِ وَالْبُخْلُ، وَإِذَا أَرَادَ اللهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا اسْتَعْمَلَهُ عَلَى قَضَاءِ حَوَائِجِ النَّاسِ"[120] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "İki huluk ve hūy vardır ki onları Allāhu taᶜālā muhabbet eder ve iki huluk ve hūy dahi vardır ki onları Allāhu taᶜālā bugz eder ve o iki huluk ki onları Allāhu taᶜālā muhabbet eder, husn-i huluk ve sehādır ve o iki huluk ki onları Allāhu taᶜālā bugz eder sūᵓ-i huluk yaᶜnī bed-hūyluk ve buhldür. Ve eger Allāhu taᶜālā bir kuldan hayrı murād buyurduysa onu havāyic-i nās kazāsında istiᶜmāl eder."

[وروى المقدام بن شريح عن أبيه عن جده قال قلت يا رسول الله دلني على عمل يدخلني الجنة قال "إن مُوجِبَاتِ الْمَغْفِرَةِ بَذْلُ الطَّعَامِ وَإِفْشَاءُ السَّلَامِ وَحُسْنُ الْكَلَامِ"]

Ve Mikdām b. Şureyh üzerine mervī olup ki babası ve ceddi üzerlerine rivāyet edip demiş ki onun ceddi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selāma demiş ki "Beni cennete idhāl edecek bir ᶜamel üzerine bana delālet eyle." Ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "إن مُوجِبَاتِ الْمَغْفِرَةِ بَذْلُ الطَّعَامِ وَإِفْشَاءُ السَّلَامِ وَحُسْنُ الْكَلَامِ"[121] Yaᶜnī "Tahkīkan magfiret-i rabbāniyyenin mūcibātı bezl-i taᶜām ve ifşā-i selām ve hüsn-i kelāmdır."

---

118 *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 6/391, no: 16204.

119 *Cāmiᶜu* Maᶜmer b. Rāşid, 11/191, no: 20297; *Musnedu* Ahmed, 32/177, no: 19435; *Musnedu* İbn Ebī Şeybe, 2/262, no: 757.

120 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/116, no: 7253.

121 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 63, no: 146; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 22/180, no: 469.

[وقال أبو هريرة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''السَّخَاءُ شَجَرَةٌ فِي الْجَنَّةِ، فَمَنْ كَانَ سَخِيًّا أَخَذَ بِغُصْنٍ مِنْهَا، فَلَمْ يَتْرُكْهُ ذَلِكَ الْغُصْنُ حَتَّى يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ وَالشُّحُّ شَجَرَةٌ فِي النَّارِ، فَمَنْ كَانَ شَحِيحًا أَخَذَ بِغُصْنٍ مِنْ اَغْصَانِهَا، فَلَمْ يَتْرُكْهُ ذَلِكَ الْغُصْنُ حَتَّى يُدْخِلَهُ النَّارَ'']

Ve dahi Ebū Hüreyre ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki Resūl-i ʿālī-cāh efendimiz buyurmuş ki ''السَّخَاءُ شَجَرَةٌ فِي الْجَنَّةِ، فَمَنْ كَانَ سَخِيًّا أَخَذَ بِغُصْنٍ مِنْهَا، فَلَمْ يَتْرُكْهُ ذَلِكَ الْغُصْنُ حَتَّى يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ وَالشُّحُّ شَجَرَةٌ فِي النَّارِ، فَمَنْ كَانَ شَحِيحًا أَخَذَ بِغُصْنٍ مِنْ اَغْصَانِهَا، فَلَمْ يَتْرُكْهُ ذَلِكَ الْغُصْنُ حَتَّى يُدْخِلَهُ النَّارَ''[122] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Sehā cennette [74] bir şecere yaʿnī ağaçtır ve o ki sehīdir ondan bir gusnu alır da o gusn cennete onu idhāl edinceye dek onu bırakıp terk etmez ve şuhh ve imsāk dahi āteşte bir şeceredir ve o ki mümsik ve şahīh ve bahīldir, onun agsānından bir gusnu alıp tutar da onu āteşe idhāl edinceye [dek] onu koyuverip terk etmez."

[وقال ابو سعيد الخدري قال النبي صلى الله عليه وسلم ''يَقُولُ اللهُ تَعَالَى أُطْلُبُوا الْفَضْلَ مِنَ الرُّحَمَاءِ مِنْ عِبَادِي تَعِيشُوا فِي أَكْنَافِهِمْ فَإِنِّي جَعَلْتُ فِيهِمْ رَحْمَتِي وَلَا تَطْلُبُوهُ مِنَ الْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ فَإِنِّي جَعَلْتُ فِيهِمْ سَخَطِي'' وعن ابن عباس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''تَجَافُوا عَنْ ذَنْبِ السَّخِيِّ، فَإِنَّ اللهَ تَعَالَى آخِذٌ بِيَدِهِ كُلَّمَا عَثَرَ'' وعن ابن ابن مسعود قال صلى الله عليه وسلم ''اَلرِّزْقُ إِلَى مُطْعِمِ الطَّعَامِ أَسْرَعُ مِنَ السِّكِّينِ إِلَى ذِرْوَةِ الْبَعِيرِ وَاِنَّ اللهَ تَعَالَى لَيُبَاهِي بِمُطْعِمِ الطَّعَامِ الْمَلَائِكَةَ عَلَيْهِ السَّلَامُ'']

Ve Ebū Saʿīd-i Hudrī demiş ki Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki ''يَقُولُ اللهُ تَعَالَى أُطْلُبُوا الْفَضْلَ مِنَ الرُّحَمَاءِ مِنْ عِبَادِي تَعِيشُوا فِي أَكْنَافِهِمْ فَإِنِّي جَعَلْتُ فِيهِمْ رَحْمَتِي وَلَا تَطْلُبُوهُ مِنَ الْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ فَإِنِّي جَعَلْتُ فِيهِمْ سَخَطِي''[123] Yaʿnī "Siz fazlı ʿibādımdan ruhamādan taleb ediniz ki eknāflarında taʿayyüş edersiniz zīrā ki ben kendi rahmetimi onlarda kılmışım ve kalbleri katı ve kāsī olanlardan onu taleb etmeyiniz, zīrā ki ben kendi sehatımı onlarda kılmışım." Ve dahi İbn ʿAbbās üzerine mervī olup demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''تَجَافُوا عَنْ ذَنْبِ السَّخِيِّ، فَإِنَّ

122 *Şuʿabu'l-Īmān*, 13/309, no: 10377.

123 el-Hākim, *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 4/357, no: 7908, bazı farklılıklarla.

اللهَ تَعَالَى آخِذٌ بِيَدِهِ كُلَّمَا عَثَرَ''[124] ki hulāsa-i meᵓāli: "Siz ehl-i sehānın zenbinden tebāᶜud ediniz, zīrā ki Allāhu taᶜālā hazretleri onun ayağı dolaştıkça onun elinden tutar" yaᶜnī merd-i sehī kusūrundan vazgeçip onu muᵓāhaze etmekten tecāfī ve tebāᶜud ediniz, zīrā ki Hakk ᶜazze ve celle hazretleri onu saklayıp hıfz eder ve her ne vakt ki ayağı kayıp düşecek olursa onun elinden tutup düşmekten onu hıfz eyler demektir. Ve İbn Mesᶜūd demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''اَلرِّزْقُ إِلَى مُطْعِمِ الطَّعَامِ أَسْرَعُ مِنَ السِّكِّينِ إِلَى ذِرْوَةِ الْبَعِيرِ وَإِنَّ اللهَ تَعَالَى لَيُبَاهِي بِمُطْعِمِ الطَّعَامِ الْمَلَائِكَةَ عَلَيْهِ السَّلَامُ''[125] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Rızk-ı maksūm itᶜām-ı taᶜām eden ādeme devenin sīnesine bıçaktan esraᶜdır, Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri itᶜām-ı taᶜām edenlerle melāikesini mübāhāt eyler."

[وقال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ اللَّهَ جَوَادٌ يُحِبُّ الْجُودَ، وَيُحِبُّ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ، وَيَكْرَهُ سَفْسَافَهَا'' وَقَالَ أنس إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عليه وسلم ''لَمْ يُسْأَلُ عَلَى الْإِسْلَامِ شَيْئًا إِلَّا أَعْطَاهُ وَأَتَاهُ رَجُلٌ فَسَأَلَهُ، فَأَمَرَ لَهُ بِشَاءٍ كَثِيرٍ بَيْنَ جَبَلَيْنِ مِنْ شَاءِ الصَّدَقَةِ فَرَجَعَ إِلَى قَوْمِهِ فَقَالَ: يَا قَوْمِ أَسْلِمُوا، فَإِنَّ مُحَمَّدًا يُعْطِي عَطَاءَ مَنْ لَا يَخَافُ الْفَاقَةَ'' وقال ابن عمر قال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ لِلَّهِ عَبَّادًا يَخْتَصُّهُمْ بِالنِّعَمِ لِمَنَافِعِ الْعِبَادِ، فَمَنْ بَخِلَ بِتِلْكَ الْمَنَافِعِ عَلَى الْعِبَادِ نَقَلَهَا اللهُ تَعَالَى عَنْهُ وَحَوَّلَهَا إِلَى غَيْرِهِ'']

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ اللَّهَ جَوَادٌ يُحِبُّ الْجُودَ، وَيُحِبُّ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ، وَيَكْرَهُ سَفْسَافَهَا''[126] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Tahkīkan Allāhu taᶜālā cevāddır ve cevādı muhabbet eder ve dahi mekārim-i ahlākı muhabbet eder ve ahlākın rekīkini kerh eder" yaᶜnī dakīkü'l-ᶜakl ve kalīlü'l-mürüvve ve ᶜadīmü'l-maᶜrūfu kerh eyler demektir. Ve Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān dahi demiş ki Resūl-i ekrem sallāllāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimizden İslām üzerine her ne ki suᵓāl olunduysa elbette o mesᵓūl olan nesneyi verirdi ve bir gün ona bir ādem gelip bir ᶜatiyye diledikte pek çok koyun ona verdi ki agnām-ı sadakadan iki

---

124 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/303, no: 10369.

125 Bkz.*Sunenu* İbn Māce, 2/1114, no: 3356; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 12/140, no: 9177. Bazı farklılıklarla.

126 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 190, no: 572; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/287, no: 10346.

cebel aralarını doldurmuş koyun sürüsünü vermiş ve o ādem kavmine dönüp gittikte onlara: "Ey kavm, müslümān olunuz zīrā ki Muhammed fakr u fākayı havf etmeyen ādemin vergisini verir." Ve İbn ᶜÖmer demiş ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ لِلّٰهِ عَبَّادًا يَخْتَصُّهُمْ بِالنِّعَمِ لِمَنَافِعِ الْعِبَادِ، فَمَنْ بَخِلَ بِتِلْكَ الْمَنَافِعِ عَلَى الْعِبَادِ نَقَلَهَا اللهُ تَعَالَى عَنْهُ وَحَوَّلَهَا إِلَى غَيْرِهِ"[127] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Tahkīkan Allāhu taᶜālānın birtakım kulları var ki onları niᶜam ile muhtass etmiştir tā ki niᶜmetler ile ᶜibādı müntefiᶜ olalar ve kim ki o menāfiᶜ ile ᶜibādı üzerine buhl ve imsāk ederse o niᶜ-meti o bahīl olan kimseden nakl edip dīgerine tahvīl eder."

[وعن الهلالي قال أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم بأسرى من بني العنبر فأمر بقتلهم وأفرد منهم رجلا فقال علي بن ابي طالب كرم الله وجهه يا رسول الله الرب واحد والدين واحد والذنب واحد فما بال هذا من بينهم فقال صلى الله عليه وسلم "نَزَلَ عَلَى جِبْرِيلَ فَقَالَ اقْتُلْ هَؤُلَاءِ وَاتْرُكْ هَذَا فَإِنَّ اللهَ تَعَالَى شَكَرَ لَهُ سَخَاءً فِيهِ" وقال صلى الله عليه وسلم إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ ثَمَرَةً وَثَمَرَةُ الْمَعْرُوفِ تَعْجِيلُ السَّرَاحِ" وعن نافع عن ابن عمر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "طَعَامُ الْجَوَادِ دَوَاءٌ وَطَعَامُ الْبَخِيلِ دَاءٌ" وقال صلى الله عليه وسلم "مَنْ عَظُمَتْ نِعْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ عَظُمَتْ مَؤُونَةُ النَّاسِ عَلَيْهِ فَمَنْ لَمْ يَحْتَمِلْ تِلْكَ الْمَؤُونَةَ عَرَّضَ تِلْكَ النِّعْمَةَ لِلزَّوَالِ" وقال عيسى عليه السلام "اِسْتَكْثِرُوا مِنْ شَيْءٍ لَا تَأْكُلُهُ النَّارُ وَقِيلَ وَمَا هُوَ قَالَ اَلْمَعْرُوفُ" وقالت عائشة رضي الله عنها قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "الْجَنَّةُ دَارُ الْأَسْخِيَاءِ"]

Ve dahi Hilālī üzerine mervī olup demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selā-ma Beni'l-ᶜAnber'in üserāsı celb olundukları vaktte cümlelerinin katl-lerine emr ü fermān buyurdu, fakat onlardan yalnız bir ādemi ifrād edip katl etmedi. Ve Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib kerremallāhu vechehu efen-dimize: "Yā Resūlallāh, rabb bir ve dīn bir ve zenb bir iken bunun hāli nedir ki onların beyninden ifrād olundu?" deyince ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "نَزَلَ عَلَى جِبْرِيلَ فَقَالَ اقْتُلْ هَؤُلَاءِ وَاتْرُكْ هَذَا فَإِنَّ اللهَ تَعَالَى شَكَرَ لَهُ سَخَاءً فِيهِ" Yaᶜnī "Cibrīl ᶜaleyhi's-selām bana nāzil olup dedi ki "Bunları katl eyle de bunu terk eyle, zīrā ki Allāhu taᶜālā onda olan sehāsı ona şükr etmiş." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendi-miz buyurmuş ki "إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ ثَمَرَةً وَثَمَرَةُ الْمَعْرُوفِ تَعْجِيلُ السَّرَاحِ" ki hulāsa-i

127 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/228, no: 5162.

meʾāl-i şerīfi: "Her bir şeyʾin semeresi var ve maʿrūfun semeresi serāhın taʿcīlidir." Ve dahi Nāfiʿ üzerine mervī olup ki İbn ʿÖmer'in üzerine rivāyet edip demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "طَعَامُ الْجَوَادِ دَوَاءٌ وَطَعَامُ الْبَخِيلِ دَاءٌ" Yaʿnī "Cevād ādemin taʿāmı dermān ve devādır ve bahīl ādemin taʿāmı derd ve dāʾdır." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ عَظُمَتْ نِعْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ عَظُمَتْ مَؤُونَةُ النَّاسِ عَلَيْهِ فَمَنْ لَمْ يَحْتَمِلْ تِلْكَ الْمَؤُونَةَ عَرَّضَ تِلْكَ النِّعْمَةَ لِلزَّوَالِ"[128] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Kim ki onun ʿindinde Allāhu taʿālānın niʿmeti ʿazīm olduysa onun üzerine nāsın meʾūneti dahi ʿazīm olur ve o ki bu meʾūnete mütehammil olmaz o niʿmeti zevāle taʿrīz eder." Ve ʿĪsā ʿaleyhi's-selām buyurmuş ki "اِسْتَكْثِرُوا مِنْ شَيْءٍ لَا تَأْكُلُهُ النَّارُ وَقِيلَ وَمَا هُوَ قَالَ اَلْمَعْرُوفُ" Yaʿnī "Siz onu āteş yemeyen nesneden istiksār ediniz." Ve "Onu āteş yemeyen nesne nedir?" ona denildikte, o dahi: "Maʿrūftur" diye cevāb vermiş ve Hazret-i [75] ʿĀişe radıyallāhu ʿanhā demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "الْجَنَّةُ دَارُ الْأَسْخِيَاءِ"[129] Yaʿnī "Cennet eshıyānın hānesidir."

[وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إِنَّ السَّخِيَّ قَرِيبٌ مِنَ اللهِ قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ قَرِيبٌ مِنَ الْجَنَّةِ بَعِيدٌ مِنَ النَّارِ، وَإِنَّ الْبَخِيلَ بَعِيدٌ مِنَ اللهِ بَعِيدٌ مِنَ النَّاسِ بَعِيدٌ مِنَ الْجَنَّةِ قَرِيبٌ مِنَ النَّارِ، وَجَاهِلٌ سَخِيٌّ أَحَبُّ إِلَى اللهِ مِنْ عَالِمٍ بِخَيْلٍ، وَأَدْوَأُ الدَّوَاءِ الْبُخْلُ"]

Ve Ebū Hüreyre ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ السَّخِيَّ قَرِيبٌ مِنَ اللهِ قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ قَرِيبٌ مِنَ الْجَنَّةِ بَعِيدٌ مِنَ النَّارِ، وَإِنَّ الْبَخِيلَ بَعِيدٌ مِنَ اللهِ بَعِيدٌ مِنَ النَّاسِ بَعِيدٌ مِنَ الْجَنَّةِ قَرِيبٌ مِنَ النَّارِ، وَجَاهِلٌ سَخِيٌّ أَحَبُّ إِلَى اللهِ مِنْ عَالِمٍ بِخَيْلٍ، وَأَدْوَأُ الدَّوَاءِ الْبُخْلُ"[130] ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Tahkīkan sehī olan kimse Allāhu taʿālādan karībdir ve nāstan dahi karībdir ve cennetten karībdir ve āteşten baʿīddir ve bahīl olan kimse Allāhu taʿālādan baʿīddir ve nāstan baʿīddir ve cennetten

---

128 *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/118, no: 7258.

129 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 197, no: 597; *Musnedu*'ş-Şihāb, /100, no: 117.

130 *Şuʿabu'l-Īmān*, 13/293, no: 10356.

baᶜīddir ve āteşten karībdir ve sehī cāhil Allāhu taᶜālāya bahīl ᶜalimden daha ziyāde mahbūbdur ve dāᵓın en ziyādesi buhldür" ki dāᵓın aᶜzamı demektir.

[وقال صلى الله عليه وسلم ''اصْنَعِ الْمَعْرُوفَ إِلَى مَنْ هُوَ أَهْلُهُ وَإِلَى مَنْ لَيْسَ بِأَهْلِهِ، فَإِنْ أَصَبْتَ أَهْلَهُ فَقَدْ أَصَبْتَ أَهْلَهُ، وَإِنْ لَمْ تُصِبْ أَهْلَهُ فَأَنْتَ مِنْ أَهْلِهِ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ بُدَلَاءَ أُمَّتِي لَمْ يَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِصَلَاةٍ وَلَا صِيَامٍ وَلَكِنْ دَخَلُوهَا بِسَخَاءِ الْأَنْفُسِ وَسَلَامَةِ الصُّدُورِ، وَالنُّصْحِ لِلْمُسْلِمِينَ'']

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''اصْنَعِ الْمَعْرُوفَ إِلَى مَنْ هُوَ أَهْلُهُ وَإِلَى مَنْ لَيْسَ بِأَهْلِهِ، فَإِنْ أَصَبْتَ أَهْلَهُ فَقَدْ أَصَبْتَ أَهْلَهُ، وَإِنْ لَمْ تُصِبْ أَهْلَهُ فَأَنْتَ مِنْ أَهْلِهِ''[131] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Sen maᶜrūfu ehline ve ehli olmayana eyle yaᶜnī herkese maᶜrūfu işle ve eger ehline rāst gelip isābet ettinse işte mahallini bulup ehline isābet ettin ve eger ehline isābet edemedinse işte sen onun ehlindensin" ki menāfiᶜ ve ᶜavāidi ve ecr ve fevāidi sana rāciᶜ bulunduğu haysiyyetle kendi nefsine etmiş olursun demektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ بُدَلَاءَ أُمَّتِي لَمْ يَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِصَلَاةٍ وَلَا صِيَامٍ وَلَكِنْ دَخَلُوهَا بِسَخَاءِ الْأَنْفُسِ وَسَلَامَةِ الصُّدُورِ، وَالنُّصْحِ لِلْمُسْلِمِينَ''[132] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Benim ümmetimin büdelāsı yaᶜnī sulehāsı namāz kılmak ve oruç tutmakla behişte girmediler, ancak sehā-i enfüs ve selāmet-i sadr ve nush-ı müslimīn ile cennete dāhil oldular."

[وقال أبو سعيد الخدري قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ جَعَلَ لِلْمَعْرُوفِ وُجُوهاً مِنْ خَلْقِهِ حَبَّبَ إِلَيْهِمُ الْمَعْرُوفَ وَحَبَّبَ إِلَيْهِمْ فِعَالَهُ وَوَجَّهَ طُلَّابَ الْمَعْرُوفِ إِلَيْهِمْ وَيَسَّرَ عَلَيْهِمْ إِعْطَاءَهُ كَمَا يَسْرِ الْغَيْثُ إِلَى الْبَلْدَةِ الْجَدْبَةِ فَيُحْيِيهَا وَيُحْيِي بِهِ أَهْلَهَا'' وقال صلى الله عليه وسلم ''كُلُّ مَعْرُوفٍ صدقة وَكُلُّ مَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى نَفْسِهِ وَأَهْلِهِ كُتِبَ لَهُ صَدَقَةٌ وَمَا وَقَى بِهِ الرَّجُلُ عِرْضَهُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ وَمَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ مِنْ نَفَقَةٍ فَعَلَى اللهِ خَلْفُهَا'' وقال صلى الله عليه وسلم ''كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ'' ''الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ'' ''وَاللهُ يُحِبُّ إِغَاثَةَ اللهْفَانِ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''كُلُّ مَعْرُوفٍ فَعَلْتَهُ إِلَى غَنِيٍّ أَوْ فَقِيرٍ صَدَقَةٌ'']

---

131 *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/436, no: 747.

132 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/316, no: 10393.

Ve Ebū saᶜīd el-Hudrī demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ الله عَزَّ وَجَلَّ جَعَلَ لِلْمَعْرُوفِ وُجُوهاً مِنْ خَلْقِهِ حَبَّبَ إِلَيْهِمُ الْمَعْرُوفَ وَحَبَّبَ إِلَيْهِمْ فِعَالَهُ وَوَجَّهَ طُلَّابَ الْمَعْرُوفِ إِلَيْهِمْ وَيَسَّرَ عَلَيْهِمْ إِعْطَاءَهُ كَمَا يَسْرِ الْغَيْثُ إِلَى الْبَلْدَةِ الْجَدْبَةِ فَيُحْيِيهَا وَيُحْيِي بِهِ أَهْلَهَا''[133] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Tahkīkan tebāreke ve taᶜālā hazretleri halkından maᶜrūf için vücūhu kılmış ve onlara maᶜrūfu sevdirmiş ve efᶜāl-i maᶜrūfu dahi sevdirmiş ve maᶜrūfu taleb eden kimseleri onlara tevcīh edip ve iᶜtā-i maᶜrūfu onların üzerlerine teysīr ve teshīl etmiş, nitekim yağmura muhtāc olan beldeye gaysı teysīr edip onu gays ile ihyā etti ve ahālīsini dahi onunla ihyā eyledi." Ve dahi buyurmuş ki ''كُلُّ مَعْرُوفٍ صدقة وَكُلُّ مَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى نَفْسِهِ وَأَهْلِهِ كُتِبَ لَهُ صَدَقَةٌ وَمَا وَقَى بِهِ الرَّجُلُ عِرْضَهُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ وَمَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ مِنْ نَفَقَةٍ فَعَلَى اللَّهِ خَلْفُهَا''[134] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Her bir maᶜrūf sadakadır ve insān kendi nefsine ve ehline her ne ki infāk ederse onunla ona sadaka yazılır ve insān kendi ᶜırzını onunla vikāye ettiği şeyᵓ dahi ona sadakadır ve insān her ne ki infāk ettiyse onun halfi Allāhu taᶜālānın üzerinedir" yaᶜnī elbete nafaka ettiği nesnenin bedel ve ᶜıvazını ona verip halef edecektir." Ve dahi buyurmuş ki ''كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ''[135] , ''الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ''[136] , ''وَالله يُحِبُّ إِغَاثَةَ اللهْفَانِ''[137] Yaᶜnī "Her bir maᶜrūf sadakadır." Ve "Hayra delālet eden kimse fāᶜili gibidir." Ve "Hakk subhānehu ve taᶜālā mahzūn ve mütehassir ve mütehayyir olan kimseye igāse ve iᶜāne ve nusret edeni muhabbet eder." Ve dahi buyurmuş ki ''كُلُّ مَعْرُوفٍ فَعَلْتَهُ إِلَى غَنِيٍّ أَوْ فَقِيرٍ صَدَقَةٌ''[138] Yaᶜnī "Bay ve gedāya her ki maᶜrūfu işlersin sana sadakadır."

[وروي أن الله تعالى أوحى إلى موسى عليه السلام لا تقتل السامري فإنه سخي
وقال جابر بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم بعثاً عليهم قيس بن سعد بن عبادة

133 *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 3/289, no: 1707.

134 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 5/148, no: 3221.

135 Buhārī, 8/11, no: 6021; Muslim, Zekāt, 16; 2/697, no: 1005.

136 *Musnedu* Ahmed, 37/44, no: 22360; Tirmizī, 4/338, no: 2670.

137 *Hilyetu'l-Evliyā*, 3/42; *Musnedu*'l-Bezzār, 14/65, no: 7521; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 3/194, no: 1544.

138 el-Harāitī, *Mekārimu'l-Ahlāk*, 46, no: 82.

فجهدوا فنحر لهم قيس تسع ركائب فحدثوا رسول الله صلى الله عليه وسلم بِذَلِكَ فقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ الْجُودَ لَمِنْ شِيمَةِ أَهْلِ ذَلِكَ الْبَيْتِ"]

Ve dahi rivāyet olunur ki Hakk subbāhenehu ve taᶜālā, Mūsā ᶜaleyhi's-selāma vahy etmiş ki "Sāmīrī'yi katl katl etme, zīrā ki sehīdir." Ve Cābir ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki zāt-ı ᶜālī-i Hazret-i Risālet-penāhī, Saᶜd b. ᶜUbāde'nin oğlu Kays'ın zīr-i kumandasında bir seriyye gönderdi ve o seriyye yorulup aç ve bī-ᶜilāc olduklarında Kays onlara dokuz deveyi boğazlayıp onlara itᶜām etti ve bununla zāt-ı sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī'ye haber verdiklerinde "إِنَّ الْجُودَ لَمِنْ شِيمَةِ أَهْلِ ذَلِكَ الْبَيْتِ"[139] diye senā buyurdu ki "Tahkīkan cūd u kerem ve sehā o ehl-i hānenin şīmelerindendir" diye tahsīn buyurdu.

[الآثار قال علي كرم الله وجهه إذا أقبلت عليك الدنيا فأنفق منها فإنها لا تفنى وإذا أدبرت عنك فأنفق منها فإنها لا تبقى وأنشد

لا تبخلن بدنيا وهي مقبلة　　فليس ينقصها التبذير والسرف

وإن تولت فأحرى أن تجود بها　　فالحمد منها إذا ما أدبرت خلف]

Ve āsār ise bunlardır ki Hazret-i ᶜAlī kerremallāhu vechehū buyurmuş ki "Dünyā eger sana ikbāl ettiyse sen ondan infāk eyle ki infāk ile bitmez ve tükenmez ve eger idbār ettiyse yine sen ondan infāk eyle ki sana bākī kalmaz." Ve bu rubāᶜīui inşād etti ki "لا تبخلن بدنيا وهي مقبلة" ilh. ki hulāsa-i mahsūlü: "Sana mukbile olduğu hālde sen dünyā ile buhl etme ki tebzīr ve isrāf onu tenkīs etmez ve eger dönüp gittiyse yaᶜnī ibdāra yüz tuttuysa o hālde dahi onunla cūd ve sehā etmek daha ziyāde lāyık ve ahrādır ki idbār edip giderse ondan hamd ve sitāyiş halef kalır" yaᶜnī nīk-nām kazanmak dahi kārdır ve ona bedel ve ᶜıvaz olur, halefsiz gitmemiş olur.

[وسأل معاوية الحسن بن علي رضي الله عنهم عن المروءة والنجدة والكرم فقال أما المروءة فحفظ الرجل دينه وحذره نفسه وحسن قيامه بضيفه وحسن المنازعة والأقدام في الكراهية]

139 *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 13/576, no: 37478.

Ve Muᶜāviye, Hazret-i Hasen b. ᶜAlī'den suᵓāl etmiş ki "Mürüvvet ve necdet ve kerem nedir ve hangi şeydir?" O dahi demiş ki "Mürüvvet ise ādem kendi dīnini hıfz edip nefsine hazer etmek ve mihmānına güzelce kıyām ve kerāhiyyede hüsn-i münāzaᶜa ve ikdām etmektir." [76]

[وأما النجدة فالذب عن الجار والصبر في المواطن وأما الكرم فالتبرع بالمعروف قبل السؤال والإطعام في المحل والرأفة بالسائل مع بذل النائل]

"Ve necdet ise komşunun üzerine mekārihi defᶜ ve mevātında sabr etmektir ve kerem ise kable's-suᵓāl maᶜrūf ile teberruᶜ ve mahalde taᶜāmı itᶜām ve sāile bezl-i nāil ile reᵓfet ve merhamet etmektir."

[ورفع رجل إلى الحسن بن علي رضي الله عنهما رقعة فقال حاجتك مقضية فقيل له يا ابن رسول الله لو نظرت في رقعته ثم رددت الجواب على قدر ذلك فقال يسألني الله عز وجل عن ذل مقامه بين يدي حتى أقرأ رقعته]

Ve bir zāt, Hazret-i Hasen b. ᶜAlī ᶜaleyhime'r-rıdvāna bir rukᶜayı takdīm ettikte Hazret-i Hasen: "Senin hācetin makdiyyedir" diye cevāb vermekle, "Yā ibn Resūlillāh, sen onun rukᶜasına bakıp sonra ona göre cevābı redd edeydin!" denildikte, Hasen: "Rukᶜasını kırāᵓet edinceye dek benim huzūrumda durup züll-i makāmı üzerine Allāhu taᶜālā benden suᵓāl eder" diye beyān buyurmuş.

[وقال ابن السماك عجبت لمن يشتري المماليك بماله ولا يشتري الأحرار بمعروفه وسئل بعض الأعراب من سيدكم فقال من احتمل شتمنا وأعطى سائلنا وأغضى عن جاهلنا وقال علي بن الحسين رضي الله عنهما من وصف ببذل ما له لطلابه لم يكن سخياً وإنما السخي من يبتديء بحقوق الله تعالى في أهل طاعته ولا تنازعه نفسه إلى حب الشكر له إذا كان يقينه بثواب الله تعالى تاماً وقيل للحسن البصري ما السخاء فقال أن تجود بمالك في الله عز وجل قيل فما الحزم قال أن تمنع مالك فيه قيل فما الإسراف قال الإنفاق لحب الرياسة]

Ve İbnu's-Semmāk demiş ki "Ben taᶜaccüb ederim o kimseden ki kendi mālı ile memlūkleri satın alır da maᶜrūfu ile ahrārı satın almaz." Ve aᶜrābın birisinden sorulmuş ki "Sizin efendiniz kimdir?" O dahi: "Bizim sebb ve şetmimize mütehammil olup sāilimize iᶜtā eden ve cāhilimizin kusūrundan gözünü yuman kimsedir" diye cevāb vermiş. Ve

ᶜAlī b. el-Hüseyn ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Taleb edicilere bezl-i māl ile vasf olunan kimse sehī olmaz, sehī ancak o kimsedir ki Allāhu taᶜālā hukūkuna bedᵓ edip ehl-i tāᶜatına istemeksizin sarf ve onun için ona şükr etmek muhabbetinde nefsini onunla münāzaᶜa etmez" ki bezl ve ᶜatāsı için bir kimseden şükrü emel ve ümīd eylemez de Allāhu taᶜālānın sevābına yakīn ve iᶜtimādı var. Ve Hasen-i Basrī'ye denilmiş ki "Sehā nedir?" O dahi: "Allāhu taᶜālānın rızāsında kendi mālın ile sehā ve cömertlik etmektir" demiş. Ve dahi "Hazm nedir?" ona denildikte, o dahi: "Allāhu taᶜālānın rızāsında mālını sarftan menᶜ etmektir" demiş. Ve dahi "İsrāf nedir?" denildikte, o dahi: "Hubb-ı riyāset için infāk etmektir" diye cevāb vermiş.

[وقال جعفر الصادق رحمة الله عليه لا مال أعون من العقل ولا مصيبة أعظم من الجهل ولا مظاهرة كالمشاورة ألا وإن الله عز وجل يقول إني جواد كريم لا يجاورني لئيم واللؤم من الكفر وأهل الكفر في النار والجود والكرم من الإيمان وأهل الإيمان في الجنة وقال حذيفة رضي الله عنه رب فاجر في دينه أخرق في معيشته يدخل الجنة بسماحته وروي أن الأحنف بن قيس رأى رجلاً في يده درهم فقال لمن هذا الدرهم فقال لي فقال أما إنه ليس لك حتى يخرج من يدك وفي معناه قيل

أنت للمال إذا أمسكته   فإذا أنفقته فالمال لك]

Ve Hazret-i Caᶜferu's-Sādık ᶜaleyhi'r-rahmetdemiş ki "ᶜAkldan ziyāde iᶜāne eder bir māl olmaz ve cehlden aᶜzam bir musībet olmaz ve müşāvere gibi bir müzāhere olmaz." Tahkīk ve tahkīkan tebāreke ve taᶜālā hazretleri buyurur ki "ᶜAle't-tahkīk ben cevād ve kerīmim, bana leᵓīm olan kimse mücāveret etmez, lüᵓm küfrdendir ve ehl-i küfr āteştedirler ve cūd u kerem īmāndandır ve ehl-i īmān cennettedirler." Ve Huzeyfe ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Ola ki dīninde bir fācir maᶜīşetinde ihrāk eder de kendi semāhati ile cennete dāhil olur." Ve dahi mervīdir ki Ahnef b. Kays bir ādemi görüp ki yedinde bir dirhem vardır, Ahnef ona demiş ki "Bu dirhem kimindir?" O dahi "benimdir" dedi. Ahnef: "Yok senin elinden çıkmadıkça senin değildir" demiş. Ve bunun maᶜnāsında bu beyt vārid olmuş ki:

أنت للمال إذا أمسكته   فإذا أنفقته فالمال لك

Yaʿnī "Sen mālı tutup imsāk ettiğin vaktte sen mālasın ve eger sen onu infāk ettinse o vakt māl senindir."

[وسمي واصل بن عطاء الغزال لأنه كان يجلس إلى الغزالين فإذا رأى امرأة ضعيفة أعطاها شيئاً وقال الأصمعي كتب الحسن بن علي إلى الحسين بن علي رضوان الله عليهم يعتب عليه في إعطاء الشعراء فكتب إليه خير المال ما وقي به العرض وقيل لسفيان بن عيينة ما السخاء قال السخاء البر بالإخوان والجود بالمال قال وورث أبي خمسين ألف درهم فبعث بها صرراً إلى إخوانه وقال قد كنت أسأل الله تعالى لإخواني الجنة في صلاتي أفأبخل عليهم بالمال وقال الحسن بذل المجهود في بذل الموجود منتهى الجود]

Ve Vāsıl b. ʿAtā gazzāl ismiyle tesmiye olundu, çünkü gazāllerin yanlarında otururdu ve zaʿīfe bir kadın gördüğü vaktte ona bir şeyʾ verirdi. Ve Asmaʿī demiş ki Hasen b. ʿAlī, Hüseyn b. ʿAlī'ye bir nāme yazıp şuʿarāya verdiği ʿatādan dolayı onunla bir muʿātebe etmiş. Hüseyn dahi cevāben ona yazdı ki "Mālın hayrlısı o māldır ki onunla ʿırz vikāye olunur." Ve Süfyān b. ʿUyeyne'ye "Sehā nedir?" denildikte, "Sehā birr-i ihvān ve māl ile cūd etmekliktir" demiş. Dedi ki "Benim babam elli bin dirhem ona mīrās geldi, onu surre surre edip ihvānına dağıtıp gönderdi ve dedi ki "Ben kendi namāzımda ihvānım için behişti dileyip suʾāl ederdim, imdi ben māl ile üzerlerine buhl mü edeyim?" Ve dahi Hasen demiş ki "Bezl-i mevcūdda mechūdun bezli cūdun müntehāsıdır."

[وقيل لبعض الحكماء من أحب الناس إليك قال من كثرت أياديه عندي قيل فإن لم يكن قال من كثرت أيادي عنده وقال عبد العزيز بن مروان إذا الرجل أمكنني من نفسه حتى أضع معروفي عنده فيده عندي مثل يدي عنده وقال المهدي لشبيب بن شبة كيف رأيت الناس في داري فقال يا أمير المؤمنين إن الرجل منهم ليدخل راجياً ويخرج راضياً وتمثل متمثل عند عبد الله بن جعفر فقال

إن الصنيعة لا تكون صنيعة حتى يصاب بها طريق المصنع [77]

فإذا اصطنعت صنيعة فاعمد بها لله أو لذوي القرابة أو دع

فقال عبد الله بن جعفر إن هذين البيتين ليبخلان الناس ولكن أمطر المعروف مطرا فإن أصاب الكرام كانوا له أهلا وإن أصاب اللئام كنت له أهلا]

Ve dahi baᶜzu'l-hukemāya denilmiş ki "Sana ehabb-ı nās kimdir?" yaᶜnī hangi ādemdir? O dahi: "Bende ᶜatā ve ihsānı çok olan kimsedir" demiş. Ve "Eğer sana böyle bir ihsān eden olmazsa kim kalır?" denildikte, "Benim ihsān ve keremim onun ᶜindinde çok olan kimsedir" diye söylemiş. Ve ᶜAbdulᶜazīz b. Mervān demiş ki "Eger bir kimse beni nefsinden temkīn ettiyse tā ki benim maᶜrūfum onun yanında koyayım, artık o kimsenin bende olan ihsānı onun yanında olan benim ihsānım gibidir." Ve Mehdī dahi Şebīb b. Şeybe'ye demiş ki "Benim hānemde sen nāsın nice gördün?" O dahi: "Yā emīre'l-müʾminīn, onların her biri rācī olarak girer ve rāzī olarak çıkar." Ve mütemessilin birisi ᶜAbdullāh b. Caᶜfer'in huzūrunda temessül edip demiş ki rubāᶜī: إن الصنيعة لا تكون صنيعة ilh ki hulāsa-i mahsūlü: "Sanīᶜat sanīᶜat olmaz tā ki tarīk-i masnaᶜa rāst gelip isābet etmez, kaldı ki sen eger bir sanīᶜayı ıstınāᶜ edecek olursan Allāhu taᶜālānın rızāsına veyā karābetli olanlara kasd eyle, yoksa onu bırakıp terk eyle." Ve o vakt ᶜAbdullāh b. Caᶜfer demiş ki "İşbu iki beyt halkı bahīl edecekler velākin sen maᶜrūfu yağmur yağar gibi yağdır da eğer kerīmlere isābet edip vāsıl olduysa ne güzel, onlar ona ehl ve müstehakktırlar ve eğer leʾīmlere isābet ettiyse artık sen ona ehlsin."

Hikāyātu'l-Eshıyāi

[حكايات الأسخياء]

[عن محمد بن المنكدر عن أم درة وكانت تخدم عائشة رضي الله عنها قالت إن معاوية بعث إليها بمال في غرارتين ثمانين ومائة ألف درهم فدعت بطبق فجعلت تقسمه بين الناس فلما أمست قالت يا جارية هلم فطوري فجاءتها بخبز وزيت فقالت لها أم درة ما استطعت فيما قسمت اليوم أن تشتري لنا بدرهم لحماً نفطر عليه فقالت لو كنت ذكرتيني لفعلت]

Hikāyāt-ı eshıyā dahi bunlardır: Şöyle ki Muhammed b. el-Munkedir üzerine mervī olup ki o dahi Hazret-i ᶜĀişetü's-Sıddīka'nın hādimesi Ümmi Dürre'nin üzerine rivāyet edip demiş ki Ümmi Dürre demiş ki "Muᶜāviye iki garāre dolusu māl Hazret-i ᶜĀişe'ye göndermiş ki yüz seksen bin dirhem idi, Hazret-i ᶜĀişe der-ᶜakab bir tabağı istedi ve onu

beyne'n-nās taksīm edip o sāᶜatte dağıttı ve akşam edince: "Ey cāriye, benim iftārımı getir" diye emr ettikte o dahi ekmek ile zeyt yağı ona getirip takdīm ettikten sonra Ümmi Dürre, Hazret-i ᶜĀişe'ye "Bugün sen kısmet ettiğin emvālden bize bir dirhem ile gūşt satın almağa muktedir olamadın mı tā ki onun üzerine iftār ederdik?" diye ᶜitāb edince Hazret-i ᶜĀişe: "Sen benim yādıma getirmiş olsaydın onu ederdim" diye cevāb vermiş.

[وعن أبان بن عثمان قال أراد رجل أن يضار عبد الله بن عباس فأتى وجوه قريش فقال يقول لكم عبد الله تغدوا عندي اليوم فأتوه حتى ملؤا عليه الدار فقال ما هذا فأخبر الخبر فأمر عبد الله بشراء فاكهة وأمر قوماً فطبخوا وخبزوا وقدمت الفاكهة إليهم فلم يفرغوا منها حتى وضعت الموائد فأكلوا حتى صدروا فقال عبد الله لوكلائه أو موجود لنا هذا كل يوم قالوا نعم قال فليتغد عندنا هؤلاء في كل يوم]

Ve Ebān b. ᶜOsmān üzerine mervī olup demiş ki bir ādem, ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās'a ızrār etmek istedi ve Kureyş vücūhuna gidip dedi ki "Size ᶜAbdullāh der ki bu gün kuşluk yemeğini onun yanında yiyesiz." Onlar dahi gelip tā ki hāneyi doldurdular ve ᶜAbdullāh bu nedir diye suᵓāl ve ona haber şudur diye kaziyyeyi ihbār kılındıkta ᶜAbdullāh yemiş iştirāsına emr verdi ve bir kavme ekmek pişirmeğe ve taᶜām tabh etmeğe emr etmekle fākiheyi mihmānlara takdīm olundu ve sofralar kuruncaya dek cemāᶜat yemiş yemekten fārig olmadılar ve taᶜām dahi hāzır olup gelince onu tenāvül ettiler tā ki kāffesi tok olup dağıldılar. ᶜAbdullāh vükelāsına: "Bu tedārük her gün bize mevcūd mudur?" diye suᵓāl ve vükelāsı evet diye ihbār ettiklerinde ᶜAbdullāh dahi: "Bunlar beher gün bizde kuşluk yemeği yesinler" diye emr ve tensīb etti.

[وقال مصعب بن الزبير حج معاوية فلما انصرف مر بالمدينة فقال الحسين بن علي لأخيه الحسن لا تلقه ولا تسلم عليه فلما خرج معاوية قال الحسن إن علينا ديناً فلا بد لنا من إتيانه فركب في أثره ولحقه فسلم عليه وأخبره بدينه فمروا عليه ببختي عليه ثمانون ألف دينار وقد أعيا وتخلف عن الإبل وقوم يسوقونه فقال معاوية ما هذا فذكر له فقال اصرفوه بما عليه إلى أبي محمد]

Ve Musᶜab b. ez-Zubeyr demiş ki Muᶜāviye Beyt-i mükerrem'i ziyāret ve hacc ettikten sonra Medīne-i münevvere'ye gitti yaᶜnī ᶜav-

det ederken Medīne-i münevvere'ye uğrayıp oradan geçti ve Hüseyn b. ᶜAlī birāderi Hasen'e dedi ki "Onunla görüşüp mülākāt etme ve ona selām verme." Muᶜāviye ise o dahi onunla görüşmeden Medīne-i münevvere'den çıktı. Hasen dedi ki "Bizim üzerimize borç vardır, artık ona varmaktan gayrı bizim bir çāremiz yoktur, onunla görüşmek bize bir emr-i lāzım u lābüddür" diye ardı sonra binip gitti ve ona ulaşınca üzerine selām verip ona borç üzerine haber verdi ve o hālde Muᶜāviye önünde bir yorgun deve geçti ki üzerinde seksen bin dīnār yük var idi ve o yük altında deve ᶜāciz kalıp develerden tahallüf etmekle geride kalmış ve onunla berāber bir kavm dahi var idi ki onu sevk ederlerdi. Muᶜāviye bu nedir diye sordu ve keyfiyyet ona zikr olununca, "Yüküyle berāber onu Ebū Muhammed'e sarf ediniz" yaᶜnī Hazret-i Hüseyn'e veriniz diye emr etmiş.

[وعن واقد بن محمد الواقدي قال حدثني أبي أنه رفع رقعة إلى المأمون يذكر فيها كثرة الدين وقلة صبره عليه فوقع المأمون على ظهر رقعته "إنك رجل اجتمع فيك خصلتان السخاء والحياء فأما السخاء فهو الذي أطلق ما في يديك وأما الحياء فهو الذي يمنعك عن تبليغنا ما أنت عليه وقد أمرت لك بمائة ألف درهم فإن كنت قد أصبت ٧٨ فازدد في بسط يدك وإن لم أكن قد أصبت فجنايتك على نفسك وأنت حدثتني وكنت على قضاء الرشيد عن محمد بن إسحق عن الزهري عن أنس أن النبي صلى الله عليه وسلم قال للزبير بن العوام يا زبير اعلم أن مفاتيح أرزاق العباد بإزاء العرش يبعث الله عز وجل إلى كل عبد بقدر نفقته فمن كثر كثر له ومن قلل قلل له وأنت أعلم قال الواقدي فوالله لمذاكرة المأمون إياي بالحديث أحب إلى من الجائزة وهي مائة ألف درهم]

Ve dahi Vākıd b. Muhammed el-Vākıdī dedi ki "Benim babam beni tahdīs edip dedi ki bir gün Meᵓmūn'a bir rukᶜa refᶜ edip takdīm eyledi ve onda kesret-i deyninden bahs edip borcunu zikr etti ki şol deyn üzerine ıstıbārı azaldı yaᶜnī o ᶜarzuhālinde kesret-i deyn ve ona kıllet-i ıstıbārını ᶜarz ve beyān etti, Meᵓmūn dahi o rukᶜanın arkasına buyurup yazdı ki "إِنَّكَ رَجُلٌ اِجْتَمَعَ فِيكَ خَصْلَتَانِ" ilh. ki hulāsa-i müfādı: "Sen böyle bir zātsın ki sende iki haslet müctemiᶜ olmuş ki sehā ve hayā. Ve sehā ise senin elinde olan nesneyi ıtlāk eden odur ve hayā ise üzerinde

bulunduğun hāli bize beyān ve teblīg etmekten seni menᶜ eden odur. Kaldı ki ben sana yüz bin dirhemi emr ü fermān ettim, eger ben isābet ettimse sen dahi yedin bastında ziyāde eyle ve eger ben isābet etmemiş isem artık senin cināyetin kendi nefsine olsun hālbuki sen bana okuyup söyledin ki Muhammed b. İshāk üzerine mervīdir ki o dahi Zuhrī üzerine rivāyet edip demiş ki Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Zubeyr b. el-ᶜAvvām'a demiş ki "يَا زُبَيْرُ اِعْلَمْ أَنَّ مَفَاتِيحَ أَرْزَاقِ الْعِبَادِ بِإِزَاءِ الْعَرْشِ يَبْعَثُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى كُلِّ عَبْدٍ بِقَدْرِ نَفَقَتِهِ فَمَنْ كَثُرَ كَثُرَ لَهُ وَمَنْ قَلَّلَ قَلَّلَ لَهُ وَأَنْتَ أَعْلَمُ" ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Erzāk-ı ᶜibādın anahtarları ᶜarşın önündedir ki tebāreke ve taᶜālā hazretleri her bir ᶜabde nafakasına göre gönderir ve kim ki nafakasında teksīr edip çok sarf ederse Allāhu taᶜālā dahi ona gönderdiği rızkı artırıp teksīr eder ve kim ki nafakasında taklīl ederse Allāhu taᶜālā dahi ona irsāl edecek rızkında taklīl eder." Maᶜa-hāzā sen daha ziyāde ᶜālimsin." Vākıdī demiş ki "Vallāhi, Meᵓmūn'un bana hadīs-i şerīfin tezkīri bana verdiği cāizeden daha ziyāde sevgili ve ehabb geldi ki cāize yüz bin dirhem idi."

[وسأل رجل الحسن بن علي رضي الله عنهما حاجة فقال له يا هذا حق سؤالك إياي يعظم لدي ومعرفتي بما يجب لك تكبر علي ويدي تعجز عن نيلك بما أنت أهله والكثير في ذات الله تعالى قليل وما في ملكي وفاه لشكرك فإن قبلت الميسور ورفعت عني مؤنة الاحتمال والاهتمام لما أتكلفه من واجب حقك فعلت فقال يا ابن رسول الله أقبل وأشكر العطية وأعذر علي المنع فدعا الحسن بوكيله وجعل يحاسبه على نفقاته حتى استقصاها فقال هات الفضل من الثلثمائة ألف درهم فأحضر خمسين ألفا قال فما فعلت بالخمسمائة دينار قال هي عندي قال أحضرها فأحضرها فدفع الدنانير والدراهم إلى الرجل وقال هات من يحملها لك فأتاه بحمالين فدفع إليه الحسن رداءه لكراء الحمالين فقال له مواليه والله ما عندنا درهم فقال أرجو أن يكون لي عند الله أجر عظيم]

Ve bir ādem bir gün Hazret-i Hasen b. ᶜAlī ᶜaleyhime'r-rıdvvāndan bir ᶜatiyye dileyip suᵓāl etmiş ki ihtiyācını ona ᶜarz ve kazā-i hācetini dilemiş. Hasen dahi: "Yā hāzā, senin bana vākiᶜ olan işbu suᵓālin hakkı benim ᶜindimde ᶜazīm olur ve sana vācib olan nesnenin maᶜrifeti benim üzerime büyüklenir ve ehl ve müstehakkı bulunduğun nesnenin

iᶜtāsından benim elim ᶜāciz ve kāsır olur ve Zāt-ı Zü'l-Celāl'de kesīr olan nesne kalīldir yaᶜnī Zāt-ı Zü'l-Celāl için verilecek şeyᵓ her ne kadar çok olursa yine az ve kalīldir ve senin şükrüne vefā edecek şeyᵓ benim mülkümde yoktur. Eger sen meysūru yaᶜnī iᶜtāsı müteyessir olacak māl-ı kalīli kabūl edip senin hakkın vācibinden mütekellif olup ona mühtemm ve muhtemel olduğum meᵓūneyi kaldırdınsa ben dahi o nesneyi işlerim" yaᶜnī iᶜtāsı müteyessir olan şeyᵓ sana veririm dedi. O dahi: "Yā ibn Resūlillāh, kabūl edip ᶜatiyyenize teşekkür eylerim ve vermediğin hālde dahi ben seni maᶜzūr tutarım ki menᶜinden dahi müteᵓezzī olmam" diye cevāb verdikte, Hazret-i Hasen vekīlini istemiş ve nafakātı üzerine muhāsebesini görüp tā ki muhāsebesinin sonunu alıp istiksā etti ve "Sende üç yüz bin dirhemden fāzıl kalan nesneyi getir" diye emr ve o dahi elli bin dirhemi ihzār edince "Yā beş yüz altına ne yaptın?" diye suᵓāl ve o dahi: "Benim yanımdadır" dedikte, "Onu dahi ihzār eyle" diye emr ve o dahi onu ihzār ettikte denānīr ve derāhimin kāffesini o ādeme verip "Sana bunları kaldıracak hammālları getir" diye fermān buyurdu ve o dahi varıp iki hammālı celb ve ihzār ettikte Hazret-i Hasen kendi ridāsını hammāllara ücret-i nakliyye olmak üzere o ādeme ᶜilāveten iᶜtā buyurdu ve onun ᶜabīdi ona: "Vallāhi bizim bir dirhememiz yok!" dediklerinde, kendisi: "Ben Allāhu taᶜālānın ᶜindinde bana bir ecr-i ᶜazīm olmak recā ederim" diye onlara cevāb vermiş.

[واجتمع قراء البصرة إلى ابن عباس وهو عامل بالبصرة فقالوا لنا جار صوام قوام يتمنى كل واحد منا أن يكون مثله وقد زوج بنته من ابن أخيه وهو فقير وليس عنده ما يجهزها به فقام عبد الله بن عباس فأخذ بأيديهم وأدخلها داره وفتح صندوقا فأخرج منه ست بدر فقال احملوا فحملوا فقال ابن عباس ما أنصفناه أعطيناه ما يشغله عن قيامه وصيامه ارجعوا بنا نكن أعوانه على تجهيزها فليس للدنيا من القدر ما يشغل مؤمناً عن عبادة ربه وما بنا من الكبر ما لا نخدم أولياء الله تعالى ففعل وفعلوا]

Ve kurrā-i Basra bilikip Basra ᶜāmili iken ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās'a gittiler, "Bizim komşumuz var ki savvām ve kavvām olup ki her birimiz onun gibi olmaklığını sever ve onun bir kızı var, birāder-zādesinden

evlendirmiş ve kendisi fakīrü'l-hāl olup kendi kızının cihāzını tesviye edecek bir nesnesi yoktur" diye hālini beyān ettiklerinde, ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās kalkıp hemān onların ellerinden tutarak kendi hānesine idhāl etti ve sandūkunu açıp altı bedreyi çıkardı. Bedre on bin dirheme ıtlāk olunur ki cemᶜi bider gelir, yaᶜnī altmış bin dirhemi sandığından çıkarıp onu ona kaldırınız diye emr eyledi ve onlar dahi onu kaldırdılar. Sonra İbn ᶜAbbās dedi ki "Biz buna insāf etmedik, onu sıyām ve kıyāmından meşgūl edecek şeyᵓ verdik, geliniz dönüp gidelim, techīzi [79] üzerine ona aᶜvān olalım, rabbisi ᶜibādetinden müᵓmini işgāl edecek dünyānın kadri yoktur, nedir bizde bu kibr ki evliyāullāha biz hizmet etmiyoruz!" Artık gidip kendisi o ādeme yardım edip dediğini işledi ve onlar dahi emri mūcebince gidip o ādeme hizmet ettiler.

[وحكي أنه لما أجدب الناس بمصر وعبد الحميد بن سعد أميرهم فقال والله لأعلمن الشيطان أني عدوه فعال محاويجهم إلى أن رخصت الأسعار ثم عزل عنهم فرحل وللتجار عليه ألف ألف درهم فرهنهم بها حلي نسائه وقيمتها خمسمائة ألف ألف فلما تعذر عليه ارتجاعها كتب إليهم ببيعها ودفع الفاضل منها عن حقوقهم إلى من لم تنله صلاته]

Ve dahi hikāye olunmuş ki ᶜAbdulhamīd b. Saᶜd, Mısır'ın emīri iken Mısır'da bir kaht vākiᶜ olmuş ve ᶜAbdulhamīd demiş ki "Vallāhi ben şeytānın ᶜadüvvü olduğumu şeytāna bildireceğim." Ve esᶜārı rahīs oluncaya dek muhtācları üzerlerine sarf ve infāk edip ᶜayalī gibi Mısır'ın fukarāsını beslemiş sonra ᶜazl edip gittikte tüccāra bin kerre bin dirhem düyūnu zuhūr etti ve harem-i muhteremlerinin huliyy ve mücevherātını ona rehn komuştur ki kıymet-i mücevherāt beş yüz bin kerre bin dirheme bālig idi ve īfā-i deyn ile rehninin istirdād ve istircāᶜı ona müteᶜazzir olunca rehnin beyᶜine ve ondan kendi alacaklarını tesviye ettikten sonra kıymetlerinden fazla kalan mebāligi onun ᶜatā ve sılası onlara vāsıl olamayan kesāna defᶜ ve sarfı husūsunu dahi tüccāra yazmıştır.

[وكان أبو طاهر بن كثير شيعياً فقال له رجل بحق علي بن أبي طالب لما وهبت لي نخلتك بموضع كذا وكذا فقال قد فعلت وحقه لأعطينك ما يليها وكان ذلك أضعاف ما طلب الرجل]

Ve Ebū Tāhir b. Küseyyir şīᶜī idi, bir gün ona bir ādem dedi ki "Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib ᶜaleyhi'r-rıdvānın ᶜaşkına fülān ve fülān yerde olan ᶜatā-i muhassasanızı bağışlayasın." O dahi: "Onun ᶜaşkına hem o ᶜatāyı sana bağışladım ve hem dahi ona tālī olan ᶜatāyı dahi verdim" ki o tālī olan ᶜatā o ādemin taleb ettiği mikdārın azᶜāf-ı muzāᶜafası idi.

[وكان أبو مرثد أحد الكرماء فمدحه بعض الشعراء فقال للشاعر والله ما عندي ما أعطيك ولكن قدمني إلى القاضي وادع علي بعشرة آلاف درهم حتى أقر لك بها ثم احبسني فإنأهلي لا يتركوني محبوساً ففعل ذلك فلم يمس حتى دفع إليه عشرة آلاف درهم وأخرج أبو مرثد من الحبس]

Ve Ebū Mirsed dahi cümle-i kerem-kārāndan idi, şāᶜirin birisi bir gün onu bir kasīde ile medh etmiş, kendisi şāᶜire demiş ki "Vallāhi ben ᶜindimde sana verecek bir nesnem yoktur velākin beni kādī huzūruna takdīm edip benden on bin dirhemi daᶜvā eyle tā ki ben sana onunla ikrār edeyim, sonra beni habs eyle zīrā ki benim ehlim beni mahbūs bırakmazlar." O şāᶜir dahi onun dediğini işledi ve Ebū Mirsed habste akşama kadar kalmayıp illā ki o on bin dirhemi şāᶜire verip habsten çıkmadı, yaᶜnī fi'l-hakīka onun ahālīsi o gün onu habsten terk etmediler o on bin dirhemi verip onu habsten ihrāc ettiler.

[وكان معن بن زائدة عاملاً على العراقين بالبصرة فحضر بابه شاعر فأقام مدة وأراد الدخول على معن فلم يتهيأ له فقال يوماً لبعض خدام معن إذا دخل الأمير البستان فعرفني فلما دخل الأمير البستان أعلمه فكتب الشاعر بيتاً على خشبة وألقاها في الماء الذي يدخل البستان وكان معن على رأس الماء فلما بصر بالخشبة أخذها وقرأها فإذا مكتوب عليها

أيا جود معن ناج معنا بحاجتي فما لي إلى معن سواك شفيع

فقال من صاحب هذه فدعي بالرجل فقال له كيف قلت فقال له فأمر له بعشر بدر فأخذها ووضع الأمير الخشبة تحت بسطاه فلما كان اليوم الثاني أخرجها من تحت البساط وقرأها ودعا بالرجل فدفع إليه مائة ألف درهم فلما أخذها الرجل تفكر وخاف أن يأخذ منه ما أعطاه فخرج فلما كان في اليوم الثالث قرأ ما فيها ودعا بالرجل فطلب فلم يوجد فقال معن حق علي أن أعطيه حتى لا يبقى في بيت مالي ولا دينار]

Ve Maᶜn b. Zāide, ᶜIrākiyyīn üzerine ᶜāmil ve Basra'da sākin olduğu hālde kapısı üzerine bir şāᶜir gelip bir müddet ikāme etmekle huzūruna girmek istediyse de ona mümkin ve müteheyyiʾ olamadı. Bir gün Maᶜn'ın baᶜzı hademesine demiş ki "Emīr bāgçeye girdiği vaktte bana haber ver." Ve bir gün emīr bāgçeye girince o hademe şāᶜire bildirip haber verdi. Şāᶜir dahi bir tahta parçası üzerine bir beyti yazıp bāgçeye giren su üzerine bıraktı. Ve Maᶜn dahi su başı üstünde dururken tahta girip onun manzūru oldu ve derhāl onu alıp okudu ki beyt üzerinde yazılı idi: "أيا جود معن ناج معنا بحاجتي" ilh. ki hulāsa-i mahsūlü: "Ey Maᶜn'ın cūdu, sen benim hācetim ile Maᶜn'a münācāt edip tevakkuᶜ eyle, zīrā senden gayrı Maᶜn'a benim bir şefīᶜim yoktur." Ve Maᶜn buna vākıf olucak derhāl "Bu haşebenin sāhibi kimdir?" diye suʾāl ve o ādemi taleb ve ihzār olundukta Maᶜn ona: "Nice söyledin?" diye makālesini istifsār ve o dahi beyti okuyunca ona on bin bedre emr etti ki yüz bin dirheme bālig olur. Ve şāᶜir bu ᶜatiyyeyi ahz ve Maᶜn dahi haşebeyi alıp kilimi altında vazᶜ ettikte ferdāsı günü dahi Maᶜn o haşebeyi bisātı altından çıkarıp okudu ve o ādemi tekrār istedi ve ona bir dahi yüz bin dirhem ᶜatiyye verdi ve şāᶜir onu ahz edince tefekkür ve havf etti ki ona verdiğini geriye alır, hemān der-ᶜakab çıkıp gitti. Ve üçüncü gün olunca Maᶜn yine o beyti okudu ve o ādemi istedi, o ādem bulunmadı ve Maᶜn dedi ki "Bu ādem için benim üzerime hakk olmuş ki o kadar vergi ona vereyim tā ki benim hāne-i emvālimde bir dirhem ve bir dīnār kalmaya!"

[وقال أبو الحسن المدائني خرج الحسن والحسين وعبد الله بن جعفر حجاجاً ففاتهم أثقالهم فجاعوا وعطشوا فمروا بعجوز في خباء لها فقالوا هل من شراب فقالت نعم فأناخوا إليها وليس لها إلا شويهة في كسر الخيمة فقالت احلبوها وامتذقوا لبنها ففعلوا ذلك ثم قالوا لها هل من طعام قالت لا إلا هذه الشاة فليذبحها أحدكم حتى أهيء لكم ما تأكلون فقام إليها أحدهم وذبحها وكشطها ثم هيأت لهم طعاماً فأكلوا وأقاموا حتى أبردوا فلما ارتحلوا قالوا لها نحن نفر من قريش نريد هذا الوجه فإذا رجعنا سالمين فألمي بنا فإنا صانعون بك خيراً ثم ارتحلوا [80] وأقبل زوجها فأخبرته بخبر القوم والشاة فغضب الرجل وقال ويلك تذبحين شاتي لقوم لا تعرفيهم ثم تقولين نفر من قريش قال ثم بعد مدة ألجأتهما الحاجة إلى دخول المدينة فدخلاها وجعلا ينقلان البعر إليها ويبيعانه ويتعيشان بثمنه فمرت العجوز

ببعض سكك في المدينة فإذا الحسن بن علي جالس على باب داره فعرف العجوز وهي له منكرة فبعث غلامه فدعا بالعجوز وقال لها يا أمة الله أتعرفيني قالت لا قال أنا ضيفك يوم كذا ويوم كذا فقالت العجوز بأبي أنت وأمي أنت هو قال نعم ثم أمر الحسن فاشتروا لها من شياه الصدقة ألف شاة وأمر لها معها بألف دينار وبعث بها مع غلامه إلى الحسين فقال لها الحسين بكم وصلك أخي قالت بألف شاة وألف دينار فأمر لها الحسين أيضاً بمثل ذلك ثم بعث بها مع غلامه إلى عبد الله بن جعفر فقال لها بكم وصلك الحسن والحسين قالت بألفي شاة وألفي دينار فأمر لها عبد الله بألفي شاة وألفي دينار وقال لها لو بدأت بي لأتعبتهما فرجعت العجوز إلى زوجها بأربعة آلاف شاة وأربعة آلاف دينار]

Ve dahi Ebu'l-Hasen el-Medāyinī demiş ki Hazret-i Hasen ile Hazret-i Hüseyn ve ʿAbdullāh b. Caʿfer hacc etmeğe Medīne-i münevvere'den yola çıktılar ve onların ağırlıkları yaʿnī ahmāl ve eskālleri ileriye geçip onlar geride kaldılar ve açlık ve susuzluk onları aldıkta bir kocakarının haymesi üzerine geçip mürūr ettiler ve o kocakarıya "Sende içilecek bir şarābın var mıdır?" yaʿnī içilecek bir sütün var mıdır diye ondan suʾāl ettiklerinde o dahi evet diye mihmānlıklarına muvāfakat gösterip ve onlar dahi haymesi önünde nüzūl ve develerini ināha ve ikʿād etmeleriyle şarāba muntazır oldular. ʿAcūze ise yalnız bir koyuncağızı var ki haymenin kesrinde duruyor, onlara dedi ki "İşte bu koyun sizin önünüzdedir, hemān onu sağıp sütünü içiniz" diye ibāha ve teklīf ve onlar dahi onu sağıp sütünü içtikten sonra ona: "Sende bir taʿām var mıdır?" diye istifsār ettiklerinde ʿacūze: "Bu koyuncağızdan gayrı bir şeyʾ yoktur, sizin biriniz onu boğazlasın tā ki ben onu size pişireyim" diye ifāde ve onlar dahi sözünü kabūl ve onların biri kalkıp onu zebh ve derisini çıkardıktan sonra ʿacūze onu onlara pişirip itʿām etti ve akşam serinliğine kadar orada ikāmet etmeleriyle ʿacūze merāsim-i mihmān-[nü]vāzīlerine kıyām etti. Sonra ʿazm-i rihlet ettiklerinde ʿacūzeye dediler ki "Biz Kureyş kabīlesinden bir çend neferiz, bu cānibe doğru gidiyoruz, yaʿnī Mekke-i mükerreme'ye gitmek isteriz. İnşāallāh sālimen ʿavdet eder isek sen dahi bize gel de görüş, biz seninle iyilik ederiz." Sonra savuşup gittiler. Ve onun kocası dahi hānesine dönüp geldikte ʿacūze o mācerāyı ona nakl edip kavm ile koyunun keyfiyyet-

leri ona beyān ve ihbār eyledi. Kocası ise ona gazab edip dedi ki "Sana yazıklar olsun! Sen kendi bilmediğin bir kavm için koyunu boğazlayıp da sonra Kureyş'ten neferler idi diye söylersin!" Ebu'l-Hasen dedi ki bir müddet mürūrundan sonra ihtiyācları duhūl-i Medīne'ye onları mecbūr etti. Ve kocasıyla berāber ikisi Medīne'ye girdiler de hayvānların fışkısı toplayıp Medīne'ye nakl ve beyᶜiyle esmānından geçinmeğe başlayınca bir gün Hazret-i Hasen hānesi kapısı üstünde otururken o ᶜacūzeyi görüp bildi ve ᶜacūze ise onu bilemedi, hemān kendisi kölesi ardı sonra gönderip huzūruna daᶜvet etti ve "Yā emetallāh, sen beni bilir misin?" diye suʾāl ve ᶜacūze yok diye cevāb verdikte, Hazret-i Hasen: "Ben fülānca günde sana gelmiş olan mihmānım" diye taᶜrīf ve ᶜacūz dahi: "Anam babam sana fidā olsunlar sahīh sen mi idin*" diye istiknāh ve o dahi evet dedikten sonra sadaka agnāmından ona bin reʾs agnāmın iştirāsını emr eti. Ve o koyunları ona teslīm olunduktan sonra bin altın dahi ona emr edip ve kendi gulāmı ile onu Hazret-i Hüseyn'e gönderdi. Ve o dahi: "Benim birāderim sana ne ikrām etti?" diye istihbār ve ᶜacūze: "Bana bin reʾs koyun ve bin altın bana ihsān etti" diye hikāye ve beyān ve o dahi birāderinin ᶜatiyyesi gibi ᶜatiyye ve inᶜām ve gulāmı ona terfīkiyle ᶜAbdullāh b. Caᶜfer'e baᶜs ve iᶜzām ettikte o dahi: "Hasen ve Hüseyn hazerātı sana ne ikrām ettiler?" diye istifhām ve ᶜacūze: "İki bin koyun ve iki bin altını bana verdiler" diye ifāde ve iᶜlām ettikte o dahi ona iki bin koyun ve iki bin altını kerem ve inᶜām edip "Benimle başlamış olsaydın ben onları itᶜāb ederdim" dedi. Ve o hālde kocakarı kocası yanına dört bin koyun ve dört bin altın ile dönüp ᶜavdet etti.

[وخرج عبد الله بن عامر بن كريز من المسجد يريد منزله وهو وحده فقام إليه غلام من ثقيف فمشى إلى جانبه فقال له عبد الله ألك حاجة يا غلام قال صلاحك وفلاحك رأيتك تمشي وحدك فقلت أقيك بنفسي وأعوذ بالله إن طار بجانبك مكروه فأخذ عبد الله بيده ومشى معه إلى منزله ثم دعا بألف دينار فدفعها إلى الغلام وقال استنفق هذه فنعم ما أدبك أهلك]

Ve dahi ᶜAbdullāh b. ᶜĀmir b. Kureyz mescidden hānesine yalnız gider iken Sakīf'ten bir civān kalkıp onun yanında yürümeğe başladı. Ve ᶜAbdullāh ona: "Ey gulām, senin benimle bir işin var mıdır?" diye

suʾāl ve o dahi: "Senin salāh ve felāhın dāim olsun. Ben senin yalnız yürüdüğünü gördüm de ben dahi dedim ki seni kendi nefsim ile vikāye edeyim, sana bir mekrūh itāresinden Allāh'a sığınıp taʿavvüz eylerim" dedikte ʿAbdullāh onun elinden alıp berāberce olarak hānesine kadar yürüdü. Sonra bin altını istedi ve onu o civāna verip "Bunu kendi nefsine sarf ve infāk eyle, senin ehlin sana ettikleri teʾdīb güzel bir teʾdībdir" diye izhār-ı mesārr u memnūniyyet etti.

[وحكي أن قوماً من العرب جاءوا إلى قبر بعض أسخيائهم للزيارة فنزلوا عند قبره وباتوا عنده وقد كانوا جاءوا من سفر بعيد فرأى رجل منهم في النوم صاحب القبر وهو يقول له هل لك أن تبادل بعيرك بنجيبي وكان السخي الميت قد خلف نجيباً معروفاً به ولهذا الرجل بعير سمين فقال له في النوم نعم فباعه في النوم بعيره بنجيبه فلما وقع بينهما العقد عمد هذا الرجل إلى بعيره فنحره في النوم فانتبه الرجل من نومه فإذا الدم يثج من نحر بعيره فقام الرجل فنحره وقسم لحمه فطبخوه وقضوا حاجتهم منه ثم رحلوا وساروا فلما كان اليوم الثاني وهم في الطريق استقبلهم ركب فقال رجل منهم من فلان بن فلان منكم باسم ذلك الرجل [81] فقال أنا فقال له هل بعت من فلان بن فلان شيئاً وذكر الميت صاحب القبر قال نعم بعت بعيري بنجيبه في النوم فقال خذ هذا نجيبه ثم قال هو أبي وقد رأيته في النوم وهو يقول إن كنت ابني فادفع نجيبي إلى فلان بن فلان وسماه]

Ve dahi hikāyet olunmuş ki ʿArabdan bir kavm baʿzı eshıyālarının kabrine li-ecli'z-ziyāret gelmişler ve mezārının yanında nüzūl etmişler ve bir gece onda beytūtiyyet etmişler ve onlar sefer-i baʿīdden gelmişler idi, onların birisi ʿālem-i rüʾyāda kabrin sāhibi görüp ona der ki "Sen kendi baʿīrini benim necībim ile mübādele edip beyʿ edebilir misin?" "Baʿīr" bayağı deveye denilir ve "necīb" ise en ziyāde güzel ve semiz ve yedek çekilen davara ıtlāk olunur ki develerin en ziyāde güzeline istiʿmāl ederler. O dahi evet diye muvāfakat göstermiş ve meyyit ise meşhūr ve maʿrūf bir necībi terk etmiş idi. Ve bu ādemin dahi yaʿnī uykusunda bu rüʾyāyı gören ādemin dahi semiz bir devesi var idi ve uykusunda onu o müteveffāya necībi ile beyʿ etti ve beynlerinde ʿakd-i beyʿ cārī olunca bu ādem kendi baʿīrine gidip onu boğazladı yaʿnī uykuda iken deveyi zebh etti ve der-ʿakab uykusundan uyanıp devesinin

boynundan kan akmakta olduğunu gördükte hemān derhāl kalkıp devenin boğazlamasını tekmīl edip gūştunu ehl-i kāfile beyninde taksīm etti. Onlar dahi onu pişirip yediler ve ihtiyāclarını onunla def^c^ ettiler sonra oradan leylen yükleyip rihlet ve seyr ettiler. Ve ferdāsı gününde esnā-i rāhta bir kārbāna rāst gelip ki onlara istikbāl edip geliyordu, o kārbāndan bir zāt onlara hitāben "Fülān b. fülān sizin içinizde kimdir?" diye o rüʾyāyı görüp devesini boğazlayan ādemin ismini zikr etmekle o dahi benim diye haber verdi ve o zāt: "Sen fülān b. fülāndan bir şeyʾ sattın mı?" diye suʾāl ve o sāhib-i kabrin ismini yād edince o dahi: "Evet, kendi devemi onun necībi ile uykumda ona bey^c^ ettim" diye ihbār ettikte, o zāt dahi: "İşte necībi budur, onu ahz eyle" diye necībi ona i^c^tā ve teslīm etti. Sonra ona dedi ki "O ādem benim babamdır, onu uykumda gördüm bana der ki eger sen benim oğlumsan benim necībimi fülān ādeme ver ki o ādemin ismini zikr etti" ya^c^nī devesini boğazlayan kimseyi tesmiye eyledi.

[وقدم رجل من قريش من السفر فمر برجل من الأعراب على قارعة الطريق قد أقعده الدهر وأضر به المرض فقال يا هذا أعنا على الدهر فقال الرجل لغلامه ما بقي معك من النفقة فادفعه إليه فصب الغلام في حجر الأعرابي أربعة آلاف درهم فذهب لينهض فلم يقدر من الضعف فبكى فقال له الرجل ما يبكيك لعلك استقللت ما أعطيناك قال لا ولكن ذكرت ما تأكل الأرض من كرمك فأبكاني]

Ve Kureyş'ten bir zāt seferden gelirken bir a^c^rābī üzerine mürūr etmiş ki dehr-i gaddār onu yol kenārında ik^c^āt etmiş ve hastalık dahi onun vücūdunu ızrār etmiş ve ona yanaşınca: "Yā hāzā, bu dehr üzerine bana bir i^c^āne eyle" diye suʾāl ve o zāt dahi gulāmına: "Nafakadan sende ne kalmış ise onu ona ver" diye emr ettikte, gulāmı onun dāmeni üzerine dört bin dirhemi döktü ve o a^c^rābī onunla kalkmak isteyince zebūnluğundan onunla kıyām edemeyip ağlamağa başladı. O zāt dahi: "Seni ağlatan nedir, ola ki biz sana verdiğimiz şeyi az görüp de onu istiklāl ettin?" diye isticvāb edince, a^c^rābī: "Yok, velākin zemīn senin kereminden ekl edecek nesneyi yād edip de beni ağlattı" diye cevāb vermiş.

[واشترى عبد الله بن عامر من خالد بن عقبة بن أبي معيط داره التي في السوق بتسعين ألف درهم فلما كان الليل سمع بكاء أهل خالد فقال لأهله ما لهؤلاء قالوا يبكون لدارهم فقال يا غلام ائتهم فأعلمهم أن المال والدار لهم جميعاً]

Ve dahi ʿAbdullāh b. ʿĀmir, Hālid b. ʿUkbe b. Ebī Muʿayt'tan çarşı üstünde olan hānesini doksan bin dirhem ile satın aldı ve gece olunca ʿAbdullāh, ehl-i Hālid'in girye ve zārīlerini işitip "Bunların neleri var ki ağlıyorlar?" diye ehl-i hānesinden suʾāl ettikte, "Hāneleri için ağlıyorlar" diye haber verdiler. ʿAbdullāh dahi der-ʿakab gulāmına dedi ki "Var git onlara bildir ki māl ile hāne cemīʿan onlarındır."

[وقيل بعث هارون الرشيد إلى مالك بن أنس رحمه الله بخمسمائة دينار فبلغ ذلك الليث به سعد فأنفذ إليه ألف دينار فغضب هارون وقال أعطيته خمسمائة وتعطيه ألفاً وأنت من رعيتي فقال يا أمير المؤمنين إن لي من غلتي كل يوم ألف دينار فاستحييت أن أعطي مثله أقل من دخل يوم وحكي أنه لم تجب عليه الزكاة مع أن دخله كل يوم ألف دينار وحكي أن امرأة سألت الليث بن سعد رحمة الله عليه شيئاً من عسل فأمر لها بزق من عسل فقيل له إنها كانت تقنع بدون هذا فقال إنها سألت على قدر حاجتها ونحن نعطيها على قدر النعمة علينا وكان الليث ابن سَعْدٍ لَا يَتَكَلَّمُ كُلَّ يَوْمٍ حَتَّى يَتَصَدَّقَ على ثلثمائة وستين مسكيناً]

Ve denilmiş ki Hārūnu'r-Reşīd, Mālik b. Enes'e beş yüz altın ʿatiyye göndermiş ve bunun haberi Leys b. Saʿd'a bālig oldukta Leys, Mālik'e bin altını hediyye gönderdi. Ve Hārūn buna vākıf olunca Leys üzerine gazab edip dedi ki "Ben ona beş yüz altını vermiş iken sen benim raʿiyyemden olduğun hālde ona bin altını verirsin!" O dahi: "Yā emīre'l-müʾminīn, emlākimin gallātından günde benim bin altın galle ve vāridātım var, ben dahi hayā edip utandım ki onun gibi bir ādeme bir günlüğün dahlinden ekall bir şeyʾ vereyim." Ve dahi hikāye olunmuş ki bir kadın, Leys b. Saʿd'dan bir mikdār bal dilemiş ve Saʿd ona bir tulum bal vermiş ve ona "Bundan ekall vermiş olaydın kadın onunla kanāʿat eylerdi" denildikte, Leys: "Kadın kendi ihtiyācına göre diledi ve biz dahi üzerimizde olan niʿmete göre veririz." Ve dahi hikāyet olunmuş ki Leys b. Saʿd beher gün üç yüz almış miskīn üzerine tasadduk etmedikçe tekellüm etmez imiş. Ve dahi hikāyet olunmuş ki beher gün onun dahl

ve vāridātı bin altın iken ona zekāt vācib olmamış ki her ne eline girerse kāffesini infāk edermiş ki bir nisāb onun eline girip yedinde bir sene durmamış demektir.

[وقال الأعمش اشتكت شاة عندي فكان خيثمة بن عبد الرحمن يعودها بالغداة والعشي ويسألني هل استوفت علفها وكيف صبر الصبيان منذ فقدوا لبنها وكان [82] تحتي لبد أجلس عليه فإذا خرج قال خذ ما تحت اللبد حتى وصل إلي في علة الشاة أكثر من ثلثمائة دينار من بره حتى تمنيت أن الشاة لم تبرأ]

Ve Aᶜmeş demiş ki "Benim yanımda bir koyun hasta oldu ve Hayseme b. ᶜAbdurrahmān onun ᶜiyadeti için beher gün sabāh ve akşam gelip hālini sorup derdi ki "Koyun nasıl oldu? "Yemini tamām istīfā eder mi?" ve "Onun sütünü sıbyān fakd edince nice sabr ettiler?" Ve çıkıp giderken "Keçenin altındaki şeyi al!" diye ihtār eder giderdi ki o vaktte ben bir keçe üstünde oturuyordum ve beher gelişinde keçenin altında birer mikdār altın bırakıp giderdi tā ki koyunun hastalığında onun ihsānından bana üç yüz altından ziyāde kerem ve ᶜatāsı vāsıl oldu, hattā ben temennī ettim ki koyun o ᶜilletten vāreste olmayaydı.

[وقال عبد الملك بن مروان لأسماء بن خارجة بلغني عنك خصال فحدثني بها فقال هي من غيري أحسن منها مني فقال عزمت عليك إلا حدثتني بها فقال يا أمير المؤمنين ما مددت رجلي بين يدي جليس لي قط ولا صنعت طعاما قط فدعوت عليه قوما إلا كانوا أمن علي مني عليهم ولا نصب لي رجل وجهه قط يسألني شيئا فاستكثرت شيئا أعطيته إياه]

Ve dahi ᶜAbdulmelik b. Mervān, Esmā b. Hārice'ye demiş ki "Senin hakkında baᶜzı hısāl bana bālig oldu, onunla bana haber ver." O dahi: "Dīgerimden o hısāl benden işittiğin hısāldan daha ziyāde hasīn ve güzellerdir" diye hazm-ı nefs edip ve ᶜAbdulmelik dahi: "Sana kasem ettiririm ki elbette sen onunla bana söyleyip haber veresin" diye ilhāh edince, "Yā emīre'l-müᵓminīn, aslā ben bir hem-nişīn ve hem-meclis önünde ayağımı uzatmamışım ve bir ziyāfet edip de bir kavmi aslā yaptığım taᶜāma ben daᶜvet etmedim illā ki o ādemlerin minnetleri bana onlara benim minnetimden ziyāde olmadı ve dahi aslā bir kimse bir şeyᵓ dilemek için bana yüzünü nasb etmedi ki ben ona verdiğim nesneyi

istiksār ettim" yaᶜnī her kim ki benim daᶜvetime icābet edip taᶜāmıma geldiyse ben minnet ve ihsānı ona görüp o bābda benim nefsim için o ādemin üzerine bir minnet görmemişim ve kim ki benden bir şeyᵓ isteyip ona verdimse ona verdiğim şeyᵓ gözümde çok görmemişim diye haber verdi.

[ودخل سعيد بن خالد على سليمان بن عبد الملك وكان سعيد رجلاً جواداً فإذا لم يجد شيئاً كتب لمن سأله صكاً على نفسه حتى يخرج عطاؤه فلما نظر إليه سليمان تمثل بهذا البيت فقال

إني سمعت مع الصباح مناديا   يا من يعين على الفتى المعوان

ثم قال ما حاجتك قال ديني قال وكم هو قال ثلاثون ألف دينار قال لك دينك ومثله]

Ve Saᶜīd b. Hālid, Süleymān b. ᶜAbdulmelik'in huzūruna bir gün girdi ve Saᶜīd ise kesīrü'l-cūd bir ādem idi ki bir şeyᵓ bulamazsa ondan suᵓāl eden ādeme nefsi üzerine birer sened yazıp verirdi tā ki ᶜatāsı çıktığı vaktte onu ondan vere ve Süleymān ona nazar ettikte bu beyt ile temessül edip dedi ki:

إني سمعت مع الصباح مناديا   يا من يعين على الفتى المعوان

Yaᶜnī "Ben maᶜa's-sabāh bir münādīyi işittim, nidā edip derdi ki "Ey halka yardımı ve muᶜāveneti çok olan kişiye iᶜāne eden!" Sonra Süleymān, Saᶜīd'e: "Senin hācetin nedir?" diye sordu ve o dahi "Borcumdur" diye beyān ve Süleymān: "Ne kadardır?" diye istifsār ve o dahi: "Otuz bin altındır" deyince, Süleymān: "Senin borcun ve onun misli gibi sana olsun" diye emr etti ki altmış bin altını ona emr eyledi.

[وقيل مرض قيس بن سعد بن عبادة فاستبطأ إخوانه فقيل له إنهم يستحيون مما لك عليهم من الدين فقال أخزى الله مالا يمنع الإخوان من الزيارة ثم أمر منادياً فنادى من كان عليه لقيس بن سعد حق فهو منه بريء قال فانكسرت درجته بالعشي لكثرة من زاره وعاده]

Ve denilmiş ki Kays b. Saᶜd b. ᶜUbāde hasta oldu, onun ihvānı ona ziyāret etmemiş yaᶜnī ᶜiyādet ve suᵓāl-i hātırına bir gelen olmadı ve

ziyāretinden geç kalmalarından taᶜaccüb ettikte ona denilmiş ki "Senin onların zimmetlerinde olan alacağından utanıp gelmiyorlar." O dahi: "İhvānı ziyāretten menᶜ eden mālı, Allāhu taᶜālā onu zelīl ve hakīr ve mehīn etsin!" Sonra bir dellāl ile münādāt ettirdi ki "Kim ki Kays b. Saᶜd'a borcu var ise o borçtan zimmeti berīdir!" ki cümlelerinin borçlarını onlara bağışlayıp ondan zimmetlerini ibrā ve iskāt etti. Rāvī dedi ki o gece onu ziyāret eden ādemlerin çokluklarından hānesini merdiveninin bir derecesi kırıldı.

[عن أبي إسحاق قال صليت الفجر في مسجد الأشعث بالكوفة أطلب غريماً لي فلما صليت وضع بين يدي حلة ونعلان فقلت لست من أهل هذا المسجد فقالوا إن الأشعث بن قيس الكندي قدم البارحة من مكة فأمر لكل من صلى في المسجد بحلة ونعلين]

Ve dahi Ebū İshāk üzerine mervī olup demiş ki ben bir gün Kūfe'de mescid-i Eşᶜas'ta sabāh namāzını kıldım ki bir garīmi taleb ediyordum ve namāz kılınca benim önümde bir hulle ve iki ᶜaded naᶜl konuldu. Ben dahi onlara: "Ben bu mescidin ahālīsinden değilim" dediğimde, onlar bana dediler ki "Eşᶜas b. Kays el-Kindī dün gece Mekke-i mükerreme'den kudūm etmiş ve kim ki bu mescidde namāz kılarsa ona bir hulle ve iki ᶜaded naᶜlın iᶜtāsını emr etmiş."

[وقال الشيخ أبو سعد الحركوشي النيسابوري رحمه الله سمعت محمد بن محمد الحافظ يقول سمعت الشافعي المجاور بمكة يقول كان بمصر رجل عرف بأن يجمع للفقراء شيئاً فولد لبعضهم مولود قال فجئت إليه وقلت له ولد لي مولود وليس معي شيء فقام معي ودخل على جماعة فلم يفتح بشيء فجاء إلى قبر رجل وجلس عنده وقال رحمك الله كنت تفعل وتصنع وإني درت اليوم على جماعة فكلفتهم دفع شيء لمولود فلم يتفق لي شيء قال ثم قام وأخرج ديناراً وقسمه نصفين وناولني نصفه وقال هذا دين عليك إلى أن يفتح الله عليك بشيء قال فأخذته وانصرفت فأصلحت ما اتفق لي به قال فرأى ذلك المحتسب تلك الليلة ذلك الشخص في منامه فقال سمعت جميع ما قلت وليس لنا إذن في الجواب ولكن أحضر منزلي وقل لأولادي يحفروا مكان الكانون ويخرجوا قرابة فيها خمسمائة دينار فاحملها إلى هذا الرجل فلما كان من الغد تقدم إلى منزل الميت وقص عليهم القصة فقالوا

له اجلس وحفروا الموضع وأخرجوا الدنانير وجاءوا بها فوضعوها بين يديه فقال هذا مالكم وليس لرؤياي حكم فقالوا هو يتسخى ميتاً ولا نتسخى نحن أحياء فلما ألحوا عليه حمل الدنانير إلى الرجل صاحب المولود وذكر له القصة قال فأخذ منها ديناراً فكسره نصفين فأعطاه النصف الذي أقرضه [83] وحمل النصف الآخر وقال يكفيني هذا وتصدق به على الفقراء فقال أبو سعيد فلا أدري أي هؤلاء أسخى]

Ve dahi Şeyh Ebū Saᶜīd el-Harkūşī en-Neysābūrī demiş ki ben Muhammed b. Muhammed el-Hāfız'dan işittim, derdi ki "Mekke-i mükerreme'de mücāvir bulunan Şāfiᶜī'den işittim, derdi ki "Fukarāya māl cemᶜ etmekle maᶜrūf Mısır'da bir zāt var idi. Mısır fukarāsının birisine bir evlād doğdu ve bu ādeme gelip "Bana bir evlād vilādet etti ve benim yanımda bir nesne yoktur" diye beyān-ı hāl ve tevakkuᶜ-ı muᶜāvenet ettikte o dahi onunla kıyām edip bir cemāᶜate mürācaᶜat ettiyse de ona bir nesne müteyessir olmayıp o cemāᶜatten ona bir nesne ile bir fütūhāt olmadı, sonra bir ādemin mezārına gelip onun yanında oturdu ve sāhib-i kabre hitāben dedi ki "Allāhu taᶜālā sana merhamet etsin, sen hayātta iken hayr işleyip maᶜrūf ve cemīli sunᶜ ederdin ve el-yevm ben bir cemāᶜat üzerine gezip devr ettim ve dünyāya doğmuş bir mevlūdun nafakasına bir şeyᵓ iᶜtāsını onlara teklīf ettimse de bir nesne bana müttefik olup müteyessir olmadı." Sonra oradan kalktı ve bir altını çıkarıp iki yarıya böldü ve nısfını o fakīr ādeme verip "Bu senin üzerine sana bir nesne feth oluncaya dek deyn olsun" diye ikrāz eyledi. Ve o fakīr dahi onu alıp gitti ve onunla ıslāhı müttefak olan havāyic-i zarūriyyesini görüp ıslāh etti. Rāvī demiş ki o gece o muhtesib ve muᶜīn-i fukarā o kabrin sāhibini uykusunda gördü ve ona dedi ki "Ben senin sözün cemīᶜisini işittim velākin redd-i cevāba bizim iznimiz yoktur, fakat sen benim hāneme varıp benim evlādıma de ki ocağın yerini kazıp hafr etsinler, orada bir kırābe bulurlar, yaᶜnī gönden masnūᶜ bir kabı görürler ki içinde beş yüz altın vardır, onu sana versinler. Sen onu o ādeme haml edip ver." Ve ferdāsı günü olunca o sāhib-i rüᵓyā o müteveffānın hānesine gidip evlādına bu kıssayı nakl ü hikāye eyledi, onlar dahi ona dediler ki "Sen otur, biz o yeri hafr edelim." Ve der-ᶜakab onu kazınca o kırābeyi bulup çıkardılar ve altını dahi ondan çıkarıp onun önüne ge-

tirip koydular ve o zāt: "Bu sizin mālınızdır, benim rüʾyāma bir hükm yoktur" diye ahzından istinkāf edince, onlar: "Kendisi müteveffā oldu hālde sehā ve kerem eder de biz ahyā olduğumuz hālde sehāvet etmez miyiz!" diye cevāb ve hamline onun üzerine ilhāh etmeleriyle o dahi onu alıp mevlūd sāhibine götürdü ve kıssayı dahi ona zikr etti. Rāvī dedi ki "O ādem dahi ondan yalnız bir altını alıp ikiye böldü ve bir nısfını benden karzan aldığın yarım altına bedel bana verdi ve dīger nısfını kendi nefsine el koyup bu bana kifāyet eder, kusūr kalan altın ile sen fukarāya tasadduk eyle" dedi. Ebū Saʿīd dedi ki "İmdi ben bilemem ki bunların hangisi daha ziyāde sehāvetlidir ki her biri derece-i sehāvetin müntehāsına varmıştır." Belki hāriku'l-ʿāde bir cömerdlik ve sehā etmiştir demek olur.

[وروي أن الشافعي رحمه الله لما مرض مرض موته بمصر قال مروا فلاناً يغسلني فلما توفي بلغه خبر وفاته فحضر وقال ائتوني بتذكرته فأتي بها فنظر فيها فإذا على الشافعي سبعون ألف درهم دين فكتبها على نفسه وقضاها عنه وقال هذا غسلي إياه أي أراد به هذا وقال أبو سعيد الواعظ الحركوشي لما قدمت مصر طلبت منزل ذلك الرجل فدلوني عليه فرأيت جماعة من أحفاده وزرتهم فرأيت فيهم سيما الخير وآثار الفضل فقلت بلغ أثره في الخير إليهم وظهرت بركته فيهم مستدلاً بقوله تعالى ﴿وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا﴾]

Ve dahi rivāyet olunmuş ki İmām Şāfiʿī ʿaleyhi'r-rahme Mısır'da maraz-ı mevtinde marīz olunca demiş ki "Siz fülān ādeme emr ediniz ki beni gasl etsin." Ve çün vefāt edip haber-i vefātı o ādeme bālig oldu, der-ʿakab hānesine gelip "Onun tezkiresini bana getiriniz" diye emr etti. Ve tezkiresi gelip ona baktıkta gördü ki İmām Şāfiʿī'nin üzerinde yetmiş bin dirhem borç vardır, hemān der-hāl o düyūnu nefsi üzerine yazıp kendi mālıyla ondan taraf ödedi ve "Benim gaslim ona budur" diye haber verdi, yaʿnī beni gasl etsin dediğinden murādı bu idi dedi. Ve Vāʿiz Ebū Saʿīd-i Harkūşī demiş ki "Çün ben Mısır'a kudūm ettim, o ādemin hānesini taleb ettim, yaʿnī onun menzili üzerine suʾāl edip onu taharrī ve tefakkud ettiğim vaktte onun üzerine bana delālet ettiler ve gidip onda ahfād ve torunlarından bir cemāʿat görüp ziyāret ettikte fi'l-hakīka hayr sīmāsını onlarda görüp müşāhede eyledim ve āsār-ı fazl dahi on-

larda muᶜāyene ettim. Ben dahi kendi nefsimde dedim ki onun hayrda olan eseri onlara bālig olup bereketi onlarda zuhūr etmiş ki tebāreke ve taᶜālānın [140]﴿وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا﴾ kavl-i celīli ile bunu istidlāl ettim."

[وقال الشافعي رحمه الله لا أزال أحب حماد بن أبي سليمان لشيء بلغني عنه أنه كان ذات يوم راكباً حماره فحركه فانقطع زره، فمر على خياط فأراد أن ينزل إليه ليسوي زره فقال الله والله لا نزلت فقام الخياط إليه فسوى زره فأخرج إليه صرة فيها عشرة دنانير فسلمها إلى الخياط واعتذر إليه من قلتها، وأنشد الشافعي رحمه الله لنفسه:

يا لهف قلب على مال أجود به　　على المقلين من أهل المروءات

إن اعتذاري إلى من جاء يسألني　　ما ليس عندي لمن إحدى المصيبات]

Ve İmām Şāfiᶜī ᶜaleyhi'r-rahmet demiş ki Hammād b. Süleymān düğmesi kesilmiş ve bir terzi üzerine mürūr ettikte düğmesini yaptırmak için merkebinden inecek oldukta hayyāt vallāhi inmen diye menᶜ ve kendisi kalkıp yanına varmakla düğmesini yapmış ve o dahi bir surre altını çıkarıp ki on ᶜaded altın idi, hayyāta verdi ve azlığından ona iᶜtizār etmiştir. Ve İmām Şāfiᶜī ᶜaleyhi'r-rahmet kendi nefsine inşād edip bu rubāᶜīyi söyledi ki يا لهف قلب على مال أجود به ilh. ki hülāsa-i mahsūlü: "Ehl-i mürüvvāttan eli dar ve mukill bulunanların üzerlerine onunla cūd edeceğim māla vay! Benim kalbimin hasreti tahkīk ve tahkīkan benim ᶜindimde olmayan nesneyi bana gelip suᵓāl eden kimseye olan iᶜtizārım dahi musībātın birisidir" yaᶜnī sāile iᶜtizārım dahi cümle-i musībāt-ı mülimmedendir. [84]

[وعن الربيع بن سليمان قال أخذ رجل بركاب الشافعي رحمه الله فقال يا ربيع أعطه أربعة دنانير واعتذر إليه عني وقال الربيع سمعت الحميدي يقول قدم الشافعي من صنعاء إلى مكة بعشرة آلاف دينار فضرب خباءه في موضع خارج عن مكة ونثرها على ثوب، ثم أقبل على كل من دخل عليه يقبض له قبضة ويعطيه حتى صلى الظهر ونفض الثوب وليس عنده شيء. وعن أبي ثور قال أراد الشافعي الخروج إلى مكة ومعه مال، وكان قلما يمسك شيئاً من سماحته، فقلت له ينبغي

140 Kehf, 18/82.

أن تشتري بهذا المال ضيعة تكون لك ولولدك، قال فخرج ثم قدم علينا فسألته عن ذلك المال، فقال ما وجدت بمكة ضيعة يمكنني أن أشتريها بمعرفتي بأصلها وقد وقفف أكثرها، ولكني بنيت بمنى مضرباً يكون لأصحابنا إلى حجوا أن ينزلوا فيه. وأنشد الشافعي رحمه الله لنفسه يقول:

أرى نفسي تتوق إلى أمور   يقصر دون مبلغهن مالي

فنفسي لا تطاوعني ببخل   ومالي لا يبلغني فعالي]

Ve dahi Rebīᶜ b. Süleymān üzerine mervī olup demiş ki bir ādem İmām Şāfiᶜī'nin rikābını tuttu ve İmām bana dedi ki "Yā Rebīᶜ, buna dört altını ver de benim üzerime bir iᶜtizār eyle." Ve dahi Rebīᶜ demiş ki ben Hamīdī'den işittim, derdi ki "İmām Şāfiᶜī Sanᶜā'dan Mekke-i mükerreme'ye on bin altın ile kudūm ettikte Mekke'nin häricinde bir çadır kurdu ve o altınları bir sevb üzerine nesr etti ve her kim ki üzerine duhūl edip görüştüyse ona ondan bir avuç altın verdi tā ki öğlenin namāzını kıldı ve sevbi silkip üstünde bir şeyᵓ yoktur." Ve dahi Ebī Sevr üzerine mervī olup demiş ki İmām Şāfiᶜī, Mekke'ye çıkmak istedi ve maᶜiyyetinde onun bir mikdār māl vardı ki onun ᶜādeti māl saklamazdı, az vaktte bir şeyᵓ tutardı yaᶜnī semāhattan yanında māl bulunmazdı. Ben dahi ona dedim ki "Sana ve evlādına kalmak üzere gerektir ki sen bu māl ile sana bir tarla satın almalısın." Rāvī der ki çıkıp gitti sonra dönüp kudūm ettikte o māl üzerine ben ondan suᵓāl ettim, o dahi: "Ben Mekke'de iştirāsı bana mümkin olacak bir tarlayı bulamadım, çünkü asllarını bilirim, Mekke'nin ekser-i arāzīsi vakf olunmuştur velākin ben Mīnā'da benim ashābım için bir mıdrabı binā ettim ki hacc ettikleri vaktte onda ineler" dedi. Ve Şāfiᶜī nazmen bu ebyātı inşād edip nefsine dedi ki: أرى نفسي تتوق إلى أمور ilh. ki hulāsa-i mahsūlü: "Ben görüyorum ki benim nefsim ona bālig olmaktan benim mālım kāsır kılan umūra iştihāsı gālib olur hālbuki benim nefsim bir buhla bana mutāvaᶜat etmez ve mālım dahi benim fiᶜālime beni bālig etmez."

[وقال محمد بن عباد المهبلي: دخل أبي على المأمون فوصله بمائة ألف درهم فلما قام من عنده تصدق بها فأخبر بذلك المأمون، فلما عاد إليه عاتبه المأمون في ذلك فقال: يا أمير المؤمنين منع الموجود سوء ظن بالمعبود، فوصله بمائة ألف أخرى.

وقام رجل إلى سعيد بن العاص فسأله فأمر له بمائة ألف درهم فبكى، فقال له سعيد: ما يبكيك! قال: أبكي على الأرض أن تأكل مثلك، فأمر له بمائة ألف أخرى]

Ve dahi Muhammed b. ᶜAbbād el-Mihlebī demiş ki "Benim babam Meᵓmūn'un huzūruna girmiş ve ona yüz bin dirhemi ᶜatiyye verdikte o dahi Meᵓmūn'un yanından kalktığı gibi onunla tasadduk etmiş. Ve bu haber Meᵓmūn'a vāsıl oldu. Ve çün babam bir dahi Meᵓmūn'a ᶜavdet etti, Meᵓmūn bunun üzerine onunla muᶜātebe eyledi ve babam dahi: "Yā emīre'l-müᵓminīn, mevcūdun menᶜi maᶜbūda sūᵓ-i zanndır" diye cevāb vermiş olmakla Meᵓmūn bir dahi yüz bin dirhem ona kerem ve ihsān etti." Ve bir ādem Saᶜīd b. el-ᶜĀs'a kalkıp ondan bir atiyye dilemiş, o dahi yüz bin dirhemi ona emr etmekle o ādem ağlamış. Saᶜīd ona dedi ki "Seni ağlatan nedir?" O dahi "Zemīn senin gibi ādemin ekl etmesi üzerine ağlarım" dedikte, Saᶜīd dīger yüz bin dirhemi dahi ona emr etmiştir.

[ودخل أبو تمام على إبراهيم بن شكلة بأبيات امتدحه بها فوجده عليلاً فقبل منه المدحة وأمر حاجبه بنيله ما يصلحه، وقال: عسى أن أقوم من رضي فأكافئه، فأقام شهرين فوحشه طول المقام فكتب إليه يقول:

إن حراماً قبول مدحتنا وترك ما نرتجي من الصفد

كما الدراهم والدنانير في البيع حرام إلا يدا بيد

فلما وصل البيتان إلى إبراهيم قال لحاجبه. كم أقام بالباب؟ قال: شهرين، قال: أعطه ثلاثين ألفاً وجئني بدواة، فكتب إليه:

أعجبتنا فأتاك عاجل برنا قلا ولو أمهلتنا لم نقلل

فخذ القلي وكن كأنك لم تقل ونقول ونحن كأننا لم نفعل]

Ve dahi Ebū Temmām, İbrāhīm b. Şekle'nin huzūruna girip kasīde ile onu medh etmiş ve onu ᶜalīl bulmuş. İbrāhīm ise medīhasını kabūl edip onun levāzımātını vermek üzere bir hācibine emr etti. Ve "Hastalığımdan kıyām ettiğimde ona mükāfāt ederim" diye vaᶜd etmiş ve o dahi yanında iki māh ikāmet etmekle tūl-i makām onu īhāş ettikte şol iki beyti yazıp ona takdīm etti: إن حراماً قبول مدحتنا ilh. ki hülāsa-i

meʾāli: "ʿAtādan recā edip umduğumuzun terkiyle midhatimizin kabūlü harāmdır, nitekim derāhim ve denānīrin beyʿi yeden be-yed olmayınca harāmdır." Ve çün bu iki beyt İbrāhīm'e vāsıl oldu, hācibine dedi ki "Kapıda ne kadar ikāmet etmiş?" Ve hācib dahi "İki māh durmuş" diye haber verince hācibe "Ona otuz bin dirhemi ver de bana bir divit getir" diye emr etti ve bu iki beyti dahi ona yazdı ki: أعجبتنا فأتاك عاجل برنا ilh. ki hülāsa-i mefhūmu: "Sen bizim üzerimize ʿacele ettin de sana bizim ihsānımızın ʿācili azarak geldi. Bize mühlet vermiş olsaydın biz ʿatānızı az etmezdik. Artık bu kalīli al da sen dahi sanki sen onu kalīl görmemiş ol veyāhūd sanki bu midhati söylememiş ol ve biz dahi sanki sana bir şeyʾ vermemiş oluruz veyāhūd ʿatādan biz dahi taklīl etmemiş oluruz" demektir. Bu ʿibāresi zü'l-vecheyndir ki türlü maʿnāya muhtemeldir.

[وروي أنه كان لعثمان على طلحة رضي الله عنهما خمسون ألف درهم، فخرج عثمان يوماً إلى المسجد فقال له طلحة. قد تهيأ مالك فاقبضه، فقال: هو لك يا أبا محمد معونة لك على مروءتك. وقالت سعدى بنت عوف [85] دخلت على طلحة فرأيت منه ثقلاً فقلت له مالك؟ فقال اجتمع عندي مال وقد غمني، فقلت وما يغمك ادع قومك؟ فقال يا غلام علي بقومي، فقسمه فيهم فسألت الخادم كم كان؟ قال: أربعمائة ألف. وجاء أعرابي إلى طلحة فسأله وتقرب إليه برحم فقال: إن هذه الرحم ما سألني بها أحد قبلك، إن لي أرضاً قد أعطاني بها عثمان ثلثمائة ألف فإن شئت فاقبضها، وإن شئت فعتها من عثمان ودفعت إليك الثمن، فقال: الثمن، فباعها من عثمان ودفع إليه الثمن]

Ve dahi rivāyet olunmuş ki ʿOsmān ʿaleyhi'r-rıdvānın zimmetinde elli bin dirhem alacağı var imiş ve bir gün Hazret-i ʿOsmān mescide çıktıkta Talha ona dedi ki "Senin mālın yaʿnī bende olan alacağın hāzır ve müheyyā olmuş, onu kabz eyle." ʿOsmān: "Yā Ebā Muhammed, senin mürüvvetine meʿūne olmak üzere sana olsun" diye ona bağışlamıştır. Suʿdā b. ʿAvf demiş ki "Bir gün Talha'nın huzūruna vardım, gördüm ki Talha'da bir ağırlık ve sikal vardır, ona dedim ki "Senin nen var?" O dahi: "Bende māl içtimāʿ etmiş ve o içtimāʿı beni gamnāk etti" diye haber verdikte ben dahi "Seni niçin gamnāk eder? Kavmini daʿvet eyle" diye ihtār ve o dahi: "Yā gulām, benim kavmimi bana daʿvet eyle" diye

emr ve onları ihzār ve o mālı beynlerinde taksīm etti. Dedi ki "Ben hādimden sordum ki "Ne kadar idi" O dahi: "Dört yüz bin dirhem idi" diye bana hikāye ve ihbār eyledi. Ve bir gün Talha'nın yanına bir aᶜrābī gelip onun bir rahimi ile ona takarrüb ve bir ᶜatiyyeyi niyāz eylemiş ve Talha dahi: "Senden evvel bana bu rahim ile bir kimse takarrüb edip de onun ᶜaşkına benden bir şeyᵓ suᵓāl eden olmamış, benim bir tarlam var ki onunla ᶜOsmān bana üç yüz bin dirhem verip onu satın almak istedi. Kaldı ki sen muhayyersin, eger ister isen sen o tarlayı al ve ister isen ben onu ᶜOsmān'a satıp semenini sana vereyim" diye taltīf ve aᶜrābī: "Yok, ben semenini isterim" dedikte Talha dahi o tarlayı ᶜOsmān'a satıp semenini aᶜrābīye vermiştir.

[وقيل بكى علي كرم الله وجهه يوما فقيل ما يبكيك فقال لم يأتني ضيف منذ سبعة أيام أخاف أن يكون الله قد أهانني وأتى رجل صديقا له فدق عليه الباب فقال ما جاء بك قال علي أربعمائة درهم دين فوزن أربعمائة درهم وأخرجها إليها وعاد يبكي فقالت امرأته لم أعطيته إذ شق عليك فقال إنما أبكي لأني لم أتفقد حاله حتى احتاج إلى مفاتحتي فرحم الله من هذه صفاتهم وغفر لهم أجمعين]

Ve dahi denildi ki ᶜAlī b. Ebī Tālib kerremallāhu vechehu bir gün ağlamış ve "Seni ağlatan nedir?" ona denildikte, "Yedi günden beri bana bir mihmān gelmemiş, korkarım ki Allāhu taᶜālā beni ihāne etmiştir!" diye beyān etmiş. Ve bir gün onun bir dostu ona gelip kapısını çalmış ve o dahi: "Seni gelmeğe muhtāc eden şeyᵓ nedir?" diye ona söyledikte, o dahi: "Benim üzerime dört yüz dirhem borç vardır" diye haber verdi. O dahi der-ᶜakab ona dört yüz dirhemi vezn edip verdi ve ağlayarak dönüp geldi. Onun zevcesi: "Mādām ki sana meşakkatli olurdu, sen niçin onu verdin?" dedikte, kendisi: "Benim ağladığım ancak o sebebdendir ki ben onun hālini şimdiye kadar tefakkud etmedim tā ki kendisi benim müfātahatıma muhtāc oldu." Kaldı ki bu sıfāt-ı celīle ile muttasıf bulunanları Allāhu taᶜālā merhamet eyleye ve cümlelerine ᶜafv ü magfiret eyleye.

Beyānu Zemmi'l-Buhli

[بيان ذم البخل]

[قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى ﴿وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ وَقَالَ تَعَالَى ﴿وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ﴾ سيطوقون ما بخلوا به يوم القيامة وقال تعالى الذين يبخلون ويأمرون الناس بالبخل ويكتمون ما آتاهم الله من فضله]

Ve zemm-i buhlün beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki Hakk subhānehu ve taᶜālā kelām-ı kerīminde buhl-kārānın hakkında buyurmuş ki ﴿وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾[141] Yaᶜnī "Kim ki nefsinin buhl ve imsākinden vikāye oluna o kimse dāreynde felāh bulmuşlardandır." Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ﴾[142] ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Allāhu taᶜālānın fazl u kereminden verdiği şeyi infāk etmeyip buhl ve imsāk edenler zann etmesinler ki o buhl onlara hayrlıdır belki onlar için şerrdir ki o imsāk ettikleri māl kıyāmet gününde boyunlarına āteşten halka olur." Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ﴾[143] ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Onlar ki hakkullāhı edāda ve fukarāya tasaddukta buhl ve imsāk ederler ve nāsa dahi o buhlü emr ederler ve Allāhu taᶜālā fazlından onlara verdiği gınā ve niᶜmeti ketm ederler, biz ᶜatāyā-i ilāhīyi ketm eden kāfirler için rüsvāy edici cehennem ᶜazābını imāde eyledik."

[وقال صلى الله عليه وسلم "إِيَّاكُمْ وَالشُّحَّ، فَإِنَّهُ أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، حَمَلَهُمْ عَلَى أَنْ سَفَكُوا دِمَاءَهُمْ، وَاسْتَحَلُّوا مَحَارِمَهُمْ" "وَدَعَاهُمْ فَقَطَعُوا أَرْحَامَهُمْ" وقال صلى الله عليه وسلم "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ بَخِيلٌ، وَلَا خِبٌّ، وَلَا خَائِنٌ، وَلَا سَيِّئُ الْمَلَكَةِ" وفي رواية "وَلاَ جَبَّارٌ" وفي رواية "وَلَا مَنَّانٌ" وقال صلى الله عليه وسلم "ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ شُحٌّ مُطَاعٌ وَهَوًى مُتَّبَعٌ وَإِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ" وقال صلى الله عليه وسلم

141 Haşr, 59/9.
142 Ālu İmrān, 3/180.
143 Ālu İmrān, 3/180.

''إِنَّ اللّٰهَ عَجِبَ مِنْ ثَلَاثَةٍ: الشَّيْخَ الزَّانِيَ، وَالْبَخِيلَ الْمَنَّانَ، وَالْمُعِيلَ الْمُخْتَالَ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَثَلُ الْمُنْفِقِ وَالْبَخِيلِ كَمَثَلِ رَجُلَيْنِ عَلَيْهِمَا جُبَّتَانِ مِنْ حَدِيدٍ، مِنْ لَدُنْ ثَدْيِهِمَا إِلَى تَرَاقِيهِمَا، فَأَمَّا الْمُنْفِقُ فَلَا يُنْفِقُ شَيْئًا إِلَّا سُبِغَتْ، أَوْ وُفِرَتْ عَلَى جِلْدِهِ، حَتَّى تُخْفِيَ بَنَانَهُ، وَأَمَّا الْبَخِيلُ فَلَا يُرِيدُ أَنْ يُنْفِقَ شَيْئًا إِلَّا قَلُصَتْ ولَزِمَتْ [86] كُلُّ حَلْقَةٍ مَكَانَهَا،حَتَّى أَخَذَتْ بِتَرَاقِيهِ فَهُوَ يُوَسِّعُهَا وَلَا تَتَّسِعُ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''إِيَّاكُمْ وَالظُّلْمَ، فَإِنَّ الظُّلْمَ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَإِيَّاكُمْ وَالْفُحْشَ، إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْفَاحِشَ وَلَا الْمُتَفَحِشَ، وَإِيَّاكُمْ وَالشُّحَّ، فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ الشُّحُّ أَمَرَهُمْ بِالْكَذِبِ فَكَذَبُوا وَأَمَرَهُمْ بِالظُّلْمِ فَظَلَمُوا وَأَمَرَهُمْ بِالْقَطِيعَةِ فَقَطَعُوا'' وقال صلى الله عليه وسلم ''شَرُّ مَا فِي الرَّجُلِ شُحٌّ هَالِعٌ وَجُبْنٌ خَالِعٌ'']

Ve zemm-i buhlde ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِيَّاكُمْ وَالشُّحَّ، فَإِنَّهُ أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، حَمَلَهُمْ عَلَى أَنْ سَفَكُوا دِمَاءَهُمْ، وَاسْتَحَلُّوا مَحَارِمَهُمْ''[144] , ''وَدَعَاهُمْ فَقَطَعُوا أَرْحَامَهُمْ''[145] ki hulāsa-i meʾāli: "Siz şuhhtan hazer ediniz yaʿnī zinhār ve zinhār bahīl olmayınız, imsāk ve şuhhtan sakınıp ictināb ediniz ki sizden akdem olanları ihlāk etmiştir" ki onları sefk-i dimālarına kadar haml edip de mehārimlerinin istihlāline sevk etmiş ve onları katʿ-ı erhāmlarına daʿvet edip onu dahi kestirmiş. Ve dahi buyurmuş ki ''لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ بَخِيلٌ، وَلَا خِبٌّ، وَلَا خَائِنٌ، وَلَا سَيِّئُ الْمَلَكَةِ''[146] وفي رواية ''وَلاَ جَبَّارٌ''[147] وفي رواية ''وَلاَ مَنَّانٌ''[148] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Bahīl olan kimse cennete girmez yaʿnī behişte ne bahīl ve ne de mekkār-ı fesād-kār ve ne de hāin ve hudʿa-şiʿār ve bed-hū ādem girer" ki bu fesede cenneti görmezler demektir. Ve bir rivāyette "ve ne de cebbār" ve dīger bir rivāyette "ve ne de minnetkār" vārid olmuş ki bu efʿālin cezāsı hırmān-ı cennettir demek olur. Ve dahi buyurmuş ki ''ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ شُحٌّ

---

144 *Sahīhu* Muslim, el-Birr ve's-Sıla ve'l-Ādāb, 15; 4/1996; el-Harāitī, 164, no: 341; el-Beyhakī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 6/154, no: 11501.

145 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 154, no: 11501.

146 *Musnedu* Ahmed, 1/191, no: 13; el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 166, no: 347.

147 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 166, no: 347.

148 *el-Musnedu'l-Mevzūʿī*, 4/208, no: 1.

مُطَاعٌ وَهَوًى مُتَّبَعٌ وَإِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ"[149] Yaᶜnī "İnsānda üç mühlik haslet vardır ki şuhh-ı mutāᶜ ve hevā-i müttebaᶜ ve hodbīnlik." Ve dahi buyurmuş ki "إِنَّ اللَّهَ عَجِبَ مِنْ ثَلَاثَةٍ: الشَّيْخَ الزَّانِي، وَالْبَخِيلَ الْمَنَّانَ، وَالْمُعِيلَ الْمُخْتَالَ"[150] ki hulāsa-i mazmūnunda denilmiş ki "Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri üç nevᶜ ādemden taᶜaccüb buyurdu ki bir zānī ve minnetkār olan bahīl ve hīlekār olan yoksul." Ve dahi buyurmuş ki "مَثَلُ الْمُنْفِقِ وَالْبَخِيلِ كَمَثَلِ رَجُلَيْنِ عَلَيْهِمَا جُبَّتَانِ مِنْ حَدِيدٍ، مِنْ لَدُنْ ثَدْيِهِمَا إِلَى تَرَاقِيهِمَا، فَأَمَّا الْمُنْفِقُ فَلَا يُنْفِقُ شَيْئًا إِلَّا سُبِغَتْ، أَوْ وُفِرَتْ عَلَى جِلْدِهِ، حَتَّى تُخْفِيَ بَنَانَهُ، وَأَمَّا الْبَخِيلُ فَلَا يُرِيدُ أَنْ يُنْفِقَ شَيْئًا إِلَّا قَلُصَتْ ولَزِمَتْ كُلُّ حَلْقَةٍ مَكَانَهَا،حَتَّى أَخَذَتْ بِتَرَاقِيهِ فَهُوَ يُوَسِّعُهَا وَلَا تَتَّسِعُ"[151] ki hulāsa-i mefhūmu: "Bahīl ve münfik olan ādemlerin misāli şol misāldir ki infāk ve buhl sāhibleri zırh-ı āhenīnden iki cübbe lābis ādemlere benzerler ki her bir cübbe onların memelerinden hulkūmlarına kadardır. Münfik ise her ne ki nafaka ederse onun o nafakası o cübbenin isbāg ve istīᶜābına ve cesedi üzerine vefret bulmasına sebeb olur tā ki parmaklarını saklar ve bahīl ise imsāk ve buhl edip bir nesneyi infāk etmemek istedikçe o cübbenin halka ve zincīrleri birbirlerine zamm edip yaᶜnī yekdīgerine geçip sıklaşırlar ve her bir halka dahi mekānına mülāzemet eder de tā ki onun hulkūmunu tutar ve kendisi onu geniş edip tevsīᶜ etmek ister de geniş olmaz." Ve dahi buyurmuş ki "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ"[152] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Ey benim ilāhım, ben sana buhl ve imsāktan sığınıp taᶜavvüz ederim ve dahi korkaklıktan seninle sığınırım ve erzel-i ᶜömre redd olmaktan dahi seninle taᶜavvüz edip sana sığınırım" demektir. Ve dahi "إِيَّاكُمْ وَالظُّلْمَ، فَإِنَّ الظُّلْمَ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَإِيَّاكُمْ وَالْفُحْشَ، إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَاحِشَ وَلَا الْمُتَفَحِشَ، وَإِيَّاكُمْ وَالشُّحَّ، فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ الشُّحُّ أَمَرَهُمْ بِالْكَذِبِ فَكَذَبُوا وَأَمَرَهُمْ بِالظُّلْمِ فَظَلَمُوا وَأَمَرَهُمْ بِالْقَطِيعَةِ فَقَطَعُوا"[153] buyurmuştur ki hulā-

---

149 *Musnedu*'l-Bezzār, 13/486, no: 7293; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/328, no: 5452.

150 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 171, no: 361.

151 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 171, no: 362; *Sahīhu* İbn Huzeyme, 4/96, no: 2437; *Musnedu*'l-Bezzār, 15/323, no: 8870.

152 Buhārī, 8/78, no: 6365; *Musnedu* Ahmed, 3/147, no: 1585.

153 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 9/528, no: 7055; el-Hākim, *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*,

sa-i meᵓāl-i münīfi: "Siz cevr ve sitem etmekten hazer edip sakınınız, zīrā ki zulm ve sitem rūz-i cezāda karanlı ve zulumāttır ve dahi fuhştan hazer edip sakınınız, tahkīkan Allāhu taᶜālā fāhiş ve mütefahhişi muhabbet etmez ve dahi şuhh ve buhl etmekten hazer ediniz, zīrā ki sizden akdem olanları ancak şuhh ihlāk etti ki onlara yalan söylemekle emr etti, yalan söylediler ve onlara zulmle emr etti, onlar dahi zulm ettiler ve onlara katīᶜa-i rahm ile emr etti, onlar dahi katᶜ ettiler ve bu efᶜāl onların helāklarını mūceb oldu" yaᶜnī ümem-i sālife şuhh ve buhl ve imsāklarından nāşī cerāim-i kezib ve zulm ve katᶜ-ı erhāmı irtikāb edip Allāhu taᶜālāya ᶜisyān ettiler ve bu cināyetlerle gazabına uğrayıp hālik oldular, kaldı ki siz ondan be-gāyet sakınıp hazer etmelisiz demektir. Ve dahi buyurmuş ki "شَرُّ مَا فِي الرَّجُلِ شُحٌّ هَالِعٌ وَجُبْنٌ خَالِعٌ"[154] Yaᶜnī "Ādemde en ziyāde şerr ve yaramaz şeyᵓ buhl hāif ve harīs ve havf-ı hāliᶜdir."

[وقتل شهيد عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وسلم فبكته باكية فقالت "وَاشَهِيدَاهْ" فقال صلى الله عليه وسلم "وَمَا يُدْرِيكِ أَنَّهُ شَهِيدٌ فَلَعَلَّهُ كَانَ يَتَكَلَّمُ فِيمَا لَا يَعْنِيهِ أَوْ يَبْخَلُ بِمَا لَا يَنْقُصُهُ" وقال جبير بن مطعم "بَيْنَمَا نَحْنُ نَسِيرُ مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَعَهُ النَّاسُ مَقْفَلَهُ مِنْ حُنَيْنٍ عَلِقَتِ الْأَعْرَابُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَسْأَلُونَهُ حَتَّى اضْطَرُّوهُ إِلَى سَمُرَةٍ , فَخُطِفَتْ رِدَاؤُهُ، فَوَقَفَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ قَالَ: أَعْطُونِي رِدَائِي فوالذي نفسي بيده لَوْ كَانَ عَدَدُ هَذِهِ الْعِضَاهِ نَعَمًا لَقَسَمْتُهُ بَيْنَكُمْ، ثُمَّ لَا تَجِدُونِي بَخِيلًا وَلَا كَذَّابًا، وَلَا جَبَانًا"]

Ve ᶜahd-i saᶜīd-i Peygamberī'de bir ādem şehīd olarak katl olundu ve bir kadın üzerine ağlayıp "وَاشَهِيدَاهْ" diye tefeccuᶜ eyledi. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ona "وَمَا يُدْرِيكِ أَنَّهُ شَهِيدٌ فَلَعَلَّهُ كَانَ يَتَكَلَّمُ فِيمَا لَا يَعْنِيهِ أَوْ يَبْخَلُ بِمَا لَا يَنْقُصُهُ"[155] buyurdu ki hulāsa-i meᵓāli: "Sen şehīd olduğunu ne ile bildin ki onun şehīd olduğunu sana bildiren nedir? Mümkindir ki hayātında onun tekellümü ona mā-lā-yaᶜnīde idi ve onu tenkīs etmeyen nesnede dahi buhl ederdi!" Ve Cubeyr b. Mutᶜim demiş

1/55, no: 26.

154 *Musnedu* İshāk b. Rāhūye, 1/345, no: 341; el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 168, no: 354; *Musnedu*'ş-Şihāb, 2/270, no: 1338.

155 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 7/67, no: 4656.

ki biz ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizle giderken Hayber'den ᶜavdet eden cemāᶜat dahi bizimle berāber idi, nāgehān aᶜrāb tāifesi efendimize sarılıp ondan ᶜatāyālarını suᵓāl ettiler ve o mertebede ona taᶜalluk ettiler ki tā ki onu bir semure ağacına muztarr ettiler. "Semure" lügatte bi'l-feth ve zammi'l-mīm sakız ağacı ve ᶜinde'l-baᶜz bir ağaçtır ki büyük dikenleri olur; cemᶜi semur ve semurāt gelir zamm-ı mīm ile. Ve o ağaç onun ridāsını kaptı. Efendimiz dahi durup "أَعْطُونِي رِدَائِي فوالذي نفسي بيده لَوْ كَانَ عَدَدُ هَذِهِ الْعِضَاهِ نَعَمًا لَقَسَمْتُهُ بَيْنَكُمْ، ثُمَّ لَا تَجِدُونِي بَخِيلًا وَلَا كَذَّابًا، وَلَا جَبَانًا"[156] buyurdu, yaᶜnī "Siz benim ridāmı veriniz. Benim nefsim yed-i kudretinde olan rabbim taᶜālāya ben kasem ederim ki bu dikenli ormanlık eşcārı ᶜadedince benim inᶜāmım olsa kāffesini ben sizin beyninizde kısmet ederdim ve o vaktte dahi beni ne bahīl ve ne de kezzāb ve ne de korkak bulmaz idiniz."

[وقال عمر رضي الله عنه قَسَمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَسْمًا، فَقُلْتُ غَيْرُ هَؤُلَاءِ كَانَ أَحَقَّ بِهِ مِنْهُمْ، فَقَالَ: "إِنَّهُمْ يُخَيِّرُونِي بَيْنَ أَنْ يَسْأَلُونِي بِالْفُحْشِ أَوْ يُبَخِّلُونِي، فَلَسْتُ بِبَاخِلٍ" وقال أبو سعيد الخدري "دَخَلَ رَجُلَانِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلَاهُ ثَمَنَ بَعِيرٍ فَأَعْطَاهُمَا دِينَارَيْنِ فَخَرَجَا مِنْ عِنْدِهِ فَلَقِيَهُمَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رضي الله عنه فَأَثْنَيَا وَقَالَا مَعْرُوفًا، وَشَكَرَا مَا صَنَعَ بِهِمَا فَدَخَلَ عُمَرُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ بِمَا قَالَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَكِنْ فُلَانٌ أَعْطَيْتُهُ مَا بَيْنَ الْعَشَرَةِ إِلَى مِائَةٍ وَلَمْ يَقُلْ ذَلِكَ، إِنَّ أَحَدَهُمْ لَيَسْأَلُنِي فَيَنْطَلِقُ فِي مَسْأَلَتِهِ مُتَأَبِّطَهَا وَهِيَ نَارٌ فَقَالَ عُمَرُ: فَلِمَ تُعْطِهِمْ مَا هُوَ نَارٌ؟ قَالَ: يَأْبَوْنَ إِلَّا يَسْأَلُونِي وَيَأْبَى اللَّهُ لِيَ الْبُخْلَ"] [87]

Ve ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir kısmı taksīm ettikte ben ona dedim ki "Bunların başkaları bu māla daha ziyāde müstehakk idiler." Efendimiz buyurdu ki "إِنَّهُمْ يُخَيِّرُونِي بَيْنَ أَنْ يَسْأَلُونِي بِالْفُحْشِ أَوْ يُبَخِّلُونِي، فَلَسْتُ بِبَاخِلٍ"[157] Yaᶜnī "Bunlar beni fuhş ile mesᵓūl olmaklıkla bahīl olmak beyninde muhayyer ederler ve ben isem bahīl değilim" diye cevāb verdi. Ve Ebū Saᶜīd el-Hudrī demiş ki

156 Buhārī, 4/22, no: 2821; *Sahīhu* İbn Hibbān, 13/86, no: 5772; *Musnedu* Ebī Yaᶜlā, 13/401, no: 7404.

157 Muslim, Zekāt 44, 2/730, no: 127; *Musnedu* Ahmed, 1/356, no: 233.

iki kişi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz üzerine duhūl edip bir devenin bahāsını suʾāl ettiler. Efendimiz dahi onlara iki ʿaded altın vermekle onlar çıkıp gittiler. Ve Hazret-i ʿÖmer'e rāst gelip mülākī oldular ve efendimize ʿarz-ı senā ve şükrāne edip kavl-i maʿrūfu söylediler ki efendimiz onlara ettiği sunʿ-ı cemīli teşekkür eylediler. ʿÖmer dahi gelip sözleriyle efendimize haber verdikte efendimiz buyurdu ki "لَكِنْ فُلَانٌ أَعْطَيْتُهُ مَا بَيْنَ الْعَشَرَةِ إِلَى مِائَةٍ وَلَمْ يَقُلْ ذَلِكَ، إِنَّ أَحَدَهُمْ لَيَسْأَلُنِي فَيَنْطَلِقُ فِي مَسْأَلَتِهِ مُتَأَبِّطَهَا وَهِيَ نَارٌ" Yaʿnī "Lākin fülān kimseye ben on ile yüz mā-beyninde verdim de öyle söylemedi. Tahkīkan sizin biriniz benden suʾāl eder de mesʾūlünü ahz ve āteş olduğu hālde onun koltuğu altına koyup gider." ʿÖmer dahi: "Yā āteş olan nesneyi onlara niçin verirsin?" diye istifsār ettikte efendimiz "يَأْبَوْنَ إِلَّا يَسْأَلُونِي وَيَأْبَى اللهُ لِيَ الْبُخْلَ"[158] Yaʿnī "Onlar istemekten vazgeçmeyip istemekten ibā ederler ve Allāhu taʿālā dahi sıfat-ı buhl ile muttasıf olmaklığımdan ibā eder" diye beyān buyurdu.

[وعن ابن عباس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "اَلْجُودُ مِنْ جُودِ اللهِ تَعَالَى فَجُودُوا يَجُدِ اللهُ لَكُمْ أَلَا إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ الْجُودَ فَجَعَلَهُ فِي صُورَةِ رَجُلٍ وَجَعَلَ رَأْسَهُ رَاسِخاً فِي أَصْلِ شَجَرَةِ طُوبَى وَشَدَّ أَغْصَانَهَا بِأَغْصَانِ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى وَدَلَّى بَعْضَ أَغْصَانِهَا إِلَى الدُّنْيَا فَمَنْ تَعَلَّقَ بِغُصْنٍ مِنْهَا أَدْخَلَهُ الْجَنَّةَ أَلَا إِنَّ السَّخَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ وَالْإِيمَانُ فِي الْجَنَّةِ وَخَلَقَ الْبُخْلَ مِنْ مَقْتِهِ وَجَعَلَ رَأْسَهُ رَاسِخاً فِي أَصْلِ شَجَرَةِ الزَّقُّومِ وَدَلَّى بَعْضَ أَغْصَانِهَا إِلَى الدُّنْيَا فَمَنْ تَعَلَّقَ بِغُصْنٍ مِنْهَا أَدْخَلَهُ النَّارَ أَلَا إِنَّ الْبُخْلَ مِنَ الْكُفْرِ وَالْكُفْرُ فِي النَّارِ" وقال صلى الله عليه وسلم "اَلسَّخَاءُ شَجَرَةٌ تَنْبُتُ فِي الْجَنَّةِ فَلَا يَلِجُ الْجَنَّةَ إِلَّا سَخِيٌّ وَالْبُخْلُ شَجَرَةٌ تَنْبُتُ فِي النَّارِ فَلَا يَلِجُ النَّارَ إِلَّا بَخِيلٌ"]

Ve dahi ʿAbdullāh b. ʿAbbās ʿaleyhime'r-rıdvān üzerine mervī olup demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اَلْجُودُ مِنْ جُودِ اللهِ تَعَالَى"[159] ilh. ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Cūd ancak Allāhu taʿālānın cūdundandır, siz dahi cūd ve cömertlik ediniz de Allāhu taʿālā size cūd eder. Āgāh olunuz ki Allāhu taʿālā hazretleri cūdu bir recülün kılığında yaratıp onun başı şecere-i tūbānın köküne sābit kılmıştır ve şece-

---

158 *Musnedu*'l-Bezzār, 1/342, no: 224.

159 *Keşfu'l-Hafā*, 1/389, no: 1084; *Kenzu'l-ʿUmmāl*, 6/393, no: 16217.

re-i tūbānın agsānı yaᶜnī dal ve budaklarını sidre-i müntehānın agsānına bağlayıp baᶜzı dal ve budaklarını dünyāya saldırmış, kaldı ki dünyāda kim ki onun bir dalına taᶜalluk edip tutarsa onu behişte girdirir. Hem de āgāh olunuz ki ᶜale't-tahkīk sehā īmāndandır ve īmān dahi cennettedir. Ve Hakk taᶜālā buhlü kendi maktından yaratıp onun başı şecere-i zakkūmun kökünde rāsihan yaᶜnī sābit kılmıştır ve onun baᶜzı agsānını dünyāya saldırmıştır. Kim ki ondan bir gusna yapışıp taᶜalluk ederse onu āteşe girdirir. Bir de āgāh olunuz ki ᶜale't-tahkīk buhl ve imsāk küfrdendir ve küfr dahi āteştedir." Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "اَلسَّخَاءُ شَجَرَةٌ تَنْبُتُ فِي الْجَنَّةِ فَلَا يَلِجُ الْجَنَّةَ إِلَّا سَخِيٌّ وَالْبُخْلُ شَجَرَةٌ تَنْبُتُ فِي النَّارِ فَلَا يَلِجُ النَّارَ إِلَّا بَخِيلٌ"[160] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Sehā bir şeceredir ki cennette çıkıp göğerir, kaldı ki ādem sehī olmadıkça cennete dāhil olmaz" yaᶜnī merd-i sehīden gayrı dīger bir kimse behişte dāhil olmaz ancak sehā-kār olan ādem ona girer "Ve buhl ve imsāk dahi bir şeceredir ki āteşte göğerip çıkar ve āteşe ancak merd-i bahīl girer" demektir.

[وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لِوَفْدِ بَنِي لَحْيَانَ مَنْ سَيِّدُكُمْ يَا بَنِي لَحْيَانَ قَالُوا سَيِّدُنَا جَدُّ بن قَيْسٍ إِلَّا أَنَّهُ رَجُلٌ فِيهِ بُخْلٌ فَقال صلى الله عليه وسلم "وَأَيُّ دَاءٍ أَدْوَأُ مِنَ الْبُخْلِ وَلَكِنَّ سَيِّدَكُمْ عَمْرُو بْنُ الْجَمُوحِ" وفي رواية أنهم قالوا سيدنا جد بن قيس فقال "بِمَ تُسَوِّدُونَهُ" قَالُوا إِنَّهُ أَكْثَرُ مَالاً وَأَنَّا عَلَى ذَلِكَ لَنَرَى مِنْهُ الْبُخْلَ فَقَال صلى الله عليه وسلم "وَأَيُّ دَاءٍ أَدْوَأُ مِنَ الْبُخْلِ لَيْسَ ذَلِكَ سَيِّدُكُمْ" قَالُوا فَمَنْ سَيِّدُنَا يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ "سَيِّدُكُمْ بِشْرُ بْنُ الْبَرَاءِ"]

Ve dahi Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Benī Lehyān vefdine buyurmuş ki sizin kebīriniz yaᶜnī efendiniz kimdir diye suᵓāl ve onlar dahi bizim kebīrimiz ve efendimiz Cedd b. Kays'tır velākin bir bahīl ādemdir" dedikte, efendimiz: "وَأَيُّ دَاءٍ أَدْوَأُ مِنَ الْبُخْلِ وَلَكِنَّ سَيِّدَكُمْ عَمْرُو بْنُ الْجَمُوحِ"[161] diye fermān buyurdu, yaᶜnī "Buhlün derdinden hangi derddir ki ondan daha ziyāde çok derd ola! Sizin büyüğünüz yaᶜnī efendiniz o değildir, ancak sizin efendiniz ᶜÖmer b.

160 *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 6/391, no: 16203.

161 *Mecmaᶜu'z-Zevāid*, 9/314, no: 15742.

el-Cumūh'tur." Ve dīger bir rivāyet ile mervī olmuş ki onlar efendimizin suʾāline cevāben "Bizim büyüğümüz Cedd b. Kays'tır" dediklerinde, efendimiz onlara "بِمَ تُسَوِّدُونَهُ" diye istifsār buyurmuş yaʿnī "Onu ne ile büyük tutarsız?" diye istiknāh ve onlar: "Bizim en ziyāde māldārımızdır ve maʿa-zālik biz ondan buhl ve imsāk görüyoruz" diye cevāb verdiklerinde, efendimiz: "وَأَيُّ دَاءٍ أَدْوَأُ مِنَ الْبُخْلِ لَيْسَ ذَلِكَ سَيِّدُكُمْ" buyurmuş yaʿnī "Buhlün dāʾından aʿzam olan dāʾ hangisidir ki buhlün derdinden ziyāde bir dāʾ olmaz, kaldı ki o ādem sizin büyüğünüz değildir" diye sözlerini redd edince, "Bizim büyüğümüz kimdir yā Resūlallāh?" diye suʾāl ettiler ve efendimiz dahi: "سَيِّدُكُمْ بِشْرُ بْنُ الْبَرَاءِ"[162] diye irāde buyurmuştur, yaʿnī sizin "Büyüğünüz Bişr b. el-Berā'dır" diye beyān buyurmuş demektir.

[وقال علي رضي الله عنه قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إنّ الله تَعَالَى يَبْغُضُ البَخِيلَ فِي حَياتِهِ السَّخِيَّ عِنْدَ مَوْتِهِ" وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى الله عليه وسلم "اَلسَّخِيُّ الْجَهُولُ أَحَبُّ إِلَى اللهِ مِنَ الْعَابِدِ الْبَخِيلِ" وقال أيضاً قال صلى الله عليه وسلم "اَلشُّحُّ وَالْإِيمَانُ لَا يَجْتَمِعَانِ فِي قَلْبِ عَبْدٍ" وقال أيضاً "خَصْلَتَانِ لَا يَجْتَمِعَانِ فِي مُؤْمِنٍ: سُوءُ الْخُلُقِ، وَالْبُخْلُ" وقال صلى الله عليه وسلم "لَا يَنْبَغِي لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَكُونَ بَخِيلاً وَلَا جَبَاناً" وقال صلى الله عليه وسلم "يَقُولُ قَائِلُكُمُ الشَّحِيحُ أَعْذَرُ مِنَ الظَّالِمِ وَأَيُّ ظُلْمٍ أَظْلَمُ عِنْدَ اللهِ مِنَ الشُّحِّ حَلَفَ اللهُ تَعَالَى بِعِزَّتِهِ وَعَظَمَتِهِ وَجَلَالِهِ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ شَحِيحٌ وَلَا بَخِيلٌ"]

Ve dahi ʿAlī ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ʿaleyhi ve sellem buyurmuş ki "إنّ الله تَعَالَى يَبْغُضُ البَخِيلَ فِي حَياتِهِ السَّخِيَّ عِنْدَ مَوْتِهِ"[163] ki hulāsa-i müfādı: "Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri merd-i bahīle hayātında mevti hengāmında sehāyı bugz ettirir" demektir. Ve dahi Ebū Hüreyre demiş ki Resūl-i ekrem efendimiz buyurmuş ki "اَلسَّخِيُّ الْجَهُولُ أَحَبُّ إِلَى اللهِ مِنَ الْعَابِدِ الْبَخِيلِ"[164] Yaʿnī "Sehī-i nādān Allāhu taʿālāya ʿābid-i bahīlden daha ziyāde mahbūbdur." Ve dahi buyurmuş

162 *Cāmiʿu* Maʿmer b. Rāşid, 11/337, no: 20705; *Musnedu*'l-Bezzār, 14/333, no: 8008.

163 *Kenzu'l-ʿUmmāl*, 3/447, no: 7376.

164 *Kenzu'l-ʿUmmāl*, 6/392, no: 16210.

ki "اَلشُّحُّ وَالْإِيمَانُ لَا يَجْتَمِعَانِ فِي قَلْبِ عَبْدٍ"[165] Yaᶜnī "Şuhh ile īmān ikisi bir ᶜabdin kalbinde müctemiᶜ olmazlar." Ve dahi buyurmuş ki "خَصْلَتَانِ لَا يَجْتَمِعَانِ فِي مُؤْمِنٍ: سُوءُ الْخُلُقِ، وَالْبُخْلُ"[166] [88] Yaᶜnī "İki hasletlerdir ki bir müᵓminde cemᶜ olmazlar ki buhl ve bed-hūyluk." Ve dahi buyurmuş ki "لَا يَنْبَغِي لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَكُونَ بَخِيلاً وَلَا جَبَاناً"[167] Yaᶜnī "Müᵓmin ādeme lāyık değildir ki bahīl ve korkak ola." Ve dahi buyurmuş ki "يَقُولُ قَائِلُكُمُ الشَّحِيحُ أَعْذَرُ مِنَ الظَّالِمِ وَأَيُّ ظُلْمٍ أَظْلَمُ عِنْدَ اللهِ مِنَ الشُّحِّ حَلَفَ اللهُ تَعَالَى بِعِزَّتِهِ وَعَظَمَتِهِ وَجَلَالِهِ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ شَحِيحٌ وَلَا بَخِيلٌ"[168] ki hulāsa-i mefhūmu: "Sizin baᶜzı ādeminiz der ki şahīh-i sitem-kārān daha ziyāde maᶜzūrdur, ᶜindallāh şuhhtan azlem olan zulm hangisidir? Allāhu taᶜāla hazretleri ᶜizzet ve ᶜazamet ve celāline kasem etmiş ki cennete ne şahīh dāhil olur ve ne de bahīl."

[وَرُوِيَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صلى الله عليه وسلم كَانَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ فَإِذَا رَجُلٌ مُتَعَلِّقٌ بِأَسْتَارِ الْكَعْبَةِ وَهُوَ يَقُولُ بِحُرْمَةِ هَذَا الْبَيْتِ إِلَّا غَفَرْتَ لِي ذَنْبِي فَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا ذَنْبُكَ صِفْهُ لِي فَقَالَ هُوَ أَعْظَمُ مِنْ أَنْ أَصِفَهُ لَكَ فَقَالَ وَيْحَكَ ذَنْبُكَ أَعْظَمُ أَمِ الْأَرَضُونَ فَقَالَ بَلْ ذَنْبِي أَعْظَمُ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ فَذَنْبُكَ أَعْظَمُ أَمِ الْجِبَالُ قَالَ بَلْ ذَنْبِي أَعْظَمُ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ فَذَنْبُكَ أَعْظَمُ أَمِ الْبِحَارُ قَالَ فَذَنْبُكَ أَعْظَمُ أَمِ السَّمَوَاتُ قَالَ بَلْ ذَنْبِي أَعْظَمُ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ فَذَنْبُكَ أَعْظَمُ أَمِ الْعَرْشُ قَالَ بَلْ ذَنْبِي أَعْظَمُ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ فَذَنْبُكَ أَعْظَمُ أَمِ اللهُ قَالَ بَلِ اللهُ أَعْظَمُ وَأَعْلَى قَالَ وَيْحَكَ فَصِفْ لِي ذَنْبَكَ قَالَ يَا رَسُولَ اللهِ إِنِّي رَجُلٌ ذُو ثَرْوَةٍ مِنَ الْمَالِ وَإِنَّ السَّائِلَ لَيَأْتِينِي يَسْأَلُنِي فَكَأَنَّمَا يَسْتَقْبِلُنِي بِشُعْلَةٍ مِنْ نَارٍ فَقَالَ صلى الله عليه وسلم إِلَيْكَ عَنِّي لَا تُحْرِقْنِي بِنَارِكَ فَوَالَّذِي بَعَثَنِي بِالْهِدَايَةِ وَالْكَرَامَةِ لَوْ قُمْتَ بَيْنَ الرُّكْنِ وَالْمَقَامِ ثُمَّ صَلَّيْتَ أَلْفَيْ أَلْفِ عَامٍ ثُمَّ بَكَيْتَ حَتَّى تَجْرِيَ مِنْ دُمُوعِكَ الْأَنْهَارُ وَتَسْقَى بِهَا الْأَشْجَارُ ثُمَّ مِتَّ وَأَنْتَ لَئِيمٌ لَأَكَبَّكَ اللهُ فِي النَّارِ وَيْحَكَ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ الْبُخْلَ كُفْرٌ وَأَنَّ الْكُفْرَ فِي النَّارِ وَيْحَكَ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ اللهَ تَعَالَى يَقُولُ وَمَنْ يَبْخَلْ فَإِنَّمَا يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهِ" ﴿وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾]

165 *Cāmiᶜu'l-Usūl*, 9/485, no: 7188; *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 3/453, no: 7411; *Keşfu'l-Hafā*, 2/457, no: 3109.

166 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 22, no: 8; *Hilyetu'l-Evliyā*, 2/258; Buhārī, *el-Edebu'l-Mufred*, 147, no: 282.

167 *el-Fevāidu'l-Mecmūᶜa*, 1/82, no: 48.

168 Bkz. el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 169, no: 357; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 4/234, no: 4066.

Ve dahi rivāyet olunmuş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz Beyt-i mükerremi tavāf ederken nāgehān bir kişiye rāst gelmiş ki Kaᶜbe'nin estārına müteᶜallık olup söyler ki "Bu Beyt-i mükerremin hürmetine elbette bana benim zenb ve günāhımı ᶜafv ü magfiret buyurasın." ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ona buyurdu ki "وَمَا ذَنْبُكَ صِفْهُ لِي" Yaᶜnī "Senin zenbin nedir, bana vasf eyle." O dahi: "Sana vasf etmekliğimden aᶜzamdır" dedi. Ve efendimiz dahi: "وَيْحَكَ ذَنْبُكَ أَعْظَمُ أَمِ الْأَرَضُونَ" buyurunca, yaᶜnī "Sana yazıklar olsun senin günāhın mı aᶜzam yoksa arāzī?" deyince, o ādem: "Benim günāhım" dedi. Efendimiz: "Senin günāhın mı aᶜzam yoksa dağlar?" dedikte, o ādem: "Benim günāhım" dedi. Efendimiz: "Senin günāhın mı aᶜzam yoksa deryālar?" dedikte, o ādem: "Benim günāhım" dedi. Efendimiz: "Senin günāhın mı aᶜzam yoksa semāvāt?" deyince, o ādem: "Benim günāhım" dedi. Efendimiz: "Senin günāhın mı aᶜzam yoksa ᶜarş?" dedikte, o ādem: "Benim günāhım." Efendimiz: "Senin günāhın mı aᶜzam yoksa Allāhu taᶜālā?" deyince, o ādem: "Allāhu taᶜālā aᶜzam ve aᶜlādır" diye cevāb verdi. Efendimiz be-tekrār "وَيْحَكَ فَصِفْ لِي ذَنْبَكَ" buyurdu, yaᶜnī "Sana yazıklar olsun, sen kendi günāhını bana vasf eyle" diye fermān buyurdukta, o dahi: "Yā Resūlallāh, tahkīkan ben māldār bir ādemim, sāil gelip benden suᵓāl ederken sanki bir āteş şuᶜlesiyle bana karşılar!" dedikte, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "إِلَيْكَ عَنِّي لَا تُحْرِقْنِي بِنَارِكَ"[169] ilh. yaᶜnī "Sen benden baᶜīd ve uzak ol da beni āteşinle yakmayasın, Beni hidāyet ve kerāmetle baᶜs eden rabbim taᶜālāya ben kasem ederim ki rükn ile makām beyninde durup iki bin kerre bin sāl içinde namāz kılsan sonra ağlayıp senin gözyaşından enhār akıp onunla eşcārı sulasan sonra leᵓīm olduğun hālde vefāt etsen lābüdd ki Allāhu taᶜālā seni āteşte yüzün üzere ilkā edecektir. Sana yazıklar olsun, sen bilmedin mi ki buhl küfrdür ve küfr āteştedir, sana yazıklar olsun sen bilmedin mi ki Allāhu taᶜālā buyurur ki ﴿وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾[170] yaᶜnī "O ki infāktan buhl ve imtināᶜ eder, o kimse o im-

169 el-Fākihī, *Ahbāru Mekke*, 2/262, no: 1523.

170 Haşr, 59/9.

sākla ancak kendi nefsinden infāk sevābını buhl ve menᶜ eder. Ve kim ki nefsinin buhl ve imsākından vikāye oluna o kimse dāreynde felāh bulmuşlardandır."

[الآثار قال ابن عباس رضي الله عنهما لما خلق الله جنة عدن قال لها تزيني فتزينت ثم قال لها أظهري أنهارك فأظهرت عين السلسبيل وعين الكافور وعين التسنيم فتفجر منها في الجنان أنهار الخمر وأنهار العسل واللبن ثم قال لها أظهري سررك وحجالك وكراسيك وحليك وحللك وحور عينك فأظهرت فنظر إليها فقال تكلمي فقالت طوبى لمن دخلني فقال الله تعالى وعزتي لا أسكنك بخيلاً]

Ve zemm-i buhlde vārid olan āsār ise onlar dahi bunlardır. Şöyle ki ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās ᶜaleyhime'r-rıdvān demiş ki tebāreke ve taᶜālā hazretleri ᶜadn cenneti yarattığı vaktte ona dedi ki "Sen bezelen." Ve o dahi bezelendi. Sonra ona dedi ki "Enhārını izhār eyle." O dahi ᶜaynü's-selsebīl ve ᶜaynü'l-kāfūr ve ᶜaynü't-tesnīmi izhār etti ve o çeşmelerden cennetler içinde hamr ve bal ve süt nehrleri coşup aktılar. Sonra ona buyurdu ki "Senin serīrlerini ve haclelerini yaᶜnī güveyi evlerini ve kürsīlerini ve huliyy ve hulelini ve hūr-ı ᶜīnini izhār eyle" dedikte o dahi onları izhār eyledi. Sonra Allāhu taᶜālā ona bakıp "Söyleş" dedikte, "Cennet bana dāhil olanlara tūbā olsun" dedi. Allāhu taᶜālā dahi: "Benim ᶜizzetim hakkı için bir bahīl kimseyi sende iskān etmem" diye kasem buyurdu.

[وقالت أم البنين أخت عمر بن عبد العزيز أف للبخيل لو كان البخل قميصاً ما لبسته ولو كان طريقاً ما سلكته وقال طلحة بن عبيد الله رضي الله عنه إنا لنجد بأموالنا ما يجد البخلاء لكننا نتصبر وقال محمد بن المنكدر كان يقال إذا أراد الله بقوم شراً أمر الله عليهم شرارهم وجعل أرزاقهم بأيدي بخلائهم وقال علي كرم الله وجهه في خطبته إنه سَيَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ عَضُوضٌ يَعَضُّ الْمُوسِرُ عَلَى مَا فِي يَدِهِ وَلَمْ يُؤْمَرْ بِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ وقال عبد اللهبن عمرو الشح أشد من البخل لأن الشحيح هو الذي يشح على ما في يد غيره حتى يأخذه ويشح بما في يده فيحبسه والبخيل هو الذي يبخل بما في يده وقال الشعبي لا أدري أيهما أبعد غورا في نار جهنم البخل أو الكذب]

Ve dahi Ümmü'l-benīn, ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz'in kız karındaşı demiş ki "Bahīle üff olsun, buhl bir göynek olsaydı ben onu giymezdim

[89] ve yol olmuş olsa ben onda geçmezdim." Ve Talha b. ᶜUbeydullāh ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Biz dahi emvālimizle buhalānın bulduklarını buluruz velākin biz tebassur ederiz." Ve Muhammed b. el-Munkedir derdi ki "Allāhu taᶜālā hazretleri bir kavme şerr murād buyurursa onların eşrārı onların üzerlerine meᵓmūr ettirir ve erzāklarını dahi buhalāları yedlerinde kıldırır." Ve Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib bir hutbesinde dedi ki "Nās üzerine bir zamān gelecek ki o zamān ᶜadūd bir zamān olup ki ganī ve mūsirleri elindeki nesne üzerine ısırır da elinden çıkmaklığını istemez hālbuki bununla meᵓmūr olmamıştır." Allāhu taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾[171] Yaᶜnī "Siz bu bahş ve ᶜatā ile beynlerinizde olan fazlı unutmayın" diye fermān buyurulmuştur. Ve ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer demiş ki "Şuhh, buhlden daha ziyāde eşeddir çünkü şahīh o kimsedir ki dīgerinin yedinde olan mālı almak için şuhh edip onu almak ister ve yedindeki māla dahi şuhh edip habs ve sarfından menᶜ eder ve bahīl o kimsedir ki kendi yedindeki olan māla buhl eder de dīgerinin yedindeki māl üzerine buhl etmez." Ve Şaᶜbī demiş ki "Ben bilmem ki nār-ı cehennemde hangisinin gavr ve batkınlığı daha ziyāde uzaktır, buhl mü yoksa kezib?"

[وقيل ورد على أنوشروان حكيم الهند وفيلسوف الروم فقال للهندي تكلم فقال خير الناس من ألفى سخياً وعند الغضب وقوراً وفي القول متأنياً وفي الرفعة متواضعاً وعلى كل ذي رحم مشفقاً وقام الرومي فقال من كان بخيلاً ورث عدوه ماله ومن قل شكره لم ينل النجح وأهل الكذب مذمومون وأهل النميمة يموتون فقراء ومن لم يرحم سلط عليه من لا يرحمه]

Ve dahi denilmiş ki Nūşirevān'ın huzūruna bir hakīm-i Hindī ve feylesūf-ı Rūmī duhūl etmiş. Ve Nūşirevān, hakīm-i Hindīye "Tekellüm eyle" diye fermān buyurdukta hakīm-i Hindī demiş ki "Hayru'n-nās o kimsedir ki tabᶜan sehī olup herkese lutf ve kerem ile ülfet eder ve gazab vaktinde dahi vakūr olur ve sözünde dahi müteᵓennī olur ve rifᶜatinde mütevāziᶜ olur ve her bir zī-rahime müşfik olur." Be o vaktte feylesūf-ı Rūmī kalkıp demiş ki "Kim ki mümsik ve bahīl olduysa onun düşma-

171 Bakara, 2/237.

nı mālına vāris olur ve kim ki şükrü az olduysa müstefīd olamaz ve ehl-i kezib mezmūmlardır ve ehl-i nemīme yoksul olarak vefāt ederler ve kim ki merhamet etmezse üzerine onu rahm etmez kimse musallat olur."

[وقال الضحاك في قوله تعالى ﴿إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ﴾ قال البخل أمسك الله تعالى أيديهم عن النفقة في سبيل الله فهم لا يبصرون الهدى وقال كعب ما من صباح إلا وقد وكل به ملكان يناديان "اَللَّهُمَّ عَجِّلْ لِمُمْسِكٍ تَلَفًا وَعَجِّلْ لِمُنْفِقٍ خَلَفاً" وقال الأصمعي سمعت أعرابياً وقد وصف رجلاً فقال لقد صغر فلان في عيني لعظم الدنيا في عينه وكأنما يرى السائل ملك الموت إذا أتاه وقال أبو حنيفة رحمه الله لا أرى أن أعدل بخيلاً لأن البخل يحمله على الاستقصاء فيأخذ فوق حقه خيفة من أن يغبن فمن كان هكذا لا يكون مأمون الأمانة وقال علي كرم الله وجهه وَاللّٰهِ "مَا اسْتَقْصَى كَرِيمٌ قَطُّ حَقَّهُ" قَالَ الله تعلى ﴿ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ﴾]

Ve Dahhāk ᶜaleyhi'r-rahme, tebāreke ve taᶜālānın ﴿إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ﴾[172] kavl-i ᶜālīsi tefsīrinde demiş ki "Aglāl'den murād buhl ve imsāktir ki Allāhu taᶜālā fī-sebīlillāh olan nafakadan ellerini tutturup onlar hüdāyı göremezler." Bu āyet sūre-i Yāsīn'in yedinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Biz onların boyunlarına lāleler kılmışızdır ki çenelerine çıkıp başlarını kaldırmışlar ve gözlerini kapamışlardır, hakka boyunlarını eğmezler ve iltifāt ve nazar etmezler. Biz onların önlerine tūl-i emeli ve artlarına geçmiş günāhlarından gafleti sedd ve gözlerini bend ettik ki delāil-i kudreti ve rāh-ı hidāyeti görmezler." İntehā. Ve Kaᶜb demiş ki "Bir sabāh yoktur ki içinde iki melek münādāt etmezler ki "اَللَّهُمَّ عَجِّلْ لِمُمْسِكٍ تَلَفًا وَعَجِّلْ لِمُنْفِقٍ خَلَفاً"[173] Yaᶜnī "Ey benim ilāhım, her bir mümsik için bir telefi taᶜcīl ve her bir münfik için bir halefi taᶜcīl eyle" yaᶜnī beher sabāh iki ferişteh bu duᶜāyı okurlar demektir. Ve Asmaᶜī demiş ki ben bir aᶜrābīden işittim ki bir recülü vasf ederken dedi ki "Benim gözümde sagīrlenmiştir, çünkü onun gözünde dünyā ᶜazīmlenmiştir, dilenci ve sāili gördüğü vakt-

172 Yāsīn, 36/8.

173 *Keşfu'l-Hafā*, 1/185, no: 548.

te sanki rūhunu kabz edecek melekü'l-mevti görür." Ve Ebū Hanīfe ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Ben bahīl ādemi ʿadl göremem, çünkü buhl dād u sitedde onu istiksāya haml eder ki satın aldığı şeyde bir nesnede magbūn olur havfıyla hakkında ziyādeyi ahz ve istīfā eder ve o ki bu hāl onun hālidir, o ādem meʾmūnü'l-emāne olamaz." Ve Hazret-i ʿAlī b. Ebī Tālib buyurmuş ki "Vallāhi bir kerīm ādem hakkını aslā istiksā etmemiştir." Hakk subhānehu ve taʿālā buyurdu ki ﴿عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ﴾[174] Yaʿnī o vakt ki peygamber ʿaleyhi's-selām ezvācının baʿzına esrār söyledi vaktā ki Hafsa radıyallāhu taʿālā ʿanhā o sırrı ʿĀişe radıyallāhu taʿālā ʿanhāya haber verdikte Allāhu taʿālā onun haber verdiğini peygamber ʿaleyhi's-selāma beyān etti, peygamber ʿaleyhi's-selām onun baʿzını Hafsa'ya niçin o sırrı ifşā ettin diye ifhām ve suʾāl etti ve baʿzını yüzüne vurmayıp suʾālden iʿrāz etti ki şeyhayn māddesidir.

[وقال الجاحظ ما بقي من اللذات إلا ثلاث دم البخلاء وأكل القديد وحك الجرب وقال بشر بن الحارث " البخيل لا غيبة له قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّكَ إِذًا لَبَخِيلٌ" ومُدِحَتْ امْرَأَةٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا صَوَّامَةٌ قَوَّامَةٌ إِلَّا أَنَّ فِيهَا بُخْلاً قَالَ فَمَا خَيْرُهَا إذا وقال بشر النظر إلى البخيل يقسي القلب ولقاء البخلاء كرب على قلوب المؤمنين وقال يحيى بن معاذ ما في القلب للأسخياء إلا حب ولو كانوا فجاراً وللبخلاء إلا بغض ولو كانوا أبراراً وقال ابن المعتز أبخل الناس بماله أجودهم بعرضه]

Ve Cāhız demiş ki "Lezzāt-ı dünyeviyyeden ancak üç şeyʾ kalmıştır: zemm-i buhalā ve ekl-i kadīd ve hakk-ı cereb." Ve Bişr b. el-Hāris demiş ki "Bahīlin gıybeti olmaz ki peygamber-i ʿālī-cāh efendimiz buyurmuş ki "إِنَّكَ إِذًا لَبَخِيلٌ" Yaʿnī "O vaktte sen dahi bahīl olmuş olursun" demektir. Ve bir hatun kişi, huzūr-ı sāmi-i Risālet-penāhī'de medh olunup hakkında "Savvāme ve kavvāmedir velākin onda buhl ve imsāk vardır" denildikte, efendimiz: "O hālde onun ne hayrı vardır" yaʿnī bu buhl ve imsāki ile onun hayrı nedir diye sitāyişini redd etmiştir. Ve Bişr demiş ki "Bahīlin yüzüne bakmak kalbe kasvettir ve likā-i buhalā kulūb-i müʾminīne kerebdir." Ve Yahyā b. Muʿāz demiş ki "Sehīler için

---

174 Tahrīm, 66/3.

kalbde muhabbetten gayrı bir şeyʾ yoktur velev ki fecere olurlarsa [90] ve buhalā için bugzdan gayrı dīger bir şeyʾ yoktur velev ki ebrār olurlarsa." Ve İbnu'l-Muᶜtezz demiş ki "Kendi mālı ile nāsın ebhali olan kimse ᶜırzı ile nāsın eshāsıdır."

[ولقي يحيى بن زكريا عليهما السلام إبليس في صورته فقال له يا إبليس أخبرني بأحب الناس إليك وأبغض الناس إليك قال أحب الناس إلي المؤمن البخيل وأبغض الناس إلي الفاسق السخي قال له لم قال لأن البخيل قد كفاني بخله والفاسق السخي الخوف أن يطلع الله عليه في سخائه فيقبله ثم ولى وهو يقول لولا أنك يحيى لما أخبرتك]

Ve Yahyā b. Zekeriyyā ᶜaleyhime's-selām, iblīs-i laᶜīni sūretinde olarak görüp ona "Yā iblīs, sana nāsın en ziyāde sevgili olan kimseleri kimdir bana haber ver ve dahi nāsın sana en ziyāde mebgūz olan kimseleri kimdir bana ihbār eyle" diye emr ettikte, iblīs ᶜaleyhi'l-laᶜne demiş ki "Bana nāsın ehabbı ancak o ādemdir ki müʾmin ve bahīl ola ve nāsın ebgazı bana sehī-i fāsıktır." Ve Yahyā: "Niçin yā sehī-i fāsık sana daha ziyāde mebgūz olur?" dedikte, iblīs: "Çünkü buhl bahīli ondan beni kifāyet etmiştir, ammā sehī-i fāsık korkarım ki Allāhu taᶜālā sehāsında ona muttaliᶜ olur da onu ikāle ve tarīk-i selāmete ircāᶜ eder" diye haber vermekle savuşup gitmiş ve "Sen Yahyā olmamış olaydın ben bununla sana haber vermezdim" diyerek dönüp geçmiştir.

Hikāyātu'l-Buhalā

[حكايات البخلاء]

[قيل كان بالبصرة رجل موسر بخيل فدعاه بعض جيرانه وقدم إليه طباهجة ببيض فأكل منه فأكثر وجعل يشرب الماء فانتفخ بطنه ونزل به الكرب والموت فجعل يتلوى فلما جهده الأمر وصف حاله للطبيب فقال لا بأس عليك تقيأ ما أكلت فقال هاه أتقيأ طباهجة ببيض الموت ولا ذلك]

Ve buhalānın hikāyeleri mebhası ise o dahi bu mebhastır. Şöyle ki Basra'da bir ādem var imiş ki çok māldār ve bahīl imiş. Bir gün onun bir komşusu onu daᶜvet edip ona etli ve yumurtalı kalyeyi takdīm ettikte

o dahi ondan çok yiyip ve üzerine de çokça su içmekle karnı şişmiş ve ona kereb ve ölüm nāzil olunca televvī etmeğe başlamış yaᶜnī karnında bir ağrı tutup gövdesi ağırlaştı ve emri ona meşakkat verip zahmet ve mihneti artınca hālini bir tabībe vasfla ᶜilāc istedi. Tabīb dahi "Sana bir beᵓsi yoktur, hemān kusuver" diye reᵓy ve tedbīri ona irāᵓe ettikte, o mümsik herif: "Hah ben yumurtalu kavurmayı kusayım mı! Ölüm olsun da bu olmasın!" diye kusmaktan imtināᶜ etmiş.

[وقيل أقبل أعرابي يطلب رجلاً وبين يديه تين فغطى التين بكسائه فجلس الأعرابي فقال له الرجل هل تحسن من القرآن شيئاً قال نعم فقرأ ﴿وَالزَّيْتُونِ (١) وَطُورِ سِينِينَ (٢) وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ﴾ فقال وأين التين قال هو تحت كسائك]

Ve dahi denilmiş ki bir aᶜrābī gelip bir ādemi taleb etmiş ve onun yanına vardıkta o ādemin önünde tīn bulmuş yaᶜnī yanında incir var idi, o ādem dahi onu görünce hemān inciri kendi kisāsı ile örtüp saklamış. Ve aᶜrābī onun yanında oturdukta der-ᶜakab ona dedi ki "Kurᵓān'dan bir şeyᵓ okuyabilir misin?" O dahi "evet" diye cevāb iᶜtāsıyla ﴿وَالزَّيْتُونِ (١) وَطُورِ سِينِينَ (٢) وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ﴾[175] okumağa başlamış ve o dahi: ﴿وَالتِّينِ﴾ nerede kaldı?" deyince, aᶜrābī: "Senin kisān altındadır!" dedi.

[ودعا بعضهم أخاً له ولم يطعمه شيئاً فحبسه إلى العصر حتى اشتد جوعه وأخذه مثل الجنون فأخذ صاحب البيت العود وقال له بحياتي أي صوت تشتهي أن أسمعك قال صوت المقلى]

Ve dahi baᶜzu'l-buhalā, ihvānından bir zātı daᶜvet edip hānesinde ikindiye dek habs etmiş ve ona bir nesneyi itᶜām etmediğinden artık onun açlığı müştedd olup ve hāne sāhibi ise o hālde iken eline düdüğü alıp "Benim hayātımla ben sana kasem ettiririm ki hangi savtı ārzū edersin de ki sana işittireyim?" deyince, o dahi: "Tavanın sesi" diye haber vermiş.

[ويحكى أن محمد بن يحيى بن خالد بن برمك كان بخيلاً قبيح البخل فسئل نسيب له كان يعرفه عنه فقال له قائل صف لي مائدته فقال هي فتر في فتر وصحافه منقورة من حب الخشخاش قيل فمن يحضرها قال الكرام الكاتبون قال فما يأكل

175 Tīn, 95/1-3.

معه أحد قال بلى الذباب فقال سوأتك بدت وأنت خاص به وثوبك مخرق قال أنا والله ما أقدر على إبرة أخيطه بها ولو ملك محمد بيتاً من بغداد إلى النوبة مملوءاً إبراً ثم جاءه جبريل وميكائيل ومعهما يعقوب النبي عليه السلام يطلبون منه إبرة ويسألونه إعارتهم إياها ليخيط بها قميص يوسف الذي قد من دبر ما فعل]

Ve dahi hikāyet olunur ki Muhammed b. Yahyā b. Hālid b. Bermek bahīl imiş ki buhlü pek ziyāde kabīh ve çirkīn imiş, bir gün buhlünü bilip onu taʿrīf eden bir mensūbundan kāilin birisi sorup demiş ki "Onun māidesini bana vasf eyle." O dahi: "فتر في فتر وصحافه منقورة من حب الخشخاش" diye cevāb verdikte, "fitr" lügatte başparmakla şehādet parmağı arasında olan misāhedir ki açılıp ayrıldıkta aralarına taʿbīr olunur yaʿnī māidesinin uzunluğu bir fitr ve enliği dahi bir fitr idi, üstünde bir küçürek kazılı bir çanak vardır ki onun içinde haşhaş otunun dāneleri vardır" diye taʿrīf etmiş. Ve ona "Kim hāzır olur ona?" denildikte, o dahi: "Kirām-ı kātibīn ferişteganı" dedi. Ve "Onunla bir yiyen olmaz mı?" diye soruldukda, o dahi: "Evet, sinekler" diye cevāb etmiş. Ve ona: "Senin sevbin delikli ve yırtık olup ondan senin ʿavretin görülür hālbuki sen onunla muhtass bulunmuşsun!" denildikte, o dahi: "Vallāhi ben iğneye destres değilim ki onunla sevbimi dikeyim. Ve Muhammed, Bagdād'dan Nūbe'ye kadar iğnelerden dolu bir hānesi olsa ve ona Yaʿkūb ʿaleyhi's-selām ile maʿan Cebrāīl ve Mīkāīl ʿaleyhime's-selām gelip ʿāriyetle bir iğneyi taleb etseler tā ki Yūsuf ʿaleyhi's-selāmın arkadan taraf yırtılmış olan göyneğini dikeler, kendisi onlara bir iğneyi ʿāriyeten vermez!" diye hatm-i kelām etti.

[ويقال كان مروان بن أبي حفصة لا يأكل اللحم بخلاً حتى يقرم إليه فإذا قرم إليه أرسل غلامه فاشترى له رأساً فأكله فقيل له نراك لا تأكل إلا الرءوس في الصيف والشتاء فلم تختار ذلك قال نعم الرأس أعرف سعره فآمن خيانة الغلام ولا يستطيع أن يغبنني فيه وليس بلحم يطبخه الغلام فيقدر أن يأكل منه إن مس عيناً أو أذناً أو خداً وقفت على ذلك وآكل منه ألواناً عينه لوناً وأذنه لوناً ولسانه [91] لوناً وغلصمته لوناً ودماغه لوناً وأكفي مؤونة طبخه فقد اجتمعت لي فيه مرافق]

Ve denilir ki Mervān b. Ebī Hafsa kendi buhlünden gūştu yemezdi tā ki ekl-i lahme iştihāsı galebe edip ziyādesiyle ona müştedd olur, o hālde

gulāmını gönderip bir başı satın aldırır da yer. Bir gün ona denilmiş ki "Sen gūşt yediğini biz göremiyoruz, ancak başları yaz ve kış yediğinizi görüyoruz, āyā bunu niçin ihtiyār ediyorsun?" O dahi: "Evet başın siʿrini biliyorum, onda gulāmın hıyānetinden emīnim ki beni fiyatında aldatıp magbūn ve ziyānlı edemez ve gūşt değil ki onu pişirip ondan ekl ede, yaʿnī ondan bir nesneyi çalıp yiyemez ki ondan eger bir göz veyā bir kulak veyā bir yanağa mess edip dokunursa ona vākıf ve muttaliʿ olurum ve dahi ondan elvānı tenāvül edip ekl ederim ki gözü bir türlü ve kulağı bir türlü ve lisānı bir türlü ve galsamesi bir türlü ve dimāgı bir türlüdür ve dahi pişirmesinin meʾūnetinden vāreste olurum, artık bana onda merāfık müctemiʿ olmuştur" diye söylemiş.

[وخرج يوماً يريد الخليفة المهدي فقالت له امرأة من أهله مالي عليك إن رجعت بالجائزة فقال إن أعطيت مائة ألف أعطيتك درهماً فأعطي ستين ألف فأعطاها أربعة دوانق واشترى مرة لحماً بدرهم فدعاه صديق له فرد اللحم إلى القصاب بنقصان دانق وقال أكره الإسراف]

Ve dahi bir gün halīfe-i rūy-i zemīn olan Mehdī'ye gitmek murādıyla hānesinden çıkacak oldukta onun ehlinden bir hatun kişi ona dedi ki "Eger sen cāize ile dönüp gelir isen senin üzerine benim ne nezrim olsun?" O dahi: "Eger bana yüz bin dirhemi verirse sana bir dirhemi vermek benim nezrim olsun" demiş. Ve Mehdī ona altmış bin dirhemi verince o hatun kişiye kendisi dört dāniki vermiştir. Ve bir gün kassābdan gūşt satın almış iken onun bir dostu onu daʿvet etti, o dahi bir dānik noksānıyla gūştu kasāba redd edip "Ben isrāftan hoşlanmam" demiş.

[وكان للأعمش جار وكان لا يزال يعرض عليه المنزل ويقول لو دخلت فأكلت كسرة وملحاً فيأبى عليه الأعمش فعرض عليه ذات يوم فوافق جوع الأعمش فقال سر بنا فدخل منزله فقرب إليه كسرة وملحاً فجاء سائل فقال له رب المنزل بورك فيك فأعاد عليه المسألة فقال له بورك فيك فلما سأل الثالثة قال له اذهب والله وإلا خرجت إليك بالعصا قال فناداه الأعمش وقال اذهب ويحك فلا والله ما رأيت أحداً أصدق مواعيد منه هو منذ مدة يدعوني على كسرة وملح فوالله ما زادني عليهما]

Ve dahi Aʿmeş'in bir komşusu var imiş, hemīşe Aʿmeş'i hānesine daʿvet etmekten zāil olmayıp ki "Bize gelip bizde bir parça ekmek ile

biraz tuzu ekl edeydik" diye ona duhūl-i hāne ile taᶜarruz ederdi ve Aᶜ-meş ise ibā ederdi. Bir gün onun bu taᶜarruzu Aᶜmeş'in açlığına tesādüf etmekle Aᶜmeş dahi "Haydi al bizi gidelim" diye muvāfakat ve hānesine duhūl ettikte komşusu ona bir parça ekmek ile biraz tuzu takdīm etti. Ve der-ᶜakab bir dilenci dahi gelip suʾāl etmeğe başladı. Sāhib-i hāne dilenciye "Sende bereket oluna!" diye defᶜ edecek olduysa da sāil gitmeyip bir dahi suʾāl edince tekrār o sözü söyledi ve dilenci üçüncü defᶜada suʾāl edip ilhāh ettikte sāhib-i hāne ona "Git yoksa vallāhi ben sana değnek ile çıkarım!" diye sāili tard ve bu vaᶜīd ile ona tehdīd etmekle Aᶜmeş dahi onu çağırıp dedi ki "Git, sana yazıklar olsun! Fe-lā vallāhi ben bu ādem gibi mevāᶜīdinde asdak bir ādem görmemişim ki bir müddetten beri bir parça ekmek ile biraz tuza daᶜvet eder dururken fe-lā vallāhi bana onlardan ziyāde bir şeyʾ takdīm etmedi!"

Beyānu'l-Īsārı ve Fazluhu

[بيان الإيثار وفضله]

[اعلم أن السخاء والبخل كل منهما ينقسم إلى درجات فأرفع درجة السخاء الإيثار وهو أن يجود بالمال مع الحاجة وإنما السخاء عبارة عن بذل ما لا يحتاج إليه لمحتاج أو لغير محتاج والبذل مع الحاجة أشد]

Ve īsār ve fazlının beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöylece bil ki sehā ve buhl her biri derecāt-ı müteᶜaddideye münkasım olur. Ve sehānın erfaᶜ-ı derecātı dīgerini nefsi üzerine īsār ve takdīm etmektir ki kendisi bezl edeceği māla muhtāc olduğu hālde onunla cömertlik ede. Sehā ancak muhtāc veyā gayr-i muhtāca kendisi ona muhtāc bulunduğu mālın bezlidir. Ve maᶜlūmdur ki maᶜa'l-hācet olan bezl ve kerem nefse katı ve eşeddir.

[وكما أن السخاوة قد تنتهي إلى أن يسخو الإنسان على غيره مع الحاجة فالبخل قد ينتهي إلى أن يبخل على نفسه مع الحاجة فكم من بخيل يمسك المال ويمرض فلا يتداوى ويشتهي الشهوة فلا يمنعه منها إلا البخل بالثمن ولو وجدها مجانا لأكلها فهذا بخيل على نفسه مع الحاجة وذلك يؤثر على نفسه غيره مع أنه محتاج

إليه فانظر ما بين الرجلين فإن الأخلاق عطايا يضعها الله حيث يشاء وليس بعد الإيثار درجة في السخاء]

Ve sehāvet bu dereceye müntehī olduğu gibi ki insān maᶜa'l-hācet dīgeri üzerine sehāvet ettiği gibi buhl dahi nefsi üzerine maᶜa'l-hācet buhl ve imsāk etmeğe müntehī olur ki nice bahīl ve mümsik ādem var ki hasta olur da müdāvāt etmeğe kıymaz yaᶜnī edviye ve hakīm ücretini vermeğe eli varmaz da nefsi üzerine buhl eder ve bir nesneyi imrenir de ondan onu menᶜ eden ancak buhl-i semen olup ki ona akçe verip iştirā ve ekl etmeğe kıymaz ve defᶜ-i semenine eli varmadığından ondan mahrūm kalır da hasretini çeker ve meccānen bulmuş olsa der-hāl onu alıp ekl eyler. İşte bu gibi ādem maᶜa'l-hācet nefsine bahīl olan ādemdir ve o dahi ona muhtācı bulunduğu nesne ile nefsine dīgerini īsār eden ādemdir, kaldı ki sen şol iki ādemlerin beynlerinde olan fark ve tefāvüte nazar eyle. Ve maᶜlūmdur ki ahlāk ᶜatāyā-i ilāhiyyedir, onu dilediği yerde vazᶜ eder velākin sehāda īsār derecesinden sonra bir derece yoktur.

[وقد أثنى الله على الصحابة رضي الله عنهم به فقال ﴿وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ﴾ وقال النبي صلى الله عليه وسلم "أَيُّمَا امْرِئٍ اشْتَهَى شَهْوَةً، فَرَدَّ شَهْوَتَهُ وَآثَرَ عَلَى نَفْسِهِ غُفِرَ لَهُ" وقالت عائشة رضي الله عنها ما شبع رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلاثة أيام متواليات ولو شئنا لشبعنا ولكنا كنا نؤثر على أنفسنا [92] ونزل برسول الله صلى الله عليه وسلم ضيف فلم يجد عند أهله شيئا فدخل عليه رجل من الأنصار فذهب بالضيف إلى أهله ثم وضع بين يديه الطعام وأمر امرأته بإطفاء السراج وجعل يمد يده إلى الطعام كأنه يأكل ولا يأكل حتى أكل الضيف فلما أصبح قَالَ لَهُ رسول الله صلى الله عليه وسلم "لَقَدْ عَجِبَ اللَّهُ مِنْ صَنِيعِكُمُ اللَّيْلَةَ إِلَى ضَيْفِكُمْ" وَنَزَلَتْ ﴿وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ﴾]

Ve tebāreke ve taᶜālā hazretleri sahābe-i kirām üzerlerine senā buyurup demiş ki ﴿وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ﴾[176] Yaᶜnī "Muhācirīni kendi nefsleri üzere takdīm edip kendileri muhtāc oldukları şeyi dahi onlara īsār ederler." Be Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki

176 Haşr, 59/9.

"أَيُّمَا امْرِئٍ اشْتَهَى شَهْوَةً، فَرَدَّ شَهْوَتَهُ وَآثَرَ عَلَى نَفْسِهِ غُفِرَ لَهُ"[177] Yaʿnī "Hangi bir müʾmin ādem ki bir nesneye imrenir de bir şehveti iştihā ettiyse ve dīgerini nefsi üzerine takdīm edip kendi şehvetini redd ve o imrendiği şeyi dīgerine verip onu nefsi üzerine īsār eylediyse Allāhu taʿālā o kimseye ʿafv ü magfiret eder." Ve Ümmü'l-müʾminīn Hazret-i ʿĀişetü's-sıddīka ʿaleyha'r-rıdvān demiş ki "Efendimiz ʿaleyhi's-selām müddet-i ʿömründe mütevālī olarak üç gün tok olmadı tā ki dünyāyı müfārakat etti ve biz istemiş olsaydık tok olurduk velākin biz kendi nefsimiz üzerine dīgerimizi īsār ederdik. Bir gün Resūl-i ekrem efendimize bir mihmān nāzil oldu ve efendimiz ehli yanında bir şeyʾ bulmadığından ensārdan bir zāt gelip ona duhūlüyle onu alıp hānesine götürmüş ve önünde taʿāmı koyup çerāgı söndürmek için zevcesine emr verdi ve dahi çerāgı söndürdükten sonra kendisi sanki taʿāmı ekl eder gibi elini taʿāma uzatırdı velakin kendisi yiyemezdi tā ki mihmānı ekl etti ve sabāh olunca Resūl-i ekrem sallallāhu ʿaleyhi ve sellem ona buyurdu ki "لَقَدْ عَجِبَ اللّٰهُ مِنْ صَنِيعِكُمُ اللَّيْلَةَ إِلَى ضَيْفِكُمْ"[178] Yaʿnī "Allāhu taʿālā hazretleri bu gece sizin mihmānınında ettiğiniz sanīʿi beğendi" yaʿnī sizi senā buyurmuş demektir ki ﴿وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ﴾[179] nass-ı celīli nāzil olmuştur.

[فالسخاء خلق من أخلاق الله تعالى والإيثار أعلى درجات السخاء وكان ذلك من دأب رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى سماه الله تعالى عظيما فَقَالَ تَعَالَى ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ وقال سهل بن عبد الله التستري قال موسى عليه السلام يا رب أرني بعض درجات محمد صلى الله عليه وسلم وأمته فقال يا موسى "إِنَّكَ لَنْ تُطِيقَ ذَلِكَ وَلَكِنْ أُرِيكَ مَنْزِلَةً مِنْ مَنَازِلِهِ جَلِيلَةً عَظِيمَةً فَضَّلْتُهُ بِهَا عَلَيْكَ وَعَلَى جَمِيعِ خَلْقِي" قال فكشف له عن ملكوت السموات فنظر إلى منزلة كادت تتلف نفسه من أنوارها وقربها من الله تعالى فقال "يَارَبِّ بِمَاذَا بَلَّغْتَ بِهِ إِلَى هَذِهِ الْكَرَامَةِ" قال "بِخُلُقٍ اِخْتَصَصْتُهُ بِهِ مِنْ بَيْنِهِمْ وَهُوَ الْإِيثَارُ" "يَا مُوسَى لَا يَأْتِينِي أَحَدٌ مِنْهُمْ قَدْ عَمِلَ بِهِ وَقْتاً مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا اسْتَحْيَيْتُ مِنْ مُحَاسَبَتِهِ وَبَوَّأْتُهُ مِنْ جَنَّتِي حَيْثُ يَشَاءُ"]

177 *Kenzu'l-ʿUmmāl*, 15/787, no: 43112; *el-Fevāidu'l-Mecmūʿa*, 1/239, no: 66.

178 Bkz. Buhārī, 5/34, no: 3798; Muslim, Eşribe, 32, 3/1624; no: 2054.

179 Haşr, 59/9.

Kaldı ki sehā, Allāhu taᶜālānın ahlākından bir huluktur ve īsār dahi derecāt-ı sehānın aᶜlāsıdır. Ve īsār ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin deᵓbinden idi hattā Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri onu ᶜazīm tesmiye etti ki hakkında ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾[180] buyurmuştur. Ve dahi Sehl b. ᶜAbdullāh et-Tusterī demiş ki Mūsā ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "Yā rabbi, Muhammed ᶜaleyhi's-selāmın baᶜzı derecelerini bana göster." Tebāreke ve taᶜālā ona buyurdu ki "إِنَّكَ لَنْ تُطِيقَ ذَلِكَ وَلَكِنْ أُرِيكَ مَنْزِلَةً مِنْ مَنَازِلِهِ جَلِيلَةً عَظِيمَةً فَضَّلْتُهُ بِهَا عَلَيْكَ وَعَلَى جَمِيعِ خَلْقِي" Yaᶜnī "Sen tahkīkan onu görmeğe tākat-mend olamazsın velākin onun menāzilinden bir menzile-i celīlesini sana irāᵓe edeyim ki o menzile ile onu senin üzerine ve cemīᶜ-i mahlūkatım üzerine mufaddal kılmışım." Sonra melekūt-ı semāvāt üzerinden hicābı keşf edip Mūsā ᶜaleyhi's-selām bir menzileyi gördü ki onun envārından ve Zāt-ı Zü'l-Celāl'e kurbünden onun nefsi telef olmağa yaklaştı ve "يَارَبِّ بِمَاذَا بَلَّغْتَ بِهِ إِلَى هَذِهِ الْكَرَامَةِ" buyurunca yaᶜnī "Ne ile bu kerāmeti ona ihsān edip onu ona bālig ettirdin?" diye suᵓāl ettikte, Hakk taᶜālā: "بِخُلُقٍ اِخْتَصَصْتُهُ بِهِ مِنْ بَيْنِهِمْ وَهُوَ الْإِيثَارُ" buyurdu yaᶜnī "Onunla beynlerinden onu muhtass ettiğim bir huluk ile ki īsārdır." "يَا مُوسَى لَا يَأْتِينِي أَحَدٌ مِنْهُمْ قَدْ عَمِلَ بِهِ وَقْتاً مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا اسْتَحْيَيْتُ مِنْ مُحَاسَبَتِهِ وَبَوَّأْتُهُ مِنْ جَنَّتِي حَيْثُ يَشَاءُ" diye emr etmiş yaᶜnī "Ey Mūsā, onlardan bu īsārı ᶜömründe bir kerre işleyip de bana bir kimse gelmez illā ki onun muhāsebesinden hayā edip de kendi cennetimde dilediği yerde onu sākin etmem" yaᶜnī onlardan o ki īsārı işleyip bana gelir, elbette benim cennetimde istediği yerde ben onu iskān edip hisābını dahi ᶜafv ederim demek olur.

[وقيل خرج عبد الله بن جعفر إِلَى ضيعة له فنزل على نخيل قوم وفيه غلام أسود يعمل فيه إذ أتى الغلام بقوته فدخل الحائط كلب ودنا من الغلام فرمى إليه الغلام بقرص فأكله ثم رمى إليه الثاني والثالث فأكله وعبد الله ينظر إليه فقال يا غلام كم قوتك كل يوم قال ما رأيت قال فلم آثرت به هذا الكلب قال ما هي بأرض كلاب إنه جاء من مسافة بعيدة جائعا فكرهت أن أشبع وهو جائع قال فما أنت صانع اليوم قال أطوي يومي هذا فقال عبد الله بن جعفر ألام على السخاء إن هذا الغلام لأسخى مني فاشترى الحائط والغلام وما فيه من الآلات فأعتق الغلام ووهبه منه]

180 Kalem, 68/4.

Ve dahi denildi ki ᶜAbdullāh b. Caᶜfer bir gün kendi tarlasına çıkmış ve bir kavmin hurmalıkları üzerine indikte o hurmalıkta siyāh bir gulām var idi ki o hurmalıkta işlerdi, nāgehān o gulāmın kūtu ona gelip konuldu ve ᶜakabinde bir kelb dahi gelip hurmalık içine girdi ve o gulāmdann yanaşıp ona takarrüb ettikte gulām ona bir ekmeği verdi ve der-ᶜakab onu ekl etmekle gulām ikinci ve üçüncü ekmekleri dahi ona verdi ve onları dahi ekl etti. ᶜAbdullāh ise ona nazar edip görürdü sonra ᶜAbdullāh: "Yā gulām, beher gün senin kūtun ne kadardır?" diye suʾāl ve gulām: "Şu gördüğündür" diye cevāb iᶜtāsında, ᶜAbdullāh: "Öyle ise sen niçin bu kelbi onunla īsār ettin?" diye istifsār ve gulām: "Burası kilāb yeri olmayıp bu hayvān uzak yerden aç olarak gelmiş ve kendisi aç olduğu hālde ben kendim tok olmaklığım benim hoşuma gelmedi de ekmekleri ona verdim" diye ihbār edince, ᶜAbdullāh: "Yā bu günde sen ne edeceksin?" diye istiknāh ve o dahi: "Bu günümü yemeksizin geçirip tayy edeceğim" dedikte, ᶜAbdullāh b. Caᶜfer: "Ben sehāvet üzerine levm oluyorum hālbuki bu gulām benden daha ziyāde sehīdir!" diye hükm ve o hurmalığı kāffe-i ālātıyla maᶜan ve gulām ile berāber satın alıp gulāmı dahi ᶜıtk ve hurmalığı ona hibe ve temlīk etmiştir.

[وقال عمر رضي الله عنه أهدي إلى رجل من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم رأس شاة فقال إن أخي كان أحوج مني إليه فبعث به إليه فلم يزل واحد يبعث به إلى آخر حتى تداوله سبعة أبيات ورجع إلى الأول]

Ve ᶜÖmer b. el-Hattāb [93] ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Ashāb-ı Hazret-i Peygamberī'den bir zāta bir koyun kellesi hediyye olmuş ve o kimse benim ihvānımdan fülānca ādem buna benden ziyāde muhtācdır diye kelleyi ona baᶜs ve irsāl edip ve o dahi kezālik onu dīgerine gönderip ve yekdīgerine göndermesinden zāil olmadılar tā ki yedi hāneye gezip onu tedāvül ettiler ve fi'l-āhir yine birinciye dönüp geldi."

[وبات علي كرم الله وجهه على فراش رسول الله صلى الله عليه وسلم فأوحى الله تعالى إلى جبريل وميكائيل عليهما السلام "إِنِّي آخَيْتُ بَيْنَكُمَا وَجَعَلْتُ عُمَرَ أَحَدُكُمَا أَطْوَلَ مِنْ عُمَرَ الْآخَرِ فَأَيُّكُمَا يُؤْثِرُ صَاحِبَهُ بِالْحَيَاةِ" فَاخْتَارَا كِلَاهُمَا الْحَيَاةَ وَأَحَبَّاهَا فأوحى الله عز وجل إليهما "أَفَلَا كُنْتُمَا مِثْلَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ آخَيْتُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ نَبِيِّي

محمدٍ صلى الله عليه وسلم فَبَاتَ عَلَى فِرَاشِهِ يَفْدِيهِ بِنَفْسِهِ وَيُؤْثِرُهُ بِالْحَيَاةِ اهْبِطَا إِلَى الْأَرْضِ فَاحْفَظَاهُ مِنْ عَدُوِّهِ" فَكَانَ جِبْرِيلُ عِنْدَ رَأْسِهِ وَمِيكَائِيلُ عِنْدَ رِجْلَيْهِ وَجِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ بَخْ بَخْ مَنْ مِثْلُكَ يَا ابْنَ أَبِي طَالِبٍ وَاللهُ تَعَالَى يُبَاهِي بِكَ الْمَلَائِكَةَ" فأنزل الله تعالى ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ﴾]

Ve Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib, zāt-ı sāmī-i Risālet-penāhī'nin firāşında beytūtiyyet ettiği gecede Hakk subhānehu ve taᶜālā, Cibrīl ile Mikāīl ᶜaleyhime's-selāma vahy edip buyurdu ki "إِنِّي آخَيْتُ بَيْنَكُمَا وَجَعَلْتُ عُمَرَ أَحَدُكُمَا أَطْوَلَ مِنْ عُمَرِ الْآخَرِ فَأَيُّكُمَا يُؤْثِرُ صَاحِبَهُ بِالْحَيَاةِ" Yaᶜnī "Ben sizin beyninizde muᵓāhāt ettim ki sizi yekdīgerinize karındaş ettim ve birinizin ᶜömrünü dīgerinden uzunca kıldım. Hanginiz sāhibini hayāt ile nefsi üzerine īsār eder?" Onlar ikisi dahi hayātı isteyip sevdiler yaᶜnī yekdīgerini hayāt ile īsār etmediler ve o vaktte Allāhu taᶜālā hazretleri onlara "أَفَلَا كُنْتُمَا مِثْلَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ"[181] ilh. buyurdu yaᶜnī "Siz niçin ᶜAlī b. Ebī Tālib gibi olamadınız ki ben onunla peygamberim Muhammed ᶜaleyhi's-selāmın beyninde muᵓāhāt ettim ve ᶜAlī nefsi ile onu fedā edip hayāt ile īsār etti de firāşı üstünde beytūtiyyet etti. Artık siz dahi zemīne inip düşmanından onu hıfz ediniz" diye irāde ve fermān buyurdu. Ve onlar dahi zemīne inip yatağına geldiler ve Cibrīl onun başı yanında ve Mīkāīl ayakları yanında oturup onu sakladılar. Ve Cibrīl: "Peh peh yā ᶜAlī b. Ebī Tālib, sana ᶜaşk olsun, Allāhu taᶜālā hazretleri seninle melāikesini mübāhāt ediyor" diye gıbta ederdi. Ve Allāhu taᶜālā dahi ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ﴾[182] āyet-i kerīmesini şānında nāzil etti ki bu āyet-i kerīme sūre-i Bakara'nın iki yüz yedinci āyeti olup hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Nāstan kimse vardır ki Allāhu taᶜālānın rızāsını taleb ile nefsini beyᶜ eder. Allāhu taᶜālā kullarına ziyāde merhamet edicidir." Fakat bu āyet-i kerīmenin sebeb-i nüzūlünde ihtilāf vākiᶜ olmuştur. Baᶜzu'l-müfessirīn demişler ki Kureyş'in mekren istidᶜālarına mebnī sahābeden ᶜĀsım b. Sābit el-Ensārī'ye terfīkan Habīb b. ᶜAdī el-Ensārī ve maᶜlūmu'l-esāmī beş kimseyi Peygamber ᶜaleyhi's-selām Mekke'ye göndermişti. Recīᶜ

181 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/348.

182 Bakara, 2/207.

nām mahalle vardıklarında yetmiş süvārī Kureyş gelip harb-ı ᶜazīm ile beş sahābeyi şehīd ve Habīb ile Zeyd b. ed-Desine'yi esīr ettiler sonra Zeyd'i şehīd ve Habīb'i hayyen salb eylediler. Habīb-i maslūbu dārdan ahz için izn-i Peygamber ᶜaleyhi's-selām ile Zubeyr b. ᶜAvvām ve Mikdād b. Esved el-Kindī radıyallāhu ᶜanhümā Medīne'den Mekke'ye gidip dār etrāfından yetmiş bekçi var iken Habīb'i alıp Medīne'ye teveccühlerinde verālarından yetmiş kişi eriştiklerinde Habīb'i esbden zemīne vazᶜ hālinde zemīn Habīb'i yutmakla "belīᶜu'l-arz" mülakkab olmuştur. Zubeyr ile Mikdād o taᶜkīb edenlerle cenk ederek halās olup Medīne'ye geldiklerinde o iki sahābe hakkında nāzil olmuştur dediler. Ve baᶜzu'l-müfessirīn Suheyb-i Rūmī, Allāh ve resūlü rızāsı için cümle mālını müşriklere verip Medīne'ye hicret etmekle onun hakkında nāzil olmuştur dedi. Ve baᶜzu'l-müfessirīn şeb-i gārda Hazret-i ᶜAlī radıyallāhu ᶜanhü, Peygamber ᶜaleyhi's-selāmın firāşında gunūde ve cānını o hazrete fedā ettiğine mebnīdir dedi.

[وعن أبي الحسن الأنطاكي أنه اجتمع عنده نيف وثلاثون نفساً وكانوا في قرية بقرب الري ولهم أرغفة معدودة لم تشبع جميعهم فكسروا الرغفان وأطفئوا السراج وجلسوا للطعام فلما رفع فإذا الطعام بحاله ولم يأكل أحد منه شيئاً إيثاراً لصاحبه على نفسه]

Ve Ebī Hasen el-Antākī üzerine mervī olup demiş ki onun yanında Rey'den karīb bir karyede bulunduğu evānında otuz bu kadar nefs bilikip müctemiᶜ oldu ve onlar ise sayılı ekmekleri olup onların kāffelerini doyurmazdı, onlar dahi tutup ekmekleri kırdılar ve çerāgı dahi söndürdüler de taᶜāma oturdular ve önlerinden taᶜām refᶜ olundukta ondan bir şeyᵓ eksilmemiş ki ᶜalā-hālihi refᶜ olmuş ve her biri ashābı nefsine īsār eylemek üzere taᶜāmdan bir şeyᵓ tenāvül ve ekl etmemiştir.

[وروي أن شعبة جاءه سائل وليس عنده شيء فنزع خشبة من سقف بيته فأعطاه ثم اعتذر إليه وقال حذيفة العدوي انطلقت يوم اليرموك أطلب ابن عم لي ومعي شيء من ماء وأنا أقول إن كان به رمق سقيته ومسحت به وجهه فإذا أنا به فقلت أسقيك فأشار إلي أن نعم فإذا رجل يقول آه فأشار ابن عمي إلي أن أنطلق به إليه فجئته فإذا هو هشام بن العاص فقلت أسقيك فسمع به آخر فقال آه فأشار هشام

انطلق به إليه فجئته فإذا هو قد مات فرجعت إلى هشام فإذا هو قد مات فرجعت إن ابن عمي فإذا هو قد مات رحمة الله عليهم أجمعين]

Ve dahi rivāyet olunur ki bir gün Şuᶜbe'ye bir dilenci gelmiş ve Şuᶜbe ise onun yanında bir şeyᵓ yok imiş, hemān hānesi sakfından bir odunu çekip çıkarmış ve onu dilenciye verip ona iᶜtizār etmiştir. Ve Huzeyfe el-ᶜAdevī demiş ki "Yermūk vākıᶜasında benim bir ᶜamm-zādemi aramaya gittim ve elimde biraz su dahi var idi ki onda bir ramak hayāt bulduğum hālde onu ondan içireyim ve onunla yüzünü sileyim ve nāgehān ona rāst gelince baktım ki henüz cesedinde bir ramak hayāt vardır, ona dedim ki "Ben sana biraz su içireyim mi?" O dahi evet makāmında bir işāret etti. Nāgehān bir ādemin sesi gelip ki āh söylerdi, benim ᶜamm-zādem bana işāret etti ki o su ile ben ona varayım. Ben dahi onun yanına gittim, baktım ki Hişām b. el-ᶜĀs'tır ve ona hitāben "Sana suyu içireyim mi?" dediğimde āher ādem dahi benim sözümü işitip āh dedi ve der-ᶜakab Hişām dahi ona varmağa bana işāret eyledi ve o ādeme varınca baktım ki vefāt etmiştir. Dönüp Hişām'a geldim, baktım ki Hişām dahi vefāt etmiştir. Dönüp ᶜamm-zādeme geldim, baktım ki o dahi vefāt etmiştir." Allāhu taᶜālā cümlelerine rahmet eyleye.

[وقال عباس بن دهقان ما خرج أحد من الدنيا كما دخلها إلا بشر بن الحارث فإنه أتاه رجل في مرضه فشكا إليه الحاجة فنزع قميصه وأعطاه إياه واستعار ثوباً فمات فيه] [94]

Ve dahi ᶜAbbās b. Dihkān demiş ki "Bişr b. el-Hāris'ten gayrı dünyāya geldiği gibi bir kimse dünyādan çıkmadı, zīrā ki maraz-ı mevtinde bir ādem yanına gelip ihtiyācından ona şekvā etmiş ve o dahi göyneğini çıkarıp vermiş ve ᶜāriyetle bir sevbi alıp giydikte o sevb-i müsteᶜārda vefāt etmiş." İşte bu sūretle bī-māl ve ᶜuryān doğduğu gibi ᶜuryān ve bī-māl olarak vefāt edip gitmiştir.

[وعن بعض الصوفية قال كنا بطرسوس فاجتمعنا جماعة وخرجنا إلى باب الجهاد فتبعنا كلب من البلد فلما بلغنا ظاهر الباب إذا نحن بدابة ميتة فصعدنا إلى موضع عال وقعدنا فلما نظر الكلب إلى الميتة رجع إلى البلد ثم عاد بعد ساعة ومعه مقدار عشرين كلباً فجاء إلى تلك الميتة وقعد ناحية ووقعت الكلاب في

الميتة فما زالت تأكلها وذلك الكلب قاعد ينظر إليها حتى أكلت الميتة وبقي العظم ورجعت الكلاب إلى البلد فقام ذلك الكلب وجاء إلى تلك العظام فأكل مما بقي عليها قليلاً ثم انصرف]

Ve dahi baᶜzu's-sūfiyye üzerine mervī olup demiş ki biz Tarsus'ta idik, bir gün bilikerek bir cemāᶜat olup bābu'l-cihāda çıktık ve beldeden bize bir kelb tābiᶜ olup ardımız sonra düştü ve kapının hāricine varınca bir dābbenin lāşesine rāst geldik. Biz orada yüksek bir yere çıkıp oturduk ve o kelb o lāşeyi görmekle derhāl beldeye dönüp gitti. Ve bir sāᶜattan sonra yirmi kelb ile ᶜavdet edip geldi ve kendisi bir tarafa çekilip oturdu ve o kilāb o lāşeye düştüler, kemik kalıncaya dek onlar eklinden zāil olmadılar ve o kelb dahi onlara bakıp yerinden kımıldanmadı sonra kemik kalınca kilāb beldeye dönüp gittiler ve o vakt o köpek dahi kalkıp o kemiklere geldi ve üzerinde kalan şeyden az bir şeyᵓ yiyip savuştu.

[وقد ذكرنا جملة من أخبار الإيثار وأحوال الأولياء في كتاب الفقر والزهد فلا حاجة إلى الإعادة ههنا وبالله التوفيق وعليه التوكل فيما يرضيه عز وجل]

Ve ahbār-ı īsār ve ahvāl-i evliyādan bir cümle fakr ve zühd kitābında biz zikr etmişiz, artık bir dahi burada iᶜādesine hācet yoktur. Tevfīk ancak Allāhu taᶜālā iledir ve ittikāl dahi onun üzerinedir ki onu rāzī edecek aᶜmālde iᶜtimād lutf ve kerem ve tevfīk ve merhametinedir.

Beyānu Haddi's-Sehāᵓi ve'l-Buhli ve Hakīkatihā

[بيان حد السخاء والبخل وحقيقتهما]

[لعلك تقول قد عرف بشواهد الشرع أن البخل من المهلكات ولكن ما حد البخل وبماذا يصير الإنسان بخيلاً وما من إنسان إلا وهو يرى نفسه سخياً وربما يراه غيره بخيلاً وقد يصدر فعل من إنسان فيختلف فيه الناس فيقول قوم هذا بخل ويقول آخرون ليس هذا من البخل وما من إنسان إلا ويجد من نفسه حباً للمال ولأجله يحفظ المال ويمسكه فإن كان يصير بإمساك المال بخيلاً فإذا لا ينفك أحد عن البخل وإذا كان الإمساك مطلقاً لا يوجب البخل ولا معنى للبخل إلا الإمساك فما البخل الذي يوجب الهلاك وما حد السخاء الذي يستحق به العبد صفة السخاوة

وثوابها فنقول قد قال قائلون حد البخل منع الواجب فكل من أدى ما يجب عليه فليس ببخيل وهذا غير كاف فإن من يرد اللحم مثلاً إلى القصاب والخبز للخباز بنقصان حبة أو نصف حبة فإنه يعد بخيلاً بالاتفاق وكذلك من يسلم إلى عياله القدر الذي يفرضه القاضي ثم يضايقهم في لقمة ازدادوها عليه أو تمرة أكلوها من ماله يعد بخيلاً ومن كان بين يديه رغيف فحضر من يظن أنه يأكل معه فأخفاه عنه عد بخيلاً]

Ve sehā ve buhlün hadd ve hakīkatinin beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Ola ki sen dersin ki şevāhid-i şerᶜ ile buhl mühlikāttan olduğu maᶜlūm olmuş velākin buhlün haddi nedir ve insān ne hāl ile bahīl olur ve bir insān yoktur ki kendi nefsini sehī görmeye, maᶜa-hāzā ola ki dīgeri onu bahīl görür ve ola ki insāndan bir fiᶜl sudūr eder de nās onda muhtelif olurlar ki bir kavm bu buhldür derler ve dīger fırka bu buhlden değildir derler ve bir insān yoktur ki nefsinden hubb-ı mālı bulmaya ki o muhabbet için mālı tutup hıfz eder ve eger mālın imsākiyle bahīl olursa o vaktte bir kimse buhlden münfekk olmaz ve eger mutlaku'l-imsāk buhlü mūcib olmazsa ve buhle imsāktan gayrı bir maᶜnā yok ise helāka mūcib olan buhl nedir ve insān sıfat-ı sehā onunla müstehakk olduğu ve onunla sevāb me'mūl ettiği sehānın haddi nedir der isen deriz ki birtakım ādem demişler ki buhlün haddi vācibin menᶜidir ve her kim ki üzerine vācib olan nesneyi edā ederse o kimse bahīl değildir. Ve bu taᶜrīf ise kāfī değildir, zīrā ki fi'l-mesel kim ki gūştu kassāba ve ekmeği habbāza bir dāne veyāhūd yarım dānenin noksānıyla redd ederse bi'l-ittifāk o ādem bahīl ᶜadd olunur ve kezālik o kimse ki ᶜayāline kādīnin farz ve takdīr ettiği nafakayı teslīm edip sonra nafaka-i mukaddereden ziyāde onların aldıkları lokma veyāhūd mālından ekl ettikleri bir hurma dānesi için onları tazyīk eder, o kimse dahi bahīl sayılır ve o ki önünde bir ragīf ekmek bulunup da üzerine onunla zannen ekl edecek bir ādem gelip hāzır oldukta eklinde onunla müşāreket etmemek için o ragīfi saklayıp ihfā eder, o dahi bahīl ᶜadd olunur.

[وقال قائلون البخيل هو الذي يستصعب العطية وهو أيضاً قاصر فإنه إن أريد به أنه يستصعب كل عطية فكم من بخيل لا يستصعب العطية القليلة كالحبة وما يقرب

منها ويستصعب ما فوق ذلك وإن أريد به أنه يستصعب بعض العطايا فما من جواد إلا وقد يستصعب بعض العطايا وهو ما يستغرق جميع ماله أو المال العظيم فهذا لا يوجب الحكم بالبخل]

Ve birtakım ādemler dediler ki bahīl o kimsedir ki vergiyi güç ve düşvār görür. Ve bu taʿrīf dahi kāsırdır, zīrā ki eger bununla her bir vergi ve ʿatiyyenin istisʿābı murād olunursa nice bahīl ādem vardır ki ʿatiyye-i kalīle vü hakīreyi istisʿāb etmez, meselā dāneleri ve dānelerden karīb olan nesneleri vermek ona güç gelmez ve bunların mā-fevkinde olan nesnelerin iʿtāsı ona güç gelir. Ve eger ki ʿatāyānın baʿzısını istisʿāb etmek murād olunursa onda dahi muʿārız var ki bir cevād [95] yoktur ki baʿzı ʿatāyāyı istisʿāb etmeye, meselā ki mālını istigrāk edecek veyā māl-ı ʿazīmi vermek gibi, işte bu gibi vergi nefsine güç gelir ve bu hāl onun buhlüne hükm etmeğe mūcib olmaz.

[وكذلك تكلموا في الجود فقيل الجود عطاء بلا من وإسعاف من غير رؤية وقيل الجود عطاء من غير مسألة على رؤية التقليل وقيل الجود السرور بالسائل والفرح بالعطاء لما أمكن وقيل الجود عطاء على رؤية أن المال لله تعالى والعبد لله عز وجل فيعطى عبد الله مال الله على غير رؤية الفقر وقيل من أعطى البعض وأبقى البعض فهو صاحب سخاء ومن بذل الأكثر وأبقى لنفسه شيئاً فهو صاحب جود ومن قاسى الضر وآثر غيره بالبلغة فهو صاحب إيثار ومن لم يبذل شيئاً فهو صاحب بخل وجملة هذه الكلمات غير محيطة بحقيقة الجود والبخل]

Ve kezālik cūdun tahdīdinde dahi tekellüm etmişler ki baʿzu'l-ʿulemā cūdun tahdīdinde demiş ki "Cūd odur ki minnetsizin vermek ve min-gayri rüʾyet isʿāf etmektir." Ve baʿzu'l-ʿulemā demişler ki "Cūd suʾāl etmeksizin verip ve verdiğini az görmektir." Ve baʿzıları demişler ki "Cūd ancak sāil ile şād olup ve mehmā-emken verdiği yaʿnī ʿatāsı ona mümkin olan nesnenin vergisiyle ferah edip dil-şād olmaktır. Ve bir kavlde cūd bir ʿatādır ki onu veren kimse iʿtikād eder ki māl, Allāhu taʿālānındır ve kul dahi Allāhu taʿālānın kuludur ve kendisi fakr u fākaya bakmaksızın Allāhu taʿālānın mālını kuluna veriyor. Ve dīger bir kavlde denilmiş ki o kimse ki mālik olduğu mālın baʿzısını verir ve baʿzısını saklar, o kimse sehāvetlidir ve o ki çoğunu verip azını nefsine

terk eder, cūdludur ve o ki mukāsāt-ı darr ile dīgerini nefsine īsār ve mevcūdunu iʿtāʾ eder, o kimse sāhib-i īsārdır ve o ki bir şeyʾ bezl etmez, o kimse buhllüdür. Ve bu kelimātın cümlesi hakīkat-i cūd u buhle muhīt değildir, yaʿnī cūd ve buhl hakkında bu taʿrīf ve tahdīd cāmiʿan li'l-efrād ve māniʿan li'l-agyār değildir.

[بل نقول المال خلق لحكمة ومقصود وهو صلاحه لحاجات الخلق ويمكن إمساكه عن الصرف إلى ما خلق للصرف إليه ويمكن بذله بالصرف إلى ما لا يحسن الصرف إليه ويمكن التصرف فيه بالعدل وهو أن يحفظ حيث يجب الحفظ ويبذل حيث يجب البذل فالإمساك حيث يجب البذل بخل والبذل حيث يجب الإمساك تبذير وبينهما وسط وهو المحمود وينبغي أن يكون السخاء والجود عبارة عنه إذ لم يؤمر رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا بالسخاء وقد قيل له ﴿وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا﴾ وَقَالَ تَعَالَى ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا﴾ فالجود وسط بين الإسراف والإقتار وبين البسط والقبض وهو أن يقدر بذله وإمساكه بقدر الواجب ولا يكفي أن يفعل ذلك بجوارحه ما لم يكن قلبه طيبا به غير منازع له فيه فإن بذل في محل وجوب البذل ونفسه تنازعه وهو يصابرها فهو متسخ وليس بسخي بل ينبغي أن لا يكون لقلبه علاقة مع المال إلا من حيث يراد المال له وهو صرفه إلى ما يجب صرفه إليه]

Biz böyle demeyiz, sehā ve buhlün hakīkatleri tahdīdinde biz deriz ki onların tahdīdleri ancak budur ki māl ancak bir hikmet ve maksūd için yaratılmış, o hikmet ve maksad dahi hācāt-ı halka olan salāhıdır ve mümkindir ki ona mahlūk bulunduğu mahall-i sarftan imsāk oluna ve mümkindir ki ona sarfı gayr-ı cāiz ve gayr-ı müstahsen olan mahall ve masrife bezl oluna ve hem dahi onda ʿadl ile tasarruf etmek dahi mümkindir ki hıfzı vācib olan yerde hıfz oluna ve bezli vācib olan yerde bezl oluna, kaldı ki bezl ve infākı vācib olan yerde onu imsāk etmek buhldür ve imsākı vācib olan yerde onu ibzāl etmek tebzīrdir ve bunların ikisi beynlerinde bir orta ve vasat vardır ki mahmūd ve marazı odur ve cūd ve sehāʾ ondan ʿibāret olmak gerektir, çünkü zāt-ı ʿālī-i Risālet-penāhī ancak sehā ile meʾmūr olmuş ve maʿa-zālik ona ﴿وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى

عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا﴾[183] denilmiş yaᶜnī "Elini boynuna bağlanmış kılma, yaᶜnī imsāk etme ve elini küllī açma yaᶜnī isrāf etme" diye fermān buyurulmuş. Ve dahi tebāreke ve taᶜālā ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا﴾[184] buyurmuştur yaᶜnī "Şunlar ki māllarını infāk ettiklerinde isrāf etmezler ve imsāk dahi etmezler" ki isrāf ile hisset beyninde iᶜtidāl ola demektir ve hāl böyle olunca cūd ancak isrāf ile iktār ve kabz ile bast beynlerinde olan vasattır ki vācibe göre bezl ve imsākini takdīr ede velākin bunda efᶜāl-i cevārih ona kāfī olamaz, mādām ki gönül o bezl ve imsāk ile hoş olmaz ve onda onunla nefsi mütenāziᶜ olur. Ve eger bezlin mahall-i vücūbunda nefsi onunla mütenāziᶜ olduğu hālde bezl edip de o bezl ile gönlü hoş olmazsa o kimse mütesahhīdir ki sehī değildir, çünkü sehī ancak o kimsedir ki mālı mahall-i bezlinde gönlü şād olarak onu sarf eder de onda onunla nefsi mütenāziᶜ olmaz ve māla dahi bir günā ᶜalāka ve muhabbeti olmaz meger ki māl ile murād olunan bir masrif-i mahmūd u merzā ᶜalākası ola yaᶜnī ona sarfı vācib olan masrif-i şerᶜī ᶜalākasından gayrı onun kalbinde bir ᶜalāka olmamak gerektir.

[فإن قلت فقد صار هذا موقوفاً على معرفة الواجب فما الذي يجب بذله فأقول إن الواجب قسمان واجب بالشرع وواجب بالمروءة والعادة والسخي هو الذي لا يمنع واجب الشرع ولا واجب المروءة فإن منع واحدا منهما فهو بخيل ولكن الذي يمنع واجب الشرع أبخل كالذي يمنع أداء الزكاة ويمنع عياله وأهله النفقة أو يؤديها ولكنه يشق عليه فإنه بخيل بالطبع وإنما يتسخى بالتكلف أو الذي يتيمم الخبيث من ماله ولا يطيب قلبه أن يعطي من أطيب ماله أو من وسطه فهذا كله بخل]

Ve bu hadd ü taᶜrīf maᶜrifet-i vācibe mevkūf olmuş olur deyip de bezli vācib olan şeyᵓ nedir der isen buna dahi ben derim ki vācib iki kısmdır ki bir kısmı vācib-i şerᶜīdir ve dīger kısmı ᶜādet ve mürüvvetin vācibidir. Ve sehī odur ki vācib-i şerᶜi ve vācib-i mürüvvet ü ᶜādeti menᶜ etmez ve eger onların birisini menᶜ ettiyse o kimse bahīldir velākin vācib-i şerᶜi menᶜ eden kimse daha ziyāde bahīldir, meselā zekātın

---

183 İsrā, 17/29.

184 Furkān, 25/67.

edāsını menᶜ eden gibi veyāhūd ehl ve ᶜayālinin nafakalarını menᶜ eden gibi veyāhūd onu edā eder de lākin edāsı ona güç ve meşakkatli gelir, zīrā bu gūnā olan kimse dahi tabᶜan bahīl olup tekellüfle tesahhī eder veyāhūd edā-i zekāt u sadakāt u nafakātta mālının hissetini ve denī ve çirkīn ve alçağını verir ki mālının atyeb ve ahsen ve aᶜlāsını vermeğe veyāhūd ortasını vermeğe gönlü hoş olmaz, işte bunların kāffesi buhl ve imsāktırlar. [97]

[وأما واجب المروءة فهو ترك المضايقة والاستقصاء في المحقرات فإن ذلك مستقبح واستقباح ذلك يختلف بالأحوال والأشخاص فمن كثر ماله استقبح منه ما لا يستقبح من الفقير من المضايقة ويستقبح من الرجل المضايقة مع أهله وأقاربه ومماليكه ما لا يستقبح مع الأجانب ويستقبح من الجار ما لا يستقبح مع البعيد ويستقبح في الضيافة من المضايقة ما لا يستقبح في المعاملة فيختلف ذلك بما فيه من المضايقة في ضيافة أو معاملة وبما به المضايقة من طعام أو ثوب إذ يستقبح في الأطعمة ما لا يستقبح في غيرها ويستقبح في شراء الكفن مثلاً أو شراء الأضحية أو شراء خبز الصدقة ما لا يستقبح في غيره من المضايقة وكذلك بمن معه المضايقة من صديق أو أخ أو قريب أو زوجة أو ولد أو أجنبي وبمن منه المضايقة من صبي أو امرأة أو شيخ أو شاب أو عالم أو جاهل أو موسر أو فقير فالبخيل هو الذي يمنع حيث ينبغي أن لا يمنع إما بحكم الشرع وإما بحكم المروءة وذلك لا يمكن التنصيص على مقداره]

Ve mürüvvetin vācibi ise o dahi terk-i müzāyaka ve terk-i istiksā-i muhhakarāttır, zīrā ki müzāyaka ve istiksā-i muhakkarāt müstakbahtır ve onun istikbāhı ihtilāf-ı ahvāl ve ihtilāf-ı eşhās ile muhtelif olur, meselā kim ki mālı çoklaştıysa fakīrden istikbāh olunmayan müzāyaka ondan müstakbah olur ve ecānibe vukūᶜu müstakbah olmayan müzāyaka karībine ve ehl ve ᶜayāl ve ᶜabīdine vukūᶜu müstakbah olur ve baᶜīdden kabīh görünmeyen müzāyaka cārr ve komşudan müstakbah olur ve muᶜāmelede istikbāh olunmayan müzāyaka ziyāfette istikbāh olunur. Kaldı ki ziyāfe ve muᶜāmelede vukūᶜ bulan mevādda düşen müzāyaka dahi muhtelif olur yaᶜnī taᶜām ve siyābda vukūᶜ bulan müzāyakada dahi ihtilāf vardır, çünkü etᶜimede istikbāh olunan şeyᵓ dīgerinde istikbāh olunmaz, meselā şirā-i kefende ve iştirā-i udhiyyede ve iştirā-i hubz-ı

sadakada vukūᶜ bulan müzāyakanın istikbāhı dīger nesnelerin iştirālarında istikbāh olunmaz. Ve kezālik müzāyaka onunla vākiᶜ olan zāt ve mahallin ihtilāfıyla kubh ve hüsnü muhtelif olur, meselā sadīk ve ah ve karīb ve zevce ve veled ve ecnebī gibi ki bunlar vukūᶜ bulan müzāyakanın kubhu muhtelif olur. Ve dahi müzāyaka edenin ihtilāfı ile kubhu muhtelif olur ki sabī veyā hatun kişi veyā şeyh veyā şābb veyā ᶜālim veyā cāhil veyā mūsir veyā fakīr olmaklarıyla hükmü muhtelif olur. Kaldı ki bahīl o kimsedir ki hükm-i şerᶜ veyāhūd hükm-i mürüvvetle bezlin menᶜi lāyık olmayan yerde kendisi menᶜ-i bezl edip imsāk eder ve onun tansīs-i mikdārı mümkin olmaz.

[ولعل حد البخل هو إمساك المال عن غرض ذلك الغرض هو أهم من حفظ المال فإن صيانة الدين أهم من حفظ المال فمانع الزكاة والنفقة بخيل وصيانة المروءة أهم من حفظ المال والمضايق في الدقائق مع من لا تحسن المضايقة معه هاتك ستر المروءة لحب المال فهو بخيل ثم تبقى درجة أخرى وهو أن يكون الرجل ممن يؤدي الواجب ويحفظ المروءة ولكن معه مال كثير قد جمعه ليس يصرفه إلى الصدقات وإلى المحتاجين فقد تقابل غرض حفظ المال ليكون له عدة على نوائب الزمان وغرض الثواب ليكون رافعاً لدرجاته في الآخرة وإمساك المال عن هذا الغرض بخل عند الأكياس وليس ببخل عند عوام الخلق وذلك لأن نظر العوام مقصور على حظوظ الدنيا فيرون إمساكه لدفع نوائب الزمان مهماً]

Ve ola ki buhlün haddi odur ki mālın hıfzından ehemm olan garazdan mālın imsakidir, zīrā ki dīnin sıyāneti mālın hıfzından ehemmdir ve bināen ᶜalā-hāzā māniᶜ-i zekāt u nafaka bahīldir. Ve dahi mürüvvetin sıyāneti mālın hıfzından ehemmdir ki onunla müzāyaka vukūᶜu müstahsen ve revā olmayanlara dekāyık-ı umūrda müzāyaka eden kimse hubb-ı māl için setr-i mürüvvetin hātikidir. Ve o kimse dahi bahīldir velākin bunda dīger bir derece kalır ki bu hadd ona muhīt ve cāmiᶜ değildir ki ādem vācibāt-ı şerᶜiyyeyi edā ve mürüvveti hıfz eden gürūhtan olup da çok māla cāmiᶜ ve mālik ola ve o emvāl-i kesīre-i mecmūᶜayı sadakāt-ı mütetavviᶜa ve nafaka-i muhtācīne sarf etmez ki burada nevāib-i zamāna ᶜudde olmak üzere hıfz-ı mālın garazı āhirettedir, ᶜderecātını refᶜ eden sevābın garazına mukābele etmiş. İşte bu garazdan mālın imsāki

ᶜinde'l-ᶜukalā ve'l-ᶜārifīn buhldür ve ᶜavāmm-ı halk ᶜindinde buhl değildir, çünkü ᶜavāmın nazarı huzūz-ı dünyāya maksūr idüğünden defᶜ-i nevāib-i zamān için hıfzı mühimm görürler.

[وربما يظهر عند العوام أيضاً سمة البخل عليه إن كان في جواره محتاج فمنعه وقال قد أديت الزكاة الواجبة وليس على غيرها ويختلف استقباح ذلك باختلاف مقدار ماله وباختلاف شدة حاجة المحتاج وصلاح دينه واستحقاقه فمن أدى واجب الشرع وواجب المروءة اللائقة به فقد تبرأ من البخل نعم لا يتصف بصفة الجود والسخاء ما لم يبذل زيادة على ذلك لطلب الفضيلة ونيل الدرجات فإذا اتسعت نفسه لبذل المال حيث لا يوجبه الشرع ولا تتوجه إليه الملامة في العادة فهو جواد بقدر ما تتسع له نفسه من قليل أو كثير ودرجات ذلك لا تحصر وبعض الناس أجود من بعض]

Ve ola ki ᶜinde'l-ᶜavāmm dahi ᶜalāmet-i buhl o kimseye zāhir olur ki civārında bir muhtāc olup da ona bir nesne tasadduk etmeye ki benim üzerime farz olan zekāt-ı vācibeyi edā etmişim, başkası bana vācib değildir diye komşusuna bir muᶜāvenesi olmaz ve ihtiyācını defᶜ etmez ki bu sūrette ᶜavāmm katında dahi bahīl olur. Ve bunun istikbāhı mikdār-ı mālın ihtilāfıyla ve muhtācın şiddet-i ihtiyāc ve dīni salāhı ve istihkākı mertebesi ihtilāfıyla muhtelif olur ki mālı çok olup ziyādesiyle ganī ve zengin olursa ve komşusu sulehādan ve sadakāta müstehakk ve ihtiyācı müştedd ve mütezāyid olursa ona bir nesnenin ᶜadem-i tasadduk ve iᶜtāsı pek ziyāde çirkīn olup ve buhl sayılır ve kubhu pek çoktur. Ve o ki vācib-i şerᶜi edā eder ve hükm-i mürüvvetle vācib olan sıla ve nafakātı verir de ona bi-hükmi'l-ᶜādet sezā ve lāyık olan mesārifi sarf eder, o kimse egerçi buhlden teberrī eder velākin sıfat-ı cūd ile muttasıf olamaz ve sehī denilemez mādām ki taleb-i fazīlet ve neyl-i derecāt için vācibāttan zāid ve fazla bir şeyᵓ bezl etmemiştir. Ve eger nefsi bezl-i māla müttesiᶜ olup yaᶜnī mūcibāt-ı şerᶜ ve müstelzim-i melāmet ve muktezā-yı mürüvvet olmayan hayrāt ve meberrāt kalbi geniş olursa o hālde cevād olur [97] ve cevādlığı dahi nefsi ona müttesiᶜ olduğu bezl ve ᶜatāya göredir ki kıllet ve kesreti nisbetiyledir ve onun derecātı hasr olunmaz ki baᶜzu'n-nās baᶜzından daha ziyāde cevād ve sehī olur yaᶜnī onda derecāt-ı nās mütefāvite olup yekdīgerinden eshā olurlar, siyāk-ı vāhidde değildirler.

[فاصطناع المعروف وراء ما توجبه العادة والمروءة هو الجود ولكن بشرط أن يكون عن طيب نفس ولا يكون طمع ورجاء خدمة أو مكافأة أو شكر أو ثناء فإن من طمع في الشكر والثناء فهو بياع وليس بجواد فإنه يشتري المدح بماله والمدح لذيذ وهو مقصود في نفسه والجود هو بذل الشيء من غير عوض هذا هو الحقيقة ولا يتصور ذلك إلا من الله تعالى أما الآدمي فاسم الجود عليه مجاز إذ لا يبذل الشيء إلا لغرض ولكنه إذا لم يكن غرضه إلا الثواب في الآخرة أو اكتساب فضيلة الجود وتطهير النفس عن رذالة البخل فيسمى جواداً فإن كان الباعث عليه الخوف من الهجاء مثلاً أو من ملامة الخلق أو ما يتوقعه من نفع يناله من المنعم عليه فكل ذلك ليس من الجود لأنه مضطر إليه بهذه البواعث وهي أعواض معجلة له عليه فهو معتاض لا جواد]

Kaldı ki ᶜādet ve mürüvvetin īcāb ettiği bezlin mā-verāsında olan bezl ve ᶜatā tīb-i nefs şartıyla cūd olur ki o kerem sāhibine cevād denilir, fakat o bezl ve sehā için tīb-i nefs ve ᶜadem-i tamaᶜ ᶜıvaz-ı meşrūttur ki o vergiden aslā ve katᶜā bir tamaᶜ ve recā-i hidmet ve mükāfāt ve şükr ve senāyı ümīd etmemek gerektir ve eger şükr ve senāda tamaᶜ ederse o hālde satıcı olup cevād değildir, zīrā ki medhi mālı ile satın alır ve medh lezīzdir ve fī-nefsihi maksūddur ve cūd ise ᶜıvazsız olarak mālı bedel etmektir ki hakīkat-i cūd budur ve böyle olunca ancak Allāhu taᶜālādan mutasavver olur ki mahlūktan ᶜıvazsız ve emelsiz ve garazsız bir ᶜatā mutasavver olmaz. Ve ādemīye ism-i cevādın ıtlākı mecāz olup hakīkī değildir, çünkü ᶜatāsı elbette bir garaz içindir velākin ᶜatāsında sevāb-ı āhiret mā-ᶜadāsından dīger bir garazı olmaz yaᶜnī maksūdu sevāb-ı āhiret olup veyāhūd iktisāb-ı fazīlet-i cūd ile rezāil-i buhlden tathīr-i nefs olur ise o hālde mübālaga-i ᶜatāsı mülābesesiyle mecāzen ism-i cevād ona ıtlāk olunabilir, yoksa bāᶜis-i bezl ü ᶜatāsı havf-ı hicv veyāhūd melāmet-i halk veyā tevakkuᶜ-ı menfaᶜatle münᶜamun ᶜaleyhten recā-i fāide olursa o vakt cevād olmaz, zīrā bunların kāffesi cūddan değildir, çünkü o bezl ve iᶜtāya işbu bevāᶜis ile mecbūr ve muztarrdır ve bunlar ise yaᶜnī bu āmāl ve ümniyye kāffesi aᶜvāz-ı muᶜacceledir yaᶜnī bu bezl ve kerem üzerine ᶜıvaz almış olur ve bu sūrette muᶜtāz olup cevād değildir demek olur.

[كما روي عن بعض المتعبدات أنها وقفت على حبان بن هلال وهو جالس مع أصحابه فقالت هل فيكم من أسأله عن مسألة فقالوا لها سلي عما شئت وأشاروا إلى حبان بن هلال فقالت ما السخاء عندكم قالوا العطاء والبذل والإيثار قالت هذا السخاء في الدنيا فما السخاء في الدين قالوا أن نعبد الله سبحانه سخية بها أنفسنا غير مكرهة قالت فتريدون على ذلك أجراً قالوا نعم قالت ولم قالوا لأن الله تعالى وعدنا بالحسنة عشر أمثالها قالت سبحان الله فإذا أعطيتم واحدة وأخذتم عشرة فبأي شيء تسخيتم عليه قالوا لها فما السخاء عندك يرحمك الله قالت السخاء عندي أن تعبدوا الله متنعمين متلذذين بطاعته غير كارهين لا تريدون على ذلك أجراً حتى يكون مولاكم يفعل بكم ما يشاء ألا تستحيون من الله أن يطلع على قلوبكم فيعلم منها أنكم تريدون شيئاً بشيء إن هذا في الدنيا لقبيح وقالت بعض المتعبدات أتحسبون أن السخاء في الدرهم والدينار فقط قيل ففيم قالت السخاء عندي في المهج وقال المحاسبي السخاء في الدين أن تسخوا بنفسك تتلفها لله عز وجل ويسخو قلبك ببذل مهجتك وإهراق دمك لله تعالى بسماحة من غير إكراه ولا تريد بذلك ثواباً عاجلاً ولا آجلاً وإن كنت غير مستغن عن الثواب ولكن يغلب على ظنك حسن كمال السخاء بترك الاختيار على الله حتى يكون مولاك هو الذي يفعل لك ما لا تحسن أن تختار لنفسك]

Nitekim baᶜzı müteᶜabbideler üzerine mervī olmuş ki müteᶜabbidenin birisi Hibbān b. Hilāl ᶜaleyhi'r-rahmenin kapısı üzerine durup demiş ki "Sizin içinizde onu bir mesᵓele üzerine suᵓāl edeceğim bir kimse var mıdır?" Hibbān dahi ashābıyla berāber oturuyordu, ashābı evet diye Hibbān üzerine ona işāret ettiler. O dahi: "Sizin ᶜindinizde sehā nedir?" diye sordu. Ve onlar: "ᶜAtā ve bezl ve īsārdır" diye cevābı iᶜtā ettiklerinde, o müteᶜabbide dahi: "Bu dünyāda olan sehādır! Yā dīnde olan sehā nedir?" dedikte, onlar: "Bizim enfüsümüz onunla sehī olarak Hakk ᶜazze ve celle hazretlerine ᶜibādet etmekliğimizdir ki nefsimizden bir kerāhet görünmeksizin şādlıkla Allāhu taᶜālāyı ᶜibādet eylemekliğimizdir" diye cevāb verdiklerinde, o dahi: "O ᶜibādet üzerine ecr ü sevābı murād eder misiniz?" diye suᵓāl ve onlar "evet" diye cevāb etmeleriyle, müteᶜabbide "niçin" diye bir dahi suᵓāl ve onlar: "Çünkü Allāhu taᶜālā bize hasene üzerine on misli ihsān buyuracağına vaᶜd ettiğinden" diye cevāb iᶜtālarında, müteᶜabbide: "Subhānallāh, siz biri verip yerinde on

aldığınız hālde siz ne ile sehā etmiş olursunuz!" diye taᶜaccüb gösterdikte, onlar dahi: "Allāhu taᶜālā sana rahmet eyleye, sende sehā nedir sen bize beyān eyle?" diye istifsār ettiler ve o dahi: "Sehā bende odur ki siz mütenaᶜᶜim ve ᶜibādetiyle mütelezziz olarak bir gūnā ecr ü sevābı murād etmeksizin ve nefsinizden ᶜibādette bir kerāheti görmeksizin Allāhu taᶜālāya ᶜibādet etmekliğinizdir tā ki sizin mevlānız kendi dilediğini eyleye. Siz Allāhu taᶜālādan utanmaz mısınız ki kulūbunuza muttaliᶜ olup göre ki siz ᶜameliniz ile bir şeyᵓ istiyorsuz ki mübādele ve muᶜāvaza gibi ᶜibādet ediyorsuz, tahkīkan bu dünyāda kabīh ve çirkīn bir şeydir!" demiş. Ve dahi müteᶜabbidenin birisi demiş ki "Siz sehāyı yalnız dirhem ve dīnārda mı zann edersiniz?" Ve ona: "Yā nedir?" denildikte, "Sehā bende rūhlardadır" demiş. Ve Muhāsibī demiş ki "Dīnde sehā etmek kendi nefsine sehā edip onu Allāhu taᶜālānın rızāsı için bezl ve telef etmektir ki fī-sebīlillāh mühcet ve rūhun bezl edip Allāhu taᶜālānın uğruna senin kanın dökülmesine senin gönlün rāzī ve şādān olarak sehā ede ki bī-kerāhet onunla semāhat edip de o vechle bezliyle bir sevāb-ı ᶜācil ü ācili murād eylemeye" yaᶜnī bu bezl-i rūhta dünyā ve āhiret için bir fāide ve sevābı emel edilmeksizin cānını Allāhu taᶜālāya fidā eyleyesin velev ki sevābdan müstagnī olamazsın, fakat onu Allāhu taᶜālāya bırakıp kendi nefsine Allāhu taᶜālānın üzerine terk-i ihtiyār ile kemāl-i sehānın hüsnünü kendi zannına taglīb etmelisin tā ki kendi nefsine sen ihtiyārına muktedir olamadığın şeyᵓ senin mevlān kendi lutf ve kereminden istediği vech üzere onu ihtiyār edip sana işleye ve fi'l-hakīka hüsn-i sīret ve kemāl-i cūd u sehā ve muktezā-yı muhabbet budur.

Beyānu ᶜİlāci'l-Buhli

[بيان علاج البخل]

[98] اعلم أن البخل سببه حب المال ولحب المال سببان أحدهما حب الشهوات التي لا وصول إليها إلا بالمال مع طول الأمل فإن الإنسان لو علم أنه يموت بعد يوم ربما أنه كان لا يبخل بماله إذ القدر الذي يحتاج إليه في يوم أو في شهر أو في سنة قريب وإن كان قصير الأمل ولكن كان له أولاد أقام الولد مقام طول

الأمل فإنه يقدر بقاءهم كبقاء نفسه فيمسك لأجلهم ولذلك قال صلى الله عليه وسلم عليه السلام ''الْوَلَدُ مَبْخَلَةٌ مَجْبَنَةٌ مَجْهَلَةٌ'' فإذا انضاف إلى ذلك خوف الفقر وقلة الثقة بمجيء الرزق قوي البخل لا محالة]

Ve ʿilāc-ı buhlün beyānı ise o dahi budur, şöylece bil ki buhlün sebebi mālın muhabbetidir ve muhabbet-i māl için iki sebeb vardır: Birisi şehevātın muhabbetidir, çünkü māl olmayınca şehevāta vāsıl olamaz, vusūlü ancak māl iledir, o dahi tūl-i emel ile berāber yaʿnī tūl-i emel ile şehevāta mūsıl olan mālın muhabbeti buhle sebeb olur, zīrā ki insān bilmiş olsa ki bir gün sonra ölecek, mümkin ki mālına buhl etmez, çünkü bir gün veyāhūd bir māh veyāhūd bir senede ona muhtācı olduğu şeyʾ karībdir. Ve eger emeli kısa olup da velākin evlādı vardır, onun evlādını tūl-i emel yerine ikāme eder, zīrā ki onların bekāsı nefsinin bekāsını takdīr edip de mālı onlar için imsāk eder. Ve onun için ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''الْوَلَدُ مَبْخَلَةٌ مَجْبَنَةٌ مَجْهَلَةٌ''[185] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Evlād mebhale ve mecbene ve mecheledir" ki esbāb-ı buhl ü havf u nādānī olurlar demektir. Ve havf-ı fakr ve mecīʾi rızka olan kıllet-i sika maʿa-tūli'l-emel buna muzāf olursa yaʿnī hubb-ı şehevāta iktirān ederse lā-mahāle buhl kuvvetli olur.

[السبب الثاني أن يحب عين المال فمن الناس من معه ما يكفيه لبقية عمره إذا اقتصر على ما جرت به عادته بنفقته وتفضل آلاف وهو شيخ بلا ولد ومعه أموال كثيرة ولا تسمح نفسه بإخراج الزكاة ولا بمداواة نفسه عند المرض بل صار محباً للدنانير عاشقاً لها يلتذ بوجودها في يده وبقدرته عليها فيكنزها تحت الأرض وهو يعلم أنه يموت فتضيع أو يأخذها أعداؤه هذا فلا تسمح نفسه بأن يأكل أو يتصدق منها بحبة واحدة وهذا مرض للقلب عظيم عسير العلاج لا سيما في كبر السن وهو مرض مزمن لا يرجى علاجه]

Ve ikinci sebeb ʿayn-ı mālın muhabbetidir ki baʿzı nās nafaka-i muʿtādesi üzere iktisār etmiş olsa bakiyye-i ʿömrüne ona kifāyet edecek bir māla müstashıb olur da o māldan binler dahi fazla kalır ve kendisi şeyh yaʿnī pīr-i sāl-horde olup evlādı olmazsa bile ve pek çok emvāle

185 *Musnedu* Ahmed, 29/104, no: 17562; el-Hākim, *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 3/179, no: 4771.

mālik olsa bile mālın habbından zekāt-ı mālın ihrācına ve hastalığında nefsi müdāvātına nefsi semāhāt etmez yaᶜnī kıymaz belki altınlara muhibb ve ᶜāşık olup elinde vücūduyla ve ona kudreti husūlüyle mültezz olur da onu zīr-i zemīnde kenz ve defn eder ve maᶜa-zālik bilir ki kendisi ölüp zāyiᶜ olacak veyāhūd onun ᶜadüvv ve düşmanı alacak ve bununla berāber ondan yemeğe ve ondan bir habbe-i vāhide tasadduk etmeğe nefsi semāhat etmez. Ve bu muhabbet kalbe ᶜazīm bir hastalıktır ki ᶜilāc ve tīmārı güç ve ᶜasīrdir lā-siyyemā pīrlikte olsa ve hem dahi onun ᶜilācı mercū olmaz bir maraz-ı müzmindir.

[ومثال صاحبه مثال رجل عشق شخصاً فأحب رسوله لنفسه ثم نسي محبوبه لذلك لأن الموصل إلى اللذيذ لذيذ ثم قد تنسى الحاجات ويصير الذهب عنده كأنه محبوب في نفسه وهو غاية الضلال بل من رأى بينه وبين الحجر فرقاً فهو جاهل إلا من حيث قضاء حاجته به فالفاضل عن قدر حاجته والحجر بمثابة واحدة]

Ve bu gūnā olan muhibb-i māl yaᶜnī şol habbın sāhibi bir şahsa ᶜāşık olan ādeme benzer ki mahbūbun hubbuyla onun resūlünü sevip baᶜdehu hubbun galebesiyle onu lezzātına sever de asl mahbūbunu ferāmūş eder, çünkü lezīze mūsıl olan nesne lezīzdir. İşte muhibb-i māl dahi böyledir ki asl hācātını unutup vesīle-i hācātı olan altına ᶜāşık ve nefsi için ona muhibb olur ve bu ise dalālin gāyesidir belki onunla taş beyninde fark gören kimse nādān ve cāhildir meger ki onunla hācetinin kazāsı haysiyyetiyle bir fark göre, kaldı ki kazā-i hācetinden fazla kalan altın ile bayağı taş mā-beyninde aslā bir fark yoktur ki mesābe-i vāhidedirler.

[فهذه أسباب حب المال وإنما علاج كل علة بمضادة سببها فتعالج حب الشهوات بالقناعة باليسير وبالصبر وتعالج طول الأمل بكثرة ذكر الموت والنظر في موت الأقران وطول تعبهم في جمع المال وضياعه بعدهم وتعالج التفات القلب إلى الولد بأن خالقه خلق معه رزقه وكم من ولد ولم يرث من أبيه مالا وحاله أحسن ممن ورث وبأن يعلم أنه يجمع المال لولده يريد أن يترك ولده بخير وينقلب هو إلى شر وأن ولده إن كان تقيا صالحا فالله كافيه وإن كان فاسقاً فيستعين بماله على المعصية وترجع مظلمته إليه ويعالج أيضا قلبه بكثرة التأمل في الأخبار الواردة في ذم البخل ومدح السخاء وما توعد الله به على البخل من العقاب العظيم]

İşte hubb-ı mālın esbābı bunlardır. Ve her bir ᶜilletin ᶜilācı ancak esbābının muzāddesiyledir, gerektir ki hubb-ı şehevātı kanāᶜat-i yesīr ve sabr ile muᶜālece edesin ve tūl-i emeli dahi zikr-i mevtin kesreti ile ve mevt-i akrāna nazar ve cemᶜ-i mālda vākiᶜ olan yorgunluk ve taᶜabları ve onlardan sonra vukūᶜ bulan zıyāᶜ ve telefinden ᶜibreti ahzıyla muᶜālece edesin. Ve velede iltifāt-ı kalbin ᶜilleti dahi bu tefekkür ve tedebbür ile muᶜālece edesin ki veledi halk eden Hallāk onunla berāber rızkını halk etmiş ve niçe veled vardır ki babasından bir mīrāsı almaksızın māla vāris olanlardan daha ziyāde hüsn-i hāl ve refāh ile geçinir. Ve dahi bile ki kendi veledine mālı cemᶜ eder tā ki veledini hayr ile terk edip de kendisi şerre münkalib ola, hālbuki onun veledi eger sālih olup takī olursa Allāhu taᶜālā ona kāfīdir ve eger fāsık ve fācir ise artık onun ona terk edeceği māl ile maᶜsiyetine istiᶜāne eder de mazlemesi ona rāciᶜ olur. Ve dahi kalbine zemm-i buhl ve medh-i sehāda vārid olan ahbārın kesret-i teʾemmülüyle muᶜālece eyleye ve buhl üzerine ᶜikāb-ı ᶜazīmden tebāreke ve taᶜālānın tevaᶜᶜud ettiği vaᶜīde tedebbür ede.

[ومن الأدوية النافعة كثرة التأمل في أحوال البخلاء ونفرة الطبع عنهم واستقباحهم له فإنه ما من بخيل إلا ويستقبح البخل من غيره ويستثقل كل بخيل من أصحابه فيعلم أنه مستثقل ومستقذر في قلوب الناس مثل سائر البخلاء في قلبه ويعالج أيضا قلبه بأن يتفكر في مقاصد المال وأنه لماذا خلق ولا يحفظ من المال إلا بقدر حاجته إليه والباقي يدخره لنفسه في الآخرة بأن يحصل له ثواب بذله فهذه الأدوية من جهة المعرفة والعلم فإذا عرف بنور البصيرة أن البذل خير له من الإمساك في الدنيا والآخرة هاجت رغبته في البذل إن كان عاقلا فإن تحركت الشهوة فينبغي أن يجيب الخاطر الأول ولا يتوقف فإن الشيطان يعده الفقر ويخوفه ويصده عنه]

Ve ahvāl-i buhalāya kesret-i teʾemmül dahi edviye-i nāfiᶜadandır ki onlardan atbāᶜ-ı halk nice müteneffir olurlar ve hālleri ne sūretle istikbāh olunur ve halk buhle ne mertebede takbīh eylerler, zīrā ki bir bahīl yoktur ki dīgerinden buhlü istikbāh etmeye ve ashābından her bir buhlü istiskāl eylemeye. Ve buna kıyāsen bile ki kendisi dahi buhalā-i sāire gibi kulūb-i nāsta müsteskal ve müstakzerdir. Ve kezālik makāsıd-ı māla tefekkür etmekle kalbini muᶜālece eyleye ki māl niçin yaratılmış ve ondan murād ve maksad nedir ve māldan ona muhtāc bulunduğu

mikdārdan ziyādeyi saklamaya ki mikdār-ı hācetten ziyāde olan nesneyi nefsine āhirette iddihār eyleye yaᶜī fī-sebīlillāh onu bezl ve infāk ede tā ki bezlin sevābı ona hāsıl ola. İşte cihet-i ᶜilm ü maᶜrifetten olan edviye ve muᶜālece ve dermānlar budur. ve eger nūr-ı basīret ile bezli dünyā ve āhirette ona imsākinden hayrlı olduğunu bilip anlarsa elbette bezline ragbeti heyecān eder eger ᶜākıl ise. Ve bezline şehveti taharrük ettiği vaktte gerektir ki tevakkuf etmeksizin hātır-ı evvele icābetle derhāl onu bezl ve infāk ede, zīrā ki şeytān ona fakr ile īᶜād ve tahvīf edip onu ondan menᶜ eder.

[حكي أن أبا الحسن البوشنجي كان ذات يوم في الخلاء فدعا تلميذاً له وقال انزع عني القميص وادفعه إلى فلان فقال هلا صبرت حتى تخرج قال لم آمن على نفسي أن تتغير وكان قد خطر لي بذله ولا تزول صفة البخل إلا بالبذل تكلفاً كما لا يزول العشق إلا بمفارقة المعشوق بالسفر عن مستقره حتى إذا سافر وفارق تكلفاً وصبر عنه مدة تسلى عنه قلبه فكذلك الذي يريد علاج البخل ينبغي أن يفارق المال تكلفاً بأن يبذله بل لو رماه في الماء كان أولى به من إمساكه إياه مع الحب له]

Hikāyet olunmuş ki Ebū Hasen-i Būşencī bir gün helāda iken bir telāmīzini çağırıp demiş ki "Bu göyneği üstümden nezᶜ edip fülān ādeme ver." Ve telāmīzi: "Helādan çıkıncaya dek niçin sabr etmedin?" dedikte, kendisi: "Mütegayyir olmaktan nefsime emniyyet etmedim o hālde ki bezli bana hatar etmiştir" diye cevāb vermiş. Mā-hasal sıfat-ı buhl ancak tekellüfle olan bezl ve infāk ile zāil olur, nitekim ᶜāşıktan maᶜşūkunun müstekarrından sefer ve müfārakatının tekellüfü ile ᶜaşk zāil olur ki ᶜāşık sefer edip bi't-tekellüf maᶜşūkundan müfārakat etmekle ondan bir müddet sabr ederse onun kalbi ondan mütesellī olup ᶜaşkı zāil olur, işte buhlün ᶜilācını isteyen kimse dahi böylecedir gerektir ki tekellüfen māla müfārakat ede ki fī-sebīlillāh onu sarf ve bezl eyleye ve suya ilkā etmiş olsa bile hubbu ile maᶜan onu imsāk etmekten ona daha ziyāde hayırlıdır.

[ومن لطائف الحيل فيه أن يخدع نفسه بحسن الاسم والاشتهار بالسخاء فيبذل على قصد الرياء حتى تسمح نفسه بالبذل طمعاً في حشمة الجود فيكون قد أزال عن نفسه خبث البخل واكتسب بها خبث الرياء ولكن ينعطف بعد ذلك على الرياء

ويزيله بعلاجه ويكون طلب الاسم كالتسلية للنفس عند فطامها عن المال كما يسلي الصبي عند الفطام عن الثدي باللعب بالعصافير وغيرها لا ليخلى واللعب ولكن لينفك عن الثدي إليه ثم ينقل عنه إلى غيره فكذلك هذه الصفات الخبيثة ينبغي أن يسلط بعضها على بعض كما تسلط الشهوة على الغضب وتكسر سورته بها ويسلط الغضب على الشهوة وتكسر رعونتها به إلا أن هذا مفيد في حق من كان البخل أغلب عليه من حب الجاه والرياء فيبذل الأقوى بالأضعف فإن كان الجاه محبوباً عنده كالمال فلا فائدة فيه فإنه يقلع من علة ويزيد في أخرى مثلها إلا أن علامة ذلك أن لا يثقل عليه البذل لأجل الرياء فلذلك يتبين أن الرياء أغلب عليه فإن كان البذل يشق عليه مع الرياء فينبغي أن يبذل فإن ذلك يدل على أن مرض البخل أغلب على قلبه]

Ve bezle olan letāif-i hiyeldendir ki nefsini evvel-i emrde nīk-nām ve şöhret-i sehā ile müştehir olmak hevesi ile aldatıp hudᶜa etmek ki kasd-ı riyā ile bezl eder tā ki haşmet-i cūda tamaᶜan nefsi bezl etmeğe semāhat eyleye ve o vakt nefsinden hubs-i buhlü izālesiyle hubs-i riyāyı iktisāb etmiş olur ve baᶜdehu dönüp hubs-i riyāyı dahi ᶜilācıyla izāle etmeğe saᶜy ede ki fitām-ı māldan taleb-i ism nefse tesliyet gibi olur, nitekim memeden sabīnin hīn-i fitāmında sırça ve sāir oyuncağazlarla oynayıp o oyunlarla memeden kesilip tesellī eder sonra dīger bir tesliyete nakl olunur da kendisi o oyunlarda terk olunmaz ve o müddetçikte oyunlara terki ancak memeden münfekk olmak için olur, yoksa laᶜib için değil. İşte bunun gibi işbu sıfāt-ı habīseyi dahi baᶜzı baᶜzısına teslīt etmek gerektir, nitekim şehveti gazaba teslīt edip onunla gazabın şiddetini kesr eder ve gazab şehvete teslīt etmekle şehvetin ruᶜūnetini onunla kırar velākin bu hīle ve tedbīr ancak hubb-ı riyā ve cāha buhlü gālib olan kimsenin hakkında müfīddir ki akvāyı zebūna değiştirip bezl eder. Ve eger hubb-ı riyā vü cāh buhlden daha ziyāde gālib ve akvā ise o hālde bunun bir fāide ve nefᶜi olmaz, zīrā ki bir ᶜilletten kalᶜ ve ona mümāsil dīger bir ᶜillete ziyādelik ve kuvvet vermiş olur. Ammā bunun ᶜalāmeti odur ki riyā için bezlin güçlük ve ağırlığı olmaz ki riyā için sarf edecek nesnenin bezline nefsi meserret ve memnūniyyetle tālib olur ve bununla bilinir ki hubb-ı riyā vü cāh ona daha ziyāde gālibdir ve o hālde bezl etmemek gerektir. Ve eger maᶜa'r-riyā bezl-i māl ona güç ve

meşakkatli ise o vaktte mālı bezl etmek gerektir, zīrā ki bu hāl kalbine buhlün ᶜilleti gālib olduğuna delālet eyler.

[ومثال دفع هذه الصفات بعضها ببعض ما يقال إن الميت تستحيل جمع أجزائه دوداً ثم يأكل بعض الديدان البعض حتى يقل عددها ثم يأكل بعضها بعضاً حتى ترجع إلى اثنتين قويتين عظيمتين ثم لا تزالان تتقاتلان إلى أن تغلب إحداهما الأخرى فتأكلها وتسمن بها ثم لا تزال تبقى جائعة وحدها إلى أن تموت فكذلك هذه الصفات الخبيثة يمكن أن يسلط بعضها على بعض حتى يقمعها ويجعل الأضعف قوتاً للأقوى إلى أن لا يبقى إلا واحدة ثم تقع العناية بمحوها وإذابتها بالمجاهدة وهو منع القوت عنها ومنع القوت عن الصفات أن لا يعمل بمقتضاها فإنها تقتضي لا محالة أعمالاً وإذا خولفت خمدت الصفات وماتت]

Ve yekdīgeriyle bu sıfātın defᶜi misāli o misāldir ki denilir ki meyyit olan şahs mezārında eczāsının cemīᶜi kurtlara müstahīl olur ki kāffe-i eczāsı kurta kalb olunurlar sonra o kurtlar birbirlerini yerler tā kim ᶜadedleri azalır sonra yine birbirini ekl edip tā ki kavī ve ᶜazīm iki ᶜaded kurta [100] dönüp rücūᶜ ederler sonra yekdīgeriyle mukātele etmekten zāil olmazlar tā ki birisi galebe edip dīgerini ekl ede ve onunla semiz olup sonra ölünceye dek yalnız aç durmaktan zaᵓil olmaz. İşte bu sıfāt-ı habīse dahi böylecedirler ki birbirleriyle musallat etmeleri mümkindir tā ki kāffesi kamᶜ oluna yaᶜnī zebūnu akvāya kūt edip tā ki bir sıfat kala ve ondan sonra o dahi mücāhede ile eritip mahv olmasına ᶜināyet vākiᶜ olur ve o dahi ondan kuvvetin menᶜidir. Ve sıfāttan kuvvetin menᶜi ise onların muktezālarıyla ᶜamel etmemekliktir, çünkü işbu sıfāt-ı habīse lā-mahāle aᶜmāle muktezī olurlar ve muhālefet olunurlarsa hāmid olup ölürler.

[مثل البخل فإنه يقتضي إمساك المال فإذا منع مقتضاه وبذل المال مع الجهد مرة بعد أخرى ماتت صفة البخل وصار البذل طبعاً وسقط التعب فيه فإن علاج البخل بعلم وعمل فالعلم يرجع إلى معرفة آفة البخل وفائدة الجود والعمل يرجع إلى الجود والبذل على سبيل التكلف ولكن قد يقوى البخل بحيث يعمي ويصم فيمنع تحقق المعرفة فيه وإذا لم تتحقق المعرفة لم تتحرك الرغبة فلم يتيسر العمل فتبقى العلة مزمنة كالمرض الذي يمنع معرفة الدواء وإمكان استعماله فإنه لا حيلة فيه إلا الصبر إلى الموت وكان من عادة بعض شيوخ الصوفية في معالجة علة البخل

في المريدين أن يمنعهم من الاختصاص بزواياهم وكان إذا توهم في مريد فرحه بزاويته وما فيها نقله إلى زاوية غيرها ونقل زاوية غيره إليه وأخرجه عن جميع ما ملكه وإذا رآه يلتفت إلى ثوب جديد يلبسه أو سجادة يفرح بها يأمره بتسليمها إلى غيره ويلبسه ثوباً خلقاً لا يميل إليه قلبه فبهذا يتجافى القلب عن متاع الدنيا فمن لم يسلك هذا السبيل أنس بالدنيا وأحبها فإن كان له ألف متاع كان له ألف محبوب ولذلك إذا سرق كل واحد منه ألمت به مصيبة بقدر حبه له فإذا مات نزل به ألف مصيبة دفعة واحدة لأنه كان يحب الكل وقد سلب عنه بل هو في حياته على خطر المصيبة بالفقد والهلاك]

Buhlün meseli ise buhl imsāka muktezīdir, işte muktezāsı menᶜ olunup merreten baᶜde uhrā cehd ile māl bezl olunursa sıfat-ı buhl ölür ve bezl ona tabᶜı olup ondan taᶜab sākıt olur, zīrā ki buhlün ᶜilācı ᶜilm ve ᶜameldir ve ᶜilm ise āfet-i buhl ve fāide-i cūdun maᶜrifetine rāciᶜ olur ve ᶜamel ise o dahi ᶜalā-sebīli't-tekellüf bezl-i māl ve cūda rāciᶜ olur. Velākin baᶜzen buhl kuvvetlenir de semᶜ ve basarı sağır ve kör eder ve o vaktte tahakkuk-ı maᶜrifet mümteniᶜ olur ve maᶜrifet mütehakkık olmadıkça ragbet dahi müteharrik olmaz ve ragbet müteharrik olmayınca ᶜamel dahi müteyessir olmaz, artık imkān-ı istiᶜmāli ile maᶜrifet-i devāyı menᶜ eden hastalık gibi ᶜillet-i müzmine kalır ki o hālde vefāta değin sabr etmekten gayrı onda bir çāre kalmaz. Ve baᶜzu'ş-şüyūhi's-sūfiyye ᶜādetlerinden idi ki mürīdlerde olan ᶜillet-i buhlün muᶜālecesinde onları zāviyelere ihtisās etmekten menᶜ ederlerdi ki bir mürīdde zāviyesine ferah-nāk olduğuna tevehhüm etmiş olsalar yaᶜnī zāviyenin heyᵓetine ve mevcūduna sevinçlerini anlarlarsa onları āher zāviyelere nakl ve tahvīl ile dīgerlerini zāviyelerine nakl ettirirlerdi ve mürīdi cemīᶜ-i mā-melekinden ihrāc ederlerdi ki bir mürīdi bir sevb-i cedīd ve seccāde-i hasīneye iltifāt ettiğini ve onunla ferah-nāk olduğunu görürlerse seccādeyi dīgerine vermek için ona emr ederlerdi ve kalbi ona meyl etmeyecek bir köhne palası onu giydirirlerdi. İşte bununla metāᶜ-ı dünyādan kalb mütecāfī ve mütebāᶜid olur. Ve kim ki bu sebīle sālik olmazsa dünyā ile istīnās edip onu sever, farazā bin ᶜaded metāᶜı olsa ona bin ᶜaded mahbūb olur ve onun için her bir metāᶜı sirkat olunduğu vaktte o metāᶜa olan muhabbetine göre bir musībet ve

keder ona hulūl ve nüzūl eder ve eger vefāt edip öldüyse defᶜa-i vāhide olarak ona bin musībet nāzil olur, çünkü kāffesini severdi ve kāffesi ondan selb olundu belki ölmezden akdem hayātta iken fakd ve helākinden dolayı hatar-ı musībet üzeredir.

[حمل إلى بعض الملوك قدح من فيروزج مرصع بالجواهر لم ير له نظير ففرح الملك بذلك فرحاً شديداً فقال لبعض الحكماء عنده كيف ترى هذا قال أراه مصيبة أو فقراً قال كيف قال إن كسر كان مصيبة لا جبر لها وإن سرق صرت فقيراً إليه ولم تجد مثله وقد كنت قبل أن يحمل إليك في أمن من المصيبة والفقر ثم اتفق يوماً أن كسر أو سرق وعظمت مصيبة الملك عليه فقال صدق الحكيم ليته لم يحمل إلينا]

Baᶜzı mülūka cevāhir ile murassaᶜ bī-nazīr olarak bir fīrūze kadeh haml ve takdīm olunmuş ve o melik onunla ferah-ı şedīd ile ferah-nāk olup ki o kadeh gibi bir kadeh cihānda görülmemiştir. Melik yanında olan hakīme demiş ki "Sen bunu nice görürsün?" Hakīm: "Ben onu bir musībet ve fakr görürüm" diye cevāb verdikte, melik "Nice?" diye istifsār etti ve o dahi: "Eger kırıldıysa cebri mümkin olmaz bir musībet olur ve eger sirkat olunup elden çıktıysa ona fakīr olursun ve mislini bulamazsın hālbuki sana haml olmazdan siz şol musībet ve fakrdan emīn idiniz" diye beyān etmiş. Sonra ittifākan bir gün o kadeh kırılmış veyāhūd sirkat olunmuş ve ona melikin musībeti ᶜazīm olunca "Hakīm gerçek söylemiş, kāşki bize haml olmayaydı!" diye tahassür etmiş. Ve bu kıssa māl hatar-ı helāk üzere bulunduğuna ve hayātta iken sāhibine bir musībet idüğüne delīl ve burhāndır.

[وهذا شأن جميع أسباب الدنيا فإن الدنيا عدوة لأعداء الله تسوقهم إلى النار وعدوة أولياء الله إذ تغمهم بالصبر عنها وعدوة الله إذ تقطع طريقه على عباده وعدوة نفسها فإنها تأكل نفسها فإن المال لا يحفظ إلا بالخزائن والحراس والخزائن والحراس لا يمكن تحصيلها إلا بالمال وهو بذل الدراهم والدنانير فالمال يأكل نفسه ويضاد ذاته حتى يفنى ومن عرف آفة المال لم يأنس به ولم يفرح ولم يأخذ منه إلا بقدر حاجته ومن قنع بقدر الحاجة فلا يبخل لأن ما أمسكه لحاجته فليس ببخل ولا يحتاج إليه فلا يتعب نفسه بحفظه فيبذله بل هو كالماء على شط الدجلة إذ لا يبخل به أحد لقناعة الناس منه بمقدار الحاجة]

İşte esbāb-ı dünyā cemīᶜisinin şānı budur, zīrā ki dünyā Allāhu taᶜālānın aᶜdāsına ᶜadüvv ve düşmandır, çünkü onları āteşe sevk eder ve Allāhu taᶜālā onun evliyāsına düşmandır, [101] çünkü ondan sabr ettirmek ile onları gamgīn eder ve Allāhu taᶜālāya dahi düşmandır, çünkü ᶜibādı üzerine yolunu katᶜ eder ve kendi nefsine dahi düşmandır, çünkü kendi nefsini ekl eder, zīrā ki māl ancak hazāin ile ve bekçilerle hıfz olunur ve hazāin ve bekçilerin tahsīli ancak māl ile olur ki bezl-i derāhim ü denānīrdir ve bu sūretle māl kendi nefsini ekl eder ve fānī oluncaya dek zātına müzādid olur. Ve kim ki mālın āfetini bilip anladıysa māl ile ünsiyyet etmez ve onunla sevinmez ve mikdār-ı hācetten ziyāde ondan bir şeyᵓ almaz ve mikdār-ı hācet ile kanāᶜat eden kimse buhl etmez, çünkü kendi hācetine imsāk ettiği şeyᵓ buhl değildir ve ona muhtācı olmadığı nesnenin hıfzına nefsini itᶜāb etmez ki onu bezl eder, saklamaz belki nehr-i Dicle kenārında suyu bezl eden ādeme benzer ki bir kimse mā-i nehre buhl etmez, çünkü herkes mikdār-ı hācet ile ondan kanāᶜat eyler.

Beyānu Mecmūᶜı'l-Vezāifilletī ᶜAle'l-ᶜAbdi Fī Mālihi

[بيان مجموع الوظائف التي على العبد في ماله]

[اعلم أن المال كما وصفناه خير من وجه وشر من وجه ومثاله مثال حية يأخذها الراقي ويستخرج منها الترياق ويأخذها الغافل فيقتله سمها من حيث لا يدري ولا يخلو أحد عن سم المال إلا بالمحافظة على خمس وظائف]

Ve mālında ᶜabdin üzerine vācib olan mecmūᶜ-ı vezāifin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöylece bil ki fī-mā sebak bizim vasf ettiğimiz gibi māl bir vechten hayr ve dīger vechten şerrdir ki hayye gibidir ki rākī onu alırsa ondan tiryāk çıkarır ve gāfil onu alırsa kendi bilmediği yerden onun ağusu onu katl eder. Ve beş vazīfeye muhāfaza olunmadıkça bir kimse onun ağusundan hālī olmaz yaᶜnī ondan hālī olması ancak beş vazīfeye olan muhāfaza iledir:

[الأولى أن يعرف مقصود المال وأنه لماذا خلق وأنه لم يحتج إليه حتى يكتسب ولا يحفظ إلا قدر الحاجة ولا يعطيه من همته فوق ما يستحقه]

Birinci vazīfe odur ki mālın maksūdunu bilmektir ki ne için yaratılmış ve ona niçin muhtāc olmuş tā ki onu kesb eder ve kadr-i hācettin ziyāde ondan bir şeyᵓ saklamaya ve himmetinden müstehakk olduğu kadrden ziyāde ona bir himmet vermeye.

[الثانية أن يراعي جهة دخل المال فيجتنب الحرام المحض وما الغالب عليه الحرام كمال السلطان ويجتنب الجهات المكروهة القادحة في المروءة كالهدايا التي فيها شوائب الرشوة وكالسؤال الذي فيه الذلة وهتك المروءة وما يجري مجراه]

Ve ikinci vazīfe dahl-i māl cihetinin mürāᶜātıdır ki mahz harām olan māldan ictināb ede ve aglebi harām olandan dahi ihtirāz ede ki māl-ı mülūk gibi ve mürüvvete kādih olan cihāt-ı mekrūheden dahi tevakkī ede, meselā onda şevāib-i rüşvet bulunan hedāyā gibi ve onda züll ve hetk-i mürüvvet olan suᵓāl ve denāet gibi ve bunların mecrāsında cārī olan medāhilden dahi tenezzüh eyleye.

[الثالثة في المقدار الذي يكتسبه فلا يستكثر منه ولا يستقل بل القدر الواجب ومعياره الحاجة والحاجة ملبس ومسكن ومطعم ولكل واحد ثلاث درجات أدنى وأوسط وأعلى وما دام مائلاً إلى جانب القلة ومتقرباً من حد الضرورة كان محقاً ويجيء من جملة المحقين وإن جاوز ذلك وقع في هاوية لا آخر لعمقها وقد ذكرنا تفصيل هذه الدرجات في كتاب الزهد]

Ve üçüncü vazīfe odur ki mikdār-ı kesbin gözetmesidir ki ondan ne istiksār eder ve ne de istiklāl eder, ancak kadr-i vācib üzerine iktisār ede ve kadr-i vācibin miᶜyārı hācetidir ve hācet ise o dahi melbes ve mesken ve matᶜamdır. Ve bunların her birinin üç derecesi vardır ki ednā ve evsat ve aᶜlādır ve bunlarda cānib-i kıllete māil olup hadd-i zarūretten mütekarrib oldukça muhıkk olur da cümle-i muhıkkīnden gelir ve bunu tecāvüz ve taᶜaddī ederse dibi olmayan bir hāviyeye düşer gider. Ve bu derecātın tafsīli fī-mā tekaddeme zühd kitābında biz zikr etmişiz.

[الرابعة أن يراعي جهة المخرج ويقتصد في الإنفاق غير مبذر ولا مقتر كما ذكرناه فيضع ما اكتسبه من حله في حقه ولا يضعه في غير حقه فإن الإثم في الأخذ من غير حقه والوضع في غير حقه سواء]

Ve dördüncü vazīfe ise o dahi cihet-i mahrecin mürāᶜātıdır ki infākta iktisād edip meslek-i vasatı sülūk ede ve orta hālde sarf eyleye ki ne isrāf ede ve ne de taktīr ede, nitekim onu zikr ettik ki hillinden kazandığı māl-ı helāli hakkında koya ve onu sefāhat ve meᶜāsīye sarf ve seref etmeye ve hakksız yere onu komaya, zīrā ki hakksız yerden ahzında olan günāh hakksız yere vazᶜında olan günāh ile mütesāvīdir ki zulm ile ahz ve zulme sarfı ismde siyyāndırlar, ikisi menhī ve şerᶜin hilāfıdır ve maᶜsiyet ve ᶜazāba cālibdirler.

[الخامسة أن يصلح نيته في الأخذ والترك والإنفاق والإمساك فيأخذ ما يأخذ ليستعين به على العبادة ويترك ما يترك زهداً فيه واستحقاراً له وإذا فعل ذلك لم يضره وجود المال ولذلك قال علي رضي الله عنه لو أن رجلاً أخذ جميع ما في الأرض وأراد به وجه الله تعالى فهو زاهد ولو أنه ترك الجميع ولم يرد به وجه الله تعالى فليس بزاهد]

Ve beşinci vazīfe ise o dahi ahz ve terkinde niyyetinin ıslāhıdır ki aldığı nesnede ᶜibādet üzerine istiᶜāne etmek kasdıyla ahz ede ve terk ettiği şeyi ondan tezehhüd ve hisābından tebāᶜud için terk ede ve gözünde müstahkar olduğu haysiyyetle ona ragbet etmemiş olur ve kezālik infāk ve imsākta dahi bu hüsn-i niyyet mevcūd ola. Ve eger bunu işlediyse vücūd-ı māl ona zarar vermez ve onun için Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib demiş ki "Bir kimse eger vechullāh murādıyla yeryüzünde mevcūd olan kāffe-i emvāli ahz edip onunla vechullāhı murād eylese yine zāhiddir ve cemīᶜini terk edip o terk ile vechullāhı murād etmemiş ola o ādem yine zāhid değildir."

[فلتكن جميع حركاتك وسكناتك لله مقصورة على عبادة أو ما يعين على العبادة فإن أبعد الحركات عن العبادة الأكل وقضاء الحاجة وهما معينان على العبادة فإذا كان ذلك قصدك بهما صار ذلك عبادة في حقك وكذلك ينبغي أن تكون نيتك في كل ما يحفظك من قميص وإزار وفراش وآنية لأن كل ذلك مما يحتاج إليه في الدين وما فضل من الحاجة ينبغي أن يقصد به أن ينتفع به عبد من عباد الله ولا يمنعه منه عند حاجته فمن فعل ذلك فهو الذي أخذ من حية المال جوهرها وترياقها واتقى سمها فلا تضره كثرة المال ولكن لا يتأتى ذلك إلا لمن رسخ في الدين قدمه وعظم فيه علمه والعامي إذا تشبه بالعالم في الاستكثار من المال وزعم أنه يشبه أغنياء

الصحابة شابه الصبي [102] الذي يرى المعزم الحاذق يأخذ الحية ويتصرف فيها فيخرج ترياقها فيقتدي به ويظن أنه أخذها مستحسناً صورتها وشكلها ومستليناً جلدها فيأخذها اقتداء به فتقتله في الحال إلا أن قتيل الحية يدري أنه قتيل وقتيل المال قد لا يعرف وقد شبهت الدنيا بالحية فقيل

هي دنيا كحية تنفث السم　　　　وإن كانت المجسة لانت

وكما يستحيل أن يتشبه الأعمى بالبصير في تخطي قلل الجبال وأطراف البحر والطرق المشوكة فمحال أن يتشبه العامي بالعالم الكامل في تناول المال]

Artık senin kāffe-i harekāt u sekenātın Allāhu taᶜālāya maksūde ola ki ᶜibādetine ve ᶜibādeti üzerine muᶜīn olan nesnenin üzerine maksūre ola, zīrā ki ᶜibādetten en ziyāde baᶜīd olan hareketler ekl etmek ve kazā-i hācet eylemektir, maᶜa-hāzā ikisi dahi ᶜibādet üzerine muᶜīnlerdir. Ve senin kasdın onlarla böyle olursa o dahi senin hakkında ᶜibādet olur ve seni hıfz eden her bir şeyᵓ hakkında senin niyyetin böylece olmak gerektir ki göynek ve izār ve firāş ve āniyenin tedārük ve istiᶜmālleri kasd-ı ᶜibādet üzere ola, çünkü bunların kāffesi dīnde ona muhtāc bulunduğu hācāttır. Ve hācetten fazla kalan şeyᵓ dahi gerektir ki onunla bir ᶜabdin intifāᶜını kasd ede ki ᶜibādullāhtan bir ᶜabd onunla müntefiᶜ olmak için onu iddihār ve hıfz eder ve bir kimse ona muhtāc olursa onu ondan menᶜ eylemeye. Ve o kimse ki bunu işler, işte o ādem şol kimseye benzer ki hayye-i māldan cevher ve tiryākını alıp ağusından tevakkī etmiş ki kesret-i māl ona zarar vermez velākin bu fiᶜl ancak o kimseye müteyessirdir ki onun ayağı sāha-i ᶜulūm-ı dīniyyede rāsih ve sābittir ve dīnde ᶜilmi dahi ᶜazīm olmuştur. Ve ᶜāmmī istiksār-ı mālda ᶜālim ve dānāya müteşebbih olup zuᶜm etse ki kendisi servet ve sāmānlıkça sahābeye müşābihtir, o hālde şol sabīye benzer ki hayyeleri tutup tiryākını çıkaran ehl-i tasarruf ve muᶜazzim-i hāzıkı görür de zann eder ki onu sūretine istihsānen veyā şekline ragbeten veyāhūd derisinin yumuşaklığına hevesen tutmuş ve o dahi onunla iktidāen gidip hayyeyi tutar da fi'l-hāl hayye onu katl eder hālbuki hayyenin katīli kendi nefsinden bilir ki hayyenin katīlidir ve mālın katīli ise ola ki mālın katīli olduğunu bilmez. Dünyā hayyeye teşbīh olunup hakkında denilmiş ki هي دنيا كحية

وإن كانت المجسة لانت ... تنفث السم Yaᶜnī "Bir dünyādır ki ağuyu tüküren hayye gibidir velev ki mecessesi yumuşaktır." Mā-hasal kulel-i cibāl ve etrāf-ı bihār ve dikenli yolların tahattīlerinnde şahs-ı basīre merd-i aᶜmā ve gözü kör olanın teşebbühü emr-i muhāl olduğu gibi tenāvül-i mālda dahi ᶜālim-i kāmile merd-i ümmī ve ᶜāmmīnin teşebbühü emr-i muhāldir.

Beyānu Zemmi'l-Gınā ve Medhi'l-Fakr

[بيان ذم الغنى ومدح الفقر]

[اعلم أن الناس قد اختلفوا في تفضيل الغني الشاكر على الفقير الصابر وقد أوردنا ذلك في كتاب الفقر والزهد وكشفنا عن تحقيق الحق فيه ولكنا في هذا الكتاب ندل على أن الفقر أفضل وأعلى من الغني على الجملة من غير التفات إلى تفصيل الأحوال ونقتصر فيه على حكاية فصل ذكره الحارث المحاسبي رضي الله عنه في بعض كتبه في الرد على بعض العلماء من الأغنياء حيث احتج بأغنياء الصحابة وبكثرة مال عبد الرحمن بن عوف وشبه نفسه بهم والمحاسبي رحمه الله حبر الأمة في علم المعاملة وله السبق على جميع الباحثين عن عيوب النفس وآفات الأعمال وأغوار العبادات وكلامه جدير بأن يحكى على وجهه]

Ve zemm-i gınā ve medh-i fakrın beyānı ise o dahi bu mebhastır. Bil ve āgāh ol ki nās fakīr-i sābirin üzerine ganī-i şākirin tafdīlinde ihtilāf etmişler. Ve fakr ve zühdün kitābında biz egerçi o ihtilāfı īrād ve zikr edip onda olan hakkın tahkīki yüzünden nikāb-ı hicābı keşf etmişiz velākin işbu kitābda tafsīl-i ahvāle iltifāt etmeksizin fakr ᶜale'l-cümle gınādan efdal ve aᶜlā olduğuna delālet edip ᶜAllāme Muhāsibī'nin baᶜzı kütübünde zikr ettiği faslın hikāye-i ātiyesi üzerine iktisār edeceğiz. Şöyle ki agniyādan olup agniyā-i sahābe ile ᶜAbdurrahmān b. ᶜAvf'ın kesret-i mālı ile ihticāc edip nefsini onlara teşbīh eden baᶜzı ᶜulemānın kelāmı reddinde Hāris el-Muhāsibī baᶜzı kütübünde īrād ve nakl ettiği hikāye olup ᶜAllāme Muhāsibī ümmetin hibri idi ki ᶜulūm-ı muᶜāmelede yed-i tūlāsı var idi ve ᶜuyūb-ı nefs ve āfāt-ı aᶜmāl ve agvār-ı ᶜibādāt üzerine bahs eden ecilleye dahi sebkı vardır ki onun kelāmı ᶜalā-vechihi nakl ü hikāyeye lāyık bir zāt-ı meᶜālī-āyāt idi, o vādīde temhīd mukad-

dimeden sonradır.

[وقد قال بعد كلام له في الرد على علماء السوء بلغنا أن عيسى ابن مريم عليه السلام قال ''يا علماء السوء تصومون وتصلون وتصدقون ولا تفعلون ما تؤمرون وتدرسون مالا تعملون فيا سوء ما تحكمون تتوبون بالقول والأماني وتعملون بالهوى وما يغني عنكم أن تنقو جلودكم وقلوبكم دنسة بحق أقول لكم لا تكونوا كالمنخل يخرج منه الدقيق الطيب وتبقى فيه النخالة كذلك أنتم تخرجون الحكم من أفواهكم ويبقى الغل في صدوركم يا عبيد الدنيا كيف يدرك الآخرة من لا تنقضي من الدنيا شهوته ولا تنقطع منها رغبته بحق أقول لكم إن قلوبكم تبكي من أعمالكم جعلتم الدنيا تحت ألسنتكم والعمل تحت أقدامكم بحق أقول لكم أفسدتم آخرتكم فصلاح الدنيا أحب إليكم من صلاح الآخرة فأي الناس أخسر منكم لو تعلمون ويلكم حتام تصفون الطريق للمدلجين وتقيمون في محل المتحيرين كأنكم تدعون أهل الدنيا ليتركوها لكم مهلا مهلا ويلكم ماذا يغني عن البيت المظلم أن يوضع السراج فوق ظهره وجوفه وحش مظلم كذلك لا يغني عنكم أن يكون نور العلم بأفواهكم وأجوافكم منه وحشة متعطلة يا عبيد الدنيا لا كعبيد أتقياء ولا كأحرار كرام توشك الدنيا أن تقلعكم عن أصولكم فتلقيكم على وجوهكم ثم تكبكم على مناخركم ثم تأخذ خطاياكم بنواصيكم ثم تدفعكم من خلفكم حتى تسلمكم إلى الملك الديان عراة فرادى فيوقفكم على سوآتكم ثم يجزيكم بسوء أعمالكم'']

Ve ʿulemā-i sūʾun makāleleri reddinde birtakım makālenin serdinden sonra demiş ki bize bālig oldu ki ʿĪsā ʿaleyhi's-selām buyurmuş ki ''يَا عُلَمَاءَ السُّوءِ تَصُومُونَ'' ilh. ki yaʿnī "Ey ʿulemā-i sūʾ, siz oruç tutarsız ve namāzı kılarsız ve tasadduk edersiz ve meʾmūr olduğunuzu işlemezsiz ve işlemediğinizi tedrīs edersiz [103] vay bu yaramaz hükmünüz kavl ve emānı ile tevbe edersiz ve hevā ile ʿamel edersiz! Kulūbunuz kirli olduğu hālde derinizin tenkıye ve tanzīfi size fāidesi yoktur ki üzerinizden bir ʿazābı defʿ etmez. Bi-hakkın ben size diyerim ki elek gibi olmayınız ki ince dakīki verip çıkarır da kepeği içinde kalır, işte bunun gibi sizin ağzınızdan hükmü çıkarıp ve sīnenizde galleniz bākī kalır. Ey dünyā ʿabīdi, dünyādan şehveti münkazī ve ragbeti munkatıʿ olmayan kimse āhirete nice vāsıl olabilir? Bi-hakkın ben size diyerim ki sizin aʿmālinizden kulūbunuz ağlıyor, siz dünyāyı lisānınız altında ve ʿameli ayaklarınız altında kılmışsız. Bi-hakkın ben size diyerim ki siz āhire-

tinizi ifsād edip bozmuşsuz ki sizde dünyānın sahālı āhiret salāhından daha ziyāde sevgili ve ehabbdır. Bilmiş olsaydınız ki nāsın en ziyāde hāsir ve ziyānkārı hangisidir, size yazıklar olsun! Siz ne vakte kadar yolculara yolu vasf edip de siz yerinizde sergerdān ve mütehayyir olarak mukīm olursuz? Sanki size terk etmek üzere ehl-i dünyāyı daᶜvet edersiz yavaş yavaş. Size yazıklar olsun! Karanlı ve mūhiş olan hānenin sathı üzerine konulan çerāg derūn-ı hāneye ne fāide ve nefᶜi vardır yaᶜnī içi mūhiş ve karanlı olduğu hālde sathı yaᶜnī damı üzerine çerāg komaklık hāneye ne yarar? İşte bunun gibi sizin içiniz nūrdan tehī ve muᶜattala olduğu hālde ağzınızda olan nūr-ı ᶜilmī size neye yarar ve ne menfaᶜati olabilir? Ey dünyā ᶜabīdi, siz ne ᶜabīd-i etkiyā gibisiz ve ne de ahrār-ı kirām gibisiz, uzak değildir ki dünyā sizi usūlünüzden koparıp yüzünüz üzerine sizi ilkā ede sonra sizi menāhırınız üzerine yüzükoyu ettirip bırakır sonra sizin günāhlarınız nevāsīnizden alıp sizi çeker ve arkanızdan dahi sizi iteler de sürer tā ki çıplak ve ᶜuryān ve fürādā ve yalnızlı olarak melik-i deyyāna teslīm eyler ve o dahi sizi ᶜuyūbunuza vākıf edip sonra sūᵓ-i aᶜmālinizle sizi mücāzāt eder."

[ثم قال الحارث رحمه الله إخواني فهؤلاء علماء السوء شياطين الإنس وفتنه على الناس رغبوا في عرض الدنيا ورفعتها وآثروها على الآخرة واولوا الدين للدنيا فهم في العاجل عار وشين وفي الآخرة هم الخاسرون أو يعفو الكريم بفضله وبعد فإني رأيت الهالك المؤثر للدنيا سروره ممزوج بالتنغيص فيتفجر عنه أنواع الهموم وفنون المعاصي وإلى البوار والتلف مصيره فرح الهالك برجائه فلم تبق له دنياه ولم يسلم له دينه ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ﴾ فيا لها من مصيبة ما أفظعها ورزية ما أجلها ألا فراقبوا الله إخواني ولا يغرنكم الشيطان وأولياؤه من الآنسين بالحجج الداحضة عند الله فإنهم يتكالبون على الدنيا ثم يطلبون لأنفسهم المعاذير والحجج ويزعمون أن أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم كانت لهم أموال فيتزين المغرورون بذكر الصحابة ليعذرهم الناس على جمع المال ولقد دهاهم الشيطان وما يشعرون ويحك أيها المفتون إن احتجاجك بمال عبد الرحمن بن عوف مكيدة من الشيطان ينطق بها على لسانك فتهلك لأنك متى زعمت أن أخيار الصحابة أرادوا المال للتكاثر والشرف والزينة فقد اغتبت

السادة ونسبتهم إلى أمر عظيم ومتى زعمت أن جمع المال الحلال أعلى وأفضل من تركه فقد ازدريت محمداً والمرسلين ونسبتهم إلى قلة الرغبة والزهد في هذا الخير الذي رغبت فيه أنت وأصحابك من جمع المال ونسبتهم إلى الجهل إذ لم يجمعوا المال كما جمعت ومتى زعمت أن جمع المال الحلال أعلى من تركه فقد زعمت أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم ينصح للأمة إذ نهاهم عن جمع المال وقد علم أن جمع المال خير للأمة فقد غشهم بزعمك حين نهاهم عن جمع المال كذبت ورب السماء على رسول الله صلى الله عليه وسلم فلقد كان للأمة ناصحاً وعليهم مشفقاً وبهم رءوفا ومتى زعمت أن جمع المال أفضل فقد زعمت إن الله عز وجل لم ينظر لعباده حين نهاهم عن جمع المال وقد علم أن جمع المال خير لهم أو زعمت أن الله تعالى لم يعلم أن الفضل في الجمع فلذلك نهاهم عنه وأنت عليم بما في المال من الخير والفضل لذلك رغبت في الاستكثار كأنك أعلم بموضع الخير والفضل من ربك تعالى الله عن جهلك أيها المفتون تدبر بعقلك ما دهاك به الشيطان حين زين لك الاحتجاج بمال الصحابة ويحك ما ينفعك الاحتجاج بمال عبد الرحمن بن عوف وقد ود عبد الرحمن بن عوف في القيامة أنه لم يؤت من الدنيا إلا قوتاً]

Sonra Hāris el-Muhāsibī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Ey benim birāderlerim, işte bu ᶜulemā-i sūᵓ insin şeyātīni ve nāsın fitnesidirler, dünyānın māl ve rifᶜatine ragbet edip onu āhiret üzerine īsār etmişler ve dünyāya dīni zelīl etmişler. Onlar ᶜācilde yaᶜnī dār-ı dünyāda ᶜayb ve ᶜārdırlar ve āhirette hasāret-kār ve ziyānkārlardır meger ki Kerīm-i perverdigār onlara fazl ve ihsānından ᶜafv ede. Pes ez-īn tahkīk ve tahkīkan dünyāya mūsir olan şahs-ı hāliki görmüşüm ki onun sürūr ve şādlığı gussa ve kaygı ile karışıktır ki ondan envāᶜ-ı hümūm-ı mütefeccir olur ve fünūn-ı meᶜāsī dahi mütezāhir olur, onun varacak yeri ve masīri helāk ve bevār ve telefedir, hālik recā ile sevinmiş ve ne dünyāsı ona kalmış ve ne dīni ona sālim olmuş ki dünyā ve āhiretine hasāret edip ziyānkār olmuş ve hüsrān ve ziyān-ı zāhir odur. Vay bu musībet ne musībettir ve ne ᶜaceb sık ve korkulu musībettir ve ne celīl ve kebīr ziyān ve musibettir! Āgāh olunuz ey benim birāderlerim, siz Allāhu taᶜālāya murākabet ediniz, şeytān ve evliyāsı sizi aldatmasın yaᶜnī şeytānın dostu olup ᶜindallāh dāhız ve bātıl olan hucec-i ᶜātıla ile muhtecc ve müsteᵓnes olan

ādemler sizi bu safsata ile aldatıp igfāl etmesinler, zīrā ki onlar dünyāya tekālüb ve tehāsum edip kendi nefslerine maᶜāzīri taleb ederler ve hucec-i ᶜātılayı ararlar, zuᶜm ederler ki ashāb-ı Peygamberī'ye emvāl var idi ve magrūr olanlar ᶜinde'n-nās cemᶜ-i māl üzere maᶜzūr olmak üzere zikr-i sahābe ile zīnetlenirler hālbuki şeytān-ı laᶜīn onlar onu idrāk etmeyerek bir musībet-i ᶜuzmā ve belāya uğratmıştır, sana büyük hayf ve yazık olsun! Ey meftūn, ᶜAbdurrahmān b. ᶜAvf'ın kesret-i mālına olan ihticācın şeytāndan bir mekr ve mekīde olup senin lisānın üzere şeytān onunla nutk eder hālbuki sen onunla hālik olursun ve helākini fehm ve idrāk etmezsin, çünkü her ne vakt zuᶜm etsen ki sahābe-i ᶜizām zīnet ve şeref ve tekāsür için mālı istemişler, onları gayb ve sādāt-ı ᶜizāmı bir emr-i ᶜazīme nisbet etmiş olursun ve bu bir büyük hatardır! Ve her ne vakt zuᶜm ettin ki māl-ı helālın cemᶜi terkinden efdaldir, o hālde server-i kāināt ve mefhar-ı mevcūdāt seyyidü's-sādāt Hazret-i Muhammed ᶜaleyhi't-tahiyyātı rüsül-i ᶜizām hazerātıyla maᶜan hāşā sümme hāşā izdirā ve tahkīr etmiş olursun ve onları [104] senin ve ashābın cemᶜ-i māldan dolayı ragbet ettiğiniz hayra zühd ve kıllet-i ragbete vechle nisbet etmiş olursun, çünkü onlar senin gibi mālı cemᶜ etmemişler. Ve bu cürm dahi az bir cürm ve cināyet değildir, belki ekber-i zünūb-ı kebāirdendir. Ve her ne vakt zuᶜm ettin ki māl-ı helālin cemᶜi terkinden aᶜlādır, Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem ümmete nush etmediğini zuᶜm etmiş olursun, çünkü kendisi cemᶜ-i māl ümmete hayrlı bildiği hālde onları ondan nehy edip aldatmış olur ki senin bu zuᶜmün ile cemᶜ-i māldan onları nehy ettiği vaktte onlara gışş etmiş olur demektir ve rabbü's-semā bunda yalan söyleyip kizb etmişsin yaᶜnī ben Allāhu taᶜālāya kasem ederim ki ᶜaleyhi's-selām efendimiz hakkında bu zuᶜm ile iftirā ve kizb ve yalan etmişsin. ᶜAle't-tahkīk ümmete nāsıh ve emīn ve onlar üzerine müşfik ve reʾūf idi, cemᶜ-i mālda onlara bir hayr olmuş olaydı onları cemᶜinden nehy etmezdi. Ve dahi her ne vakt zuᶜm ettin ki mālın cemᶜi terkinden efdaldir, o hālde Allāhu taᶜālā cemᶜ-i mālda fazl olduğu bilmemiş olduğunu zuᶜm etmiş olursun veyāhūd onlara cemᶜ-i māl hayrlı olduğunu bilip de ᶜibādına nazar etmediğinden nāşī onları cemᶜinden nehy etmiş olduğunu zuᶜm eylemiş olursun ve bu zuᶜm ise

ne mertebe hatā ve zenb-i ᶜazīm olduğu müstagnī-i beyāndır. Maᶜa-zālik sanki sen Rabbin tebāreke ve taᶜālādan mevāziᶜ-i hayra daha ziyāde aᶜlemsin ki cemᶜ ettin yaᶜnī cemᶜ-i mālda hayrı bilip de cemᶜ etmiş ve fazl dahi istiksārında olduğunu anlayıp da onun istiksārına ragbet etmiş olursun ve bu ise ne büyük zenb ve günāh ve ne ᶜazīm cehl ü nādānīdir. Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri senin işbu cehlinden müteᶜālīdir. Ey meftūn ve nādān, şeytān seni uğrattığı belā ve dāhiyeye tedebbür edip anla ki māl-ı sahābenin kesreti ile ihticāc etmek yaᶜnī sana tezyīn ettiği vaktte ne bir büyük belā ve dāhiyeye seni giriftār etmiş! Hayfā, sana yazıklar olsun ki ᶜAbdurrahmān b. ᶜAvf rūz-ı kıyāmette kūtundan başka ona bir māl verilmemiş olduğunu temennī ettiği hālde sen onun mālıyla olan bu ihticācın sana bir nefᶜ ve fāide vermez!"

[وقد بلغني أنه لما توفي عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه قال أناس من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم إنا نخاف على عبد الرحمن فيما ترك فقال كعب سبحان الله وما تخافون على عبد الرحمن كسب طيباً وأنفق طيباً وترك طيبا فبلغ ذلك أبا ذر فخرج مغضباً يريد كعباً فمر بعظم لحي بعير فأخذه بيده ثم انطلق يريد كعباً فقيل لكعب إن أبا ذر يطلبك فخرج هارباً حتى دخل على عثمان يستغيث به وأخبره الخبر وأقبل أبو ذر يقص الأثر في طلب كعب حتى انتهى إلى دار عثمان فلما دخل قام كعب فجلس خلف عثمان هارباً من أبي ذر فقال له أبو ذر هيه يا ابن اليهودية تزعم أن لا بأس بما ترك عبد الرحمن بن عوف ولقد خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم يوماً نحو أحد وأنا معه فقال يا أبا ذر فقلت لبيك يا رسول الله فقال "اَلْأَكْثَرُونَ هُمُ الْأَقَلُّونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا مَنْ قَالَ هَكَذَا وَهَكَذَا عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ وَقُدَّامِهِ وَخَلْفِهِ وَقَلِيلٌ مَا هُمْ" ثم قال يا أبا ذر قلت نعم يا رسول الله بأبي أنت وأمي قال "مَا يَسُرُّنِي أَنَّ لِي مِثْلَ أُحُدٍ أُنْفِقُهُ فِي سَبِيلِ اللهِ أَمُوتُ يَوْمَ أَمُوتُ وَأَتْرُكُ مِنْهُ قِيرَاطَيْنِ" قلت أو قنطارين يا رسول الله قال بل قيراطان ثم قال "يَا أَبَا ذَرّ أَنْتَ تُرِيدُ الْأَكْثَرَ وَأَنَا أُرِيدُ الْأَقَلَّ" فَرَسُولُ اللهِ يُرِيدُ هَذَا وَأَنْتَ تَقُولُ يَا ابْنَ الْيَهُودِيَّةِ لَا بَأْسَ بِمَا تَرَكَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ كَذَبْتَ وَكَذَبَ مَنْ قَالَ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ خَوْفاً حَتَّى خَرَجَ]

Tahkīkan bana bālig oldu ki ᶜAbdurrahmān b. ᶜAvf ᶜaleyhi'r-rıdvān vefāt ettiği vaktte ashāb-ı Peygamberī'den baᶜzı ādemler dediler ki "Terk ettiği māldan dolayı biz ᶜAbdurrahmān üzerine havf ederiz." Ve Kaᶜb: "Subhānallāh, ᶜAbdurrahmān üzerine siz ne korkarsız ki helālden

kazandı ve helālden nafaka etti ve helāl terk etti" diye onlara tesliyet verdikte işbu sözü Ebū Zerr'e bālig oldu. Ebū Zerr ondan hışım-nāk olup gazab-nāk olarak çıkıp Kaᶜb'ı aramaya başlayınca devenin bir çene kemiğine rāst gelip eline almış sonra Kaᶜb'ı aramış. Ve Kaᶜb'a "Ebū Zerr seni arıyor" denildikte o dahi kalkıp firār etmiş tā ki ᶜOsmān ᶜaleyhi'r-rıdvānın hānesine girip ilticā etmiş ve vākıᶜayı ona ihbār ve ondan imdād ve igāse taleb ettikte ve Ebū Zerr dahi Kaᶜb'ın talebinde eseri kass ve taharrī ederek Hazret-i Osmān hānesine varıp derūn-ı hāneye girince Kaᶜb dahi kalkıp kaçarak ᶜOsmān'ın arkasına geçmiş ve ona sığınıp Ebū Zerr'den saklanmakla Ebū Zerr dahi: "Behey yehūdiyyenin oğlu, sen çık gel de gör bir kerre sen zuᶜm edersin ki ᶜAbdurrahmān b. ᶜAvf'ın terk ettiği mālda bir beᵓs yoktur hālbuki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bizimle bir gün Uhud tarafına çıktı ve ben dahi onunla berāber idim, efendimiz bana buyurdu ki "Yā Ebā Zerr!" Ben dahi: "Lebbeyk yā Resūlallāh!" dedikte efendimiz "اَلْأَكْثَرُونَ هُمُ الْأَقَلُّونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا مَنْ قَالَ هَكَذَا وَهَكَذَا عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ وَقُدَّامِهِ وَخَلْفِهِ وَقَلِيلٌ مَا هُمْ" ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Dünyāda en ziyāde zengīn ve māldārlardır yevm-i kıyāmette en ziyāde ekall olan ādemler meger ki sağına ve soluna ve önüne ve arkasına böyle böyle diye ve bunlar ise az kimselerdir." Sonra "Yā Ebā Zerr!" buyurdu, ben dahi: "Neᶜam yā Resūlallāh, anam babam sana fedā olsunlar." Efendimiz buyurdu ki "مَا يَسُرُّنِي أَنَّ لِي مِثْلَ أُحُدٍ أُنْفِقُهُ فِي سَبِيلِ اللهِ أَمُوتُ يَوْمَ أَمُوتُ وَأَتْرُكُ مِنْهُ قِيرَاطَيْنِ" Yaᶜnī "Benī şād ve mesrūr etmez ki bana Uhud dağı kadar māl olup da onu fī-sebīlillāh infāk edeyim ve öldüğüm vaktte ondan iki kīrātı terk edeyim." Ben dahi: "Yā Resūlallāh yāhūd iki kantar mı?" deyince, efendimiz: "Yok iki kīrāt" sonra "يَا أَبَا ذَرٍّ أَنْتَ تُرِيدُ الْأَكْثَرَ وَأَنَا أُرِيدُ الْأَقَلَّ"[186] buyurdu yaᶜnī yā "Ebā Zerr, sen en çoğunu istersin ve ben isem onun en ekallini isterim" dedi. İşte Resūl-i ekrem bunu ister ve sen ey yehūdiyyenin oğlu dersin ki ᶜAbdurrahmān b. ᶜAvf'ın terk ettiği nesnede bir beᵓs yoktur, sen kizb edip iftirā ettin ve o ki söyleyen kizb etti." Ve Kaᶜb ise ondan havf edip bir karşılığını redd etmemiş tā ki Ebū Zerr çıkıp gitmiştir.

---

186 Bkz. Buhārī, 8/60, no: 6268.

[وبلغنا أن عبد الرحمن بن عوف قدمت عليه عير من اليمن فضجت المدينة ضجة واحدة فقالت عائشة رضي الله عنها ما هذا قيل عير قدمت لعبد الرحمن قالت ''صدق الله ورسوله صلى الله عليه وسلم'' [104] فبلغ ذلك عبد الرحمن فسألها فقالت سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول ''إِنِّي رَأَيْتُ الْجَنَّةَ فَرَأَيْتُ فُقَرَاءَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْمُسْلِمِينَ يَدْخُلُونَ سَعْيًا وَلَمْ أَرَ أَحَداً مِنَ الْأَغْنِيَاءِ يَدْخُلُهَا مَعَهُمْ إِلَّا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ يَدْخُلُهَا مَعَهُمْ حَبْوًا'' فقال عبد الرحمن إن العير وما عليها في سبيل الله وإن إرقاءها أحراراً لعلي أدخلها معهم سعياً وبلغنا أن النبي صلى الله عليه وسلم قال لعبد الرحمن بن عوف ''أَمَا إِنَّكَ أَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أَغْنِيَاءِ أُمَّتِي وَمَا كِدْتَ أَنْ تَدْخُلَهَا إِلَّا حَبْواً'']

Ve dahi bize bālig oldu ki ʿAbdurrahmān b. ʿAvf'a Yemen'den bir kārbān gelmiş ve Medīne ahālīsi o vaktte kāmilen şādlıklarından birlikte çağrışıp seslerini kaldırmışlar. Ümmü'l-müʾminīn ʿĀişetu's-Sıddīka "Bu nedir?" diye sormuş ve "ʿAbdurrahmān'a bir kārbān gelmiş" diye haber verildikte, Hazret-i ʿĀişe ''صدق الله ورسوله صلى الله عليه وسلم'' diye söylemiş. Ve bu kelime ʿAbdurrahmān'ın semʿine vāsıl olucak Hazret-i ʿĀişe'den onu suʾāl etmiş, o dahi demiş ki ben efendimizden işittim buyururdu ki ''إِنِّي رَأَيْتُ الْجَنَّةَ فَرَأَيْتُ فُقَرَاءَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْمُسْلِمِينَ يَدْخُلُونَ سَعْيًا وَلَمْ أَرَ أَحَداً مِنَ الْأَغْنِيَاءِ يَدْخُلُهَا مَعَهُمْ إِلَّا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ يَدْخُلُهَا مَعَهُمْ حَبْوًا'' ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Tahkīkan ben cenneti gördüm ve fukarā ve muhācirīn ve müslimīn saʿy ile ona dāhil olmakta olduklarını gördüm ve ʿAbdurrahmān b. ʿAvf'tan gayrı agniyā-i müslimīnden onlarla berāber giren bir kimse görmedim, ancak ʿAbdurrahmān dahi onlarla dört ayak üzere yürüyerek girer idi." O vaktte ʿAbdurrahmān: "Bu kārbānda gelen develerle yükleri fī-sebīlillāh olsunlar ve bunlarla olan rakīk ve ʿabīd dahi ahrār olsunlar, ola ki ben dahi saʿy ile onlarla berāber cennete dāhil olayım" diye o ʿazīm kārbānı fī-sebīlillāh infāk edip develerle yüklerini kāmilen bezl ve onunla tasadduk etmiş ve ahmāl ve cimāl ile mevcūd bulunan ʿabīdi kāffeten ʿıtk ve āzād eylemiş. Ve dahi bize bālig olmuş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz, ʿAbdurrahmān'a buyurmuş ki ''أَمَا إِنَّكَ أَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أَغْنِيَاءِ أُمَّتِي وَمَا كِدْتَ أَنْ تَدْخُلَهَا إِلَّا حَبْواً''[187] Yaʿnī

187 Bkz. et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Kebīr*, 1/129, no: 264; *Hilyetu'l-Evliyā*, 1/98.

"Sen isen benim ümmetimin agniyāsından en evvel cennete duhūl eden ādem sensin velākin ancak dört ayak üzere girersin" ki bu sūretle olmasaydı girişmeğe yanaşamazdın demek olur.

[ويحك أيها المفتون فما احتجاجك بالمال وهذا عبد الرحمن في فضله وتقواه وصنائعه المعروف وبذله الأموال في سبيل الله مع صحبته لرسول الله صلى الله عليه وسلم وبشراه بالجنة أيضاً يوقف في عرصات القيامة وأهوالها بسبب ماله كسبه من حلال للتعفف ولصنائع المعروف وأنفق منه قصداً وأعطي في سبيل الله سمحا منع من السعي إلى الجنة مع الفقراء المهاجرين وصار يحبو في آثارهم حبوا فما ظنك بأمثالنا الغرقى في فتن الدنيا وبعد فالعجب كل العجب لك يا مفتون تتمرغ في تخاليط الشبهات والسحت وتتكالب على أوساخ الناس وتتقلب في الشهوات والزينة والمباهاة وتتقلب في فتن الدنيا ثم تحتج بعبد الرحمن وتزعم أنك إن جمعت المال فقد جمعه الصحابة كأنك أشبهت السلف وفعلهم ويحك إن هذا من قياس إبليس ومن فتياه لأوليائه وسأصف لك أحوالك وأحوال السلف لتعرف فضائحك وفضل الصحابة ولعمري لقد كان لبعض الصحابة أموال أرادوها للتعفف والبذل في سبيل الله فكسبوا حلالاً وأكلوا طيباً وأنفقوا قصداً وقدموا فضلاً ولم يمنعوا منها حقاً ولم يبخلوا بها لكنهم جادوا لله بأكثرها وجاد بعضهم بجميعها وفي الشدة آثروا الله على أنفسهم كثيراً فبالله أكذلك أنت والله إنك لبعيد الشبه بالقوم وبعد فإن أخيار الصحابة كانوا للمسكنة محبين ومن خوف الفقر آمنين وبالله في أرزاقهم واثقين وبمقادير الله مسرورين وفي البلاء راضين وفي الرخاء شاكرين وفي الضراء صابرين وفي السراء حامدين وكانوا لله متواضعين وعن حب العلو والتكاثر ورعين لم ينالوا من الدنيا إلا المباح لهم بالبلغه منها وزجوا الدنيا وصبروا على مكارهها وتجرعوا مرارتها وزهدوا في نعيمها وزهراتها فبالله أكذلك أنت ولقد بلغنا أنهم كانوا إذا أقبلت الدنيا عليهم حزنوا وقالوا ذنب عجلت عقوبته من الله وإذا رأوا الفقر مقبلاً قالوا مرحباً بشعار الصالحين وبلغنا أن بعضهم كان إذا أصبح وعند عياله شيء أصبح كئيباً حزيناً وإذا لم يكن عندهم شيء أصبح فرحاً مسروراً فقيل له إن الناس إذا لم يكن عندهم شيء حزنوا وإذا كان عندهم شيء فرحوا وأنت لست كذلك قال إني إذا أصبحت وليس عند عيالي شيء فرحت إذ كان لي برسول الله صلى الله عليه وسلم أسوة وإذا كان عند عيالي شيء اغتممت إذ لم يكن لي بآل محمد أسوة وبلغنا أنهم كانوا إذا سلك بهم سبيل الرخاء حزنوا وأشفقوا وقالوا ما لنا وللدنيا وما يراد بها فكأنهم على جناح خوف وإذا سلك بهم سبيل البلاء فرحوا واستبشروا وقالوا الآن تعاهدنا ربنا]

Sana yazıklar olsun ey meftūn, ᶜAbdurrahmān b. ᶜAvf bu fazl ve bu takvā ve bu sunᶜ-ı maᶜrūf ve fī-sebīlillāhta olan bu bezl-i emvāl ve infākı ve ᶜaleyhi's-selām efendimize şeref-i sohbeti ve cennet ile büşrāsı ve müjdesi ile ᶜarasāt-ı kıyāmet ve ehvālinde sunᶜ-ı maᶜrūf ve taᶜaffüf ve nafaka-i fukarā için helālden kesb ettiği māl için tevkīf ve fukarā-i muhācirīn ile dört ayak üzere artları sonra girdiği ve cemᶜ ettiği mālı fī-sebīlillāh iᶜtā ve onunla kasden semh ettiği hālde saᶜy ile duhūl-i cennetten kendisi memnūᶜ olunca sen onun mālı ile senin bu ihticācın nedir ve bizim gibi fiten-i dünyāya müstagrak olanlara zannın nedir? Pes ez-īn ᶜaceb ve çok ᶜacebdir ki ey meftūn, sen tehālīt-i şübühāt u muharremātta yuvarlanıp evsāh-ı nās üzere tekālüb ve tehāsum ederek şehevāt ve zīnet ve mübāhātta takallüb ve bu mertebede fiten-i dünyāda takallüb edip de ᶜAbdurrahmān ile nice ihticāc edersin? Sen zuᶜm edersin ki mālı cemᶜ ettinse de sahābe-i kirām dahi onu cemᶜ etmişler, sanki selefe māl ve fiᶜlde [106] müşābehet etmişsin! Sana yazıklar olsun! Bu, iblīs-i laᶜīnin kıyāsından ve evliyāsına olan fetāvāsındandır. Ben senin ahvālin ve selefin ehvāllerini vasf edeceğim tā ki senin fezāihin ve onların yaᶜnī sahābenin fezāilini bilesin. Ben kendi ᶜömrüme kasem ederim ki fi'l-hakīka sahābe-i kirāmın baᶜzısına māl var idi ki taᶜaffüf ve fī-sebīlillāh onu infāk etmek için onu istemişlerdi ve onu helālden kazanıp helāl olarak ondan ekl ve kasden fī-sebīlillāh bezl ve fazlasını āhirete takdīm edip ondan bir hakkı menᶜ etmemişler ve onunla buhl etmemişler, ancak Allāhu taᶜālā için ekser-i māllarıyla cömertlik etmişler ve baᶜzıları dahi cemīᶜisi ile cūd edip ve fi'ş-şiddet nefslerine Allāh'ın rızāsını īsār etmişler ve çokça īsār eylemişler. Sen Allāh'ı seversen sen böylece misin? Vallāhi sen kavme şebīh olmaktan uzak ve baᶜīdsin! Pes ez-īn ahyār-ı sahābe meskenete muhibb ve havf-ı fakrdan emīn ve rızklarıyla Allāhu taᶜālāya vāsık ve Allāh'ın mekādīriyle mesrūr ve belāda rāzī ve rehāda şākir ve darrāda sābır ve serrāda hāmid ve Allāh'a mütevāziᶜ ve hubb-ı ᶜulüvv ü tekāsürden mütevarriᶜ ve zāhid idiler, mübāhın gayrısına dünyādan nāil olmazlardı, mikdār-ı kifāye ile kāniᶜ ve rāzī olup dünyāyı atmışlardı ve mekārihine sabr edip acılığını yutmuşlardı ve naᶜīm ve zehrātından tezehhüd edip iᶜrāz etmişlerdi,

Allāhı seversen sen böylece misin? Tahkīkan bize bālig olmuş ki onlar, dünyā onlara mukbil olmuş olsa hüzn edip derlerdi ki "Bu bir günāhtır ki Allāhu taᶜālādan ᶜukūbeti taᶜcīl olunmuş." Ve eger bir fakr ve yoksulluk onlara ikbāl etmiş olsa sevinip şiᶜār-ı sulehāya merhabā derlerdi. Ve dahi bize bālig oldu ki baᶜzıları sabāh edip kendi ehl ve ᶜayāli ᶜindinde bir şeyᵓ bulursa mahzūn ve gamnāk olurdu ve eger onlarda bir şeyᵓ bulmazsa sevinip şād olurdu. Ve ona denilmiş ki "Nās ᶜindlerinde bir şeyᵓ bulmasalar hüzn ederler ve eger bir şeyᵓ yanlarında bulurlarsa şād olurlar hālbuki sen böyle değilsin?" O dahi demiş ki "Eger ben sabāh edip gördüm ki benim ehl ve ᶜayālimin ᶜindinde bir şeyᵓ yoktur, sevinip şād olurum, çünkü Resūlullāh ile iktidām olmuş olur. Ve eger ᶜayālimin ᶜindinde bir şeyᵓ bulursam gamnāk olurum, çünkü bana āl-i Muhammed'e bir iktidāᵓ olmamış olur." Ve dahi bize bālig oldu ki onlar eger sebīl-i rehāda sülūk etmiş olurlarsa hüzn edip havf ederlerdi ve "Bizim ile dünyāya ve dünyā ile murād olunan şeylere nemiz vardır!" Sanki cenāh-ı havf üzeredirler. Ve eger onlarla sebīl-i belā ile sülūk olunmuş olsa şād olup mesrūr ve müstebşir olurlardı ve "El-ān bizim rabbimiz bizi teᶜāhüd buyurmuş" derlerdi.

[فهذه أحوال السلف ونعتهم وفيهم من الفضل أكثر مما وصفنا فبالله أكذلك أنت إنك لبعيد الشبه بالقوم وسأصف لك أحوالك أيها المفتون ضداً لأحوالهم وذلك أنك تطغي عند الغنى وتبطر عند الرخاء وتمرح عند السراء وتغفل عن شكر ذي النعماء وتغبط عند الضراء وتسخط عند البلاء ولا ترضى بالقضاء نعم وتبغض الفقر وتأنف من المسكنة وذلك فخر المرسلين وأنت تأنف من فخرهم وأنت تدخر المال وتجمعه خوفاً من الفقر وذلك من سوء الظن بالله عز وجل وقلة اليقين بضمانه وكفى به إثماً وعساك تجمع المال لنعيم الدنيا وزهرتها وشهواتها ولذاتها ولقد بلغنا أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ''شِرَارُ أُمَّتِي الَّذِينَ غُذُوا بِالنَّعِيمِ فَرَبَتْ عَلَيْهِمْ أَجْسَامُهُمْ'' وبلغنا أن بعض أهل العلم قال ليجيء يوم القيامة قوم يطلبون حسنات لهم فيقال لهم ﴿وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ﴾ وأنت في غفلة قد حرمت نعيم الآخرة بسبب نعيم الدنيا فيا لها حسرة ومصيبة نعم وعساك أن تجمع المال للتكاثر والعلو والفخر

والزينة في الدنيا وقد بلغنا أنه من طلب الدنيا للتكاثر أو للتفاخر لقي الله وهو عليه غضبان وأنت غير مكترث بما حل بك من غضب ربك حين أردت التكاثر والعلو نعم وعساك المكث في الدنيا أحب إليك من النقلة إلى جوار الله فأنت تكره لقاء الله والله للقائك أكره وأنت في غفلة وعساك تأسف على ما فاتك من عرض الدنيا وقد بلغنا أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ''مَنْ أَسِفَ عَلَى دُنْيًا فَاتَتْهُ اِقْتَرَبَ مِنَ النَّارِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ وَقِيلَ سَنَةٍ'' وأنت تأسف على ما فاتك غير مكترث بقربك من عذاب الله نعم ولعلك تخرج من دينك أحياناً لتوفير دنياك وتفرح بإقبال الدنيا عليك وترتاح لذلك سروراً بها وقد بلغنا أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ''مَنْ أَحَبَّ الدُّنْيَا وَسُرَّ بِهَا ذَهَبَ خَوْفُ الْآخِرَةِ مِنْ قَلْبِهِ'' وبلغنا أن بعض أهل العلم قال إنك تحاسب على التحزن على ما فاتك من الدنيا وتحاسب بفرحك في الدنيا إذا قدرت عليها وأنت فرح بدنياك وقد سلبت الخوف من الله تعالى وعساك تعنى بأمور دنياك أضعاف ما تعنى بأمور آخرتك وعساك ترى مصيبتك في معاصيك أهون من مصيبتك في انتقاص دنياك ونعم وخوفك من ذهاب مالك أكثر من خوفك من الذنوب وعساك تبذل للناس ما جمعت من الأوساخ كلها للعلو والرفعة في الدنيا وعساك ترضى المخلوقين مساخطاً لله تعالى كيما تكرم وتعظم ويحك فكأن احتقار الله تعالى لك في القيامة أهون عليك من احتقار الناس إياك وعساك تخفى من المخلوقين مساويك ولا تكترث باطلاع الله عليك فيها فكأن الفضيحة عند الله أهون عليك من الفضيحة عند الناس فكأن العبيد أعلى عندك قدراً من الله تعالى الله عن جهلك فكيف تنطق عند ذوي الألباب وهذه المثالب فيك أف لك متلوثاً بالأقذار وتحتج بمال الأبرار هيهات هيهات ما أبعدك عن السلف الأخيار]

İşte ahvāl-i selef bunlardır ve naᶜtları dahi budur ve bizim vasf ettiğimizden ziyāde onlarda fazl vardır. sen Allāh'ın seversin, sen böylece misin? Tahkīkan kavme müşābih olmaktan be-gāyet baᶜīd uzaksın. Artık senin ahvālin sana vasf edeceğim, şöyle ki sen ey meftūn senin kāffe-i ahvālin onların ahvāline zıddırlar, şöyle ki sen zenginlik ᶜindinde yaᶜnī gınā ve tüvāngerlikte sen tugyānlık edersin ve rahā katında batarlık edersin ve serrāda ferah-nāk olursun ve niᶜam sāhibinin şükrānesini unutup ondan gaflet edersin ve darrā vaktinde gıbta edersin ve belā vaktinde gücenip sehat edersin ve kazāya rāzī olmazsın. Evet fukarāyı bugz [107] edersin ve meskenetten ᶜārlanıp teᵓennüf eylersin hālbuki meskenet fahr-i mürselīn idi ve sen fahrlarından enfe ve istikbār edersin ve

havf-ı fakrdan mālı toplayıp iddihār eylersin ve bu ise Allāhu taᶜālāya sūᵓ-i zann ve kıllet-i yakīn damānındandır ki erzākın iᶜtāsına olan tekeffül ve damānına kıllet-i iᶜtimāddandır ve bu günāh ise helākına kāfī bir günāhtır. Ve ola ki dünyānın naᶜīm ve zehretine ve şehevāt ve lezzātına mālı toplarsın hālbuki bize bālig olmuş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "شِرَارُ أُمَّتِي الَّذِينَ غُذُوا بِالنَّعِيمِ فَرَبَتْ عَلَيْهِمْ أَجْسَامُهُمْ"[188] Yaᶜnī "Benim ümmetimin eşrārları o kimselerdir ki naᶜīm ile gızālanıp ecsāmları naᶜīm ile beslenmiş olur." Ve bize bālig olmuş ki ehl-i ᶜilmin baᶜzısı demiş ki yevm-i kıyāmette ᶜarsa-i mahşere birtakım ādemler gelip hasenātlarını taleb ederler ve onlara denilir ki siz kendi tayyibātınızı hayāt-ı dünyāviyyenizde izhāb ettiniz yaᶜnī hayāt-ı dünyāviyyenizde siz tayyibātınızla istimtāᶜ ettiniz. İşte o hālde naᶜīm-i dünyā sebebiyle naᶜīm-i āhiretten mahrūm olup da sen kendi kendinden bī-haber ve gāfilsin. Ve niᶜmet-i āhiretten mahrūm kalmaklığın ne bir büyük ve ᶜazīm hasrettir ve ne ᶜacīb ve şedīd bir musībettir! Evet mümkindir ki sen mālı dünyāda tekāsür ve ᶜulüvv ve fahr ve zīnet için toplarsın ve bize bālig olmuş ki tahkīkan kim ki dünyāda tekāsür ve tefāhur için mālı taleb ederse Allāhu taᶜālāya ona gazbān olduğu hālde mülākī olur hālbuki sen ᶜulüvv ve tekāsürü istediğin vaktte bunun için senin rabbinden sana hulūl eden gazabından bir keder ve bāk ve pervā ve mübālātın olmazdı. Evet ola ki dünyāda durmaklığın Allāhu taᶜālānın civārına naklet etmekten dahi sana daha ziyāde sevgili ve ehabbdır ve bununla sanki likāullāhtan hoşlanmaz gibisin hālbuki o hālde Allāhu taᶜālā dahi daha ziyāde likāndan hoşlanmaz olur sen bunda dahi gaflettesin ve mümkin ki ᶜarz-ı dünyādan sana geçip fāit olan nesne için müteᵓessif olursun. Ve bize bālig olmuş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ أَسِفَ عَلَى دُنْيَا فَاتَتْهُ اِقْتَرَبَ مِنَ النَّارِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ وَقِيلَ سَنَةٍ"[189] Yaᶜnī "Kim ki ondan geçip fāit olan dünyāya esef edip keder ederse āteşten bir māhlık meyseresi yaklaşmış olur." Ve denilmiş ki "Bir senelik meyseresi

---

188 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 262; *Musnedu*'l-Bezzār, 16/243, no: 9415; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 7/372; "شِرَارُ أُمَّتِي الَّذِينَ وُلِدُوا فِي النَّعِيمِ" şeklinde.

189 *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 3/197, no: 6147.

yanaşmış olur" hālbuki sen senden geçen dünyāya bī-bāk ve bī-pervā teᵓessüf edip ᶜindallāhtan mütekarrib olduğuna mübālātın olmazdı. Evet ola ki baᶜzı ahyānda senin dünyān tevkīri için dīninden çıkıp sana dünyānın ikbāliyle şādān olup ve onun sürūruyla mürtāh olursun. Ve bize bālig olmuş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ أَحَبَّ الدُّنْيَا وَسُرَّ بِهَا ذَهَبَ خَوْفُ الْآخِرَةِ مِنْ قَلْبِهِ"[190] Yaᶜnī "Kim ki dünyāyı muhabbet edip onunla mesrūr olduysa onun kalbinden havf-ı āhiret zāhib olur." Ve dahi bize bālig olmuş ki ehl-i ᶜilmin baᶜzısı demiş ki dünyādan sana fāit ve senden geçip ve zāhib olan nesneye olan esef ve hüzn ve tahassürün üzerine muhāsebe olursun ve kezālik dünyāya muktedir olduğun vaktte onunla olan sevinç ve efrāhın üzerine muhāsib olursun hālbuki sen dünyān ile şādān olup Allāhu taᶜālānın korkusunu senin kalbinden selb ve ihrāc etmişsin. Ve ola ki umūr-ı dünyāviyyenize olan iᶜtināᵓ ve himmetin umūr-ı āhiretine olan himmet ve iᶜtinākın azᶜāf-ı muzāᶜafasıdır ki umūr-ı āhirete bir mertebe iᶜtinā eder isen umūr-ı dünyāviyyeye on mertebe ziyāde iᶜtinā eylersin. Ve ola ki maᶜsiyetlerinde olan musībetini dünyālığın intikāsında olan musībetinden ehaff ve ehven görürsün ve mālının zehābından olan korkuluk ve havfın zünūb ve günāhların korkuluk ve havfından daha ziyāde çoktur. Ve ola ki dünyāda irtifāᶜ ve ᶜulüvvün için evsāhtan toplayıp cemᶜ ettiğin cemīᶜ-i mevcūdunu nāsa bezl eylersin. Ve ola ki ᶜinde'n-nās mükerrem ve muᶜazzam olmaklığın için rabbına müshit olduğun hālde mahlūkunu irzā edersin sanki rūz-i cezāda Allāhu taᶜālā sana ᶜameline göre edeceği tahkīri dünyāda sana nāsın ihtikārından daha ziyāde kolay ve hafīf ve ehvendir. Ve ola ki mahlūktan ᶜuyūbunu ihfā edersin ve Allāhu taᶜālānın ona olan ıttılāᶜına ve sende bu mesāvī ve ᶜuyūbu görüp vākıf olmaklığına senin bir mübālātın olmaz sanki Allāhu taᶜālānın katında senin fazīhat ve rüsvāylığın nās ᶜindinde olan fazīhat ve rüsvāylığından daha ziyāde āsān ve ehvendir, sanki ᶜabīdin kadri sende Allāhu taᶜālānın kadrinden daha ziyāde yüce ve aᶜlādır. Senin bu nādānlık ve cehlinden Zāt-ı Zü'l-Celāl müteᶜālī ve berterdir, kaldı ki sende bu ᶜuyūb ve nevākıs var iken as-

190 *Hilyetu'l-Evliyā*, 7/79.

hāb-ı ᶜukūl katında nice nutk edersin, sana üff olsun! أف lügatte zamm-ı elif ile kulak çirki ve ᶜinde'l-baᶜz tırnak arasında olan kir, vesah-ı zufr gibi ve baᶜzıları ᶜindinde parmak üstünde olan vesahtır ve dahi harekāt-ı selāse ile ve tenvīn ile ve tenvīnsiz bir kelimedir ki vakt-i melālette mütezaccir olduğu hālette telaffuz ederler, lāfızın hüznüne ve tazaccürüne delālet eder ve bu makāmda dahi ondan murād olunan maᶜnā bu maᶜnāyı ahīrdir yaᶜnī hayfā sen bu akzār ile bulaşık iken ebrārın mālı ile ahyār ve ebrāra müteşebbih olursun, uzaktır uzaktır! Ahyār-ı selefe müşābih olmaktan ne ᶜaceb uzak ve çok baᶜīdsin!

[والله لقد بلغني أنهم كانوا فيما أحل لهم أزهد منكم فيما حرم عليكم إن الذي لا بأس به عندكم كان من الموبقات عندهم وكانوا للزلة الصغيرة أشد استعظاما منكم لكبائر المعاصي فليت أطيب مالك وأحله مثل شبهات أموالهم وليتك أشفقت من سيئاتك كما أشفقوا على حسناتهم أن لا تقبل ليت صومك على مثال إفطارهم وليت اجتهادك في العبادة مثل فتورهم ونومهم وليت جميع حسناتك مثل واحدة من سيئاتهم وقد بلغني عن بعض الصحابة أنه قال غنيمة الصديقين ما فاتهم من الدنيا ونهمتهم ما زوى عنهم منها فمن لم يكن كذلك فليس معهم في الدنيا ولا معهم في الآخرة فسبحان الله كم بين الفريقين من التفاوت فريق خيار الصحابة في العلو عند الله وفريق أمثالكم في السفالة أو يعفو الله الكريم بفضله]

Vallāhi bana bālig olmuş ki onlar yaᶜnī sahābe-i ᶜizām hazerātı onlara helāl olmuş olan şeylerde zühdleri sizin üzerinize tahrīm olunan muharremātın ictinābında olan zühdünüzden [108] daha çok ziyāde idi ki sizde lā-beʾs olan şeyʾ onlarda mühlikāttan idi ve zellet-i sagīreye onların istiᶜzāmları sizin kebāir-i meᶜāsīye olan istiᶜzāmınızdan daha ziyāde eşedd idi. Kāşki senin en ziyāde tayyib ve helāl olan mālın onların şübheli olan mālları gibi olaydı ve kāşki onların hisābının ᶜadem-i kabūlleri havfı kadar senin seyyiʾātının havfı sende olaydı, kāşki senin sıyāmın onların iftārları gibi olaydı ve ᶜibādete senin ichādın kāşki onların fütūr ve nevmleri gibi olaydı ve senin cemīᶜ-i hasenātın kāşki onların bir seyyiʾeleri gibi olaydı, çünkü "Hasenātü'l-ebrār seyyiʾātu'l-mukarrebīn" denilmiştir yaᶜnī "Ebrārın hasenātı mukarrebīnin seyyiʾātıdır" ki ebrār hasene zuᶜm ettiği şeyʾ mukarrebīn onu seyyiʾe ᶜadd eder ki bu iᶜtibār ile

sen hasenāt diye zuᶜm ettiğin şeyᵓ onlar seyyiᵓe ᶜadd ettikleri eşyānın birisi gibi olaydı. Ve bana baᶜzı sahābenin üzerine rivāyeten bālig olmuş ki o sahābī demiş ki "Sıddīkīnin ganīmetleri onlardan geçip dünyādan fāit olan şeydir ve himmet ve maksadları dahi ondan üzerine makbūz ve münzevā olan şeydir." İşte bu sıfatla muttasıf olmayanlar ve böylece bulunmayanlar ne dünyāda onlarla berāber olurlar ve ne de āhirette. Fe-subhānallāhi ferīkayn beyninde ne kadar tefāvüt vardır ki ᶜindallāh ahyār-ı sahābenin ferīki ne derecede ᶜālīdirler ve emsālinizin ferīki ne rāddeye nāzil ve sāfildirler meger ki Zāt-ı Zü'l-Celāl fazl u kereminden ᶜafv ü magfiret eder.

[وبعد فإنك إن زعمت أنك متأس بالصحابة بجمع المال للتعفف والبذل في سبيل الله فتدبر أمرك ويحك هل تجد من الحلال في دهرك كما وجدوا في دهرهم أو تحسب أنك محتاط في طلب الحلال كما احتاطوا لقد بلغني أن بعض الصحابة قال كنا ندع سبعين بابا من الحلال مخافة أن نقع في باب من الحرام أفتطمع من نفسك في مثل هذا الاحتياط لا ورب الكعبة ما أحسبك كذلك ويحك كن على يقين أن جمع المال لأعمال البر مكر من الشيطان ليوقعك بسبب البر في اكتساب الشبهات الممزوجة بالسحت والحرام وقد بلغنا أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال "مَنِ اجْتَرَأَ عَلَى الشُّبُهَاتِ أَوْشَكَ أَنْ يَقَعَ فِي الْحَرَامِ" أيها المغرور أما علمت أن خوفك من اقتحام الشبهات أعلى وأفضل وأعظم لقدرك عند الله من اكتساب الشبهات وبذلها في سبيل الله وسبيل البر بلغنا ذلك عن بعض أهل العلم قال لأن تدع درهماً واحداً مخافة أن لا يكون حلالاً خير لك من أن تتصدق بألف دينار من شبهة لا تدري أيحل لك أم لا فإن زعمت أنك أتقى وأورع من أن تتلبس بالشبهات وإنما تجمع المال بزعمك من الحلال للبذل في سبيل الله ويحك إن كنت كما زعمت بالغاً في الورع فلا تتعرض للحساب فإن خيار الصحابة خافوا المسألة وبلغنا أن بعض الصحابة قال ما سرني أن أكتسب كل يوم ألف دينار من حلال وأنفقه في طاعة الله ولم يشغلني الكسب عن صلاة الجمعة قالوا ولم ذاك رحمك الله قال لأني غني عن مقام يوم القيامة فيقول عبدي من أين اكتسبت وفي أي شيء أنفقت فهؤلاء المتقون كانوا في جدة الإسلام والحلال موجود لديهم تركوا المال وجلا من الحساب مخافة أن لا يقوم خير المال بشره وأنت بغاية الأمن والحلال في دهرك مفقود تتكالب على الأوساخ ثم تزعم أنك تجمع المال من الحلال ويحك أين الحلال فتجمعه وبعد فلو كان الحلال موجوداً لديك أما تخاف أن يتغير

عند الغنى قلبك وقد بلغنا أن بعض الصحابة كان يرث المال الحلال فيتركه مخافة أن يفسد قلبه أفتطمع أن يكون قلبك أنقى من قلوب الصحابة فلا يزول عن شيء من الخلق في أمرك وأحوالك لئن ظننت ذلك لقد أحسنت الظن بنفسك الأمارة بالسوء ويحك إني لك ناصح أرى لك أن تقنع بالبلغة ولا تجمع المال لأعمال البر ولا تتعرض للحساب فإنه بلغنا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال ''مَنْ نُوقِشَ الحِسَابَ عُذِّبَ'' وقال عليه السلام ''يُؤْتَى بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَقَدْ جَمَعَ مَالاً مِنْ حَرَامٍ وَأَنْفَقَهُ فِي حَرَامٍ فَيُقَالُ اذْهَبُوا بِهِ إِلَى النَّارِ وَيُؤْتَى بِرَجُلٍ قَدْ جَمَعَ مَالاً مِنْ حَرَامٍ وَأَنْفَقَهُ فِي حَلَالٍ فَيُقَالُ اذْهَبُوا بِهِ إِلَى النَّارِ وَيُؤْتَى بِرَجُلٍ قَدْ جَمَعَ مَالاً مِنْ حَلَالٍ وَأَنْفَقَهُ فِي حَلَالٍ فَيُقَالُ لَهُ قِفْ لَعَلَّكَ قَصَّرْتَ فِي طَلَبِ هَذَا بِشَيْءٍ مِمَّا فُرِضَتْ عَلَيْكَ مِنْ صَلَاةٍ لَمْ تُصَلِّهَا لِوَقْتِهَا وَفَرَّطْتَ فِي شَيْءٍ مِنْ رُكُوعِهَا وَسُجُودِهَا وَوُضُوئِهَا فَيَقُولُ لَا يَا رَبِّ كَسَبْتُ مِنْ حَلَالٍ وَأَنْفَقْتُ فِي حَلَالٍ وَلَمْ أُضَيِّعْ شَيْئاً فَرَضْتَ عَلَيَّ فَيُقَالُ لَعَلَّكَ اخْتَلْتَ فِي هَذَا الْمَالِ فِي شَيْءٍ مِنْ مَرْكَبٍ أَوْ ثَوْبٍ اَوْ بَاهَيْتَ بِهِ فَيَقُولُ لَا يَا رَبِّ لَمْ أَخْتَلَّ وَلَمْ أَبَاهِ فِي شَيْءٍ فَيُقَالُ لَعَلَّكَ مَنَعْتَ حَقَّ أَحَدٍ أَمَرْتُكَ أَنْ تُعْطِيَهُ مِنْ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَيَقُولُ لَا يَا رَبِّ كَسَبْتَ مِنْ حَلَالٍ وَأَنْفَقْتَ فِي حَلَالٍ وَلَمْ أُضَيِّعْ شَيْئاً مِمَّا فَرَضْتَ عَلَيَّ وَلَمْ أَخْتَلَّ وَلَمْ أُبَاهِ وَلَمْ أُضَيِّعْ حَقَّ أَحَدٍ أَمَرْتَنِي أَنْ أُعْطِيَهُ قَالَ فَيَجِيءُ أُولَئِكَ فَيُخَاصِمُونَهُ فَيَقُولُونَ يَا رَبِّ أَعْطَيْتَهُ وَأَغْنَيْتَهُ وَجَعَلْتَهُ بَيْنَ أَظْهُرِنَا وَأَمَرْتَهُ أَنْ يُعْطِيَنَا فَإِنْ كَانَ أَعْطَاهُمْ وَمَا ضَيَّعَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئاً مِنَ الْفَرَائِضِ وَلَمْ يَخْتَلَّ فِي شَيْءٍ فَيُقَالُ قِفِ الْآنَ هَاتِ شُكْرَ كُلِّ نِعْمَةٍ أَنْعَمْتُهَا عَلَيْكَ مِنْ أَكْلَةٍ أَوْ شُرْبَةٍ أَوْ لَذَّةٍ فَلَا يَزَالُ يَسْأَلُ'' ويحك فمن ذا الذي يتعرض لهذه المسألة التي كانت لهذا الرجل الذي تقلب في الحلال وقام بالحقوق كلها وأدى الفرائض بحدودها حوسب هذه المحاسبة فكيف ترى يكون حال أمثالنا الغرقى في فتن الدنيا وتخاليطها وشبهاتها وزينتها]

Pes ez-īn eger sen kendi nefsinde zuᶜm ettinse ki taᶜaffüf ve fī-sebīlillāh bezl ve infāk etmek için cemᶜ-i mālda sahābe-i kirāma muktedīsin, artık sen kendi emrine tefekkür [109] ve tedebbür edip gör ki onlar kendi dehrlerinde buldukları māl-ı helāl gibi sen kendi dehrinde helāl mālı bulabilir misin ve onlar helālin talebinde ihtiyāt ettikleri gibi kendini muhtāt mı zann edersin? Tahkīkan bana bālig olmuş ki sahābenin biri demiş ki "Harāmdan bir kapıya düşmek korkusundan helālden yetmiş kapıyı terk ederdik." Kaldı ki sen kendi nefsinde bu gibi ihtiyātı tamaᶜ eder misin, yok! Rabb-i Kaᶜbe'ye ben kasem ederim ki ben seni böylece

hisāb etmem yaᶜnī öylece seni zann edemem, sana yazıklar olsun! Sen yakīnen bil ve iᶜtimād eyle ki aᶜmāl-i birre mālın cemᶜi şeytānın mekrindendir ki birrin sebebiyle sehat ve harāma memzūc olan şübhelilerin iktisābına düşürmek için bu fikri sana ilkā ve tezyīn etmiştir. Tahkīkan bize bālig olmuş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنِ اجْتَرَأَ عَلَى الشُّبُهَاتِ أَوْشَكَ أَنْ يَقَعَ فِي الْحَرَامِ"[191] Yaᶜnī "Kim ki şübühāta mütecāsir olduysa māl-ı harāma düşmeğe yaklaşmış olur." Sen ey magrūr, sen hālā bilmedin mi ki iktihām-ı şübühāttan senin korkun kadarı, iktisāb-ı şübühāt ve fī-sebīlillāh ve sebīl-i meberrātta bezl ve infāk etmekten ᶜindallāh berter ve yüce ve daha ziyāde aᶜzam ve efdal ve aᶜlādır. Ehl-i ᶜilmin baᶜzısı üzerine rivāyeten bize ulaşıp bālig olmuş ki o ᶜālim demiş ki "Helāl olmamak havfıyla bir dirhemi terk edip almamaklığın senin helāl olup olmadığını bilmediğin māl-ı müştebehten bin ᶜaded altın ile tasadduk etmekten sana yeğdir." Ve eger sen kendi nefsinde zuᶜm edip teyakkun ettin ki şübühāt ile mültebis olmaktan etkā ve evraᶜsın ve fī-sebīlillāh infāk etmek üzere onu ancak helālden cemᶜ edersin, yine sana yazıklar olsun ki farazā senin dediğin gibi olsan dahi ve veraᶜ ve takvāda o mertebeye bālig olsan da kendi nefsini hisāba müteᶜarrız etme, zīrā ki hıyār-ı sahābe mesᵓeleden dahi havf etmişler ki baᶜzu's-sahābe üzerine mervī olarak bize bālig oldu ki o sahābe demiş ki "Beher gün ben helālden bin altını iktisāb ve fī-sebīlillāh onu bezl ve infāk edip beni cemāᶜatle namāzı kılmaktan dahi kesbi meşgūl etmezse de o kesb ve infāk beni şād ve mesrūr etmez." Ve "Niçin seni şād etmez?" denildikte, o dahi: "Çünkü yevm-i kıyāmette mukām olup ey benim kulum sen onu nereden kazandın ve nereye sarf ettin diye suᵓāl ve makāmdan ganīyim" demiş. İşte bu müttakīler onlar İslām'ın bidāyetinde ve helāl māl onlarda mevcūd olduğu hālde hisābın havfından ve hayrı şerrine vefā etmez korkusundan mālı terk etmişler, sen isen bu korkudan emīn olup ve māl-ı helāl senin dehrinde mefkūd iken gāye-i emn ile evsāha müşācere ve muhāsame ve tekālüb edersin sonra helālden mālı cemᶜ ettiğin zuᶜm edersin, sana yazıklar olsun, helāl nerededir ki cemᶜ edersin! Ve takdīren senin yanında helāl olsa dahi sen zengin-

191 Bkz. Buhārī, 1/20, no: 52; Muslim, Musākāt, 20, 3/1219, no: 1599.

likte senin kalbin mütegayyir olmaktan korkmaz mısın? Maᶜa-hāzā bize bālig olmuş ki baᶜzu's-sahābe māl-ı helāle vāris olurdu ve onunla kalbi fesāda uğramak korkusundan onu terk eylerdi. Āyā senin kalbin sahābe kulūbundan etkā olduğuna tamaᶜ mı edersin ki hakktan senin emr ve ahvālinden hīçbir şeyde zāil olmaz mı? Eger sen bunu zannn edip tamaᶜ ettinse artık nefs-i emmāre-i sūᵓ yaᶜnī sūᵓa emr eden nefsine sen hüsn-i zann etmiş olursun, sana yazıklar olsun! Tahkīk ve tahkīkan ben sana nāsıhım ki ben sana münāsib görürüm ki sen kūt-ı zarūrīye kanāᶜat edip aᶜmāl-i birr ile mālı biliktirip cemᶜ etme ve nefsini hisāba müteᶜarrız eyleme, zīrā ki bize bālig oldu ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَـنْ نُوقِـشَ الحِسَـابَ عُـذِّبَ"[192] Yaᶜnī "Kim ki hisābda münākaşa olur ise muᶜazzeb olur." Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "يُؤْتَى بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" ilh. ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Yevm-i kıyāmette bir ādemi celb ve ihzār ederler ki dünyāda harāmdan mālı kazanmış ve harāma onu sarf etmiş, onun hakkında denilir ki "Bunu āteşe götürünüz" ve dīger bir ādemi getirirler ki helālden mālı kazanıp harāma sarf etmiş, bunun hakkında dahi "Onu āteşe götürünüz" denilir ve başka ādemi getirirler ki harāmda mālı biliktirip helāle infāk etmiş, onun hakkında dahi "Onu āteşe götürünüz" denilir ve āher bir ādemi getirirler ki helālden mālı cemᶜ etmiş ve helāle infāk etmiş, o ādeme denilir ki "Sen dur, ola ki sen bunun talebinde senin üzerine farz ettiğim ᶜibādette taksīr etmişsin ki namāzını vaktinde kılmamışsın veyāhūd rükūᶜ ve sücūdunda ve ābdestinde bir tefrīt etmişsin!" Ve o dahi: "Yok yā rabbi, ben onu helālden kazandım ve helāle infāk ettim ve benim üzerime farz ettiğin ᶜibādetten bir şeyᵓ zāyiᶜ etmemişim" dedikte ona denilir ki "Ola ki sen bu māldan bir nesne ile tekebbür ve tefāhur edip bir kimseye bir merkūb veyā bir sevb ile mübāhāt eyledin." Ve o dahi: "Yok yā rabbi, ben onunla bir şeyde ne tekebbür ve ne de mübāhāt ettim" diye cevāb verince ona denilir ki "Ola ki onda zü'l-kurbā ve'l-mesākīn ve ibn-i sebīl gibi bir müstehakkların hakklarını menᶜ etmişsin ki ben onlara iᶜtā etmek için sana emr etmiştim." O dahi: "Yok yā rabbi,

---

192 Buhārī, 1/32, no: 103; 8/111, no: 6536; Muslim, Cenne ve Sıfatu Naᶜīmihā, 4/2204, no: 79.

ben onu helālden kesb ettim ve helālde infāk ettim ve benim üzerime farz ettiğin ʿibādetten bir şeyʾ zāyiʿ etmemişim ve onunla bir tekebbür veyāhūd bir fahr ve mübāhātım olmamıştır ve ondan iʿtāya meʾmūr olduğum ʿatādan dahi bir kimseyi menʿ etmedim ve bir kimsenin hakkını zāyiʿ etmedim" diye cevāb iʿtāsında, onlar gelirler yaʿnī o müstehıkk-ı ʿatāyā gelip onunla muhāsame edip derler ki "Yā rabbi, sen ona verdin ve onu zengīn ettin ve beynimizde iskān ettin ve bize vermek için ona emr ettin." Eger onlara dahi verip onunla ferāizden bir şeyi zāyiʿ etmemiş ve bir nesne ile tekebbür etmemiştir, ona denilir ki "Dur imdi sana inʿām ettiğimiz her bir niʿmetin şükrānesini getir" ki her bir yemek ve içmek ve lezzet görmek şükrāneleri üzerine muhasebe olur durur da kāffesinin hisbānını görmekten zāil olmaz. [110] Sana yazıklar olsun, kimdir o kimse ki bu hisāba müteʿarrız ola! Yaʿnī helālde mütekallib ve bunca hukūkun cemīʿisinde kıyām ve hudūduyla ferāizi edā eden işbu ādeme hāsıl olan işbu mesʾūliyyete kim taʿarruz edebilir ki kendisi böylece muhāsebe olunca sen bizim gibi dünyānın fiten ve tehālīt ve şübühāt ve şehevātında garīk ve zīnetine meftūn olan ādemlerin hāllerini nice görürsün?

[ويحك لأجل هذه المسائل يخاف المتقون أن يتلبسوا بالدنيا فرضوا بالكفاف منها وعملوا بأنواع البر من كسب المال فلك ويحك بهؤلاء الأخيار أسوة فإن أبيت ذلك وزعمت أنك بالغ من الورع والتقى ولم تجمع المال إلا من حلال بزعمك للتعفف والبذل في سبيل الله ولم تنفق شيئاً من الحلال إلا بحق ولم يتغير بسبب المال قلبك عما يحب الله ولم تسخط الله في شيء من سرائرك وعلانيتك ويحك فإن كنت كذلك ولست كذلك فقد ينبغي لك أن ترضى بالبلغة وتعتزل ذوي الأموال إذا وقفوا للسؤال وتستبق مع الرعيل الأول في زمرة المصطفى لا حبس عليك للمسألة والحساب فإما سلامة وإما عطب فإنه بلغنا أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال "يَدْخُلُ صَعَالِيكُ الْمُهَاجِرِينَ قَبْلَ أَغْنِيَائِهِمُ الْجَنَّةَ بِخَمْسِمِائَةِ عَامٍ" وقال عليه السلام "يَدْخُلُ فُقَرَاءُ الْمُؤْمِنِينَ الْجَنَّةَ قَبْلَ أَغْنِيَائِهِمْ فَيَأْكُلُونَ وَيَتَمَتَّعُونَ وَالْآخِرُونَ جُثَاةٌ عَلَى رَكْبِهِمْ فَيَقُول قَبْلَكُمْ طِلْبَتِي أَنْتُمْ حُكَّامُ النَّاسِ وَمُلُوكُهُمْ فَأَرُونِي مَاذَا صَنَعْتُم فِيمَا أَعْطَيْتُكُمْ" وبلغنا أن بعض أهل العلم قال ما سرني أن لي حمر النعم ولا أكون في الرعيل الأول مع محمد صلى الله عليه وسلم وحزبه يا قوم فاستبقوا السباق مع

المخفين في زمرة المرسلين عليهم السلام وكونوا وجلين من التخلف والانقطاع عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وجل المتقين لقد بلغني أن بعض الصحابة وهو أبو بكر رضي الله عنه عطش فاستسقى فأتي بشربة من ماء وعسل فلما ذاقه خنقته العبرة ثم بكى وأبكى ثم مسح الدموع عن وجهه وذهب ليتكلم فعاد في البكاء فلما أكثر البكاء قيل له أكل هذا من أجل هذه الشربة قال نعم بينا أنا ذات يوم عند رسول الله صلى الله عليه وسلم وما معه أحد في البيت غيري فجعل يدفع عن نفسه وهو يقول إليك عني فقلت له فداك أبي وأمي ما أرى بين يديك أحداً فمن تخاطب فقال ''هَذِهِ الدُّنْيَا تَطَاوَلَتْ إِلَيَّ بِعُنُقِهَا وَرَأْسِهَا فَقَالَتْ لِي يَا محمدُ خُذْنِي فَقُلْتُ إِلَيْكَ عَنِّي فَقَالَتْ إِنْ تَنْجُ مِنِّي يَا محمدُ فَإِنَّهُ لَا يَنْجُو مِنِّي مَنْ بَعْدَكَ'' فأخاف أن تكون هذه قد لحقتني تقطعني عن رسول الله صلى الله عليه وسلم يا قوم فهؤلاء الأخيار بكوا وجلا أن تقطعهم عن رسول الله صلى الله عليه وسلم شربة من حلال ويحك أنت في أنواع من النعم والشهوات من مكاسب السحت والشبهات لا تخشى الانقطاع أف لك ما أعظم جهلك]

Sana yazıklar olsun, işte bu mesāil için zümre-i müttakīn dünyāya mültebis olmaktan havf edip ondan kefāf ile rāzī oldular ve kesb-i māldan envāᶜ-ı birr ile ᶜamel ettiler! Sana yazıklar olsun, işte bunlara senin için üsve ve iktidā vardır ve eger bundan ibā edip zuᶜm ettin ki sen veraᶜ ve takvāda bālig olup zuᶜmünle mālı ancak helālden taᶜaffüf ve bezl için cemᶜ etmişsin ve kāffesi fī-sebīlillāh bi-hakkın helāl şeylerde infāk etmek üzere toplayıp ve mālın sebebi ile kalbin mütegayyir olmamıştır yaᶜnī Allāhu taᶜālānın sevdiği tāᶜattan ayrılmayıp serāir ve ᶜalāniyenizde bir şeyden sehat ve gazab ettirmedinse sana yazıklar olsun eger sen böylece bir hālde oldunsa! Ve hālbuki böyle değilsin, sana gerektir ki yine mikdār-ı kifāyeye rāzī olup tā ki suᵓāle durduklarında ashāb-ı emvālden ᶜuzletle zümre-i Mustafā'da raᶜīl-i evvel ile maᶜan sebkat edesin ve mesᵓele için senin üzerine bir tutsaklık olmaya. Ve hisāb ise yā selāmettir veyāhūd helāktir, zīrā ki bize bālig olmuş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''يَدْخُلُ صَعَالِيكُ الْمُهَاجِرِينَ قَبْلَ أَغْنِيَائِهِمُ الْجَنَّةَ بِخَمْسِمِائَةِ عَامٍ''[193] Yaᶜnī "Fukarā-i muhācirīn cennete agniyālarından beş yüz sene akdem girerler." Ve dahi buyurmuş ki ''يَدْخُلُ فُقَرَاءُ الْمُؤْمِنِينَ

193 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 3/348.

الْجنَّةَ قَبْلَ أَغْنِيَائِهِمْ فَيَأْكُلُونَ وَيَتَمَتَّعُونَ وَالْآخِرُونَ جُثَاةٌ عَلَى رَكْبِهِمْ فَيَقُول قَبْلَكُمْ طِلْبَتِي أَنْتُمْ حُكَّامُ النَّاسِ وَمُلُوكُهُمْ فَأَرُونِي مَاذَا صَنَعْتُم فِيمَا أَعْطَيْتُكُمْ"[194] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Fukarā-i müᵓminīn agniyādan evvel cennete girip ekl ve temettuᶜ ederler ve dīgerleri ᶜarsa-i mahşerde diz çöküp otururlar ve Allāhu taᶜālā onlara buyurur ki "Benim matlūbum sizsiniz ki dünyāda siz hukkām-ı nās idiniz ve onların mülūku idiniz, gösteriniz göreyim ki ben size verdiğim şeylerde ne işlediniz ve ne yaptınız?" Ve dahi bize bālig olmuş ki ehl-i ᶜilmin baᶜzısı demiş ki "Ben raᶜīl-i evvel ile Muhammed ᶜaleyhi's-selām maᶜiyyetinde ve hizbi içinde bulunmazsam humr-i neᶜam beni şādān etmez yaᶜnī dünyāda humur-i neᶜama mālik olsam bile mādām ki ben raᶜīl-i evvelde bulunmaz isem o mülk beni mesrūr edemez, kaldı ki ey kavm siz sebük-bārān ile zümre-i mürselīn içinde duhūl-i cennete müsābaka ediniz ve Hazret-i Resūl-i kibriyā ile cüll-i müttakīnden inkıtāᶜ ve tehallüf ve geriye kalmaktan havf ediniz." Tahkīkan baᶜzu's-sahābe üzerine mervī olup bana bālig olmuş ki Hazret-i Ebū Bekri's-Sıddīk susamış ve içecek bir şeyᵓ istedikte bal şerbeti ona getirmişler ve onu tadınca gözyaşı onu boğacak olmuş sonra ağlamış ve ağlatmış ve baᶜdehu yüzünden gözyaşını silip söyleşmek istemiş ise de ağlamağı dönüp onu söyletmedi ve girye ve bükādan teksīr edince ona denildi ki "Bu ağlamak hepsi bu içim şerbet için midir?" O dahi: "Evet, bir gün ben zāt-ı ᶜālī-i Hazret-i Risālet-penāhī'nin yanında idim ve benden gayrı onunla berāber hānede bir kimse yok idi, nāgehān gördüm ki bir şeyᵓ nefsi üzerinden iteleyip defᶜ eder de "Benden tecennüb edip uzak ol!" diye emr etti. Ben dahi: "Benim babam anam sana fedā olsunlar, ben senin huzūrunda bir şeyᵓ görmüyorum, sen kimle muhātaba edersin?" diye sordum. O dahi: "هَـذِهِ الدُّنْيَا تَطَاوَلَتْ إِلَيَّ بِعُنُقِهَا وَرَأْسِهَا فَقَالَتْ لِي يَا محمدُ خُذْنِي فَقُلْتُ إِلَيْكَ عَنِّي فَقَالَتْ إِنْ تَنْجُ مِنِّي يَا محمدُ فَإِنَّهُ لَا يَنْجُو مِنِّي مَنْ بَعْدَكَ"[195] buyurdu ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "İşbu dünyā bana başıyla boynunu uzanıp "Yā Muhammed, beni al" dedi ve ben dahi

194 Bkz. *Musnedu* Ahmed, 13/328, no: 7946; *Sunenu* İbn Māce, 2/1380, no: 4122.

195 Bkz. el-Hākim, *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 4/344, no: 7856; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/113, no: 10039.

ondan "Uzak ol" diye tecennüb ve tebāᶜud eyledim ve benden çekilip gitmesine dahi ona emr eyledim. O dahi: "Yā Muhammed, eger sen benden necātı buldunsa senden sonra olanları benden necāt bulmazlar" dedi. [111] Ben dahi korkarım ki bu bana lāhık olmuş tā ki beni Resūl-i ekrem'den katᶜ ede." Ey kavm işte bu ahyār onları Resūlullāh'tan katᶜ etmek havfıyla dünyādan hazer edip bir içim şerbe-i celāl için ağlamışlar, sana yazıklar olsun ki sen mekāsib-i sehat ve harāmdan olan envāᶜ-ı niᶜam ve sunūf-ı şehevātta dalıp da inkıtāᶜdan korkmazsın! Sana üff olsun, senin bu cehlin ne ᶜaceb cehl ve ᶜazīm nādānlıktır!

[فإن تخلفت في القيامة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم محمد المصطفى لتنظرن إلى أهوال جزعت منها الملائكة والأنبياء ولئن قصرت عن السباق فليطولن عليك اللحاق ولئن أردت الكثرة لتصيرن إلى حساب عسير ولئن لم تقنع بالقليل لتصيرن إلى وقوف طويل وصراخ وعويل ولئن رضيت بأحوال المتخلفين لتقطعن عن أصحاب اليمين وعن رسول رب العالمين ولتبطئن عن نعيم المتنعمين ولئن خالفت أحوال المتقين لتكونن من المحتسبين في أهوال يوم الدين فتدبر ويحك ما سمعت]

Kaldı ki sen yevm-i kıyāmette Resūl-i kibriyā Hazret-i Muhammedü'l-Mustafā ᶜaleyhi efdalü't-tahāyādan tahallüf edip geriye kalır isen tahkīkan enbiyā-i ᶜizām ve melāike-i kirām ondan havf ve cezaᶜ ettikleri ehvāl ve mehūfātı göreceksin ve eger sibāktan kāsır kaldınsa onlara lihāk ve ulaşmaklık senin üzerine uzun ve tavīl olacaktır ve eger dünyādan kesreti isteyip murād ettinse yakīnen hisāb-ı ᶜasīre sabr edeceksin ve eger kalīl ile kanāᶜat etmez isen vukūf-ı tavīl ve surāh ve ᶜavīle varacaksın ve eger ahvāl-i mütehallifīn ile rāzī olup geriye kaldınsa ashāb-ı yemīn ve Resūl-i rabbü'l-ᶜālemīnden kesilip naᶜīm-i mütenaᶜᶜimīnden geç kalırsın ve eger ahvāl-i müttakīne muhālefet ettinse ehvāl-i yevmü'd-dīnde mahbūs olanlardan olursun! Sana yazıklar olsun, sen işittiğine tedebbür ve teᵓemmül eyle.

[وبعد فإن زعمت أنك في مثال خيار السلف قانع بالقليل زاهد في الحلال بذول لمالك مؤثر على نفسك لا تخشى الفقر ولا تدخر شيئاً لغدك مبغض للتكاثر والغنى راض بالفقر والبلاء فرح بالقلة والمسكنة مسرور بالذل والضعة كاره للعلو

والرفعة قوي في أمرك لا يتغير عن الرشد قلبك قد حاسبت نفسك في الله وأحكمت أمورك كلها على ما وافق رضوان الله ولن توقف في المسألة ولن يحاسب مثلك من المتقين وإنما تجمع المال الحلال للبذل في سبيل الله ويحك أيها المغرور فتدبر الأمر وأمعن النظر أما علمت أن ترك الاشتغال بالمال وفراغ القلب للذكر والتذكر والتذكار والفكر والاعتبار أسلم للدين وأيسر للحساب وأخف للمسألة وآمن من روعات القيامة وأجزل للثواب وأعلي لقدرك عند الله أضعافاً بلغنا عن بعض الصحابة أنه قال لو أن رجلاً في حجره دنانير يعطيها والآخر يذكر الله لكان الذاكر أفضل]

Pes ez-īn eger sen zuᶜm edersin ki kendin ahyār-ı selef gibi kalīle kāniᶜ ve helālde zāhid ve mālına münfik ve bāzil ve nefsine müᵓessirsin ve fakrdan korkmazsın ve ferdāna bir şeyᵓ iddihār etmezsin ve tekāsür ve zenginliğe bāgız ve fakr ve belāya rāzī ve kıllet ve meskenetle şādān ve züll ve tevāzuᶜla şādmān ve ᶜulüvv ve rifᶜate kārih ve emrinde kavīsin ki rüşdden senin kalbin mütegayyir olmaz ve Allāhu taᶜālāda nefsinle muhāsebe edip rıdvānullāha muvāfık olarak kāffe-i umūrunu muhkem etmişsin ve mesᵓelede dahi tevkīf olunmazsın ve müttakīnden senin gibi ādem muhāsebe olunmaz ve fī-sebīlillāh bezl etmek için ancak mālı cemᶜ eylersin, eyyühe'l-magrūr yine sana yazıklar olsun! Emre tedebbür edip sen nazarı imᶜān eyle, sen bilmedin mi ki māl ile terk-i iştigāl edip zikr ve tezekkür ve tezkār ve fikr ve iᶜtibāra kalbin ferāgı dīn için eslem ve hisāb için eyser ve mesᵓele için ehaff ve ehvendir ve revᶜāt-ı kıyāmetten dahi eᵓmen ve sevāba eczel olup Allāhu taᶜālānın katında senin kadrine azᶜāf-ı muzāᶜafe ile aᶜlā ve erfaᶜdır. Baᶜzı sahābe üzerine mervī olarak bize bālig olmuş ki o sahābī demiş ki "Bir kimse dāmeni veyā kucağı altından dolu olup da onu bezl ederek vermiş olsa ve dīgeri dahi Allāh'ı zikr eder, elbette merd-i zākir daha ziyāde efdal olurdu."

[وسئل بعض أهل العلم عن الرجل يجمع المال لأعمال البر قال تركه أبر به وبلغنا أن بغض خيار التابعين سئل عن رجلين أحدهما طلب الدنيا حلالاً فأصابها فوصل بها رحمه وقدم لنفسه وأما الآخر فإنه جانبها فلم يطلبها ولم يتناولها فأيهما أفضل قال بعيد والله ما بينهما الذي جانبها أفضل كما بين مشارق الأرض ومغاربها ويحك فهذا الفضل لك بترك الدنيا على من طلبها ولك في العاجل إن تركت

الاشتغال بالمال وإن ذلك أروح لبدنك وأقل لتعبك وأنعم لعيشك وأرضى لبالك وأقل لهمومك فما عذرك في جمع المال وأنت بترك المال أفضل ممن طلب المال لأعمال البر نعم وشغلك بذكر الله أفضل من بذل المال في سبيل الله فاجتمع لك راحة العاجل مع السلامة والفضل في الآجل]

Ve dahi ehl-i ᶜilmin baᶜzından aᶜmāl-i birr için mālı cemᶜ edenin üzerine soruldukta demiş ki "Onun terki ona daha ziyāde hayr ve eberrdir." Ve dahi bize bālig olmuş ki hıyār-ı tābiᶜīnin baᶜzından suʾāl olunmuş ki "Bir ādem dünyāyı helāl ile taleb edip bulsa ve onunla rahimini sıla ve kendi nefsine dahi ondan takdīm eylese ve dīger bir ādem dünyādan tecennüb edip onu taleb etmezse bu iki ādemlerin hangileri efdaldir?" O dahi demiş ki "Vallāhi onların mā-beynleri uzaktır! O ki dünyādan tecennüb etmiş, efdaldir ki arzın meşārıkı ile megāribi mā-beyninde olan buᶜd ve mesāfe gibi bir buᶜd ve mesāfe vardır" yaᶜnī fazlca o kadar beynlerinde fark ve tefāvüt vardır. Sana yazıklar olsun, terk-i dünyā üzerine sana bu kadar fazl vardır, yaᶜnī onu taleb edenin üstüne ve ᶜācilde dahi māl ile iştigāl etmekliği terk eder isen o terk-i iştigāl senin bedenine daha ziyāde rāhattır ve yorgunluğuna daha ziyāde kıllet azlıktır ve hem dahi dirlikle daha ziyāde niᶜmettir ve hātırına daha ziyāde marzīdir ve hümūmuna daha ziyāde kıllettir, kaldı ki aᶜmāl-i birr için mālı taleb edenden mālın terkiyle efdal olduğun hālde cemᶜ-i mālda senin ne ᶜözrün vardır! Evet zikrullāh ile olan iştigālin dahi fī-sebīlillāh mālı bezl etmekten efdaldir ve bu cihetle sende rāhat-ı ᶜācil ile maᶜan ācilde olan selāmet ve fazl mecmūᶜ oldu. [112]

[وبعد فلو كان في جمع المال فضل عظيم لوجب عليك في مكارم الأخلاق أن تتأسى بنبيك إذ هداك الله به وترضى ما اختاره لنفسه من مجانبة الدنيا ويحك تدبر ما سمعت وكن على يقين أن السعادة والفوز في مجانبة الدنيا فسر مع لواء المصطفى سابقاً إلى جنة المأوى فإنه بلغنا أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال "سَادَاتُ الْمُؤْمِنِينَ فِي الْجَنَّةِ مَنْ إِذَا تَغَدَّى لَمْ يَجِدْ عَشَاءً وَإِذَا اسْتَقْرَضَ لَمْ يَجِدْ قَرْضاً وَلَيْسَ لَهُ فَضْلُ كِسْوَةٍ إِلَّا مَا يُوَارِيهِ وَلَمْ يَقْدِرْ عَلَى أَنْ يَكْتَسِبَ مَا يُغْنِيهِ يُمْسِي مَعَ ذَلِكَ وَيُصْبِحُ رَاضِيًا عَنْ رَبِّهِ" ﴿وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا﴾]

Pes ez-īn cemᶜ-i mālda fazl-ı ᶜazīm olmuş olsa da mekārim-i ahlākta nebī-i hüdān Hazret-i Muhammedü'l-Mustafā'ya iktidā etmek dahi sana vācib olurdu, çünkü Allāhu taᶜālā onunla seni hidāyet etmiş. Ve ona iktidā etmek sana farz ve lāzımdır ki mücānebet-i dünyādan nefsine ihtiyār ve onunla rāzī bulunduğu ahlāk ile mütehallık olasın. Sana yazıklar olsun, istimāᶜ ettiğin kelāmı tedebbür edip yakīnen bil ki ᶜale't-tahkīk saᶜādet ve fevz ve felāh dünyānın mücānebetindedir, hemān sen livā-i Mustafā ile berāber sābık olarak cennet-i meᵓvāya yürü git, zīrā ki bize bālig olmuş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz buyurmuş ki "سَادَاتُ الْمُؤْمِنِينَ فِي الْجَنَّةِ مَنْ إِذَا تَغَدَّى لَمْ يَجِدْ عَشَاءً وَإِذَا اسْتَقْرَضَ لَمْ يَجِدْ قَرْضاً وَلَيْسَ لَهُ فَضْلُ كِسْوَةٍ إِلَّا مَا يُوَارِيهِ وَلَمْ يَقْدِرْ عَلَى أَنْ يَكْتَسِبَ مَا يُغْنِيهِ يُمْسِي مَعَ ذَلِكَ وَيُصْبِحُ رَاضِيًا عَنْ رَبِّهِ"[196] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Cennette müᵓminlerin ulu ve kebīr ādemleri o kimselerdir ki kuşluk taᶜāmını ekl etseler akşam taᶜāmını bulmazlar ve istikrāz edecek olsalar karzan dahi bir şeyᵓ bulmazlar ve ᶜavretlerini setr eden elbiseden gayrı fazla olarak bir kisveleri olmaz ve onları ganī edecek bir nesnenin iktisābına kudretleri olmaz ve bununla berāber rabblerinden rāzī olarak akşam ve sabāh ederler." İşte bunlar enbiyā ve sıddīkīn ve şühedā ve sālihīnden münᶜamün ᶜaleyh olan zevāt-ı ᶜizām ile berāberlerdir ve bu rüfekā ise onlar güzel refīklerdir.

[ألا يا أخي متى جمعت هذا المال بعد هذا البيان فإنك مبطل فيما ادعيت أنك للبر والفضل تجمعه لا ولكنك خوفاً من الفقر تجمعه وللنعيم والزينة والتكاثر والفخر والعلو والرياء والسمعة والتعظم والتكرمة تجمعه ثم تزعم إنك لأعمال البر تجمع المال ويحك راقب الله واستحي من دعواك أيها المغرور ويحك إن كنت مفتوناً بحب المال والدنيا فكن مقراً أن الفضل والخير في الرضا بالبلغة ومجانبة الفضول نعم وكن عند جمع المال مزرياً على نفسك معترفاً بإساءتك وجلا من الحساب فذلك أنجى لك وأقرب إلى الفضل من طلب الحجج لجمع المال]

Āgāh ol ki ey birāder, her ne vakt ki bu beyāndan sonra sen mālı cemᶜ edip biliktirdinse artık bu daᶜvānda sen mübtılsın ki birr ve fazl için onu cemᶜ etmek daᶜvāsı senden bātıl olur, yok sen onu birr ve fazl

196 *Hilyetu'l-Evliyā*, 7/99.

için cemᶜ etmiyorsun ancak fakrın korkusundan onu cemᶜ edersin ki tenaᶜᶜum ve zīnet ve ārāyiş ve tekāsür ve fahr ve ᶜulüvv ve riyā ve sümᶜa ve taᶜazzum ve tekrime için biliktirirsin sonra aᶜmāl-i birr için cemᶜ ettiğini zuᶜm edersin, sana yazıklar olsun! Allāhu taᶜālāya murākabet edip de bu daᶜvāndan utanıp hayā eyle. Ey magrūr, sana yazıklar olsun eger sen hubb-ı dünyā ve māl ile meftūnsun, bārī ikrār eyle ki fazl ve hayr mikdār-ı kifāyede olan rızā ve kanāᶜat ve fazlaların mücānebetindedir yaᶜnī buna mukırr ve musaddık ol, evet ve cemᶜ-i māl katında dahi kendi nefsine müzrī ve muhakkır ol ve kendi isāᵓetinden havf edip ona muᶜterif ol ve hisābdan dahi korkak ol ki bu hāl sana daha ziyāde müncīdir ve cemᶜ-i māl için taleb-i haccdan fazla daha ziyāde akrebdir.

[إخواني اعلموا أن دهر الصحابة كان الحال فيه موجوداً وكانوا مع ذلك من أورع الناس وأزهدهم في المباح لهم ونحن في دهر الحلال فيه مفقود وكيف لنا من الحلال مبلغ القوت وستر العورة فأما جمع المال في دهرنا فأعاذنا الله وإياكم منه وبعد فأين لنا بمثل تقوى الصحابة وورعهم ومثل زهدهم واحتياطهم وأين لنا مثل ضمائرهم وحسن نياتهم دهينا ورب السماء بأدواء النفوس وأهوائها وعن قريب يكون الورود فيا سعادة المخفين يوم النشور وحزن طويل لأهل التكاثر والتخاليط وقد نصحت لكم إن قبلتم والقابلون لهذا قليل وفقنا الله وإياكم فكل خير برحمته آمين هذا آخر كلامه وفيه كفاية في إظهار فضل الفقر على الغنى ولا مزيد عليه]

Ey benim birāderlerim, biliniz ki ᶜale't-tahkīk sahābe-i ᶜizāmın dehrinde helāl māl mevcūd idi ve bununla berāber onlara mübāh olan şeylerde nāsın evraᶜ ve ezhedlerinden idi. Ve biz böyle bir dehrdeyiz ki onda māl-ı helāl mefkūddur ve böyle olunca helālden meblag-ı kūt ve setret-i ᶜavreye bizim vusūlümüz nice olur ve helālden kūt-ı zarūrīye vusūl müteᶜazzir olunca artık onda mālı cemᶜ etmek nice cāiz olabilir? Bizim bu zamānımızda mālı cemᶜ etmekten biz Allāhu taᶜālāya sığındık, sizi ve bizi Allāhu taᶜālā ondan iᶜāze edip saklaya. Ve baᶜdehu bizim sahābenin veraᶜ ve takvāları gibi nerede bir takvā ve veraᶜımız vardır ve onların zühd ve ihtiyātları gibi nerede bizim bir ihtiyāt ve perhīzkārlığımız vardır ve onların zamāir ve hüsn-i niyyātları gibi nerede bizim zamāir ve hüsn-i niyyātımız vardır artık ve rabbü's-semā biz nüfūsun dāᵓ ve hevāları mesāyibleriyle mübtelā ve medhū olmu-

şuz yaʿnī onlardan bir dāhiye-i ʿuzmāya uğramışız ve ʿarsa-i mahşere vürūdumuz dahi ʿan-karīb olacaktır. Zihī saʿādet ve yevm-i nüşūrda sebük-bārānın saʿādetleri ne büyük bir saʿādettir ve dahi ehl-i tekāsür ü tehālītin hüzn ve hasretleri dahi ne uzun bir hüzn ve ʿazīm bir hasrettir! İşte ben tahkīkan size nush ettim, eger siz onu kabūl ettinizse ve bunu kabūl eden az kimselerdir. Allāhu taʿālā rahmet ve fazl u kereminden bizi ve sizi her bir hayra muvaffak buyura, āmīn. Kelām-ı Muhāsibī'nin āhiri budur. Ve gınā ve tüvāngerliğin üzerine fakr ve yoksulluğun fazlı izhārına kifāyesi vardır ki bundan ziyāde bir kelām olamaz.

[ويشهد له أيضاً ما روي عن أبي أمامة الباهلي أن ثعلبة بن حاطب قال ''يَا رَسُولَ اللهِ، ادْعُ اللهَ أَنْ يَرْزُقَنِي مالا قَالَ: يَا ثَعْلَبَةُ، ''قَلِيلٌ تُؤَدِّي شُكْرَهُ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ لَا تُطِيقُهُ'' ''يَا رَسُولَ اللهِ، ادْعُ اللهَ أَنْ يَرْزُقَنِي مَالًا، قَالَ: ''يَا ثَعْلَبَةُ، أَمَا لَكَ فِيَّ أُسْوَةٌ أَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِثْلَ نبي اللهِ تعالى، أَمَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ شِئْتُ أَنْ تَسِيرَ مَعِي الْجِبَالُ ذَهَبًا وَفِضَّةً لَسَالَتْ'' قَالَ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ نَبِيًّا لَئِنْ دَعَوْتَ اللهَ أَنْ يَرْزُقَنِي مَالًا لَأُعْطِيَنَّ كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ وَلَأَفْعَلَنَّ وَلَأَفْعَلَنَّ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''اَللَّهُمَّ ارْزُقْ ثَعْلَبَةَ مَالاً'' فَاتَّخَذَ غَنَماً فَنَمَتْ كَمَا يَنْمُو الدُّودُ فَضَاقَتْ عَلَيْهِ الْمَدِينَةُ فَتَنَحَّى عَنْهَا فَنَزَلَ وَادِيًا مِنْ أَوْدِيَتِهَا حَتَّى جَعَلَ يُصَلِّي الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ فِي الْجَمَاعَةِ وَيَدَعُ مَا سِوَاهُمَا ثُمَّ نَمَتْ وَكَثُرَتْ فَتَنَحَّى حَتَّى تَرَكَ الْجَمَاعَةَ إِلَّا الْجُمُعَةَ وَهِيَ تَنْمُو كَمَا يَنْمُو الدُّودُ حَتَّى تَرَكَ الْجُمُعَةَ وَطَفِقَ يَلْقَى الرُّكْبَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَيَسْأَلُهُمْ عَنِ الْأَخْبَارِ فِي الْمَدِينَةِ وَسَأَلَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم عَنْهُ فَقَالَ ''مَا فَعَلَ ثَعْلَبَةُ بْنُ حَاطِبٍ'' فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ اتَّخَذَ غَنَماً فَضَاقَتْ عَلَيْهِ الْمَدِينَةُ وَأُخْبِرَ بِأَمْرِهِ كُلِّهِ فَقَالَ ''يَا وَيْحَ ثَعْلَبَةَ يَا وَيْحَ ثَعْلَبَةَ يَا وَيْحَ ثَعْلَبَةَ'' قَالَ وَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ وَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى فَرَائِضَ الصَّدَقَةِ فَبَعَثَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم رَجُلاً مِنْ جُهَيْنَةَ وَرَجُلاً مِنْ بَنِي سُلَيْمٍ عَلَى الصَّدَقَةِ وَكَتَبَ لَهُمَا كِتَاباً بِأَخْذِ الصَّدَقَةِ وَأَمَرَهُمَا أَنْ يَخْرُجَا فَيَأْخُذَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَقَالَ ''مُرَّا بِثَعْلَبَةَ بْنِ حَاطِبٍ وَبِفُلَانٍ رَجُلٍ مِنْ بَنِي سُلَيْمٍ وَخُذَا صَدَقَاتِهِمَا'' فَخَرَجَا حَتَّى أَتَيَا ثَعْلَبَةَ فَسَأَلَاهُ الصَّدَقَةَ وَأَقْرَآهُ كِتَابَ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ مَا هَذِهِ إِلَّا جِزْيَةٌ مَا هَذِهِ إِلَّا جِزْيَةٌ مَا هَذِهِ إِلَّا أُخْتُ الْجِزْيَةِ انْطَلِقَا حَتَّى تَفَرَّغَا ثُمَّ تَعُودَا إِلَيَّ فَانْطَلَقَا نَحْوَ السُّلَيْمِيِّ فَسَمِعَ بِهِمَا فَقَامَ إِلَى خِيَارِ أَسْنَانِ إِبِلِهِ فَعَزَلَهَا لِلصَّدَقَةِ ثُمَّ اسْتَقْبَلَهُمَا بِهَا فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا لَا يَجِبُ عَلَيْكَ ذَلِكَ وَمَا نُرِيدُ نَأْخُذُ هَذَا مِنْكَ قَالَ بَلَى خُذُوهَا نَفْسِي بِهَا طَيِّبَةً وَإِنَّمَا هِيَ لِتَأْخُذُوهَا

فَلَمَّا فَرَغَا مِنْ صَدَقَاتِهِمَا رَجَعَا حَتَّى مَرَّا بِثَعْلَبَةَ فَسَأَلَاهُ الصَّدَقَةَ فَقَالَ أَرُونِي كِتَابَكُمَا فَنَظَرَ فِيهِ فَقَالَ هَذِهِ أُخْتُ الْجِزْيَةِ انْطَلِقَا حَتَّى أَرَى رَأْيِي فَانْطَلَقَا حَتَّى أَتَيَا النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم فَلَمَّا رَآهُمَا قَالَ "يَا وَيْحَ ثَعْلَبَةَ قَبْلَ أَنْ يُكَلِّمَاهُ وَدَعَا لِلسُّلَيْمِيِّ" فَأَخْبَرَاهُ بِالَّذِي صَنَعَ ثَعْلَبَةُ وَبِالَّذِي صَنَعَ السُّلَيْمِيُّ فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى فِي ثَعْلَبَةَ ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ (٧٥) فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ (٧٦) فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾ وَعِنْدَ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم رَجُلٌ مِنْ أَقَارِبِ ثَعْلَبَةَ فَسَمِعَ مَا أَنْزَلَ اللهُ فِيهِ فَخَرَجَ حَتَّى أَتَى ثَعْلَبَةَ فَقَالَ "لَا أُمَّ لَكَ يَا ثَعْلَبَةُ قَدْ أَنْزَلَ اللهُ فِيكَ كَذَا وَكَذَا" فَخَرَجَ ثَعْلَبَةُ حَتَّى أَتَى النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم فَسَأَلَهُ أَنْ يَقْبَلَ مِنْهُ صَدَقَتَهُ فَقَالَ "إِنَّ اللهَ مَنَعَنِي أَنْ أَقْبَلَ مِنْكَ صَدَقَتَكَ" فَجَعَلَ يَحْثُو التُّرَابَ عَلَى رَأْسِهِ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "هَذَا عَمَلُكَ أَمَرْتُكَ فَلَمْ تُطِعْنِي" فَلَمَّا أَبَى أَنْ يَقْبَلَ مِنْهُ شَيْئاً رَجَعَ إِلَى مَنْزِلِهِ فَلَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم جَاءَ بِهَا إِلَى أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ رضي الله عنه فَأَبَى أَنْ يَقْبَلَهَا مِنْهُ وَجَاءَ بِهَا إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضي الله عنه فَأَبَى أَنْ يَقْبَلَهَا مِنْهُ وَتُوُفِّيَ ثَعْلَبَةُ بَعْدُ فِي خِلَافَةِ عُثْمَانَ"
فهذا طغيان المال وشؤمه وقد عرفته من هذا الحديث]

Ve zemm-i dünyā ve fakr ve zühd kitāblarında zikr ü īrād ettiğimiz ahbārın cemīᶜisi buna şehadet ederler. Ve Ebī Umāme el-Bāhilī üzerine mervī bulunan işbu hadīs dahi ona şehādet eder ki Saᶜlebe b. Hātıb, Server-i kāināt ᶜaleyhi efdalu't-tahiyyāt efendimize demiş ki "Yā Resūlallāh, bana bir mālı rızk etmek üzere sen Allāhu taᶜālāya duᶜā eyle." Efendimiz ona dedi ki "قَلِيلٌ تُؤَدِّي شُكْرَهُ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ لَا تُطِيقُهُ" Yaᶜnī "Şükrünü edā edebildiğin māl-ı kalīl ona tākat-mend olamadığın māl-ı kesīrden yeğdir." Saᶜlebe bir dahi: "Yā Resūlallāh, bana bir mālı rızk etmek üzere sen Allāhu taᶜālāya duᶜā eyle" diye ilhāh etti. Efendimiz dahi "يَا ثَعْلَبَةُ، أَمَا لَكَ فِيَّ أُسْوَةٌ أَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِثْلَ نبي اللهِ تعالى، أَمَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ شِئْتُ أَنْ تَسِيرَ مَعِي الْجِبَالُ ذَهَبًا وَفِضَّةً لَسَالَتْ" buyurdu ki hulāsa-i meᵓāl-i ᶜālīsi: "Ey Saᶜlebe, benimle senin iktidān yok mu, Allāhu taᶜālānın peygamberi gibi olmaklıkla rāzī olmaz mısın? Āgāh ol ki benim nefsin onun yed-i kudretinde olan Mevlā-i müteᶜāle kasem ederim ki sīm ü zer olarak cibāl-i dünyā benimle yürüyüp seyr etmek murād etmiş olaydım benimle seyr ederdi" diye bir dahi nasīhat ettikte, Saᶜlebe: "Seni hakk

ile peygamber baᶜs eden Zāt-ı Zi'l-Celāl hakkı için bana bir mālı vermek üzere sen Allāhu taᶜālāya duᶜā eder isen ben her bir hakklının hakkını veririm ve böyle ederim ve şöyle ederim" diye ᶜahd-i kavī ve peymān-ı müᵓekked ile ᶜahd ü mīsāk etti. Efendimiz dahi: "اَللَّهُمَّ ارْزُقْ ثَعْلَبَةَ مَالاً" diye icābet ve duᶜā eyledi yaᶜnī "Ey benim Allāhım, sen Saᶜlebe'ye mālı rızk eyle" dedi ve o dahi agnām ittihāz etti ve o agnām kurt nemā eder gibi nemā etti tā ki Medīne-i münevvere onun üzerine darlaştı ve Medīne'nin bir nāhiyesine çekilip vādīlerinden bir vādīye nüzūl etti tā ki öğle ve ikinci namāzlarını cemāᶜatle kılıp mā-sivālarını terk etti sonra agnāmı yine nemā ve tekāsür edip tā ki cumᶜā namāzının mā-ᶜadāsında cemāᶜati terk etti ve agnāmı ise kurt nemā eder gibi nemā etmekte olup tā ki cumᶜa namāzını dahi terk etti ve cumᶜa günleri çıkıp kārbānlara karşılayıp ahbār-ı Medīne'yi suᵓāl etmeğe başladı yaᶜnī külliyyen duhūl-i Medīne'yi terk edip kāfilelerden ahbār-ı Medīne'yi telakkī eylemeğe muhtāc oldu. Ve o esnāda ᶜaleyhi's-salātu ve's-selā efendimiz onun üzerine sorup tefakkud etti ki "مَا فَعَلَ ثَعْلَبَةُ بْنُ حَاطِبٍ" diye suᵓāl etmiş ve ona: "Agnāmı ittihāz etti ve Medīne ona darlaştı" denilip emrinin kāffesiyle ona haber verildikte, efendimiz: "يَا وَيْحَ ثَعْلَبَةَ يَا وَيْحَ ثَعْلَبَةَ يَا وَيْحَ ثَعْلَبَةَ" diye teᵓessüf etmiş ve o esnāda ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾[197] nāzil oldu ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Onların māllarından sadaka-i zekāt ahz eyle ki o sadaka ile günāhlarından pāk ve māl-ı hasenātlarında nemā-yāb olalar ve onların üzerine duᶜā ve istigfār eyle ki senin duᶜān onlara rāhat ve itmīnāndır." İntehā. Ve o aralıkta ferāiz-i sadakayı inzāl etti ve Resūl-i kibriyā efendimiz dahi sadaka üzerine Cuheyne'den bir kişi ve Benī Suleym'den bir kişi meᵓmūr edip gönderdi ve ahz-ı sadaka ile o meᵓmūrlara bir nāme-i hümāyūn yazdırdı ve ehl-i İslām'dan zekātı ahz etmek için çıkıp gitmelerini emr ü fermān buyurdu ve onlara "مُرَّا بِثَعْلَبَةَ بْنِ حَاطِبٍ وَبِفُلَانٍ رَجُلٍ مِنْ بَنِي سُلَيْمٍ وَخُذَا صَدَقَاتِهِمَا" buyurdu, yaᶜnī "Saᶜlebe b. Hātıb ve Benī Suleym'den fülānca ādeme mürūr edip onların sadakātlarını ahz ediniz" diye hāssaten onları dahi zikr eyledi. Ve onlar

197 Tevbe, 9/103.

dahi çıkıp [114] meʾmūriyyetlerine gittiler tā ki Saʿlebe yanına gittiler ve ondan sadakayı dilediler ve ona nāme-i sāmī-i Cenāb-ı Peygamberī'yi okuttular, Saʿlebe: "Bu ancak cizyedir, bu ancak cizyedir, bu ancak cizyenin karındaşıdır. Hele siz gidiniz tā ki meʾmūriyyetinizden boş kalıp bana dönesiz" diye cevāb vermiş. Ve onlar dahi Suleymī tarafına gitmeleriyle Suleymī işitip haber aldıkta der-ʿakab devesinin yaşlılarına yaʿnī müsinnlerine gidip sadakaya onları tefrīk ve ʿazl ve onunla berāber onlara istikbāl etti ve onlar onu görünce, "Bunlar sana vācib değildir, senden bunları almak istemiyoruz" diye ihtār ve beyān ettiler ve o dahi: "Belā, siz bunu alınız, benim nefsim onun iʿtāsıyla hoştur, bunlar ancak sizin almaklığınız içindir" diye ısrār ve tevakkuʿ eyledi. Ve onlar dahi ahz-ı sadākattan fārig olup hizmetleri hitām bulunca Saʿlebe'ye gelip yanından mürūr ettiler ve sadakayı ondan dilediler. O dahi: "Bana kitābınızı gösteriniz" dedikte, nāme-i hümāyūnu be-tekrār ibrāz ve o dahi ona nazar-sāz oldukta: "Bu cizyenin karındaşıdır, hele siz gidiniz tā ki ben düşünüp reʾyime mürācaʿat edeyim" diye iʿtā-i sadakadan tahallüf etti ve onlar dahi savuşup gittiler tā ki huzūr-ı ʿālī-i Hazret-i Peygamberī'ye geldiler. Ve efendimiz onları görünce onlar bir şeyʾ söylemezden akdem "يَا وَيْحَ ثَعْلَبَةَ قَبْلَ أَنْ يُكَلِّمَاهُ وَدَعَا لِلسُّلَيْمِيِّ" buyurup Suleymī'ye duʿā eyledi ve onlar dahi Saʿlebe'nin sunʿunu ve Suleymī'nin sunʿunu ona ʿarz ve mā-cerālarıyla ihbār eylediler. Ve Saʿlebe hakkında bu āyet-i kerīmeyi Hakk subhānehu ve taʿālā inzāl etti ki ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ (٥٧) فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ (٦٧) فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾[198] Bu āyetler sūre-i Tevbe'nin yetmiş altı ve yetmiş yedi ve yetmiş sekizinci āyetleridir ki hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Ehl-i nifāktan kimse vardır ki Allāhu taʿālā ile ʿahd eder, eger bize fazlından māl verirse sadaka ve zekāt verelim, sālihler olalım derler; vaktā ki fazlından māl-ı kesīr verdiyse bahīllik edip hakkullāhı vermekten iʿrāz ettiler, onlar emr ü fermāndan iʿrāz edicilerdir, onların o buhl ve zekāttan imtināʿları kıyāmette ʿamel-

198 Tevbe, 9/75-77.

lerinin cezāsına mülākī oluncaya dek kalblerinde o nifāklarını taᶜkīb ve temkīn eyledi, o sebebden ki tasadduk ve salāhla vaᶜde edip Allāhu taᶜālāya hulf-i vaᶜdelerinde kizb eder oldular." Müfessirīn-i ᶜizām dahi sebeb-i nüzūlünde mücmelen hikāye ve beyān etmişler ki ensārdan ve zühhād-ı sahābeden Saᶜlebe b. Hātıb, Peygamber ᶜaleyhi's-selāma gelip "Allāhu taᶜālādan bana ganīlik istidᶜā eyle" diye niyāz eyledi. Efendimiz ᶜaleyhi's-selām ona bu bābda çok nasīhat ettiyse de niyāzından ferāgat etmedi, āhirü'l-emr Hazret-i ᶜaleyhi's-selām duᶜā edip Hakk taᶜālā o kadar koyun verdi ki Medīne havālīsine sığmayıp bādiyeye gitti. Cemāᶜatle namāzdan mahrūm olup baᶜzen cumᶜaya giderken onu dahi terk eyledi. Taraf-ı Hazret-i ᶜaleyhi's-selāmdan zekāt talebine vardıklarında muhabbet-i māl sebebiyle leyte ve laᶜalle ile ᶜāmilleri defᶜ eyledi ve bu zekāt değil cizyedir dedi. ᶜAlā-kavlin bu āyeti işittikte zekātını götürüp kabūl olunmadı sonra Ebū Bekr ve ᶜÖmer radıyallāhu ᶜanhümā hilāfetlerinde götürüp onlar da kabūl etmediler. Sonra ᶜOsmān radıyallāhu ᶜanhü vaktinde helāk oldu. intehā. Musannif-i merhūm dahi bu tefsīrin tafsīlinde Ebū Umāme-i Bāhilī üzerine rivāyeten bu hadīs-i şerīfi nakl edip dedi ki bu āyet nāzil olduğu vaktte Saᶜlebe'nin akāribinden bir zāt efendimiz yanında idi ve Saᶜlebe hakkında nāzil olan nass-ı celīli işitince çıkıp tā ki Saᶜlebe'ye gelip "لَا أُمَّ لَكَ يَا ثَعْلَبَةُ قَدْ أَنْزَلَ اللهُ فِيكَ كَذَا وَكَذَا" diye haber vermiş yaᶜnī "Ey Saᶜlebe, senin anan yok, senin şeɔninde böyle böyle nāzil olmuş!" diye nakl ettikte, Saᶜlebe çıkıp tā ki pīşgāh-ı ᶜālī-i Peygamberī'ye gelip ondan sadakasının kabūlünü diledi ve efendimiz "إِنَّ اللهَ مَنَعَنِي أَنْ أَقْبَلَ مِنْكَ صَدَقَتَكَ" diye sadakası kabūlünden istinkāf eylemiş yaᶜnī "Hakk subhānehu ve taᶜālā senden sadakayı kabūl etmekten beni menᶜ etmiş" diye cevāb verdikte başına toprak dökmeğe başladı. Efendimiz dahi "هَذَا عَمَلُكَ أَمَرْتُكَ فَلَمْ تُطِعْنِي"[199] diye fermān buyurdu yaᶜnī "Bu senin ᶜamelindir, ben sana emr ettim, sen bana itāᶜat etmedin" dedi. Ve çün ondan bir nesnenin ahzına muvāfakat etmeyip kabūlünden ibā ettiğini gördü, menziline dönüp gitti ve intikāl-i Peygamberī'den sonra onunla Ebū Bekr'e geldiyse de o dahi onu ondan

199 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 8/218, no: 7873.

kabūl etmekten ibā etti ve ᶜÖmer b. el-Hattāb'a dahi onunla geldiyse de o dahi onu ondan kabūl etmekten ibā eyledi ve hilāfet-i ᶜOsmān'dan sonra Saᶜlebe vefāt etti. İşte mālın şüᵓmü ve tugyānı budur ve bu hadīs-i şerīf müfādından onu bilip anladın.

[ولأجل بركة الفقر وشؤم الغني آثر رسول الله صلى الله عليه وسلم الفقر لنفسه ولأهل بيته حتى روى عن عمران بن حصين رضي الله عنه أنه قال كانت لي من رسول الله منزلة وجاه فقال ''يَا عِمْرَانُ إِنَّ لَكَ عِنْدَنَا مَنْزِلَةً وَجَاهاً فَهَلْ لَكَ فِي عِيَادَةِ فَاطِمَةَ بِنْتِ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم'' فقلت ''نَعَمْ بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي يَا رَسُولَ اللهِ'' فقام وقمت معه حتى وقفت بباب منزل فاطمة فقرع الباب وقال ''اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَأَدْخُلُ'' فَقَالَت ادخل يا رسول الله قال ''أَنَا وَمَنْ مَعِي'' قالت ومن معك يا رسول الله فقال عمران بن حصين فقالت والذي بعثك بالحق نبياً ما علي إلا عباءة فقال ''اِصْنَعِي بِهَا هَكَذَا وَهَكَذَا وَأَشَارَ بِيَدِهِ'' فقالت هذا جسدي فقد واريته فكيف برأسي فألقى إليها ملاءة كانت عليه خلقة فقال ''شُدِّي بِهَا عَلَى رَأْسِكِ'' ثم أذنت له فدخل فقال ''اَلسَّلَامُ عَلَيْكِ يَابِنْتَاهُ كَيْفَ أَصْبَحْتِ'' قالت أصبحت والله وجعة وزادني وجعاً على ما بي أني لست أقدر على طعام آكله فقد أجهدني الجوع فبكى رسول الله صلى الله عليه وسلم وَقَالَ ''لَا تَجْزَعِي يَا بِنْتَاهُ فَوَاللهِ مَا ذُقْتُ طَعَاماً مُنْذُ ثَلَاثَةٍ وَإِنِّي لَأَكْرَمُ عَلَى اللهِ مِنْكِ وَلَوْ سَأَلْتُ رَبِّي لَأَطْعَمَنِي وَلَكِنِّي آثَرْتُ الْآخِرَةَ عَلَى الدُّنْيَا'' ثم ضرب بيده على منكبها وقال لها ''أَبْشِرِي فَوَاللهِ إِنَّكِ لَسَيِّدَةُ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ'' فقالت فأين آسية امرأة فرعون ومريم ابنة عمران فقال ''آسِيَةُ سَيِّدَةُ نِسَاءِ عَالَمِهَا وَمَرْيَمُ سَيِّدَةُ نِسَاءِ عَالَمِهَا وَخَدِيجَةُ سَيِّدَةُ نِسَاءِ عَالَمِهَا وَأَنْتِ سَيِّدَةُ نِسَاءِ عَالَمِكِ إِنَّكُنَّ فِي بُيُوتٍ مِنْ قَصَبٍ لَا أَذَى فِيهَا وَلَا صَخَبَ'' ثم قال لها ''اَقْنِعِي بِابْنِ عَمِّكِ فَوَاللهِ لَقَدْ زَوَّجْتُكِ سَيِّداً فِي الدُّنْيَا سَيِّداً فِي الْآخِرَةِ'' فانظر الآن إلى حال فاطمة رضي الله عنها وهي بضعة من رسول الله صلى الله عليه وسلم كيف آثرت الفقر وتركت المال]

Ve fakrın bereketi ve zengīnliğin şüᵓmü için zāt-ı sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī nefsine ve āline fakrı īsār etmiştir, hattā ᶜİmrān b. Husayn üzerine mervī olup demiş ki "Resūl-i kibriyāda benim bir menzile ve cāhım var idi, bir gün bana buyurdu ki [115] ''يَا عِمْرَانُ إِنَّ لَكَ عِنْدَنَا مَنْزِلَةً وَجَاهاً فَهَلْ لَكَ فِي عِيَادَةِ فَاطِمَةَ بِنْتِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ'' Yaᶜnī "Ey ᶜİmrān, senin bizde bir menzilet ve cāhın var, kerīme-i Risālet-penāhī

Hazret-i Fātıma'nın pürsiş-i hātırına gitmeğe senin bir ragbetin var mıdır?" diye fermān buyurdukta, ben dahi: "Neᶜam yā Resūlallāh, anam babam sana fedā olsunlar" diye muvāfakat ettim ve der-ᶜakab kıyām etmekle ben dahi onunla berāber kalkıp gittik tā ki Fātıma'nın sākin olduğu hānenin kapısı üzerine durduk ve efendimiz kapıyı çalıp "اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَأَدْخُلُ" diye selām verip istīzān buyurdukta ve Hazret-i Fātıma "buyrunuz" diye izn verdikte, efendimiz "أَنَا وَمَنْ مَعِي" diye benim için istīzān etti yaᶜnī "Ben ve benimle berāber bulunan ādem ikimiz dahi hāneye girelim mi?" dedikte, Fātıma: "Seninle berāber olan ādem kimdir?" diye istifsār ve efendimiz dahi "ᶜİmrān b. Husayn"dır deyince, Fātıma: "Hakk ile seni peygamber baᶜs eden Zāt-ı Zü'l-Celāl hakkı için bir ᶜabādan gayrı benim üstümde bir libās yoktur!" diye haber verdi. Ve efendimiz "اِصْنَعِي بِهَا هَكَذَا وَهَكَذَا وَأَشَارَ بِيَدِهِ" diye emr ve el işāretiyle setrini taᶜrīf ettikte Fātıma: "Onu böyle böyle edip de onunla ben cesedimi setr ettim yā benim başım nice setr edeyim?" diye ᶜarz edince efendimiz ona car dedikleri sevbi verdi ki efendimiz üstünde idi ve köhne idi, onunla başını örtmeğe verip "شُدِّي بِهَا عَلَى رَأْسِكِ" diye emr eyledi, yaᶜnī "Onu başına bağla" dedi ve o dahi onu aldıktan sonra duhūlümüze izn verdi. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz girip "اَلسَّلَامُ عَلَيْكِ يَابِنْتَاهُ كَيْفَ أَصْبَحْتِ" diye selām vermekle hāl ve hātırın sordu ve o dahi: "Hastalıklı sabāh ettim ve hastalığım dahi müzdād oldu, zīrā ki ekl edeceğim bir taᶜāma kādire değilim ve açlık bana meşakkat ve zahmet vermiştir!" diye hālini beyān ettikte, efendimiz ağladı, "لَا تَجْزَعِي يَا بِنْتَاهُ فَوَاللهِ مَا ذُقْتُ طَعَاماً مُنْذُ ثَلَاثَةٍ وَإِنِّي لَأَكْرَمُ عَلَى اللهِ مِنْكِ وَلَوْ سَأَلْتُ رَبِّي لَأَطْعَمَنِي وَلَكِنِّي آثَرْتُ الْآخِرَةَ عَلَى الدُّنْيَا" diye nush ve tesliyet verdi yaᶜnī "Ey benim kızım, feryād ve zārī etme, vallāhi üç günden beri bir taᶜāmı ben tatmamışım, maᶜa-hāzā ben Allāhu taᶜālānın katında senden daha ziyāde mükerremim ve rabbimden dilemiş olsaydım bana itᶜām eder idi velākin ben dünyā üzerine āhireti īsār etmişim." Ondan sonra mübārek eliyle onun menkibi üzerine darb edip ona buyurdu ki "أَبْشِرِي فَوَاللهِ إِنَّكِ لَسَيِّدَةُ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ" Yaᶜnī "Sana müjde olsun, tahkīk ve tahkīkan sen ehl-i cennet nisālarının efendisisin." Ve Fātıma: "Yā firᶜavnın zevcesi Āsiye ve Meryem

bint ᶜİmrān neredeler?" diye istīzāh ettikte, efendimiz: "آسِيَةُ سَيِّدَةُ نِسَاءِ عَالَمِهَا وَمَرْيَمُ سَيِّدَةُ نِسَاءِ عَالَمِهَا وَخَدِيجَةُ سَيِّدَةُ نِسَاءِ عَالَمِهَا وَأَنْتِ سَيِّدَةُ نِسَاءِ عَالَمِكِ إِنَّكُنَّ فِي بُيُوتٍ مِنْ قَصَبٍ لَا أَذَى فِيهَا وَلَا صَخْبَ" buyurdu yaᶜnī "Āsiye kendi ᶜāleminin nisālarının ulusudur ve Meryem dahi kendi ᶜāleminin nisālarının ulusudur ve Hadīce dahi kendi ᶜāleminin nisālarının ulusudur ve sen dahi kendi ᶜāleminin nisālarının ulususun. Tahkīkan siz kasabdan mebnī hānelerdesiz ki o hānelerde ne ezā var ne sahb." Sonra ona buyurdu ki "اَقْنِعِي بِابْنِ عَمِّكِ فَوَاللهِ لَقَدْ زَوَّجْتُكِ سَيِّداً فِي الدُّنْيَا سَيِّداً فِي الْآخِرَةِ"[200] Yaᶜnī "Sen ᶜamm-zādene kanāᶜat eyle, vallāhi ben seni dünyāda seyyid ve ulu ve āhirette seyyid ve ulu bir zāttan tezvīc etmişim" diyerek hatm-i kelām buyurdu. Kaldı ki sen el-ān Fātıma ᶜaleyha'r-rıdvān hāline nazar eyle ki Resūlullāh'ın bizᶜası olduğu hālde ne fakr u fākada idi ve nice mālı terk edip fakrı īsār ve tercīh ve ihtiyār eyledi!

[ومن راقب أحوال الأنبياء والأولياء وأقوالهم وما ورد من أخبارهم وآثارهم لم يشك في أن فقد المال أفضل من وجوده وإن صرف إلى الخيرات إذ أقل ما فيه من أداء الحقوق والتوقي من الشبهات والصرف إلى الخيرات اشتغال لهم بإصلاحه وانصرافه عن ذكر الله إذ لا ذكر إلا مع الفراغ ولا فراغ مع شغل المال وقد روي عن جرير عن ليث قال صحب رجل عيسى ابن مريم عليه السلام فقال أكون معك وأصحابك فانطلقا فانتهيا إلى شط نهر فجلسا يتغديان ومعهما ثلاثة أرغفة فأكلا رغيفين وبقي رغيف ثالث فقام عيسى عليه السلام إلى النهر فشرب ثم رجع فلم يجد الرغيف فقال للرجل من أخذ الرغيف فقال لا أدري قال فانطلق ومعه صاحبه فرأى ظبية ومعها خشفان لها قال فدعا أحدهما فأتاه فذبحه فاشتوى منه فأكل هو وذاك الرجل ثم قال للخشف قم بإذن الله فقام فذهب فقال للرجل أسألك بالذي أراك هذه الآية من أخذ الرغيف فقال لا أدري ثم انتهيا إلى وادي ماء فأخذ عيسى بيد الرجل فمشيا على الماء فلما جاوزا قال له أسألك بالذي أراك هذه الآية من أخذ الرغيف فقال لا أدري فانتهيا إلى مفازة فجلسا فأخذ عيسى عليه السلام يجمع تراباً وكثيباً ثم قال كن ذهباً بإذن الله تعالى فصار ذهبا فقسمه ثلاثة أثلاث ثم قال ثلث لي وثلث لك وثلث لمن أخذ الرغيف فقال أنا الذي أخذت الرغيف فقال كله لك وفارقه عيسى عليه السلام فانتهى إليه رجلان في المفازة ومعه المال فأرادا

200 el-Ācurrī, *eş-Şerīᶜa*, 5/2117, ayrıca bkz. *Musnedu* Ahmed, 33/422, no: 20307.

أن يأخذاه منه ويقتلاه فقال هو بيننا أثلاثاً فابعثوا أحدكم إلى القرية حتى يشتري لنا طعاماً نأكله قال فبعثوا أحدهم فقال الذي بعث لأي شيء أقاسم هؤلاء هذا المال لكني أضع في هذا الطعام سماً فأقتلهما وآخذ المال وحدي قال ففعل وقال ذانك الرجلان لأي شيء نجعل لهذا ثلث المال ولكن إذا رجع قتلناه واقتسمنا المال بيننا قال فلما رجع إليهما قتلاه وأكلا الطعام فماتا فبقي ذلك المال في المفازة وأولئك الثلاثة عنده قتلى فمر بهم عيسى عليه السلام على تلك الحالة فقال لأصحابه هذه الدنيا فاحذروها]

Ve kim ki enbiyā ve evliyānın ahvāl ve akvālini ve ahbār ve āsār-larından vārid olan haber ve eserlerini murākabe edip onda tedebbür eylerse mālın vücūdundan fikdānı efdal olduğuna şekk ve şübhe etmez velev ki hayra masrūf ola, çünkü edā-i hukūk ve tevakkī-i şübühāt ve hayrāta sarfıyla maᶜan onda olan en ekall-i zararı ıslāhına hemmin iş-tigāliyle zikrullāhtan insırāfının ziyānıdır, çünkü ferāg olmayınca zikr olmaz ve mālın iştigāliyle ferāg olmaz. Ve dahi Cerīr üzerine mervī olup ki o dahi Leys üzerine rivāyet edip demiş ki [116] bir kişi ᶜĪsā b. Meryem ᶜaleyhi's-selāma müstashıb olup demiş ki "Ben seninle berāber olup sana sāhib olayım." Ve ikisi birlikte müntalık olup gitmişler tā ki ki bir nehrin kenārına gelmişler ve orada kuşluk taᶜāmını yemeğe otur-muşlar. Ve onlarla berāber üç ᶜaded ekmek var idi, ondan iki ᶜadedini ekl edip üçüncü ekmek kalmış iken ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām kalkıp nehre gitti ve su içip dönünce ekmeği bulmadı ve o ādeme: "Ekmeği kim aldı?" diye sordukta, o dahi: "Bilmem" dedi. Sonra oradan kalkıp git-tiler ve bir ceyrana rāst geldiler ki o ceyran ile berāber iki ᶜaded yavru var idi, ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām yavruların birisini çağırıp boğazladı ve on-dan bir mikdār gūştu kebāb edip refīkiyle berāber onu tenāvül ettikten sonra o mezbūha "Sen Allāh'ın izniyle kalk" diye emr ve o dahi dirilip ayağa kalmakla savuşup gitti. O vaktte ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām o ādeme dedi ki "Ben sana bu ᶜalāmeti irāᵓe eden Zāt-ı Zü'l-Celāl ile kasem ede-rim, ekmeği kim aldı?" Yine o ādem: "Bilmem" dedi. Sonra bir vādīye vardılar ki o vādīde su akardı, ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām o ādemin elinden tutup suyun yüzü üstüne yürüyüp geçtiler ve be-tekrār: "Bu āyeti sana irāᵓe eden Zāt-ı Zü'l-Celāl ile kasem ederim ki ekmeği kim aldı?" diye

suʾāl etti ve o ādem dahi: "Bilmem" dedi. Sonra bir sahrāya varınca ʿĪsā ʿaleyhi's-selām oturup toprağı biliktirdi ve ona "Allāh'ın izniyle altın ol" dedikte toprak altın oldu ve onu üç pāy etti, yaʿnī üç bölüğe böldü, bir bölüğüne "Bu benimdir" dedi ve bir bölüğüne "Bu senindir" dedi ve üçüncü bölüğüne "Bu ekmeği alan ādemindir" dedi. O vaktte o ādem: "Ekmeği ahz eden benim" diye ikrār eyledi. ʿĪsā ʿaleyhi's-selām dahi: "Cümlesi sana olsun" diye altını ona terkiyle ondan ayrılıp gitti. Ve mefāzede iken iki kişi yanına vardılar da yanında olan mālı gördüler ve o mālı elinden alıp onu öldürmek istediklerinde kendisi aramızda üç pay olsun diye onları o mālda müşāreket ve ortak ettirip "Siz birinizi karyeye gönderiniz de tā ki bize bir taʿāmı satın alıp getirsin, cümlemiz berāber yiyelim" dedi. Onlar dahi bir neferi gönderdiler. Ve o giden ādem dedi ki "Ben niçin bunlarla bu mālı paylaşayım, taʿāmlarına ağuyu koyayım ve onunla ikisini katl edip mālı yalnız ben alayım" ve o vechle etti. Ve māl yanında kalan o iki kişi dahi dediler ki "Bu ādeme niçin mālın bir payını verelim, ʿavdetinde onu öldürüp mālı beynimizde münāsafaten paylaşırız" diye tasavvur ve tasmīm ettiler ve fi'l-hakīka onlara dönüp gelince onlar onu öldürdüler ve taʿāmı ekl etmeleriyle onlar dahi öldüler ve o māl sahrāda kaldı ve o üç ādem dahi maktūl olarak yanında naʿşları durdu. Ve o hālde iken ʿĪsā ʿaleyhi's-selām dahi ashābıyla maʿan gelip oradan geçti ve ashābına: "Bu dünyādır, ondan hazer ediniz! diye emr eyledi.

[وحكي أن ذا القرنين أتى على أمة من الأمم ليس بأيديهم شيء مما يستمتع به الناس من دنياهم قد احتفروا قبورا فإذا أصبحوا تعهدوا تلك القبور وكنسوها وصلوا عندها ورعوا البقل كما ترعى البهائم وقد قيض لهم في ذلك معايش من نبات الأرض وأرسل ذو القرنين إلى ملكهم فقال له أجب ذو القرنين فقال مالي إليه حاجة فإن كان له حاجة فليأتني فقال ذو القرنين صدق فأقبل إليه ذو القرنين وقال له أرسلت إليك لتأتيني فأبلت فها أنا قد جئت فقال لو كان لي إليك حاجة لأتيتك فقال له ذو القرنين مالي أراكم على حالة لم أر أحداً من الأمم عليها قال وما ذاك قال ليس لكم دنيا ولا شيء أفلا اتخذتم الذهب والفضة فاستمتعتم بهما قالوا إنما كرهناهما لأن أحداً لم يعط منهما شيئاً إلا تاقت نفسه ودعته إلى ما هو أفضل منه فقال ما بالكم قد احتفرتم قبوراً فإذا أصبحتم تعاهدتموها فكنستموها وصليتم عندها

قالوا أردنا إذا نظرنا إليها وأملنا الدنيا منعتنا قبورنا من الأمل قال وأراكم لا طعام لكن إلا البقل من الأرض أفلا اتخذتم البهائم من الأنعام فاحتلبتموها وركبتموها فاستمتعتم بها قالوا كرهنا أن نجعل بطوننا قبوراً لها ورأينا في نبات الأرض بلاغاً وإنما يكفي ابن أدنى العيش من الطعام وأيما ما جاوز الحنك من الطعام لم نجد له طعماً كائناً ما كان من الطعام ثم بسط ملك تلك الأرض يده خلف ذي القرنين فتناول جمجمة فقال ياذا القرنين أتدري من هذا قال لا ومن هو قال ملك من ملوك الأرض أعطاه الله سلطاناً على أهل الأرض فغشم وظلم وعتا فلما رأى الله سبحانه ذلك منه جسمه بالموت فصار كالحجر الملقى وقد أحصى الله عليه عمله حتى يجزيه به في آخرته ثم تناول جمجمة أخرى بالية فقال ياذا القرنين هل تدري من هذا قال لا أدري ومن هو قال هذا ملك ملكه الله بعده قد كان يرى ما يصنع الذي قبله بالناس من الغشم والظلم والتجبر فتواضع وخشع لله عز وجل وأمر بالعدل في أهل مملكته فصار كما ترى قد أحصى الله عليه عمله حتى يجزيه به في آخرته ثم أهوى إلى جمجمة ذي القرنين فقال وهذه الجمجمة قد كانت كهذين فانظر ياذا القرنين ما أنت صانع فقال له ذو القرنين هل لك في صحبتي فأتخذك أخاً ووزيراً وشريكاً فيما أتاني الله من هذا المال قال ما أصلح أنا وأنت في مكان ولا أن نكون جميعاً قال ذو القرنين ولم قال من أجل أن الناس كلهم لك عدو ولي صديق قال ولم قال يعادونك لما في يديك من الملك والمال والدنيا ولا أجد أحداً يعاديني لرفضي لذلك ولما عندي من الحاجة وقلة الشيء قال فانصرف عنه ذو القرنين متعجباً منه ومتعظاً به فهذه الحكايات تدلك على آفات الغنى مع ما قدمناه من قبل وبالله التوفيق تم كتاب ذم المال والبخل بحمد الله تعالى وعونه ويليه كتاب ذم الجاه والرياء]

Ve dahi hikāyet olunmuş ki Zülkarneyn ümem-i sālifeden bir ümmetin üzerine geçip mürūr ettikte görmüş ki onların yedlerinde dünyādan halk onunla istimtāᶜ edegeldiği emvālden hīçbir şeyᵓ yoktur ve kendi kendilerine mezārlar kazmışlar ki beher sabāh o kubūra varıp taᶜahhüd ederler ve onları süpürüp yanında namāz kılarlar ve behāyim giyāhı raᶜy ettikleri gibi onlar dahi giyāhtan sebzelikleri ekl edip onunla geçinirler ki nebātāt-ı arzdan onlara maᶜāyiş takdīr olunmuş. Zülkarneyn gönderip onların meliklerini daᶜvet edip ona "Zülkarneyn'e icābet eyle" diye taleb ettikte, onların melikleri: "Benim Zülkarneyn katında bir işim ve hācetim yoktur, eger onun bana bir işi ve hāceti var ise kendisi [117]

yanıma gelsin! diye istinkāf ettikte, Zülkarneyn dahi: "Bu da doğru ve gerçektir" diye teslīm ve bi'z-zāt kendisi yanına vardıkda: "Benim yanıma gelmek üzere ben sana haber gönderdim, sen bana gelmekten ibā ve istinkāf ettin, işte ben sana geldim!" diye ʿitāb etti. O dahi: "Sana benim bir işim olmuş olsa gelirdim" diye cevāb vermekle, Zülkarneyn: "Benim nem var ki ben sizi bir hālet üzere görüyorum ki bu hālet üzerine ümemden bir kimseyi görmemişim?" diye suʾāl ve o dahi: "Nedir o?" suʾālini istīzāh ettikte, Zülkarneyn: "Sizin bir dünyā ve bir nesneniz yoktur, niçin sīm ü zeri ittihāz edip onunla istimtāʿ etmemişsiz?" diye istifsār etti. O dahi: "Biz onu kerh edip onlardan hoşlanmazdık, zīrā kim ki onlardan bir nesneye nāil olduysa elbette nefsinin şehveti azıp ondan efdalini istemeye nefsi onu daʿvet etmiş. Dünyāya mālik olup sīm ü zeri ittihāz eden bir kimse yoktur ki nefsi azmamış ve efdaline onu daʿvet etmemiş! Deyince, Zülkarneyn: "Yā niçin mezārları kazıp beher sabāh onlara taʿahhüd edip süpürürsüz ve onun yanında namāz kılarsız, bundan sizin efkār ve hayālātınız nedir?" diye sordu. O dahi: "Bundan murādımız bizim eger dünyāya emel edip onlara nazar eder isek bizim mezārlarımız bizi o emelden menʿ eder" dedi. Zülkarneyn: "Ben size ottan gayrı bir taʿāmınız olmadığını görüyorum ki sizin taʿāmınızı yerden giyāh görüyorum, niçin enʿāmdan behāyimi ittihāz edip onları sağıp binip onlarla istimtāʿ etmediniz?" yaʿnī niçin behāyimi ittihāz etmiyorsuz ve onunla emsāliniz gibi temettuʿ etmiyorsuz diye suʾāl ettikte, o dahi: "Karınlarımız onlara mezār olmaktan hoşlanmadık ve nebātāt-ı arzdan kifāyet ve belāgı bulduk, ibn-i ādeme ancak taʿāmdan ʿayşın ednāsı kifāyet eyler ve taʿāmdan hangi şeyʾ ki çenesini tecāvüz edip boğazına geçerse bir dahi ona bir tat bulmadık" yaʿnī taʿāmdan her ne olur ise olsun karnına girdikten sonra bir tadı kalmaz demektir ki bu cihetlerle biz behāyimi ittihāz etmedik diye cevāb iʿtāsıyla elini uzatıp Zülkarneyn'in ardı sonra olan zemīnden bir kafa kemiğini alıp Zülkarneyn'e irāʾe ve "Bu kimdir bilir misin?" diye suʾāl ve Zülkarneyn: "Yok, bu kimdir?" diye istifsār ettikte, "Bu mülūk-i arzdan bir melikin kafāsıdır ki Allāhu taʿālā hazretleri ehl-i arz üzerine ona sultānlık vermişti ve kendisi zulmü edip ahālī üzerine cevr ve sitem ve ʿisyānlık

etti ve Allāhu taᶜālā ondan bu zulm ve ᶜutüvvü gördükte onu ölüm ile hasm edip kesti ki sahrāya atılmış bir taş gibi oldu, hālbuki Allāhu taᶜālā hazretleri onun aᶜmālini ihsā etmiştir tā ki āhirette onlarla onu mücāzāt ede." Sonra dīger bir kafā kemiğini alıp ki çürümüş idi, Zülkarneyn'e onu irāᵓe edip "Bu kim olduğunu bilir misin?" dedikte, Zülkarneyn: "Yok, kimdir?" diye sordu ve o dahi: "Bu da bir melikin kafāsıdır ki o melikten sonra bunu ehl-i zemīne melik etmişti ve ondan evvel olan melik halka ettiği zulm ve ᶜisyānı görürdü yaᶜnī zulm ve tecebbürünü görmüştü, kendisi tevāzuᶜ edip Allāhu taᶜālaya huşūᶜ etti ve ehl-i memleketine ᶜadl ile emr etti ve gördüğün gibi öldü, maᶜa-hāzā Allāhu taᶜālā onun ᶜamelini onun üzerine ihsā edip hıfz etmiştir tā ki āhirette onunla onu mücāzāt eyleye" diye beyān ve Zülkarneyn'in kafāsına el uzatıp "Bu kafā dahi bunların ikisi gibidir, artık ey Zülkarneyn sen dahi nazar edip gör ki ne işleyicisin!" diye ihtār eyledi. Zülkarneyn dahi: "Benim sohbet ve mürāfakatıma ragbetin var mıdır tā ki ben seni birāder ve vezīr ittihāz edeyim ve Allāhu taᶜālā bana verdiği işbu mālda ben seni şerīk ve ortak edeyim?" diye istimzāc edince, o dahi: "Ben ile sen bir yerde bulunmaklığıma yaramam ve birlikte olamayız" diye cevāb verdi. Ve Zülkarneyn "Niçin?" diye sebebini istiknāh ettikte, dedi ki "Nās kāffesi sana düşman ve bana dostturlar." Ve Zülkarneyn "Niçin?" diye istīzāh ettikda, o dahi: "Senin mülk ve māl ve dünyādan yedinde bulunan servet ve sāmān ve cāh ve niᶜam için sana düşmanlık ederler ve ben bu mülk ve māl ve dünyāyı terk ve rafz ettiğimden nāşī bir kimse benimle düşmanlık etmez" yaᶜnī bende olan kıllet ve yoksuluk ve ihtiyāc için bir kimse bana muᶜādāt etmez diye beyān-ı hāl etmekle müteᶜaccib ve ondan müttaᶜiz olarak Zülkarneyn savuşup gitti. İşte bu hikāyelerle fī-mā tekaddem bizim zikr ettiğimiz beyān ve tafsīlāt servet ve sāmānlığın āfātı üzerine sana delālet ederler ve tevfīk ancak Allāhu taᶜālā iledir. Zemm-i māl ve buhl kitābı dahi burada bi-hamdillāhi taᶜālā tamām oldu ve Allāhu taᶜālānın ᶜavniyle hitām buldu. İnşāallāhu taᶜālā zemm-i cāh ve riyā kitābı dahi ona tālī olur. Ve'l-hamdü lillāhi rabbi'l-ᶜālemīn.

KİTĀBU ZEMMİ’L-CĀHİ VE’R-RİYĀİ VE HÜVE’L-KİTĀBU’S-SĀMİNU MİN RUBᶜI’l-MÜHLİKĀTİ MİN KİTĀBİ *İHYĀᵓİ ᶜULŪMİ’D-DĪN*’İ

[كتاب ذم الجاه والرياء وهو الكتاب الثامن من ربع المهلكات من كتاب إحياء علوم الدين]

Birinci kitāb ise işte bu kitābdır ki ᶜacāibü’l-kalbin şerhine şāmil ve hāvīdir ve rubᶜ-ı mühlikātın mebdeᵓi ve evvelidir ve minallāhi’t-tevfīku ve’l-iᶜānetu.

Bismillāhirrahmānirrahīm

[الحمد لله الذي تتحير دون إدراك جلاله القلوب والخواطر وتدهش في مبادي إشراق أنواره الأحداق والنواظر المطلع على خفيات السرائر العالم بمكنونات الضمائر المستغني في تدبير مملكته عن المشاور والمزاور مقلب القلوب وغفار الذنوب وستار العيوب ومفرج الكروب والصلاة على سيد المرسلين وجامع شمل الدين وقاطع دابر الملحدين وعلى آله الطيبين الطاهرين وسلم كثيراً]

İhyāu ᶜUlūmi’d-Dīn adlı olan kitāb-ı hikmet-nisābın üçüncü mücelledi olup rubᶜ-ı mühlikāt denilen kısmının sekizinci kitābı ise ki cāh ve riyānın zemminde olan kitāb idi, o dahi işte bu kitābdır ve billāhi’l-iᶜāne ve hüsnü’t-tevfīk.

[بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله علام الغيوب المطلع على سرائر القلوب المتجاوز عن كبائر الذنوب العالم بما تجنه الضمائر من خفايا الغيوب البصير بسرائر النيات وخفايا الطويات الذي لا يقبل من الأعمال إلا ما كمل ووفي وخلص عن شوائب الرياء والشرك وصفا فإنه المنفرد بالملكوت والملك فهو أغنى الأغنياء عن الشرك والصلاة والسلام على محمد وآله وأصحابه المبرئين من الخيانة والإفك وسلم تسليماً كثيراً]

Musannif-i merhūm kāᶜide-i mevsūfe ve ᶜāde-i maᶜrūfesi üzere işbu kitāb-ı hayāt-nisābı teyemmünen ve teberrüken ve sünen-i seniyyeye ittibāᶜan ve tesellüken ism-i sāmī ve nām-ı nāmī-i rabbānī ile baᶜde’l-iftitāh besmeleye iktirānı mefrūz ve ıstıhābı mesnūn ve maᶜrūz olan miftāh-ı hazāin-i feyz ü niᶜam ve ālet-i ziyādet-i feyz ü kerem olan edāt-ı şükr ü

sipās olan hamdele-i müteyemmineyi īrādıyla senā ve medh-i rabbānī farīza-i mühimmesini edā edip berāᶜat-i istihlāle mürāᶜī olarak buyurdu ki "الحمد لله علام الغيوب" ilh. yaᶜnī umūr-ı hafiyye-i gaybiyyeye dānā ve serāir-i mahfiyye-i kalbiyyeye vākıf ve āşinā ve zünūb-ı kebāir ve hafiyyāt-ı ᶜuyūbdan olan cināyāt-ı zamāirin günāh ve evzārından lutf ve kerem ve ihsānıyla mütecāviz olan Zāt-ı Zü'l-Celāl'e cemīᶜ-i mehāmide müstecmiᶜ olan hamd müstemirr ve dāᵓim olsun ki o ᶜazamet-penāh ve dekāyık-ı seriyyeye āgāh ve hakāyık-ı havātır-ı kalbiyyeye sāhib-nigāh olan Allāh-ı ᶜazīmü'ş-şān ve'l-cāh hazretleri ᶜale't-tahkīk serāir-i niyyāt ve nühüfte-i taviyyāta basīr ve āgāhtır ki aᶜmālden ancak mükemmel ve vāfī ve şevāib-i şirk ü riyādan sāfī olan ᶜamel ve tāᶜātı kabūl eder, zīrā ki mülk ü melekūta müteferrid olup müşāreketten müstagnī olan agniyā-dan kat-ender-kat ziyāde ve kesretle müteᶜālī ve müstagnī bulunmuş-tur, yaᶜnī şevāib-i şirk ile ālūde ve riyā ile peymūde olan ᶜamel-i gayr-ı tāmm u hālisi kabūl etmez. Ve bu dakīka-i hafiyyeyi beyān ve tarīk-i ihlāsı irāᵓe ve tibyān eden rahmet-i ᶜālemiyān ve safvet-i ādemiyān ve vāsıta ve vesīle-i ᶜafv u gufrān ve sebeb-i vücūd-ı kevn ü mekān ve müstehakk-ı medh ü senā vü tahiyye vü selām olan mahbūb-ı Hudā ve sirāc-ı rāh-ı ihtidā ve kıble-gāh-ı makāsıd-ı pīşvā vü muktedā olan Haz-ret-i Muhammedü'l-Mustafā ile āl-ı kirām ve ifk ü hıyānet ü iftirādan müberrā olan ashāb-ı ᶜizām-ı pür-safāya hemīşe salāt u selām-ı kesīr-i bī-hadd ü bī-pāyān olsun.

[أما بعد فقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي الرِّيَاءُ، وَالشَّهْوَةُ الْخَفِيَّةُ" والرياء من الشهوة الخفية التي هي أخفى من دبيب النملة السوداء على الصخرة الصماء في الليلة الظلماء ولذلك عجز عن الوقوف على غوائلها سماسرة العلماء فضلاً عن عامة العباد والأتقياء وهو من أواخر غوائل النفس وبواطن مكايدها وإنما يبتلي به العلماء والعباد والمشمرون عن ساق الجد لسلوك سبيل الآخرة فإنهم مهما قهروا أنفسهم وجاهدوها وفطموها عن الشهوات وصانوها عن الشبهات وحملوها بالقهر على أصناف العبادات عجزت نفوسهم عن الطمع في المعاصي الظاهرة الواقعة على الجوارح فطلبت الاستراحة إلى التظاهر بالخير وإظهار العمل والعلم فوجدت مخلصاً من مشقة المجاهدة إلى لذة القبول عند الخلق ونظرهم إليه بعين الوقار والتعظيم فسارعت إلى إظهار الطاعة وتوصلت

إلى اطلاع الخلق ولم تقنع باطلاع الخالق وفرحت بحمد الناس ولم تقنع بحمد الله وحده وعلمت أنهم إذا عرفوا تركه الشهوات وتوقيه الشبهات وتحمله مشاق العبادات أطلقوا ألسنتهم بالمدح والثناء وبالغوا في التقريظ والإطراء ونظروا إليه بعين التوقير والاحترام وتبركوا بمشاهدته ولقائه ورغبوا في بركة دعائه وحرصوا على اتباع رأيه وفاتحوه بالخدمة والسلام وأكرموه في المحافل غاية الإكرام وسامحوه في البيع والمعاملات وقدموه في المجالس وآثروه بالمطاعم والملابس وتصاغروا له متواضعين وانقادوا له في أغراضه موقرين فأصابت النفس في ذلك لذة هي أعظم اللذات وشهوة هي أغلب الشهوات فاستحقرت فيه ترك المعاصي والهفوات واستلانت خشونة المواظبة على العبادات لإدراكها في الباطن لذة اللذات وشهوة الشهوات فهو يظن أن حياته بالله وبعبادته المرضية وإنما حياته بهذه الشهوة الخفية التي تعمى عن دركها العقول النافذة القوية ويرى أنه مخلص في طاعة الله ومجتنب لمحارم الله والنفس قد أبطنت هذه الشهوة تزييناً للعباد وتصنعاً للخلق وفرحاً بما نالت من المنزلة والوقار وأحبطت بذلك ثواب الطاعات وأجور الأعمال وقد أثبتت اسمه في جريدة المنافقين وهو يظن أنه عند الله من المقربين وهذه مكيدة للنفس لا يسلم منها إلا الصديقون ومهواة لا يرقى منها إلا المقربون ولذلك قيل آخر ما يخرج من [119] رؤوس الصديقين حب الرياسة وإذا كان الرياء هو الداء الدفين الذي هو أعظم شبكة للشياطين وجب شرح القول في سببه وحقيقته ودرجاته وأقسامه وطرق معالجته والحذر منه ويتضح الغرض منه في ترتيب الكتاب على شطرين الشطر الأول في حب الجاه والشهرة وفيه بيان ذم الشهرة وبيان فضيلة الخمول وبيان ذم الجاه وبيان معنى الجاه وحقيقته وبيان السبب في كونه محبوباً أشد من حب المال وبيان أن الجاه كمال وهمي وليس بكمال حقيقي وبيان ما يحمد من حب الجاه وما يذم وبيان السبب في حب المدح والثناء وكراهية الذم وبيان العلاج في حب الجاه وبيان علاج حب المدح وبيان علاج كراهة الذم وبيان اختلاف أحوال الناس في المدح والذم فهي إثنا عشر فصلاً منها تنشأ معاني الرياء فلا بد من تقديمها [والشطر الثاني من الكتاب في طلب الجاه والمنزلة بالعبادات وهو الرياء وفيه بيان ذم الرياء وبيان حقيقة الرياء وما يرائى به وبيان درجان الرياء وبيان الرياء الخفي الذي هو أخفى من دبيب النمل وبيان ما يحبط العمل من الرياء الخفي والجلي وما لا يحبط وبيان دواء الرياء وطريق معالجة القلب فيه وبيان الرخصة في قصد اظهار الطاعات وبيان الرخصة في كتم الذنوب وكراهة اطلاع الناس عليه وكراهة ذمهم له وبيان ترك الطاعات خوفا من الرياء ودخول الآفات وبيان ما يصح من نشاط العبد للعبادة

بسبب رؤية الخلق وما لا يصح وبيان ما ينبغي للمريدان يلزم نفسه قبل العمل وبعده وفيه] والله الموفق للصواب بلطفه ومنه وكرمه]

Pes ez-hamd ü senā vü şükr ü sipās u bī-mikyās, maᶜlūm olsun ki ᶜaleyhi efdalu'ṡ-salāti ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي الرِّيَاءُ، وَالشَّهْوَةُ الْخَفِيَّةُ"[201] Yaᶜnī "Benim ümmetim üzerine havf ettiğim umūrun en ziyāde korkulusu riyā ve şehvet-i hafiyyedir" ki bu iki āfetten benim ümmetim üzerine pek çok ziyāde korkarım demektir. Ve riyā ise leyle-i zalmāda sahre-i sammā üzerine yürüyen siyāh karıncanın debībinden ahfā olan şehvet-i hafiyyedendir ve onun için semāsire-i ᶜulemā gavāiline vukūf etmekten ᶜāciz kalmışlar ve semāsire-i ᶜulemā ona vākıf olmaktan ᶜāciz kalınca ᶜumūm-ı ᶜavāmm ve ᶜabede-i etkıyānın ᶜaczleri bi-tarīki'l-evlā mütekarrerdir. Bu riyā gavāil-i nefsin evāhirinden ve mekāyidi bevātınındandır, buna ancak zümre-i ᶜulemā ve dānişmendān ve tarīk-i āhiretin sülūküne sāk-ı ciddi teşmīr eden ᶜabede ve dānişverān mübtelā olurlar, zīrā ki sālikān-ı rāh-ı ᶜirfān olan ᶜabbād kaçan ki nefslerini kahr ve onunla mücāhede ve şehevāttan kübūb-i iftām ve şübühāttan hıfz ve sıyānet ve kahr ile asnāf-ı ᶜibādāta nefslerini haml ettikçe cevārih üzere vākiᶜ olan meᶜāsī-i zāhireye tamaᶜ etmekten nefsleri ᶜāciz kalıp hayr ile tezāhür ve ᶜilm ü ᶜamelin izhārıyla istirāhata tālib olur ve ᶜinde'l-halk kabūlün lezzetine meşakka-i mücāhededen bir mahlas bulur ki ona ᶜayn-ı vakār u taᶜzīm ile bakıp onların ᶜindlerinde makbūl olmak lezzeti ile meşakka-i mücāhededen halās bulmağa böyle bir yol bulunca artık izhār-ı tāᶜata müsāraᶜatle ıttılāᶜ-ı halka tevassul eder ve ıttılāᶜ-ı Hālık ile kāniᶜ olmaz ve nāsın medh ü senālarıyla sevinip şād olur ve yalnız Allāh'ın hamdiyle kāniᶜ olmaz ve bilir ki halk onu terk-i şehevāt ve tevakkī-i şübühāt ve tahammül-i meşākk-ı ᶜibādāt ile tanırlarsa üzerine medh ü senā ile lisānlarını ıtlāk edip hakkında tefrīt ve itrāda mübālaga ederler ve dahi ᶜayn-ı tevkīr ü ihtirām ile nazar ederler ve onun müşāhede ve likāsıyla teberrük edip duᶜāsı bereketine ragbet ederler ve reʾyinin ittibāᶜına harīs olurlar ve

201 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 1/393, no: 1114; *Hilyetu'l-Evliyā*, 1/268; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 9/150, no: 6405.

ona hizmet ve selām ile müfātaha edip mehāfilde ikrāmın gāyesiyle onu ikrām ederler ve beyᶜ ve muᶜāmelātta dahi ona müsāmaha ederler ve onu mecāliste takdīm edip metāᶜim ve melābiste nefsleri üzerine onu īsār ederler ve ona mütevāziᶜ olarak tesāgur edip ona inkıyād ederler ve ona muvakkır olarak agrāzında rām ve mutīᶜ ve münkād olurlar ve nefs bunda kāffe-i lezzāttan aᶜzam bir lezzet ve agleb-i şehevāttan bir şehvete isābet eder de onunla terk-i meᶜāsī vü hefevātı istihkār edip ᶜibādete muvāzabetin huşūnetini yumuşattırır, çünkü bātında lezzātın lezzeti şehevātın şehvetini idrāk eder hālbuki kendisi zann eder ki onun hayātı ancak Allāhu taᶜālā iledir ve onun ᶜibādet-i marziyyesiyledir, maᶜa-zālik onun hayātı ancak ondan ᶜukūl-i nāfize vü kaviyye idrākinden kör kalan işbu şehvet-i hafiyye iledir ve tāᶜat-ı ilāhiyyede nefsini muhlis ve mahārimine müctenib görür de hālbuki kendisi ᶜibāda nefsini tezyīn ve halka tasannuᶜ etmek için hemīşe menzilet ve vakārından nāᵓil olduğu kadr ve iᶜtibāra ferhān bu şehvet-i hafiyyeyi derūnunda saklayıp gizletmiştir ve onunla tāᶜatların sevābını ve aᶜmālin ecved ve ahsenini habt ve ihlāk ve mahv ve izāᶜa etmiştir ve münāfıkların cerīdelerinde ismini sebt etmiştir ve maᶜa-zālik nefsini Allāh'ın ᶜindinde mukarrebīnden zann eder. Ve bu ise nefs için bir mekīdedir ki ondan sıddīkīnden gayrı bir kimse sālim olmaz ve bir hāviye yerdir ki ondan mukarrebīnden gayrı bir kimse irtikā edip çıkmaz ve onun için ruᵓūs-ı sıddīkīnden en sonra çıkan şeyᵓ ancak hubb-ı riyāsettir.

Ve ber-minvāl-ı muharrer riyā o mertebe dāᵓ-i defīn ve aᶜzam şebeke-i şeyātīn olunca sebebinde ve onun hakīkat ve derecāt ve aksāmında ve turuk-ı muᶜālecātında ve ondan hazer ve ihtirāzında olan kavlin şerhi vācib olur ve mebāhisi iki şatr üzere tehzīb ve kitābın tertībinde garaz ondan vāzıh ve āşikār olur, şöyle ki şatr-ı evvel cāhın hubbunde ve cāhda şöhreti muhabbetinde ve şöhretin mezemmetinde ve humūlün fazīleti beyānında ve cāhın zemmi beyānında ve cāhın maᶜnāsı beyānında ve cāhın hakīkati beyānında ve mālın hubbundan eşedd mahbūb olmaklığının sebebi beyānında ve cāh kemāl-i vehmī olup kemāl-i hakīkī olmadığı beyānında ve hubb-ı cāhtan mahmūd ve mezmūm muhabbetin beyānında ve medh ü senānın hubb ve kerāhiyyet-i zemmde olan sebe-

bin beyānında ve hubb-ı cāhta olan ᶜilācın beyānında ve hubb-ı medhin ᶜilācı beyānında ve kerāhet-i zemmin ᶜilācı beyānında ve zemm ve medhte ahvāl-i nāsın ihtilāfı beyānında ola. Bunlar on iki fasldırlar ki maᶜānī-i riyā onlardan nāşī olur ve zikrlerinin takdīmi lābüdd ve lāzımdır. Ve şatr-ı sānī ise o dahi ᶜibādetle taleb-i cāh u menzilet kaziyyesidir ki riyā olan riyā-i hafī beyānında ve riyā-i hafī vü celī ile habt olunup olunmayan ᶜamelin beyānında ve devā-i riyā ve onda olan muᶜālece-i kalb tarīki beyānında ve izhār-ı tāᶜāt kasdında olan ruhsat beyānında ve ketm-i zünūb ruhsatı ve ona ıttılāᶜ-ı nāsın kerāheti ve ona mezemmetlerinin kerāheti beyānında ve havf-ı riyā ve duhūl-i āfāt mehāfesinden terk-i tāᶜātın beyānında ve rüʾyet-i halk sebebiyle ᶜibādete ᶜabdin neşātından sahīh olup olmayan neşātın beyānında ve kable'l-ᶜamel ve ᶜamelden sonra ve ᶜamel içinde mürīd için nefsine ilzāmı lāyık olan nesnenin beyānında ola. Bu şatr-ı sānī dahi on iki fasla müştemildir. Ve savāba [120] lutf ve menn ve kerem ve ihsānıyla muvaffık ancak Allāhu taᶜālādır ve bināberīn işbu kitāb o vechle tehzīb ve tertīb olundu.

Şatru'l-Evveli Mine'l-Kitābi'l-Mezkūri Zemmi'l-Māli ve Kerāheti Hubbihi

[الشطر الأول من الكتاب المذكور بيان ذم المال وكراهة حبه]

[بيان ذم الشهرة وانتشار الصيت اعلم أصلحك الله أن أصل الجاه هو انتشار الصيت والاشتهار وهو مذموم بل المحمود الخمول إلا من شهرة الله تعالى لنشر دينه من غير تكلف طلب الشهرة منه قال أنس رضي الله عنه قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "بِحَسْبِ الْمَرْءِ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يُشِيرَ النَّاسُ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ فِي دِينِهِ وَدُنْيَاهُ إِلَّا مَنْ عَصَمَهُ اللَّهُ" وقال جابر بن عبد الله قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "بِحَسَبِ الْمَرْءِ مِنَ الشَّرِّ إِلَّا مَنْ عَصِمَهُ اللهُ مِنَ السُّوءِ أَنْ يُشِيرَ النَّاسُ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ فِي دِينِهِ وَدُنْيَاهُ" "إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ"]

Ve kitāb-ı mezkūrun vācibü't-takdīm olan birinci şatrı ise işte bu şatrdır ve birinci faslı ise o dahi işte bu fasldır ki şöhret ve intişār-ı sīt zemminin beyānındadır. Şöylece bil ve āgāh ol ki Hakk subhānehu ve taᶜālā seni ıslāh eyleye, cāhın aslı intişār-ı iştihār u sīttir ve iştihār ise

mezmūmdur, mahmūd ve makbūl ancak setr ve humūldür, meger ki neşr-i dīni için ondan taleb-i şöhret tekellüfü olmaksızın Allāhu taᶜālā onu meşhūr etmiş ola. Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem buyurmuş ki "بِحَسْبِ الْمَرْءِ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يُشِيرَ النَّاسُ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ فِي دِينِهِ وَدُنْيَاهُ إِلَّا مَنْ عَصَمَهُ اللَّهُ"[202] Yaᶜnī "Şerrden ādeme o kadar kāfīdir ki halk ona dīn veyā dünyāsında parmaklarla gösterip işāret edeler meger o kimse ki Allāhu taᶜālā onu sūᵓ ve yaramazlıktan maᶜsūm etmiştir." Ve Cābir b. ᶜAbdullāh demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "بِحَسَبِ الْمَرْءِ مِنَ الشَّرِّ"[203] ilh. ki hulāsa-i meᵓāli: "Şerrden ādeme kāfīdir ki halk parmaklarla dīn veyāhūd dünyāsında işāret edeler meger ki o kimseyi Allāhu taᶜālā onu yaramazlıktan saklayıp maᶜsūm etmiş ola. Tahkīkan Allāhu taᶜālā sizin sūret ve kılıklarınıza nazar etmez velākin kulūb ve aᶜmālinize nazar eder."

[ولقد ذكر الحسن رحمه الله للحديث تأويلاً لا بأس به إذ روى هذا الحديث فقيل له يا أبا سعيد إن الناس إذا رأوك أشاروا إليك بالأصابع فقال إنه لم يعن هذا وإنما عنى به المبتدع في دينه والفاسق في دنياه وقال علي كرم الله وجهه تبذل ولا تشتهر ولا ترفع شخصك لتذكر وتعلم واكتم واصمت تسلم تسر الأبرار وتغيظ الفجار وقال إبراهيم ابن أدهم رحمه الله ما صدق الله من أحب الشهرة وقال أيوب السختياني والله ما صدق الله عبد إلا سره أن لا يشعر بمكانه وعن خالد بن معدان أنه كان إذا كثرت حلقته قام مخافة الشهرة وعن أبي العالية أنه كان إذا جلس إليه أكثر من ثلاثة قام ورأى طلحة قوما معه نحوا من عشرة فقال ذباب طمع وفراش نار]

Ve Hasenü'l-Basrī işbu hadīs-i şerīf için bir teᵓvīl zikr etmiş ve o dahi lā-beᵓstir. Vaktā ki bu hadīs-i şerīfi rivāyet etti, ona denildi ki "Ey Ebū Saᶜīd, tahkīkan halk seni gördükleri vaktte senin üzerine yekdīgerlerine parmaklarla işāret eylerler. O dahi:" ᶜAleyhi's-selām efendimiz hadīs-i şerīfi ile bu gibi işāreti murād buyurmamıştır, onunla ancak dīninde olan mübtediᶜ ve dünyāsında olan fāsıka parmaklarla vākiᶜ olan işāreti murād buyurmuştur." Ve Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib kerremallāhu vechehu buyurmuş ki "Bezl edip de iştihār etme yaᶜnī bezl et velākin

202 İbn Vehb, *el-Cāmiᶜ*, 1/581, no: 481.
203 İbn Vehb, *el-Cāmiᶜ*, 1/581, no: 481.

müştehir olmaktan hazer eyle ve zikr olmak için şahsını kaldırıp yüce etme ve taᶜallüm et de lākin ketm eyle ve hāmūş ol da sālim olursun ki ebrārı şādān ve füccārı mugtāz edersin." Ve İbrāhīm b. Edhem ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Kim ki şöhreti sevip onu taleb eylerse Allāhu taᶜālāya sıdk etmez." Ve Eyyūb-ı Sahtiyānī demiş ki "Vallāhi ancak o kimse Allāhu taᶜālāya sıdk eder ki mekānını bilinmek istemez" yaᶜnī mekānı bilinmemekle şād olan kimsedir ki Allāhu taᶜālāya sıdk eder ve her kim ki Allāhu taᶜālāya sıdk ederse mekānı bilinmekle mesrūr olmaz demektir. Ve Hālid b. Maᶜdān üzerine mervīdir ki vaktā ki halkası çoklaşırdı, şöhret mehāfesinden vaᶜzı terk edip kalkardı. Ve Ebu'l-ᶜĀliye üzerine mervīdir ki üç neferden ziyāde ona bilikip halkasında otururlarsa vaᶜzı terk edip kalkardı. Ve Talha dahi kendisiyle berāber yürür bir kavmi gördükte ki on nefer mikdārı idiler, tamaᶜın sinekleri ve āteşin pervāneleri diye üzerlerine zımnen inkār etmiş ki onları sineklere ve pervānelere benzetmiştir.

[وقال سليم بن حنظلة بينا نحن حول أبي بن كعب نمشي خلفه إذ رآه عمر فعلاه بالدرة فقال انظر يا أمير المؤمنين ما تصنع فقال إن هذه ذلة للتابع وفتنة للمتبوع وعن الحسن قال خرج ابن مسعود يوما من منزله فاتبعه ناس فالتفت إليهم فقال علام تتبعوني فوالله لو تعلمون ما أغلق عليه بابي ما اتبعني منكم رجلان وقال الحسن إن خفق النعال حول الرجال قلما تلبث عليه قلوب الحمقى وخرج الحسن ذات يوم فاتبعه قوم فقال هل لكم من حاجة وإلا فما عسى أن يبقى هذا من قلب المؤمن وروي أن رجلا صحب ابن محيريز في سفر فلما فارقه قال أوصني فقال إن استطعت أن تعرف ولا تعرف وتمشي ولا يمشى إليك وتسأل ولا تسئل فافعل]

Ve Suleym b. Hanzala demiş ki "Vaktā ki biz Ubeyy b. Kaᶜb'ın etrāfında yürüyüp giderken nāgehān ᶜÖmer b. el-Hattāb onu görüp der-ᶜakab kırbaç ile onu darb etti ve o dahi: "Yā emīre'l-müᵓminīn, sunᶜuna nazar buyurup işle" diye muvāfakat etmekle, ᶜÖmer: "Bu hareket tābiᶜe zillet ve metbūᶜa fitnedir!" diye onu inkār etmiş. Ve Hasenü'l-Basrī üzerine mervī olup demiş ki "Bir gün ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd menzilinden çıktıkta halk ona tābiᶜ olmağa başladılar yaᶜnī bilikip ardı sonra ve etrāfında yürümeğe başladılar, o dahi onlara iltifāt edip dedi ki "Siz nenin üzerine bana tetebbuᶜ edersiz? Vallāhi siz bilseniz ki ben kendi kapımı

nenin üzerine bağlıyorum, sizden iki [121] kişi bana müttebiᶜ olmazdı!" Ve Hasen-i Basrī demiş ki "Ādemlerin artları sonra naᶜllarının hafkı üzerine hamkānın kulūbu az sükūn eder." Ve bir gün Hasen-i Basrī çıkmış ve bir kavm ona ittibāᶜ etmişler, o dahi onlara demiş ki "Sizin bir işiniz var mı yoksa bu müᵓminin kalbinden kalması yakınlaşmaz" yaᶜnī bu gibi hāl müᵓminin gönlüne takrībi münāsib olmaz ki zarardan hālī olmaz demektir. Ve dahi rivāyet olunur ki bir ādem, İbn Muhayrīz'e bir seferde musāhabet etmişti ve ondan ayrılıp gidecek oldukta "Bana sen nush edip bir vasiyyet eyle" dedikte, o dahi: "Eger gücün yetip ona muktedir oldunsa ki sen bilesin ve bilinmeyesin ve kendin yürüyüp gidesin ve sana bir kimse yürümeye ve sen sorup ve bir kimse senden sormaya, öyle et" yaᶜnī mahviyyette ol ki sen kendin bil de kimseye kendiyi bildirme ve ehl-i salāha yürü git, onlara ziyāret et ve istifāde et ve bir kimse sana yürüyüp gelmesin tā ki şöhretli olmayasın ve müsteftī ol da sen müftī olma ki bu da mūcib-i iştihārdır ve iştihār makbūl ve memdūh değildir demek olur.

[وخرج أيوب في سفر فشيعه ناس كثيرون فقال لولا أني أعلم أن الله يعلم من قلبي أني لهذا كاره لخشيت المقت من الله عز وجل وقال معمر عاتبت أيوب على طول قميصه فقال إن الشهرة فيما مضى كانت في طوله وهي اليوم في تشميره وقال بعضهم كنت مع أبي قلابة إذ دخل عليه رجل عليه أكسية فقال إياكم وهذا الحمار الناهق يشير به إلى طلب الشهرة وقال الثوري كانوا يكرهون الشهرة من الثياب الجيدة والثياب الرديئة إذ الأبصار تمتد إليهما جميعا وقال رجل لبشر بن الحارث أوصني فقال أخمل ذكرك وطيب مطعمك وكان حوشب يبكي ويقول بلغ اسمي مسجد الجامع وقال بشر ما أعرف رجلا أحب أن يعرف إلا ذهب دينه وافتضح وقال أيضا لا يجد حلاوة الآخرة رجل أحب أن يعرفه الناس رحمة الله عليه وعليهم أجمعين]

Ve dahi Eyyūb-ı Sahtiyānī bir seferde çıkıp pek çok halk onu teşyīᶜ etmiş, kendisi demiş ki "Ben bilmeseydim ki Allāhu taᶜālā benim kalbimden bilir ki ben buna kārihim. Ben Allāhu taᶜālānın maktından havf ederdim." Ve dahi Maᶜmer demiş ki "Ben tūl-i kamīsi üzerine Eyyūb ile muᶜātebe ettim, o dahi dedi ki "Fī-mā mazā şöhret göyneklerin uzun-

luğunda idi ve el-yevm göyneklerin teşmīrindedir." Ve baᶜzu's-sūfiyye demiş ki "Ben Ebī Kulābe ile berāber idim, nāgehān bir ādem üzerine girip ki üstünde birtakım libās-ı mutasavvife var idi, Ebū Kulābe demiş ki "İşbu hımār-ı nāhıktan sakınıp hazer ediniz!" ki bununla taleb-i şöhrete işāret etti. Ve Süfyān-ı Sevrī demiş ki "Eslāf-ı kirām siyāb-ı ceyyide ve siyāb-ı redīᵓeden şöhreti kerh ederlerdi, çünkü ebsār-ı nās cemīᶜan onlara mümtedd olur." Ve bir ādem, Bişr b. el-Hāris'e vasiyyet edip demiş ki "Zikrini nazardan devşirip sākıt eyle ve matmaᶜını dahi helāl eyle." Ve Havşeb ağlayıp derdi ki "Benim ismim mescid-i cāmiᶜe bālig olmuş!" Ve dahi Bişr demiş ki "Ben bir kimseyi görmedim ki maᶜrūf olmaklığını sevmiş de dīni gidip de rüsvāy olmamıştır" yaᶜnī kim ki maᶜrūf ve müştehir olmaklığını sever, elbette o kimse şöhret āfeti ile onun dīni gidip rüsvāy olur demektir. Ve dahi demiş ki "Bir kimse ki onu nās tanımaklığını sever de halk ᶜindinde şöhretli olmak ister, o kimse aslā āhiret tatlılığını bulmaz, Allāh onu ve kāffe-i ehl-i tevhīdi rahmet eyleye."

Beyānu Fazīleti'l-Humūli

[بيان فضيلة الخمول]

[قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''رُبَّ أَشْعَثَ أَغْبَرَ ذِي طِمْرَيْنِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللهِ لَأَبَرَّهُ مِنْهُمُ الْبَرَاءُ بْنُ مَالِكٍ'' وقال ابن مسعود قال النبي صلى الله عليه وسلم ''رُبَّ ذِي طِمْرَيْنِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللهِ لَأَبَرَّهُ لَوْ قَالَ اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ لَأَعْطَاهُ الْجَنَّةَ وَلَمْ يُعْطِهِ مِنَ الدُّنْيَا شَيْئًا'' وقال صلى الله عليه وسلم ''أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى أَهْلِ الْجَنَّةِ كُلُّ ضَعِيفٍ مُسْتَضْعَفٍ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَأَبَرَّهُ وَأَهْلُ النَّارِ كُلُّ مُتَكَبِّرٍ مُسْتَكْبِرٍ جَوَّاظٍ'' وقال أبو هريرة قال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ كُلُّ أَشْعَثَ أَغْبَرَ ذِي طِمْرَيْنِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ الَّذِينَ إِذَا اسْتَأْذَنُوا عَلَى الْأُمَرَاءِ لَمْ يُؤْذَنْ لَهُمْ وَإِذَا خَطِبُوا النِّسَاءَ لَمْ يُنْكَحُوا وَإِذَا قَالُوا لَمْ يُنْصَتْ لِقَوْلِهِمْ حَوَائِجُ أَحَدِهِمْ تَتَخَلْخَلُ فِي صَدْرِهِ لَوْ قُسِمَ نُورُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى النَّاسِ لَوَسِعَهُمْ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ مِنْ أُمَّتِي مَنْ لَوْ أَتَى أَحَدُكُمْ يَسْأَلُهُ دِينَارًا لَمْ يُعْطِهِ إِيَّاهُ وَلَوْ سَأَلَهُ دِرْهَمًا لَمْ يُعْطِهِ إِيَّاهُ وَلَوْ سَأَلَهُ فَلْساً لَمْ يُعْطِهِ إِيَّاهُ وَلَوْ سَأَلَ اللهَ الْجَنَّةَ لَأَعْطَاهُ إِيَّاهَا وَلَوْ سَأَلَهُ الدُّنْيَا لَمْ يُعْطِهِ إِيَّاهَا وَمَا

مَنَعَهَا إِيَّاهُ إِلَّا لِهَوَانِهَا عَلَيْهِ رُبَّ ذِي طِمْرَيْنِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللهِ لَأَبَرَّهُ"[204]]

Ve dahi nazardan düşüp sākıt olmaklığın fazīleti beyānı ise o dahi bu mebhastır. Şöyle ki Server-i kāʾināt ʿaleyhi efdalu't-tahiyyāt efendimiz buyurmuş ki "رُبَّ أَشْعَثَ أَغْبَرَ ذِي طِمْرَيْنِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللهِ لَأَبَرَّهُ مِنْهُمُ الْبَرَاءُ بْنُ مَالِكٍ"[205] ki hulāsa-i müfād-ı ʿālīsi: "Ola ki bir saçı dağınık ve boz benizli ve iki ʿatīk ve eski kaftanlı ādem ki ona fıtnat olunmaz, yaʿnī ondan utanılmaz ve ona mübālāt olunmaz, eger Hakk subhānehu ve taʿālāya bir niyāzda kasem ederse elbette Allāhu taʿālā onun kaseminde onu hānis etmez" yaʿnī dileyip bi't-tevakkuʿ Allāhu taʿālā üzerine kasem ettiği şeyʾ ona ihsān buyurup onu erzānī eder, "Berā b. Mālik onlardandır." Ve dahi ʿAbdullāh b. Mesʿūd demiş ki "Nebī-i ʿālī-cāh efendimiz buyurmuş ki "رُبَّ ذِي طِمْرَيْنِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللهِ لَأَبَرَّهُ لَوْ قَالَ اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ لَأَعْطَاهُ الْجَنَّةَ وَلَمْ يُعْطِهِ مِنَ الدُّنْيَا شَيْئًا"[206] ki hulāsa-i meʾāli şerīfi: "Ola ki eski iki ʿaded kaftanlı ve ona mübālāt ve tefattun olunmaz bir kimse ki Allāhu taʿālāya kasem etmiş olsa, Allāhu taʿālā onu kaseminde hānis etmez ve "Benim ilāhım, ben senden cenneti dilerim" demiş olsa ona cenneti verir de dünyādan ona bir şeyʾ vermez." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى أَهْلِ الْجَنَّةِ كُلُّ ضَعِيفٍ مُسْتَضْعَفٍ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللّٰهِ لَأَبَرَّهُ وَأَهْلُ النَّارِ كُلُّ مُتَكَبِّرٍ مُسْتَكْبِرٍ جَوَّاظٍ"[207] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Siz āgāh olunuz [122] ki ehl-i cennet üzerine ben size delālet edeyim ki her bir zebūn ve müstazʿaftır ki Allāhu taʿālānın üzerine kasem etmiş olsa onu sözünde sādık edip yemīninde hānis etmez, yaʿnī dediği şeyi eder ve ehl-i āteş ise onlar her bir mütekebbir ve müstekbir ve cevvāzdırlar." "Cevvāz" lügatte feth-i cīm ve teşdīd-i vāv ile şol kimseye derler ki her yerden mālı cemʿ ede dahi

204 Bkz. *Musnedu* Ahmed, 21/426, no: 14028; İbn Māce, 2/884, no: 2649; Ebū Dāvūd, 4/197, no: 4595; en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 60338, no: 6932.

205 el-Hākim, *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 4/364, no: 7932; *Şuʿabu'l-Īmān*, 13/89, no: 10000, 13/89, no: 10001.

206 Bkz. el-Hākim, *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 4/364, no: 7932; *Şuʿabu'l-Īmān*, 13/89, no: 10000, 13/89, no: 10001.

207 *Şuʿabu'l-Īmān*, 13/90, no: 10002; 13/93, no: 10006; et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Kebīr*, 20/84, no: 159. Bazı farklılıklarla.

kimseye hayr ve tasadduk etmeye, cemūᶜ ve menūᶜ ola. Ve ᶜinde'l-baᶜz şol kişiye derler ki semiz etli cesīm kimse ola dahi salını salını yürüye. Ve dahi Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ كُلُّ أَشْعَثَ أَغْبَرَ ذِي طِمْرَيْنِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ الَّذِينَ إِذَا اسْتَأْذَنُوا عَلَى الْأُمَرَاءِ لَمْ يُؤْذَنْ لَهُمْ وَإِذَا خَطِبُوا النِّسَاءَ لَمْ يُنْكَحُوا وَإِذَا قَالُوا لَمْ يُنْصَتْ لِقَوْلِهِمْ حَوَائِجُ أَحَدِهِمْ تَتَخَلْخَلُ فِي صَدْرِهِ لَوْ قُسِمَ نُورُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى النَّاسِ لَوَسِعَهُمْ"[208] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Tahkīkan ehl-i cennet her bir dağınık saçlı, boz benizli, eski ve palas olarak iki kaftanlı ve ona tefattun olunmaz yaᶜnī onunla bir kimsenin mübālātı olmaz ādemlerdir ki onlar şol kimselerdir ki ümerāya girmek için istīzān ederlerse onlara izn verilmez ve hatun kişileri hutbe ve nikāh etmek isterlerse bir kimse onlara nikāh ettirmez ve söyleşirlerse onların sözlerini bir kimse dinlemez ki her birinin hācātı kendi sīnesinde mütehalhil olur, onun nūru yevm-i kıyāmette nās üzere taksīm olunmuş olsa onlara vāsiᶜ olurdu." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ مِنْ أُمَّتِي مَنْ لَوْ أَتَى أَحَدُكُمْ يَسْأَلُهُ دِينَارًا لَمْ يُعْطِهِ إِيَّاهُ وَلَوْ سَأَلَهُ دِرْهَمًا لَمْ يُعْطِهِ إِيَّاهُ وَلَوْ سَأَلَهُ فَلْساً لَمْ يُعْطِهِ إِيَّاهُ وَلَوْ سَأَلَ اللهُ الْجَنَّةَ لَأَعْطَاهُ إِيَّاهَا وَلَوْ سَأَلَهُ الدُّنْيَا لَمْ يُعْطِهِ إِيَّاهَا وَمَا مَنَعَهَا إِيَّاهُ إِلَّا لِهَوَانِهَا عَلَيْهِ رُبَّ ذِي طِمْرَيْنِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللهِ لَأَبَرَّهُ"[209] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Tahkīkan benim ümmetimden bir ādem vardır ki sizin birinize gelip ondan bir ᶜaded altını dilemiş olsa onu ona vermez ve ondan bir dirhem dilemiş olsa onu ona vermez ve bir felsi ondan dilemiş olsa onu ona vermez ve Allāhu taᶜālādan behişti taleb edip dilemiş olsa onu ona verirdi ve dünyāyı ondan dilemiş olsa onu ona vermezdi ve ondan dünyānın menᶜ ve ᶜadem-i iᶜtāsı ancak dünyānın ona horluk ve hakīrliği içindir, ola ki iki palaslı ve ona mübālāt olunmaz ādem Allāhu taᶜālānın üzerine kasem etmiş olsa onun kaseminde onu sādık ve gerçek ettirip yemīninde hānis etmez."

[وروى أن عمر رضي الله عنه دخل المسجد فرأى معاذ بن جبل يبكي عند قبر رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ما يبكيك فقال سمعت رسول الله صلى الله

208 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/92, no: 10004; *Hilyetu'l-Evliyā*, 2/81. Bazı farklılıklarla.

209 Bkz. *Musnedu* Ahmed, 21/426, no: 14028; İbn Māce, 2/884, no: 2649; Ebū Dāvūd, 4/197, no: 4595; en-Nesāī, *es-Sunenu'l-Kubrā*, 60338, no: 6932.

عليه وسلم يقول ’’إِنَّ الْيَسِيرَ مِنَ الرِّيَاءِ شِرْكٌ وَإِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْأَتْقِيَاءَ الْأَخْفِيَاءَ الَّذِينَ إِنْ غَابُوا لَمْ يُفْتَقَدُوا وَإِنْ حَضَرُوا لَمْ يُعْرَفُوا قُلُوبُهُمْ مَصَابِيحُ الْهُدَى يَنْجُونَ مِنْ كُلِّ غَبْرَاءَ مُظْلِمَةٍ‘‘ وقال محمد بن سويد قحط أهل المدينة وكان بها رجل صالح لا يؤبه له ملازم لمسجد النبي صلى الله عليه وسلم فبينما هم في دعائهم إذ جاءهم رجل عليه طمران خلقان فصلى ركعتين أوجز فيهما ثم بسط يديه فقال يا رب أقسمت عليك إلا أمطرت علينا الساعة فلم يرد يديه ولم يقطع دعاءه حتى تغشت السماء بالغمام وأمطروا حتى صاح أهل المدينة من مخافة الغرق فقال يا رب إن كنت تعلم أنهم قد اكتفوا فارفع عنهم فسكن وتبع الرجل صاحبه الذي استسقى حتى عرف منزله ثم بكر عليه فخرج إليه فقال إني أتيتك في حاجة فقال ما هي قال تخصني بدعوة قال سبحان الله أنت أنت وتسألني أن أخصك بدعوة ثم قال ما الذي بلغك ما رأيت قال أطعت الله فيما أمرني ونهاني فسألت الله فأعطاني]

Ve dahi rivāyet olunmuş ki bir gün ᶜÖmer b. el-Hattāb mescide girip Muᶜāz b. Cebel ᶜaleyhi'r-rıdvānı kabr-i mukaddes-i ᶜālī-i Hazret-i Risālet-penāhī'nin yanında ağlamakta görmüş ve "Seni ağlatan nedir?" diye ondan suᵓāl ettikte, Muᶜāz: "Ben Resūl-i kibriyā efendimizden işittim, buyurdu ki ’’إِنَّ الْيَسِيرَ مِنَ الرِّيَاءِ شِرْكٌ وَإِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْأَتْقِيَاءَ الْأَخْفِيَاءَ الَّذِينَ إِنْ غَابُوا لَمْ يُفْتَقَدُوا وَإِنْ حَضَرُوا لَمْ يُعْرَفُوا قُلُوبُهُمْ مَصَابِيحُ الْهُدَى يَنْجُونَ مِنْ كُلِّ غَبْرَاءَ مُظْلِمَةٍ‘‘[210] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Tahkīkan riyādan cüzᵓī ve yesīr şeyᵓ şirk olup Allāhu taᶜālā etkiyāyı, ahfiyāyı sever ki o etkiyā o mertebede hālleri hafī ve pinhāndır ki eger gāib olurlarsa onları bir kimse arayıp tefakkud etmez ve hāzır olurlarsa da bilinmezler, onların gönülleri mesābīh-i hüdādır ki her bir arz-ı muzlime ve zemīn-i tārikten necāt bulurlar." Ve Muhammed b. Suveyd demiş ki "Medīne-i münevvere'de kaht vākiᶜ oldu ve Medīne'de bir sālih kimse var idi ki ona mübālāt olunmazdı ve Mescid-i Nebevī'ye mülāzım idi. Medīne ahālīsi istiskāya çıkıp onlar duᶜāda oldukları hālde nāgehān bir zāt gelip ki üstünde ᶜatīk ve köhne olarak iki ᶜaded kaftan vardır ve der-ᶜakab hafīfçe iki rekᶜat namāz kılıp onlarda īcāz ve ihtisār etti, sonra iki ellerini duᶜāya bast edip dedi ki "Yā rabbi, ben sana kasem ettim, elbette sen bu sāᶜatte üzerimize yağmuru yağdırasın!" Ve ellerini çevirip redd ve duᶜāsını katᶜ

---

210 el-Hākim, *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 4/364, no: 7933.

etmedi tā ki gökyüzü bulut ile kaplandı ve derhāl yağmur yağıp rahmet nāzil oldu ve kesret-i rahmet ü bārāndan ehl-i Medīne garktan havf edip feryād u figāna başlayınca, o dahi: "Yā Rabbi, bilirsin ki rahmetten iktifā etmişler, onlardan bārānı ref' eyle" diye du'ā ettikte yağmur sākin oldu ve bu ādem istiskā eden sāhibine tābi' oldu tā ki hānesini öğrendi sonra 'ale's-sabāh onun yanına gidip görüşmek istedikte o dahi çıkıp onunla görüştü. Ve o ādem ona dedi ki "Ben bir iş ile sana geldim." Ve o dahi: "İşin nedir?" diye sordukta, o ādem: "Beni bir du'ā ile muhtass edesin" diye hayrlı du'āsını tevakku' eyledi. O dahi: "Subhānallāh, sen sen olduğun hālde sen benden bir du'ā ile seni muhtass etmek arayıp dilersin!" diye cevāb i'tāsında, o dahi: "Ben senden gördüğüm hāle seni bālig eden nedir?" diye istifsār etti. Kendisi dahi: "Ben Allāhu ta'ālāya bana emr ettiği evāmir ve nehy ettiği menāhīden itā'at ettim ve Allāhu ta'ālādan diledim, o dahi bana verdi" diye hālini beyān eyledi.

[وقال ابن مسعود كونوا ينابيع العلم مصابيح الهدى أحلاس البيوت سرج الليل جدد القلوب خلقان الثياب تعرفون في أهل السماء وتخفون في أهل الأرض وقال أبو أمامة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "يَقُولُ اللهُ تَعَالَى إِنَّ أَغْبَطَ أَوْلِيَائِي عَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَفِيفُ الْحَاذِ ذُو حَظٍّ [123] مِنْ صَلَاةٍ أَحْسَنَ عِبَادَةَ رَبِّهِ وَأَطَاعَهُ فِي السِّرِّ كَانَ غَامِضًا فِي النَّاسِ لَا يُشَارُ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ ثُمَّ صَبَرَ عَلَى ذَلِكَ قَالَ ثُمَّ نَقَرَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم بِيَدِهِ فَقَالَ عُجِّلَتْ مَنِيَّتُهُ وَقَلَّ تُرَاثُهُ وَقَلَّتْ بَوَاكِيهِ" وقال عبد الله بن عمر رضي الله تعالى عنهما أحب عباد الله إلى الله الغرباء قيل ومن الغرباء قال الفارون بدينهم يجتمعون يوم القيامة إلى المسيح عليه السلام وقال الفضيل بن عياض بلغني إن الله تعالى يقول في بعض ما يمن به على عبده "أَلَمْ أُنْعِمْ عَلَيْكَ أَلَمْ أَسْتُرْكَ أَلَمْ أُخْمِلْ ذِكْرَكَ" وكان الخليل بن أحمد يقول اللهم اجعلني عندك من أرفع خلقك واجعلني عند نفسي من أوضع خلقك واجعلني عند الناس من أوسط خلقك وقال الثوري وجدت قلبي يصلح بمكة والمدينة مع قوم غرباء أصحاب قوت وعناء وقال إبراهيم بن أدهم ما قرت عيني يوماً في الدنيا قط إلا مرة بت ليلة في بعض مساجد قرى الشام وكان بي البطن فجرني المؤذن برجلي صلى الله عليه وسلم حتى أخرجني من المسجد وقال الفضيل إن قدرت على أن لا تعرف فافعل وما عليك أن لا تعرف وما عليك أن لا يثنى عليك وما عليك أن تكون مذموماً عند الناس إذا كنت محموداً عند الله تعالى]

Ve ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd demiş ki "Siz ᶜamelin menbaᶜları ve hüdānın çerāgları ve hānelerin palas ve döşemeleri ve gecelerin sirācları cedīdü'l-kulūb ᶜatīkü'l-libās olunuz hem dahi göklerde ehl-i semāvāt katında maᶜrūf ve zemīnde ehl-i arz ᶜindinde mahfī olunuz." Ve Ebū Umāme demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "يَقُولُ الله تَعَالَى إِنَّ أَغْبَطَ أَوْلِيَائِي عَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَفِيفُ الْحَاذِ ذُو حَظٍّ مِنْ صَلَاةٍ أَحْسَنَ عِبَادَةَ رَبِّهِ وَأَطَاعَهُ فِي السِّرِّ كَانَ غَامِضًا فِي النَّاسِ لَا يُشَارُ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ ثُمَّ صَبَرَ عَلَى ذَلِكَ قَالَ ثُمَّ نَقَرَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم بِيَدِهِ فَقَالَ عُجِّلَتْ مَنِيَّتُهُ وَقَلَّ تُرَاثُهُ وَقَلَّتْ بَوَاكِيهِ"[211] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurur ki "Benim kullarımdan olan evliyā ve düşmanların en ziyāde gıbtalı kimseleri o kimsedir ki cismi hafīfü's-savt olup namāzdan behreli olarak rabbisinin ᶜibādetini güzelce kılmış ve sırr ve tenhāda ona itāᶜat etmiş ve beyne'n-nās gāmız olup da onunla parmaklarla işāret olunmaz ki bu hāle sabr ve devām etmişler," Sonra efendimiz eliyle nakr edip buyurmuş ki "O gibi evliyā zāt onun merāmı taᶜcīl olunur ve onun mālı az olur ve onu ağlatan şeyᵓ dahi az olur." "Nakr" lügatte feth-i nūn ile kuş yerden dāne düşürmek ve sıklık vermek ve ağaç üstüne nakş eylemek ve tanbūr çalmak ve nefh etmek ve dahi safīr-i lisān ve ibhām parmağıyla orta parmağın karᶜından çıkan savt ve sedā maᶜnālarına gelmiştir. Ve'l-ᶜilmu ᶜindallāh burada sonki maᶜnāya gelmiştir. Ve ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer ᶜaleyhime'r-rıdvān demiş ki "Allāhu taᶜālaya ᶜibādullāhın en ziyāde mahbūb olan kimseleri zümre-i bīgānegāndır." Ve "Bīgānegān kimlerdir?" denildikte, "Kendi dīnleriyle karār edip kaçgın olanlardır ki yevm-i kıyāmette Mesīh ᶜaleyhi's-selāma müctemiᶜ olurlar" demiş. Ve Fudayl b. ᶜIyāz demiş ki "Bana bālig olmuş ki Allāhu taᶜālā hazretleri kuluna imtinān buyurduğu baᶜzı niᶜamda buyurur ki "أَلَمْ أَنْعَمْ عَلَيْكَ أَلَمْ أَسْتُرْكَ أَلَمْ أَخْمُلْ ذِكْرَكَ"[212] Yaᶜnī "Ben senin üzerine inᶜām etmedim mi? Ben seni setr etmedim mi? Ben senin zikrini nazardan düşürmedim mi?" ki bunu dahi cümle niᶜamdan ᶜadd etmiştir. Ve Halīl b. Ahmed derdi ki "Ey be-

---

211 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 2/54; *Musnedu* Ahmed, 36/498, no: 22167; *Sunenu*'t-Tirmizī, 4/153, no: 2347.

212 Bkz. *Enīsu's-Sārī*, 11/1342, no: 1230.

nim ilāhım, sen beni senin ᶜindinde halkının yücelerinden kıl ve benim nefsim ᶜindinde beni senin halkın alçaklarından kıl ve nās katında beni senin halkın ortalarından kıl." Ve Sevrī demiş ki "Ben Mekke-i mükerreme ile Medīne-i münevvere'de kendi kalbimi ashāb-ı kūt u ᶜanā olan gurebā ile buldum." Ve İbrāhīm b. Edhem demiş ki "Dünyāda benim gözüm bir kerreden gayrı aslā karīr ve mesrūr olmadı ki Şām köylerinin baᶜzı mesācidinde bir gece beytūtiyyet etmiştim ve karnımda dahi bir ağrı var idi. Mescidin müʾezzini gelip beni ayağımdan tutup çekti ve çekip sürükleyerek mescidden beni çıkarıp yola ilkā etti." Ve Fudayl demiş ki "Eger senin maᶜrūf ve meşhūr olmaklığına senin gücün ve kudretin yettiyse işle yaᶜnī kendini ihfā edip kendi kendini maᶜrūf etme ve eger sen bilinmez olsan sana ne zarar ve ziyānı vardır ve halk senin üzerine senā etmezlerse sana ne ziyān vardır ve ᶜindallāh mahmūd ve memdūh olduğun hālde halk seni zemm ederlerse sana ondan ne zarar ve ziyān vardır."

[فهذه الآثار والأخبار تعرفك مذمة الشهرة وفضيلة الخمول وإنما الْمَطْلُوبَ بِالشُّهْرَةِ وَانْتِشَارِ الصِّيتِ هُوَ الْجَاهُ وَالْمَنْزِلَةُ في القلوب وحب الجاه هو منشأ كل فساد فإن قلت فأي شهوة تزيد على شهرة الأنبياء والخلفاء الراشدين وأئمة العلماء فكيف فاتهم فضيلة الخمول فاعلم أن المذموم طلب الشهرة فأما وجودها من جهة الله سبحانه مِنْ غَيْرِ تَكَلُّفٍ مِنَ الْعَبْدِ فَلَيْسَ بِمَذْمُومٍ نعم فيه فتنة على الضعفاء دون الأقوياء وهم كالغريق الضعيف إذا كان معه جماعة من الغرقى فالأولى به أن لا يعرفه أحد منهم فإنهم يتعلقون به فيضعف عنهم فيهلك معهم وأما القوي فالأولى أن يعرفه الغرقى ليتعلقوا به فينجيهم ويثاب على ذلك]

İşte bu āsār ve bu ahbār şöhretin mezemmetini sana bildirir ve humūlün fazīletini sana taᶜrīf eder, çünkü şöhret ve intişār-ı sītten matlūb ancak kulūb-i halkta husūl-i cāh u menzilettir ve cāhın hubbu ise her bir fesādın menşeidir. Ve eger enbiyā-i ᶜizām ve hulefā-i rāşidīn-i kirām ve eimme-i ᶜulemā-ı be-nām olan zevāt-ı ᶜaliyyü'l-makāmların şöhretlerine hangi şöhret ziyāde olabilir diye tasavvur ve böyle olursa onlara fazīlet-i humūl nice geçip fāit oldu diye iᶜtirāz eder isen, o dahi onu böylece bil ki mezmūm ve makdūh ancak şöhretin talebidir, yoksa vücūdu mezmūm değildir, yaᶜnī ᶜabdden bir gūnā taleb ve tekellüfü

olmaksızın Hakk subhānehu ve taᶜālā cihetinden onun lutf ve kerem ve ihsānından hāsıl ve mevcūd olur ise o hālde şöhret ona mezmūm olmaz. Evet, onda dahi zuᶜafā ve zebūn ādemlere bir fitnelik vardır ki akviyāya onun fitnesi olmaz ki bunlar garīk-i zaᶜīf kaziyyesi gibidir, zīrā ki zebūn ve zaᶜīf olan garīkin onunla bir cemāᶜat garkā olsa o garīkin iyisi odur ki onlardan bir kimse onu tanımaya, zīrā ki eger onu tanıyıp bildilerse ona asılacaklar ve kendisi onları çekip kurtarmaktan zebūn kalmakla onlarla berāber o dahi batıp helāk olur, ammā kavī ve metīn kimseye evlā odur ki o garīk olan cemāᶜat onu bilip onunla asılalar tā ki onları sāhil-i selāmete çekip götüre ve onları helāktan kurtarıp garktan nācī ede ve kendisi dahi onun üzerine müsāb ve meᵓcūr ola.

Beyānu Zemmi Hubbi'l-Cāhi

[بيان ذم حب الجاه]

[قال اللّٰه تَعَالَى ﴿تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾ جمع بين إرادة الفساد والعلو وَبَيْنَ أَنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لِلْخَالِي عَنِ الْإِرَادَتَيْنِ جميعا فقال عز وجل ﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ (١٥) أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ [124] وَهَذَا أَيْضًا مُتَنَاوِلٌ بِعُمُومِهِ لِحُبِّ الْجَاهِ فَإِنَّهُ أَعْظَمُ لَذَّةً مِنْ لَذَّاتِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَأَكْثَرُ زينة من زينتها]

Ve hubb-ı cāh zemminin beyānı ise o dahi bu mebhastır. Şöyle ki tebāreke ve taᶜālā hazretleri buyurmuş ki ﴿تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾[213] Bu āyet-i kerīmenin sūre-i Kasas'ın seksen üçüncü āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Biz dār-ı āhireti yeryüzünde kibr ve ᶜunvān ve zulm ve fesād isteyenler için kılarız, ᶜākıbet-i mahmūde ki cennettir, o müttakīler içindir." İntehā ki irādet fesād u ᶜulüvv beyninde cemᶜ edip ve dār-ı āhiret işbu iki irādetten hālī olanlara muhtass olduğunu beyān etmiştir. Ve dahi Cenāb-ı Hakk ᶜazze ve celle buyurmuş ki ﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ

213 Kasas, 28/83.

إِلَيْهِـمْ أَعْمَالَهُـمْ فِيهَـا وَهُـمْ فِيهَـا لَا يُبْخَسُـونَ (٥١) أُولَئِكَ الَّذِيـنَ لَيْسَ لَهُـمْ فِي الْآخِـرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾[214] Bu āyetler sūre-i Hūd'un on beşinci ve on altıncı āyetleridir ki hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Kim ki hayāt-ı dünyāyı ve zīnetini talebde ola, biz onlara dünyāda sıhhat ve devlet ve vüsᶜat-ı rızk ve kesret-i evlād ile cezālarını yetiştiririz, o kimselerin dünyāda ecrlerinden bir şeyᵓ noksān olmaz, o kimselerin ᶜamelleri için āhirette cezāları cehennem āteşinden gayrı değildir, onların dünyādaki sanᶜatları beyhūde ve tebāh ve işledikleri ᶜamelleri bātıl oldu ki āhirete müteᶜallik ihlāsla olmayıp riyā ve sümᶜa idi." İntehā. Ve bu dahi ᶜumūmiyle hubb-ı cāha mütenāveldir, zīrā ki hubb-ı cāhın lezzeti her bir lezzetten ᶜazīm olup yaᶜnī hayāt-ı dünyānın lezzātından lezzeti aᶜzamdır ve zīnetlerinden dahi onun zīneti ekserdir.

[وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "حُبُّ الْمَالِ وَالْجَاهِ يُنْبِتَانِ النِّفَاقَ فِي الْقَلْبِ كَمَا يُنْبِتُ الْمَاءُ الْبَقْلَ" وقال صلى الله عليه وسلم "مَا ذِئْبَانِ ضَارِيَانِ أُرْسِلَا فِي زَرِيبَةِ غَنَمٍ بِأَسْرَعَ إِفْسَادًا فِيهَا مِنْ حُبِّ الشَّرَفِ فِي دِينِ الرَّجُلِ الْمُسْلِمِ" وقال صلى الله عليه وسلم لعلي كرم الله وجهه "إِنَّمَا هَلَاكُ النَّاسِ بِاتِّبَاعِ الْهَوَى وَحُبِّ الثَّنَاءِ" نسأل الله العفو والعافية بمنه وكرمه]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "حُبُّ الْمَالِ وَالْجَاهِ يُنْبِتَانِ النِّفَاقَ فِي الْقَلْبِ كَمَا يُنْبِتُ الْمَاءُ الْبَقْلَ"[215] ki hulāsa-i meāli: "Māl ve cāhın hubbu kalb içinde nifākı inbāt eder, nitekim su zemīnlerde sebzeliği inbāt eyler." Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَا ذِئْبَانِ ضَارِيَانِ أُرْسِلَا فِي زَرِيبَةِ غَنَمٍ بِأَسْرَعَ إِفْسَادًا فِيهَا مِنْ حُبِّ الشَّرَفِ فِي دِينِ الرَّجُلِ الْمُسْلِمِ"[216] ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Koyun yatak ve ağılına düşen ziyānkār iki kurtların agnāma sürᶜatle ettiği zarar ve ifsādları hubb-ı şeref recül-i müslimin dīnine ettiği zarar ve ifsādın sürᶜati gibi değildir" yaᶜnī hubb-ı şerefin dīne olan sürᶜat-i ifsādı o kurtların ifsādları sürᶜatinden daha ziyādedir demektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efen-

214 Hūd, 11/15-16.

215 Bkz. *el-Bedru'l-Munīr*, 9/633; *Kenzu'l-Ummāl*, 15/219, no: 40659.

216 *Musnedu*'l-Bezzār, 12/295, no: 6129; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 1/236, no: 772; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu's-Sagīr*, 2/149, no: 943.

dimiz, Hazret-i ᶜAlī'ye buyurmuş ki "إِنَّمَا هَلَاكُ النَّاسِ بِاتِّبَاعِ الْهَوَى وَحُبِّ الثَّنَاءِ"[217] Yaᶜnī "Nāsın helāki ancak ittibāᶜ-ı hevā ve hubb-ı senā iledir." Artık biz Allāhu taᶜālādan ᶜafv ve ᶜāfiyeti dileriz ki menn ve keremi ile onu bize ihsān eyleye.

Beyānu Maᶜna'l-Cāhi ve Hakīkatihi

[بيان معنى الجاه وحقيقته]

[اعلم أن الجاه والمال هما ركنا الدنيا ومعنى المال ملك الأعيان المنتفع بها ومعنى الجاه ملك القلوب المطلوب تعظيمها وطاعتها وكما أن الغني هو الذي يملك الدراهم والدنانير أي يقدر عليهما ليتوصل بهما إلى الأغراض والمقاصد وقضاء الشهوات وسائر حظوظ النفس فكذلك ذو الجاه هو الذي يملك قلوب الناس أي يقدر على أن يتصرف فيها ليستعمل بواسطتها أربابها في أغراضه ومآربه وكما أنه يكتسب الأموال بأنواع من الحرف والصناعات فكذلك يكتسب قلوب الخلق بأنواع من المعاملات]

Ve cāhın maᶜnāsı ile hakīkatinin beyānı ise o dahi bu mebhastır. Bil ve āgāh ol ki dünyānın rünknleri māl ile cāhtır ve mālın maᶜnāsı ise onunla intifāᶜ olunan aᶜyānın mülküdür ve cāhın maᶜnāsı taᶜzīm ve tāᶜatları matlūb olan kulūbun mülküdür, nitekim ganī ve zengin ve tüvānger olan kimse derāhim ve denānīre mālik olur ki onlarla agrāz ve makāsıd ve kazā-i şehevāt ve sāir huzūz-ı nefsiyyeye mütevassıl olmak üzere altın ve akçeye muktedirdir, kezālik cāhlı olan ādem dahi o kimsedir ki kulūb-i nāsa mālikdir, yaᶜnī agrāz ve meᵓāribinde kulūbun vāsıtalarıyla erbābını istiᶜmāl etmek için ve onda tasarruf etmeğe muktedir olur ve nitekim zengin olan kimse envāᶜ-ı hiref ü sınāᶜāt ile emvāli kazanır, kezālik cāhlı olan kimse dahi envāᶜ-ı muᶜāmelāt ile halkın kulūbunu kazanır.

[ولا تصير القلوب مسخرة إلا بالمعارف والاعتقادات فكل من اعتقد القلب فيه وصفاً من أوصاف الكمال انقاد له وتسخر له بحسب قوة اعتقاد القلب وبحسب درجة ذلك الكمال عنده وليس يشترط أن يكون الوصف كمالاً في نفسه بل يكفي

217 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/350.

أن يكـون كمـالاً عنـده وفـي اعتقـاده وقـد يعتقـد مـا ليـس كمـالاً كمـالاً ويذعـن قلبـه للموصـوف بـه انقيـاداً ضـرورياً بحسـب اعتقـاده فإن انقيـاد القلـب حـال للقلـب وأحـوال القلـوب تابعـة لاعتقـادات القلـوب وعلومهـا وتخيلاتهـا وكمـا أن محـب المـال يطلـب ملـك الأرقـاء والعبيـد فطالـب الجـاه يطلـب أن يسـترق الأحـرار ويسـتعبدهم ويملـك رقابهـم بملـك قلوبهـم بـل الـرق الـذي يطلبـه صاحـب الجـاه أعظـم لأن المالـك يملـك العبـد قهـراً والعبـد متـأب بطبعـه ولـو خلـى ورأيـه انسـل عـن الطاعـة وصاحـب الجـاه يطلـب الطاعـة طوعـا ويبغـي أن تكـون لـه الأحـرار عبيـداً بالطبـع والطـوع مـع الفـرح بالعبوديـة والطاعـة لـه فمـا يطلبـه فـوق مـا يطلبـه مالـك الـرق بكثيـر]

Ve kulūb ise ancak maʿārif ve iʿtikādāt ile müsahhare ve münkāde olur yaʿnī her kim ki kalb onda evsāf-ı kemālden bir vasfa muʿtekid olur ise elbette ona kuvvet-i iʿtikādı hasebiyle münkād ve müsahhar olur ve inkıyādı dahi onun ʿindinde o kemālin derecesine göredir ve fī-nefsihi o vasf kemāl olmak şart değildir, ancak o muʿtekidin ʿindinde ve iʿtikādında kemāl olduğu kifāyet eder, ola ki baʿzen kemāl olmayan nesneyi dahi [125] kemāl iʿtikād eder ve iʿtikādına göre onunla muttasıf bulunan zāta onun kalbi inkıyād-ı zarūrī ile izʿān eder, zīrā ki kalbin inkıyādı kalb için bir hāldir. Ve kulūbun ahvāli kulūbun iʿtikādātına ve ʿulūm ve tahayyülātına tābiʿ olur ve nitekim muhibb-i māl olan kimse erikkāʾ ve ʿabīdin mülklerine tālibdir, tālib-i cāh dahi ahrārın istiʿbād ve istirkāklarına tālibdir ki temellük-i kulūblarıyla rikāblarını temellük eder belki sāhib-i cāh tālib olduğu rıkkı sāhib-i mālın talebinden daha ziyāde aʿzamdır, çünkü ahrārın istirkākı ʿabīdin istirkākından aʿzamdır. Ve sāhib-i māl kahren temellük-i ʿabde tālib olur ve ʿabdi ise tabʿan kabūl-i rıkkiyyetten müteʾebbiyedir ki kendi reʾyiyle tenhā kalmış olsa itāʿatten çekilip ona inkıyād etmezdi ve sāhib-i cāh ise kendisi tavʿan itāʿat-ı ahrāra tālibdir ki bi't-tabʿ zümre-i ahrār ona kul olmak ister ve bi't-tavʿ ve'l-ferʿ ona münkād olmalarını ārzū eder, kaldı ki sāhib-i cāhın talebinde olan itāʿati bī-reyb mālik-i rıkkın matlūbu olan nesnenin mā-fevkidir ve çokça tefevvüku vardır.

[فـإذاً معنـى الجـاه قيـام المنزلـة فـي قلـوب النـاس أي اعتقـاد القلـوب لنعـت مـن نعـوت الكمـال فيـه فبقـدر مـا يعتقـدون مـن كمالـه تذعـن لـه قلوبهـم وبقـدر إذعـان القلـوب

تكون قدرته على القلوب وبقدر قدرته على القلوب يكون فرحه وحبه للجاه فهذا هو معنى الجاه وحقيقته وله ثمرات كالمدح والإطراء فإن المعتقد للكمال لا يسكت عن ذكر ما يعتقده فيثني عليه وكالخدمة والإعانة فإنه لا يبخل ببذل نفسه في طاعته بقدر اعتقاده فيكون سخرة له مثل العبد في أغراضه وكالإيثار وترك المنازعة والتعظيم والتوقير بالمفاتحة بالسلام وتسليم الصدر في المحافل والتقديم في جميع المقاصد فهذه آثار تصدر عن قيام الجاه في القلب]

Ve hāl bu minvāl üzere olunca cāhın maᶜnāsı kulūb-i nāsta menziletin kıyāmı oldu yaᶜnī sāhib-i cāhta nuᶜūt-ı kemālden bir naᶜtı kalbde iᶜtikād etmek kaziyyesidir ve kemālinden iᶜtikād ettikleri kemāle göre kulūbları ona izᶜān eder ve kulūbun izᶜānına göre kulūba kudreti olur ve kulūba kudretine göre cāha hubb ve ferah ve sevinci olur. İşte cāhın maᶜnāsı budur ve hakīkati dahi odur ve onun semerātı dahi vardır ki medh ü sitāyiş gibi ve medhinde mübālaga ve teksīr etmek gibi, zīrā ki kemāle muᶜtekid olan kimse iᶜtikād ettiği nesnenin zikrinden sākit ve hāmūş olmaz, elbette onu zikr eder ve sāhibi üzerine senā eder ve dahi hizmet ve iᶜānet gibi, zīrā ki ona iᶜtikādına göre onun tāᶜatinde kendi nefsini bezl edip onda buhl etmez de kul ve memlūk gibi ona müsahhar ve gerden-dāde olur ki kāffe-i agrāzında ona fermānber olur ve īsār gibi ve terk-i münāzaᶜa ve taᶜzīm ve bedᵓ-i selām ile müfātaha ve tevkīr ve mehāfilde ona teslīm-i sadr ve cemīᶜ-i makāsıdında onu takdīm ve tercīh etmek gibi ki bunlar kāffesi cāhın semerātıdır. Ve bunlar bir āsārdır ki kalbde kıyām-ı cāhtan sādır olurlar.

[ومعنى قيام الجاه في القلب اشتمال القلوب على اعتقاد صفات الكمال في الشخص إما بعلم أو عبادة أو حسن خلق أو نسب أو ولاية أو جمال في صورة أو قوة في بدن أو شيء مما يعتقده الناس كمالاً فإن هذه الأوصاف كلها تعظم محله في القلوب فتكون سبباً لقيام الجاه والله تعالى أعلم]

Ve kalbde kıyām-ı cāhın maᶜnāsı ise o dahi şahsta ᶜilm veyā ᶜibādet veyāhūd hüsn-i huluk veyā neseb veyā velāyet veyā cemāl-i sūret veyā kuvvet-i beden ve zūr-bāz veyāhūd kemālden nās onu iᶜtikād edegeldikleri sāir bir sıfat-ı mergūbe vü matlūbe ile sıfāt-ı kemālin iᶜtikādı üzerine kulūbun iştimālidir, zīrā ki bu evsāf kāffesi kulūbda onun mahallini

taᶜzīm eder de kıyām-ı cāha sebeb olur. Ve Allāhu taᶜālā hazretleri daha ziyāde aᶜlemdir.

Beyānu Sebebi Kevni'l-Cāhi Mahbūben Bi't-Tabᶜi Hattā Lā-Yahlū ᶜAnhü Kalbün İllā Bi-Şedīdi'l-Mücāhedeti

[بيان سبب كون الجاه محبوباً بالطبع حتى لا يخلو عنه قلب إلا بشديد المجاهدة]

[اعلم أن السبب الذي يقتضي كون الذهب والفضة وسائر أنواع الأموال محبوباً هو بعينه يقتضي كون الجاه محبوباً بل يقتضي أن يكون أحب من المال كما يقتضي أن يكون الذهب أحب من الفضة مهما تساويا في المقدار وهو أنك تعلم أن الدراهم والدنانير لا غرض في أعيانهما إذ لا تصلح لمطعم ولا مشرب ولا منكح ولا ملبس وإنما هي والحصباء بمثابة واحدة ولكنهما محبوبان لأنهما وسيلة إلى جميع المحاب وذريعة إلى قضاء الشهوات فكذلك الجاه لأن معنى الجاه ملك القلوب وكما أن ملك الذهب والفضة يفيد قدرة يتوصل الإنسان بها إلى سائر أغراضه فكذلك ملك قلوب الأحرار والقدرة على استسخارها يفيد قدرة على التوصل إلى جميع الأغراض فالاشتراك في السبب اقتضى الاشتراك في المحبة وترجيح الجاه على المال اقتضى أن يكون الجاه أحب من المال ولملك الجاه ترجيح على ملك المال من ثلاثة أوجه]

Ve cāh tabᶜan mahbūb olmaklığının sebebi tā ki mücāhede-i şedīde olmadıkça kalb-i beşer ondan hālī olmaz, beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki zer ü sīm ile emvālin envāᶜ-ı sāʾiresi insānda mahbūb olmaklığına muktezī olan sebeb bi-ᶜaynihi cāhın mahbūb olmaklığına muktezīdir, belki cāh māldan daha ziyāde mahbūb olmaklığına muktezī olur, nitekim mikdārları mütesāvī olduğu hālde altın gümüşten daha ziyāde mahbūb olmaklığına muktezī olur. Ve tafsīli odur ki sen tafsīl-i sābık ve mütekaddimden maᶜlūmun oldu ki denānīr ve derāhimin aᶜyānlarında insānın bir garazı yoktur, çünkü aᶜyānı yemeğe ve içmeğe ve giymeğe ve onunla tezevvüc ve vatʾ etmeğe yaramazlar ve bu haysiyyetle onlar ufacık taş ve toprak ile bir mesābe-i vāhidedirler velākin cemīᶜ-i mehābba vesīle oldukları haysiyyetle mahbūb ve mergūblardır ki kazā-i şehevāta zerīᶜa olduklarından mahbūblardır, [126] işte cāh dahi böylecedir, çünkü o dahi mehābba vesīledir, zīrā

cāhın maᶜnāsı kulūbun mülküdür, nitekim sīm ü zerin mülkü bir kudrete müfīddir ki o kudretle insān agrāz-ı sāiresine mütevassıl olur; ahrārın mülk-i kulūblarıyla istishārları dahi cemīᶜ-i agrāza mūsıl olan kudrete müfīddir, kaldı ki sebebde olan iştirāk iştirāk-ı muhabbete muktezī oldu ve māla cāhın rüchāniyyeti dahi cāh māldan ehabb olmaklığına muktezī oldu. Ve mülk-i māl üzerine mülk-i cāhın rüchāniyyeti için üç vech vardır yaᶜnī üç vechten mülk-i cāh mülk-i māla müraccah gelmiştir:

[الأول أن التوصل بالجاه إلى المال أيسر من التوصل بالمال إلى الجاه فالعالم أو الزاهد الذي تقرر له جاه في القلوب لو قصد اكتساب المال تيسر له فإن أموال أرباب القلوب مسخرة للقلوب ومبذولة لمن اعتقد فيه الكمال وأما الرجل الخسيس الذي لا يتصف بصفة كمال إذا وجد كنزاً ولم يكن له جاه يحفظ ماله وأراد أن يتوصل بالمال إلى الجاه لم يتيسر له فإذاً الجاه آلة ووسيلة إلى المال فمن ملك الجاه فقد ملك المال ومن ملك المال لم يملك الجاه بكل حال فلذلك صار الجاه أحب]

Birinci vech odur ki cāh ile māla vāsıl olmak māl ile cāha vāsıl olmaktan daha ziyāde kolay ve yesīrdir ki ᶜālim veyāhūd zāhid kulūb-i nāsta cāhları takarrür ettikten sonra iktisāb-ı mālı murād ederler ise onlara müteyessir olur, çünkü erbāb-ı kulūbun emvālleri kulūba müsahharedir ve onda kemāl iᶜtikād ettikleri ādeme mebzūledir, ammā bī-cāh olan alçak ve hasīs ādem ki evsāf-ı kemālden bir vasf ile muttasıf değildir, eger bir kenzi bulup küllī bir māla mālik olsa ve mālı hıfz edecek bir cāhı olmazsa ve o kimse māl ile cāha mütevassıl olmak isterse vusūl-i cāh ona müteyessir olmaz. Kaldı ki dünyāda cāh māla dahi ālet ve vesīle oldu, kim ki cāha mālik olduysa māla dahi mütevassıl olmuş olur ve kim ki māla māliktir, her bir hāl ile cāha mālik olamadı ve bunun için cāh māldan daha ziyāde ehabb ve mergūb oldu.

[الثاني هو أن المال معرض للبلوى والتلف بأن يسرق ويغصب ويطمع فيه الملوك والظلمة ويحتاج فيه إلى الحفظة والحراس والخزائن ويتطرق إليه أخطار كثيرة وأما القلوب إذا ملكت فلا تتعرض لهذه الآفات فهي على التحقيق خزائن عتيدة لا يقدر عليها السراق ولا تتناولها أيدي النهاب والغصاب وأثبت الأموال العقار ولا يؤمن فيه الغصب والظلم ولا يستغني عن المراقبة والحفظ وأما خزائن

القلوب فهي محفوظة محروسة بأنفسها والجاه في أمن وأمان من الغصب والسرقة فيها نعم إنما تغضب القلوب بالتصريف وتقبيح الحال وتغيير الاعتقاد فيما صدق به من أوصاف الكمال وذلك مما يهون دفعه ولا يتيسر على محاولة فعله]

Ve ikinci vech ise o dahi māl belvā ve telefe maᶜriz ve hıfza ve harseye muhtāc ve cāh bunlardan müstagnī olmasındadır ki māl sirkat ve gasb ve helāk ile telef olur ve mülūk ve zalemeye matmaᶜ bulunur ve ona ahtār-ı kesīre mutatarrık olur ve saklamasında hafaza ve bekçi ve hazāine muhtāc olur ve kulūb ise āfāt-ı mezkūreden vārestedir ki istimlāk olunursa bu āfāta müteᶜarrız olmaz. Tahkīkan hazāin-i ᶜatīdedir ki hırsızlar ona muktedir olamazlar ve gāret-ger ve gāsıb ve nāhiblerin elleri onu alamazlar. Ve emvālin en ziyāde sābit ve üstüvārları ᶜakār iken maᶜa-hāzā onda gasb ve zulm vukūᶜundan emniyyet olunmaz ve māliki murākabe ve hıfzı tekellüfünden vāreste ve müstagnī olamaz ve hazāin-i kulūb ise kendi nefsi ile saklı ve mahfūz ve mahrūs ve masūndur ve cāhlı olan zāt onda gasb ve sirkatten emn ve emāndadır. Evet tasdīk ettiği kemālden iᶜtikād mütegayyir olup cāhlının hāli çirkīnliği ile egerçi kulūb gasb olunup munsarif olursa da ki o kimse de iᶜtikādının hilāfı nümāyān olursa o ser-rişte ile memlūk olan kalb ribka-i mülkiyyetten çıkıp magsūb olursa velākin bu ᶜavārızın defᶜi āsān ve hafīf olan umūrdandır, muhāviline fiᶜli müteyessir olamaz.

[الثالث أن ملك القلوب يسرى وينمى ويتزايد من غير حاجة إلى تعب ومقاساة فإن القلوب إذا أذعنت لشخص واعتقدت كماله بعلم أو عمل أو غيره أفصحت الألسنة لا محالة بما فيها فيصف ما يعتقده لغيره ويقتنص ذلك القلب أيضاً له ولهذا المعنى يحب الطبع الصيت وانتشار الذكر لأن ذلك إذا استطار في الأقطار اقتنص القلوب ودعاها إلى الإذعان والتعظيم فلا يزال يسري من واحد إلى واحد ويتزايد وليس له مرد معين وأما المال فمن ملك منه شيئاً فهو مالكه ولا يقدر على استنمائه إلا بتعب ومقاساة والجاه أبداً في النماء بنفسه ولا مرد لموقعه والمال واقف ولهذا إذا عظم الجاه وانتشر الصيت وانطلقت الألسنة بالثناء استحقرت الأموال في مقابلته]

Ve üçüncü vech odur ki mülk-i kulūb hod-be-hod sārī ve nāmī ve mütezāyid olduğu kaziyyesidir ki yorgunluk ve mukāsāt-ı mihen ü meşākkata hācet mess etmeksizin hod-be-hod mütezāyid ve mütekāsir

olur, zīrā ki kulūb-i beşeriyye bir şahsa izʿān edip onun kemālini yā ʿilm veyā ʿamel veyāhūd dīger bir fazīlet ile iʿtikād eylerse lā-mahāle elsineleri o fazīlet ve kemāl ile ifsāh eder de onda muʿtekid bulunduğu fasl ve kemāli dīgerine vasf eder ve onunla dīgerinin kalbini dahi avlar ve bu maʿnā için tabʿ-ı beşer intişār-ı zikr ü sīti sever, çünkü o sīt aktāra münteşir ve müsteytır olursa kulūb-i halkı avlar ve ona izʿān ve taʿzīm eylemeğe daʿvet eyler ve yekdīgerden sirāyet etmekten zāʾil olmaz da gittikçe mütezāyid olup onun bir merd-i muʿayyeni olmaz ve māl ise böyle değildir, kim ki ondan bir şeyʾe mālik olduysa bī-taʿab u mukāsāt onun istinmāsına muktedir olmaz ve cāh ise hod-be-hod nefsi ile nāmī olup tezāyüd ve tekāsürdedir ki mevkiʿine bir merd yoktur ve māl ise zāten yerinde vākıf ve sākindir ki hod-be-hod sirāyeti yoktur ve onun için cāh eger ʿazīm olup da sīti münteşir olduysa [127] elsine-i nās hakkında senā ile muntalık olur da mukābelesinde emvāli istihkār eder.

[فهذه مجامع ترجيحات الجاه على المال وإذا فصلت كثرت وجوه الترجيح فإن قلت فالإشكال قائم في المال والجاه جميعاً فلا ينبغي أن يحب الإنسان المال والجاه نعم القدر الذي يتوصل به إلى جلب الملاذ ودفع المضار معلوم كالمحتاج إلى الملبس والمسكن والمطعم أو كالمبتلي بمرض أو بعقوبة إذا كان لا يتوصل إلى دفع العقوبة عن نفسه إلا بمال أو جاه فحبه للمال والجاه معلوم إذ كل ما لا يتوصل إلى المحبوب إلا به فهو محبوب وفي الطباع أمر عجيب وراء هذا وهو حب جمع الأموال وكنز الكنوز وادخار الذخائر واستكثار الخزائن وراء جميع الحاجات حتى لو كان للعبد واديان من ذهب لابتغى لهما ثالثاً وكذلك يحب الإنسان اتساع الجاه وانتشار الصيت إلى أقاصي البلاد التي يعلم قطعاً أنه لا يطؤها ولا يشاهد أصحابها ليعظموه أو ليبروه بمال أو ليعينوه على غرض من أغراضه ومع اليأس من ذلك فإنه يلتذ به غاية الالتذاذ وحب ذلك ثابت في الطبع ويكاد يظن أن ذلك جهل فإنه حب لما لا فائدة فيه لا في الدنيا ولا في الآخرة فنقول نعم هذا الحب لا تنفك عنه القلوب وله سببان أحدهما جلي تدركه الكافة والآخر خفي وهو أعظم السببين ولكنه أدقهما وأخفاهما وأبعدهما عن أفهام الأذكياء فضلا عن الأغنياء وذلك لاستمداده من عرق خفي في النفس وطبيعة مستكنة في الطبع لا يكاد يقف عليها إلا الغواصون]

İşte māl üzerine tercīhāt-ı cāhın mecāmiʿi bunlardır ve tafsīl olunursa vücūh-ı tercīh çoklaşır. Ve eger işkāl māl ve cāhda cemīʿan kāimdir der

isen yaᶜnī ikisinde dahi işkāl vardır ki bu tafsīl ile zāil olmadı diye iᶜtirāz eyler isen ve māl ve cāhı sevmemek gerektir der isen, ben dahi derim ki evet o mikdār ki onunla celb-i melāza mütevassıl olur ve defᶜ-i mazārre vāsıl olur, maᶜlūmdur ki melbes ve mesken ve matmaᶜa muhtāc olmak gibi veyāhūd hastalık ve ᶜukūbete mübtelā ve giriftār bulunmak gibi ki eger nefsi üzerinden ᶜukūbetin defᶜi ancak māl ve cāh ile olur, artık māl ve cāha hubbu maᶜlūmdur, çünkü her ne ki mahbūba ancak onunla tevassul olunur lā-mahāle zarūreten o vāsıta ve vesīle mahbūbdur hālbuki tıbāᶜda bu hubbun mā-verāsında dahi bir emr-i ᶜacīb vardır i cemᶜ-i emvāl ve kenz-i künūz ve iddihār-ı zehāir ve istiksār-ı hazāin ve emvālin hubbudur ki cemīᶜ-i hācāta vāsıl olup aslā bir ihtiyācı olmaksızın şu teksīr-i servet ü sāmānı sever de hattā kulun altından iki vādīsi olsa bile onlara üçüncü olmak ister ve bunun gibi insān ittisāᶜ-ı cāh ile bilād-ı baᶜīdeye intişār-ı sīti sever o hāl ile ki katᶜan bilir ki o bilād-ı baᶜīdeye kendisi ayak basamaz ve ashābını müşāhed edemez tā ki onu taᶜzīm ve tebcīl ede veyā ona bir māl ihsān edeler veyāhūd agrāzından bir garaz üzerine ona iᶜāne edeler ve şol yeʾs ve nā-ümīdi ile berāber o bilād-ı baᶜīde vü kāsıyede vukūᶜ bulan intişār-ı sīt ve iştihārının lezzetiyle be-gāyet iltizāz eyler. Ve bunun hubb ve sevinci tabᶜda sābit ve üstüvārdır belki bu hubb ve sevinci cehl ü nādānī zann olunmağa karīb ve dānīdir çünkü dünyā ve āhirette ona bir fāideyi müfīd olmayan nesneye bir muhabbettir ki ᶜabes ve beyhūde şeydir, buna dahi biz deriz ki evet bu muhabbetten kulūb-i beşer münfekk ve vāreste olamaz. Ve bu muhabbete iki sebeb vardır ki birisi zāhir ve āşikār olup kāffe-i halk onu idrāk eder ve dīgeri hafī ve nihāndır ve bu iki sebebin dahi ᶜazīmidir velākin onların en ziyāde dakīk ve gāmız ve hafī ve mektūmlarıdır ki efhām-ı ezkiyā vü futanādan dūr ve be-gāyet baᶜīddir yaᶜnī fehm-i agbiyā değil fehm-i ezkiyā vü futanā onu idrāk edemez, çünkü nefste bir damar-ı hafīden ve tabᶜda müstekarr ve müstekin bir tabᶜ-ı kavīden müstemiddir, gavvās-ı bihār-ı maᶜrifetten gayrı dīger bir ᶜālim ve dānişver ona vākıf ve āgāh olamaz.

[فأما السبب الأول فهو دفع ألم الخوف لأن الشفيق بسوء الظن مولع والإنسان وإن كان مكفياً في الحال فإنه طويل الأمل ويخطر بباله أن المال الذي فيه كفايته

ربما يتلف فيحتاج إلى غيره فإذا خطر ذلك بباله هاج الخوف من قلبه ولا يدفع ألم الخوف إلا الأمن الحاصل بوجود المال الآخر يفزع إليه إن أصابت هذا المال جائحة فهو أبدا لشفقته على نفسه وحبه للحياة يقدر طول الحياة ويقدر هجوم الحاجات ويقدر إمكان تطرق الآفات إلى الأموال ويستشعر الخوف من ذلك فيطلب ما يدفع خوفه وهو كثرة المال حتى إن أصيب بطائفة من ماله استغنى بالآخر وهذا خوف لا يوقف له على مقدار مخصوص من المال فلذلك لم يكن لمثله موقف إلى أن يملك جميع ما في الدنيا وَلِذَلِكَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وسلم ''مَنْهُومَانِ لَا يَشْبَعَانِ: مَنْهُومُ الْعِلْمِ، وَمَنْهُومُ الدُّنْيَا'' ومثل هذه العلة تطرد في حبه قيام المنزلة والجاه في قلوب الأباعد عن وطنه وبلده فإنه لا يخلو عن تقدير سبب يزعجه عن الوطن أو يزعج أولئك عن أوطانهم إلى وطنه ويحتاج إلى الاستعانة بهم ومهما كان ذلك ممكناً ولم يكن احتياجه إليهم مستحيلاً إحالة ظاهرة كان للنفس فرح ولذة بقيام الجاه في قلوبهم لما فيه من الأمن من هذا الخوف]

Ve sebeb-i evvel ise elem-i havfın defᶜidir, zīrā ki şefīk olan kimse sūᵓ-i zanna mūliᶜ ve meraklı olur ve insān kısmı velev ki hāl-i hāzırında mükfī olur, onun emeli uzun ve tavīldir ve hātırına gelip hutūr eder ki yedinde olup hāl-i hāzırda māye-i kifāyet ve idāresi bulunan māl mümkindir ki kuffāzda olup da telef ve hālik olur ve dīgerine muhtāc olur. Ve çün bu gibi vehm onun hātırına gelip hutūr eder, korkusu galebe edip kalbinden havfı hāyic olur ve bu havfın elemi ancak āher bir māl ve menālin vücūdundan hāsıl olan emniyyet ile defᶜ olunur ki başka bir şeyᵓ ile o elem-i havf mündefiᶜ olamaz ki o māye-i ᶜayşına bir āfet geldiği vaktte o māl āhere fezaᶜ edip onunla geçine ve nefsine şefkatle insā dāimen ve ebeden hubb-ı hayāt sebebiyle tūl-i hayātı takdīr eder ve hücūm ve hācātı dahi takdīr eyler ve emvāle tatarruk-ı āfātın imkānını takdīr [128] eder ve ondan havfı istişᶜār eder de havfı defᶜ edecek şeyi arar da kesret-i māla saᶜy eyler tā ki onun bir tāᵓifesiyle musāb olup ziyān-dīde olursa saklı olan dīger bir māl ile müstagnī ola ve bu havf ise ona māldan mahsūs bir mikdāra mevkūf olmaz ve onun için onun misline dahi muvaffak bulunmaz tā ki dünyānın cemīᶜ-i mevcūduna mālik ola ve bu dahi muhāldir. Ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-

selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْهُومَانِ لَا يَشْبَعَانِ: مَنْهُومُ الْعِلْمِ، وَمَنْهُومُ الدُّنْيَا"[218] Yaᶜnī "İki nevᶜ menhūm ādemler vardır ki aslā tok olmazlar ki ᶜilmin menhūmu ve mālın menhūmudurular". "Menhūm" lügatte çok yiyen kimse ki ne denli yese doymaz ve bir nesneye ziyāde harīs olan kişiye ıtlāk olunur. Ve bu ᶜillet misli dahi vatan ve beledinden dūr ve baᶜīd olanların kulūbunda kıyām-ı menzilet ü cāhın hubbunda muttarid olur, zīrā ki onu vatanından izᶜāc edecek bir sebebin takdīrinden hālī olamaz ve kezālik o baᶜīdü'd-diyār olanların dahi vatanlarından onları izᶜāc ve ihrāc ve vatanına inhāc edecek bir sebebin takdīrinden hālī olmaz ve o vaktte onlarla istiᶜāne takdīri ümīdinden tehī kalmaz. Ve kaçan ki bu şeyᵓ mümkindir ve onlara zāhirde vukūᶜ-ı ihtiyācı müstahīl değildir, onların kulūblarında cāhın kıyāmıyla nefse bir ferah ve lezzet vardır, zīrā ki havftan onunla bir emn vardır.

[وأما السبب الثاني وهو الأقوى لأن الروح أمر رباني به وصفه الله تعالى إذ قال سبحانه ﴿ويسألونك عن الروح قل الروح من أمر ربي﴾ ومعنى كونه ربانياً أنه من أسرار علوم المكاشفة ولا رخصة في إظهاره إذا لم يظهره رسول الله صلى الله عليه وسلم ولكنك قبل معرفة ذلك تعلم أن للقلب ميلاً إلى صفات بهيمية كالأكل والوقاع وإلى صفات سبعية كالقتل والضرب والإيذاء وإلى صفات شيطانية كالمكر والخديعة والإغواء وإلى صفات ربوبية كالكبر والعز والتجبر وطلب الاستعلاء وذلك لأنه مركب من أصول مختلفة يطول شرحها وتفصيلها فهو لما فيه من الأمر الرباني يحب الربوبية بالطبع ومعنى الربوبية التوحد بالكمال والتفرد بالوجود على سبيل الاستقلال فصار الكمال من صفات الإلهية فصار محبوباً بالطبع للإنسان والكمال بالتفرد بالوجود فإن المشاركة في الوجود نقص لا محالة فكمال الشمس في أنها موجودة وحدها فلو كان معها شمس أخرى لكان ذلك نقصاً في حقها إذ لم تكن منفردة بكمال معنى الشمسية والمنفرد بالوجود هو الله تعالى إذ ليس معه موجود سواه فإن ما سواه أثر من آثار قدرته لا قوام له بذاته بل هو قائم به فلم يكن موجوداً معه لأن المعية توجب المساواة في الرتبة والمساواة في الرتبة نقصان في الكمال بل الكامل من لا نظير له في رتبته وكما أن إشراق نور الشمس في أقطار الآفاق ليس نقصاناً في الشمس بل هو من جملة كمالها وإنما نقصان الشمس بوجود شمس

---

218 *Cāmiᶜu* Maᶜmer b. Rāşid, 11/256, no: 20487; *Sunenu*'d-Dārimī, 1/357, no: 346; el-Hākim, *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 1/169, no: 312.

أخرى تساويها في الرتبة مع الاستغناء عنها فكذلك وجود كل ما في العالم يرجع إلى إشراق أنوار القدرة فيكون تابعاً ولا يكون متبعاً فإذن معنى الربوبية التفرد بالوجود وهو الكمال وكل إنسان فإنه بطبعه محب لأن يكون هو المنفرد بالكمال]

Ve ikinci sebeb ise ki sebeb-i akvā idi, o dahi rūh emr-i rabbānīden olduğu kaziyyesidir, çünkü Hakk subhānehu ve taᶜālā rūhu onunla vasf edip buyurdu ki ﴿ويسألونك عن الروح﴾ Yaᶜnī "Yā Muhammed, de ki rūh benim rabbim taᶜālānın emrindendir." Ve rabbānī olduğunun maᶜnāsı ise ᶜulūm-ı mükāşefenin esrārındandır ki izhārına ruhsat yoktur, çünkü Resūl-i kibriyā onu izhār etmedi velākin onun maᶜrifetinden akdem sen bilirsin ki kalb-i beşer sıfat-ı behīniyyeye meyli var ki yemek ve cimāᶜ etmek gibi ve sıfāt-ı sebüᶜiyyeye meyli var ki öldürmek ve vurmak ve incinmek gibi ve sıfat-ı şeytāniyyeye meyli var ki mekr ve hadīᶜat ve igvā gibi ve sıfat-ı rubūbiyyeye meyli var ki kibr ve ᶜizz ve tecebbür ve taleb-i istiᶜlā gibi ve bu keyfiyyet ancak usūl-i muhtelifeden mürekkeb olduğundandır ki onun şerᶜ ve tafsīli uzun olur ve bu haysiyyetle insān zātında mevcūd bulunan emr-i rabbānīden dolayı bi't-tabᶜ rubūbiyyete muhibb olur ve rubūbiyyetin maᶜnāsı ise sebīl-i istiklāl üzere vücūd ile teferrüd ve kemāl ile tevahhud etmektir ve bu cihetle kemāl-i sıfāt-ı rubūbiyyet ü ulūhiyyetten bulunmuş ve insāna bi't-tabᶜ mahbūb olmuştur. Ve kemāl-i vücūd ile teferrüd olunca kaldı ki vücūdda müşāreket lā-mahāle naks oldu, zīrā ki hūrşīdin kemāli vücūdda vahīd ve yalnız bulunduğundandır, yoksa onunla berāber dīger bir hūrşīd bulunmuş olsaydı lā-mahāle onun vücūdu hakkında noksān olurdu, çünkü güneşliğin kemāl-i maᶜnāsında münferid olmazdı. Ve vücūdda münferid ancak Zāt-ı Zü'l-Celāl'dir, çünkü onunla dīger bir mevcūd yoktur, zīrā ki mā-sivāsı kāffesi onun āsār-ı kudretinden bir eserdir çünkü onun zātıyla kıvāmı olmayıp ancak Allāhu taᶜālānın emriyle kāimdir. Ve mā-sivāsı kāmilen eser-i kudretiyle mevcūd ve emriyle kāim olunca Allāhu taᶜālā ile bir nesne mevcūd olmadığı zāhir ve mütehakkık oldu, çünkü maᶜiyyet-i rütbede müsāvātı mūcib olur ve rütbede müsāvātın vukūᶜu kemālde noksāndır, belki kāmil odur ki rütbesinde onun nazīri yoktur yaᶜnī zāt-ı kāmil ancak o zāttır ki onun rütbesinde onun bir nazīri yoktur ve

aktār-ı āfākta nūr-ı mihrin işrākı mihre noksān olmadığı gibi ve belki onun cümle-i kemālinden bulunduğu ve şemsin noksānı ancak ondan müstagnī ve rütbede ona müsāvī dīger bir şemsin vücūduyla olduğu gibi kezālik ᶜālemde her ne ki mevcūd var ise onun vücūdu nūr-ı kudretin işrākına rāciᶜ olur ve kudrete tāc olur ki menbūᶜ olamaz ve böyle olunca rubūbiyyetin maᶜnāsı ancak vücūd ile teferrüd etmek oldu ki kemāl odur ve her bir insān kendi tabᶜıyla kemāl ile müteferrid olmağa müciddir.

[ولذلك قال بعض مشايخ الصوفية ما من إنسان إلا وفي باطنه ما صرح به فرعون من قوله ﴿فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى﴾ ولكنه ليس يجد له مجالاً وهو كما قال فإن العبودية قهر على النفس والربوبية محبوبة بالطبع وذلك للنسبة الربانية التي أومأ إليها قوله تعالى ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ ولكن لما عجزت النفس عن درك منتهى الكمال لم تسقط شهوتها للكمال فهي محبة للكمال ومشتهية له وملتذة به لذاته لا لمعنى آخر وراء الكمال وكل [129] موجود فهو محب لذاته ولكمال ذاته ومبغض للهلاك الذي هو عدم ذاته أو عدم صفات الكمال من ذاته]

Ve onun için baᶜzı meşāyıh-ı sūfiyye demiş ki bir insān yoktur ki firᶜavn kavliyle ona tasrīh ettiği şeyᵓ ki onun bātınında yoktur ki firᶜavn ﴿فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى﴾[219] diye sarāhaten rubūbiyyeti nefsine iddiᶜā etmiş ve "Ben sizin rabb-i aᶜlānızım" demiş, fakat firᶜavnın gayrısı buna ᶜaklen ve delāleten bir mecāl bulamaz da bātının o dāᶜiyeden menᶜ ve keff eder ve dediği gibidir, zīrā ki ᶜubūdiyyet nefse kahrdır ve rubūbiyyet tabᶜan mahbūbdur ve bu muhabbeti ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾[220] nass-ı celīli fehvāsınca takarrür eden nisbet-i rabbānīdendir velākin müntehā-i kemāle vāsıl olmaktan nefs ᶜāciz kalınca şehvet-i kemāl ondan sākıt olmaz ki dāᵓimā ve müstemirren ikmelā muhibb olup ve ona müştehī ve onunla mültezzdir ve kemāl ile iltizāzı ancak zātı içindir, yoksa kemālin mā-verāsında dīger bir maᶜnā için değildir, çünkü her bir mevcūd cihānda zātına ve zātının kemāline muhibbdir ve zātının ᶜademi ve zātından sıfāt-ı kemālin ᶜademi olan helāke bāgızdır.

---

219 Nāziᶜāt, 79/24.

220 İsrā, 17/85.

[وإنما الكمال بعد أن يسلم التفرد بالوجود في الاستيلاء على كل الموجودات فإن أكمل الكمال أن يكون وجود غيرك منك فإن لم يكن منك فأن تكون مستولياً عليه فصار الاستيلاء على الكل محبوباً بالطبع لأنه نوع كمال وكل موجود يعرف ذاته فإنه يحب ذاته ويحب كمال ذاته ويلتذ به إلا أن الاستيلاء على الشيء بالقدرة على التأثير فيه وعلى تغييره بحسب الإرادة وكونه مسخراً لك تردده كيف تشاء فأحب الإنسان أن يكون له استيلاء على كل الأشياء الموجودة معه إلا أن الموجودات منقسمة إلى مالا يقبل التغيير في نفسه كذات الله تعالى وصفاته وإلى ما يقبل التغيير ولكن لا يستولى عليه قدرة الخلق كالأملاك والكواكب وملكوت السموات ونفوس الملائكة والجن والشياطين وكالجبال والبحار وإلى ما يقبل التغيير بقدرة العبد كالأرض وأجزائها وما عليها من المعادن والنبات والحيوان ومن جملتها قلوب الناس فإنها قابلة للتأثير والتغيير مثل أجسادهم وأجساد الحيوانات فإذا انقسمت الموجودات إلى ما يقدر الإنسان على التصرف فيه كالأرضيات وإلى ما لا يقدر عليه كذات الله تعالى والملائكة والسموات أحب الإنسان أن يستولي على السموات بالعلم والإحاطة والإطلاع على أسرارها فإن ذلك نوع استيلاء إذ المعلوم المحاط به كالداخل تحت العلم والعالم كالمستولي عليه فلذلك أحب أن يعرف الله تعالى والملائكة والأفلاك والكواكب وجميع عجائب السموات وجميع عجائب البحار والجبال وغيرها لأن ذلك نوع استيلاء عليها والاستيلاء نوع كمال وهذا يضاهي اشتياق من عجز عن صنعة عجيبة إلى معرفة طريق الصنعة فيها كمن يعجز عن وضع الشطرنج فإنه قد يشتهي أن يعرف اللعب به وأنه كيف وضع وكمن يرى صنعة عجيبة في الهندسة أو الشعبذة أو جر الثقيل أو غيره وهو مستشعر في نفسه بعض العجز والقصور عنه ولكنه يشتاق إلى معرفة كيفية فهو متألم ببعض العجز متلذذ بكمال العلم إن علمه]

Ve kemāl ise ancak kāffe-i mevcūdāta istīlā etmek kaziyyesinde vücūd ile teferrüdü sālim olduktan sonradır yaᶜnī her ne vakt ki kāffe-i mevcūdāta istīlāsında müteferrid olduysa o vakt mertebe-i kemāle vāsıl olmuş olur, zīrā ki ekmel-i kemāl senin dīgerinin vücūdu senden ola ve eger senden olmazsa ona müstevlī olmaklığındır ve böyle olunca kāffe-i mevcūdatta istīlā etmek tabᶜan mahbūb oldu, çünkü ekmel-i kemāl o kalır ve bu dahi bir nevᶜ kemāldir. Ve her bir mevcūd ki zātını bilir, zātının kemālini sever ve onunla müstelizz olur velākin bir nesneye olan istīlā kaziyyesi ancak o sūretle mutasavverdir ki kendi irādesine göre o

nesneyi tesīr ve tagyīr etmek kudretine mālik ola yaᶜnī ona müstevlī bulunduğu nesnede tasarruf ve onda teʾsīr ve tagyīr etmeğe muktedir ola ve o şeyʾ ona münkād ve müsahhar olup dilediği vech üzere irāde ve işāʾetine göre onu terdīd ve taklīb ve tebdīl ve tagyīr eyleye ve bu cihetle yaᶜnī istīlā bir nevᶜ kemāl olduğu haysiyyetle insān kāffe-i eşyāya müstevlī olmağa muhibb oldu yaᶜnī vücūdda onunla mevcūd bulunan cemīᶜ-i mevcūdāta müstevlī olmağa muhabbeti oldu, çünkü bu istīlā kemāldir ve kendisi kemāle tabᶜan muhibbdir. Velākin kāffe-i mevcūdāt iki kısma münkasımdır ki bir kısmı fī-zātihi kābil-i tagyīr değildir ki Zāt-ı Vācibü'l-Vücūd ve sıfātı gibi ve dīger kısmı kābil-i tagyīrdir ki ᶜumūm-ı mahlūkāt gibi. Ve bu kābil-i tagyīr olan kısm dahi iki şıkka münkasımdır ki bir kısmı egerçi kābil-i tagyīrdir velākin kudret-i beşeriyye ona müteᶜallik olamaz yaᶜnī mahlūkātın kudreti ona müstevlī olamaz ki eflāk ve kevākib ve melekūt-ı semāvāt ve nüfūs-ı melāike ve cinn ve şeyātīn ve cibāl ve bihār ve cibāl ve bihār altında olan mükevvenāt gibi, dīger kısmı kudret-i ᶜabd ile tagayyürü kābil olan mevcūdāttır ki zemīn ve zemīn eczāsı ve zemīn üzerinde kāin olan maᶜādin ve nebāt ve hayvānāt gibi ve kulūb-ı nās dahi bunların cümlesindendir, zīrā ki ecsādları gibi ve hayvānāt-ı sāirenin ecsādı gibi teʾsīr ve tagyīre kābildir. Ve kāffe-i mevcūdāt bu sūretle insān hakkında şol iki kısma münkasım olunca ki bir kısmına tasarruf etmeğe muktedir olabilir ki araziyyāt gibi ve dīger kısmına aslā tasarruf etmeğe muktedir olamaz ki Zāt-ı Vācibü'l-Vücūd ve melāike ve semāvātı gibi. Artık insān ᶜilm ile semāvāta müstevlī olmağa muhabbet etti ki ᶜilm ile onu ihāta ede ve onun esrārına muttaliᶜ ve vākıf ola, zīrā bu dahi nevᶜan-mā istīlādır, çünkü maᶜlūm ve ᶜilm ile muhātun bih olan şeyʾ ᶜilme dāhildir ve ᶜālim ona müstevlī gibidir ve bunun için insān ᶜilm ile Zāt-ı Zü'l-Celāl'i ve melāike ve eflāki ve kevākib ve nücūm ve ᶜacāib-i semāvātı ve cemīᶜ-i ᶜacāib-i bihār u cibālı ve sāireyi bilmek istedi yaᶜnī maᶜrifetlerini sevip muhabbet eyledi, zīrā ki bu maᶜrifet onlara bir nevᶜ istīlā gibidir ve istīlā nevᶜ-i kemāldir. Ve bu hāl o hāle mudāhī ve müşābihtir ki bir kimse ᶜacīb bir sanᶜattan ᶜāciz kalırsa o sanᶜatın tarīki maᶜrifetine iştiyāk eder, nitekim vazᶜ-ı şatrancdan ᶜāciz olan kimse onunla oynamaklığın

maᶜrifetine müştāk ve müştehī olur ki nice vazᶜ olunduğunu anlaya ve dahi hendese veyā şaᶜbeze veyā cerr-i eskāl sanᶜatlarında ve sāir bu gibi fünūn-ı ᶜakliyyede sanāyiᶜ-i ᶜacībeyi gören ādem gibi ki bu sanāyiᶜin icrāsında nefsinden ᶜacz ve kusūru anlar da keyfiyyetleri maᶜrifetine müştāk olur ve bu hāl ile ᶜaczinin baᶜzısı ile müteᵓellim olur ve onları bilirse kemāl-i ᶜilmi ile mütelezziz ve mesrūr ve şādān olur [130]

[وأما القسم الثاني وهو الأرضيات التي يقدر الإنسان عليها فإنه يحب بالطبع أن يستولي عليها بالقدرة على التصرف فيها كيف يريد وهي قسمان أجساد وأرواح أما الأجساد فهي الدراهم والدنانير والأمتعة فيجب أن يكون قادراً عليها يفعل فيها ما شاء من الرفع والوضع والتسليم والمنع فإن ذلك قدرة والقدرة كمال والكمال من صفات الربوبية والربوبية محبوبة بالطبع فلذلك أحب الأموال وإن كان لا يحتاج إليها في ملبسه ومطعمه وفي شهوات نفسه وبذلك طلب استرقاق العبيد واستعباد الأشخاص الأحرار ولو بالقهر والغلبة حتى يتصرف في أجسادهم وأشخاصهم بالاستسخار وإن لم يملك قلوبهم فإنها ربما لم تعتقد كماله حتى يصير محبوباً لها ويقوم القهر منزلته فيها فإن الحشمة القهرية أيضاً لذيذة لما فيها من القدرة]

Ve ikinci kısmı ki nevᶜ-i beşer ona muktedir bulunduğu kısm-ı araziyyāttır, zīrā ki insān bi't-tabᶜ ona müstevlī olmak ister ve onda dilediği gibi kudretle mutasarrıf olmağa sever, o dahi iki kısmdır ki bir kısmı ecsād ve dīger kısmı ervahtır. Ve ecsād ise o dahi derāhim ve denānīr ve emtiᶜadır ki onlara kādir olmak ve dilediği gibi refᶜ ve vazᶜ ve teslīm ve menᶜ gibi tasarrufāt ile tasarruf eyler ve bu da bir kudrettir ve kudret-i kemāldir ve kemāl sıfat-ı rubūbiyyettendir ve rubūbiyyet bi't-tabᶜ mahbūbedir ve onun için emvāli sever velev ki matᶜamında ve melbesinde ve nefsinin şehevātında ona muhtāc olmaz. Ve istirkāk-ı ᶜabīd ve istiᶜbād-ı eşhās-ı ahrār dahi böyledir velev ki kahr ve galebe ile onlara müstevlī ola ki ecsād ve eşhāslarında tasarruf ve onları istishār eder velev ki kulūblarına mālik olamaz, zīrā mümkindir ki onun kemālini iᶜtikād etmez tā ki ona mahbūb ola ve o hālde kulūblarında kahrı menzile-i iᶜtikād-ı kemāl yerinde kāim olur, çünkü haşme-i kahriyye dahi lezīzedir, çünkü onda dahi kudretin sevinci vardır.

[القسم الثاني نفوس الآدميين وقلوبهم وهي أنفس ما على وجه الأرض فهو يحب أن يكون له استيلاء وقدرة عليها لتكون مسخرة له متصرفة تحت إشارته وإرادته لما فيه من كمال الاستيلاء والتشبه بصفات الربوبية والقلوب إنما تتسخر الحب ولا تحب إلا باعتقاد الكمال فإن كل كمال محبوب لأن الكمال من الصفات الإلهية والصفات الإلهية كلها محبوبة بالطبع للمعنى الرباني من جملة معاني الإنسان وهو الذي لا يبليه الموت فيعدمه ولا يتسلط عليه التراب فيأكله فإنه محل الإيمان والمعرفة وهو الواصل إلى لقاء الله تعالى والساعي إليه فإذا معنى الجاه تسخر القلوب ومن تسخرت له القلوب كانت له قدرة واستيلاء عليها والقدرة والاستيلاء كمال وهو من أوصاف الربوبية فإذا محبوب القلب بطبعه الكمال بالعلم والقدرة والمال والجاه من أسباب القدرة ولا نهاية للمعلومات ولا نهاية للمقدورات وما دام يبقى معلوم أو مقدور فالشوق لا يسكن والنقصان لا يزول ولذلك قال صلى الله عليه وسلم ''مَنْهُومَانِ لَا يَشْبَعَانِ''

Ve kısm-ı sānī ebnā-i ādemin nüfūs ve kulūblarıdır ki rūy-i zemīnde olan mahlūkātın enfesidir. Ve her bir ferdi sever ki onlara istīlā ve kudreti ola tā ki ona müsahhare olup irādet ve işāreti tahtında munsarif ola, çünkü onda kemāl-i istīlā vardır ve hem dahi sıfāt-ı rubūbiyyete teşebbüh vardır. Ve kulūb ancak hubb ile mütesahhar olurlar ve iᶜtikād-ı kemāl ile muhabbet ederler, zīrā ki her bir kemāl mahbūbdur, çünkü kemāl-i sıfāt-ı ilāhiyyedendir ve sıfāt-ı ilāhiyye kāffesi tabᶜan mahbūbedir, çünkü cümle-i maᶜānī-i insāndan olan maᶜnā-yı rabbānīden dolayı mahbūb olur. Ve o maᶜnā-yı rabbānī şol maᶜnādır ki mevt ile bālī olmaz yaᶜnī ölüm onu maᶜdūm etmez ve toprak ona tasallut etmez ve yemez, zīrā ki mahall-i īmān u maᶜrifettir ve likāullāha vāsıl olan şeyᵓ odur ve likāya sāᶜī dahi odur ve böyle olunca maᶜnā-yı cāh tesahhur-ı kulūbdur ve kim ki kulūb ona müsahhar olduysa ona kulūb üzerine kudret ve istīlāsı olur ve kudret ve istīlā kemāldir ve kemāl evsāf-ı rubūbiyyettendir. Bu sūrette tabᶜıyla kalbin mahbūbu ancak ᶜilm ve kudret ve māl ile olan kemāldir ve cāh esbāb-ı kudrettendir ve maᶜlūmāta nihāyet yoktur ve makdūrāta dahi nihāyet yoktur ve bir maᶜlūm veyā bir makdūr bākī kaldıkça şevk sākin olmaz ve noksān zāᵓil olmaz ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuştur ki ''مَنْهُومَانِ لَا يَشْبَعَانِ''[221]

---

221 *Cāmiᶜu* Maᶜmer b. Rāşid, 11/256, no: 20487; *Sunenu*'d-Dārimī, 1/357, no: 346;

[فإذا مطلوب القلوب الكمال والكمال بالعلم والقدرة وتفاوت الدرجات فيه غير محصور فسرور كل إنسان ولذته بقدر ما يدركه من الكمال فهذا هو السبب في كون العلم والمال والجاه محبوباً وهو أمر وراء كونه محبوباً لأجل التوصل إلى قضاء الشهوات فإن هذه العلة قد تبقى مع سقوط الشهوات بل يحب الإنسان من العلوم ما لا يصلح للتوصل به إلى الأغراض بل ربما يفوت عليه جملة من الأغراض والشهوات ولكن الطبع يتقاضى طلب العلم في جميع العجائب والمشكلات لأن في العلم استيلاء على المعلوم وهو نوع من الكمال الذي هو من صفات الربوبية فكان محبوباً بالطبع إلا أن في حب كمال العلم والقدرة أغاليط لا بد من بيانها إن شاء الله تعالى]

Ve bu sūrette kulūbun matlūbu kemāl oldu. Ve kemāl ᶜilm ve kudret iledir ve onda olan tefāvüt-i derecāt mahsūr değildir ve her bir insānın sürūr ve lezzeti kemālden idrāk ettiğine göredir. Ve ᶜilm ve māl ve cāh mahbūb olduğuna sebeb budur ve kazā-i şehevāta tevassul için mahbūb olduğu garazın mā-verāsında bir emrdir, zīrā ki bu ᶜillet sukūt-ı şehevāt ile maᶜan bākī kalır belki insān onunla agrāzına mütevassıl olmağa sālih olmayan ᶜulūmu sever, belki agrāz ve şehevāttan bir cümle onun üzerine o ᶜamelin muhabbeti ile geçip fāit olur velākin tabᶜı cemīᶜ-i ᶜacāib ü müşkilātta taleb-i ᶜilmi tekāzī eder, çünkü ᶜilmde maᶜlūm üzerine bir istīlā vardır ve o istīlā sıfāt-ı rubūbiyyetten olan kemālin bir nevᶜidir ve bu cihetle bi't-tabᶜ mahbūb oldu. Velākin ᶜilm ve kudretle olan kemālin hubbunda beyānı lāzım ve lābüdd olarak birtakım agālīt vardır, inşāallāhu taᶜālā onu dahi zikr ü beyān ederiz.

Beyānu'l-Kemāli'l-Hakīkiyyi ve'l-Kemāli'l-Vehmiyyillezī Lā Hakīkate Lehu

[بيان الكمال الحقيقي والكمال الوهمي الذي لا حقيقة له]

[[131]] [قد عرفت أنه لا كمال بعد فوات التفرد بالوجود إلا بالعلم والقدرة ولكن الكمال الحقيقي فيه متلبس بالكمال الوهمي وبيانه أن كمال العلم لله تعالى وذلك من ثلاثة أوجه أحدها من حيث كمال المعلومات وسعتها فإنه محيط بجميع

el-Hākim, *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 1/169, no: 312.

المعلومات فلذلك كلما كانت علوم العبد أكثر كان أقرب إلى الله تعالى]

Ve kemāl-i hakīkī ile hakīkati olmayan kemāl-i vehmīnin beyānı ise o dahi bu mebhastır. Şöyle ki sen taʿrīf-i sābıktan belleyip maʿlūmun oldu ki vücūd ile teferrüd olan kemālin fevātından sonra kemāl ancak ʿilm ve kudret iledir velākin onda kemāl-i hakīkī kemāl-i vehmī ile mültebis olur ve beyānı ise kemāl-i ʿilm ancak Allāhu taʿālānındır ve o dahi üç vechtendir ki birincisi maʿlūmātın kemāl ve siʿati haysiyyetledir, zīrā ki cemīʿ-i maʿlūmāta muhīttir ve onun için ʿabdin ʿulūmu ekser oldukça Allāhu taʿālāya onun kurbü ekser olur.

[الثاني من حيث تعلق العلم بالمعلوم على ما هو به وكون المعلوم مكشوفاً به كشفاً تاماً فإن المعلومات مكشوفة لله تعالى بأتم أنواع الكشف على ما هي عليه فلذلك مهما كان علم العبد أوضح وأيقن وأصدق وأوفق للمعلوم في تفاصيل صفات العلوم كان أقرب إلى الله تعالى]

Ve ikinci vechi odur ki maʿlūm olan şeyʾ ʿalā-mā-hüve bihi onun maʿrifetine ʿilmin taʿalluku haysiyyetledir, yaʿnī hakīkat-i maʿlūme ʿilmin taʿalluku haysiyyetindendir ki maʿlūm olan şeyʾ keşf-i tāmm ile ona mekşūftur, zīrā ki maʿlūmāt Hakk subhānehu ve taʿālāya etemm-i envāʿ-ı keşf ile ʿalā-mā-hiye ʿaleyhi hakīkatleri mekşūfedir ve onun için ʿabdin ʿilmi evzah ve eykan ve sıfāt-ı maʿlūmun tefāsīlinde ʿilmi maʿlūma evfak ve asdak oldukça Allāhu taʿālāya onun kurbü ekser ve evfer olur.

[الثالث من حيث بقاء العلم أبد الآباد بحيث لا يتغير ولا يزول فإن علم الله تعالى باق لا يتصور أن يتغير فكذلك مهما كان علم العبد بمعلومات لا يقبل التغير والانقلاب كان أقرب إلى الله تعالى]

Ve üçüncü vech ebede'l-ābād ʿilmin bekā ve devāmı haysiyyetindendir ki böyle bir hālde dāim ve bākī ola ki aslā ve katʿā tagayyür ve zāil olmaya, zīrā ki Allāhu taʿālānın ʿilmi dahi hemīşe bākīdir ki tagayyürü aslā mutasavver olmaz. Ve ʿabdin dahi kaçan ki maʿlūmāta ʿilmi kezālik tagayyür ve inkılāba kābil değildir, onun kurbü Allāhu taʿālāya daha ziyāde ekser ve evferdir.

[والمعلومات قسمان متغيرات وأزليات أما المتغيرات فمثالها العلم بكون زيد في الدار فإنه علم له معلوم ولكنه يتصور أن يخرج زيد من الدار ويبقى اعتقاد كونه في الدار كما كان فينقلب جهلاً فيكون نقصاناً لا كمالاً فكلما اعتقدت اعتقاداً موافقاً وتصور أن ينقلب المعتقد فيه كما اعتقدته كنت بصدد أن ينقلب كمالك نقصاً ويعود علمك جهلاً ويلتحق بهذا المثال جميع متغيرات العالم كعلمك مثلاً بارتفاع جبل ومساحة أرض وبعد البلاد وتباعد ما بينها من الأميال والفراسخ وسائر ما يذكر في المسالك والممالك وكذلك العلم باللغات التي هي اصطلاحات تتغير بتغير الأعصار والأمم والعادات فهذه علوم معلوماتها مثل الزئبق تتغير من حال إلى حال فليس فيه كمال إلا في الحال ولا يبقى كمالاً في القلب]

Ve maᶜlūmāt ise iki kısmdır ki mütegayyirāt ve ezeliyyāttır. Ve mütegayyirāt ise onun misāli hānede Zeyd'in bulunduğuna müteᶜallik olan ᶜilm gibidir, zīrā bu dahi ᶜilmdir ve onun maᶜlūmu vardır velākin hāneden Zeyd'in hurūcu dahi mutasavverdir ki Zeyd hāneden çıkar da o hānede olduğunun iᶜtikādı ke-mā kāne bākī kalırsa o hālde o ᶜilm cehle dönüp münkalib olur ve o ᶜilm cehl olmakla noksān olup kemāl olmaz. Ve her ne iᶜtikād ki onu muvāfık olarak iᶜtikād ettin ve o muᶜtekadun fīhi olan nesnenin muᶜtekidi bulunduğun hālden inkılābı mutasavver olur, kemālin naksa münkalib olmak sadedinde olur, yaᶜnī ᶜilmin cehle münkalib olmak hatarındasın ve mütegayyirāt-ı ᶜālem kāffesi bu misāle mültehık olur, meselā irtifāᶜ-ı cebele ve misāha-i arza ve ᶜaded-i bilāda ve beynlerinde olan tebāᶜuda ve aralarında olan mikdār-ı ferāsih ve emyāl ve sāᶜāta ve sāir ahvāl-i hāzıra ile memālik ve mesālikte zikr olunan mevādd ve mehāmma olan ᶜilmin gibi ve kezālik aᶜsār ve ümem ve ᶜādātın tagayyürüyle mütegayyir olan ıstılāhāt-ı lügāta olan ᶜilm gibi; işte bunlar ᶜulūmdur ve maᶜlūmātı civa gibidir, hālden hāle mütegayyir olur ve bu gibi ᶜilmde olan kemāl ancak hāl-i hāzırında olan kemāldir, yoksa ondan gayrı kemāl yoktur ki dönüp dīger hāle münkalib olduğu vaktte kemāl kalmaz demektir.

[القسم الثاني هو المعلومات الأزلية وهو جواز الجائزات ووجوب الواجبات واستحالة المستحيلات فإن هذه معلومات أزلية أبدية إذ لا يستحيل الواجب قط جائزاً ولا الجائز محالاً ولا المحال واجباً فكل هذه الأقسام داخلة في معرفة الله

وما يجب له وما يستحيل في صفاته ويجوز في أفعاله فالعلم بالله تعالى وبصفاته وأفعاله وحكمته في ملكوت السموات والأرض وترتيب الدنيا والآخرة وما يتعلق به هو الكمال الحقيقي الذي يقرب من يتصف به من الله تعالى ويبقى كمالاً للنفس بعد الموت وتكون هذه المعرفة نورا للعارفين بعد الموت يسعى نورهم بين أيديهم وبأيمانهم ﴿يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾]

Ve ikinci kısmı ki maᶜlūmāt-ı ezeliyye idi, o dahi cevāz-ı cāizāt ve vücūb-ı vācibāt ve istihāle-i müstahīlāt maᶜlūmātıdır ki bu maᶜlūmāt-ı ezeliyye vü ebediyyedir, çünkü aslen vācib olan şeyᵓ cāize müstahīl olmaz ve cāiz olan şeyᵓ dahi muhāla müstahīl olmaz ve muhāl olan şeyᵓ vācibe müstahīl olmaz. İşte bu aksāmın kāffesi Zāt-ı Zü'l-Celāl'in maᶜrifetine ve ona vācib ve sıfātında müstahīl ve efᶜālinde cāiz olan ᶜilmde dāhildirler. İşte Allāhu taᶜālāya olan ᶜilm ve sıfāt ve efᶜāl ve melekūt-ı semāvāt ve arz ve tertīb-i dünyā ve āhirette olan hikmeti maᶜrifetine müteᶜallik olan umūrun ᶜilmi kemāldir ve kemāl-i hakīkī ancak odur ki bununla muttasıf bulunan ᶜārif Allāh'tan mütekarrib olur ve baᶜde'l-mevt dahi nefse kemāl kalır ve bu maᶜrifet baᶜde'l-mevt ᶜārifler için önlerinde ve sağ ve sollarında saᶜy eden nūr olur ve bunlar derler ki ﴿يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[222] Yaᶜnī "Yā rabbi, sen bizim nūrumuzu bize tamām eyle" diye duᶜā ederler.

[أي تكون هذه المعرفة رأس مال يوصل إلى كشف ما لم ينكشف في الدنيا كما أن من معه سراج خفي فإنه يجوز أن يصير ذلك سبباً لزيادة النور بسراج آخر يقتبس منه فيكمل النور بذلك النور الخفي على سبيل الاستتمام ومن ليس معه أصل السراج فلا مطمع له في ذلك فمن ليس معه أصل معرفة الله تعالى لم يكن له مطمع في هذا النور فيبقى كمن مثله في الظلمات ليس بخارج منها بل ﴿أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ﴾ فإذن لا سعادة إلا في معرفة الله تعالى]

Ki bu maᶜrifet onlara reᵓs-i māl ve sermāye [132] olur ki dünyāda münkeşif olmayan nesnenin keşfine mūsıl bir māye olur, nitekim hafī bir sirāc-ı zaᶜīfe müstashıb olan kimseye cāᵓizdir ki o gizli sirācı dīger

222 Tahrīm, 66/8.

bir nūrun vücūduna sermāye olur ki dīger bir sirāc ondan yanar da bu haysiyyetle nūrun ziyādesine sebeb olur ve ondan yanmış olan sirāc ile maᶜan o nūr-ı hafī vü zaᶜīf ᶜalā-sebīli'l-istitmām mükemmel olur ve o kimse ki asl-ı sirāca müstashıb değildir, nūra bir matmaᶜı olmaz, işte bunun gibi o kimse ki Allāhu taᶜālānın asl maᶜrifeti yanında yoktur ki asl maᶜrifetten hālīdir, bu nūr da onun bir matmaᶜı olmaz ve zulumātta kalıp ondan hāric olmayan kimse gibi kalır belki bahr-ı lüccīde olan zulumāt ve karanlı gibi ki onun üstünde mevc-i deryā magşī olmuş ve mevc üstünde dahi sehāb örtmüş ki böyle bir karanlı ve zulumāttır ki o zulumāt baᶜzısı baᶜzısına basıp kat-ender-kat olmuş. Ve bu karanlığın şiddet-i zulmetinden kināyedir hem dahi şol kelimāt ile āyāt-ı Kurᵓāniyyeye işāret eylemiştir ki birincisinde sūre-i Enᶜām'ın yüz yirmi ikinci āyetinde mezkūr olan nass-ı ᶜālīye telmīh var ki o āyette ﴿أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ﴾[223] nassına īmādır ve bunun tefsīrinde denilmiş ki "O kimse gibi midir ki şirk zulumātında olup ondan hurūca imkān olmaya." Ve ikinci kelimesi sūre-i Nūr'un kırkıncı āyetine telmīh eder ki ﴿أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ﴾[224] ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Yāhūd onların aᶜmālleri deryānın engininde hāsıl olmuş zulumāt gibidir ki bir mevci bir mevc kaplaya ve onların üzerine bulutların zulumātı gelip birbiri üzerine terāküm ede." İntehā.

[فإذن لا سعادة إلا في معرفة الله تعالى وأما ما عدا ذلك من المعارف فمنها ما لا فائدة له أصلاً كمعرفة الشعر وأنساب العرب وغيرهما ومنها ما له منفعة في الإعانة على معرفة الله تعالى كمعرفة لغة العرب والتفسير والفقه والأخبار فإن معرفة لغة العرب تعين على معرفة تفسير القرآن ومعرفة التفسير تعين على معرفة ما في القرآن من كيفية العبادات والأعمال التي تفيد تزكية النفس ومعرفة طريق تزكية النفس تفيد استعداد النفس لقبول الهدايا إلى معرفة الله سبحانه وتعالى كما قال تعالى ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا﴾ وقال عز وجل ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾ فتكون جملة هذه المعارف كالوسائل إلى تحقيق معرفة الله تعالى]

223 Nūr, 24/40.
224 Nūr, 24/40.

Kaldı ki saᶜādet ancak Allāhu taᶜālānın maᶜrifetindedir ve onun mā-ᶜadāsı yaᶜnī maᶜārif-i sāire baᶜzısı onun hīçbir fāidesi yoktur ki maᶜrifet-i eşᶜār ve ensāb-ı ᶜArab ve gayrısı gibi ve baᶜzılarının maᶜrifetullāhın iᶜānesinde fāide ve menfaᶜati vardır ki lügat-ı ᶜArabiyye ve ᶜilm-i tefsīr ve fıkh ve ahbār gibi, zīrā ki lügat-ı ᶜArabın maᶜrifeti tefsīr-i Kurᵓān maᶜrifetine iᶜānesi vardır ve tefsīr-i Kurᵓān'ın maᶜrifeti ahkām u maᶜānī-i Kurᵓāniyyenin maᶜrifetine iᶜāneti vardır ki keyfiyyet-i ᶜibādāt ile tezkiye-i nefsi ifāde eden aᶜmāli bildirir ve tezkiye-i nefs tarīkinin maᶜrifeti dahi Allāhu taᶜālānın maᶜrifetine hidāyetin kabūlü için istiᶜdād-ı nefsi ifāde eyler, nitekim tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا﴾[225] Yaᶜnī "Felāh buldu o kimse ki nefsini pāk ve ıslāh edip tāᶜata meşgūl oldu." Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾[226] Yaᶜnī "Şunlar ki bizim rızāmız talebiyle zāhirī ve bātınī düşmanlara cihād edeler, elbette biz onlara cennetlerimize vusūl yollarını hidāyet ederiz." İntehā. Ve bu sūrette işbu maᶜārif cümlesi maᶜrifetullāhın tahkīkine vesāil gibidirler.

[وإنما الكمال في معرفة الله ومعرفة صفاته وأفعاله وينطوي فيه جميع المعارف المحيطة بالموجودات إذ الموجودات كلها من أفعاله فمن عرفها من حيث هي فعل الله تعالى ومن حيث ارتباطها بالقدرة والإرادة والحكمة فهي من تكملة معرفة الله تعالى وهذا حكم كمال العلم ذكرناه وإن لم يكن لائقاً بأحكام الجاه والرياء ولكن أوردناه لاستيفاء أقسام الكمال]

Ve kemāl ancak Allāhu taᶜālānın maᶜrifetinde ve sıfāt ve efᶜālinin maᶜrifetindedir ve cemīᶜ-i maᶜārif dahi bunda muntavī olur yaᶜnī mevcūdāta muhīt olan maᶜārif dahi bunda dāhil olur, çünkü kāffe-i mevcūdāt Allāhu taᶜālānın efᶜālindendir ve kim ki onları Allāhu taᶜālānın efᶜāli olduğu haysiyyetle bilip ve kudret ve irādet ve hikmete müteᶜallik olduğu haysiyyetle onları anlayıp fehm ettiyse işte o maᶜrifet dahi maᶜrifetullāhın tetimme ve tekmilesindendir. Ve kemāl-i ᶜilmin hükmü budur, istitrāden biz onu burada zikr ettik velev ki ahkām-ı cāh u riyāya

225 Şems, 91/9.
226 Ankebūt, 29/69.

lāyık değildir, ancak aksām-ı kemālin istīfāsı için zikri lāzım geldi ve o cihetle onu īrād eyledik.

[وأما القدرة فليس فيها كمال حقيقي للعبد بل للعبد علم حقيقي وليس له قدرة حقيقة وإنما القدرة الحقيقة لله وما يحدث من الأشياء عقيب إرادة العبد وقدرته وحركته فهي حادثة بإحداث الله كما قررناه في كتاب الصبر والشكر وكتاب التوكل وفي مواضع شتى من ربع المنجيات فكمال العلم يبقى معه بعد الموت ويوصله إلى الله تعالى فأما كمال القدرة فلا نعم له كمال من جهة القدرة بالإضافة إلى الحال وهي وسيلة له إلى كمال العلم كسلامة أطرافه وقوة يده للبطش ورجله للمشي وحواسه للإدراك فإن هذه القوة آلة للوصول بها إلى حقيقة كمال العلم وقد يحتاج في استيفاء هذه القوى إلى القدرة بمال والجاه للتوصل به إلى المطعم والمشرب والملبس والمسكن وذلك إلى قدر معلوم فإن لم يستعمله للوصول به إلى معرفة جلال الله فلا خير فيه البتة إلا من حيث اللذة الحالية التي تنقضي على القرب ومن ظن ذلك كمالاً فقد جهل]

Ve kudret ise ᶜabd için onda kemāl-i hakīkī yoktur, belki ᶜabd için ᶜilm-i hakīkī vardır, ona kudret-i hakīkī yoktur, kudret-i hakīkiyye ancak Allāhu taᶜālānındır. Ve ᶜabdin irādet ve kudret ve hareketinden sonra olan hudūs-ı eşyā ise kitāb-ı sabr u şükr ve kitāb-ı tevekkül ve rubᶜ-ı münciyāttan mevāziᶜ-i müteferrikada zikr ve takrīr ettiğimiz vech üzere kāffesi Allāhu taᶜālānın ihdāsıyla hādisedir. Ve ᶜilmin kemāli ölümden sonra onunla bākī kalır ve onu Allāhu taᶜālāya vāsıl eder ve kudretin kemāli ise onunla bākī kalmaz. Evet, hāle izāfetle cihet-i kudretten kemāli vardır, o dahi kemāl-i ᶜilme vesīle olduğu haysiyyetledir, etrāfının selāmeti gibi ki batş için ellerinin kuvveti ve yürümek için ayaklarının kuvveti ve idrāk için havāssının kuvvetleri gibi, zīrā ki bu kuvā onunla [133] kemāl-i ᶜilmin hakīkatine vāsıl olmağa bir vesīledir. Ve baᶜzen işbu kuvānın istīfāsında kudret-i māl u cāha muhtāc olur tā ki māl ve cāhın kudretiyle matᶜam ve meşreb ve melbes ve meskene mütevassıl ola ve o dahi kudret-i maᶜlūma meşruttur. Ve eger celālullāhın maᶜrifetine vusūl bulmak için onu istiᶜmāl etmezse artık onda bir hayr yoktur, elbette hayrsızdır meger ki ᶜale'l-kurb onunla münkazī olan lezzāt-ı hāliye haysiyyetiyle bir nefᶜ-i ᶜācil hāsıl olmuş ola. Ve bu fānī olan

lezzet dahi hīç ve lā-şey demektir ve kim ki bunu kemāl zann ederse o kimse nādānlık etmiş olur.

[فالخلق أكثرهم هالكون في غمره هذا الجهل فإنهم يظنون أن القدرة على الأجساد بقهر الحشمة وعلى أعيان الأموال بسعة الغنى وعلى تعظيم القلوب بسعة الجاه كمال فلما اعتقدوا ذلك أحبوه ولما أحبوه طلبوه ولما طلبوه شغلوا به وتهالكوا عليه فنسوا الكمال الحقيقي الذي يوجب القرب من الله تعالى ومن ملائكته وهو العلم والحرية أما العلم فما ذكرناه من معرفة الله تعالى وأما الحرية فالخلاص من أسر الشهوات وغموم الدنيا والاستيلاء عليها بالقهر تشبهاً بالملائكة الذين لا تستفزهم الشهوات ولا يستهويهم الغضب فإن دفع آثار الشهوة والغضب عن النفس من الكمال الذي هو من صفات الملائكة ومن صفات الكمال لله تعالى استحالة التغير والتأثر عليه فمن كان عن التغير والتأثر بالعوارض أبعد كان إلى الله تعالى أقرب وبالملائكة أشبه ومنزلته عند الله أعظم وهذا كمال ثالث سوى كمال العلم والقدرة وإنما لم نورده من أقسام الكلام لأن حقيقته ترجع إلى عدم ونقصان فإن التغير نقصان إذ هو عبارة عن عدم صفة كائنة وهلاكها والهلاك نقص في اللذات وفي صفات الكمال]

Kaldı ki halkın ekseri işbu cehl ü nādānīnin gamre ve bataklığında hāliklerdir, zīrā ki zann ederler ki haşmenin kahrıyla ecsāda ve zengīnlik ve tüvāngerliğin siᶜat ve genişliğiyle aᶜyān-ı emvāle ve cāhın siᶜasıyla taᶜzīm ve tevkīre olan kudret-i kemāldir. Ve çün bunu iᶜtikād ettiler, onu sevdiler ve çün onu sevdiler, onu taleb ettiler ve onu taleb edince onunla iştigāl edip onun üzerine tehālük ettiler ve Zāt-ı Zü'l-Celāl'den ve melāike-i kirāmından kurbe mūcib olan kemāl-i hakīkīyi unuttular ki ᶜilm ve hürriyyettir. ᶜİlm ise maᶜrifetullāhtan zikr ettiğimiz şeydir ve hürriyyet ise eser-i şehevāt ve gumūm-ı dünyādan olan halās ve serbestliktir yaᶜnī şehevāt ile gumūm-ı dünyā üzerine kahr ile istīlā etmektir tā ki şehevāt ile müstefizz ve gazab ile mühtehvī olmayan melāike-i kirāma müteşebbih olmuş ola, zīrā ki nefsten āsār-ı şehvet ü gazabın defᶜi kemāldendir yaᶜnī sıfāt-ı melāike olan kemāldendir. Ve Hakk subhānehu ve taᶜālānın sıfat-ı kemālindendir ki hakkında tagayyür ve teᵓsīrin istihālesi ki zāt-ı celīline vukūᶜ-ı teᵓessür ü tagayyür muhāldir ve kim ki ᶜavārızla tagayyür ve teᵓessürden dūr ve ebᶜaddır, Allāhu taᶜālāya daha

ziyāde yakın ve akrebdir ve melāike-i kirāma müşābeheti dahi daha ziyādedir ve ᶜindallāh onun menzilesi daha ziyāde aᶜzamdır. Ve bu da bir kemāl-i sālistir ki ᶜilm ve kudretin kemāli mā-ᶜadāsıdır ve aksām-ı kemālde onu zikr ü īrād etmediğimiz ancak onun hakīkati noksān ve ᶜademe rücūᶜ ettiğindendir, zīrā ki tagayyür noksāndır, çünkü bir sıfat-ı kāinenin helāk ve ᶜademinden ᶜibārettir ve helāk ise zātta ve sıfāt kemālde eksiklik ve nakstır.

[فإذا الكمالات ثلاثة إن عددنا عدم التغير بالشهوات وعدم الانقياد لها كمالاً ككمال العلم وكمال الحرية وأعني به عدم العبودية للشهوات وإرادة الأسباب الدنيوية وكمال القدرة فللعبد طريق إلى اكتساب كمال العلم وكمال الحرية ولا طريق له إلى اكتساب كمال القدرة الباقية بعد موته إذ قدرته على أعيان الأموال وعلى استسخار القلوب والأبدان تنقطع بالموت ومعرفته وحريته لا ينعدمان بالموت بل يبقيان كمالاً فيه ووسيلة إلى القرب من الله تعالى فانظر كيف انقلب الجاهلون وانكبوا على وجوههم انكباب العميان فأقبلوا على طلب كمال القدرة بالجاه والمال وهو الكمال الذي لا يسلم وإن سلم فلا بقاء له وأعرضوا عن كمال الحرية والعلم الذي إذا حصل كان أبدياً لا انقطاع له]

Ve böyle olunca kemālāt üç oldu, ancak eger şehevāt ile ᶜadem-i tagayyür ve şehevāta ᶜadem-i inkıyādı kemāl saydıksa yaᶜnī onu dahi ᶜilmin kemāli gibi bir kemāl ᶜadd eder isek. Ve kemāl-i hürriyyetten bizim murād ettiğimiz maᶜnā ise şehevāt için ve esbāb-ı dünyāviyye için ᶜadem-i ᶜubūdiyyet ve kemāl-i kudrettir, zīrā kemāl-i ᶜilm ve kemāl-i hürriyyetin iktisābına ᶜabd için bir tarīk vardır, ammā baᶜde'l-mevt bekā-i kudretin kemāli iktisābına tarīk yoktur ki kemāl-i kudret-i bākıyenin iktisābına insānın mecāli olmaz, çünkü aᶜyān-ı emvāle iktidārı ve istishār-ı kulūb u ebdāna kudreti ölüm ile kesilir gider ve maᶜrifet ve hürriyyeti ölüm ile münᶜadim ve fānī olmazlar, ancak zātında kemāl bākī kalırlar da Allāhu taᶜālādan kurbe vesīle olurlar. Kaldı ki sen nazar edip gör ki nādānlar nice münkalib olup körlerin yüzleri üstüne kapanıp düşmeleri gibi onlar dahi yüzleri üzerine düşmüşler ki cāh ve māl ile dünyāda kudretin kemāli talebine ikbāl ve teveccüh etmişler hālbuki işbu kemāl sālim olmaz ve sālim olsa da bekāsı olmaz ve hürriyyet ve

serbestliğin kemālinden ve husūl bulursa ebedī olup inkıtāᶜı olmayan ᶜilmin kemālinden yüz çevirip iᶜrāz eylemişler.

[وهؤلاء هم الذين اشتروا الحياة الدنيا بالآخرة فلا جرم لا يخفف عنهم العذاب ولا هم ينصرون وهم الذين لم يفهموا قوله تعالى ﴿الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا﴾ فالعلم والحرية هي الباقيات الصالحات التي تبقى كمالاً في النفس والمال والجاه هو الذي ينقضي على القرب وهو كما مثله الله تعالى حيث قال ﴿نَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ﴾ الآية وقال تعالى ﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا﴾ وكل ما تذروه رياح الموت فهو زهرة الحياة الدنيا وكل ما لا يقطعه الموت فهو الباقيات الصالحات فقد عرفت بهذا أن كمال القدرة بالمال والجاه كمال ظني لا أصل له وأن من قصر الوقت على طلبه وظنه مقصوداً فهو جاهل وإليه أشار أبو الطيب بقوله

ومن ينفق الساعات في جمع ماله مخافة فقر فالذي فعل الفقر

إلا قدر البلغة منهما إلى الكمال الحقيقي اللهم اجعلنا ممن وفقته للخير وهديته بلطفك]

Ve bunlardır şol kimseler ki hayāt-ı dünyāyı āhiret ile satın aldılar ve lā-cereme onların üzerlerine ᶜazāb-ı āhiret tahfīf olunmaz da onlara nusret dahi olmaz ve onlar o kimseler ki Allāhu taᶜālānın işbu kavl-i celīlini fehm etmezler [134] ki Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا﴾[227] Yaᶜnī "Māl ve evlād hayāt-ı dünyānın zīnetidir ve aᶜmāl-i sāliha ki onun semeresi bākīdir, Rabbin taᶜālā ᶜindinde onlar māl ve evlād-dan ve emel-i dünyādan sevāb ve ümīd cihetiyle hayrlıdır." İşte ᶜilm ve hürriyyet nefste bākī olan kemāl ve bākiyāt-ı sālihāttır ve māl ve cāh ᶜale'l-kurb münkazī olan zīnet-i hayāt-ı dünyāviyyedir ve Allāhu taᶜālā ona darb ettiği mesel gibidir ki şānında demiş ki ﴿نَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ﴾[228] ki bu āyetin tefsīrinde denilmiş

227 Kehf, 18/46.

228 Yūnus, 10/24.

ki "Hayāt-ı dünyā şuna benzer ki biz gökten suyu indiririz. O suyun ihtilātıyla yeryüzünde insān ve hayvānāt ve sāiri ahz ve cemᶜe kādiriz zann edeler. Gece yā gündüzde o yere bizim fermānımız gelip o esmār ve nebātı biçilmiş veyā kökünden koparılmış gūyā dünkü gün hīç olmamış gibi ederiz." Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ وَكَانَ اللّٰهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا﴾[229] ilā-āhirihi. Ve bunun tefsīrinde dahi denilmiş ki "Yā Muhammmed, ehl-i dünyāya hayāt-ı dünyānın meselini zikr eyle, o ona benzer ki semādan inzāl ettiğimiz su ile arzın nebātı karışıp o nebāt kuvvet ve neşv ü nemā ile kemālini bulur baᶜdehu kuruyup rūzgār onu kökünden çıkarıp savurup her tarafa dağıtır ve her ne ki ölümün rūzgārı onu savurur, o nesne hayāt-ı dünyānın zehresidir ve her ne ki onu ölüm kesmez, işte bākıyāt-ı sālihāt odur." Kaldı ki sen bununla anladın ki māl ve cāh ile olan kudretin kemāli kemāl-i zannīdir, onun bir aslı yoktur. Ve kim ki talebi üzerine vaktini katr edip onu maksūd zann ettiyse o kimse nādān olup cāhil odur. Ve buna Ebu't-Tayyib şiᶜrinde işāret edip demiş ki: "ومن ينفق الساعات في جمع ماله" ilh. Yaᶜnī "Kim ki fakrın korkusundan mālı cemᶜine sāᶜāti infāk ederse işte o işlediği şeyᵓ fakrdır meger ki kemāl-i hakīkīye onu bālig edecek şeyᵓ tahsīline vaktini infāk ede." Ey benim ilāhım sen cümlemizi hayra muvaffak kıldığın ᶜibāddan kıl ve dahi kendi lutfunla hidāyet ettiğin ᶜabīdden eyle.

Beyānu Mā-Yuhmedu Min Hubbi'l-Cāhi ve Mā-Yuzemmu

[بيان ما يحمد من حب الجاه وما يذم]

[مهما عرفت أن معنى الجاه ملك القلوب والقدرة عليها فحكمه حكم ملك الأموال فإنه عرض من أعراض الحياة الدنيا وينقطع بالموت كالمال وَالدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ فَكُلُّ مَا خُلِقَ فِي الدنيا فيمكن أن يتزود منه للآخرة وكما أنه لا بد من أدنى مال لضرورة المطعم والمشرب والملبس فلا بد من أدنى جاه لضرورة المعيشة مع الخلق والإنسان كما لا يستغني عن طعام يتناوله له فيجوز أن يحب الطعام أو المال الذي يبتاع به الطعام فكذلك لا يخلو عن الحاجة إلى خادم يخدمه ورفيق يعينه

229 Kehf, 18/45.

وأستاذ يرشده وسلطان يحرسه ويدفع عنه ظلم الأشرار فحبه لأن يكون له في قلب خادمه من المحل ما يدعوه إلى الخدمة ليس بمذموم وحبه لأن يكون له في قلب رفيقه من المحل ما يحسن به مرافقته ومعاونته ليس بمذموم وحبه لأن يكون له في قلب أستاذه من المحل ما يحسن به إرشاده وتعليمه والعناية به ليس بمذموم وحبه لأن يكون له من المحل في قلب سلطانه ما يحثه ذلك على دفع الشر عنه ليس بمذموم فإن الجاه وسيلة إلى الأغراض كالمال فلا فرق بينهما]

Ve hubb-ı cāhtan mahmūd ve mezmūm olan hubb-ı cāhın beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki kaçan kim taᶜrīf-i mesbūktan anladın ki cāhın maᶜnāsı mülk-i kulūbdur ve kulūb üzerine hāsıl olan kudrettir, bil ki onun hükmü mülk-i emvālın hükmüdür, zīrā ki cāh dahi aᶜrāz-ı hayāt-ı dünyādan bir ᶜarazdır ve māl gibi ölüm ile kesilip munkatıᶜ olur. Dünyā āhiretin mezraᶜasıdır ve dünyāda her ne ki yaratıldıysa ondan āhirete tezevvüd etmek mümkindir. Ve zarūret-i matᶜam u meşreb ü melbes için ednā bir māldan lābüdd olduğu gibi halk ile zarūret-i maᶜī-şet için ādeme ednā bir cāh dahi lābüddür yaᶜnī insān kısmı tenāvül-i taᶜāmdan müstagnī olamadığı gibi ve taᶜāmı sevmek veyāhūd onunla taᶜāmı satın alacak bir māla muhabbet etmek ona cāiz olduğu gibi kezā-lik onu hizmet edecek hādime ve ona iᶜānet edecek bir refīke ve onu irşād edecek bir üstāza ve onu hirāset edip üzerinden eşrārın zulmünü defᶜ edecek bir sultāna muhtāc olmaktan hālī olamaz ve bu cihetle hādi-mi kalbinde onu hizmetine daᶜvet edecek bir mahalli olmağa hāsıl olan muhabbeti mezmūm değildir ve onunla muᶜāvenet ve mürāfakatını ona tahsīn edecek bir mahall refīki kalbinde bulunmaklığının hubbu dahi mezmūm değildir ve dahi onunla taᶜlīm ve ona ᶜināyet ve irşādını tahsīn edecek bir mahall üstāzı kalbinde bulunmaklığının muhabbeti mezmūm değildir ve sultānı kalbinde onu hirāset edip ondan şerri defᶜ etmek için sultānı hass ve tergīb eder bir mahall bulunmaklığına olan hubbu dahi mezmūm değildir. Mā-hasal cāh dahi māl gibi agrāza bir vesīledir, ikisi beyninde bu bābda bir fark yoktur.

[إلا أن التحقيق في هذا يفضي إلى أن لا يكون المال والجاه بأعيانهما محبوبين له بل ينزل ذلك منزلة حب الإنسان أن يكون له في داره بيت [ماء لأنه مضطر إليه

لقضاء حاجته ويود أن لو استغنى عن قضاء الحاجة حتى يستغني عن بيت] الماء فهذا على التحقيق ليس محبا لبيت الماء فكل ما يراد للتوصل به إلى محبوب فالمحبوب هو المقصود المتوصل إليه وتدرك التفرقة بمثال آخر وهو أن الرجل قد يحب زوجته من حيث إنه يدفع بها فضلة الشهوة كما يدفع بيت الماء فضلة الطعام ولو كفى مؤنة الشهوة لكان يهجر زوجته كما أنه لو كفى قضاء الحاجة لكان لا يدخل بيت الماء ولا يدور به وقد يحب الإنسان زوجته لذاتها حب العشاق ولو كفى الشهوة لبقي مستصحباً لنكاحها فهذا هو الحب دون الأول وكذلك الجاه والمال وقد يحب كل واحد منهما على هذين الوجهين فحبهما لأجل التوصل بهما إلى [135] مهمات البدن غير مذموم وحبهما لأعيانهما فيما يجاوز ضرورة البدن وحاجته مذموم ولكنه لا يوصف صاحبه بالفسق والعصيان ما لم يحمل الحب على مباشرة معصية وما يتوصل به إلى اكتساب بكذب وخداع وارتكاب محظور وما لم يتوصل إلى اكتسابه بعبادة فإن التوصل إلى الجاه والمال بالعبادة جناية على الدين وهو حرام وإليه يرجع معنى الرياء المحظور كما سيأتي]

Velākin tahkīki māl ve cāh bi-ᶜaynihimā mahbūb olmaklarına müfdī olur belki bir ādem kendi hānesinde hāne-i halā bulunmasına hāsıl olan muhabbetin menzilesinde nāzil olur, çünkü kazā-i hāceti için ona muztarr olur ve sever ki kazā-i hācetten müstagnī ola da tā ki beyt-i halādan dahi müstagnī ola. Ve bu gibi hubb ᶜale't-tahkīk emr-i zarūrī olup sāhibi beyt-i halāya muhibb olmaz, ancak kazā-i hācet ile asāyiş ve istirāhatına muhibbdir, kaldı ki her ne ki onunla mahbūba mütevassıl olmak için murād olunursa maksūd mütevassalun ileyh olan mahbūbdur. Ve dīger bir misāl ile bu tefrika idrāk olunur, şöylece ki olur ki bir ādem kendi zevcesini onunla şehvetinin fazlasını defᶜ etmek için sever, nitekim beyt-i halāda fazla-i taᶜāmı defᶜ eder ve meᵓūnet-i şehvetten kifāyet olunup ondan vāreste olmuş olsa zevcesini hecr eder, nitekim kazā-i hācetten kifāyet olunmuş olsa beyt-i halāya girmez ve onda gezmez ve ola ki zevcesini li-zātihā muhabbet eder de ᶜuşşāk muhabbetleri gibi hubb eder ki şehvetten kifāyet olunmuş olsa da nikāhına müstashıb olur, işte bu hubb evvelki hubbun gayrısıdır ve mā-ᶜadāsıdır. Ve māl ve cāhın hubbu dahi böylecedir, ādem onların her birini işbu iki vech üzere muhabbet eder ve mühimmāt-ı dīne yaᶜnī mühimmāt-ı

bedene ber-vech-i muharrer onlarla mütevessil olmak üzere hāsıl olan muhabbeti mezmūm değildir ki onlarla kazā-i hācet etmek için sevmiş ve zātları için sevmemiştir ve zarūret-i beden ve hācetini tecāvüz eden mertebede li-zātihimā ve ᶜaynihimā vākiᶜ olan muhabbeti mezmūmdur velākin sāhibi onunla fısk ve ᶜisyān ile mevsūf olmaz mādām ki hubbu bir maᶜsiyetin mübāşeretine ve o māl veyā cāhın iktisābı için bir kizb ve hudᶜa ile mütevassıl olup bu gibi bir maᶜsiyetin irtikābına veyāhūd dīger bir mahzūr irtikābına veyā bir ᶜibādet ile onların iktisābına onu haml etmemiştir ki eger maᶜsiyet mübāşeretine ve iktisābı bir mahzūr irtikābına mecbūr ederse o hālde fısk ve ᶜisyān ile mevsūf olur demektir. Ve eger bir ᶜibādet ile iktisābına mütevessil olup onu ᶜibādet ile kazanırsa o hālde yine günāhkār olur, zīrā ki ᶜibādet ile māl ve cāha mütevassıl olmak dīne bir cināyettir ki harāmdır ve riyā-i mahzūr maᶜnāsı buna rāciᶜ olur, nitekim mebāhis-i ātiyede beyān ve tafsīli gelecektir.

[فإن قلت طلبه المنزلة والجاه في قلب أستاذه وخادمه ورفيقه وسلطانه ومن يرتبط به أمره مباح على الإطلاق كيفما كان أو يباح إلى حد مخصوص على وجه مخصوص فأقول يطلب ذلك على ثلاثة أوجه وجهان مباحان ووجه محظور أما الوجه المحظور فهو أن يطلب قيام المنزلة في قلوبهم باعتقادهم فيه صفة هو منفك عنها مثل العلم والورع والنسب فيظهر لهم أنه علوي أو عالم أو ورع وهو لا يكون كذلك فهذا حرام لأنه كذب وتلبيس أما بالقول أو بالمعاملة]

Ve eger üstāz ve hādimi ve refīk ve sultānı ve emri onunla mürtebit bulunduğu zātın kalbinde menzile ve cāh talebi ᶜale'l-ıtlāk her ne asl olur ise olsun ona mübāh olur mu yoksa bir hadd-i mahsūs ve vech-i mahsūs üzere mi mübāh olur der isen bunda dahi ben derim ki bu gibi yerlerde menzile ve cāh üç vech üzere taleb olunur ve bir vechi mahzūr ve iki vechi mübāhlardır. Vech-i mahzūr ise onu yaᶜnī menzile ve cāhı taleb ve kıyāmı onların kalblerinde eger ondan münfekk bir sıfatın iᶜtikādıyla olmaklık tarīkidir ki meselā ᶜilm veyā veraᶜ veyā neseb-i ᶜālī onlara izhārıyla ki ᶜalevī veyā ᶜālim veyāhūd veraᶜkār olduğunu gösterir de kendisi böyle olmazsa o vech ile olan taleb-i cāh mahzūr ve harāmdır ki mübāh kalmaz, çünkü yalan ve kizb olup zīrā ki kavlen veyā muᶜāmeleten kendi hālini onların üzerine telbīs etmeklikledir.

[وأما أَحَدُ الْمُبَاحَيْنِ فَهُوَ أَنْ يَطْلُبَ الْمَنْزِلَةَ بِصِفَةٍ هُوَ مُتَّصِفٌ بِهَا كَقَوْلِ يُوسُفَ صَلَّى اللَّهُ عليه وسلم فيما أَخْبَرَ عَنْهُ الرَّبُّ تَعَالَى ﴿اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الأرض إني حفيظ عليم﴾ فَإِنَّهُ طَلَبَ الْمَنْزِلَةَ فِي قَلْبِهِ بِكَوْنِهِ حَفِيظًا عليماً وكان مُحْتَاجًا إِلَيْهِ وَكَانَ صَادِقًا فِيهِ]

Ve mübāh olan iki vechin birisi odur ki onunla muttasıf bulunduğu bir sıfat ile kalbinde menzile ve cāhı taleb etmektir, nitekim Yūsuf ᶜaleyhi's-selāmın üzerine menkūl ve mahkī olarak Allāhu taᶜālā hazretleri onunla haber vermiş ki Yūsuf ᶜaleyhi's-selām demiş ki "Beni hazāin-i zemīn üzere meᵓmūr kıl ki tahkīkan ben hafīz ve ᶜalīmim." İşte hafīz ve ᶜalīm olmaklığıyla onun kalbinde menzileyi taleb etmiş ve kendisi ona muhtāc idi ve kavlinde sādık idi ki fi'l-hakīka hafīz ve ᶜalīm idi.

[والثاني أن يطلب إخفاء عيب من عيوبه ومعصية من معاصيه حتى لا يعلم فلا تزول منزلته به فهذا أيضا مباح لأن حفظ الستر على القبائح جائز ولا يجوز هتك الستر وإظهار القبيح وهذا ليس فيه تلبيس بل هو سد لطريق العلم بما لا فائدة في العلم به كالذي يخفي عن السلطان أنه يشرب الخمر ولا يلقي إليه أنه ورع فإن قوله إني ورع تلبيس وعدم إقراره بالشرب لا يوجب اعتقاد الورع بل يمنع العلم بالشرب ومن جملة المحظورات تحسين الصلاة بين يديه ليحسن فيه اعتقاده فإن ذلك رياء وهو ملبس إذ يخيل إليه أنه من المخلصين الخاشعين لله وهو مراء بما يفعله فكيف يكون مخلصا فطلب الجاه بهذا الطريق حرام وكذا بكل معصية وذلك يجري مجرى اكتساب المال الحرام من غير فرق وكما لا يجوز له أن يتملك مال غيره بتلبيس في عوض أو غيره فلا يجوز له أن يتملك قلبه بتزوير وخداع فإن ملك القلوب [136] أعظم من ملك الأموال]

Ve ikincisi ᶜuyūbundan bir ᶜaybın ihfāsını taleb etmektir ki mürtekib bulunduğu maᶜsiyeyi ondan setr eder tā ki onun ᶜindinde bulunup da onunla menzileti zāil olmaya. Ve bu dahi mübāhtır, zīrā ki ᶜuyūb ve kabāyih ve cerāimin üzerine setrin hıfzı cāizdir ve setrin hetki cāiz değildir yaᶜnī izhār-ı kabāyih cāiz değildir. Ve bunda bir telbīs yoktur belki bu tarīk-i ᶜilmin seddidir o şeyde ki onun ᶜilmiyle bir fāide olmaz yaᶜnī ᶜilmi bir fāideyi müfīd olmayan nesnenin ᶜilminden tarīki sedd ve bend etmektir ki sultāndan şürb-i hamr ettiğini ihfā ettiği gibidir ki

sultāna onu ilkā etmez de hālinden onu āgāh eylemez velākin o şartla ki veraᶜkār olduğun ona īmā etmeye yaᶜnī ona ben perhīzkārım demeye, zirā ki ben perhīz-kārım dese o hālde ona telbīs etmiş olur. Ve şürb-i hamra onun ᶜadem-i ikrārı iᶜtikād-ı veraᶜa mūcib değildir, ancak onu şürbe āgāh olmaktan menᶜ eder. Ve dahi onun önünde namāzı tahsīn etmek dahi cümle-i mahzūrāttandır ki onda hüsn-i iᶜtikādı hāsıl olmak için namāzı tahsīn etmek harāmdır, zīrā ki riyādır, çünkü muhlisīnden ve Allāhu taᶜālāya hāşiᶜīnden olduğunu onunla tahyīl eder hālbuki kendisi bu fiᶜli ile mürāīdir, nice muhlis olabilir! İşte bu tarīk ile taleb-i cāh harāmdır ve kezālik her bir maᶜsiyetle onun talebi harāmdır, çünkü bu taleb-i cāh dahi mecrā-i iktisāb-ı mālda cārī olur ki harām ve maᶜsiyetle iktisāb-ı māl cāiz olmadığı gibi harām ve maᶜsiyetle taleb-i cāh dahi harām olur, beynlerinde bir fark yoktur, nitekim bir telbīs ve ᶜıvaz-ı nā-meşrūᶜ ve sāʾir vücūh-ı muharreme ile māl-ı gayrın temellükü cāiz değildir, kezālik bir tezvīr ve mekr ve hudᶜa ile kalb-i gayrın temellükü dahi cāiz olmaz, zīrā ki kulūbun mülkü emvālin mülkünden aᶜzamdır.

Beyānu's-Sebebi Fī Hubbi'l-Medhi ve's-Senāi ve İrtiyāhi'n-Nefsi Bihi ve Meyli't-Tabᶜi İleyhi ve Bugzihā Li'z-Zemmi ve Nefretihā Minhu

[بيان السبب في حب المدح والثناء وارتياح النفس به وميل الطبع إليه وبغضها للذم ونفرتها منه]

[اعلم أن لحب المدح والتذاذ القلب به أربعة أسباب السبب الأول وهو الأقوى شعور النفس بالكمال فإنا بينا أن الكمال محبوب وكل محبوب فإدراكه لذيذ فمهما شعرت النفس بكمالها ارتاحت واعتزت وتلذذت والمدح يشعر نفس الممدوح بكمالها فإن الوصف الذي به مدح لا يخلو إما أن يكون جلياً ظاهراً أو يكون مشكوكاً فيه فإن كان جلياً ظاهراً محسوساً كانت اللذة به أقل ولكنه لا يخلو عن لذة كثنائه عليه بأنه طويل القامة أبيض اللون فإن هذا نوع كمال ولكن النفس تغفل عنه فتخلو عن لذته فإذا استشعرته لم يخل حدوث الشعور عن حدوث لذة وإن كان ذلك الوصف مما يتطرق إليه الشك فاللذة فيه أعظم كالثناء عليه بكمال العلم أو كمال الورع أو بالحسن المطلق فإن الإنسان ربما يكون شاكاً في كمال حسنه وفي كمال علمه وكمال ورعه ويكون مشتاقاً إلى زوال هذا الشك بأن يصير مستيقناً

لكونه عديم النظير في هذه الأمور إذ تطمئن نفسه إليه فإذا ذكره غيره أورث ذلك طمأنينة وثقة باستشعار ذلك الكمال فتعظم لذاته]

Ve dahi medh ü senā hubbunda olan medh ü sitāyişin hubbuna ve onunla kalbin iltizāzına dört sebeb vardır:

Birinci sebebi ise ki sebeb-i akvā odur, kemāle nefsin şuᶜūr ve idrākidir. Fī-mā tekaddem biz beyān etmişiz ki kemāl mahbūbdur ve her bir mahbūbun idrāki lezīzdir. Kaçan ki nefs kemālini idrāk ve şuᶜūr eder, onunla şād ve hurrem olup tarabından ihtizāz eder ve onunla telezzüz eyler. Ve medh ise memdūhun nefsini kemāliyle işᶜār eder, zīrā o vasf ki onunla medh olunur, iki hālden hālī olmaz, çünkü o sıfat yā celī ve zāhirdir veyāhūd meşkūk ve müştebihün fīhtir. Eger celī ve zāhir olup mahsūs ise o medhten husūle gelen lezzet az ve kalīl olur, fakat lezzetten hālī olmaz, meselā onun sitāyişinde uzun boylu, beyāz yüzlüdür diye medh olunsa. Vākıᶜā bu da bir gūnā kemāldir velākin ola ki nefs ondan gāfil olup da lezzetinden hālī olur ve çün onu işitip idrāk eder, o şuᶜūrun hudūsü lezzetin hudūsundan hālī olmaz. Ve eger o vasf ona şekk ve şübhe mütetarrık olan ahvālden ise lā-mahāle o hālde onda olan lezzet daha ziyāde aᶜzam olur, meselā üzerine bir kimse ᶜilm ve veraᶜ ve hüsnün kemāli ile senā etmiş olsa elbette onun lezzeti daha ziyāde çok olur, zīrā mümkindir ki insān kendi kemāl-i hüsn ve kemāl-i ᶜilm ve kemāl-i veraᶜında müştebih olur da işbu şekk ve şübhenin zevāline müştāk olur tā ki kendinde o sıfat müsteykın olup işbu umūrda ᶜadīmü'n-nazīr olduğunu cezm ve idrāk ede, çünkü o medh ile nefsi mutmaʾinn olur ve vaktā ki dīgeri onu zikr eder onun o zikri onun kalbe itmiʾnān verip ve o kemālin istişᶜārına sika ve iᶜtimādı hāsıl olur ve onunla lezzeti ᶜazīm olur.

[وإنما تعظم اللذة بهذه العلة مهما صدر الثناء من بصير بهذه الصفات خبير بها لا يجازف في القول إلا عن تحقيق ذلك كفرح التلميذ بثناء أستاذه عليه بالكياسة والذكاء وغزارة الفضل فإنه في غاية اللذة وإن صدر ممن يجازف في الكلام أو لا يكون بصيراً بذلك الوصف ضعفت اللذة وبهذه العلة يبغض الذم أيضاً ويكرهه لأنه يشعره بنقصان نفسه والنقصان ضد الكمال المحبوب فهو ممقوت الشعور به مؤلم ولذلك يعظم الألم إذا صدر الذم من بصير موثوق به كما ذكرناه في المدح]

Ve lezzet bu ʿilletle ancak o vaktte ʿazīm olur ki o senā kaçan ki bu sıfāta basīr ve habīr bir kimseden sādır olur ki o kimse ʿan-tahkīk olmayınca sözü kütüre[230] söylemez, meselā tilmīzin üstāzı senāsıyla şādān olduğu gibi ki hocası eger kiyāset ve zekā ve kesret-i fazl ile onu medh eylerse onun ʿindinde medhi be-gāyet lezīz olur [137] ve eger o senā kelāmında mücāzefe eder yaʿnī lākırdısını kütüre söyler bir bī-maʿrifetten ise veyāhūd o sıfāta basīr olmayan ādemden ise elbette onun lezzeti zebūn olur ve zemmi dahi bu ʿilletle bugz eder ve ondan hoşlanmaz olur, çünkü nefsin noksānıyla onu işʿār eder ve noksān mahbūb olan kemālin zıddıdır ki memkūt ve mebgūzdur ve onunla olan şuʿūr ve idrāk müʾlim ve müʾzīdir ve onun için basīr bir ādemden zemmin sudūru ve sikadan istimāʿı be-gāyet girān olur yaʿnī o hālde onun elemi daha ziyāde ʿazīm olur, nitekim onu medhte zikr ettik.

[السبب الثاني أن المدح يدل على أن قلب المادح مملوك للممدوح وأنه مريد له ومعتقد فيه ومسخر تحت مشيئته وملك القلوب محبوب والشعور بحصوله لذيذ وبهذه العلة تعظم اللذة مهما صدر الثناء ممن تتسع قدرته وينتفع باقتناص قلبه كالملوك والأكابر ويضعف مهما كان المادح ممن لا يؤبه له ولا يقدر على شيء فإن القدرة عليه بملك قلبه قدرة على أمر حقير فلا يدل المدح إلا على قدرة قاصرة وبهذه العلة أيضاً يكره الذم ويتألم به القلب وإذا كان من الأكابر كانت نكايته أعظم لأن الفائت به أعظم]

Ve ikinci sebeb dahi medh ü sitāyiş-i mādihin kalbi memdūha memlūk olduğuna delālet etmesidir ki onu medh ettikçe maʿlūmu olur ki o mādih ona mürīd ve onda sıfat-ı kemāli muʿtekiddir ve meşīʾeti altına müsahhardır. Ve kulūbun mülkü mahbūb olup onun şuʿūr ve idrāki yaʿnī ona mülk-i kulūbun husūlü iʿtikādı lezīzdir ve bu ʿilletle kudreti vāsiʿ ve iktinās-ı kalbi ile onun menfaʿati hāsıl olan kesāndan ki mülūk ve ekābir gibi zevāttan sudūru lezzet-i ʿazīmeye müʾeyyiddir yaʿnī mādihi ʿazīm oldukça lezzeti dahi ʿazīm olur demektir. Ve eger mādihi ona mübālāt olunur bir ādem değil ise ve bir nesneye muʿtekid değil ise o hālde onun lezzeti az olur, zīrā ki mülk-i kalbi ile ona olan kudreti bir emr-i hakīre kudrettir ve o hālde medhi ancak bir kudret-i kāsıraya delālet eder ve bu

---

230 Boş, saçma anlamında ağız kelimesi.

ᶜillet ile kalb mezemmeti kerh eder ve onunla müteᵓellim olur ve zemm ve faslı ekābirden olunca onun nikāyeti daha ziyāde aᶜzam olur, çünkü onunla geçip fāit olan şeyi daha ziyāde aᶜzamdır.

[السبب الثَّالِثُ أَنَّ ثَنَاءَ الْمُثْنِي وَمَدْحَ الْمَادِحِ سَبَبٌ لِاصْطِيَادِ قَلْبِ كُلِّ مَنْ يَسْمَعُهُ لَا سِيَّمَا إذا كان ذلك ممن يلتفت إلى قوله ويعتد بثنائه وهذا مختص بثناء يقع على الملأ فلا جرم كلما كان الجمع أكثر والمثني أجدر بأن يلتفت إلى قوله كان المدح ألذ والذم أشد على النفس]

Ve üçüncü sebeb ise o dahi senā edicinin senāsı ve medh edicinin medhi senā ve medhi istimāᶜ edenlerin kulūbu iktināslarına sebeb olmak kaziyyesidir. Lā-siyyemā mādihi muᶜtemed ve kavline iltifāt olunur ve senāsıyla muᶜtedd olunur bir kimse olursa ve bu dahi meleᵓ üzere vākiᶜ olan senāya muhtass olur, lā-cereme cemᶜ çoklaştıkça ve senā eden zāt kavli iltifāta lāyık ve sezālığı evfer oldukça onun medhinin lezzeti ekser olur ve zemmi nefse eşed ve asᶜab gelir.

[السبب الرابع أن المدح يدل على حشمة الممدوح واضطراب المادح إلى إطلاق اللسان بالثناء على الممدوح إما عن طوع وإما عن قهر فإن الحشمة أيضاً لذيذة لما فيها من القهر والقدرة وهذه اللذة تحصل وإن كان المادح لا يعتقد في الباطن ما مدح به ولكن كونه مضطراً إلى ذكره نوع قهر واستيلاء عليه فلا جرم تكون لذته بقدر تمنع المادح وقوته فتكون لذة ثناء القوي الممتنع عن التواضع بالثناء أشد]

Ve dördüncü sebeb dahi medh memdūhun haşmetine ve mādihin memdūh üzerine tavᶜan veyā kahren senā ile ıtlāk-ı lisān etmeğe muztarib olduğuna delāleti haysiyyetidir, zīrā ki haşmet dahi lezīzedir, çünkü kudret ve kahra mutazammındır ve bu gibi lezzet hāsıl olur velev ki mādih medh ettiği nesneye bātınında muᶜtekid değildir, ancak onun zikrine muztarrdır ve o dahi bir gūnā kahrdır ki ona olan istīlā eseridir ve bu sūrette olan sitāyiş dahi lezzetlidir, lā-cereme onun lezzeti meddāhın kuvvet ve temennuᶜuna göre hāsıl olur ki senā ile tevāzuᶜdan mümteniᶜ olan merd-i kavīnin lezzet-i senāsı daha ziyāde eşeddir.

[فهذه الأسباب الأربعة قد تجمع في مدح مادح واحد فيعظم بها الالتذاذ وقد تفترق فتنقص اللذة بها أما العلة الأولى وهي استشعار الكمال فتندفع بأن يعلم

الممدوح أنه غير صادق في قوله كما إذا مدح بأنه نسيب أو سخي أو عالم يعلم أو متورع عن المحظورات وهو يعلم من نفسه ضد ذلك فتزول اللذة التي سببها استشعار الكمال وتبقى لذة الاستيلاء على قلبه وعلى لسانه وبقية اللذات فإن كان يعلم أن المادح ليس يعتقد ما يقوله ويعلم خلوه عن هذه الصفة بطلب اللذة الثانية وهو استيلاؤه على قلبه وتبقى لذة الاستيلاء والحشمة على اضطرار لسانه إلى النطق بالثناء فإن لم يكن ذلك عن خوف بل كان بطريق اللعب بطلب اللذات كلها فلم يكن فيه أصلاً لذة لفوات الأسباب الثلاثة]

İşte esbāb-ı erbaᶜa bunlardır ve baᶜzen bir meddāhta dahi cemᶜ olunur ve onunla olan iltizāz ᶜazīm olur ve baᶜzen dağılıp müteferrik olur ve onunla olan lezzet eksilir. Ve birinci ᶜillet ise ki kemālin istişᶜārıdır, o lezzet memdūhun onun hakında mādihi söylediği nesnede gayr-ı sādık olduğunu bilmekle mündefiᶜ olur, meselā onu nesībdir veyā sehīdir veyā fülānca ᶜilme ᶜālimdir veyā mahzūrāttan mütevarriᶜdır diye medh etmiş olsa ve kendi nefsinden bilir ki kendisi o söylediği nesnenin zıddındadır, o vakt ondan lezzet-i istişᶜār zāil olur yaᶜnī sebebi istişᶜār-ı kemāl olan lezzet zāil olur ve kalb ve lisānına hāsıl olan istīlā-i lezzeti bākī kalır ve bakiyye-i lezzāt dahi bākī kalır. Ve eger bilse ki mādih söylediği kelāma muᶜtekid değildir ve o sıfāttan hālī olduğunu bilir, o hālde lezzet-i sāniye dahi bātıl olur ki kalbine olan istīlā lezzeti bātıl olur ve nutk-ı senāya ıztırār-ı lisānına hāsıl olan istīlā ve haşmetin lezzeti bākī kalır ve o dahi havftan olmazsa yaᶜnī lisānına cārī olan sitāyişi korkusundan olmayıp ancak oyun tarīkiyle olmuş ise o vaktte kāffe-i lezzāt bātıl olur ve o medh ü sitāyişte aslā bir lezzet olmaz, çünkü bundan esbāb-ı selāse mefkūd ve nā-mevcūd olup ve fevātından nāşī medhin lezzeti dahi fāit ve mefkūd kalır. [138]

[فهذا ما يكشف الغطاء عن علة التذاذ النفس بالمدح وتألمها بسبب الذم وإنما ذكرنا ذلك ليعرف طريق العلاج لحب الجاه وحب المحمدة وخوف المذمة فإن ما لا يعرف سببه لا يمكن معالجته إذ العلاج عبارة عن حل أسباب المرض والله الموفق بكرمه ولطفه وصلى الله على كل عبد مصطفى]

İşte medh ile olan iltizāz-ı nefsin ᶜilletinden gıtāyı keşf eden ve zemm ile nefsin teᵓellümü ᶜilletinin örtüsünü kaldıran beyān ve taᶜrīf budur. Ve

bizim burada onu īrād ve zikr ettiğimiz ancak hubb-ı cāh ve hubb-ı mahmedet ve havf-ı mezemmet ʿilāclarının tarīki bilinmek içindir, zīrā ki sebebi bilinmeyen derd ve ʿilletin muʿālecesi mümkin olmaz, çünkü ʿilāc esbāb-ı marazın hallinden ʿibārettir. Ve lutf ve keremiyle muvaffık Allāhu taʿālādır ve her bir ʿabd-i mustafāya salāt u selām olsun.

Beyānu ʿİlācı Hubbi'l-Cāhi

[بيان علاج حب الجاه]

[اعلم أن من غلب على قلبه حب الجاه صار مقصور الهم على مراعاة الخلق مشغوفا بالتودد إليهم والمراءات لأجلهم ولا يزال في أقواله وأفعاله ملتفتا إلى ما يعظم منزلته عندهم وذلك بذر النفاق وأصل الفساد ويجر ذلك لا محالة إلى التساهل في العبادات والمراءاة بها وإلى اقتحام المحظورات للتوصل إلى اقتناص القلوب ولذلك شبه رسول الله صلى الله عليه وسلم حب الشرف والمال وإفسادهما للدين بذئبين ضاريين وقال صلى الله عليه وسلم "اِنَّهُ يُنْبِتُ النِّفَاقَ كَمَا يُنْبِتُ الْمَاءُ الْبَقْلَ" إذ النفاق هو مخالفة الظاهر للباطن بالقول أو الفعل وكل من طلب المنزلة في قلوب الناس فيضطر إلى النفاق معهم وإلى التظاهر بخصال حميدة هو خال عنها وذلك هو عين النفاق فحب الجاه إذا مِنَ الْمُهْلِكَاتِ فَيَجِبُ عِلَاجُهُ وَإِزَالَتُهُ عَنِ الْقَلْبِ فإن طبع جبل عليه القلب كما جبل على حب المال]

Ve hubb-ı cāh ʿilācının beyānı ise o dahi işbu mebhastır ki sen bil ve āgāh ol ki kim ki hubb-ı cāh kalbine galebe eder ise halkın mürāʿātı üzerine himmeti maksūre olup onlara teveddüd ve mürāʾāt ile meşgūf olur ve hemīşe akvāl ve efʿālinde onların ʿindlerinde onun menzilesini taʿzīm edecek nesneye iltifāt etmekten zāil olmaz ve bu dahi nifākın tohumudur ve fesādın aslıdır ve lā-mahāle ʿibādātta tesāhül ve onunla mürāʾāt ve iktinās-ı kulūba dahi mütevassıl olmak için iktihām-ı mahzūrāta müncerr olur ve onun için ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz hazretleri dīne hubb-ı şeref ü māl ifsādları iki yırtıcı ʿakūr ve zarar edici kurtların koyuna olan ifsādlarına benzetip teşbīh etmiştir. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām buyurmuş ki "اِنَّهُ يُنْبِتُ النِّفَاقَ كَمَا يُنْبِتُ الْمَاءُ الْبَقْلَ"[231]

231 Bkz. *el-Bedru'l-Munīr*, 9/633; *Kenzu'l-Ummāl*, 15/219, no: 40659.

Yaᶜnī "Su sebzeliği inbāt ettiği gibi nifākı inbāt eder." Çünkü nifāk bātına kavl veyā fiᶜl ile zāhirin muhālefetidir. Ve her kim ki kulūb-i nāsta menzileti taleb ederse onlarla nifāka muztarr olur ve ondan hālī bulunduğu hısāl-i hamīde ile onlara tezāhüre mecbūr olur ve bu efᶜāl nifākın ᶜaynıdır, kaldı ki hubb-ı cāh mühlikāttan oldu ve ᶜilācı ile kalbden izālesi vācib oldu, zīrā ki hūydur ve hubb-ı māl üzere kalb mecbūl olduğu gibi bunun üzerine yaᶜnī hubb-ı cāhın üzerine kalb mecbūl olmuştur.

[وَعِلَاجُهُ مُرَكَّبٌ مِنْ عِلْمٍ وَعَمَلٍ أَمَّا الْعِلْمُ فَهُوَ أَنْ يَعْلَمَ السَّبَبَ الَّذِي لِأَجْلِهِ أَحَبَّ الجاه وهو كمال القدرة على أشخاص الناس وعلى قلوبهم وقد بينا أن ذلك إِنْ صَفَا وَسُلِّمَ فَآخِرُهُ الْمَوْتُ فَلَيْسَ هُوَ من الباقيات الصالحات بل لو سجد لك كل من على بسيط الأرض من المشرق إلى المغرب فإلى خمسين سنة لا يبقى الساجد ولا المسجود له ويكون حالك كحال من مات قبلك من ذوي الجاه مع المتواضعين له فهذا لا يَنْبَغِي أَنْ يَتْرُكَ بِهِ الدِّينَ الَّذِي هُوَ الحياة الأبدية التي لا انقطاع لها]

Ve onun ᶜilācı ᶜilm ve ᶜamelden mürekkebdir. ᶜİlm ise hubb-ı cāhın sebebini bilmektir ki eşhās-ı nās ve kulūblarına olan kudretin kemālidir ve fī-mā sebak biz onu beyān etmiştik ki eger o kemāl sāfī ve sālim olsa bile onun sonu ve āhiri ölümdür ki bākıyāt-ı sālihāttan değildir belki maşrıktan magribe kadar rūy-i zemīnin bisātı üstünde olan cemīᶜ-i ebnā-i beşer sana secde ederlerse elli seneye dek cihānda ne sācid ve ne de mescūdün leh kalır ve senin hālin ashāb-ı cāhtan ve onlara mütevāziᶜ olanlardan senden akdem vefāt edenlerin hāli gibi olur ve bu hāl ise onunla onun inkıtāᶜı olmayan hayāt-ı ebedī olan dīn terk olunmamak gerektir.

[ومن فهم الكمال الحقيقي والكمال الوهمي كما سبق صغر الجاه في عينه إلا أن ذلك إنما يصغر في عين من ينظر إلى الآخرة كأنه يشاهدها ويستحقر العاجلة ويكون الموت كالحاصل عنده ويكون حاله كحال الحسن البصري حين كتب إلى عمر بن عبد العزيز أما بعد فكأنك بآخر من كتب عليه الموت قد مات فانظر كيف مد نظره نحو المستقبل وقدره كائناً وكذلك حال عمر بن عبد العزيز حين كتب في جوابه أما بعد فكأنك بالدنيا لم تكن وكأنك بالآخرة لم تزل فهؤلاء كان التفاتهم إلى العاقبة فكان عملهم لها بالتقوى إذ علموا أن العاقبة للمتقين فاستحقروا الجاه والمال في الدنيا]

Ve kim ki vech-i mesbūk üzere kemāl-i hakīkī ile kemāl-i vehmīyi fehm eder, gözünde cāh sagīr olur velākin ancak o kimsenin gözünde sagīr olur ki āhirete sanki onu müşāhede eder gibi nazar eder ve ʿācileyi istihkār eyler ve ʿindinde ölüm hāsıl gibi olur ve onun hāli Hasen el-Basrī'nin hāli gibi olur ki ʿÖmer b. ʿAbdulʿazīz'e yazdığı nāmede "Pes ez-īn sanki sen üzerine mevti takdīr olunmasıyla vefāt etmiş olan ādem gibisin" yaʿnī sanki sen zinde değilsin yazmıştır, kaldı ki sen nazar eyle ki müstakbele taraf-ı nazarını nice medd etmiştir ve onu kāin takdīm etmiştir. Ve kezālik ʿÖmer b. ʿAbdulʿazīz'in hāli gibi ki cevābında yazdı ki "Pes ez-īn sanki sen dünyāda değilsin ve dahi sanki sen āhirette olup henüz ondan zāil değilsin." İşte bunlar onların iltifātları ʿākıbete idi ve ona onların ʿamelleri ancak takvā ve veraʿ idi, çünkü ʿale't-tahkīk ʿākıbet müttakīne olduğunu bilip yakīn ettiler de dünyāda māl ve cāhı istihkār ettiler.

[وأبصار أكثر الخلق ضعيفة مقصورة على العاجلة التي لا يمتد نورها إلى مشاهدة العواقب ولذلك قال تعالى ﴿بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا (١٦) وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾ وقال عز وجل[139] ﴿كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ (٢٠) وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ﴾ فمن هذا حده فينبغي أن يعالج قلبه من حب الجاه بالعلم بالآفات العاجلة وهو أن يتفكر في الأخطار التي يستهدف لها أرباب الجاه في الدنيا فإن كل ذي جاه محسود ومقصود بالإيذاء وخائف على الدوام على جاهه ومحترز من أن تتغير منزلته في القلوب والقلوب أشد تغيراً من القدر في غليانها وهي مترددة بين الإقبال والإعراض فكل ما يبنى على قلوب الخلق يضاهي ما يبنى على أمواج البحر فإنه لا ثبات له والاشتغال بمراعاة القلوب وحفظ الجاه ودفع كيد الحساد ومنع أذى الأعداء كل ذلك غموم عاجلة ومكدرة للذة الجاه فلا يفي في الدنيا مرجوها بمخوفها فضلاً عما يفوت في الآخرة فبهذا ينبغي أن تعالج البصيرة الضعيفة وأما من نفذت بصيرته وقوي إيمانه فلا يلتفت إلى الدنيا فهذا هو العلاج من حيث العلم]

Ve ekser-i halkın ebsārı zebūn olup ʿācile üzerine maksūredir ki müşāhede-i ʿavākıba mümtedd olamaz ve onun için tebāreke ve taʿālā buyurmuş ki ﴿بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا (٦١) وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾[232] Yaʿnī "Belki siz hayāt-ı dünyāyı āhiret üzerine ihtiyār edersiz, maʿa-hāzā āhiret hayrlı ve naʿīmi dāim ve bākī olup inkıtāʿı yoktur." Ve dahi buyurmuş

232 Aʿlā, 87/16-17.

ki ﴿كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ (٢٠) وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ﴾[233] Yaᶜnī "Sizin zannınız gibi değildir belki siz ᶜacele ile gidici dünyāya muhabbet edersiz ve āhiret-i bākīyi terk edersiz." Kaldı ki kim ki onun hāli ve haddi budur, gerektir ki hubb-ı cāhtan kendi kalbini ᶜācilenin āfātını bilmekle muᶜālece ede ki erbāb-ı cāh dünyāda müstehdef bulundukları hatarlara tefekkür eyleye ki her bir cāhlı olan kimse mahsūddur ve īzā ve incitmek ile halk onu kasd ederler ve kendisi hemīşe cāhına hāif ve kulūbdan menzilesi mütegayyir olmaktan muhterizdir ve kulūb ise tagayyürleri çömleğin hāl-i galeyānında olan tagayyürātından eşeddir ve ᶜale'd-devām ikbāl ile iᶜrāz mā-beyninde mütereddiddir. Ve her ne ki halkın kulūbu üzerine binā᾽ olunur, emvāc-ı bihār üzere olan bināya müşābih ve muhākī olup onun bir sebātı ve devāmı olmaz ve mürāᶜāt-ı kulūb ile olan iştigāl ve hıfz-ı cāh ve defᶜ-i keyd-i hussād ve menᶜ-i ezā-i aᶜdāya olan ᶜanā ve taᶜab ve meşgūliyyet kāffesi gumūm-ı ᶜāciledir ve lezzet-i cāha mükeddiredir. Ve dünyānın mercüvvü mahūfuna vefā etmez, āhirette ondan geçip fāit olan fevāidin zarar ve hasārından başka işte basīre-i zaᶜīfe bununla muᶜālece olmak gerektir ve o ki basīreti nāfiz ve īmānı kavīdir, dünyāya iltifāt eylemez, işte min-haysü'l-ᶜilm olan ᶜilāc budur.

[وأما من حيث العمل فإسقاط الجاه على قلوب الخلق بمباشرة أفعال يلام عليها حتى يسقط من أعين الخلق وتفارقه لذة القبول ويأنس بالخمول ويرد الخلق ويقنع بالقبول من الخالق وهذا هو مذهب الملامتية إذ اقتحموا الفواحش في صورتها ليسقطوا أنفسهم من أعين الناس فيسلموا من آفة الجاه وهذا غير جائز لمن يقتدى به فإنه يوهن الدين في قلوب المسلمين وأما الذي لا يقتدى به فلا يجوز له أن يقدم على محظور لأجل ذلك بل له أن يفعل من المباحات ما يسقط قدره عند الناس كما روي أن بعض الملوك قصد بعض الزهاد فلما علم بقربه منه استدعى طعاماً وبقلاً وأخذ يأكل بشره ويعظم اللقمة فلما نظر إليه الملك سقط من عينه وانصرف فقال الزاهد الحمد لله الذي صرفك عني ومنهم من شرب شراباً حلالاً في قدح لونه لون الخمر حتى يظن به أنه يشرب الخمر فيسقط من أعين الناس وهذا في جوازه نظر من حيث الفقه إلا أن أرباب الأحوال ربما يعالجون أنفسهم بما لا يفتي به الفقيه مهما رأوا إصلاح قلوبهم فيه ثم يتداركون ما فرط منهم فيه من صورة التقصير

---

233 Kıyāmet, 75/20-21.

كما فعل بعضهم فإنه عرف بالزهد وأقبل الناس عليه فدخل حماماً ولبس ثياب غيره وخرج فوقف في الطريق حتى عرفوه فأخذوه وضربوه واستردوا منه الثياب وقالوا إنه طرار وهجروه]

Ve min-haysü'l-ᶜamel olan muᶜālece ise o dahi budur. Şöyle ki aᶜyün-i halktan onu iskāt edip düşürecek baᶜzı mūcib-i melāmet olan efᶜāli işlemekle kulūb-i halktan cāhını iskāt ede tā ki lezzet-i kabūl ondan müfārakat eyleye ve hem dahi humūl ve redd-i halk ile istīnās edip kabūl-i hālık ile kanāᶜat ede. Ve bu mezheb melāmetiyyenin mezhebidir, çünkü aᶜyün-i nāstan sukūt ve āfet-i cāhtan sālim olmak için fevāhişe sūretlerinde iktihām ettiler lākin bu fiᶜl cāiz değildir bā-husūs pīşvā ve muktedā olanlara, zīrā ki dīne mūris-i vehndir yaᶜnī kulūb-i müslimīnde dīne vehni īrās eder ve o ki muktedā bih değildir, o dahi bunun için mahzūr üzerine ikdām etmeğe ona cevāz yoktur belki mübāhāttan ᶜinde'n-nās onun kudreti iskāt edecek aᶜmāle teᶜātī etmek cevāzı vardır, nitekim baᶜzı mülūk üzerine mervī olmuş ki zāhidin birisini kasd ettikte o zāhid onun kurbünden āgāh olunca taᶜām ve sebzeliği istemiş ve şereh ile onu tenāvül etmeğe başlayıp iri iri lokmaları yemeğe tasaddī etmekle melik onu görmüş ve bununla nazarından düşüp savuşmuş gitmiş ve o dahi "Seni benim üzerimden sarf eden Allāhu taᶜālāya hamd olsun" demiş. Ve kimi helāl şürbü hamr renginde olan bir kadehten içmiş tā ki şürb-i hamr ettiğini halk zann edip de nazarlarından sākıt ola. Ve bunun cevāzında dahi min-haysü'l-fıkh nazar vardır, fakat erbāb-ı ahvāl ola ki nefslerini fakīh onunla iftā etmediği bir ᶜamel ile muᶜālece ederler, kaçan ki onda kulūblarının ıslāhı görürler sonra onda sūret-i taksīrden tefrīt ettikleri kusūru dahi tedārük ederler, nitekim rivāyet olunmuş ki zāhidin biri zühd ile maᶜrūf oldu ve nās üzerine ikbāl ettiler, o dahi bir hammāma girip dīgerinin elbisesini giyip sokağa çıktı ve halk onu tanı[yı]p bilinceye dek yolda durdu. Çün onu bildiler, onu tutup darb ettiler ve elbiseyi ondan istirdād ettiler ve onun hakkında yan kesici ᶜayyār ve hīlebāzdır diye tefevvüh edip onu hecr ettiler.

[وأقوى الطرق في قطع الجاه الاعتزال عن الناس والهجرة إلى موضع الخمول فإن المعتزل في بيته في البلد الذي هو به مشهور لا يخلو عن حب المنزلة التي

ترسخ له في القلوب بسبب عزلته فإنه ربما يظن أنه ليس محباً لذلك الجاه وهو مغرور وإنما سكنت نفسه لأنها قد ظفرت بمقصودها ولو تغير الناس عما اعتقدوه فيه فذموه أو نسبوه إلى أمر غير لائق به جزعت نفسه وتألمت وربما توصلت إلى الاعتذار عن ذلك وإماطة ذلك الغبار عن قلوبهم وربما [140] يحتاج في إزالة ذلك عن قلوبهم إلى كذب وتلبيس ولا يبالي به وبه ويتبين بعد أنه محب للجاه والمنزلة ومن أحب الجاه والمنزلة فهو كمن أحب المال بل هو شر منه فإن فتنة الجاه أعظم ولا يمكنه أن لا يحب المنزلة في قلوب الناس ما دام يطمع في الناس فإذا أحرز قوته من كسبه أو من جهة أخرى وقطع طمعه عن الناس رأساً أصبح الناس كلهم عنده كالأرذال فلا يبالي أكان له منزلة في قلوبهم أم لم يكن كما لا يبالي بما في قلوب الذين هم منه في أقصى المشرق لأنه لا يراهم ولا يطمع فيهم ولا يقطع الطمع عن الناس إلا بالقناعة فمن قنع استغنى عن الناس وإذا استغنى لم يشتغل قلبه بالناس ولم يكن لقيام منزلته في القلوب عنده وزن ولا يتم ترك الجاه إلا بالقناعة وقطع الطمع ويستعين على جميع ذلك بالأخبار الواردة في ذم الجاه ومدح الخمول والذل مثل قولهم المؤمن لا يخلو من ذلة أو قلة أو علة وينظر في أحوال السلف وإيثارهم للذل على العز ورغبتهم في ثواب الآخرة رضي الله عنهم أجمعين]

Ve cāhın katᶜında olan turukun akvāsı nāstan ᶜuzletle mevāziᶜ-i humūle hicret etmektir, zīrā ki içinde müştehir bulunduğu memlekette olan hānesinde ᶜazlini kezālik ᶜuzletin sebebiyle kulūbda sābit ve rāsıh olan hubb-ı menziletten hālī olmaz ve mümkin ki kendi nefsinden zann eder ki o cāha muhibb değildir velākin onda magrūrdur, çünkü nefsinin o ᶜuzletle sükūnu ancak maksūduna zafer bulduğu ecldendir, hattā nās ondan muᶜtekid oldukları ᶜakīdeden mütegayyir olurlarsa ve onu zemm edip ve ona lāyık olmayan bir şeye onu nisbet ederlerse o vaktte nefsi keder eder de cezaᶜ ve fezaᶜı gösterir ve ondan incinip müteᵓellim olur ve ola ki ondan iᶜtizār etmeğe mütevassıl olur ve kalblerine o yüzden ᶜārız ve tārī olan gubārın imāta ve izālesine çalışır ve ola ki onun izālesinde birtakım kezib ve telbīse muhtāc olur ve o kezib ve telbīse dahi mübālāt etmez sonra bununla nümūdār olur ki kendisi cāha muhibbdir ve menzilete rāgıbdır. Ve kim ki cāh ve menzileti sevdiyse o kimse muhibb-i māl gibidir belki muhibb-i māldan daha ziyāde şerrlidir, zīrā ki cāhın fitnesi mālın fitnesinden aᶜzamdır ve nāsa tamaᶜı oldukça kulūb-i nāsta

muhibb-i menzilet olmamak mümkin değildir. Ve eger kendi kesbinden veyāhūd āher bir cihetten kūtunu kazanıp da reᵓsen tamaᶜını nāstan kesip katᶜ ederse o vakt kulūb-i nāsta menziletini aramaz ve gözlerinde onları pest görüp ki kalblerinde menzilesi olup olmamağa bir mübālātı olmaz yaᶜnī hakkında kulūb-i nāsın tagayyüründen bir bāk ve pervāsı kalmaz, nitekim aksā-i maşrıkta olanların kalblerinde menzilesi olup olmadığına mübālātı olmaz, çünkü onları görmez ve onlar da bir tamaᶜı olmaz ve nāstan tamaᶜı ancak kanāᶜatle katᶜ eder, zīrā kim ki kanāᶜat eylerse nāstan müstagnī olur da nās ile kalbi müştagil olmaz ve kulūbda kıyām-ı menzilesi için nefsi katında bir vezn olmaz ve terk-i cāh ancak kanāᶜatle tamām olur ve katᶜ-ı tamaᶜ ile hāsıl olur ve bunların cemīᶜisi üzerine zemm-i cāh ve medh-i humūl ile mülāzemet-i züll hakklarında vārid olan ahbār ile istidlāl ve istiᶜāne eder, meselā "اَلْمُؤْمِنُ لَا يَخْلُو مِنْ ذِلَّةٍ أَوْ قِلَّةٍ أَوْ عِلَّةٍ" dedikleri gibi yaᶜnī "Merd-i müᵓmin ü muvahhid zillet veyā kıllet veyā ᶜilletten tehī ve hālī olmaz" dedikleri gibi ki bu hadīs ile kanāᶜat ve katᶜ-ı tamaᶜ umūrları üzerine istiᶜāne edip de sabr eder ve ahvāl-i selefe bakıp da ᶜizz üzerine züllün īsārlarına ve sevāb-ı āhirette olan ragbetlerine nazarla onlara iktidā ve tasabbür eyler demektir.

Beyānu Vechi'l-ᶜİlācı Li-Hubbi'l-Medhi ve Kerāheti'z-Zemmi

[بيان وجه العلاج لحب المدح وكراهة الذم]

[اعلم أن أكبر الناس إنما هلكوا بخوف مذمة الناس وحب مدحهم فصارت حركاتهم كلها موقوفة على ما يوافق رضا الناس رجاء للمدح وخوفا من الذم وذلك من المهلكات فيجب معالجته وطريقه ملاحظة الأسباب التي لأجلها يحب المدح ويكره الذم]

Ve hubb-ı medh ve kerāhet-i zemmin vech-i ᶜilācı beyānı ise o dahi bu mebhastır. Şöylece bil ve āgāh ol ki nāsın ekseri ancak nāsın mezemmetleri havfıyla ve medhlerinin hubbu ile hālik olmuşlar ki recā ve medh ve havf-ı zemmden dolayı harekātlarının kāffesi rızā-yı nāsa muvāfık bulunan umūr vüzerine mevkūfe oldu ve bu ise mühlikāttandır ki muᶜālecesi vācibdir ve tarīki ise esbāb-ı hubb-ı medh ve kerāhet-i

zemmin mülāhazalarıdır yaʿnī o esbāb ki onun için medhi sever ve zemmi kerh eder o esbāba mülāhaza ede.

[أما السبب الأول فهو استشعار الكمال بسبب قول المادح فطريقك فيه أن ترجع إلى عقلك وتقول لنفسك هذه الصفة التي يمدحك بها أنت متصف بها أم لا فإن كنت متصفاً بها فهي إما صفة تستحق بها المدح كالعلم والورع وإما صفة لا تستحق المدح كالثروة والجاه والأعراض الدنيوية فإن كانت من الأعراض الدنيوية فالفرح بها كالفرح بنبات الأرض الذي يصير على القرب هشيما تذروه الرياح وهذا من قلة العقل بل العاقل يقول كما قال المتنبي

أشد الغم عندي في سرور   تيقن عنه صاحبه انتقالا

فلا ينبغي أن يفرح الإنسان بعروض الدنيا وإن فرح فلا ينبغي أن يفرح بمدح المادح بها بوجودها والمدح ليس هو سبب وجودها وإن كانت الصفة مما يستحق الفرح بها كالعلم والورع فينبغي أن لا يفرح بها لأن الخاتمة غير معلومة وهذا إنما يقتضي الفرح لأنه يقرب عند الله زلفى وخطر الخاتمة غير معلومة وهذا إنما يقتضى الفرح لأنه يقرب عند الله زلفى وخطر الخاتمة باق ففي الخوف من سوء الخاتمة شغل عن الفرح بكل ما في الدنيا بل الدنيا دار أحزان وغموم لا دار فرح وسرور ثم إن كنت تفرح بها على رجاء حسن الخاتمة فينبغي أن يكون فرحك بفضل الله عليك بالعلم والتقوى لا بمدح المادح فإن اللذة في استشعار الكمال والكمال موجود من فضل الله لا من المدح والمدح تابع له فلا ينبغي أن تفرح بالمدح والمدح لا يزيدك فضلا وإن كانت الصفة التي مدحت بها أنت خال عنها ففرحك بالمدح غاية الجنون ومثالك مثال من يستهزئ به إنسان ويقول سبحان الله ما أكثر العطر الذي في أحشائه وما أطيب الروائح التي تفوح منه إذا قضى حاجته وهو يعلم ما تشتمل عليه أمعاؤه من الأقذار والأنتان ثم يفرح بذلك فكذلك إذا أثنوا عليك بالصلاح والورع ففرحت به والله [141] مطلع على خبائث باطنك وغوائل سريرتك وأقذار صفاتك كان ذلك من غاية الجهل فإذاً المادح إن صدق فليكن فرحك بصفتك التي هي من فضل الله عليك وإن كذب فينبغي أن يغمك ذلك ولا تفرح به]

Ve birinci sebeb ise ki mādihin sözüyle olan istişʿār-ı kemāl māddesidir, onun tarīki odur ki sen onda kendi nefsine mürācaʿat edip ʿaklına nazar edesin ve nefsine diyesin ki "Şol sıfat ki mādih seni onunla vasf ediyor, o sıfat sende var mıdır yoksa yok?" Eger sende var ise ki o sıfat-

la hakīkaten sen muttasıfsın, o vaktte dahi nazar edip göresin ki o sıfat hakīkaten medhe şāyān mıdır yaᶜnī medhe müstehakk mıdır ki ᶜilm ve veraᶜ gibi yoksa medhe sezā değildir. Ve sitāyişe müstehakk olmaz ki servet ve cāh ve aᶜrāz-ı dünyāviyye gibi eger aᶜrāz-ı dünyāviyyeden ise onunla olan sevinç ve ferah arzın nebātıyla olan sevinç ve efrāh gibidir ki ᶜahd-i karībde kuruyup rūzgār ile savrulmakta olan nebātāt-ı arziyye ile olan şādumānlık gibidir ve bu mislli fānī ve hālik olan nesne ile sevinmek kıllet-i ᶜakldandır, belki merd-i hūşmend ü ᶜākıl Mütenebbī dediği gibi der de keder eyler ki Mütenebbī nazmen demiş ki:

أشد الغم عندي في سرور   تيقن عنه صاحبه انتقالا

Yaᶜnī "Benim ᶜindimde gamm ve gussanın katı ve eşeddi o sürūrdur ki sāhibi onun intikāline müteyakkındır ki devām ve sebātı olmaz" yaᶜnī bilip de intikāli ᶜindinde muhakkak ve müteyakkındır, kaldı ki ᶜurūz-ı dünyā ile insān sevinmemek gerektir ve sevinirse de mādihin medhiyle sevinmeye yaᶜnī mādihi onunla onu medh ettiği hālde o medhden şād olmaya, ancak onun vücūduyla sevinip şādān ola, çünkü medhi ona sebeb-i vücūd değildir ve onun medhiyle hāsıl olmamıştır. Ve eger o sıfat müstehakk-ı medh ise ᶜilm ve veraᶜ gibi, kezālik onunla sevinmemek gerektir, çünkü hātime maᶜlūm değildir ve bu naᶜtın feraha iktizāsı ancak Hakk subhānehu ve taᶜālāya mukarrib olduğu haysiyyettendir hālbuki hatar-ı hātime henüz duruyor ve hatar-ı hātime bākī durdukça sūᵓ-i hātimeden olan korku ve havf ile dünyānın her bir mevcūduyla ferah etmekten meşgūliyyet vardır yaᶜnī endīşe-i sūᵓ-i hātime sevinç ve efrāha mahall ve mecāl bırakmaz, ādem hemīşe o vechten havf ve hirās ile meşgūl olmak gerektir ki o hāl ile dünyā ona dār-ı ferah u sürūr değildir belki dār-ı hüzn ü gumūmdur. Ve eger sen hüsn-i hātimenin ümīd ve recāsıyla sen onunla sevinip şādān olur musun? O hālde dahi senin sevincin ancak Allāhu taᶜālānın fazlı ile olmak gerektir ki medh-i meddāhtan olmamak gerektir, çünkü medh ona tābiᶜdir ve medh onun sebeb-i vücudu değildir, kaldı ki bu sūrette dahi medh-i mādihten sevinmekliğin lāyık değildir, ᶜabes ve beyhūde şeydir, medh sana bir fāide vermez ve fazlını artırmaz. Ve eger onunla memdūh bulunduğun sıfat-

tan ᶜārī ve zātın ondan tehī ve hālī ise artık o hālde senin o sevincin gāye-i cünūndur ki o hālde senin misālin o meseldir ki bir kimse ki onunla bir insān istihzā edip hakkında der ki "Subhānallāh, bunun ahşāsında olan ᶜıtr ile revāyih-i tayyibe ne ᶜaceb çok ve kesīrdirler ve hācetini kazā ederken ondan çıkıp fāyih olan revāyih ne ᶜaceb hoş kokuludur ve ne ᶜacīb rāyiha-i tayyibeleri vardır!" Maᶜa-hāzā kendisi bilir ki onun ahşā ve bağırsaklarında ne murdārlık ve ne netn vardır ve akzār-ı necāset ve pislik vardır ve kazā-i hācet ederken ne rāyiha-yı kerīhe vü gendīde çıkar ve bununla berāber de o insānın işbu sözüyle sevinip şādān olur işte bunun gibi çün seni halk salāh ile vasf ve veraᶜ ile senā ederler ve sen dahi o vasf ve senā ile şādān olursun ve tebāreke ve taᶜālā dahi senin derūnunda olan habāyis-i bātıne ve gavāyil-i serīre ve akzār-ı sıfātına muttaliᶜdir, işte o hālde senim o sevincin gāye-i cehl ü nādānīden olmuş olur. Ve bi'l-farz ve't-takdīr mādih senin medhinde sādık olmuş olsa bile senin efrāhın kendi sıfatından olmalıdır ki Allāhu taᶜālā sana fazl ve ihsānından verdiği fazldan şād olmalısın, meddāh sana bu fazīleti vermemiş ve onun medhi bu fazīletin ᶜatā ve vücūduna sebeb olmamıştır. Ve eger meddāh senin medhinde kizb edip sende olmayan bir şeyᵓ ile seni vasf etmeli ise, gerektir ki onun o vasfı sana bādī-i gamm u gussa ve mūcib-i hüzn ü keder ola da sen onunla sevinmemelisin.

[وأما السبب الثاني وهو دلالة المدح على تسخير قلب المادح وكونه سبباً لتسخير قلب آخر فهذا يرجع إلى حب الجاه والمنزلة في القلوب وقد سبق وجه معالجته وذلك بقطع الطمع عن الناس وطلب المنزلة عند الله وبأن تعلم أن طلبك المنزلة في قلوب الناس وفرحك به يسقط منزلتك عند الله فكيف تفرح به]

Ve ikinci sebeb ise ki medh kalb-i mādihin teshīrine delālet eder ve dīgerinin kalbini teshīr etmeğe sebeb olur kaziyyesidir, bu dahi hubb ve cāh ve kulūbda olan menziletin hubbuna rāciᶜ olur ve bununla olan sevinçlik ve efrāhın Allāhu taᶜālānın ᶜindinde olan menziletin iskātına sebeb olur ve bu sūretle menziletini iskāt eden nesne ile sen nice sevinirsin?

[وأما السبب الثالث وهو الحشمة التي اضطرت المادح إلى المدح فهو أيضاً يرجع إلى قدرة عارضة لا ثبات لها ولا تستحق الفرح بل ينبغي أن يغمك مدح

المادح وتكرهه وتغضب به كما نقل ذلك عن السلف لأن آفة المدح على الممدوح عظيمة كما ذكرناه في كتاب آفات اللسان قال بعض السلف من فرح بمدح فقد مكن الشيطان من أن يدخل في بطنه وقال بعضهم إذا قيل لك نعم الرجل أنت فكان أحب إليك من أن يقال لك بئس الرجل أنت فأنت والله بئس الرجل وروي في بعض الأخبار فإن صح فهو قاصم للظهور أن رجلاً أثنى على رجل خيراً عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال "لَوْ كَانَ صَاحِبُكَ حَاضِراً فَرَضِيَ الَّذِي قُلْتَ فَمَاتَ عَلَى ذَلِكَ دَخَلَ النَّارَ" وقال صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّةً لِلْمَادِحِ "وَيْحَكَ قَصَمْتَ ظَهْرَهُ لَوْ سَمِعَكَ مَا أَفْلَحَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ" وقال صلى الله عليه وسلم "أَلَا لَا تُمَادِحُوا وَإِذَا رَأَيْتُمُ الْمَادِحِينَ فَاحْثُوا فِي وُجُوهِهِمُ التُّرَابَ"]

Ve üçüncü sebeb ise ki medhe mādihi muztarr eden haşmet idi, o dahi sebātı olmayan ʿārız bir kudrete rāciʿ olur ki o dahi feraha müstehakk olmaz belki lāyık odur ki mādihin midhati seni gam-nāk ede ve onu kerh edip ondan hoşlanmayasın ve onunla gazab etmelisin, nitekim eslāf-ı kirām üzerine menkūl olmuş, çünkü memdūha medhin āfeti ʿazīmedir, nitekim onu āfāt-ı lisān kitābında zikr etmişiz. Ve baʿzu's-selef demiş ki "Kim ki bir medh ile sevinip şād olduysa artık batnına girmek üzere şeytānı temkīn etmiş olur." [142] Ve dahi baʿzu's-selef demiş ki "Eger senin için güzel ādemsin denilip de senin katında senin hakkında yaramaz ādemsin demeden daha ziyāde hoş geldiyse hakīkaten sen yaramaz ādemsin." Ve dahi rivāyet olunup ki baʿzu'l-ahbārda gelmiş ve eger rivāyeti sahīh olursa sahīhan bu hadīs-i mervī arkaları kırar ki zātın birisi efendimizin yanında bir ādem üzerine hayr ile senā ettikte efendimiz ona buyurmuş ki "لَوْ كَانَ صَاحِبُكَ حَاضِراً فَرَضِيَ الَّذِي قُلْتَ فَمَاتَ عَلَى ذَلِكَ دَخَلَ النَّارَ"[234] Yaʿnī "Senin sāhibin hāzır olmuş olsa ve hakkında senin bu söylediğin söze rāzī olup da der-ʿakab tevbe ve istigfār etmeksizin o hāl-i rızā üzerine ölmüş olsa āteşe dāhil olurdu." Ve bir kerre ʿaleyhi's-salātu ve's-selām mādihin birisine buyurmuş ki "وَيْحَكَ قَصَمْتَ ظَهْرَهُ لَوْ سَمِعَكَ مَا أَفْلَحَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ"[235] Yaʿnī "Sana veyh olsun, sen arkasını kırdın, seni işitmiş olsa artık kıyāmet gününe dek felāh bulmazdı."

234 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/350.

235 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/350.

Ve dahi buyurmuş ki "أَلَا لَا تُمَادِحُوا وَإِذَا رَأَيْتُمُ الْمَادِحِينَ فَاحْثُوا فِي وُجُوهِهِمُ التُّرَابَ"[236] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Āgāh olunuz ki ben size tenbīh ederim ki siz birbirinizi medh etmeyiniz ve eger meddāhları gördünüzse hemān yüzlerine toprağı sepiniz."

[فلهذا كان الصحابة رضوان الله عليهم أجمعين على وجل عظيم من المدح وفتنته وما يدخل على القلب من السرور العظيم به حتى إن بعض الخلفاء الراشدين سأل رجلاً عن شيء فقال أنت يا أمير المؤمنين خير مني وأعلم فغضب وقال إني لم آمرك بأن تزكيني وقيل لبعض الصحابة لا يزال الناس بخير ما أبقاك الله فغضب وقال إني لأحسبك عراقياً وقال بعضهم لما مدح اللهم إن عبدك تقرب إلي بمقتك فأشهدك على مقته وإنما كرهوا المدح خيفة أن يفرحوا بمدح الخلق وهم ممقوتون عند الخالق فكان اشتغال قلوبهم بحالهم عند الله تعالى يبغض إليهم مدح الخلق لأن الممدوح هو المقرب عند الله والمذموم بالحقيقة هو المبعد من الله الملقى في النار مع الأشرار فهذا الممدوح إن كان عند الله من أهل النار فما أعظم جهله إذا فرح بمدح غيره وإن كان من أهل الجنة فلا ينبغي أن يفرح إلا بفضل الله تعالى وثنائه عليه إذ ليس أمره بيد الخلق ومهما علم أن الأرزاق والآجال بيد الله تعالى قل التفاته إلى مدح الخلق وذمهم وسقط من قلبه حب المدح واشتغل بما يهمه من أمر دينه والله الموفق للصواب برحمته]

Ve onun için sahābe ᶜaleyhimü'r-rıdvān ecmaᶜīn hazerātı hemīşe medh ü senādan havf-ı ᶜazīm üzere idiler ki fitnesinden ve onunla kalbe dāhil olan sürūr-ı ᶜazīmden be-gāyet korkuluk ve vecel-i ᶜazīm üzere idiler hattā hulefā-i rāşidīnin birisi bir zāttan bir nesne üzerine suᵓāl ettikte, o zāt: "Yā emīre'l-müᵓminīn, sen benden yeğ ve aᶜlemsin" diye cevāb verince üzerine gazab edip "Ben sana beni tezkiye etmeğe emr etmedim!" diye gücenmiş. Ve dahi sahābenin birisine denilmiş ki "Cenāb-ı Hakk seni ibkā buyurdukça nās hayrdan zāil olmazlar!" Ve kendisi bu sözden gücenip gazab etmiş ve ona: "Ben seni ᶜIrākī sanırım!" diye serzeniş etmiş. Ve dahi baᶜzıları medh olunduğu vaktte demiş ki "Ey benim ilāhım, senin işbu kulun senin gazabın ile bana takarrüb etti, ben dahi bugzu üzerine seni işhād ederim" demiş. Ve medhi ancak ᶜindal-

236 *el-Cemᶜ Beyne's-Sahīhayn*, 3/352, no: 2822; *Mecmaᶜu'z-Zevāid*, 8/117, no: 13288.

lāh mebgūz oldukları hālde medh-i halk ile ferah etmek korkusundan kerāhet ettiler ve o havftan kulūbları ᶜindallāh kendi hālleriyle müştagil idiler, halkın medhi onların ᶜindlerinde mebgūz olurdu, çünkü memdūh ancak ᶜindallāh mukarrib olan zāttır. Ve fi'l-hakīka mezmūm olan kimse ancak Allāhu taᶜālādan mübaᶜᶜad ve dūr ve eşrār ile berāber āteşe mülkā olan kimsedir. İşte cihānda memdūh olan kimse eger ᶜindallāh ehl-i nārdan olup da dīgerinin medhi ile şād olursa onun cehl ü nādānlığı ne ᶜaceb ᶜazīmdir! Ve eger ehl-i cennetten ise fazlullāhın gayrısıyla sevinmemek gerektir, ancak Allāhu taᶜālānın ona fazl ve senāsıyla mesrūr ve şādān olmak gerektir, çünkü onun emri halkın elinde değildir. Ve kaçan ki erzāk ve ācāl Allāhu taᶜālānın yedinde olduğunu bilip iᶜtikād eder, halkın medh ve zemmine iltifātı azalır ve kalbinden hubb-ı medhi sākıt olur ve emr-i dīninden ona mühimm olan nesne ile iştigāl eder. Ve rahmet ve ᶜināyetle savāba muvaffık ancak Allāhu taᶜālādır.

Beyānu ᶜİlācı Kerāheti'z-Zemmi

[بيان علاج كراهة الذم]

[قد سبق أن العلة في كراهة الذم هو ضد العلة في حب المدح فعلاجه أيضاً يفهم منه والقول الوجيز فيه أن من ذمك لا يخلو من ثلاثة أحوال إما أن يكون قد صدق فيما قال وقصد به النصح والشفقة وإما أن يكون صادقا ولكن قصده الإيذاء والتعنت وإما أن يكون كاذبا فإن كان صادقا وقصده النصح فلا ينبغي أن تذمه وتغضب عليه وتحقد بسببه بل ينبغي أن تتقلد منته فإن من أهدى إليك عيوبك فقد أرشدك إلى المهلك حتى تتقيه فينبغي أن تفرح به وتشتغل بإزالة الصفة المذمومة عن نفسك إن قدرت عليها فأما اغتمامك بسببه وكراهتك له وذمك إياه فإنه غاية الجهل]

Ve kerāhet-i zemmin ᶜilācı beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki beyān-ı mesbūktan maᶜlūm olduğu vech üzere zemmin kerāhetinde olan ᶜillet medhin hubbunda olan ᶜilletin zıddıdır ve ᶜilācı dahi ondan mefhūm olur. Ve onda kavl-i vecīz odur ki seni zemm eden kimse üç hālden hālī olmaz: yā o ki senin hakkında söylediği sözde sıdk edip doğru ve gerçek söylemiş ve onunla sana nush ve şefkat etmek murād

ve kasd etmiş veyāhūd onda sādık olup velākin onunla murād ve kasdı ancak seni taᶜannüten incitip rencīde etmektir veyāhūd sözünde kāzib olup senin hakkında iftirā etmiş. Eger sözünde sādık olup kasdı senin nushun ise gerektir ki sen onu zemm etmeyesin ve üzerine gücenip gazab etmeyesin ve onun sebebi ile hakkında bir kīn ve hıkd etmeyesin belki ondan minnete mütekallid ve mütehammil olasın, zīrā kim ki senin ᶜuyūbunu sana ihdā edip mühlike seni irşād eder de tā ki ondan sakınıp ittikā edesin, gerektir ki sen onunla sevinip şād olasın ve o sıfat-ı mezmūmenin nefsinden izālesine iştigāl edesin. Eger izālesine senin kudretin var ise [142] ve onunla igtimām ve keder edişin ve ondan kerāhet edişin ve onu zemm edişin cehlin gāyesidir.

[وإن كان قصده التعنت فأنت قد انتفعت بقوله إذ أرشدك إلى عيبك إن كنت جاهلاً به وأذكرك عيبك إن كنت غافلاً عنه أو قبحه في عينك لينبعث حرصك على إزالته إن كنت قد استحسنته وكل ذلك أسباب سعادتك وقد استفدته منه فاشتغل بطلب السعادة فقد أتيح لك أسبابها بسبب ما سمعته من المذمة فمهما قصدت الدخول على ملك وثوبك ملوث بالعذرة وأنت لا تدري ولو دخلت عليه كذلك لخفت أن يحز رقبتك لتلويثك مجلسة بالعذرة فقال قائل أيها الملوث بالعذرة طهر نفسك فينبغي أن تفرح به لأن تنبيهك بقوله غنيمة وجميع مساوي الأخلاق مهلكة في الآخرة والإنسان إنما يعرفها من قول أعدائه فينبغي أن يغتنمه وأما قصد العدو التعنت فجناية منه على دين نفسه وهو نعمة منه عليك فلم تغضب عليه بقول انتفعت به أنت وتضرر هو به]

Ve eger kasdı taᶜannüt ise o hālde sen onun sözüyle müntefiᶜ oldun ki eger ᶜaybına cāhil isen ona seni irşād ve delālet etmiş olur ve eger ondan gāfil isen seni onunla tezkīr etmiş olur ve yāhūd senin gözünde onu takbīh etmiş olur tā ki onun izālesine senin hırsın münbaᶜis ola eger sen onu istihsān etmiş isen. Ve bunların cemīᶜisi senin saᶜādetinin esbābıdır ve onları ondan istifāde etmiş olursun, artık sen taleb-i saᶜādete iştigāl etmelisin, çünkü esbābı sana işbu işittiğin mezemmet ile ilkā olunmuştur. Ve maᶜlūmdur ki her ne vakt ki her melikin huzūruna varmak ve duhūl etmek istedin ve senin sevbin pislik ile bulaşık olup da sen onu bilmezsin ve o hāl ile eger girmiş olsan seni onun için yaᶜnī

sevbinin necāseti ile onun meclisini bulaştırıp pislediğin için katl edeceğinden havf eyler isen o hālde eger bir kimse sana dese ki "Ey sevbi necāsetle bulaşık olan ādem, sen kendi nefsini pāk eyle", gerektir ki sen onun sözüyle sevinip şād olasın, zīrā ki onun sözüyle işbu āgāh olmaklığın ganīmettir. Ve mesāvī-i ahlākın kāffesi āhirette mühlikedirler ve insān onları ancak aᶜdāsı sözlerinden bilir, onu igtinām etmek gerektir ve düşmanın ondan kasd ettiği taᶜannütü ise ancak kendi nefsinin dīni üzerine ondan bir cināyettir ve bu cināyet ondan sana bir niᶜmettir, kaldı ki onunla sen müntefiᶜ bulunduğun söz için sen ona niçin gücenip gazab edersin o hāle ile ki kendi nefsine onunla ıdrār etmiştir.

[الحالة الثالثة أن يفتري عليك بما أنت بريء منه عند الله تعالى فينبغي أن لا تكره ذلك ولا تشتغل بذمه بل تتفكر في ثلاثة أمور أحدها أنك إن خلوت من ذلك العيب فلا تخلو عن أمثاله وأشباهه وما ستره الله من عيوبك أكثر فاشكر الله تعالى إذ لم يطلعه على عيوبك ودفعه عنك بذكر ما أنت بريء عنه والثاني أن ذلك كفارات لبقية مساويك وذنوبك فكأنه رماك بعيب أنت بريء منه وطهرك من ذنوب أنت ملوث بها وكل من اغتابك فقد أهدى إليك حسناته وكل من مدحك فقد قطع ظهرك فما بالك تفرح بقطع الظهر وتحزن لهدايا الحسنات التي تقربك إلى الله تعالى وأنت تزعم أنك تحب القرب من الله تعالى وأما الثالث فهو أن المسكين قد جنى على دينه حتى سقط من عين الله وأهلك نفسه بافترائه وتعرض لعقابه الأليم فلا ينبغ تغضب عليه مع غضب الله عليه فتشمت به الشيطان وتقول اللهم أهلكه بل ينبغي أن تقول اللهم أصلحه اللهم تب عليه اللهم ارحمه كما قال صلى الله عليه وسلم "اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ" لَمَّا أَنْ كَسَرُوا ثَنِيَّتَهُ وَشَجُّوا وَجْهَهُ وَقَتَلُوا عمه حمزة يوم أحد ودعا إبراهيم بن أدهم لمن شج رأسه بالمغفرة فقيل له في ذلك فقال علمت أني مأجور بسببه وما نالني منه إلا خير فلا أرضى أن يكون هو معاقبا بسببي]

Ve üçüncü hālet ise ki ᶜindallāh ondan berī bulunduğun bir ᶜayb ile senin üzerine iftirā edişidir. O dahi onu kerh etmemek gerektir ki onun zemmi ile iştigāl etmeyip ancak üç emrde tefekkür etmelisin ki birincisi sen eger o ᶜaybdan hālī ve ᶜārī isen onun emsāl ve eşbāhından hālī değilsin ve Hakk subhānehu ve taᶜālā senin ᶜuyūbundan setr ettiği mesāvī ondan daha ziyāde çoktur, kaldı ki sen Allāhu taᶜālāya şükr eyle ki senin

ᶜuyūbundan bir şeyᵓ üzerine onu muttaliᶜ etmeyip de onu sende olmayan ve ondan berī olduğun bir ᶜaybın zikriyle üzerinden defᶜ etmiştir. Ve ikinci emr odur ki o iftirāsı senin bakiyye-i ᶜuyūb u zünūbuna keffāredir, sanki ondan berī bulunduğun bir ᶜayb sana remy etmekle seni onunla bulaşık bulunduğun zünūbdan pāk ve tāhir etmiştir. Ve her kim ki seni gıybet ve mezemmet ederse kendi hasenātını sana hediyye eder ve her kim ki seni medh ü senā eylerse senin arkanı kesip katᶜ etmiş olur ve böyle olunca senin nen var ve ne fikr ve hayālin var ki senin arkanı katᶜ eden ādem ile sevinip seni Allāhu taᶜālāya takrīb eden hasenātı sana ihdā eden ādemden gücenip hüzn eylersin o hāl ile ki sen Allāhu taᶜālādan kurbün muhabbetini zuᶜm eylersin yaᶜnī ben Allāhu taᶜālādan mukarrib olmak isterim dersin. Ve üçüncü emr dahi odur ki o bīçāre ve miskīn kendi dīni üzerine cināyet edip tā ki Allāhu taᶜālānın hüsn-i nazarından sākıt oldu ve sana iftirā etmekle nefsini helāk etti ve Allāhu taᶜālānın ᶜikāb-ı elīmine nefsini müteᶜarrız eyledi ve böyle olunca ona gazab-ı ilāhī ile maᶜan gazab etmemek gerektir ki şeytānı onunla teşmīt edersin ve hakkında "اللَّهُمَّ أَهْلِكْهُ" deyip bed-duᶜā ve inkisār edersin ki bu sūretle onu bed-duᶜā edip onunla şeytānı teşmīt etmemek gerektir, zīrā lāyık bir ᶜamel değildir, belki sezā ve lāyık odur ki ona "اللَّهُمَّ أَصْلِحْهُ اللَّهُمَّ تُبْ عَلَيْهِ اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ" diye hayr duᶜāyı etmek gerektir, yaᶜnī "Yā rabbi, sen onu ıslāh eyle ve üzerine tevbe edip kusūrunu ᶜafv eyle ve ona merhamet eyle" diye istigfār edesin, nitekim gazve-i Uhud'da ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin mübārek ve şerīf olan dişini şehīd ve yüzü zahm-dār ve ᶜamm-i muhteremi Hazret-i Hamza'yı şehīd ettikleri vaktte kavmine magfiretle duᶜā edip buyurdu ki "اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ"[237] Yaᶜnī "Ey benim ilāhım, sen benim kavmime magfiret ve hidāyet eyle, zīrā ki nādānlardır." Ve İbrāhīm b. Edhem ᶜaleyhi'r-rahme dahi başını zahm-dār edene magfiretle duᶜā ettikte sebebini ondan sorulmuş ve cevābında demiş ki "Ben bildim ki bunun sebebi ile ben meᵓcūr oldum ve bana ondan ancak hayr isābet etti, kaldı ki ben dahi benim sebebimle onun muᶜākab olmaklığına ben rāzī olmam."

---

237 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 3/45, no: 1375.

[ومما يهون عليك كراهة المذمة قطع الطمع فإن من استغنيت عنه مهما ذمك لم يعظم أثر ذلك في قلبه وأصل الدين القناعة وبها ينقطع الطمع عن المال والجاه وما دام الطمع قائما كان حب الجاه والمدح في قلب من طمعت [144] فيه غالبا وكانت همتك إلى تحصيل المنزلة في قلبه مصروفة ولا ينال ذلك إلا بهدم الدين فلا ينبغي أن يطمع طالب المال والجاه ومحب المدح ومبغض الذم في سلامة دينه فإن ذلك بعيد جداً]

Ve kerāhete zemmi sana tehvīn eden umūrun cümlesinden katᶜ-ı tamaᶜdır ki mahlūkāttan tamaᶜını kesip ve tamaᶜ eder isen zemmin keraheti sana ehven olur yaᶜnī o hālde mezemmete senin mübālātın kalmaz ki halkın zemm ve medhi sende siyyān olur, zīrā ki ondan müstagnī bulunduğun kimse her ne kadar seni zemm etse onun zemminin eseri senin kalbinde ᶜazīm olmaz. Ve maᶜlūmdur ki dīnin aslı kanāᶜattir ve kanāᶜatle māl ve cāhtan tamaᶜ munkatıᶜ olur ve tamaᶜ durup kāʾim ve bākī oldukça onda tamaᶜ ettiğin ādemin kalbinde senin cāhın olmaklığını sevmek hevesi yaᶜnī hubb-ı cāhı agleb olur ve kalbinde menziletin olmaklığına dahi senin himmetin masrūf olur, yaᶜnī menziletin tahsīli için ihtimām edersin ve himmetin ona mahsūr ve maksūr olur ve o menzilete ancak hedm-i dīn ile nāil olursun, kaldı ki tālib-i māl u cāh ve muhibb-i medh ve mubgız-ı zemm olan kimse dīni selāmetine tamaᶜ etmemek gerektir ki ona selāmet-i dīni be-gāyet baᶜīd ve uzaktır.

Beyānu İhtilāfi'n-Nāsi Fi'l-Medhi ve'z-Zemmi

[بيان اختلاف أحوال الناس في المدح والذم]

[اعلم أن للناس أربعة أحوال بالإضافة إلى الذام والمادح الحالة الأولى أن يفرح بالمدح ويشكر المادح ويغضب من الذم ويحقد على الذام ويكافئه أو يحب مكافأته وهذا حال أكثر الخلق وهو غاية درجات المعصية في هذا الباب]

Ve medh ve zemmde ahvāl-i nāsın ihtilāfı beyānı ise o dahi bu mebhastır. Şöylece bil ki zāmm ve mādihe izāfetle nās için dört hāl vardır: Birinci hāleti ise medh ile sevinip mādihe şükr eder ve zemmden gazab edip zemm edici ādemin hakkında hıkd ve kīn edip ondan intikām ve

mükāfāt eder veyāhūd mükāfātını sever ve ekser-i halkın hāli budur ve bu hāl ise bu bābda olan maᶜsiyet derecātının gāyesidir.

[الحالة الثانية أن يمتعض في الباطن على الذام ولكن يمسك لسانه وجوارحه عن مكافاته ويفرح باطنه ويرتاح للمادح ولكن يحفظ ظاهره عن إظهار السرور وهذا من النقصان إلا أنه بالإضافة إلى ما قبله كمال]

Ve ikinci hāleti odur ki zemm edeni kendi bātınında şiddetle hışım edip ve ona ondan pek çok güç gelir velākin mükāfātından kendi lisān ve cevārihini tutup da bir nesneyi izhār etmez ve medh ile bātınında sevinip şād olur ve mādihe şādlık ve neşātı olur da lākin sürūrun izhārından zāhirini hıfz eder ve bu da noksāndandır velākin birinci hālette bulunan kimseye izāfetle kemāldir.

[الحالة الثالثة وهي أول درجات الكمال أن يستوي عنده ذامه ومادحه فلا تغمه المذمة ولا تسره المدحة وهذا قد يظنه بعض العباد بنفسه ويكون مغروراً إن لم يمتحن نفسه بعلاماته وعلاماته أن لا يجد في نفسه استثقالاً للذام عند تطويله الجلوس عنده أكثر مما يجده في المادح وأن لا يجد في نفسه زيادة هزة ونشاط في قضاء حوائج المادح فوق ما يجده في قضاء حاجة الذام وأن لا يكون انقطاع الذام عن مجلسه أهون عليه من انقطاع المادح وأن لا يكون موت المادح المطري له أشد نكاية في قلبه من موت الذام وأن لا يكون غمه بمصيبة المادح وما يناله من أعدائه أكثر مما يكون بمصيبة الذام وأن لا تكون زلة المادح أخف على قلبه وفي عينه من زلة الذام فمهما خف الذام على قلبه كما خف المادح واستويا من كل وجه فقد نال هذه الرتبة وما أبعد ذلك وما أشده على القلوب وأكثر العباد فرحهم بمدح الناس لهم مستبطن في قلوبهم وهم لا يشعرون حيث لا يمتحنون أنفسهم بهذه العلامات]

Ve üçüncü hālet ise o dahi derecāt-ı kemālin evvelidir ki onun yanında onu zemm eden ve medh eden müsāvī olur ki onun mezemmeti onu gam-nāk etmez ve medhi dahi onu mesrūr etmez. Ve bunu baᶜzı ᶜibād kendi nefsinde zann eder velākin onda magrūr olur eger kendi nefsini onun ᶜalāmātı ile imtihān etmezse. Ve ᶜalāmātı ise onu zemm edene kendi nefsinde bir ağırlığı bulmamaklıktır yaᶜnī onun yanında cülūsu uzandığı vaktte onu istiskāl etmez ki mādihin cülūsundan ekser ona ağır gelmez ve onu medh edenin kazā-i havāyicine kendi nefsinde

onu zemm edenin kazā-i havāyicinden ziyāde ihtizāz ve mezīd-i neşāt u inbisāt olmaz ve onu zemm edenin meclisinden inkıtāᶜı onun medh edenin inkıtāᶜından ehven olmaz ve medhinde mübālaga edenin elem-i vefātı kendi kalbinde onu zemm edenin elem-i vefātından daha ziyāde eşedd ve mükedder ve nikāyesi katı olmaz ve mādihinin musībetine olan gamm ve gussası ve aᶜdāsından gördüğü ezānın hemm ve kaygısı dahi onu zemm eden kimseye isābet eden musībetin gamm ve gussasından ekser ve evfer olmaz ve mādihin zellesi onun kalbine ve gözüne onu zemm edenin zellesinden ehaff ve ehven olmaz. Be her ne vakt ki onu zemm eden kimse kendi kalbi üzerine onu medh eden kimse gibi hafīf olup her bir vechten ikisi mütesāvī olduysa işbu rütbeye nāil olmuş olur ve bu hāl ne çok baᶜīd ve kulūb üzerine ne çok katı ve şedīddir, ekser-i ᶜibād onlara nāsın medhlerine olan sevinç ve efrāhları kalblerinde müstekin olup ki medh ü senālarıyla olan efrāhları müstabtındır ve maᶜa-hāzā onlar onu idrāk etmezler, çünkü işbu ᶜalāmāt ile enfüslerini tecribe ve imtihān eylemezler.

[وربما شعر العابد بميل قلبه إلى المادح دون الذام والشيطان يحسن له ذلك ويقول الذام قد عصى الله بمذمتك والمادح قد أطاع الله بمدحك فكيف تسوي بينهما وإنما استثقالك للذام من الدين المحض وهنا محض التلبيس فإن العابد لو تفكر علم أن في الناس من ارتكب من كبائر المعاصي أكثر مما ارتكب الذام في مذمته ثم إنه لا يستثقلهم ولا ينفر عنهم ويعلم أن المادح الذي مدحه لا يخلو عن مذمة غيره ولا يجد في نفسه نفرة عنه بمذمة غيره كما يجد لمذمة نفسه والمذمة من حيث إنها معصية لا تختلف بأن يكون هو المذموم أو غيره فإذا العابد المغرور لنفسه يغضب ولهواه يمتعض ثم إن الشيطان يخيل إليه أنه من الدين حتى يعتل على الله بهواه فيزيده ذلك بعداً من الله ومن لم يطلع على مكايد الشيطان وآفات النفوس فأكثر عباداته تعب ضائع يفوت عليه الدنيا ويخسره في الآخرة وفيهم قال الله تعالى [145] ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا (١٠٣) الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾]

Ve mümkindir ki ᶜābid mādihe kalbinin meylini idrāk eder ki onu zemm edene meyli yoktur da meyli ancak onu medh edenedir ve şeytān ona bu hāli tahsīn edip der ki "Seni zemm eden Allāhu taᶜālāya senin me-

zemmetinle ᶜisyān etmiş ve seni medh eden senin medhinle Allāhu taᶜālā-ya itāᶜat etmiş, sen nice onların beynlerinde müsāvāt edersin ve zemm edene senin istiskālin ancak mahz dīndendir!" Hālbuki bu fikr ve hātıra mahz telbīstendir, zīrā ᶜābid tefekkür etmiş olsa bilir ki nās içinde onun mezemmitin irtikāb eden ādemden çok ādem vardır ki kebāir-i meᶜāsīden daha büyük maᶜsiyet ve günāha mürtekib olmuşlar ve kendisi onları is-tiskāl etmez yaᶜnī onlardan nefret etmez ve dahi bilir ki onu medh eden ādem dīgerinin mezemmetinden hālī ve ᶜārī değildir ve maᶜa-zālik dīgeri-nin mezemmeti ile ondan nefsinin nefretini bulmaz yaᶜnī nefsi onu zemm eden gibi ondan teneffür etmez ve mezemmet maᶜsiyet olduğu haysiyyet-le mezmūm kendisi veyāhūd dīgeri olmasıyla o maᶜsiyet muhtelif olmaz. Ve bu takdīrde ᶜābid-i magrūr kendi nefsine gazab eder ve kendi hevāsı için şiddet-i hışm ve kīn tutar da şeytān ona tahayyül eyler ki onun bu hāli dīndendir tā ki Allāhu taᶜālāya kendi hevāsıyla taᶜallül ede ve bu taᶜallülü ona Allāhu taᶜālādan buᶜdu ziyāde ede. Ve o ki mekāyid-i şeytān ve āfāt-ı nüfūsa muttaliᶜ değildir, onun ekser-i ᶜibādātı zāyiᶜ olur ki o taᶜabbüdü onun üzerine dünyāyı tefvīt eder ve āhirette dahi onu ziyānkār eyler. Ve bu gibi ᶜibādın şānlarında Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا (١٠٣) الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾[238] Yaᶜnī "Yā Muhammed, de ki ᶜamellerinde ziyān edenleri size haber vereyim mi? Onlar şol kimselerdir ki onların hayāt-ı dünyāda iyi gösterdikleri ᶜamel ve saᶜyları zāyiᶜ ve bātıl oldu hālbuki onlar işlerini hakk üzere ahsen etmişler zann ederler."

[الحالة الرابعة وهي الصدق في العبادة أن يكره المدح ويمقت المادح إذا يعلم أنه فتنة عليه قاصمة للظهر مضرة له في الدين ويحب الذام إذ يعلم أنه مهد إليه عيبه ومرشد له إلى مهمه ومهد إليه حسناته فقد قال صلى الله عليه وسلم "رَأْسُ التَّوَاضُعِ أَنْ تَكْرَهَ أَنْ تُذْكَرَ بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَى" وقد روي في بعض الأخبار ما هو قاصم لظهور أمثالنا إن صح إذ روي أنه صلى الله عليه وسلم قال "وَيْلٌ لِلصَّائِمِ وَوَيْلٌ لِلْقَائِمِ وَوَيْلٌ لِصَاحِبِ الصُّوفِ إِلَّا مَنْ" فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ إِلَّا مَنْ فَقَالَ "إِلَّا مَنْ تَنَزَّهَتْ نَفْسُهُ عَنِ الدُّنْيَا وَأَبْغَضَ الْمَدْحَةَ وَاسْتَحَبَّ الْمَذَمَّةَ وَهَذَا شَدِيدٌ جِدًّا"]

238 Kehf, 18/103-104.

Ve dördüncü hālet ise o dahi ᶜibādette olan sıdktır ki medhi kerh ede ve mādihi bugz ede, çünkü bilir ki onun medhi fitnedir ki arkayı keser ve dīnde dahi ona mazarrattır ve onu zemm edeni sever, çünkü bilir ki ᶜaybını ona ihdā etmiş ve mühimmi olan emre ona mürşid olmuş ve kendi hasenātını ona hediyye etmiş. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "رَأْسُ التَّوَاضُعِ أَنْ تَكْرَهَ أَنْ تُذْكَرَ بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَى"[239] Yaᶜnī "Tevāzuᶜun aslı ve başı odur ki sen birr ve takvā ile yād olmaklığını kerh edip o senādan hoşlanmayasın." Ve dahi bizim gibi ādemlerin arkasını katᶜ eder bir hadīs ahbārda rivāyet olunmuştur ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "وَيْلٌ لِلصَّائِمِ وَوَيْلٌ لِلْقَائِمِ وَوَيْلٌ لِصَاحِبِ الصُّوفِ إِلَّا مَنْ" فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ إِلَّا مَنْ فَقَالَ "إِلَّا مَنْ تَنَزَّهَتْ نَفْسُهُ عَنِ الدُّنْيَا وَأَبْغَضَ الْمَدْحَةَ وَاسْتَحَبَّ الْمَذَمَّةَ وَهَذا شَدِيدٌ جِدًّا"[240] Yaᶜni "Şol kimsenin mā-ᶜadāsı olan sāime veyl olsun ve dahi leyli kıyām edene veyl olsun ve dahi sūfluya veyl olsun!" Ve "Yā Resūlallāh, o müstesnā olan ādem kimlerdir?" denildikte, "O kimse ki nefsi dünyādan pāk ve mütenezzih olup olup medhi bugz ve mezemmeti hubb eder" diye beyān buyurmuştur ki böyle olmazsa necātı olmaz demektir yaᶜnī medhi bugz ve mezemmeti hubb edip dünyādan mütenezzih olan ādemin mā-ᶜadāsı olan sāim ve kāim ve mutasavvıf ādemlere yazıklar olsun demek olur ve bu pek çok güç ve katı ve be-gāyet zor ve şedīddir.

[وغاية أمثالنا الطمع في الحالة الثانية [وهو أن يضمر الفرح والكراهة على الذام والمادح ولا يظهر ذلك بالقول والعمل فأما الحالة الثالثة] وهي التسوية بين المادح والذام فلسنا نطمع فيها ثم إن طالبنا أنفسنا بعلامة الحالة الثانية فإنها لا تفي بها لأنه لا بد وأن تتسارع إلى إكرام المادح وقضاء حاجاته وتتثاقل على إكرام الذام والثناء عليه وقضاء حوائجه ولا نقدر على أن نسوي بينهما في الفعل الظاهر كما لا نقدر عليه في سريرة القلب ومن قدر على التسوية بين المادح والذام في ظاهر الفعل فهو جدير بأن يتخذ قدوة في هذا الزمان إن وجد فإنه الكبريت الأحمر يتحدث الناس به ولا يرى فكيف بما بعده من المرتبتين وكل واحدة من هذه الرتب أيضاً فيها درجات أما الدرجات في المدح فهو أن من الناس من يتمنى المدحة والثناء وانتشار

239 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/350.
240 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/350.

الصيت فيتوصل إلى نيل ذلك بكل ما يمكن حتى يرائي بالعبادات ولا يبالي بمقارفة المحظورات لاستمالة قلوب الناس واستنطاق ألسنتهم بالمدح وهذا من الهالكين]

Ve bizim emsālimizin gāye-i tamaᶜı ancak hālet-i sāniyededir ki mādih ile zāmmın beynlerinde tesviye etmektir. Ve eger biz enfüsümüzü onun ᶜalāmetlerinden bir ᶜalāmet ile mutālebe eder isek onda dahi bir tamaᶜımız kalmaz, zīrā ki bizim nefsimiz onunla vefā etmez, çünkü lābüdd ki mādihin ikrāmına ve kazā-i hācātına müsāraᶜat eder ve zāmmın ikrāmından ve üzerine senā etmekten ve kazā-i hācātına kıyām eylemekten ağırlaşıp tesākul eder. Ve serīre-i kalbde beynlerinde müsāvāt etmeğe muktedir olamadığımız gibi efᶜāl-i zāhirede dahi beynlerinde müsāvāt etmeğe muktedir olamayız. Ve o ki zāhir-i fiᶜlde mādih ile zāmm beyninde tesviye etmeğe muktedir olmuştur, o kimse bu zamānda bulunursa kudve ve pīşvā olmağa sezā ve lāyık ve cedīrdir, zīrā ki kibrīt-i ahmer gibidir, onunla nās tahaddüs ederler de velākin görünmez yaᶜnī bu gibi ādem dahi nādirü'l-vücūddur ve bu gibi ādem mefkūd olunca ondan sonra mezkūr olan şol iki mertebe ādemleri nice olurlar. Ve bu mezkūr olan merātib her biri derecātına muntavīdir ki her birinde müteᶜaddid dereceler vardır ve medhteki derecāt ise evvelā halktan medh ü senāyı temennī edip intişār-ı sīte rāgıb ādemler vardır ve buna nāil olmak üzere her bir emr-i mümkin ile tevassul eder hattā ᶜibādāt ile riyā edip müteᶜārefe-i mahzūrāta mübālāt etmez yaᶜnī kendi cānibine kulūb-i nāsı istimāle etmek ve hakkında medh ile elsinelerini istintāk etmek için irtikāb-ı muharremāttan bāk u pervāsı olmaz ve iktirāf-ı mahzūrāta dahi kayd ü mübālāt etmez hattā ᶜibādāt ile riyākārlık eder ve bu makūle ādemler hāliklerdendir.

[ومنهم من يريد ذلك ويطلبه بالمباحات ولا يطلبه بالعبادات ولا يباشر المحظورات وهذا على شفا جرف هار فإن حدود الكلام الذي يستميل به [146] القلوب وحدود الأعمال لا يمكنه أن يضبطها فيوشك أن يقع فيما لا يحل لنيل الحمد فهو قريب من الهالكين جداً ومنهم من لا يريد المدحة ولا يسعى لطلبها ولكن إذا مدح سبق السرور إلى قلبه فإذا لم يقابل ذلك بالمجاهدة ولم يتكلف الكراهية فهو قريب من أن يستجره فرط السرور إلى الرتبة التي قبلها وإن جاهد

نفسه في ذلك وكلف قلبه الكراهية وبغض السرور إليه بالتفكر في آفات المدح فهو في خطر المجاهدة فتارة تكون اليد له وتارة تكون عليه ومنهم من إذا سمع المدح لم يسر به ولم يغتم به ولم يؤثر فيه وهذا على خير وإن كان قد بقي عليه بقية من الإخلاص ومنهم من يكره المدح إذا سمعه ولكن لا ينتهي به إلى أن يغضب على المادح وينكر عليه وأقصى درجاته أن يكره ويغضب ويظهر الغضب وهو صادق فيه لا أن يظهر الغضب وقلبه محب له فإن ذلك عين النفاق لأنه يريد أن يظهر من نفسه الإخلاص والصدق وهو مفلس عنه وكذلك بالضد من هذا تتفاوت الأحوال في حق الذام وأول درجاته إظهار الغضب وآخرها إظهار الفرح]

Ve onlardan baᶜzı ādem vardır ki onu ister ve mübāhāt ile taleb eder ki ᶜibādāt ile onu taleb etmez ve mahzūrāta mübāşeret etmez ve bu dahi helāk üzerine müşriftir ki cehennem deresi kenārı üzerine bulunur ve ayağı kaymak üzere olur, zīrā ki onunla istimāle-i kulūb edecek kelāmın hudūdunu ve aᶜmālin hudūdunu zabt etmeğe onun imkānı olmaz yaᶜnī ona o hudūdun zabtı mümkin olmaz ve hamdin neyli için muharremāta vukūᶜu karībdir, yaᶜnī helāl olmayan akvāl ve efᶜāle düşmeğe yaklaşır ve cidden hāliklerden karīb olur. Ve baᶜzıları dahi midhati istemez ve talebine saᶜy eylemez, ammā medh olunursa kalbine sürūr sebkat eder. Eger onu mücāhede ile mukābele etmez ise ve kerāhete mütekellif olmaz ise o dahi fart-ı sürūr ile bunun mā-kablinde olan rütbeye çekilip düşmekten yakındır. Ve eger onda nefsine mücāhede edip kalbine kerāheti teklīf eyler ise ve āfāt-ı medhe tefekkür edip onunla sevinmekliği bugz ettiyse yine o hālde dahi mücāhedenin hatarındadır ki gāh kuvvet ve yed ve kudret onun olur ve gāh yed ve kudret onun ᶜaleyhinde olur. Ve baᶜzıları dahi medhi işitse onunla ne meserret eder ve ne de keder ve ne gam eder ve medh onda bir teʾsīr etmez ve bu ādem hayr üzeredir velev ki ihlāstan onun üzerine bir bakiyye kalmıştır. Ve baᶜzıları medhi işitse kerh eder velākin mādihe gazab etmek mertebesine onunla kerāheti müntehī olmaz ve onu inkār edecek rāddesine kerāheti onu sürüp sevk etmez. Ve derecātının ona ziyāde kısa ve aᶜlāsı medhi kerh edip mādihe gazab etmektir ve sādık olduğu hālde mādihi üzerine medhinden dolayı hāsıl olan gazabı izhār eylemektir, değil ki gazabı izhār eder de kalbi ona muhibb ola, zīrā ki kalbi ona muhibb olduğu hālde onun

izhār-ı gazab edişi ᶜayn-ı nifāktır ki ondan müflis ve tehī-dest ve hālī olduğu hālde kendi nefsinden sıdk ve ihlāsı izhār etmek ister. Ve kezālik onların zıddları ile bundan zemm hakkında dahi ahvāl mütefāvit olur ve derecātının en evveli izhār-ı gazabdır ve derecātının en sonu ve āhiri izhār-ı şādumānī ve ferahtır.

[ولا يكون الفرح وإظهاره إلا ممن في قلبه حنق وحقد على نفسه لتمردها عليه وكثرة عيوبها ومواعيدها الكاذبة وتلبيساتها الخبيثة فيبغضها بغض العدو والإنسان يفرح ممن يذم عدوه وهذا شخص عدوه نفسه فيفرح إذا سمع ذمها ويشكر الذام على ذلك ويعتقد فطنته وذكاءه لما وقف على عيوبها فيكون ذلك كالتشفي له من نفسه ويكون غنيمة عنده إذ صار بالمذمة أوضع في أعين الناس حتى لا يبتلي بفتنة الناس وإذا سيقت إليه حسنات لم ينصب فيها فعساه يكون خيراً لعيوبه التي هو عاجز عن إماطتها ولو جاهد المريد نفسه طول عمره في هذه الخصلة الواحدة وهو أن يستوي عنده ذامه ومادحه لكان له شغل شاغل فيه لا يتفرغ معه لغيره وبينه وبين السعادة عقبات كثيرة هذه إحداها ولا يقطع شيئاً منها إلا بالمجاهدة الشديدة في العمر الطويل]

Ve ferahın vücūd ve zuhūru ancak o kimseden olur ki kendi kalbinde nefsi üzerine ziyādesiyle hışım ve gazab ve kīn ve hıkdı ola ki ona temerrüdünden ve ᶜuyūbu kesretinden ve mevāᶜīd-i kāzibesinden ve telbīsāt-ı habīsesinden gazab etmiş ve kalbinde ona hışım ve kīn tutar da düşmanı bugz eder gibi onu bugz eyler ve insān kısmı düşmanını zemm eden kimsse ile şād olur. Ve bu da bir şahstır ki onun düşmanı nefsidir ve onun zemmini işitince onu zemm edene teşekkür eder yaᶜnī mezemmeti üzerine ona ᶜarz-ı şükrāne eder ve onun zekāvet ve fetānetini iᶜtikād eder, çünkü nefsinin ᶜuyūbuna vākıf ve āgāh olmuştur ve nefsinden ona intikām ve teşeffī gibi olur ve yanında ganīmet olur, çünkü o mezemmet ile nāsın gözlerinde pest ve alçak olur tā ki nāsın fitnesiyle mübtelā olmaya. Ve ona yorgunluğu olmaksızın eger birtakım hasenāt ona sevk olunup gelirse ola ki izāle ve imātasından ᶜāciz kaldığı ᶜuyūb için hayr olurlar. Ve tūl-i ᶜömründe mürīd bu haslet-i vāhidede mücāhede etmiş olsa yaᶜnī onun ᶜindinde onu zemm eden ve onu medh eden ikisi mütesāvī olmak için tūl-i ᶜömründe çalışıp nefsi ile mücāhede eylemiş olsa bu saᶜy u gūşiş ona bir şugl-ı şāgil olurdu ki onunla berāber

dīgerine mütefarrig ve boş kalmazdı ve saᶜādet ile onun mā-beyninde pek çok ᶜakabāt-ı kesīre vardır ki tūl-i ᶜömründe ancak mücāhede-i şedīde ile ondan bir şeyᵓ keser, yoksa ᶜömr-i tavīlde onunla mücāhede-i şedīde ile çalışıp cehd etmedikçe ondan yaᶜnī o ᶜakabāttan bir şeyᵓ katᶜ etmez ve bu mezkūr olan hāl dahi onların birisidir.

Şatru's-Sānī Mine'l-Kitābi Fī Talebi'l-Cāhi ve'l-Menzileti Bi'l-ᶜİbādeti ve Hüve'r-Riyāu

[الشطر الثاني من الكتاب في طلب الجاه والمنزلة بالعبادات وهو الرياء]

[وفيه بيان ذم الرياء وبيان حقيقة الرياء وما يرائى وبيان درجات الرياء وبيان الرياء الخفي وبيان ما يحبط [147] العمل من الرياء وما لا يحبط وبيان دواء الرياء وعلاجه وبيان الرخصة في إظهار الطاعات وبيان الرخصة في كتمان الذنوب وبيان ترك الطاعات خوفاً من الرياء والآفات وبيان ما يصح من نشاط العبد للعبادات بسبب رؤية الخلق وبيان ما يجب على المريد أن يلزمه قلبه قبل الطاعة وبعدها وهي عشرة فصول وبالله التوفيق]

Ve kitābın şatr-ı sānīsi ki ᶜibādet ile cāh ve menziletin talebindedir yaᶜnī yaᶜnī riyānın ahvāli beyānındadır, o dahi budur ve on fasla müştemildir ki zemm-i riyā beyānı ve riyānın hakīkati ve onunla mürāᵓāt olunan ᶜibādātın beyānı ve derecāt-ı riyānın beyānı ve riyā-i hafīnin beyānı ve riyādan habt olunup olunmayan ᶜamelin beyānı ve riyānın dermān ve ᶜilācının beyānı ve izhār-ı tāᶜātta olan ruhsatın beyānı ve kitmān-ı zünūbda olan ruhsatın beyānı ve riyā ve āfāttan havf ile terk-i tāᶜātın beyānı ve rüᵓyet-i halk sebebiyle ᶜibādāta ᶜabdin neşātından sahīh olan neşātın beyānı ve tāᶜattan evvel ve tāᶜattan sonra mürīdin kalbine ilzāmı vācib olan nesnenin beyānı fusūlüne cāmiᶜdir ve billāhi't-tevfīk.

Beyānu Zemmi'r-Riyā

[بيان ذم الرياء]

[اعلم أن الرياء حرام والمرائي عند الله ممقوت وقد شهدت لذلك الآيات والأخبار والآثار أما الآيات فقوله تعالى ﴿فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ (٤) الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ

سَاهُونَ (٥) الَّذِينَ هُمْ يُرَاءُونَ (٦) وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ﴾ وقوله عز وجل ﴿وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ﴾ قال مجاهد هم أهل الرياء وقال تعالى ﴿إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا﴾ فمدح المخلصين ينفي كل إرادة سوى وجه الله والرياء ضده وقال تعالى ﴿فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾ نزل بعد ذلك فيمن يطلب الأجر والحمد بعباداته وأعماله]

Ve zemm-i riyānın beyānı ise işte bu mebhastır. Şöylece bil ki tahkīk ve tahkīkan riyā harāmdır ve riyākār olan kimse ᶜindallāh mebgūzdur ve buna āyāt-ı Kurᵓāniyye ve ahbār-ı nebeviyye ve āsār-ı selef-i sālihīn şehādet ve delālet etmiştir. Āyāt-ı Kurᵓāniyye ise evvelā tebāreke ve taᶜālā hazretlerinin ﴿فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ (٤) الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ (٥) الَّذِينَ هُمْ يُرَاءُونَ (٦) وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ﴾[241] buyurduğu nass-ı sarīhtir. Bu āyāt-ı kerīmenin tefsīrlerinde denilmiş ki "Şiddet-i ᶜazāb o musallīler içindir ki namāzlarını gaflet ile lā-şey ᶜadd ederler ve onlar içindir ki namāzlarını halk yanında nifākāne ve riyā ile kılıp tenhāda terk ederler." İntehā. Ve dahi ﴿وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ﴾[242] buyurmuş. Ve Mücāhid demiş ki "Bunlar ehl-i riyā olanlardır." Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Melāike'nin on birinci āyetindedir ki tefsīrinde denilmiş ki "Şunlar ki kabīh ve sūᵓ-i mekri nihānī işlerler, onlar için ᶜazāb-ı şedīd vardır; o kāfirlerin mekri fāsid olur, nāfiz olmaz." İntehā. Ve dahi buyurmuş ki ﴿إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا﴾[243] ki zümre-i muhlisīni vechullāhın mā-sivāsından her bir irādenin nefyi ile medh etmiştir ve riyā bunun zıddıdır. Bu nass-ı ᶜālī dahi sūre-i Dehr'in dokuzuncu āyetidir ki tefsīrinde denilmiş ki "Bu itᶜāmımız ancak li-vechillāhtır. Sizden onun için mükāfāt ve teşekkür murād etmeziz." Ve dahi buyurmuş ki ﴿فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾[244] Bu nass-ı celīl dahi sūre-i Kehf'in yüz on birinci āyetindendir ki tefsīrinde denilmiş ki "Kim ki rabbisinin dīdārını taleb ve recā ederse yāhūd haşr-

241 Māūn, 107/4-7.

242 Fātır, 35/10.

243 İnsān, 76/9.

244 Kehf, 18/110.

dan havf ederse onun rızāsını taleble ʿamel-i sālih işlesin, riyā yāhūd bir kimseden ecr talebiyle rabbisi taʿālānın ʿibādetine kimseyi şerīk etmesin" ki bu emr-i celīl ʿibādāt ve aʿmālıyla hamd ve ecr isteyen ādemin şānında nāzil olmuştur.

[وأما الأخبار فقد قال صلى الله عليه وسلم حين سأله رجل فقال يا رسول الله فقال ''أَنْ لَا يَعْمَلَ الْعَبْدُ بِطَاعَةِ اللهِ يُرِيدُ بِهَا النَّاسَ'' وقال أبو هريرة في حديث الثلاثة المقتول في سبيل الله والمتصدق بماله والقارئ لكتاب الله كما أوردناه في كتاب الإخلاص وإن الله عز وجل يقول لكل واحد منهم ''كَذَبْتَ بَلْ أَرَدْتَ أَنْ يُقَالَ فُلَانٌ جَوَادٌ كَذَبْتَ بَلْ أَرَدْتَ أَنْ يُقَالَ فُلَانٌ شُجَاعٌ كَذَبْتَ بَلْ أَرَدْتَ أَنْ يُقَالَ فُلَانٌ قَارِئٌ'' فأخبر صلى الله عليه وسلم انهم لم يثابوا وان رياءهم هو اذي احبط اعمالهم]

Ve ahbār-ı nebeviyye ise onlar dahi bunlardır ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden bir zāt فِيمَ النَّجَاةُ diye suāl ettikte yaʿnī "Yā resūlallāh, necāt ne iledir?" diye sordukta, efendimiz: ''أَنْ لَا يَعْمَلَ الْعَبْدُ بِطَاعَةِ اللهِ يُرِيدُ بِهَا النَّاسَ''[245] diye fermān buyurmuş ki ʿamel-i tāʿat ile nāsı murād ederek "Ādem tāʿatullāh ile ʿamel etmeye" yaʿnī tāʿatullāh ile nāsı murād etmeye demektir. Ve Ebū Hüreyre ʿaleyhi'r-rıdvān hadīs-i selāsede ki fī-sebīlillāh maktūl olan ve cemīʿ-i mālını tasdīk eden ve kitābullāhı okuyan kesānın şānlarında rivāyet ve biz onu kitāb-ı ihlāsta īrād ve zikr ettiğimiz gibi ki Hakk subhānehu ve taʿālā onların her birisine yaʿnī fī-sebīlillāh maktūl ve mālı mütesaddık ve kitābullāha kārī olanların her birine buyurur ki ''كَذَبْتَ بَلْ أَرَدْتَ أَنْ يُقَالَ فُلَانٌ جَوَادٌ كَذَبْتَ بَلْ أَرَدْتَ أَنْ يُقَالَ فُلَانٌ شُجَاعٌ كَذَبْتَ بَلْ أَرَدْتَ أَنْ يُقَالَ فُلَانٌ قَارِئٌ'' ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Sen yalan söyledin, belki sen fülān ādem cevāddır denilmekliği sen murād ettin, [148] yalan söyledin, belki sen fülān ādem şücāʿdır denilmekliği sen murād ettin, yalan söyledin, belki sen fülān ādem kārīdir denilmekliği sen murād ettin!" ki ʿaleyhi's-selām efendimiz haber verdi ki "Onlar rūz-i cezāda müsāb ve meʾcūr olmazlar ve aʿmāllerini habt eden onların riyālarıdır."

[وقال ابن عمر رضي الله عنهما قال النبي صلى الله عليه وسلم ''مَنْ رَاءَى رَاءَى اللهُ بِهِ وَمَنْ سَمَّعَ سَمَّعَ اللهُ بِهِ'' وفي حديث آخر طويل ''إِنَّ اللهَ تَعَالَى يَقُولُ لِمَلَائِكَتِهِ

245 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/350.

إِنَّ هَذَا لَمْ يُرِدْنِي بِعَمَلِهِ فَاجْعَلُوهُ فِي سِجِّينٍ" وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمُ الشِّرْكُ الْأَصْغَرُ قَالُوا وَمَا الشِّرْكُ الْأَصْغَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الرِّيَاءُ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِذَا جازى الْعِبَادُ بِأَعْمَالِهِمْ اذْهَبُوا إِلَى الَّذِينَ كُنْتُمْ تُرَاءُونَ فِي الدُّنْيَا فَانْظُرُوا هَلْ تَجِدُونَ عِنْدَهُمُ الْجَزَاءَ" وقال صلى الله عليه وسلم "اِسْتَعِيذُوا بِاللهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ جُبِّ الْحُزْنِ" قِيلَ وَمَا هُوَ يَا رَسُولَ اللهِ" قَالَ "وَادٍ فِي جَهَنَّمَ أُعِدَّ لِلْقُرَّاءِ الْمُرَائِينَ" وقال صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَنْ عَمِلَ لِي عَمَلًا أَشْرَكَ فِيهِ غَيْرِي فَهُوَ لَهُ كُلُّهُ وَأَنَا مِنْهُ بَرِيءٌ وَأَنَا مِنْهُ بَرِيءٌ وَأَنَا أَغْنَى الْأَغْنِيَاءِ عَنِ الشِّرْكِ"]

Ve ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki peygamber-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki "مَنْ رَاءَى رَاءَى اللهُ بِهِ وَمَنْ سَمَّعَ سَمَّعَ اللهُ بِهِ"[246] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Kim ki mürāᵓāt ederse Allāhu taᶜālā dahi onunla mürāᵓāt eder ve kim ki sümᶜa ederse Allāhu taᶜālā dahi onunla sümᶜa eyler." Ve dīger uzun bir hadīste demiş ki Allāhu taᶜālā melāikesine buyurur ki "إِنَّ هَذَا لَمْ يُرِدْنِي بِعَمَلِهِ فَاجْعَلُوهُ فِي سِجِّينٍ"[247] Yaᶜnī "Bu ādem onun ᶜameli ile beni murād etmedi, siz onu siccīnde koyunuz." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمُ الشِّرْكُ الْأَصْغَرُ قَالُوا وَمَا الشِّرْكُ الْأَصْغَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ" Yaᶜnī "Ben sizin üzerinize en çok ziyāde korktuğum benim ancak ancak şirk-i asgardır." Ve onlar: "Şirk-i asgar nedir?" diye istifsār ettiklerinde, efendimiz "الرِّيَاء" diye beyān buyurdu yaᶜnī "Şirk-i asgar riyākārlıktır" diye haber verdi. Ve riyākārın cezāsı beyānında buyurdu ki "يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِذَا جازى الْعِبَادُ بِأَعْمَالِهِمْ اذْهَبُوا إِلَى الَّذِينَ كُنْتُمْ تُرَاءُونَ فِي الدُّنْيَا فَانْظُرُوا هَلْ تَجِدُونَ عِنْدَهُمُ الْجَزَاءَ"[248] ki hulāsa-i müfādı: "Yevm-i kıyāmette aᶜmāliyle ᶜibādını mücāzāt ettiği vaktte Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurur ki "Siz dünyāda onlara riyākārlık ettiğiniz ādemlere gidiniz de bakınız onlarda cezāyı bulur musunuz?" Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اِسْتَعِيذُوا بِاللهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ جُبِّ الْحُزْنِ" قِيلَ وَمَا هُوَ يَا رَسُولَ اللهِ" Yaᶜnī "Siz hüznün kuyusundan Allāhu taᶜālāya sığınıp istiᶜāze ediniz." Ve onlar: "Yā Resūlallāh, hüznün kuyusu nedir?" dediklerinde, efen-

246 Bkz. el-Begavī, *Mesābīhu's-Sunne*, 3/449, no: 4101.

247 Bkz. *Kenzu'l-Ummāl*, 3/478, no: 7509.

248 *Mecmaᶜu'z-Zevāid*, 1/102, no: 375.

dimiz: "وَادٍ فِي جَهَنَّمَ أُعِدَّ لِلْقُرَّاءِ الْمُرَائِينَ"[249] diye fermān buyurdular yaᶜnī "Cehennemden bir vādīdir ki riyākār olan kurrālara āmāde olmuştur." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ عَمِلَ لِي عَمَلًا أَشْرَكَ فِيهِ غَيْرِي فَهُوَ لَهُ كُلُّهُ وَأَنَا مِنْهُ بَرِيءٌ وَأَنَا مِنْهُ بَرِيءٌ وَأَنَا أَغْنَى الْأَغْنِيَاءِ عَنِ الشِّرْكِ"[250] ki hulāsa-i müfād-ı celīli: "Allāhu taᶜālā buyurur ki kim ki bir ᶜamel işler de onda benim dīgerimi benimle ortak edip şerīk ettiyse o ᶜamel hepsi onun olsun, ben ondan berīyim ve şerīkten ganī olanların ganīsiyim ben."

[وقال عيسى المسيح صلى الله عليه وسلم "إِذَا كَانَ يَوْمُ صَوْمِ أَحَدِكُمْ فَلْيَدْهِنْ رَأْسَهُ وَلِحْيَتَهُ وَيَمْسَحْ شَفَتَيْهِ لِئَلَّا يَرَى النَّاسُ أَنَّهُ صَائِمٌ وَإِذَا أَعْطَى بِيَمِينِهِ فَلْيُخْفِ عَنْ شِمَالِهِ وَإِذَا صَلَّى فَلْيُرْخِ سِتْرَ بَابِهِ فَإِنَّ اللهَ يَقْسِمُ الثَّنَاءَ كَمَا يَقْسِمُ الرِّزْقَ" وقال نبينا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَا يَقْبَلُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَمَلًا فِيهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ رِيَاءٍ" وقال عمر لمعاذ بن جبل حين رآه يبكي ما يبكيك قال حديث سمعته من صاحب هذا القبر يعني النبي صلى الله عليه وسلم يقول "إِنَّ أَدْنَى الرِّيَاءِ شِرْكٌ" وقال صلى الله عليه وسلم "أَخْوَفُ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمُ الرِّيَاءُ وَالشُّهْرَةُ الْخَفِيَّةُ" وهي أيضاً ترجع إلى خطايا الرياء ودقائقه وقال صلى الله عليه وسلم إِنَّ فِي ظِلِّ الْعَرْشِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ رَجُلاً تَصَدَّقَ بِيَمِينِهِ فَكَادَ يُخْفِيهَا عَنْ شِمَالِهِ" وَلِذَلِكَ وَرَدَ "إِنَّ فَضْلَ عَمَلِ السِّرِّ عَلَى عَمَلِ الْجَهْرِ بِسَبْعِينَ ضِعْفًا"]

Ve dahi Hazret-i ᶜĪsā el-Mesīh buyurmuş ki "إِذَا كَانَ يَوْمُ صَوْمِ أَحَدِكُمْ فَلْيَدْهِنْ رَأْسَهُ وَلِحْيَتَهُ وَيَمْسَحْ شَفَتَيْهِ لِئَلَّا يَرَى النَّاسُ أَنَّهُ صَائِمٌ وَإِذَا أَعْطَى بِيَمِينِهِ فَلْيُخْفِ عَنْ شِمَالِهِ وَإِذَا صَلَّى فَلْيُرْخِ سِتْرَ بَابِهِ فَإِنَّ اللهَ يَقْسِمُ الثَّنَاءَ كَمَا يَقْسِمُ الرِّزْقَ" ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Sizin birinizin yevm-i savmı olup da o günde oruç tuttusa kendi başını ve sakalını yağ ile sürüp iki dudaklarını dahi silsin tā ki halk onu oruç görmeyeler ve eger sağ eli ile bir fakīre sadaka verdiyse onu sol elinden gizletsin ve namāzı kılarsa kapısına perdesini indirsin, zīrā ki Allāhu taᶜālā hazretleri rızkı taksīm ettiği gibi senāyı taksīm eder." Ve Nebī-i zī-şānımız efendimiz buyurmuş ki "لَا يَقْبَلُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَمَلًا فِيهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ رِيَاءٍ"[251] Yaᶜnī "Allāhu taᶜālā hazretleri o ᶜameli

249 Bkz. *Cāmiᶜu'l-Usūl*, 4/544, no: 2649; *Mecmaᶜu'z-Zevāid*, 7/168, no: 11684.

250 *Keşfu'l-Hafā*, 2/118, no: 1895.

251 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/350.

kabūl etmez ki o ᶜamelin içinde riyādan bir zerre vezninde riyā vardır." Ve Hazret-i Muᶜāz b. Cebel ravza-i mukaddesede efendimizin kabr-i şerīfi kurbünde ağlarken ᶜÖmer b. el-Hattāb ona rāst gelip giryesini görünce "Seni ağlatan nedir?" diye suᵓāl ve Muᶜāz dahi: "İşbu kabr-i şerīf sāhibinden işittiğim hadīstir yaᶜnī Peygamber-i ᶜālī-cāh efendimizden istimāᶜ ettiğim hadīstir diye cevāb ve "إِنَّ أَدْنَى الرِّيَاءِ شِرْكٌ"[252] diye efendimiz fermān buyurduğunu beyān ve hadīsi dahi rivāyet etti. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَخْوَفُ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمُ الرِّيَاءُ وَالشُّهْرَةُ الْخَفِيَّةُ"[253] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Ben sizin üzerinize en ziyāde korktuğum benim ancak riyākārlık ve şehvet-i hafiyyedir" Ve şehvet-i hafiyye dahi riyākārlığın dekāyık-ı hafāyāsına rāciᶜdir. Ve dahi buyurmuş ki إِنَّ فِي ظِلِّ الْعَرْشِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ رَجُلاً تَصَدَّقَ بِيَمِينِهِ فَكَادَ يُخْفِيهَا عَنْ شِمَالِهِ[254] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Tahkīkan ᶜarşın gölgesinde o günde ki ᶜarşın gölgesinden gayrı dīger bir gölgelik yoktur, bir ādem vardır ki sağ eli ile tasadduk edip sadakasını sol elinden ihfā edermiş ve onun için vārid olmuş ki "إِنَّ فَضْلَ عَمَلِ السِّرِّ عَلَى عَمَلِ الْجَهْرِ بِسَبْعِينَ ضِعْفًا" ya,ᶜnī "ᶜAmel-i sırrın fazlı ᶜamel-i cehrin fazlından yetmiş kat ziyādedir" ki gizli olup riyādan vāreste olan ᶜamel-i hayrın fazlı riyādan hālis olan ᶜamel-i cehrin fazlına yetmiş kat ile müraccah ve mufaddaldır yaᶜnī ᶜamel-i cehrin hasenesi bir olursa ᶜamel-i sırrın hasenesi yetmiş olur. Bu fazīlet ve ziyādelik ancak ihlās içindir.

[وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ الْمُرَائِي يُنَادَى عَلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَا فَاجِرُ يَا غَادِرُ يَا مُرَائِي ضَلَّ عَمَلُكَ وَحَبَطَ أَجْرُكَ اذْهَبْ فَخُذْ [149] أَجْرَكَ مِمَّنْ كُنْتَ تَعْمَلُ لَهُ" وقال شداد بن أوس رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يبكي فقلت ما يبكيك يا رسول الله قال "إِنِّي تَخَوَّفْتُ عَلَى أُمَّتِي الشِّرْكَ أَمَّا إِنَّهُمْ لَا يَعْبُدُونَ صَنَماً وَلَا شَمْساً وَلَا قَمَراً وَلَا حَجَراً وَلَكِنَّهُمْ يُرَاءُونَ بِأَعْمَالِهِمْ" وقال صلى الله عليه وسلم "لَمَّا خَلَقَ اللهُ الْأَرْضَ مَادَتْ بِأَهْلِهَا فَخَلَقَ الْجِبَالَ فَصَيَّرَهَا أَوْتَاداً لِلْأَرْضِ فَقَالَتِ الْمَلَائِكَةُ مَا خَلَقَ رَبُّنَا خَلْقاً هُوَ أَشَدُّ مِنَ الْجِبَالِ فَخَلَقَ اللهُ الْحَدِيدَ فَقَطَعَ الْجِبَالَ ثُمَّ خَلَقَ النَّارَ

252 Bkz. *Kenzu'l-Ummāl*, 3/472, no: 7478.

253 Bkz. *Kenzu'l-Ummāl*, 3/485, no: 7538.

254 *Cāmiᶜu'l-Usūl*, 6/554, no: 4783; *Kenzu'l-Ummāl*, 6/214, no: 15394.

فَأَذَابَتِ الْحَدِيدَ ثُمَّ أَمَرَ اللهُ الْمَاءَ بِإِطْفَاءِ النَّارِ وَأَمَرَ الرِّيحَ فَكَدَّرَتِ الْمَاءَ فَاخْتَلَفَتِ الْمَلَائِكَةُ فَقَالَتْ نَسْأَلُ اللهَ تَعَالَى قَالُوا يَا رَبِّ مَا أَشَدَّ مَا خَلَقْتَ مِنْ خَلْقِكَ" قال الله تعالى "لَمْ أَخْلُقْ خَلْقاً هُوَ أَشَدُّ عَلَيَّ مِنْ قَلْبِ ابْنِ آدَمَ حِينَ يَتَصَدَّقُ بِصَدَقَةٍ بِيَمِينِهِ فَيُخْفِيهَا عَنْ شِمَالِهِ فَهَذَا أَشَدُّ خَلْقاً خَلْقُهُ"]

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ الْمُرَائِي يُنَادَى عَلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَا فَاجِرُ يَا غَادِرُ يَا مُرَائِي ضَلَّ عَمَلُكَ وَحَبَطَ أَجْرُكَ اذْهَبْ فَخُذْ أَجْرَكَ مِمَّنْ كُنْتَ تَعْمَلُ لَهُ" ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Tahkīkan riyākār olan ādemin üzerine yevm-i kıyāmette bir münādī nidā edip der ki "Ey fācir, ey gaddār ve ey riyākār, senin ʿamelin itip gitti ve ecrin habt olunup hebā oldu, var git senin ecrini ona işlediğin kimseden al!" Ve dahi Şeddād b. Evs demiş ki ben ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizi ağlamakta gördüm ve "Yā Resūlallāh, seni ağlatan nedir?" diye sordum, efendimiz dahi: "إِنِّي تَخَوَّفْتُ عَلَى أُمَّتِي الشِّرْكَ أَمَّا إِنَّهُمْ لَا يَعْبُدُونَ صَنَماً وَلَا شَمْساً وَلَا قَمَراً وَلَا حَجَراً وَلَكِنَّهُمْ يُرَاءُونَ بِأَعْمَالِهِمْ"[255] buyurdu ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Ben kendi ümmetim üzerine şirkten korktum, onlar saneme veyāhūd şems veyāhūd kamere veyā hacere ʿibādet etmezler velākin ʿamelleriyle mürāʾāt ederler." Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَمَّا خَلَقَ اللهُ الْأَرْضَ مَادَتْ بِأَهْلِهَا فَخَلَقَ الْجِبَالَ فَصَيَّرَهَا أَوْتَاداً لِلْأَرْضِ فَقَالَتِ الْمَلَائِكَةُ مَا خَلَقَ رَبُّنَا خَلْقاً هُوَ أَشَدُّ مِنَ الْجِبَالِ فَخَلَقَ اللهُ الْحَدِيدَ فَقَطَعَ الْجِبَالَ ثُمَّ خَلَقَ النَّارَ فَأَذَابَتِ الْحَدِيدَ ثُمَّ أَمَرَ اللهُ الْمَاءَ بِإِطْفَاءِ النَّارِ وَأَمَرَ الرِّيحَ فَكَدَّرَتِ الْمَاءَ فَاخْتَلَفَتِ الْمَلَائِكَةُ فَقَالَتْ نَسْأَلُ اللهَ تَعَالَى قَالُوا يَا رَبِّ مَا أَشَدَّ مَا خَلَقْتَ مِنْ خَلْقِكَ" ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri zemīni halk ettiği vaktte ehli ile deprenip taharrük etti ve der-ʿakab üstünde kūh ve dağları yaratıp onları zemīne kazıklar etti, o vaktte melāike-i kirām dediler ki "Rabbimiz tebāreke ve taʿālā dağlardan katı ve cibālden eşedd bir halkı halk etmedi." Sonra Allāhu taʿālā demiri yarattı ve o demir dahi dağları kesmeğe başladı sonra āteşi yarattı ve demiri onunla erittirdi sonra āteşin itfāsına suya fermān buyurdu ve rūzgāra emr edip o dahi suyu bulandırıp mükedder etti, o vaktte melāike muhtelif olup "Biz Allāhu taʿālādan suʾāl edeceğiz" dediler

---

255 et-Taberānī, *el-Muʿcemu'l-Kebīr*, 7/284, no: 7144.

ve "Yā rabbi, işbu yarattığın halktan eşedd ve daha ziyāde katı olan mahlūkun hangisidir?" yaᶜnī senin eşedd halkın kimdir diye sordular, ve tebāreke ve taᶜālā dahi: "لَمْ أَخْلُقْ خَلْقاً هُوَ أَشَدُّ عَلَيَّ مِنْ قَلْبِ ابْنِ آدَمَ حِينَ يَتَصَدَّقُ بِصَدَقَةٍ بِيَمِينِهِ فَيُخْفِيهَا عَنْ شِمَالِهِ فَهَذَا أَشَدُّ خَلْقاً خَلْقُهُ"[256] irāde ve fermān buyurdu yaᶜnī "Benim halkımdan bence en ziyāde katı ve eşedd olan halk ancak o ibn-i ādemdir ki çün sağ eli ile bir sadakayı tasadduk eder de onu sol elinden gizletip ihfā eder." İşte o kimse bana benim halk ettiğim halktan eşedd ve katı halk odur ki ondan gayrı ziyāde eşedd bir halkı halk etmemişim demektir.

[وروى عبد الله بن المبارك بإسناده عن رجل أنه قال لمعاذ بن جبل حدثني حديثاً سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم قال فبكى معاذ حتى ظننت أنه لا يسكت ثم سكت ثم قال سمعت النبي صلى الله عليه وسلم قال لي يا معاذ قلت لبيك بأبي أنت وأمي يا رسول الله قال إني محدثك حديثاً إن أنت حفظته نفعك وإن أنت ضيعته ولم تحفظه انقطعت حجتك عند الله يوم القيامة يا معاذ أن الله تعالى خلق سبعة أملاك قبل أن يخلق السموات والأرض ثم خلق السموات فجعل لكل سماء من السبعة ملكاً بواباً عليها قد جللها عظماً فتصعد الحفظة بعمل العبد من حين أصبح إلى حين أمسى له نور كنور الشمس حتى إذا صعدت به إلى السماء الدنيا زكته فكثرته فيقول الملك للحفظة اضربوا بهذا العمل وجه صاحبه أنا صاحب الغيبة أمرني ربي أن لا أدع عمل من اغتاب الناس يجاوزني إلى غيري قال ثم تأتي الحفظة بعمل صالح من أعمال العبد فتمر به فتزكيه وتكثره حتى تبلغ به إلى السماء الثانية فيقول لهم الملك الموكل بها قفوا واضروا بهذا العمل وجه صاحبه إنه أراد بعمله هذا عرض الدنيا أمرني ربي أن لا أدع عمله يجاوزني إلى غيري إنه كان يفتخر به على الناس في مجالسهم قال وتصعد الحفظة يعلم يبتهج نوراً من صدقة وصيام وصلاة قد أعجب الحفظة فيجاوزون به إلى السماء الثالثة فيقول لهم الملك الموكل بها فقوا واضربوا بها العمل وجه صاحبه أنا ملك الكبر أمرني ربي أن لا أدع عمله يجاوزني إلى غيري إنه كان يتكبر على الناس في مجالسهم قال وتصعد الحفظة بعمل العبد يزهر كما يزهر الكوكب الدري له دوى من تسبيح وصلاة وحج وعمرة حتى يجاوزوا به السماء الرابعة فيقول لهم الملك الموكل بها قفوا واضربوا بهذا العمل وجه صاحبه اضربوا به ظهره وبطنه أنا صاحب العجب أمرني ربي أن

256 Tirmizī, 5/314, no: 3369.

لا أدع عمله يجاوزني إلى غيري إنه كان إذا عمل عملاً أدخل العجب في عمله قال وتصعد الحفظة بعمل العبد حتى يجاوزوا به السماء الخامسة كأنه العروس المزفوفة إلى أهلها فيقول لهم الملك الموكل بها قفوا واضروا بهذا العمل وجه صاحبه واحملوه على عاتقه أنا ملك الحسد إنه كان يحسد الناس من يتعلم ويعمل بمثل عمله وكل من كان يأخذ فضلاً من العبادة يحسدهم ويقع فيهم أمرني ربي أن لا أدع عمله يجاوزني إلى غيري قال وتصعد الحفظة بعمل العبد من صلاة وزكاة وحج وعمرة وصيام فيجاوزون بها إلى السماء السادسة فيقول لهم الملك الموكل بها قفوا واضربوا بهذا العمل وجه صاحبه إنه كان لا يرحم إنساناً قط من عباد الله أصابه بلاء أو ضر أضر به بل كان يشمت به أنا ملك الرحمة أمرني ربي أن لا أدع عمله يجاوزني إلى غيري قال وتصعد الحفظة بعمل العبد إلى السماء السابعة من صوم وصلاة ونفقة وزكاة واجتهاد وورع له دوي كدوي الرعد وضوء [150] كضوء الشمس معه ثلاثة آلاف ملك فيجاوزون به إلى السماء السابعة فيقول لهم الملك الموكل بها قفوا واضربوا بهذا العمل وجه صاحبه اضربوا به جوارحه اقفلوا به على قلبه إني أحجب عن ربي كل عمل لم يرد به وجه ربي إنه أراد بعمله غير الله تعالى إنه أراد رفعة عند الفقهاء وذكراً عند العلماء وصيتاً في المدائن أمرني ربي أن لا أدع عمله يجاوزني إلى غيري وكل عمل لم يكن لله خالصاً فهو رياء ولا يقبل الله عمل المرائي قال وتصعد الحفظة بعمل العبد من صلاة وزكاة وصيام وحج وعمرة وخلق حسن وصمت وذكر لله تعالى وتشيعه ملائكة السموات حتى يقطعوا به الحجب كلها إلى الله عز وجل فيقفون بين يديه ويشهدون له بالعمل الصالح المخلص لله قال فيقول الله لهم أنت الحفظة على عمل عبدي وأنا الرقيب على نفسه إنه لم يردني بهذا العمل وأراد به غيري فعليه لعنتي فتقول الملائكة كلهم عليه لعنتك ولعنتنا وتقول السموات كلها عليه لعنة الله ولغتنا وتلعنه السموات السبع والأرض ومن فيهن قال معاذ قلت يا رسول الله أنت رسول الله وأنا معاذ قال اقتد بي وإن كان في عملك نقص يا معاذ حافظ على لسانك من الوقيعة في إخوانك من حملة القرآن واحمل ذنوبك عليك ولا تحملها عليهم ولا تزك نفسك بذمهم ولا ترفع نفسك عليهم ولا تدخل عمل الدنيا في عمل الآخرة ولا تتكبر في مجلسك لكي يحذر الناس من سوء خلقك ولا تناج رجلاً وعندك آخر ولا تتعظم على الناس فينقطع عنك خير الدنيا ولا تمزق الناس فتمزقك كلاب النار يوم القيامة في النار قال الله تعالى ﴿وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا﴾ أتدري من هن يا معاذ قلت ما هن بأبي أنت وأمي يا رسول الله قال كلاب في النار تنشط اللحم والعظم قلت بأبي أنت وأمي يا رسول

الله فمن يطيق هذه الخصال ومن ينجو منها قال يا معاذ إنه ليسير على من يسره الله عليه قال فما رأيت أكثر تلاوة للقرآن من معاذ للحذر مما في هذا الحديث]

Ve dahi ᶜAbdullāh ibnu'l-Mübārek kendi isnādıyla bir ādemin üzerine bu hadīs-i şerīf-i ᶜālīyi rivāyet edip dedi ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden işittiğin ehādīs-i şerīfeden bana bir hadīsi okutup taᶜlīm eyle." Ve o hālde Muᶜāz ağlamış ve o mertebede ağlamış ki bir dahi sükūt etmeyeceğini zann etmiş yaᶜnī pek çok girye edip sonra sükūt etti sonra dedi ki "Peygamber efendimizden işittim bir gün bana dedi ki "Yā Muᶜāz!" Ben dahi: "Lebbeyk yā Resūlallāh, benim atam anam sana fedā olsunlar!" dedim, o dahi buyurdu ki "إِنِّي مُحَدِّثُكَ حَدِيثاً إِنْ أَنْتَ حَفِظْتَهُ نَفَعَكَ وَإِنْ أَنْتَ ضَيَّعْتَهُ وَلَمْ تَحْفَظْهُ انْقَطَعَتْ حُجَّتُكَ عِنْدَ اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" ki hulāsa-i mazmūn-ı ᶜālīsi: "Tahkīkan ben sana bir hadīsi söyleyeceğim ki eger sen onu hıfz edip ezber ettinse yevm-i kıyāmette sana menfaᶜat verir ve eger sen onu yitirip zāyiᶜ ettin ve onu hıfz etmedinse yevm-i kıyāmette ᶜindallāh senin huccetin kesilip munkatıᶜ olur. Ey Muᶜāz, tahkīkan tebāreke ve taᶜālā hazretleri semāvāt ve arzı yaratmazdan akdem yedi ferişteyi halk etti sonra semāvātı halk etti ve o yedi ferişteden her bir semāya birer kapıcı kıldı ki ᶜizam ile onu mücellel etmiştir ve baᶜde zālik rūy-i zemīnde olan hafaza, ᶜabdin sabāhtan akşama kadar işlediği ᶜamel-i sālihi ile semāya çıkarlar ki o ᶜamel-i sālihin şems-i tābān gibi bir nūru vardır tā ki semā-i dünyāya vāsıl olur ve oraya varınca onun tābānı nemā bulup çoklaşır ve o semānın meleği hafazaya der ki "Bu ᶜamel ile sāhibinin yüzünü vurunuz, ben sāhib-i gıybetim, benim rabbim bana emr etmiş ki nāsı gıybet eden ādemin ᶜamelini çevirip redd edeyim tā ki ben komayayım, nāsı gıybet edenin ᶜameli beni tecāvüz edip de dīgerime vara." Sonra hafaza dīger bir ᶜabdin aᶜmāl-i sālihasından bir ᶜamel ile gelir geçerler ve onu tezkiye ve teksīr eylerler tā ki ikinci semāya vāsıl olurlar ve ikinci semānın kapıcısı dahi onlara der ki "Siz durunuz ve bu ᶜamel ile sāhibinin yüzünü vurunuz, ᶜale't-tahkīk kendisi bu ᶜameli ile ᶜarz-ı dünyāyı murād etmiş ve benim rabbim bana emr etmiş ki onun ᶜameli dīgerime tecāvüz etmeğe komayayım, zīrā ki mecālislerinde onunla nāsa iftihār eylerdi." Sonra hafaza dīger

bir ᶜabdin sadaka ve sıyām ve salavātın aᶜmāllerinden bir mikdār ᶜamel ile çıkarlar ve o ᶜamel-i nūr ile ibtihāc olunur da nūru hafazaya iᶜcāb etmiş ve onunla semā-i sāliseye kadar tecāvüz ederler ve üçüncü semāya müvekkel bulunan melek yaᶜnī o kapıcı onlara der ki "Siz durunuz ve bu ᶜamel ile sāhibinin yüzünü darb ediniz, ben kibrin feriştesiyim, benim rabbim beni emr etmiş ki onun ᶜameli dīgerime tecāvüz etmeğe komayayım, zīrā ki mecālislerinde nāsa tekebbür eylerdi." Sonra hafaza dīger bir ᶜabdin aᶜmāl-i sālihasıyla çıkarlar ve o aᶜmālin nūrları kevkeb-i dürrī nuru gibi parlar ki o aᶜmāl tesbīh ve salāt ve hacc ve ᶜumrenin aᶜmālindendir ve semā-i rābiᶜaya kadar onunla varıp müntehi olurlar ve dördüncü semāya müvekkel o ferişte onlara der ki "Durunuz ve bu ᶜamel ile onun sāhibinin yüzünü darb ediniz ve dahi onunla arkasını ve karnını darb ediniz, ben ᶜucbun sāhibiyim, rabbim taᶜālā bana emr etmiş ki onun ᶜamelini menᶜ edip dīgerime beni tecāvüz etmeğe ben onu terk etmeyeyim, zīrā ki kendisi bir ᶜamel işlemiş olsa ᶜameline ᶜucbu idhāl ederdi." Donra hafaza dīger bir ᶜabdin aᶜmāli ile çıkıp tā ki beşinci semāya tecāvüz ederler ve o aᶜmāl sanki ᶜarūs-ı mezfūfe gibi zīb u zīnet ve ārāyiş ve hüsn ü cemāli parlar ve beşinci semāya müvekkel ve meᵓmūr bulunan melek onlara der ki "Siz durunuz ve bu ᶜamel ile sāhibinin yüzünü darb ediniz ve onu boynuna asıp ᶜātıkına tahmīl ediniz, ben hasedin feriştesiyim, kendisi onun ᶜameli gibi bir ᶜameli taᶜallüm ve onunla ᶜamel edenden kıskanıp hased ederdi ve her kim ki ᶜibādetten fazla alıp onları hased ederse ve onlara mezemmet ve fasl edip gıybet eylerse rabbim taᶜālā beni emr etmiş ki onun ᶜamelini dīgerime beni tecāvüz edip gitmeğe onu terk etmeyeyim" yaᶜnī savuşup geçmeğe ona yol vermeyeyim. Sonra hafaza dīger bir ᶜabdin namāz ve zekāt ve hacc ve ᶜumre ve sıyāmın aᶜmāliyle çıkıp semā-i sādiseye geçip tecāvüz ederler ve semānın melek-i müvekkeli onlara der ki "Siz durunuz ve bu ᶜamel ile sāhibinin yüzünü darb ediniz, zīrā ki [151] aslā ᶜibādullāhtan bir kimseye merhamet etmezdi ve bir kimseye bir belā isābet edip veyāhūd bir zarar ve ziyāna uğrarsa onunla şemātet edip şād olurdu, ben dahi rahmetin feriştesiyim, benim rabbim bana emr etmiş ki onun ᶜamelini dīgerime beni tecāvüz etmeğe bırakmayayım. Ve

hafaza yine dīger bir ᶜabdin savm ve salavāttan ve nafaka ve zekāttan ve ictihād ve veraᶜdan olan aᶜmāli ile semā-i sābiᶜaya çıkarlar ve o aᶜmāl raᶜdın āvāzı gibi āvāzları var ve mihr-i tābānın ziyāsı gibi davᵓları var ve üç bin melek onlarla berāber gelirler, çün yedinci semāya tecāvüz edip geçerler, semā-i sābiᶜaya müvekkel olan melek onlara der ki "Durunuz ve bu ᶜamel ile sāhibinin yüzünü vurunuz ve cevārihine dahi onunla darb ediniz ve kalbi üzerine onu kilitleyiniz, ben kendi rabbimden her bir ᶜameli ki onunla benim rabbimin vechini murād olunmamış, menᶜ ve hacb ederim, bu ᶜamel sāhibi Allāhu taᶜālānın gayrısını onunla murād etmiştir ki fukahā katında onunla rifᶜat istedi ve ᶜulemā ᶜindinde onunla zikr ve nām istedi ve bilād ve medāyinde onunla sīt ü şöhreti murād etmiştir, benim rabbim taᶜālā dahi beni emr etti ki onun ᶜameli dīgerime beni tecāvüz etmeğe onu bırakmayayım ve her bir ᶜamel ki Allāhu taᶜālāya hālis değildir o ᶜamel riyādır ve Hakk subhānehu ve taᶜālā riyākārın ᶜamelini kabūl etmez." Sonra hafaza dīger bir ᶜabdin salāt ve sıyām ve zekāt ve hacc ve ᶜumre ve huluk-ı hasen ve samt ve zikrullāh aᶜmāli ile çıkarlar ve semāvātın melāikeleri onu teşyīᶜ ederler tā ki kāffe-i hucubu katᶜ edip geçerler ve Hakk subhānehu ve taᶜālāya maᶜrūz olup onlar dahi huzūr-ı rabbānīde dururlar da sāhibine ᶜamel-i sālih ü muhlis ile Allāhu taᶜālāya şehādet ederler, Allāhu taᶜālā onlara buyurur ki "Siz benim ᶜabdimin aᶜmāline hafazasız ve ben onun nefsi üzerine rakībim, kendisi beni bu ᶜamel ile murād etmemiştir, onunla dīgerimi murād etmiştir, artık ona benim laᶜnetim olsun!" O hālde kāffe-i melāike dahi derler ki "Ona senin laᶜnetin ve bizim laᶜnetimiz olsun!" Ve kāffe-i semāvāt dahi derler ki "Ona Allāhu taᶜālānın laᶜneti ve bizim laᶜnetimiz olsun!" Mā-hasal semāvāt-ı sebᶜa ve zemīn ve onlarda bulunan mevcūdāt kāmilen o ᶜamelin sāhibini laᶜnet ederler. Muᶜāz dedi ki "Sen Resūlullāh'sın ve ben Muᶜāzım." Ve efendimiz buyurmuş ki "Sen benimle iktidā eyle velev ki senin ᶜamelinde bir naks var." Yā Muᶜāz, vakīᶜadan sakınıp ki hamele-i Kurᵓān olan ihvānına lisānını vakīᶜadan muhāfaza eyle ve kendi zünūbunu kendi nefsine yükletip tahmīl eyle de ihvānına tahmīl etmeyesin ve onların zemmleriyle kendi nefsini tezkiye eyleme ve onlara nefsini mürtefiᶜ edip yüceltme ve dünyānın ᶜamelini

āhiretin ʿameline dāhil etme ve kendi meclisinde tekebbür eyleme tā ki halk senin sūʾ-i hulukundan hazer etsinler ve sende bir kimse var iken dīger kimse ile münācāt edip gizli söz söyleşme ve nās üzere ululanma ki dünyānın hayrı senin üzerine munkatıʿ olur ve nāsı parçalayıp temzīk etme ki āteşin içinde yevm-i kıyāmette āteşin kilābı seni temzīk ederler ki tebāreke ve taʿālā buyurmuş ki ﴿وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا﴾[257] Yā Muʿāz, sen onları bilir misin kimlerdir?" Ve Muʿāz dedi ki ben dahi dedim: "Anam babam sana fedā olsunlar yā Resūlallāh, onlar kimlerdir? Efendimiz: "Āteşin içinde yevm-i kıyāmette āteşin kilābıdırlar, āteşte dururlar da lahm ve ʿazmı neşt ederler." Ben dahi dedim ki "Yā Resūlallāh, anam babam sana fedā olsunlar, bu hısāle kim tākat-mend olabilir ve bundan kim nācī olabilir?" Efendimiz dahi: "Yā Muʿāz, onu Allāhu taʿālā ona āsān edene āsāndır." Rāvī dedi ki "Ben Muʿāz'dan ziyāde Kurʾān'ı okur bir kimseyi görmedim" ki bu hadīsten hazer için Kurʾān'ı pek çok okurdu demektir.

[وأما الآثار فيروى أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه رأى رجلا يطأطئ رقبته فقال يا صاحب الرقبة ارفع رقبتك ليس الخشوع في الرقاب إنما الخشوع في القلوب ورأى أبو أمامة الباهلي رجلا في المسجد يبكي في سجوده فقال أنت أنت لو كان هذا في بيتك وقال علي كرم الله وجهه للمرائي ثلاث علامات يكسل إذا كان وحده وينشط إذا كان في الناس ويزيد في العمل إذا أثني عليه وينقص إذا ذم وقال رجل لعبادة بن الصامت أقاتل بسيفي في سبيل الله أريد به وجه الله تعالى ومحمدة الناس قال لا شيء لك فسأله ثلاث مرات كل ذلك يقول لا شيء لك ثم قال في الثالثة إن الله يقول أنا أغنى الأغنياء عن الشرك الحديث]

Ve āsār ise onlar dahi bunlardır. Rivāyet olunur ki ʿÖmer b. el-Hattāb ʿaleyhi'r-rıdvān bir ādemi görmüş ki boynunu eğip aşağıya indiriyor. ʿÖmer ona dedi ki "Ey rakabe sāhibi, sen boynunu kaldır, huşūʿ rikābda değildir, huşūʿ ancak kulūbdadır." Ve Ebū Umāme-i Bāhilī mescidde bir ādemi görmüş ki sücūdunda ağlıyor, ona demiş ki "Sen sen, bu senin hānende olaydı!" Yaʿnī senin bu sücūdda olan ağlamağın senin kendi hānende tenhāda olaydı ki daha ziyāde sana hayrlıdır de-

257 Nāziāt, 79/2.

mek olur. Ve Hazret-i ᶜAlī kerremallāhu vechehu buyurmuş ki "Riyākā-rın üç ᶜalāmeti vardır ki yalnız olursa kesellik eder ve nās içinde olursa neşāt eder ve üzerine senā olunursa ᶜamelinde ziyāde eder ve gıybet ve zemm olunursa noksān eder." Ve bir ādem ᶜUbāde b. es-Sāmit'e demiş ki "Ben fī-sebīlillāh kılıcım ile kıtāl ederim ve onunla Allāhu taᶜālānın vechini ve nāsın mahmidetlerini murād ederim." ᶜUbāde dahi: "Senin için bir şeyᵓ yoktur!" demiş. Ve kendisi üç kerre ondan suᵓāl etmiş ve kāffesinde ona "Senin için bir şeyᵓ yoktur!" demiş, sonra üçüncüsünde ona demiş ki "Allāhu taᶜālā buyurur ki ben şirkten agna'l-agniyāyım" Sen bu hadīs-i şerīfi oku."

[وسأل رجل سعيد بن المسيب فقال إن أحدنا يصطنع المعروف يحب أن يحمد ويؤجر فقال له أتحب أن تمقت قال لا قال فإذا عملت لله عملاً فأخلصه وقال الضحاك لا يقولن أحدكم هذا لوجه الله ولوجهك ولا يقولن هذا لله وللرحم فإن الله تعالى لا شريك له وضرب عمر رجلاً بالدرة ثم قال له اقتص مني فقال لا بل أدعها لله ولك فقال له عمر ما صنعت شيئاً إما أن تدعها لي فأعرف ذلك أو تدعها لله وحده فقال ودعتها لله وحده فقال فنعم إذن] [152]

Ve dahi Saᶜīd b. el-Museyyeb ᶜaleyhi'r-rahmeden birisi suᵓāl edip demiş ki "Bizim birimiz bir maᶜrūfu işler de onunla mahmūd ve meᵓcūr olmak ister." O dahi ona demiş ki "Sen memkūt ve magzūbun ᶜaleyh olmaklığını sever misin?" Ve kendisi "yok" deyince, Saᶜīd: "Eger Allāhu taᶜālāya bir ᶜamel ettinse onu hālis eyle" demiş. Ve Dahhāk demiş ki "Sizin biriniz bu Allāhu taᶜālānın vechine ve senin vechine demeye ve dahi bu Allāhu taᶜālāya ve rahimedir demeye, zīrā ki Allāhu taᶜālānın şerīki yoktur." Ve ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān bir ādemi kırbaç ile vurmuş sonra ona demiş ki "Kısāsını benden al" yaᶜnī sen dahi gel kırbaç ile beni darb edip hakkını al dedikte, o ādem demiş ki "Yok, ben Allāhu taᶜālāya ve senin için onu terk ederim." ᶜÖmer: "Bununla bir şeyᵓ iyilik etmedin, ya benim için onu terk edersin ki onu sana bileyim veyāhūd Allāhu taᶜālāya yalnız terk edersin" diye redd edince, o ādem dahi: "Ben Allāhu taᶜālā için onu terk ettim" dedi, o vaktte ᶜÖmer: "İmdi güzel ettin!" diye tasvīb eyledi.

[وقال الحسن لقد صحبت أقواماً إن كان أحدهم لتعرض له الحكمة لو نطق بها لنفعته ونفعت أصحابه وما يمنعه منها إلا مخافة الشهرة [وإن كان أحدهم ليمر فيرى الأذى في الطريق فما يمنعه أن ينحيه إلا مخافة الشهرة] ويقال إن المرائي ينادى يوم القيامة بأربعة أسماء يا مرائي يا غادر يا خاسر يا فاجر اذهب فخذ أجرك ممن عملت له فلا أجر لك عندنا وقال الفضيل بن عياض كانوا يراؤون بما يعملون وصاروا اليوم يراؤون بما لا يعملون وقال عكرمة إن الله يعطي العبد على نيته ما لا يعطيه على عمله لأن النية لا رياء فيها وقال الحسن رضي الله عنه المرائي يريد أن يغلب قدر الله تعالى وهو رجل سوء يريد أن يقول الناس هو رجل صالح وكيف يقولون وقد حل من ربه محل الأردياء فلا بد لقلوب المؤمنين أن تعرفه وقال قتادة إذا راءى العبد يقول الله تعالى انظروا إلى عبدي يستهزئ بي]

Ve dahi Hasen-i Basrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Tahkīkan ben birtakım akvāma musāhabet ettim ki onların birisine hikmet ᶜarz olunurdu ve onunla nutk etmiş olsa hem ona ve hem dahi ashābına menfaᶜat ederdi ve onunla nutk etmekten ancak mehāfe-i şöhret menᶜ ederdi" yaᶜnī şöhret korkusundan ona maᶜrūz olan hikmet ile tekellüm etmezdi hālbuki onunla nutk etmiş olsa hem nefsine ve hem dahi ashābına menfaᶜat eylerdi ki o derecede riyādan hazer ve ittikā ederlerdi ve hatarından korkarlardı. Ve denilir ki "Merd-i riyākārın yevm-i kıyāmette münādātı dört ism iledir ki dört ism ile ᶜarsa-i mahşerde münādā olunur ki ona "Ey riyākār ve ey gādir ve ey hāsir ve ey fācir, var git senin ecrini ona işlediğin ādemden al, biz de senin bir ecrin yoktur!" Ve Fudayl b. ᶜIyāz demiş ki "Zamān-ı sālifte işledikleri ᶜamel ile riyākārlık ederlerdi ve el-yevm işlemedikleri ᶜamel ile riyākārlık ederler!" ki bu riyākārlık daha ziyāde çirkīn ve kabīh ve eşnaᶜdır ve daha ziyāde makt u gazaba müstelzimdir demek olur. Ve ᶜİkrime demiş ki "Tahkīkan Hakk subhānehu ve taᶜālā kuluna ᶜameli üzerine vermediği sevābı onun niyyeti üzerine verir, çünkü riyā niyyete girmez" ki niyyet ve kasdda riyā olmaz. Ve dahi Hasen ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Riyākār olan kimse ister ki Allāhu taᶜālānın kadrini galebe ede, kendisi yaramaz bir ādem olduğu hālde ister ki halk ona iyi ve sālih ādemdir desinler. Ve nice bunu söylerler o hāl ile ki rabbisinden mahall-i irdiyāda hulūl etmiş yaᶜnī girdāb-ı ᶜadem ve varta-i helāka nefsini uğratmış ve lābüdd kulūb-i müᵓminīn onu tanı-

yıp ondan vākıf ve āgāh olurlar." Ve dahi Katāde demiş ki "Bir kul eger riyākārlık ederse Allāhu taᶜālā buyurur ki "Siz benim kuluma bakınız da bana istihzā ediyor."

[وقال مالك بن دينار الفراء ثلاثة قراء الرحمن وقراء الدنيا وقراء الملوك وأن محمد بن واسع من قراء الرحمن وقال الفضيل من أراد أن ينظر إلى مراء فلينظر إلي وقال محمد بن المبارك الصوري أظهر السمت بالليل فإنه أشرف من سمتك بالنهار لأن السمت بالنهار للمخلوقين وسمت الليل لرب العالمين وقال أبو سليمان التوقي عن العمل أشد من العمل وقال ابن المبارك إن كان الرجل ليطوف بالبيت وهو بخراسان فقيل له وكيف ذاك قال يحب أن يذكر أنه مجاور بمكة وقال إبراهيم بن أدهم ما صدق الله من أراد أن يشتهر]

Ve dahi Mālik b. Dīnār demiş ki "Kurrā üç kısmdır ki bir kısmı Rahmān'ın kurrāsıdır ve dīger kısmı dünyānın kurrāsıdır ve üçüncü kısmı mülūkun kurrāsıdırlar. Ve Muhammed b. Vāsiᶜ, Rahmān'ın kurrāsındandır." ve Fudayl demiş ki "Kim ki riyākārı görmek isterse bana baksın!" Bu hazm-ı nefs içindir ki riyākārlıktan kurtulmak pek çok güç ve düşvārdır ki kendi nefsini daha ondan kurtaramamıştır demek olur. Ve Muhammed b. el-Mübārek es-Sūrī demiş ki "Semtin sıfatını sen leylen izhār eyle, zīrā ki nehārının semtinden daha ziyāde eşreftir, çünkü nehārda olan semt mahlūkīn içindir ve gecede olan semt rabbü'l-ᶜālemīn içindir." Yaᶜnī āsār-ı tāᶜāt u ᶜibādātı gösterme kimseye ki ᶜalāmet-i züll ü huşūᶜ ve eser-i havf u haşyet ü huzūᶜ ve emāre-i hüzn ü gussayı gündüzlerde izhār etme, onları gecelerde izhār eyle ki onları bir kimse görmeye tā ki riyā āfetinden vāreste olasın. Ve Ebū Süleymān demiş ki "ᶜAmelden tevakkī etmek ᶜamelden eşedddir." Ve İbnu'l-Mübārek demiş ki "Eger bir kimse Horāsān'da iken beyt-i mürekkeme tavāf eylerse ve nicedir diye onu ondan suʾāl olunursa Mekke'de mücāvir olduğu bilinip zikr olunmaklığını sever." Ve İbrāhīm b. Edhem demiş ki "Şöhrete hāhişger olan kimse Allāhu taᶜālāya sıdk etmemiştir" ki ᶜibādeti hālis değildir demek olur.

Beyānu Hakīkati'r-Riyā ve Mā-Yurāʾā Bihi

[بيان حقيقة الرياء وما يراءى به]

[اعلم أن الرياء مشتق من الرؤية والسمعة مشتقة من السماع وإنما الرياء أصله طلب المنزلة في قلوب الناس بإيرائهم خصال الخير إلا أن الجاه والمنزلة تطلب في القلب بأعمال سوى العبادات وتطلب بالعبادات واسم الرياء مخصوص بحكم العادة بطلب المنزلة في القلوب بالعبادة وإظهارها فحد الرياء هو إرادة العباد بطاعة الله فالمرائي هو العابد والمراءى هو الناس المطلوب رؤيتهم بطلب [153] المنزلة في قلوبهم والمراءى به هو الخصال التي قصد المرائي إظهارها والرياء هو قصده إظهار ذلك والمراءى به كثير وتجمعه خمسة أقسام وهي مجامع ما يتزين به العبد للناس وهو البدن والزي والقول والعمل والأتباع والأشياء الخارجة وكذلك أهل الدنيا يراءون بهذه الأسباب الخمسة إلا أن طلب الجاه وقصد الرياء بأعمال ليست من جملة الطاعات أهون من الرياء بالطاعات]

Ve hakīkat-i riyā ve onunla mürāʾāt olunan umūrun beyānı ise o dahi bu mebhastır. Şöylece bil ki riyā "ruʾyet"ten müştakktır ve sümʿa dahi "semāʿ"dan müştaktır. Ve riyānın aslı ancak nāsa hısāl-i hayr irāʾesiyle onların kulūblarında menziletin talebidir velākin cāh ve menzilet ʿibādātın gayrısıyla yaʿnī dīger bir aʿmāl ile ve dahi ʿibādāt ile kulūbda taleb olunur. Ve bi-hükmi'l-ʿāde riyānın ismi ʿibādāt ile kulūbda menziletin talebine mahsūstur yaʿnī ism-i riyā ancak ʿibādāt ile olan taleb-i menzilete muhtass olmuştur ki ʿādet-i nās onu o talebe tahsīs etmiştir, yaʿnī menzilet husūlü için ʿibādātı nāsa izhār eder ve böyle olunca riyānın haddi odur ki Allāh'ın tāʿātı ile ʿibādı irādet etmektir ve bināen ʿaleyh "mürāī" ʿābid olan kimsedir ve "mürāā" rüʾyetle kalblerinde husūl-i menzilet maksūd ve matlūb olan halktır ve "el-mürāā bih" izhārlarını mürāī kasd ettiği hısāllerdir ve "riyā" onların izhāra olan kasdlarıdır. Ve mürāā bih olan umūr çoktur, onları beş kısm cemʿ eder ve o aksām nās için onların mütezeyyin bulunduğu mevāddın mecāmiʿidirler ki beden ve kılık ve ʿamel ve kavl ve etbāʿ ve eşyā-i häricedir ve kezālik ehl-i dünyā işbu esbāb-ı hamse ile mürāʾāt ederler ki beden ve ziyy ve kavl ve ʿamel ve etbāʿ ve eşyādır velākin cümle-i tāʿāttan olmayan aʿmāl ile

taleb-i cāh ve kasd-ı riyā tāᶜāt u ᶜibādāt ile olan taleb-i cāh ve kasd-ı menzilet ve riyādān ehvendir.

[القسم الأول الرياء في الدين بالبدن وذلك بإظهار النحول والصفار ليوهم بذلك شدة الاجتهاد وعظم الحزن على أمر الدين وغلبة خوف الآخرة وليدل بالنحول على قلة الأكل وبالصفار على سهر الليل وكثرة الاجتهاد وعظم الحزن على الدين وكذلك يرائي بتشعيث الشعر ليدل به على استغراق الهم بالدين وعدم التفرغ لتسريح الشعر وهذه الأسباب مهما ظهرت استدل الناس بها على هذه الأمور فارتاحت النفس لمعرفتهم فلذلك تدعوه النفس إلى إظهارها لنيل تلك الراحة ويقرب من هذا خفض الصوت وإغارة العينين وذبول الشفتين ليستدل بذلك على أنه مواظب على الصوم وأن وقار الشرع هو الذي خفض من صوته أو ضعف الجوع هو الذي ضعف من قوته وعن هذا قال المسيح عليه السلام إذا صام أحدكم فليدهن رأسه ويرجل شعره ويكحل عينيه وكذلك روي عن أبي هريرة وذلك كله لما يخاف عليه من نزغ الشيطان بالرياء ولذلك قال ابن مسعود أصبحوا صياماً مدهنين فهذه مراءاة أهل الدين بالبدن فأما أهل الدنيا فيراءون بإظهار السمن وصفاء اللون واعتدال القامة وحسن الوجه ونظافة البدن وقوة الأعضاء وتناسبها]

Ve birinci kısm ki dīnde beden ile olan riyādır, o dahi bedende iz-hār-ı hezl ü nühūl yaᶜnī arıklık göstermek ve yüz sarılığı irāᵓe etmek hālleridir tā ki onunla şiddet-i ictihād ve emr-i dīne ᶜizam-ı hüznü ve āhiret havfının galebesi ᶜālime īhām ede ki arıklık ve nühūl ile kıllet-i ekl üzerine delālet oluna ve yüz sarılığı uykusuzluk ve seher-i leyl ve kesret-i ictihād ve dīne ᶜizam-ı hüznüne delālet ede. Ve kezālik teşᶜīs-i şaᶜr ile mürāᵓāt eder tā ki dīn için istigrāk hemmi üzerine delīl ola ki saçının taramasına boş vakti olmadığına delālet eyleye. Ve kaçan ki bir ādemden işbu esbāb zāhir olur, halk onunla bu umūra istidlāl ederler ve nāsın maᶜrifetine nefsi müsterīh olur ve onun için izhārına nefs onu daᶜvet eder tā ki o rāhat ve āsāyişe nāil ola. Ve hafz-ı savt dahi bundan yakındır ve kezālik göz çukurluğu ve dudaklarının fersūdeliği o kabīl-dendir ki bunlarla sıyām üzerine muvāzabet ettiğine istidlāl oluna. Ve şerᶜin vakārı sanki savtından hafz ettiği sestir veyāhūd açlık zebūnlu-ğudur ki onun kuvvetini zebūn etmiş ve bundan dolayı Mesīh ᶜaley-hi's-selām buyurmuş ki "Sizin biriniz oruç tutarsa başına yağ sürsün ve

saçını tarasın ve gözlerine sürmeyi çeksin." Ve Ebū Hüreyre'nin üzerine dahi böylece rivāyet olunmuştur. Ve bu tedābīrin kāffesi riyā ile nezg-ı şeytān korkusundandır ve onun için ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd demiş ki "Sıyām ile sabāh edeceğiniz hālde medhūn olarak sabāh ediniz." İşte ehl-i dīnin beden ile olan mürāᵓātları bunlardır. Ammā ehl-i dünyānın beden ile olan mürāᵓātları semizliğin izhārı ve levnin safāsı ve boyun doğruluk ve yüzün güzelliği ve bedenin pāklığı ve aᶜzānın kuvvet ve tenāsübleriyledir.

[الثاني الرياء بالهيئة والزي أما الهيئة فبتشعيث شعر الرأس وحلق الشارب وإطراق الرأس في المشي والهدوء فِي الحركة وإبقاء أثر السجود على الوجه وغلظ الثياب ولبس الصوف وتشميرها إلى قريب من الساق وتقصير الأكمام وترك تنظيف الثوب وتركه مخرقاً كل ذلك يرائي به ليظهر من نفسه أنه متبع للسنة فيه ومقتد فيه بعباد الله الصالحين ومن ذلك لبس المرقعة والصلاة على السجادة ولبس الثياب الزرق تشبها بالصوفية مع الإفلاس من حقائق التصوف في الباطن ومنه التقنع بالإزار فوق العمامة وإسبال الرداء على العينين ليرى به أنه قد انتهى تقشفه إلى الحذر من غبار الطريق ولتنصرف إليه الأعين بسبب تميزه بتلك العلامة ومنه الدراعة والطيلسان يَلْبَسُهُ مَنْ هُوَ خَالٍ عَنِ الْعِلْمِ لِيُوهِمَ أَنَّهُ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ]

Ve ikinci kısmı ise ki ziyy ve kılık ve heyᵓet ile olan riyākārlıktır, o dahi şaᶜr-ı reᵓsin teşᶜīsi yaᶜnī saç taraması ve ona yağ sürmesi [154] ki onu dağınık ve perākende bırakmak ve bıyıkları tıraş edip kazmak ve yürümekte başını eğip ser-fürū durmak ve harekette yavaş olmak ve yüz üstüne sücūdun eserini bırakmak ve kaba ve galīz urbayı giymek ve peşmīne-pūş olmak ve dizine yakın eteklerini kaldırmak ve kollarını kısa etmek ve nezāfet-i siyābı terk etmek yaᶜnī kirli cāmeyi giyip onu yırtmak ve delikli bırakmak gibi ahvāl ile riyā etmektir ki bunların kāffesinde sünnet-i seniyyeye tābiᶜ ve sulehāya muktedā olduğunu gösterip nefsinden ᶜalāim-i ᶜibādet ü tāᶜātı izhārıyla halka riyākārlık eder. Ve yamalı delak ve hırkayı giymek ve seccāde üzerine namāz kılmak ve māvī cāmeyi giyip bātında hakāyık-ı tasavvuftan müflis olduğu hālde gürūh-ı sūfiyyeye zātını benzetmek ve fevka'l-ᶜimāme izārı örtüp kınāᶜ kullanmak ve gözleri üstüne ridānın kenārını salıvermek efᶜāli bu kısmdandır

yaᶜnī ziyy ve heyᵓet ile olan riyākārlıktandır ki bu gibi efᶜāl ile gösterir ki onun tekaşşüf ve şiddet-i ᶜayşı gubār-ı tarīkten hazer etmeğe kadar varıp müntehī olmuştur tā ki dīde-i halk bu ᶜalāmāt ile olan imtiyāzından dolayı ona munsarif ola. Ve ehl-i ᶜilm ü ᶜirfāndan olmadığı hālde ehl-i ᶜilme mahsūs olan libās ki ferāce ve taylasān gibi siyābı giyip ᶜaleme ehl-i ᶜilmden olduğunu īmā ve īhām etmek dahi bu kabīldendir. "Taylasān" ᶜinde'l-ᶜArab maᶜrūf bir sevbdir ve ᶜinde'l-baᶜz kış eyyāmında libās olunan sevbdir ki fi'l-gālib onu ehl-i ᶜilm ü ᶜirfān giyerler.

[وَالْمُرَاؤونَ بِالزِّيِّ عَلَى طبقات فمنهم من يطلب المنزلة عند أهل الصلاح بإظهار الزهد فيلبس الثياب المخرقة الوسخة القصيرة الغليظة ليرائي بغلظها ووسخها وقصرها وتخرقها أنه غير مكترث بالدنيا ولو كلف أن يلبس ثوباً وسطاً نظيفاً مما كان السلف يلبسه لكان عنده بمنزلة الذبح وذلك لخوفه أن يقول الناس قد بدا له من الزهد ورجع عن تلك الطريقة ورغب في الدنيا وطبقة أخرى يطلبون القبول عند أهل الصلاح وعند أهل الدنيا من الملوك والوزراء والتجار ولو لبسوا الثياب الفاخرة ردهم القراء ولو لبسوا الثياب المخرقة البذلة ازدرتهم أعين الملوك والأغنياء فهم يريدون الجمع بين قبول أهل الدين والدنيا فلذلك يطلبون الأصواف الدقيقة والأكسية الرقيقة والمرقعات المصبوغة والفوط الرفيعة فيلبسونها ولعل قيمة ثوب أحدهم قيمة ثوب احد الأغنياء ولونه وهيأته لون ثياب الصلحاء فيلتمسون القبول عند الفريقين وهؤلاء إن كلفوا لبس ثوب خشن أو وسخ لكان عندهم كالذبح خوفاً من السقوط من أعين الملوك والأغنياء ولو كلفوا لبس الديبقى والكتان الدقيق الأبيض والمقصب المعلم وإن كانت قيمته دون قيمة ثيابهم لعظم ذلك عليهم خوفاً من أن يقول أهل الصلاح قد رغبوا في زي أهل الدنيا وكل طبقة منهم رأى منزلته في زي مخصوص فيثقل عليه الانتقال إلى ما دونه أو إلى ما فوقه وإن كان مباحاً خيفة من المذمة]

Ve ziyy ile riyākārlık edenler muhtelif tabakalar üzerine bulunurlar ki baᶜzıları ehl-i salāh katında izhār-ı zühd ile menzileti taleb eder, dağınık ve yırtık ve delikli ve muhrak ve kirli ve kūtāh ve kısa ve kaba libāsı giyerler tā ki onların kabalık ve kiri ve kısalık ve yırtığıyla göstere ki kendisi dünyāya mükteris ve mübālī ve kaygılı değildir. Ve eger orta ve nazīf ve onu selef-i sālihīn giymiş bir sevb gibi pāk cāme giymesiyle teklīf olunmuş olsa onun ᶜindinde boğazlamak menzilesinde olurdu, çünkü korkar ki onun hakkında halk derler ki "Bu ādem zühdden vazgeçip başka bir

efkār ona zuhūr etmiş ve o tarīkatten dönüp dünyāya rāgıb olmuştur." Ve dīger tabaka ki ehl-i salāh katında ve ehl-i dünyā ʿindinde yaʿnī mülūk ve vüzerā ve tüccār yanlarında kabūlü taleb ederler ve tarafeynin kalblerinde menzile ve cāhları olmak isterler. Eger ehl-i servet ü sāmān gibi bir libās ve siyāb-ı fāhireyi giymiş olsalar korkarlar ki onları kurrā tāifesi redd edip ondan teveccüh ve meyl-i kalbleri zāil olur ve eger yırtık ve köhne ve palas bir elbise-i dūniyye giyerlerse dīde-i mülūk u agniyā onları izdirā ve tahkīr eyler de onları hor ve hakīr tutarlar hālbuki onlar kabūl-i ehl-i dīn ü dünyā beyninde cemʿ etmek isterler ki onun için asvāf-ı dakīka ve eksiye-i rakīkayı taleb ederler ve mürakkaʿat-ı masbūga ve fūtahā-i refīʿa giyerler ve ola ki her birinin kıymet-i sevbi ahad-ı agniyānın kıymet-i sevbine muʿādil gelir ve onun renk ve heyʾet ve kılığı siyāb-ı sulehānın renk ve sūretinde olur ve bununla ferīkaynın ʿindinde kabūlü iltimās ederler ve bunlar iri ve kaba ve kirli bir cāmenin giymesi ile teklīf olunmuş olsalar onlar da boğazlamak gibi olur, çünkü dīde-i mülūk u agniyādan düşüp sukūtlarından korkarlar ve eger dībkī ve yufka ak keten bezi ve sürmeli ve ʿalemli bir sevbin libāsı ile teklīf olunmuş olsalar velev ki bu elbise ve siyābın kıymeti giydikleri urbanın kıymetlerinden dūn ve noksān olur yine o teklīfin kabūlü onlara ʿazīm ve ağır gelirdi, çünkü korkarlar ki hakklarında ehl-i salāh derler ki "Bunlar ehl-i dünyānın ziyy ve kılıklarına ragbet etmişlere!" Ve onlardan hüsn-i zannları ve teveccüh ve kabūlleri zāil olur. Ve her bir fırka kendi menziletlerini bir ziyy-i mahsūsta görüp o ziyyden dīger bir ziyye intikālleri kendiye ağır ve girān olur, ister o ziyy onların ziyyleri mā-dūnu olsun ister de onların ziyyleri mā-fevki olsun ki o tebdīl-i ziyy onlara katl ve iʿdām menzilesinde görünür de tebdīlini istemezler tā ki ümīdvār oldukta menzilet ve kabūl onlardan geçip fāit olmaya velev ki müntakil olacakları ziyy mübāhtan ola. Ve şol kerāhetleri mezemmetin korkusundandır ve havf-ı mezemmet havf-ı sukūt-ı cāh u menziletten mütevellid olur, zīrā onunla kasd-ı dünyevīleri mefkūd ve nāyāb olur İşte ehl-i dīnin ziyy ile olan riyākārlıları bu gibi şeylerledir.

[وأما أهل الدنيا فمراءاتهم بالثياب النفيسة والمراكب الرفيعة وأنواع التوسع والتجمل في الملبس والمسكن وأثاث البيت وفره الخيول وبالثياب المصبغة

والطيالسة النفيسة وذلك [155] ظاهر بين الناس فإنهم يلبسون في بيوتهم الثياب الخشنة ويشتد عليهم لو برزوا للناس على تلك الهيئة ما لم يبالغوا في الزينة]

Ve ehl-i dünyānın ziyy ile olan riyākārlıkları ise onlar elbise-i nefīse ile mürāᵓāt ederler ve dahi merākib-i refīa ve envāᶜ-ı tevessuᶜ u tecemmül ile riyākārlık ederler ki melbes ve mesken ve esās-ı hāne ve fereh-i hayl ve elbise-i masbūga ve tayālis-i nefīse ile mürāᵓāt ederler ve beyne'n-nās bu zāhirdir, zīrā ki hānelerinde kaba ve perk urbayı giyerler de o heyᵓet ile halka bürūz ve zuhūrları nefslerine girān ve güç olur, mādām ki zīnette mübālaga etmemişler.

[الثالث الرياء بالقول ورياء أهل الدين بالوعظ والتذكير والنطق بالحكمة وحفظ الأخبار والآثار لأجل الاستعمال في المحاورة وإظهارا لغزارة العلم ودلالة على شدة العناية بأحوال السلف الصالحين وتحريك الشفتين بالذكر في محضر الناس والأمر بالمعروف والنهي عن المنكر بمشهد الخلق وإظهار الغضب للمنكرات وإظهار الأسف على مقارفة الناس للمعاصي وتضعيف الصوت في الكلام وترقيق الصوت بقراءة القرآن ليدل بذلك على الخوف والحزن وادعاء حفظ الحديث ولقاء الشيوخ والدق على من يروي الحديث ببيان خلل في لفظه ليعرف أنه بصير بالأحاديث والمبادرة إلى أن الحديث صحيح أو غير صحيح لإظهار الفضل فيه والمجادلة على قصد إفحام الخصم ليظهر للناس قوته علم الدين والرياء بالقول كثير وأنواعه لا تنحصر وأما أهل الدنيا فمراءاتهم بالقول بحفظ الأشعار والأمثال والتفاصح في العبارات وحفظ النحو الغريب للأغراب على أهل الفضل وإظهار التودد إلى الناس لاستمالة القلوب]

Ve üçüncü kısm ki kavl ile olan riyākārlıktır, o dahi ehl-i dīnin vaᶜz ve tezkīr ile olan mürāᶜatlarıdır ki hikmetle nutk etmek ve gazāret-i ᶜilmin izhārı için muhāverede istiᶜmāl etmek üzere ahbār ve āsārı hıfz eylemek ve mecālise onu nesr etmek ve vaᶜz ve pendi ecr etmekle olur, çünkü selef-i sālihīn ahvāline olan ᶜināyetin şiddetine delālet eder ve dahi mahzar-ı nāsta dudakları zikr ile depretmek ve halkın meşhedinde maᶜrūf ile emr ve münkerden nehy ve münkerāta gazabı izhār etmek ve meᶜāsīye nāsın müfārakası üzerine izhār-ı esef edip kelāmda tazᶜīf-i savt ve kırāᵓet-i Kurᵓān ile terkīk-i savt eylemek dahi bu kabīldendir tā ki onunla havf ve hüzn ve takvāya delālet ede. Ve hıfz-ı hadīs id-

diāsı ve likā-i şüyūh iddiᶜāsı ve hadīsi rivāyet edenin üzerine lafzında bir halelin beyānı ile taᶜyīb ve dakk etmek dahi bu kısmdandır tā ki ehādīste basīr ve nakkād olduğuna delālet eyleye. Ve dahi kırāᵓet olunan hadīs sahīh veyā gayr-ı sahīh olduğuna mübāderet ve müsāraᶜatı o kabīldendir tā ki fazlı zāhir ola ve ᶜilm-i dīnde kuvvetini izhār etmek için ifhām-ı hasm kasdıyla mücādele eylemek dahi bu kısmdandır yaᶜnī kavl ile olan mürāᵓāttandır. Mā-hasal kavl ile olan riyākārlık pek çoktur, envāᶜı münhasır olamaz. Ve ehl-i dünyā kavl ile olan mürāᶜatları ise o dahi hıfz-ı eşᶜār u emsāl ve ᶜibārelerde tefāsuh ve nahv-ı garīb hıfzı ve bu gibi akvāl-i hasīne ile olur tā ki bunlarla ehl-i fazl üzerine igrāb edip de kulūblarının istimālesi için nāsa onun teveddüdünü izhār ede.

[الرابع الرياء بالعمل كمراءاة المصلي بطول القيام ومد الظهر وطول السجود والركوع وإطراق الرأس وترك الالتفات وإظهار الهدوء والسكون وتسوية القدمين واليدين وكذلك بالصوم والغزو والحج وبالصدقة وبإطعام الطعام وبالإخبات في المشي عند اللقاء كإرخاء الجفون وتنكيس الرأس والوقار في الكلام حتى إن المرائي قد يسرع في المشي إلى حاجاته فإذا اطلع عليه أحد من أهل الدين رجع إلى الوقار وإطراق الرأس خوفاً من أن ينسبه إلى العجلة وقلة الوقار فإن غاب الرجل عاد إلى عجلته فإذا رآه عاد إلى خشوعه ولم يحضره ذكر الله حتى يكون يجدد الخشوع له بل هو لإطلاع إنسان عليه يخشى أن لا يعتقد فيه أنه من العباد والصلحاء ومنهم من إذا سمع هذا استحيا من أن تخالف مشيته في الخلوة مشيته بمرأى من الناس فيكلف نفسه المشية الحسنة في الخلوة حتى إذا رآه الناس لم يفتقر إلى التغيير ويظن أنه يتخلص به عن الرياء وقد تضاعف به رياؤه فإنه صار في خلوته أيضاً مرائياً فإنه إنما يحسن مشيته في الخلوة ليكون كذلك في الملأ لا لخوف من الله وحياء منه وأما أهل الدنيا فمراءاتهم بالتبختر والاختيال وتحريك اليدين وتقريب الخطا والأخذ بأطراف الذيل وإرادة العطفين ليدلوا بذلك على الجاه والحشمة]

Ve dördüncü kısmı ki ᶜamel ile olan riyādır, o dahi musallīnin tatvīl-i kıyām ve medd-i zahr ve tatvīl-i sücūd u rükūᶜ ve tatrīk-i reᵓsi ve terk-i iltifāt ve izhār-ı hüdūᵓ u sükūn ve tesviye-i kademeyn ü yedeyn gibi ve kezālik sıyām ve gazā ve hacc etmek ve itᶜām-ı taᶜām ve tasadduk gibi ve dahi ᶜinde'l-likā ihbāt-ı meşy gibi, meselā irhā-i cüfūn ve tenkīs-i reᵓs ve söyleyişte vakār etmek gibi hattā mürāī olan ādem hācetine giderken

sürᶜātle yürür ve eger ehl-i dīnden bir kimse ona muttaliᶜ olduysa vakāra döner de başını aşağıya salıp ser-fürūluk eder ki onu ᶜaceleye ve kıllet-i vakāra nisbet etmekten havfıyla o vakār ve sükūnet ve huşūᶜa ᶜavdet eder ve o ādem eger gāyib olup giderse kezālik ᶜacelesine rücūᶜ eder ve bir dahi eger ona rāst gelip görürse yine bir dahi huşūᶜ ve huzūᶜuna ᶜavdet eyler ve o hāllerde ona zikrullāh hāzır olmamış ki ona huşūᶜu tecdīd ede, ancak bir insān ıttılāᶜı için olmuş olur ki ondan havf eder ki onu ᶜabede ve sulehādan iᶜtikād etmez olur. Ve onların baᶜzısı bunu işte artık halvette olan yürüyüşü nazar-ı halkta olan yürüyüşüne muhālif olmaktan utanıp da halvette iken nefsine güzel yürüyüşü teklīf eder tā ki halk onu gördükleri vaktlerde kendisi tagyīr-i meşye müftekır olmaya ve bununla zann eder ki riyādan kurtulmuştur ve bununla riyādan mütehallıs olur, hālbuki bu reviş ve tekellüfte onun riyāsı müttezāᶜif olup kat-ender-kat olmuştur ki halvetinde dahi mürāī olmuştur, zīrā ki tenhālık ve halvette olan [156] güzel yürüyüşü ancak meleᵓ-i nās içinde güzel yürümek kasdıyladır, Allāhu taᶜālādan bir havf ve hayā için değildir ve bu sūrette sırr ve cehren mürāī olmuş olur. Ve ehl-i dünyānın ᶜamel ile olan mürāᵓātları sallanmak ve tekebbürlenmek ve el sallamak ve adımları yaklaştırmak ve dāmeni tutmak ve ridānın iki ucunu çevirmek efᶜāli iledir tā ki bu aᶜmāl ile cāh ve haşmete delālet hāsıl ola.

[الخامس المراءاة بالأصحاب والزائرين والمخالطين كالذي يتكلف أن يستزير عالما من العلماء ليقال إن فلانا قد زار فلانا أو عابدا من العباد ليقال إن أهل الدين يتبركون بزيارته ويترددون إليه أو ملكا من الملوك أو عاملا من عمال السلطان ليقال إنهم يتبركون به لعظم رتبته في الدين وكالذي يكثر ذكر الشيوخ ليرى أنه لقي شيوخا كثيرة واستفاد منهم فيباهي بشيوخه ومباهاته ومراءاته تشرشح منه عند مخاصمته فيقول لغيره من لقيت من الشيوخ وأنا قد لقيت فلاناً وفلاناً ودرت البلاد وخدمت الشيوخ وما يجري مجراه]

Ve beşinci kısmı o dahi züvvār ve muhālit ve ashāb ile olan mürāᶜat idi ki ᶜulemādan bir ᶜālimin istizāresi gibi tā ki denile ki fülānca ᶜālim fülānca ādemi ziyāret etmiş veyāhūd ᶜibāddan bir ᶜābidin istizāresi gibi tā ki denile ki ehl-i dīn ona tereddüd edip onun ziyāretleriyle teberrük ederler veyā mülūktan bir melikin istizāresi gibi veyā ᶜummāl-i sultān-

dan bir ᶜāmilin istizāresi gibi tā ki denile ki dīnde ᶜizam-ı rütbesinden mülūk ve ᶜummāl onunla teberrük eylerler ve dahi zikr-i şüyūhu teksīr eden ādem gibi tā ki halka gösterir ki kendisi çok şeyhleri görüp onlardan istifāde etmiş ve hemīşe şüyūhu ile mübāhāt eder ve dīgeriyle muhāsamesi esnāsında onun mürāᶜat ve mübāhātı ondan mütereşşih olup der ki sen meşāyıhtan kimi gördün, ben fülān ve fülān ādem gördüm ve onlarla bilādı gezip devr ettim ve ben şüyūha hizmet etmişim ve bu gibi cārī olan mecārīde sülūk edip tefāhur eyler.

[فهذه مجامع ما يرائي به المراءون وكلهم يطلبون بذلك الجاه والمنزلة في قلوب العباد ومنهم من يقنع بحسن الاعتقادات فيه فكم من راهب انزوى إلى ديره سنين كثيرة وكم من عابد اعتزل إلى قلة جبل مدة مديدة وإنما خبأته من حيث علمه بقيام جاهه في قلوب الخلق ولو عرف أنهم نسبوه إلى جريمة في ديره أو صومعته لتشوش قلبه ولم يقنع بعلم الله ببراءة ساحته بل يشتد لذلك غمه ويسعى بكل حيلة في إزالة ذلك من قلوبهم مع أنه قد قطع طمعه من أموالهم ولكنه يحب مجرد الجاه فإنه لذيذ كما ذكرناه في أسبابه فإنه نوع قدرة وكمال في الحال وإن كان سريع الزوال لا يغتر به إلا الجهال ولكن أكثر الناس جهال]

İşte riyākārlar onunla mürāī bulundukları mecāmiᶜ-i riyā bunlardır ve kāffesi kulūb-i ᶜibādda onunla menzilet ve cāhlarını isterler ve baᶜzıları yalnız halkın hüsn-i iᶜtikādlarıyla kanāᶜat eder. Nice rāhibler vardır ki kendi deyrinde sinīn-i kesīrede münzevī ve kūşe-nişīn olmuş ve nice ᶜābid ādemler var ki savmaᶜalarında bir dağ tepesinde müddet-i medīde muᶜtezil olmuştur ve o gizlenmesi ancak kulūb-i halkta kıyām-ı cāhına hāsıl olan ᶜilm ve āgāhlığı haysiyyetiyledir. Bilmiş olsa ki deyr ve savmaᶜasında onlar onu bir cürm ve kusūra nisbet ederler, kalbi onunla müşevveş olurdu ve Allāhu taᶜālānın berāzet sāhasına olan ᶜilm ile kanāᶜat eylemezdi belki onun için gammı müştedd olup kulūblarından izālesi için her bir hīle ve vesīle ile saᶜy eylerdi, maᶜa-hāzā kendisi emvāllerinden tamaᶜını katᶜ etmiştir velākin cāhın muhabbet-i mücerredesi içindir, zīrā esbāb-ı cāhta zikr ü beyān ettiğimiz vech üzere cāh lezīzdir ki fi'l-hāl bir nevᶜ kudret ve kemāldir velev ki serīᶜü'z-zevāl olup gürūh ve cehele ve nādānāndan gayrı dīger bir bir kimse onunla mugterr olmaz, ammā ekser-i nās cehele ve nādānāndır.

[ومن المرائين من لا يقنع بقيام منزلته بل يلتمس من ذلك إطلاق اللسان بالثناء والحمد ومنهم من يريد انتشار الصيت في البلاد لتكثر الرحلة إليه ومنهم من يريد الاشتهار عند الملوك لتقبل شفاعته وتنجز الحوائج على يده فيقوم له بذلك جاه عند العامة ومنهم من يقصد التوصل بذلك إلى جمع حطام وكسب مال ولو من الأوقاف وأموال اليتامى وغير ذلك من الحرام وهؤلاء شر طبقات المرائين الذين يراءون بالأسباب التي ذكرناها فهذه حقيقة الرياء وما به يقع الرياء]

Ve riyākārāndan birtakım ādemler için bilād ve medāyinde intişār-ı sīt ü iştihārı ister ve kimi mülūk katında şefāᶜatı makbūl olup onunla eli üzerine havāyic-i nāsın incāzıyla ᶜinde'l-ᶜāmme bununla dahi dīger bir mertebe kadr ü cāhı olmak için mülūk ᶜindinde iştihārı murād eder ve kimi bununla cemᶜ-i hutām ve kesb-i māla mütevassıl olmak kasd eder velev ki onunla kazanacak māl-ı evkāftan ve emvāl-i eytāmdan ve dīger bir māl-ı harāmdan olsun ve onlar bu zikr ettiğimiz esbāb ile mürāᵓāt eden riyākārların eşerr-i tabakātıdırlar. İşte hakīkat-i riyā budur ve onunla riyā vākiᶜ olan umūr dahi bunlardır.

[فإن قلت فالرياء حرام أو مكروه أو مباح أو فيه تفصيل فأقول فيه تفصيل فإن الرياء هو طلب الجاه وهو إما أن يكون بالعبادات أو بغير العبادات فإن كان بغير العبادات فهو كطلب المال فلا يحرم من حيث إنه طلب منزلة في قلوب العباد ولكن كما يمكن كسب المال بتلبيسات وأسباب محظورات فكذلك الجاه وكما أن كسب قليل من المال هو ما يحتاج إليه الإنسان محمود فكسب قليل من الجاه وهو ما يسلم به عن [157] الآفات أيضاً محمود وهو الذي طلبه يوسف عليه السلام حيث قال ﴿إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ﴾ وكما أن المال فيه سم ناقع ودرياق نافع فكذلك الجاه وكما أن كثير المال يلهى ويطفى وينسي ذكر الله والدار الآخرة فكذلك كثير الجاه بل أشد وفتنة الجاه أعظم من فتنة المال]

Ve eger sen suᵓāl edip riyā harām mıdır veyāhūd mekrūh mudur veyā mübāh mıdır veyāhūd onda tafsīl vardır der isen ben dahi buna cevāben derim ki bunda bir tafsīl vardır, zīrā ki riyā cāhın talebidir ve o taleb yā ᶜibādāt ile olur veyāhūd gayr-ı ᶜibādāt ile olur. Ve eger gayr-ı ᶜibādāt ile olursa onun talebi mālın talebi gibidir ki kulūbda taleb-i menzilet olduğu haysiyyetle harām olmaz velākin mālın kesbi telbīsāt ve

esbāb-ı mahzūre ile mümkin olduğu gibi cāhın iktisābı dahi böylecedir ve nevᶜ-i insān ona muhtāc bulunduğu māl-ı kalīlin iktisābı mahmūd olduğu gibi cāhın dahi onunla āfāttan sālim olacağı cāh-ı kalīlin kesbi mahmūd olur ki Yūsuf ᶜaleyhi's-selām ﴿إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ﴾[258] dediği kelām ile vākiᶜ olan talebi gibi. Ve mālda semm-i kātil ve tiryāk-ı nāfiᶜ olduğu gibi cāhta dahi semm-i nākıᶜ ve tiryāk-ı nāfiᶜ vardır ve mālın kesreti ilhāᵓ ve itgāᵓ edip zikrullāhı ve zikr-i āhireti ferāmūş ve insāᵓ ettiği gibi cāh dahi böylecedir belki ilhāᵓ ve itgāᵓ ve insāsı daha ziyāde eşeddir ki cāhın fitnesi mālın fitnesinden aᶜzamdır.

[وكما أنا لا نقول تملك المال الكثير حرام فلا نقول أيضاً تملك القلوب الكثيرة حرام إلا إذا حملته كثرة المال وكثرة الجاه على مباشرة ما لا يجوز نعم انصراف الهم إلى سعة الجاه مبدأ الشرور كانصراف الهم إلى كثرة المال ولا يقدر محب الجاه والمال على ترك معاصي القلب واللسان وغيرها وأما سعة الجاه من غير حرص منك على طلبه ومن غير اغتمام بزواله إن زال فلا ضرر فيه فلا جاه أوسع من جاه ورسول الله صلى الله عليه وسلم وجاه الخلفاء الراشدين ومن بعدهم من علماء الدين ولكن انصراف الهم إلى طلب الجاه نقصان في الدين ولا يوصف بالتحريم فعلى هذا نقول تحسين الثوب الذي يلبسه الإنسان عند الخروج إلى الناس مراءاة وهو ليس بحرام لأنه ليس رياء بالعبادة بل بالدنيا وقس على هذا كل ما تجمل للناس وتزين لهم والدليل عليه ما روي عن عائشة رضي الله عنها أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أراد أن يخرج يوماً إلى الصحابة فكان ينظر في جب الماء ويسوي عمامته وشعره فقالت أو تفعل ذلك يا رسول الله قال "نَعَمْ إِنَّ اللهَ تَعَالَى يُحِبُّ مِنَ الْعَبْدِ أَنْ يَتَزَيَّنَ لِإِخْوَانِهِ إِذَا خَرَجَ إِلَيْهِمْ" نعم هذا كان من رسول الله صلى الله عليه وسلم عبادة لأنه كان مأموراً بدعوة الخلق وترغيبهم في الاتباع واستمالة قلوبهم ولو سقط من أعينهم لم يرغبوا في اتباعه فكان يجب عليه أن يظهر لهم محاسن أحواله لئلا تزدريه أعينهم فإن أعين عوام الخلق تمتد إلى الظواهر دون السرائر فكان ذلك قصد رسول الله صلى الله عليه وسلم ولكن لو قصد قاصد به أن يحسن نفسه في أعينهم حذراً من ذمهم ولومهم واسترواحاً إلى توقيرهم واحترامهم كان قد قصد أمراً مباحاً إذ للإنسان أن يحترز من ألم المذمة ويطلب راحة الأنس بالإخوان ومهما استثقلوه واستقذروه لم يأنس بهم]

---

258 Yūsuf, 12/55.

Ve māl-ı kesīrin temellüküne harām demediğimiz gibi kulūb-i kesīrenin temellüküne dahi harām demeyiz meger ki kesret-i māl ve kesret-i cāh cāiz olmayan nesnenin mübāşeretine onu haml eder. Evet siᶜat-i cāha hemmin insırāfı mebdeᵓ-i şürūrdur, kesret-i māla insırāfı gibidir. Ve muhibb-i cāh u māl meᶜāsī-i kalbin terkine muktedir olamaz belki meᶜāsī-i lisān ü cevārihin terkine dahi muktedir olamaz, ammā talebine senden hırs olunmaksızın ve zāil olursa zevāliyle gamm etmeksizin hāsıl olan siᶜat-i cāhta bir zarar yoktur. Resūl-i kibriyā ve hulefā-i rāşidīn ve onlardan sonra gelen ᶜulemā-ı dīnin cāhlarından evsaᶜ bir cāh olmaz. Ve taleb-i cāha himmetin insırāfı dahi harām değildir velākin dīnde bir noksāndır yaᶜnī tahrīm ile vasf olunmaz. Ve bu hükme bināen deriz ki ādem nāsa çıktığı vaktte giydiği sevbin tahsīni riyā ise de lākin harām değildir, çünkü ᶜibādet ile riyā değildir ancak dünyā ile riyādır ve nās için vākiᶜ olan her bir tecemmül ve ārāyişi var sen buna kıyās eyle. Ve bunun delīli ise Ümmü'l-müᵓminīn ᶜĀişetü's-Sıddīka ᶜaleyha'r-rıdvānın üzerine mervī olan hadīs-i şerīftir ki ᶜĀişe ᶜaleyha'r-rıdvān demiş ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir gün sahābe-i kirāma çıkacak oldukta suyun kūbuna bakıp kendi sarığını doğrutup saçını taradı, ben dahi: "Yā Resūlallāh, sen bunu işler misin?" diye sordum ve o dahi: "نَعَمْ إِنَّ اللهَ تَعَالَى يُحِبُّ مِنَ الْعَبْدِ أَنْ يَتَزَيَّنَ لِإِخْوَانِهِ إِذَا خَرَجَ إِلَيْهِمْ" buyurdu, Yaᶜnī "Evet, ben dahi zīnetlenirim, zīrā ki Hakk subhānehu ve taᶜālā kuldan ihvānına çıkacağı vaktte onlara onun zīnetlenmesini sever" demektir. Evet bu fiᶜl ᶜaleyhi's-selām efendimizden ᶜibādet idi, çünkü daᶜvete meᵓmūr idi ve halkı ittibāᶜa tergīb ile kulūblarının istimālesine meᵓmūr idi ve aᶜyünlerinden sākıt olmuş olsa onun ittibāᶜına ragbet etmezlerdi ve bu cihetle onlara mehāsin-i ahvālini izhār etmek üzerine vācib olurdu tā ki onların gözleri onu izdirā etmeyeler, zīrā ᶜavāmmın gözleri zavāhire mümtedd olur ki serāire uzanmaz ve o mehāsin-i ahvālin irāᵓesinden Resūl-i kibriyā'nın maksādı o idi. İşte bu sūrette bir kimse eger nāsın mezemmet ve levmlerinden hazer etmek kasdıyla onların tevki ve ihtirāmlarına giderek nefsini onların gözlerinde tahsīn edip tezyīn eyler ise onunla bir emr-i mübāhı kasd etmiş olur, çünkü insāna cāizdir ki elem-i mezemmetinden ihtirāz edip de ihvānı ile ünsün rāhatını taleb eyleye ve kaçan kim onu istiskāl ve istikzār ederler, onlarla üns edemez.

[فإذن المراءاة بما ليس من العبادات قد تكون مباحة وقد تكون طاعة وقد تكون مذمومة وذلك بحسب الغرض المطلوب بها ولذلك نقول الرجل إذا أنفق ماله على جماعة من الأغنياء لا في معرض العبادة والصدقة ولكن ليعتقد الناس أنه سخي فهذا مراءاة وليس بحرام وكذلك أمثاله] [158]

Kaldı ki ʿibādāttan olmayan nesne ile mürāʾāt etmek baʿzen mübāh ve baʿzen tāʿat ve baʿzen mezmūm olur ki onunla matlūb olan garaza göredir ve onun için deriz ki bir kimse eger cemīʿ-i mālı agniyā bir cemāʿat üzerine sehī denilmek için infāk edip onunla bir ʿibādet ve tasadduk murād etmezse onun şol infākı riyādır velākin harām değildir ve emsāli dahi böylecedir.

[أما العبادات كالصدقة والصلاة والصيام والغزو والحج فللمرائي فيه حالتان إحداهما أن لا يكون له قصد إلا الرياء المحض دون الأجر وهذا يبطل عبادته لأن الأعمال بالنيات وهذا ليس بقصد العبادة لا يقتصر على إحباط عبادته حتى نقول صار كما كان قبل العبادة بل يعصي بذلك ويأثم كما دلت عليه الأخبار والآيات والمعني فيه أمران أحدهما يتعلق بالعباد وهو التلبيس والمكر لأنه خيل إليهم أنه مخلص مطيع لله وأنه من أهل الدين وليس كذلك والتلبيس في أمر الدنيا حرام أيضاً حتى لو قضى دين جماعة وخيل للناس أنه متبرع عليهم ليعتقدوا سخاوته أثم به لما فيه من التلبيس وتملك القلوب بالخداع والمكر]

Ve ʿibādāt ile olan mürāʾāt ise ki sadaka ve namāz ve sıyām ve gazā ve hacc gibi efʿāl-i tāʿat ile olan riyā onda mürāī için iki hālet vardır: Birisi odur ki ondan mahzdır, riyādān gayrı onun ve dīger bir kasdı olmaz ki onda bir ecr ü sevābı murād etmez, artık bu riyā ve kasdı onun ʿibādātını bātıl eder, çünkü aʿmāl ancak niyāt iledir ve bu ʿamel ise ʿibādet kasdıyla değildir sonra bu butlān-ı ʿamel dahi yalnız habt-ı ʿibādetine maksūr olmaz tā ki ʿibādāttan akdem olan hāline döndü diyelim, çünkü bu ʿibādāttan evvel bu riyāda maʿsiyet ve günāhı üstünde yok idi, belki buna makbūl ve mahbūt olan ʿamel ile günāhkār ve ʿāsī ve āsim oldu, nitekim āyāt ve ahbār ona delālet etmiş. Ve bunda olan maʿnā iki emrdir ki birisi ʿibāda müteʿalliktir ki telbīs ve mekrdir, çünkü onlara gösterip tahyīl etti ki kendisi o ʿamelde ancak muhlis ve Allāhu taʿālāya mutīʿdir ve kendisi ehl-i dīndendir hālbuki kendisi böyle değildir ki muhlis

ve mutīᶜ değildir, çünkü emr-i dünyāda dahi telbīs harāmdır hattā bir cemāᶜatin deynin, ödemiş olsa ve halka onunla müteberriᶜ olduğunu gösterse tā ki onun sehāvetini iᶜtikād edeler, onunla yaᶜnī o tahyīl ile āsim ve günāhkār olur, çünkü onda hīle ve telbīs vardır ve hudᶜa ve mekr ile kulūbun temellükü vardır.

[والثاني يَتَعَلَّقُ بِاللهِ وَهُوَ أَنَّهُ مَهْمَا قَصَدَ بِعِبَادَةِ اللهِ تَعَالَى خَلْقَ اللهِ فَهُوَ مُسْتَهْزِئٌ بِاللهِ ولذلك قال قتادة إذا راءى العبد قال الله لملائكته انظروا إليه كيف يستهزئ بي وَمِثَالُهُ أَنْ يَتَمَثَّلَ بَيْنَ يَدَيْ مَلِكٍ مِنَ الْمُلُوكِ طُولَ النَّهَارِ كَمَا جَرَتْ عَادَةُ الْخَدَمِ وإنما وقوفه لملاحظة جارية من جواري الملك أو غلام من غلمانه فإن هذا استهزاء بالملك إذ لم يقصد التقرب إلى الملك بخدمته بل قصد بذلك عبدا من عبيده فأي استحقار يزيد على أن يقصد العبد بطاعة الله تعالى مراءاة عبد ضعيف لا يملك له ضرا ولا نفعا وهل ذلك إلا لأنه يظن أن ذلك العبد أقدر على تحصيل أغراضه من الله وأنه أولى بالتقرب إليه من الله إذ آثره على ملك الملوك فجعله مقصود عبادته وأي استهزاء يزيد على رفع العبد فوق المولى فهذا من كبائر المهلكات ولهذا سماه رسول الله صلى الله عليه وسلم الشرك الأصغر]

Ve ikinci emri Zāt-ı Zü'l-Celāl'e müteᶜalliktir ki Allāhu taᶜālānın ᶜibādeti ile halkullāhı kasd ettikçe Allāhu taᶜālāya müstehzī olur ve onun için Katāde dedi ki "Kul mürāʾāt ederse Allāhu taᶜālā melāikesine buyurur ki "انظروا اليه كيف يستهزئ بي" Yaᶜnī "Siz ona bakınız ki nice bana istihzā ediyor!" Ve bunun misāli şol meseldir ki bir kimse ki mülūkun birisinin huzūrunda dīvān durur da ᶜādet-i hadem üzere tūl-i nehārında melikin karşısında mütemessil olur da onun o vukūf ve temessül ve dīvān duruşu ancak cāriyelerinden bir cāriyenin mülāhazasına veyāhūd gılmānından bir gulāmın yüzüne bakmak içindir, işte onun o duruşu melike istihzādır, çünkü onunla melikin takarrübü hizmetiyle kasd etmemiş, ancak onun ᶜabīdinden bir ᶜabdi kasd etmiştir ve böyle olunca hangi istihkārdır ki buna ziyāde ola ki tāᶜatullāh kasdıyla kul bir ᶜabd-i zaᶜīf ü zebūnu murād eder ki darr ve nefᶜe muktedir olmadığı hālde onunla mürāʾāt edip de hālıkına mübālātı olmaya. Ve bu sürette onun şol ᶜameli ancak bu vech ve maᶜnāya mahmūl olur ki kendisi tahsīl-i garazı için o mürāī olan kimseyi Allāhu taᶜālādan daha ziyāde

muktedir zann eder ve takarrübe daha ziyāde evlā olduğunu zuᶜm eyler tā ki onu melik-i mülūk üzerine īsār edip de Allāh'ın ᶜibādetiyle onu maksūd etmiştir ve mevlāsına ᶜabdin refᶜinden ziyāde olan istihzā hangi istihzādır! İşte bu nevᶜ ile olan riyā kebāir-i mühlikāttandır ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz onu şirk-i asgar tesmiye etmiştir.

[نعم بعض درجات الرياء أشد من بعض كما سيأتي بيانه في درجات الرياء إن شاء الله تعالى ولا يخلو شيء منه عن إثم غليظ أو خفيف بحسب ما به المراءاة وَلَوْ لَمْ يَكُنْ فِي الرِّيَاءِ إِلَّا أَنَّهُ يَسْجُدُ وَيَرْكَعُ لِغَيْرِ اللَّهِ لَكَانَ فِيهِ كِفَايَةٌ فَإِنَّهُ وَإِنْ لَمْ يَقْصِدِ التَّقَرُّبَ إِلَى اللَّهِ فقد قصد غير الله ولعمري لو عظم غير الله بالسجود لكفر كفراً جلياً إلا أن الرياء هو الكفر الخفي لأن المرائي عظم في قلبه الناس فاقتضت تلك العظمة أن يسجد ويركع فكان الناس هم المعظمون بالسجود من وجه ومهما زال قصد تعظيم الله بالسجود وبقي تعظيم الخلق كان ذلك قريباً من الشرك إلا أنه قصد تعظيم نفسه في قلب من عظم عنده بإظهاره من نفسه صورة التعظيم لله فعن هذا كان شركاً خفياً لا شركاً جلياً وذلك غاية الجهل ولا يقدم عليه إلا من خدعه الشيطان وأوهم عنده أن العباد يملكون من ضره ونفعه [159] ورزقه وأجله ومصالح حاله ومآله أكثر مما يملكه الله تعالى فلذلك عدل بوجهه عن الله إليهم وأقبل بقلبه عليهم ليستميل بذلك قلوبهم ولو وكله الله تعالى إليهم في الدنيا والآخرة لكان ذلك أقل مكافأة له على صنيعه فإن العباد كلهم عاجزون عن أنفسهم لا يملكون لأنفسهم نفعا ولا ضرا فكيف يملكون لغيرهم هذا في الدنيا فكيف في يوم لا يجزي والد عن ولده ولا مولود هو جاز عن والده شيئا بل تقول الأنبياء فيه نفسي نفسي فكيف يستبدل الجاهل عن ثواب الآخرة ونيل القرب عند الله ما يرتقبه بطمعه الكاذب في الدنيا من الناس فلا ينبغي أن تشك في أن المرائي بطاعة الله في سخط الله من حيث النقل والقياس جميعا هذا إذا لم يقصد الأجر فأما إذا قصد الأجر والحمد جميعا في صدقته أو صلاته فهو الشرك الذي يناقض الإخلاص وقد ذكرنا حكمه في كتاب الإخلاص ويدل على ما نقلناه من الآثار قول سعيد بن المسيب وعبادة بن الصامت إنه لا أجر له فيه أصلاً]

Evet riyānın baᶜzı derecātı dīgerinden eşeddir, nitekim beyānı inşāallāhu taᶜālā derecāt-ı riyāda vārid olacaktır. Ve ism-i hafīf ü galīzden bir nesnesi hālī olamaz, elbette onunla mürāʾāt vākiᶜ olan ᶜamele göre bir ism ve günāhı hāsıl olur. Ve eger onda Allāhu taᶜālānın gayrısına

olan rükūᶜ ve sücūdundan başka dīger bir kasd ve ᶜamel olmazsa da bunun günāhı onun helākine kifāyet eder, zīrā ki eger kendisi Allāhu taᶜālāya takarrüb etmesini onunla kasd etmezse Allāh'ın gayrısını kasd etmiş olur ve benim ᶜömrüme kasem ederim ki Allāhu taᶜālānın gayrısını sücūd ile taᶜzīm etmiş olsa celī bir küfr ile küfr etmiş olur. Velākin riyā küfr-i hafīdir, çünkü merd-i mürāī kendi kalbinde halkı taᶜzīm etmiş ve o taᶜzīm rükūᶜ ve sücūduna muktezī olmuş ve o hālde min-vechin sücūduyla muᶜazzam olan kimse ancak mahlūk kaldı! Ve kaçan kim sücūd ile Allāh'ın taᶜzīmi zāil olup da mahlūkātın taᶜzīmi bākī kalır, onun o fiᶜli şirkten karīb olur velākin kendisi onun ᶜindinde muᶜazzam olan kimsenin katında nefsinin taᶜzīmini kasd etmiştir ki nefsinden Allāhu taᶜālāya sūret-i taᶜzīmi izhārıyla kendi nefsini gözünde muᶜazzam gördüğü ādemin yanında taᶜzīm eylemiştir ki bu cihetle şirk-i hafī olup şirk-i celī olmamıştır ve bu ise cehlin gāyesidir ve buna ancak şeytānın hudᶜasıyla aldanmış olan kimse ikdām eder ki başkası ikdām edemez, zīrā şeytān ona īhām etmiş ki ᶜibād onun nefᶜ ve darrına mālik olurlar ve rızk ve ecel ve mesālih-i hāl ü meāline kudretleri vardır. Ve çün bununla magrūr olup onların taᶜzīmine ikbāl etmedi, ondan mefhūm oldu ki o husūsta onlar mālik oldukları kudret Allāhu taᶜālānın kudretinden ekser olduğunu zann eder ki Allāhu taᶜālādan ᶜudūl edip de onlara teveccüh ve ikbāl ederek kulūblarının istimālesi için kalbi onlara meyl etmiştir ve Hakk subhānehu ve taᶜālā dünyā ve āhirette onu onlara tevkīl edip ondan iᶜrāz eylese onun bu sanīᶜi üzerine ona mükāfātın ekalli olurdu, zīrā ki ᶜibād kāffesi kendi nefslerinden ᶜāciz olup nefslerine bir darr ve nefᶜe mālik olmadıkları hālde dīgerlerine onu nice mālik olabilirler hālbuki bu ᶜadem-i mülk ü kudret-i dünyādır. Yā o günde ki vālidin veledi üzerine ve veledin vālidine bir nesneyi mücāzāta muktedir olmaz da enbiyā-i ᶜizām herkes nefsī nefsī diye tazarruᶜ ederler, o günde o mahlūk muᶜazzam ve maksūd ona ne nefᶜ ve darra mālik olabilir ve hāli o hengāmda nice kalır! Kaldı ki sen gör ki cāhil sevāb-ı āhireti ve Allāhu taᶜālāya neyl-i kurbü dünyāda nāstan tamaᶜ-ı kāzib ile mürtekıb bulunduğu nesneye nice istibdāl eder! Ve'l-hāsıl Allāh'ın tāᶜati ile mürāᵓāt eden riyākār Allāhu taᶜālānın sehatında olduğuna min hay-

sü'n-nakl ve'l-kıyās şekk ve şübhe olmamak gerektir ki nakl ve kıyās ikisi cemīᶜan Allāhu taᶜālānın gazabında olduğuna delālet-i zāhire ile delālet ederler. Ve bu hükm eger o tāᶜattan ecr ü sevābı kasd etmezse ve eger tāᶜattan hem ecr ve hem dahi mahlūkun hamdini cemīᶜan kasd etmişse yaᶜnī verdiği sadaka ve kıldığı namāzda hem sevābı murād etmiş ve hem dahi halkın senā ve cāzibe-i kulūbunu kasd etmiş olursa o hālde onun bu kasdı ihlāsa münākız olan şirk olur, onun hükmünü kitāb-ı ihlāsta biz zikr etmişiz. Ve āsārdan bizim nakl ettiğimiz ahkāmın sıhhatine Saᶜīd b. el-Museyyeb ve ᶜUbāde b. es-Sāmit'in akvāli delālet eder ki bu gibi ᶜibādātın aslā bir sevāb ve ecri yoktur yaᶜnī bu āsār bizim bu kavlimize burhāndır.

Beyānu Derecāti'r-Riyā

[بيان درجات الرياء]

[اعلم أن بعض أبواب الرياء أشد وأغلظ من بعض واختلافه باختلاف أركانه وتفاوت الدرجات فيه وأركانه ثلاثة المراءى به والمراءى لأجله ونفس قصد الرياء الركن الأول نفس قصد الرياء وذلك لا يخلو إما أن يكون مجرداً دون إرادة عبادة الله تعالى والثواب وإما أن يكون مع إرادة الثواب فإن كان كذلك فلا يخلو إما أن تكون إرادة الثواب أقوى وأغلب أو أضعف أو مساوية لإرادة العبادة فتكون الدرجات أربعاً]

Ve derecāt-ı riyā beyānı ise o dahi şu mebhastır. Bil ve āgāh ol ki ebvāb-ı riyānın baᶜzısı baᶜzısından eşedd ve aglazdır. Ve onun ihtilāfı erkānın ihtilāfı iledir ve onda olan derecātın tefāvütüne göredir. Ve onun erkānı üç rükndür ki mürāʾā bih ve mürāʾā li-eclihi ve kasd-ı riyānın nefsidir yaᶜnī bir rüknü onunla mürāʾāt olan nesnedir ve dīger rüknü bāᶜis-i riyā olan şeydir ve üçüncü rüknü kasd-ı riyādır. Ve bu dahi iki hālden hālī değildir ki yā ibādetullāh ve irāde-i ecrden mücerred olur veyāhūd irāde-i sevb ve ᶜibādet ile mukterin olur ve böylece olursa yine üç hālden hālī olmaz ki onunla murād olunan sevābın irādeti yā kavī ve gālib olur veyā dūn ve nākıs olur veyāhūd ona müsāvī ve muᶜādil olur ve o bu iᶜtibār ile onun derecātı dört olur.

[الأولى وهي أغلظها أن لا يكون مراده الثواب أصلاً كالذي يصلي بين أظهر الناس ولو انفرد لكان لا يصلي بل ربما يصلي من غير طهارة مع الناس فهذا جرد قصده إلى الرياء فهو الممقوت عند الله تعالى وكذلك من يخرج الصدقة خوفاً من مذمة الناس وهو ولا يقصد الثواب ولو خلا بنفسه لما أداها فهذه الدرجة العليا من الرياء]

Birincisi odur ki o ᶜamelden aslā ve katᶜā sevābı murād etmez ve bu derece ise derecātın aglazı ve aᶜzamıdır meselā mele᾽-i [160] nās içinde namāz kılan ādem gibi ki münferid olup yalnız kalırsa namāz kılmaz ve cemᶜiyyet içinde bulunursa namāz kılar ve ola ki tahāretsiz olarak nās ile berāber kılar işte bu gibi ādem mahz-ı riyāya kasdını tecrīd etmiş ve Allāhu taᶜālānın ᶜindinde memkūt olan riyākār odur ve kezālik mezemmet-i nās korkusundan sevābı kasd etmeksizin sadakayı ihrāc eden mürāī bu kabīldendir ki yalnız kalmış olsa sadakayı edā etmezdi ve bu derece eyser-i riyādan derece-i ᶜulyā odur.

[الثانية أن يكون له قصد الثواب أيضاً ولكن قصداً ضعيفاً بحيث لو كان في الخلوة لكان لا يفعله ولا يحمله ذلك القصد على العمل ولو لم يكن قصد الثواب لكان الرياء يحمله على العمل فهذا قريب مما قبله وما فيه من شائبة قصد ثواب لا يستقل بحمله على العمل لا ينفي عنه المقت والإثم]

Ve ikinci derecesi ise o dahi ᶜibādetiyle riyā eder de o mürā᾽āt ile kasd-ı sevāb edip velākin sevāba olan kasdı zebūn ve zaᶜīftir ki tenhāda yalnız olmuş olsa o ᶜibādeti işlemezdi ve o kasd onu ᶜamele haml etmezdi ve sevāb kasdı dahi olmamış olsa o riyā onu ᶜamele haml eylerdi. İşte bu derece dahi birinci dereceden karībdir ve onda kasd-ı sevāb şāibesinden olan zamīr müstefād ᶜamele onu haml etmez ve ondan ism ve maktı dahi nefy eylemez.

[الثالثة أن يكون له قصد الثواب وقصد الرياء متساويين بحيث لو كان كل واحد منهما خالياً عن الآخر لم يبعثه على العمل فلما اجتمعا انبعثت الرغبة أو كان كل واحد منهما لو انفرد لاستقل بحمله على العمل فهذا قد أفسد مثل ما أصلح فنرجو أن يسلم رأساً برأس لا له ولا عليه أو يكون له من الثواب مثل ما عليه من العقاب وظواهر الأخبار تدل على أنه لا يسلم وقد تكلمنا عليه في كتاب الإخلاص]

Ve üçüncü derece ki kasd-ı riyā ve kasd-ı sevāb mütesāvī olmak idi, o dahi eger her bir kasd ki dīgerinden hālī olmuş olsa o kasdı münferiden onu ᶜamele haml etmez de ikisi birleşip müctemiᶜ olurlarsa ᶜamele ragbeti münbaᶜis olur veyāhūd her biri ᶜale'l-infirād onu ᶜamele haml eder; işte o derecede olan riyākār ıslāh ettiği gibi ifsād etmiş. Ve recā ederiz ki başa baş kurtulup nācī ola ki o ᶜamelden ona ne sevāb ola ve ne de ᶜikāb veyāhūd sevābdan ona ᶜikābdan olduğu gibi bir sevāb ola. Ammā zavāhir-i ahbār delālet eder ki bu gibi mürāī başa baş sālim olamaz ve ihlās kitābında biz bunun hakkında tekellüm etmişiz, ister isen ona mürācaᶜat eyle.

[الرابعة أن يكون اطلاع الناس مرجحاً ومقوياً لنشاطه ولو لم يكن لكان لا يترك العبادة ولو كان قصد الرياء وحده لما أقدم عليه فالذي نظنه والعلم عند الله أنه لا يحبط أصل الثواب ولكنه ينقص منه أو يعاقب على مقدار قصد الرياء ويثاب على مقدار قصد الثواب وأما قوله صلى الله عليه وسلم يقول الله تعالى أنا أغنى الأغنياء عن الشرك فهو محمول على ما إذا تساوى القصدان أو كان قصد الرياء أرجح]

Ve dördüncü derecesi odur ki ıttılāᶜ-ı nās onun ᶜibādetine müreccih ve neşātına mukavvī olmaktır ki ıttılāᶜ-ı nās olmasa dahi ᶜibādeti terk etmezdi ve yalnız kasd-ı riyā münferiden olmuş olsa ona ikdām etmezdi ve bu derecede olan mürāī ise onun hakkında biz zann ettiğimiz hükm ve'l-ᶜilmu ᶜindallāh onun sevābının aslı o kasd ile habt olunmaz da lākin sevābından noksān eder veyāhūd kasd-ı riyāya göre muᶜākab olur ve kasd-ı sevāba göre müsāb olur ve o hālde ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin kavli ki يقول الله تعالى انا اغنى الأغنياء fehvāsı ancak iki kasdın tesāvīlerinde olan mürāʾāt veyāhūd kasd-ı riyā ercah olan mürāʾāta mahmūl olur.

[الركن الثاني المراءى به وهو الطاعات وذلك ينقسم إلى الرياء بأصول العبادات وإلى الرياء بأوصافها القسم الأول وهو الأغلظ الرياء بالأصول وهو على ثلاث درجات الأولى الرياء بأصل الإيمان وهذا أغلظ أبواب الرياء وَصَاحِبُهُ مُخَلَّدٌ فِي النَّارِ وَهُوَ الَّذِي يُظْهِرُ كلمتي الشهادة وباطنه مشحون بالتكذيب ولكنه يرائي بظاهر الإسلام وهو الذي ذكره الله تعالى في كتابه في مواضع شتى كقوله عز وجل ﴿إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ

الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ﴾ أي في دلالتهم بقولهم على ضمائرهم وقال تعالى ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ﴾ الآية وقال تعالى ﴿وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ﴾ وقال تعالى ﴿يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا (١٤٢) مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ﴾ والآيات فيهم كثيرة]

Ve ikinci rükn ise o dahi budur ki mürāʾā bih olan nesnedir ve mürāʾā bih olan şeyʾ bunda ancak tāʿāt-ı rabbāniyyedir. Bu kısm dahi iki kısma münkasımdır ki usūl-i ʿibādāt ile olan riyā ve evsāf-ı ʿibādāt ile olan riyādır. Ve bunun birinci kısmı ki aglaz odur, o dahi üç derece üzerine münkasımdır: Birinci derecesi asl-ı īmān ile olan riyādır ve aglaz-ı ebvāb-ı riyā bu bābdır ki sāhibi āteşte muhalleddir ve o riyākār o kimsedir ki şehādeteyn kelimelerini izhār eder da maʿa-zālik kalbi ve bātını tekzīb ile meşhūn ve mümtelīdir velākin zāhir-i İslām ile mürāʾāt eder ve o dahi o ādemdir ki onu Hakk subhānehu ve taʿālā kitāb-ı kerīminde mevāziʿ-i müteferrika ve müteʿaddidede zikr etmiştir, meselā ﴿إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ﴾[259] buyurduğu gibi. Bu āyet-i kerīme sūre-i Münāfikūn'un birinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Yā Muhammed, münāfıklar sana geldiklerinde kalblerine muhālif lisānlarıyla derler ki biz şehādet ederiz ki tahkīk sen Allāhu taʿālānın resūlüsün, Allāhu taʿālā bilir ki onun resūlüsün ve Allāhu taʿālā şehādet eder ki münāfıklar kāziblerdir" ki şehādetleri kalbleriyle değildir, yaʿnī zamāirleri üzerine vākiʿ olan kavlleri yalan olup ki zamīr ve iʿtikādlarına mutābık değildir, ancak bu kavl ile olan delāletlerinde kāziblerdir demek olur. Ve dahi tebāreke ve taʿālā buyurmuş ki ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ﴾[260] Bu āyāt-ı şerīfe sūre-i Bakara'nın iki yüz dördüncü ve iki yüz beşinci ve iki yüz altıncı āyetleridir, hulāsa-i

259 Münāfikūn, 63/1.

260 Bakara, 2/204-205.

tefsīrlerinde denilmiş ki "Nāstan baᶜzısının söylediği fesāhat kelamı seni iᶜcāb ve mahzūz eder [161] ve kavli kalbinde olan iᶜtikāda muvāfıktır diye yemīn ile Allāhu taᶜālāya şāhid tutar, maᶜa-hāzā müslimīne eşedd-i husūmettedir. Kaçan senin huzūrundan gider, yeryüzünde fesād ve ekin ve hayvānları helāk etmek için saᶜy eder. Allāhu taᶜālā fesād ve maᶜsiyete rāzī olmaz ve ne vakt ona Allāh'tan kork denilse hamiyyet-i cāhiliyyet onu günāh irtikābına ahz eder, imdi cehennem ona kāfīdir o cehennem ne kabīh firāştır!" Denildi ki bu āyāt Ahnes b. Şerīk es-Sakafī hakkında nāzildir ki o münāfıkın yüzünde tarāvet ve sözünde halāvet olmakla huzūr-ı Risālet-penāh ᶜaleyhi's-selāma gelip islām izhār eder ve muhabbet gösterir idi ve müᵓekked yemīnler edip inandırır idi, huzūrdan çıkıp gittikte maᶜmūr şehrlere uğrayıp ekinlerini ihrāk ve hayvānlarını ihlāk ederdi. Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ﴾[261] Yaᶜnī "Onlar size mülākī oldukta biz dahi īmān ettik derler, kaçan birbirleriyle halvet ettiklerinde size ᶜadāvet ve hışım ve kīnlerinden parmaklarının ucunu ısırırlar" demektir. Ve dahi buyurmuş ki ﴿يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا (١٤٢) مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ﴾[262] Yaᶜnī "Münāfıklar namāza kıyāmlarında sıklet ve kāhillik ile kalkarlar, nāsa göstermek için riyādır ve Allāhu taᶜālāyı zikr etmezler meger ki halk yanında kıllet üzere yalnız lisānlarıyla. O münāfıklar īmān ile küfr beyninde mütehayyir ve mütereddidler olup ne müᵓminler ve ne kāfirler tarafına mensūblardır." İntehā. Mā-hasal īmān ile mürāᵓāt eden münāfıklar hakklarında nāzil olan āyāt-ı Kurᵓāniyye pek çoktur.

[وكان النفاق يكثر في ابتداء الإسلام ممن يدخل في ظاهر الإسلام ابتداء لغرض وذلك مما يقل في زماننا ولكن يكثر نفاق من ينسل عن الدين باطناً فيجحد الجنة والنار والدار الآخرة ميلاً إلى قول الملحدة أو يعتقد على بساط الشرع والأحكام ميلا إلى أهل الإباحة أو يعتقد كفراً أو بدعة وهو يظهر خلافه فهؤلاء من المنافقين والمرائين المخلدين في النار وليس وراء هذا الرياء رياء وحال هؤلاء أشد حالاً من الكفار المجاهرين فإنهم جمعوا بين كفر الباطن ونفاق الظاهر]

261 Ālu İmrān, 3/119.

262 Nisā, 4/143.

Ve İslām'ın ibtidāsında bu nifāk çok idi ki li-garazin zāhir-i İslām'a dāhil olan kefereden çoklaşırdı. Ve o nifāk bizim bu zamānımızda kalīl olan aᶜmāldendir velākin bizim zamānımızda bātınen rişte-i dīnden münsell olan ādemlerin nifākı çoklaşır ki kul melhadeye meyl ile behişt ve dūzahı cahd ve dār-ı cezāyı inkār ederler veyāhūd ehl-i ibāhanın mezheblerine meyl ile bisāt-ı şerᶜ ü ahkāmın tayyını iᶜtikād ederler veyā bir küfr veyā bir bidᶜayı iᶜtikād eder de halka hilāfını izhār ederler, işte bu denli kesān āteşte muhalled olan riyākārān-ı nifāk-dārandandırlar ve bu riyādan sonra bir riyā olmaz ve bunların hālleri küfrleri zāhir ve āşikār olan kefere-i mücāhirīnin hāllerinden daha ziyāde eşeddir.

[الثانية الرياء بأصول العبادات مع التصديق بأصل الدين وهذا أيضاً عظيم عند الله ولكنه دون الأول بكثير ومثاله أن يكون مال الرجل في يد غيره فيأمره بإخراج الزكاة خوفاً من ذمه والله يعلم منه أنه لو كان في يده لما أخرجها أو يدخل وقت الصلاة وهو في جمع وعادته ترك الصلاة في الخلوة وكذلك يصوم رمضان وهو يشتهى خلوة من الخلق ليفطر وكذلك يحضر الجمعة ولولا خوف المذمة لكان لا يحضرها أو يصل رحمه أو يبر والديه لا عن رغبة ولكن خوفا من الناس أو يغزو أو يحج كذلك فهذا مراء معه أصل الإيمان بالله يعتقد أنه لا معبود سواه ولو كلف أن يعبد غير الله أو يسجد لغيره لم يفعل ولكنه يترك العبادات للكسل وينشط عند اطلاع الناس فتكون منزلته عند الخلق أحب إليه من منزلته عند الخالق وخوفه من مذمة الناس أعظم من خوفه من عقاب الله ورغبته في محمدتهم أشد مرغبته في ثواب الله وهذا غاية الجهل وما أجدر صاحبه بالمقت وإن كان غير منسل عن أصل الإيمان من حيث الاعتقاد]

Ve ikinci derece ise ki asl-i dīne tasdīk etmekle usūl-i ᶜibādāt ile olan riyākārlıktır, o dahi ᶜindallāh zenb-i ᶜazīm ve cürm-i kebīrdir velākin evvelki derecede olan riyākārlığın vizrinden vizri dūncadır yaᶜnī şīme-i münāfikīn gibi asl-ı īmān ile olan mürāᵓāttan derecesi dūn ve noksāndır, çünkü asl-ı dīn kalbinde mevcūddur velākin ᶜibādātta kusūru vardır ve ᶜāleme nefsini bī-kusūr gösterir ki mezemmetlerinden havf ile onlarla berāber olursa ᶜibādāta kıyām eder ve tenhāda kalırsa keselen ᶜibādātı terk veyā buhlen ve māla muhabbeten emre muhālefet eyler, meselā o kimse ki mālı dīgeri yedindedir, onun zemminden havf eyler de ihrāc-ı

zekātını emr eder ve tebāreke ve taᶜālā ondan bilir ki o māl kendi yedinde olmuş olsa onu zekātını çıkarmazdı. Ve dahi onun misāli o meseldir ki bī-namāz kimse namāzın vakti duhūlünde kendisi cemāᶜat içinde bulunursa onlarla berāber namāzı kılar ve onun ādeti ise halvet ve tenhāda kılmaz ki tārik-i salavāttır, işte o kimse gibi cemāᶜate göstermek için onlarla namāza durur ve kezālik şehr-i ramazānda halkın mezemmetlerinden havf ile oruç tutar ve maᶜa-zālik iftār etmek için tenhālığı iştihā eder ve kezālik cumᶜa namāzına hāzır olur da ona halkın mezemmeti korkusu olmasaydı ona hāzır olmazdı ve kezālik nāsın mezemmetinden havf ile ragbeti olmaksızın rahimini vasl ve ebeveynine ihsān eder veyāhūd o korku ile gazā ve hacc eder ve kıss ᶜalā-hāzā. İşte bu gibi riyākāran-ı ᶜisyān-pīşe dahi mürāīlerdir velākin onlarla īmānın aslı mevcūddur ki Allāh'ın birliğine muᶜtekidlerdir ve ondan gayrı ᶜibādete sezā dīger bir maᶜbūd olmadığına musaddıktırlar ve Allāh'ın gayrısına ᶜibādet etmek ve secde eylemekle teklīf olunmuş olsa onu işlemezler, ammā ᶜibādātı kesel ve tenbellik ile terk ederler de nāsın ıttılāᶜında ᶜibādāta şevk ve neşātları olur, sanki o mürāī halkın katında olan menzileti hālıkı ᶜindinde olan menziletinden ona daha ziyāde sevgili ve ehabbdır ve nāsın mezemmetlerinden korkusu Allāhu taᶜālānın ᶜikābı korkusundan [162] daha ziyāde ᶜazīm ve şedīddir ve mahmidetlerine ragbeti sevābullāhtan ziyādedir. Ve bu hāl cehlin gāyesidir ve sāhibi makta ne çok sezā ve lāyıktır velev ki asl-ı īmāndan min-haysü'l-iᶜtikād münsell ve hāric değildir.

[الثالثة أن لا يرائي بالإيمان ولا بالفرائض ولكنه يرائي بالنوافل والسنن التي لو تركها لا يعصى ولكنه يكسل عنها في الخلوة لفتور رغبته في ثوابها ولإيثار لذة الكسل على ما يرجى من الثواب ثم يبعثه الرياء على فعلها وذلك كحضور الجماعة في الصلاة وعيادة المريض واتباع الجنازة وغسل الميت وكالتهجد بالليل وصيام يوم عرفة وعاشوراء ويوم الاثنين والخميس فقد يفعل المرائي جملة ذلك خوفاً من المذمة أو طلبا للمحمدة ويعلم الله تعالى منه أنه لو خلا بنفسه لما زاد على أداء الفرائض فهذا أيضا عظيم ولكنه دون ما قبله فإن الذي قبله آثر حمد الخلق على حمد الخالق وهذا أيضا قد فعل ذلك واتقى ذم الخلق دون ذم الخالق فكان ذم الخلق أعظم عنده من عقاب الله وأما هذا فلم يفعل ذلك لأنه لم يخف عقاباً على

ترك النافلة لو تركها وكأنه على شطر من الأول وعقابه نصف عقابه فهذا هو الرياء بأصول العبادات]

Ve üçüncü derece ise nevāfil ve sünen ile vākiᶜ olan riyādır ki īmān ve ferāiz ile mürāᵓāt etmeyip ancak terkiyle ᶜāsī olmadığı sünen ve nevāfil ile riyā eder ki sevābına fütūr-ı ragbetinden ve lezzet-i keseli ümīdvār olduğu sevāba īsārından nāşī halvet ve tenhālıkta o tāᶜata kıyām etmekten kesel ve tenbellik eder sonra riyā onu kıyāmına sürüp edāsına bāᶜis olur, meselā namāzda huzūr-ı cemāᶜat gibi ve ᶜiyādet-i marīz ve teşyīᶜ-i cenāze ve gasl-i meyyit gibi ve gecede salāt-ı teheccüdü kılmak ve yevm-i ᶜarefe ve ᶜāşūrāda oruç tutmak ve ᶜale'd-devām pazartesi ve perşembe günleri oruç tutmak gibi mendūbāt ile mürāᵓāt etmektir ki merd-i riyākār bunları kāffeten havf-ı mezemmetten ve taleb-i mahmidet için işler ve Allāhu taᶜālā ondan bilir ki yalnız tenhā ve hālī kalmış olsa ferāiz üzerine bir nesne ziyāde etmez. Ve bu da ᶜazīm vizr ve vebāldir velākin mā-kablinde olan derecenin vizrinden dūndur, zīrā ki mā-kablinde olan derecenin riyākārı halkın hamdini hālıkın hamdi üzerine īsār etmiş ve bu dahi onu işlemiş ve o kimse halkın mezemmetinden ittikā edip hālıkın zemminden ittikā etmemiş, sanki halkın zemmi onun ᶜindinde Allāh'ın ᶜikābından aᶜzam görünmüş ve bu mürāī bunu işlememiş, çünkü nāfilenin terki üzerine bir ᶜikābdan havf etmez ve bu sūrette sanki evvelkinin derecesinden nısf hükmündedir ve bu hükme bināen ᶜikābı dahi onun nısf-ı ᶜikābı olmak gerektir. İşte usūl-i ᶜibādāt ile cārī olan riyā budur ve dereceleri dahi odur ki yekdīgerinden aᶜzam ve eşeddirler.

[القسم الثاني الرياء بأوصاف العبادات لا بأصولها وهو أيضاً على ثلاثة درجات الأولى أن يرائي بفعل ما في تركه نقصان العبادة كالذي غرضه أن يخفف الركوع والسجود ولا يطول القراءة فإذا رآه الناس أحسن الركوع والسجود وترك الالتفات وتمم القعود بين السجدتين وقد قال ابن مسعود من فعل ذلك فهو استهانة يستهين بها ربه عز وجل أي أنه ليس يبالي باطلاع الله عليه في الخلوة فإذا اطلع عليه آدمي أحسن الصلاة ومن جلس بين يدي إنسان متربعاً أو متكئاً فدخل غلامه فاستوى وأحسن الجلسة كان ذلك منه تقديماً للغلام على السيد واستهانة بالسيد لا محالة

وهذا حال المرائي بتحسين الصلاة في الملأ دون الخلوة وكذلك الذي يعتاد إخراج الزكاة من الدنانير الرديئة أو من الحب الرديء فإذا اطلع عليه غيره أخرجها من الجيد خوفا من مذمته وكذلك الصائم يصون صومه عن الغيبة والرفث لأجل الخلق لا إكمالا لعبادة الصوم خوفا من المذمة فهذا أيضا من الرياء المحظور لأن فيه تقديما للمخلوقين على الخالق ولكنه دون الرياء بأصول التطوعات]

Ve ikinci kısm ki evsāf-ı tāʿāt u ʿibādāt ile olan riyādır yaʿnī usūlüyle olmayıp evsāfı ile olan mürāʾāt ise o dahi üç derece üzerinedir: Birinci derecesi odur ki onun terkiyle noksān-ı ʿibādet vākiʿ olan bir fiʿl ile mürāʾāt etmektir, meselā o kimse ki kendi garazında tahfīf-i rükūʿ u sücūd ve taksīr-i kırāʾet vardır, çün onu bir kimse görür, rükūʿ ve sücūdunu tahsīn eder ve iltifātı terk edip beyne's-secdeteyn kuʿūdunu itmām eder ve tenhāda namāz kılarsa buna mübālāt etmez, hafīfçe bir rükūʿ ve sücūd ve kısa bir kırāʾetle namāzını kılar ve iltifāttan sakınmaz ve kaʿdesini itmām etmez. Ve ʿAbdullāh b. Mesʿūd demiş ki "Kim ki bunu işlerse onunla rabbine istihāne eder, zīrā ki istihānedir" yaʿnī halvette Allāhu taʿālānın ıttılāʿına mübālāt etmez ve çün bir ādem ona muttaliʿ olur, namāzını tahsīn eyler ve kim ki bir kimsenin önünde pādāş oturur veyāhūd müttakī olarak oturur ve çün o kimsenin gulāmı ona duhūl eder, doğrulup oturuşunu tahsīn eder, o ādemden gulāmı efendisine bir takdīm demek olur ve efendisine lā-mahāle ihānet demek olur. İşte huzūr-ı nāsta namāzını tahsīn eden ādem hāli budur yaʿnī meleʾ-i nās içinde namāzını tahsīn edip de tenhāda tahsīn etmeyen ādemin şānı o kimsenin şānı gibidir ki kulu efendisine takdīmiyle efendisinden denānīr ve hubūb-ı ceyyideden zekātını çıkarırsa o dahi o kabīldendir ve kezālik sıyāmını halk için gıybetten sıyānet eden ādemin hāli dahi böyledir yaʿnī ʿibādet-i savmın ikmāli için değil ancak mezemmet korkusundan orucunu gıybetten saklayan kimsenin hükmü dahi böylecedir. Ve bu gūnā riyākārlık dahi riyā-i mahzūrdandır, çünkü onda [163] hālıka yaʿnī hālıkın üzerine mahlūkun takdīmi vardır velākin usūl-i tatavvuʿāt ile olan mürāʾātın derecesinden derecesi dūn ve nākıstır.

[وإن قال المرائي إنما فعلت ذلك صيانة لألسنتهم عن الغيبة فإنهم إذا رأوا تخفيف الركوع والسجود وكثرة الالتفات أطلقوا اللسان بالذم والغيبة وإنما قصدت

صيانتهم عن هذه المعصية فيقال له هذه مكيدة للشيطان عندك وتلبيس وليس الأمر كذلك فإن ضررك من نقصان صلاتك وهي خدمة منك لمولاك أعظم من ضررك بغيبة غيرك فلو كان باعثك الدين لكان شفقتك على نفسك أكثر وما أنت في هذا إلا كمن يهدي وصيفة إلى ملك لينال منه فضلا وولاية يتقلدها فيهديها إليه وهي عوراء قبيحة مقطوعة الأطراف ولا يبالي به إذا كان الملك وحده وإذا كان عنده بعض غلمانه امتنع خوفاً من مذمة غلمانه وذلك محال بل من يراعي جانب غلام الملك ينبغي أن تكون مراقبته للملك أكثر نعم للمرائي فيه حالتان إحداهما أن يطلب بذلك المنزلة والمحمدة عند الناس وذلك حرام قطعاً والثانية أن يقول ليس يحضرني في الإخلاص في تحسين الركوع والسجود ولو خففت كانت صلاتي عندهم ناقصة وآذاني الناس بذمهم وغيبتهم فأستفيد بتحسين الهيبة دفع مذمتهم ولا أرجو عليه ثواباً فهو خير من أن أترك تحسين الصلاة فيفوت الثواب وتحصل المذمة فهذا فيه أدنى نظر والصحيح أن الواجب عليه أن يحسن ويخلص فإن لم تحضره النية فينبغي أن يستمر على عادته في الخلوة فليس له أن يدفع الذم بالمراءاة بطاعة الله فإن ذلك استهزاء كما سبق]

Ve mürāī dese ki "Ben bunu ancak halkın elsineleri gıybetinden sıyānet etmek için işledim, zīrā onlar tahfīf-i rükūᶜ u sücūd ve kesret-i iltifātı görürlerse zemm ve gıybet elsinelerini ıtlāk ederler ve o cihetle onları ancak maᶜsiyetten sıyānet etmek kasdıyla bunu işledim", ona denilir ki bu hayāl ve fikr sende şeytānın bir mekīdesidir, mahz mekr ve telbīstir, hakīkat-i emr böyle değildir, çünkü mevlān hizmeti olan namāzında vākiᶜ olan ziyān ve zararın gıybet ile dīgerinin vākiᶜ olan hasāret ve zararından aᶜzamdır ve buna senin bāᶜisin emr-i dīnī olmuş olaydı kendi nefsine senin havf ve şefkatin ekser olurdu, bunda sen ancak o ādem gibisin ki melike fazlını nāil olmak veyā bir meᵓmūriyyetle kayırılmak emeliyle bir cāriyeyi hediyye takdīm etmek ister ve o cāriye bir gözü kör ve çehresi çirkīn ve el ve ayakları kesiktir ve eger melik yalnız olursa buna bir mübālātı olmaz ve yanında gılmān ve hademesi olursa onların mezemmetlerinden havf ile o hediyye-i rediyyenin takdīminden çekinip imtināᶜ eder, işte bu gibi şeyᵓ vukūᶜu muhāldir, belki gılmān melikin cāniblerini mürāᶜāt eden kimse ona lāyık odur ki melike onun murākabe ve mürāᶜātı ekser ola. Evet, mürāī için bu derecede iki hālet

vardır ki birisi onunla nās katında mahmidet ve menzileti istemektir ve bu da harām-ı katᶜīdir ve ikinci hāleti diye ki "Tahsīn-i rükūᶜ u sücūd-da ihlās bana hāzır olmuyor ve tahfīf etmiş olsam benden hem sevābı geçer ki ᶜindallāh namāzım eksik olur ve hem dahi halk beni zemm ve gıybet ile incitip rencīde eyler ve bu cihetten nāşī sevābı recā etmeyerek tahsīn-i heyᵓet ile defᶜ-i mezemmetlerini istifāde ederim, çünkü bu hāl tahsīn-i salātı terkiyle fevāt-ı sevāb ve husūl-i mezemmetin hālinden yeğdir!" Ve bu kavl dahi mahall-i nazardır ki teslīm olunmaz, sahīh oldur ki tahsīn-i erkān ve hulūs ona vācibdir ve eger niyyet ona hāzır olmazsa ona lāyık ve münāsib odur ki halvet ve tenhālıkta olan ᶜādetine müstemir ola, zīrā ki Allāh'ın tāᶜatıyla mürāᵓāt edip zemmi onunla defᶜ etmekliğin cevāzı yoktur, zīrā vech-i mesbūk üzere o riyākārlık Allāhu taᶜālāya istihzādır.

[الدرجة الثانية أن يرائي بفعل ما لا نقصان في تركه ولكن فعله في حكم التكملة والتتمة لعبادته كالتطويل في الركوع والسجود ومد القيام وتحسين الهيئة ورفع اليدين والمبادرة إلى التكبيرة الأولى وت الاعتدال والزيادة في القراءة على السورة المعتادة وكذلك كثرة الخلوة في صوم رمضان وطول الصمت وكاختيار الأجود على الجيد في الزكاة وإعتاق الرقبة الغالية في الكفارة وكل ذلك مما لو خلا بنفسه لكان لا يقدم عليه]

Ve ikinci derecesi terkinde noksān olmayan bir fiᶜl ile mürāᵓāt etmektir ki o fiᶜl ᶜibādete tekmile ve tetimme hükmündedir, meselā rükūᶜ ve sücūdu uzatmak ve kıyāmı medd ve tatvīl etmek ve heyᵓeti tahsīn etmek ve elleri kaldırak ve tekbīre-i ūlaya müsāraᶜat eylemek ve iᶜtidāli tahsīn etmek ve sūre-i muᶜtādeden ziyādeye kırāᵓeti arttırmak gibi bir efᶜāl ile mürāᵓāt ede veyāhūd savm-ı ramazānda halvet ile tūl-i samtı iltizām etmek ve edā-i zekātta ecvedi ceyyid üzerine ihtiyār edip mālının enfes ve aᶜlāsını sadakada vermek ve keffārette gālī ve bahalı bir rakīki āzād etmek gibi efᶜāl ile riyā eyler ki bunların kāffesi kendi nefsi ile hālī kalıp tenhālıkta olmuş olsa onlara ikdām etmezdi.

[الثالثة أن يرائي بزيادات خارجة عن نفس النوافل أيضا كحضوره الجماعة قبل القوم وقصده للصف الأول وتوجهه إلى يمين الإمام وما يجري مجراه وكل ذلك

مما يعلم الله منه أن لو خلا بنفسه لكان لا يبالي أين وقف ومتى يحرم بالصلاة فهذه درجات الرياء بالإضافة إلى ما يرائي به وبعضه أشد من بعض والكل مذموم]

Ve derece-i sālise odur ki nefs-i nevāfilden hāric olan bir ziyāde ile mürāʾāt etmektir, meselā kavmden akdem cemāʿate gelip hāzır olmak ve birinci saffı kasd etmek ve imāmın cānib-i yemīnine teveccüh eylemek gibi müstehabbāt ile riyā eyleye ve bunların mecrālarında cārī dīger müstehabbāt ile mürāʾāt ede ve Hakk subhānehu ve taʿālā ondan bilir ki kendi nefsi ile hālī kalıp tenhālıkta olursa bunların kāffesine mübālātı [164] olmaz ve nerede durduğunu ve ne vaktte namāza başladığını kayd etmez, işte onunla mürāʾāt olan umūra göre riyānın derecātı bunlardır ve baʿzısı baʿzısından eşeddir ve kāffesi mezmūmdur.

[الركن الثالث المرائي لأجله فإن للمرائي مقصودا لا محالة وإنما يرائي لإدراك مال أو جاه أو غرض من الأغراض لا محالة وله أيضا ثلاث درجات الأولى وهي أشدها وأعظمها أن يكون مقصوده التمكن من معصية كالذي يرائي بعبادته ويظهر التقوى والورع بكثرة النوافل والامتناع عن أكل الشبهات وغرضه أن يعرف بالأمانة فيولى القضاء أو الأوقاف أو الوصايا أو مال الأيتام فيأخذها أو يسلم إليه تفرقة الزكاة أو الصدقات ليستأثر بما قدر عليه منها أو يودع الودائع فيأخذها ويجحدها أو تسلم إليه الأموال التي تنفق في طريق الحج فيختزل بعضها أو كلها أو يتوصل بها إلى استتباع الحجيج ويتوصل بقوتهم إلى مقاصدة الفاسدة في المعاصي وقد يظهر بعضهم زي التصوف وهيئة الخشوع وكلام الحكمة على سبيل الوعظ والتذكير وإنما قصده التحبب إلى امرأة أو غلام لأجل الفجور وقد يحضرون مجالس العلم والتذكير وحلق القرآن يظهرون الرغبة في سماع العلم والقرآن وغرضهم ملاحظة النساء والصبيان أو يخرج إلى الحج ومقصوده الظفر بمن في الرفقة من امرأة أو غلام وهؤلاء أبغض المرائين إلى الله تعالى لأنهم جعلوا طاعة ربهم سلماً إلى معصيته واتخذوها آلة ومتجراً وبضاعة لهم في فسقهم ويقرب من هؤلاء وإن كان دونهم من هو مقترف جريمة اتهم بها وهو مصر عليها ويريد أن ينفي التهمة عن نفسه فيظهر التقوى لنفي التهمة كالذي جحد وديعة واتهمه الناس بها فيتصدق بالمال ليقال إنه يتصدق بمال نفسه فكيف يستحل مال غيره وكذلك من ينسب إلى فجور بامرأة أو غلام فيدفع التهمة عن نفسه بالخشوع وإظهار التقوى]

Ve üçüncü rükn ise ki bāᶜis-i riyā olan esbābın beyānı olup o dahi ᶜale't-tahkīk riyākārın lā-mahāle bir garaz u maksadı olmak gerektir ki mürāᵓātı lā-mahāle ancak māl ve cāh veyāhūd agrāzdan bir garaz içindir. Ve onun dahi üç derecesi vardır: Ve birinci derecesi ki derecāt-ı riyānın eşedd ve aᶜzamıdır, o riyādan onun murād ve maksadı bir maᶜsiyetten temekkün etmeğe ola, meselā ᶜibādātıyla mürāᵓāt edip kesret-i nevāfil ve imtināᶜ-ı ekl-i şübühāt ile veraᶜ ve takvāyı ᶜāleme izhār eder de ondan murād ve garaz ve maksūdu emānet ile bilinmektir tā ki kazā veyā evkāf veyā vesāyā veyā māl-ı eytām umūrlarından bir emre meᵓmūr ola da onunla o emvālin ahz ve ekline mütevassıl ola veyāhūd tefrīk-i zekāt u sadaka meᵓmūriyyetine nāil ola tā ki ondan gücü yettiğinde istīsār ede veyāhūd emniyyet-kār olup yanında emānetler īdāᶜ oluna ki o emānetleri olup da inkār eyleye veyā tarīk-i haccda infāk olunan emvāli ona teslīm oluna tā ki baᶜzısını kesip nefsine ayıra veyā kāffesini kesip çala veyā onun vāsıtasıyla hacīcin istitbāᶜına mütevassıl ola da onların kuvvetiyle meᶜāsīdeki makāsıd-ı fāsidesine mütevasıl ola ve baᶜzı riyākār onları ziyy-i tasavvuf ve heyᵓet-i huşūᶜ ve sebīl-i vaᶜz u tezkīr üzere kelām-ı hikmeti izhār edip ve onunla murād ve kasdı ancak bir hatun kişiye veyā bir gulāma nefsini sevdire, onlarla fücūr etmek için tahabbüb ola ve dahi mecālis-i ᶜilm ü tezkīr ve halkahā-i Kurᵓān'a hāzır olup semāᶜ-ı ᶜilm ü Kurᵓān'a ragbeti izhār ederler de hālbuki garazları mülāhaza-i nisā ve sıbyān olur veyāhūd hacca çıkar da garazı refeka-i huccāc olan bir hatun kişi veyā bir gulāma zafer bulmak ola. İşte bunlar ve bu kabīlden olan mürāīler kāffesi Allāhu taᶜālāya riyākārānın en ziyāde mebgūz ve memkūt ādemleridir, çünkü rabblerinin tāᶜati onun maᶜsiyetine merdiven kılmışlar ve onu ālet ve ticāretgāh ittihāz etmişler ve fısk u fücūrlarında sermāye edinmişler. Ve dahi onlardan karīb olup velev ki onlardan dūndur o kimse ki bir cürm ile müttehem olup da vizrine iktirāf etmiş ve maᶜa-zālik onunla musırr olup nefsinden töhmeti tāᶜat ve takvā ile nefy etmek ister ki meselā töhmeti nefy etmek için emāneti inkār eder ādem tutar da kendi mālıyla tasadduk eyler tā ki halk diyeler ki kendi mālıyla tasadduk ediyor, nice dīgerinin mālını istihlāl eyler ve kezālik bir hatun kişi veyā bir gulām ile fücūra mensūb olup da kendi nefsinden töhmeti huşūᶜ ve izhār-ı takvā ile defᶜ eder.

[الثانية أن يكون غرضه نيل حظ مباح من حظوظ الدنيا من مال أو نكاح امرأة جميلة أو شريفة أو كالذي يظهر الحزن والبكاء ويشتغل بالوعظ والتذكير لتبذل له الأموال ويرغب في نكاحه النساء فيقصد إما امرأة بعينها لينكحها أو امرأة شريفة على الجملة وكالذي يرغب أن يتزوج بنت عالم عابد فيظهر له العلم والعبادة ليرغب في تزويجه ابنته فهذا رياء محظور لأنه طلب بطاعة الله متاع الحياة الدنيا ولكنه دون الأول فإنه المطلوب بهذا مباح في نفسه]

Ve ikinci derecesi odur ki onun o mürāʾāttan garazı bir hazz-ı mübāhın neyli ola yaʿnī huzūz-ı ʿācile-i dünyāviyyeden olan māl ve cāh gibi bir emele mübtenī ola, meselā cemīle veyā şerīfe bir hatunun nikāhına vāsıl olmak için izhār-ı āsār-ı veraʿ u takvā etmek gibi veyāhūd ona emvāli bezl ve nikāhına nisā ragbet etmek için veyā muʿayyen bir hatun kişi veyā ʿale’l-cümle bir şerīfenin nikāhı kasdıyla vaʿz ve tezkīre müştagil olup girye ve zārī ve hüznü izhār eden kimse gibi veyāhūd bir ʿālim veyā bir ʿābidin kızından mütezevvic olmak için ona onun ʿilm ve ʿibādetini izhār eder tā ki kızını ondan tezvīc etmek için ragbet edip izhār-ı muvāfakat eyleye. İşte bu kabīden olan mürāʾāt-ı riyā mahzūrdur, çünkü Allāh’ın tāʿatıyla hayāt-ı dünyā metāʿını taleb etmektir velākin evvelki riyākārdan onun vizri dūn ve nākıs olup ki derecesi evvelki dereceden dūndur, zīrā ki bununla matlūb olan şeyʾ fī-nefsihi mübāhtır, maʿsiyet değildir, ammā tāʿat-ı rabbānī ile garaz-ı nefsānī talebi Zāt-ı Zü’l-Celāl’e istihzā olduğu haysiyyetle harām ve mahzūrdur. [165]

[الثالثة أن لا يقصد نيل حظ ولا إدراك مال أو نكاح ولكن يظهر عبادته خوفا من أن ينظر إليه بعين النقص ولا يعد من الخاصة والزهاد ويعتقد أنه من جملة العامة كالذي يمشي مستعجلا فيطلع عليه الناس فيحسن المشي ويترك العجلة كيلا يقال إنه من أهل اللهو والسهو لا من أهل الوقار وكذلك إن سبق إلى الضحك أو بدا منه المزاح فيخاف أن ينظر إليه بعين الاحتقار فيتبع ذلك بالاستغفار وتنفس الصعداء وإظهار الحزن ويقول ما أعظم غفلة الآدمي عن نفسه والله يعلم منه أنه لو كان في خلوة لما كان يثقل عليه ذلك وإنما يخاف أن ينظر إليه بعين الاحتقار لا بعين التوقير كالذي يرى جماعة يصلون التراويح أو يتهجدون أو يصومون الخميس والاثنين أو يتصدقون فيوافقهم خيفة أن ينسب إلى الكسل ويلحق بالعوام ولو خلا بنفسه لكان لا يفعل شيئا من ذلك وكالذي يعطش يوم عرفة أو عاشوراء أو في الأشهر الحرم

فلا يشرب خوفا من أن يعلم الناس أنه غير صائم فإذا ظنوا به الصوم امتنع عن الأكل لأجله أو يدعى إلى طعام فيمتنع ليظن أنه صائم وقد لا يصرح بأني صائم ولكن يقول لي عذر وهو جمع بين خبيثين فإنه يري أنه صائم ثم يري أنه مخلص ليس بمراء وأنه يحترز من أن يذكر عبادته للناس فيكون مرائيا فيريد أن يقال إنه ساتر لعبادته ثم إن اضطر إلى شرب لم يصبر عن أن يذكر لنفسه فيه عذرا تصريحا أو تعريضا بأن يتعلل بمرض يقتضي فرط العطش ويمنع من الصوم أو يقول أفطرت تطييبا لقلب فلان ثم قد لا يذكر ذلك متصلا بشربه كي لا يظن به أن يعتذر رياء ولكنه يصبر ثم يذكر عذره في معرض حكاية عرضا مثل أن يقول إن فلانا محب للإخوان شديد الرغبة في أن يأكل الإنسان من طعامه وقد ألح علي اليوم ولم أجد بدا من تطييب قلبه ومثل أن يقول إن أمي ضعيفة القلب مشفقة علي تظن أني لو صمت يوما مرضت فلا تدعني أصوم]

Ve üçüncü derece odur ki mürāʾātı ile bir hazz-ı dünyevī neyli veyā bir māl veyā nikāhı kasd etmeyip ancak ona dīde-i naks ile bakmak havfıyla ʿibādātını izhār etmektir ki hāssaten ve ashāb-ı zühdden maʿdūd olmamak korkusuyla ʿibādātını ʿāleme izhār eder tā ki ʿavāmm-ı nāstan sayılmaya ve cümle-i ʿāmmeden olduğuna iʿtikād vākiʿ olmaya, meselā yürüyüşünde sürʿat eden kimse gibi ki tenhālıkta müstaʿcilen yürür ve vaktā ki onunla nās onu görür yürüyüşünü tahsīn eder de ʿaceleyi terk eder tā ki ehl-i lehv ü sehvden olup ehl-i vakārdan değildir denilmeye ve kezālik onu istemeyerek bir gülmek alırsa veyāhūd ondan bir mizāh zāhir olursa ona ʿayn-ı ihtikār ile nazar vākiʿ olmak havfından der-ʿakab o gülmeğine istigfārı itbāʿ edip teneffüs-i suʿadā ile teneffüs eyler ve izhār-ı hüzn ile der ki "Nefsinden insānın gafleti ne ʿazīmdir!" Ve Hakk subhānehu ve taʿālā ondan bilir ki halvet ve tenhālıkta olmuş olsa ona o gülüşü ve mizāhı ağır gelmezdi ve ona mahzūn ve nādim ve müstagfir olmazdı ve onun böyle edişi ancak ʿayn-ı ihtikār ile bakmak korkusundandır ki baʿde-mā ona ʿayn-ı tevkīr ü ihtirām ile bakılmaz havfındandır, meselā terāvīh namāzını kılan cemʿiyyeti gören ādem gibi veyāhūd teheccüd namāzını kılan ve pazartesi günü ve hamīs günü sıyām eden veyāhūd tasadduk eden bir kavmi gören ādem gibi ki ʿavāmma mülhak ve kesele mensūb olmak havfından onlara o aʿmālde müvāfakat eder ve kendi nefsi ile yalnız kalıp halvet ve tenhālıkta bulunmuş olsa onlardan

bir nesneyi işlemezdi ve kezālik yevm-i ʿarefe veyāhūd yevm-i ʿāşūrā veyā eşhür-i hurumda susuz olup ʿālem içinde suyu içmeyen ādem gibi ki halk onu oruçsuz olduğunu bilmek korkusuyla susuz durur ve çün onu sāim zann ederler o zann için yemeği terk edip ondan imtināʿ eder ve daʿvete icābet etmez veyāhūd bir taʿāma daʿvet olunursa oruçlu zann olunmak üzere daʿvetten ibā ve imtināʿ eder ve baʿzen ben oruçluyum diye tasrīh etmez de taʿrīzan sıyāmını anlatıp der ki benim ʿözrüm vardır, hālbuki onun bu sunʿu iki habīsi cemʿ eder zīrā bir taraftan oruçlu olduğunu gösterir ve dīger taraftan muhlis olup mürāī olmadığını ve nāsa ʿibādetini zikr etmekten muhteriz olduğunu irāʾe eder ve bununla dīger bir tarīk ile mürāʾāt edip bir ʿamelde iki gūnā riyākārlık etmiş olur ki murādı ʿibādetine sātirdir denile, sonra su içmeğe muztarr olursa hem içer ve hem dahi nefsine izhār-ı maʿzeretten sabr etmez, elbette onda dahi nefsi için tasrīhan ev taʿrīzan bir ʿözrü zikr eder ki yā fart-ı ʿataşı muktezī ve savmdan māniʿ bir hastalık ile taʿallül ve iʿtizār eder veyāhūd bir ādemin tatyīb-i kalbi için iftār ettiğini söyler ki ihvāndan fülānca ādemin kalbi hoş etmek için iftār ettim der ve ola ki muttasılan ona söylemez yaʿnī su içtiğini onda söylemez de sükūt eder tā ki riyā ile iʿtizār ettiğini bilinmeye ve riyākārlıkla iʿtizār ettiğini zann olunmaya, ancak bir mikdār sabr eder sonra maʿriz-i hikāyede ʿarzan ʿözrünü zikr eder, meselā der ki "Fülānca ādem ihvāna muhibbdir ve bir ādem onun taʿāmını ekl etmeğe ragbeti pek çok katı ve şedīddir ve bu gün benim üzerime pek çok ilhāh ve ibrām etti, artık tatyīb-i kalbinden bir infikāk veyā çāre bulmadım!" veyāhūd der ki Benim anam kalbi ziyādesiyle yufka ve zebūn ve zaʿīf olup bana şefkati pek çoktur, zann ederim ki ben bir gün oruç tutsam hasta olurum artık oruç tutmağa beni bırakmaz!"

[فهذا وما يجري مجراه من آفات الرياء فلا يسبق إلى اللسان إلا لرسوخ عرق الرياء في الباطن أما المخلص فإنه لا يبالي كيف نظر الخلق إليه فإن لم يكن له رغبة في الصوم وقد علم الله ذلك منه فلا يريد أن يعتقد غيره ما يخالف علم الله فيكون ملبسا وإن كان له رغبة في الصوم لله قنع بعلم الله تعالى ولم يشرك فيه غيره وقد يخطر له أن في إظهاره اقتداء غيره به وتحريك رغبة الناس فيه وفيه مكيدة

وغرور وسيأتي شرح ذلك وشروطه فهذه درجات الرياء ومراتب أصناف المرائين وجميعهم تحت مقت الله وغضبه وهو من أشد المهلكات وإن من شدته أن فيه شوائب هي أخفى من دبيب النمل كما ورد به الخبر يزل فيه فحول العلماء فضلا عن العباد [166] الجهلاء بآفات النفوس وغوائل القلوب والله أعلم]

İşte bu riyā ve onun mecrāsına cārī olan āfāt-ı riyā bātında olan ᶜırk-ı riyānın rüsūhundan lisāna sebkat eder. Ve muhlis ise nazar-ı halka mübālāt etmez ki ona halk nice bakarlarsa baksınlar meselā savmda ragbeti olmazsa ve Allāhu taᶜālā dahi onu ondan bilmiş olur, artık dīgeri Allāhu taᶜālā onun ᶜilmine muhālif bir nesneyi bilmek istemez, zīrā ki ᶜilmin hilāfında bir nesnenin iᶜtikādını isterse ona mülebbis olur ve savma ragbeti olursa ona Allāhu taᶜālānın müteᶜallik olan ᶜilmine kāniᶜ olur da onda dīgerini ortak ve şerīk etmez ve ola ki baᶜzen yādına gelir ki izhārında dīgeri onunla iktidāya sebeb olur ve onda ragbet-i nās müteharrik olur hālbuki bu da şeytānın mekīde ve gurūrundan hāsıl olur ve onun şart ve şerhi baᶜde-mā vārid olacaktır. İşte derecāt-ı riyā bunlardır ve asnāf-ı riyākārānın merātibi dahi bunlardır ve kāffesi Allāhu taᶜālānın makt u gazabı altındadırlar ve riyā eşedd-i mühlikāttandır ve dahi şiddetinden onda birtakım şevāib-i hafiyye vardır ki haberde vārid olduğu gibi karıncanın yürüyüşünden daha ziyāde hafī ve nihāndır ki o mertebede gizli ve nihāndır ki ᶜibād-ı cehele değil ᶜulemā-ı fazale vü kemelenin ayakları onda kayıp zillet ederler, nerede kaldı ki āfāt-ı nüfūs ve gavāil-i kalbi bilmeyen ᶜibādet-kārān!

Beyānu Riyāi'l-Hafiyyillezī Hüve Ahfā Min Debībi'n-Nemli

[بيان الرياء الخفي الذي هو أخفى من دبيب النمل]

[اعلم أن الرياء خفي وجلي فالجلي هو الذي يبعث على العمل ويحمل عليه ولو قصد الثواب وهو أجلاه وأخفى منه قليلا هو ما لا يحمل على العمل بمجرده إلا أنه يخف يريد به وجه الله كالذي يعتاد التهجد كل ليلة ويثقل عليه فإذا نزل عنده ضيف تنشط له وخف عليه وعلم أنه لولا رجاء الثواب لكان لا يصلي لمجرد رياء الضيفان وأخفى من ذلك ما لا يؤثر في العمل ولا بالتسهيل والتخفيف أيضا ولكنه مع ذلك مستبطن في القلب ومهما لم يؤثر في الدعاء إلى العمل لم يمكن أن يعرف

إلا بالعلامات وأجلى علاماته أن يسر باطلاع الناس على طاعته فرب عبد يخلص في عمله ولا يعتقد الرياء بل يكرهه ويرده ويتمم العمل كذلك ولكن إذا اطلع عليه الناس سره ذلك وارتاح له وروح ذلك عن قلبه شدة العبادة وهذا السرور يدل على رياء خفي منه يرشح السرور ولولا التفات القلب إلى الناس لما ظهر سروره عند اطلاع الناس فلقد كان الرياء مستكنا في القلب استكنان النار في الحجر فأظهر عنه اطلاع الخلق أثر الفرح والسرور]

Ve debīb-i nemlden ahfā olan riyā-i hafīfin beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöylece bil ve āgāh ol ki riyā iki nevᶜdir ki hafī yaᶜnī nihān ve gizli ve celī yaᶜnī zāhir ve āşikārdır. Ve celī odur ki ᶜamele baᶜs edip ve ādemi ona haml eder velev ki sevābı kasd ede ve bu nevᶜ riyā onun en ziyāde açık ve āşikārıdır. Ve ondan azıcık dūn olan riyā onu ᶜamele riyānın mücerredi haml etmez de lākin onunla vechullāh murād olunan ᶜamel onunla hafīf ve āsān olur, meselā ki her bir gecede teheccüdü iᶜtiyād eden kimse yalnız iken ona ağırlaşır da çün bir mihmān yanına gelip nüzūl ederse o vaktte teheccüde onun neşātı hāsıl olur da kılması ona hafīf ve āsān gelir ve bilir ki sevābın kasdı olmasaydı riyā-i mihmān için teheccüd kılmazdı. Ve bundan daha ziyāde gizli ve nihān o riyādır ki aslā ve katᶜā ᶜamelde teᵓsīr etmez ve teshīl ve tahfīfte dahi onun bir teᵓsīri olmaz velākin bununla berāber kalbde müstabtın olur ve kaçan ki ᶜamele daᶜvet etmekte onun bir teᵓsīri olmaz, ᶜalāmātsız olarak maᶜrifeti mümkin olmaz yaᶜnī ancak ᶜalāmāt ile bilinir. Ve onun en ziyāde celī ve āşikār olan ᶜalāmeti odur ki onun tāᶜatına nāsın ıttılāᶜı ile mesrūr ve şādān olmaktır ola ki bir ᶜābid var ki ᶜamelinde ihlās eder de aslā riyāyı iᶜtikād etmez ve riyāyı kerh edip onu çevirir ve ᶜameli itmām eder velākin nās onun ᶜibādetine muttaliᶜ olurlarsa halkın ıttılāᶜı onu şādān ve mesrūr eder ve kalbi onunla mürtāh olur ve kalbinden ᶜibādātın şiddetini giderir ve bu sürūr ise ancak riyā-i hafīye delālet eder ki o sevinç kalbinde müstekinn ve müstabtın olan riyādan mütereşşih olur, zīrā ki nāsa kalbin iltifātı olmasaydı nāsın ıttılāᶜı ᶜindinde onun sürūru zāhir olmazdı demek olur ki kalbde riyā taşta āteşin istiknānı gibi müstekinn olup ki halkın vukūf ve ıttılāᶜı ondan eser-i ferah u sürūru izhār etti.

[ثم إذا استشعر لذة السرور بالاطلاع ولم يقابل ذلك بكراهية فيصير ذلك قوتا وغذاء للعرق الخفي من الرياء حتى يتحرك على نفسه حركة خفية فيتقاضى تقاضيا خفيا أن يتكلف سببا يطلع عليه بالتعريض وإلقاء الكلام عرضا وإن كان لا يدعو إلى التصريح وقد يخفى فلا يدعو إلى الإظهار بالنطق تعريضا وتصريحا ولكن بالشمائل كإظهار النحول والصفار وخفض الصوت ويبس الشفتين وجفاف الريق وآثار الدموع وغلبة النعاس الدال على طول التهجد وأخفى من ذلك أن يختفي بحيث لا يريد الاطلاع ولا يسر بظهور طاعته ولكنه مع ذلك إذا رأى الناس أحب أن يبدءوه بالسلام وأن يقابلوه بالبشاشة والتوقير وأن يثنوا عليه وأن ينشطوا في قضاء حوائجه وأن يسامحوه في البيع والشراء وأن يوسعوا له في المكان فإن قصر فيه مقصر ثقل ذلك على قلبه ووجد لذلك استبعادا في نفسه كأنه يتقاضى الاحترام مع الطاعة التي أخفاها مع أنه لم يطلع عليه ولو لم يكن قد سبق منه تلك الطاعة لما كان يستبعد تقصير الناس في حقه ومهما لم يكن وجود العبادة كعدمها في كل ما يتعلق بالخلق لم يكن قد قنع بعلم الله ولم يكن خاليا عن شوب خفي من الرياء أخفى من دبيب النمل وكل ذلك يوشك أن يحبط الأجر ولا يسلم منه إلا الصديقون]

Sonra kendi nefsinde ıttılāᶜ-ı halk ile lezzet-i sürūru istişᶜār eder-se ve onu kerāhiyyet ile karşılamazsa o vakt o lezzet derūnunda riyā-i hafīden olan damara kūt ve gızā olur tā ki [167] o damar nefsi üzerine hareket-i hafiyye ile taharrük edip tekāzī-i hafī ile ona tekāzī eder tā ki ᶜarzan ilkā-ı kelām veyā taᶜrīz ile onu ona ıttılāᶜ ettirecek bir sebebe mütekellif ola velev ki tasrīhe dāᶜī olmaz ve baᶜzen dahi daha ziyāde gizli olur ki taᶜrīzan veyā tasrīhan nutka dāᶜī olmaz, ancak şemāil ile gösterir, meselā zaᶜf ve bītābī gibi ve isfirār-ı vech ve hafz-ı savt gibi ᶜalāmāt veraᶜı irāᵓe eder veyāhūd dudak kuraklığı ve tükürük cefāfı ve gözyaşı āsārı ve tūl-i teheccüde delālet eden nuᶜāsı izhār eder ve olur ki bundan daha ziyāde gizli ve nihān olur ki bu ᶜalāmetler dahi bulun-mazlar ve aslā ve katᶜā ona bir kimsenin vukūfunu istemez de tāᶜātının zuhūruyla mesrūr olmaz velākin bununla berāber sever ki nās onu gör-düklerinde onu selām ve tahiyyet ile bedᵓ edeler ve beşāşet-i vech ve yüz güleçlik ve tevkīr ile mukābele eyleyeler ve üzerine medh ü senā edeler ve havāyicini revā görüp kazālarıyla mesrūr olalar ve alışverişte dahi ona müsāmaha edeler ve bir yere gelirse ona mekānı geniş edeler

ve şāyed bir mukassırın onda bir kusūru olur ise artık onun kalbine girān gelir de onu nefsinden istibᶜād eder, sanki ihtirām ihfā ettiği tāᶜat ile berāber tekāzī eder, maᶜa-ennehu bir kimse ona muttaliᶜ olmamış ve o tāᶜat kendinden mesbūk olmamış olsa onun hakkında nāsın taksīrini istibᶜād etmezdi. Ve kaçan ki halka müteᶜallik olan ᶜibādātın vücūd ve ᶜademi yanında siyyān olmamıştır, Allāhu taᶜālānın ᶜilmi ile kāniᶜ olmamış olur ve riyānın şevāib-i hafiyyesinden hālī ve vāreste olmamış olur ve bunların kāffesi ecr ü sevābı habt u mahv etmekten mütekāriblerdir, onlardan ancak zümre-i sıddīkīn sālim olur.

[وقد روي عن علي كرم الله وجهه أنه قال إن الله عز وجل يقول للقراء يوم القيامة "أَلَمْ يَكُنْ يُرَخَّصُ عَلَيْكُمُ السِّعْرُ أَلَمْ تَكُونُوا تَبْتَدِءُونَ بِالسَّلَامِ أَلَمْ تَكُونُوا تُقْضَى لَكُمُ الْحَوَائِجُ" وفي الحديث "لَا أَجْرَ لَكُمْ قَدِ اسْتَوْفَيْتُمْ أُجُورَكُمْ" وقال عبد الله بن المبارك روي عن وهب بن منبه أنه قال إن رجلاً من السواح قال لأصحابه إنا إنما فارقنا الأموال والأولاد مخافة الطغيان فنخاف أن نكون قد دخل علينا في أمرنا هذا من الطغيان أكثر مما دخل على أهل الأموال في أموالهم إن أحدنا إذا لقي أحب أن يعظم لمكان دينه وإن سأل حاجة أحب أن تقضى له لمكان دينه وإن اشترى شيئا أحب أن يرخص عليه لمكان دينه فبلغ ذلك ملكهم فركب في موكب من الناس فإذا السهل والجبل قد امتلأ بالناس فقال السائح ما هذا قيل هذا الملك قد أظللك فقال للغلام ائتني بطعام فأتاه ببقل وزيت وقلوب الشجر فجعل يحشو شدقه ويأكل أكلاً عنيفاً فقال الملك أين صاحبكم فقالوا هذا قال كيف أنت قال كالناس وفي حديث آخر بخير فقال الملك ما عند هذا من خير فانصرف عنه فقال السائح الحمد لله الذي صرفك عني وأنت لي ذام]

Ve dahi fārisu'l-meşārık ve'l-megārib ᶜAlī b. Ebī Tālib kerremallāhu vechehunun üzerine rivāyet olunup demiş ki Hakk subhānehu ve taᶜālā yevm-i kıyāmette zümre-i kurrāya buyurur ki "أَلَمْ يَكُنْ يُرَخَّصُ عَلَيْكُمُ السِّعْرُ أَلَمْ تَكُونُوا تَبْتَدِءُونَ بِالسَّلَامِ أَلَمْ تَكُونُوا تُقْضَى لَكُمُ الْحَوَائِجُ"[263] Yaᶜnī "Siz dünyāda iken sizin için esᶜārın mekādīri ucuz olmaz mı idi ve selām ve tahiyye ile siz bedᵓ olunmaz mı idiniz ve sizin havāyiciniz revā görülmez mi idi?" Ve dīger bir hadīste dahi buna tetimme olarak gelmiş ki

---

263 Bkz. *Şuᶜabu'l-Īmān*, 6/335, no: 4288.

"لَا أَجْرَ لَكُمْ قَدِ اسْتَوْفَيْتُمْ أُجُورَكُمْ" Yaʿnī "Artık sizin için bir ecr yoktur, siz kendi ecrinizi dünyāda istīfā etmişsiniz." Ve dahi ʿAbdullāh b. el-Mübārek, Vehb b. Münebbih'in üzerine rivāyet edip demiş ki Vehb nakl ü hikāye edip demiş ki "Tāife-i seyyāhīnden bir zāt-ı girān-kadr ashābına demiş ki "Biz ancak tugyān korkusundan emvāl ve evlādımızı müfārakat etmişiz velākin ben korkarım ki bizim bu emrimizde tugyāndan bizim üzerimize emvālinde ehl-i emvālin üzerine dāhil olan tugyāndan ekser bir tugyān girmiştir. Tahkīkan bizim birimiz bir kimseye mülākī olursa kendi dīni için muʿazzam olmak ister ve eger bir kimseden hācet dilerse ona mekān-ı dīni için revā görmesini sever ve eger bir nesneyi mübāyaʿa edip satın alırsa onun mekān-ı dīni için bahāsını rahīs ve ucuz olmaklığını sever." Ve onun şu nush u pendi o zamānın melikine varıp bālig oldukta ziyāretine bir mevkib-i ʿazīm ve ālāy-ı vālā ile binip gelmiş tā ki sehl ve cibālde nās doldu. Ve o seyyāh: "Bu nedir?" diye suʾāl ettikte, ona: "İşte bu zāt vaktin melikidir, sana sāye-sāz olmuştur" diye ihbār olundukta, o dahi gulāmına: "Bir taʿāmı getir" diye emr ve gulām dahi ona bakl ve zeyt yağı ve kulūb-i şeceri celb ve takdīm edince kendisi onunla başlayıp ve ağzını dolduraraktan büyük büyük ve iri iri lokmaları tenāvül etmeğe başladı ve bir ekl-i ʿanīf ile ekl ettikte ashābına, melik: "Sizin sāhibiniz neredir?" diye sordu ve ashābı dahi: "İşte bu ādemdir" diye ona işāret etmeleriyle, melik ona hitāben: "Sen nicesin?" diye hāl ve hātırını istifsār ve o dahi bir rivāyette "nās gibi" ve dīger bir rivāyette "bi-hayrin" yaʿnī hayr ile diye cevāb verdikte, melik: "Bunda bir hayr yoktur!" diye yanından savuşup gitmiş ve seyyāh dahi: "Beni zemm edici olarak seni benim üzerimden sarf eden Allāhu taʿālāya hamd olsun" diye ʿarz-ı teşekkür eylemiştir.

[فلم يزل المخلصون خائفين من الرياء الخفي يجتهدون لذلك في مخادعة الناس عن أعمالهم الصالحة يحرصون على إخفائها أعظم مما يحرص الناس على إخفاء فواحشهم كل ذلك رجاء أن تخلص أعمالهم الصالحة فيجازيهم الله في القيامة بإخلاصهم على ملأ من الخلق إذ علموا أن الله لا يقبل في القيامة إلا الخالص وعلموا شدة حاجتهم وفاقتهم في القيامة وأنه يوم لا ينفع فيه مال ولا بنون ولا يجزي والد عن ولده ويشتغل الصديقون بأنفسهم فيقول كل واحد نفسي نفسي فضلا عن غيرهم

فكانوا كزوار بيت الله إذا توجهوا إلى مكة فإنهم يستصحبون مع أنفسهم الذهب المغربي الخالص لعلمهم أن أرباب البوادي لا يروج عندهم الزائف والبهرج والحاجة تشتد في البادية ولا وطن يفزع إليه ولا حميم يتمسك به فلا ينجي إلى الخالص من النقد فكذا يشاهد أرباب القلوب يوم القيامة والزاد الذي يتزودونه له من التقوى]

Kaldı ki zümre-i muhlisīn dāimā riyā-i hafīden hāif olmaktan [168] zāil olmazlar, aᶜmāl-i sālihalarından nārın muhādaᶜasına ictihād ederler de ihfāsına harīs olurlar ki o mertebede gizledip setr ederler ki halk fevāhişlerini setrine vākiᶜ olan hırsından ziyāde setr-i aᶜmāl-i sālihalarına harīs olurlar ve hırsları belki o hırstan aᶜzam olur ve bunun kāffesi aᶜmāl-i sālihaları hālise olmak içindir tā ki Hakk subhānehu ve taᶜālā onları yevm-i kıyāmette ᶜalā-melei'l-halāyık ihlāslarıyla mücāzāt ede, çünkü bilmişler ki Allāhu taᶜālā yevm-i kıyāmette ancak hālisi kabūl eder ve yevm-i fakr u fākada olan şiddet-i ihtiyāclarını bildiler ki o gün böyle bir gündür onda ne māl menfaᶜat verir ve ne ana ve ne de peder veledi üzerine iczā eder, zümre-i sıddīkīn nefsleriyle meşgūl olup her biri nefsī nefsī diye tazarruᶜ eder. Artık dīgerlerinin nefsleriyle iştigāl ve ihtiyāclarını var buna kıyās eyle ki beytullāhın züvvārı gibidirler. Züvvār beyt-i Mekke'ye müteveccih olacak olsalar magribī hālis altınları nefsleriyle istishāb ederler, çünkü bilirler ki erbāb-ı bevādīde sikke-i zāife ve behrece ve nukūd-ı magşūşe rāyic olmaz ve bādiyede hācetleri müştedd olur da ona fezaᶜ olunacak vatan ve onunla temessük olunur bir yār-ı müşfik yoktur ve nakd-ı hālisten gayrı dīger bir şeyʾ necāt vermez, işte erbāb-ı kulūb dahi yevm-i kıyāmeti böyle müşāhede ederler ve takvādan ona mütezevvid oldukları zādı dahi böyle görürler.

[فإذن شوائب الرياء الخفي كثيرة لا تنحصر ومهما أدرك من نفسه تفرقة بين أن يطلع على عبادته إنسان أو بهيمة ففيه شعبة من الرياء فإنه لما قطع طعمه عن البهائم لم يبال حضره البهائم أو الصبيان الرضع أم غابوا اطلعوا على حركته أم لم يطلعوا فلو كان مخلصاً قانعاً بعلم الله لاستحقر عقلاء العباد كما استحقر صبيانهم ومجانينهم وعلم أن العقلاء لا يقدرون له عَلَى رِزْقٍ وَلَا أَجَلٍ وَلَا زِيَادَةِ ثَوَابٍ ونقصان عقاب كما لا يقدر عليه البهائم والصبيان والمجانين فإذا لم يجد ذلك ففيه شوب خفي ولكن ليس كل شوب محبطاً للأجر مفسداً للعمل بل فيه تفصيل]

Ve böyle olunca riyā-i hafīnin şevāibi pek çoktur, hasra gelmez. Ve kaçan ki insān ile behīmenin ᶜibādetlerine ıttılāᶜları beyninde bir tefrikayı nefsinde idrāk eder, elbette riyādan onda bir şuᶜbe vardır, zīrā ki behāyimden tamaᶜı katᶜ edince behāyim ve sıbyān-ı ruzzaᶜ hāzır olup olmadıklarına mübālātı kalmaz ve ᶜibādetine muttaliᶜ olup olmadığına bāk u pervāsı olmaz; kezālik Allāhu taᶜālāya muhlis olmuş olup da ᶜilmullāha kāniᶜ olmuş olsa ᶜukalā-i ᶜibādı dahi sıbyānları ile dīvāneleri gibi istihkār edip bilir ki o ᶜukalā dahi ona bir rızk ve ecel ve ziyāde sevāb ve noksān ᶜikāb gibi bir nefᶜe aslā muktedir olmazlar, nitekim behāyim ve sıbyān ve mecānīn ona muktedir olmazlar, işte eger bunu bulmazsa yaᶜnī ᶜukalā-i kavm sıbyān ve behāyim ve mecānīnin mesābesinde olmazsa artık nefsinde şevb-i riyā-i hafī vardır velākin her bir şāibe-yi riyā ecre muhbit ve ᶜamele müfsid değildir belki onda tafsīl vardır.

[فإن قلت فما نرى أحدا ينفك عن السرور إذا عرفت طاعاته فالسرور مذموم كله أو بعضه محمود وبعضه مذموم فنقول أولا كل سرور فليس بمذموم بل السرور منقسم إلى محمود وإلى مذموم فأما المحمود فأربعة أقسام الأول أن يكون قصده إخفاء الطاعة والإخلاص لله ولكن لما اطلع عليه الخلق علم أن الله أطلعهم وأظهر الجميل من أحواله فيستدل به على حسن صنع الله به ونظره إليه وإلطافه به فإنه يستر الطاعة والمعصية ثم الله يستر عليه المعصية ويظهر الطاعة ولا لطف أعظم من ستر القبيح وإظهار الجميل فيكون فرحه بجميل نظر الله له لا بحمد الناس وقيام المنزلة في قلوبهم وقد قال تعالى قل بفضل الله وبرحمته فبذلك فليفرحوا هو خير مما يجمعون فكأنه ظهر له أنه عند الله مقبول ففرح به]

Ve eger dedin ki onun tāᶜātı bilinen ᶜabededen hīçbir kimseyi sürūrdan münfekk göremeyiz yaᶜnī her kim ki tāᶜatı bilinirse elbette mesrūr ve şādān olur ve meserretinden hīçbir kimse münfekk yoktur, artık şol sürūr kāffesi mezmūm mudur yoksa baᶜzısı mezmūm ve baᶜzısı mahmūd mudur der isen bunda dahi biz deriz ki evvelā her bir sürūr mezmūm değildir, ancak sürūr mahmūd ve mezmūma münkasımdır. Ve mahmūd ise dört kısmdır ki bir kısmı Allāhu taᶜālāya tāᶜat ve ihlāsını ihfā edip velākin halk ona muttaliᶜ olunca bildi ki Allāhu taᶜālā halkını

ona muttaliᶜ etmiştir ve ahvālinden cemīli izhār eylemiştir ve onunla Allāhu taᶜālānın onunla olan hüsn-i sunᶜ ve hüsn-i nazarına ve onunla olan iltāfına müstedill olur ki Hakk subhānehu ve taᶜālā mahz ᶜināyet ve kereminden mestūr olan aᶜmāl-i hafiyyesinden tāᶜatını izhār ve maᶜsiyetini setr etmiş. Ve maᶜlūmdur ki kabīhin setr ve cemīlin izhārından ecell ve aᶜzam bir lutf yoktur, işte o hālde onun sevinç ve ferahı ancak Allāhu taᶜālānın cemīl nazarıyladır, nāsın mahmideti ve kulūblarında olan menziletinin kıyāmıyla değildir ve hālbuki tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ﴾[264] Bu āyet-i kerīme sūre-i Yūnus'un elli sekizinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "De ki Allāhu taᶜālānın Kurᵓān-ı kerīm fazlıyla ve dīn-i İslām rahmetiyle ve bunların inzāl ve ihsānıyla ferahlansınlar, onlar dünyānın cemᶜ ettikleri parçalarından hayrlıdır." İntehā. Sanki bununla ona zāhir olur ki kendisi Allāhu taᶜālānın ᶜindinde makbūldur ve onunla şād ve mesrūr olmuştur ve bu gibi sürūr elbette mahmūddur.

[الثاني أن يستدل بإظهار الله الجميل وستره القبيح عليه في الدنيا أنه كذلك يفعل في الآخرة إذ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "مَا سَتَرَ اللّٰهُ عَلَى عَبْدٍ ذَنْبًا فِي الدُّنْيَا إِلَّا سَتَرَهُ عَلَيْهِ فِي الْآخِرَةِ" فيكون الأول فرحاً بالقبول في الحال من غير ملاحظة المستقبل وهذا التفات إلى المستقبل]

Ve ikinci kısm odur ki onun Allāhu taᶜālānın cemīli izhār ve kabīhi setrinden istidlāl eder ki dünyāda onun üzerine kabīhini nice setr etmişse āhirete dahi onunla böylece işleyecek ki onda dahi kabīhini setr edecek ve hamīlini izhār edecek ve bununla ferah eder, çünkü efendimiz buyurmuş ki "مَا سَتَرَ اللّٰهُ عَلَى عَبْدٍ ذَنْبًا فِي الدُّنْيَا إِلَّا سَتَرَهُ عَلَيْهِ فِي الْآخِرَةِ"[265] Yaᶜnī "Allāhu taᶜālā bir kulu üzerine dünyāda onun bir zenbini setr etmedi illā ki āhirette dahi onun o zenbini ona setr etmez" ki elbette onu setr eder demektir ve bu sūrette kısm-ı evvelde olan sevinç ve ferah emr-i müstakbeli mülāhaza etmeksizin hālde olan kabūl ile olmuş olur ve bu kısm-ı sānī ferah-ı müstakbele iltifāt ile olmuş olur.

---

264 Yūnus, 10/58.

265 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 6/244, no: 6303.

[الثالث أن يظن رغبة المطلعين على الاقتداء به في الطاعة فيتضاعف بذلك أجره فيكون له أجر العلانية بما أظهر آخرا وأجر السر بما قصده أولا ومن اقتدي به في طاعة فله مثل أجر أعمال المقتدين به من غير أن ينقص من أجورهم شيء وتوقع ذلك جدير بأن يكون سبب السرور فإن ظهور مخايل الربح لذيذ [169] وموجب للسرور لا محالة]

Ve üçüncü kısm dahi aᶜmāline muttaliᶜ olanların onunla iktidā etmeğe ragbetlerini zann etmektedir yaᶜnī tāᶜātta onunla iktidā edip onlar dahi o ᶜameli işlemekle onun ecri mütezāᶜif olur. Ve ona iki ecrin husūlüyle vākiᶜ olan sevinç elbette memdūh ve mahmūddur, çünkü evvelā kasd edip sırren işlediği ᶜamelin ecri olmasıyla baᶜdehu zāhir olan ecr-i ᶜalāniyye dahi ona hāsıl oldu, zīrā kim ki tāᶜatında ona uyup işlerse o ādemin ecrinden bir nesne noksān olmaksızın onun ecrī gibi ona bir ecr olur ve bunun tevakkuᶜu mūcib-i şādī olmağa sezādır, çünkü mehāil-i ribhin zuhūru lezīzdir ve lā-mahāle sürūra mūcibdir ve bu gibi sürūr mezmūm olmaz.

[الرابع أَنْ يَحْمَدَهُ الْمُطَّلِعُونَ عَلَى طَاعَتِهِ فَيَفْرَحُ بِطَاعَتِهِمْ لِلَّهِ فِي مَدْحِهِمْ وَبِحُبِّهِمْ لِلْمُطِيعِ وَبِمَيْلِ قُلُوبِهِمْ إلى الطاعة إذاً من أهل الإيمان من يرى أهل الطاعة فيمقته أو يحسده أو يذمه ويستهزئ به أو ينسبه إلى الرياء ولا يحمده عليه فَهَذَا فَرِحٌ بِحُسْنِ إِيمَانِ عِبَادِ اللَّهِ وَعَلَامَةُ الإخلاص في هذا النوع أن يكون فرحه بحمدهم غيره مثل فرحه بحمدهم إياه]

Ve dördüncü kısmı ᶜibādetine muttaliᶜ olanlar onu medh etmelerine onların Allāhu taᶜālāya medhinde olan tāᶜatlarına ve mutīᶜa olan muhabbet ve tāᶜatına kulūblarının meyline hāsıl olan sürūr takdīrindedir, çünkü ehl-i īmāndan ādem vardır ki ehl-i tāᶜatı gördüğü vaktte gazab edip ondan kıskanır ve ona bugz eder veyāhūd zemm eder veyā onunla istihzā eyler veyā onu riyāya mensūb eder de onu hamd etmez. İşte bu gibi sevinç ve ferah ᶜibādullāhın hüsn-i īmānıyladır ve lā-şekke bu sūrette olan sevinç memdūh ve mahmūddur ki dīgerinin tāᶜatıyla bir sevinçtir ve bu nevᶜde ᶜalāmet-i ihlās odur ki onun ferahı dīgerinin medhleriyle hāsıl olan ferah gibi ola ki bu gibi tāᶜat üzerine dīgerine hamd ü senā ederlerse ona o medhlerden hāsıl olan sevinç nefsini medh etmeleriyle ona hāsıl olan sevince müsāvī ve mümāsil oluna.

[وأما المذموم وهو الخامس فهو أن يكون فرحه لقيام منزلته في قلوب الناس حتى يمدحوه ويعظموه ويقوموا بقضاء حوائجة ويقابلوه بالإكرام في مصادره وموارده فهذا مكروه والله تعالى أعلم]

Ve mezmūm ise ki beşinci kısmdır o dahi onun ferahı kulūb-i nāsta onun menzilesinin kıyāmı ile ola yaᶜnī sevinir ki kulūb-i nāsta onun menzilesi olduğu eclden onu medh edecekler ve hem dahi onu taᶜzīm edip kazā-i havāyicine kıyām ve masādır ve mevāridinde onu ikrām ile telakkī ve mukābele ve ihtirām edecekler ve bu sevinç ise Allāhu taᶜālā aᶜlemu mezmūm ve mekrūh ve makdūhtur.

Beyānu Mā-Yuhbitu'l-ᶜAmele Mine'r-Riyāi'l-Hafī ve'l-Huliyyi

[ما يحبط العمل من الرياء الخفي والجلي]

[بيان وما لا يحبط فنقول فيه إذا عقد العبد العبادة على الإخلاص ثم ورد عليه وارد الرياء فلا يخلو إما أن يرد عليه بعد فراغه من العمل أو قبل الفراغ فإن ورد بعد الفراغ سرور مجرد بالظهور من غير إظهار فهذا لا يفسد العمل إذ العمل قد تم على نعت الإخلاص سالما عن الرياء فما يطرأ بعده فيرجو أن لا ينعطف عليه أثره لا سيما إذا لم يتكلف هو إظهاره والتحدث به ولم يتمن إظهاره وذكره ولكن اتفق ظهوره بإظهار الله ولم يكن منه إلا ما دخل من السرور والارتياح على قلبه نعم لو تم العمل على الإخلاص من غير عقد رياء ولكن ظهرت له بعده رغبة في الإظهار فتحدث به فهذا مخوف]

Ve riyānın hafī ve celīsinden aᶜmāli habt edip etmeyen riyānın beyānı ise o dahi bu mebhastır. Şöyle ki biz deriz ki ādem ᶜibādetini ihlās üzerine ᶜakd ettikten sonra üzerine vārid riyā gelip mütevārid olduysa o tevārüd iki hālden hālī değildir ki yā ᶜamelden fārig olduktan sonra tevārüd etmiş veyā kable'l-ferāg. Ve eger baᶜde'l-ferāg zuhūruyla bir sürūr-ı mücerred gelmiş ki onu tekellüf etmeden o ᶜamel zāhir olmuş ve zuhūrundan ona bir sürūr hāsıl olmuş, bu gibi şādī ᶜameli bozmaz, çünkü ᶜamel sālim olarak naᶜt-ı ihlās üzere tamām olmuş ve baᶜde't-tamām ona tārī olan nesnenin eseri ona münᶜatıf olmamaklığını recā ederiz, çünkü kendisi izhārına mütekellif olmamıştır ve onunla tahaddüs etme-

miştir ve izhār ve zikrini temennī eylememiştir, ancak Allāhu taᶜālānın izhārıyla zuhūru müttefik olmuştur ve onun kalbine dāhil olan şādīden gayrı onda onun bir medhali yoktur ki zuhūruyla ancak kalbi mürtāh ve mesrūr olmuştur. Evet, ᶜakd-i riyā etmeksizin ᶜamel ihlās üzere tamām olup da sonra izhārına ona ragbet zuhūruyla onu izhār edip onunla tahaddüs etmiş olsa o hālde onun o izhārı muhviftir.

[وفي الآثار والأخبار ما يدل على أنه يحبط فقد روي عن ابن مسعود أنه سمع رجلا يقول قرأت البارحة البقرة فقال ذلك حظه منها وروي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال لرجل قال له صمت الدهر يا رسول الله فقال له ''مَا صُمْتَ وَلَا أَفْطَرْتَ'' فقال بعضهم إنما قال ذلك لأنه أظهره وقيل هو إشارة إلى كراهة صوم الدهر وكيفما كان فيحتمل أن يكون ذلك من رسول الله صلى الله عليه وسلم ومن ابن مسعود استدلالاً على أن قلبه عند العبادة لم يخل عن عقد الرياء وقصده له لما أن ظهر منه التحدث به إذ يبعد أن يكون ما يطرأ بعد العمل مبطلاً لثواب العمل بل الأقيس أن يقال إنه مثاب على عمله الذي مضى ومعاقب على مراءاته بطاعة الله بعد الفراغ منها بخلاف ما لو تغير عقده إلى الرياء قبل الفراغ من الصلاة فإن ذلك قد يبطل الصلاة ويحبط العمل]

Çünkü āsār ve ahbārda bu riyā aᶜmāli habt edici olduğuna bir delālet vardır, zīrā ki ᶜAbdulāh b. Mesᶜūd üzerine mervī olmuş ki bir gün bir ādemden işitmiş ki o ādem dermiş ki "Dün gece ben sūre-i Bakara'yı okudum." Ve ᶜAbdullāh demiş ki "İşte onun ondan olan behresi budur." Ve dahi Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz üzerine mervī olup ki dehri sıyām etmiş bir ādeme bir gün ona "Dehri sıyām ettim" dedikte fermān buyurmuş ki ''مَا صُمْتَ وَلَا أَفْطَرْتَ''[266] Yaᶜnī "Sen ne savm ettin ve ne de iftār ettin!" Ve baᶜzu'l-ᶜulemā bunun tefsīrinde demiş ki efendimiz ona böylece fermān edişi ancak onun izhārı içindir ve dahi denilmiş ki bu hadīs savm-ı dehrin kerāhetine [170] işārettir. Ve her ne asl ise muhtemeldir ki Zāt-ı sāmī-i risālet-penāhīden ve ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd'dan bu kelām bir istidlāldir ki onun kalbi ᶜibādet ᶜindinde ᶜakd-i riyādan hālī değildir ve riyāya kasdından berī değildir, çünkü onunla tahaddüs etmiştir, zīrā ki uzaktır ki ᶜamelden sonra ᶜamel üzerine

---

266 İbnu'l-Mubārek, 49, no: 153; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/351.

tārī olan şeyᵓ ᶜamelin sevābına mubtıl ola belki kıyās-ı enseb üzere denile ki māzī olan ᶜameli üzerine müsābdır ve tāᶜattan baᶜde'l-ferāg onunla vākiᶜ mürāᵓātı üzerine muᶜākabdır, o namāzdan fārig olmazdan akdem riyāya ᶜakdi mütegayyir olmuş olsa onun hükmü bunun hilāfındadır, zīrā ki namāz içinde olan tagayyür-i ᶜakd ve husūl-i riyā namāzı bātıl eder ve ᶜameli habt eder.

[وَأَمَّا إِذَا وَرَدَ وَارِدُ الرِّيَاءِ قَبْلَ الْفَرَاغِ من الصلاة مثلاً وكان قد عقد على الإخلاص ولكن ورد في أثنائها وارد الرياء فلا يخلو إما أن يكون مجرد سرور لا يؤثر في العمل وإما ان يكون رياء باعثاً على العمل فإن كان بَاعِثًا عَلَى الْعَمَلِ وَخَتَمَ الْعِبَادَةَ بِهِ حَبِطَ أجره ومثاله أن يكون في تطوع فتجددت له نظارة أو حضر ملك من الملوك وهو يشتهي أن ينظر إليه أو يذكر شيئاً نسيه من ماله وهو يريد أن يطلبه ولولا الناس لقطع الصلاة فاستتمها خوفاً من مذمة الناس فقد حبط أجره وعليه الإعادة إن كان في فريضة وقد قال صلى الله عليه وسلم ''اَلْعَمَلُ كَالْوِعَاءِ إِذَا طَابَ آخِرُهُ طَابَ أَوَّلُهُ'' أي النظر الى خاتمته وروي أنه من راءى بعمله ساعة حبط عمله الذي كان قبله وهذا منزل على الصلاة في هذه الصورة لا على الصدقة ولا على القراءة فإن كل جزء من ذلك مفرد فما يطرأ يفسد الباقي دون الماضي والصوم والحج من قبيل الصلاة]

Ve kable'l-ferāg gelirse meselā namāzdan fārig olmazdan akdem riyānın vāridi vürūd edip ve kendisi ihlās üzere onu ᶜakd etmiş ise namāz esnāsında vārid olan riyānın vāridi iki hālden hālī değildir ki yā ᶜamelde teᵓsīr etmez bir sürūr-ı mücerreddir veyāhūd ᶜamele bāᶜis bir riyādır. Ve eger ᶜamele bāᶜis ise ve ᶜibādeti onunla hatm etmiş ise onun ecri habt olunur, misāli ise kendisi tatavvuᶜ namāzında olup da ona bir nezāret teceddüd etmiş olsa veyāhūd mülūktan bir melik gelip hāzır olmuş olsa ve kendisi ona nazar etmesini ārzū eder veyāhūd unutmuş bir şeyᵓ onun yadına gelip ve onu istemek ister ve nās olmasaydı namāzını kesip onu isterdi velākin bu hāl ile namāzını kılıp nāsın mezemmeti havfından onu istitmām eylese bununla onun ecri habt olunur ve kıldığı namāz farīza ise iᶜādesi ona vācib olur, zīrā ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''الْعَمَلُ كَالْوِعَاءِ إِذَا طَابَ آخِرُهُ طَابَ أَوَّلُهُ''[267]

267 *Sahīhu* İbn Hibbān, 2/118, no: 392; *Hilyetu'l-Evliyā*, 5/162; İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/351.

Yaʿnī "ʿAmel duʿā gibidir ki āhiri hoş ve güzel olursa o dahi hoş olur" yaʿnī nazar hātimesinedir. Ve dahi rivāyet olunmuş ki "Kim ki kendi ʿameli ile bir sāʿat mürāʾāt ederse onun mā-kablinde olan ʿameli dahi habt olunur gider." Ve bu hükm bu sūrette namāz üzerine münezzeldir ki sadaka ve kırāʾetin aʿmāli üzerine münezzel olmaz, zīrā ki sadaka ve kırāʾet onların her bir cüzʾü münferid olup ona tārī olan şeyʾ geçen eczāsını ifsād etmez, ancak kusūr kalanını ifsād eyler ve savm ve hacc dahi namāz kabīlindendir.

[وأما إذا كان وراد الرياء بحيث لا يمنعه من قصد الإتمام لأجل الثواب كما لو حضر جماعة في أثناء الصلاة ففرح بحضورهم وعقد الرياء وقصد تحسين الصلاة لأجل نظرهم وكان لولا حضورهم لكان يتمها أيضاً فهذا رياء قد أثر في العمل وانتهض باعثاً على الحركات فإن غلب حتى انمحق معه الإحساس بقصد العبادة والثواب وصار قصد العبادة مغموراً فهذا أيضاً ينبغي أن يفسد العبادة مهما مضى ركن من أركانها على هذا الوجه لأنا نكتفي بالنية السابقة عند الإحرام بشرط أن لا يطرأ عليها ما يغلبها ويغمرها ويحتمل أن يقال لا يفسد العبادة نظراً إلى حالة العقد وإلى بقاء قصد أصل الثواب وإن ضعف بهجوم قصد هو أغلب منه ولقد ذهب الحارث المحاسبي رحمه الله تعالى إلى الإحباط في أمر هو أهون من هذا وقال إذا لم يرد إلا مجرد السرور باطلاع الناس يعني سروراً هو كحب المنزلة والجاه قال قد اختلف الناس في هذا فصارت فرقة إلى أنه محبط لأنه نقض العزم الأول وركن إلى حمد المخلوقين ولم يختم عمله بالإخلاص وإنما يتم العمل بخاتمته ثم قال ولا أقطع عليه بالحبط وإن لم يتزيد في العمل ولا آمن عليه وقد كنت أقف فيه لاختلاف الناس والأغلب على قلبي أنه يحبط إذا ختم عمله بالرياء ثم قال فإن قيل قد قال الحسن رحمه الله تعالى إنهما حالتان فإذا كانت الأولى لم تضره الثانية وقد روي أن رجلاً قال لرسول الله صلى الله عليه وسلم يا رسول الله أسر العمل لا أحب أن يطلع عليه فيطلع عليه فيسرني قال "لَكَ أَجْرَانِ أَجْرُ السِّرِّ وَأَجْرُ الْعَلَانِيَةِ" ثم تكلم على الخبر والأثر فقال فأما الحسن فإنه أراد بقوله "لَا يَضُرُّهُ" أي لا يدع العمل ولا تضره الخطرة وهو يريد الله ولم يقل إذا عقد الرياء بعد عقد الإخلاص لم يضره وأما الحديث فتكلم عليه بكلام طويل يرجع حاصله إلى ثلاثة أوجه أحدها أنه يحتمل أنه أراد ظهور عمله بعد الفراغ وليس في الحديث أنه قبل الفراغ الثاني أنه أراد أن يسر به للاقتداء به أو لسرور آخر محمود مما ذكرناه قبل لا سروراً

بسبب حب المحمدة والمنزلة بدليل أنه جعل له به أجراً ولا ذاهب من الأمة إلى أن للسرور بالمحمدة أجراً وغايته أن يعفى عنه فكيف يكون للمخلص أجر وللمرائي أجران والثالث أنه قال أكثر من يروي الحديث يرويه غير متصل إلى أبي هريرة بل أكثرهم يوقفه على أبي صالح ومنهم من يرفعه فالحكم بالعمومات الواردة في الرياء أولى هذا ما ذكره ولم يقطع به بل أظهر ميلاً إلى الإحباط]

Ve eger riyānın vāridi sevāb için itmāmı kasdından onu menᶜ etmez bir hālde ise meselā kendisi namāzda iken bir cemāᶜat gelip hāzır olsa ve kendisi huzūrlarıyla şād olup riyāyı ᶜakd etse ve nazarları için namāzın tahsīnini kasd etse ve onlar hāzır olmamış olsalar dahi onu itmām eder idi, işte bu bir riyādır ki ᶜamelde teᵓsīr etmiş ve harekāta bāᶜis-i müntehiz olmuştur. Eger onda galebe edip tā ki onunla kasd-ı ᶜibādet ve sevāba olan ihsās münmahık olup kasd-ı ᶜibādet külliyyen magmūr olduysa artık o hālde bu dahi [171] ᶜibādeti ifsād etmek gerektir. Kaçan kim onunla erkāndan bir rükn geçer yaᶜnī o hāl üzere namāzından bir rükn geçtikçe ᶜibādetine müfsid olur, zīrā ki ᶜinde't-tekbīr ve'l-ihrām niyyet-i sābıka ile egerçi iktifā ederiz velākin o şart ile ki onu gamr ve galebe edecek bir tārī üzerine gelmeye ve çün böyle bir tārī ona gelip ᶜārız olur, artık o niyyet-i sābıka ona kifāyeti kalmaz. Ve dahi muhtemeldir ki bunda denile ki ᶜibādete müfsid değildir ki hālet-i ᶜakde nazaran ve asl-ı sevāb kasdının bekāsına bināen bu vech üzere olan tārī ᶜibādeti müfsid olmaz velev ki ondan agleb ona bir kasd hücūmuyla zaᶜīf ve zebūn olmuştur. Ammā Hāris el-Muhāsibī ᶜaleyhi'r-rahme bundan ehaff ve ehven bir emrde ihbāta zāhib olmuştur ve hakkında demiş ki "Ittılāᶜ-ı nās ile sürūr-ı mücerredin mā-ᶜadāsını istemezse ki sürūrdan murādı hubb-ı cāh u menzilet gibidir, onda ihtilāf-ı nās vākiᶜ olmuştur, bir fırka sevāba muhbit olduğuna varmışlar, çünkü onunla ᶜazm-i evveli nakz edip hamd-i mahlūkīne meyl ve rükūn etmiştir ve ihlās ile ᶜamelini itmām etmemiş ve ᶜamel ancak hātimesiyle tamām olur." Sonra demiş ki "Ben isem habt-ı ᶜameline katᶜ edemem yaᶜnī butlānına katᶜiyyen hükm edemem velev ki ᶜamelde mütezeyyid olmamıştır ve habt olmaktan dahi emniyyet edemem, ben bu hükmde nāsın ihtilāfı sebebiyle tevakkuf ederdim ve benim kalbime gālib olan reᵓy ᶜamelinin habtıdır ki o sürūr-ı tārī velev ki mücerreddir, ᶜameli

habt ve ibtāl eder, zīrā ki ᶜamelini riyā ile hatm etmiş." Sonra dahi demiş ki "Ve eger denildiyse ki Hasen-i Basrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki bunlar iki hālettirler ve birincisi Allāhu taᶜālāya olunca ikincisi ona zarar etmez ve mervīdir ki zātın biri Resūl-i kibriyāya demiş ki "Yā Resūlallāh, ben ᶜameli gizletirdim ve bir kimse ona muttaliᶜ olmaklığını sevmem sonra halk ona muttaliᶜ olurlar da ıttılāᶜlarıyla şād olurum." Ve efendimiz ona demiş ki "لَكَ أَجْرَانِ أَجْرُ السِّرِّ وَأَجْرُ الْعَلَانِيَةِ"[268] Yaᶜnī "Sana bunda iki ecr vardır ki birisi sırrın ecridir ve dīgeri ᶜalāniyenin ecridir." Sonra haber ve eser üzerine tekellüm edip dedi ki "Hasen ᶜaleyhi'r-rahmenin "لَا يَضُرُّهُ" demesi tevcīhi odur ki ᶜameli terk etmeye ve hātıra ona zarar vermez demektir, çünkü Allāhu taᶜālāya mürīd olduğu hālde yādına gelen sürūr zarar vermez, yoksa ᶜakd-i ihlāstan sonra riyāyı ᶜakd ettiği hālde zarar vermez dememiştir." Ve hadīs-i şerīf müfādı ise onun hakkında uzun bir kelām ile tekellüm etti ve kelāmının hāsılı üç veche rāciᶜ olur: Birinci vechi odur ki muhtemeldir ki onun ᶜamelinin zuhūru ferāgdan sonra olmak murād buyurmuştur, çünkü kable'l-ferāg olduğuna hadīste bir delālet yoktur. Ve ikinci vechi zuhūrundan sonra onunla sürūru onunla iktidā olmak kasdıyladır ki sürūrdan bunu murād etmiştir veyāhūd ānifen zikr ettiğimiz mahmūd sürūrlardan dīger bir sürūr içindir, hubb-ı mahmidet ü menzilet sürūru için değildir, çünkü ona hadīste ona iki ecr kılmıştır ve bunun gāyeti ise ancak ona ᶜafv olmaktır, yoksa nice mutasavver olabilir ki muhlise bir ecr olup da riyākāra iki ecr ola. Ve üçüncü vech odur ki işbu hadīs-i şerīf Ebū Hüreyre'ye muttasıl olmayarak rivāyet olunur, belki ekser-i rüvāt onu Ebū Sālih'in üzerine mevkūf olarak rivāyet ederler ve baᶜzıları onu refᶜ eder yaᶜnī efendimize kadar merfūᶜāt rivāyet eyler, kaldı ki riyāda vārid olan ᶜumūmāt ile hükm etmek daha ziyāde evlādır. İşte Hāris el-Muhāsibī'nin zikr ettiği kelām budur ve hükmde katᶜ etmemiş yaᶜnī o sūrette ᶜameli habt eder veyā etmez katᶜiyyen dememiştir, fakat ihbāt-ı ᶜamele meyl göstermiştir.

[والأقيس عندنا أن هذا القدر إذا لم يظهر أثره في العمل بل بقي العمل صادراً عن باعث الدين وإنما انضاف إليه السرور بالاطلاع فلا يفسد العمل لأنه لم ينعدم

268 İbn Mace, 2/1412; Tirmizī, 4/172.

به أصل نيته وبقيت تلك النية باعثة على العمل وحاملة على الإتمام وأما الأخبار التي وردت في الرياء فهي محمولة على ما إذا لم يرد به إلا الخلق وأما ما ورد في الشركة فهو محمول على ما إذا كان قصد الرياء مساوياً لقصد الثواب أو أغلب منه أما إذا كان ضعيفاً بالإضافة إليه فلا يحبط بالكلية ثواب الصدقة وسائر الأعمال ولا ينبغي أن يفسد الصلاة ولا يبعد أن يقال إن الذي أوجب عليه صلاة خالصة لوجه الله والخالص ما لا يشوبه شيء فلا يكون مؤديا للواجب مع هذا الشوب والعلم عند الله فيه وقد ذكرنا في كتاب الإخلاص كلاما أوفى مما أوردناه الآن فليرجع إليه فهذا حكم الرياء الطارئ بعد عقد العبادة إما قبل الفراغ أو بعد الفراغ]

Ve mezheb-i Şāfiʿī üzere kıyāsa enseb odur ki bu kadarca riyā eger ʿamelde bir eseri zāhir olmazsa ve ʿamel bāʿis-i dīnden sādır olduğu vech üzere kalıp da ancak ıttılāʿ ile olan sürūr-ı mücerred yalnız ona muzāf olmuştur, o sürūr ʿameli ifsād etmez, çünkü onunla asl niyyet münʿadim olmaz ve o niyyet henüz bākīdir ve ʿamele bāʿistir ve itmāma onu haml etmektedir. Ve riyāda vārid olan ahbār ise o riyāya mahmūldur ki o ʿamel ile ancak halkı murād etmiştir ve o ahbār ki şirkette vārid olmuştur, o dahi o riyāya mahmūldür ki kasd-ı riyā ile kasd-ı sevābın derecātı mütesāviye olalar veyāhūd kasd-ı riyā kasd-ı sevābdan daha ziyāde gālibdir. Ve eger kasd-ı riyā zaʿīf olursa ona izāfetle bi'l-külliyye sevāb-ı sadaka ve aʿmāl-i sāʾire bātıl ve mahbūt olmaz ve namāzı dahi ifsād etmemek gerektir velākin bu kavlin hakkında denilmek uzak olmaz ki evvelki salavātı üzerine farz etmiş, li-vechillāh salāt-ı hālise olarak farz etmiştir ve hālis odur ki onda şāibe-i iştibāh olmaya ki her bir şāibeden sālim ve vāreste ola, kaldı ki bu şāibe ile maʿan vācibi edā etmemiş olur ve hakīkatinin ʿilmi Allāhu taʿālānın ʿindindedir. Kitāb-ı ihlāsta biz bu vādīde bunda el-ān zikr ü īrād ettiğimiz kelāmdan etemm ve evfā bir kelāmı zikr etmişiz, mezīd-i beyān isteyen ādem o kelāma mürācaʿat etsin. İşte ʿakd-i ʿibādetten sonra tārī ve ʿārız olan riyānın hükmü budur, ferāgdan evvel olsun ferāgdan sonra olsun.

[القسم الثالث الذي يقارن حال العقد بأن يَبْتَدِئَ الصَّلَاةَ عَلَى قَصْدِ الرِّيَاءِ فَإِنِ اسْتَمَرَّ عليه سَلَّمَ فَلَا خِلَافَ فِي أَنَّهُ يَقْضِي وَلَا يُعْتَدُّ بِصَلَاتِهِ وَإِنْ نَدِمَ عَلَيْهِ فِي أَثْنَاءِ ذلك واستغفر ورجع قبل التمام ففيما يلزمه ثلاثة أوجه قالت فرقة لم تنعقد صلاته

مع قصد الرياء فليستأنف وقالت فرقة تلزمه إعادة الأفعال كالركوع والسجود وتفسد أفعاله دون تحريمة الصلاة لأن التحريم عقد [172] والرياء خاطر في قلبه لا يخرج التحريم عن كونه عقداً وقالت فرقة لا يلزمه إعادة شيء بل يستغفر الله بقلبه ويتم العبادة على الإخلاص والنظر إلى خاتمة العبادة كما لو ابتدأ بالإخلاص وختم بالرياء لكان يفسد عمله وشبهوا ذلك بثوب أبيض لطخ بنجاسة عارضة فإذا أزيل العارض عاد إلى الأصل فقالوا إن الصلاة والركوع والسجود لا تكون إلا لله ولو سجد لغير الله لكان كافراً ولكن اقترن به عارض الرياء ثم زال بالندم والتوبة وصار إلى حالة لا يبالي بحمد الناس وذمهم فتصح صلاته ومذهب الفريقين الآخرين خارج عن قياس الفقه جداً خصوصاً من قال يلزمه إعادة الركوع والسجود دون الافتتاح لأن الركوع والسجود إن لم يصح صارت أفعالاً زائدة في الصلاة فتفسد الصلاة وكذلك قول من يقول لو ختم بالإخلاص صح نظراً إلى الآخر فهو أيضاً ضعيف لأن الرياء يقدح في النية وأولى الأوقات بمراعاة أحكام النية حال الافتتاح]

Ve üçüncü kısmı ki ᶜakde mukārin olan hāldir, o dahi beyānı şu vechledir ki namāzı kasd-ı riyā üzerine başlaya ve eger bu kasd üzerine selām verinceye dek müstemirr olduysa vücūb-ı kazāsında bir ihtilāf yoktur ve o namāzına iᶜtidād olmaz yaᶜnī kasd-ı riyā ile bedᵓ olunan namāz namāz olmaz. Ve eger esnā-i namāzda o kasda nādim olup istigfār ve rücūᶜ ettiyse ona lāzım olan nesneye üç vech vardır ki bir fırka demiş ki kasd-ı riyā ile namāzı münᶜakid olmaz, onu istīnāf etmek gerektir. Ve bir fırka demiş ki efᶜālin iᶜādesi ona lāzım gelir ki rükūᶜ ve sücūd gibi efᶜāli iᶜāde eyleye, çünkü tahrime-i iftitāhın mā-ᶜadāsına müfsiddir, zīrā ki tahrīm ᶜakddir ve riyā kalbine bir hātırdır ve o hātır tahrīmi ᶜakd olmaktan onu ihrāc etmez yaᶜnī yalnız iftitāhı sahīh olup iᶜādesi lāzım gelmez ve sāir efᶜāli sahīh olmayıp iᶜādeleri lāzım gelir. Ve dīger bir fırka demiş ki bir nesnenin iᶜādesi ona lāzım gelmez, ancak kendi kalbinde Allāhu taᶜālāya istigfār edip ihlās üzerine ᶜibādetini tekmīl ve itmām eder, zīrā nazar ᶜibādetin hātimesinedir, nitekim ihlās ile ibtidā etmiş gibi ki ihlās ile başlayıp riyā ile hatm etmiş olsa onun aᶜmāli fāsid olur, bunu murdārlığa bulaşmış bir sevb-i ebyaza teşbīh etmişler ki o necāset-i ᶜārıza ondan izāle olunursa aslına dönüp ᶜavdet eder ve dahi demişler ki rükūᶜ ve sücūd ancak Allāhu taᶜālā onundur ki

başkasına olmaz ve dīgerine secde etmiş olsa kāfir olurdu, ammā bunda onunla ᶜārız riyā mukterin olmuş sonra nedem ve tevbe ve peşīmānī ile zāil olmuş ve bir hāle varmış ki nāsın medh ve zemmine onun bir mübālātı kalmamış ve bināen ᶜaleyh namāzı sahīh olmuş olur. Ve şol ferīkayn-ı āhireynin işbu mezhebleri fıkhın kıyāsından pek çok baᶜīd ve uzaktırlar. Ve o ki ona iᶜāde-i rükūᶜ ve sücūd lāzım olur, iᶜāde-i iftitāh lāzım gelmez diyenlerin kıyāsa mübāyenetleri o yüzdendir ki rükūᶜ ve sücūdu sahīh olmamış olsa onun o efᶜāli namāzda zāid olur. Ve namāz onunla fesāda varır ve namāzı ihlās ile hatm eder diyenlerin kavlleri dahi şol yüzden zaᶜīftir ki riyā niyyete kadh eder. Ve ahkām-ı niyyetin mürāᶜātına en evlā olan vakt vakt-i iftitāhtır ve vakt-i iftitāh bu halele uğramış iken āhirine nazaran nice sahīh olabilir, ihlās ile hātimesinin fevāidi ancak ihlās ile inᶜikādı sıhhatına müterettebdir.

[فالذي يستقيم على قياس الفقه هو أن يقال إن كان باعثه مجرد الرياء في ابتداء العقد دون طلب الثواب وامتثال الأمر لم ينعقد افتتاحه ولم يصح ما بعده وذلك فيمن إذا خلا بنفسه لم يصل ولما رأى الناس تحرم بالصلاة وكان بحيث لو كان ثوبه نجساً أيضاً كان يصلي لأجل الناس فهذه صلاة لا نية فيها إذ النية عبارة عن إجابة باعث الدين وههنا لا باعث ولا إجابة فأما إذا كان بحيث لولا الناس أيضاً لكان يصلي إلا أنه ظهر له الرغبة في المحمدة أيضاً فاجتمع الباعثان فهذا إما أن يكون في صدقة وقراءة وما ليس فيه تحليل وتحريم أو في عقد صلاة وحج فإن كان في صدقة فقد عصى بإجابة باعث الرياء وأطاع بإجابة باعث الثواب ﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ (٧) وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾ فله ثواب بقدر قصده الصحيح وعقاب بقدر قصده الفاسد ولا يحبط أحدهما الآخر وإن كان في صلاة تقبل الفساد بتطرق خلل إلى النية فلا يخلو إما أن تكون فرضاً أو نفلاً فإن كانت نفلاً فحكمها أيضاً حكم الصدقة فقد عصى من وجه وأطاع من وجه إذ اجتمع في قلبه الباعثان ولا يمكن أن يقال صلاته فاسدة والاقتداء به باطل حتى إن من صلى التراويح وتبين من قرائن حاله أن قصده الرياء بإظهار حسن القراءة ولولا اجتماع الناس خلفه وخلا في بيت وحده لما صلى لا يصح الاقتداء به فإن المصير إلى هذا بعيد جداً بل يظن بالمسلم أنه يقصد الثواب أيضاً بتطوعه فتصح باعتبار ذلك القصد صلاته ويصح الاقتداء به وإن اقترن به قصد آخر وهو به عاص]

Ve kıyās-ı fıkhī üzere müstakīm olan vech odur ki bu sūrette münᶜakid olan fiᶜl-i ᶜibādet hakkında denile ki eger o fiᶜlin bāᶜisi mücerred riyā olup ibtidā-i ᶜakdde onu riyā için ᶜakd etmiş ve ondan sevāb ve imtisāl-i emri murād etmemişse onun iftitāhı aslā münᶜakid olmaz ve mā-baᶜdi dahi sahīh olmaz. Ve bu hāl ancak o kimsenin hakkında hükm olunur ki kendi nefsi ile muhallī olup tenhāda yalnız olmuş olsa namāz kılmazdı ve nās namāza durunca kendisi elbisesi nā-pāk olsalar bile nās için namāza dururdu, işte bu gibi namāzın niyyeti yoktur ki bunda niyyet olamaz, çünkü niyyet bāᶜis-i dīnin icābetinden ᶜibārettir ve bunda ne bāᶜis var ve ne de icābet! Ammā eger o kimse öyle bir hāldedir ki nās olmamış olsaydı kendisi namāzı taleb-i sevāb için kılacak idi velākin mahmidet-i nāsa dahi ona bir ragbeti zuhūr etmiş ve kalbinde buna iki bāᶜis bilikmiş, işte bu gibi fiᶜl yā sadaka ve kırāᵓet ve tahlīl ve tahrīmden müstagnī bir tāᶜat ve ᶜibādet ola veyāhūd hacc ve namāz kılmak ola. Ve eger sadakada olursa kalbinde ona iki bāᶜisin ictimāᶜıyla ᶜisyān etmiş olur ve itāᶜat dahi etmiş olur ki bāᶜis-i riyāya icābetle ᶜāsī olmuş ve bāᶜis-i sevāba icābetle itāᶜat etmiş olur. Ve o ki miskāl-i zerre hayr işler, onu görür ve o ki miskāl-i zerre şerr işler onu görür ve o hālde kasd-ı sahīhine göre onun sevābı vardır ve kasd-ı fāsidine göre ona ᶜikāb vardır ve şol bevāᶜis yekdīgerini ibtāl ve habt etmez. Ve eger bir namāzda ise ki niyyete halelin tatarruku ile fesādı kabūl eder, o dahi iki hālden hālī olmaz ki o namāz yā farz ola veyā nefl ve tatavvuᶜ ola. Ve eger nefl olduysa o dahi hükmü sadakanın [173] hükmüdür ki bir vechten ᶜisyān ve dīger vechden itāᶜat etmiş, çünkü kalbinde o iki bāᶜis müctemiᶜ olmuş ve salavātı fāsid ve onunla iktidā etmek bātıldır denilemez, hattā o kimse ki terāvīh namāzını kılmış ve karāin-i hālinden müstebān olmuş ki hüsn-i kırāᵓet izhārıyla kasdı riyā idi ki nās ardı sonra bilikmemiş olsa ve hānesinde hālī olup yalnız kalmış olsa namāz kılmayacak idi denilir de onunla o iktidā sahīh olmaz denilmez, zīrā ki buna varmak çok uzaktır, belki vācib odur ki müslime hüsn-i zann edip denile ki ancak kasd-ı sevāb ile kılmış ve tatavvuᶜunda sevāb ve ecri murād etmiş ve bu kasd iᶜtibārıyla namāzı sahīhtir ve onunla vākiᶜ olan iktidā dahi sahīhtir ve buna dīger bir maksad mukterin olmuş ise onunla günāhkār olmuştur.

[فأما إذا كان في فرض واجتمع الباعثان وكان كل واحد لا يستقل وإنما يحصل الانبعاث بمجموعهما فهذا لا يسقط الواجب عنه لأن الإيجاب لم ينتهض باعثاً في حقه بمجرده واستقلاله وإن كان كل باعث مستقلاً حتى لو لم يكن باعث الرياء لأدى الفرائض ولو لم يكن باعث الفرض لأنشأ صلاة تطوعاً لأجل الرياء فهذا محل النظر وهو محتمل جداً فيحتمل أن يقال إن الواجب صلاة خالصة لوجه الله ولم يؤد الواجب الخالص ويحتمل أن يقال الواجب امتثال الأمر بباعث مستقل بنفسه وقد وجد فاقتران غيره به لا يمنع سقوط الفرض عنه كما لو صلى في دار مغصوبة فإنه وإن كان عاصياً بإيقاع الصلاة في الدار المغصوبة فإنه مطيع بأصل الصلاة ومسقط للفرض عن نفسه وتعارض الاحتمال في تعارض البواعث في أصل الصلاة أما إذا كان الرياء في المبادرة مثلاً دون أصل الصلاة مثل من بادر إلى الصلاة في أول الوقت لحضور جماعة ولو خلا لأخر إلى وسط الوقت ولولا الفرض لكان لا يبتدئ صلاة لأجل الرياء فهذا مما يقطع بصحة صلاته وسقوط الفرض به لأن باعث أصل الصلاة من حيث إنها صلاة لم يعارضه غيره بل من حيث تعيين الوقت فهذا أبعد عن القدح في النية هذا في رياء يكون باعثاً على العمل وحاملاً عليه وأما مجرد السرور باطلاع الناس عليه إذا لم يبلغ أثره إلى حيث يؤثر في العمل فبعيد أن يفسد الصلاة فهذا ما نراه لائقاً بقانون الفقه والمسألة غامضة من حيث أن الفقهاء لم يتعرضوا لها في فن الفقه والذين خاضوا فيها وتصرفوا لم يلاحظوا قوانين الفقه ومقتضى فتاوي الفقهاء في صحة الصلاة وفسادها بل حملهم الحرص على تصفية القلوب وطلب الإخلاص على إفساد العبادات بأن الخواطر وما ذكرناه هو الأقصد فيما نراه والعلم عند الله عز وجل فيه وهو عالم الغيب والشهادة وهو الرحمن الرحيم]

Ve eger bir farzda olursa ve o kimsede iki bāᶜis müctemiᶜ olduysa yaᶜnī bāᶜis-i riyā ve bāᶜis-i sevāb ikisi bilikip onda birleştiyse ve her biri ᶜalā-hidetin o ᶜibādete müstakillen bāᶜis olmayıp ancak ikisinin mecmūᶜasıyla inbiᶜās hāsıl olur, bu gibi hāl ondan vācibi iskāt edemez, çünkü īcāb hakkında mücerrediyle bāᶜis olarak müntehiz olamaz ve istiklāliyle kıyāmına bādī olamıyor. Ve eger her bir bāᶜis müstakill olduğu hālde o fiᶜle bādī ise ki bāᶜis-i riyā olmazsa da kendisi ferāizi edā edecek idi ve bāᶜis-i ferāiz olmazsa riyā için bir tatavvuᶜ namāzı inşā edecek idi, işte burası mahall-i nazardır ve cidden muhtemeldir yaᶜnī muhtemeldir denile ki vācib ancak li-vechillāh bir salāt-ı hālisedir ve kendisi hālis olarak bir vācibi edā edemedi ve dahi muhtemeldir denile ki vācib

emrin imtisālidir ki nefsiyle müstakill olan bāᶜis ile emre itāᶜattir ve o vācib yaᶜnī imtisāl-i emr burada mevcūd olmuştur ve onunla dīgerinin iktirānı ondan farzın sukūtuna māniᶜ olmaz, nitekim arz-ı magsūbede namāz kıla, zīrā ki dār-ı magsūbede namāzın īkāᶜıyla ᶜāsī ise de velākin asl-ı salātta mutīᶜdir ve nefsinden onunla farzı müskıttır ve böyle olunca bu mesᵓelede ihtimālin taᶜāruzu asl-ı salātta bevāisin taᶜāruzundadır. Ammā riyā meselā mübāderede olmuş olsa ki asl-ı salātta olmazsa, meselā vaktin evvelinde huzūr-ı cemāᶜat için namāza müsāraᶜat eden kimse gibi ki tenhāda olmuş olsa namāzı vaktin ortasına kadar teᵓhīr eder, ammā farz olmamış olsa riyā için bir namāz ibtidā etmezdi, işte bu gibi bāᶜis ile namāzının sıhhatine ve ondan farzın sukūtuna hükm-i katᶜī hükm olunur, çünkü asl-ı salātın bāᶜisi namāz olduğu haysiyyetle dīgeri ona muᶜārız olmamıştır, ancak taᶜyīn-i vakt haysiyyetiyle ona muᶜāraza vākiᶜ olmuştur ve bu muᶜāraza niyyete kadh etmekten uzaktır ki asl-ı salātın niyyetine kādih değildir. Ve bu hükm ᶜamele bāᶜis ve hāmil olan riyādadır, ammā ıttılāᶜ-ı nās ile husūle gelen sürūr-ı mücerred eger eseri ᶜamele teᵓsīr etmeğe bālig olmazsa namāzı ifsād etmekten baᶜīddir ki ᶜamele teᵓsīri olmayınca namāza müfsid olamaz demektir. İşte bu mesᵓele hakkında kānūn-ı fıkha lāyık ve sezā gördüğümüz reᵓy budur ve bu mesᵓele dakīka ve gāmızadır, çünkü fukahā-i kirām fenn-i fıkhta ona taᶜarruz etmemişler ve şol zevāt ki onda havz etmişler ve hükmüne tasarruf etmişler, kavānīn-i fıkhı ve namāzın sıhhat ve fesādında olan fetāvā-i fukahānın muktezāsını mülāhaza etmemişler, ancak tasfiye-i kulūba olan hırsları ve fesād-ı ᶜibādāt üzerine ihlāsın talebi bu hükme onları haml etmiştir. Ve bizim zikr ettiğimiz vech reᵓyimize göre tarīk-i vasat ve mezheb-i aksad odur ve'l-ᶜilmu ᶜindallāh ki gayb ve şehādete ᶜālim ve rahmān ve rahīm odur.

Beyānu Devāi'r-Riyāi ve Tarīki Muᶜāleceti'l-Kalbi Fīhi

[بيان دواء الرياء وطريق معالجة القلب فيه]

[قد عرفت مما سبق أن الرياء محبط للأعمال وسبب للمقت عند الله تعالى وأنه من كبائر المهلكات وما هذا وصفه فجدير بالتشمير عن ساق الجد في إزالته

ولو بالمجاهدة وتحمل المشاق فلا شفاء إلا في شرب الأدوية المرة البشعة وهذه مجاهدة يضطر إليها العباد كلهم إذ الصبي يخلق ضعيف العقل والتمييز ممتد العين إلى الخلق كثير الطمع فيهم فيرى الناس يتصنع بعضهم لبعض فيغلب عليه حب التصنع بالضرورة [174] ويرسخ ذلك في نفسه وإنما يشعر بكونه مهلكاً بعد كمال عقله وقد انغرس الرياء في قلبه وترسخ فيه فلا يقدر على قمعه إلا بمجاهدة شديدة ومكابدة لقوة الشهوات فلا ينفك أحد عن الحاجة إلى هذه المجاهدة ولكنها تشق أولاً وتخف آخرا وفي علاجه مقامان أحدهما قلع عروقه وأصوله التي منها انشعابه والثاني دفع ما يخطر منه في الحال]

Ve devā-i riyā ve onda olan muᶜālece-i kalbin beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki taᶜrīf-i mesbūktan maᶜlūmun oldu ki riyā aᶜmāle muhbittir ve ᶜindallāh makta müstevcibdir ve kebāᵓir-i mühlikedendir ve sıfatı bu gibi şeyᵓ olan āfetin izālesine sāk-ı ciddin teşmīri pek çok sezā ve lāyıktır velev ki mücāhede ve tahammül-i meşākk ile olsun, şifā ancak edviye-i telh ve beşiᶜa iledir. Ve bu bir mücāhededir ki kāffe-i ᶜibād ona muztarr olurlar, çünkü sabī zaᶜīfü'l-ᶜakl, kalīlü't-temyīz halk olunur ve hengām-ı sabāvetinde halka mümteddü'l-ᶜayn olup onlarda tamaᶜı çok olur ve ᶜāleme bakar ki birbirlerine tasannuᶜ ederler ve bi'z-zarūr hubb-ı tasannuᶜ ona dahi galebe eder ve nefsinde hubb-ı tasannuᶜ sābit ve müressih olur, kemāl-i ᶜaklından sonra ancak mühlik olduğunu idrāk eder hālbuki onu idrāk edinceye dek kalbinde nihāl-i riyā magrūs ve sābit olur; kamᶜına ancak mücāhede-i şedīde ve kuvve-i şehevātın mükābede-i ᶜatīdesi ile muktedir olabilir. Ve bu hācāttan bir kimse münfekk ve vāreste olamaz ve egerçi evvel-i emrde güç ve meşakkatli ise de lākin āhirinde sehl ve hafīf ve ehven ve āsān olur. Ve ᶜilācında iki makām vardır ki birisi kalᶜ-ı ᶜurūk ve istīsāl-ı usūlüdür yaᶜnī ondan münşaᶜib ve mütevellid bulunduğu aslların damarları külliyyen koparıp kalᶜ etmek tarīkidir ve ikincisi hāl-i hāzırda yāda gelen havātırın defᶜidir.

[المقام الأول في قلع عروقه واستئصال أصوله وأصله حب المنزلة والجاه وإذا فصل رجع إلى ثلاثة أصول وهي حب لذة المحمدة والفرار من ألم الذم والطمع فيما في أيدي الناس ويشهد للرياء بهذه الأسباب وأنها الباعثة للمرائي ما روى أبو موسى أن أعرابياً سأل النبي صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله الرجل يقاتل

حمية ومعناه أنه يأنف أن يقهر أو يذم بأنه مقهور مغلوب وقال والرجل يقاتل ليرى مكانه وهذا هو طلب لذة الجاه والقدر في القلوب والرجل يقاتل للذكر وهذا هو الحمد باللسان فقال صلى الله عليه وسلم "مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللهِ أَعْلَى فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللهِ" وقال ابن مسعود إذا التقى الصفان نزلت الملائكة فكتبوا الناس على مراتبهم فلان يقاتل للذكر وفلان يقاتل للملك والقتال للملك إشارة إلى الطمع في الدنيا وقال عمر رضي الله عنه يقولون فلان شهيد ولعله يكون قد ملأ دفتي راحلته ورقاً وقال صلى الله عليه وسلم "مَنْ غَزَا لَا يَبْغِي إِلَّا عِقَالًا فَلَهُ مَا نَوَى" فهذا إشارة إلى الطمع وقد لا يشتهي الحمد ولا يطمع فيه ولكن يحذر من ألم الذم كالبخيل بين الأسخياء وهم يتصدقون بالمال الكثير فإنه يتصدق بالقليل كي لا يبخل وهو ليس يطمع في الحمد وقد سبقه غيره وكالجبان بين الشجعان لا يفر من الزحف خوفاً من الذم وهو لا يطمع في الحمد وقد هجم غيره على صف القتال ولكن إذا أيس من الحمد كره الذم وكالرجل بين قوم يصلون جميع الليل فيصلي ركعات معدودة حتى لا يذم بالكسل وهو لا يطمع في الحمد وقد يقدر الإنسان على الصبر عن لذة الحمد ولا يقدر على الصبر على ألم الذم ولذلك قد يترك السؤال عن علم هو محتاج إليه خيفة من أن يذم بالجهل ويفتى بغير علم ويدعى العلم بالحديث وهو به جاهل كل ذلك حذراً من الذم]

Ve makām-ı evvel ki ᶜurūk-ı riyā ve usūlünün kalᶜ ve istīsālinde idi, beyānı odur ki riyānın aslı hubb-ı cāh u menzilettir ve tafsīl olunursa üç asla rāciᶜ olur ki hubb-ı lezzet-i mahmidet ve elem-i zemmden firār u hezīmet ve eyādī-i nāsta olan māl u menāla tamaᶜ ve ragbettir. Ve bu esbāb riyāya ve bāᶜis-i riyā olduklarına Ebū Mūsā el-Eşᶜarī rivāyet ettiği hadīs şehādet eder ki Ebū Mūsā demiş ki aᶜrābīnin birisi Peygamber efendimize deyip suʾāl etmiş ki "Yā Resūlallāh, ādem var ki hamiyyet için mukātele eder yaᶜnī mezmūm ve makhūr ve maglūb olmaktan enfe eder de harb eder ve ādem var ki mekānı görünmek için mukātele eder ki lezzet-i cāh ve kulūbda kadr ü menzilet talebi odur ve ādem var ki ad için mukātele eder ki lisān ile zikr olunup medh ü hamd oluna." Ve ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللهِ أَعْلَى فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللهِ"[269] Yaᶜnī "Kim ki Allāhu taᶜālānın kelimesi yüce olmak için mukātele ederse o kimse fī-sebīlillāh mukātele eder." Ve

269 Buhārī, 1/36, no: 123; Muslim, İmāret, 42; 3/1512, no: 1904.

İbn Mesᶜūd demiş ki "Meydān-ı vegāda iki saff mültekī olduğu vaktte melāike-i kirām inip muhārebeye duranları ᶜalā-merātibihim yazarlar ki fülān zikr için yaᶜnī nām kazanmak için ve fülān mülk için mukātele eder diye sebt-i defter ederler ve mülk için diye yazdıkları ᶜibārede dünyāda olan tamaᶜa işārettir." Ve ᶜÖmer radıyallāhu ᶜanhü demiş ki "Halk derler ki fülān ādem şehīddir hālbuki rāhilesinin iki deffesini varaktan doldurmuş." Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz demiş ki "مَنْ غَزَا لَا يَبْغِي إِلَّا عِقَالًا فَلَهُ مَا نَوَى"[270] Yaᶜnī "Kim ki gazāsı ancak ᶜikāl talebinedir, ona niyyet ettiği olur" yaᶜnī kasdı ne ise ona o hāsıl olur ki bu dahi tamaᶜa işārettir. Ve baᶜzı ādem var ki hamd istemez ve onda tamaᶜ etmez velākin elem-i zemmden çekinip hazer eder, meselā eshiyā beyninde duran ādem gibi ki eshiyā çok māl ile tasadduk ettikleri vaktte ona bahīl denilmemek için kendisi dahi biraz māl ile tasadduk eder de o tasaddukunda hamde tamaᶜı olmaz, çünkü dīgeri onda onu sebkat etmiş ve kendisi ancak mezemmetten çekinip o māl-ı kalīl ile tasadduk eylemiş ve şücᶜān içinde durup harb eden korkak gibi ki meydān-ı muhārebeden havf-ı mezemmetten firār etmez yaᶜnī meydān-ı cenkte durup sebāt edişi medh için değildir, ancak hakkında kesel ve tenbellik ve korkaklık ile mezemmet olunmamak içindir, zīrā ki dīgeri saff-ı kıtāl ve aᶜdāya hücūm edip isbāt-ı merdānegī vü dilīrī ile nām-dār ve memdūh olduğu hālde kendisi yerinde durmakla medh ü sitāyişe tamaᶜı olmaz velākin medhten meᵓyūs olıcak zemmden dahi hoşlanmaz ve kezālik cemīᶜ-i leyli kıyām eden cemᶜiyyet içinde durup birkaç rekᶜat namāz kılan ādem dahi böyledir ki o dahi kesellik ile zemm olunmamak için hamdde tamaᶜ etmeksizin cüzᵓī bir şeyde kıyām edip çend rekᶜat namāz kılar. Kaldı ki insān lezzet-i hamd üzerine sabr etmeğe muktedir olabilir velākin elem-i zemm üzerine sabr etmeğe muktedir olamaz ve bunun için muhtācı bulunduğu ᶜilmin üzerine suᵓāli terk eder ki cehl [175] ve nādānī ile zemm olmaktan havf eder ve cehl ile iftā eder ve onunla cāhil olduğu hālde ᶜilm-i hadīsi iddiᶜā eder ve bu efᶜāl kāffesi zemmin hazerindendir.

---

270 Dārimī, 3/1566, no: 2460; *Musnedu* Ahmed, 37/365, no: 22691.

[فهذه الأمور الثلاثة هي التي تحرك المرائي إلى الرياء [وعلاجه ما ذكرناه في الشطر الأول من الكتاب على الجملة ولكنا نذكر الآن ما يخص الرياء] وليس يخفى أن الإنسان إنما يقصد الشيء ويرغب فيه لظنه أنه خير له ونافع ولذيذ إما في الحال وإما في المآل فإن علم أنه لذيذ في الحال ولكنه ضار في المآل سهل عليه قطع الرغبة عنه كمن يعلم أن العسل لذيذ ولكن إذا بان له أن فيه سما أعرض عنه فكذلك طريق قطع هذه الرغبة أن يعلم ما فيه من المضرة ومهما عرف العبد مضرة الرياء وما يفوته من صلاح قلبه وما يحرم عنه في الحال من التوفيق وفي الآخرة من المنزلة عند الله وما يتعرض له من العقاب العظيم والمقت الشديد والخزي الظاهر حيث ينادي على رؤوس الخلائق يا فاجر يا غادر يا مرائي أما استحييت إذا اشتريت بطاعة الله عرض الدنيا وراقبت قلوب العباد واستهزأت بطاعة الله وتحببت إلى العباد بالتبغض إلى الله وتزينت لهم بالشين عند الله وتقربت إليهم بالبعد من الله وتحمدت إليهم بالتذمم عند الله وطلبت رضاهم بالتعرض لسخط الله أما كان أحد أهون عليك من الله فمهما تفكر العبد في هذا الخزي وقابل ما يحصل له من العباد والتزين لهم في الدنيا بما يفوته في الآخرة وبما يحبط من ثواب الأعمال مع أن العمل الواحد ربما كان يترجح به ميزان حسناته لو خلص فإذا فسد بالرياء حول إلى كفة السيئات فترجح به ويهوي إلى النار فلو لم يكن في الرياء إلا إحباط عبادة واحدة لكان ذلك كافياً في معرفة ضرره وإن كان مع ذلك سائر حسناته راجحة فقد كان ينال بهذه الحسنة علو الرتبة عند الله في زمرة النبيين والصديقين وقد حط عنهم بسبب الرياء ورد إلى صف النعال من مراتب الأولياء هذا مع ما يتعرض له في الدنيا من تشتت الهم بسبب ملاحظة قلوب الخلق فإن رضا الناس غاية لا تدرك فكل ما يرضى به فريق يسخط به فريق ورضا بعضهم في سخط بعضهم ومن طلب رضاهم في سخط الله سخط الله عليه وأسخطهم أيضاً عليه ثم أي غرض له في مدحهم وإيثار ذم الله لأجل حمدهم ولا يزيده حمدهم رزقا ولا أجلا ولا ينفعه يوم فقره وفاقته وهو يوم القيامة]

İşte bu umūr-ı selāsedir ki riyākārı riyāya tahrīk eder. Ve hafī değildir ki insān ancak hayr olduğu zannıyla bir nesneyi kasd eder ve hayrlığı zannıyla ona ragbet eyler yaʿnī nevʿ-i beşer ancak hayrlı ve nāfiʿ ve lezīz olan nesneye meyl eder ki hālen veyā meʾālen onda bir fāide görmek zannıyla ona ragbet eder ve eger hālen lezīz olduğunu bilip velākin meʾālen ona zarar edici olduğunu anlarsa ondan ragbeti kesmek

ona kolay gelir, meselā balı lezīz olduğunu bilip içinde ağu bulunduğu haysiyyetle ondan iʿrāz eden ādem gibi. İşte bu ragbetin tarīk-i katʿı dahi böylecedir yaʿnī onda olan mazarratın bilmekliğiyledir. Ve kaçan ki ādem riyānın mazarratını bilir de onunla salāh-ı kalbinden ona geçip fāit olan salāhı anlar ve hālen tevfīk ve āhirette ʿindallāh menzileden mahrūm olduğunu fehm eyler ve ʿikāb-ı ʿazīm ve makt-ı şedīd ve hizy-i elīme müteʿarrız olduğunu idrāk ederse lā-mahāle ondan iʿrāz eder, nitekim ādem ağulu baldan iʿrāz eder, lā-siyyemā rūz-i cezāda göreceği fazīhat ve rüsvāylığı mütālaʿa ve tedebbür eylerse ki meleʾ-i halāyık üzerine münādī: "Ey fācir ve ey gaddār ve ey riyākār, sen utanmadın ki Allāh'ın tāʿatı ile ʿaraz-ı dünyāyı satın aldın ve kulūb-ı ʿibādı murākabe edip Allāh'ın tāʿatine istihzā ettin ve ʿibādullāha tahabbüb edip Allāhu taʿālāya tebagguz eyledin ve ʿibāda zīnetlenip de Allāh'a çirkīnlendin ve Allāhu taʿālādan mübāʿadetle onlara yaklaştın ve onlarda mahmūd olup Allāhu taʿālānın katında mezmūm oldun ve Allāhu taʿālānın sehat ve gazabına taʿarruzla rızālārını taleb ettin! Sana Allāhu taʿālādan ehven bir kimse yok mudur?" diye nidā ettiği vaktte göreceği rüsvāylığa tefekkür edip o bābda ʿibāddan ona hāsıl olacak fevāidi ve onlara tezeyyün ve dünyāda ettiği riyānın mahsūlü āhirette onunla uğradığı zarar ve ziyāna müvāzene ve mukābele ettikçe ve aʿmālinden riyā habt ettiği sevābı mütālaʿa ettikçe elbette bu riyādan ihtirāz eder. Ve ʿamelin habtı az ziyān değildir, mümkin ki riyādan hālis onun bir ʿameli ile mīzān-ı hasenātı müraccah olur da bāʿis-i necātı olur ki habtıyla helāka uğramış olur ve ola ki riyā ile bozulup habt olunan ʿameli keffe-i seyyiʾātına vazʿ olunur da keffe-i seyyiʾātı keffe-i hasenātına ağır ve müraccah gelir onunla āteşe ayağı kayıp yuvarlanır düşer. Ve riyāda bir ʿamel-i vāhidin sevābı habtından başka ona bir zararı olmazsa bile yine o kadr-i ziyānı zararının maʿrifetine kāfī olurdu velev ki onunla berāber hasenāt-ı sāiresi müreccah gele ki o ʿamel-i vāhidin sevābı ile neyl-i derecāt-i ʿaliyye edip ʿindallāh zümre-i enbiyā vü sıddīkīnde olurdu. Ve çün riyā ile habt oldu, o riyānın sebebiyle o rütbeden münhatt olup saff-ı niʿāle döndü ve merātib-i evliyādan sākıt olup ahad-ı nās menzilesine düştü ve bu hüsrān az zarar ve ziyān değildir. Ve bununla berāber dünyāda

onunla müteᶜarrız bulunduğu zarar ve ziyān ve renc-i ᶜanā dahi başkaca bir ziyān ve musībettir ki kulūb-i halāyık mülāhazasıyla dünyāda hemmi müteşettit olur, çünkü rızā-yı nās bir gāyedir ki ona varılmaz, zīrā ki her ne ki bir ferīk ve şirzimeyi irzā eder, dīger ferīki onunla gücendirip gazab ettirir ki baᶜzılarının rızāsı baᶜzılarının sehatıyladır. Ve kim ki Allāhu taᶜālānın sehatında onların rızālarını taleb ederse Allāhu taᶜālā ona gazab eder ve onları dahi ona gazablandırır sonra onların medhlerinde onun hangi garazı kalır ve Allāhu taᶜālānın zemmlerini onların hamdleri için īsārında onun ne fāidesi kaldı? Onların hamdi onun rızkını ve ecelini artırmaz ve fakr u fākası gününde yaᶜnī yevm-i kıyāmette ona bir nefᶜ vermez.

[وأما الطمع فيما في أيديهم فبأن يعلم أن الله تعالى هو المسخر للقلوب بالمنع والإعطاء وأن الخلق مضطرون فيه ولا رازق إلا الله ومن طمع في الخلق لم يخل من الذل والخيبة وإن وصل إلى المراد لم يخل عن المنة والمهانة فكيف يترك ما عند الله برجاء كاذب ووهم فاسد قد يصيب وقد يخطئ وإذا أصاب فلا تفي لذته بألم منته ومذلته وأما ذمهم فلم يحذر منه ولا يزيده ذمهم شيئا ما لم يكتبه عليه الله ولا يعجل أجله ولا يؤخر رزقه ولا يجعله من أهل النار إن كان من أهل الجنة ولا يبغضه إلى الله إن كان محمودا عند الله ولا يزيده مقتاً إن كان [176] ممقوتا عند الله فالعباد كلهم عجزة لا يملكون لأنفسهم ضرا ولا نفعا ولا يملكون موتا ولا حياتا ولا نشورا فإذا قرر في قلبه آفة هذه الأسباب وضررها فترت رغبته وأقبل على الله قلبه فإن العاقل لا يرغب فيما يكثر ضرره ويقل نفعه ويكفيه أن الناس لو علموا ما في باطنه من قصد الرياء وإظهار الإخلاص لمقتوه وسيكشف الله عن سره حتى يبغضه إلى الناس ويعرفهم أنه مراء وممقوت عند الله ولو أخلص لله لكشف الله لهم إخلاصه وحببه إليهم وسخرهم له وأطلق ألسنتهم بالمدح والثناء عليه مع أنه لا كمال في مدحهم ولا نقصان في ذمهم كما قال شاعر بني تميم إن مدحي زين وإن ذمي شين فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم ''كَذَبْتَ ذَاكَ اللهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِذْ لَا زَيْنَ إِلَّا فِي مَدْحِهِ وَلَا شَيْنَ إِلَّا فِي ذَمِّهِ'' فأي خير لك في مدح الناس وأنت عند الله مذموم ومن أهل النار وأي شر لك من ذم الناس وأنت عند الله محمود في زمرة المقربين فمن أحضر في قلبه الآخرة ونعيمها المؤبد والمنازل الرفيعة عند الله استحقر ما يتعلق بالخلق أيام الحياة مع ما فيه من الكدورات والمنغصات واجتمع همه وانصرف إلى الله قلبه وتخلص من مذلة الرياء ومقاساة قلوب الخلق وانعطف

من إخلاصه أنوار على قلبه ينشرح بها صدره وينفتح بها له من لطائف المكاشفات ما يزيد به أنسه بالله ووحشته من الخلق واستحقاره للدنيا واستعظامه للآخرة وسقط محل الخلق من قلبه وانحل عنه داعية الرياء وتذلل له منهج الإخلاص فهذا وما قدمنا في الشطر الأول هي الأدوية العلمية القالعة مغارس الرياء]

Ve eyādī-i nāsta olan māl ü menāla taᶜaman riyā etmek kaziyyesi ise onun ᶜilācı odur ki menᶜ ve iᶜtāya kulūbun müsahharı Zāt-ı Zü'l-Celāl olduğunu bilip kāffe-i mahlūkāt onda Allāh'ın meşīᵓe ve irādesine merbūt ve fermānberliğe muztarrlardır ve rezzāk ancak Hallāk-ı ᶜālemdir, ondan gayrı rızk verir bir kimse yoktur yaᶜnī kāffe-i umūru Allāhu taᶜālādan bilmektir. Ve şol kimse ki halk u ᶜālemde tamaᶜ eder, züll ve haybetten hālī olamaz ve murādına vāsıl olsa bile ᶜibādın minnet ve mehānetinden hālī olamaz ve hāl böyle olunca Allāhu taᶜālānın ᶜindinde olanı recā-i kāzib ve vehm-i fāsid ile nice terk eder ki o recāsı gāh isābet eder ve gāh hatā eder ve isābet ederse de onun lezzeti minnet ve zilletinin elemine vefā etmez. Ve halāyıkın zemmi ise ondan hazer olunur şeyᵓ değildir, onların mezemmetleri ona yazılmayan bir şeyᵓ artırmaz yaᶜnī Allāhu taᶜālā onun üzerine takdīr etmediği nesne onların mezemmetleriyle hāsıl olmaz, ne ecelini taᶜcīl eder ve ne de rızkını teᵓhīr eder ve ne de onu ehl-i āteşten kılar eger ehl-i cennetten ise ve ᶜindallāh eger mahmūd ise onu mebgūz etmez ve eger memkūt ise onun maktını artırmaz ki kāffe-i ᶜibād ᶜacezedirler, nefslerine bir darr ve nefᶜe mālik değildirler ve dahi kendi nefslerine ne mevt ve ne hayāt ve ne nüşūr māliklerdir. İşte eger işbu esbābın āfeti kendi kalbinde takrīr edip teyakkun eylerse ve zararlarını o vechle bilip anlarsa halāyıktan ragbeti fütūr eder ve kalbi Zāt-ı Zü'l-Celāl üzerine ikbāl eyler, zīrā ki merd-i hūşmend ü ᶜākıl zararı çok ve nefᶜi az olan şeyᵓe ragbet etmez ve ona kāfīdir ki nās onun derūnunda olan riyā ve izhār-ı ihlāsı bilirlerse lā-mahāle onu kerh edecekler belki onu bugz ederler ve ᶜan-karīb Hakk subhānehu ve taᶜālā sırrı üzerine keşf edecek tā ki nās onu bugz edeler ve mürāī ve yanında memkūt olduğunu bileler. Ve Allāhu taᶜālāya niyyet ve ᶜamelini ihlās etmiş olsaydı Allāhu taᶜālā onlara ihlāsını keşf edip onu onlara sevdirirdi ve onları ona müsahhar eylerdi ve medh ü senāsıyla hakkında onların

elsineleri ıtlāk ederdi, maᶜa-ennehu medhlerinde kemāl ve zemmlerinde noksān yoktur, nitekim Benī Temīm şāᶜiri: "Benim medhim zīnet ve zemmim çirkīnlik verir!" diye huzūr-ı Peygamberī'de tefevvüh ettikte, efendimiz ona "كَذَبْتَ ذَاكَ اللهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِذْ لَا زَيْنَ إِلَّا فِي مَدْحِهِ وَلَا شَيْنَ إِلَّا فِي ذَمِّهِ"[271] diye fermān buyurdu, yaᶜnī "Bu söylediğin sözde sen kizb ettin; medhi zīnet ve zemmi çirkīnlik veren ancak Allāhu taᶜālādır" diye üzerine inkār etmiş, çünkü Allāh'ın medhi mā-ᶜadāsında hīçbir medhte zīnet yoktur ve zemmi mā-ᶜadāsında hīçbir zemmde çirkīnlik yoktur, zīnet ancak onun medhindedir ve çirkīnlik ancak onun zemmindedir; kaldı ki nāsın medhinde sana hangi hayr vardır, sen ᶜindallāh mezmūm olacak olursun! Ve sen ᶜindallāh mahmūd ve zümre-i mukarrebīnde olduğun hālde onların mezemmetlerinde sana hangi şerr vardır? Ve kim ki kalbinde āhireti ihzār eder de ᶜindallāh naᶜīm-i müᵓebbed ve menāzil-i refīᶜayı teᵓemmül ve tasavvur eylerse elbette eyyām-ı hayātta halka müteᶜallik olan nesneyi istihkār eder, lā-siyyemā halka müteᶜallik olan nesnede olan keder ve gussaları bilip onda dahi tedebbür ve mütālaᶜa eylerse ve behemehāl onun hemmi müctemiᶜ olup kalbi Allāhu taᶜālāya munsarif olur ve zilletten ve kulūb-i halkın mukāsātından kurtulmuş olur ve kendi ihlāsından kalbine envār münᶜatıf olur ki o envār ile seyyiᵓesi münşerih olur ve ona Allāhu taᶜālānın ünsiyyetini tezyīd edecek ve halktan vahşetini artırıp dünyāya tahkīrini ve āhirete taᶜzīmini tezyīd edecek letāif-i mükāşefāt ebvābı dahi onunla açılır ve kalbinden halkın mahalli sākıt olur ve dāᶜiye-i riyā dahi kalbinden çözülüp münhall olur ve menhec-i ihlās ona sehl ve āsān olur. İşte bu ᶜilm ile şatr-ı evvelde takdīm ettiğimiz maᶜlūmāt edviye-i nāfiᶜa-i ᶜilmiyyelerdir ki megāris-i riyāyı kalᶜ eden onlardır yaᶜnī edviye-i ᶜilmiyye odur ki riyāyı kökünden koparır.

[وأما الدواء العملي فهو أن يعود نفسه إخفاء العبادات وإغلاق الأبواب دونها كما تغلق الأبواب دون الفواحش حتى يقنع قلبه بعلم الله أو إطلاعه على عباداته ولا تنازعه النفس إلى طلب علم غير الله به قد روي أن بعض أصحاب أبي حفص الحداد ذم الدنيا وأهلها فقال أظهرت ما كان سبيلك أن تخفيه لا تجالسنا بعد هذا

271 *Kenzu'l-Ummāl*, 3/879, no: 9016.

فلم يرخص في إظهار هذا القدر لأن في ضمن ذم الدنيا دعوى الزهد فيها فلا دواء للرياء مثل الإخفاء وذلك يشق في بداية المجاهدة وإذا صبر عليه مدة بالتكلف سقط عنه ثقله وهان عليه ذلك بتواصل ألطاف الله وما يمد به عباده من حسن التوفيق والتأييد والتسديد وإن الله لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما بأنفسهم فمن العبد المجاهدة ومن الله الهداية ومن العبد قرع الباب ومن الله فتح الباب والله لا يضيع أجر المحسنين وإن تك حسنة يضاعفها ويؤت من لدنه أجراً عظيماً]

Ve devā-i ᶜameli ise o dahi nefsini ihfā-i ᶜibādāt ile taᶜvīd etmektir ki fevāhişin ketmine önünde nice kapıları kilitlenip kapanır, ᶜibādātın ketmi için önünde dahi kapıları kapanıp kilitlendirilmek gerektir tā ki Allāhu taᶜālānın ᶜilmi ile kāniᶜ olup ve ᶜibādātına onun ıttılāᶜı ile iktifā eder de nefsi dīgerinin ᶜilmi talebi için onunla bir münāzaᶜa [177] etmeye. Mervīdir ki Ebī Hafs-ı Haddād'ın baᶜzı ashābı onun mahzarında dünyā ile ehlini zemm ettikte Ebū Hafs ona demiş ki "Muktezā-yı tarīkin üzere ihfāsı sana lāzım olan nesneyi sen izhār ettin, bundan sonra bizimle sen mücālese etme!" diye bu kadarca şeyᵓ izhārına ruhsat vermedi, çünkü zemm-i dünyā zımnında zühd daᶜvāsı vardır. Kaldı ki setr ve ihfā gibi riyāya bir devā yoktur ve mücāhedenin bidāyetinde meşakkatli ise de ammā tekellüfle bir müddet üzerine sabr ederse onun üzerinden ağırlık ve girānlığı sākıt olur ve setr ve ihfāsı meşakkati ona hafīf olur, zīrā ki hüsn-i tevfīk ve teᵓyīd ve tesdīdden Cenāb-ı Rabbü'l-ᶜālemīn kullarına ihsān ve onları onunla imdād etmekte bulunduğu eltāf-ı ilāhī ona ulaşır ve o eltāfın tevāsulu ile mihen ve meşākk-ı mücāhede kolay ve āsān olur velākin Hakk subhānehu ve taᶜālā bir kavmde bir nesneyi tagyīr etmez mādām ki nefslerindeki nesneyi onlar tagyīr etmemişler. Kaldı ki ᶜabdden mücāhede ve Allāhu taᶜālādan hidāyettir ve kuldan kapıyı çalmak ve Allāhu taᶜālādan kapı açmaklıktır, tebāreke ve taᶜālā muhsinlerin ecrini zāyiᶜ etmez, ecr ü sevābı eger bir hasene olursa onu katender-kat muzāᶜafa edip kendi hazāin-i latīfesinden ecr-i ᶜazīmi ihsān ve iᶜtā eder.

[المقام الثاني في دفع العارض منه في أثناء العبادة وذلك لا بد من تعلمه أيضاً فإن من جاهد نفسه وقلع مغارس الرياء من قلبه بالقناعة وقطع الطمع وإسقاط نفسه

من أعين المخلوقين واستحقار مدح المخلوقين وذمهم فالشيطان لا يتركه في أثناء العبادات بل يعارضه بخطرات الرياء ولا تنقطع عنه نزعاته وهوى النفس وميلها لا ينمحي بالكلية فلا بد وأن يتشمر لدفع ما يعرض من خاطر الرياء وخواطر الرياء ثلاثة قد تخطر دفعة واحدة كالخاطر الواحد وقد تترادف على التدريج فالأول العلم باطلاع الخلق ورجاء اطلاعهم ثم يتلوه هيجان الرغبة من النفس في حمدهم وحصول المنزلة عندهم ثم يتلوه هيجان الرغبة في قبول النفس له والركون إليه وعقد الضمير على تحقيقه فالأول معرفة والثاني حالة تسمى الشهوة والرغبة والثالث فعل يسمى العزم وتصميم العقد وإنما كمال القوة في دفع الخاطر الأول ورده قبل أن يتلوه الثاني فإذا خطر له معرفة اطلاع الخلق أو رجاء اطلاعهم دفع ذلك بأن قال مالك وللخلق علموا أو لم يعلموا والله عالم بحالك فأي فائدة في علم غيره فإن هاجت الرغبة إلى لذة الحمد يذكر ما رسخ في قلبه من قبل من آفة الرياء وتعرضه للمقت عند الله في القيامة وخيبته في أحوج أوقاته إلى أعماله فكما أن معرفة اطلاع الناس تثير شهوة ورغبة في الرياء فمعرفة آفة الرياء تثير كراهة له تقابل تلك الشهوة إذ يتفكر في تعرضه لمقت الله وعقابه الأليم والشهوة تدعوه إلى القبول والكراهة تدعوه إلى الإباء والنفس تطاوع لا محالة أقواهما وأغلبهما فإذن لا بد في رد الرياء من ثلاثة أمور المعرفة والكراهة والإباء]

Ve ikinci makām ki esnā-i ʿibādette riyādan ʿārız olan hātırın defʿinde idi, o dahi taʿallümü lābüdd ve lāzımdır, zīrā kim ki nefsiyle mücāhede edip kalbinden kanāʿat ve katʿ-ı tamaʿ ve aʿyün-i nāstan nefsini iskāt ve mahlūkun medh ve zemmleri istihkārıyla megāris-i riyāyı kalʿ edip koparırsa şeytān onu esnā-i ʿibādette terk etmez, ancak onu hatarāt-ı riyā ile muʿāraza eder ve onun nezegātı ondan kesilmez ve nefsin meyl ve hevāsı bi'l-külliyye mahv olunmaz. Ve hātır-ı riyādan ʿārız olan nesnenin defʿine çemretmek emr-i lāzım ve lābüdddür. Ve riyānın havātırı ise üçtür, baʿzen üçü birlikte defʿa-i vāhide olarak hātır-ı vāhid gibi hutūr eder ve baʿzen ʿale't-tedrīc müterādif olur: Birincisi halkın ıttılāʿına ʿilmi lāhık olmak ve ıttılāʿlarını recā etmektir sonra ona nāsın mahmidetlerine ragbet-i nefsin heyecānı tālī ve tābiʿ olur ki kulūb-i nāsta menziletinin husūlüne ragbeti hāyic olmaktır ve ondan sonra ona nefsin kabūlü ve ona meyli ve tahkīki üzerine zamīri ʿakdine ragbeti hāyic olup tāli olur; kaldı ki evvelkisi maʿrifettir ve ikincisi hālettir ki

ona şehvet ve ragbet denilir ve üçüncüsü fiᶜldir ki ona ᶜazm ve tasmīm-i ᶜakd denilir. Ve kuvvetin kemāli ancak hātır-ı evvelin defᶜ ve reddindedir ki ikincisi gelip ona tālī olmadan onu çevirip defᶜ ede. Ve vaktā ki ıttılāᶜ-ı halk maᶜrifeti veyāhūd ıttılāᶜlarının recāsı ona hātır olur, hemān defᶜine mübāderet edip nefsinde der ki "Senin ile halkın maᶜrifetine nen var, ha bilmişler ha bilmemişler sana fāidesi nedir! Allāhu taᶜālā senin hāline muttaliᶜ ve ᶜālim olduğu hālde dīgerinin ᶜilminde senin hangi fāiden var ve ne menfaᶜatin vardır Ve çün āfet-i riyādan kalbinde müteressih olan nesnenin zikriyle lezzet-i hamde senin ragbetin heyecān eder, kıyāmette ᶜindallāh makt u gazaba müteᶜarrız olduğuna ve aᶜmāline ahvec evkātında onların sevāb ve ecrlerinden haybetine tefekkür edip onu tedebbür eylersin, zīrā ki ıttılāᶜ-ı nāsın ᶜilm ve maᶜrifeti riyāya nice şehvet ve ragbeti isāre ederse āfet-i riyānın maᶜrifeti dahi ona bir kerāhet isāre eyler ve o kerāhet o şehvete mukābele eder ki maktullāha taᶜarruzuna ve ᶜikāb-ı elīmine hedef olmaklığına olan tefekkürü bu āfeti defᶜ eyler, çünkü şehvet onu kabūle daᶜvet eder ve kerāhet onu ibā ve imtināᶜa daᶜvet eyler ve nefs lā-mahāle akvāllerine ve en ziyāde gālib olana mutāvaᶜat eder ve hāl böyle olunca artık redd-i riyā için üç emr lāzım ve lābüddür ki maᶜrifet ve kerāhet ve ibā gerektir.

[وقد يشرع العبد في العبادة على عزم الإخلاص ثم يرد خاطر الرياء فيقبله ولا تحضره المعرفة ولا الكراهة التي كان الضمير منطوياً عليها وإنما سبب ذلك امتلاء القلب بخوف الذم وحب الحمد واستيلاء الحرص عليه بحيث لا يبقى في القلب متسع لغيره فيعزب عن القلب المعرفة السابقة بآفات الرياء وشؤم عاقبته إذ لم يبق موضع في القلب خال عن شهوة الحمد أو خوف الذم وهو كالذي يحدث نفسه بالحلم وذم الغضب ويعزم على التحلم عند جريان سبب الغضب ثم يجري من الأسباب ما يشتد به غضبه فينسى سابقة عزمه ويمتلئ قلبه غيظاً يمنع من تذكر آفة الغضب ويشغل قلبه عنه فكذلك حلاوة الشهوة تملأ القلب وتدفع نور المعرفة مثل مرارة الغضب وإليه أشار جابر بقوله بايعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم تحت الشجرة على أن لا نفر ولم نبايعه على الموت فأنسيناها [يوم حنين] حتى نودي يا أصحاب الشجرة فرجعوا وذلك لأن القلوب امتلأت بالخوف فنسيت العهد السابق حتى ذكروا وأكثر الشهوات التي تهجم فجأة هكذا تكون إذ ينسى معرفة مضرته

الداخلة في عقد الإيمان ومهما نسي المعرفة لم تظهر الكراهة فإن الكراهة ثمرة المعرفة] [178]

Ve baᶜzen ādem ᶜibādete ᶜazm-i ihlās üzere şürūᶜ eder sonra yādına hātır-ı riyā gelip onu kabūl eder de maᶜrifet ona hāzır olmaz ve kerāhet dahi hāzır olmaz yaᶜnī ādem kasd-ı ihlās üzere ᶜibādete başlar sonra kalbine hātır-ı riyā hutūr eder ve kalbi onu kabūl eder ve zamīri ona hāvī ve müntavī bulunduğu maᶜrifet ve kerāhet ona hāzır olamazlar. Ve bunun sebebi ancak kalbi havf-ı zemm ve hubb-ı medh ile mümtelī ve bunların hırsı ona müstevlī bulunduğundandır ki kalbi o derece onlardan dolup mümtelī olmuş ki dīgerine bir yer ve genişlik kalmamış ve o hālde āfāt ve şüᵓm ᶜākıbeti ile kalbden maᶜrifet-i sābıka gāib olur, çünkü kalbde şehvet-i hamdden veyāhūd havf-ı zemmden bir boş ve hālī yer kalmaz. Ve o hālde şol kimseye benzer ki kendi nefsini hilm ve zemm-i gazab ile tahaddüs eder ve sebeb-i gazabın cereyānı yanında tecemmüle ᶜazm ettirir de sonra esbābdan onunla gazabı müştedd olur bir sebeb cārī olur da o sāᶜatte sābıka-i garazı unutup āfet-i gazabın tezekküründen onu menᶜ eder bir gayz ile kalbi dolup mümtelī olur da kalbi hilmden meşgūl eder. İşte halāvet-i şehvet dahi böylecedir ki kalbi doldurup ondan nūr-ı maᶜrifeti defᶜ eder, merāret-i gazab gibi. Ve Cābir ᶜaleyhi'r-rıdvān onun işbu sözü ile ona işāret etmiştir ki demiş ki "Biz Resūl-i kibriyāyı şecere altında kaçmamak üzere mübāyaᶜa ettik, ölüm üzerine mübāyaᶜa etmedik hālbuki yevm-i Huneyn'de biz onu unuttuk tā ki yā ashābu'ş-şecere diye nidā olundu o vaktte dönüp rücūᶜ etmişler." Ve bu nisyān ancak havf ile kulūb-i ashāb mümtelī olduğundan idi ki kesret-i havflarından ᶜahd-i sābıkı unuttular tā ki o ᶜahd ile tezkīr olundular. Ve fücᵓeten hücūm eden ekser-i şehevāt dahi böylecedirler ve böyle olur ki ᶜakd-i īmān tahtında dāhil olan mazarratı unutulur ve maᶜrifeti unuttukça kerāhet zāhir olmaz, çünkü kerāhet maᶜrifetin semeresidir.

[وقد يتذكر الإنسان فيعلم أن الخاطر الذي خطر له هو خاطر الرياء الذي يعرضه لسخط الله ولكن يستمر عليه لشدة شهوته فيغلب هواه عقله ولا يقدر على ترك لذة الحال فيسوف بالتوبة أو يتشاغل عن التفكر في ذلك لشدة الشهوة فكم من عالم يحضره كلام لا يدعوه إلى فعله إلا رياء الخلق وهو يعلم ذلك ولكنه يستمر عليه

فتكون الحجة عليه أوكد إذ قبل داعي الرياء مع علمه بغائلته وكونه مذموماً عند الله ولا تنفعه معرفته إذا خلت المعرفة عن الكراهة وقد تحضر المعرفة والكراهة ولكن مع ذلك يقبل داعي الرياء لكون الكراهة ضعيفة بالإضافة إلى قوة الشهوة وهذا أيضاً لا ينتفع بكراهته إذ الغرض من الكراهة أن تصرف عن الفعل فإذا لا فائدة إلا في اجتماع الثلاث وهي المعرفة والكراهة والإباء فالإباء ثمرة الكراهة والكراهة ثمرة المعرفة وقوة المعرفة بحسب قوة الإيمان ونور العلم وضعف المعرفة بحسب الغفلة وحب الدنيا ونسيان الآخرة وقلة التفكر فيما عند الله وقلة التأمل في آفات الحياة الدنيا وعظيم نعيم الآخرة وبعض ذلك ينتج بعضاً ويثمره وأصل ذلك كله حب الدنيا وغلبة الشهوات فهو رأس كل خطيئة ومنبع كل ذنب لأن حلاوة حب الجاه والمنزلة ونعيم الدنيا هي التي تغضب القلب وتسلبه وتحول بينه وبين التفكر في العاقبة والاستضاءة بنور الكتاب والسنة وأنوار العلوم]

Ve baᶜzen dahi insān der-hātır edip tezekkür eder bilir ki ona hutūr eden hātır Allāhu taᶜālānın sehatına onu taᶜrīz eden hātır-ı riyādır ve maᶜa-zālik şehvetinin şiddetine binā̄en o hātır üzerine müstemir olur ve hevāsı ᶜaklına galebe eder de lezzet-i hālin terkine muktedir olmaz ve sevfe ve leᶜalle ile tevbeyi teʾhīr ve tesvīf eyler veyāhūd şiddet-i şehvet için tefekkürden teşāgul eder nice ᶜālim var ki ancak riyā-i halk için tekellüm eder ve ona hāzır olan kelāma onu daᶜvet eden ancak riyādır ve bunu bilerek işler de fiᶜli üzerine müstemir olur ki onun hakkında huccet daha ziyāde ekīd olur, çünkü gāilesine ᶜālim olduğu hālde dāᶜī-i riyāyı kabūl etmiş ve ᶜindallāh mezmūm olduğunu bilerek ona devām ve istimrār eylemiş ve kerāhetten hālī olursa onun maᶜrifeti ona menfaᶜat vermez. Ve baᶜzen kerāhet ve maᶜrifet ikisi dahi hāzır olurlar velākin onunla berāber dāᶜī-i riyāyı kabūl edip onunla ᶜamel eder, çünkü şehvetin kuvvetine izāfetle kerāheti zebūn ve zaᶜīf olur ki bu kerāhet sāhibi dahi işbu kerāheti ile müntefiᶜ olmaz, zīrā ki kerāhetten garaz ve murād işlemekten sāhibini sarf ve menᶜ eylemektir ve çün onu menᶜ edemez, onun bir fāidesi kalmaz ve böyle olunca fāide ancak işbu umūr-ı selāsenin ictimāᶜıyla hāsıl olur ki maᶜrifet ve kerāhet ve ibā ile fāide hāsıl olur. İbā kerāhetin semeresidir ve kerāhet maᶜrifetin semeresidir. Ve maᶜrifetin kuvveti īmān ile nūr-ı ᶜilmin kuvvetlerine göredir ve maᶜrifetin zaᶜf ve zebūnluğu gaflet ile hubb-ı dünyā ve nisyān-ı āhirete

göredir ki Allāhu taᶜālānın ᶜindinde olan ᶜatā ve sevāba olan tefekkürünün kılleti ve dahi hayāt-ı dünyānın āfātına ve naᶜīm-i āhiretin ᶜizamına olan teᵓemmülün kılleti ve āhiretin nisyānı ve dünyānın muhabbeti ve bundan gafleti hasebiyle maᶜrifeti zaᶜīf olur. Ve bunların baᶜzısı baᶜzısını intāc eder ve ismār eyler bunların kāffesi hubb-ı dünyā ve galebe-i şehevāttır ve hubb-ı dünyā ise her bir hatīᵓetin aslı ve her bir zenb ve günāhın menbaᶜıdır ki kalbi igzāb eden ve onu selb edip onunla ᶜākıbette olan tefekkür ve envār-ı kitāb ve sünnet ve ᶜulūmun istizāᵓesi beyninde hāil olan naᶜīm ancak dünyā ile menzilet ve cāh muhabbetlerinin halāvetidir ki beyninde hāil ancak odur ve onu selb eden ancak o halāvettir.

[فإن قلت فمن صادف من نفسه كراهة الرياء وحملته الكراهة على الإباء ولكنه مع ذلك غير خال عن ميل الطبع إليه وحبه له ومنازعته إياه إلا أنه كاره لحبه ولميله إليه وغير محبب إليه فهل يكون في زمرة المرائين فاعلم أن الله لم يكلف العباد إلا ما تطيق وليس في طاقة العبد منع الشيطان عن نزغاته ولا قمع الطبع حتى لا يميل إلى الشهوات ولا ينزع إليها وإنما غايته أن يقابل شهوته بكراهة استثمارها من معرفة العواقب وعلم الدين وأصول الإيمان بالله واليوم الآخر فإذا فعل ذلك فهو الغاية في أداء ما كلف به ويدل على ذلك من الأخبار ما روي أَنَّ أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وسلم شكوا إليه وقالوا تعرض لقلوبنا أشياء لأن تخر من السماء فتخطفنا الطير أو تهوي بنا الريح في مكان سحيق أحب إلينا من أن نتكلم بها فقال صلى الله عليه وسلم ''أَوَ قَدْ وَجَدْتُمُوهُ'' قالوا ''نَعَمْ'' قال ''ذَلِكَ صَرِيحُ الْإِيمَانِ'' ولم يجدوا إلا الوسواس [179] والكراهة له ولا يمكن أن يقال أراد بصريح الإيمان الوسوسة فلم يبق إلا حمله على الكراهة المساوقة للوسوسة والرياء وإن كان عظيماً فهو دون الوسوسة في حق الله تعالى فإذا اندفع ضرر الأعظم بالكراهة فبأن يندفع بها ضرر الأصغر أولى وكذلك يروى عن النبي صلى الله عليه وسلم في حديث ابن عباس أنه قال ''اَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي رَدَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ إِلَى الْوَسْوَسَةِ'' وقال أبو حازم ما كان من نفسك وكرهته نفسك لنفسك فلا يضرك ما هو من عدوك وما كان من نفسك فرضيته نفسك لنفسك فعاتبها عليه فإذن وسوسة الشيطان ومنازعة النفس لا تضرك مهما رددت مرادهما بالإباء والكراهة]

Ve eger dedin ki şol kimse ki kendi nefsinden kerāhete riyāyı görür ve kerāhet dahi onu ondan ibāya haml eder, kendi nefsini bununla berāber ona meyl-i tabᶜdan hālī bulamaz ki şol kerāhet ve ibā ile nefsi

riyākārlığa meyl eder ve onu sever ve onunla nefsi bunun için münāzaᶜat etmekte olur, fakat kendisi ona vākiᶜ olan muhabbet ve meyline kārihtir ve ona icābet etmez ki bu sūrette onun semtinde olan hükm nice kalır der isen yaᶜnī bu hāl ile berāber zümre-i mürāīden olur mu diye iᶜtirāz ve suʾāl eder isen buna dahi deriz ki sen bil ve āgāh ol ki Hakk subhānehu ve taᶜālā ᶜibādını ona tākat-mend olamadıkları nesneyi teklīf etmemiştir ki kudret ve tākatlarından hāric olan şeyʾ ile muᶜāteb ve muᶜākab olmazlar ve şeytānı hātırına nezg ve vesvese etmekten menᶜe insānın tākat ve iktidārı yoktur ve şehevāta meyl etmemek için tabᶜı kamᶜ etmeğe dahi iktidārı yoktur ve nefsi bununla meyl ve tenāzuᶜ etmemeğe tākat-mend olamaz, onun gāye-i cidd ü cehdi ve müntehā-i kudret ü istitāᶜatı ancak şehvetine kerāhetle mukābele edip maᶜrifet-i ᶜavākıb ve ᶜilm-i dīn ve īmān ile onu istişāreden menᶜ ve hacr eylemektir. Ve çün bunu işler, işte o mukābele ve hacr onunla mükellef bulunduğu tāᶜat ve ᶜibādetin gāyetidir ve buna ahbārdan delālet eden şeyʾ sahābe üzerine mervī ve menkūl olan işbu hadīs-i şerīfin müfādıdır ki sahābe-i kirām ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize vesvese-i şeytāniyyeden şekvā edip demişler ki "Bizim kulūbumuza birtakım eşyā hutūr eder ki gökten düşüp bizi tuyūr kapsa veyāhūd rüzgār bizi savurup uzak bir yere düşerse bize onunla tekellüm etmekten daha ziyāde hoş ve ehabbdır" yaᶜnī bizim eşedd-i envāᶜ üzere olan helākimiz o havātır ile söyleşmekten daha ziyāde bize kolay gelir, o vaktte ᶜaleyhi's-selām efendimiz onlara "أَوَ قَدْ وَجَدْتُمُوهُ" diye fermān buyurmuş yaᶜnī "Siz onu buldunuz mu?" diye istifsār ve onlar "neᶜam" diye cevāb ve ihbārlarında, efendimiz [272]"ذَلِكَ صَرِيحُ الْإِيمَانِ" diye kulūblarına tesliyet vermiş yaᶜnī "Bu īmān-ı sārīhtir" diye emr etmiş. Ve sahābenin buldukları şeyʾ ancak vesvesedir ve vesvesenin kerāhiyyetidir ve vesvese sarīh imāndır denilmek mümkin olamaz ve çün bununla söylenmek mümkin olmadı, artık haml-i kelām için kerāhetten gayrı dīger bir mahall kalmadı ki vesveseye müsāvik olan kerāhet ancak īmān-ı sarīh semeresidir denilir. Ve riyā egerçi kebāirden ve ᶜazīm günāhlardan ise de lākin Allāhu taᶜālānın

272 el-Begavī, *Mesābīhu's-Sunne*, 1/128, no: 45.

hakkında olan vesveseden dūndur ve kerāhet ile zarar-ı aᶜzam mündefiᶜ olunca onunla zarar-ı asgarın defᶜi bi-tarīki'l-evlādır. Ve kezālik nebī-i zī-şān efendimiz üzerine ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās'ın hadīsinde mervī olmuş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي رَدَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ إِلَى الْوَسْوَسَةِ"[273] Yaᶜnī "Şeytān-ı laᶜīnin keydini vesveseye redd eden Allāhu taᶜālāya hamd olsun." Ve Ebū Hāzim demiş ki "O ki senin nefsindendir ve senin nefsin onu nefsine hoş görmez, o nesne sana bir ziyān vermez, zīrā ki senin düşmanından olan şeyᵓ sana zarar veremez ve o ki seni nefsindendir ve kendin onu nefsine beğenip onunla rāzī oldun, artık sen onun üzerine nefsini muᶜātebe eyle." Kaldı ki sen vesvese-i şeytān ve münāzaᶜa-i nefsin murādları kerāhet ve ibā ile redd ettikçe onlar sana bir zarar vermezler.

[والخواطر التي هي العلوم والتذكرات والتخيلات للأسباب المهيجة للرياء هي من الشيطان والرغبة والميل بعد تلك الخواطر من النفس والكراهة من الإيمان ومن آثار العقل إلا أن للشيطان ههنا مكيدة وهي أنه إذا عجز عن حمله على قبول الرياء خيل إليه أن صلاح قلبه في الاشتغال بمجادلة الشيطان [ومطاولته في الرد والجدال حتى يسلبه ثواب الإخلاص وحضور القلب لأن الاشتغال بمجادلة الشيطان] ومدافعته انصراف عن سر المناجاة مع الله فيوجب ذلك نقصاناً في منزلته عند الله والمتخلصون عن الرياء في دفع خواطر الرياء على أربع مراتب الأولى أن يرده على الشيطان فيكذبه ولا يقتصر عليه بل يشتغل بمجادلته ويطيل الجدال معه لظنه أن ذلك أسلم لقلبه وهو على التحقيق نقصان لأنه اشتغل عن مناجاة الله وعن الخير الذي هو بصدده وانصرف إلى قتال قطاع الطريق والتعريج على قتال قطاع الطريق نقصان في السلوك]

Ve o havātır ki riyāya müheyyic olan esbāb için yāda gelen ᶜulūm ve tezekkürāt ve tahayyülāt kāffesi şeytāndandır ve o havātırdan sonra vākiᶜ olan meyl ve ragbet dahi nefsindendir ve onu kerh etmek ve ondan hoşlanmamak īmāndandır ve ᶜaklın āsārındandır velākin bunda şeytān için bir mekīde ve mekr vardır ki şeytān kabūl-i riyāya onu haml etmekten ᶜāciz kalırsa ona tahyīl eder ki kalbinin salāhı ancak şeytānın mücādelesine vākiᶜ olan iştigāl iledir ve şeytān-ı laᶜīnin müdāfaᶜasına uğraş-

---

273 *Musnedu* Ahmed, 4/10, no: 2097; Ebū Dāvūd, 4/329, no: 5112.

mak Allāhu taᶜālā ile olan sırr-ı münācāttan bir insırāftır ve bu insırāf Allāhu taᶜālānın ᶜindinde olan menzilesinde bir noksāndır. Ve havātır-ı riyā defᶜinde riyādan mütehallis ve vāreste olan ehl-i ᶜirfān dört mertebe üzerinedir ki birinci mertebe o havātırı şeytāna çevirip redd etmekle onu tekzīb ederler ve bu redd ve tekzīb üzerine iktisār etmeyip ancak onun mücādelesiyle iştigāl ederler ve onu nefsine ve kalbine evlā ve eslem olduğu zannıyla cedeli uzatıp onunla itāle ve iştigāl etmekle izāᶜa-yı ezmine vü evkāt ederler. Ve bu ᶜamel ise ᶜale't-tahkīk noksānlıktır, çünkü Allāhu taᶜālā onun münācātından ve sadedinde bulunduğu hayrdan müştagil olup kuttāᶜ-ı [180] tarīkin mukātelesine savuşup gitmiştir ve kuttāᶜ-ı tarīkin kitāline taᶜrīc etmek sülūkta eksikliktir.

[الثانية أن يعرف أن الجدال والقتال نقصان في السلوك فيقتصر على تكذيبه ودفعه ولا يشتغل بمجادلته]

Ve ikinci mertebe cidāl ve kıtāl sülūkta noksānlık olduğunu bilip tekzīb üzerine iktisār ederler ki şeytānın mücādelesiyle iştigāl etmezler, ancak kalblerine ilkā ettiği havātırı redd ve tekzīb eylerler.

[الثالثة أن لا يشتغل بتكذيبه أيضاً لأن ذلك وقفة وإن قلت بل يكون قد قرر في عقد ضميره كراهة الرياء وكذب الشيطان فيستمر على ما كان عليه مستصحباً للكراهة غير مشتغل بالتكذيب ولا بالمخاصمة]

Ve üçüncü mertebe tekzībe dahi iştigāl etmemekliktir, çünkü o dahi bir durgunluktur velev ki az olsa belki kendi zamīrinde ᶜakd-i riyā ve tekzīb-i şeytānı takrīr etmiş olur ki o hālde kerāhete müstashıb bulunduğu hāl üzerine müstemirr olur ki ne tekzībe müştagil olmuş olur ve ne de muhāsameye.

[الرابعة أن يكون قد علم أن الشيطان سيحسده عند جريان أسباب الرياء فيكون قد عزم على أنه مهما نزع الشيطان زاد فيما هو فيه من الإخلاص والاشتغال بالله وإخفاء الصدقة والعبادة غيظاً للشيطان وذلك هو الذي يغيظ الشيطان ويقمعه ويوجب يأسه وقنوطه حتى لا يرجع]

Ve dördüncü mertebe odur ki o muhlis bilip yakīn etmiş ki esbāb-ı riyānın cereyānı ᶜindinde şeytān ondan kıskanacak ve o dahi ragmı için

ᶜazm etmiş ki şeytān ona nüzūg ve vesvese ettikçe kendisi ihlāsta bulunduğu şeyde ziyāde edip Allāhu taᶜālā ile iştigālini artıra ve sadaka ve ᶜibādetini şeytānı gayzlandırmak için ihfā edip gizlete. Ve vākıᶜa şeytānı gayzlandıran şeyᵓ odur ki onu gücendirip gazablandıran ve kökünü koparan ve yeᵓs ve kunūtunu mūcib olan ᶜamel ancak budur ki bu irgāmı gördükçe nā-ümīd olup bir dahi o kimseye dönmez.

[يروى عن الفضيل بن غزوان أنه قيل له إن فلاناً يذكرك فقال والله لأغيظن من أمره قيل ومن أمره قال الشيطان ''اللهم اغفر له'' أي لأغيظنه بأن أطع الله فيه ومهما عرف الشيطان من عبد هذه العادة كف عنه خيفة من أن يزيد في حسناته]

Ve dahi rivāyet olunur ki Fudayl b. Gazvān: "Fülān ādem seni fasl eder" denildikte, o dahi demiş ki "Vallāhi ben dahi onu emr edeni gayzlandıracağım." Ve "Onu emr eden kimdir?" denilince, "Şeytāndır" diye haber vermekle "اللهم اغفر له" diye ona hayırlı duᶜā etmiş yaᶜnī ben onda Allāhu taᶜālāya itāᶜat edip de onu gayzlandıracağım ve şeytān-ı laᶜīn bu ᶜādeti bir kuldan gördükçe hasenātında ziyāde etmekten havf ile ondan keff eder ki pīşine bir daha düşmez.

[وقال إبراهيم التيمي إن الشيطان ليدعو العبد إلى الباب من الإثم فلا يطعه وليحدث عند ذلك خيراً فإذا رآه كذلك تركه وقال أيضاً إذا رآك الشيطان متردداً طمع فيك وإذا رآك مداوماً ملك وقلاك وضرب الحارث المحاسبي رحمه الله لهذه الأربعة مثالاً أحسن فيه فقال مثالهم كأربعة قصدوا مجلساً من العلم والحديث لينالوا به فائدة وفضلاً وهداية ورشداً فحسدهم على ذلك ضال مبتدع وخاف أن يعرفوا الحق فتقدم إلى واحد فمنعه وصرفه عن ذلك ودعاه إلى مجلس ضلال فأبى فلما عرف إباءه شغله بالمجادلة فاشتغل معه ليرد ضلاله وهو يظن أن ذلك مصلحة له وهو غرض الضال ليفوت عليه بقدر تأخره فلما مر الثاني عليه نهاه واستوقفه فوقف فدفع في نحر الضال ولم يشتغل بالقتال واستعجل ففرح منه الضال بقدر توقفه للدفع فيه ومر به الثالث فلم يلتفت إليه ولم يشتغل بدفعه ولا بقتاله بل استمر على ما كان فخاب منه رجاؤه بالكلية فمر الرابع فلم يتوقف له وأراد أن يغيظه فزاد في عجلته وترك التأني في المشي فيوشك إن عادوا ومروا عليه مرة أخرى أن يعاود الجميع إلا هذا الأخير فإنه لا يعاوده خيفة من أن يزداد فائدة باستعجاله]

Ve dahi İbrāhīm et-Teymī demiş ki "Şeytān insānı günāhın kapısına kadar daᶜvet eder, gerektir ki insān ona itāᶜat etmesin ve o hālde bir hayrı ihdās etsin ki onu böylece görürse onu terk eder." Ve yine demiş ki "Şeytān eger seni mütereddid görürse sende tamaᶜ eder ve eger seni müdāvim görürse senden küsüp seni bugz eder gider." Ve Hāris el-Muhāsibī işbu merātib-i erbaᶜaya bir mesel darb etmiş ve güzel mesel darb eylemiş ki demiş ki "Bunların yaᶜnī işbu merātib-i erbaᶜa ashābının misāli o meseldir ki onlar meclis-i ᶜilm ü hadīse ondan bir fāide nāil olmak ve fazl ve hidāyet ve rüşdü bulmak için kasd eden dört ādeme benzerler ki o dört ādemden bir mübtediᶜ ve dāll kıskanıp o meclisten hakkı bilmelerinden havf edip onlara tekaddüm edip ve çün onların birisine tesādüf etti, meclise gitmekten onu menᶜ edip ondan sarf etmiş ve meclis-i dalāle onu daᶜvet etmiş ve ona varmaktan ibā ve imtināᶜ ettikte ve meclis-i dalāla varmayacağını anladıkta onu mücādele ile meşgūl edip dalāline vārid olmak için onunla pek çok keşākeşte olur ve o kimse zann eder ki o mücādele ve keşākeşlik ve muhāvere onun için bir maslahat ve hayrdır hālbuki o duruşu ve keşākeşlikte bulunuşu o dalāletkār-ı bidᶜat-şiᶜārın garazıdır ki teʾhīri mikdārınca kesb-i fevāid ü sevāb ve rüşdü onun üzerine geçirip fāit ede. Ve ikinci ādem geçip onunla kavuşunca meclis-i ᶜilme gitmekten onu nehy edip tevakkufunu istedi ve o dahi durup dāllin nahrına defᶜ etti ve onunla kıtāl ile iştigāl etmeyip ancak ᶜazīmetine istiᶜcāl eyledi ve o bidᶜat-kār-ı dalālet-atvārānda defᶜ ettiği nesnenin defᶜine durup durduğu vakte göre mesrūr ve şādān oldu. Ve üçüncü ādem onun üzerine gelip geçince artık o kimse ona iltifāt etmedi ve onun defᶜi ile müştagil olmadı ve dahi kıtāliyle kendisi meşgūl olmadı, ancak üzere bulunduğu hāl üzere müstemirr oldu ve o mübtediᶜ ondan recāsı hāib olup külliyyen ondan meʾyūs oldu. Sonra dördüncü kişi dahi geçti ve hīç ona tevakkuf etmedi ve onu gayz etmek murādıyla ᶜacelesine ziyāde etti ve yavaş yürümekten vazgeçip teʾenniyeti [181] terk eder ve uzak değildir ki bir dahi onun üzerine dönüp geçerlerse betekrār kendisi dahi onlara ᶜavdet eder illā şol dördüncü ādem ki sonda geçen kimsedir ki ona bir dahi dönmez, korkar ki istiᶜcāliyle bir fāide ile müzdād olur."

[فإن قلت فإذا كان الشيطان لا تؤمن نزغاته فهل يجب الترصد له قبل حضوره للحذر منه انتظاراً لوروده أم يجب التوكل على الله ليكون هو الدافع له أو يجب الاشتغال بالعبادة والغفلة عنه قلنا اختلف الناس فيه على ثلاثة أوجه فذهبت فرقة من أهل البصرة إلى أن الأقوياء قد استغنوا عن الحذر من الشيطان لأنهم انقطعوا إلى الله واشتغلوا بحبه فاعتزلهم الشيطان وأيس منهم وخنس عنهم كما أيس من ضعفاء العباد في الدعوة إلى الخمر والزنا فصارت ملاذ الدنيا عندهم وإن كانت مباحة كالخمر والخنزير فارتحلوا من حبها بالكلية فلم يبق للشيطان إليهم سبيل فلا حاجة بهم إلى الحذر وذهبت فرقة من أهل الشام إلى أن الترصد للحذر منه إنما يحتاج إليه من قل يقينه ونقص توكله فمن أيقن بأن لا شريك لله في تدبيره فلا يحذر غيره ويعلم أن الشيطان ذليل مخلوق ليس له أمر ولا يكون إلا ما أراده الله فهو الضار والنافع والعارف يستحي منه أن يحذر غيره فاليقين بالوحدانية يغنيه عن الحذر وقالت فرقة من أهل العلم لا بد من الحذر من الشيطان]

Ve eger şeytānın mekr ü hudᶜasından emniyyet olunmaz dedikte şeytāndan hazer etmek için huzūrundan akdem vürūduna intizāran ona tarassud etmek mi vācib olur yoksa Allāhu taᶜālāya tevekkül edip onun dāfiᶜi Allāhu taᶜālā olmak üzere ᶜibādete iştigāl edip ondan gaflet etmek mi vācib olur der isen biz deriz ki bunda nās üç vech üzere ihtilāf etmişler ki ehl-i Basra'dan bir fırka zāhib olmuşlar ki zümre-i akviyā hazer-i şeytāndan müstagnī olmuşlar, çünkü onlar ᶜalāyık-ı dünyeviyyeden Allāhu taᶜālaya munkatıᶜ olmuşlar ve onun hubbu ile müştagil olmuşlar ve şeytān dahi onlardan iᶜtizāl edip ber-taraf olmuş ve onlardan yeʾs edip saklanmış, nitekim zuᶜafā-i ᶜibādı hamr ve zināya daᶜvet etmekten ye's ve ihtinās etmiş gibi ve o zümre-i akviyāya melāz-ı dünyā velev ki mübāhadan olsun yanlarında hamr ve hınzīr gibi olmuş ki onun muhabbetinden irtihāl ve külliyyen ondan katᶜ-ı āmāl etmişler ve o cihetle şeytān için onların üzerine bir yol ve sebīl kalmamış ve onlara göre hazer için bir ihtiyāc yoktur. Ve ehl-i Şām'dan bir fırka zāhib olmuşlar ki ondan hazer etmek için ona tarassud etmek ancak yakīni kalīl ve tevekkülü nākıs olan ādem ona muhtāc olur, yoksa o kimse ki Allāhu taᶜālā onun tedbīrinde şerīki olmadığını iᶜtikād ve teyakkun etmiş, Allāhu taᶜālādan gayrı dīger bir kimseden hazer etmez ve bilir ki şeytān alçak ve hor

ve zelīl bir mahlūktur, onun bir emri yoktur, ancak Allāh'ın murād-ı ʿālīsi olur ki murād etmediği şeyʾ vücūda gelmez, zarar edici ve nefʿ edici odur ve ʿārif olan kimse utanıp hayā eder ki ondan gayrı dīger bir kimseden hazer ede, artık vahdāniyyete olan yakīni onu hazer etmekten müstagnī eder. Ve ehl-i ʿilmden dīger bir fırka demiş ki şeytāndan hazer etmek vācibdir ve o hazer lābüdd ve lāzım olup ki ondan infikāk olmak cāiz değildir.

[وما ذكره البصريون من أن الأقوياء قد استغنوا عن الحذر وخلت قلوبهم عن حب الدنيا بالكلية فهو وسيلة الشيطان يكاد يكون غروراً إذ الأنبياء عليهم السلام لم يتخلصوا من وسواس الشيطان ونزغاته فكيف يتخلص غيرهم وليس كل وسواس الشيطان من الشهوات وحب الدنيا بل في صفات الله تعالى وأسمائه وفي تحسين البدع والضلال وغير ذلك ولا ينجو أحد من الخطر فيه ولذلك قال تعالى وما أرسلنا من قبلك من رسول ولا نبي إلا إذا تمنى ألقي الشيطان في أمنيته فينسخ الله ما يلقى الشيطان ثم يحكم الله آياته وقال النبي صلى الله عليه وسلم ''إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي'' مع إن شيطانه أسلم ولا يأمره إلا بخير فمن ظن أن اشتغاله بحب الله أكثر من اشتغال رسول الله صلى الله عليه وسلم وسائر الأنبياء عليهم السلام فهو مغرور ولم يؤمنهم ذلك من كيد الشيطان ولذلك لم يسلم منه آدم وحواء في الجنة التي هي دار الأمن والسرور بعد أن قال الله لهما ﴿فَقُلْنَا يَا آدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى﴾ إن لك ألا تجوع فيها ولا تعرى وأنك لا تظمأ فيها ولا تضحى ومع أنه لم ينه إلى عن شجرة واحدة وأطلق له وراء ذلك ما أراد فإذا لم يأمن من نبي من الأنبياء وهو في الجنة دار الأمن والسعادة من كيد الشيطان فكيف يجوز لغيره أن يأمن في دار الدنيا وهي منبع المحن والفتن معدن الملاذ والشهوات المنهي عنها]

Ve Basrīlerin zikr ettikleri kelām ise ki zümre-i akviyā hazerden müstagnī olmuşlar ve hubb-ı dünyādan bi'l-külliyye kalbleri hālī olmuş, o kelām şeytānın vesīlesidir, gurūr olmağa yakındır, çünkü enbiyā-i ʿizām ʿaleyhime's-selām şeytānın vesvese ve nezginden mütehallıs olamadılar, onların gayrıları nice kurtulup mütehallis olabilirler! Ve şeytānın kāffe-i vesāvisi şehevāt ve hubb-ı dünyādan değildir, Allāhu taʿālānın sıfāt ve esmāsında dahi vesvese eder ve bidaʿ ve dalāl ve sāir melāhī ve menāhīde dahi vesvese eyler ve vesvesesi hatarından bir

kimse necāt bulmaz ve onun için tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾[274] Bu āyet-i kerīme sūre-i Hacc'ın elli ikinci āyetidir, hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Senden mukaddem sāhib-i şerīᶜat resūlden ve onun şerīᶜatine tābiᶜ nebīden birini göndermedik illā o resūl ve nebī okumak yāhūd kendi nefsinden bir şeyᵓ söylemek murād ettiği zamān şeytān onun o kırāᵓet yā kelāmına bir şeyᵓ ilkā eder, o şeytānın ilkā ettiğini Allāhu taᶜālā nesh ve ibtāl eder baᶜdehu kendi āyetlerini hükm ve isbāt eder. Allāhu taᶜālā nāsın ahvālini bilici ve hükmünü icrā edicidir." Bu āyet-i kerīmede Peygamber ᶜaleyhi's-selāmın ümniyyetine şeytānın ilkāsı husūsunda baᶜzı ehl-i tefāsīr kendi lisān-ı mübāreklerinden sudūruna zāhib oldular ise de kütüb-i muᶜtebere-i müteᶜaddideden ahzıyla *Mevāhib* böyle yazar ki sūre-i Ve'n-Necm nāzil oldukta Peygamber ᶜaleyhi's-selām onu mescid-i [182] Harām'da mecmaᶜ-ı Kureyş'te fehm olsun diye āyetlerde tevakkuf ederek okudu, bu vechle ﴿أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى﴾[275] āyetlerini okuyup tevakkuf ettikte o aralıkta şeytān fırsat bulup müşriklerin kulaklarına "تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعُلَى وَشَفَاعَتُهُنْ لَتُرْتَجَى" kelāmını vazᶜ eyledi ki maᶜnāsı "Bu beyāz kuğuya şebīh putların şefāᶜati ümīd olunur" demektir ve bu kelām ile bizim putlarımızı medh etti diye Kureyş mesrūr oldular hattā sūrenin āhirinde secde vukūᶜuyla müᵓminler ile ekser-i müşrikler dahi secde ettiler. Cibrīl ᶜaleyhi's-selām nāzil olup bu hāli Peygamber ᶜaleyhi's-selāma ᶜarz ettikte gāyet mükedder olmakla Hakk taᶜālā tesliyet-i hātırları için bu āyet-i kerīmeyi inzāl etti ki ﴿لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ﴾[276] Yaᶜnī "Tā ki şeytānın ilkā ettiği şeyi kalblerinde şekk ve tereddüd marazı olan ve kalbleri gāyet katı olan münāfık ve müşrikler için Allāhu taᶜālā tecribe ve fitne kılar. Tahkīk ehl-i nifāk ve şirk zālimleri hakktan baᶜīd muᶜannid muhaliflerdir." İntehā. Ve Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş

274 Hacc, 22/52.
275 Necm, 53/19.
276 Hacc, 22/53.

ki [277]"إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي" Maᶜa-ennehu onun şeytānı müslim olmuştu ve onu ancak hayr ile emr ederdi. Ve her kim ki zann eder ki Allāhu taᶜālā-nın hubbuyla iştigāli Resūl-i kibriyādan efzūndur ve enbiyā-i sāireden ziyādedir, o kimse mesrūrdur, onlar keyd-i şeytāndan o hālleri emīn edemedi ve onun için atamız Ādem ᶜaleyhi's-selām ve anamız Havvā ᶜaleyha'r-rıdvān dār-ı emn ü sürūr olan cennette sālim olamadılar o hāl ile ki Allāhu taᶜālā onlara buyurmuştu ki ﴿فَقُلْنَا يَا آدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى﴾[278] Bu āyāt-ı kerīme sūre-i Tā-hā'nın yüz on ikinci ve yüz on üçüncü ve yüz on dördüncü āyetleridir. Hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Yā Ādem, bu iblīs sana ve zevcine düşmandır, ondan hazer edin ki sizi cennetten ihrāca sebeb olmaya tā ki dünyāda maᶜāş talebiyle zahmete uğramayasız. O cennette sana aç ve çıplak olmak yoktur ve sen susuz olmaz ve güneş sıcağını çekmezsin." Hālbuki şecere-i vāhide mā-ᶜadāsından nehy olunmamıştı ki nehy ancak bir şecere-i vāhideden idi ki o şecerenin mā-verāsı dilediği ona ıtlāk olunmuştu ve hāl böyle olup da dār-ı emn ü saᶜādette enbiyā-i ᶜizāmdan bir peygamber keyd-i şeytāndan emīn olmazsa dīgeri ondan emīn olmak nice cāiz olabilir bā-husūs ki menbaᶜ-ı mihen ü fiten ve maᶜdin-i melāz ve şehevāt-ı menhiyye olan dünyā dārında ola.

[وقال موسى عليه السلام فيما أخبر عنه تعالى هذا من عمل الشيطان ولذلك حذر الله منه جميع الخلق فقال تعالى ﴿يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ﴾ وقال عز وجل ﴿إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ﴾ والقرآن من أوله إلى آخره تحذير من الشيطان فكيف يدع الأمن منه وأخذ الحذر من حيث أمر الله به لا ينافي الاشتغال بحب الله فإن من الحب له امتثال أمره وقد أمر بالحذر من العدو كما أمر بالحذر من الكفار فقال تعالى ﴿وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ﴾ وقال تعالى ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ﴾ فإذا لزمك بأمر الله الحذر من العدو الكافر وأنت تراه فبأن يلزمك الحذر من عدو يراك ولا تراه أولى ولذلك قال ابن محيريز صيد تراه ولا يراك يوشك أن تظفر به وصيد يراك ولا تراه يوشك أن يظفر بك فأشار إلى الشيطان فكيف وليس في الغفلة

277 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 401,no: 1140.

278 Tā-hā, 20/117.

عن عداوة الكافر إلا قتل هو شهادة وفي إهمال الحذر من الشيطان التعرض للنار والعقاب الأليم فليس من الاشتغال بالله الأعراض عما حذر الله وبه يبطل مذهب الفرقة الثانية في ظنهم أن ذلك قادح في التوكل فإن أخذ الترس والسلاح وجمع الجنود وحفر الخندق لم يقدح في توكل رسول الله صلى الله عليه وسلم فكيف يقدح في التوكل الخوف مما خوف الله به والحذر مما أمر بالحذر منه]

Ve Mūsā ᶜaleyhi's-selām demiş ki "هذا من عمل الشيطان" Yaᶜnī "Bu şeytānın ᶜamelindendir." Ve onun için tābereke ve taᶜālā hazretleri cemīᶜ-i halāyıkı ondan tahzīr edip buyurdu ki ﴿يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ﴾[279] ki bu āyet-i kerīme sūre-i Aᶜrāf'ın yirmi altıncı āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ey benī ādem, şeytān fitne ile ebeveyniniz Ādem ve Havvā'nın mahall-i ᶜavretlerini birbirine göstermek için libāslarından ᶜārī ve cennetten hurūca sebeb olduğu gibi sizi dahi fitnelendirip dīn ve takvānızı nezᶜ ve cennete duhūlden menᶜ eylemesin, zīrā şeytān ve kabīlesi bir haysiyyetten sizi görürler, siz onları görmezsiniz. Biz şeyātīni īmān getirmeyenler için ehibbā ve kurenā kıldık." İntehā. Ve Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şān evvelinden āhirine kadar şeytāndan tahzīrdir ve öyle olunca ondan emīn olmaklığı nice daᶜvā edebilir! Ve hazerin ahzı Allāhu taᶜālānın emri olduğu haysiyyetle hubbullāha olan iştigāle münāfī olmaz, çünkü emrini imtisāl etmek dahi onun muhabbetindendir. Ve kendisi küffārdan hazer etmek için emr ettiği gibi ᶜadüvvden dahi hazer etmeğe emr etmiş ki küffārdan ahz-ı hazer etmek bābında buyurmuş ki ﴿وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ﴾[280] Yaᶜnī "Hizrlerini ve eslihalarını ahz etsinler." Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ﴾[281] Bu āyet sūre-i Enfāl'in altmış ikinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Küffār ile mukābele ve mukātele için ᶜasker-i islāma kuvvet verecek silāh ve ālāt-ı harb ve vakte göre malzeme-i cengi ve tavīlede bağlı ve besili atları kudretiniz yetiştiği kadar hāzır ve āmāde edin ki onunla Allāhu taᶜālānın ve sizin düşmanınız olan küffār-ı Mekke ve onlardan gayrı sizin bilmeyip Allā-

279 Aᶜrāf, 7/27.

280 Nisā, 4/102.

281 Enfāl, 8/60.

hu taᶜālānın bildiği yehūd ve nasārā ve mecūs keferelerini korkutasız. Bu misilli esliha ve malzeme-i harbe fī-sebīlillāh sarf eylediğiniz şeyin mükāfātı tamāmen size edā olunup noksān-ı sevāb ile katᶜā zulm olunmazsınız." Ve çün kuldan ve kāfirden sen onu gördüğün hālde o vechle hazer etmek sana lāzım olmuş, bi-tarīki'l-evlā o seni görüp ve sen onu görmediğin ᶜadüvvden hazer etmek lāzımdır ve onun için İbn Muhayrīz demiş ki "Sen onu görüp ve o seni görmeyen saydsın, onunla zafer bulmağa karīb olursun ve o seni görüp sen onu görmediğin sayd dahi sana zafer bulmağa yakındır" ki bu kelām ile şeytāna işāret etmiştir. Ve nice hazer lāzım olmaya o hāl ile ki ᶜadāvet-i kāfirden olan gafletle yalnız katl var, o dahi şehādettir ve şeytānın hazeri ihmālinde āteşe ve ᶜikāb-ı elīme taᶜarruz vardır. [183] Allāhu taᶜālā ondan tahzīr ettiği ᶜadüvvün hazerinden yüz çevirip iᶜrāz etmek Allāhu taᶜālāya olan iştigālden değildir. Ve bununla fırka-yı sāniyenin mezhebi bātıl olur, çünkü onların zannlarında hazer etmek tevekküle kādihtir hālbuki kalkan ve silāh ahzı ve cünūdun cemᶜi ve hendeklerin hafrı Resūl-i kibriyānın tevekkülüne kadh etmemiştir ve nice tevekküle kadh eder o şeyᵓ bir kulu ki Allāhu taᶜālā ondan hazer ile emr etmiş ve onunla kullarını korkutmuş.

[وقد ذكرنا في كتاب التوكل ما يبين غلط من زعم أن معنى التوكل النزوع عن الأسباب بالكلية وقوله تعالى ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ﴾ لا يناقض امتثال التوكل مهما اعتقد القلب أن الضار والنافع والمحيي والمميت هو الله تعالى فكذلك يحذر الشيطان ويعتقد أن الهادي والمضل هو الله ويرى الأسباب وسائط مسخرة كما ذكرناه في التوكل وهذا ما اختاره الحارث المحاسبي رحمه الله وهو الصحيح الذي يشهد له نور العلم وما قبله يشبه أن يكون من كلام العباد الذين لم يغزر علمهم ويظنون أن ما يهجم عليهم من الأحوال في بعض الأوقات من الاستغراق بالله يستمر على الدوام وهو بعيد]

Ve kitāb-ı tevekkülde biz tevekkülün maᶜnāsı bi'l-külliyye esbābdan nüzūᶜ ve hurūc olduğunu zuᶜm edenlerin galatını tebyīn eden şeyi zikr etmişiz ki Hakk subhānehu ve taᶜālānın ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ﴾[282] emr-i celīlinin hükmü tevekkülün imtisāline münākız

282 Enfāl, 8/60.

olmaz mādām ki kalbi dārr ve nāfiᶜ ve muhyī ve mümīt Allāhu taᶜālā olduğunu iᶜtikād eder yaᶜnī bunu böylece iᶜtikād ettikçe imtisāl-i tevekkül hazere münākız olmaz ve kezālik şeytāndan hazer eder ve hādī ve mudill Allāhu taᶜālā olduğunu iᶜtikād eder ve kāffe-i esbābı vesāit-i müsahhare görür, nitekim onu kitāb-ı tevekkülde zikr ettik. Ve Hāris el-Muhāsibī ᶜaleyhi'r-rahmenin ihtiyār ettiği reʾy odur ve nūr-ı ᶜilm ona şehādet ettiği vech-i sahīh dahi odur ve mā-kablinde olan vechler ᶜilmi gazīr olmayan ᶜibādın kelāmına benzer ki onlar zann ederler ki Allāhu taᶜālāya istigrāk-ı ahvālinden baᶜzı vaktlerde onlara hücūm eden baᶜzı ahvālin ᶜale'd-devām onlara müstemirr olur, hālbuki istimrārı pek çok baᶜīddir.

[ثم اختلفت هذه الفرقة على ثلاثة أوجه في كيفية الحذر فقال قوم إذا حذرنا الله تعالى العدو فلا ينبغي أن يكون شيء أغلب في قلوبنا عن ذكره والحذر منه والترصد له فإنا إن غفلنا عنه لحظة فيوشك أن يهلكنا وقال قوم إن ذلك يؤدي إلى خلو القلب عن ذكر الله واشتغال الهم كله بالشيطان وذلك مراد الشيطان منا بل نشتغل بالعبادة وبذكر الله تعالى ولا ننسى الشيطان وعداوته والحاجة إلى الحذر منه فنجمع بين الأمرين فإنا إن نسينا ربما عرض من حيث لا نحتسب وإن تجردنا لذكره كنا قد أهملنا ذكر الله فالجمع أولى وقال العلماء المحققون غلط الفريقان أما الأول فقد تجرد لذكر الشيطان ونسي ذكر الله فلا يخفى غلطه وإنما أمرنا بالحذر من الشيطان كيلا يصدنا عن الذكر فكيف نجعل ذكره اغلب الأشياء على قلوبنا وهو منتهى ضرر العدو ثم يؤدي ذلك إلى خلو القلب عن نور ذكر الله تعالى فإذا قصد الشيطان مثل هذا القلب وليس فيه نور ذكر الله تعالى وقوة الاشتغال به فيوشك أن يظفر به ولا يقوى على دفعه فلم يأمرنا بانتظار الشيطان ولا بإدمان ذكره وأما الفرقة الثانية فقد شاركت الأولى إذ جمعت في القلب بين ذكر الله والشيطان وبقدر ما يشتغل القلب بذكر الشيطان ينقص من ذكر الله وقد أمر الله الخلق بذكره ونسيان ما عداه إبليس وغيره]

Ondan sonra bu fırka dahi keyfiyyet-i hazerde üç vech üzerine ihtilāf etmişler ki bir kavm demiş ki kaçan ki Hakk subhānehu ve taᶜālā bizi ᶜadüvvden tahzīr etti, gerekmez ki kulūbumuza onun zikrinden ve onun hazerinden ve tarassudundan gayrı dīger bir şeyʾ gālib ola. Biz ondan bir lahza gāfil olur isek bizi ihlāk etmekten karīb olur. Ve bir kavm

demiş ki bu keyfiyyet zikrullāhtan hulüvv-i kalbe sebeb olur ki o hālde kāffe-i hemm-i şeytān ile meşgūl olur ve bizden şeytānın murādı dahi budur. İyisi odur ki biz ᶜibādet ve zikrullāh ile meşgūl olalım ve şeytānı dahi unutmayalım ve ᶜadāvetini ferāmūş etmeyelim ve ondan hazer etmeğe olan ihtiyācımızı hātırdan çıkarmayalım, şol iki emrin beyninde cemᶜ etmeliyiz ki hemm-i şeytāndan hazer edelim ve hem dahi Allāhu taᶜālāyı zikr eyleyelim, zīrā ki eger onu unutsak ola ki bizim zann ve gümān ettiğimiz yerden bize ᶜārız olur ve zikrine tecerrüd etsek Allāhu taᶜālānın zikrini ihmāl etmiş oluruz, kaldı ki beyne'l-emreyn cemᶜ etmek daha ziyāde evlādır. Ve ᶜulemā-ı muhakkikīn demişler ki işbu iki fırka dahi bunda galat etmişler: Birinci fırkanın galatı odur ki onlar zikr-i şeytāna tecerrüd edip Allāhu taᶜālānın zikrini unutmuşlar ve bu galatı hafī ve nihān olmaz zahīr bir şeydir, zikrullāhtan bizi sadd ve menᶜ etmemek için ancak biz hazerinden meʾmūr olmuşuz yaᶜnī onun hazerine meᶜmūr olmaklığımız ancak bu fāide ve hikmet içindir, biz onun zikrini kulūbumuza agleb-i eşyāyı nice ederiz ki düşmanın müntehā-i zararı odur sonra zikrullāhın nūrundan kalb hālī ve boş olmağa dahi müʾeddī olur. Ve çün şeytān bu gibi kalb-i hālīyi kasd eder ve o kalbde Allāhu taᶜālā zikrinin nūru bulunmaz ve zikrullāh ile olan iştigālin kuvveti mefkūd olur, ona zafer bulmağa yaklaşır da defᶜine onun bir tāb u tüvān ve kuvveti olmaz. Allāhu taᶜālā bizi intizār-ı şeytāna emr etmemiştir ve zikrinin idmānına dahi meʾmūr etmemiştir. Ve ikinci fırkanın galatı ise o dahi onlar fırka-i ūlāya müşāreket etmiştir ki kalbde şeytānın zikriyle Allāhu taᶜālānın zikri beyninde cemᶜ etmiştir ve şeytānın zikriyle meşgūl olduğu mikdāra göre Allāhu taᶜālānın zikrinden nākıs ve eksik kalır hālbuki Allāhu taᶜālā halkı kendi zikriyle meşgūl olmağa ve mā-ᶜadāsının zikrini ferāmūş etmeğe emr etmiştir, iblīs olsun veyāhūd dīgeri olsun yaᶜnī kalbde zikrullāhın gayrısı bir şeyʾ bulunmamağa emr eylemiştir yaᶜnī cemīᶜ-i mā-sivādan hālī olup yalnız Allāh'ın zikriyle memlū ola ki bunun hakkında emr-i ᶜālīsi muᶜallak olmuştur.

[فالحق أن يلزم العبد قلبه الحذر من الشيطان ويقرر على نفسه عداوته فإذا اعتقد ذلك وصدق به وسكن الحذر فيه فيشتغل بذكر الله ويكب عليه بكل الهمة ولا

يخطر بباله أمر الشيطان فإنه إذا اشتغل بذلك بعد معرفة عداوته ثم خطر الشيطان له تنبه له وعند التنبه يشتغل بدفعه والاشتغال بذكر الله [184] لا يمنع من التيقظ عند نزغة الشيطان بل الرجل ينام وهو خائف من أن يفوته مهم عند طلوع الصبح فيلزم نفسه الحذر وينام على أن يتنبه في ذلك الوقت فيتنبه في الليل مرات قبل أوانه لما أسكن في قلبه من الحذر مع أنه بالنوم غافل عنه فاشتغاله بذكر الله كيف يمنع تنبهه ومثل هذا القلب هو الذي يقوي على دفع العدو إذا كان اشتغاله بمجرد ذكر الله تعالى قد أمات منه الهوى وأحيا فيه نور العقل والعلم وأماط عنه ظلمة الشهوات فأهل البصيرة أشعروا قلوبهم عداوة الشيطان وترصده وألزموها الحذر ثم لم يشتغلوا بذكره بل بذكر الله ودفعوا بالذكر شر العدو واستضاءوا بنور الذكر حتى صرفوا خواطر العدو فمثال القلب مثال بئر أريد تطهيرها من الماء القذر ليتفجر منها الماء الصافي فالمشتغل بذكر الشيطان قد ترك فيها الماء القذر والذي جمع بين ذكر الشيطان وذكر الله قد نزح الماء القذر من جانب ولكنه تركه جارياً إليها من جانب آخر فيطول تعبه ولا تجف البئر من الماء القذر والبصير هو الذي جعل لمجرى الماء القذر سداً وملأها بالماء الصافي فإذا جاء الماء القذر دفعه بالسكر والسد من غير كلفة ومؤنة وزيادة تعب]

Kaldı ki tarīk-i hakk odur i ādem kendi nefsini yaᶜnī kalbini şeytāndan hazer etmekle ilzām edip kendi nefsi üzerine ᶜadāvetini takrīr ede. Ve buna muᶜtekid olup onunla tasdīk eylerse ve hazer dahi kendinde sākin olduysa Allāhu taᶜālānın zikriyle iştigāl edip ona himmetinin cemīᶜisi ile üzerine münkebb olup kapana ve yādına şeytānın emri hutūr eylemeye, zīrā ki ᶜadāvetini bildikten sonra eger onunla iştigāl edip sonra şeytān ona hutūr ederse ona mütenebbih olur ve ona mütenebbih olduğu vaktte defᶜine müştagil olur ve zikrullāh ile olan iştigāli nezga-i şeytān katında teyakkuzdan yaᶜnī uyanık olmaktan menᶜ etmez, belki ādem tulūᶜ-ı subhta ona bir mühimm geçecek korkusuyla uykuya vardığı vaktte nefsine ilzām ettiği hazerden ki o vaktte yaᶜnī uyanmak üzere yattığı vaktte nefsine hazer ilzām edip uykuya varır ise evānı olmadan gecede birkaç defᶜa uyanır ve o uyanıklığı ancak hazerden kalbinde sākin olan korkunun āsārıdır, maᶜa-ennehu uyku ile ondan gāfildir, kaldı ki Allāhu taᶜālānın zikriyle olan iştigāl onun uyanıklığını nice menᶜ edebilir? Ve defᶜ-i ᶜadüvv için ancak bu gibi kalb kavī ve tāb-āver olur ve

iştigāli zikrullāh ile olursa ondan hevāyı imāte eder ve nūr-ı ᶜakl u ᶜilmi ihyā eder de zaleme-i şehevātı ondan imāta eder. Ehl-i basīret şeytānın ᶜadāvetini kalblerine anlatıp tarassudunu öğrettiler ve hazeri ona ilzām ettiler sonra onun zikriyle iştigāl etmeyip ancak Allāhu taᶜālānın zikriyle iştigāl ettiler ve zikr ile ᶜadüvvün şerrini defᶜ ettiler ve zikrin nūruyla istizāʾe edip rūşenlendiler tā ki ᶜadüvvün havātırını onunla sarf ettiler. Kalbin misāli şol misāldir ki kalb murdār suyundan pāklık ve tatahhuru murād olunan kuyu gibidir ki ondan sāfī ve tāhir su kaynayıp çıkmak için içi külliyyen o murdārlıktan tahliyesi murād olunmuş ve şeytānın zikriyle müştagil olan kimse kuyu içinde murdār suyu onun bir kenārında bırakıp terk etmiş gibidir. Ve o ki zikr-i şeytān ile zikrullāh beyninde cemᶜ etmiş, o kuyudan murād suyu çıkarır da lākin dīger cānibinden kuyuya akmağa dahi onu teberrük etmiş gibidir ki onunla onun yorgunluğu uzar da kuyu kurumaz ve murdār suyundan dahi hālī kalmaz. Ve basīr odur ki murdār su için bir ark ve ırmak kılıp ona bir bend yapmış ve kuyu sāfī ve tāhir sudan doldurmuş ki murdār su ona akacak olursa o sedd ve bend onu menᶜ ve defᶜ eder ki mezīd-i taᶜab olmaksızın ve tekellüfsüzün o bend ona māniᶜ olup içine akmasını defᶜ eyler.

Beyānu'r-Ruhsati Fī Kasdi İzhāri't-Tāᶜāti

[بيان الرخصة في قصد إظهار الطاعات]

[اعلم أن في الأسرار للأعمال فائدة الإخلاص والنجاة من الرياء وفي الإظهار فائدة الإقتداء وترغيب الناس في الخير ولكن فيه آفة الرياء قال الحسن قد علم المسلمون إن السر أحرز العملين ولكن في الإظهار أيضا فائدة ولذلك أثنى الله تعالى على السر والعلانية فقال ﴿إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ﴾ والإظهار قسمان أحدهما في نفس العمل والآخر التحدث بما عمل]

Ve izhār-ı tāᶜāt kasdında olan ruhsatın beyānı ise o dahi şu mebhastır. Şöylece bil ki aᶜmālin esrārında yaᶜnī gizletmelerinde riyādan necāt ve ihlās fāidesi vardır ve izhārlarında dahi iktidā ve hayra tergīb-i nās fāidesi vardır velākin onda riyā āfeti vardır. Hasen-i Basrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Müsülmānān bilmişler ki sırr iki ᶜamelin

ahrezidir." Velākin izhārda da fāide vardır ve onun için tebāreke ve taᶜālā hazretleri sırr ve ᶜalāniyet üzerine medh ü senā etmiştir ki ﴿إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ﴾[283] buyurmuştur. Bu āyet-i kerīme sūre-i Bakara'nın iki yüz yetmiş ikinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Eger sadakanızı āşikār verirseniz güzel şeydir ki gayrılara ragbeti mūcib ve bahīllere ᶜibreti müstevcib olur; eger sadakanızı fukarāya gizlice verirseniz o sizin için hayrlıdır ve sizin baᶜzı günāhınızı mahv eder. Allāhu ᶜazīmü'ş-şān zāhir ve hafī sadakanızı ve sāir aᶜmālinizi bilicidir." Bu sadakanın farz olanı zekāt ve sāir gibi āşikār vermek ve tatavvuᶜ olanı gizli vermek hayrlıdır demişler. İbn ᶜAbbās radıyallāhu taᶜālā ᶜanhümādan rivāyeten "Sadaka-i tatavvuᶜun esrārı izhārından yetmiş derece efdaldir ve sadaka-i mefrūza izhārı esrārından yirmi beş mertebe efdaldir" demişler. Ve izhār iki kısmdır: Birisi nefs-i ᶜameldedir ve ikinci kısmı işlediği şeyᵓ ile söyleşmek ve tahaddüs etmekledir.

[القسم الأول إظهار نفس العمل كالصدقة في الملأ لترغيب الناس فيها كما روي عن الأنصاري الذي جاء بالصرة فتتابع الناس بالعطية لما رأوه فقال النبي صلى الله عليه وسلم "مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَعُمِلَ بِهَا كَانَ لَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنِ اتَّبَعَهُ" وتجري سائر الأعمال هذا المجرى من الصلاة والصيام والحج والغزو وغيرها ولكن الاقتداء في الصدقة على الطباع أغلب نعم الغازي إذا هم بالخروج فاستعد وشد الرحل قبل القوم تحريضاً لهم على الحركة فذلك أفضل له [185] لأن الغزو في أصله من أعمال العلانية لا يمكن إسراره فالمبادرة إليه ليست من الإعلان بل هو تحريض مجرد وكذلك الرجل قد يرفع صوته في الصلاة بالليل لينبه جيرانه وأهله فيقتدى به فكل عمل لا يمكن إسراره كالحج والجهاد والجمعة فالأفضل المبادرة إليه وإظهار الرغبة فيه للتحريض بشرط أن لا يكون فيه شوائب الرياء وأما ما يمكن إسراره كالصدقة والصلاة فإن كان إظهار الصدقة يؤذي المتصدق عليه ويرغب الناس في الصدقة فالسر أفضل لأن الإيذاء حرام فإن لم يكن فيه إيذاء فقد اختلف الناس في الأفضل فقال قوم السر أفضل من العلانية وإن كان في العلانية قدوة وقال قوم السر أفضل من علانية لا قدوة فيها]

283 Bakara, 2/271.

Birinci kısm ise nefs-i ᶜamelin izhārıdır ki tergīb-i nās için sadakanın izhārı gibi yaᶜnī meleᵓ-i nās içinde sadakayı vermek gibidir, nitekim surreyi getiren ensārī gibi ki nās onu gördüklerinde vergide ona tetābuᶜ ettiler ve Nebī-i ᶜālī-cāh efendimiz buyurdu ki ''مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَعُمِلَ بِهَا كَانَ لَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنِ اتَّبَعَهُ''[284] Yaᶜnī "Kim ki bir sünnet-i haseneyi sünnet ederse ona onun ecri olur ve onunla ᶜamel eden müttebiᶜlerinin ecrleri gibi bir ecr olur." Ve aᶜmāl-i sāire dahi bu mecrāda cārī olurlar, yaᶜnī savm ve salāt ve hacc ve gazā ve gayrıları aᶜmāli dahi böylecedirler velākin sadakada iktidā etmek tıbāᶜ üzerine aglebdir. Evet, gāzī dahi cihāda çıkmağa āmāde olursa ve nās önünde onlara teşvīk ve tergīb ve hass ve tahrīz için rahlini bağlarsa o hareket ona daha ziyāde efdaldir çünkü hareket üzerine halka bir hass ve teşvīk demektir. Ve gazā fi'l-asl aᶜmāl-i ᶜalāniyeden olup esrārı mümkin olmaz ve öyle olunca ona olan mübāderet iᶜlāndan olmaz, ancak tahrīz-i mücerreddir. Ve ehl ve cīrānını uyandırmak için gecede namāz içinde ādemin refᶜ-i savtı dahi böylecedir tā ki ona iktidā edeler. Ve her bir ᶜamel ki esrārı mümkin olmaz hacc ve cihād ve huzūr-ı cumᶜa gibi, onda tahrīz için ve izhār-ı ragbet için ona olan mübāderet efdaldir o şart ile ki o mübāderette şevāib-i riyā olmaya. Ve esrārı mümkin olan şeyᵓ ki sadaka vermek ve namāz kılmak gibi, eger izhār-ı sadaka fakīri incitip rencīde eder ve sadakaya nāsı tergīb eylerse yine esrārı efdaldir çünkü incitmek harāmdır. Ve eger onda bir rencīdelik ve īzā yok ise o hālde efdaliyyetine nāsın ihtilāfı vākiᶜ olmuştur ki bir kavm demiş ki sırrı ᶜalāniyesinden efdaldir velev ki ᶜalāniyesinde iktidā vardır. Ve dīger kavm demiş ki iktidāsı olmayan ᶜalāniyeden esrār daha ziyāde hayrlı ve efdaldir.

[أما العلانية للقدوة فأفضل من السر ويدل على ذلك أن الله عز وجل أمر الأنبياء بإظهار العمل للاقتداء وخصهم بمنصب النبوة ولا يجوز أن يظن بهم أنهم حرموا أفضل العملين ويدل عليه قوله صلى الله عليه وسلم ''فَلَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا'' وقد روي في الحديث إن عمل السر يضاعف على عمل العلانية سبعين ضعفاً ويضاعف عمل العلانية إذا استن بعامله على عمل السر سبعين ضعفا وهذا لا وجه للخلاف فيه فإنه مهما انفك القلب عن شوائب الرياء وتم الإخلاص على

284 *Musnedu* Ahmed, 31/536, no: 19200; Dārimī, 1/443, no: 529.

وجه واحد في الحالتين فما يقتدى به أفضل لا محالة وإنما يخاف من ظهور الرياء ومهما حصلت شائبة الرياء لم ينفعه اقتداء غيره وهلك به فلا خلاف في أن السر أفضل منه]

Ve ᶜalāniye ise kudvet için esrārdan efdal olduğuna vārid olan delīli Hakk subhānehu ve taᶜālā iktidāları için ᶜamellerinin izhārına enbiyā-i ᶜizām ᶜaleyhime's-selāma vākiᶜ olan emridir ki onları mansıb-ı nübüvvetle muhtass buyurmuştur ve cāiz değildir ki hakklarında zann oluna ki onlar efdalü'l-ᶜameleynden mahrūm olmuşlar. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimizin "فَلَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا"[285] buyurduğu hadīs-i şerīf müfādı dahi ona delālet eder velākin hadīs-i şerīfte gelmiş ki ᶜamel-i sırr ᶜamel-i ᶜalāniyeye yetmiş kat müttezāᶜif olur. Ve ᶜamel-i ᶜalāniyeye iktidā vākiᶜ olup onunla ᶜamel eden ve ona müttebiᶜ olan olmuş ise o dahi ᶜamel-ı sırra yetmiş kat muzāᶜaf ve müzdād olur ve bu hükm ise onda ihtilāf için bir vech kalmaz, zīrā ki gönül şevāib-i riyādan vāreste olup münfekk oldukça ve iki hālette vech-i vāhid üzere ihlās dahi tamām oldukça onunla iktidā vākiᶜ olan ᶜamel lā-mahāle dīgerinden efdaldir, havf ve korkuluk ancak zuhūr-ı riyādandır. Kaçan ki şāibe-i riyā hāsıl olur, dīgerinin ona olan iktidāsı ona bir menfaᶜat vermez de o riyā ile hālik olur ve bu cihetle dahi sırr ᶜalāniyeden efdal olduğuna bir hilāf yoktur.

[ولكن على من يظهر العمل وظيفتان إحداهما أن يظهره حيث يعلم أنه يقتدي به أو يظن ذلك ظنا وربما رجل يقتدي به أهله دون جيرانه وربما يقتدي به جيرانه دون أهل السوق وربما يقتدي به أهل محلته وإنما العالم المعروف هو الذي يقتدي به الناس كافة فغير العالم إذا أظهر بعض الطاعات ربما نسب إلى الرياء والنفاق وذموه ولم يقتدوا به فليس له الإظهار من غير فائدة وإنما يصح الإظهار بنية القدوة ممن هو في محل القدوة على من هو في محل الاقتداء به والثانية أن يراقب قلبه فإنه ربما يكون فيه حب الرياء الخفي فيدعوه الإظهار بعذر الاقتداء وإنما شهوته التجمل بالعمل وبكونه يقتدي به وهذا حال كل من يظهر أعماله إلا الأقوياء المخلصين وقليل ما هم]

285 *Musnedu* Ahmed, 31/536, no: 19200; Dārimī, 1/443, no: 529.

Velākin ʿameli izhār eden ādeme iki vazīfe vācib olur birisi onunla iktidā olunur, bildiği yerde onu izhār eyleye ki yā yakīnen bilir ki o ʿameli izhār ederse elbette ona halk iktidā ederler veyāhūd onu gümān ile zann eyler ola ki bir ādem onunla yalnız ehl-i hānesi iktidā eder de komşuları iktidā etmezler ve ola ki komşuları yalnız iktidā ederler de ehl-i sūku iktidā etmezler ve ola ki ehl-i mahallesi onunla iktidā ederler ammā ʿālim-i meşhūr ve dānişmend-i memdūh onunla kāffe-i nās iktidā ederler. Ve ʿālim-i meşhūrun gayrısı tāʿātı izhār eder ise ola ki riyā ve nifāka mensūb olup halk onu zemm ederler ve ona iktidā etmezler, artık fāidesizin ona izhārın tecvīzi olmaz, izhār ancak mahall-i kudvede olan pīşvādan kudvetin niyyeti ile onunla iktidā olunacak mahalde cāiz ve sahīh olur. Ve ikinci vazīfe kendi kalbine murākabe etmektir, zīrā mümkindir ki onda riyā-i hafīnin hubbu var ve ʿözr-i iktidā ile izhāra onu daʿvet eder ve ondan iştihā ve garazı ʿamel ile [186] tecemmül etmek ve zātı muktedā olmaktır ve bu hāl ise akviyā-i muhlisīnin mā-ʿadāsından ʿamelini izhār eden her bir ferdin hālidir ve akviyā-i muhlisīn az kimselerdir.

[فلا ينبغي أن يخدع الضعيف نفسه بذلك فيهلك وهو لا يشعر فإن الضعيف مثاله مثال الغريق الذي يحسن سباحة ضعيفة فنظر إلى جماعة من الغرقى فرحمهم فأقبل عليهم حتى تشبثوا به فهلكوا وهلك والغرق بالماء في الدنيا ألمه ساعة وليت كان الهلاك بالرياء مثله لا بل عذابه دائم مدة مديدة وهذه مزلة أقدام العباد والعلماء فإنهم يتشبهون بالأقوياء في الإظهار ولا تقوى قلوبهم على الإخلاص فتحبط أجورهم بالرياء والتفطن لذلك غامض ومحك ذلك أن يعرض على نفسه أنه لو قيل له أخف العمل حتى يقتدي الناس بعابد آخر من أقرانك ويكون لك في السر مثل أجر الإعلان فإن مال قلبه إلى أن يكون هو المقتدى به وهو المظهر للعمل فباعثه الرياء دون طلب الأجر واقتداء الناس به ورغبتهم في الخير فإنهم قد رغبوا في الخير بالنظر إلى غيره وأجره قد توفر عليه مع إسراره فما بال قلبه يميل إلى الإظهار لولا ملاحظته لأعين الخلق ومراءاتهم فليحذر العبد خدع النفس فإن النفس خدوع والشيطان مترصد وحب الجاه على القلب غالب وقلما تسلم الأعمال الظاهرة عن الآفات فلا ينبغي أن يعدل بالسلامة شيئا والسلامة في الإخفاء وفي الإظهار من الأخطار ما لا يقوى عليه أمثالنا فالحذر من الإظهار أولى بنا وبجميع الضعفاء]

Gerektir ki şahs-ı zaʿīf onunla nefsini aldatmasın ki helāk olur da kendi kendinden āgāhı olmaz, zīrā zebūnun hāli ve misāli o meseldir ki suda yüzmeği az bilen kimse onun yüzmekliği zebūnca iken birtakım garīk ādemleri görür de onlara merhamet edip kurtarmaları için yanlarına gidip onları çıkaracak oldukta o cemāʿat ona sarılıp teşebbüs etmeleriyle kāffesi birlikte batıp hālik olurlar ve o zebūn ādem dahi onlarla berāber hālik olur hālbuki dünyāda suda gark olan ādemin elemi bir sāʿattir ve bu riyāda olan helākin ʿazābı ebedī ve dāimīdir. Kāşki riyāda olan helāk deryāda olan helāk gibi olaydı! Belki riyāda olan ʿazāb müddet-i medīdede dāimdir. Hāsılı ʿulemā ve ʿibādın mezelle-i ikdāmları budur ki onlar izhārda akviyāya teşebbüh ederler ve ihlāsa kulūbları kuvvetli olamadığından riyā ile ecr ü sevābları habt olunup gider ve buna tefattun etmek dakīk ve gāmızdır. Ve bunun mihekki odur ki kendi nefsine ʿarz eder ki ona denilse ki sen kendi ʿamelini ihfā eyle tā ki halk senin akrānından dīger bir ʿābide iktidā edeler ve sana ecr-i ʿalāniye gibi ecr ola. Eger onun kalbi kendisi muktedā bih olmağa ve ʿamele mazhar kendisi olmağa meyl ederse artık onun bāʿisi riyā olur, taleb-i ecr ve onunla hayra ragbetlerinde nās muktedī olmaklık değildir çünkü nās dīgerine nazar etmekle hayra ragbet etmişler ve onun ecri esrārıyla berāber çoklaşıp teveffür etmiştir, daha izhāra onun meyl-i kalbine ne lüzūm ve hācet kalır. İşte o meyli ancak aʿyün-i halk mülāhazasınadır ve mürāʾāt içindir ki bunlar olmasaydı izhāra meyli olmazdı, kaldı ki ādem nefsinin hadʿından hazer etsin, zīrā nefs hudʿa-kārdır ve şeytān dahi müterassıddır ve hubb-ı cāh kalbe gālibdir ve āfāttan aʿmāl-i zāhire az sālim olur. Ve selāmetten dīger bir şeyye ʿudūl etmemek gerektir, selāmet ancak ihfādadır ve izhārda büyük hatarlar var ki bizim emsālimiz ona muktedir olamazlar. İmdi izhārdan hazer etmek bize ve cemīʿ-i zuʿafāya evlā ve ahrādır.

[القسم الثاني أن يتحدث بما فعله بعد الفراغ وحكمه حكم إظهار العمل نفسه والخطر في هذا أشد لأن مؤنة النطق خفيفة على اللسان وقد تجري في الحكاية زيادة ومبالغة وللنفس لذة في إظهار الدعاوى عظيمة إلا أنه لو تطرق إليه الرياء لم يؤثر في إفساد العبادة الماضية بعد الفراغ منها فهو من هذا الوجه أهون والح

فيه أن من قوي قلبه وتم إخلاصه وصغر الناس في عينه واستوى عنده مدحهم وذمهم وذكر ذلك عند من يرجو الاقتداء به والرغبة في الخير بسببه فهو جائز بل هو مندوب إليه إن صفت النية وسلمت عن جميع الآفات لأنه ترغيب في الخير والترغيب في الخير خير وقد نقل مثل ذلك عن جماعة من السلف الأقوياء قال سعد بن معاذ ما صليت صلاة منذ أسلمت فحدثت نفسي بغيرها ولا تبعت جنازة فحدثت نفسي بغير ما هي قائلة وما هو مقول لها وما سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول قولاً قط إلا علمت أنه حق وقال عمر رضي الله عنه ما أبالي أصبحت على عسر أو يسر لأني لا أدري أيهما خير لي وقال ابن مسعود ما أصبحت على حال فتمنيت أن أكون على غيرها وقال عثمان رضي الله عنه ما تغنيت ولا تمنيت ولا مسست ذكري بيميني منذ بايعت رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال شداد بن أوس ما تكلمت بكلمة منذ أسلمت حتى أزمها وأخطمها غير هذه وكان قد قال لغلامه ائتنا بالسفرة لنبعث بها حتى ندرك الغداء وقال أبو سفيان لأهله حين حضره الموت لا تبكوا علي فإني ما أحدثت ذنباً منذ أسلمت وقال عمر بن عبد العزيز رحمه الله تعالى ما قضى الله في بقضاء قط فسرني أن يكون قضي لي بغيره وما أصبح لي هوى إلا في مواقع قدر الله]

Ve ikinci kısmı ki işlediği ᶜamel-i hayr ile tahaddüs etmek idi, o dahi beyānı şu vechledir ki işlediği ᶜamel-i sālihten ferāgat ettikten sonra haber verip onunla söyleşmek ve dīgerini ona vākıf ve āgāh etmek hükmü ise o dahi nefs-i ᶜamelin izhārı hükmü gibidir velākin bunun tehlükelik ve hatarı daha ziyāde şedīddir, çünkü nutkun meᵓūneti lisān üzerine hafīfçedir ve hikāyede ziyādelik ve mübālaga vākiᶜ olur ve izhār-ı daᶜāvīde nefs için lezzet-i ᶜazīme vardır velākin ona riyānın tatarruku ferāgdan sonra ᶜibādet-i māziyenin ifsādında müᵓessir olmaz yaᶜnī ᶜamel-i sālihi işleyip bitirdikten sonra eger onunla tekellüm edip ve o tekellümde şāibe-i riyā vākiᶜ olursa ᶜamelden ferāgat vukūᶜundan sonra ona gelip tārī olan riyā ile o ᶜamel fāsid olmaz ve bu vech ve haysiyyetle kısm-ı sānī hatarı kısm-ı evvel hatarından ehvendir. Ve onda olan hükm ise şol kimse ki kalbi kavī olup ihlāsı tamām olmuştur ve gözünde nās sagīr olup onun ᶜindinde onların medh ü zemmi mütesāvī olup onu onunla iktidāsı mercū olan kimsenin yanında zikr ettiyse ki onun sebebi ile ona yaᶜnī fiᶜl-i hayra ragbeti ümīd eyler, onun şol zikri

cāizdir [187] belki mendūb odur ki eger niyyet sāfī olup kāffe-i āfāttan sālim olduysa, çünkü hayra tergībdir ve hayra tergīb etmek hayrdır. Ve bunun meseli selef-i akviyādan bir cemāᶜat üzerine mervī ve menkūl olmuştur, Saᶜd b. Muᶜāz demiş ki "Müslümān olduğum günden beri ben bir namāzı kılıp da dīgeriyle benim nefsimi tahdīs etmemişim, ancak kıldığım namāzları kāffesi huzūr-ı kalb ile kılmışım ve bir cenāzeyi teşyīᶜ etmedim illā ki nefsimi onunla kāᶜil ve onunla ona makūl bulunan nesnenin dīgeriyle tahdīs etmemişim" yaᶜnī cenāzeye müttebiᶜ iken aslā bir şeyᵓ ile nefsimi tahdīs etmemişim ki o dahi huzūr-ı kalb ile teşyīᶜ etmemişim demektir "ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden bir şeyᵓ işitmedim illā ki hakk olduğunu bilmedim" yaᶜnī ondan her ne ki işittimse kāffesi hakk ve sıdk olduğunu bilip yakīnen iᶜtikād etmişim demektir. Ve ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Ben ᶜusr veyāhūd yüsr üzerine sabāh ettiğime aslā mübālāt etmem, çünkü hangisi bana hayırlı olduğunu bilemem." Ve ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd demiş ki "Ben bir hāl üzerine sabāh etmedim ki dīgerine ben mütemennī olmuşum" yaᶜnī her ne hāl üzerine sabāh ettimse o hāle rāzī olup dīger bir hāl üzerine olmaklığımı temennī etmemişim. Ve ᶜOsmān b. ᶜAffān ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimize mübāyaᶜa ettiğim günden beri benim kāffe-i ᶜömrümde ne tegannī etmişim ve ne de temennī etmişim ve ne de sağ elim ile zekerimi mess etmişim." Ve Şeddād b. Evs demiş ki "Müslümān olduğum günden beri ben bir kelime ile tekellüm etmedim illā ki o kelimeye zimām ve hutāmı vurmamışım" yaᶜnī her ne ki söyledimse cemīᶜisi zimāmlı ve hutāmlı olup ancak bu kelimeyi yalnız zimāmsız ve hatāsız söylemişim ki gulāmına demişti ki "Kuşluk yemeğimiz ulaşıncaya dek onunla ᶜabes etmek üzere sofrayı bize getir." Ve Ebū Süfyān vefāta muhtazır olduğu olduğu hālde ehline demiş ki "Siz benim üzerime ağlamayınız, zīrā ben müslümān olduğum günden beri bir zenbi ihdās etmemişim" yaᶜnī Allāhu taᶜālāya ᶜisyān etmemişim benim bir günāh ve haram ve kusūrum olmamıştır demektir. Ve ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz demiş ki "Hakk subhānehu ve taᶜālā benim hakkımda bir kazā etmedi ki ben dīgerinin kazāsı olmak bana şādlık etmiştir yaᶜnī her ne ki bana kazā ve mukadder olduysa onunla rāzī ve mesrūr olmuşum

dīger bir nesnenin takdīrini istememişim ve āher günā bir takdīri olmaklık beni şād etmezdi ve Allāhu taᶜālānın kaderi mevākiᶜi māᶜadāsında benim bir hevā ve hevesim olmamıştır ki benim hevām ancak Allāhu taᶜālānın kaderi mevākiᶜinde idi" yaᶜnī kazā ve kadere benim teslīmiytetim var idi her ne ki bana takdīr olduysa onunla rāzī olup dīger bir şeye meyl ve ragbetim olmamıştır demek olur.

[فهذا كله إظهار لأحوال شريفة وفيها غاية المراءاة إذا صدرت ممن يرائي بها وفيها غاية الترغيب إذا صدرت ممن يقتدى به فذلك على قصد الاقتداء جائز للأقوياء بالشروط التي ذكرناها فلا ينبغي أن يسد باب إظهار الأعمال والطباع مجبولة على حب التشبه والاقتداء بل إظهار المرائي للعبادة إذا لم يعلم الناس أنه رياء فيه خير كثير للناس ولكنه شر للمرائي فكم من مخلص كان سبب إخلاصه الاقتداء بمن هو مراء عند الله وقد روي أنه كان يجتاز الإنسان في سكك البصرة عند الصبح فيسمع أصوات المصلين بالقرآن من البيوت فصنف بعضهم كتاباً في دقائق الرياء فتركوا ذلك وترك الناس الرغبة فيه فكانوا يقولون ليت ذلك الكتاب لم يصنف فإظهار المرائي فيه خير كثير لغيره إذا لم يعرف رياؤه وإن الله يؤيد هذا الدين بالرجل الفاجر وبأقوام لا خلاق لهم كما ورد في الأخبار وبعض المرائين ممن يقتدي به منهم والله تعالى أعلم]

İşte bu menkūl olan akvāl kāffesi ahvāl-i şerīfeye izhārdırlar. Riyākārāndan sudūr etseler onlarda gāye-i riyā vardır ve eger onlar muktedā bih bir zāt-ı ᶜārif ü celīlden kasd-ı tergīb üzere sādır olursa onda gāye-i tergīb ü hass vardır velākin kasd-ı iktidā üzere şurūt-ı mezkūre ile sudūru zümre-i akviyāya cāizdir, kaldı ki izhār-ı ᶜamel kapısı sedd ü bend olmamak gerektir, zīrā ki tıbāᶜ-ı beşeriyye hubb-ı teşebbüh ü iktidā üzere mecbūl ve meftūrdur. Belki riyākārlığı maᶜlūm olmazsa riyākārın ᶜameli izhārında nās için hayr-ı kesīr vardır velākin riyākāra şerrdir. Nice muhlis ādemler vardır ki onun sebeb-i ihlāsı ᶜindallāh mürāī bulunan zāta olan iktidāsı idi. Rivāyet olunur ki sabāh vaktinde Basra sokaklarında mürūr olunurken Kurᵓān ile namāz kılanların asvātı hānelerinden gıncagınç[286] işitilirdi sonra Basra ahālīsinin birisi dekāyık-ı riyāda bir kitāb tasnīf etmekle ahālī refᶜ-i savtı terk ettiler ve onda

286 Hıncahınç anlamında ağız kelimesi.

olan ragbet nā-bedīd ve metrūk oldu, artık derlerdi ki kāşki o kitāb tasnīf olunmayaydı. Kaldı ki mürāīnin ᶜameli izhārında dīgerine pek çok hayr vardır eger riyāsı bilinmezse, zīrā ki tebāreke ve taᶜālā hazretleri bu dīni merd-i fācir ve hilāfı olmayan akvām ile teyīd eder, nitekim ahbār-ı sahīhada vārid olmuştur. Ve baᶜzı riyākārān muktedā bih ve pīşvā olanlardandırlar vallāhu taᶜālā aᶜlemu.

Beyānu'r-Ruhsati Fī Kitmāni'z-Zünūbi ve Kerāheti Ittılāᶜi'n-Nāsi ᶜAleyhā ve Kerāheti Zemmihim

[بيان الرخصة في كتمان الذنوب وكراهة إطلاع الناس عليها وكراهة ذمهم]

[له اعلم أن الأصل في الإخلاص استواء السريرة والعلانية كما قال عمر رضي الله عنه لرجل عليك بعمل العلانية قال يا أمير المؤمنين وما عمل العلانية قالما إذا اطلع عليك لم تستحي منه وقال أبو مسلم الخولاني ما عملت عملاً أبالي أن يطلع الناس عليه إلا إتياني أهلي والبول والغائط إلا أن هذه درجة عظيمة لا ينالها كل واحد ولا يخلو الإنسان عن ذنوب بقلبه أو بجوارحه وهو يخفيها ويكره اطلاع الناس عليها لا سيما ما تختلج به الخواطر في الشهوات والأماني والله مطلع على جميع ذلك فإرادة العبد لإخفائها عن العبيد ربما يظن أنه رياء محظور وليس كذلك بل المحظور أنه يستر ذلك ليري الناس أنه ورع خائف من الله تعالى مع أنه ليس كذلك فهذا هو ستر المرائي وأما الصادق الذي لا يرائي فله ستر المعاصي ويصح قصده فيه ويصح اغتمامه باطلاع الناس عليه في ثمانية أوجه]

Ve kitmān-ı zünūbda olan ruhsatın beyānı ve onda ıttılāᶜ-ı nās ve vukūflarının kerāheti ve dahi ondan dolayı ona nāsın mezemmetleri kerāheti hakkında olan ahkāmın beyānı bu mebhastır. Şöylece bil ki ihlāsta olan asl ancak serīre ve ᶜalāniyenin istivāsıdır, [188] nitekim ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān bir zāta demiştir ki "Sen ᶜamel-i ᶜalāniyeyi iltizām eyle." Ve o dahi: "Yā emīre'l-müᵓminīn, ᶜamel-i ᶜalāniye nedir?" diye sordukta, ᶜÖmer: "Eger işlediğine bir ıttılāᶜ vākiᶜ olursa ondan senin bir utanmaklığın olmaz" diye cevāb vermiş. Ve Ebū Müslim-i Havlānī demiş ki "Ben bir ᶜamel işlemedim ki nāsın ona ıttılāᶜından benim bir mübālātım ola meger ki ehlime varmak ve hācet-i beşeriyyeyi fezā etmek ola" ki bunlar için yalnız mübālātım olurdu yoksa dīger

bir ᶜamelime nāsın ıttılāᶜına benim mübālātım olmamış yaᶜnī mūcib-i şermsārī bir iş işlemememişim demektir ki münāfī-i mürüvvet ve mugāyir-i diyānet bir ᶜamel benden sādır olmamış ve bu cihetle ıttılāᶜ-ı nāsa benim mübālātım olmamıştır demek olur. Velākin bu bir derece-i ᶜazīmedir ki herkes ona nāil olmaz ki fi'l-gālib nevᶜ-i beşer zünūbdan hālī olamaz, elbette kalbce veyāhūd cevārihce insānın bir cürm ve kusūru olur ve o kabāyihi saklayıp ketm ve ihfā eder ve ona halkın ıttılāᶜından hoşlanmaz lā-siyyemā yāda gelip şehevāt ve emānīden havātır onunla muhtelic bulunan ārzūlar ki Hakk subhānehu ve taᶜālā onlara muttaliᶜ olur ve cemīᶜisine ᶜilm-i rabbānī muhīt ve şāmil olur. Ve bu gibi havātır ki ᶜabīdden ihfāsını ādem ister ola ki riyā-i mahzūr zann olunur ve maᶜa-ennehu öyle değildir; mahzūru ancak o ketm ve ihfādır ki halka kendi nefsini veraᶜlı ve perhīzkār ve Allāhu taᶜālādan hāif gösterir de o hāl ile ki kendisi o sıfatlarda değildir yaᶜnī o vakt setr-i mürāī olur. Ammā kimse ki onunla riyākārlık etmez, ancak ᶜuyūb ve mesāīsini setr eder yaᶜnī ᶜisyānını ketm edip maᶜsiyetini ihfā eyler, ona setr-i meᶜāsī cāizdir ve onda olan kasdı sahīh olur. Ve ona nāsın ıttılāᶜıyla magmūm olmaklığı dahi sekiz vechten sahīh olur.

[الأول أن يفرح بستر الله عليه وإذا افتضح اغتم بهتك الله ستره وخاف أن يهتك ستره في القيامة إذ ورد في الخبر أن من ستر الله عليه في الدنيا ذنباً ستره الله عليه في الآخرة وهذا غم ينشأ من قوة الإيمان]

Ki birinci vech odur ki Allāhu taᶜālānın ona o maᶜsiyetin setriyle şād olur ve çün onunla rüsvāy olup müftedıh olur, Allāhu taᶜālā onun setrini keşfi ile gam-nāk olur ve yevm-i kıyāmette dahi onun setrinin hetkiyle havf eder çünkü haberde vārid olmuş ki "Kim ki Allāhu taᶜālā onun üzerine dünyāda bir zenbi setr eder āhirette dahi o zenbi ona setr eyler." Ve bu bir gammdır ki kuvvet-i īmāndan münteşī olur.

[الثاني أنه قد علم أن الله تعالى يكره ظهور المعاصي ويحب سترها كما قال صلى الله عليه وسلم ''مَنِ ارْتَكَبَ شَيْئًا مِنْ هذِهِ الْقَاذُورَاتِ فَلْيَسْتَتِرْ بِسِتْرِ اللهِ'' فهو وإن عصى الله بالذنب فلم يخل قلبه عن محبة ما أحبه الله وهذا ينشأ من قوة الإيمان بكراهة الله لظهور المعاصي وأثر الصدق فيه أن يكره ظهور الذنب من غيره أيضاً ويغتم بسببه]

Ve ikinci vech odur ki kendisi bilmiş ki Allāhu taᶜālā meᶜāsīnin zuhūrunu kerh edip setrini sever, nitekim ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَنِ ارْتَكَبَ شَيْئًا مِنْ هذِهِ الْقَاذُورَاتِ فَلْيَسْتَتِرْ بِسِتْرِ اللهِ''[287] Yaᶜnī "Kim ki işbu kāzūrāttan bir nesneye mürtekib olduysa artık Allāhu taᶜālā onun setriyle müstetir olsun." Kendisi velev ki Allāhu taᶜālāya günāh işlemekle ᶜāsī olmuştur lākin Allāhu taᶜālānın sevdiği nesnenin muhabbetinden kalbi hālī olmamıştır. Ve bu dahi kuvve-i īmāndan münteşī olur ki Allāhu taᶜālā zuhūr-ı meᶜāsīye kerh ettiğine īmān ve yakīni olduğundandır. Ve bunda sıdkın eseri odur ki dīgerinden dahi zuhūr-ı zenbden hoşlanmaya ve dīgerinden zuhūruyla mükedder ve gam-nāk ola.

[الثالث أن يكره ذم الناس له به من حيث إن ذلك يغمه ويشغل قلبه وعقله عن طاعة الله تعالى فإن الطبع يتأذى بالذم وينازع العقل ويشغل عن الطاعة وبهذه العلة أيضاً ينبغي أن يكره الحمد الذي يشغله عن ذكر الله تعالى ويستغرق قلبه ويصرفه عن الذكر وهذا أيضاً من قوة الإيمان إذ صدق الرغبة في فراغ القلب لأجل الطاعة من الإيمان]

Ve üçüncü vech odur ki tāᶜatullāhtan kalbi ve ᶜaklı meşgūl ve gamgīn ettiği haysiyyetle nāsın zemmini kerh ede, zīrā ki tabᶜ-ı insān zemm ile müteʾezzī olup ᶜaklı ile münāzaᶜa eyler ve onu tāᶜattan meşgūl eyler ve bu yüzden dahi zikrullāhtan kalbini meşgūl ve müstagrak edip zikrden onu sarf eyleyen hamd ü senāyı kerh etmek gerektir. Ve bu dahi kuvve-i īmāndandır, çünkü tāᶜat için ferāg-ı kalbde olan sıdk ragbet-i īmāndandır.

[الرابع أن يكون ستره ورغبته فيه لكراهته لذم الناس من حيث يتأذى طبعه فإن الذم مؤلم للقلب كما أن الضرب مؤلم للبدن وخوف تألم القلب بالذم ليس بحرام ولا الإنسان به عاص وإنما يعصي إذا جزعت نفسه من ذم الناس ودعته إلى ما لا يجوز حذرا من ذمهم وليس يجب على الإنسان أن لا يغتم بذم الخلق ولا يتألم به نعم كمال الصدق في أن تزول عنه رؤيته للخلق فيستوي عنده ذامه ومادحه لعلمه أن الضار والنافع هو الله وأن العباد كلهم عاجزون وذلك قليل جدا وأكثر الطباع

287 el-Hākim, *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 4/272, no: 7615.

تتألم بالذم لما فيه من الشعور بالنقصان ورب تألم بالذم محمود إذا كان الذام من أهل البصيرة في الدين فإنهم شهداء الله وذمهم يدل على ذم الله تعالى وعلى نقصان في الدين فكيف لا يغتم به نعم الغم المذموم هو أن يغتم لفوات الحمد بالورع كأنه يحب أن يحمد بالورع ولا يجوز أن يحب أن يحمد بطاعة الله فيكون قد طلب بطاعة الله ثوابا من غيره فإن وجد ذلك في نفسه وجب عليه أن يقابله بالكراهة والرد وأما كراهة الذم بالمعصية من حيث الطبع فليس بمذموم فله الستر حذرا من ذلك ويتصور أن يكون العبد بحيث لا يحب الحمد ولكن يكره الذم وإنما مراده أن يتركه الناس حمدا وذما فكم من صابر عن لذة الحمد لا يصبر على ألم الذم إذ الحمد بطلب اللذة وعدم اللذة لا يؤلم وأما الذم فإنه مؤلم فحب الحمد على الطاعة طلب ثواب على الطاعة في الحال وأما كراهة الذم على المعصية فلا محذور فيه إلا أمر واحد وهو أن يشغله غمه باطلاع الناس على ذنبه عن اطلاع الله فإن ذلك غاية النقصان في الدين بل ينبغي أن يكون غمه باطلاع الله وذمه له أكثر]

Ve dördüncü vechi odur ki onun günāhının setri ve ondan hoşlanmaması ancak nāsın mezemmetinden ola, çünkü tabᶜı nāsın zemmiyle rencīde ve müteᵓezzī olur, [189] zīrā zemm-i nās kalbe müᵓzīdir, nitekim darb ten-i bedene müᵓzīdir. Ve zemm ile teᵓellüm, kalbinin korkusu harām değildir ve insān o korku ile ᶜāsī olmaz, ancak zemm-i nāstan nefsi cezaᶜ edip cāiz olmayan nesneye onu daᶜvet ederse yaᶜnī mehāfet-i zemmlerinden bir fiᶜl-i muharreme onu sevk eylerse o vakt ᶜāsī ve günāhkār olur. Ve zemm-i halk ile müteᵓellim olmamaklığı ve munzamm olmamaklık insāna vācib değildir. Evet sıdkın kemāli ondan rüᵓyet-i halkın zevāl ve zāmm ve mādihinin müsāvātıyladır, çünkü dārr ve nāfiᶜ Zāt-ı Zü'l-Celāl olduğu ve kāffe-i ᶜibād ᶜaceze oldukları bilip onlara bir mübālātı olmaz ve onu zemm eden ve onu medh eden yanında siyyān olur ve bu hāl be-gāyet azdır, tıbāᶜın ekseri zemm ile müteᵓellim olur, zīrā kendi kendinde olan noksāna onunla āgāh olur. Ve ola ki zemm ile olan teᵓellüm mahmūd olur eger onu zemm eden kimse ehl-i basīretten ise yaᶜnī dekāyık-ı dīniyyeyi görüp hayr ve şerri temyīz edenlerden ise, zīrā dīnde olan ehl-i basāir Allāhu taᶜālāya şāhidlerdir ve onların zemmleri Allāhu taᶜālānın zemmine ve dīnde noksān olduğuna delālet eder ve nice bununla gam-nāk ol-

maz! Evet, gamm-ı mezmūm o gammdır ki veraᶜ-kārı ile olan medh ve hamdin fevātına hāsıl olur sanki veraᶜkārı ile mahmūd olmak ister, maᶜa-ennehu tāᶜatullāh ile mahmūd olmaklık muhabbeti cāiz olmaz, çünkü Allāhu taᶜālānın tāᶜatı ile dīgerinden sevābı taleb etmiş olur. Ve çün bunu nefsinde bulur ona vācib olur ki onu kerāhetle mukābele ede yaᶜnī ondan hoşlanmamak gerektir ve o hātırı nefsinden çevirip redd eyleye. Ve min haysü't-tabᶜ maᶜsiyetle olan zemmin kerāheti ise o kerāhet mezmūm değildir ve ondan hazer etmek için ona setr etmekliğin cevāzı vardır, onunla riyākār olmaz. Ve mümkin ve mutasavverdir ki ādem hamd ve medhi sevmez de lākin zemmden dahi hoşlanmaz, murādı ancak halk onu terk edeler, ne hamd edeler ve ne de zemm. Ve lezzet-i hamdden nice sabr edici ādemler vardır ki elem-i zemme sabr edemezler, zīrā ki hamd lezzete tālibdir ve lezzetin ᶜademi müˀlim olmaz ve zemm ise zāten müˀlimdir. Ve hamdin hubbu hālen tāᶜat üzerine sevāb istemektir ve maᶜsiyet üzerine olan zemmin kerāheti ise onda bir mahzūr yoktur meger ki bir emr-i vāhiddir ki zenbine nāsın ıttılāᶜına olan gammı ona tāᶜattan meşgūl eder ve bu da dīnde gāye-i noksāndır, gerektir ki onun gammı Allāhu taᶜālānın ıttılāᶜıyla ve ona olan zemmi ile ki bu gamm ᶜindinde daha ziyāde çok ola.

[الخامس أن يكره الذم من حيث إن الذام قد عصى الله تعالى به وهذا من الإيمان وعلامته أن يكره ذمه لغيره أيضا فهذا التوجع لا يفرق بينه وبين غيره بخلاف التوجع من جهة الطبع]

Ve beşinci vechi Allāhu taᶜālāya onun zemmiyle ᶜisyān ettiği haysiyetten dolayı onu zemm edeni kerh edip ondan hoşlanmaya. Ve bu dahi īmāndandır ve bunun ᶜalāmeti ise dīgerine olan zemmini kerh etmektir ki bu teveccuᶜu siyyān olup kendi nefsinin zemmi ile dīgerinin zemmi mā-beyninde bir fark görmeye. Nice nefsinin zemmiyle Allāhu taᶜālāya ᶜisyān ettiği eclden ondan müteˀezzī olmuş ise dīgerine zemm etmekle ettiği ᶜisyāndan dahi öylece müteˀellim ve āzürde-dil ola ki bu teveccuᶜ tabᶜan hāsıl olan teveccuᶜun hilāfındadır, zīrā o teveccuᶜ tabᶜan olup īmāndan değildir ve bu teveccuᶜ īmāndandır.

[السادس أن يستر ذلك كيلا يقصد بشر إذا عرف ذنبه وهذا وراء ألم الذم فإن الذم مؤلم من حيث يشعر القلب بنقصانه وخسته وإن كان ممن يؤمن شره وقد يخاف شر من يطلع على ذنبه بسبب من الأسباب فله أن يستر ذلك حذرا منه]

Ve altıncı vechi bir şerre uğramamak kasdıyla zenbini setr ede ki ᶜaybına muttaliᶜ oldukta onu bir şerr ile kasd etmemek için kendi zenbini saklayıp ketm ve ihfā eyler. Ve bu vech elem-i zemmin verāsındadır, zīrā ki zemm kalbin noksān ve hissetini müşᶜir olduğu haysiyyetle müʾlimdir velev ki şerrinden emniyyet olunur bir kimseden ola. Ve olur ki zenbine muttaliᶜ olan kimseden esbāb-ı muhvifeden bir sebeb ile havf eder ve bu cihetle ondan hazer etmek için onun zenbini setr etmek ona cāiz olur.

[السابع مجرد الحياء فإنه نوع ألم وراء ألم الذم والقصد بالشر وهو خلق كريم يحدث في أول الصبا مهما أشرق عليه نور العقل فيستحي من القبائح إذا شوهدت وهو منه وصف محمود إذ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''الْحَيَاءُ خَيْرٌ كُلُّهُ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''الْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''الحَيَاءُ لاَ يَأْتِي إِلَّا بِخَيْرٍ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْحَيِيَّ الْحَلِيمَ'' فالذي يفسق ولا يبالي أن يظهر فسقه للناس جمع إلى الفسق والتهتك والوقاحة وفقد الحياء فهو أشد حالاً ممن يستتر ويستحيي إلا أن الحياء ممتزج بالرياء ومشتبه به اشتباهاً عظيماً قل من يتفطن له ويدعي كل مراء أنه مستحي وأن سبب تحسينه العبادات هو الحياء من الناس وذلك كذب بل الحياء خلق ينبعث من الطبع الكريم وتهيج عقبه داعية الرياء وداعية الإخلاص ويتصور أن يخلص معه ويتصور أن يرائي معه]

Ve yedinci vechi hayā-i mücerreddir, çünkü utanmak dahi bir elemdir ki elem-i zemm ve kasd-ı şerrin elemleri verāsındadır ve utanmaklık kerīm bir hūy ve huluktur, evvel-i sıbā ve ᶜunvān-ı şeybūbette hādis olur ki nūr-ı ᶜaklı işrāk ettikçe ādem kabāyihinden utanır yaᶜnī kabāyihi görünürse ondan hacel ve şermsār olur ve hayā ise güzel bir vasf-ı mahmūddur ki hakkında ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''الْحَيَاءُ خَيْرٌ كُلُّهُ''[288] Yaᶜnī "Hayā kāffesi hayrdır." Ve dahi buyurmuş ki

288 Muslim, Īmān 12; 1/64, no: 37.

"الْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ"[289] Yaᶜnī "Hayā īmāndan bir şuᶜbedir." Ve dahi buyurmuş ki "الحَيَاءُ لاَ يَأْتِي إِلَّا بِخَيْرٍ"[290] Yaᶜnī "Hayā ancak hayr ile gelir" ki hayā ile hayrın mā-ᶜadāsı dīger bir şeyi gelmez. Ve dahi buyurmuş ki "إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْحَيِيَّ الْحَلِيمَ"[291] Yaᶜnī "Tahkīkan Allāhu taᶜālā ancak utangın ve halīm ādemleri sever" demektir. Ve o ki fısk edip nāsa fıskı zuhūrundan mübālātı olmaz, o kimse fısk ile fazīhat ve tehettük ve vikāhat ve fakd-ı hayā ve ᶜārsızlık beyninde cemᶜ etmiş olur ve onun hāli istitār ve istihyā eden ādemlerin hāllerinden eşedd ve daha ziyāde katı ve düşvārdır velākin [190] hayā riyā ile karışık ve mümtezicdir ve müşābehet-i ᶜazīme ile ona müştebihtir, az ādem var ki ona mütefattın olur yaᶜnī ona tefattun eden azdır ki her bir riyākār müstahyī olduğunu daᶜvā eder de ᶜibādāta tahsīninin sebebi halktan olan hayāsı olduğunu zuᶜm eyler hālbuki bu daᶜvā ve zuᶜmü kezib ve bātıldır, hayā ancak bir hūydur ki tabᶜ-ı kerīmden münbaᶜis olur ve ᶜakibinde dāᶜiye-i riyākārı tasannuᶜ ve dāᶜiye-i ihlās dahi müteharrik olur ki onunla mürāᵓāt etmek dahi mutasavverdir ve onunla ihlās etmek dahi mutasavverdir.

[وبيانه أن الرجل يطلب من صديق له قرضاً ونفسه لا تسخو بإقراضه إلا أنه يستحي من رده وعلم أنه لو راسله على لسان غيره لكان لا يستحيي ولا يقرض رياء ولا لطلب الثواب فله عند ذلك أحوال أحدها أن يشافه بالرد الصريح ولا يبالي فينسب إلى قلة الحياء وهذا فعل من لا حياء له فإن المستحيي إما أن يتعلل أو يقرض فإن أعطي فيتصور له ثلاثة أحوال أحدها أن يمزج الرياء بالحياء بأن يهيج الحياء فيقبح عنده الرد فيهيج خاطر الرياء ويقول ينبغي أن تعطى حتى يثنى عليك ويحمدك وينشر اسمك بالسخاء أو ينبغي أن تعطى حتى لا يذمك ولا ينسبك إلى البخل فإذا أعطى فقد أعطى بالرياء وكان المحرك للرياء هو هيجان الحياء]

Ve beyānı ise meselā bir ādem dostundan bir karz almak ister de dostu ona karz vermeğe nefsi kıyıp sehā etmez velākin reddinden dahi utanır ve nefsinden bilir ki dīger bir ādemin lisānı üzere mürāsele edip

289 İbn Māce, 1/22, no: 58; *Musnedu* Ahmed, 15/443, no: 9710.

290 Buhārī, 8/29; 6117; Muslim, Īmān 12; 1/64, no: 37.

291 *Cāmiᶜu* Maᶜmer b. Rāşid, 11/141, no: 20145; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 10/196, no: 10442.

istikrāz etmiş olsaydı utanmazdı ve ona karz vermezdi ne riyā için ve ne de taleb-i sevāb için ki o ādemin burada onun çend hāli vardır ki birisi redd-i sarīh ile şifāhen onu bī-mübālāt redd edip vermemek hālidir ve bu hālde kıllet-i hayāya mensūb olur ve bu fiᶜl aslā hayāsı olmayan ᶜārsız ādemin kārıdır, çünkü istihyā eden ādem yā taᶜallül ve iᶜtizār eder veyāhūd ikrāz eder ve eger verirse ona üç hāl mutasavver olur ki birincisi riyāyı hayāya karıştırıp mezc etmektir ki hayā onda heyecān eder de reddi ona takbīh eder ve o hālde hātır-ı riyā müteheyyic olur da ona der ki gerektir ki veresin tā ki senin üzerine hamd ü senā eder ve sehā ile şöhretin şāyiᶜ olur veyāhūd ona der ki ona vermelisin tā ki seni zemm etmeye ve seni buhle nisbet eylemeye ve eger verdiyse riyā ile vermiş olur ve riyāya muharrik hayānın heyecānı oldu.

[الثاني أن يتعذر عليه الرد بالحياء ويبقى في نفسه البخل فيتعذر الإعطاء فيهيج داعي الإخلاص ويقول له إن الصدقة بواحدة والقرض بثمان عشرة ففيه أجر عظيم وإدخال سرور على قلب صديق وذلك محمود عند الله تعالى فتسخو النفس بالإعطاء لذلك فهذا مخلص هيج الحياء إخلاصه]

Ve ikinci hāli hayā ile reddi ona müteᶜazzir olur ve buhl nefsinde kalıp da iᶜtā dahi ona müteᶜazzir olur ve dāᶜī-i ihlās onda heyecān edip ona der ki sadaka vermek ecri bir hasenedir ve karz vermek on sekiz hasene iledir ki onda ecr-i ᶜazīm vardır ve hem dahi dostunun kalbine idhāl-i sürūrdur ve o dahi ᶜindallāh mahmūddur ve o vaktte onu iᶜtāya nefsi sehā eder taleb-i ecr-i ᶜazīm için, işte bu ādem muhlistir ki hayānın ihlāsını tehyīc etmiş.

[الثالث أن لا يكون له رغبة في الثواب ولا خوف من مذمته ولا حب لمحمدته لأنه لو طلبه مراسلة لكان لا يعطيه فأعطاه بمحض الحياء وهو ما يجده في قلبه من ألم الحياء ولولا الحياء لرده ولو جاءه من لا يستحي منه من الأجانب أو الأراذل لكان يرده وإن كثر الحمد والثواب فيه فهذا مجرد الحياء ولا يكون هذا إلا في القبائح كالبخل ومقارفة الذنوب والمرائي يستحي من المباحات أيضاً حتى إنه يرى مستعجلاً في المشي فيعود إلى الهدوء أو ضاحكاً فيرجع إلى الانقباض ويزعم أن ذلك حياء وهو عين الرياء وقد قيل إن بعض الحياء ضعف وهو صحيح والمراد به الحياء مما ليس بقبيح كالحياء من وعظ الناس وإمامة الناس في الصلاة وهو

في الصبيان والنساء محمود وفي العقلاء غير محمود وقد تشاهد معصية من شيخ فتستحي من شيبته أن تنكر عليه لأن من إجلال الله إجلال ذي الشيبة المسلم وهذا الحياء حسن وأحسن منه أن تستحي من الله فلا تضيع الأمر بالمعروف فالقوي يؤثر الحياء من الله على الحياء من الناس والضعيف قد لا يقدر عليه فهذه هي الأسباب التي يجوز لأجلها ستر القبائح والذنوب]

Ve üçüncü hāl ki onun ne sevābda ragbeti var ve ne de mezemmetten havfı var ve ne mahmidetine onun bir muhabbeti var, çünkü mürāsele ile ondan istemiş olsa ona vermezdi ancak ona mahz hayā ile vermiştir ki kalbinde elem hayādan bulduğu şeydir ve hayā olmamış olaydı onu çevirip redd ederdi ve ecānibden ve erāzilden olarak ondan hayā etmeyecek bir kimse ona gelmiş olsaydı onu dahi redd ederdi velev ki onda hamdi çok ve sevābı kesīr olsa. İşte hayā-i mücerred budur ve bu hayā ancak kabāyihte olur ki bahīlin ve mukārefe-i zünūb gibi cerāimde bulunur. Ve riyākār olan kimse mübāhāttan dahi utanır hattā çabucak yürürken görünürse yavaş yavaş yürümeye dönüp vakār ve sekīneti iltizām eder ve gülücü görünürse dönüp yüzü türş olur ve bunu hayā zuᶜm eyler hālbuki ᶜayn-ı riyādır. Ve denilmiş ki hayānın baᶜzısı zebūnluktur velākin bundan murād olunan hayā kabāyihten olmayan umūrdā olan hayādır ki nāsa vaᶜz etmek ve namāzda cemāᶜate imām olmak gibi cārī olan hayādır ve sıbyān ve nisāda mahmūddur ammā ᶜukalāda mahmūd değildir. Ve baᶜzen olur ki bir pīr-i sāl-horde veyā bir dānişmendden bir maᶜsiyeti görürsün ve şeybet veyā ᶜilminden hayā edip üzerine inkār etmezsin, çünkü Allāhu taᶜālānın iclālindendir ki müslümān olan pīr-i sāl-hordeyi celāl ve ihtirām edesin ve bu gūnā olan hayā güzeldir, ammā Allāhu taᶜālādan hayā etmek ondan daha ziyāde güzeldir ki Allāh'tan utanıp da emr-i maᶜrūfu zāyiᶜ etmeyesin. Ve kavī olan kimse Allāhu taᶜālādan olan hayāyı nāstan olan hayā üzerine īsār ve tercīh eder ve zebūn olan kimse ola ki buna muktedir olamaz. İşte bu esbāb o esbābdır ki ona setr-i kabāyih ü zünūb cāiz ve revā olur yaᶜnī ancak bu esbāb için ketm-i mesāvī ve setr-i cerāim ü zünūb cāiz olur. [191]

[الثامن أن يخاف من ظهور ذنبه أن يستجرئ عليه غيره ويقتدي به وهذا العلة الواحدة فقط هي الجارية في إظهار الطاعة وهو القدوة ويختص ذلك بالأئمة أو

بمن يقتدي به وبهذه العلة ينبغي أيضاً أن يخفي العاصي أيضاً معصيته من أهله وولده لأنهم يتعلمون منه ففي ستر الذنوب هذه الأعذار الثمانية وليس في إظهار الطاعة عذر إلا هذا العذر الواحد ومهما قصد بستر المعصية أن يخيل إلى الناس أنه ورع كان مرائياً كما إذا قصد ذلك بإظهار الطاعة فإن قلت فهل يجوز للعبد أن يحب حمد الناس له بالصلاح وحبهم إياه بسببه وقد قال رجل للنبي صلى الله عليه وسلم دلني على ما يحبني الله عليه ويحبني الناس قال "اِزْهَدْ فِي الدُّنْيَا يُحِبُّكَ اللهُ وَانْبِذْ إِلَيْهِمْ هَذَا الْحُطَامَ يُحِبُّوكَ" فنقول حبك لحب الناس لك قد يكون مباحاً وقد يكون محموداً وقد يكون مذموماً فالمحمود أن تحب ذلك لتعرف به حب الله لك فإنه تعالى إذا أحب عبداً حببه في قلوب عباده والمذموم أن تحب حبهم ومدحهم وحمدهم على حجك وغزوك وصلاتك على طاعة بعينها فإن ذلك طلب عوض على طاعة الله عاجل سوى ثواب الله والمباح أن تحب أن يحبوك لصفات محمودة سوى الطاعات المحمودة المعينة فحبك ذلك كحبك المال لأن ملك القلوب وسيلة إلى الأغراض كملك الأموال فلا فرق بينهما]

Ve sekizinci vech odur ki zünūbu zuhūrundan dīgerinin cürʾeti olmaktan havf ede ki başkası ona uyup da o dahi o maʿsiyete mütecāsir olur. Ve izhār-ı tāʿātta cārī olan ʿillet dahi yalnız bu ʿillettir ve bu vech eimme ve pīşvālara muhtass olur. Ve bu ʿillet ile şahs-ı ʿāsī ve günāhkār maʿsiyetini ehl ü evlādından dahi ihfā ve ketm etmek gerektir, çünkü ihfā etmezse onlar dahi ondan öğrenip maʿsiyeti irtikāb ederler. Kaldı ki setr-i zünūbda bu sekiz ʿözr vardır ve izhār-ı tāʿat için yalnız bir ʿözr-i vāhid vardır. Ve kaçan ki tesettür ve ihfā-i maʿsiyetten nāsa tahyīl-i veraʿı kasd eder mürāī ve mütesannıʿ olur, nitekim izhār-ı tāʿatle veraʿın tahyīlini kasd ederse onunla riyākār olur. Ve eger nāsın ona salāhı ile sevip hamd etmekliğin muhabbeti müʾmin ādeme cāiz midir diye suʿāl ve maʿa-zālik Zāt-ı Risālet-penāhī'ye bir ādem demiş ki "Sen bana Allāhu taʿālā onunla beni muhabbet edecek ve halkı beni sevecek ʿamele sen bana delālet eyle" dedikte, efendimiz ona: "اِزْهَدْ فِي الدُّنْيَا يُحِبُّكَ اللهُ وَانْبِذْ إِلَيْهِمْ هَذَا الْحُطَامَ يُحِبُّوكَ"[292] buyurmasıyla onun cevāzına istidlāl eder isen ki hadīs-i şerīfin hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Sen dünyādan zāhid ol

292 İbn Māce, 2/1373, no: 4102; el-Hākim, *el-Mustedrek Ala's-Sahīhayn*, 4/348, no: 7873.

da Allāhu taᶜālā seni muhabbet eder ve halka şol hutāmı atıver de onlar dahi seni severler." Biz buna cevāben deriz ki nāsın sana muhabbet etmekliğine senin sevmekliğin baᶜzen mübāh ve baᶜzen mahmūd ve baᶜzen mezmūm olur. Mahmūd ve makbūlü odur ki onunla Allāhu taᶜālānın sana olan muhabbetini bilmek için onu muhabbet edesin, zīrā ki muhabbetine delīldir, nitekim eserde vārid olmuş ki Allāhu taᶜālā bir kulunu muhabbet eylerse onu ᶜibādının kulūbunda dahi sevdirir ve mezmūmu odur ki senin hacc ve gazv ve namāz kılmak ve bir tāᶜat-ı muᶜayyene üzerine seni hamd etmeleri için muhabbetlerini sevesin, zīrā ki bu muhabbet Allāhu taᶜālānın tāᶜatı üzerine Allāh'ın sevābından başka bir ᶜıvaz-ı ᶜācil taleb etmek demektir ve bu mahzūr ve makdūhtur. Ve mübāhı odur ki sende tāᶜāt-i mahmūde-i muᶜayyene mā-ᶜadāsından dīger sıfāt-ı mahmūdenin vücūduyla seni muhabbet etmelerini sevesin ve bu muhabbetin hubb-ı māl gibidir, çünkü mülk-i kulūb dahi agrāza mülk-i emvāl gibi vesīledir, onlarda bir fark yoktur.

Beyānu Terki't-Tāᶜāti Havfen Mine'r-Riyāi ve Duhūli'l-Āfāti

[بيان ترك الطاعات خوفاً من الرياء ودخول الآفات]

[اعلم أن من الناس من يترك العمل خوفا من أن يكون مرائيا به وذلك غلط وموافقة للشيطان بل الحق فيما يترك من الأعمال وما لا يترك لخوف الآفات ما نذكره وهو أن الطاعات تنقسم إلى ما لا لذة في عينه كالصلاة والصوم والحج والغزو فإنها مقاساة ومجاهدات إنما تصير لذيذة من حيث أنها توصل إلى حمد الناس وحمد الناس لذيذ وذلك عند اطلاع الناس عليه وإلى ما هو لذيذ وهو أكثر مالا يقتصر على البدن بل يتعلق بالخلق كالخلافة والقضاء والولايات والحسبة وإمامة الصلاة والتذكير والتدريس وإنفاق المال على الخلق وغير ذلك مما تعظم الآفة فيه لتعلقه بالخلق ولما فيه من اللذة]

Ve duhūl-i āfāt ve havf-ı riyādan dolayı terk-i tāᶜātın beyānı ise o dahi bu mebhastır. Şöylece bil ve āgāh ol ki halktan birtakım ādemler vardır ki onunla mürāī olmaktan havf ile ᶜameli terk ederler ve bu zuᶜm ise galat olup şeytāna bir muvāfakattir, bunda yaᶜnī havf-ı mezkūrdan dolayı aᶜmālden terk olunur. Ve olunmayan aᶜmālin tafsīlinde rāh-ı

savāb ancak bu tarīktir ki tāᶜāt iki kısma münkasımdır ki bir kısmı onun ᶜaynında lezzet olmayan tāᶜatlardır ki namāz kılmak ve oruç tutmak ve hacc etmek ve küffār ile harb eylemek gibi, zīrā bu ᶜibādāt mukāsāt-ı ribh ve mücāhedāt-ı nefstirler, nāsın hamdine mūsıla oldukları haysiyyetle ancak lezīze olur yoksa zātında nefs için bir lezzet yoktur, ammā nāsın hamdi lezīzdir ve o hamd ancak nās ona ıttılāᶜ etmeleriyle olur. Ve dīger kısmı bi-zātihi lezīz olan tāᶜāttir ve fi'l-ekser beden üzerine maksūr olmayan ᶜibādetlerdir ki halka müteᶜallik olan tāᶜāttir, hilāfet ve kazā ve vilāyet ve hisbe ve cemāᶜat imāmetliği ve tezkīr ve tedrīs ve halka infāk-ı māl gibi aᶜmāldir ki halka taᶜalluku mülābesesiyle ve zātında lezzet bulunduğu hasebiyle onda āfāt-ı ᶜazīm olur ve her ne ki bu mülābese ile āfātı ᶜazīm olur, o dahi bu aᶜmāle mülhak ve bu kısma dāhildir.

[القسم الأول الطاعات اللازمة للبدن التي لا تتعلق [192] بالغير ولا لذة في عينها كالصوم والصلاة والحج فخطرات الرياء فيها ثلاث إحداها ما يدخل قبل العمل فيبعث على الابتداء لرؤية الناس وليس معه باعث الدين فهذا مما ينبغي أن يترك لأنه معصية لا طاعة فيه فإنه تدرع بصورة الطاعة إلى طلب المنزلة فإن قدر الإنسان على أن يدفع عن نفسه باعث الرياء ويقول لها ألا تستحيين من مولاك لا تسخين بالعمل لأجله وتسخين بالعمل لأجل عباده حتى يندفع باعث الرياء وتسخو النفس بالعمل لله عقوبة للنفس على خاطر الرياء وكفارة له فليشتغل بالعمل الثانية أن ينبعث لأجل الله ولكن يعترض الرياء مع عقد العبادة وأولها فلا ينبغي أن يترك العمل لأنه وجد باعثاً دينياً فليشرع في العمل وليجاهد نفسه في دفع الرياء وتحصيل الإخلاص بالمعالجات التي ذكرناها من إلزام النفس كراهة الرياء والإباء عن القبول الثالثة أن يعقد على الإخلاص ثم يطرأ الرياء ودواعيه فينبغي أن يجاهد في الدفع ولا يترك العمل لكي يرجع إلى عقد الإخلاص ويرد نفسه إليه قهراً حتى يتمم العمل لأن الشيطان يدعوك أولاً إلى ترك العمل فإذا لم تجب واشتغلت فيدعوك إلى الرياء فإذا لم تجب ودفعت بقي يقول لك هذا العمل ليس بخالص وأنت مراء وتعبك ضائع فأي فائدة لك في عمل لا إخلاص حتى يحملك بذلك على ترك العمل فإذا تركته فقد حصلت غرضه ومثال من يترك العلم لخوفه أن يكون مرائياً كمن سلم إليه مولاه حنطة فيها زؤان وقال خلصها من الزؤان ونقها منه تنقية بالغة فيترك أصل العمل ويقول أخاف إن اشتغلت به لم تخلص خلاصاً صافياً

نقياً فترك العمل من أجله هو ترك الإخلاص مع أصل العمل فلا معنى له ومن هذا القبيل أن يترك العمل خوفاً على الناس أن يقولوا إنه مراء فيعصون الله به فهذا من مكايد الشيطان لأنه أولاً أساء الظن بالمسلمين وما كان من حقه أن يظن بهم ذلك ثم إن كان فلا يضره قولهم ويفوته ثواب العبادة وترك العمل خوفاً من قولهم إنه مراء هو عين الرياء فلولا حبه لمحمدتهم وخوفه من ذمهم فماله ولقولهم قالوا إنه مراء أو قالوا إنه مخلص وأي فرق بين أن يترك العمل خوفاً من أن يقال إنه مراء وبين أن يحسن العمل خوفاً من أن يقال إنه غافل مقصر بل ترك العمل أشد من ذلك]

Birinci kısm odur ki gayra taᶜalluku olmayıp bedene mülāzım olan tāᶜāt ki ᶜaynında lezzeti olmayan ᶜibādet idi ki savm ve salāt ve hacc gibi. Rāᶜāta riyānın hatarātı üçtür: Birincisi kable'l-ᶜamel ona dāhil olan hātıradır ki rüᵓyet-i nās için ibtidāya bāᶜis olur ve onunla bir bāᶜis-i dīni bulunmaz. İşte bu gibi ᶜamel terki lāzım olan aᶜmāldendir, zīrā ki bir maᶜsiyettir, onda bir sevāb yoktur ve bir tāᶜat dahi yoktur, ancak taleb-i menzilet için tāᶜatın kılığı ile bir tederruᶜdur. Eger insān defᶜine muktedir olup nefsinden bāᶜis-i riyāyı iteleyip ona "Sen mevlāndan utanmaz mısın ki mevlān için ᶜamele kıymazsın, ᶜibādı için ᶜamele kıyarsın!" deyip de bununla bāᶜis-i riyāyı defᶜ eder de Allāh için ᶜamele nefsi sehāvet eylerse hemān ᶜamele iştigāl etsin tā ki nefse hātır-ı riyā üzerine bir ᶜukūbet ve günāhına bir keffāret ola. Ve ikinci hātıra ki Allāhu taᶜālā için ᶜamele münbaᶜis olur velākin ᶜakd-i ᶜibādetle maᶜan ibtidāsında ona riyā muᶜteriz olur ve bu hālde ᶜameli terk etmemek gerektir, zīrā ki bir bāᶜis-i dīni bulmuş ve onunla şürūᶜ etmiştir, hemān ᶜamele şürūᶜ ve ikdām ile defᶜ-i riyā için nefsine mücāhede ede ve ibā ve kerāhet-i riyā ile nefsini ilzām edip zikr ettiğimiz muᶜālece ile ihlāsın tahsīline çalışa. Ve üçüncü hātıra odur ki ᶜibādetin ᶜakd-i ihlās üzerine itmām ve ᶜamele başladıktan sonra ona riyā ve devāᶜisi tārī ve ᶜārız ola ve o hālde gerektir ki defᶜ-i riyāya çalışıp ᶜameli terk etmeye yaᶜnī defᶜ-i riyāya cehd ile ᶜamele devām eder tā ki ᶜakd ihlāsa dönüp de nefsini kahren ilhāsa iᶜāde ve ircāᶜ ile ᶜamelini itmām ede, çünkü şeytān-ı laᶜīn evvelā seni terk-i ᶜamele daᶜvet eder ve eger sen onu icābet etmeyip ᶜameline musırr oldunsa ᶜamele iştigālinde seni riyāya daᶜvet eyler ve eger o daᶜvete dahi icābet etmeyip ᶜamele müştagil oldunsa ve onu defᶜ ettinse o vaktte du-

rup sana der ki "Bu ʿamel hālis değildir ve sen onda mürāīsin ve bu yorgunluğun itgin ve zāyiʿdir, onda ihlās olmayan ʿamelde hangi nefʿ ve ne fāide vardır!" tā ki bu firīfte ile terk-i ʿamele seni haml ede. Eger ʿameli terk ettinse artık onun garazını tahsīl etmiş olursun ki senden murādına nāil ve maksadına vāsıl olmuş olur. Ve mürāī olmaktan havf ile ʿameli terk eden kimsenin misāli şol meseldir ki bir kimse ki ayıtlamak ve zıvanını çıkarmak üzere ona buğday verilmiş ve bunu zıvanından ayıtlayıp güzelce pāk ve hālis eyle denilmiş ve buğday zıvanlı olup tenkıyeye muhtāc iken kendisi aslā tenkıyesini terk edip der ki "Korkarım ki onunla müştagil olsam güzelce sāfī bir halās ile zıvanından pāk ve hālis olmaz!" Ve külliyyen bunun için ʿameli terk eder ve ihlās için ʿamelin terki ise terk-i ihlās ve asl-ı ʿameldir, bunun ne maʿnāsı vardır! Ve dahi bu kabīldendir ki "ʿĀlem mürāīdir diye günāhkār olmalarından havf ile ʿameli terk ettim" demesi ki bu havf ile ʿamelin terki mekāyid-i şeytāndandır, çünkü evvelā hüsn-i zann edeceği yerde ehl-i islām hakkında sūʾ-i zann etti ve hakklarında böyle bir sūʾ-i zann etmek gerekmezdi ve olsa bile onun kavli ona ne zarar verirdi tā ki o havf ile sevāb-ı ʿamel ondan geçip fāit ola. Ve bu sözlerinden havf ile terk-i ʿamel ettim demesi ʿayn-ı riyādır, zīrā ki mahmidetlerine onun muhabbeti olmamış olsaydı ve zemmlerinden korkusu olmasaydı onların sözlerine onun nesi vardır, onun hakkında mürāīdir veyā muhlistir demelerine onun ne nefʿ ve darrı vardır ve ne fark vardır ki hakkında riyākārdır diye bu havfıyla ʿameli terk etmek ve hakkında gāfil ve mukassırdır diye söylemek korkusuyla ʿameli tahsīn etmek ki beyninde hīçbir fark yoktur belki ʿamelin terki ondan eşedddir yaʿnī riyākārdır denilmemek için ʿamelin terki dahi riyākārlıktır, nitekim mukassır ve gāfildir denilmemek için tahsīn-i ʿamel ile riyākār olur ki ikisi hükmde siyyān olup beynlerinde hīçbir fark yoktur belki terk-i ʿamel riyākārlığı tahsīn-i ʿamel riyākārlığından eşeddir, çünkü onda yalnız terk-i ihlās var ve bunda terk-i asl-ı ʿamel ile terk-i ihlās vardır. [193]

[فهذه كلها مكايد الشيطان على العباد الجهال ثم كيف يطمع في أن يتخلص من الشيطان بأن يترك العمل والشيطان لا يخليه بل يقول له الآن يقول الناس إنك تركت

العمل ليقال إنه مخلص لا يشتهي الشهرة فيضطرك بذلك إلى أن تهرب فإن هربت ودخلت سرباً تحت الأرض ألقى في قلبك حلاوة معرفة الناس بتزهدك وهربك منهم وتعظيمهم لك بقلوبهم على ذلك فكيف تتخلص منه بل لا نجاة منه إلا بأن تلزم قلبك معرفة آفة الرياء وهو أنه ضرر في الآخرة ولا نفع فيه في الدنيا لتلزم الكراهة والإباء قلبك وتستمر مع ذلك على العمل ولا تبالي وإن نزغ العدو نازغ الطبع فإن ذلك لا ينقطع وترك العمل لأجل ذلك يجر إلى البطالة وترك الخيرات فما دمت تجد باعثا دينيا على العمل فلا تترك العمل وجاهد خاطر الرياء وألزم قلبك الحياء من الله إذا دعتك نفسك إلى أن تستبدل بحمده حمد المخلوقين وهو مطلع على قلبك ولو اطلع الخلق على قلبك وأنك تريد حمدهم لمقتوك بل إن قدرت على أن تزيد في العمل حياء من ربك وعقوبة لنفسك فافعل فإن قال لك الشيطان أنت مراء فاعلم كذبه وخدعه بما تصادف في قلبك من كراهة الرياء وإبائه وخوفك منه وحيائك من الله تعالى وإن لم تجد في قلبك له كراهية ومنه خوفا ولم يبق باعث ديني بل تجرد باعث الرياء فاترك العمل عند ذلك وهو بعيد فمن شرع في العمل لله فلا بد أن يبقى معه أصل قصد الثواب]

İşte bunlar kāffesi ᶜabede-i ceheleye şeytānın mekāyididir. Ādem sonra nice tamaᶜ eder ki terk-i ᶜamel ile şeytāndan kurtulacak o hāl ile ki şeytān seni hālī bırakmaz, elbette dīger yüzden sana bir vesveseyi ilkā eder belki sana der ki "İmdi senin hakkında derler ki muhlistir, şöhreti istemez denilmek için ᶜameli terk etmiştir! Ve seni kaçmağa bununla mecbūr ve muztarr eder ve eger kaçıp bir serebe girdinse yaᶜnī zīr-i zemīnde gizlendinse senin kalbinde tezehhüdünüzün maᶜrifet ve iştihā-rının tatlılığı ilkā eder ki nās onlardan kaçıp tezehhüd ettiğinizin maᶜ-rifeti hevesini kalbine bırakır tā ki kalbleriyle bunun için sana taᶜzīm ederler, artık sen şeytāndan nice kurtulabilirsin? Ondan necāt bulmak ancak āfete riyānın maᶜrifeti ile kalbini ilzām etmekle olur ki riyānın dünyā ve āhirette bir nefᶜi yoktur ve āhirette zarar olduğunu iᶜtikād edip hemīşe ondan hazer edesin yaᶜnī bunu böyle bilip iᶜtikād-ı kavī ile iᶜ-tikād etmek ve riyāyı kerh edip vesvesesini kabūl etmemekle şeytāndan kurtulup necāt bulursun. Ve öyle olunca sana vācib odur ki nefsine riyā-nın kerāhiyyetini ve kalbin ondan ibā ve ᶜadem-i kabūlünü ilzām edip birle ᶜamele istimrār ile halka mübālāt etmeyesin, zīrā ki nezg-i ᶜadüvv

ve nāzıg-ı tabᶜdır, insāndan kesilmez ve onun için ᶜameli terk etmek tenbellik ve batālete müncer olur ve terk-i hayrāta müᵓeddī ve müstelzim olur. Kaldı ki ᶜamele bāᶜis-i dīni buldukça sen ᶜameli terk etme ve hātır-ı riyā ile mücāhede eyle ve Allāhu taᶜālādan hayā etmekle nefsini ilzām eyle ki seni nefsin onun hamdiyle mahlūkīnin hamdini kendisi muttaliᶜ olduğu hālde daᶜvet eder ise sen Allāhu taᶜālādan utanıp onun daᶜvetine icābet etmemeğe ve bundan hemīşe hayā ve şermsārlık etmeğe ilzām edesin. Halk senin kalbine muttaliᶜ olup Allāh'ın ᶜibādetiyle onların mahmidetlerini istediğini bilmiş olsalar seni lā-mahāle bugz ve makt ederlerdi, belki kudretin olsa ki Allāh'tan hayā ile nefsinin ᶜukūbeti için ᶜameli ziyāde edesin hemān onu işle yaᶜnī nefsine ragmen ve rabbinden hayāen sen ᶜamelini ziyāde eyle eger ona muktedir isen. Ve eger şeytān sana dedi ki "Sen mürāīsin!" Sen onun kezib ve hudᶜasını kendi kalbinden kerāhet-i riyā ve ibā ve ondan havf ve Allāh'tan hayā etmekten müsādif olduğun ahvāl ile bil. Ve eger senin kalbinde onun için bir kerāhiyyet ve korkuluğu bulmadınsa ve zamīrinde bir bāᶜis-i dīnī kalmayıp bāᶜis-i riyā mütecerrid olmuş ise o vaktte sen ᶜameli terk eyle. Ve bu hāl ise pek çok uzak ve baᶜīddir, zīrā kim ki Allāh için ᶜamele şürūᶜ eylerse lābüdd ki kasd-ı sevābdan onunla bir asl bākī kalır ki kasd-ı sevābın aslı külliyyen zāil olmaz.

[فإن قلت فقد نقل عن أقوام ترك العمل مخافة الشهرة روي أن إبراهيم النخعي دخل عليه إنسان وهو يقرأ فأطبق المصحف وترك القراءة وقال لا يرى هذا أنا نقرأ كل ساعة وقال إبراهيم التيمي إذا أعجبك الكلام فاسكت وإذا أعجبك السكوت فتكلم وقال الحسن إن كان أحدهم ليمر بالأذى ما يمنعه من دفعه إلا كراهة الشهرة وكان أحدهم يأتيه البكاء فيصرفه إلى الضحك مخافة الشهرة وقد ورد في ذلك آثار كثيرة قلنا هذا يعارضه ما ورد من إظهار الطاعات ممن لا يحصى وإظهار الحسن البصري هذا الكلام في معرض الوعظ أقرب إلى خوف الشهرة من البكاء وإماطة الأذى عن الطريق ثم لم يتركه وبالجملة ترك النوافل جائز والكلام في الأفضل والأفضل إنما يقدر عليه الأقوياء دون الضعفاء فالأفضل أن يتمم العمل ويجتهد في الإخلاص ولا يتركه وأرباب الأعمال قد يعالجون أنفسهم بخلاف الأفضل لشدة الخوف فالاقتداء ينبغي أن يكون بالأقوياء وأما إطباق إبراهيم النخعي المصحف فيمكن أن يكون لعلمه بأنه سيحتاج إلى ترك القراءة عند دخوله واستئنافه بعد

خروجه للاشتغال بمكالمته فرأى أن لا يراه في القراءة أبعد عن الرياء وهو عازم على الترك للاشتغال به حتى يعود إليه بعد ذلك وأما ترك دفع الأذى فذلك ممن يخاف على نفسه آفة الشهرة وإقبال الناس عليه وشغلهم إياه عن عبادات هي أكبر من رفع خشبة من الطريق فيكون ترك ذلك للمحافظة على عبادات هي أكبر منها لا بمجرد خوف الرياء وأما قول التيمي إذا أعجبك الكلام فاسكت يجوز أن يكون قد أراد به مباحات الكلام كالفصاحة في الحكايات وغيرها فإن ذلك يورث العجب وكذلك العجب بالسكوت [194] المباح محذور فهو عدول عن مباح إلى مباح حذراً من العجب فأما الكلام الحق المندوب إليه فلم ينص عليه على أن الآفة مما تعظم في الكلام فهو واقع في القسم الثاني وإنما كلامنا في العبادات الخاصة ببدن العبد مما لا يتعلق بالناس ولا تعظم فيه الآفات ثم كلام الحسن في تركهم البكاء وإماطة الأذى لخوف الشهرة ربما كان حكاية أحوال الضعفاء الذين لا يعرفون الأفضل ولا يدركون هذه الدقائق وإنما ذكره تخويفاً للناس من آفة الشهرة وزجراً من طلبها]

Ve eger sen dedin ki baᶜzı akvām üzerine havf-ı şöhretten dolayı terk-i aᶜmāl mervī ve menkūl olmuş ki İbrāhīm-i Nehaᶜī üzerine bir ādem girecek oldukta kırāᵓet-i Kurᵓān'dan ferāgat edip Mushaf'ı bükmüş ve bu ādem her sāᶜatte bizi okumakta görmesin diye kırāᵓeti terk etmiş. Ve dahi İbrāhīm-i Teymī demiş ki "Eger kelām seni iᶜcāb edip tekellüme senin meyl ve hāhişgerliğin olduysa sen hāmūş ol ve eger hāmūşī hoşuna gelip sükūt etmek hālini beğendinse sen tekellüm eyle." Ve Hasen-i Basrī demiş ki "Selef-i sālihīn yolda mürūr ederken tarīkten ezāyı defᶜ etmekten onları menᶜ eden ancak havf-ı iştihār ve kerāhet-i şöhret idi ve onların birisine ağlamak gelmiş olsa havf-ı şöhretten gülmeğe sarf ederdi." Ve bunda āsār-ı kesīre vārid olmuştur der isen biz deriz ki ᶜadd ü ihsāya gelmez zevāttan izhār-ı tāᶜāt hakkında vārid olan edille buna muᶜāraza eder. Hasen-i Basrī'nin maᶜriz-i vaᶜzda bu kelāmın izhārına olan teᶜātīsi girye ve yoldan imāta-i ezā ile olan şöhretten korkuya daha ziyāde yakındır, maᶜa-zālik onda şöhret korkusu olduğu hālde yine onu terk etmeyip maᶜriz-i vaᶜzda izhār etmiştir. Ve bi'l-cümle beyān ve zābıta odur ki nevāfilin terki cāizdir, sözümüz ancak efdaliyyet bahsindedir ve efdale ancak zümre-i akviyā

ve tāb-āverān tākat-mend olurlar, zebūn ve zuᶜafā gürūhu ona muktedir olamazlar. Efdali ᶜameli itmām edip ihlāsta cehd etmektir ki ᶜameli terk etmemektir. Ve erbāb-ı aᶜmāl olur ki nefslerini şiddet-i havf için efdalin hilāfı ile muᶜālece ederler ve iktidā ise akviyāya olmak gerektir, yaᶜnī ᶜamelde efdal aramakta akviyā ile iktidā etmek lāzımdır. Ve İbrāhīm-i Nehaᶜī Mushaf'ı büküp kaldırması dahi mümkin ki söz ile iştigāl edip terk-i kırāᵓete muztarr olacağını bilip de hurūcundan sonra okumağa ᶜavdet ve istīnāf etmek üzere kırāᵓetin terki ve onu okumakta görmemekliğini münāsib ve riyādan uzak ve ebᶜad görmüştür, çünkü zāten iştigāl-ı tekellümden dolayı terk-i kırāᵓete ᶜāzim olmuştur ve hurūcundan sonra kırāᵓete ᶜavdet ve istīnāfı dahi menvī-kerdesi bulunmuştur. Ve yoldan refᶜ-i ezānın terki dahi kezālik nefsine halkın ikbālinden ve onu ᶜibādāttan işgāl eder mütālaᶜasıyla şöhretten havf eden ādemden vukūᶜu ancak dīger bir maksada mübtenīdir ki yoldan çöp toplaması onun şöhretine sebeb olur ve müştehir olursa halk ona ikbāl edip refᶜ-i haşebeden ekber olan ᶜibādet-i meᵓlūfesinden onu işgāl edecek ve bu korku ile onun terki o garaza mahmūl ve o hālde ondan ekber bir ᶜibādetin muhāfazası için terk olunmuş olur ki riyānın havf-ı mücerrediyle terk edilmemiş olur. Ve Teymī'nin dahi kelām seni iᶜcāb ettiği vaktte sükūt eyle demesi o dahi cāizdir ki onunla kelāmın mübāhlarını murād etmiştir ki hikāyelerde fesāhat gibi veyā dīger bir edebiyātın tekellümü gibi, zīrā ki fenn-i fesāhat u belāgat ve sāir fünūn-ı edebiyye tekellümü ᶜucba mūristir ve kezālik sükūt-ı mübāhta olan ᶜucb dahi mahzūrdur ki mübāhtan mübāha bir ᶜudūl olup onunla ᶜucbdan hazer eder yoksa ona mendūb olan kelām-ı hakk üzerine nass etmemiştir ve o dahi kelāmda olan āfet-i muᶜzam olan āfāttan olmakla artık kelām kısm-ı sānīde olan ᶜibādāttandır ki halka taᶜalluk ciheti vardır. Bizim buradaki bahsimiz bedene muhtass olup nāsa taᶜalluku olmayan ᶜibādāttadır ki onlarda olan āfāt ᶜazīmlenmezler. Ve havf-ı şöhretten giryenin terkleri ile imāta-i ezānın terki hakkında Hasen-i Basrī'nin kelāmı dahi mümkindir ki bu dekāyıkı idrāk etmez ve efdali bilmez olan zuᶜafānın ahvālinden hikāye ola, onu ancak āfet-i şöhretten tahvīf ve talebinden zecr etmek için zikr etmiştir.

[القسم الثاني ما يتعلق بالخلق وتعظم فيه الآفات والأخطار وأعظمها الخلافة ثم القضاء ثم التذكير والتدريس والفتوى ثم إنفاق المال أما الخلافة والإمارة فهي من أفضل العبادات إذا كان ذلك مع العدل والإخلاص وقد قال النبي صلى الله عليه وسلم ''لَيَوْمٌ مِنْ إِمَامٍ عَادِلٍ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ الرَّجُلِ وَحْدَهُ سِتِّينَ عَامًا'' فأعظم بعبادة يوازي يوم منها عبادة ستين سنة وقال صلى الله عليه وسلم ''أَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ ثَلَاثَةٌ اَلْإِمَامُ الْمُقْسِطُ أَحَدُهُمْ'' وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى الله عليه وسلم ''ثَلَاثَةٌ لَا تُرَدُّ دَعْوَتُهُمْ الْإِمَامُ الْعَادِلُ'' أحدهم وقال صلى الله عليه وسلم ''أَقْرَبُ النَّاسِ مِنِّي مَجْلِساً يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِمَامٌ عَادِلٌ'' رواه أبو سعيد الخدري فاما الإمارة والخلافة من أعظم العبادات ولم يزل المتقون يتركونها ويحترزون منها ويهربون من تقلدها وذلك لما فيها من عظيم الخطر إذ تتحرك بها الصفات الباطنة ويغلب النفس حب الجاه ولذة الاستيلاء ونفاذ الأمر وهو أعظم ملاذ الدنيا فإذا صارت الولاية محبوبة كان الوالي ساعياً في حظ نفسه ويوشك أن يتبع هواه فيمتنع من كل ما يقدح في جاهه وولايته وإن كان حقاً ويقدم على ما يزيد في مكانته وإن كان باطلاً وعند ذلك يهلك ويكون يوم من سلطان جائر شراً من فسق ستين سنة بمفهوم الحديث الذي ذكرناه]

Ve ikinci kısmı ki halka müteᶜallik olup onda āfāt ve ahtār-ı ᶜazīm olan ᶜibādāt idi, o dahi bunlardır ve onların aᶜzamı hilāfet ve saltanat ve imārettir sonra kazā sonra tezkīr ve tedrīs ve fetvā sonra mālın infākıdır. Hilāfet ve imāret ise efdal-i ᶜibādāttandır eger ᶜadl ve ihlās ile olursa ki hakkında ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''لَيَوْمٌ مِنْ إِمَامٍ عَادِلٍ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ الرَّجُلِ وَحْدَهُ سِتِّينَ عَامًا''[293] Yaᶜnī "İmām-ı ᶜādilden bir gün, ādemin yalnızlı olarak altmış senenin ᶜibādetinden yeğdir." Ve ᶜaceb ᶜazīm bir ᶜibādettir ki bir günü altmış senenin ᶜibādetine müvāzī ve mukābil ola. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''أَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ ثَلَاثَةٌ اَلْإِمَامُ الْمُقْسِطُ أَحَدُهُمْ''[294] Yaᶜnī "En evvel [195] cennete dāhil olan ādemler üç sınftır ki imām-ı ᶜādil onların birisidir." Ve Ebū Hüreyre rivāyet edip demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''ثَلَاثَةٌ لَا تُرَدُّ دَعْوَتُهُمْ الْإِمَامُ الْعَادِلُ''[295] ki hulāsa-i müfād-ı

293 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/92, no: 4765.

294 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/287, no: 10346.

295 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 380; *Musnedu* Ahmed, 13/410, no: 8043.

şerīfi: "Üç nevᶜ ādem vardır ki onların duᶜāları redd olunmaz yaᶜnī kabūl olunur, imām-ı ᶜādil onların birisidir." Ve dahi ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "أَقْرَبُ النَّاسِ مِنِّي مَجْلِساً يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِمَامٌ عَادِلٌ"[296] Yaᶜnī "Yevm-i kıyāmette cülūsca en ziyāde benden karīb olan kimse imām-ı ᶜādildir" ki Ebū Saᶜīd-i Hudrī bunu rivāyet etmiştir. Kaldı ki hilāfet ve imāret aᶜzam-ı ᶜibādāttandır ve onda olan hatarın ᶜizamından müttakīler onu terk etmekten ve ondan ihtirāz eylemekten ve takallüdünden kaçmaktan zāil olmazlar, çünkü onunla sıfāt-ı bātıne müteharrik olup nefse hubb-ı cāh ve lezzet-i istīlā galebe eder yaᶜnī nefāz-ı emrin lezzeti ona istīlā eder ve dünyānın aᶜzām-ı melāzı odur. Ve vilāyet mahbūbe olunca vālī olan zāt hazz-ı nefsine sāᶜī olur ve hevāsına ittibāᶜ edip cāh ve vilāyetine kādih olan her bir nesneden imtināᶜa yaklaşır velev ki o kādih hakk ola ve dahi mekānetine ziyāde eden her bir nesneye ikdām eder de velev ki bātıl ola ve o vaktte onunla hālik olur ve o hālde zikr ettiğimiz hadīs-i şerīfin mefhūm-ı muhālifi mūcebince onun bir günü fāsıkın altmış senesinin fıskından daha ziyāde şerr olur.

[ولهذا الخطر العظيم كان عمر رضي الله عنه يقول من يأخذها بما فيها وكيف لا وقد قال النبي صلى الله عليه وسلم "مَا مِنْ وَالِي عَشَرَةٍ إِلَّا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَغْلُولَةٌ يَدَاهُ إِلَى عُنُقِهِ أَطْلَقَهُ عَدْلُهُ أَوْ أَوْبَقَهُ جَوْرُهُ" رواه معقل بن يسار وولاه عمر ولاية فقال يا أمير المؤمنين أشر علي قال اجلس واكتم علي وروى الحسن أن رجلاً ولاه النبي صلى الله عليه وسلم فقال للنبي خر لي قال اجلس وكذلك حديث عبد الرحمن بن سمرة إذ قال له النبي صلى الله عليه وسلم "يَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ، لَا تَسْأَلِ الْإِمَارَةَ، فَإِنَّكَ إِنْ أُوتِيتَهَا مِنْ غَيْرِ مَسْأَلَةٍ أُعِنْتَ عَلَيْهَا، وَإِنْ أُوتِيتَهَا عَنْ مَسْأَلَةٍ وُكِلْتَ عَلَيْهَا" وقال أبو بكر رضي الله عنه لرافع بن عمر لا تأمر على اثنين ثم ولي هو الخلافة فقام بها فقال له رافع ألم تقل لي لا تأمر على اثنين وأنت قد وليت أمر أمة محمد صلى الله عليه وسلم فقال بلى وأنا أقول لك ذلك فمن لم يعدل فيها فعليه بهلة الله يعني لعنة الله ولعل القليل البصيرة يرى ما ورد من فضل الإمارة مع ما ورد من النهي عنها متناقضاً وليس كذلك بل الحق فيه أن الخواص الأقوياء في الدين لا ينبغي أن يمتنعوا من تقلد الولايات وأن الضعفاء لا ينبغي أن يدوروا بها فيهلكوا وأعني بالقوي الذي لا تميله الدنيا ولا يستفزه الطمع ولا تأخذه في الله لومة لائم وهم الذين سقط الخلق

296 Bkz. *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/287, no: 10346.

عن أعينهم وزهدوا في الدنيا وتبرموا بها وبمخالطة الخلق وقهروا أنفسهم وملكوها وقمعوا الشيطان فأيس منهم فهؤلاء لا يحركهم إلا الحق ولا يسكنهم إلا الحق ولو زهقت فيهم أرواحهم فهم أهل نيل الفضل في الإمارة والخلافة]

Ve bu hatar-ı ᶜazīm için ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān derdi ki "Onda olan hayr ile kim onu alır ve nice böyle demeye o hāl ile ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَا مِنْ وَالِي عَشَرَةٍ إِلَّا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَغْلُولَةٌ يَدَاهُ إِلَى عُنُقِهِ أَطْلَقَهُ عَدْلُهُ أَوْ أَوْبَقَهُ جَوْرُهُ"[297] Yaᶜnī "Yevm-i kıyāmette mahşere bir ᶜaşīret vālisi gelmez illā ki eli ᶜunukuna bağlı gelmez, onu ᶜadli ıtlāk eder veyā cevri eli bağı boğazı üzerine geçirip halka gibi boynuna takar" ki Maᶜkıl b. Yesār bu hadīsi rivāyet etmiştir. Ve ᶜÖmer b. el-Hattāb ona bir vilāyeti tevliye etmiş ve o dahi: "Yā emire'l-müʾminīn, benim üzerime sen işāret eyle" dedikte, ᶜÖmer: "Otur da benim üzerime ketm eyle" demiştir Ve dahi Hasen-i Basrī rivāyet etmiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir zāta bir vilāyeti tevcīh buyurdukta o zāt, Peygamber efendimize demiş ki "Bana hayrlısını eyle." Ve efendimiz dahi "اِجْلِسْ" yaᶜnī otur demiştir. Ve ᶜAbdurrahmān b. Semure'nin hadīsi dahi böylecedir, çünkü ᶜaleyhi's-selām efendimiz ona fermān buyurmuş ki "يَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ، لَا تَسْأَلِ الْإِمَارَةَ، فَإِنَّكَ إِنْ أُوتِيتَهَا مِنْ غَيْرِ مَسْأَلَةٍ أُعِنْتَ عَلَيْهَا، وَإِنْ أُوتِيتَهَا عَنْ مَسْأَلَةٍ وُكِلْتَ عَلَيْهَا"[298] ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Yā ᶜAbdurrahmān, sen imāreti dileme, zīrā ki eger sen onu dilemeksizin nāil oldunsa sana onun ikāmesi üzerine iᶜāne olunur ve eger dilemekle onu aldınsa ona müʾekkel olursun" yaᶜnī sana bir iᶜāne olunmaz demektir. Ve Ebū Bekr ᶜaleyhi'r-rıdvān, Rāfiᶜ b. ᶜÖmer'e demiş ki "Sen iki kişi üzerine āmir olma!" Sonra kendisi halīfe-i rūy-i zemīn olmuş ve onunla kıyām ettikte Rāfiᶜ ona dedi ki "Sen bana iki ādem üzerine āmir olma demedin mi? Maᶜa-hāzā sen ümmet-i Muhammed'in emri üzerine mütevellī oldun!" Ebū Bekr dahi: "Belī dedim ve hālā dahi sana öyle derim; o ki onda ᶜadālet etmez onun üzerine Allāh'ın laᶜneti olsun!" diye cevāb vermiş. Ve ola ki kalīlü'l-basīret olan kimse fazl-ı imārette vārid olan ahbār ile ondan nehy bābında vārid olan ahbār beyninde bir tenākuz görür hālbuki böyle değildir ki beynlerinde

---

297 *Hilyetu'l-Evliyā*, 6/118.

298 Muslim, İmāret 3, 3/1456.

tenākuz yoktur, ancak onda hakk odur ki dīnde kavī olan havāss-ı vilāyet takallüdünden imtināᶜ etmemek gerektir ve gürūh-ı zuᶜafā onunla gezmemek gerektir ki helāka uğrarlar. Ve kavīden benim murādım ancak o kimsedir ki dünyā onu meyl ettiremez ve tamaᶜ onu müstefizz edemez ve levmet edicinin levmi onu alamaz ki gözlerinden halk sākıt olup dünyāda tezehhüd ve perhīzkārlık eden ve onunla ve halkın muhālatalarıyla yüz çevirip iᶜrāz ve teberrüm eyleyen kesāndırlar ki nefslerine mālik olmuşlar ve şeytānı kamᶜ ve kalᶜ ve defᶜ etmişler ki igvā ve igfāllerinden şeytān yeʾs edip nā-ümīd olmuştur, işte bu gibi kuvvetli ve tāb-āver ve ehl-i tüvān onları hakktan gayrı dīger bir şeyʾ tahrīk edemez ve hareket-i muhıkkalarından onları ancak hakk teskīn eder ki başkası onları sākin edemez velev ki bu uğurda cānları çıkıp hālik olalar ki neyl-i fazlın ehli ancak onlardır yaᶜnī hilāfet ve imārette olan fezāile ancak bu gibi zevāt-ı ᶜızām nāil olurlar ve ona ehl ve mahall ve müstehakk ve lāyık onlardır [196]

[ومن علم أنه ليس بهذه الصفة فيحرم عليه الخوض في الولايات ومن جرب نفسه فرآها صابرة على الحق كافة عن الشهوات في غير الولايات ولكن خاف عليها أن تتغير إذا ذاقت لذة الولاية وأن تستحلي الجاه وتستلذ نفاذ الأمر فتكره العزل فيداهن خيفة من العزل فهذا قد اختلف العلماء في أنه هل يلزمه الهرب من تقلد الولاية فقال قائلون لا يجب لأن هذا خوف أمر في المستقبل وهو في الحال لم يعهد نفسه إلا قوية في ملازمة الحق وترك لذات النفس والصحيح أن عليه الاحتراز لأن النفس خداعة مدعية للحق واعدة بالخير فلو وعدت بالخير جزماً لكان يخاف عليها أن تتغير عند الولاية فكيف إذا أظهرت التردد والامتناع عن قبول الولاية أهون من العزل بعد الشروع فالعزل مؤلم وهو كما قيل العزل طلاق الرجال فإذا شرع لا تسمح نفسه بالعزل وتميل نفسه إلى المداهنة وإهمال الحق وتهوى به في قعر جهنم ولا يستطيع النزوع منه إلى الموت إلا أن يعزل قهراً وكان فيه عذاب عاجل على كل محب للولاية ومهما مالت النفس إلى طلب الولاية وحملت على السؤال والطلب فهو أمارة الشر ولذلك قال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّا لَا نُوَلِّي أَمْرَنَا مَنْ سَأَلَنَا'' فإذا فهمت اختلاف حكم القوي والضعيف علمت أن نهي أبي بكر رافعاً عن الولاية ثم تقلده لها ليس بمتناقض]

Ve şol kimse ki bilmiş ki kendisi bu sıfatla muttasıf değildir, vilāyātta dalıp havz etmek ona harām olur. Ve o ki nefsini tecribe edip onu

hakka sābir ve vilāyāttan başka dīger şehevāttan dahi nefsini keff edip ondan fārig olduğunu görür velākin vilāyetin lezzetini tattığı hālde mütegayyir olup cāha müstahlī ve nefāz-ı emre müstelizz olacağından havf u haşyet ve o hālde ᶜazli kerh edip ᶜazlin korkusundan müdāhene edeceğinden ihtirāz eyler ise işte bu ādemin şeʾninden ᶜulemā ihtilāf etmişler ki ona vilāyetin takallüdünden kaçmak lāzım gelir mi yoksa yok yaᶜnī bunda ihtilāfları vākiᶜ olmuş. Birtakımları demişler ki takallüdünden kaçmak ona lāzım gelmez, zīrā bu müstakbelde vukūᶜu melhūz olan emrin korkusudur ve kendisi ise hāl-i hāzırında nefsini ancak mülāzemet-i hakk ve lezzāt-ı nefsiyyenin terkinde kavī ve kudretli bilir. Ve kavl-i sahīh üzerine ondan ihtirāz etmek ona vācib olur, çünkü nefs hudᶜa-kār ve mekkārdır ve hakka müddeᶜiye ve hayra vaᶜd edicidir ve cezmen hayr ile vaᶜd etmiş olsa vilāyet katında mütegayyir olmaktan korkulur, nerede kaldı ki cezmen vaᶜd etmeyip de tereddüdü izhār ede, nice tagayyüründen havf olunmaz ve nice ihtirāz ona vācib olmaz. Ve kabūl-i vilāyetten imtināᶜ etmek şürūᶜdan sonra vukūᶜ bulan ᶜazlden ehvendir, kaldı ki ᶜazl müʾlimdir ve erkeklerin talākı ᶜazldir denildiği gibidir. Artık vilāyet başlarsa ᶜazline nefsi semāhat etmez ve müdāhene ve ihmāl-i hakka meyl eyler ve bununla onu cehennemin dibine düşer de ölünceye dek ondan çıkmağa muktedir olamaz meger ki kahren ᶜazl oluna ve o dahi vilāyete muhibb olan her bir ādeme ᶜazāb-ı ᶜācil olur. Ve vilāyetin talebine nefsi meyl ettikçe ve onu taleb ve suʾāle haml eyledikçe onun o meyl ve suʾāli şerrin emāre ve ᶜalāmetidir ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّـا لَا نُوَلِّـي أَمْرَنَـا مَـنْ سَـأَلَنَا"[299] Yaᶜnī "Biz kendi emrimizi bizden onu dileyen ādeme tevliyet etmeyiz." Ve bu sūretle sen emr-i kavī ile zaᶜīfi bilip de hükmlerinin ihtilāfını anlar isen Hazret-i Ebī Bekr'in Rāfiᶜ'i kabūl-i vilāyetten nehyi ile sonra onun vilāyete takallüdünün kabūlü beynlerinde bir tenākuz olmadığını bilirsin.

[وأمـا القضـاء فهـو وإن كان دون الخلافـة والإمـارة فهـو فـي معناهمـا فـإن كل ذي ولاية أمير أي لـه أمر نافذ والإمارة محبوبة بالطبع والثواب في القضـاء عظيـم مع اتباع

299 Buhārī, 9/64, no: 7149; Muslim, İmāret 3, 3/1456.

الحق والعقاب فيه أيضاً عظيم مع العدول عن الحق وقد قال النبي ''اَلْقُضَاةُ ثَلَاثَةٌ قَاضِيَانِ فِي النَّارِ وَقَاضٍ فِي الْجَنَّةِ'' وقال عليه السلام ''مَنِ اسْتَقْضَى فَقَدْ ذُبِحَ بِغَيْرِ سِكِّينٍ'' فحكمه حكم الإمارة ينبغي أن يتركه الضعفاء وكل من للدنيا ولذاتها وزن في عينه وليتقلده الأقوياء الذين لا تأخذهم في الله لومة لائم ومهما كان السلاطين ظلمة ولم يقدر القاضي على القضاء إلا بمداهنتهم وإهمال بعض الحقوق لأجلهم ولأجل المتعلقين بهم إذ يعلم أنه لو حكم عليهم بالحق لعزلوه أو لم يطيعوه فليس له أن يتقلد القضاء وإن تقلد فعليه أن يطالبهم بالحقوق ولا يكون خوف العزل عذراً مرخصاً له في الإهمال أصلاً بل إذا عزل سقطت العهدة عنه فينبغي أن يفرح بالعزل إن كان يقضي لله فإن لم تسمح نفسه بذلك فهو إذن يقضي لأتباع الهوى والشيطان فكيف يرتقب عليه ثواباً وهو مع الظلمة في الدرك الأسفل من النار]

Ve kazā ise yaʿnī mansıb-ı kazā ise o dahi velev ki hilāfet ve imāret mansıblarından dūn ise de lākin onların maʿnāsındadır, zīrā her bir vilāyetlinin şeʾni emīrdir yaʿnī her bir vilāyet sāhibi emīrdir ki onun bir emr-i nāfizi vardır ve imāret ise tabʿan mahbūbedir. Ve kazā dahi ittibāʿ-ı hakk ile sevāb-ı ʿazīmdir ve hakktan ʿudūl etmekle ʿikābı dahi ʿazīmdir yaʿnī ʿadl ve hakkāniyetle hükm ve kazā eder ise kāzīnin ecr ü sevābı ʿazīmdir ve eger hakktan ʿudūl edip hilāf-ı şerʿ-i şerīf hükm ve kazā ederse kāzī günāhkār olur da ʿikābı dahi ʿazīmdir ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''اَلْقُضَاةُ ثَلَاثَةٌ قَاضِيَانِ فِي النَّارِ وَقَاضٍ فِي الْجَنَّةِ''[300] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Kāzīler üç kısmdır ki iki kısmı āteştedirler ve bir kısmı cennettedir." Çünkü kāzī olan kimse üç hālde hālī olmaz ki yā cāhildir ve cehl ü nādānlık ile hakklı ve hakksız ʿale'l-ʿamyā hükm eder veyā ʿālimdir, bilerek hakksız olarak hilāf-ı şerʿ hükm eyler veyāhūd ʿālim ve ʿādildir ki ʿilmiyle hakka müttebiʿ olarak şerʿ-i şerīfe muvāfık hükm eder, işte bu gūnā ʿālim ve ʿādil olan kāzī cennettedir ve evvelki nevʿleri ki cāhil-i cāir ile ʿālim-i zālim olan kāzīler ikisi dahi onlar āteştedir. Ve dahi ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَنِ اسْتَقْضَى فَقَدْ ذُبِحَ بِغَيْرِ سِكِّينٍ''[301] Yaʿnī "Kim ki istikzā olunduysa artık

---

300 İbn Māce, 2/776, no: 2315; Tirmizī, 3/6, no: 1322.

301 *Musnedu* Ahmed, 12/52, no: 7145; İbn Māce, 2/774, no: 2308; Tirmizī, 3/7, no: 1325.

bıçaksız olarak boğazlanmış olur." [197] Mā-hasal onun hükmü imāretin hükmüdür ki zümre-i zuᶜafā ve her kim ki dünyā için ve dünyānın lezzātına onun gözünde bir vezn vardır, onu terk etmek gerektir ve şol kuvvetli olan zevāt ki emrullāhta onları bir levmet edicinin levmesini almaz onlar kabūl etsinler yaᶜnī levmden bāk ve pervāsı olmayan akviyā onunla mütekallid olsunlar demektir. Ve kaçan ki mülūk zaleme olup kazāya kuzāt ancak onların müdāheneleriyle muktedir olurlar ve tamāmıyla hukūku ikāme edemezler ki birtakımı mülūk ve mülūkun müteᶜallikātı için ihmāl ederler, çünkü bilirler ki hakk ile onların üzerlerine hükm ederse onu ᶜazl ederler veyāhūd ona itāᶜat etmezler, o hālde ona tevellī-i kazā gerekmez ve eger onu takallüd eder ise ona vācibdir ki onları hukūk ile mutālebe ede ihmāl-i hukūk için ᶜazlin korkusu ona mürahhas bir ᶜözr olamaz, ancak ᶜazl olunursa ᶜuhde-i hukūk ondan sākıt olur. Ve eger Allāh için ihlās ile kazā eder ise o ᶜazl ile şādān olmalı, zīrā onunla mesrūr olmak gerektir ve eger onun enfesi buna semāhat etmezse o vakt kendisi ittibāᶜ-ı hevā vü şeytān için kazā eder ki o hālde onunla sevāba nice müterakkıb olur, ancak sitemkārān ile maᶜan āteşin derk-i esfelindedir.

[وأما الوعظ والفتوى والتدريس ورواية الحديث وجمع الأسانيد العالية وكل ما يتسع بسببه الجاه ويعظم به القدر فآفته أيضاً عظيمة مثل آفة الولايات وقد كان الخائفون من السلف يتدافعون الفتوى ما وجدوا إليه سبيلاً وكانوا يقولون حدثنا باب من أبواب الدنيا ومن قال حدثنا فقد قال أوسعوا لي ودفن بشر كذا وكذا قمطرة من الحديث وقال يمنعني من الحديث أني أشتهي أن أحدث ولو اشتهيت أن لا أحدث لحدثت والواعظ يجد في وعظه وتأثر قلوب الناس به وتلاحق بكائهم وزعقاتهم وإقبالهم عليه لذة لا توازيها لذة فإذا غلب ذلك على قلبه مال طبعه إلى كل كلام مزخرف يروج عند العوام وإن كان باطلاً ويفر عن كل كلام يستثقله العوام وإن كان حقاً ويصير مصروف الهمة بالكلية إلى ما يحرك قلوب العوام ويعظم منزلته في قلوبهم فلا يسمع حديثاً وحكمة إلا وقد يكون فرحه به من حيث إنه يصلح لأن يذكره على رأس المنبر وكان ينبغي أن يكون فرحه به من حيث إنه عرف طريق السعادة وطريق سلوك سبيل الدين ليعمل به أولاً ثم يقول إذا أنعم الله بهذه النعمة ونفعني بهذه الحكمة فأقصها ليشاركني في نفعها إخواني المسلمون فهذا أيضاً مما

يعظم فيه الخوف والفتنة فحكمه حكم الولايات فمن لا باعث له إلا طلب الجاه والمنزلة والأكل بالدين والتفاخر والتكاثر فينبغي أن يتركه ويخالف الهوى فيه إلى أن ترتاض نفسه وتقوى في الدين همته ويأمن على نفسه الفتنة فعند ذلك يعود إليه]

Ve vaᶜz ve fetvā ve tedrīs ve rivāyet-i hadīs ve cemᶜ-i esānīd-i ᶜāliye ve her ne ki cāh onunla geniş ve vāsiᶜ olur ve onunla kudret ve menzilet ᶜazīm olur, o aᶜmālin āfeti dahi ᶜazīm āfettir, vilāyetin āfeti gibidir. Ve selef-i sālihīn ona yol ve mecāl buldukça fetvāyı defᶜ ederlerdi ve dahi derlerdi ki "Kavm içinde haddesenā ᶜibāresini söyleyen dünyādan bir kapı açmıştır" ki haddesenā kelimesi ebvāb-ı dünyādan bir bābdır, kim ki haddesenā derse size bana tevsīᶜ edin demiş olur. Bişr b. el-Hāris hadīsten şöyle şöyle kütüb sandıkları defn etmiştir ve dahi demiş ki "Tahdīs etmekten tahdīs için bende olan iştihā beni menᶜ eder. Tahdīs etmemeğe iştihām olmuş olsaydı tahdīs eyler idim." Ve şeyh-i vāᶜiz vaᶜzında ve onunla kalıp nāsın teᵓessüründe ve vaᶜzına girye ve zārīleri telāhukunda ve naᶜra-zenlerinde ve ona halkın teveccüh ve ikbāllerinde bir lezzet bulur ki o lezzete bir lezzet müvāzī ve mümāsil olmaz. Ve çün bu lezzet kalbine galebe eyler, ᶜāmme ᶜindinde rāyic olan her bir kelām-ı müzahrefe tabᶜı meyl eder velev ki o kelām bātıl ola ve ᶜāmme-nin istiskāl ettikleri her bir kelām-ı sakīlden tabᶜı kaçıp firār eder velev ki o kelām hakk ola ve bi'l-külliyye ᶜavāmmın kulūbunu tahrīk eden nesneye masrūfu'l-himmet olur ki onlarda makbūl ve kalblerinde men-zileti taᶜzīm eden şeye mecbūr ve ona himmeti maksūr ve mahsūr olur, bir hadīs veyā bir hikmeti işitmez illā ki reᵓs-i minberde zikre şāyeste olduğu haysiyyetle onunla şād olmaz. Ve lāyıkı o idi ki onunla tarīk-i saᶜādeti ve sebīl-i dīn sülūkünün tarīki bildiğinden evvelā kendisi onun-la ᶜamel ve sonrası çün Hakk subhānehu ve taᶜālā bana bu niᶜmeti inᶜām ve beni bu hikmet ile müntefiᶜ etmekle ben dahi nefᶜinde halk benimle müşāreket etmek ve müslümān birāderlerim dahi ondan behredār ol-mak için nakl ü hikāye edeyim diye şol haysiyyetle o hadīs ve hikmetin maᶜrifeti ile sevinip şād ola, işte bu sebīl dahi içinde havf ve fitne ᶜazīm olan menāhicdendir, hükmü vilāyātın hükmüdür. Ve o ki ona onun bāᶜi-si ancak taleb-i cāh u menzilettir ve dīn ile ekl ederek heves-i tefāhur u

tekāsürdür, ona lāyık odur ki onu terk ede ve onda hevāsına muhālefet eyleye tā ki nefsi murtāz olup dīnde himmeti kavī ve nefsi üzerinde onun fitnesinden emīn ola da o vaktte ona dönüp ᶜavdet ede.

[فإن قلت مهما حكم بذلك على أهل العلم تعطلت العلوم واندرست وعم الجهل كافة الخلق فنقول قد نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن طلب الإمارة وتوعد عليها حتى قال "إِنَّكُمْ تَحْرِصُونَ عَلَى الْإِمَارَةِ وَإِنَّهَا حَسْرَةٌ وَنَدَامَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا مَنْ أَخَذَهَا بِحَقِّهَا" وَقَالَ "نِعْمَتِ الْمُرْضِعَةُ وَبِئْسَتِ الْفَاطِمَةُ" ومعلوم أن السلطنة والإمارة لو تعطلت لبطل الدين والدنيا جميعاً وثار القتال بين الخلق وزال الأمن وخربت البلاد وتعطلت المعايش فلم نهي عنها مع ذلك وضرب عمر رضي الله عنه أبي بن كعب حين رأى قوماً يتبعونه وهو في ذلك يقول أبي سيد المسلمين وكان يقرأ عليه القرآن فمنع من أن يتبعوه وقال ذلك فتنة على المتبوع ومذلة على التابع وعمر كان بنفسه يخطب ويعظ ولا يمتنع منه] [198]

Ve eger ehl-i ᶜilme bununla hükm ettikçe ᶜulūm müteᶜattil ve münderis olup ve cehl ü nādānī kāffe-i halka ᶜumūm eder der isen buna dahi biz deriz ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz taleb-i imāret üzerine nehy edip ona vaᶜīd etmiş hattā buyurdu ki "إِنَّكُمْ تَحْرِصُونَ عَلَى الْإِمَارَةِ وَإِنَّهَا حَسْرَةٌ وَنَدَامَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا مَنْ أَخَذَهَا بِحَقِّهَا" Yaᶜnī "Tahkīkan siz imāret üzerine harīs olacaksız, hālbuki rūz-i cezāda haserāt ve nedāmettir meger ki onu hakk ile ahz etmiş ola." Ve dahi buyurmuş ki "نِعْمَتِ الْمُرْضِعَةُ وَبِئْسَتِ الْفَاطِمَةُ"[302] Ve maᶜlūmdur ki saltanat ve imāret müteᶜattal olur ise dīn ve dünyā cemīᶜan bātıl ve halk beyninde kıtāl koyup emniyyet zāil olur ve bilād dahi harāb ve maᶜāyiş müteᶜattal olur, bununla berāber onun üzerine niçin nehy etti? Ve ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān Ubeyy b. Kaᶜb bir cemāᶜatle gidip o cemāᶜat Ubeyy'e tebeᶜiyyet ettiklerini görünce onu kıbaç ile darb etmiş ve bu hālde iken "Ubeyy, müslimlerin ulusu ve efendisidir" derdi ve Kurʾān'ı üzerine kırāʾet eder idi, işte halk ona tābiᶜ olmaktan menᶜ edip "Bu itbāᶜ metbūᶜ üzerine fitne ve tābiᶜ üzerine mezellettir!" derdi hālbuki ᶜÖmer kendi nefsiyle hutbe okurdu ve vaᶜz dahi ederdi ve bunlardan imtināᶜ eylemezdi.

302 Buhārī, 9/63, no: 7148.

[واستأذن رجل عمر أن يعظ الناس إذا فرغ من صلاة الصبح فمنعه فقال أتمنعني من نصح الناس فقال أخشى أن تنتفخ حتى تبلغ الثريا إذ رأى فيه مخايل الرغبة في جاه الوعظ وقبول الخلق والقضاء والخلافة مما يحتاج الناس إليه في دينهم كالوعظ والتدريس والفتوى وفي كل واحد منهما فتنة ولذة فلا فرق بينهما فأما قول القائل نهيك عن ذلك يؤدي إلى اندراس العلم فهو غلط إذ نَهَى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن القضاء لم يؤد إلى تعطيل القضاء بل الرياسة وحبها يضطر الخلق إلى طلبها وكذلك حب الرياسة لا يترك العلوم تندرس بل لو حبس الخلق وقيدوا بالسلاسل والأغلال من طلب العلوم التي فيها القبول والرياسة لأفلتوا من الحبس وقطعوا السلاسل وطلبوها وقد وعد الله أن يؤيد هذا الدين بأقوام لا خلاق لهم فلا تشغل قلبك بأمر الناس فإن الله لا يضيعهم وانظر لنفسك ثم إني أقول مع هذا إذا كان في البلد جماعة يقومون بالوعظ مثلاً فليس في النهي عنه إلا امتناع بعضهم وإلا فليعلم أن كلهم لا يمتنعون ولا يتركون لذة الرياسة فإن لم يكن في البلد إلا واحد وكان وعظه نافعاً للناس من حيث حسن كلامه وحسن سمعته في الظاهر وتخييله إلى العوام أنه إنما يريد الله بوعظه وأنه تارك للدنيا ومعرض عنها فلا نمنعه منه ونقول له اشتغل وجاهد نفسك فإن قال لست أقدر على نفسي فنقول اشتغل وجاهد لأنا نعلم أنه لو ترك ذلك لهلك الناس كلهم إذ لا قائم به غيره ولو واظب وغرضه الجاه فهو الهالك وحده وسلامة دين الجميع أحب عندنا من سلامة دينه وحده فنجعله فداء للقوم ونقول لعل هذا هو الذي قال فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم أن الله يؤيد هذا الدين بأقوام لا خلاق لهم]

Ve zātın birisi beher gün sabāh namāzından fārig olduktan sonra nāsa vaᶜz etmek için Hazret-i ᶜÖmer'den istīzān ettikte ᶜÖmer onu menᶜ etti ve o dahi: "Sen beni nāsa nush etmekten menᶜ eder misin!" diye istiᶜcāb edince, ᶜÖmer ona demiş ki "Ben korkarım ki sen onunla şişip müntefih olursun tā ki Ülker'e dek bālig olursun!" Çünkü onda cāh-ı vaᶜz ve kabūl-i halkta onun mehāil-i ragbeti görmüştü. Ve kazā ve hilāfet ise onlar dahi dīnde ona ihtiyāc-ı nās olan mehāmm-ı ᶜizāmdandırlar ki vaᶜz ve tedrīs ve fetvā gibidirler ve onların her birinde fitne ve lezzet vardır, beynlerinde bir fark yoktur, artık ondan senin nehyin indirās-ı ᶜilme müᵓeyyiddir diyen ādemin sözü galattır, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz kazādan nehy edişi taᶜtīl-i kazāya müᵓeddī olmadı, belki riyāset ve hubbu talebine nās muztarrlardır ve kezālik hubb-ı

riyāset ᶜilmin indirāsına māniᶜdir, belki içinde riyāset ve kabūl olan ᶜulūmun talebinden halk habs olunup zencīr ile bağlı olurlarsa zencīrleri kırıp tutsaklıktan boşanırlar da onu taleb ederler hālbuki Allāhu taᶜālā hazretleri vaᶜd etmiş ki bu dīni hilāfı olmayan akvām ile teᵓyīd edesin, kendi kalbini nāsın emriyle müştagil etme, Allāhu taᶜālā onları zāyiᶜ etmez, hemān sen kendi nefsine nazar eyle. Hem dahi bununla berāber ben derim ki meselā beldede vaᶜza kıyām eden bir cemāᶜat olsa lā-mahāle nehyde ancak baᶜzılarının imtināᶜı var, yoksa maᶜlūmdur ki kāffesi ondan imtināᶜ etmezler ve cümlesi lezzet-i riyāseti terk etmezler. Ve beldede bir vāᶜizden gayrı kimse olmazsa ve zāhir devānın hüsn-i semt ve hüsn-i kelāmı haysiyyetle vaᶜzı nāsa nāfiᶜ olsa ve kendisi ᶜavāmma vaᶜzıyla ancak Allāhu taᶜālānın rızāsını istemekte olduğunu ve dünyāya tārik ve onda muᶜrız olduğunu tahyīl eyler ise biz onu ondan menᶜ etmeyiz ve ona vaᶜzdan vazgeç de iştigāl ve mücāhede eyle demeyiz, çünkü biliriz ki o vāᶜiz eger vaᶜzını terk etmiş olsa kāffe-i nās hālik olur, zīrā ki ondan gayrı onunla kıyām eden kimse yoktur. Ve kendisi garazı cāh olduğu hālde ona muvāzabet etmiş olsa hālik ancak kendisi yalnızdır ve cemīᶜin selāmet-i dīni yalnız bu ferdin selāmet-i dīninden bize daha ziyāde ehabbdır, o hālde onu kavme fedā kılıp deriz ki ola ki kendisidir o kimse ki şānında ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "Hakk subhānehu ve taᶜālā bu dīn-i mübīni halākı olmayan akvām ile teᵓyīd eder."

[فأما ما أحدثه الوعاظ في هذه الأعصار من الكلمات المزخرفة والألفاظ المسجعة المقرونة بالأشعار مما ليس فيه تعظيم لأمر الدين وتخويف المسلمين بل فيه الترجية والتجرئة على المعاصي بطيارات النكت فيجب إخلاء البلاد منهم فإنهم نواب الدجال وخلفاء الشيطان وإنما كلامنا في واعظ حسن الوعظ جميل الظاهر يبطن في نفسه حب القبول ولا يقصد غيره وفيما أوردناه في كتاب العلم من الوعيد الوارد في حق علماء السوء ما يبين لزوم الحذر من فتن العلم وغوائله] [199]

Ve ondan sonra bil ki vāᶜiz ancak o ādemdir ki āhirete tergīb eder ve şiddet ve kelāmıyla dünyāda tezhīd ettirir ki zāhir-i sīretiyle dahi nush u pend eder yaᶜnī kelām ve zāhir-i sīretiyle halkı aᶜmāl-i āhirete tergīb ve dünyādan tahzīr eyler, yoksa fī zamaninā hāzā vāᶜizlerin kelām-ı mü-

zahref ve elfaz-ı müseccaᶜadan ahdās ve eşᶜār ile mezc ettikleri akāvīlde emr-i dīnin taᶜzīmine ve müslimīnin tahvīfine bir şeyᵓ yoktur, belki onda terciye ve meᶜāsī üzerine tayārāt-ı nikāt ile halka bir tecriᵓe vardır, yaᶜnī vaᶜzları nāsa ᶜafv ü magfiret recālarıyla irtikāb-ı meᶜāsī için cesāret ve cürᵓet verir ve bu ise bilād-ı islāmiyyeyi ondan tahliye etmek vācib olur, zīrā ki onlar deccālin nāibleridir ve şeytānın hulefāsıdırlar, bizim sözümüz ancak vaᶜzı güzel ve zāhiri cemīl olan vāᶜizin hakkındadır ki hubb-ı kabūlü kendi bātınında saklayıp ketm eyler de dīgerini kasd etmez. Ve kitāb-ı ᶜilmde ᶜulemā-ı sūᵓ hakkında vārid olan vaᶜīdden zikr ü īrād ettiğimiz edillede ᶜilmin fiten ve gavāilinden hazerin lüzūmunu beyān edecek delīller vardır.

[ولهذا قال المسيح عليه السلام يا علماء السوء تصومون وتصلون وتتصدقون ولا تفعلون ما تأمرون وتدرسون ما لا تعملون فيا سوء ما تحكمون تتوبون بالقول والأماني وتعملون بالهوى وما يغني عنكم أن تنقوا جلودكم وقلوبكم دنسة بحق أقول لكم لا تكونوا كالمنخل يخرج منه الدقيق الطيب ويبقى فيه النخالة كذلك أنتم تخرجون الحكم من أفواهكم ويبقى الغل في صدوركم يا عبيد الدنيا كيف يدرك الآخرة من لا تنقضي من الدنيا شهوته ولا تنقطع منها رغبته بحق أقول لكم إن قلوبكم تبكي من أعمالكم جعلتم الدنيا تحت ألسنتكم والعمل تحت أقدامكم بحق أقول لكم أفسدتم آخرتكم بصلاح دنياكم فصلاح الدنيا أحب إليكم من صلاح الآخرة فأي ناس أخس منكم لو تعلمون ويلكم حتى متى تصفون الطريق للمدلجين وتقيمون في محلة المتجبرين كأنكم تدعون أهل الدنيا ليتركوها لكم مهلا مهلا ويلكم ماذا يغني عن البيت المظلم أن يوضع السراج فوق ظهره وجوفه وحش مظلم كذلك لا يغني عنكم أن يكون نور العلم بأفواهكم وأجوافكم منه وحشة معطلة يا عبيد الدنيا لا كعبيد أتقياء ولا كأحرار كرام توشك الدنيا أن تقلعكم عن أصولكم فتلقيكم على وجوهكم ثم تكبكم على مناخركم ثم تأخذ خطاياكم بنواصيكم ثم يدفعكم العلم من خلفكم ثم يسلمكم إلى الملك الديان حفاة عراة فرادى فيوقفكم على سوآتكم ثم يجزيكم بسوء أعمالكم وقد روى الحارث المحاسبي هذا الحديث في بعض كتبه ثم قال هؤلاء علماء السوء شياطين الإنس وفتنة على الناس رغبوا في عرض الدنيا ورفعتها وآثروها على الآخرة وأذلوا الدين للدنيا فهم في العاجل عار وشين وفي الآخرة هم الخاسرون]

Ve bunun için ʿĪsā ʿaleyhi's-selām demiş ki "Siz ey ʿulemā-ı sūʾ, oruç tutarsız ve namāz kılarsız ve tasadduk edersiz ve emr ettiğinizi işlemezsiz ve işlemediğinizi okutturup tedrīs edersiz, sizin bu hükmünüz ne çirkīn ve ne yaramaz bir hükmdür! Kavl ve ümniyye ile tevbe edersiz ve kendi hevānız ile ʿamel edersiz, kulūbunuz kirli olursa derinizin pāklığı size ne yarar! Bi-hakkın ben size derim ki siz kendiniz elek gibi olmayınız ki elek ondan güzel un ve dakīk çıkar da içinde kepek kalır, sizin dahi hükmü sizin ağzınızdan çıkarırsız velākin gıll u gışş ve çirki sīnenizde durup bākī kalır. Ey dünyā kulları, dünyādan şehveti münkaziye olmayan kimse āhirete nice vāsıl olabilir?" Yaʿnī dünyādan ragbeti kesilmeyen ādem āhiret saʿādetine nice ulaşabilir? "Bi-hakkın ben size derim ki sizin kulūbunuz tahkīkan sizin aʿmālinizden ağlar. Dünyāyı lisānınızın altında ve ʿameli ayaklarınızın altında kılmışsınız bi-hakkın ben size derim[303] ki siz salāh-ı dünyānız sebebi ile āhiretinizi bozup ifsād etmişsiniz ki dünyānın salāhı āhiretin ıslāhından size daha ziyāde sevgilidir. Bilmiş olsanız ki hangi nāstır sizden ahass yaʿnī sizden ziyāde hakīr ve hasīs kimse yoktur bilmiş olsanız, size yazıklar olsun! Yola sālik olup rehrevānlara siz ne vakte kadar siz yolu vasf edeceksiz, hālbuki siz yola sülūk etmeyip mütehayyir olanların mahallesinde mukīm ve sākin durursunuz, sanki dünyāyı size terk etmek için ehl-i dünyāyı daʿvet eylersiniz yavaş yavaş, size yazıklar olsun! Karanlı hānenin damı üzerinde konulan çerāg, hānenin içi karanlı ve mūhiş olur ise çerāg o hāneye ne yarar, işte siz dahi böylece olarak derūnunuz ondan boş ve mūhiş ve muʿattal olduğu hālde ağzınızdan zuhūr eden nūr-ı ʿilm size ne yaramış olur! Ey dünyā kulları, siz ne ʿabīd-i etkıyā gibisiz ve ne ahrār-ı kirām gibisiz, dünyā yaklaşırk i sizi kökünüzden koparıp yüzünüz üzerine sizi ilkā ede sonra sizi burnunuz üzerine yere kapatıp sürükleyecektir ki sizin günāhlarınız sizin nevāsīnizden tutup çeker ve ardınızdan dahi ʿilm-i şerīf sizi iteler sonra sizi Melik-i Deyyān'a çıplak ve yalın ayak fürādā olarak teslīm eder ve o dahi sizi sevʾāt ve zünūb ve

303 [Daha önce de belirttik, metin boyunca "derim" olunan fiil yazma boyunca Azerī ağzı ile "diyerim" ya da "diyerem" şeklindedir, okuyuşu umumiyetle standartlaştırıp "derim" okuduk.]

cināyet ve cünha ve ʿuyūbunuza vākıf ve āgāh edip sizi aʿmāl-i seyyiʾenizle mücāzāt eder." Ve Hāris el-Muhāsibī ʿaleyhi'r-rahme işbu hadīs-i şerīfi onun baʿzı kütübünde zikr ü īrād ettikten sonra demiş ki "İşbu ʿulemā-ı sūʾ insin şeyātīni ve nāsın fitnesidir, dünyānın ʿaraz ve rifʿatlerinde halkı tergīb edip onu āhiret üzerine īsār ve tercīh ettiler ve dünyā için dīni zelīl eylediler, artık onlar ʿācilde yaʿnī dār-ı dünyāda ʿār ve şeyn ve çirkīndirler ve āhirette dahi ziyānkārlardır." [200]

[فإن قلت فهذه الآفات ظاهرة ولكن ورد في العلم والوعظ رغائب كثيرة حتى قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "لَأَنْ يَهْدِيَ اللهُ بِكَ رَجُلًا خَيْرٌ لَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا" وقال صلى الله عليه وسلم "أَيَّمَا دَاعٍ دَعَا إِلَى هُدًى وَاتُّبِعَ عَلَيْهِ كَانَ لَهُ أَجْرُهُ وَأَجْرُ مَنِ اتَّبَعَهُ" إلى غير ذلك من فضائل العلم فينبغي أن يقال للعالم اشتغل بالعلم واترك مراءاة الخلق كما يقال لمن خالجه الرياء في الصلاة لا تترك العمل ولكن أتمم العمل وجاهد نفسك فاعلم أن فضل العلم كبير وخطره عظيم كفضل الخلافة والإمارة ولا نقول لأحد من عباد الله اترك العلم إذ ليس في نفس العلم آفة وإنما الآفة في إظهاره بالتصدي للوعظ والتدريس ورواية الحديث ولا نقول له أيضاً اتركه ما دام يجد في نفسه باعثاً دينياً ممزوجاً بباعث الرياء أما إذا لم يحركه إلا الرياء فترك الإظهار أنفع له وأسلم وكذلك نوافل الصلوات إذا تجرد فيها باعث الرياء وجب تركها أما إذا خطر له وساوس الرياء في أثناء الصلاة وهو لها كاره فلا يترك الصلاة لأن آفة الرياء في العبادات ضعيفة وإنما تعظم في الولايات وفي التصدي للمناصب الكبيرة في العلم وبالجملة فالمراتب ثلاث الأولى الولايات والآفات فيها عظيمة وقد تركها جماعة من السلف خوفاً من الآفة]

Ve eger āfāt-ı zāhiredirler velākin ʿilm ve vaʿzda regāib-i kesīre vārid olmuş hattāʿ aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَأَنْ يَهْدِيَ اللهُ بِكَ رَجُلًا خَيْرٌ لَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا"[304] Yaʿnī "Seninle Hakk subhānehu ve taʿālā bir kimseyi hidāyet etse sana dünyā ve mā-fīhādan yeğdir." Ve dahi buyurmuş ki "أَيَّمَا دَاعٍ دَعَا إِلَى هُدًى وَاتُّبِعَ عَلَيْهِ كَانَ لَهُ أَجْرُهُ وَأَجْرُ مَنِ اتَّبَعَهُ"[305] Yaʿnī "Hangi bir dāʿī ki hidāyete daʿvet etti ve onun üzerine bir müttebiʿ olup mühtedī olduysa o kimseye hem o daʿvet

304 Bkz. Buhārī, 4/60, no: 3009.
305 Muslim, ilm 6; 4/2060, no: 2674.

ve irşādın ecri olur ve hem dahi ona tebeᶜiyyet etmiş olan ādemin ecri gibi bir ecr hāsıl olur." Ve sāᵓir bu gibi ahbār ile fazl-ı ᶜamelden vārid olan nusūs ve edille fehvāsı. Kaldı ki ᶜālime dahi sen ᶜilm ile müştagil ol ve halkın mürāᵓātını terk eyle denilmek gerektir, nitekim namāzda iken ᶜārız-ı riyā kalbine muhtelic olan musallīye sen ᶜameli terk etme velākin ᶜameli itmām edip nefsine mücāhede eyle denilir der isen, bunu dahi şöylece bil ki ᶜilmin fazlı büyüktür ve hatarı dahi ᶜazīmdir ki fazl-ı hilāfet ü imāret gibidir.Ve ᶜibādullāhtan bir kimseye biz sen ᶜilmi terk eyle diye emr etmeyiz, çünkü ᶜilmin nefsinde bir āfet yoktur, āfet ancak ᶜilmin izhārındadır ki vaᶜz ve tedrīs ve rivāyet-i hadīse tasaddī etmekle izhārına olan mübāşereti gibi. Ve onu dahi terk eyle diye emr etmeyiz mādām ki nefsinde bāᶜis-i riyā ile bir bāᶜis-i dīnī bulur, ammā eger onu tahrīk eden ancak riyā olursa o hālde izhārın terki ona daha ziyāde enfaᶜ ve eşlemdir. Ve nāfile ve tatavvuᶜ namāzları kılmak dahi böylecedir ki onlarda bāᶜis-i riyā mütecerrid olursa o dahi terki efdaldir belki vācibdir, ammā namāz esnāsında vesāvis-i riyā eger hātırına hutūr eder de kendisi onlara kārih olup onlardan hoşlanmazsa namāzı terk etmez, çünkü ᶜibādātta riyānın āfeti zaᶜīftir, riyā ancak vilāyātta ᶜazīm olur ve kezālik menāsıb-ı kibār-ı ᶜilmiyyede olur. Ve bi'l-cümle zābıta odur ki onun merātibi üçtür: Birincisi vilāyāttır ve onda olan āfāt ᶜazīmdirler ve āfetten havf ile selef-i sālihinden vilāyātı terk etmişlerdir.

[الثانية الصوم الصلاة والحج والغزو وقد تعرض لها أقوياء السلف وضعفاؤهم ولم يؤثر عنهم الترك لخوف الآفة وذلك لضعف الآفات الداخلة فيها والقدرة على نفيها مع إتمام العمل لله بأدنى قوة]

Ve ikinci mertebesi oruç tutmak ve namāz kılmak ve hacc etmek ve gazā eylemek ᶜibādātıdır. Ve bu ᶜibādāta selef-i sālihīnin akviyā ve zuᶜafāsı müteᶜarrız olmuşlar; āfetin havfından onu terk ettikleri meᵓsūr ve menkūl olmamıştır ve o dahi onda olan āfātın zaᶜflarındandır ki ednā bir kuvvet ile itmām-ı ᶜamel ile maᶜan nefyine kudret-yāb olurlardı.

[الثالثة وهي متوسطة بين الرتبتين وهو التصدي لمنصب الوعظ والفتوى والرواية والتدريس والآفات فيها أقل مما في الولايات وأكثر مما في الصلاة فالصلاة ينبغي

أن لا يتركها الضعيف والقوي ولكن يدفع خاطر الرياء والولايات ينبغي أن يتركها الضعفاء رأساً دون الأقوياء ومناصب العلم بينهما ومن جرب آفات منصب العلم علم أنه بالولاة أشبه وأن الحذر منه في حق الضعيف أسلم والله أعلم]

Ve üçüncü mertebesi şol iki rütbenin beyninde olan orta mertebedir ki mertebe-i mütevassıtadır ki vaᶜz ve fetvā ve rivāyet ve tedrīs mansıblarına olan tasaddī ve teᶜātīdir. Ve onda olan āfāt vilāyātta olan āfāttan dūn ve namāz kılmakta olan āfāttan efzūndur ve bināen ᶜalā-zālik nāfile namāz kılmaklığı zaᶜīf ve kavī terk etmemek gerektir, ancak hātır-ı riyāyı ona defᶜ etmek lāzımdır ve vilāyātı zümre-i zuᶜafā reᵓsen terk etmek gerektir ki akviyā onu terk etmeyeler. Ve ᶜilmin menāsıbları ise ki bunların mā-beynleridir, kim ki mansıb-ı ᶜamelin āfātını tecribe etmiş ise bilmiş ki mansıb-ı vülātā daha ziyāde eşbehtir ve ondan hazer etmek zuᶜafā hakkında daha ziyāde eşlemdir, vallāhu taᶜālā aᶜlemu.

[وههنا رتبة رابعة وهي جمع المال وأخذه للتفرقة على المستحقين فإن في الإنفاق وإظهار السخاء استجلاباً للثناء وفي إدخال السرور على قلوب الناس لذة للنفس والآفات فيها أيضاً كثيرة ولذلك سئل الحسن عن رجل طلب القوت ثم أمسك وآخر طلب فوق قوته ثم تصدق به فقال القاعد أفضل لما يعرفون من قلة السلامة في الدنيا وأن من الزهد تركها قربة إلى الله تعالى وقال أبو الدرداء ما يسرني أنني أقمت على درج مسجد دمشق أصيب كل يوم خمسين ديناراً أتصدق بها أما إني لا أحرم البيع والشراء ولكني أريد أن أكون من الذين لا تلهيهم تجارة ولا بيع عن ذكر الله وقد اختلف العلماء فقال قوم إذا طلب الدنيا من الحلال وسلم منها وتصدق بها فهو أفضل من أن يشتغل بالعبادات والنوافل وقال قوم الجلوس في دوام ذكر الله أفضل والأخذ والإعطاء يشغل عن الله [201] وقد قال المسيح عليه السلام يا طالب الدنيا ليبر بها تركك لها أبر وقال أقل ما فيه أن يشغله إصلاحه عن ذكر الله وذكر الله أكبر وأفضل وهذا فيمن سلم من الآفات فأما من يتعرض لآفة الرياء فتركه لها أبر والاشتغال بالذكر لا خلاف في أنه أفضل وبالجملة ما يتعلق بالخلق وللنفس فيه لذة فهو مثار الآفات والأحب أن يعمل ويدفع الآفات فإن عجز فلينظر وليجتهد وليستفت قلبه وليزن ما فيه من الخير بما فيه من الشر وليفعل ما يدل عليه نور العلم دون ما يميل إليه الطبع وبالجملة ما يجده أخف على قلبه فهو في الأكثر أضر عليه لأن النفس لا تشير إلا بالشر وقلما تستلذ الخير وتميل إليه وإن

كان لا يبعد ذلك أيضاً في بعض الأحوال وهذه أمور لا يمكن الحكم على تفاصيلها بنفي وإثبات فهو موكول إلى اجتهاد القلب لينظر فيه لدينه ويدع ما يريبه إلى مالا يريبه ثم قد يقع مما ذكرناه غرور للجاهل فيمسك المال ولا ينفقه خيفة من الآفة وهو عين البخل ولا خلاف في أن تفرقة المال في المباحات فضلاً عن الصدقات أفضل من إمساكه وإنما الخلاف فيمن يحتاج إلى الكسب أن الأفضل الكسب والإنفاق أو التجرد للذكر وذلك لما في الكسب من الآفات فأما المال الحاصل من الحلال فتفرقته أفضل من إمساكه بكل حال]

Ve burada bir dördüncü rütbe vardır ki müstehakklarına sarf ve infāk eylemek üzere mālın cemᶜ ve ahzı mertebesidir, zīrā ki infāk ve izhār sehāvette senāya bir isticlāb vardır ve kulūb-i nāsa sürūrun idhālinde dahi nefse bir lezzet vardır. Ve bunda olan āfāt dahi pek çoktur ve onun için Hasen-i Basrī ᶜaleyhi'r-rahmeden suᵓāl vākiᶜ oldukta ki "Bir ādem kūtu taleb ve fazladan imsāk etse ve dīgeri kūtundan ziyāde fazlayı taleb edip de o ziyāde ile tasadduk etse hangisinin fiᶜli efdaldir?" diye istifsār vākiᶜ oldukta, "Kāᶜid daha ziyāde efdaldir" demiş yaᶜnī kūtundan ziyādeyi kazanmaktan el çekip imsāk eden ādem efdaldir demiş, çünkü dünyādan selāmet az olduğunu bildiğinden kāᶜidi tafdīl etmiştir. Ve dünyānın terki zühddendir yaᶜnī Allāhu taᶜālāya kurbe ve ᶜibādāt olmak üzere dünyāyı terk etmek zühddür ki o hālde zikrullāh için kalbi āmāde kalır. Ebu'd-Derdā demiş ki "Günde bana elli ᶜaded altın isābet edip de o altınları Dımaşk-ı Şām Mescid'i merdiveninde durup fī-sebīlillāh fukarāya tasadduk etsem o hāl beni mesrūr etmez" yaᶜnī bu kadarca kesb ve tasaddukla sevinmem demektir "ki ben onu sevmediğim ᶜilleti beyᶜ ve şirāyı tahrīm ettiğimden değildir, ben beyᶜ ve şirāyı tahrīm etmem velākin onları Allāhu taᶜālānın zikrinden beyᶜ ve ticāret meşgūl etmeyen ricālden olmak isterim." Ve burada ᶜulemā ihtilāf etmişler ki bir kavm demiş ki "Eger dünyāyı helālden taleb edip āfātından sālim ve onunla mütesaddık olduysa helālden ziyāde-i kesbi ile tasadduku onun terk-i kesb ü tasaddukundan efdaldir" yaᶜnī nevāfil-i tāᶜāt u ᶜibādāt ile iştigālinden efdaldir. Ve dīger kavm demiş ki "Zikrullāhın devāmında oturmak kesb-i zāid ile olan iştigālinden efdaldir, zīrā dād u sited Allāhu taᶜālānın zikrinden meşgūl eder." Ve Allāhu taᶜālānın zikriyle iştigāl

etmek her bir tāᶜat ve ᶜibādetten efdaldir ki Īsā ᶜaleyhi's-selām demiş ki "Onunla birr ve ihsān etmek üzere sen ey dünyā tālibi, dünyāya senin terkin daha ziyāde birr ve ihsāndır." Ve dahi demiş ki "Onda olan ziyānın en ziyāde ekalli Allāhu taᶜālānın zikrinden onun ıslāhına olan iştigālidir; zikrullāh sadaka ve ihsān etmek ᶜibādetinden ekber ve efdaldir." Ve bu hükm dahi āfāt-ı kesbden sālim olan ādemin şānındadır ve dahi āfāt-ı riyādan vāreste ve sālim olan kimsenin hakkındadır. Ve o ki onu helālden kesb edip velākin infākta āfet-i riyādan sālim olmaz veyāhūd āfāt-ı riyāya sadakasıyla müteᶜarrız olur, onun terk-i kesb ü tasadduku ona daha ziyāde ebterdir ve zikrullāh ile olan iştigāli ondan daha ziyāde efdal olduğuna ihtilāf yoktur. Ve bi'l-cümle beyānı odur ki her ne ki halka müteᶜallik olup onda nefs için lezzet vardır, o şeyᵓ mesār-ı āfāttır ve ehabbı odur ki onunla ᶜamel edip āfātını defᶜ ede ve eger āfātı defᶜinden ᶜāciz kalırsa o hālde o ᶜamele nazar edip ictihād ede ve kalbinden dahi istiftā eyleye ve kalbindeki hayr ile ondaki şerri vezn edip nūr-ı ᶜilm ona delālet ettiği nesneyi işleye ki tabᶜı ona meyl ettiği nesneyi terk ede, onu işlemeye ve bi'l-cümle onu ehaff ve kalbine ehven gördüğü şeyᵓ fi'l-agleb ona daha ziyāde zararlı olur, çünkü nefs dāimā ancak şerr ile işāret eder. Az şeyde hayr ile müsteliz olur da ona meyl ede yaᶜnī hayr ile mültezz olduğu pek çok az ve nādirdir ki fi'l-ekser şerr ile mültezz olup ve şerre delālet ve daᶜvet eder, cihet-i hayra meyl ve delālet etmez velev ki darra baᶜzı ahvālde meyl ve delāleti baᶜīd değildir. Bunlar birtakım umūrdurlar ki selb ve īcāb ile onların tefāsīline hükm etmek mümkin olmaz, ancak kalbin ictihādına mevkūldürler ki onlara dīni için nazar edip onu reyb eden nesneyi onu reyb etmeyene terk ede yaᶜnī reyb veren nesneyi işlemeye, ancak reyb ve şübhesi olmayan nesneye teᶜātī ede velākin bu zikr ettiğimiz şeyde baᶜzen cāhile gurūr dahi vākiᶜ olur ki āfet-i riyādan havf ile mālı tutup infāk etmez hālbuki onun şol imsāki ᶜayn-ı buhldür. Mālın mübāhāta tefrika ve infākı imsākinden efdal olduğuna hīçbir hilāf yoktur yaᶜnī mübāh şeylerde sarfı kenzinden hayrlı olduğuna ihtilāf yoktur, nerede kalır ki fī-sebīlillāh sadakātta sarfı ki bi-tarīki'l-evlā efdaldir. Bu ihtilāf ancak kesbe muhtāc olan mütesaddıkın şānındadır ki efdali terk-i kesb ve tasadduk ile zikre tecerrüd müdür

yoksa kesb ile iştigāl ve fazlasıyla tasadduk ve ihsān ediş midir. Ve menşeᵓ-i ihtilāf ancak kesb-i māldа olan āfāt ile maᶜan infākında olan mülāhazāt-ı riyādır, yoksa mahz helālden hāsıl olan mālın fī-sebīlillāh fukarā ve muhtācīne tefrika ve infākı ᶜalā-külli hāl imsāk ve kenz ve iddihārından efdaldir ki bu hālde hīçbir ihtilāf yoktur.

[فإن قلت فبأي علامة تعرف العالم والواعظ أنه صادق مخلص في وعظه غير مريد رياء الناس فاعلم أن لذلك علامات إحداها أنه لو ظهر من هو أحسن منه وعظاً أو أغزر منه علماً والناس له أشد قبولاً فرح به ولم يحسده نعم لا بأس بالغبطة وهو أن يتمنى لنفسه مثل علمه والأخرى أن الأكابر [202] إذا حضروا مجلسه لم يتغير كلامه بل بقي كما كان عليه فينظر إلى الخلق بعين واحدة والأخرى أن لا يحب اتباع الناس له في الطريق والمشي خلفه في الأسواق ولذلك علامات كثيرة يطول إحصاؤها وقد روي عن سعيد بن أبي مروان قال كنت جالساً إلى جنب الحسن إذ دخل علينا الحجاج من بعض أبواب المسجد ومعه الحرس وهو على برذون أصفر فدخل المسجد على برذونه فجعل يلتفت في المسجد فلم يرى حلقة أحفل من خلقه الحسن فتوجه نحوها حتى بلغ قريباً منها ثم ثنى وركه فنزل ومشى نحو الحسن فلما رآه الحسن متوجهاً إليه تجافى له عن ناحية مجلسه قال سعيد وتجافيت له أيضاً عن ناحية مجلسي حتى صار بيني وبين الحسن فرجة ومجلس للحجاج فجاء الحجاج حتى جلس بيني وبينه والحسن يتكلم بكلام له يتكلم به في كل يوم فما قطع الحسن كلامه قال سعيد فقلت في نفسي لأبلون الحسن اليوم ولأنظرن هل يحمل الحسن جلوس الحجاج إليه أن يزيد في كلامه يتقرب إليه أو يحمل الحسن هيبة الحجاج أن ينقص من كلامه فتكلم الحسن كلاماً واحداً نحواً مما كان يتكلم به في كل يوم حتى انتهى إلى آخر كلامه فلما فرغ الحسن من كلامه وهو غير مكترث به رفع الحجاج يده فضرب بها على منكب الحسن ثم قال صدق الشيخ وبر فعليكم بهذه المجالس وأشباهها فاتخذوها حلقاً وعادة فإنه بلغني عن رسول الله صلى الله عليه وسلم "إِنَّ مَجَالِسَ الذِّكْرِ رِيَاضُ الْجَنَّةِ" ولولا ما حملناه من أمر الناس ما غلبتمونا على هذه المجالس لمعرفتنا بفضلها قال ثم افتر الحجاج فتكلم حتى عجب الحسن ومن حضر من بلاغته فلما فرغ طفق فقام فجاء رجل من أهل الشام إلى مجلس الحسن حين قام الحجاج فقال عباد الله المسلمين ألا تعجبون أني رجل شيخ كبير وأني أغزو فأكلف فرساً وبغلاً وأكلف فسطاطاً وأن لي ثلثمائة درهم من العطاء وأن لي سبع بنات من العيال فشكا من حاله حتى رق الحسن له

وأصحابه والحسن مكب فلما فرغ الرجل من كلامه رفع الحسن رأسه فقال ما لهم قاتلهم الله اتخذوا عباد الله خولاً ومال الله دولاً وقتلوا الناس على الدينار والدرهم فإذا غزا عدو الله غزا في الفساطيط الهبابة وعلى البغال السباقة وإذا أغزى أخاه أغزاه طاوياً راجلا فما فتر الحسن حتى ذكرهم بأقبح العيب وأشده فقام رجل من أهل الشام كان جالساً إلى الحسن فسعى به إلى الحجاج وحكى له كلامه فلم يلبث الحسن أن أتته رسل الحجاج فقالوا أجب الأمير فقام الحسن وأشفقنا عليه من شدة كلامه الذي تكلم به فلم يلبث الحسن أن رجع إلى مجلسه وهو يتبسم وقلما رأيته فاغراً فاه يضحك إنما كان يتبسم فأقبل حتى قعد في مجلسه فعظم الأمانة وقال إنما تجالسون بالأمانة كأنكم تظنون أن الخيانة ليست إلا في الدينار والدرهم إن الخيانة أشد الخيانة أن يجالسنا الرجل فنطمئن إلى جانبه ثم ينطلق فيسعى بنا إلى شرارة من نار إني أتيت هذا الرجل فقال أقصر عليك من لسانك وقولك "إذا غزا عدو الله غزا كذا وكذا وإذا أغزى أخاه أغزاه كذا" لا أبالك تحرض علينا الناس أما إنا على ذلك لانتهم نصيحتك فأقصر عليك من لسانك قال فدفعه الله عني وركب الحسن حماراً يريد المنزل فبينما هو يسير إذا التفت فرأى قوماً يتبعونه فوقف فقال هل لكم من حاجة أو تسألون عن شيء وإلا فارجعوا فما يبقى هذا من قلب العبد فبهذه العلامات وأمثالها تتبين سريرة الباطن ومهما رأيت العلماء يتغايرون ويتحاسدون ولا يتوانسون ولا يتعاونون فاعلم أنهم قد اشتروا الحياة الدنيا بالآخرة فهم الخاسرون اللهم ارحمنا بلطفك يا أرحم الراحمين]

Ve eger hangi ʿalāmet ile ʿālim ve vāʿizi vaʿzında sādık ve muhlis olduğunu ve mürīd-i riyā olmadığını bilirsin der isen onu dahi şöylece bil ki onun çok ʿalāmetleri vardır ki birincisi odur ki eger ondan ziyāde olarak vaʿzı güzel ve ʿilmi ekser ve nāsın kabūlü ona eşedd bir ʿālim-i zāhir olursa onunla şād ve mesrūr olur da onda kıskanmaya; evet, gıbtada bir beʾs yoktur ki kendi nefsi için onun ʿilmi gibi bir ʿilmi temennī eyleye. Ve dīger ʿalāmet odur ki eger kendi meclisine ümerā ve ekābir hāzır olurlarsa onun kelāmı mütegayyir olmaz da ancak kemā-kān kelāmı üzerine bākī kalıp halkın kāffesine ʿayn-ı vāhide ile baka. Ve dīger ʿalāmeti odur ki yolda giderken ona nāsın ittibāʿını ve esvākta ardı sonra yürümelerini sevmeye. Mā-hasal çok ʿalāmātı vardır ki cemʿ ve ihsāsı uzun olur. Saʿīd b. Ebī Mervān üzerine mervī olup demiş ki "Bir gün ben mescid içinde Hasenü'l-Basrī halkasında ve yanında otururken

nāgehān Haccāc gelip mescidin bir kapısından içeriye sarı bir beygire süvār olduğu hālde girmiş yaᶜnī esbe süvār olarak mescide dāhil olmuş ve mescide bakıp iltifāt etmeğe başlayınca Hasen-i Basrī'nin halkasından ziyāde cemᶜiyyeti çok bir meclis görmediğinden Hasen'in halkasına müteveccih olup geldi tā ki halkadan yaklaştı sonra ayağını devirip esbinden indi ve Hasen'e doğru yürüyüp geldi. Hasen onu görünce bir tarafa çekilip ona yer hāzırladı, ben dahi beri tarafa çekilip onun yerini genişlettirdim, o dahi gelip benimle Hasen beyninde olan yerde oturdu ve Hasen ise kelāmında olup ki muᶜtādı olan kelāmdan çıkmayıp beher gün nice tekellüm ederdi o kelāmı değiştirmedi de kesmedi. Ben dahi kendi nefsimde dedim ki ben bu gün Hasen'i tecribe edip bakacağım ki Haccāc'ın cülūsu onu ona takrīb edecek bir kelāmı vaᶜzında ziyāde etmeğe haml eder mi ve Haccāc'ın mehābeti onun kelāmından bir nesneyi tenkīs etmeğe onu haml eyler mi? Hasen ise ᶜādet ve meᵓlūfu üzere beher gün söylediği kelām ile bir kelām-ı vāhidle tekellüm edip aslā ve katᶜā ondan bir şeyᵓ tagyīr etmedi tā ki kelāmı āhirine kāᶜide-i cāriyesi mūcebince varıp müntehī oldu ve Haccāc'a mübālāt etmeksizin kelāmından fārig olunca Haccāc elini kaldırıp Hasen'in menkibi üzerine koyup dedi ki "Şeyh vaᶜzında sıdk ve ihsān etti yaᶜnī gerçek ve doğru hālisan ve sādıkan vaᶜz etmiş ve vaᶜzıyla hayr ve ihsān eylemiştir. Siz dahi bu mecālis ile eşbāhına mülāzemet ve devām ediniz de onu huluk ve hūy ve ᶜādet ittihāz ediniz, zīrā ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimizin üzerine rivāyeten bana bālig olmuş ki efendimiz buyurmuş ki [306]"إِنَّ مَجَالِسَ الذِّكْرِ رِيَاضُ الْجَنَّةِ" Yaᶜnī "Tahkīkan zikrin mecālisi cennetin riyāzıdır." Biz nāsın emrinden haml ettiğimiz umūr-ı [203] ᶜāmmenin meşgūliyyeti olmamış olaydı bu mecālise siz bizi galebe etmezdiniz, çünkü biz onun fazlını biliriz ve fazlını bildiğimizden elbette biz ona müsābakat edip galebe ederdik." Ondan sonra Haccāc

306 "Cennet bahçelerine uğradığınızda oradan yararlanın. Cennet bahçeleri nedir ey Allah'ın Resūlü diye sordular. Zikir halkasıdır dedi." *Musnedu* Ahmed, 19/498; *Sunenu*'t-Tirmizī, 5/412; *Musnedu*'l-Bezzār, 13/119; *Hilyetu'l-Evliyā*, 6/268; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 2/66; İbn Hacer, *Fethu'l-Bārī*, 11/210; *Feyzu'l-Kadīr*, 1/442. Bazı farklılıklarla.

ağzını açıp tekellüm etti tā ki Hasen ve hāzır-ı bezmi onun belāgatinden taᶜaccüb ettiler ve çün kelāmından fārig oldu kıyāma müsāraᶜatle kalkıp gitti. Sonra Şām ahālīsinden bir zāt, Hasen'in meclisine gelip Haccāc'ın hīn-i kıyāmında dedi ki "Ey müslim olan ᶜibādullāh, siz taᶜaccüb etmez misiniz ben bir şeyh-i kebīr ādemim yaᶜnī müsinn ve ihtiyār ādemim ve gazāya giderim ve bir esb ve bir ester ve bir hayme ile mükellef olurum ve benim maktūᶜum ise senevī üç yüz dirhem ᶜatādır ve ᶜayālden dahi yedi ᶜaded kızım vardır!" Ve'l-hāsıl hālinden o mertebe şikāyet etti ki tā ki Hasen ve ashābı ona acıdılar da rikkat-i kalbleri hāsıl oldu ve Hasen ise nakl ederken ser-fürū durdu tā ki sözünden fārig oldu sonra başını kaldırıp dedi ki "Ne hakkları vardır, Allāhu taᶜālā onları katl eyleye! ᶜİbādullāhı hadem ve haşem ittihāz ettiler ve Allāh'ın mālını kendilerine devl ettiler, dīnār ve dirhemin üzerine halkı öldürüp helāk ettiler, ᶜadüvvullāh kendisi gazā ederse meserretli kebīr çadırlarla ve rehvān esterlerle gazā eder ve dīn karındaşlarını gazāya gönderse aç ve muhtāc ve piyāde sevk ve irsāl edere!" Ve'l-hāsıl onları akbeh-i ᶜayb ve eşeddi ile zikr edinceye dek fütūr etmedi. Ve o hālde cemᶜiyyetinden bir Şāmlı kalkıp Haccāc yanına gitti ve mā-cerāyı ona nakl edip Hasen'in kelāmını ona hikāye ve çuğulculuk etti, der-ᶜakab Haccāc'ın rüsül ve mübāşirleri Hasen'e gelip emīrin daᶜvetine icābet eyle diye huzūr-ı emīre ᶜazīmetini emr ve teklīf ettiler, o dahi kalkıp gitti. Ve emīrin hakkında söylediği kelāmın şiddetinden üzerine korktuk. Hasen ise çok durmayıp serīᶜan meclisine mütebessim olarak ᶜavdet edip geldi ve ben az görmüştüm ki Hasen gülmeğe ağzını açmıştır, onun hūyu ancak tebessüm idi. Mā-hasal gelip yerine oturunca emāneti taᶜzīm edip dedi ki "Siz ancak emānetle mücālese edersiz, sanki siz zann edersiz ki hıyānet ancak dīnār ve dirhemdedir hālbuki hıyānetin eşeddi o hıyānettir ki ādem bizimle hem-nişīn olup ona emniyyet ederiz sonra kendisi gidip āteşten şerāre olan bizim hakkımızda saᶜy edip çuğulculuk eder. Ben bu ādeme geldim yaᶜnī Haccāc'a varıp görüştüm ve bana dilin kısa tut, kavl ve lisānından kasr eyle, benim hakkımda "إذا غزا عدو الله غزا كذا وكذا وإذا أغزى أخاه أغزاه كذا" dersin. Sen ey bī-peder, bizim üzerimize nāsı tahrīz eder misin? Ben isem onun üzerine nasīhatını ithām etmem lākin sen

dahi lisānından kasr edip bize dilini uzatma!" dedi ve Hakk subhānehu ve taᶜālā onun şerrini üzerimden defᶜ etti, baᶜdehu Hasen hānesine gitmek üzere bir merkebe binip savuştu ve yolda giderken etrāfına iltifāt edip baktı ki bir kavm ona tebeᶜiyyet edip ardı sonra yürürler, derhāl yerinde durup onlara dedi ki "Siz benimle bir işiniz ve hācetiniz var mıdır yoksa bir şeyᵓ üzerine mi suᵓāl edeceksiz? Eger bir hācet ve suᵓāliniz yok ise dönüp gidiniz yaᶜnī rücūᶜ ediniz, bana tebeᶜiyyet etmeyiniz; bu ᶜabdin kalbinden ne bākī eder!" Kaldı ki işbu ᶜalāmāt ile ve emsāli olan delālāt ile serīre-i bātıneye nümāyān olur. Kaçan ki sen ᶜulemāyı mugāyerelenip muhāsede ettiklerini ve birbirleriyle tevānus ve teᶜāvun etmediklerini görürsün. Bil ki onlar hayāt-ı dünyāyı āhiretle satın almışlar, ziyānkārān onlardır. Sen ey erhamu'r-rāhimīn, bizim ilāhımız, sen kendi lutfun ile cümlemize merhamet eyle.

Beyānu Mā-Yasıhhu Min Neşāti'l-ᶜAbdi Li'l-ᶜİbādeti Bi-Sebebi'r-Ruᵓyeti'l-Halki ve Mā lā Yasıhhu

[بيان ما يصح من نشاط العبد للعبادة بسبب رؤية الخلق وما لا يصح]

[اعلم أن الرجل قد يبيت مع القوم في موضع فيقومون للتهجد أو يقوم بعضهم فيصلون الليل كله أو بعضه وهو ممن يقوم في بيته ساعة قريبة فإذا رآهم انبعث نشاطه للموافقة حتى يزيد على ما كان يعتاده أو يصلي مع أنه كان لا يعتاد الصلاة بالليل أصلاً وكذلك قد يقع في موضع يصوم فيه أهل الموضع فينبعث له نشاط في الصوم ولولاهم لما انبعث هذا النشاط فهذا ربما يظن أنه رياء وأن الواجب ترك الموافقة وليس كذلك على الإطلاق بل له تفصيل لأن كل مؤمن راغب في عبادة الله تعالى وفي قيام الليل وصيام النهار ولكن قد تعوقه العوائق ويمنعه الاشتغال ويغلبه التمكن من الشهوات أو تستهويه الغفلة فربما تكون مشاهدة الغير سبب زوال الغفلة أو تندفع العوائق والأشغال في بعض المواضع فينبعث له النشاط فقد يكون الرجل في منزله فتقطعه الأسباب عن التهجد مثل تمكنه من النوم على فراش وثير أو تمكنه من التمتع بزوجته أو المحادثة مع أهله وأقاربه أو الاشتغال بأولاده أو مطالعة حساب له مع معامليه فإذا وقع في منزل غريب اندفعت عنه هذه الشواغل التي تفتد رغبته عن الخير وحصلت له أسباب باعثة على الخير كمشاهدته إياهم وقد أقبلوا على الله وأعرضوا عن الدنيا فإنه ينظر إليهم فينافسهم ويشق عليه أن يسبقوه بطاعة

الله فتتحرك داعيته للدين لا للرياء أو ربما يفارقه النوم لاستنكاره الموضع أو سبب آخر فيغتنم زوال النوم وفي منزله ربما يغلبه النوم وربما ينضاف إليه أنه في منزله على الدوام والنفس لا تسمح بالتهجد دائماً وتسمح بالتهجد وقتاً قليلاً فيكون ذلك سبب هذا النشاط مع اندفاع سائر العوائق وقد يعسر عليه الصوم في منزله ومعه أطايب الأطعمة ويشق عليه الصبر عنها فإذا أعوزته تلك الأطعمة لم يشق عليه فتنبعث داعية الدين للصوم فإن الشهوات الحاضرة عوائق ودوافع تغلب باعث الدين فإذا سلم منها قوي الباعث]

Ve rüʾyet-i halkın sebebi ile ʿibādete ʿabdin neşātından sahīh olup olmayan neşātın hükmü beyān ve bahsi ise o dahi bu mebhastır. Şöylece bil ki baʿzen ādem bir kavm ile maʿan bir yerde beytūtiyyet eder de o kavm kāffesi veyāhūd baʿzıları teheccüde kıyām edip gecenin kāffesini veyā baʿzını ihyā ederek namāz kılarlar ve kendisi ise dāimā kendi hānesinde onun kıyāmı az bir şeyʾ olup yaʿnī bir sāʿat-i karībedir ve çün [204] onları görür onların muvāfakatlarına neşātı açılıp müfādı üzerine ziyāde etmeğe veyāhūd kıyāmı hīç yok iken onlarla berāber namāz kılmağa ve kıyām etmeğe şevki olur. Ve kezālik baʿzı yerde vākiʿ olur ki o yerin ahālīsi tatavvuʿan sıyām ederler ve kendisi o yerde bulunup onlarla berāber tatavvuʿan oruç tutmağa neşātı münbaʿis olur ve onlar olmamış olsalar onun bu neşātı münbaʿis olmaz ve bu şevk ve neşāt mümkindir ki riyā zann olunur ve terk-i muvāfakatin vücūbuna zehāb olunur hālbuki böyle değildir ki ʿale'l-ıtlāk riyā olduğuna hükm verilmez. Ancak bunda bir tafsīl vardır, çünkü her bir mümīn Allāhu taʿālānın ʿibādetine ve leylin kıyāmına ve nehārın sıyāmına rāgıbdır velākin baʿzı yerlerde onlardan ʿavāyık ve şevāgıl menʿ eder ve galebe-i şehevāt temekkünü veyāhūd gaflet ve sehvi onu o ʿibādetten menʿ eder ve mümkindir ki dīgerinin müşāhedesi o gafletin zevāline sebeb olur ve baʿzı yerlerde ʿavāyık ve eşgāli mündefiʿ olur da ʿibādāta neşātı açılıp şevki münbaʿis olur, zīrā ola ki insān kendi hānesinde baʿzı esbāb onu teheccüdden katʿ eder, meselā ʿālī ve yumuşak yatak üstünde uykudan temekkünü veyāhūd zevcesinden istimtāʿ ve temekkünü veyāhūd ehl ve akāribinin muhādesesi veyā evlādına vākiʿ olan iştigāli veyāhūd muʿāmelelerinin hisāblarına bakması onu teheccüdden menʿ eder ve eger garīb bir yerde

düşerse ondan işbu şevāgıl mündefiᶜ olup hayrdan ragbetini fütūr ettiren umūrun zevāliyle neşātı münbaᶜis olur lā-siyyemā hayra bāᶜis olan esbāb hāsıl olursa ki dīgerinin Allāhu taᶜālāya mukbil ve dünyādan muᶜrız olduklarını görüp müşāhede eder ve bu müşāhedesi hayra bāᶜis bir sebebdir, zīrā ki onlara bakınca tāᶜatullāha sebkat etmeleri ona güç gelir de o tāᶜatte onlarla münāfese ve müsābaka eder ki o hālde onda dīn için dāᶜiyesi taharrük eder, riyāya taharrük etmez veyāhūd mevziᶜin istinkārı ve yatağının tebeddülüyle uykusu kaçıp müfārakat eder veyā dīger bir sebeb zuhūruyla uykusu kaçar ve zevāl-i nevmin fırsatını igtinām eder. Ve olur ki kendi hānesinde ona uyku galebe eder ve ola ki dāimā kendi menzilinde ona izāfe olunur ve nefs ise dāimā teheccüdde semāhat etmez ve vakt-i kalīlde teheccüde semāhat eyler ve o vaktte onun işbu hāli ᶜavāyık ve mevāniᶜ-i sāʾirenin indifāᶜıyla maᶜan neşāta sebeb olur. Ve olur ki kendi hānesinde etᶜime-i tayyibenin vücūduyla oruç tutmak güç ve müteᶜassir olur ki etᶜime-i tayyibeden sabrı gelmez ve çün o etᶜimeye muᶜtād olur, oruç tutmak ona meşakkatli olmaz da savm için dāᶜiye-i dīn münbaᶜis olur, zīrā şehevāt-ı hāzıra ᶜavāyık ve devāfiᶜdir bāᶜis-i dīni galebe eyler ve çün ondan sālim olur, bāᶜis-i dīn kuvvetlenir.

[فهذا وأمثاله من الأسباب يتصور وقوعه ويكون السبب فيه مشاهدة الناس وكونه معهم والشيطان مع ذلك ربما يصد عن العمل ويقول لا تعمل فإنك تكون مرائياً إذا كنت لا تعمل في بيتك ولا تزد على صلاتك المعتادة وقد تكون رغبته في الزيادة لأجل رؤيتهم وخوفاً من ذمهم ونسبتهم إياه إلى الكسل لا سيما إذا كانوا يظنون به أنه يقوم الليل فإن نفسه لا تسمح بأن يسقط من أعينهم فيريد أن يحفظ منزلته وعند ذلك قد يقول الشيطان صل فإنك مخلص ولست تصلى لأجلهم بل لله وإنما كنت لا تصلي كل ليلة لكثرة العوائق وإنما داعيتك لزوال العوائق لا لاطلاعهم وهذا أمر مشتبه إلا على ذوي البصائر فإذا عرف أن المحرك هو الرياء فلا ينبغي أن يزيد على ما كان يعتاده ولا ركعة واحدة لأنه يعصي الله بطلب محمدة الناس بطاعة الله وإن كان انبعاثه لدفع العوائق وتحرك الغبطة والمنافسة بسبب عبادتهم فليوافق وعلامة ذلك أن يعرض على نفسه أنه لو رأى هؤلاء يصلون من حيث لا يرونه بل من وراء حجاب وهو في ذلك الموضع بعينه هل كانت نفسه تسخو بالصلاة وهم لا يرونه فإن سخت نفسه فليصل فإن باعثه الحق وإن كان ذلك يثقل على نفسه لو غاب عن أعينهم فليترك فإن باعثه الرياء]

İşte bu ve esbābdan olan emsāli vukūᶜları mutasavver olur da onda nāsın müşāhedesi ve onlarla olan ictimāᶜı sebeb olmuş olur. Ve bununla berāber ᶜamelden şeytānın sadd ve menᶜi dahi mümkindir ki ona der ki "Sen bunu işleme ki onunla mürāī olursun, çünkü sen kendi hānende bunu işlemezdin ve muᶜtādın olan namāz üzerine ziyāde eyleme!" Ve olur ki ziyādeye ragbeti onların rüʾyeti için ola ki onların mezemmetlerinden ve onu kesele nisbet etmeleri korkusundan ᶜamelde onlara muvāfakat eyler lāsiyyemā ki eger hakkında kıyām-ı leyl ettiğini zann ederlerse, zīrā ki gözlerinden sākıt olmağa nefsi müsāmahat etmez de onlarda olan menzilesinin muhāfazasıni ister ve o vaktte dahi şeytān ona der ki "Sen namāz kıl, zīrā ki muhlissin, sen bunlar için namāz kılmıyorsun, ancak Allāh için kılarsın ve beher gecede senin namāz kıldığın ancak kesret-i ᶜavāyıktan idi senin dāᶜiyenin ancak zevāl-i ᶜavāyıktır, onların ıttılāᶜları değildir! Ve bu ise müştebeh bir emrdir meger ki basāirli olan zātlara müştebeh olmaz; kaldı ki eger kendi nefsinden bildi ki onun muharriki riyādır, gerektir ki onun muᶜtādı üzerine bir şeyʾ ziyāde eylemeye velev ki bir rekᶜat ola yaᶜnī muᶜtādından ziyāde namāz kılmaya velev ki bir rekᶜat olsun onu ziyāde etmeye, çünkü Allāhu taᶜālānın tāᶜati ile nāsın mahmidetini istemekle ᶜāsī olur. Ve eger onun inbiᶜāsı defᶜ-i ᶜavāyık içindir ve gıbtanın taharrükü ve ᶜibādetlerinin sebebi ile olan münāfese için olmuş yaᶜnī eger onun neşātı bu esbāb ile olmuş ise cemāᶜate muvāfakat etsin ve bunun ᶜalāmeti odur ki nefsine ᶜarz eder ki kendisi onların bir yerde ardında namāz kıldıklarını görmüş olsa ve onlar dahi onu görmez olsalar onun nefsi onlar onu görmediği hālde namāz kılmağa sehā ederse artık namāz kılmalı, zīrā ki bāᶜisi hakk olup riyā değildir. Ve eger onu nefsine ağır görürdü yaᶜnī gözlerinden gāib olduğu hālde teheccüde kalkmak ve namāz kılmak nefsine girān gelip istiskāl ederse onu terk etmeli ki bāᶜisi riyā olmuş olur.

[وكذلك قد يحضر الإنسان يوم الجمعة في الجامع من نشاط الصلاة ما لا يحضره كل يوم ويمكن أن يكون ذلك لحب حمدهم ويمكن أن يكون نشاطه بسبب نشاطهم وزوال غفلته بسبب إقبالهم على الله تعالى وقد يتحرك بذلك باعث الدين ويقارنه نزوع النفس إلى حب الحمد فمهما علم أن الغالب على قلبه إرادة الدين

فلا ينبغي أن يترك العمل بما يجده من حب الحمد بل ينبغي أن يرد ذلك على نفسه بالكراهية ويشتغل بالعبادة]

Ve kezālik cumᶜa gününde cāmiᶜde [205] namāz kılmaktan ona hāzır olan neşāt beher gün ona hāzır olamayan bir neşāt olur ve mümkindir ki o neşāt onların mahmidetlerinin muhabbeti içindir ve mümkin ki o neşāt onların neşātlarının sebebiyledir ki Allāhu taᶜālāya onların olan ikbāl ve teveccühleriyle gafleti zāil olup ᶜibādete neşātı açılmış olur. Ve ola ki bununla bāᶜis-i dīn müteharrik olur da hamde nüzūᶜ-ı nefs dahi onunla mukterin olur, o hālde dahi irādet-i dīn onun kalbine galebesini bildikçe yine ᶜameli terk etmemek gerektir yaᶜnī hamdin muhabbetinden nefsine bulduğu nesne ile ᶜibādeti terk etmemek gerektir, ancak hamdin muhabbetinden bulduğu nesneyi kerāhet ve hoşlanmazlık ile nefsi üzerinden redd edip de ᶜibādete müştagil olmak gerektir.

[وكذلك قد يبكي جماعة فينظر إليهم فيحضره البكاء خوفاً من الله تعالى لا من الرياء ولو سمع ذلك الكلام وحده لما بكى ولكن بكاء الناس يؤثر في ترقيق القلب وقد لا يحضره البكاء فيتباكى تارة رياء وتارة مع الصدق إذ يخشى على قلبه قساوة القلب حين يبكون ولا تدمع عينه فيتباكى تكلفاً وذلك محمود وعلامة الصدق فيه أن يعرض على نفسه أنه لو سمع بكاءهم من حيث لا يرونه هل كان يخاف على نفسه القساوة فيتباكى أم لا فإن لم يجد ذلك عند تقدير الاختفاء عن أعينهم فإنما خوفه من أن يقال إنه قاسي القلب فينبغي أن يترك التباكي قال لقمان عليه السلام لابنه لا ترى الناس أنك تخشى ليكرموك وقلبك فاجر]

Ve kezālik bir cemāᶜatin giryesini görüp onlarla berāber ağlamak dahi böyledir ki bir cemᶜiyyete hāzır olur Allāhu taᶜālādan havf ile ağladıklarını görür ve kendisi dahi Allāhu taᶜālādan havf ile ağlar ki riyādan değil o hāl ile ki kendisi yalnız iken o kelāmı işitmiş olsa ağlamazdı velākin nāsın giryesini görünce onların ağlamakları kalbine teʾsīr edip ağlar, zīrā halkın bükāsı terkīk-i kalbde teʾsīr eyler. Ve baᶜzen girye ona hāzır olmaz velākin tekellüf ile nefsini ağlatıp tebākī eder ki gāh riyā ve gāh ciddi ve sıdk ile ağlar, çünkü halk ağladıkları vaktte gözyaşı akmazsa nefsine kasāvet-i kalb husūlünden havf eder ki tekellüfen ağlaşır ve o dahi mahmūddur. Ve onda ᶜalāmet-i sıdk odur ki nefsine

ʿarz edip farz eder ki kendisi onu görmedikleri yerden ağlamaklarının sesini işitmiş olsa tenhālıkta nefsine kasvet-i kalbden havf ile ağlaşır mıydı yoksa yok eger gözlerinden ihtifāsı hālinde onu nefsinde bulmazsa o vakt onun bükāsı ancak ona kalbi kāsīdir denilmekten havf iledir, mahzā hakkında bu lakırdı denilmemek için ağlamış olur ve bununla mürāʾāt etmiş olur ki bu hālde onun terk-i tebākīsi gerektir. Lokmān ʿaleyhi's-selām oğluna demiş ki "Kalbin fācir olduğu hālde seni ikrām etmek için halka Allāhu taʿālādan havf u haşyet ettiğini sen gösterme."

[وكذلك الصيحة والتنفس والأنين عند القرآن أو الذكر أو بعض مجاري الأحوال تارة تكون من الصدق والحزن والخوف والندم والتأسف وتارة تكون لمشاهدته حزن غيره وقساوة قلبه فيتكلف التنفس والأنين ويتحازن وذلك محمود وقد تقترن به الرغبة فيه لدلالته على أنه كثير الحزن ليعرف بذلك فإن تجردت هذه الداعية فهي الرياء وإن اقترنت بداعية الحزن فإن أباها ولم يقبلها وكرهها سلم بكاؤه وتباكيه وإن قبل ذلك وركن إليه بقلبه حبط أجره وضاع سعيه وتعرض لسخط الله تعالى به وقد يكون أصل الأنين عن الحزن ولكن يمده ويزيد في رفع الصوت فتلك الزيادة رياء وهو محظور لأنها في حكم الابتداء لمجرد الرياء فقد يهيج من الخوف ما لا يملك العبد معه نفسه ولكن يسبقه خاطر الرياء فيقبله فيدعو إلى زيادة تحزين للصوت أو رفع له أو حفظ الدمعة على الوجه حتى تبصر بعد أن استرسلت لخشية الله ولكن يحفظ أثرها على الوجه لأجل الرياء]

Ve naʿrā-zenlik ve sayha ve teneffüs ve teʾevvüh ve Kurʾān okunurken āh ve enīn etmek ve zikr hengāmında ve mecārī-i ahvālde tahassür ve sūz u güdāz eylemek dahi böylecedir ki gāh sıdk ile hüzn ve havftan ve nedem ve teʾessüften olur ve gāh dīgerinin hüznü müşāhedesiyle ve kendi kasāvet-i kalbi hiss etmesiyle teʾessüf edip teneffüs ve enīne ve tahassür ve tahāzüne tekellüf etmekle olur ve o dahi mahmūddur. Ve baʿzen ragbet dahi bununla mukterin olur ki bununla bilinmek için ve bu ahvāl kesīrü'l-hüzn olduğuna delāleti için ona ragbeti olur ve bu dāʿiye tecerrüd ederse mahz riyā olur ve eger dāʿiye-i hüzn bununla mukterin olursa eger ondan ibā edip onu kabūl etmezse bükāsı riyādan sālim olup ve tebākīsi dahi vāreste olur ve eger onu kabūl edip ona kalbi meyl eylerse onun ecri sākıt olur ve saʿyı dahi zāyiʿ olur ve Allā-

hu taᶜālānın sehatına onunla müteᶜarrız olur. Ve baᶜzen dahi enīnin aslı hüznden hāsıl olur, ammā onu uzatır veyā savtını kaldırır, işte bu ziyāde dahi riyā olur ve mahzūrdur, zīrā ki ibtidā-i hükmünde olur, çünkü o tatvīli ve refᶜ-i savtı riyā-i mücerrededir. Ve olur ki havftan nefsinden bir hāl hareket ve hāyic olur ki insān kendi nefsini zabta muktedir ve ona mālik olamaz velākin hātır-ı riyā dahi ona sebkat eder ve kendisi dahi onu kabūl eyler ve ziyāde-i hüzn ve tahzīn-i savta veyāhūd refᶜ-i savt veyā hıfz-ı dümūᶜa dāᶜī olur yaᶜnī o hālde savt-ı hazīn ile tekellüm veyā bülend āvāz ile teʾevvüh ve tahassür eder veyāhūd Allāh'ın haşyetinden yüzüne akıp müstersel olan gözyaşının katreleri halka görünmek yüzü üstünde bırakıp terk eder ki riyā için eserini yüzü üstünde saklar.

[وكذلك قد يسمع الذكر فتضعف قواه من الخوف فيسقط ثم يستحي أن يقال له إنه سقط من غير زوال عقل وحالة شديدة فيزعق ويتواجد تكلفاً ليرى أنه سقط لكونه مغشياً عليه وقد كان ابتداء السقطة عن صدق وقد يزول عقله فيسقط ولكن يفيق سريعاً فتجزع نفسه أن يقال حالته غير ثابتة وإنما هي كبرق خاطف فيستديم الزعقة والرقص ليرى دوام حاله وكذلك قد يفيق بعد الضعف ولكن يزول ضعفه سريعاً فيجزع أن يقال لم تكن غشيته صحيحة ولو كان لدام ضعفه فيستديم إظهار الضعف والأنين فيتكئ على غيره يرى أنه يضعف عن القيام ويتمايل في المشي ويقرب الخطا ليظهر أنه ضعيف عن سرعة المشي]

Ve kezālik baᶜzen zikri istimāᶜ eder de havfından onun kuvāsı zaᶜīf olup düşer sonra utanır ki hakkında denile ki hālet-i şedīde olmadan ve ᶜaklı zāil olmadan düştü ve bundan ihtirāzen tekellüf [206] ile tevācüd ve naᶜra-zenlik eder tā ki halka gösterip irāʾe ede ki baygın olduğundan sākıt olmuştur ve ibtidā-i sukūtu hakīkaten ᶜan-kasd idi. Ve baᶜzen dahi ᶜaklı zāil olur da düşer velākin çabucak sürᶜatle ifākat bulur ve nefsi havf eder ki hakkında onun hāleti sābit değildir, berk-ı hātif gibidir denilir ve şol mehāfeden raks ve naᶜra-zenliği uzatıp istidāme eder tā ki halka devām-ı hālini irāʾe ede. Ve kezālik zebūnluktan sonra ifākat eder de zebūnluğu çabucak geçip sürᶜatle zāil olur velākin korkar ki hakkında denile ki baygınlığı sahīh değildir, sahīh olmuş olsaydı devām ederdi ve bu mehāfeden zuhūr-ı zaᶜfı uzatıp enīnini istidāme eder ve dīgerine dayanıp ittikā eder tā ki halka zaᶜftan kıyāma ᶜadem-i kudretini göste-

re ve yavaş yavaş yürüyü sallanır ve adımlarını yaklaştırır ki sürᶜat-i meşyden ᶜaczini gösterip de zaᶜf ve zebūnluğunu irāᵓe ede.

[فهذه كلها مكايد الشيطان ونزغات النفس فإذا خطرت فعلاجها أن يتذكر أن الناس لو عرفوا نفاقه في الباطن واطلعوا على ضميره لمقتوه وإن الله مطلع على ضميره وهو له أشد مقتاً كما روي عن ذي النون رحمه الله أنه قام وزعق فقام معه شيخ آخر رأى فيه أثر التكلف فقال يا شيخ الذي يراك حين تقوم فجلس الشيخ وكل ذلك من أعمال المنافقين وقد جاء في الخبر نعوذ بالله من خشوع المنافقين وإنما خشوع النفاق أن تخشع الجوارح والقلب غير خاشع ومن ذلك الاستغفار والاستعاذة بالله من عذابه وغضبه فإن ذلك قد يكون لخاطر خوف وتذكر ذنب وتندم عليه وقد يكون للمراءاة]

İşte bunlar kāffesi şeytānın mekāyididir ve nefsin hudᶜa ve mekridir. Çün kalbe gelip hutūr eder, onun ᶜilācı odur ki kendi nefsinde tefekkür edip tezekkür ede ki halk u ᶜālem onun bātınında olan nifākını bilmiş olsalar ve zamīrine āgāh olup sırrına vākıf ve muttaliᶜ olsalar lā-mahāle onu makt edip üzerine gazab ederler ve Hakk subhānehu ve taᶜālā dahi zamīrine muttaliᶜ olup onun hakkında olan gazab ve maktı dahi daha ziyāde şedīd olduğunu der-hātır ede, nitekim Zünnūn-ı Mısrī üzerine rivāyet olunmuş ki bir gün kalkıp naᶜra vurmuş ve kendisiyle berāber bir şeyh kalkıp tevācüd etmiş. Zünnūn- ᶜaleyhi'r-rahme onda eser-i tekellüfü görmekle "Yā şeyh, seni göreni yād eyle" diye bir āyet-i kerīmeye telmīhiyle onu ihtār etmiş ve şeyh dahi oturup terk-i tekellüf etmiş. Ve bu efᶜāl-i musannaᶜa vü riyākārī kāffesi aᶜmāl-i münāfikīndendir hālbuki haberde gelmiş ki "نَعُوذُ بِاللهِ مِنْ خُشُوعِ الْمُنَافِقِينَ" Yaᶜnī "Huşūᶜ-ı münāfikīnden biz Allāhu taᶜālāya sığınıp teᶜavvüz eyleriz." Ve huşū-ı nifāk ancak o huşūᶜdur ki insānın kalbi hāşiᶜ olmadığı hālde yalnız cevārihi zāhirde huşūᶜ eder. Ve istigfār ve istiᶜāze-i gazab ve ᶜazāb dahi o kabīldendir ki lisānıyla istigfār eder ve Allāhu taᶜālānın ᶜazāb ve gazabından istiᶜāze eder ve mümkindir ki bir havfın hutūruyla bir zenb-i mukaddimenin tezekkürüyle cemᶜiyyet-i nās içinde istigfār ve istiᶜāze eder ve mümkin ki riyā için istigfār ve istiᶜāze kelimātını söyler.

[فهذه خواطر ترد على القلب متضادة مترادفة متقاربة وهي مع تقاربها متشابهة فراقب قلبك في كل ما يخطر لك وانظر ما هو ومن أين هو فإن كان لله فامضه واحذر مع ذلك أن يكون قد خفي عليك شيء من الرياء الذي هو كدبيب النمل وكن على وجل من عبادتك أهي مقبولة أم لا لخوفك على الإخلاص فيها واحذر أن يتجدد لك خاطر الركون إلى حمدهم بعد الشروع بالإخلاص فإن ذلك مما يكثر جدا فإذا خطر لك فتفكر في اطلاع الله عليك ومقته لك وتذكر ما قاله أحد الثلاثة الذين حاجوا أيوب عليه السلام إذ قال يا أيوب أما علمت أن العبد تضل عنه علانيته التي كان يخادع بها عن نفسه ويجزى بسريرته وقول بعضهم أعوذ بك أن يرى الناس أني أخشاك وأنت لي ماقت وكان من دعاء علي بن الحسين رضي الله عنهما اللهم إني أعوذ بك أن تحسن في لامعة العيون علانيتي وتقبح لك فيما أخلو سريرتي محافظاً على رياء الناس من نفسي مضيعاً لما أنت مطلع عليه مني أبدي للناس أحسن أمري وأفضي إليك بأسوأ عملي تقرباً إلى الناس بحسناتي وفراراً منهم إليك بسيآتي فيحل بي مقتك ويجب علي غضبك أعذني من ذلك يا رب العالمين وقد قال أحد الثلاثة نفر لأيوب عليه السلام يا أيوب ألم تعلم أن الذين حفظوا علانيتهم وأضاعوا سرائرهم عند طلب الحاجات إلى الرحمن تسود وجوههم]

İşte bunlar bir havātırdır ki kalb üzerine tereddüd ederler ki yekdīgerlerine hem mütezādıd ve hem müterādif ve hem mütekāribdirler ve tekārübleriyle maᶜan müteşābihlerdir. Artık sen kendi kalbine murākabe edip bak ki senin hātırına her ne ki hutūr ettiyse o şeyᵓ nedir ve neredendir. Eger Allāhu taᶜālā için ise onu imzā eyle ve onunla berāber hazer eyle ki debīb-i nemlden ahfā olan riyādan senin üzerine bir şeyᵓ hafī ve nihān olmaya ve kendi ᶜibādetinden dahi havf ve vecel üzere ol ki ettiğin ᶜibādet makbūl müdür yoksa yok ki. İhlāsa senin havfın için yaᶜnī onda ihlās olmamakla ᶜadem-i kabūlünden havf eyle ve sana hamd-i nāsa meyl etmek hātırası ihlās ile baᶜde'ş-şürūᶜ tārī ve müteceddid olmaktan dahi havf ve hazer eyle, zīrā ki bu hāl kesīrü'l-vukūᶜ olup zuhūru pek çoktur ki ihlās ile ᶜibādete şürūᶜ ettikten sonra nāsın mahmidetine meyli o ᶜibādet ve takarrüb esnāsında kalbe tārī ve müteceddid olur ve bu pek çoktur. Ve çün hutūr eyler, sen sana Allāhu taᶜālānın ıttılāᶜına ve sana o yüzden hāsıl olacak maktına tefekkür edip Eyyūb ᶜaleyhi's-selāma olan ahad-ı selāsenin makālesini tezekkür eyle

ki Eyyūb ᶜaleyhi's-selām ile muhācebe eden üç zātın birisi demiş ki "Yā Eyyūb, sen bilmez misin ki ādemin nefsine onunla muhādaᶜa edegeldiği ᶜalāniyesi onun üzerine zāyiᶜ ve itgin olur da serīresiyle mücāzāt olunur. Ve baᶜzu's-selefin sözlerini dahi tezekkür eyle ki demiş ki ey benim rabbim, ben seninle taᶜavvüz edip o hālden sana sığınırım ki halk göreler ki [207] sen bana makt edici olduğun hālde ben senden haşyet ediyorum." Ve ᶜAlī b. el-Hüseyn ᶜaleyhi'r-rıdvān duᶜā ederdi ki "اللهم إني أعوذ بك أن تحسن في لامعة العيون علانيتي" ilh. ki hulāsa-i mazmūnu: "Sen ey benim ilāhım, nāsın nefsimden riyālarına muhāfaza ve sen benden muttaliᶜ bulunduğun nesneye muzayyiᶜ olarak benim ᶜalāniyem lāmiᶜa-i ᶜuyūnda güzel ve benim halvetteki serīrem çirkīn olmaktan sana sakınıp taᶜavvüz eylerim ki benim emrimin en ziyāde güzelini halka izhār ve esveᵓ-i emrim ile sana ifzā edeyim tā ki nāsa benim hasenātımla takarrüb ve seyyiᵓātımla sana halktan firār edip ve senin maktın bana hulūl ve üzerime senin gazabın vācib ola. Yā rabbe'l-ᶜālemin, sen beni ondan iᶜāze eyle." Ve dahi Eyyūb ᶜaleyhi's-selāma muhācece eden neferāt-ı selāsenin biri demiş ki "Yā Eyyūb, sen bilmez misin ki şol kimseler ki kendi ᶜalāniyelerini hıfz ve serāirlerini taleb-i hācāt katında izāᶜa ederler, onlar Rahmān'ın ᶜindinde yüzleri kara olur.

[فهذه جمل آفات الرياء فليراقب العبد قلبه ليقف عليها ففي الخبر إن للرياء سبعين بابا وقد عرفت أن بعضه أغمض من بعض حتى إن بعضه مثل دبيب النمل وبعضه أخفى من دبيب النمل وكيف يدرك ما هو أخفى من دبيب النمل إلا بشدة التفقد والمراقبة وليته أدرك بعد بذل المجهود فكيف يطمع في إدراكه من غير تفقد للقلب وامتحان للنفس وتفتيش عن خدعها نسأل الله تعالى العافية بمنه وكرمه وإحسانه]

Kaldı ki bunlar āfāt-ı riyānın cümleleridir, gerektir ki ᶜabd kalbine murākabe ede ve bu āfāta vākıf ve āgāh ola. Haberde gelmiş ki "Riyā için yetmiş kapı vardır." Ve sen tafsīl-i mütekaddim ve beyān-ı mesbūktan anlamışsın ki onun baᶜzı dīger baᶜzından nihān ve gizlidir, hattā birtakımı karınca yürüyüşünden daha ziyāde gizlidir ve baᶜzıları karıncanın yürüyüşü gibidir ve karınca yürüyüşünden daha ziyāde nihān ve hafī olan şiddet-i tefakkud olmayınca ve ᶜarīz ve ᶜamīk ve dakīk murā-

kabe etmeyince ādem nice idrāk edebilir, kāşki bezl-i mechūddan sonra idrāk olunaydı. Ve dahi kalbine tefakkud etmeksizin ve nefse imtihān ve hudᶜasına teftīş eylemeksizin onun idrākine nice tamaᶜ olunur? Kaldı ki biz Allāhu taᶜālādan menn ve kerem ve ihsānıyla ondan selāmet ve ᶜāfiyeti dileriz, zīrā ki muhātaralı bir derddir.

Beyānu Mā-Yenbagī Li'l-Murīdi En Yelzime Nefsehu Kable'l-ᶜAmeli ve Baᶜdehu Fīhi

[بيان ما ينبغي للمريد أن يلزم نفسه قبل العمل وبعده وفيه]

[اعلم أن أولى ما يلزم المريد قلبه في سائر أوقاته القناعة بعلم الله في جميع طاعاته ولا يقنع بعلم الله إلا من لا يخاف إلا الله ولا يرجو إلا الله فأما من خاف غي وارتجاه اشتهى اطلاعه على محاسن أحواله فإن كان في هذه الرتبة فليلزم قلبه كراهة ذلك من جهة العقل والإيمان لما فيه من خطر التعرض للمقت وليراقب نفسه عند الطاعات العظيمة الشاقة التي لا يقدر عليها غيره فإن النفس عند ذلك تكاد تغلي حرصاً على الإفشاء وتقول مثل هذا العمل العظيم أو الخوف العظيم أو البكاء العظيم لو عرفه الخلق منك لسجدوا لك فما في الخلق من يقدر على مثله فكيف ترضى بإخفائه فيجهل الناس محلك وينكرون قدرك ويحرمون الاقتداء بك]

Ve dahi ᶜamelden akdem ve ᶜamel içinde ve ᶜamelden sonra mürīdin nefsine ilzāmı lāzım gelen umūrun beyānı ise o dahi şu mebhastır. Şöylece bil ki mürīdin sāir evkātında kalbine ilzāmı lāzım olan umūrun en ziyāde iyi ve evlāsı Allāhu taᶜālānın ᶜilmi ile kanāᶜat etmekliktir ki cemīᶜ-i ᶜibādet ve tāᶜātında Allāhu taᶜālānın hāsıl olan ᶜilmi ile kanāᶜat edip ᶜilm-i mahlūkāta kalbi meyl eylemeye. Ve tāᶜātında ᶜilmullāha ancak o kimse kanāᶜat eder ki onun havf ve recāsı ancak Allāhu taᶜālādandır, zīrā o kimse ki Allāhu taᶜālādan gayrı dīger bir kimseden havf eder ve onu irticā eyler, mehāsin-i ahvāline onun ıttılāᶜını iştihā edip ārzū eder. Ve çün bu rütbede olur, gerektir ki cihet-i ᶜakl ve īmāndan onun kalbine o ıttılāᶜın kerāhetini ilzām ede ki ıttılāᶜında olan hatarı düşünüp onunla Allāhu taᶜālānın makt u gazabına taᶜarruzunu īmān ve tasdīk ede ve o iştihāyı kerāhet eyleye ve dīgeri ona muktedir olmadığı meşakkatli tāᶜāt-ı ᶜazīmenin ᶜameli hengāmında dahi nefsini be-gāyet murākabe

ede, zīrā ki bu denli tāᶜāt-ı ᶜazīme katında ifşā ve izhārına hırsından nāşī nefsi kaynamağa yaklaşır, der ki "Bu ᶜamel-i ᶜazīm veyāhūd havf-ı ᶜazīm veyā bükā-i ᶜazīm gibi bir ᶜamel ve havf ve bükāya kim muktedir olabilir, halk senden onu bilmiş olsalar sana secde ederlerdi, sen onun ketm ve ihfāsına nice rāzī olursun tā ki halk senin mahallini cehl edip kadrini inkār ederler ve seninle o ᶜamelde iktidā eylemekten mahrūm kalırlar!"

[ففي مثل هذا الأمر ينبغي أَنْ يَثْبُتَ قَدَمُهُ وَيَتَذَكَّرَ فِي مُقَابَلَةِ عِظَمِ عمله عظم ملك الآخرة ونعيم الجنة ودوامه أبد الآباد وعظم غضب الله ومقته عَلَى مَنْ طَلَبَ بِطَاعَتِهِ ثَوَابًا مِنْ عِبَادِهِ ويعلم أن إظهاره لغيره محبب إليه وسقوط عند الله وإحباط للعمل العظيم فيقول وكيف أتبع مثل هذا العمل بحمد الخلق وهم عاجزون لا يقدرون لي على رزق ولا أجل فيلزم ذلك قلبه ولا ينبغي أن ييأس عنه فيقول إنما يقدر على الإخلاص الأقوياء فأما المخلطون فليس ذلك من شأنهم فيترك المجاهدة في الإخلاص لأن المخلط إلى ذلك أحوج من المتقي لأن المتقي إن فسدت نوافله بقيت فرائضه كاملة تامة والمخلط لا تخلو فرائضه عن النقصان والحاجة إلى الجبران بالنوافل فإن لم تسلم صار مأخوذا بالفرائض وهلك به فالمخلط إلى الإخلاص أحوج]

Kaldı ki bu gibi emrde onun kademi sābit olmak gerektir ki ᶜizam-ı ᶜameli karşısında mülk-i āhiretin ᶜizamını ve cennetin naᶜīmini ve ebede'l-ābāda kadr-i naᶜīminin devāmını ve tāᶜatı ile ᶜibādından sevābı taleb eden kimseye Allāhu taᶜālānın maktını ve gazabının ᶜizamını tezekkür ede ve dīgerine onun izhārı egerçi ona muhabbeb ise de velākin ᶜindallāh sukūt olup ᶜamel-i ᶜazīmine muhbit olduğunu bilip [208] diye ki "Ben böyle bir ᶜamele halkın hamdiyle nice ittibāᶜ ederim, o hāl ile ki halk kāffesi ᶜaceze olup benim için ne rızk ve ne ecele kādir olurlar!" Ve bu yakīni kalbine ilzām ede. Ve dahi ondan yeᵓs etmemek gerektir ki bu ihlāsa ancak zümre-i akviyā muktedir olup gürūh-ı muhlitīn ona tākat-mend olamazlar diye ihlāstan meᵓyūs olmamalı yaᶜnī zuᶜafā takımı ihlāsa muktedir değillerdir ve ihlās onların şānlarından değildir diye mücāhede-i ihlāsı terk eylemeye çünkü merd-i zebūn ve muhlit-i müttakīden ziyāde ihlāsa muhtācdır, çünkü muttakī nevāfili bozulursa

da ferāizi tāmm ve kāmil kalır ve muhlit ise onun ferāizi noksāndan hālī olmaz ve onları nevāfil ile cebr etmeğe onun ihtiyācı zāil olmaz, zīrā ki ferāizi sālim olmazsa ferāiz ile muʾāhaze olunur da hālik olur, kaldı ki ihlāsı karışık olan kimse mücāhede-i ihlāsa ihtiyācı daha ziyāde çoktur.

[وقد روى تميم الداري عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قال ''يُحَاسَبُ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَإِنْ نَقَصَ فَرْضُهُ قِيلَ انْظُرُوا هَلْ لَهُ مِنْ تَطَوُّعٍ فَإِنْ كَانَ لَهُ تَطَوُّعٌ أُكْمِلَ بِهِ فَرْضُهُ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ تَطَوُّعٌ أُخِذَ بِطَرَفَيْهِ فَأُلْقِيَ فِي النَّارِ'' فيأتي المخلط يوم القيامة وفرضه ناقص وعليه ذنوب كثيرة فاجتهاده في جبر الفرائض وتكفير السيئات ولا يمكن ذلك إلا بخلوص النوافل وأما المتقي فجهده في زيادة الدرجات فإن حبط تطوعه بقي من حسناته ما يترجح على السيئات فيدخل الجنة فإذن ينبغي أن يلزم قلبه خوف اطلاع غير الله عليه لتصح نوافله ثم يلزم قلبه ذلك بعد الفراغ حتى لا يظهره ولا يتحدث به وإذا فعل جميع ذلك فينبغي أن يكون وجلا من عمله خائفا أنه ربما داخله من الرياء الخفي ما لم يقف عليه فيكون شاكا في قبوله ورده مجوزا أن يكون الله قد أحصى عليه من نيته الخفية ما مقته بها ورد عمله بسببها ويكون هذا الشك والخوف في دام عمله وبعده إلا في ابتداء العقل بل ينبغي أن يكون متيقناً في الابتداء أَنَّهُ مُخْلِصٌ مَا يُرِيدُ بِعَمَلِهِ إِلَّا اللَّهَ حتى يصح عمله فإذا شرع ومضت لحظة يمكن فيها الغفلة والنسيان كان الخوف من الغفلة عن شائبة خفية أحبطت عمله من رياء أو عجب أولى به ولكن يكون رجاؤه أغلب من خوفه لأنه استيقن أنه دخل بالإخلاص وشك في أنه هل أفسده برياء فيكون رجاء القبول أغلب وبذلك تعظم لذته في المناجاة والطاعات فالإخلاص يقين والرياء شك وخوفه لذلك الشك جدير بأن يكفر خاطر الرياء إن كان قد سبق وهو غافل عنه والذي يتقرب إلى الله بالسعي في حوائج الناس وإفادة العلم ينبغي أن يلزم نفسه رجاء الثواب على دخول السرور على قلب من قضى حاجته فقط ورجاء الثواب على عمل المتعلم بعلمه فقط دون شكر ومكافأة وحمد وثناء من المتعلم والمنعم عليه فإن ذلك يحبط الأجر]

Ve dahi Temīm-i Dārī rivāyet etmiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''يُحَاسَبُ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَإِنْ نَقَصَ فَرْضُهُ قِيلَ انْظُرُوا هَلْ لَهُ مِنْ تَطَوُّعٍ فَإِنْ كَانَ لَهُ تَطَوُّعٌ أُكْمِلَ بِهِ فَرْضُهُ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ تَطَوُّعٌ أُخِذَ بِطَرَفَيْهِ فَأُلْقِيَ فِي النَّارِ''[307] ki hulāsa-i meāl-i münīfi: "Yevm-i kıyāmette ʿabd muhasebe olunur da eger farzı eksik olup noksān çıktıysa denilir ki bakınız

307 *Hilyetu'l-Evliyā*, 7/35.

bir tatavvuᶜu var mıdır ve eger bir tatavvuᶜu bulunduysa onunla farzı tekmīl olunur ve eger bir tatavvuᶜu olmazsa onun iki tarafından alınıp āteşe ilkā olunur." Ve muhlit ise yevm-i kıyāmette gelir de farzı nākıs bulunur ve üstünde dahi pek çok günāh bulunur. Kaldı ki ictihādı cebr-i ferāiz ve tekfīr-i seyyiᵓāttadır ve cebr-i ferāiz ve tekfīr-i zünūb ancak hulūs-ı nevāfil ile mümkin olur ki başka şeyᵓ ile mümkin olmaz ve müttakī ise onun cehdi ziyāde-i derecāttadır ve eger tatavvuᶜu habt olunup nevāfilinin sevābı sākıt olduysa yine seyyiᵓātına rācih gelecek hasenātı kalır da cennete dāhil olur. Ve hāl bu minvāl üzere olunca gerektir ki Allāhu taᶜālānın gayrısı, ᶜameline ıttılāᶜının havfını kalbine ilzām ede tā ki nevāfili sahīh ola ve ᶜamelden fārig olduktan sonra kezālik o havfı kalbine ilzām eyleye tā ki ᶜamelini kimseye izhār etmeye ve onunla söyleşmeye. Ve çün bunun cemīᶜisini işler, gerektir ki yine ᶜamelinden hāif ola ve dāimā havf ve vecel üzere buluna ki şāyed kendisi ona vākıf olmayarak riyā-i hafīden onda bir şeyᵓ girmiş ola ve o haysiyyetle kabūl ve ᶜadem-i kabūlünde müteşekkik olup reddinden hāif ola yaᶜnī tecvīz eder ki onun niyyet-i hafiyyesinden Hakk subhānehu ve taᶜālā bir şeyᵓ ihsān etmiş ve o şeyᵓ ile onu bugz edip onun sebebi ile ᶜamelini ona redd etmiş olur. Ve bu şekk ve tereddüd ve havf ᶜamelinin devāmında ve ᶜameli tamāmından sonra mütekevvin ola ki ibtidā-i ᶜakdinde olmaya belki hīn-i ibtidāsında ᶜamelinde muhlis olduğunu müteyakkın ola ki ᶜameli ile ancak Allāhu taᶜālānın vechini mürīd olduğuna cāzim olup onunla dīger birini murād ettiğine endīşesi olmaya tā ki ᶜameli sahīh ola. Ve böyle bir cezm ve yakīn ve ihlās-ı tāmm ile ᶜamele şürūᶜ edip bir lahza mürūr etse ve o lahzada gaflet ve nisyān vukūᶜunun imkānı mutasavver olsa o hālde ᶜucb ve riyādan ᶜamelini habt edecek bir şāibe-i hafiyyeden gafletinin korkusu olmak hakkında evlā olur velākin recāsı havfından ziyāde agleb olmak gerektir, çünkü ihlās ile dāhil olduğu müsteykın olup ve riyā vukūᶜu meşkūktur ve o şekke olan korkusu hātır-ı riyāya mükeffir olmağa lāyıktır eger ondan gāfil olduğu hālde sebkat etmiş ise. Ve o ki havāyic-i nāsın kazāsıyla Allāhu taᶜālāya takarrüb eder ki halkın kazā-i hācātına saᶜy eyler veyāhūd ᶜilmi taᶜlīm ve ifāde eder, gerektir ki kendi kalbinde hācetini kazā ettiği ādemin kal-

bine sürūru idhāl ettiği haysiyyetle sevābı recā ede yaᶜnī yalnız idhāl-i sürūr üzerine recā-i sevābı nefsine ilzām edip münᶜamun ᶜaleyhten onda bir şükr ve senā ve hamd ve mükāfātı emel ve ümīd eylemeye ki hācetini revā görüp işine saᶜy ettiği cihetle o ādemin kalbine yalnız idhāl-i meserretin ecr ü sevābını Allāhu taᶜālādan recā ede ve ᶜilmiyle müteᶜallimin yalnız ᶜameli üzerine recā-i ecr ü sevāb ede ki müteᶜallimden şükr ve mükāfāt ve hamd ü senāyı murād eylemeye, çünkü o emel ecr ü sevābı habt eder.

[فمهما توقع من المتعلم مساعدة في شغل وخدمة أو مرافقة في المشي في الطريق ليستكثر باستتباعه أو ترددا منه في حاجة فقد أخذ أجره بلا ثواب له غيره نعم إن لم يتوقع هو ولم يقصد إلا الثواب على عمله بعلمه ليكون له مثل أجره ولكن خدمه التلميذ بنفسه فقبل خدمته فنرجو أن لا يحبط ذلك أجره إذا كان لا ينتظره ولا يريده منه ولا يستبعده منه لو قطعه ومع هذا فقد كان العلماء يحذرون هذا حتى إن بعضهم وقع في بئر فجاء قوم [209] فأدلوا حبلاً ليرفعوه فحلف عليهم أن لا يقف معهم من قرأ عليه آية من القرآن أو سمع منه حديثاً خيفة أن يحبط أجره وقال شقيق البلخي أهديت لسفيان الثوري ثوباً فرده علي فقلت له يا أبا عبد الله لست أنا ممن يسمع الحديث حتى ترده علي قال علمت ذاك ولكن أخوك يسمع مني الحديث فأخاف أن يلين قلبي لأخيك أكثر مما يلين لغيره وجاء رجل إلى سفيان ببدرة أو بدرتين وكان أبوه صديقاً لسفيان وكان سفيان يأتيه كثيراً فقال له يا أبا عبد الله في نفسك من أبي شيء فقال يرحم الله أباك كان وكان وأثنى عليه فقال يا أبا عبد الله قد عرفت كيف صار هذا المال إلي فأحب أن تأخذ هذه تستعين بها على عيالك قال فقبل سفيان ذلك قال فلما خرج قال لولده يا مبارك الحقه فرده علي فرجع فقال أحب أن تأخذ مالك فلم يزل به حتى رده عليه وكأنه كانت أخوته مع أبيه في الله تعالى فكره أن يأخذ ذلك قال ولده فلما خرج لم أملك نفسي أن جئت إليه فقلت ويلك أي شيء قلبك هذا حجارة عد أنه ليس لك عيال أما ترحمني أما ترحم إخوتك أما ترحم عيالنا فأكثرت عليه فقال لي يا مبارك تأكلها أنت هنيئا مرئيا وأسأل عنها أنا فإذن يجب على العالم أن يلزم قلبه طلب الثواب من الله في اهتداء الناس به فقط]

Ve müteᶜallimden işinde bir müsāᶜade veyāhūd ondan bir hizmet veyā yolda giderken onunla bir mürāfakat ve istiksār-ı tebeᶜiyyet veyā

onun havāyicinde tereddüd etmeklik gibi bir menāfiᶜ-i dünyeviyyeyi tevakkuᶜ ettikçe ecrini almış olur, dīger bir ecr ü sevābı kalmaz. Evet, eger kendisi tevakkuᶜ etmeksizin ve taᶜlīminde kasdı ancak ᶜilmiyle olacak ᶜamelin sevābı olup ki onun ᶜamelinin ecri gibi ona bir ecr olmak murād edip dīger ve başka bir şeyᵓ murād etmemiş iken suhtası yaᶜnī tilmīz ve talebesi kendinden ona hizmet edip ve o dahi onun hizmetini kabūl eylerse Allāh'tan recā ederiz ki o şeyᵓ onu ecrini habt etmeye mādām ki kendisi ona muntazır değildir ve onu ondan istemez ve onu ondan kesmiş olsa istibᶜād etmez. Ve maᶜa-hāzā ᶜulemā-ı selef bundan dahi hazer edip ictināb ederlerdi hattā onların biri kuyuya düşmüş ve ona ip uzatılıp kuyudan onu çıkaracak olduklarında kuyunun başında toplanmış olan cemᶜiyyete kasem ve yemīn ettirmiş ki ondan bir āyet-i Kurᵓāniyye kırāᵓet eden ve bir hadīs-i şerīfi istimāᶜ eden kimse onu ihrāc edenlerle berāber durmaya ve bu sūrette olan hazer ve ihtirāzı ecrinin habt ve sukūtu korkusundan idi. Ve Şakīk-i Belhī demiş ki "Ben Süfyān-ı Sevrī'ye bir sevbi ihdā ettim Süfyān onu kabūl etmeyip onu geriye çevirip üstüme redd ettikte, ben: "Yā Ebā ᶜAbdillāh, ben hadīsi istimāᶜ edenlerden değilim tā ki bunu benim üzerime redd edesin!" dediğimde o dahi: "Onu bilirim velākin senin karındaşın benden hadīsi istimāᶜ eder ve korkarım ki bu vesīle ile dīgerine etmediğim gönül yumuşaklığını ona ederim" yaᶜnī dīgerinden ziyāde ona kalbim yumuşak olmaktan korkarım. Ve zātın birisi Süfyān'a bir bedre veyāhūd iki bedre ile gelmiş bedre on bin dirhemden ᶜibāret olan çıkı ve surreye ıtlāk olunur ki o ādemin babası Süfyān'ın dostu idi ve Süfyān ona çok gelirdi. Ve ona: "Yā Ebā ᶜAbdillāh, senin nefsinde benim babamdan dolayı bir şeyᵓ var mıdır?" diye suᵓāl ettikte, Süfyān: "Allāhu taᶜālā senin babana rahmet eyleye" böyle böyle bir ādem idi diye medh ve üzerine senā etmekle o dahi: "Yā Ebā ᶜAbdillāh, bu māl bana nice olduysa anlamamışsın. Kaldı ki ben severim ki bunu benden alıp ᶜıyāline onunla istiᶜāne edesin" diye ᶜatiyyesinin kabūlünü niyāz etti ve Süfyān dahi onu kabūl eyledi. Ve o ādem çıkıp gidince Süfyān oğluna demiş ki "Yā Mübārek, ona ulaş da bana çevir" diye emr ettikte ve o ādem dahi rücūᶜ edince Süfyān ona dedi ki "Ben severim ki kendi mālını alasın!" Ve onu ona redde et-

medikçe ondan vazgeçmedi, sanki onun babasıyla olan uhuvveti fillāh idi ve o cihetle almaklığından hoşlanmadı. Süfyān'ın oğlu demiş ki "O ādem çıkıp gidince ben kendi nefsime mālik olamadım tā ki gelip ona dedim ki "Sana yazık olsun! Senin gönlün taştan mıdır, say ki velev ki senin ʿıyālin yok, bana merhamet etmez misin ve birāderlerine merhamet eylemez misin, bizim ʿıyālimize merhamet etmez misin!" Artık üzerine kelāmı teksīr ettim, o dahi: "Allāh Allāh, yā Mübārek, sen onu henīen merīen ekl edip ben onun üzerine mesʾūl olayım!" Kaldı ki ʿālime vācib odur ki onunla nāsın ihtidāsında yalnız Allāhu taʿālādan taleb-i sevāb ile kalbini ilzām ede, dīger bir şeyʾ onunla gözetmeye.

[وَيَجِبُ عَلَى الْمُتَعَلِّمِ أَنْ يُلْزِمَ قَلْبَهُ حَمْدَ الله وطلب ثوابه ونيل المنزلة عنده لا عند المعلم وعند الخلق وربما يظن أن له أن يرائي بطاعته لينال عند المعلم رتبته فيتعلم منه وهو خطأ لأن إرادته بطاعته غير الله خسران في الحال والعلم ربما يفيد وربما لا يفيد فيكف يخسر في الحال عملاً نقداً على توهم علم وذلك غير جائز بل ينبغي أن يتعلم لله ويعبد الله وَيَخْدِمَ الْمُعَلِّمَ لِلَّهِ لَا لِيَكُونَ لَهُ فِي قلبه منزله إن كان يريد أن يكون تعلمه طاعة فإن العباد أمروا أن لا يعبدوا إلا الله ولا يريدوا بطاعتهم غيره وكذلك من يخدم أبويه لا ينبغي أن يخدمهما لطلب المنزلة عندهما إلا من حيث إن رضا الله عنه في رضا الوالدين ولا يجوز له أن يرائي بطاعته لينال بها منزلة عند الوالدين فإن ذلك معصية في الحال وسيكشف الله عن ريائه وتسقط منزلته من قلوب الوالدين أيضا]

Ve müteʿallime dahi vācib odur ki kendi kalbine Allāhu taʿālānın hamdini ve sevābının talebini ve yanında menzilenin neylini ilzām ede ki muʿallim ve halk katında neyl-i menzilenin hevesi kalbine ilzām eylemeye, ola ki zann eder ki muʿallimin ʿindinde bir rütbeye nāil olmak için kendi tāʿātı ile mürāʾāt etmek cevāzı ona vardır, zīrā ki neyl-i menzilet taʿallümünü müstelzim olur hālbuki bu zann hatādır, çünkü Allāhu taʿālānın gayrısını tāʿatı ile murād etmek hālen bir ziyān-ı nakd ve hüsrān-ı hāzırdır ve meʾmūl ettiği ʿilm ise müfīd olup olmayacağı nā-maʿlūmdur, ola ki fāide eder ve ola ki fāide etmez ve muhtemel bir ʿilm-i mütevehhem için nakd ve hāl ve elde hāzır olan ʿilmi nice ziyān eder ki mevhūm için mevcūdun hüsrānı cāiz olmaz, belki lāyık ve vā-

cib odur ki Allāh için taᶜallüm ede ve Allāh için ᶜibādet ede ve Allāh için müteᶜallime hizmet eyleye yaᶜnī taᶜallümü tāᶜat olmak isterse böyle ede ve muᶜallimi ᶜindinde neyl-i menzilet için ona hizmet ve ᶜibādet ve taᶜallüm etmeye, [210] zīrā ki ᶜibād yalnız Allāhu taᶜālāya ᶜibādet etmeğe meᵓmūr olmuşlar ki dīgerinin ᶜibādetinden memnūᶜ ve menhī olup ancak Allāhu taᶜālāya yalnız itāᶜat ve ᶜibādet edip tāᶜatlarıyla dīgerini istememeğe meᵓmūrdurlar. Ve ebeveynine hizmet eden evlād dahi böyle olmalı ki onlara hizmet ve itāᶜati ancak Allāh'ın rızāsı için ola, çünkü Allāh'ın rızāsı onların rızālarındadır ve bu haysiyyetle hizmetlerine kıyām edip yoksa onlarda menzilet taleb etmek için olmaya ve kezālik onlarda menzilet bulmak için kendi tāᶜati ile mürāᵓāt eylemek ona cāiz değildir, çünkü o dahi hālen bir maᶜsiyettir ve Allāhu taᶜālā onun riyāsı üzerine keşf edip ebeveyni ona vākıf olacaklardır ve menzileti ebeveyninin kalbinden sākıt olup gidecektir.

[وأما الزاهد المعتزل عن الناس فينبغي له أن يلزم قلبه ذكر الله والقناعة بعلمه ولا يخطر بقلبه معرفة الناس زهده واستعظامهم محله فإن ذلك يغرس الرياء في صدره حتى تتيس عليه العبادات في خلوته به وإنما سكوته لمعرفة الناس باعتزاله واستعظامهم لمحله وهو لا يدري أنه المخفف للعمل عليه قال إبراهيم بن أدهم رحمه الله تعلمت المعرفة من راهب يقال له سمعان دخلت عليه في صومعته فقلت يا سمعان منذ كم أنت في صومعتك قال منذ سبعين سنة قلت فما طعامك قال يا حنيفي وما دعاك إلى هذا قلت أحببت أن أعلم قال في كل ليلة حمصة قلت فما الذي يهيج من قلبك حتى تكفيك هذه الحمصة قال ترى الدير الذي بحذائك قلت نعم قال إنهم يأتوني في كل سنة يوماً واحداً فيزينون صومعتي ويطوفون حولها ويعظموني فكلما تثاقلت نفسي عن العبادة ذكرتها عز تلك الساعة فأنا أحتمل جهد سنة لعز ساعة فاحتمل يا حنيفي جهد ساعة لعز الأبد فوقر في قلبي المعرفة فقال حسبك أو أزيدك قلت بلى قال أنزل عن الصومعة فنزلت فأدلى لي ركوة فيها عشرون حمصة فقال لي ادخل الدير فقد رأوا ما أدليت إليك فلما دخلت الدير اجتمع علي النصارى فقالوا يا حنيفي ما الذي أدلى إليك الشيخ قلت من قوته قالوا فما تصنع به ونحن أحق به ثم قالوا ساوم قلت عشرون ديناراً فأعطوني عشرين ديناراً فرجعت إلى الشيخ فقال يا حنيفي ما الذي صنعت قلت بعته منهم قال بكم قلت بعشرين ديناراً قال أخطأت لو ساومتهم بعشرين ألف دينار لأعطوك هذا عز

من لا تعبده فانظر كيف يكون عز من تعبده يا حنيفي أقبل على ربك ودع الذهاب والجيئة]

Ve nāstan muᶜtezil olan zāhid ise o dahi ona lāyık ve vācib odur ki Allāhu taᶜālānın zikriyle kalbini ilzām ede ve onun ᶜilminin kanāᶜatini dahi ona ilzām eyleye ki nāsın zühdüne maᶜrifetlerini hātırına gelmeye ve mahalline istiᶜzāmlarını hātırına geçinmeye, zīrā ki eger zühdünün maᶜrifeti ve mahalline istiᶜzāmları hātırası yādına gelip der-hātır ederse o hātıra sadedinde riyānın nihālini gars eder tā ki halvetinde ᶜibādātı ona müteyessir ve āsān olur, zīrā sükūnu ancak iᶜtizāline nāsın maᶜrifeti ve mahallerine istiᶜzāmları kaziyyesiyledir ve kendisi ise bilmez ki ona ᶜamelini tahfīf eden odur. İbrāhīm b. Edhem ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Ben maᶜrifeti bir rāhibden öğrendim ki ona Semᶜān denilir, yaᶜnī Semᶜān adlı bir rāhibden maᶜrifeti öğrenip taᶜallüm etmişim ki bir gün savmaᶜasına girip onunla görüştüm ve "Yā Semᶜān, kaç seneden beri sen bu savmaᶜ-kedesin?" diye sordum. O dahi "Yetmiş seneden beri" dedikte, "Senin taᶜāmın nedir?" diye sordum ve rāhib: "Ey hanefīcik, buna seni daᶜvet eden nedir?" diye suʾāl ve ben dahi: "Bilmekliğini sevdim" diye cevāb verdiğimde, o dahi: "Beher gecede bir nohut" diye haber verdi. Ben dahi: "Senin kalbinde ne müteharrik ve hāyic olur ki bu nohut sana kifāyet ede?" diye istifsār eyledim. Rāhib dahi: "Bu senin önünde olan deyri görür müsün?" diye istifhām ve ben dahi "evet" dediğimde, rāhib: "Bu deyrdeki olan sekene beher senede yalnız bir gün bana gelip savmaᶜamı zīnetlendirirler ve etrāfına dolaşıp tavāf ederler de beni taᶜzīm eylerler. Benim nefsim dahi ᶜibādetten tesākul edip ağırlaştıkça o sāᶜātin ᶜizzetini ona tezkīr ederim ki bir senenin yorgunluk ve meşakkatini bir sāᶜatin ᶜizzi için mütehammil olurum. Sen dahi ey hanefīcik, bir sāᶜatin taᶜab ve meşakkatini ᶜizz-i ebedī için mütehammil ol" dedi ve bu sözü ile maᶜrifeti kalbimde tevkīr eyledi, sonra "Bu kadar ifāde ve beyān sana kāfī midir yoksa sana ziyāde edeyim?" deyince, ben dahi "belī" yaᶜnī ziyāde eyle diye mezīd-i nush istedim ve o dahi "Savmaᶜadan nüzūl eyle" diye emr etti ve ben dahi savmaᶜadan indiğimde kendisi bana bir ibrīk saldı ki içinde yirmi ᶜaded nohut var idi

ve bana: "Bu deyre gir, işte sana saldığım nesneyi gördüler." Ve çün deyre girdim, nasāra gürūhu üzerime bilikip müctemiᶜ oldular ve "Ey hanefīcik, o şeyh sana saldığı şeyᵓ ne idi?" diye istihbār ettiklerinde, ben dahi "kūtundan" diye nakl ve onlar: "Sen onunla ne işleyecek! Biz onunla senden ziyāde ahakkız" diye ᶜarz-ı hāhiş etmeleriyle sonra "Bize sat ve ne kadar ona kıymet ister isen söyle." İştirāsına tālib ve müsāvim olduklarında ben dahi "yirmi altın" diye semen istedim ve onlar dahi bana yirmi altını verdiklerinde şeyhe dönüp gittim. Ve "Ey hanefīcik, ne işledin?" diye benden suᵓāl ettikte, "Verdiğin şeyi ben onlara sattım" diye hikāye ve "Onu kaça sattın?" diye istifhām edince, "Yirmi altın ile onu beyᶜ ettim" diye cevāb verdim. Rāhib: "Onda hatā ettin, yirmi bin altın müsāveme etmiş olsaydın sana verirlerdi!" diye beyān eyledi ve "Bu ᶜizz onu ᶜibādet etmediğin zātın ᶜizzidir, artık sen nazar edip gör ki sen [211] onu ᶜibādet ettiğin zāt-ı mukaddesin iᶜzāzı nice olur! Ey hanefīcik sen Rabbin tebāreke ve taᶜālānın üzerine ikbāl ve teveccüh eyle de bu gidip gelmeyi terk eyle" dedi.

[والمقصود أن استشعار النفس عز العظمة في القلوب يكون باعثا في الخلوة وقد لا يشعر العبد به فينبغي أن يلزم نفسه الحذر منه وعلامة سلامته أن يكون الخلق عنده والبهائم بمثابة واحدة فلو تغيروا عن اعتقادهم له لم يجزع ولم يضق به ذرعا إلا كراهة ضعيفة إن وجدها في قلبه فيردها في الحال بعقله وإيمانه فإنه لو كان في عبادة واطلع الناس كلهم عليه لم يزده ذلك خشوعا ولم يداخله سرور بسبب اطلاعهم عليه فإن دخل سرور يسير فهو دليل ضعفه ولكن إذا قدر على رده بكراهة العقل والإيمان وبادر إلى ذلك ولم يقبل ذلك السرور بالركون إليه فيرجى له أن لا يخيب سعيه إلا أن يزيد عند مشاهدتهم في الخشوع والانقباض كي لا ينبسطوا إليه فذلك لا بأس به ولكن فيه غرور إذ النفس قد تكون شهوتها الخفية إظهار الخشوع وتتعلل بطلب الانقباض فيطالبها في دعواها قصد الانقباض بموثق من الله غليظ وهو أنه لو علم أن انقباضهم عنه إنما حصل بأن يعدوا كثيراً أو يضحك كثيراً أو يأكل كثيراً فتسمح نفسه بذلك فإذا لم تسمح وسمحت بالعبادة فيشبه أن يكون مرادها المنزلة عندهم ولا ينجو من ذلك إلا من تقرر في قلبه أنه ليس في الوجود أحد سوى الله فيعمل عمل من لو كان على وجه الأرض وحده لكان يعمله فلا يلتفت قلبه إلى الخلق إلا خطرات ضعيفة لا يشق عليه إزالتها فإذا كان كذلك لم يتغير بمشاهدة الخلق]

Ve maksūd odur ki nefsin kulūb-i halkta ʿizz-i ʿazametin istişʿārı halvette ʿibādete bāʿis olur demektir. Ve lāyık odur ki ondan hazer etmekliğini nefsine ilzām eyleye ve selāmetinin ʿalāmeti ise o dahi halk ile behāim onun ʿindinde mesābe-i vāhidede olmaktır ki kāffesi ona olan iʿtikādlarından mütegayyir olurlarsa ona cezaʿ etmez ve ondan gamgīn ve bī-tüvān olmaz meger ki onda azıcık bir kerāhet-i zaʿīfe bulur ve onu buldukta yaʿnī kalbinde onların tagayyür-i iʿtikādlarından hoşlanmazsa, der-hāl ʿakl ve īmānı ile onu çevirip redd ede, zīrā ki bir ʿibādette olup kāffe-i nās ona muttaliʿ olmuş olsalar onların o vukūf ve ıttılāʿları onun haşyetini artırmaz ve ıttılāʿları sebebi ile kalbine bir meserret girez ve eger bir sürūr-ı yesīr kalbine ondan girdiyse işte o meserret delīl-i zaʿf-ı hulūstur velākin ʿakl ve īmānın kerāhetleriyle onun reddine muktedir olursa ve çabucak reddine mübāderet ve müsāraʿat edip o sürūru kabūl etmezse yaʿnī ona meyl ve iltifāt eylemezse mercūdur ki onun o saʿyı hāib olmaz meger ki ona münbasit olmamak için müşāhedeleri ʿindinde huşūʿ ve inkıbāzda bir ziyāde ede ki o dahi lā-beʾs olup onda bir harac yoktur velākin onda gurūr vardır, çünkü baʿzen izhār-ı huşūʿ nefsin şehvet-i hafiyyesi olur da icrāsı için taleb-i inkıbāz ile taʿallül eder ve o hālde kasd-ı inkıbāz onu şol daʿvāsında Allāhu taʿālānın bir mevsik-i galīzi ile mutālebe eyler. Ve o dahi bu sūretledir ki kendisi bilmiş olsa ki onların ondan inkıbāzları ancak çok seğirtmek veyāhūd çok gülmek veyāhūd çok yemek ile hāsıl olur ve nefsi buna müsāmahat eder, işte eger buna müsāmahat etmeyip ʿibādete müsāmahat eylerse benzer ki onun murādı onlarda husūl-i menzilettir ki husūl-i inkıbāz değildir. Ve bundan ancak o kimse necāt bulur ki kendi kalbinde mütekarrir olmuş ki vücūdda Allāhu taʿālānın mā-sivāsı yoktur ve böyle bir ʿameli ʿamel eder ki yeryüzünde kendisi yalnız olmuş olsa yine o ʿameli işlerdi ve kalbi halka iltifāt etmezdi meger ki izāleleri güç ve meşakkatli olmayan bir hatarāt-ı zaʿīfe hātırına hutūr eder, işte eger böyle olursa halkın müşāhedesiyle mütegayyir olmaz.

[ومن علامة الصدق فيه أنه لو كان له صاحبان أحدهما غني والآخر فقير فلا يجد عند إقبال الغني زيادة هزة في نفسه لا كرامة إلا إذا كان في الغني زيادة علم أو

زيادة ورع فيكون مكرما له بذلك الوصف لا بالغنى فمن كان استرواحه إلى مشاهدة الأغنياء أكثر فهو مراء أو طماع وإلا فالنظر إلى الفقراء يزيد في الرغبة إلى الآخرة ويحبب إلى القلب المسكنة والنظر إلى الأغنياء بخلافه فكيف استروح بالنظر إلى الغني أكثر مما يستروح إلى الفقير وقد حكي أنه لم ير الأغنياء في مجلس أذل منهم فيه في مجلس سفيان الثوري كان يجلسهم وراء الصف ويقدم الفقراء حتى كانوا يتمنون أنهم فقراء في مجلسه نعم لك زيادة إكرام للغني إذا كان أقرب إليك أو كان بينك وبينه حق وصداقة سابقة ولكن يكون بحث لو وجدت تلك العلاقة في فقير لكنت لا تقدم الغني عليه في إكرام وتوقير البتة فإن الفقير أكرم على الله من الغني فإيثارك لا يكون إلا طمعاً في غناه ورياء له ثم إذا سويت بينهما في المجالسة فيخشى عليك أن تظهر الحكمة والخشوع للغني أكثر مما تظهره للفقير وإنما ذلك رياء خفي أو طمع خفي كما قال ابن السماك لجارية له مالي إذا أتيت بغداد فتحت لي الحكمة فقالت الطمع يشحذ لسانك وقد صدقت فإن اللسان ينطق عند الغني بما لا ينطق به عند الفقير وكذلك يحضر من الخشوع عنده ما لا يحضره عند الفقير]

Ve dahi bunda ᶜalāmet-i sıdktan o hāldir ki onun ikisi dostu olmuş olsa ve birisi ganī ve dīgeri fakīr olsa ona ganīnin ikbālinde ikrāmı için nefsinde bir ziyāde-i ihtizāz hāsıl olmamaktır meger ki şahs-ı ganīde ziyāde-i ᶜilm veyāhūd ziyāde-i veraᶜ bulunmuş ola ki o hālde o vasf ile ona mükerrem olmuş olur, değil vasf-ı gınā. Ve o ki agniyānın müşāhedelerine istirvāh ve neşātı çok olur, o kimse riyākār veyā tamaᶜ-kārdır, yoksa fukarāya nazar etmek ragbet-i āhireti artırır ve kalbe meskeneti sevdirir ve agniyāya nazar etmek bunun hilāfıyladır. Nice ganīnin müşāhedesiyle olan istirvāh fakīre nazar etmek istirvāhından daha ziyāde çok olur! Ve dahi hikāyet olunmuş ki Süfyān-ı Sevrī'nin meclisinde agniyānın üzerine görülen züll hīçbir mecliste görülmemiştir, onları saffın ardında oturttururdu ve fukarāyı takdīm ettirirdi hattā o hālde agniyā meclisinde fakīr olmalarını temennī ederlerdi. Evet, ganī ādeme mezīd-i ikrām vardır eger onunla bir karābeti vardır veyāhūd beynlerinde bir hakk ve sadākat-ı sābıka bulunmuştur velākin o dahi şu şartla meşrūt ve mukayyeddir ki [212] o ᶜalāka bir fakīrde bulunmuş olsa o ganī ādemi onun üzerine takdīm eylemezdi ki bir ikrām ve tevkīrde o fakīrin üzerine onu elbette tercīh ve takdīm eylemezdi, zīrā ki merd-i

gedā ᶜindallāh merd-i bay u ganīden ekremdir. Ve çün ganī ile o ᶜalākada mütesāvī olur, ganīnin ona īsārı ancak gınāsına tamaᶜ veyāhūd ona bir riyākārlık olur. Ve mücālesede dahi beynlerinde müsāvāt etmiş olsan bile sana korku vardır ki şahs-ı ganīye merd-i gedādan ziyāde hikmet ve huşūᶜu izhār edersin yaᶜnī fakīre izhār ettiğin hikmet ve huşūᶜdan ziyāde o ganīye izhār-ı hikmet ü huşūᶜ etmekliğin korkusu vardır, zīrā o dahi ancak riyā-i hafī veyā tamaᶜ-ı hafī āsārıdır, nitekim İbnu's-Semmāk'ın cāriyesine dediği gibi ki İbnu's-Semmāk bir gün cāriyesine demiş ki "Benim nem vardır ki Bagdād'a geldiğim vaktte hikmet bana açılır?" Cāriye ona demiş ki "Tamaᶜ senin lisānını keskin eder." Ve gerçek söylemiştir ki sözü sıdk ve doğrudur, zīrā ganī ᶜindinde lisānın intılākı fakīrin ᶜindinde olan intılākından daha ziyādedir ve kezālik ganī ᶜindinde hāzır olan huşūᶜ fakīrin ᶜindinde hāzır olan huşūᶜdan çok olur. İşte bu mahzūrdan dahi tecennüb ve tehāşī etmek gerektir.

[ومكايد النفس وخفاياها في هذا الفن لا تنحصر ولا ينجيك منها إلا أن تخرج ما سوى الله من قلبك وتتجرد بالشفقة على نفسك بقية عمرك ولا ترضى لها بالنار بسبب شهوات منغصة في أيام متقاربة وتكون في الدنيا كملك من ملوك الدنيا قد أمكنته الشهوات وساعدته اللذات ولكن في بدنه سقم وهو يخاف الهلاك على نفسه في كل ساعة لو اتسع في الشهوات وعلم أنه لو احتمى وجاهد شهوته عاش ودام ملكه فلما عرف ذلك جالس الأطباء وحارف الصيادلة وعود نفسه شرب الأدوية المرة وصبر على بشاعتها وهجر جميع اللذات وصبر على مفارقتها فبدنه كل يوم يزداد نحولا لقلة أكله ولكن سقمه يزداد كل يوم نقصاناً لشدة احتمائه فمهما نازعته نفسه إلى شهوة تفكر في توالي الأوجاع والآلام عليه وأداء ذلك إلى الموت المفرق بينه وبين مملكته الموجبة لشماتة الأعداء به ومهما اشتد عليه شرب دواء تفكر فيما يستفيده منه من الشفاء الذي هو سبب التمتع بملكه ونعيمه في عيش هنيء وبدن صحيح وقلب رخي وأمر نافذ فيخف عليه مهاجرة اللذات ومصابرة المكروهات]

Ve bu fennde olan nefsin mekāyid ve hafāyāsı hasr olunmaz ve ondan seni necāt eden ancak mā-sivāyı kalbinden ihrāc ve bakiyye-i ᶜömründe nefsine şefkat edip eyyām-ı mütekāribede olan şehevāt-ı münaggasa sebebi ile nefsine āteşi rızā etmemekliktir ki dünyāda mülūk-i dünyādan ᶜillete uğrayan melik gibi olasın ki ᶜilletli olan melik egerçi

şehevātından mütemekkin olup lezzāt-ı cihān ona müsāᶜadet etmiş ise lākin bedeninde sekam ve elem bulunduğundan nefsi üzerine helāktan korkar da onlardan hazer ve tecennüb eyler, zīrā ki şahs-ı maᶜlūl ü bīmār şehevātta müttesiᶜ olup mütenaᶜᶜim olur ise her bir sāᶜatte helāktan havf eder ve dahi bilse ki şehevāttan sakınıp lezzāt-ı cihāndan himye ve perhīzlik ederse ve şehevātıyla mücāhede edip nefsini zabt ve vikāye ederse yaşayıp muᶜammer olacak ve mülkü ona dāim olacak, lābüdd bunu anlayınca etıbbā ile mücālese edip sayādileden bi'l-inhirāf nefsini acı ve telh edviyenin şürbüne taᶜvīd ve edviyenin tatsızlığına sabr ile cemīᶜ-i lezzātı hecr ve müfārakatlarına sabr eder ve bu himye ve perhīzlikten ten ve bedeni her gün zebūn ve zaᶜfı müzdād olur da kıllet-i eklden dahi bī-tāb ve kuvāsı nühūl ederse de velākin sekam ve elem ve renc ve derdi eksilip şiddet-i ihtimāsından beher gün naksı müzdād olur ve nefsi dahi bir şehvet için onunla münāzaᶜa ettikçe ona evcāᶜ ve ālāmın tevālīsi ve ölümüne müᵓeddī olacağına tefekkür eder ki o şehveti istīfā ederse onunla memleketi beyninde tefrīk ve ona aᶜdāsının şemātetini mūcib olan mevt ve helāka sebeb ve müᵓeddī olacağına tedebbür ve tezekkür eder de dermānın acılığı ona müştedd oldukça onun mülkünde temettuᶜuna sebeb olup acı ᶜilāc içmekliğinden istifāde edecek şifāya tefekkür eyler de sabr eder yaᶜnī ᶜayş-ı henī ve beden-i sahīh ve kalb-i rahī ve emr-i nāfizde geçinip temettuᶜ-ı mülk ü naᶜīmle yaşacağına sebeb olan şifānın ümīdiyle dermānın şiddet-i merāret ü beşāᶜatine katlanıp meşakkatine tahammül eyler ki şol tefekkür ve tezekkür ve mütālaᶜa ve tedebbür ile muhāceret-i lezzāt ve musābere-i mekrūhāt ona hafīf ve kolay gelir demektir.

[فكذلك المؤمن المريد لملك الآخرة احتمى عن كل مهلك له في آخرته وهي لذات الدنيا وزهرتها فاجتزى منها بالقليل واختار النحول والذبول والوحشة والحزن والخوف وترك المؤانسة بالخلق خوفاً من أن يحل عليه غضب الله فيهلك ورجاء أن ينجو من عذابه فخف ذلك كله عليه عند شدة يقينه وإيمانه بعاقبة أمره وبما أعد له من النعيم المقيم في رضوان الله أبد الآباد ثم علم أن الله كريم رحيم لمن يزل لعباده المريدين لمرضاته عونا وبهم رؤوفا وعليهم عطوفاً ولو شاء لأغنانهم عن التعب والنصب ولكن أراد أن يبلوهم ويعرف صدق إرادتهم حكمة منه وعدلاً ثم

إذا تحمل التعب في بدايته أقبل الله عليه بالمعونة والتيسير وحط عنه الأعباء وسهل عليه الصبر وحبب إليه الطاعة ورزقه فيها من لذة المناجاة ما يلهيه عن سائر اللذات ويقويه على إماتة الشهوات ويتولى سياسته وتقويته وأمده بمعونته فإن الكريم لا يضيع سعي الراجي ولا يخيب أمل المحب وهو الذي يقول من تقرب إلي شبراً تقربت إليه ذراعاً ويقول تعالى "لَقَدْ طَالَ شَوْقُ الْأَبْرَارِ إِلَى لِقَائِي وَإِنِّي إِلَى لِقَائِهِمْ أَشَدُّ شَوْقًا" فليظهر العبد في البداية جده وصدقه وإخلاصه فلا يعوزه من الله تعالى على القرب ما هو اللائق بجوده وكرمه ورأفته ورحمته تم كتاب ذم الجاه والرياء والحمد لله وحده]

İşte mülk-i āhirete mürīd olan müᵓmin dahi böyledir ki āhirette onu ihlāk eden her bir mühlikten sakınıp ihtimā etmiş ki o mühlikāt dünyā-nın lezzāt ve zehrātıdır ki ondan bir şey-i kalīl ile müctāz olup dünyāda nühūl ve zübūl ve vahşet ve hüzn ve havf ve huluk ile terk-i muᵓāneseti ihtiyār etmiş ve onun böyle edişi ancak üzerine helākini mūcib olan gazabullāhın hulūlü havfından ve ᶜazābullāhtan necāt bulmak recāsındandır ve onun şiddet-i yakīni ile ᶜākıbet-i emrine kuvvet-i īmān ve salābet-i iᶜtimād ve yakīni ᶜindinde bu mihen ü meşākk-ı dünyevī ona hafīf oldu yaᶜnī ebede'l-ābāda rıdvānullāhta mukīm olmaklıkla berāber dār-ı naᶜīm ü huldde ona āmāde ve iᶜdād olan naᶜīme şiddet-i yakīn ve īmānından dār-ı dünyāda terk-i muᵓānesete halāyık ve vahşet ve hüzn ve havf ve nühūl ve zübūlün tahammülü ona hafīf oldu ve ondan sonra bildi ki Hakk subhānehu ve taᶜālā [213] kerīm ve rahīm olup merzātına mürīd olan kullarına hemīşe yāver olmaktan ve onlara merhamet ve üzerlerine ᶜātıfet etmekten zāil olmadığını bilmiştir ki işāᵓet etmiş olsa onları taᶜab ve nasb ve yorgunluktan müstagnī ederdi velākin ᶜadl ve hikmeti üzere onları imtihān ve ibtilā edip sıdk-ı irādetlerini anlamak için şol taᶜabdan müstagnī etmemiştir ve ᶜabdi çün bidāyet-i emrinde yorgunluğa kanla-nıp mütehammil olur, erhamu'r-rāhimīn dahi ona meᶜūnet ve teysīriyle ikbāl eder ve aᶜbā ve eskāl-i mücāhedeyi üzerinden hatt ve iskāt edip mihen ve meşākk üzerine sabr etmekliği ona teshīl eyler ve tāᶜati dahi ona sevdirip imāte-i şehevāta kuvvet verip lezzāt-ı sāᵓireden onu meş-gūl eden münācātın lezzetini dahi tāᶜātta ona rızk ve nasīb eder ve onun siyāset ve takviyetine kendisi mütevellī olup meᶜūnesiyle onu imdād

eder, zīrā ki kerīm olan zāt, rācīnin saᶜyini zāyiᶜ etmez ve muhibbin emelini hāyib eylemez, “Bana kim ki bir karış yaklaşıp takarrüb ederse ben ona bir arşın yaklaşıp takarrüb ederim” diyen odur ve dahi buyurur ki “لَقَدْ طَالَ شَوْقُ الْأَبْرَارِ إِلَى لِقَائِي وَإِنِّي إِلَى لِقَائِهِمْ أَشَدُّ شَوْقًا”[308] Yaᶜnī “Benim likāma ebrārın şevki uzamış hālbuki likālarına benim şevkim onların şevklerinden daha ziyāde eşeddir.” Kaldı ki mürīd-i saᶜādet olan kul bidāyet-i emrinde onun cidd ve sıdk ve ihlāsını izhār etmeli, o hālde kurb üzerine Allāhu taᶜālānın cūd u kerem ve reᵓfet ve merhametine lāyık olan nesneye muᶜtāz kalmaz, elbette o imdāda mazhar olur. İşte kitāb-ı zemm-i cāh u riyā burada tamām oldu ve bu niᶜmet-i ᶜuzmāya dahi Allāhu taᶜālāya yalnız olarak hamd olsun.

308 *Hilyetu'l-Evliyā*, 10/91.

KİTĀBU ZEMMİ’L-KİBRİ VE’L-ᶜUCBİ VE HÜVE’L-KİTĀBU’T-TĀSİᶜU MİN RUBᶜI’L-MÜHLİKĀTİ MİN KÜTÜBİ *İHYĀᵓİ ᶜULŪMİ’D-DĪN*’İ

[كتاب ذم الكبر والعجب وهو الكتاب التاسع من ربع المهلكات من كتب إحياء علوم الدين]

Ve zemm-i kibr ü ᶜucb kitābı ise ki *İhyāu ᶜUlūmi’d-Dīn* kütüblerinden rubᶜ-ı mühlikātın dokuzuncu kitābıdır, o dahi işte bu kitābdır ve minallāhi’t-tevfīk.

Bismillāhirrahmānirrahīm

[الحمد لله الخالق البارئ المصور العزيز الجبار المتكبر العلي الذي لا يضعه عن مجده واضع الجبار الذي كل جبار له ذليل خاضع وكل متكبر في جناب عزه مسكين متواضع فهو القهار الذي لا يدفعه عن مراده دافع الغني الذي ليس له شريك ولا منازع القادر الذي بهر أبصار الخلائق جلاله وبهاؤه وقهر العرش المجيد استواؤه واستعلاؤه واستيلاؤه وحصر ألسن الأنبياء وصفه وثناؤه وارتفع عن حد قدرتهم إحصاؤه واستقصاؤه فاعترف بالعجر عن وصف كنه جلاله ملائكته وأنبياؤه وكسر ظهور الأكاسرة عزه وعلاؤه وقصر أيدي القياصرة عظمته وكبرياؤه فالعظمة إزاره والكبرياء رداؤه ومن نازعه فيهما قصمه بداء الموت فأعجزه دواؤه جل جلاله وتقدست أسماؤه والصلاة على محمد الذي أنزل عليه النور المنتشر ضياؤه حتى أشرقت بنوره أكناف العالم وأرجاؤه وعلى آله وأصحابه الذين هم أحباء الله وأولياؤه وخيرته وأصفياؤه وسلم تسليماً كثيراً]

Musannif-i merhūm işbu kitābı dahi ᶜādet-i müstemmiresi üzere māye-i bereket ü iᶜāne olan besmele-i şerīfe ile bedᵓ ve sermāye-i ziyāde-i niᶜmet olan hamdele-i münīfeyi ona terdīfen ”الحمد لله الخالق البارئ المصور، إلى آخره“ diye dībāce-i kitābı küşāde etti, yaᶜnī o Hālık-ı Bārī ve Musavvir ve ᶜAzīz ve Cebbār ve Mütekebbir’e hemīşe hamd ü şükr olsun ki zāt-ı kibriyāsı böyle bir yüce ve ᶜalīdir ki onu mecd ve şerefinden vazᶜ eden yoktur ve böyle bir Cebbār’dır ki her bir cebbār ona hāzıᶜ ve mütevāziᶜdir ve her bir mütekebbir, ᶜizz-i cenābında zelīl ve hāzıᶜdır murādından defᶜ olunmayan kahhār ve şerīk ü münāziᶜi

olmayan ganī-i zī-iktidār odur. Böyle bir kādirdir ki celālet ve bahāsı basāir-i halāyıkı galebe etmiş ve ona istīlā ve istihvā ve istiᶜlāsı ᶜarş-ı mecīdi kahr eylemiş ve vasf u senāsı elsine-i peygamberānı hasr etmiş ki ihsā ve istiksāsı hadd-i kudretinden mürtefiᶜ olup künh-i celāli vasfından ᶜaczlerine melāike ve enbiyāsı muᶜterif olmuşlar. Ez-cümle onun ᶜizz ve ᶜalāsı mülūk-i ekāsire-i Fürs'ün arkalarını kırmış ve ᶜazamet ü kibriyāsı eyādī-i kayāsir-i Rūm'u kasr eylemiş, bī-reyb ü iştibāh ᶜazamet-i izār ve kibriyā-i ridā gibi zāt-ı ᶜazīmü'l-āyāt-ı ulūhiyyetine muhtasstır kim ki onunla onlarda münāzaᶜa eylerse ölümün dāᵓ ve derdiyle arkasını kırıp kasm eder ki o dāᶜın devāsından halk ᶜāciz ve kāsırlardır, celle celāluhu ve tekaddeset esmāuhu. Ve bu sıfāt-ı ᶜuzmānın hatarātına nātık ve mürşid ve mahlūkātın bünyān-ı selāmet ü saᶜādetlerini mümehhid ve müşeyyid olan rahmet-i ᶜālemiyān ve safvet-i ādemiyān nebī-i āhir zamān, resūl-i Hudā ve habīb-i Rahmān Hazret-i Muhammed el-Mustafā'ya ᶜale'd-devām ve'l-istimrār kadrine lāyık ve cāhına sezā ve rāyık olan salavāt-ı vāfiye ve tahiyyāt-ı kāfiye nāzil ve vāsıl olsun ki zātı mehbıt-ı vahy-i Yezdān olup nūr-ı ziyāsıyla etrāf u eknāf-ı cihān tābdār ve nevāhī ve ercā-i ᶜālemin envārı dahi onunla müşrık ve fürūzān olan Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānın cāy-ı nüzūl ü intişārıdır. Ve kezālik o salavāt-ı tayyibe ve tahiyyāt-ı mübāreke onun āl ü ashābı olup ehıbbā-i deyyān ve evliyā-i Rahmān ve hibret ü asfiyā-ı Hallāk-ı kevn ü mekān olan zāt-ı ᶜālī-şāna muhīt ve şāmil ve şāyān olsun birle cümlelerine Hakk subhānehu ve taᶜālā makāmlarına münāsib olarak selām-ı kesīr ü firāvān ile teslīm ve tekrīm ve tebcīl ve taᶜzīm buyursun. [214]

[أما بعد فقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''قَالَ اللَّهُ تَعَالَى الْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي وَالْعَظَمَةُ إِزَارِي فَمَنْ نَازَعَنِي فِيهِمَا قَصَمْتُهُ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ شُحٌّ مُطَاعٌ وَهَوًى مُتَّبَعٌ وَإِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ'' فالكبر والعجب داءان مهلكان والمتكبر والمعجب سقيمان مريضان وهما عند الله ممقوتات بغيضان وإذا كان القصد في هذا الربع من كتاب إحياء علوم الدين شرح المهلكات وجب إيضاح الكبر والعجب فإنهما من قبائح المرديات ونحن نستقصي بيانهما من الكتاب في شطرين شطر في الكبر وشطر في العجب]

Pes-ez-īn maᶜlūm ola ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām buyurmuş ki Hakk subhānehu ve taᶜālā bir hadīs-i kudsīde fermān buyurmuş ki "قَالَ اللَّهُ تَعَالَى الْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي وَالْعَظَمَةُ إِزَارِي فَمَنْ نَازَعَنِي فِيهِمَا قَصَمْتُهُ"[309] Yaᶜnī "Kibriyā benim ridāmdır ve ᶜazamet dahi benim izārımdır; kim ki onlarda benimle bir münāzaᶜa ederse ben onu kesip helāk ederim" yaᶜnī fi'l-misl kibriyā ve ᶜazamet ikisi şerāket kabūl etmeyen ridā ve izār gibi bana muhtasslardır ve kim ki onlarda benimle şerīk olmak ister de benimle onlar için münāzaᶜa ve keşākeş eylerse ben onu helāk ederim demektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ شُحٌّ مُطَاعٌ وَهَوًى مُتَّبَعٌ وَإِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ"[310] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Üç şeyᵓ mühliklerdir ki şuhh-ı mutāᶜ yaᶜnī itāᶜat olunan ifrāt-ı buhl ü imsāk ve hevā-i müttebaᶜ yaᶜnī ittibāᶜ olunan ārzū-yı nefs ü heves ve iᶜcāb-ı nefs yaᶜnī hodbīnī ve nefsi beğenmeklik." Kaldı ki kibr ve ᶜucb iki kısmı dahi mühlik dāᵓ ve ᶜillettirler ve merd-i hodbīn ve mütekebbir ikisi sakīm ve bīmārlardır ve Allāh'ın ᶜindinde ikisi mebgūz ve memkūtlardır. Ve *İhyāu ᶜUlūmi'd-Dīn* kitābında işbu rubᶜ-ı mühlikāt kısmında kasd ve murād şerh-i mühlikāt olursa artık kibr ve ᶜucbun īzāhları dahi vācib olur, zīrā mürdiyātın kabāyihindendirler ve onların beyānı ise biz bu kitābdan iki şatr içinde istiksā ederiz ki bir şatrı kibrin beyānına cāmiᶜ ola ve dīger şatrı ᶜucbun beyānına şāmil ola.

[الشطر الأول من الكتاب في الكبر وفيه بيان ذم الكبر وبيان ذم الاختيال وبيان فضيلة التواضع وبيان حقيقة التكبر وآفته وبيان من يتكبر عليه ودرجات التكبر وبيان ما به التكبر وبيان البواعث على التكبر وبيان أخلاق المتواضعين وما فيه يظهر الكبر وبيان علاج الكبر وبيان امتحان النفس في خلق الكبر وبيان المحمود من خلق التواضع والمذموم منه]

Kitābın birinci şatrı ise kibrin beyānındadır ki on bir fasla şāmil olur. Şöyle ki birinci faslı zemm-i kibrin beyānı ve ikinci faslı zemm-i ihtiyālin beyānı ve üçüncü faslı fazīlet-i tevāzuᶜun beyānı ve dördüncü faslı

---

309 Bkz. et-Taberānī, *el-Muᶜcemu's-Sagīr*, 1/207, no: 331; *Musnedu'ş-Şihāb*, 2/331, no: 1465.

310 *Cāmiᶜu* Maᶜmer b. Rāşid, 11/304, no: 20606; İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 2/31; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/328, no: 5452.

hakīkat-i tekebbür ve āfetinin beyānı ve beşinci faslı üzerine tekebbür olunan ve derecāt-ı tekebbürün beyānı ve altıncı faslı onunla tekebbür olunan nesnenin beyānı ve yedinci faslı tekebbüre bāᶜis olan nesnenin beyānı ve sekizinci faslı ahlāk-ı mütevāziᶜīn ve onda tekebbür zāhir olan umūrun beyānı ve dokuzuncu faslı ᶜilāc-ı kibrin beyānı ve onuncu huluk-ı kibrde imtihān-ı nefsin beyānı ve on birinci faslı huluk-ı tevāzuᶜdan mahmūd ve mezmūm olan hūyun beyānıdır.

Beyānu Zemmi'l-Kibri

[بيان ذم الكبر]

[قد ذم الله الكبر في مواضع من كتابه وذم كل جبار متكبر فقال تَعَالَى ﴿سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ﴾ وقال عز وجل ﴿كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ﴾ وَقَالَ تَعَالَى ﴿وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ﴾ وقال تعالى ﴿إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ﴾ وقال تعالى ﴿لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا﴾ وقال تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ﴾ وذم الكبر في القرآن كثير]

Ve zemm-i kibrin beyānı ise işte bu mebhastır. Şöyle ki Hakk subhānehu ve taᶜālā kitāb-ı kerīminde çok yerlerde kibri zemm etmiştir ve her bir cebbār-ı mütekebbiri zemm eylemiştir ki bir yerde buyurmuş ki ﴿سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ﴾[311] Bu āyet-i kerīme sūre-i Aᶜrāf'ın yüz kırk beşinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Şunlar ki yeryüzünde hakksız tekebbür ve tecebbür ederler, āyetlerimi yaᶜnī Kurᵓān'ı ve delāil-i kudretlerimin fehmini kabūlden onları sarf ederim." Ve dīger bir yerde buyurmuş ki ﴿كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ﴾[312] Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Müᵓmin'in otuz beşinci āyetindendir, hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Allāhu taᶜālā her bir mütekebbir-i cebbārın kalbi üzere öylece mühr vurur." Ve āher yerde buyurmuş ki ﴿وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ﴾[313] Bu āyet dahi sūre-i İbrāhīm'in on al-

311 Arāf, 7/146.

312 Gāfir, 40/35.

313 İbrāhīm, 14/15.

tıncı āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "O peygamberler, düşmanlarının helākine nusret istediler yāhūd peygamberler ve kavmleri beyninde kazā ve hükm taleb eylediler ki hakk ve bātıl fark ola. Allāhu taᶜālānın hükmüyle enbiyā ve tābiᶜi müᵓminler necāt bulup her cebbār-ı muᶜānid halāstan hāyib oldular." Ve dahi dīger bir yerde ﴿إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ﴾[314] buyurmuştur yaᶜnī "Tahkīkan kendisi müstekbirleri muhabbet etmez." Ve dahi āher bir yerde ﴿لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا﴾[315] Bu nass-ı ᶜālī dahi sūre-i Furkān'ın yirmi birinci āyetindendir ki tefsīrinde denilmiş ki "Onlar tahkīk nefslerinde taᶜzīm edip kemāl-i kibrle haddlerini tecāvüz ettiler." Ve dahi ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ﴾[316] buyurmuştur. Bu nass-ı ᶜālī dahi sūre-i Müᵓminin elli dokuzuncu āyetindendir. Hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Şunlar ki benim ᶜibādetimden kibr ile iᶜrāz ederler, yakında hor ve zelīl olarak cehenneme dāhil olurlar." Mā-hasal kibri Kurᵓān'da pek çok yerlerde zemm etmiştir.

[وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ كِبْرٍ، وَلَا يَدْخُلُ النَّارَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ" وقال ابو هريرة رضي الله عنه قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى الْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي [215] وَالْعَظَمَةُ إِزَارِي فَمَنْ نَازَعَنِي وَاحِدًا مِنْهُمَا أَلْقَيْتُهُ فِي جَهَنَّمَ وَلَا أُبَالِي" وعن أبي سلمة بن عبد الرحمن قال التقى عبد الله بن عمرو وعبد الله بن عمر على الصفا فتواقفا فمضى ابن عمرو وأقام ابن عمر يبكي فقالوا ما يبكيك يا أبا عبد الرحمن فقال هذا يعني عبد الله بن عمرو زعم أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم "مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خردل من كبر أكبه الله في النار على وجهه" وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "لَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَذْهَبُ بِنَفْسِهِ حَتَّى يُكْتَبَ فِي الْجَبَّارِينَ فَيُصِيبُهُ مَا أَصَابَهُمْ مِنَ الْعَذَابِ" وقال سليمان بن داود عليهما السلام يوماً للطير والإنس والجن والبهائم اخرجوا فخرجوا في مائتي ألف من الإنس ومائتي ألف من الجن فرفع حتى سمع زجل الملائكة بالتسبيح في السموات ثم خفض حتى مست أقدامه البحر فسمع صوتاً لو كان في قلب صاحبكم

314 Nahl, 16/23.

315 Furkān, 25/21.

316 Gāfir, 40/60.

مثقال ذرة من كبر لخسفت به أبعد مما رفعته وقال صلى الله عليه وسلم "يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ عُنُقٌ لَهُ أُذُنَانِ تَسْمَعَانِ عَيْنَانِ تُبْصِرَانِ، وَلِسَانٌ يَنْطِقُ، يَقُولُ: وُكِّلْتُ بِثَلاثٍ: بِكُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ، وَكُلِّ مَنْ دَعَا مَعَ اللهِ إِلَهًا آخَرَ، وَبِالْمُصَوِّرِينَ" وقال صلى الله عليه وسلم لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ بَخِيلٌ وَلَا جَبَّارٌ وَلَا سَيِّءُ الْمَلَكَةِ"]

Ve zemm-i kibrde vārid olan ahbār-ı sahīha-i nebeviyye ise onlar dahi işbu ehādīs-i şerīfedir ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ كِبْرٍ، وَلَا يَدْخُلُ النَّارَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ"[317] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "O ki kalbinde bir habbe hardalın ağırlığında kibr vardır, cennete dāhil olmaz ve o ki kalbinde īmāndan bir habbe hardalın ağırlığında īmān vardır, āteşe dāhil olmaz." Ve Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "يَقُولُ اللهُ تَعَالَى الْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي وَالْعَظَمَةُ إِزَارِي فَمَنْ نَازَعَنِي وَاحِدًا مِنْهُمَا أَلْقَيْتُهُ فِي جَهَنَّمَ وَلَا أُبَالِي"[318] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Allāhu taᶜālā buyurur ki kibriyā benim ridāmdır ve ᶜazamet dahi benim izārımdır, kim ki onların birisinde benimle bir münāzaᶜa ederse ben onu cehenneme atıp da mübālāt dahi etmem." Ve Ebī Seleme b. ᶜAbdurrahmān üzerine mervī olup demiş ki ᶜAbdullāh b. ᶜAmr b. el-ᶜĀs ile ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer b. el-Hattāb, Safā üzerinde kavuşup mülākāt ettiler ve azıcık eğlenip durduklarından sonra ᶜAbdullāh b. ᶜAmr savuşup gitti ve ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer ağlamağa başladı ve "Seni ağlatan nedir?" diye ondan soruldukta, dedi ki "Bu ādem yaᶜnī ᶜAbdullāh b. ᶜAmr zuᶜm etmiş ki ᶜaleyhi's-selāmdan işitmiş ki efendimiz buyururdu ki "مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خردل من كبر أكبه الله في النار على وجهه"[319] Yaᶜnī "Kim ki kendi kalbinde hardalın bir dānesi ağırlığında bir kibr vardır, Allāhu taᶜālā hazretleri onu āteşe yüzü koyu yaᶜnī yüzü üstüne ilkā edip mekbūb eder." Ve dahi buyurmuş ki "لاَ يَزَالُ الرَّجُلُ

---

317 *Musnedu* Ahmed, 7/335, no: 4310; İbn Māce, 1/22, no: 59; Tirmizī, 3/428, no: 1998.

318 Bkz. et-Taberānī, *el-Muᶜcemu's-Sagīr*, 1/207, no: 331; *Musnedu*'ş-Şihāb, 2/331, no: 1465.

319 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 13/360, no: 14175.

يَذْهَبُ بِنَفْسِهِ حَتَّى يُكْتَبَ فِي الجَبَّارِينَ فَيُصِيبُهُ مَا أَصَابَهُمْ مِنَ الْعَذَابِ"[320] ki hulāsa-i meᵓāli: "Ādem kendi nefsi ile zāhib olmaktan zāil olmaz tā ki zümre-i cebbārīnden yazılır ve onlara isābet eden ᶜazābdan ona isābet olunur." Ve Süleymān b. Dāvūd ᶜaleyhime's-selām bir gün kuş ve ins ve cinn ve behāyime fermān etmiş ki çıkınız ve onlar çıkıp ins ve cinnden ikişer yüz bin kişi bilikip āmāde oldukları hālde Süleymān cemᶜiyyetiyle yücelenip tā ki melāike-i kirām ᶜaleyhime's-selāmın āvāz-ı tesbīhleri semāvāttan işitti sonra iniverdi tā ki ayakları deryāya değdi ve der-ᶜakab bir ses işitti ki "Bu sizin sāhibinizin kalbinde bir zerre ağırlığında kibr olmuş olsaydı yücelendiği mesāfeden uzak ve ebᶜad bir mesāfeye yer onunla hasf olunurdu" denilir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ عُنُقٌ لَهُ أُذُنَانِ تَسْمَعَانِ عَيْنَانِ تُبْصِرَانِ، وَلِسَانٌ يَنْطِقُ، يَقُولُ: وُكِّلْتُ بِثَلاثٍ: بِكُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ، وَكُلِّ مَنْ دَعَا مَعَ اللهِ إِلَهًا آخَرَ، وَبِالْمُصَوِّرِينَ"[321] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Āteşten bir boyun çıkar ki onun işitici iki kulakları var ve görücü iki gözleri var ve nutk edici bir dili var, söyler ki ben üç tāifeye müvekkel ve meᵓmūr olmuşum ki her bir cebbār-ı ᶜanīd ve her bir müşrik ve putperest ve her bir sūret ediciye yaᶜnī bu ādemlerin taᶜzīblerine meᵓmūrum" der. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ بَخِيلٌ وَلَا جَبَّارٌ وَلَا سَيِّءُ الْمَلَكَةِ"[322] Yaᶜnī "Mümsik ve cebbār ve bed-hū olanlar cennete girmezler" demektir.

[وقال صلى الله عليه وسلم " تَحَاجَّتِ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ، فَقَالَتِ النَّارُ: أُوثِرْتُ بِالْمُتَكَبِّرِينَ، وَالْمُتَجَبِّرِينَ، وَقَالَتِ الْجَنَّةُ: مَا لِي لَا يَدْخُلُنِي إِلَّا ضُعَفَاءُ النَّاسِ وَسِقَاطُهُمْ وَعَجَزَتُهُمْ؟ قَالَ اللهُ لِلْجَنَّةِ: إِنَّمَا أَنْتِ رَحْمَتِي أَرْحَمُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي، وَقَالَ لِلنَّارِ: إِنَّمَا أَنْتِ عَذَابِي أُعَذِّبُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي، وَلِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْكُمَا مِلْؤُهَا" وقال صلى الله عليه وسلم "بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ تَجَبَّرَ وَاعْتَدَى، وَنَسِيَ الْجَبَّارَ الْأَعْلَى، بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ تَجَبَّرَ وَاخْتَالَ، وَنَسِيَ الْكَبِيرَ الْمُتَعَالَ، بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ غَفَلَ وسَهَا ، وَنَسِيَ الْمَقَابِرَ وَالْبِلَى، بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ عَتَا وَبَغَى، وَنَسِيَ الْمَبْدَأَ وَالْمُنْتَهَى" وعن ثابت

320 Tirmizī, 3/430, no: 2000; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 13/167, no: 3589.

321 Bkz. et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Vasīt*, 4/203, no: 3981; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 12/132, no: 3220.

322 *Musnedu* Ahmed, 1/191, no: 13; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/300, no: 10364.

أنه قال بلغنا أنه قيل يا رسول الله ''مَا أَعْظَمَ كِبْرُ فُلَانٍ؟ قَالَ: فَقَالَ: '' أَلَيْسَ بَعْدَهُ الْمَوْتُ؟''

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki '' تَحَاجَّتِ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ، فَقَالَتِ النَّارُ: أُوثِرْتُ بِالْمُتَكَبِّرِينَ، وَالْمُتَجَبِّرِينَ، وَقَالَتِ الْجَنَّةُ: مَا لِي لَا يَدْخُلُنِي إِلَّا ضُعَفَاءُ النَّاسِ وَسِقَاطُهُمْ وَعَجَزَتُهُمْ؟ قَالَ اللهُ لِلْجَنَّةِ: إِنَّمَا أَنْتِ رَحْمَتِي أَرْحَمُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي، وَقَالَ لِلنَّارِ: إِنَّمَا أَنْتِ عَذَابِي أُعَذِّبُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي، وَلِكُلٍّ وَاحِدَةٍ مِنْكُمَا مِلْؤُهَا''[323] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Cennet ile āteş muhācece ettiler ki āteş iftihār ve tebāhī edip dedi ki "Ben mütekebbir ve mütecebbirlerle īsār olundum, yaᶜnī bende mütekebbir ve mütecebbir olanlar sākin olurlar ki sende sākin olmazlar. Ve cennet dahi tevāzuᶜ ve huzūᶜ edip dedi ki "Benim nem vardır ki bende ancak gürūh-ı zuᶜafā ve ᶜaceze ve sakata sākin olup başkaları sākin olmaz." O vaktte Allāhu taᶜālā hazretleri behişte fermān buyurdu ki "Sen benim rahmetimsin, ᶜibādımdan dilediğim kimseyi seninle merhamet eylerim." Ve āteşe fermān buyurdu ki "Sen benim ᶜazābımsın, dilediğim kimseyi seninle muᶜazzeb eylerim. Ve her birinizin dolusu kadar sekenesi vardır ki ikiniz dahi dolup mümtelī olacaksınız" demek olur. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ تَجَبَّرَ وَاعْتَدَى، وَنَسِيَ الْجَبَّارَ الْأَعْلَى، بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ تَجَبَّرَ وَاخْتَالَ، وَنَسِيَ الْكَبِيرَ الْمُتَعَالَ، بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ غَفَلَ وسَهَا ، وَنَسِيَ الْمَقَابِرَ وَالْبِلَى، بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ عَتَا وَبَغَى، وَنَسِيَ الْمَبْدَأَ وَالْمُنْتَهَى''[324] ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: Yaramaz ve çirkīn kul o kuldur ki tecebbür ve haddini tecāvüz edip de Cebbār-ı bülendi unutur ve yaramaz ve çirkīn kul o kuldur ki tecebbür ve tekebbürle huyelā edip Kebīr-i müteᶜāli ferāmūş eyler ve dahi yaramaz ve çirkīn kul o kuldur ki sehv ve gaflet edip mekābir ve bilāyı nisyān eder ve yaramaz ve çirkīn kul o kuldur ki tekebbürle haddini geçip bagy eder de mebdeᵓ ve müntehāyı ferāmūş eyler." Ve dahi Sābit'in üzerine mervī olup demiş ki bize bālig olduğu ki ᶜaleyhi's-selām efendimize denilmiş ki ''يا رسول

---

323 Buhārī, 6/138, no: 4850; Muslim, el-Cenne ve Sıfatu Naīmihā 13, 4/2187, no: 36.

324 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/479, 7832; Tirmizī, 4/213, no: 2448.

فَقَالَ: '' أَلَيْسَ بَعْدَهُ الْمَوْتُ؟''[325] الله مَا أَعْظَمَ كِبْرُ فُلَانٍ؟ قَالَ: Yaʿnī "O ādemin kibri ne ʿacīb ʿazīm bir kibrdir!" denildikte, Efendimiz: "Onun sonrası ölüm değil midir?" diye fermān buyurmuştur. [216]

[وقال عبد الله بن عمرو أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ''إِنَّ نُوحًا عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا حَضَرَتْهُ الْوَفَاةُ، دَعَا ابْنَيْهِ، وَقَالَ: إِنِّي آمُرُكُمَا بِاثْنَتَيْنِ، وَأَنْهَاكُمَا عَنِ اثْنَتَيْنِ، أَنْهَاكُمَا عَنِ الشِّرْكِ وَالْكِبْرِ، وَآمُرُكُمَا بِلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، فَإِنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِينَ وَمَا فِيهِنَّ لَوْ وُضِعَتْ فِي كِفَّةِ الْمِيزَانِ، وَوُضِعَتْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ فِي الْكِفَّةِ الْأُخْرَى، كَانَتْ أَرْجَحَ منهما وَلَوْ أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِين وما فيهن كَانَتَا حَلْقَةً، فَوُضِعَتْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ عَلَيْهِمَا، لَقَصَمَتْهَا، وَآمُرُكُمَا بِسُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ، فَإِنَّهَا صَلَاةُ كُلِّ شَيْءٍ، وَبِهَا يُرْزَقُ كُلُّ شَيْءٍ'' قال المسيح عليه السلام ''طُوبَى لِمَنْ عَلَّمَهُ اللهُ كِتَابَهُ ثُمَّ لَمْ يَمُتْ جَبَّاراً'' وقال صلى الله عليه وسلم ''أَهْلُ النَّارِ كُلُّ جَعْظَرِيٍّ جَوَّاظٍ مُسْتَكْبِرٍ جَمَّاعٍ مَنَّاعٍ وَأَهْلُ الْجَنَّةِ الضُّعَفَاءُ الْمُقِلُّونَ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ أَحَبَّكُمْ إِلَيْنَا وَأَقْرَبَكُمْ مِنَّا في الآخرة أَحَاسِنَكُمْ أَخْلَاقًا، وَإِنَّ أَبْغَضَكُمْ إِلَيْنَا وَأَبْعَدَكُمْ مِنَّا الثَّرْثَارُونَ الْمُتَشَدِّقُونَ الْمُتَفَيْهِقُونَ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، قَدْ عَلِمْنَا ''الثَّرْثَارُونَ'' وَ''الْمُتَشَدِّقُونَ'' فَمَا الْمُتَفَيْهِقُونَ؟ قَالَ: الْمُتَكَبِّرُونَ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''يُحْشَرُ الْمُتَكَبِّرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي مِثْلِ صُوَرِ الذَّرِّ تَطَؤُهُمُ النَّاسُ ذَرّاً فِي مِثْلِ صُوَرِ الرِّجَالِ يَعْلُوهُمْ كُلُّ شَيْءٍ مِنَ الصِّغَارِ ثُمَّ يُسَاقُونَ إِلَى سِجْنٍ فِي جَهَنَّمَ يُقَالُ لَهُ بُولَسُ تَعْلُوهُمْ نَارُ الْأَنْيَارِ يُسْقَوْنَ مِنْ طِينِ الْخَبَالِ عُصَارَةِ أَهْلِ النَّارِ'']

Ve dahi ʿAbdullāh b. ʿAmr demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām buyurmuş ki ''إِنَّ نُوحًا عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا حَضَرَتْهُ الْوَفَاةُ، دَعَا ابْنَيْهِ، وَقَالَ: إِنِّي آمُرُكُمَا بِاثْنَتَيْنِ، وَأَنْهَاكُمَا عَنِ اثْنَتَيْنِ، أَنْهَاكُمَا عَنِ الشِّرْكِ وَالْكِبْرِ، وَآمُرُكُمَا بِلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، فَإِنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِينَ وَمَا فِيهِنَّ لَوْ وُضِعَتْ فِي كِفَّةِ الْمِيزَانِ، وَوُضِعَتْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ فِي الْكِفَّةِ الْأُخْرَى، كَانَتْ أَرْجَحَ منهما وَلَوْ أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِين وما فيهن كَانَتَا حَلْقَةً، فَوُضِعَتْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ عَلَيْهِمَا، لَقَصَمَتْهَا، وَآمُرُكُمَا بِسُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ، فَإِنَّهَا صَلَاةُ كُلِّ شَيْءٍ، وَبِهَا يُرْزَقُ كُلُّ شَيْءٍ''[326] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Nūh ʿaleyhi's-selām vefāta muhtazır oldukta iki oğlunu daʿvet edip onlara demiş ki "Ben size iki şeyʾ ile emr ederim ve sizi iki şeyden nehy eylerim: Sizi şirk

325 *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/493, no: 7860.

326 *Musnedu* Ahmed, 11/671, no: 7102; el-Hākim, *el-Mustedrek*, 1/112, no: 154.

ve kibr etmekten nehy eylerim ve sizi lā-ilāhe illallāh kelime-i münciyesiyle emr eylerim, zīrā ki semāvāt ve arāzī ve onlarda olan cemīᶜ-i mahlūkāt terazinin bir gözünde olmuş olsalar ve lā-ilāhe illallāh kelimesi dahi terazinin dīger gözünde konulup vezn olunsa lā-ilāhe illallāh kelimesinin kefesi onlardan ağır ve ercah olurdu ve semāvāt ve arāzī ve onlarda olan kāffe-i mahlūkāt bir halka olmuş olsalar da lā-ilāhe illallāh kelimesi o halka üzerine konulsa elbette onları kesip katᶜ ederdi ve dahi sizi subhānallāhi ve bi-hamdihi kelimesiyle emr ederim zīrā ki her bir şeyin salavātıdır ve her bir şey᾿ onunla rızk olunur." Ve dahi ᶜĪsā el-Mesīh ᶜaleyhi's-selām demiş ki "طُوبَى لِمَنْ عَلَّمَهُ اللهُ كِتَابَهُ ثُمَّ لَمْ يَمُتْ جَبَّاراً" Yaᶜnī "O kimseye tūbā ola ki Allāhu taᶜālā kendi kitābını ona taᶜlīm etmiş sonra da cebbār olarak ölmez." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَهْلُ النَّارِ كُلُّ جَعْظَرِيٍّ جَوَّاظٍ مُسْتَكْبِرٍ جَمَّاعٍ مَنَّاعٍ وَأَهْلُ الْجَنَّةِ الضُّعَفَاءُ الْمُقِلُّونَ"[327] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Her bir caᶜzarī, cevvāz ve müstekbīr ve cemmāᶜ ve mennāᶜ ehl-i āteştir." "Caᶜzarī" lügatte kısa boylu, galīz, sitem-kār kimseye ıtlāk olunur. Ve "cevvāz" feth-i cīm ve teşdīd-i vāv ile şol kimseye derler ki her yerden māl cemᶜ ede dahi kimseye hayr ve tasadduk etmeye, cemūᶜ ve menūᶜ ola ve ᶜinde'l-baᶜz şol kimseye derler ki semiz, etli, cesīm kimse ola dahi salını salını yürüye. Ve "müstekbir" maᶜlūmdur. "Cemmāᶜ" ve "mennāᶜ" dahi her yerden mālı biliktirip onunla bir hayr ve tasadduk ve maᶜrūf işlemez ādemdir. Ve ehl-i cennet zümre-i zuᶜafā ve teng-destāndırlar. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ أَحَبَّكُمْ إِلَيْنَا وَأَقْرَبَكُمْ مِنَّا فِي الآخرة أَحَاسِنَكُمْ أَخْلاَقًا، وَإِنَّ أَبْغَضَكُمْ إِلَيْنَا وَأَبْعَدَكُمْ مِنَّا الثَّرْثَارُونَ المُتَشَدِّقُونَ المُتَفَيْهِقُونَ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، قَدْ عَلِمْنَا "الثَّرْثَارُونَ" وَ"المُتَشَدِّقُونَ" فَمَا الْمُتَفَيْهِقُونَ؟ قَالَ: الْمُتَكَبِّرُونَ"[328] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Sizin bize en ziyāde sevgilimiz ve āhirette bizden en ziyāde karīb ve yakın ādeminiz ahlākı en ziyāde güzel olan kimsedir ve bizi sizden en ziyāde mebgūz ve bizden en ziyāde baᶜīd ve uzak ādeminiz sersār ve müteşeddık ve mütefeyhık

327 *Musnedu* Ahmed, 11/585, no: 7009; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 3/283, no: 3157.

328 Tirmizī, 3/438, no: 2018; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 10/190, no: 10424.

olanlardır." Ve sahābe: "Yā Resūlallāh, sersār ve müteşeddıkı bilmişiz, mütefeyhık nedir?" yaʿnī hangi ādemdir diye sorduklarında, Efendimiz: "Mütefeyhık, mütekebbir olan kimsedir" diye haber vermiş. "Sersār" lügatte şol kimse ki kesīrü'l-kelām ola, miksār gibi ve dahi herze ve hezeyān söyleye. Ve "muteşeddık" lügatte çok söyleyici, mütetāvil fi'l-kelām maʿnāsına; ve yukālu: huvellezī yelvī şedekahu li't-tefsīhi yaʿnī avurdun eğer döndürür fesāhat izhār etmek için. Ve "mütefeyhık" lügatte çok sözlü mütekebbir kimseye gelmiştir. Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "يُحْشَرُ الْمُتَكَبِّرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي مِثْلِ صُوَرِ الذَّرِّ تَطَؤُهُمُ النَّاسُ ذُرّاً فِي مِثْلِ صُوَرِ الرِّجَالِ يَعْلُوهُمْ كُلُّ شَيْءٍ مِنَ الصِّغَارِ ثُمَّ يُسَاقُونَ إِلَى سِجْنٍ فِي جَهَنَّمَ يُقَالُ لَهُ بُولَس تَعْلُوهُمْ نَارُ الْأَنْيَارِ يُسْقَوْنَ مِنْ طِينِ الْخَبَالِ عُصَارَةِ أَهْلِ النَّارِ"[329] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Yevm-i kıyāmette zümre-i mütekebbirīn zürr kılıklı gibi haşr olunurlar ve zırh olarak ricāl sūretleri misālinde oldukları hālde nās üzerlerine ayak basıp yürürler sıgārdan her bir şeyʾ üzerlerine çıkar da müstaʿlī olur sonra cehennemde būles adlı bir sicne sevk olunurlar da onlara nār iner müstaʿlī olup ʿusāre-i ehl-i nār olan tīn-i hubālden içirirler.

[وقال أبو هريرة قال النبي صلى الله عليه وسلم "يُحْشَرُ الْجَبَّارُونَ وَالْمُتَكَبِّرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي صُوَرِ الذُّرِّ تَطَؤُهُمُ النَّاسُ نَهْوَاهُمْ عَلَى اللهِ تَعَالَى" وعن محمد بن واسع قال دخلت على بلال بن أبي بردة فقلت له يا بلال إن أباك حدثني عن أبيه عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قال "إِنَّ فِي جَهَنَّمَ وَادِيًا يُقَالُ لَهُ هَبْهَبُ، حَقٌّ عَلَى اللهِ أَنْ يُسْكِنَهُ كُلَّ جَبَّارٍ فَإِيَّاكَ يا بلال أَنْ تَكُونَ مِمَّنْ يَسْكُنُهُ" وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ فِيَ النَّارِ قَصْرًا يُجْعَلُ فِيهِ الْمُتَكَبِّرُونَ، وَيُطْبَقُ عَلَيْهِمْ" وقال صلى الله عليه وسلم "اَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ نَفْخَةِ الْكِبْرِيَاءِ" وقال "مَنْ فَارَقَ رُوحُهُ جَسَدَهُ وَهُوَ بَرِئٌ مِنْ ثَلَاثٍ دَخَلَ الْجَنَّةَ الْكِبْرِ وَالدَّيْنِ وَالْغُلُولِ"]

Ve Ebū Hüreyre ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki "يُحْشَرُ الْجَبَّارُونَ وَالْمُتَكَبِّرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي صُوَرِ الذُّرِّ تَطَؤُهُمُ النَّاسُ نَهْوَاهُمْ عَلَى اللهِ تَعَالَى"[330] ki hulāsa-i meʾāli yevm-i kıyāmette cebbār ve

329 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 2/52; *Musnedu* Ahmed, 11/260, no: 6677; Tirmizī, 4/236, no: 2492.

330 Bkz. *Şuʿabu'l-Īmān*, 10/482, no: 7836, *Musnedu*'l-Bezzār, 14/339, no: 8021.

mütekebbirler zürr sūretlerinde haşr olunurlar da Allāhu taᶜālāya onların züll ve hevānlarından nās onları basıp ayak altına alırlar." Ve dahi Muhammed b. Vāsiᶜ üzerine mervī olup demiş ki ben Bilāl b. Ebī Burde üzerine duhūl edip dedim ki "Ey Bilāl, tahkīkan senin baban babası üzerine rivāyet edip dedi ki babası nebī-i zī-şān efendimiz üzerine rivāyet edip demiş ki Efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ فِي جَهَنَّمَ وَادِيًا يُقَالُ لَهُ هَبْهَبُ، حَقٌّ عَلَى اللهِ اَنْ يُسْكِنَهُ كُلَّ جَبَّارٍ فَإِيَّاكَ يا بلال أَنْ تَكُونَ مِمَّنْ يَسْكُنُهُ"[331] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Cehennemde bir vādī var ki ona hebheb denilir, her bir cebbāra onu mesken etmesi Hakk taᶜālāya hakk olmuştur" yaᶜnī her bir cebbārı onda iskān etmek için Allāhu taᶜālānın hakkı olmuştur, "Kaldı ki ey Bilāl, sakın da sen dahi o vādī sekenesinden olmayasın!" Yaᶜnī zinhār cebbār olmayasın [217] ki o vādīde sākin olmayasın. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ فِي النَّارِ قَصْرًا يُجْعَلُ فِيهِ الْمُتَكَبِّرُونَ، وَيُطْبَقُ عَلَيْهِمْ"[332] Yaᶜnī "Tahkīkan cehennemde bir köşk var ki zümre-i mütekebbirīn onda kalırlar da üzerlerine kapanıp muntabık olur." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ نَفْخَةِ الْكِبْرِيَاءِ" Yaᶜnī "Ey benim ilāhım, nefha-i kibriyādan ben sana sığınıp seninle taᶜavvüz ederim." Ve dahi buyurmuş ki "مَنْ فَارَقَ رُوحُهُ جَسَدَهُ وَهُوَ بَرِئٌ مِنْ ثَلَاثٍ دَخَلَ الْجَنَّةَ الْكِبْرِ وَالدَّيْنِ وَالْغُلُولِ"[333] Yaᶜnī "Kim ki bu üç hasletten berī olarak rūhu cesedinden müfārakat ederse cennete dāhil olur ki kibr ve deyn ve gulūl hasletleridirler."

[الآثار قال أبو بكر الصديق رضي الله عنه لا يحقرن أحد أحداً من المسلمين فإن صغير المسلمين عند الله كبير وقال وهب لما خلق الله جنة عدن نظر إليها فقال "أَنْتَ حَرَامٌ عَلَى كُلِّ مُتَكَبِّرٍ" وكان الأحنف بن قيس يجلس مع مصعب بن الزبير على سريره فجاء يوماً ومصعب ماد رجليه فلم يقبضهما وقعد الأحنف فزحمه بعض الزحمة فرأى أثر ذلك في وجهه فقال عجباً لابن آدم يتكبر وقد خرج من مجرى البول مرتين وقال الحسن العجب من ابن آدم يغسل الخرء بيده كل يوم مرة أو

331 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 4/37, no: 3548; el-Hākim, *el-Mustedrek*, 4/639, no: 8765.

332 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 256, no: 551.

333 *Musnedu* Ahmed, 37/53, no: 22369.

مرتين ثم يعارض جبار السموات وقد قيل ﴿وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾ هو سبيل الغائط والبول]

Ve zemm-i kibrde vārid olan āsār dahi bunlardır ki Ebū Bekr es-Sıddīk ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Sizin biriniz bir müslim ādemi tahkīr etmesin, zīrā ki müslimīnin sagīri Allāhu taᶜālā ᶜindinde kebirdir." Ve dahi Vehb demiş ki "Allāhu taᶜālā hazretleri cennet-i ᶜAdn'ı halk ettiği vaktte ona nazar edip buyurmuş ki "أَنْتَ حَرَامٌ عَلَى كُلِّ مُتَكَبِّرٍ" Yaᶜnī "Sen her bir mütekebbir üzerine harāmsın." Ve Ahnef b. Kays, Musᶜab b. ez-Zubeyr ile maᶜan serīri üstünde otururdu, bir gün Musᶜab ayakları memdūd oldukları hālde Ahnef gelip oturmuş ve Musᶜab ayaklarını toplamamış, artık onun oturmasıyla azıcık ona bir müzāhame ettikte Musᶜab gücenip hoşuna gelmedi ve eser-i gazabı onun yüzünde görünce Ahnef demiş ki "Ādemoğluna taᶜaccüb olunur ki nice tekebbür eder o hāl ile ki kendisi iki kerre mecrā-i bevlden hurūc etmiştir." Ve Hasen-i Basrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Ādemoğlundan ᶜacebdir ki günde bir veyā iki kerre karnından çıkan necāseti kendi eliyle gasl ederken Cebbār-ı semāvāt ile muᶜāraza eder." Ve dahi ﴿وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾[334] nass-ı celīli tefsīrinde denilmiş ki o nesne sebīl-i bevl ve gāittir yaᶜnī "Sizin enfüsünüzde iken siz onu görmez misiniz?" demektir.

[وقال محمد بن الحسين بن علي ما دخل قلب امرئ شيء من الكبر قط إلا نقص من عقله بقدر ما دخل من ذلك أو كثر وسئل سليمان عن السيئة التي لا تنفع معها حسنة فقال الكبر وقال النعمان بن بشير على المنبر إن للشيطان مصالي وفخوخاً وإن من مصالي الشيطان وفخوخه البطر بأنعم الله والفخر بإعطاء الله والكبر على عباد الله واتباع الهوى في غير ذات الله نسأل الله تعالى العفو والعافية في الدنيا والآخرة بمنه وكرمه]

Ve dahi Muhammed b. el-Hüseyn b. ᶜAlī demiş ki "Aslā kibrden ādemin kalbine bir şeyᵓ girmez illā ki ᶜaklından o kadar şeyᵓ noksān olmaz az olsa veyā çok olsa" yaᶜnī her ne kadar ki kibr kalbine girerse ona göre o kadar şeyᵓ elbette onun ᶜaklında noksān vākiᶜ olur. Ve Süleymān'dan onunla hasene nefᶜ etmeyen seyyiᵓe üzerine suᵓāl olundukta

334 Zāriyāt, 51/21.

Süleymān "kibrdir" diye cevāb vermiş yaᶜnī kibrin seyyiʾesiyle maᶜan hasene menfaᶜat vermez demektir. Ve Nuᶜmān b. Beşīr minber üstünde demiş ki "Şeytānın şebeke ve tuzakları vardır ve onun cümle-i şebekāt ve tuzaklarından Allāhu taᶜālānın niᶜamı ile batar etmek ve Allāhu taᶜālānın ᶜatāsıyla fahr eylemek ve ᶜibādullāh üzerine tekebbür etmek ve Zāt-ı Zü'l-Celāl'in gayrısında hevāya ittibāᶜ etmek efᶜālidir." Kaldı ki biz Allāhu taᶜālādan onun minnet ve keremiyle dünyā ve āhirette ᶜafv ve ᶜāfiyeti dileriz.

Beyānu Zemmi'l-İhtiyāli ve İzhāri Āsāri'l-Kibri Fi'l-Meşyi ve Cerri's-Siyābi

[بيان ذم الاختيال وإظهار آثار الكبر في المشي وجر الثياب]

[قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "لاَ يَنْظُرُ اللهُ إِلَى رَجُلٍ يَجُرُّ إِزَارَهُ بَطَراً" وقال صلى الله عليه وسلم "بَيْنَمَا رَجُلٌ يَتَبَخْتَرُ، فِي بُرْدَيْهِ إِذْ أَعْجَبَتْهُ نَفْسُهُ، فَخَسَفَ اللهُ بِهِ الْأَرْضَ، فَهُوَ يَتَجَلْجَلُ فِيهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ" وقال زيد بن أسلم دخلت على ابن عمر فمر به عبد الله ابن واقد وعليه ثوب جديد فسمعته يقول أي بني ارفع إزارك فإني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول "لَا يَنْظُرُ اللهُ إِلَى مَنْ جَرَّ إِزَارَهُ خُيَلَاء"]

Ve ihtiyal ve yürümekte sallanmak ile onun sürüklettirmekle āsār-ı kibrin izhārı zemminin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz buyurmuş ki "لاَ يَنْظُرُ اللهُ إِلَى رَجُلٍ يَجُرُّ إِزَارَهُ بَطَراً"[335] Yaᶜnī "Hakk subhānehu ve taᶜālā o ādeme bakmaz ki batar olarak kendi izārını çeker." Ve dahi buyurmuş ki "بَيْنَمَا رَجُلٌ يَتَبَخْتَرُ، فِي بُرْدَيْهِ إِذْ أَعْجَبَتْهُ نَفْسُهُ، فَخَسَفَ اللهُ بِهِ الْأَرْضَ، فَهُوَ يَتَجَلْجَلُ فِيهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ"[336] ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Bir gün bir ādem bürdesinde sallanarak giderken ki nefsini beğenip iᶜcābında Allāhu taᶜālā nāgehān yeri onunla hasf edip zemīne batmış ve kıyāmete kadar yerde tecelcül ve taharrük ile batmaktan zāil olmaz tā ki rūz-i cezāya kadar

---

335 *Musnedu* Ahmed, 14/550, no: 9005; Muslim, Libās ve'z-Zīne, 9, 3/1653, no: 2087.

336 Muslim, Libās ve'z-Zīne 10, 3/1654, no: 2088.

yeri yarıp içinde geçmektedir." Ve dahi buyurmuş ki "مَنْ جَرَّ ثَوْبَهُ خُيَلَاءَ لَمْ يَنْظُرِ اللهُ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"[337] Yaᶜnī "Kim ki huyelā ve tekebbürle sevbini yerde sürüklettirip çeker yevm-i kıyāmette Allāhu taᶜālā hazretleri ona nazar etmez." Ve Zeyd b. Eslem demiş ki ben bir gün İbn ᶜÖmer üzerine duhūl ettim ve ᶜakabinde dahi ᶜAbdullāh b. Vākıd bir sevb-i cedīde lābis olarak gelip üzerine geçti [218] ve ben dahi işittim derdi ki "Ey benim oğlum, kendi izārını kaldır, zīrā ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden işitmişim buyururdu ki "لَا يَنْظُرُ اللهُ إِلَى مَنْ جَرَّ إِزَارَهُ خُيَلَاء"[338] Yaᶜnī "Allāhu taᶜālā o kimseye bakmaz ki ᶜucb ve kibr ederek izārını çeker."

[وروي أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بصق يوماً على كفه ووضع أصبعه عليه وقال "يَقُولُ اللَّهُ تعالى ابْنَ آدَمَ، أَتُعْجِزُنِي، وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ مِثْلِ هَذِهِ؟ حَتَّى إِذَا سَوَّيْتُكَ، وَعَدَلْتُكَ، مَشَيْتَ بَيْنَ بُرْدَيْنِ، وَلِلْأَرْضِ مِنْكَ وَئِيدٌ، جَمَعْتَ، وَمَنَعْتَ، حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ التراقي قُلْتَ: أَتَصَدَّقُ، وأَنَّى اَوَانُ الصَّدَقَةِ" وقال صلى الله عليه وسلم "إِذَا مَشَتْ أُمَّتِي الْمُطَيْطَاءَ، وَخَدَمَتْهُمْ فَارِسُ، وَالرُّومُ، سَلَّطَ اللهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ" قال ابن الأعرابي هي مشية فيها اختيال وقال صلى الله عليه وسلم "مَنْ تَعَظَّمَ فِي نَفْسِهِ، وَاخْتَالَ فِي مِشْيَتِهِ، لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ"]

Ve dahi rivāyet olunmuş ki Resūl-i kibriyā ᶜaleyhi's-selām efendimiz bir gün kendi elinin ayası üstüne tükürmüş ve tükürüğü üstüne parmağını koyup demiş ki "يَقُولُ اللَّهُ تعالى ابْنَ آدَمَ، أَتُعْجِزُنِي، وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ مِثْلِ هَذِهِ؟ حَتَّى إِذَا سَوَّيْتُكَ، وَعَدَلْتُكَ، مَشَيْتَ بَيْنَ بُرْدَيْنِ، وَلِلْأَرْضِ مِنْكَ وَئِيدٌ، جَمَعْتَ، وَمَنَعْتَ، حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ التراقي قُلْتَ: أَتَصَدَّقُ، وأَنَّى اَوَانُ الصَّدَقَةِ"[339] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Allāhu taᶜālā buyurur ki ey ādem oğlu, ben seni bunun gibi bir şeyden yaratmış olduğum hālde sen beni taᶜcīz eder misin ki ben seni tesviye ve taᶜdīl edince sen iki bürd beyninde yürüyüp de yerine senin meşyinden bir āvāz mı gelir? Sen mālı biliktirdikte menᶜ ettin tā ki rūhun çıkmağa yaklaşıp boğazına geldi o vaktte ben tasadduk edeceğim dedin, sadakanın evānı nerede?" Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām demiş ki "إِذَا مَشَتْ أُمَّتِي الْمُطَيْطَاءَ، وَخَدَمَتْهُمْ فَارِسُ، وَالرُّومُ، سَلَّطَ اللهُ بَعْضَهُمْ عَلَى

337 *Musnedu* Ahmed, 9/254, no: 5351.

338 *Musnedu* Ahmed, 8/173, no: 4566.

339 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 256, no: 549.

بَعْضٍ"[340] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Benim ümmetim eger sallana sallana yürüyüşü yürüdüler ve Fāris ve Rūm onlara hizmet ettilerse Allāhu taᶜālā hazretleri baᶜzıları baᶜzılarına musallat eder." İbnu'l-Aᶜrābī "mutaytā" kelimesinin tefsīrinde demiş ki mutaytā bir yürüyüştür ki onda ᶜucb ve tekebbür vardır. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ تَعَظَّمَ فِي نَفْسِهِ، وَاخْتَالَ فِي مِشْيَتِهِ، لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ"[341] Yaᶜnī "Kim ki kendi nefsinde taᶜzīm eder ve kendi yürüyüşünde dahi izhār-ı ᶜucb u tekebbür eylerse Allāhu taᶜālāya onun üzerine gazbān olduğu hālde mülākāt eder" yaᶜnī magzūbün ᶜaleyh olarak vefāt eder demektir.

[الآثار عن أبي بكر الهذلي قال بينما نحن مع الحسن إذ مر علينا ابن الأهتم يريد المقصورة وعليه جباب خز قد نضد بعضها فوق بعض على ساقه وانفرج عنها قباؤه وهو يمشي يتبختر إذ نظر إليه الحسن نظرة فقال أف أف شامخ بأنفه ثاني عطفه مصعر خده ينظر في عطفيه أي حميق أنت تنظر في عطفيك في نعم غير مشكورة ولا مذكورة غير المأخوذ بأمر الله فيها ولا المؤدي حق الله منها والله أن يمشي أحد طبيعته يتخلج تخلق المجنون في كل عضو من أعضائه لله نعمة وللشيطان به لفتة فسمع ابن الأهتم فرجع يعتذر إليه فقال لا تعتذر إلي وتب إلى ربك أما سمعت قول الله تعالى ﴿وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا﴾ ومر بالحسن شاب عليه بزة له حسنة فدعاه فقال له ابن آدم معجب بشبابه محب لشمائله كأن القبر قد وارى بدنك وكأنك قد لاقيت عملك ويحك داو قلبك فإن حاجة الله إلى العباد صلاح قلوبهم]

Ve bu bābda vārid olan āsār ise onlar dahi bunlardır ki Ebū Bekr-i Huzelī üzerine mervī olup demiş ki "Bir gün biz Hasen-i Basrī ile berāber iken nāgehān İbnu'l-Ehtemm maksūreye gitmek üzere gelip bizim üzerimize mürūr etti ki üstünde hazzdan cubāb denilen bir kaftan giymiş ve baᶜzısı baᶜzısı üzerine koyup sarık üstünde onu tertīb etmiş ve üstünde olan bayağı kaftanı açılmış idi ve sallana sallana yürüyüp tebahtur ederdi. Fecᵓeten Hasen ona bir bakış bakınca uf uf" dedi. "Uf" kulak çirki veyāhūd tırnak kiri olup, çünkü uf lügatte bu iki maᶜnāya

---

340 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 271, no: 578; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 1/47, no: 132; İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 2/51.

341 el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 255, no: 547.

gelmiş ve baᶜzen vakt-i melālette ve mutazaccir olduğu vaktte telaffuz olunur ki mütelaffızın hüznüne ve tazaccuruna delālet eder, artık mahalline göre taᶜbīr olunur. Mümkin ki bunda üften bu maᶜnā-yı ahīr murād edip ki mutazaccir ve mahzūn olarak uf uf demiş yaᶜnī uf uf burnu yüce ve mürtefiᶜ ve ᶜıtfına müsennī ve haddine musaᶜᶜir olup iki omzuna bakarak yürüyor ki ᶜucb ve tekebbürle kurulup ve iki omuz başlarını oynatıp sallayarak ve yüzünü eğri edip çevirerek tekebbürlenerek veyāhūd tekebbüründen boynu eğri edip iᶜrāz ve temāyül eyleyerek yürüyorsun. Ey ahmakcağız, sen kendi iki omuz başlarına yaᶜnī sağına soluna niᶜam-ı gayr-ı meşkūre ve nā-mezkūrede bakarsın ki bu nā-meşkūr ve nā-mezkūr olan niᶜmetlerde Allāh'ın emriyle alınmamış ve Allāh'ın hakkı ondan edā olunmamış. Vallāhi eger sizden bir kimse yürür ki tabīᶜatında dīvānenin ıztırāb ve taharrük ve deprenmeği gibi deprenirse onun aᶜzāsının her bir ᶜuzvunda Allāh için bir niᶜmet vardır ve şeytān için dahi bir lefte ve bir bakış vardır" dedikte İbn Ehtemm onu işitip istimāᶜ etti, der-ᶜakab iᶜtizār etmek için ona dönüp rücūᶜ eyledi. Hasen: "Sen bana iᶜtizār eyleme, senin rabbine tevbe eyle, sen Allāhu taᶜālānın sözünü işitmedin mi ki Allāhu taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا﴾[342] diye hatm-ı kelām eyledi. Bu āyet-i kerīme sūre-i İsrā'nın otuz yedinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Yeryüzünde sallanarak kibr ve fuzūlluk ile yürüme, zīrā sen yeri yarıp nihāyetine varır değilsin ve kibrle tūl-i kāmet gösterip dağlara berāber olmağa kādir değilsin." Ve dahi bu nass-ı kerīm sūre-i Lokmān'ın on yedinci āyetinde gelmiş ki mebdeᵓ-i āyet ﴿وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ﴾[343] ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Nāsa tekebbür edip yüzünü onlardan çevirme ve yeryüzünde fuzūlluk ile sallanarak yürüme, Allāhu taᶜālā mütekebbirāne sallananları ve fahr edenleri sevmez." İntehā. Dahi Hasen-i Basrī dīger bir civān üzerine geçip mürūr etmiş ki üstünde güzel bir elbise ve kumaş var idi, onu daᶜvet edip ona dedi ki "İbn-i

342 İsrā, 17/37.
343 Lokmān, 31/18.

ādem kendi civānlığıyla muᶜcib ve hodbīn ve şemāiline muhibb olur, sanki mezār senin bedenini gizletip setr etmiş ve sanki ᶜamelini görüp kurtulmuşsun! Sana yazık olsun! Sen kendi kalbine muᶜālece ve müdāvāt eyle, zīrā ki ᶜibādda Allāh'ın marzīsi kulūbunun salāhıdır."

[وروى أن عمر ابن عبد العزيز حج قبل أن يستخلف فنظر إليه طاوس وهو يختال في مشيته فغمز جنبه بأصبعه ثم قال ليست هذه [219] مشية من في بطنه خرء فقال عمر كالمعتذر يا عم لقد ضرب كل عضو مني على هذه المشية حتى تعلمتها ورأى محمد بن واسع ولده يختال فدعاه وقال أتدري من أنت أما أمك فأشتريها بمائتي درهم وأما أبوك فلا أكثر الله في المسلمين مثله ورأى ابن عمر رجلاً يجر إزاره فقال أن للشيطان إخواناً كررها مرتين أو ثلاثا]

Ve dahi rivāyet olunur ki ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz istihlāf olunmazdan akdem Beyt-i mükerrem'i ziyāret edip hacc ettikte Tāvūs-ı Yemānī onu görmüş ki yürüyüşünde bir tekebbürlük ve ᶜucb eseri vardır, tutup cenbini gamz edip ona demiş ki "Bu yürüyüş[344] karnında necāset bulunan zātın yürüyüşü değildir." ᶜÖmer dahi muᶜtezir gibi: "Ey ᶜamm, benim her bir ᶜuzvum bu yürüyüş üzerine darb olunmuş tā ki onu öğrendim." Ve Muhammed b. Vāsiᶜ görmüş ki oğlu tekebbür eder, onu çağırıp ona demiş ki "Sen kim olduğunu bilir misin? Senin anan ise ben onu yüz dirhem ile satın almışım ve senin baban ise onun gibi ādemi İslām ahālīsi içinde onu Allāhu taᶜālā çok etmesin!" Ve dahi İbn ᶜÖmer bir zātı görmüş ki kibr ile izārını çeker, o dahi demiş ki "Tahkīkan şeytān için ihvān vardır!" Ve bu kelāmı iki veyā üç kerre tekrār eyledi.

[ويروى أن مطرف بن عبد الله بن الشخير رأى المهلب وهو يتبختر في جبة خز فقال يا عبد الله هذه مشية يبغضها الله ورسوله فقال له المهلب أما تعرفني فقال بلى أعرفك أولك نطفة مذرة وآخرتك جيفة قذرة وأنت بين ذلك تحمل العذرة فمضى المهلب وترك مشيته تلك وقال مجاهد في قوله تعالى ﴿ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى﴾ أي يتبختر وإذ قد ذكرنا ذم الكبر والاختيال فلنذكر فضيلة التواضع والله تعالى أعلم]

Ve dahi rivāyet olunur ki Mutarrif b. ᶜAbdullāh b. eş-Şuhayr hazzdan bir cübbe içinde tebahtur ederken Muhelleb'i görüp ona demiş ki

---

344 [Yazma boyunca "yürüyüş" okuduğumuz kelime metinde "yürüş"tür.]

"Bu bir yürüyüştür ki onu Allāhu taᶜālā ve resūlü bugz ederler." Muhelleb dahi dönüp dedi ki "Sen beni tanımaz mısın?" O dahi: "Belā, seni tanırım, senin evvelin yaᶜnī rahim-i māderde iken bir nutfe-i fāside idin ve sonun dahi bir cīfe-i nā-pāksın ve şol iki hāl mā-beyninde necāseti haml edersin!" diye cevāb verince Muhelleb savuşup gitti ve o yürüyüşünü terk eyledi. Ve Hakk taᶜālānın ﴿ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى﴾[345] kavl-i ᶜālīsinin tefsīrinde Mücāhid demiş ki "yetemettā" yaᶜnī "tebahtür eder" demektir. Ve çün zemm-i kibr ve ihtiyāli zikr ettik, imdi tevāzuᶜun fazīletini dahi zikr edelim tā ki ondan kibrin zarar ve ziyānı dahi biline ve hakīkati maᶜlūm ola, çünkü eşyā azdādıyla bilinir ve Allāhu taᶜālā aᶜlemu bi's-savāb.

Beyānu Fazīleti't-Tevāzuᶜi

[بيان فضيلة التواضع]

[قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''مَا زَادَ عَبْدًا بِعَفْوٍ إِلَّا عِزًّا وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلَّهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللهُ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''مَا مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَمَعَهُ مَلَكَانِ وَعَلَيْهِ حِكْمَةٌ يُمْسِكَانِهِ بِهَا فَإِنْ هُوَ رَفَعَ نَفْسَهُ جَبَذَاهَا ثُمَّ قَالَا اللَّهُمَّ ضَعْهُ وَإِنْ وَضَعَ نَفْسَهُ قَالَا اللَّهُمَّ ارْفَعْهُ'' وقال صلى الله عليه وسلم ''طُوبَى لِمَنْ تَوَاضَعَ فِي غَيْرِ مَسْكَنَةٍ وَأَنْفَقَ مَالًا جَمَعَهُ فِي غَيْرِ مَعْصِيَةٍ وَرَحِمَ أَهْلَ الذُّلِّ وَالْمَسْكَنَةِ وَخَالَطَ أَهْلَ الْفِقْهِ وَالْحِكْمَةِ'']

Ve fazīlet-i tevāzuᶜun beyānı dahi budur, şöyle ki Resūl-i ekrem ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَا زَادَ عَبْدًا بِعَفْوٍ إِلَّا عِزًّا وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلَّهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللهُ''[346] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "ᶜAfv eden kimseye Allāhu taᶜālā ancak ᶜizzi ziyāde eder ve bir kimse Allāhu taᶜālāya tevāzuᶜ etmez illā ki Allāhu taᶜālā onu refᶜ edip yüce etmez" yaᶜnī her kim ki ᶜafv ederse elbette Allāhu taᶜālā onun ᶜizzini müzdād eder ve kim ki Allāhu taᶜālāya tevāzuᶜ ederse elbette Allāhu taᶜālā onu refᶜ edip kadrini yüce ve bālā eyler demektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efen-

345 Kıyāmet, 75/33.

346 Muslim, Birr ve's-Sıla 19; 4/2001, no: 2588.

dimiz buyurmuş ki ''مَا مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَمَعَهُ مَلَكَانِ وَعَلَيْهِ حِكْمَةٌ يُمْسِكَانِهِ بِهَا فَإِنْ هُوَ رَفَعَ نَفْسَهُ جَبَذَاهَا ثُمَّ قَالَا اللَّهُمَّ ضَعْهُ وَإِنْ وَضَعَ نَفْسَهُ قَالَا اللَّهُمَّ ارْفَعْهُ''[347] ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Bir kimse yok ki onunla iki melek ve üstünde bir hikmet yoktur ki o feriştegān onu o hikmet ile tutarlar" yaᶜnī lābüdd her bir ferd-i beşīr ile iki ferişte vardır ki melāikesiz hīçbir ferd yoktur ve "Her bir ferdin üstünde dahi elbette bir hikmet vardır ki o melekler o kimseyi o hikmet ile imsāk ederler. Eger kendi nefsini kaldırıp yüce ederse onu aşağıya çekip sonra Allāhım onu hor ve vazīᶜ eyle diye duᶜā ederler ve eger kendi nefsini alçak edip hor ve hakīr tutarsa onlar Allāhım onu refᶜ edip bülend eyle diye hayrlı duᶜāyı ederler." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''طُوبَى لِمَنْ تَوَاضَعَ فِي غَيْرِ مَسْكَنَةٍ وَأَنْفَقَ مَالًا جَمَعَهُ فِي غَيْرِ مَعْصِيَةٍ وَرَحِمَ أَهْلَ الذُّلِّ وَالْمَسْكَنَةِ وَخَالَطَ أَهْلَ الْفِقْهِ وَالْحِكْمَةِ''[348] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Meskenesizin tevāzuᶜ ve cemᶜ ettiği mālı maᶜsiyetsizin infāk ve ehl-i züll ve meskenete merhamet ve işfāk edip ehl-i fıkh ve hikmet ile ihtilāt ve muᶜāşeret eden ādeme tūbā ola."

[وعن أبي سلمة المديني عن أبيه عن جده قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم عندنا بقباء وكان صائماً فأتيناه عند إفطاره بقدح من لبن وجعلنا فيه شيئاً من عسل فلما رفعه وذاقه وجد حلاوة العسل فقال ما هذا قلنا يا رسول الله جعلنا فيه شيئاً من عسل فوضعه وقال ''أَمَّا إِنِّي لَا أُحَرِّمُهُ وَمَنْ تَوَاضَعَ لِلَّهِ رَفَعَهُ اللهُ وَمَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ اللهُ وَمَنِ اقْتَصَدَ أَغْنَاهُ اللهُ وَمَنْ بَذَّرَ أَفْقَرَهُ اللهُ وَمَنْ أَكْثَرَ ذِكْرَ اللهِ أَحَبَّهُ الله'']

Ve dahi Ebī Seleme el-Medīnī üzerine mervī olup ki o dahi babası ve ceddi üzerine rivāyeten nakl edip dedi ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz sāim olduğu hālde Kubā'da iken bizde müsāfir idi ve iftārı vaktinde sütten bir kadehi getirip içinde biraz bal vazᶜıyla ona takdīm ettik ve çün onu tutup balın tatlılığını buldu ''ما هذا'' yaᶜnī bu nedir diye suᵓāl buyurdu ve biz dahi: "Yā Resūlallāh, içinde biraz şeyᵓ bal kıldık" dediğimizde efendimiz kadehi yere koyup buyurdu ki ''أَمَّا إِنِّي لَا أُحَرِّمُهُ وَمَنْ تَوَاضَعَ لِلَّهِ رَفَعَهُ اللهُ وَمَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ اللهُ وَمَنِ اقْتَصَدَ أَغْنَاهُ اللهُ وَمَنْ بَذَّرَ أَفْقَرَهُ اللهُ

347 *el-Metālibu'l-ᶜĀliye*,11/745.

348 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 5/71, no: 4615; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 5/75, no: 3116; *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 688, no: 1211.

وَمَنْ أَكْثَرَ ذِكْرَ اللّٰهِ أَحَبَّهُ الله''[349] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Ben isem ben onu harām etmem velākin kim ki Allāh için [220] tevāzuᶜ ederse Allāhu taᶜālā onu yüce eder ve kim ki tekebbür eylerse Allāhu taᶜālā onu alçak eder ve kim ki orta hāl ile geçinip iktisād eylerse Allāhu taᶜālā onu ganī ve zengin eyler ve kim ki tebzīr ederse Allāhu taᶜālā onu yoksul ve fakīr eyler ve kim ki Allāhu taᶜālānın zikrini teksīr ederse Allāhu taᶜālā onu sever."

[وَرُوِيَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِهِ فِي بَيْتِهِ يَأْكُلُونَ فَقَامَ سَائِلٌ عَلَى الْبَابِ وَبِهِ زَمَانَةٌ يُتَكَرَّهُ مِنْهَا فَأَذِنَ لَهُ فَلَمَّا دَخَلَ أَجْلَسَهُ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم عَلَى فَخِذِهِ ثُمَّ قَالَ لَهُ اطْعِمْ فَكَأَنَّ رَجُلاً مِنْ قُرَيْشٍ اِشْمَأَزَّ مِنْهُ وَتَكَرَّهَ فَمَا مَاتَ ذَلِكَ الرَّجُلُ حَتَّى كَانَتْ بِهِ زَمَانَةٌ مِثْلُهَا'']

Ve dahi rivāyet olunur ki nebī-i zī-şān efendimiz hāne-i saᶜādetinde ashābından çend neferle berāber bulunup taᶜām ederlerken kapı üstüne bir sāil durmuş ki o sāilde zemāne hastalığı var idi yaᶜnī kötürüm idi ve kötürümlüğü müstekreh olup ondan iyrenip teneffür vākiᶜ olurdu, efendimiz ona izn verdi ve çün hāneye o gedā dāhil oldu, efendimiz onu fahizi üzerine oturttu ve ona "أَطْعِمْ" diye taᶜāma teklīf etti. Kureyş'ten bir zāt sanki ondan gönlü nefret edip munkabız oldu ve onu istikrāh edip ondan hoşlanmaz oldu; rivāyet olundu ki o ādem vefāt etmedi tā ki o ᶜillet gibi onda bir ᶜillet hāsıl olmadı yaᶜnī o Kureyşī dahi o sāil gibi kötürüm olduktan sonra vefāt etti demektir.

[وقال صلى الله عليه وسلم ''خَيَّرَنِي رَبِّي بَيْنَ أَمْرَيْنِ أَنْ أَكُونَ عَبْداً رَسُولاً أَوْ مَلِكاً نَبِيًّا فَلَمْ أَدْرِ أَيَّهُمَا أَخْتَارُ وَكَانَ صَفِيِّي مِنَ الْمَلَائِكَةِ جِبْرِيلَ فَرَفَعْتُ رَأْسِي إِلَيْهِ فَقَالَ تَوَاضَعْ لِرَبِّكَ فَقُلْتُ عَبْدًا رَسُولًا'' وأوحى الله تعالى إلى موسى عليه السلام ''إِنَّمَا أُقْبِلُ صَلَاةَ مَنْ تَوَاضَعَ لِعَظَمَتِي وَلَمْ يَتَعَاظَمْ عَلَى خَلْقِي وَأَلْزَمَ قَلْبَهُ خَوْفِي وَقَطَعَ نَهَارَهُ بِذِكْرِي وَكَفَّ نَفْسَهُ عَنِ الشَّهَوَاتِ مِنْ أَجْلِي'' وقال صلى الله عليه وسلم ''اَلْكَرَمُ التَّقْوَى وَالشَّرَفُ التَّوَاضُعُ وَالْيَقِينُ اَلْغِنَى'' وقال المسيح عليه السلام ''طوبى للمتواضعين في الدنيا هم أصحاب المنابر يوم القيامة طوبى للمصلحين بين الناس

349 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/139, no: 4894; *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/219, no: 335; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/455, no: 7790.

في الدنيا هم الذين يرثون الفردوس يوم القيامة طوبى للمطهرة قلوبهم في الدنيا هم الذين ينظرون إلى الله تعالى يوم القيامة"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "خَيَّرَنِي رَبِّي بَيْنَ أَمْرَيْنِ أَنْ أَكُونَ عَبْداً رَسُولاً أَوْ مَلِكاً نَبِيًّا فَلَمْ أَدْرِ أَيَّهُمَا أَخْتَارُ وَكَانَ صَفِيِّي مِنَ الْمَلَائِكَةِ جِبْرِيلَ فَرَفَعْتُ رَأْسِي إِلَيْهِ فَقَالَ تَوَاضَعْ لِرَبِّكَ فَقُلْتُ عَبْدًا رَسُولًا"[350] ki hulāsa-i meāli: "Benim rabbim beni iki emr beyninde muhayyer etti ki ᶜabd-i resūl mü olayım yoksa melik ve nebī ve ben bilemedim ki hangi şıkkı ihtiyār edeyim. Melāikeden Cibrīl ᶜaleyhi's-selām benim safiyyim idi, başımı ona kaldırdım ve o dahi bana "Sen rabbine tevā-zuᶜ eyle" dedikte ben dahi ᶜabd-i resūl dedim." Ve Hakk subhānehu ve taᶜālā Mūsā ᶜaleyhi's-selāma vayh etti ki "إِنَّمَا أُقْبِلُ صَلَاةَ مَنْ تَوَاضَعَ لِعَظَمَتِي وَلَمْ يَتَعَاظَمْ عَلَى خَلْقِي وَأَلْزَمَ قَلْبَهُ خَوْفِي وَقَطَعَ نَهَارَهُ بِذِكْرِي وَكَفَّ نَفْسَهُ عَنِ الشَّهَوَاتِ مِنْ أَجْلِي" ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Ben ancak o kimsenin namāzını kabūl ederim ki ᶜazametime tevāzuᶜ edip de halkıma taᶜāzum eylemez ve kalbine dahi benim korkumu ilzām eder ve nehārını benim zikrim ile katᶜ eder ve benim için şehevāttan nefsini keff eder." Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "Kerem takvādır ve şeref dahi tevā-zuᶜdur ve yakīn gınādır." Ve dahi Mesīh ᶜaleyhi's-selām demiş ki "طوبى للمتواضعين في الدنيا هم أصحاب المنابر يوم القيامة طوبى للمصلحين بين الناس في الدنيا هم الذين يرثون الفردوس يوم القيامة طوبى للمطهرة قلوبهم في الدنيا هم الذين ينظرون إلى الله تعالى يوم القيامة" Yaᶜnī "Dünyāda mütevāziᶜ olanlara tūbā ola ki yevm-i kıyāmette ashāb-ı menābir onlardır ve dünyāda bey-ne'n-nās muslıh olanlara dahi tūbā olsun ki yevm-i kıyāmette firdevse vāris olanlar onlardır ve dahi dünyāda kulūbu pāk ve mutahhar olanlara tūbā ola ki yevm-i kıyāmette Allāhu taᶜālāya nazar edenler onlardır."

[وقال بعضهم بلغني ان النبي صلى الله عليه وسلم قال "إِذَا هَدَى اللهُ عَبْدًا لِلْإِسْلَامِ وَحُسْنِ صُورَتِهِ وَجَعَلَهُ فِي مَوْضِعِ غَيْرِ شَائِنٍ بِهِ وَرَزَقَهُ مَعَ ذَلِكَ تَوَاضُعًا فَذَلِكَ مِنْ صَفْوَةِ اللهِ" وقال صلى الله عليه وسلم "أَرْبَعٌ لَا يُعْطِيهِمُ اللهُ إِلَّا مَنْ أَحَبَّ الصَّمْتَ وَهُوَ أَوَّلُ الْعِبَادَةِ وَالتَّوَكُّلَ عَلَى اللهِ وَالتَّوَاضُعَ وَالزُّهْدَ فِي الدُّنْيَا" وقال ابن عباس قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إِذَا تَوَاضَعَ الْعَبْدُ رَفَعَ اللّٰهُ إِلَى السَّمَاءِ

350 *Mecmaᶜu'z-Zevāid*, 9/192, no: 15130.

السَّابِعَةِ" وقال صلى الله عليه وسلم "التَّوَاضُعُ لَا يَزِيدُ الْعَبْدَ إِلَّا رِفْعَةً فَتَوَاضَعُوا يَرْحَمْكُمُ اللَّهُ"]

Ve dahi baᶜzu's-selef demiş ki bana bālig oldu ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selā efendimiz buyurmuş ki "إِذَا هَدَى اللهُ عَبْدًا لِلْإِسْلَامِ وَحُسْنِ صُورَتِهِ وَجَعَلَهُ فِي مَوْضِعِ غَيْرِ شَائِنٍ بِهِ وَرَزَقَهُ مَعَ ذَلِكَ تَوَاضُعًا فَذَلِكَ مِنْ صَفْوَةِ اللهِ"[351] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Hakk subhānehu ve taᶜālā eger bir kimseyi islāma hidāyet edip sūretini güzel etse ve onu çirkīn etmeyecek bir yerde kılıp bununla berāber tevāzuᶜu dahi ona rızk ve nasīb eylese o kimse Allāhu taᶜālā safvetindendir." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَرْبَعٌ لَا يُعْطِيهِمُ اللهُ إِلَّا مَنْ أَحَبَّ الصَّمْتَ وَهُوَ أَوَّلُ الْعِبَادَةِ وَالتَّوَكُّلَ عَلَى اللهِ وَالتَّوَاضُعَ وَالزُّهْدَ فِي الدُّنْيَا"[352] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Dört haslet vardır ki onları Allāhu taᶜālā ancak sevgilisine verir ki samt etmek ve samt ise ᶜibādetin evvelidir ve Allāhu taᶜālāya tevekkül eylemek bu dahi tevāzuᶜ etmek ve dünyāda tezehhüd eylemektir." Ve İbn ᶜAbbās demiş ki Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem buyurmuş ki "إِذَا تَوَاضَعَ الْعَبْدُ رَفَعَ اللَّهُ إِلَى السَّمَاءِ السَّابِعَةِ"[353] ki hulāsa-i meāli: "Eger ᶜabd tevāzuᶜ ederse Allāhu taᶜālā hazretleri onu semā-i sābiᶜaya refᶜ eder." Ve dahi buyurmuş ki "التَّوَاضُعُ لَا يَزِيدُ الْعَبْدَ إِلَّا رِفْعَةً فَتَوَاضَعُوا يَرْحَمْكُمُ اللَّهُ"[354] Yaᶜnī "Tevāzuᶜ ādemi rifᶜatten gayrı bir şeyᵓ ziyāde etmez, ancak ādemin rifᶜatini artırırsız; dahi tevāzuᶜ ediniz, Allāhu taᶜālā size merhamet eyleye."

[ويروى ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يطعم "فَجَاءَ رَجُلٌ أَسْوَدُ بِهِ جُدَرِيٌّ قَدْ تَقَشَّرَ، فَجَعَلَ لَا يَجْلِسُ إِلَى أَحَدٍ إِلَّا قَامَ من جَنْبِهِ فَأَجْلَسَهُ النبي صلى الله عليه وسلم إِلَى جَنْبِهِ"وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّهُ لَيُعْجِبُنِي أَنْ يَحْمِلَ الرَّجُلُ الشَّيْءَ فِي يَدِهِ يَكُونُ مِهْنَةً لِأَهْلِهِ يَدْفَعُ بِهِ الْكِبْرَ عَنْ نَفْسِهِ" وقال صلى الله عليه وسلم "إِذَا رَأَيْتُمُ الْمُتَوَاضِعِينَ مِنْ أُمَّتِي فَتَوَاضَعُوا لَهُمْ وَإِذَا رَأَيْتُمُ الْمُتَكَبِّرِينَ فَتَكَبَّرُوا عَلَيْهِمْ فَإِنَّ ذَلِكَ مَذَلَّةٌ لَهُمْ وَصِغَارٌ"]

---

351 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/353.

352 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/353.

353 Bkz. el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 264, no: 570.

354 *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 562, no: 945.

Ve dahi rivāyet olunur ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz taᶜām ederken bir siyāh ᶜArab gelmiş ki çiçek çıkarıp derisi soyulmuş ve bir kimse yanında oturmaz illā ki o ādem onun yanından kalkıp gitmez yaᶜnī onun yanında hīçbir kimse oturmazdı ve ᶜaleyhi's-selām efendimiz onu yanında oturttu. Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki [221] "إِنَّهُ لَيُعْجِبُنِي أَنْ يَحْمِلَ الرَّجُلُ الشَّيْءَ فِي يَدِهِ يَكُونُ مِهْنَةً لِأَهْلِهِ يَدْفَعُ بِهِ الْكِبْرَ عَنْ نَفْسِهِ"[355] Yaᶜnī "O şeyᵓ beni beğendirir ve hoşuma gelir ki ādem kendi ehline hademe olup da onlara satın aldığı şeyᵓ kendi eli ile kaldırıp onlara haml ede ve onunla kibri kendi nefsinden defᶜ ede ki ādem kendi ehline hizmetçi olmak hoşuma gelir, onlar muhtāc oldukları nesneyi kendi nefsi ile onu kaldırıp götüre ve bununla tekebbürlüğü mündefiᶜ ola."

[وقال النبي صلى الله عليه وسلم لأصحابه يوما "مَا لِي لَا ارَى عَلَيْكُمْ حَلَاوَةَ الْعِبَادَةِ" قَالُوا وَمَا حَلَاوَةُ الْعِبَادَةِ قَالَ "اَلتَّوَاضُعُ"]

Ve dahi Nebī-i zī-şān efendimiz buyurmuş ki "مَا لِي لَا ارَى عَلَيْكُمْ حَلَاوَةَ الْعِبَادَةِ" قَالُوا وَمَا حَلَاوَةُ الْعِبَادَةِ قَالَ "اَلتَّوَاضُعُ"[356] ki hulāsa-i meāli: "Benim nem var ki ben sizin üzerinizde ᶜibādetin tatlılığını görmüyorum?" Ve onlar: "ᶜİbādetin tatlılığı nedir?" diye suᵓāl ettiklerinde, efendimiz: "Tevāzuᶜdur" diye beyān etmiş. Ve dahi buyurmuş ki "إِذَا رَأَيْتُمُ الْمُتَوَاضِعِينَ مِنْ أُمَّتِي فَتَوَاضَعُوا لَهُمْ وَإِذَا رَأَيْتُمُ الْمُتَكَبِّرِينَ فَتَكَبَّرُوا عَلَيْهِمْ فَإِنَّ ذَلِكَ مَذَلَّةٌ لَهُمْ وَصِغَارٌ"[357] ki hulāsa-i meāl-i şerīfi: "Siz eger benim ümmetimden mütevāziᶜ olanları gördünüzse siz dahi onlara tevāzuᶜ ediniz ve mütekebbirleri görürseniz siz dahi onların üzerlerine tekebbür ediniz, zīrā ki o tekebbür onlara mezelle ve sıgārdır."

[الآثار قال عمر رضي الله عنه إن العبد إذا تواضع لله رفع الله حكمته وقال انتعش رفعك الله وإذا تكبر وعدا طوره رهصه الله في الأرض وقال اخسأ خسأك الله فهو في نفسه كبير وفي أعين الناس حقير حتى إنه لأحقر عندهم من الخنزير]

Ve tevāzuᶜun fazīleti hakkında vārid olan āsār ise onlar dahi bunlardır ki ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Tahkīkan Allāh'ın kulu Allāh

355 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/353.

356 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/353.

357 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/354.

için tevāzuᶜ ederse Allāhu taᶜālā onun hikmetini yüce eder." Ve dahi demiş ki "Sen iyi hāl ol da Allāhu taᶜālā seni yüce eyleye ve tekebbür ve tecebbür edip tavrını taᶜaddī eylerse Allāhu taᶜālā yere onu ᶜasr-ı şedīd ile sıkıp zemīne aldırır ve ona uzak ol da Allāhu taᶜālā seni tard ve tebᶜīd-i dehr eyleye; o şahs-ı mütekebbir kendi nefsinde kebīr görünür ve nāsın gözlerinde hor ve hakīrdir belki hınzīrden daha ziyāde hor ve hakīrdir."

[وقال جرير بن عبد الله انتهيت مرة إلى شجرة تحتها رجل نائم قد استظل بنطع له وقد جاوزت الشمس النطع فسويته عليه ثم إن الرجل استيقظ فإذا هو سلمان الفارسي فذكرت له ما صنعت فقال لي يا جرير تواضع لله في الدنيا فإنه من تواضع لله في الدنيا رفعه الله يوم القيامة يا جرير أتدري ما ظلمة النار يوم القيامة قلت لا قال إنه ظلم الناس بعضهم في الدنيا]

Ve Cerīr b. ᶜAbdullāh demiş ki "Bir gün bir ağacın altına varıp onda ben uykuya varmış bir ādemi buldum ki sahtiyāndan olan döşeği ile gölgelenmiş ve güneş döşeğini tecāvüz edip tenine yaklaşmış. Ben dahi tutup onu doğru ettim tā ki güneş onun cesedine dokunmaya. Sonra baktım o ādem uyanıp oturdu ki Selmān-ı Fārisī imiş, artık ben dahi ettiğimi ona zikr ettim ve o dahi: "Yā Cerīr, sen dünyāda Allāhu taᶜālāya tevāzuᶜ eyle, zīrā kim ki dünyāda Allāhu taᶜālāya tevāzuᶜ ederse Allāhu taᶜālā yevm-i kıyāmette onu yüce eyler. Yā Cerīr, yevm-i kıyāmette āteşin karanlığının ne olduğunu sen bilir misin?" Ben dahi "yok" dedikte, Selmān: "Nāsın dünyāda yekdīgerlerine olan zulmleridir" diye pend verdi.

[وقالت عائشة رضي الله عنها إنكم لتغفلون عن أفضل العبادات التواضع وقال يوسف بن أسباط يجزى قليل الورع من كثير العمل ويجزى قليل التواضع من كثير الاجتهاد وقال الفضيل وقد سئل عن التواضع ما هو فقال أن تخضع للحق وتنقاد له ولو سمعته من صبي قبلته ولو سمعته من أجهل الناس قبلته وقال ابن المبارك رأس التواضع أن تضع نفسك عند من دونك في نعمة الدنيا حتى تعلمه أنه ليس لك بدنياك عليه فضل وأن ترفع نفسك عمن هو فوقك في الدنيا حتى تعلمه أنه ليس له بدنياه عليك فضل]

Ve dahi Ümmü'l-müᵓminīn ᶜĀᵓişetu's-Sıddīka ᶜaleyha'r-rıdvān demiş ki "Tahkīkan siz efdal-i ᶜibādetten gaflet edersiz ki efdal-i ᶜibādet tevāzuᶜdur." Ve Yūsuf b. Esbāt demiş ki "Veraᶜdan az bir şeyᵓ ᶜamel-i kesīrden kifāyet edip birini tutar ve tevāzuᶜ-ı kalīl dahi ictihād-ı kesīrden kifāyet ve iczā eyler." Ve Fudayl ᶜaleyhi'r-rahmeden "Tevāzuᶜ nedir?" diye suᵓāl vākiᶜ oldukta demiş ki "Hakka huzūᶜ edip ona münkād olmaktır velev ki sen onu bir sabīden veyāhūd echel-i nās bir ādemden işitesin." Ve İbnu'l-Mübārek demiş ki "Tevāzuᶜun başı ve aslı odur ki sen kendi nefsini dünyālıkça senden dūn ve nākıs olan kimsenin yanında tenezzül edip gönül alçaklık edesin tā ki ona anlatasın ki niᶜam-ı dünyāviyyen mezīdiyle senin onun üstüne bir fazlın yoktur ve dahi dünyālıkça senin mā-fevkın olan ādemin üzerine nefsini refᶜ edip tefevvuk gösteresin tā ki ona anlatasın ki onun niᶜam-ı dünyāviyyesinin çokluğu ile senin üzerine onun bir fazlı yoktur."

[وقال قتادة من أعطى مالاً أو جمالاً أو ثياباً أو علماً ثم لم يتواضع فيه كان عليه وبالاً يوم القيامة وقيل أوحى الله تعالى إلى عيسى عليه السلام إذا أنعمت عليك بنعمة فاستقبلها بالاستكانة أتممها عليك وقال كعب ما أنعم الله على عبد من نعمة في الدنيا فشكرها لله وتواضع بها لله إلا أعطاه الله نفعها في الدنيا ورفع بها درجة في الآخرة وما أنعم الله على عبد من نعمة في الدنيا فلم يشكرها ولم يتواضع بها لله إلا منعه الله نفعها في الدنيا وفتح له طبقاً من النار يعذبه إن شاء الله أو يتجاوز عنه]

Ve dahi Katāde demiş ki "Kim ki māl veyā cemāl veyā siyāb veyā ᶜamelden ona bir niᶜmet verilir sonra onda tevāzuᶜ etmez, o niᶜmet yevm-i kıymette ona vebāl olur." Ve denilmiş ki Allāhu taᶜālā hazretleri ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāma vahy etmiş ki "Ben eger sana bir niᶜmeti inᶜām ettimse sen onu istikāne ile karşılayıp istikbāl eyle tā ki ben onu sana tekmīl ve itmām ederim." Ve dahi Kaᶜb demiş ki "Allāhu taᶜālā bir niᶜmeti bir kula dünyāda vermedi ki o ādem onu şükr edip Allāhu taᶜālāya onunla tevāzuᶜ etti illā ki o ādeme Allāhu taᶜālā onun nefᶜini dünyāda vermedi ve onunla āhirette ona bir derece refᶜ etmedi" yaᶜnī her kim ki Allāhu taᶜālā [222] onun üzerine bir niᶜmet ile dünyāda inᶜām eder ve o ādem o niᶜmeti şükr edip onunla tevāzuᶜ eyler, elbette Allāhu taᶜālā dünyāda onun nefᶜini ona verir ve onunla āhirette dahi ona bir derece refᶜ

eyler. "Ve bir ᶜabde bir niᶜmet dünyāda inᶜām etmedi ki o ᶜabd o niᶜmeti şükr etmeyip ve onunla Allāhu taᶜālāya tevāzuᶜ etmedi illā ki Allāhu taᶜālā dahi onun nefᶜini dünyāda ondan menᶜ etmedi ve ona cehennemden bir tabaka açmadı ki dilerse onu muᶜazzeb eder ve dilerse ondan tecāvüz edip ᶜafv eyler" yaᶜnī lā-mahāle her kim ki bir niᶜmete nāil olup şükr etmez ve onunla Allāhu taᶜālāya tevāzuᶜ eylemez, elbette o ādem o niᶜmetin menfaᶜatinden memnūᶜ olur ve dūzahtan ona bir tabaka açılır ki Allāhu taᶜālā işāᵓet ederse onu muᶜazzeb eder ve işāᵓet ederse onun kusūr ve günāhından vazgeçip de ondan tecāvüz eyler.

[وقيل لعبد الملك بن مروان أي الرجال أفضل قال من تواضع عن قدرة وزهد عن رغبة وترك النصرة عن قوة ودخل ابن السماك على هارون فقال يا أمير المؤمنين إن تواضعك في شرفك أشرف لك من شرفك فقال ما أحسن ما قلت فقال يا أمير المؤمنين إن امرأ أتاه الله جمالاً في خلقته وموضعاً في حسبه وبسط له في ذات يده فعف في جماله وواسى من ماله وتوضع في حسبه كتب في ديوان الله من خالص أولياء الله فدعا هارون بدواة وقرطاس وكتبه بيده]

Ve dahi ᶜAbdulmelik b. Mervān'a denilmiş ki "Ricālin efdali hangisidir?" O dahi: "Kudretten tevāzuᶜ ve ragbetten zühd ve kuvvetten terk-i nusret edendir" demiş. Ve bir gün İbnu's-Semmāk, Hārūnu'r-Reşīd üzerine girip demiş ki "Ey emīre'l-müᵓminīn, senin şerefinde olan tevāzuᶜun tahkīkan senin şerefinden sana eşreftir." Hārūn: "Ne ᶜacīb güzel bir söz söyledin!" diye makālesini tahsīn etti. Sonra bir dahi: "Ey emīre'l-müᵓminīn, eger bir kimseye Allāhu taᶜālā hilkatinde bir cemāl verip ve hasebinde dahi bir mevziᶜi verse elinde olan māl u menālde ona bir bast-ı yed edip siᶜat-i hāl dahi ihsān etse ve kendisi o cemālinde ᶜiffet ve menālinden müvāsāt ve hasebinde tevāzuᶜ eylese o kimseyi Allāhu taᶜālā kendi dīvānında evliyāsı havāssından yazar" diye pend vermekle Hārūn divit ile kāgıdı taleb edip onun işbu sözünü eliyle yazdı.

[وكان سليمان بن داود عليهما السلام إذا أصبح تصفح وجوه الأغنياء والأشراف حتى يجيء إلى المساكين فيقعد معهم ويقول مسكين مع مساكين وقال بعضهم كما تكره أن يراك الأغنياء في الثياب الدون فكذلك فاكره أن يراك الفقراء في الثياب المرتفعة روي أنه خرج يونس وأيوب والحسن يتذاكرون التواضع فقال لهم الحسن

أتدرون ما التواضع التواضع أن تخرج من منزلك ولا تلقى مسلماً إلا رأيت له عليك فضلاً وقال مجاهد إن الله تعالى لما أغرق قوم نوح عليه السلام شمخت الجبال وتطاولت وتواضع الجودي فرفعه الله فوق الجبال وجعل قرار السفينة عليه]

Ve dahi Süleymān b. Dāvūd ᶜaleyhime's-selām beher gün ᶜale's-sabāh vücūh-ı agniyā vü eşrāfı safh edip tā ki mesākīne gelip onlarla berāber otururdu ve miskīnlerle bir miskīn diye onları taltīf ve tevāzuᶜla izhār-ı meskenet eylerdi. Ve dahi baᶜzu's-selef demiş ki "Nitekim seni siyāb-ı dūniyyede agniyānın görmelerinden hoşlanmayıp istikrāh eylersin, kezālik siyāb-ı mürtefiᶜasını fukarā görmeklerinden kerāhet edip hoşlanmamalısın." Ve dahi rivāyet olunur ki bir gün Yūnus ve Eyyūb ve Hasen çıkıp tevāzuᶜ hakkında müzākere ederlerken Hasen bile onlara demiş ki "Tevāzuᶜ ne olduğunu siz bilir misiniz? Tevāzuᶜ odur ki kendi menzilinden çıkıp bir müslimi görmeyesin illā ki o müslim için kendi nefsin üzerine onun bir fazlı görmeyesiz" yaᶜnī her bir müslimin senin üzerine bir fazlı olduğu göresiz. Ve dahi Mücāhid dedi ki "Allāhu taᶜālā hazretleri Nūh'un kavmini igrāk ettiği vaktte kāffe-i cibāl yücelenip uzandılar, yalnız Cūdī dağı tevāzuᶜ edip pestlendi ve tevāzuᶜu için Allāhu taᶜālā dahi onun kadrini yüce edip cibāl üzerine onu mürtefiᶜ etti ve sefīnenin karārını üstüne kıldı.

[وقال أبو سليمان إن الله عز وجل اطلع على قلوب الآدميين فلم يجد قلباً أشد تواضعاً من قلب موسى عليه السلام فخصه من بينهم بالكلام وقال يونس بن عبيد وقد انصرف من عرفات لم أشك في الرحمة لولا أني كنت معهم إني أخشى أنهم حرموا بسببي ويقال أرفع ما يكون المؤمن عند الله أوضع ما يكون عند نفسه وأوضع ما يكون عند الله أرفع ما يكون عند نفسه وقال زياد النمري الزاهد بغير تواضع كالشجرة التي لا تثمر]

Ve Ebū Süleymān ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri kulūb-i ādemiyān üzerine ıttılāᶜ etmekle Mūsā ᶜaleyhi's-selāmın kalbinden ziyāde tevāzuᶜu eşedd dīger bir kalb bulmamakla artık onun şiddet-i tevāzuᶜundan cemīᶜ-i ādemiyān içinde onu kelām ile muhtass etti. Ve ᶜArafāt'tan munsarif olduğu hālde Yūnus b. ᶜAbīd demiş ki "Huccāc ile bāreber olmamış olaydım ben merhamette şekk

etmezdim, zīrā korkarım ki benim sebebim ile rahmetten mahrūm oldular." Ve dahi denilir ki ᶜindallāh müᵓminin en ziyāde mürtefiᶜ oluşu ancak kendi nefsinde en ziyāde mütevāziᶜ olduğu haysiyyetle olur ve ᶜindallāh onun en ziyāde pest oluşu kendi nefsinde en ziyāde mürtefiᶜ olduğu haysiyyetledir ki insān kendi nefsinde çok mürtefiᶜ olursa lā-mahāle ᶜindallāh kadri çok pest olur ve kendi nefsinde kadri çok pest olursa ᶜindallāh çok mürtefiᶜ olur demektir ki mūcib-i vüfūr-ı rifᶜati onun mezīd-i tevāzuᶜudur. Ve dahi Ziyād-ı Numeyrī demiş ki "Tevāzuᶜsuz olan zāhid semeresi olmayan ağaç gibidir."

[وقال مالك بن دينار لو أن منادياً ينادي بباب المسجد ليخرج شركم رجلا والله ما كان أحد يسبقني إلى الباب إلا رجلاً بفضل قوة أو سعى قال فلما بلغ ابن المبارك قوله قال بهذا صار مالك مالكاً وقال الفضيل من أحب الرياسة لم يفلح أبداً وقال موسى بن القاسم كانت عندنا زلزلة وريح حمراء فذهبت إلى محمد بن مقاتل فقلت يا أبا عبد الله أنت إمامنا فادع الله عز وجل لنا فبكى ثم قال ليتني لم أكن سبب هلاككم قال فرأيت النبي صلى الله عليه وسلم في النوم فقال إن الله عز وجل رفع عنكم بدعاء محمد ين مقاتل وجاء رجل إلى الشبلي رحمه الله فقال له ما أنت وكان هذا دأبه وعادته فقال أنا النقطة التي تحت الباء فقال له الشبلي أباد الله شاهدك أو تجعل لنفسك موضعاً وقال الشبلي في بعض كلامه ذلي عطل ذل اليهود ويقال من يرى لنفسه قيمة فليس له من [223] التواضع نصيب وعن أبي الفتح بن شخرف قال رأيت عَلِي بْن أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ في المنام فقلت له يا أبا الحسن عظني فقال لي ما أحسن التواضع بالأغنياء في مجالس الفقراء رغبة منهم في ثواب الله وأحسن من تيه الفقراء على الأغنياء ثقة منهم بالله عز وجل]

Ve dahi Mālik b. Dīnār demiş ki "Mescidin kapısında münādī olmuş olsa ve o münādī nidā etse ki "Sizin en ziyāde şerrli ve yaramaz ādeminiz kim ise mescidden çıksın!" Cemāᶜat içinde kapıya beni sebkat eden ādem olmazdı meger ki mezīd-i kuvvet ü saᶜyı ile bir adım beni sebkat eyler." Ve şol söz İbnu'l-Mübārek'e bālig olunca, "İşte bununla Mālik Mālik oldu" demiş. Ve Fudayl demiş ki "Kim ki riyāseti severse fālih olmaz ebeden." Ve dahi Mūsā b. el-Kāsım demiş ki "Bizde bir hareket-i arz ve şiddetli rüzgār var idi, ben dahi Muhammed b. Mukātil'e varıp dedim ki "Yā Ebā ᶜAbdillāh, sen bizim imāmımızsın, sen bize Allāhu

taᶜālāya duᶜā eyle ki bizden bu rīh-i ahmer ve hareket-i arzı defᶜ ve refᶜ etsin." Ve Muhammed b. Mukātil ağlayıp dedi ki "Kāşki helākinizin sebebi ben olmayayım!" Mūsā dedi ki "Sonra ᶜālem-i rüʾyāda Nebī-i zī-şān ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizi uykuda gördüm ve "Hakk subhānehu ve taᶜālā belāyı sizden Muhammed b. Mukātil'in duᶜāsıyla refᶜ etti" diye haber verdi." Ve dahi Şiblī ᶜaleyhi'r-rahmeye bir ādem varıp görüştükte ona "Sen nesin?" dedi ve bu onun deʾb ve ᶜādeti idi, o dahi: "Ben bā harfinin altındaki noktayım" diye cevāb verince, Şiblī ona: "Allāh senin şāhidini tefrīk eyleye, sen kendi nefsine yer mi kılarsın?" diye üzerine inkār eylemiş. Ve dahi Şiblī merhūm baᶜzı kelāmında demiş ki "Benim züllüm yehūdun züllünü taᶜtīl etti." Ve dahi denilir ki "Kim ki kendi nefsine bir kıymet görürse tevāzuᶜdan onun behresi olmaz." Ve dahi Ebu'l-Feth b. Şuhruf'un üzerine mervī olup demiş ki "ᶜĀlem-i rüʾyāda ᶜAlī b. Ebī Tālib'i uykumda görüp ona dedim ki "Ey Ebe'l-Hasen, sen bana bir vaᶜz ve nasīhat eyle." O dahi dedi ki "Mecālis-i fukarāda Allāhu taᶜālānın sevābına ragbet ve ümīdiyle agniyānın tevāzuᶜu ne ᶜacīb ve çok güzeldir ve ondan daha ziyāde ahsen Allāhu taᶜālaya iᶜtimāden fukarānın agniyā üzerine tekebbür etmeleridir" yaᶜnī taleb-i sevāb için mecālis-i fukarāda agniyānın tevāzuᶜu pek çok güzeldir ve bundan ziyāde güzel odur ki fukarā dahi Allāh'a sikat ve iᶜtimād etmeleriyle agniyāya tekebbür edeler ki zenginlikler için nefslerini onlara hor ve hakīr tutmayalar ve māl ve sadakātlarına tamaᶜan onlara zelīl ve muhtāc ve bī-vāyeliği göstermeyeler demektir.

[وقال أبو سليمان لا يتواضع العبد حتى يعرف نفسه وقال أبو يزيد ما دام العبد يظن أن في الخلق من هو شر منه فهو متكبر فقيل له فمتى يكون متواضعاً قال إذا لم ير لنفسه مقاماً ولا حالاً وتواضع كل إنسان على قدر معرفته بربه عز وجل ومعرفته بنفسه وقال أبو سليمان لو اجتمع الخلق على أن يضعوني كاتضاعي عند نفسي ما قدروا عليه وقال عروة بن الورد التواضع أحد مصايد الشرف وكل نعمة محسود عليها صاحبها إلا التواضع وقال يحيى بن خالد البرمكي الشريف إذا تنسك تواضع والسفيه إذا تنسك تعاظم وقال يحيى بن معاذ التكبر على ذي التكبر عليك بماله تواضع ويقال التواضع في الخلق كلهم حسن وفي الأغنياء أحسن والتكبر في الخلق كلهم قبيح وفي الفقراء أقبح ويقال لا عز إلا لمن تذلل لله عز وجل ولا رفعة

إلا لمن تواضع لله عز وجل ولا أمن إلا لمن خاف الله عز وجل ولا ربح إلا لمن ابتاع نفسه من الله عز وجل]

Ve dahi Ebū Süleymān demiş ki "Ādem kendi nefsini tanımadıkça tevāzuᶜ etmez." Ve Ebū Yezīd demiş ki "Mādām ki ādem zann eder ki halk içinde ve ondan daha ziyāde şirrīr ādem vardır, o ādem henüz mütekebbirdir." Ve "Ne vakt mütevāziᶜ olur?" ona denildikte, dedi ki "Ne vakt ki kendi nefsine bir makām ve hāl görmez. Ve her bir insānın tevāzuᶜu rabbisine olan maᶜrifetine göredir ve nefsine olan maᶜrifeti kadardır." Ve Ebū Süleymān demiş ki "Halk ve cihān bilikip beni kendi nefsimde olan ittizāᶜım gibi vazᶜ etmek isterlerse ona tākat-mend olamazlar" yaᶜnī ben kendi nefsimi öyle bir mertebede pest ve alçak etmiş ki halk cihān kāffesi cemᶜ olup beni o derecede pest etmek isterlerse o mertebeye dek pest ve alçak edemezler yaᶜnī tevāzuᶜun müntehā-i derecesine dek vardırmışım ki ondan sonra pest olacak yeri kalmamış demektir. Ve ᶜUrve b. el-Verd demiş ki "Tevāzuᶜ mesāid-i şerefin birisidir ve her bir niᶜmet sāhibi mahsūd olup yalnız niᶜmet-i tevāzuᶜ üzerine mahsūd olmaz." Ve Yahyā b. Hālid el-Bermekī demiş ki "Şerīf olan zāt tenessük ederse tevāzuᶜ eder ve şahs-ı sefīh tenessük eylerse taᶜāzum eyler." Ve Yahyā b. Muᶜāz demiş ki "Sana mālı ile tekebbür eyleyen ādem üzerine tekebbür etmek tevāzuᶜdur." Ve dahi denilir ki "Ahlākın kāffesinde tevāzuᶜ etmek güzeldir ve agniyādan daha ziyāde ahsendir ve ahlākın kāffesinde tekebbür etmek çirkīndir ve fukarādan daha ziyāde çirkīn olur. Ve dahi denilir ki "ᶜİzz ancak Allāhu taᶜālāya tezellül edenindir ve rifᶜat ancak Allāhu taᶜālāya tevāzuᶜ eyleyenindir ve emn ancak Allāhu taᶜālādan havf edenindir ve ribh ve ticāret ancak Allāhu taᶜālādan nefsini beyᶜ edenindir."

[وقال أبو علي الجورجاني النفس معجونة بالكبر والحرص والحسد فمن أراد الله تعالى هلاكه منع منه التواضع والنصيحة والقناعة وإذا أراد الله تعالى به خيراً لطف به في ذلك فإذا هاجت في نفسه نار الكبر أدركها التواضع من نصرة الله تعالى وإذا هاجت نار الحسد في نفسه أدركتها النصيحة مع توفيق الله عز وجل وإذا هاجت في نفسه نار الحرص أدركتها القناعة مع عون الله عز وجل]

Ve Ebū ᶜAlī el-Curcānī demiş ki "Nefs kibr ve hırs ve hased ile [224] yoğrulmuş. Ve o kimse ki Allāhu taᶜālā onun helākini murād etmiş, ondan tevāzuᶜ ve kanāᶜat ve nasīhati menᶜ eder ve eger onunla bir hayr murād etmiş ise onunla o hasletlerde lutf edip ki onda kibr hāyic olup nefsinde bir hareketi olursa der-ᶜakab nusretullāh ile berāber tevāzuᶜ ona ulaşıp idrāk olunur ve nefsinde nār-ı hased hāyic olursa der-hāl tevfīkullāh ile berāber nasīhat ulaşıp idrāk olunur ve eger nār-ı hırs nefsinde hāyic olursa der-ᶜakab ᶜavnullāh ile maᶜan kanāᶜat ona ulaşıp idrāk olunur."

[وعن الجنيد رحمه الله أنه كان يقول يوم الجمعة في مجلسه لولا أنه رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أنه قال ''يَكُونُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ زَعِيمُ الْقَوْمِ أَرْذَلَهُمْ مَا تَكَلَّمْتُ عَلَيْكُمْ'' وقال الجنيد أيضاً التواضع عند أهل التوحيد تكبر ولعل مراده أن التواضع يثبت نفسه ثم يضعها والموحد لا يثبت نفسه ولا يراها شيئاً حتى يضعها أو يرفعها وعن عمرو بن شيبة قال كنت بمكة بين الصفا والمروة فرأيت رجلاً راكباً بغلة وبين يديه غلمان وإذا هم يعنفون الناس قال ثم عدت بعد حين فدخلت بغداد فكنت على الجسر فإذا أنا برجل حاف حاسر طويل الشعر قال فجعلت أنظر إليه وأتأمله فقال لي مالك تنظر إلي فقلت له شبهتك برجل رأيته بمكة ووصفت له الصفة فقال له أنا ذلك الرجل فقلت ما فعل الله بك فقال إني ترفعت في موضع يتواضع فيه الناس فوضعني الله حيث يترفع الناس]

Ve dahi Cüneyd-i Bagdādī ᶜaleyhi'r-rahmenin üzerine mervī olup yevm-i cumᶜada kendi meclisinde dermiş ki "Nebī-i zī-şān ᶜaleyhi's-selām efendimiz üzerine mervī olup nakl olunan hadīs-i şerīf ki ''يَكُونُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ زَعِيمُ الْقَوْمِ أَرْذَلَهُمْ مَا تَكَلَّمْتُ عَلَيْكُمْ''[358] olmamış olaydı ben sizin üzerinize tekellüm edip vaᶜz etmezdim" ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi "Zamānın āhirinde kavmin zaᶜīmi kavmin erzeli olur" demektir. Ve dahi demiş ki "Tevāzuᶜ ehl-i tevhīd katında tekebbürdür." Ve ola ki bundan murādı onun tevāzuᶜ eden kimse olan nefsine isbāt eder de sonra onu pest eder ve tevhīd eden kimse kendi nefsini isbāt etmez ve ona bir şeyᵓ görmez tā ki onu pest eder veyāhūd refᶜ eyler. Ve ᶜAmr b. Şeybe'nin üzerine mervī olup demiş ki "Ben Mekke-i mükerreme'de

---

358 *Hilyetu'l-Evliyā*, 10/263.

iken Safā ile Merve beyninde bir zātı gördüm ki bir estere süvār olup önünde gılmānı nāsa taᶜnīf ederler sonra ᶜavdet edip baᶜde-hīnin Bagdād'a girdim ve bir gün cisr üstünde iken nāgehān bir ādeme rāst geldim ki yalın ayak, baş açık, uzun saçlı geçiyor, ben dahi ona bakmağa başladım ve onda teᵓemmül ederken bana dedi ki "Senin nen var ki bana bakıp teᵓemmül edersin?" Ben dahi: "Seni Mekke'de gördüğüm bir ādeme benzetiyorum" ki böyle böyle idi diye sıfatı dahi ona vasf eyledim. O dahi: "Ben o ādemim" diye haber verdi. Ben dahi: "Allāhu taᶜālā sana ne işledi?" diye suᵓāl ve o dahi: "Ben nāsın tevāzuᶜ ettiği yerde tereffuᶜ etmiş olduğumdan nāsın cāy-i tereffuᶜunda beni pest etti diye cevāb verdi."

[وقال المغيرة كنا نهاب إبراهيم النخعي هيبة الأمير وكان يقول إن زماناً صرت فيه فقيه الكوفة لزمان سوء وكان عطاء السلمي إذا سمع صوت الرعد قام وقعد وأخذه بطنه كأنه امرأة ماخض وقال هذا من أجلي يصيبكم لو مات عطاء لاستراح الناس وكان بشر الحافي يقول سلموا على أبناء الدنيا بترك السلام عليهم ودعا رجل لعبد الله بن المبارك فقال أعطاك الله ما ترجوه فقال إن الرجاء يكون بعد المعرفة فأين المعرفة]

Ve Mugīre demiş ki "Biz İbrāhīm-i Nehaᶜī'den emīrin korkusu gibi korkardık" yaᶜnī onda olan mehābet emīr mehābesi gibi idi. Ve İbrāhīm derdi ki "O zamān ki ben onun içinde Kūfe'nin fakīhi oldum, o zamān-ı sūᵓdur." Ve ᶜAtā es-Sulemī āvāz-ı raᶜdı işittikçe kalkıp otururdu ve karnı onu alırdı sanki māhız bir hatun kişidir. Ve dahi derdi ki "Bu benim için size isābet eder, ᶜAtā ölmüş olsaydı nās müsterīh olurdu." Ve Bişr-i Hāfī derdi ki "Siz ebnā-i dünyāya terk-i selām ile selām ediniz." Ve zātın biri ᶜAbdullāh b. el-Mübārek'e duᶜā edip dedi ki "Allāhu taᶜālā senin recā ettiğin şeyi sana versin." ᶜAbdullāh dahi: "Recā maᶜrifetten sonra olur, maᶜrifet neredededir?" dedi.

[وتفاخرت قريش عند سلمان الفارسي رضي الله عنه يوماً فقال سلمان لكنني خلقت من نطفة قذرة ثم أعود جيفة منتنة ثم أتى الميزان فإن ثقل فأنا كريم وإن خف فأنا لئيم وقال أبو بكر الصديق رضي الله عنه وجدنا الكرم في التقوى والغنى في اليقين والشرف في التواضع نسأل الله الكريم حسن التوفيق]

Ve bir gün Selmān-ı Fārisī yanında Kureyş tefāhur ettiler. Selmān ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Lākin ben nutfe-i kazireden halk oldum ve kokmuş bir cīfe döneceğim sonra mīzāna geleceğim, eger mīzān-ı hasenātım ağırlaştıysa ben bir kerīm ādemim ve eger hafīfleştiyse işte ben leīm ādemim." ve Ebū Bekr es-Sıddīk ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Biz keremi takvāda ve gınāyı yakīnde ve şerefi tevāzuᶜda bulduk." Kaldı ki biz Allāhu taᶜālādan hüsn-i tevfīki dileriz.

Beyānu Hakīkati'l-Kibri ve Āfetihi

[بيان حقيقة الكبر وآفته]

[اعلم أن الكبر ينقسم إلى باطن وظاهر فالباطن هو خلق في النفس والظاهر هو أعمال تصدر عن الجوارح واسم الكبر بالخلق الباطن أحق وأما الأعمال فإنها ثمرات لذلك الخلق وخلق الكبر موجب للأعمال ولذلك إذا ظهر على الجوارح يقال تكبر وإذا لم يظهر يقال في نفسه كبر فالأصل هو الخلق الذي في النفس وهو الاسترواح والركون إلى رؤية النفس فوق المتكبر عليه فإن الكبر يستدعي متكبراً عليه ومتكبراً به وبه ينفصل الكبر عن العجب كما سيأتي]

Ve hakīkat-i kibr ü āfetin beyānı ise o dahi bu mebhastır. Şöylece bil ve āgāh ol ki kibr bātın ve zāhire münkasımdır ve bātın ise nefste bir hūy ve huluktur ve zāhir ise cevārih üzerine zāhir ve sādır olan aᶜmāldir. Ve ism-i kibr huluk-ı bātına intılākı ahakktır, zīrā ki aᶜmāl onun semerātıdır ki o [225] hūy ve huluktan hāsıl olurlar ve aᶜmāle mūcib ancak o huluktur ve onun için cevārih üzerine zuhūr ettikçe tekebbür etti denilir ve cevāriha zāhir olmazlarsa nefsinde kibr var denilir. Kaldı ki aslı nefste olan hūydur ki nefs müstervih olup mütekebberün ᶜaleyh olan kimsenin fevkinde olduğuna zāhib olur ve nefsi onun mā-fevkinde olduğunu görmeğe meyl ve rükūn eder, zīrā ki kibr mütekebberün ᶜaleyh bir kimseye müstedᶜīdir ve dahi esbāb-ı kibre müstedᶜī olur. Ve gelecek taᶜrīf ve beyān üzere bununla kibr ᶜucbdan munfasıl ve mümtāz olur.

[فإن العجب لا يستدعي غير المعجب بل لو لم يخلق الإنسان إلا وحده تصور أن يكون معجباً ولا يتصور أن يكون متكبراً إلا أن يكون مع غيره وهو يرى نفسه

فوق ذلك الغير في صفات الكمال فعند ذلك يكون متكبراً ولا يكفي أن يستعظم نفسه ليكون متكبراً فإنه قد يستعظم نفسه ولكنه يرى غيره أعظم من نفسه أو مثل نفسه فلا يتكبر عليه ولا يكفي أن يستحقر غيره فإن مع ذلك لو رأى نفسه أحقر لم يتكبر ولو رأى غيره مثل نفسه لم يتكبر بل ينبغي أن يرى لنفسه مرتبة ولغيره مرتبة ثم يرى مرتبة نفسه فوق مرتبة غيره فعند هذه الاعتقادات الثلاثة يحصل فيه خلق الكبر لا أن هذه الرؤية تنفي الكبر بل هذه الرؤية وهذه العقيدة تنفخ فيه فيحصل في قلبه اعتداد وهزة وفرح وركون إلى ما اعتقده وعز في نفسه بسبب ذلك فتلك العزة والهزة والركون إلى العقيدة هو خلق الكبر]

Zīrā ki ᶜucb muᶜcibden gayrı dīger bir şeye müstedᶜī olmaz hattā insān kendi yalnız yaratılmış olsa muᶜcib olmaklığı mutasavver olur velākin mütekebbir olmaklığı mutasavver olmaz meger ki onunla berāber bir dīgeri buluna da ve kendi nefsini onun fevkinde göre ki sıfāt-ı kemālde o dīgerin üzerine nefsin tefavvukunu iᶜtikād ede ki o vaktte mütekebir olur. Ve mütekebbir olmağa nefsinin istiᶜzāmı kifāyet etmez, zīrā olur ki nefsine müstaᶜzim olur velākin dīgerini nefsinden aᶜzam görür veyāhūd nefsine mesīl görür de üzerine tekebbür etmez ve mütekebbir olmağa dīgerinin istihkārı dahi kifāyet eylemez, zīrā ki nefsini ondan daha ziyāde hor ve hakīr görür de üzerine tekebbür etmemek dahi mutasavverdir ve kezālik dīgerini nefsine mümāsil görmüş olsa ona tekebbür etmez, tekebbür ancak kendi nefsine bir mertebede görür ve dīgerine dahi dīger bir mertebe görür de sonra onun mertebesi dīgerinin mertebesi fevkinde görür, iᶜtimād ede. İşte bu iᶜtikādāt-ı selāsenin ᶜindinde nefsinde bir huluk-ı kibr hāsıl olur, değil ki bu rüʾyet-i kübrā nefy eder, ancak bu rüʾyet şol ᶜakīde ile berāber onda kibri üfürüp şiştirir ki kalbinde bir iᶜtidād ve sallanmak ve sevinçlik ve ferah hāsıl olup muᶜtekadı olup nefsinde ᶜazīz olan nesneye onun sebebi ile meyl ve rükūn eder, işte o ᶜizzet ve hezzet ve ᶜakīdeye olan meyl ve rükūn, hūy u huluk-ı kibr odur.

[ولذلك قال النبي صلى الله عليه وسلم ''أَعُوذُ بِكَ مِنْ نَفْخَةِ الْكِبْرِيَاءِ'' وكذلك قال عمر ''أَخْشَى أَنْ تَنْتَفِخَ حَتَّى تَبْلُغَ الثُّرَيَّا'' للذي استأذنه أن يعظ بعد صلاة الصبح فكأن الإنسان مهما رأى نفسه بهذه العين وهو الاستعظام كبر وانتفخ وتعزز فالكبر

عبارة عن الحالة الحاصلة في النفس من هذه الاعتقادات وتسمى أيضاً عزة وتعظماً ولذلك قال ابن عباس في قوله تعالى ﴿إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ﴾ قال عظيمة لم يبلغوها ففسر الكبر بتلك العظمة]

Ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَعُوذُ بِكَ مِنْ نَفْخَةِ الْكِبْرِيَاءِ" Yaᶜnī "Ben seninle nefha-i kibriyādan taᶜavvüz ederim." Ve kezālik ᶜÖmer dahi "أَخْشَى أَنْ تَنْتَفِخَ حَتَّى تَبْلُغَ الثُّرَيَّا" buyurdu yaᶜnī "Sabāh namāzından sonra vaᶜz etmeğe istīzān eden ādeme ben senin üzerine şişip intifāh etmekten korkarım" dedi ki o derece şişmeklik melhūzdur ki Ülker'e bālig oluncaya dek şişersin demek olur, sanki insān kendi nefsini bu göz ile gördükçe büyüyüp şişer ve müteᶜazziz olur yaᶜnī istiᶜzām gözüyle nefsine bakarsa tekebbür eder, kaldı ki bu iᶜtikādāttan nefste hāsıl olan hāletten ᶜibārettir ve hem dahi buna ᶜizzet ve taᶜazzum dahi tesmiye olunur ve onun için İbn ᶜAbbās Hakk taᶜālānın ﴿إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ﴾[359] nass-ı celīli tefsīrinde kibri "ᶜazamet" ile tefsīr edip onun için ᶜazamettir dedi ki öyle bir ᶜazamet ki ona bālig olamazlar demiş.

[ثم هذه العزة تقتضي أعمالاً في الظاهر والباطن هي ثمرات ويسمى ذلك تكبراً فإنه مهما عظم عنده قدره بالإضافة إلى غيره حقر من دونه وازدراه وأقصاه عن نفسه وأبعده وترفع عن مجالسته ومؤاكلته ورأى أن حقه أن يقوم ماثلاً بين يديه إن اشتد كبره فإن كان أشد من ذلك استنكف عن استخدامه ولم يجعله أهلاً للقيام بين يديه ولا بخدمة عتبته فإن كان دون ذلك فأنف من مساواته وتقدم عليه في مضايق الطرق وارتفع عليه في المحافل وانتظر أن يبدأه بالسلام واستبعد تقصيره في قضاء حوائجه وتعجب منه وإن حاج أو ناظر أنف أن يرد عليه وإن وعظ استنكف من القبول وإن وعظ عنف في النصح وإن رد عليه شيء من قوله غضب وإن علم لم يرفق بالمتعلمين واستذلهم وانتهرهم وامتن عليهم واستخدمهم وينظر إلى العامة كأنه ينظر إلى الحمير استجهالاً لهم واستحقاراً والأعمال الصادرة عن [226] خلق الكبر كثيرة وهي أكثر من أن تحصى فلا حاجة إلى تعدادها فإنها مشهورة فهذا هو الكبر]

Ondan sonra bu ᶜizzet zāhir ve bātında aᶜmāl-i kesīreye muktezī olur ki o aᶜmāl kibrin semerātıdır ve kibr tesmiye olunurlar, zīrā ki dīgerine

359 Gāfir, 40/56.

izāfetle kadri kendi kendinde ʿizamlandıkça mā-dūnunu tahkīr ve izdirā edip onu nefsinden tebʿīd ve üzerine taʿallī ve tereffuʿ eder ve mücāle-sesinden yücelenip müākelesinden teʾennüf eyler ve huzūrunda dīvān durup mütemessil olmağa dahi nefsine bir hakk görür eger kibri müş-tedd olursa. Ve eger bundan ziyāde kibri müştedd olursa istihdāmından ve önünde dīvān durmaktan dahi istinkāf edip huzūrunda kıyāmına dahi ehliyyetini görmez belki ʿatebesinin hizmetine onu sezā görmez ve eger ondan azıcık dūn olursa artık yollarda meşy ile müsāvātından ve mezā-yık-ı turukta ilerisinde geçip tekaddümünden dahi istinkāf ve teʾennüf eyler de mehāfilde üzerine mürtefiʿ olup selām ile onun mübādeʾesine muntazır olur ve kazā ve havāyicinde bir kusūru düşerse onu istibʿād edip ondan taʿaccüb eyler ve onunla bir muhācebe ederse veyāhūd bir münāzara edecek olursa ona cevāb-ı redd etmekten teʾennüf eder ve eger vaʿz ederse kavlinden istinkāf eder ve kendisi vaʿz ederse nush-ta ʿunf eder ve eger sözünden bir şeyʾ ona redd ederse gazab edip hı-şım-nāk olur ve taʿlīm ederse müteʿallimlere rıfk ve mülāyemet etmez de onları istizlāl ve istisgār eder ve intihār edip üzerlerine minnet ey-ler ve hizmetinde onları kullanır, mā-hasal ʿāmmeye hamīre bakar gibi bakar da onları istichāl ve istihkār eyler. Ve kibr hūyundan sādır olan aʿmāl pek çoktur ki hasr u ihsādan daha ziyāde ekserdir, artık taʿdādına hācet yoktur, zīrā ki meşhūredir, işte kibr budur.

[وآفته عظيمة وغائلته هائلة وفيه يهلك الخواص من الخلق وقلما ينفك عنه العباد والزهاد والعلماء فضلاً عن عوام الخلق وكيف لا تعظم آفته وقد قال صلى الله عليه وسلم "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبْرٍ" وإنما صار حجابا دون الجنة لأنه يحول بين العبد وبين أخلاق المؤمنين كلها وتلك الأخلاق هي أبواب الجنة والكبر وعزة النفس يغلق تلك الأبواب كلها لأنه لا يقدر على أن يحب المؤمنين ما يحب لنفسه وفيه شيء من العز وَلَا يَقْدِرُ عَلَى التَّوَاضُعِ وَهُوَ رَأْسُ أَخْلَاقِ المتقين وفيه العز ولا يقدر على ترك الحقد وفيه العز ولا يقدر أن يدوم على الصدق وفيه العز ولا يقدر على ترك الغضب وفيه العز ولا يقدر على كظم الغيظ وفيه العز ولا يقدر على ترك الحسد وفيه العز ولا يقدر على النصح اللطيف وفيه العز ولا يقدر على قبول النصح وفيه العز ولا يسلم من الازدراء بالناس ومن اغتيابهم وفيه العز ولا معنى للتطويل فما من خلق ذميم إلا وصاحب العز والكبر

مضطر إليه ليحفظ عزه وما من خلق محمود إلا وهو عاجز عنه خوفا من أن يفوته عزه فمن هذا لم يدخل الجنة من في قلبه مثقال حبة منه والأخلاق الذميمة متلازمة والبعض منها داع إلى البعض لا محالة]

Ve kibrin āfeti ise pek ziyāde ʿazīmdir ve gāilesi korkuludur, havāss-ı halk ve ʿibād onda hālik olurlar; zümre-i ʿibād ve zühhād ve ʿulemā az onun āfetinden münfekk olurlar, nerede kaldı ki ʿavāmm-ı halk! Ve āfeti nice ʿazīm olmaz o hāl ile ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki [360]"لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبْرٍ" Yaʿnī "O kimse ki kalbinde kibrden bir miskāl-i zerre kadar kbir vardır, cennete dāhil olmaz." Ve dūne'l-cenne hicāb olması ancak o sebebdendir ki kibr ʿabd ile kāffe-i ahlāk-ı müʾminīn beyninde hāil olur ve o ahlāk cennetin kapılarıdır ve kibr ve ʿizzet-i nefs ise o kapıları kāffeten kapayıp kilitler, çünkü ʿizzden nefsinde bir şeyʾ olduğu hālde müʾmin er karındaşına kendi nefsine muhabbet ettiğini muhabbet edemez ve nefsinde ʿizz olduğu hālde reʾs ahlāk-ı müttakīn olan tevāzuʿa muktedir olamaz ve nefsinde ʿizz olduğu hālde hıkdın terkine muktedir olamaz ve nefsinde ʿizz olduğu hālde sıdk üzerine devām etmeğe muktedir olamaz ve nefsinde ʿizz olduğu hālde terk-i gazab ve kazm-ı gayza muktedir olamaz ve nefsinde ʿizz olduğu hālde terk-i hasede muktedir olamaz ve nefsinde ʿizz olduğu hālde nush-ı latīfe muktedir olamaz ve nefsinde ʿizz olduğu hālde kabūl-i nusha muktedir olamaz ve nefsinde ʿizz olduğu hālde nāsa izrā ve gıybet etmekten sālim olmağa muktedir olamaz, hulāsa tatvīl-i kelāma maʿnā yoktur bir huluk-ı zemīm yoktur ki sāhib-i ʿizz ve kibr ʿizzinin muhāfazası için ona mecbūr ve muztarr olmaya yaʿnī her bir sāhib-i ʿizz ü kibr elbette ʿizzinin muhāfazasına her bir huluk-ı zemīme lā-mahāle muztarr olur. Ve bir mahmūd huluk yoktur ki ʿizzinin fevātı korkusundan ondan ʿāciz kalmaya yaʿnī sāhib-i ʿizz ü kibr zehāb-ı ʿizzine havf etmesinden dolayı her bir huluk-ı mahmūddan ʿāciz olur ki o huluk-ı mahmūda o korkudan dest-res olamaz. İşte bu sebebdendir ki kalbinde kibrden miskāl-i habbe bulunan kimse cennete dāhil olmaz

360 Muslim, Īmān 39; 1/93, no: 91; *Şerhu Muşkili'l-Āsār*, 14/184, no: 5557; *Musnedu* Ahmed, 7/30, no: 3913.

hālbuki ahlāk-ı zemīme yekdīgerlerine mütelāzım olup lā-mahāle baᶜ-zısı baᶜzısına dāᶜīdir.

[وشر أنواع الكبر ما يمنع من استفادة العلم وقبول الحق والانقياد له وفيه وردت الآيات التي فيها ذم الكبر والمتكبرين قال الله تعالى ﴿وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ﴾ ثم قال ﴿ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ﴾ ثم أخبر أن أشد أهل النار عذاباً أشدهم عتياً على الله تعالى فقال ﴿ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا﴾ وقال تعالى ﴿فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ﴾ وقال عز وجل ﴿يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ﴾ وقال تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ﴾ وقال تَعَالَى ﴿سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ﴾ قيل في التفسير سأرفع فهم القرآن [227] عن قلوبهم وفي بعض التفاسير سأحجب قلوبهم عن الملكوت وقال ابن جريج سأصرفهم عن أن يتفكروا فيها ويعتبروا بها ولذلك قال المسيح عليه السلام إن الزرع ينبت في السهل ولا ينبت على الصفا كذلك الحكمة تعمل في قلب المتواضع ولا تعمل في قلب المتكبر ألا ترون أن من شمخ برأسه إلى السقف شجه ومن طأطأ أظله وأكنه فهذا مثل ضربه للمتكبرين وأنهم كيف يحرمون الحكمة ولذلك ذكر رسول الله صلى الله عليه وسلم جحود الحق في حد الكبر والكشف عن حقيقته وقال ''مَنْ سَفِهَ الْحَقَّ وَغَمَصَ النَّاسَ'']

Ve kibrin eşerr-i envāᶜı istifāde-i ᶜilm ve kabūl-i hakktan ve hakka inkıyād etmekten menᶜ eden tekebbürdür ve kibr ve mütekebbirīnin zemminde vārid olan āyāt o nevᶜ tekebbürde vārid olmuş ki Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ﴾[361] tā ki ﴿وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ﴾[362] buyurdu. Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Enᶜām'ın doksan üçüncü āyetindendir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Eger sen görsen ki bu zālimler sekerāt-ı mevtlerinde melekler onlara ellerini uzatıp ᶜunfla diyeler ki cesedlerinizden rūhlarınızı çıkarın, siz Allāhu

361 Enᶜām, 6/93.

362 Enᶜām, 6/93.

taʿālāya nā-hāk söyledikleriniz sebebiyle bu günden ile'l-ebed şiddetli ʿazābda ve Hakk taʿālānın āyetlerine tekebbür ile ʿisyānınız cihetiyle esfel-i cehennemde cezālanacaksınız." İntehā. Sonra buyurdu ki ﴿ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ﴾[363] Bu āyet-i kerīme dahi sūre-i Müʾmin'in yetmiş üçüncü āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Dalālette rütbeniz derecesiyle size kısmet olunan cehennem kuyularından derekātına teʾbīd olarak girin, mütekebbirler için cehennem ne kabīh makām olur!" Sonra haber verdi ki "ʿAzābca ehl-i nārın eşeddi yaʿnī ʿazābı cümlelerinden ziyāde eşedd olanlar Allāhu taʿālāya ʿutüvvü eşedd olanlardır" ki buyurmuş ki ﴿ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا﴾[364] Bu āyet-i kerīme dahi sūre-i Meryem'in altmış sekizinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Baʿdehu her gürūhun hangisi Allāhu taʿālāya küfrde cesūr ve eşedd ve cürmde ekser ise tefrīk ve cehenneme idhāle takdīm ederiz." Ve dahi buyurmuş ki ﴿فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ﴾[365] Bu nass-ı ʿālī dahi sūre-i Nahl'in yirmi ikinci āyetindendir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Şunlar ki āhirete baʿse īmān etmediler, kalbleri Allāhu taʿālānın vahdāniyyetini inkārda ve kabūl-i īmāndan tekebbürdedirler." Ve dahi buyurmuş ki ﴿يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ﴾[366] Bu nass-ı celīl dahi sūre-i Sebe'nin otuz birinc iāyetindendir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Zuʿafāları rüʾesālarına diyeler ki eger sizin idlāliniz ve bizi īmāndan menʿiniz olmayaydı elbette biz dahi müʾminlerden olurduk." Ve dahi buyurmuş ki [367]﴿إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ﴾ Yaʿnī "Şunlar ki benim ʿibādetimden kibr ile iʿrāz ederler, yakında hor ve zelīl olarak cehenneme dāhil olurlar." Ve dahi buyurmuş ki ﴿سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ﴾[368] Yaʿnī "Şunlar ki yeryüzünde hakksız tekebbür ve tecebbür ederler, āyetlerimi yaʿnī Kurʾānı ve

363 Zumer, 39/72; Gāfir, 40/76.
364 Meryem, 19/69.
365 Nahl, 16/22.
366 Sebe, 34/31.
367 Gāfir, 40/60.
368 Arāf, 7/146.

delāil-i kudretlerimin fehmini kabūlden onları sarf ederim." Bu iki āyetin fī-mā sebak zemm-i kibr faslında dahi tercemeleri geçmiştir ki baᶜzı tefsīrlerde ﴿سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ﴾[369] nass-ı celīlinin tefsīrinde "Kulūblarından fehm-i Kurᵓān'ı refᶜ edeceğim" demektir denilmiş ve baᶜzısında "Melekūttan kūlubları hacb edeceğim" diye tefsīr olunmuş. Ve İbn Cureyc demiş ki "Āyātımda tefekkür etmekten ve onlarla iᶜtibār eylemekten kalblerini sarf edeceğim" demektir. Ve onun için ᶜĪsā el-Mesīh ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "Ekin sehl ve yumuşak toprakta bitip göğerir, yoksa [e]mles taş ve safā ahcār üstünde çıkmaz. İşte hikmet dahi böylecedir ki mütevāziᶜlerin kalblerinde ᶜamel eder, mütekebbirlerin kalblerinde ᶜamel etmez. Görmez misiniz ki düşünmeksizin başını kaldıran kimse sakfa vurup zahm-dār eder ve o ki başını baş aşağı indirip pest eder, tavan onu gölgeletip īvā eyler, işte bu bir meseldir ki mütekebbirler için onu darb etmiştir ki nice rencīde olup hikmetten mahrūm olurlar ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz hadd-i kibrde hakīkati keşfinde cuhūd-ı hakkı zikr edip buyurdu ki "مَنْ سَفِهَ الْحَقَّ وَغَمَصَ النَّاسَ"[370] Yaᶜnī "Şol kimse ki hakkı sefehe nisbet eder de nāsı tahkīr eder" demektir.

Beyānu'l-Mütekebberin ᶜAleyhi ve Derecātihi ve Aksāmihi ve Semerāti'l-Kibri Fīhi

[بيان المتكبر عليه ودرجاته وأقسامه وثمرات الكبر فيه]

[اعلم أن المتكبر عليه هو الله تعالى أو رسله أو سائر خلقه وقد خلق الإنسان ظلوماً جهولاً فتارة يتكبر على الخلق وتارة يتكبر على الخالق فإذا التكبر باعتبار المتكبر عليه ثلاثة أقسام]

Ve mütekebberün ᶜaleyh olan zāt ve aksām ve derecāt ve onda olan semerāt-ı kibrin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöylece bil ki mütekebberün ᶜaleyh olan zāt yā Zāt-ı Zü'l-Kibriyā ve'l-Celāl'dir veyā rüsül-i ᶜizāmıdırlar veyāhūd mahlūkāt-ı sāᵓirelerdir, maᶜa-ennehu insān

369 Arāf, 7/146.

370 *Musnedu* Ahmed, 28/438, no: 17206.

zalūm ve cehūl olarak halk olunmuş olduğundan gāhī halka tekebbür eder ve gāh hālıka tekebbür eyler, kaldı ki mütekebberün ᶜaleyhin iᶜtibārıyla tekebbür üç kısmdır:

[الأول التكبر على الله وذلك هو أفحش أنواع الكبر ولا مثار له إلا الجهل المحض والطغيان مثل ما كان من نمروذ فإنه كان يحدث نفسه بأن يقاتل رب السماء وكما يحكى عن جماعة من الجهلة بل ما يحكى عن كل من ادعى [228] الربوبية مثل فرعون وغيره فإنه لتكبره قال ﴿فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى﴾ إذ استنكف أن يكون عبداً لله ولذلك قال تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ﴾ وقال تعالى ﴿لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا﴾ الآية وقال تعالى ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا﴾]

O kısm-ı evvel ki Allāhu taᶜālāya olan tekebbürdür, o tekebbür tekebbürün efhaşıdır yaᶜnī envāᶜ-ı tekebbürün efhaşıdır, ancak cehl ü nādānīden kopar ki başka bir mesārı yoktur, mahz nādānī ve tugyāndandır, nitekim Nemrūd'dan olduğu gibi ki Nemrūd nefsine tahaddüs edip de Rabbü's-semā ile mukātele etmek tasavvur ederdi ve nitekim baᶜzı gürūh-ı cehele üzerine mahkī olmuştur ki belki rubūbiyyeti nefsine daᶜvā eden her bir şahs-ı fācir u ᶜanūd gibi ki firᶜavn ve gayrısı gibi, zīrā firᶜavn kendi tekebbüründen ﴿فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى﴾[371] dedi yaᶜnī "Ben sizin aᶜlā rabbinizim" dedi, çünkü Allāhu taᶜālaya kul olmaktan istinkāf eyledi ve onun için tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ﴾[372] Tercemesi fī-mā tekaddem zikr olundu. Ve dahi buyurmuş ki ﴿لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا﴾[373] Yaᶜnī "ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām ve melāike-i mukarrebīn Allāhu taᶜālāya kul olmaktan istinkāf etmezler." Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا﴾[374] Bu āyet-i kerīme

371 Nāziᶜāt, 79/24.

372 Gāfir, 40/60.

373 Nisā, 4/172.

374 Furkān, 25/60.

sūre-i Furkān'ın altmışıncı āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Müşriklere Rahmān'a secde edin denildikte onlar Rahmān ismi Allāhu taᶜālāya ıtlāk olunduğunu bilmeyip Rahmān ne şeydir, senin bize emr ettiğin şeye biz secde mi ederiz dediler ve Rahmān'a secde emri īmān-dan nefretlerini artırdı."

[القسم الثاني التكبر على الرسل من حيث تعزز النفس وترفعها على الانقياد لبشر مثل سائر الناس وذلك تارة يصرف عن الفكر والاستبصار فيبقى في ظلمة الجهل بكبره فيمتنع عن الانقياد وهو ظان أنه محق فيه وتارة يمنع مع المعرفة ولكن لا تطاوعه نفسه للإنقياد للحق والتواضع للرسل كما حكى الله قولهم ﴿أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ﴾ وقولهم ﴿إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا﴾ ﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا﴾ ﴿وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ﴾ وقال فرعون فيما أخبر الله عنه ﴿فَلَوْلَا أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ مُقْتَرِنِينَ﴾ وقال الله تعالى ﴿وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ﴾ فتكبر هو على الله وعلى رسله جميعاً قال وهب قال له موسى عليه السلام آمن ولك ملكك قال حتى أشاور هامان فشاور هامان فقال هامان بينما أنت رب يعبد إذ صرت عبدا تعبد فاستنكف عن عبودية الله وعن اتباع موسى عليه السلام]

Ve ikinci kısm ki rüsül-i kirām üzerine tekebbür etmek idi, o dahi sāirü'n-nās gibi bir beşere inkıyād etmekten tereffuᶜ-ı nefs ve taᶜazzüzü haysiyyetiyle rüsül-i kirām üzerine tekebbür eder ki bir kerre fikr ve istibsārdan sarf olunup kibriyle zulmet-i cehlde kalıp inkıyāddan imtināᶜ eder de imtināᶜında muhıkk olduğunu zann eder ve dīger kerre maᶜa'l-maᶜrifet imtināᶜ eder ki rüsül-i kirāma tevāzuᶜ ve hakka inkıyād etmek için nefsi ona mutāvaᶜat eylemez, nitekim tebāreke ve taᶜālā hazretleri kullarından hikāye ederek buyurmuş ki ﴿أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ﴾[375] Yaᶜnī "Biz iki beşere mi īmān edelim?" dediler. Ve dahi ﴿إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا﴾[376] buyurmuş yaᶜnī "Siz ancak bizim gibi beşersi-

375 Müminūn, 23/47.

376 İbrāhīm, 14/10.

niz." Ve dahi ﴿وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ﴾[377] Yaᶜnī "Sizin gibi bir beşere itāᶜat ederseniz o vakt siz tahkīkan ziyānkār olursunuz." Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا﴾[378] Bu āyet-i kerīme sūre-i Furkān'ın yirmi birinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Şunlar ki münkir-i haşr olup bizim ᶜazābımıza mülākī olacaklarını ümīd etmeyenler dediler ki niçin bize peygamber melāike gelmedi yāhūd Muhammed sıdkını haber verir melek gelmedi ve niçin rabbimizi görmedik ki Muhammed'i tasdīk için bize kelām söyleyeydi, onlar tahkīk nefslerinde taᶜazzum edip kemāl-i kibr ile haddlerini tecāvüz ettiler." Ve dahi ﴿وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ﴾[379] buyurulmuş ki bu āyet sūre-i Enᶜām'ın sekizinci āyetidir hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Kāfirler ne olaydı Muhammed'e melek nüzūl edeydi ki onun nebī idüğünü bize söyleyeydi!" dediler. Ve hakkında Cenāb-ı Kibriyā ihbār buyurdukları gibi, firᶜavn demiş ki ﴿فَلَوْلَا أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ مُقْتَرِنِينَ﴾[380] Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Zuhruf'un elli üçüncü āyetindendir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Yā niçin onunla bile melekler gelip nübüvvetine iᶜāne olunmamış." İntehā. Ve tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ﴾[381] Bu āyet-i kerīme dahi sūre-i Kasas'ın otuz dokuzuncu āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Firᶜavn ve cünūdu arz-ı Mısr'da nā-hakk kibr edip kendilerini mevtle bize rücūᶜ etmez zann ettiler. İşte kendisi Allāhu taᶜālāya ve rüsülüne cemīᶜan tekebbür etmişler." Vehb dedi ki Mūsā ᶜaleyhi's-selām ona demiş ki "Sen īmān eyle de mülkün senin olsun." O dahi: "Tā ki ben Hāmān'a bir istişāre edeyim" diye istimhāl ve Hāmān ile istişāre ettikte Hāmān ona dedi ki "Sen ᶜibādet olunurken ᶜibādet eder bir kul olursun." O dahi Allāhu taᶜālānın [229] ᶜibādetinden ve Mūsā ᶜaleyhi's-selāma ittibāᶜ etmekten istinkāf etti.

377 Müminūn, 23/34.

378 Furkān, 25/21.

379 Enᶜām, 6/8.

380 Zuhruf, 43/53.

381 Kasas, 28/39.

[وقالت قريش فيما أخبر الله تعالى عنهم ﴿وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ﴾ قال قتاده عظيم القريتين هو الوليد بن المغيرة وأبو مسعود الثقفي طلبوا من هو أعظم رياسة من النبي صلى الله عليه وسلم إذ قالوا غلام يتيم كيف بعثه الله إلينا فقال تعالى ﴿أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ وقال الله تعالى ﴿وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ﴾ أي استحقاراً لهم واستبعاداً لتقدمهم وقالت قريش لرسول الله صلى الله عليه وسلم كيف نجلس إليك وعندك هؤلاء وأشاروا إلى فقراء المسلمين فازدروهم بأعينهم لفقرهم وتكبروا عن مجالستهم فأنزل اللهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ﴾ إلى قوله ﴿مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ﴾ وقال تَعَالَى ﴿وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ ثم أخبر الله تعالى عن تعجبهم حين دخلوا جهنم إذا لم يروا الذين ازدروهم فقالوا ﴿وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرَى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرَارِ﴾ قيل يعنون عماراً وبلالاً وصهيباً والمقداد رضي الله عنهم ثم كان منهم من منعه الكبر عن الفكر والمعرفة فجهل كونه صلى الله عليه وسلم محقاً ومنهم من عرف ومنعه الكبر عن الاعتراف قال الله تعالى مخبراً عنهم ﴿فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾ وقال ﴿وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ﴾ وهذا الكبر قريب من التكبر على الله عز وجل وإن كان دونه ولكنه تكبر على قبول أمر الله والتواضع لرسوله]

Ve Kureyş ekābiri kelāmından hikāye olarak Allāhu taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ﴾[382] Bu āyet-i kerīme sūre-i Zuhruf'un otuzuncu āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Dediler ki n'olaydı bu Kurᵓān, Mekke ve Tāif şehirlerinin birinde olan Velīd b. Mugīre-i Mekkī yā ᶜUrve b. Mesᶜūd es-Sakafī et-Tāifī gibi māl ve cāh sāhibi büyük kimseler [üzerine] nüzūl edeydi!" Gūyā risālet māldār kimseye verilir zann ettiler, bilmediler ki onun müstehakkını Allāhu taᶜālā aᶜlemdir. Katāde demiş ki "Karyeteynin ᶜazīmi Velīd b. Mugīre ve Ebū Mesᶜūd-ı Sakafī'dir ki ve Peygamber efendimizden riyāsetçe aᶜzam olan kimseyi istediler, çünkü şān-ı ᶜālīsinde öksüz bir gulām olup

382 Zuhruf, 43/31.

Allāhu taᶜālā nice bize gönderdi dediler. Ve Allāhu taᶜālā bu makālelerin reddi için ﴿أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ﴾[383] buyurdu yaᶜnī "Rabbin celle şānuhunun rahmeti [olan nübüvvet ve risāleti] onlar mı taksīm ederler yāhūd rahmet hazīnesinin miftāhları onların yedinde midir [ki dediklerine nübüvvet vereler.]" Ve dahi Allāhu taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللّٰهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ﴾[384] Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Enᶜām'ın elli üçüncü āyetindendir ki hulāsa-i tefsīrinde: "Fukarāyı sebk-ı īmānları sebebiyle eşrāf-ı Kureyş'e tercīh eyledik tā o eşrāf diyeler ki bizim beynimizden bunlar mıdır ki Allāhu taᶜālā onlara īmānı ihsān eyledi." İntehā ki onları istihkār için takdimlerini istibᶜād ederek öyle demişler. Ve Kureyş küberāsı Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimize demişler ki "Biz senin yanında bunlar var iken nice otururuz?" ki fukarā-i müslimīne işāret ettiler ve gözleriyle onları fakrları için izdirā edip mücālesetlerinden tekebbür ettiler ve o vaktte Hakk subhānehu ve taᶜālā ﴿وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ﴾[385] tā ki ﴿مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ﴾[386] buyurdu, "Mürīden li-vechillāh sabāh ve akşam rabblerinin zikrini edenleri meclisinden tard etme, onların aᶜmāli hisābından sana bir şeyʾ īcāb etmez." Tefsīri fī-mā sebak tekaddüm edip terceme olunmuştur. Ve dahi tebāreke ve taᶜālā ﴿وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾[387] buyurmuştur. Bu āyet-i kerīme dahi sūre-i Kehf'in yirmi yedinci āyetidir ki tefsīrinde denilmiş ki "Sabāh akşam Allāhu taᶜālānın rızāsını irāde ve taleb ile rabblerine tāᶜat ve duᶜā edenlerle nefsini sābit ve sabr ile onlardan nazarını sarf edip hayāt-ı dünyā zīnetine māil agniyā ve eşrāf mücālesetini irāde etme; onun emri tebāh ve zāyiᶜ oldu." Sonra Allāhu taᶜālā hazretleri cehenneme hīn-i duhūllerinde keferenin söyledikleri kelāmları üzerine haber verip bu-

---

383 Zuhruf, 43/32.

384 Enᶜām, 6/53.

385 Enᶜām, 6/52.

386 Enᶜām, 6/52.

387 Kehf, 18/28.

yurdu ki ﴿وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرَى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرَارِ﴾[388] Bu āyet-i kerīme sūre-i Sād'ın altmışıncı āyetidir ki hulāsa-i meʾāli: "Sanādīd-i Kureyş nārda diyeler ki bize n'olaydı ki dünyāda eşrārdan ᶜadd ettiğimiz ricāli görmeziz." Denilmiş ki murādları fukarā-i müslimīndir ki ᶜAmmār ve Bilāl ve Suheyb ve Mikdād gibi zevāt-ı kirāmdır. Ve şol keferelerin baᶜzısı onun kibri, fikr ve maᶜrifetten menᶜ eyledi ki cehli sebebiyle kāfir oldu yaᶜnī efendimiz muhıkk olduğunu bilemedi ve baᶜzıları onu bilip velākin onun kibri iᶜtirāftan menᶜ eyledi. Ve Hakk subhānehu ve taᶜālā onların üzerlerine ihbār ederek buyurdu ﴿فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾[389] Yaᶜnī "Bildikleri onlara gelince onunla küfr ettiler." Ve dahi buyurdu ki ﴿وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ﴾[390] Bu āyet-i kerīme sūre-i Neml'in on dördüncü āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Onların kalbleri o muᶜcizeler Allāhu taᶜālā tarafından olduğunu ve sihr olmadığını yakīnen bilirken mücerred zulm ve tekebbür cihetiyle onları inkār ettiler. Nazar eyle ki müfsidlerin ᶜākıbetleri nice olur, dünyāda igrāk, āhirette ihrāktır." İşte bu tekebbür Allāhu taᶜālāya tekebbür etmekten karībdir velev ki onun dūnudur velākin Allāhu taᶜālānın kabūl-i emrinden ve peygamberine tevāzuᶜ ve ser-fürū eylemekten bir tekebbürdür.

[القسم الثالث التكبر على العباد وذلك بأن يستعظم نفسه ويستحقر غيره فتأبى نفسه عن الانقياد لهم وتدعوه إلى الترفع عليهم فيزدريهم ويستصغرهم ويأنف عن مساواتهم وهذا وإن كان دون الأول والثاني فهو أيضاً عظيم من وجهين]

Ve üçüncü kısm ᶜibād üzerine tekebbür etmektir ki nefsini istiᶜzām eder ve dīgerini istihkār eyler ve o cihetle dīgerine inkıyād etmekten nefsi ibā eder ve onların üzerine tereffuᶜ etmeğe [230] daᶜvet eyler ve onları izdirā ve istisgār eyler ve müsāvātlarından teʾennüf eyler ve bu günā olan tekebbür velev ki kısm-ı evvel ve sānīden dūn ise yine ᶜazīmdir ve ᶜizamı iki vechtendir:

388 Sād, 38/62.

389 Bakara, 2/89.

390 Neml, 27/14.

[أحدهما أن الكبر والعز والعظمة والعلاء لا يليق إلا بالملك القادر فأما العبد المملوك الضعيف العاجز الذي لا يقدر على شيء فمن أين يليق بحاله الكبر فمهما تكبر العبد فقد نازع الله تعالى في صفة لا تليق إلا بجلاله ومثاله أن يأخذ الغلام قلنسوة الملك فيضعها على رأسه ويجلس على سريره فما أعظم استحقاقه للمقت وما أعظم تهدفه للخزي والنكال وما أشد استجراءه على مولاه وما أقبح ما تعاطاه وإلى هذا المعنى الإشارة بقوله تعالى العظمة إزاري والكبرياء ردائي فمن نازعني فيهما قصمته أي إنه خاص صفتي ولا يليق إلا بي والمنازع فيه منازع في صفة من صفاتي وإذا كان الكبر على عباده لا يليق إلا به فمن تكبر على عباده فقد جني عليه إذ الذي يسترذل خواص غلمان الملك ويستخدمهم ويترفع عليهم ويستأثر بما حق الملك أن يستأثر به منهم فهو منازع له في بعض أمره وإن لم يبلغ درجة درجة من أراد الجلوس على سريره والاستبداد بملكه فالخلق كلهم عباد الله وله العظمة الكبرياء عليهم فمن تكبر على عبد من عباد الله فقد نازع الله في حقه نعم الفرق بين هذه المنازعة وبين منازعة نمرود وفرعون هو الفرق بين منازعة الملك في استصغار بعض عبيده واستخدامهم وبين منازعته في أصل الملك]

Birincisi odur ki kibr ve ᶜizz ve ᶜazamet ve ᶜalā ancak melik-i kādire lāyıktır. Bir nesneye muktedir olmayan ᶜabd-i zaᶜīf ve bende-i memlūk-ı nā-tüvān u ᶜāciz ki hāline kibr nereden yakışır, kaldı ki ᶜabd-i nā-tüvān tekebbür ettikçe Allāhu taᶜālāya celāline lāyık ve muhtass olan bir sıfatta münāzaᶜa etmiş olur. Misāli odur ki sultān-ı cihānın gulāmı sultānın tācını alıp başına vazᶜ ve tahtı üzerine oturmaktır ki bu gibi gulām-ı cānī makt u gazāb-ı şāhīye istihkākı ne ᶜazīmdir ve hizy ü nekāle hedef olmaklığı ne ᶜazīmdir ve efendisine işbu tecāsür ve cürᵓeti ne pek çok şedīddir ve onun işbu teᶜātīsi ne pek çok kabīh ve çirkīndir. Ve Allāhu taᶜālānın "اَلْعَظَمَةُ إِزَارِي وَالْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي فَمَنْ نَازَعَنِي فِيهِمَا قَصَمْتُهُ"[391] buyurduğu hadīs-i şerīf-i kudsīnin fehvāsı ona işārettir ki "ᶜAzamet benim izārımdır ve kibriyā benim ridāmdır, kim ki onlarda benimle münāzaᶜa eylerse onu helāk ederim" demesinin işāreti bunadır yaᶜnī bu ᶜazamet ve kibriyā benim hāss sıfatımdırlar, ancak bana lāyık ve sezādırlar, onda münāzaᶜa eden sıfatlarımdan bir sıfatta münāzaᶜa eder. Ve ᶜibādı üzerine tekebbür

391 *Musnedu* Ebī Dāvūd et-Tayālisī, 4/140, no: 2509; *Musnedu*'ş-Şihāb, 2/331, no: 1464; *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 5/329, no: 26579.

etmek çün ona lāyık ve muhtass oldu, kim ki ᶜibādına tekebbür eylerse onun üzerine cināyet etmiş olur, çünkü o kimse ki gılmān-ı melikin havāssını istirzāl edip onları istihdām eder ve onlara yücelenip melikin onlardan müstehakk oludğu istīsārı kendisini istīsār eyler, o kimse melik ile baᶜzı emrinde münāzaᶜ olmuş olur velev ki onun derecesi tahtına oturup melikine istibdād etmek isteyenin derecesine bālig olmaz. Mā-hasal halk kāffesi Allāhu taᶜālānın kulları ve ᶜibādıdırlar ve onların üzerine kibriyā ve ᶜazamet onundur, kim ki ᶜibādullāhtan bir ᶜabdin üzerine tekebbür eylerse hakkında Allāhu taᶜālā ile münāzaᶜa etmiş olur. Evet bu münāzaᶜa ile nemrūd ve firᶜavnın münāzaᶜaları beyninde olan fark, melikin baᶜzı ᶜabīdinin istisgār ve istihdāmlarının münāzaᶜasıyla melikin asl-ı mülkünde olan münāzaᶜanın beyninde olan fark gibidir.

[الوجه الثاني الذي تعظم به رذيلة الكبر أنه يدعو إلى مخالفة الله تعالى في أوامره لأن المتكبر إذا سمع الحق من عبد من عباد الله استنكف عن قبوله وتشمر لجحده ولذلك ترى المناظرين في مسائل الدين يزعمون أنهم يتباحثون عن أسرار الدين ثم إنهم يتجاحدون تجاحد المتكبرين ومهما اتضح الحق على لسان واحد منهم أنف الآخر من قبوله وتشمر لجحده واحتال لدفعه بما يقدر عليه من التلبيس وذلك من أخلاق الكافرين والمنافقين إذ وصفهم الله تعالى فقال ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ﴾ فكل من يناظر للغلبة والإفحام لا ليغتنم الحق إذا ظفر به فقد شاركهم في هذا الخلق وكذلك يحمل ذلك على الأنفة من قبول الوعظ كما قال تعالى ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ﴾ وروي عن عمر رضي الله عنه أنه قرأها فقال ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾]

Ve ikinci vech odur ki kibrin rezīlesi onunla ᶜazīm olur, o dahi Allāhu taᶜālānın evāmiri muhālefetine daᶜvet etmesi haysiyyetidir, çünkü şahs-ı mütekebbir Allāhu taᶜālānın ᶜibādından bir ᶜabdden hakkı istimāᶜ ettiği vaktte kabūlünden istinkāf edip cahd ve inkārına teşmīr-i sāᶜid eyler ve onun için görürsün ki mesāil-i dīnde münāzara edenler zuᶜm ederler ki esrār-ı dīnden mübāhase ederler sonra mütekebbirlerin mücahedeleri gibi tecāhud ederler ve kaçan ki onların birisinin lisānı üzere hakk muttazıh olursa dīgeri kabūlünden teᵓennüf edip inkārına çemrenip teşmīr-i

bāzū eder ve telbīsten gücü yettiği kadar defᶜine ihtiyāl eder ve bu ise münāfık ve keferenin ahlākındandır, çünkü Allāhu taᶜālā onları vasf edip hālleri beyānında buyurdu ki ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ﴾[392] Bu āyet-i kerīme sūre-i Secde'nin yirmi dördüncü āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Küffār-ı ᶜArab birbirlerine dediler ki Muhammed'in okuduğu Kurᵓān'ı dinlemeyin, hemān o okurken siz kelām-ı lagv ve beyhūde feryād ve safīr edin, şāyed ki onun kırāᵓetine galebe edesiz." Kaldı ki her kim ki galebe ve ifhām için münāzara eder ki ona zafer bulursa onunla hakkı igtinām etmek için münāzara eylemez, işbu hulukta kefere ve münāfikīne müşāreket etmiş olur ve kibrin kabūl-i vaᶜzdan enfeye dahi haml ettiği kaziyyesidir, nitekim tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ﴾[393] [231] Fī-mā sebak tercemesi geçmiştir yaᶜnī "Ne vakt ona Allāh'tan kork denilse hamiyyet-i cāhiliyyet onu günāh irtikābına ahz eder" demektir. Ve dahi ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mervī olup nakl olunmuş ki bunu okuduğu vaktte ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾[394] dedi.

[قام رجل يأمر بالمعروف فقتل فقام آخر فقال يقتلون الذين يأمرون بالقسط من الناس فقتل المتكبر الذي خالفه والذي أمره كبراً وقال ابن مسعود كفى بالرجل إثماً إذا قيل له اتق الله قال عليك نفسك وقال صلى الله عليه وسلم لرجل "كُلْ بيَمِينِكَ" قَالَ "لَا أَسْتَطِيعُ" فقال النبي صلى الله عليه وسلم "لَا اسْتَطَعْتَ" فَمَا مَنَعَهُ إِلَّا كِبْرُهُ قَالَ "فَمَا رَفَعَهَا بَعْدَ ذَلِكَ" أي اعتلت يده فإذن تكبره على الخلق عظيم لأنه سيدعوه إلى التكبر على أمر الله وإنما ضرب إبليس مثلاً لهذا وما حكاه من أحواله إلا ليعتبر به فإنه قال أنا خير منه وهذا الكبر بالنسب لأنه قال أنا خير منه خلقتني من نار وخلقته من طين فحمله ذلك على أن يمتنع من السجود الذي أمره الله تعالى به وكان مبدؤه الكبر على آدم والحسد له فجره ذلك إلى التكبر على أمر الله تعالى فكان ذلك سبب هلاكه أبد الآباد]

Bir ādem emr-i maᶜrūfa kıyām ettikte katl olundu ve dīgeri kıyām

392 Fussilet, 41/26.

393 Bakara, 2/206.

394 Bakara, 2/156.

edip dedi ki "Siz nāstan kıst ile emr edeni öldürür müsünüz?" İşte onu muhālefet eden mütekebbir ve kibr ile emr eden kimse katl olundular. ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd demiş ki "Ādeme helākine ism kāfīdir ki ona Allāh'tan kork denildiği vaktte sen kendi nefsine iltizām eyle diye." Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām bir ādeme "كُلْ بِيَمِينِكَ" Yaᶜnī "Senin sağ elin ile taᶜām eyle" diye fermān buyurdukta, o ādem ona "Muktedir değilim" diye cevāb vermekle, efendimiz: "لَا اسْتَطَعْتَ"[395] diye bed-duᶜā etti yaᶜnī "Kudretin olmaya" dedi ve imtisālden onu menᶜ eden ancak kibr olmakla ondan sonra sağ elini daha kaldırmadı yaᶜnī eli ᶜilletli oldu. Kaldı ki ādemin halka tekebbürü ᶜazīm oldu, çünkü tekebbürü Allāhu taᶜālānın emir üzerine tekebbür etmeğe dahi onu daᶜvet eder ki iblīs-i laᶜīn ancak tekebbür için mesel darb olunmuştur ve ahvālinden hikāye olunan şeyᵓ dahi ancak ᶜibret alınmak için. Buna meselen hikāye olunmuştur ki ben ondan yeğim diye daᶜvā ve tekebbür etmiştir ve bu kibr ise neseb ile olan tekebbürdür, çünkü demiş ki "Ben ondan yeğim, beni āteşten yarattın ve onu çamurdan yarattın." İşte onun şol tekebbürü Allāhu taᶜālā ona emr ettiği sücūddan ibā ve imtināᶜ etmeğe onu haml etti ki mebde ve menşei Ādem ᶜaleyhi's-selāma olan kibr ve hasedi idi sonra emrullāh üzerine tekebbür eylemeğe onu çekti ve ebede'l-ābāda onun helākine sebeb oldu.

[فهذه آفة من آفات الكبر على العباد عظيمة ولذلك شرح رسول الله صلى الله عليه وسلم الكبر بهاتين الآفتين إذ سأله ثابت بن قيس بن شماس فقال يا رسول الله إني امرؤ قد حبب إلي من الجمال ما ترى أفمن الكبر هو فقال صلى الله عليه وسلم "لَا وَلَكِنَّ الْكِبْرَ مَنْ بَطَرَ الْحَقَّ وَغَمَصَ النَّاسَ" وفي حديث آخر "اَلْكِبْرُ مَنْ سَفِهَ الْحَقَّ وَغَمَصَ النَّاسَ" أي ازدراهم واستحقرهم وهم عباد الله أمثاله أو خير منه وهذه الآفة الأولى وسفه الحق هو رده وهي الآفة الثانية فكل من رأى أنه خير من أخيه واحتقر أخاه وازدراه ونظر إليه بعين الاستصغار أو رد الحق وهو يعرفه فقد تكبر فيما بينه وبين الخلق ومن أنف من أن يخضع لله تعالى ويتواضع لله بطاعته واتباع رسله فقد تكبر فيما بينه وبين الله تعالى ورسله]

İşte bu āfet dahi ᶜibāda olan kibrin āfātından olup ᶜazīm bir āfettir ve

395 *Musnedu* Ahmed, 27/21, no: 16494.

onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz kibri bu iki āfet ile şerh etmiştir ki Sābit b. Kays b. Şemmās ondan suᵓāl edip "Yā Resūl, ben bir ādemim ki benden gördüğün cemāli bana sevdirilmiş, āyā kibrden midir?" dedikte, efendimiz: "Yok, "لَا وَلَكِنَّ الْكِبْرَ مَنْ بَطِرَ الْحَقَّ وَغَمَصَ النَّاسَ"[396] diye cevāb vermiştir yaᶜnī "Velākin kibr ancak hakkı redd ve halkı istihkār etmektir" diye haber vermiş ki dīger bir hadīste "اَلْكِبْرُ مَنْ سَفِهَ الْحَقَّ وَغَمَصَ النَّاسَ"[397] vārid olmuştur ve "وَغَمَصَ النَّاسَ" buyurduğunun maᶜnāsı yaᶜnī "Halkı izdirā edip onlar dahi onun gibi" veyāhūd "ondan yeğ ᶜibādullāh oldukları hālde onları istihkār eder" ki āfet-i ūlā budur. Ve "سَفِهَ الْحَقَّ" demesi maᶜnāsı yaᶜnī "hakkı çevirip redd eder" demektir ve bu dahi āfet-i sāniyedir. Kaldı ki kim ki kendi kendini birāderinden yeğ görüp de birāderini ihtikār ve izdirā eder ve ona ᶜayn-ı istisgār ile bakar veyāhūd onu bildiği hālde hakkı redd eylerse o kimse hakīkaten kendisiyle halk beyninde tekebbür etmiş olur ve o ki Allāhu taᶜālāya onun tāᶜatıyla ve rüsülüne ittibāᶜıyla tevāzuᶜ ve huzūᶜ etmekten teᵓennüf ederse o ādem kendisiyle Allāhu taᶜālā ve rüsülü beyninde tekebbür eylemiş olur.

Beyānu Mā-Bihi't-Tekebbürü

[بيان ما به التكبر]

[اعلم أنه لا يتكبر إلا متى استعظم نفسه ولا يستعظمها إلا وهو يعتقد لها صفة من صفات الكمال وجماع ذلك يرجع إلى كمال ديني أو دنيوي فالديني هو العلم والعمل والدنيوي هو النسب والجمال والقوة والمال وكثرة الأنصار فهذه سبعة أسباب]

Ve onunla tekebbür olan nesnenin beyānı dahi işte bu mebhastır. Şöylece bil ve āgāh ol ki tahkīkan insān kendi nefsini istiᶜzām etmedikçe tekebbür etmez ki tekebbür eden ancak nefsini istiᶜzām eyleyen kimsedir ve sıfāt-ı kemālden ona bir sıfat iᶜtikād etmedikçe onu istiᶜzām

---

396 *Musnedu* İshāk b. Rāhūye, 1/375, no: 394; Tirmizī, 3/429, no: 1999; *Musnedu* Ahmed, 28/438, no: 17206.

397 *Musnedu* Ahmed, 28/438, no: 17206.

eylemez ve bunun cemīᶜisi yā bir kemāl-i dīnī veyā bir kemāl-i dünyevīye rāciᶜ olur ve kemāl-i dünyevī ise neseb ve cemāl ve kuvvet [232] ve māl ve kesret-i ensārdır. İşte bunlar yedi sebeblerdir:

[الأول العلم وما اسرع الكبر الى العلماء ولذلك قال صلى الله عليه وسلم ''آفَةُ الْعِلْمِ الْخُيَلَاءُ'' فلا يلبث العالم أن يتعزز بعز العلم يستشعر في نفسه جمال العلم وكماله ويستعظم نفسه ويستحقر الناس وينظر إليهم نظره إلى البهائم ويستجهلهم ويتوقع أن يبدءوه بالسلام فإن بدأه واحد منهم بالسلام أو رد عليه ببشر أو قام له أو أجاب له دعوة رأى ذلك صنيعة عنده ويداً عليه يلزمه شكرها واعتقد أنه أكرمهم وفعل بهم ما لا يستحقون من مثله وأنه ينبغي أن يرقوا له ويخدموه شكراً له على صنيعه بل الغالب أنهم يبرونه فلا يبرهم ويزورونه فلا يزورهم ويعودونه فلا يعودهم ويستخدم من خالطه منهم ويستسخره في حوائجه فإن قصر فيه استنكره كأنهم عبيده أو أجراؤه وكأن تعليمه العلم صنيعة منه إليهم ومعروف لديهم واستحقاق حق عليهم هذا فيما يتعلق بالدنيا]

Ve birinci sebeb ki ᶜilmdir artık ᶜulemāya kibrin müsāraᶜası ne pek çok ᶜacībdir ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz demiş ki ''آفَةُ الْعِلْمِ الْخُيَلَاءُ''[398] Yaᶜnī "ᶜİlmin āfeti tekebbürdür." Merd-i dānişmend çok durmaz illā ki ᶜamelin ᶜizziyle müteᶜazziz olur ve nefsinde ᶜamelin cemāl ve kemālini istişᶜār edip nefsini istiᶜzām eder ve nāsı istihkār eyler ve behāyime nazar eder gibi onlara nazar eyler ve onları istichāl eder ve onu selām ile bedᵓ etmelerini gözetip tevakkuᶜ eder ve eger kendisi onlardan bir kimseyi iltifāt ile selām verip bedᵓ eder ise veyāhūd bişr ve beşāşet ile selāmını redd eder ise veyā ona kıyām etmiş veyā onun bir daᶜvetini icābet eylemiş ise onda onu bir sanīᶜa-i cemīle görüp üzerine bir minnet ve ihsān ᶜadd eder ki ona şükrānesinin vücūbunu zuᶜm eyler ve onlara ikrām ettiğini ve onun mislinden müstehakk olmadıkları muᶜāmeleyi onlara muᶜāmele ve mücāmele eylediğini iᶜtikād eder ve buna mükāfāten ona rikkat edip teşekkür reftārında ihtirām ve hizmet edeler ve bu sanīᶜi üzerine teşekkür eyleyeler. Belki agleb-i ᶜulemānın deᵓbi ᶜibādullāh onlara ihsān eder de onlar ᶜibādullāha etmezler ve halk onları ziyāret ederler de kendileri kimseye ziyāret eylemezler ve halk

398 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/319.

onların pürsiş-i hātırlarına gelirler de onlar kimseyi ᶜiyādet etmezler ve onlara muhālata edeni istihdām ederler ve mesālihlerine suhra ve ankaryada kullanırlar ve şāyed onda bir kimse de taksīr görürlerse istinkār ve istibᶜād ederler, sanki ᶜibādullāh onlara ᶜabīd veyāhūd ücretli hizmetkārlardır ve ᶜilmin taᶜlīmi onlardan sanki ᶜibādullāha bir iyilik olup da onlarda bir lāzımu't-teşekkür bir maᶜrūflarıdır ve onunla onlar da bir hakka müstehakk olurlar. Ve bu zikr olunan hāl dünyāya müteᶜallık olan umūrdur.

[أما في أمر الآخرة فتكبره عليهم بأن يرى نفسه عند الله تعالى أعلى وأفضل منهم فيخاف عليهم أكثر مما يخاف على نفسه ويرجو لنفسه أكثر مما يرجو لهم وهذا بأن يسمى جاهلا أولى من أن يسمى عالماً بل العلم الحقيقي هو الذي يعرف الإنسان به نفسه وربه وخطر الخاتمة وحجة الله على العلماء وعظم خطر العلم فيه كما سيأتي في طريق معالجة الكبر بالعلم وهذا العلم يزيد خوفاً وتواضعاً وتخشعاً ويقتضي أن يرى كل الناس خيراً منه لعظم حجة الله عليه بالعلم وتقصيره في القيام بشكر نعمة العلم ولهذا قال أبو الدرداء من ازداد علماً ازداد وجعاً وهو كما قال]

Ve āhiretin emrinde ise yaᶜnī āhiretçe onlara onun tekebbürü ise kendi nefsini Allāhu taᶜālānın katında onlardan aᶜlā ve efdal görür de nefsine korktuğundan ziyāde onların üzerine korkar ve onlara recā ettiğinden ziyādeyi nefsine recā eyler. Ve bu gibi şahs ᶜālim tesmiye olmadan ise cāhil tesmiye olsa daha ziyāde sezā ve evlādır, zīrā ᶜilm-i hakīkī ancak o ᶜilmdir ki insān onunla kendi nefsini ve rabbisini ve hātimenin hatarını ve ᶜulemāya Allāhu taᶜālānın huccetini bilip de ᶜilm ile muᶜālece-i kibrde gelecek beyān üzere hatar-ı ᶜilmin ᶜizamını anlaya ve bu ᶜilm havf ve tevāzuᶜ ve huşūᶜu artırır ve muktezī olur ki halkın kāffesi kendi nefsinden hayrlı göre, çünkü ᶜilm sebebi ile ona Hakk subhānehu ve taᶜālānın hucceti ᶜazīm olup niᶜmet-i ᶜilmin şükrüne kıyām etmek onun kudreti olmaz da şükrānesinde kusūru vardır. Ve bunun için Ebu'd-Derdā demiş ki "Kim ki ᶜilmi müzdād olursa ağrısı müzdād olur." Ve fi'l-hakīka onun dediği gibidir.

[فإن قلت فما بال بعض الناس يزداد بالعلم كبراً وأمناً فاعلم أن لذلك سببين أحدهما أن يكون اشتغاله بما يسمى علما وليس علما حقيقيا وإنما العلم الحقيقي

ما يعرف به العبد ربه ونفسه وخطر أمره في لقاء الله والحجاب منه وهذا يورث الخشية والتواضع دون الكبر والأمن قال الله تعالى ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ﴾ فأما ما وراء ذلك كعلم الطب والحساب واللغة والشعر والنحو وفصل الخصومات وطرق المجادلات فإذا تجرد الإنسان لها حتى امتلأ منها امتلأ بها كبراً ونفاقاً وهذه بأن تسمى صناعات أولى من أن تسمى علوماً بل العلم هو معرفة العبودية والربوبية وطريق العبادة وهذه تورث التواضع غالباً]

Ve eger dedin ki baᶜzu'n-nās ᶜilm ile kibr ve emniyyetleri ziyāde olur, yā bunun hāli nicedir? O dahi böylece bil ki bunun için iki sebeb vardır ki birincisi onun iştigāli fi'l-hakīka ᶜilm olmayıp ancak ᶜilm denilen umūr ile müştagil ola, yoksa ᶜilm-i hakīkī ancak o ᶜilmdir ki ādem kendi rabbisi ve nefsi ve likāullāhta olan emrinin hatarı ve likāullāhtan hicābını onunla bile ve bu ᶜilm haşyet ve tevāzuᶜa mūris olup kibr ve emne mūris olmaz ki tebāreke ve taᶜālā hazretleri [233] ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ﴾[399] buyurmuştur yaᶜnī "Allāhu taᶜālādan tamāmıyla havf u haşyet eden ancak gürūh-ı ᶜulemadır." Ve bunun mā-verāsında olan ᶜulūm meselā ᶜilm-i tıbb ve hisāb ve lügat ve şiᶜr ve nahv ve fasl-ı husūmāt ve turuk-ı mücādelāt gibi ᶜulūm-ı insān onlara mütecerrid olursa tā ki onlardan dolup mümtelī olur, artık onunla kibr ve nifāk dolar da mümtelī olur ve bu ᶜulūm ise sınāᶜāt ile müsemmā olsalar ᶜulūm ile müsemmā olmaktan evlādır, ᶜilm ancak maᶜrifet-i ᶜubūdiyyet ve rübūbiyyet ve tarīk-i ᶜibādettir ki bu denli ᶜulūm fi'l-gālib mūris-i tevāzuᶜdur.

[السبب الثاني أن يخوض العبد في العلم وهو خبيث الدخلة رديء النفس سيء الأخلاق فإنه لم يشتغل أولا بتهذيب نفسه وتزكية قلبه بأنواع المجاهدات ولم يرض نفسه في عبادة ربه فبقي خبيث الجوهر فإذا خاض في العلم أي علم كان صادف العلم من قلبه منزلا خبيثا فلم يطب ثمره ولم يظهر في الخير أثره وقد ضرب وهب لهذا مثلا فقال العلم كالغيث ينزل من السماء حلوا صافيا فتشربه الأشجار بعروقها فتحوله على قدر طعومها فيزداد المر مرارة والحلو حلاوة فكذلك العلم يحفظه الرجال فتحوله على قدر هممها وأهوائها فيزيد المتكبر كبرا والمتواضع تواضعا

399 Fātır, 35/28.

وهذا لأن من كانت همته الكبر وهو جاهل فإذا حفظ العلم وجد ما يتكبر به فازداد كبرا وإذا كان الرجل خائفا مع جهله فازداد علما علم أن الحجة قد تأكدت عليه فيزداد خوفا وإشفاقا وذلا وتواضعا]

Ve ikinci sebebi odur ki insān habīsü'd-duhle, redīyyü'n-nefs, seyyiᵓü'l-ahlāk olduğu hālde ᶜilme dalıp havz ede, zīrā ki eger tehzīb-i nefs ve tezkiye-i kalbe envāᶜ-ı mücāhede ile müştagil olmayıp ve rabbisinin ᶜibādetinde nefsini riyāzet ettirmezse zātı habīsü'l-cevher kalıp ve ᶜilme havz edince herhangi ᶜilm olursa olsun o ᶜilm kalbinden habīs bir menzili tesādüf eder ve o vaktte semeresi hoş olmaz ve hayrda ᶜilmin eseri zāhir olmaz. Ve buna Vehb güzel bir mesel darb edip demiş ki "ᶜİlm gökten nāzil olan yağmur gibidir ki tatlı ve sāfī nāzīl olur ve ᶜurūk-ı eşcār onu içip tuᶜūmuna göre tadını tahvīl eder ki o hālde acının acılığı ve tatlının tatlılığı onunla müzdād olur, işte ᶜilm dahi böylecedir ki erkekler onu ezber ederler ve ehvā ve himemlerine göre onu tahvīl ederler ve o hālde mütekebbire kibr ve mütevāziᶜe tevāzuᶜu artırır, çünkü böyle oluşu o sebebdendir ki himmeti kibr olan cāhil ᶜilmi hıfz ederse onunla tekebbür edecek bir şeyᵓ bulur da kibri müzdād olur. Ve eger ādem nādānlığıyla berāber hāıf olursa ᶜilmi müzdād olunca bilir ki onun üzerine huccet müteᵓekkid olmuş ve bināen ᶜaleyh havf ve şefkat ve züll ve tevāzuᶜu müzdād olur.

[فالعلم من أعظم ما يتكبر به ولذلك قال تعالى لنبيه صلى الله عليه وسلم ﴿وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ وقال عز وجل ﴿وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾ ووصف أولياءه فقال ﴿أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾ وكذلك قال صلى الله عليه وسلم فيما رواه العباس رضي الله عنه "يَكُونُ قَوْمٌ يَقْرَءُونَ الْقُرْآنَ لَا يُجَاوِزُ حَنَاجِرَهُمْ يَقُولُونَ قَدْ قَرَأْنَا الْقُرْآنَ فَمَنْ أَقْرَأُ مِنَّا وَمَنْ أَعْلَمَ مِنَّا ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَى أَصْحَابِهِ وَقَالَ أُولَئِكَ مِنْكُمْ أَيُّهَا الْأُمَّةُ أُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ" ولذلك قال عمر رضي الله عنه "لَا تَكُونُوا جَبَابِرَةَ الْعُلَمَاءِ فَلَا يَفِي عِلْمُكُمْ بِجَهْلِكُمْ" ولذلك استأذن تميم الداري عمر رضي الله عنه في القصص فأبى أن يأذن له وقال إنه الذبح واستأذنه رجل كان إمام قوم أنه إذا سلم من صلاته ذكرهم فقال "إِنِّي أَخَافُ أَنْ تَنْتَفِخَ حَتَّى تَبْلُغَ الثُّرَيَّا" وصلى حذيفة بقوم فلما سلم من صلاته قال لتلتمسن إماماً غيري أو لتصلن وحداناً فإني رأيت في نفسي أنه ليس في القوم

أفضل مني فإذا كان مثل حذيفة لا يسلم فكيف يسلم الضعفاء من متأخري هذه الأمة فما أعز على بسيط الأرض عالماً يستحق أن يقال له عالم ثم إنه لا يحركه عز العلم وخيلاؤه فإن وجد ذلك فهو صديق زمانه فلا ينبغي أن يفارق بل يكون النظر إليه عبادة فضلاً عن الاستفادة من أنفاسه وأحواله ولو عرفنا ذلك ولو في أقصى الصين لسعينا إليه رجاء أن تشملنا بركته وتسري إلينا سيرته وسجيته وهيهات فأنى يسمح آخر الزمان بمثلهم فهم أرباب الإقبال وأصحاب الدول قد انقرضوا في القرن الأول ومن يليهم بل يعز في زماننا عالم يختلج في نفسه الأسف والحزن على فوات هذه الخصلة فذلك أيضاً إما معدوم وإما عزيز ولولا بشارة رسول الله صلى الله عليه وسلم بقوله "سَيَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ مَنْ تَمَسَّكَ فِيهِ بِعَشْرِ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ نَجَا" لكان جديراً بنا أن نقتحم والعياذ بالله تعالى ورطة اليأس والقنوط مع ما نحن عليه من سوء أعمالنا ومن لنا أيضاً بالتمسك بعشر ما كانوا عليه وليتنا تمسكنا بعشر عشره فنسأل الله تعالى أن يعاملنا بما هو أهله ويستر علينا قبائح أعمالنا كما يقتضيه كرمه وفضله]

Kaldı ki ᶜilm onunla tekebbür olunan kāffe-i esbābın aᶜzamındandır ve onun için ᶜaleyhi's-selām efendimize tebāreke ve taᶜālā ﴿وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾[400] Yaᶜnī "Müᵓminlerden sana müttebiᶜ olanlara senin cenāhını hafz eyle" diye fermān buyurmuştur. Ve dīger yerde dahi ﴿وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾[401] Yaᶜnī "Sen fazz ve galīzü'l-kalb olmuş olsaydın senin havlinden onlar münfazz olurlardı" yaᶜnī dağılıp giderlerdi buyurmuş. Ve evliyāsını vasf edip hakklarında buyurdu ki ﴿أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾[402] Yaᶜnī "Onlar müᵓminlere ezille ve mütevāziᶜ ve kāfirlere eᶜizzelerdir." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin üzerine ᶜAbbās ᶜaleyhi'r-rıdvānın rivāyet ettiği hadīste efendimiz buyurmuş ki "يَكُونُ قَوْمٌ يَقْرَءُونَ الْقُرْآنَ لَا يُجَاوِزُ حَنَاجِرَهُمْ يَقُولُونَ قَدْ قَرَأْنَا الْقُرْآنَ فَمَنْ أَقْرَأُ مِنَّا وَمَنْ أَعْلَمُ مِنَّا ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَى أَصْحَابِهِ وَقَالَ أُولَئِكَ مِنْكُمْ أَيُّهَا الْأُمَّةُ أُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ"[403] ki hulāsa-i müfād-ı

400 Şuᶜarā, 26/215.

401 Alu imrān, 3/159.

402 Māide, 5/54.

403 Buharī, 9/17, no: 6934; Muslim, Zekāt 49; 2/750; no: 1067; *Musnedu* Ahmed, 2/453, no: 1346.

şerīfi: "Bir kavm olacak ki Kurᵓān'ı okurlar da kırāᵓetleri onların hanā-cirelerini geçip tecāvüz etmez, derler ki biz Kurᵓān'ı okumuşuz bizden daha ziyāde kırāᵓet eden kimdir [234] ve bizden ᶜālimtrak kimdir? Ondan sonra ashābına iltifāt edip buyurdu ki "أُولَئِكَ مِنْكُمْ أَيُّهَا الْأُمَّةُ أُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ" Yaᶜnī "Onlar ey ümmet sizdendirler ve onlar āteşin vekūdudurlar." Ve onun için ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "ᶜUlemānın cebābiresi olmayınız ki o hālde sizin ᶜilminiz cehlinize vefā edemez." Ve onun için Temīm-i Dārī kısasta Hazret-i ᶜÖmer'den istīzān ettiği vaktte ᶜÖmer ona izn vermekten ibā edip demiş ki "Boğazlamak odur." Ve bir kavmin imāmı namāzından selām verdikten sonra kavmi tezkīr etmek için ruhsat istediği vaktte ona dedi ki "Korkarım şişip müntefih olursun tā ki Ülker'e bālig olursun." Ve bir gün Huzeyfe bir kavme imām olup namāzı kıldıktan sonra baᶜde's-selām cemāᶜate dedi ki "Siz benden gayrı bir imāmı size iltimās ediniz veyāhūd fürādā kılınız, zīrā ki ben kendi nefsimde gördüm ki kavmde benden efdal dīger bir kimse yoktur." Ve Huzeyfe gibi bir zāt-ı ᶜālī-himmet kibrden sālim olmayınca bu ümmet müteᵓehhirlerinin zuᶜafāsı nice sālim olabilirler! Yeryüzünde ona ᶜālim denilmeğe müstehakk olup da ᶜilmin ᶜizz ve kibri onu tahrīk edemeyen ᶜārif ne ᶜacīb ᶜazīz ve nādirü'l-vücūddur! Eger yeryüzünde böyle bir dānişmend bulunursa artık o kimse kendi ᶜasr ve zamānının sadīkidir, müfārakat olunmamak gerektir belki ona bakmak ᶜibārettir ki ahvāl ve enfāsından istifāde olunacak fevāidden fazla olarak onun nazar-ı vech ve rüᵓyet-i dīdārı ᶜibādet olur. Biz böyle bir sadīki bilmiş olsaydık aksā-i Sīn'de olmuş olsa onun bereketi bize şāmil olmak ve seciyye ve sīreti bize sirāyet etmek için ona saᶜy edip hizmet ve mülāzemetine giderdik hālbuki baᶜīd ve be-gāyet uzak ve baᶜīddir ki āhir zamān böyle bir zātı semāhat ede ki bu denli ᶜurefā-i ᶜālī-cāh ve sadīk-i ᶜirfān-penāh erbāb-ı ikbāl ve ashāb-ı düveldirler, karn-ı evvel ü tālīde munkarız olmuşlar, belki bizim zamānımızda bu haslet-i hamīdenin fevātı üzerine nefsinde hüzn ve esefi muhtelic olur ādem ᶜazīz ve nādirü'l-vücūddur, belki maᶜdūm ve mefkūddur. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin müjdesi olmamış olsaydı ki hadīs-i şerīfinde "سَيَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ مَنْ تَمَسَّكَ فِيهِ

"بِعَشْرِ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ نَجَا"[404] Yaᶜnī "Nās üzerine böyle bir zamān gelecek ki siz üzerinde bulunduğunuz taᶜabbüdün ᶜaşrıyla kim ki temessük ederse necāt bulur" diye fermān buyurmamış olaydı artık bizim bu sūᵓ-i aᶜmālimizle berāber bize lāyık ve'l-ᶜıyāzu billāhi taᶜālā min zālik varta-i yeᵓs ü kunūtun iktihāmı idi ve onlar üstünde bulundukları menāhicin ᶜaşrına temessük etmek hāleti nerede ve onda bizim kimimiz var ve o ādem nere de! Kāşki ᶜaşrının ᶜaşrına mütemessik olaydık! Artık biz Allāhu taᶜālādan dileriz ki bizi ehli bulunduğu ᶜafv ve lutfla muᶜāmele edip de kerem ve fazlı iktizāsınca bizim kabīh aᶜmālimizi setr eyleye.

[الثاني العمل والعبادة وليس يخلو عن رذيلة العز والكبر واستمالة قلوب الناس الزهاد والعباد ويترشح الكبر منهم فِي الدين والدنيا أما في الدنيا فهو أنهم يرون غيرهم بزيارتهم أولى منهم بزيارة غيرهم ويتوقعون قيام الناس بقضاء حوائجهم وتوقيرهم والتوسع لهم في المجالس وذكرهم بالورع والتقوى وتقديمهم على سائر الناس في الحظوظ إلى جميع ما ذكرناه في حق العلماء وكأنهم يرون عبادتهم منة على الخلق وأما في الدين فهو أن يرى الناس هالكين ويرى نفسه ناجيا وهو الهالك تحقيقا مهما رأى ذلك قال صلى الله عليه وسلم "إِذَا سَمِعْتُمُ الرَّجُلَ يَقُولُ هَلَكَ النَّاسُ فَهُوَ أَهْلَكَهُمْ" وإنما قال ذلك لأن هذا القول منه يدل على أنه مزدر بخلق الله مغتر بالله آمن من مكره غير خائف من سطوته]

İkinci sebeb ᶜamel ve ᶜibādettir ki gürūh-ı zühhād u ᶜubbād ᶜizz ve kibrin rezīlesinden ve kulūb-i nāsın istimālesinden hālī olamazlar ki dīn ve dünyāda kibr ve huyelā onlardan mütereşşih olur; dünyāda olan kibrleri ise onları ziyāret etmeğe dīgerlerini kendileri onlara ziyāret etmekten evlā görürler ki halk onları ziyāret ederler de kendileri kimseye ziyāret etmeyeler ve taᶜzīm ve ihtirāmları için kazā-i hācātlarına nāsın kıyāmlarını tevakkuᶜ ederler ve tevkīrleri için mecālis ve mehāfilde onlara yer genişletmek ve onları veraᶜ ve takvā ile yād etmek ve huzūzda sāir nās üzerine takdīm etmek gibi muᶜāmeleler umarlar, mā-hasal ᶜulemā hakkında zikr ettiğimiz riᶜāyet ve ihtirāmātı isterler, sanki Allāhu taᶜālāya onların ettikleri ᶜibādeti halk üzerinde bir minnet görürler ve dīnde olan tekebbürleri ise kendi nefsini nācī ve nāsı hālik görürler, hāl-

404 *Musnedu* Ahmed, 35/299, no: 21372.

buki onu böyle gördükçe tahkīkan hālik kendileridir ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ”إِذَا سَمِعْتُمُ الرَّجُلَ يَقُولُ هَلَكَ النَّاسُ فَهُوَ أَهْلَكُهُمْ“[405] Yaᶜnī “Eger bir kimseden işittiniz ki nās hālīk oldular der, o kimse nāsın cümlesinden ziyāde hāliktrak odur.” Ve böyle demesi onun ancak o sebebdendir ki onun şol sözü delālet eder ki Allāhu taᶜālānın halkına müzderī ve muhakkır ve Allāhu taᶜālā ile mugterr ve mekrinden emīn ve satvetinden gayr-ı hāiftir.

[وَكَيْفَ لَا يَخَافُ وَيَكْفِيهِ شَرًّا احْتِقَارُهُ لِغَيْرِهِ قال صلى الله عليه وسلم ”كَفَى بِالْمَرْءِ شَرًّا أَنْ يُحَقِّرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ“ وكم من الفرق بينه وبين من يحبه لله ويعظمه لعبادته ويستعظمه ويرجو له ما لا يرجوه لنفسه فالخلق يدركون النجاة بتعظيمهم إياه لله فهم يتقربون إلى الله تعالى بالدنو منه وهو يتمقت إلى الله بالتنزه والتباعد منهم كأنه مترفع عن مجالستهم فما أجدرهم إذ أحبوه لصلاحه أن ينقلهم الله إلى درجته في العمل وما أجدره إذ ازدراهم بعينه أن ينقله الله إلى حد الإهمال]

Ve nice havf etmez o hāl ile ki dīgerinin ihtikārı ona şerr-i kāfīdir ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ”كَفَى بِالْمَرْءِ شَرًّا أَنْ يُحَقِّرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ“[406] Yaᶜnī [235] “Ādeme müslim arkadaşının tahkīri helākı için şerr-i kāfidir.” Ve onunla o kimsenin beynlerinde ne kadar fark vardır ki o kimse onu Allāhu taᶜālā için sever ve ᶜibādeti için taᶜzīm eder ve onu istiᶜzām edip nefsine recā edemediği nesneyi ona recā eyler işte, halk Allāhu taᶜālā için onun taᶜzīmi ile onlara necāt olduğunu idrāk ederler de ondan takarrüb etmekle Allāhu taᶜālāya takarrüb ederler ve kendisi onlardan tenezzüh ve tebāᶜud etmekle Allāhu taᶜālāya mütebaggız olur, sanki onların mücālesetlerinden yücelenip tereffuᶜ eder. Ve onlara ne ᶜaceb sezā ve lāyıktır ki onu salāhına muhabbet ettikleri vaktte Allāhu taᶜālā onları ᶜamelde onun derecesine nakl ede ve ona ne ᶜaceb sezā ve lāyıktır ki onları dīde-i ihtikār ile gördüğü vaktte onu hadd-i ihmāle nakl eyleye.

[كما روي أن رجلاً في بني إسرائيل كان يقال له خليع بني إسرائيل لكثرة فساده مر برجل آخر يقال له عابد بني إسرائيل وكان على رأس العابد غمامة تظله فلما

405 Muslim, Birr ve's-Sıla 41; 4/2024, no: 2623; *Musnedu* Ahmed, 13/114, no: 7685; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 9/59, no: 6258.

406 Muslim, Birr ve's-Sıla, 10; 4/1986, no: 2564.

مر الخليع به فقال الخليع في نفسه أنا خليع بني إسرائيل وهذا عابد بني إسرائيل فلو جلست إليه لعل الله يرحمني فجلس إليه فقال العابد أنا عابد بني إسرائيل وهذا خليع بني إسرائيل فكيف يجلس إلي فأنف منه وقال له قم عني فأوحى الله إلى نبي ذلك الزمان مرهما فليستأنفا العمل فقد غفرت للخليع وأحبطت عمل العابد وفي رواية أخرى فتحولت الغمامة إلى رأس الخليع وهذا يعرفك أن الله تعالى إنما يريد من العبيد قلوبهم فالجاهل العاصي إذا تواضع هيبة لله وذل خوفاً منه فقد أطاع الله بقلبه فهو أطوع لله من العالم المتكبر والعابد المعجب وكذلك روي أن رجلاً في بني إسرائيل أتى عابداً من بني إسرائيل فوطئ على رقبته وهو ساجد فقال ارفع فوالله لا يغفر الله لك فأوحى الله إليه ''أيها المتألي بل أنت لا يغفر الله لك'' وكذلك قال الحسن وحتى أن صاحب الصوف أشد كبراً من صاحب المطرز الخز أي أن صاحب الخز يذل لصاحب الصوف ويرى الفضل وصاحب الصوف يرى الفضل لنفسه]

Nitekim rivāyet olunur ki Benī İsrāīl'de bir ādem var idi, kesret-i fesādı için ona "halīᶜ-i Benī İsrāīl" denilir idi ve dīger bir ādem var idi ona "Benī İsrāīl ᶜābidi" denilirdi ve o ᶜābidin başı üzerine bir gamāme yaᶜnī bulut sehābesi var idi, onu gölgelettirirdi. Çün halī-i Benī İsrāīl o ᶜābidin üzerine mürūr etti, kendi nefsinde dedi ki ben Benī İsrāīlin halīᶜiyim ve bu Benī İsrāīlin ᶜābididir, Allāhu taᶜālā bana merhamet etmek üzere yanında oturmuş olaydım, ola ki Allāhu taᶜālā bana merhamet eder diye varıp ᶜābidin yanında oturmuş. Ve ᶜābīd dahi benī Benī İsrāīl ᶜābidīyim ve bu Benī İsrāīlin halīᶜidir benim yanımda nice oturur diye nefsinde tekebbür ve ondan teᵓennüf etti ve ona: "Benim yanımdan kalk git, benden uzak ol!" diye onu tard ve tebᶜīd edince, Allāhu taᶜālā o zamānın peygamberine vahy eyledi ki "Sen onların ikisine de ki ᶜameli istīnāf etsinler, ben halīᶜi ᶜafv ü magfiret eyledim ve ᶜābidin ᶜamelini habt u mahv ettim." Ve dīger rivāyette o sehābe onun başı üzerinden halīᶜin başına tahavvül ve intikāl eyledi. Ve bu fehvā sana bildirir ki Allāhu taᶜālā kullarından ancak kulūblarını ister ki cāhil günāhkār Allāhu taᶜālānın heybetinden tevāzuᶜ ve ondan havf ile mezellet ettiği vaktte Allāhu taᶜālāya kalbi ile itāᶜat etmiş olur ve onun tāᶜati ᶜābid ve ᶜālim-i hodbīn ü mütekebbirin tāᶜatinden daha ziyādedir. Ve kezālik rivāyet olunmuş ki Benī İsrāīl'de zātın biri Benī İsrāīl'in bir ᶜābidine varıp secdede iken ayağını onun rakabesi üstüne kodukta, ᶜābid ona:

"Kaldır, vallāhi sana Allāhu taᶜālā magfiret etmez!" dedi, o hālde Allāhu taᶜālā o ᶜābide vahy buyurdu ki "أيها المتألي بل أنت لا يغفر الله لك" Yaᶜnī "Ey o ki benim üzerime yemīn ve kasem eden hālif, ancak sana Allāhu taᶜālā magfiret etmez, senin zuᶜm ve yemīnin gibi değildir!" diye redd ve muᵓāhaze etmiştir. Ve Hasen-i Basrī dahi böyle söylemiştir, hattā peşmīne-pūşun kibri mutarraz-pūşānın kibrlerinden daha ziyāde şedīddir yaᶜnī hazz-ı mutarraza lābis olan kimse peşmīne-pūş ādeme mezellet eder de fazlı ancak peşmīne-pūşe görür ve peşmīne-pūş ise fazlı kendi nefsine görür.

[وهذه الآفة أيضاً قلما ينفك عنها كثير من العباد وهو أنه لو اسْتَخَفَّ بِهِ مُسْتَخِفٌّ أَوْ آذَاهُ مُؤْذٍ اسْتَبْعَدَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُ وَلَا يَشُكُّ فِي أنه صار ممقوتاً عند الله ولو آذى مسلماً آخر لم يستنكر ذلك الاستنكار وَذَلِكَ لِعِظَمِ قَدْرِ نَفْسِهِ عِنْدَهُ وَهُوَ جَهْلٌ وجمع بين الكبر والعجب والإغترار بِاللَّهِ وَقَدْ يَنْتَهِي الْحُمْقُ وَالْغَبَاوَةُ بِبَعْضِهِمْ إِلَى أَنْ يَتَحَدَّى وَيَقُولَ سَتَرَوْنَ مَا يَجْرِي عَلَيْهِ وَإِذَا أُصِيبَ بِنَكْبَةٍ زَعَمَ أَنَّ ذَلِكَ مِنْ كراماته وأن الله ما أراد به إلا شفاء غليله والانتقام له منه مَعَ أَنَّهُ يَرَى طَبَقَاتٍ مِنَ الْكُفَّارِ يَسُبُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَعُرِفَ جَمَاعَةٌ آذَوُا الْأَنْبِيَاءَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ فَمِنْهُمْ مَنْ قَتَلَهُمْ وَمِنْهُمْ مَنْ ضربهم ثم إن الله أمهل أكثرهم ولم يعاقبهم في الدنيا بل ربما أسلم بعضهم فلم يصبه مكروه في الدنيا ولا في الآخرة ثم الجاهل المغرور يظن أنه أكرم على الله من أنبيائه وأنه قد انتقم له بما لا ينتقم لأنبيائه به ولعله في مقت الله بإعجابه وكبره وهو غافل عن هلاك نفسه فهذه عقيدة المغترين]

Ve bu āfet ise ekser-i ᶜibādın ondan kurtuluş ve infikākları az olur ve kendisi ise ona bir müstehiff istihfāf eder veyāhūd bir mūzī onu incitirse ona Allāhu taᶜālānın ᶜafv ü magfiretini istibᶜād eder de ᶜindallāh mebgūz olduğuna şekk etmez ve dīger bir müslimi incitmiş olsa o istinkārı onun için istinkār eylemez ki bu sūretle zuᶜm ve istinkār edişi kendi nefsinde kadri ᶜazīm olduğundandır hālbuki ondan cehl ü nādānīdir ki kibr ile ᶜucb ve igtirār beyninde cemᶜ etmektir yaᶜnī kendi tekebbür ve hodbīnliğinden ve Allāhu taᶜālāya mugterr bulunduğundan böylece zuᶜm eyler ve nādānī ile şol āfet-i selāseye müstecmiᶜ olmuş olur. Ve baᶜzılarına humk ve gabāveti şol dereceye varıp müntehī olur ki daᶜvā-i kerāmete [236] tasaddī ve tahaddī eder ve hakkında kusūr etmiş olan ādem için

"Buna cārī olacak nesneyi göreceksiz" der ve eger bir musībete uğrarsa onun o nekbeti kendi kerāmātından olduğuna zuᶜm eder ve Allāhu taᶜālā bununla ancak onun ahz-ı seʾr ü intikāmı ile ondan şifā-i galīlini murād ettiğini iᶜtikād eder, maᶜa-ennehu görür ki küffārdan birtakım tabakāt Zāt-ı Zü'l-Celāl ile resūlünü sebb ederler ve dahi bir cemāᶜati bilmiş ki enbiyā-i ᶜizāmı rencīde etmişler ve onlardan baᶜzı peygamberānı şehīd eylemişler ve baᶜzılarını darb etmişler sonra Allāhu taᶜālā ekserlerini imhāl edip dünyāda onları muᶜākabe etmedi, belki mümkin ki baᶜzıları islām ile müşerref olup ona bir mekrūh isābet etmez ne dünyāda ve ne de āhirette sonra cāhil-i magrūr zann eder ki kendisi Allāhu taᶜālā-nın katında enbiyāsından ekremdir ve enbiyāya almadığı intikāmı ona onlardan intikām etmiştir ve ola ki onun bu iᶜcāb ve kibriyle Allāhu taᶜālānın makt u gazabındadır ve kendi nefsinin helākinden gāfildir. İşte mugterr olanların ᶜakīdeleri budur.

[وأما الأكياس من العباد فيقولون ما كان يقوله عطاء السلمي حين كان تهب ريح أو تقع صاعقة ما يصيب الناس ما يصيبهم إلا بسببي ولو مات عطاء لتخلصوا وما قاله الآخر بعد انصرافه من عرفات كنت أرجو الرحمة لجميعهم لولا كوني فيهم فانظر إلى الفرق بين الرجلين هذا يتقي الله ظاهرا وباطنا وهو وجل على نفسه مزدر لعمله وسعيه وذاك ربما يضمر من الرياء والكبر والحسد والغل ما هو ضحكة للشيطان به ثم إنه يمتن على الله بعمله ومن اعتقد جزما أنه فوق أحد من عباد الله فقد أحبط بجهله جميع عمله فإن الجهل أفحش المعاصي وأعظم شيء يبعد العبد عن الله وحكمه لنفسه بأنه خير من غيره جهل محض وأمن من مكر الله ولا يأمن مكر الله إلا القوم الخاسرون]

Ve zümre-i ᶜukālā ve ekyās-ı ᶜibād ise onlar, ᶜAtā-i Sulemī'nin hübūb-ı rīh ve sukūt-ı sāᶜikada dediğini derler ki "Nāsın uğradıkları musībet ve giriftār oldukları beliyye ancak benim sebebimledir, ᶜAtā vefāt etmiş olsaydı halk kurtulurlardı." Ve ārif-i āherin dahi ᶜArafāt'tan insırāfında söylediği gibi söylerler ki o ᶜārif demiş ki "Ben içlerinde bulunmamış olaydım rahmet-i rabbāniyyeyi cemīᶜlerine recā ederdim." Kaldı ki şol iki kişinin beynlerinde olan farkı nazar eyle: Bu ādem, nefsine korkak ve saᶜy ve ᶜameline muhtekır olduğu zāhiren ve bātınen

ittikā eder ve o ādem ola ki onunla şeytānın gülmeklerinden olan riyā ve kibr ve hased ve gıllı kalbinde ızmār eder sonra Allāhu taᶜālānın üzerine kendi ᶜameli ile minnet eyler. Ve o ki cezmen iᶜtikād eyler ki nefsi ᶜibāddan bir kimsenin fevkindedir, o kimse kendi cehli ile cemīᶜ-i ᶜamelini habt etmiş olur, zīrā ki cehl ü nādānlık meᶜāsīnin efhaşıdır ve ᶜabdi Allāhu taᶜālādan tebᶜīd eden cerāimin aᶜzamındandır ve dīgerinden yeğ olduğuna vākiᶜ olan hükmü yaᶜnī kendi nefsine böylece hükm edişi cehl-i mahzdır ve mekrullāhtan emīndir ve mekrullāhı emn eden ancak kavm-i ziyānkārāndır ki onlardan gayrı hīçbir kimse Allāh'ın mekrinden emīn olmaz.

[ولذلك روي أن رجلا ذكر بخير للنبي صلى الله عليه وسلم "فَأَقْبَلَ ذَاتَ يَوْمٍ فَقَالُوا "يَا رَسُولَ اللهِ هَذَا الَّذِي ذَكَرْنَاهُ لَكَ" فقال "إِنِّي أَرَى فِي وَجْهِهِ سُفْعَةً مِنَ الشَّيْطَانِ" فَسَلَّمَ وَوَقَفَ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم فقال له النبي صلى الله عليه وسلم "أَسْأَلُكَ بِاللهِ حَدَّثَتْكَ نَفْسُكَ أَنْ لَيْسَ فِي الْقَوْمِ أَفْضَلُ مِنْكَ" قال "اَللَّهُمَّ نَعَمْ" فرأى رسول الله صلى الله عليه وسلم بنور النبوة ما استكن في قلبه سفعة في وجهه وهذه آفة لا ينفك عنها أحد من العباد إلا من عصمه الله]

Ve onun için rivāyet olunur ki bir ādem, Peygamber efendimize hayr ile zikr olunmuş ve bir gün gelip sahābeye göründükte, sahābe: "Yā Resūlallāh, işte bizim sana zikr ettiğimiz ādem budur" demeleriyle, efendimiz dahi: "إِنِّي أَرَى فِي وَجْهِهِ سُفْعَةً مِنَ الشَّيْطَانِ" Yaᶜnī "Ben onun yüzünde şeytānın ᶜamelinden bir ᶜalāmet görüyorum" diye zikr ü beyān ettikten sonra o dahi gelip selām verip efendimiz önünde dīvān durdu, efendimiz dahi ona: "أَسْأَلُكَ بِاللهِ حَدَّثَتْكَ نَفْسُكَ أَنْ لَيْسَ فِي الْقَوْمِ أَفْضَلُ مِنْكَ" buyurdu, yaᶜnī "Ben senden Allāhu taᶜālā ile suʾāl ederim ki senin nefsin seni tahdīs etti mi ki senin zātından efdal kavm içinde bir kimse yoktur?" O dahi "اَللَّهُمَّ نَعَمْ" diye tasdīk etti. İşte nūr-ı nübüvvetle Zāt-ı ᶜālī-i risālet-penāhī kalbinde müstekin olan zamīrin ᶜalāmetini yüzünde gördü. Ve bu bir āfettir ki ᶜibāddan bir kimse ondan münfekk olmaz meger ki Allāhu taᶜālā hazretleri onu maᶜsūm etmiş ola.

[لكن العلماء والعباد في آفة الكبر على ثلاث درجات الدرجة الأولى أن يكون الكبر مستقراً في قلبه يرى نفسه خيراً من غيره إلا أنه يجتهد ويتواضع ويفعل

فعل من يرى غيره خيراً من نفسه وهذا قد رسخ في قلبه شجرة الكبر ولكنه قطع أغصانها بالكلية]

Velākin gürūh-ı ᶜulemā ve ᶜibād kibrin āfetinde üç derece üzeredirler ki birinci derece odur ki kibr onun kalbinde müstekarr olup dīgerinden nefsini hayrlı görür velākin ictihād edip tevāzuᶜ eyler de dīgerini nefsinden yeğ gören ādemin işini işler ve bu gūnā ādem kalbinde şecer-i kibr sābit olup velākin onun dağ[407] ve budak ve agsānını bi'l-külliyye katᶜ etmiştir.

[الثانية أن يظهر ذلك على أفعاله بالترفع في المجالس والتقدم على الأقران وإظهار الإنكار على من يقصر في حقه وأدنى ذلك في العالم أن يصعر خده للناس كأنه معرض عنهم وفي العابد أن يعبس وجهه ويقطب جبينه كأنه منزه عن الناس مستقذر لهم أو غضبان عليهم وليس يعلم المسكين أن الورع ليس في الجبهة حتى تقطب ولا في الوجه حتى يعبس ولا في الخد حتى يصعر ولا في الرقبة حتى تطأطأ ولا في الذيل حتى يضم إنما الورع في القلوب قال [237] رسول الله صلى الله عليه وسلم التقوى هاهنا وأشار إلى صدره فقد كان رسول الله صلى الله عليه وسلم أكرم الخلق وأتقاهم وكان أوسعهم خلقا وأكثرهم بشرا وتبسما وانبساطا]

Ve derece-i sāniye odur ki onun tekebbürü efᶜāline zāhir ola ki mecāliste tereffuᶜ ve akrāna tekaddüm eder ve hakkında taksīr edenin üzerine inkārı izhār eyler. Ve bunun ednāsı ᶜālimde odur ki nāstan iᶜrāz göstermektir, sanki cemīᶜ-i nāstan muᶜrız olduğunu irāᵓe eder. Ve ᶜābidde ednāsı yüz ekşiliğidir ki kaşlarını çatar, türş-rūyluk gösterir, sanki kāffe-i halāyıktan mütenezzih olduğunu irāᵓe eder ve nāsa müstakzir veyāhūd onlara gücengin ve gazbān gibi durur hālbuki miskīn bilmez ki veraᶜ cebhede değildir ki kaş çatmakla müttakī ola ve yüzde değil ki türş-rūylukla ola ve yanaklarda değil ki çevirip iᶜrāz etmekle ola ve boyunda değil ki eğmekle ola ve dāmende değil ki toplamakla ola, veraᶜ ancak gönüllerdedir ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "Takvā buradadır" ve sīnesine işāret etmiştir ve kendisi zāten halkın ekrem ve etkāları idi ve onlardan halkı daha ziyāde vāsiᶜ ve geniş idi ve beşāret ve beşāşet-i vechi ve tebessüm ve inbisātı cümleden ziyāde ve kesīr idi.

---

407 ["Dal" anlamında ağız varyantı olmalı.]

[ولذلك قال الحارث بن جزء الزبيدي صاحب رسول الله صلى الله عليه وسلم يعجبني من القراء كل طليق مضحاك فأما الذي تلقاه ببشر ويلقاك بعبوس يمن عليك بعلمه فلا أكثر الله في المسلمين مثله ولو كان الله سبحانه وتعالى يرضى ذلك لما قال لنبيه صلى الله عليه وسلم ﴿وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ وهؤلاء الذين يظهر أثر الكبر على شمائلهم فأحوالهم أخف حالاً ممن هو في الرتبة الثالثة]

Ve onun için ashāb-ı Nebī'den Hāris b. Cezᵓ ez-Zebīdī demiş ki "Ben kurrādan yüzü güleç ve beşāşetli olan kimse beni beğendirip irzā eder ve o ki sen ona büşrā ve beşāşetle mülākī olursun ve kendisi türş-rūyluk ile sana mülākī olur, ᶜilmi ile sana minnet eder, Allāhu taᶜālā onun gibi İslām'da çok eylemeye." Subhānehu ve taᶜālā hazretleri buna rāzī olmuş olaydı Nebī-i zī-şānına ﴿وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾[408] buyurmazdı. Ve bunlar ki eser-i kibr onların şemāilleri üzerine zāhir olur, onların ahvālleri rütbe-i sālisede olanların ahvāllerinden daha ziyāde hafīftir. Ve rütbe-i sālisede olanlar ise:

[وهو الذي يظهر الكبر على لسانه حتى يدعوه إلى الدعوى والمفاخرة والمباهاة وتزكية النفس وحكايات الأحوال والمقامات والتشمر لغلبة الغير في العلم والعمل أما العابد فإنه يقول في معرض التفاخر لغيره من العباد من هو وما عمله ومن أين زهده فيطول اللسان فيهم بالتنقص ثم يثني على نفسه ويقول إني لم أفطر منذ كذا وكذا ولا أنام الليل وأختم القرآن في كل يوم وفلان ينام سحراً ولا يكثر القراءة وما يجري مجراه وقد يزكي نفسه ضمناً فيقول قصدني فلان بسوء فهلك ولده وأخذ ماله أو مرض أو ما يجري مجراه يدعي الكرامة لنفسه وأما مباهاته فهو أنه لو وقع مع قوم يصلون بالليل قام وصلى أكثر مما كان يصلي وإن كانوا يصبرون على الجوع فيكلف نفسه الصبر ليغلبهم ويظهر له قوته وعجزهم وكذلك يشتد في العبادة خوفاً من أن يقال غيره أعبد منه أو أقوى منه في دين الله]

O dahi şol kimsedir ki lisānı üzerine kibri izhār eder de tā ki daᶜvāya onu daᶜvet eder ki müfāharet ve mübāhāt ve tezkiye-i nefs ve hikāyāt-ı ahvāl ve makāmāt ile ᶜilm ve ᶜamelde dīgerinin galebesine teşemmür eder; ᶜābid ise onun maᶜriz-i tefāhurda ᶜibāddan dīgeri için der ki "O ādem kimdir, ᶜilmi nedir, zühdü neredendir?" Ve bu gibi kelimāt ile on-

408 Şuᶜarā, 26/215.

larda tenkīs ederek itāle-i lisān eyler sonra dönüp nefsine tezkiye eyler de der ki "Ben bu kadar şu kadar seneden beri iftār etmiyorum ve gecelerde yatmıyorum ve beher gün Kurʾān'ı hatm ediyorum ve fülān ādem ise seherde yatar ve kırāʾeti teksīr etmez!" Ve bu sözlerin mecrāsında cārī olan elfāz-ı hod-fürūşāne ile ser-bülendī eyler. Ve baʿzen dahi zımnen nefsini tezkiye edip īmāen söyler ki "Fülānca ādem beni sūʾ ile kasdı etti de Allāhu taʿālā onun veledini ihlāk etti" veyāhūd "onun mālını aldı" veyāhūd "āhımdan hasta oldu" ve bunların mecrālarında cārī bir kelām ile nefsine iddiʿā-i kerāmet eyler. Ve onun mübāhātı ise o dahi kendisi namāz-ı teheccüdü kılanlarla düşerse gecelerde kalkıp muʿtādından ziyāde namāz kılar ve eger cūʿa sabr eden cemʿiyyet içinde bulunur ise onlara galebe etmek için cūʿa sabr etmeğe nefsini teklīf eder de onlara kuvvetini ve onların ʿaczlerini izhār eder ve dīgeri ondan daha ziyāde ʿibādetkārdır denilmekten havf ile veyāhūd dīnullāhta ondan akvādır denilmek korkusuyla ʿibādette müştedd olur.

[وأما العالم فإنه يتفاخر ويقول أنا متفنن في العلوم ومطلع على الحقائق ورأيت من الشيوخ فلاناً وفلاناً ومن أنت وما فضلك ومن لقيت وما الذي سمعت من الحديث كل ذلك ليصغره ويعظم نفسه وأما مباهاته فهو أنه يجتهد في المناظرة أن يغلب ولا يغلب ويسهر طول الليل والنهار في تحصيل علوم يتجمل بها في المحافل كالمناظرة والجدل وتحسين العبارة وتسجيع الألفاظ وحفظ العلوم الغريبة ليغرب بها على الأقران ويتعظم عليهم ويحفظ الأحاديث ألفاظها وأسانيدها حتى يرد على من أخطأ فيها فيظهر فضله ونقصان أقرانه ويفرح مهما أخطأ واحد منهم ليرد عليه ويسوء إذا أصاب وأحسن خيفة من أن يرى أنه أعظم منه]

Ve ʿālim ise o dahi tefāhur edip der ki "Ben ʿulūmda mütefenninim ve hakāyıka muttaliʿim, şüyūhtan fülān ve fülānı gördüm, sen kimsin ve kimi gördün ve işittiğin nedir ve hadīsten ne istimāʿ etmişsin?" ki bunun cemīʿisi dīgerinin tasgīri [238] ve nefsin taʿzīmi içindir. Ve onun mübāhātı ise o dahi münāzarada galebe edip kendisi maglūb olmamak için leyl ü nehārında uykusuz kalıp tahsīl-i ʿulūma çalışır tā ki mehāfilde onunla cemāllenip bezelenir, münāzara ve cedel ve tahsīn-i ʿibāret ve tescīʿ-i elfāz ve hıfz-ı ʿulūm-ı garībe gibi öğrenir tā ki akrāna onunla garībāne tavr gösterir de onlara taʿazzum eder ve ehādīsin elfāz

ve esānīdlerini ezber eder tā ki onlarda hatā edenin üzerine redd edip onunla fazlını ve akrānının noksānını izhār ede ve dīgeri onda hatā ettikçe kendisi şād olur yaᶜnī akrānından hatā gördükçe üzerine galatını redd etmek için ferah eyler ve eger akrānından bir kimse isābet edip güzel okuduysa onunla mükedder olur ondan aᶜzam görünmesi korkusundan isābeti ile mülim olur.

[فهذا كله أخلاق الكبر وآثاره التي يثمرها التعزز بالعلم والعمل وأين من يخلو عن جميع ذلك أو عن بعضه فليت شعري من الذي عرف هذه الأخلاق من نفسه وسمع قول رسول الله صلى الله عليه وسلم "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ كِبْرٍ" كيف يستعظم نفسه ويتكبر على غيره ورسول الله صلى الله عليه وسلم يقول إنه من أهل النار وإنما العظيم من خلا عن هذا ومن خلا عنه لم يكن فيه تعظيم وتكبر والعالم هو الذي فهم إن الله تعالى قال له "إن لك عندنا قدراً ما لم تر لنفسك قدراً فإن رأيت لها قدراً فلا قدر لك عندنا" ومن لم يعلم هذا من الدين فاسم العالم عليه كذب ومن علمه لزمه أن لا يتكبر ولا يرى لنفسه قدراً فهذا هو التكبر بالعلم والعمل]

İşte bunun kāffesi kibrin ahlākıdır ve ᶜamel ve ᶜilmin taᶜazzüzü ismār ettiği semerenin āsārıdır. Ve bunun cemīᶜisinden veyāhūd baᶜzısından hālī olan ādem nerede! Kāşki bildim ki bu ahlākı kendi nefsinden bilip ve ᶜaleyhi's-selām efendimizin "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ كِبْرٍ"[409] hadīs-i şerīfini işiten kimse nice nefsini istiᶜzām eder ve dīgeri üzerine tekebbür eder o hāl ile ki efendimiz onun şānında ehl-i āteşdendir der ᶜazīm ancak uşbu ahlāktan hālī olan kimsedir ve o ki ondan hālī olur, onun yanında taᶜazzum ve tekebbür olmaz. Ve ᶜālim ancak o kimsedir ki Allāhu taᶜālānın ona olan işbu kelāmını fehm etmiş ki demiş ki "إن لك عندنا قدراً ما لم تر لنفسك قدراً فإن رأيت لها قدراً فلا قدر لك عندنا" Yaᶜnī "Tahkīkan senin bizde kadrin var mādām ki sen kendi nefsine bir kadri görmezsin ve eger sen ona bir kadri gördünse senin için bizde bir kadr yoktur." Ve o ki onu bu dīnden olduğunu bilmez, o ādeme ism-i ᶜālim ona yalandır ve kim ki onu bildiyse ona lāzım olur

409 *Musnedu* Ahmed, 7/335, no: 4310; İbn Māce, 1/22, no: 59; Tirmizī, 3/428, no: 1998.

ki tekebbür etmeye ve nefsine bir kadr görmeye. İşte ᶜilm ve ᶜamel ile olan tekebbür budur.

[الثالث التكبر بالحسب والنسب فالذي له نسب شريف يستحقر من ليس له ذلك النسب وإن كان أرفع منه عملا وعلما وقد يتكبر بعضهم فيرى أن الناس له أموال وعبيد ويأنف من مخالطتهم ومجالستهم وثمرته على اللسان التفاخر به فيقول لغيره يا نبطي يا هندي ويا أرمني من أنت ومن أبوك فأنا فلان ابن فلان وأين لمثلك أن يكلمني أو ينظر إلي ومع مثلي تتكلم وما يجري مجراه وذلك عرق دفين في النفس لا ينفك عنه نسيب وإن كان صالحاً وعاقلاً إلا أنه قد لا يترشح منه ذلك عند اعتدال الأحوال فإن غلبه غضب أطفأ ذلك نور بصيرته وترشح منه كما روي عن أبي ذر أنه قال قاولت رجلا عند النبي صلى الله عليه وسلم فقلت له ''يَا ابْنَ السَّوْدَاءِ'' فقال النبي صلى الله عليه وسلم ''يَا أَبَا ذَرٍّ طَفِّ الصَّاعَ طَفِّ الصَّاعَ لَيْسَ لِابْنِ الْبَيْضَاءِ عَلَى ابْنِ السَّوْدَاءِ فَضْلٌ'' فقال أبو ذر رحمه الله فَاضْطَجَعْتُ وَقُلْتُ لِلرَّجُلِ قُمْ فَطَأْ عَلَى خَدِّي فانظر كيف نبهه رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم أَنَّهُ رأى لنفسه فضلاً بكونه ابن بيضاء وأن ذلك خطأ وجهل وَانْظُرْ كَيْفَ تَابَ وَقَلَعَ مِنْ نَفْسِهِ شَجَرَةَ الكبر بأخمص قدم من تكبر عليه إِذْ عَرَفَ أَنَّ الْعِزَّ لَا يَقْمَعُهُ إِلَّا الذل]

Ve üçüncü sebeb haseb ve neseb ile olan tefāhurdur. Şol ki neseb-i şerīfi vardır ki zādegānlık daᶜvā eder, onun gibi nesebi olmayan ādemi istihkār eder velev ki ᶜilm ve ᶜamelce ondan yüce ve erfaᶜ olur. Ve bunların baᶜzısı o mertebede tekebbür eyler ki halk-ı cihān sanki onun rakīk ve ᶜabīdleridirler ki muhālatalarından ve mücāleselerinden teᵓennüf eder ve lisān üzere olan semeresi hemīşe iftihār ve tebāhī edip dīgerine der ki "Ey Nebatī, ey Hindī, ey Ermenī, sen kimsin ve baban kimdir? Ben fülān oğlu fülānım, benimle senin gibi ādem tekellüm etmek kābiliyyet ve salāhiyyeti nereden bana bakmağa liyākati var mıdır? Sen benim gibi ādemle söyleşirsin!" Ve bunun mecrāsında cārī sāir ᶜibārelerdir ve bu ise nefste saklı ve medfūn bir damardır, hīçbir nesīb ve zādegān ondan vāreste ve münfekk olamaz velev ki sālih ve ᶜākıl olsun, ammā ᶜākıl ve sālih olursa ola ki iᶜtidāl-i ahvāl katında ondan tereşşuh edip zuhūra gelmez. Ve eger gazab onu alıp galebe eder ise o hālde hışım ve gazabı onun nūr-ı basīretini söndürüp itfā eder ve o āsār-ı kibr ondan tereşşuh edip zāhire çıkar, nitekim Ebī Zerr ᶜaleyhi'r-rıdvānın üzerine mervī ol-

muş ki Ebū Zerr nakl edip demiş ki "Peygamber-i ᶜālī-şān efendimizin huzūr-ı saᶜādet-mevfūrlarında bir zāt ile söyleştim ve ona "يَا ابْنَ السَّوْدَاءِ" Yaᶜnī "Ey siyāh-zāde!" dedim, der-ᶜakab efendimiz bana: "يَا أَبَا ذَرٍّ طَفِّ الصَّاعَ طَفِّ الصَّاعَ لَيْسَ لِابْنِ الْبَيْضَاءِ عَلَى ابْنِ السَّوْدَاءِ فَضْلٌ"[410] diye tahvīl-i lisāna tenbīh buyurmuş yaᶜnī "Bu sözden vazgeç, siyāh-zādenin üzerine beyāz-zādenin bir fazl ve rüchānı yoktur" demektir. Ve Ebū Zerr demiş ki "Derhāl uzandım ve o ādeme dedim ki "Gel senin ayağını benim yanağıma vazᶜ edip bas!" Artık sen nazar edip gör ki efendimiz ona nice tembīh etti yaᶜnī kendi nefsine beyāz-zāde olduğu haysiyyetle bir fazl görünce onu nice tembīh etti. Ve bu haysiyyetle fazl görülüşü mahz cehl ve hatādır ve nazar edip bak ki der-ᶜakab Ebū Zer dahi nice tevbe edip nefsinden şecere-i kibri mütekebberün ᶜaleyhin zīr-i pāyıyla kopardı, zīrā [239] bildi ki ᶜizzi ancak züll koparır, başka şeyᵓ onu koparmaz.

[ومن ذلك ما روي أن رجلين تفاخرا عند النبي صلى الله عليه وسلم فقال أحدهما للآخر أنا فلان بن فلان فمن أنت لا أم لك فقال النبي صلى الله عليه وسلم "اِفْتَخَرَ رَجُلَانِ عِنْدَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ أَحَدُهُمَا أَنَا فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ حَتَّى عَدَّ تِسْعَةً فَأَوْحَى اللهُ تَعَالَى إِلَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ قُلْ لِلَّذِي افْتَخَرَ بَلِ التِّسْعَةُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ وَأَنْتَ عَاشِرُهُمْ لِيَدَعَنَّ قَوْمٌ اَلْفَخْرَ بِآبَائِهِمْ وَقَدْ صَارُوا فَحْمًا فِي جَهَنَّمَ أَوْ لَيَكُونَنَّ أَهْوَنَ عَلَى اللهِ مِنَ الْجِعْلَانِ الَّتِي تَذْرِفُ بِآنَافِهَا الْقَذَرَ"]

Ve dahi bu kabīlden olarak mervī olup denilmiş ki iki kimse Nebī-i ᶜālī-şān efendimizin huzūr-ı sāmīlerinde tefāhur edip yekdīgerine demiş ki "Ben fülān oğlu fülānım, sen kimsin, senin için bir ana yok!" Ve o hālde ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "اِفْتَخَرَ رَجُلَانِ عِنْدَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ أَحَدُهُمَا أَنَا فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ حَتَّى عَدَّ تِسْعَةً" Yaᶜnī "İki kimse Mūsā ᶜaleyhi's-selām huzūrunda iftihār edip yekdīgerine demiş ki ben fülān oğlu fülānım tā ki dokuzuncu ceddini saydı ve tebāreke ve taᶜālā Mūsā ᶜaleyhi's-selāma vahy etti ki sen o fahr edene söyle ki o onun dokuzu dahi ancak ehl-i āteştendirler ve sen dahi onların onuncususun." Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "لِيَدَعَنَّ قَوْمٌ اَلْفَخْرَ بِآبَائِهِمْ وَقَدْ

---

410 Krş. *Şerhu Muşkili'l-Āsār*, 9/79, no: 3457; Buhārī, 1/15, no: 30; Muslim, Eymān 10; 3/1282, no: 1661.

صَارُوا فَحْمًا فِي جَهَنَّمَ أَوْ لَيَكُونَنَّ أَهْوَنَ عَلَى اللهِ مِنَ الْجِعْلَانِ الَّتِي تَدْرِفُ بِآنَافِهَا الْقَذَرَ"[411] Yaᶜnī "Kavm ābālarıyla fahr etmelerini bıraksınlar, onlar cehennemde kömür olmuşlardır ve eger fahrlarını terk etmezlerse caᶜl denilip burnun necāsete süren böcekten daha ziyāde ehven olurlar."

[الرابع التفاخر بالجمال وذلك اكثر ما يجرى بين النساء ويدعو ذلك الى التنقص والثلب والغيبة وذكر عيوب الناس ومن ذلك ما روي عن عائشة رضي الله عنها انها قالت دخلت امرأة على النبي صلى الله عليه وسلم فقلت بيدي هكذا أي أنها صغيرة فقال النبي صلى الله عليه وسلمن "قَدِ اغْتَبْتِهَا" وهذا منشؤه خفاء الكبر لأنها لو كانت أيضاً صغيرة لما ذكرتها بالصغر فكأنها أعجبت بقامتها واستقصرت المرأة في جنب نفسها فقالت ما قالت]

Ve dördüncü sebeb dahi cemālin tefāhurudur ve onun mecrāsı fi'l-ekser nisā beynindedir ki bununla olan tefāhurları selb ve tenkīs ve gıybet ve zikr-i ᶜuyūb-ı nāsa daᶜvet eder. Ve bu kabīlden olarak ᶜĀişe-tü's-Sıddīka ᶜaleyha'r-rıdvānın üzerine mervī olup demiş ki "Bir hatun kişi Nebī-i zī-şān efendimizin huzūr-ı ᶜālīlerine müsūl ettikte ben elimle böyle ettim" yaᶜnī boynuna işāret etti ki boyu kısadır ve küçüktür. Ve der-ᶜakab Peygamber efendimiz buyurdu ki "قَدِ اغْتَبْتِهَا"[412] Yaᶜnī "Sen bu işāretin ile onu gıybet ettin!" diye muᵓāhaze buyurdular ve bu ise hafā-ı kibrin menşeidir, çünkü sagīr olmuş olsa dahi onu sagīr ile zikr etmemeliydi, sanki kendi boyu ve kaddi ile muᶜcibe olup da hatun kişiyi kendi kāmeti yanında istiksār edip o dediğini demiştir.

[الخامس الكبر بالمال وذلك يجري بين الملوك في خزائنهم وبين التجار في بضائعهم وبين الدهاقين في أراضيهم وبين المتجملين في لباسهم وخيولهم ومراكبهم فيستحقر الغني الفقير ويتكبر عليه ويقول له أنت مكد ومسكين وأنا لو أردت لاشتريت مثلك واستخدمت من هو فوقك ومن أنت وما معك وأثاث بيتي يساوي أكثر من جميع مالك وأنا أنفق في اليوم ما لا تأكله في سنة وكل ذلك لاستعظامه للغنى واستحقاره للفقر وكل ذلك جهل منه بفضيلة الفقر وآفة الغنى

---

411 İbnu's-Subkī, 6/354.

412 *Musnedu* Ahmed, 42/467, no: 25708; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 9/91, no: 6304; el-Harāitī, *Mesāvi'l-Ahlāk*, 102, no: 197.

وإليه الإشارة بقوله تعالى ﴿فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا﴾ حتى أجابه فقال ﴿إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا (٣٩) فَعَسَى رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا (٤٠) أَوْ يُصْبِحَ مَاؤُهَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا﴾ وكان ذلك منه تكبرا بالمال والولد ثم بين الله عاقبة أمره بقوله ﴿وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا﴾ ومن ذلك تكبر قارون إذ قال تعالى إخباراً عن تكبره ﴿فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ﴾]

Beşinci sebeb ise māl ile tekebbür etmektir. Ve bu gibi tekebbür mülūk beyninde hazāinlerinde ve tüccārān beyninde sermāyelerinde ve ekinciler beyninde tarlalarında ve mütecemmillerin beyninde huyūl ve merākib ve ārāyişlerinde cārī olur ki bay ādem, gedāyı istihkār edip üzerine tekebbür eyler ve ona "dilenci" ve "gedā" ve "miskīn" der ve "Ben murād etmiş olsam senin gibi ādemi satın alırdım!" ve "Senin mā-fevkinde olan ādemi istihdām edip kullanırdım!" "Seninle nem var benim, hānemin tecemmülü senin cemīᶜ-i mālına değer ve artar, ben bir günde nafaka ettiğim şeyi sen bir senede yersin!" ve buna mümāsil akvāl ile tefāhur eder. Ve bunun kāffesi zenginliğe istiᶜzām ve fakra istihkārındandır ve hepsi fazīlet-i fakra cehlindendir ve āfet-i gınāyı bilmediğindendir. Ve tebārek ve taᶜālānın ﴿فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا﴾[413] fermān-ı ᶜālīsinin işāreti bunadır, bu nass-ı ᶜālī sūre-i Kehf'in otuz ikinci āyetindendir ki hulāsa-i meᵓāl ve tefsīrinde denilmiş ki "Ve o karındaşına muhāvere ve mücādele ederek benim senden māl ve evlād ve hademim çoktur dedi." Menkūldür ki müᵓmin Yehūdā, karındaşına varıp maᶜīşetine müsāᶜade istedikte, Natrūs: "Mīrāsı berāber aldık, ben bu bāg ve māl ve hademi peydā eyledim, sen niçin fakīr kaldın?" dedi. Yehūdā: "Ben māl-ı dünyāyı satıp cennet bostānı aldım" dedi. Natrūs: "Hāzır mālı telef edip gelecek ümīdiyle hor ve muhtāc oldun!" diye serzeniş eyledi ve sāhibi Yehūdā ile bostānına [240] girdi ve fahr ve ᶜucb ile nefsine zulm edici olduğu hālde gezerken der idi ki "Ben zann ettim eger senin zuᶜmünce kıyāmet kopup ben rabbime redd olunursam dahi

413 Kehf, 18/34.

benimle ehliyyet ve istihkākım hasebiyle elbette onda bundan hayırlısını bulurum ki bunun yerine bana verilir." O kāfir'e sāhibi olan Yehūdā cedel yüzünden dedi ki "Āyā sen seni asl türāb māddesinden sonra yakında nutfeden halk eden baᶜdehu tāmm endām ile insān eden Allāhu taᶜālāya kāfir mi oldun? Lākin ben müᵓmin-i muvahhidim, Allāhu taᶜālā benim rabbimdir ve ona hīç ferdi işrāk etmem. Bostānına girdiğinde niçin mā-şāallāh lā kuvvete illā billāh demedin yaᶜnī Allāhu taᶜālā dileyip bana vermiş ve kuvvet ve kudret ancak Allāhu taᶜālānındır demeyip bu bostān ve māllar fenā bulmaz zann ederim dedin? Eger sen beni māl ve evlād cihetiyle az görürsen şāyed ki Rabbim celle şānuhu īmānım cihetiyle bana senin bostānından hayırlısını vere ve senin bostānının üzerine gökten bir belā gönderip ayak kayacak otsuz toz toprak ola yāhūd bostānının suyunu yere batıra ki onu taleb etmeğe kudretin olmaya!" Ve bu muhāvere ise ondan māl ve veled ile olan tekebbürden idi sonra Hakk subhānehu ve taᶜālā ﴿وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا﴾[414] kavl-i ᶜālīsi ile onun emrinin ᶜākıbetini beyān buyurdu ki tebāreke ve taᶜālā o müᵓmin Yehūdā'nın kelāmını tasdīk edip o kāfirin bostānının meyve ve eşcār ve bināsını gökten āteş nüzūl ve ihātasıyla helāk ve binā ve sakfları düşüp bāg ve bostānı harāb eylemiş ve suyu yere batmış. Sabāh Natrūs o hāli gördükte onlara sarf ettiği mālın hasretiyle iki elini birbirine vurup teᵓessüfle "Ne olaydı Rabbim taᶜālāya kimseyi şerīk etmeyeydim!" dedi ve dahi bundan Kārūn tekebbür edip o hāle uğradı ki Hakk subhānehu ve taᶜālā ﴿فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ﴾[415] nass-ı celīli ile onun tekebbürü üzerine ihbār buyrmuş. Bu āyet-i kerīme sūre-i Kasas'ın yetmiş dokuzuncu āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Bir şenbe günü Kārūn sağında üç yüz gulām ve solunda üç yüz cāriye cümlesi zer ü cevhere müstagrak kemāl-i zīnetle kavmine çıktı o kavminden hayāt-ı dünyāya tālib ve rāgıb olanlar dediler ki "Kāşki Kārūn'a verilen māl gibi bize dahi verileydi, o dünyāda hazz-ı ᶜazīm sāhibidir!"

---

414 Kehf, 18/42.

415 Kasas, 28/79.

[السَّادِسُ الْكِبْرُ بِالْقُوَّةِ وَشِدَّةِ الْبَطْشِ وَالتَّكَبُّرِ بِهِ عَلَى أَهْلِ الضَّعْفِ]

Ve altıncısı zūr-ı bāzū ve kuvvet-i dest ve şiddet-i bataş ile zebūn ve nā-tüvān kesānın üzerine tekebbür etmektir yaᶜnī zümre-i zaᶜīfāna tāb u tüvānın kesretiyle olan fahr ve tekebbürdür.

[السَّابِعُ التَّكَبُّرُ بِالْأَتْبَاعِ وَالْأَنْصَارِ والتلامذة والغلمان وبالعشيرة والأقارب والبنين ويجري ذلك بين الملوك في المكاثرة بالجنود وبين العلماء في المكاثرة بالمستفيدين وبالجملة فكل ما هو نعمة وأمكن أن يعتقد كمالاً وإن لم يكن في نفسه كمالاً أمكن أن يتكبر به]

Ve yedincisi dahi etbāᶜ ve haşem ve ensār ve telāmize ve hadem ve gılmān ve ᶜaşīret ve akārib ve ebnānın kesreti ile olan ᶜucb ve tekebbürdür ve kesret-i cünūd u cüyūş ile mülūk ve selātīn beynlerinde dahi cārī olur ve dahi kesret-i talebe ve müstefīdīn ile beyne'l-ᶜulemā cārī olur. Ve'l-hāsıl zābıtası bi'l-cümle o kadardır ki her ne ki niᶜmet ki nefsinde onu kemāl-i iᶜtikād etek mümkin olur velev ki nefsinde kemāl değildir, onunla tekebbür eylemek mümkin olur.

[حتى إن المخنث ليتكبر على أقرانه بزيادة معرفته وقدرته في صنعة المخنثين لأنه يرى ذلك كمالاً فيفتخر به وإن لم يكن فعله إلا نكالاً وكذلك الفاسق قد يفتخر بكثرة الشرب وكثرة الفجور بالنسوان والغلمان ويتكبر به لظنه أن ذلك كمالاً وإن كان مخطئاً فيه]

Hattā merd-i muhannes bile muhanneslerin sanᶜatında olan mahāret ve maᶜrifet ve kudretiyle akrānına onun o fiᶜl-i habīsi ile tekebbür eder, çünkü onu kemāl görür de onunla iftihār eder velev ki onun o kārı fī hadd-i zātihi hizy ve nekālden gayrı başka bir şeyʾ değildir. Ve zümre-i feseka dahi kezālik baᶜzen kesret-i şürb veyā nisvān ve gılmāna olan kesret-i fücūrlarıyla iftihār ve tebāhī ederler, çünkü onu kemāl zann etmeleriyle emsāl ve akrānları üzerine o fiᶜl-i şenīᶜ ile tekebbür eylerler de velev ki onda muhtī ve müsīʾlerdir.

[فهذه مجامع ما يتكبر به العباد بعضهم على بعض فيتكبر من يدلي بشيء منه على من لا يدلي به أو على من يدلي بما هو دونه في اعتقاده وربما كان مثله أو فوقه عند الله تعالى كالعالم الذي يتكبر بعلمه على من هو أعلم منه لظنه أنه هو الأعلم ولحسن اعتقاده في نفسه نسأل الله العون بلطفه ورحمته أنه على كل شيء قدير]

İşte ᶜibādın yekdīgeri üzerine vākiᶜ olan fahr ve tekebbürlerinin mecāmiᶜi bunlardır. Kim ki bunların bir nesnelerine müntemī ve mensūb olursa o nesneye müntemī olamayan kimseye veyāhūd ona müntemī ve mensūb olup da iᶜtikādına göre o nesnede onun mā-dūnu bir kimseye onunla fahr ve tekebbür eyler velev ki o kimse ᶜindallāh onun misli veyā mā-fevki ola, [241] nitekim merd-i dānişmend ve ᶜālim kendisinden daha ziyāde ᶜālim olan ādeme tekebbür eder ki aᶜlem olan kimseyi kendi nefsini zann eder ki kendi nefsine olan hüsn-i iᶜtikādından o mā-fevkinde olan ᶜālime tekebbür eyler. Artık biz Allāhu taᶜālānın lutf u rahmeti ile ᶜavni Allāhu taᶜālādan dileriz ki tahkīk ve tahkīkan kendisi her bir şeye kādirdir.

Beyānu'l-Bevāᶜisi ᶜAle't-Tekebbüri ve Esbābihi'l-Müheyyiceti Lehu

[بيان البواعث على التكبر وأسبابه المهيجة له]

[اعلم أن الكبر خلق باطن وأما ما يظهر من الأخلاق والأفعال فهي ثمرة ونتيجة وينبغي أن تسمى تكبراً ويخص اسم الكبر بالمعنى الباطن الذي هو استعظام النفس ورؤية قدرها فوق قدر الغير]

Ve tekebbüre bāᶜis olan ve onu tehyīc eden esbābın beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöylece bil ve āgāh ol ki ᶜale't-tahkīk kibr denilen şeyᵓ bātınī bir hūydur ve o ki onun hūy ve kārından ve huluk ve efᶜālinden halka zāhir ve nümāyān olur, o hūy-ı bātınının semeresi ve netīcesidir ve gerektir ki o nesneye dahi tekebbür denile. Velākin nefsin istiᶜzāmıyla onun kadrini dīgerinin mā-fevkinde görmek kaziyyesinden ᶜibaret olan maᶜnā-yı bātınī ki ona hūy ve huluk dedik, gerektir ki o hūy ism-i kibr ile muhtass ola.

[وهذا الباطن له موجب واحد وهو العجب الذي يتعلق بالمتكبر كما سيأتي معناه فإنه إذا أعجب بنفسه وبعلمه وبعمله أو بشيء من أسبابه استعظم وتكبر]

Ve bu bātınī olan hūy onun mūcibi yalnız bir şeydir ki vech-i ātī üzere vārid olacak maᶜnā mūcebince mütekebbire müteᶜallik olan ᶜucbdur, zīrā ki bir kimse eger kendi nefsini beğenip hodbīn olduysa veyāhūd

kendi ᶜilmini beğenip veyā esbāb-ı tekebbürden olan bir hālini pesendīde görüp beğendiyse kendi nefsini istiᶜzām ederek tekebbür eder.

[وأما الكبر الظاهر فأسبابه ثلاثة سبب في المتكبر وسبب في المتكبر عليه وسبب فيما يتعلق بغيرهما]

Ve bu kibr-i zāhir ise onun esbābı üçtür ki bir sebebi tekebbür eden kimsedir, dīger sebebi onun üzerine tekebbür olunan merd-i mütekebberün ᶜaleyhtedir ve üçüncü sebebi dīgerlerine müteᶜallik olan nesnedir.

[أما السبب الذي في المتكبر فهو العجب والذي يتعلق بالمتكبر عليه هو الحقد والحسد والذي يتعلق بغيرهما هو الرياء فتصير الأسباب بهذا الاعتبار أربعة العجب والحقد والحسد والرياء]

Ve mütekebbirde olan sebeb ise ānifen beyān olunan ᶜucb ve hodbīnliktir yaᶜnī kendi nefsini beğenmek māddesidir. Ve mütekebberün ᶜaleyhte olan sebeb ise o dahi hıkd ve haseddir. Ve dīgerlerine müteᶜallik olan sebeb ise o dahi riyādır. İşte bu iᶜtibār ile esbābın cümlesi dört olur ki ᶜucb ve hıkd ve hased ve riyādırlar.

[أما العجب فقد ذكرنا أنه يورث الكبر الباطن والكبر يثمر التكبر الظاهر في الأعمال والأقوال والأحوال]

Ve ᶜucb ise bizim mesbūk olan beyānımızda zikr etmişiz ki nefsini beğenmek ve ᶜucb etmek idi ki kibr-i bātınīye mūris olur ve kibr-i bātınī aᶜmāl ve akvāl ve ahvālde olan tekebbbür-i zāhiri ismār eder.

[وأما الحقد فإنه يحمل على التكبر من غير عجب كالذي يتكبر على من يرى أنه مثله أو فوقه ولكن قد غضب عليه بسبب سبق منه فأورثه الغضب حقداً ورسخ في قلبه بغضه فهو لذلك لا تطاوعه نفسه أن يتواضع له وإن كان عنده مستحقاً للتواضع فكم من رذل لا تطاوعه نفسه على التواضع لواحد من الأكابر لحقده عليه أو بغضه له ويحمله ذلك على رد الحق إذا جاء من جهته وعلى الأنفة من قبول نصحه وعلى أن يجتهد في التقدم عليه وإن علم أنه لا يستحق ذلك وعلى أن لا يستحله وإن ظلمه فلا يعتذر إليه وإن جنى عليه ولا يسأله عما هو جاهل به]

Ve hıkd ise o dahi nefsini beğenmeksizin bī-ᶜucb oarak onu tekebbüre haml eder, nitekim kendi misl ve akrānı üzerine veyāhūd onun

mā-fevki bulunan kimseye de tekebbür eden kimse gibi ki o kimseden mesbūk bir sebebe mebnī ondan gücenip üzerine gazab etmiştir ki onun o gazabı hıkda mūris ve müstevcib olup tā ki kendi kalbinde onun bugzu rāsih ve sābit olur ve bināberīn onun nefsi ona tevāzuᶜ etmeğe ona mutāvaᶜat etmez velev ki kendi ᶜindinde tevāzuᶜa sezā ve müstehakk olduğunu bilir de zuᶜm eyler, zīrā nice rezīl ve süflī kimseler vardır ki kendi hıkdına bināen ona birden bugz ettiği kimseye tevāzuᶜ etmeğe nefsi ona mutīᶜ ve münkād olmaz hattā ki onun bu hıkd ve bugzu o kimsenin cihetinden gelen hakkın reddine onu haml eder ve nushu kabūlünden enfete onu haml ile ve mehāfil ve mecāliste onun üzerine tekaddüm eylemeğe ictihād eder velev bilse ki nefsi buna müstehakk olmaz ve dahi onu istihlāl eylemez ve eger ona bir zulm eylerse ondan ᶜözrü dilemez velev ki ona bir cināyet işlemiş olur ve bilemediği nesneyi dahi ondan sorup suᵓāl etmez ki hıkd ve bugzüne mebnī onun her bir husūsunda ondan istignā gösterir de üzerine tekebbür eder. [242]

[وأما الحسد فإنه أيضاً يوجب البغض للمحسود وإن لم يكن من جهته إيذاء وسبب يقتضي الغضب والحقد ويدعو الحسد أيضاً إلى جحد الحق حتى يمنع من قبول النصيحة وتعلم العلم فكم من جاهل يشتاق إلى العلم وقد بقي في رذيلة الجهل لاستنكافه أن يستفيد من واحد من أهل بلده أو أقاربه حسداً وبغياً عليه فهو يعرض عنه ويتكبر عليه مع معرفته بأنه يستحق التواضع بفضل علمه ولكن الحسد يبعثه على أن يعامله بأخلاق المتكبرين وإن كان في باطنه ليس يرى نفسه فوقه]

Ve hased ise o dahi mahsūdun bugzünü mūcib olur velev ki mahsūdun cihetinde ona bir gūnā renc ve īzā ve incitmek yoktur yaᶜnī gazab ve hıkda muktezī olacak bir sebeb olmazsa bile kıskançlık mahsūdun bugzüne mūcib olur. Ve kıskançlık hakkın inkārına dahi dāᶜī olur hattā kabūl-i nasīhat ve taᶜallüm-i ᶜilmden māniᶜ olur. Nice ᶜilme müştāk nādān ādemler vardır ki kendi bagy ve kıskançlığından nāşī kendi beldesi ahālīsinden veyāhūd akārib ve maᶜārifinden hīçbir kimseye tenezzül etmez de ondan istifāde etmekten istinkāf etmesiyle nādānī ve cehlin rezāletinde kalmış maᶜa-hāzā ᶜilmin fazlı ile ona tevāzuᶜa müstehakk olduğunu bilerek üzerine tekebbür eder ve ondan yüz çevirir de ᶜilmi ondan taᶜallüm etmez ve onun kıskançlığı onu ahlāk-ı mütekebbirīn ile

ona muᶜāmele etmeğe mecbūr eder velev ki kendi bātınında kendi nefsini onun mā-fevkinde görmezse bile.

[وأما الرياء فهو أيضاً يدعو إلى أخلاق المتكبرين حتى إن الرجل ليناظر من يعلم أنه أفضل منه وليس بينه وبينه معرفة ولا محاسدة ولا حقد ولكن يمتنع من قبول الحق منه ولا يتواضع له في الاستفادة خيفة من أن يقول الناس إنه أفضل منه فيكون باعثه على التكبر عليه الرياء المجرد ولو خلا معه بنفسه لكان لا يتكبر عليه وأما الذي يتكبر بالعجب أو الحسد أو الحقد فإنه يتكبر أيضاً عند الخلوة به مهما لم يكن معهما ثالث وكذلك قد ينتمي إلى نسب شريف كاذباً وهو يعلم أنه كاذب ثم يتكبر به على من ليس ينتسب إلى ذلك النسب ويترفع عليه في المجالس ويتقدم عليه في الطرق ولا يرضى بمساواته في الكرامة والتوقير وهو عالم باطناً بأنه لا يستحق ذلك ولا كبر في باطنه لمعرفته بأنه كاذب في دعوى النسب ولكن يحمله الرياء على أفعال المتكبرين وكأن اسم المتكبر إنما يطلق في الأكثر على من يفعل هذه الأفعال عن كبر في الباطن صادر عن العجب والنظر إلى الغير بعين الاحتقار وهو إن سمي متكبراً فلأجل التشبه بأفعال الكبر نسأل الله حسن التوفيق والله تعالى أعلم]

Ve riyā ise o dahi ahlāk-ı mütekebbirīne daᶜvet eder hattā baᶜzı ādem vardır ki bir ādem ile münāzara eder de o hāl ile ki o ādemi kendisinden daha ziyāde efdal olduğunu bilir ve mine's-sābık onunla aslā bir muᶜārefesi olmaz yaᶜnī beynlerinde bir hıkd ve muhāsede ve maᶜrifet olmadığı hālde ve kendisinden aᶜlem ve ekmel bulunduğunu bildiği hālde onunla münāzara eder o havf ile ki halk ondan efdaldir diye onu ona tafdīl ederler ki bundan ihtirāzen ona ser-fürūluk etmez de ondan istifāde eylemez ve ona tevāzuᶜ kılmaz, işte onun üzerine tekebbür etmeğe onun bāᶜisi yalnız riyā-i mücerred olur belki onunla tenhā yerde bir halvet edip yalnız kalırsa kendisi ona tekebbür etmezdi. Ammā şol kimse ki ᶜucb veyāhūd hased veyā hıkd ile tekebbür eder, onların beynlerinde bir sālis olmadığı hālde dahi tekebbür eder. Ve kezālik bu kabīlden olarak bir kimse kizb ile bir neseb-i ᶜālīye intimā ve intisāb edip de kendi nefsini o daᶜvāda yalancı ve kāzib olduğunu bilerek o nesebe müntesib olmayan kimseye tekebbür eder ve mecāliste onun üzerine tereffuᶜ eyler ve yollarda onun üzerine tekaddüm edip de kerāmet ve tevakkurda

onunla mütesāvī ve akrān olmağa rāzī olmaz hālbuki kendi bātınında bilir ki o hāle müstehakk değildir ve daᶜvā-i nesebde kāzib olduğunu bilmeklikle onun bātınında dahi aslā bir kibr yoktur velākin riyā onu efᶜāl-i mütekebbirīne haml eder, sanki mütekebbirin ismi ancak bu gibi efᶜāl işleyen ādemlere fi'l-agleb ıtlāk olunur ki nefsine ᶜucb ve dīgerine ᶜayn-ı ihtikār ile nazar etmekten sādır olan kibr-ı bātınīden nāşī bu gibi efᶜāle teᶜātī ve irtikāb eden ādemlere fi'l-ekser nām-ı mütekebbir ıtlāk olunur. Ve egerçi o kimseye mütekebbir denilirse o dahi efᶜāl-i kibre teşebbühünden nāşī denilir, kaldı ki biz Allāhu taᶜālādan hüsn-i tevfīki dileriz, Hakk subhānehu taᶜālā hakīkat-i hāle daha ziyāde aᶜlemdir.

Beyānu Ahlākı'l-Mütevāziᶜīne ve Mecāmiᶜi Mā Yazheru Fīhi Eserü't-Tevāzuᶜı ve't-Tekebbüri

[بيان أخلاق المتواضعين ومجامع ما يظهر فيه أثر التواضع والتكبر]

[اعلم أن التكبر يظهر في شمائل الرجل كصعر في وجهه ونظره شزرا وإطراقه رأسه وجلوسه متربعا أو متكئا وفي أقواله حتى في صوته ونغمته وصيغته في الإيراد ويظهر في مشيته وتبختره وقيامه وجلوسه وحركاته وسكناته وفي تعاطيه لأفعاله وفي سائر تقلباته في أحواله وأقواله وأعماله فمن المتكبرين من يجمع ذلك كله ومنهم من يتكبر في بعض ويتواضع في بعض]

Ve dahi [243] ahlāk-ı mütevāziᶜīn ile eser-i tevāzuᶜ ve tekebbürün mazharı olan mecāmiᶜin beyānı odur ki sen bil ve āgāh ol ki tekebbür ādemin şemāilinde zāhir olur, meselā ᶜālimden yüzün döndürür de ona eğri bakar veyā başını önüne salkıtır veyā müterebbiᶜ olarak yanına otu-rur veyāhūd bir nesneye dayanır da bir tavr eder ve dahi sözünde zāhir olur hattā onun savt ve nagmesinde ve elfāz ve kelimātı sīgalarında ve sühanın serd ve īrādında dahi ᶜalāmeti görünür hem dahi yürüyü-şünde ve tebahtur edip yaᶜnī sallanarak gider hulāsa-i kelām kıyām ve cülūsunda ve harekāt ve sekenāt-ı sāiresinde nümāyān olur ki mā-hasal onun efᶜāline vukūᶜ bulan teᶜātīsinde ve onun ahvāl ve akvāl ve aᶜmā-line düşen takallübāt-ı sāiresinde eseri zuhūr eder. Ancak baᶜzı müte-kebbirlerde bu āsārın mecmūᶜu bulunur ki bunların cemīᶜisini işler ve

baᶜzılarında onların baᶜzı āsārları bulunur ki baᶜzı yerlerde tevāzuᶜ eder ve baᶜzı yerlerde tekebbür eder.

[فمنها التكبر بأن يحب قيام الناس لَهُ أو بين يديه وقد قال علي كرم الله وجهه من أراد أن ينظر إلى رجل من أهل النار فلينظر إلى رجل قاعد وبين يديه قوم قيام وقال أنس لم يكن شخص أحب إليهم من رسول الله صلى الله عليه وسلم وكانوا إذا رأوه لم يقوموا له لما يعلمون من كراهته لذلك]

Ve dahi cümle ᶜalāim-i tekebbürden o hāldir ki ādem kendisine kıyām-ı nāsı sever ki onun huzūrunda halk u ᶜālem ona el pençe ayak üzere dīvān duralar ve gelip gittikçe halk ayak üzere kalkıp ona kıyām edeler, işte şunun muhabbeti tekebbürdendir. Hālbuki fārisü'l-meşārık ve'l-megārib Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib kerremallāhu vechehu ve radiye ᶜanhü buyurmuş ki "Kim ki ister ki ehl-i āteşten yaᶜnī dūzahıyāndan bir kimseyi göre, şol kimseye nazar etsin ki kendisi otururken önünde ve karşısında bir kavm durup ona el pençe dīvān dururlar." Ve dahi Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Sahābe-i güzīn ᶜaleyhimü'r-rıdvān ecmaᶜīn hazerātına Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimizden ziyāde muhabbetli bir kimse yok iken hālbuki onlar onu gördükleri vaktte ona kıyāme etmezlerdi, çünkü ona kıyām-ı nāsı sevmezdi ve bu hāle kerāhet ettiğinden nāşī onu görürken ayağa durup ona kalkmazlardı."

[ومنها أن لا يمشي إلا ومعه غيره يمشي خلفه قال أبو الدرداء لا يزال العبد يزداد من الله بعداً ما مشى خلفه وكان عبد الرحمن بن عوف لا يعرف من عبيده إذ كان لا يتميز عنهم في صورة ظاهرة ومشى قوم خلف الحسن البصري فمنعهم وقال ما يبقى هذا من قلب العبد وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم في بعض الأوقات يمشي مع بعض الأصحاب فيأمرهم بالتقدم ويمشي في غمارهم إما لتعليم غيره أو لينفي عن نفسه وساوس الشيطان بالكبر والعجب كما أخرج الثوب الجديد في الصلاة وأبدله بالخليع لأحد هذين المعنيين]

Ve dahi ᶜalāim-i tekebbürdendir ki yalnızlı yürümemek yaᶜnī hademsiz ve haşemsiz ve etbāᶜsız olarak yola çıkmamak dahi āsār-ı tekebbürdendir ki hemīşe ardı sonra halk yürüyeler ve ardı sonra dīgeri yürümedikçe kendisi yürümez. Çünkü bu hāl dahi makbūl değildir, zīrā hakkında Ebu'd-Derdā demiş ki "Ardınca halk yürüdükçe ādem Al-

lāhu taᶜālānın kurbünden onun uzaklığı hemīşe müzdād olmaktan zāil olmaz" yaᶜnī mādāmki ādem haşem ve hadem ve etbāᶜ ile yürür ve ardı sonra halk yürüyüp gider o ādem dāimā Allāhu taᶜālāya mukarreb olmaz ve uzaklıktan buᶜdünü münfekk olmaz ki bu reviş mūcib-i buᶜd u dūrīdir, çünkü o dahi eser-i tekebbürdendir. ᶜAbdurrahmān b. ᶜAvf ᶜaleyhi'r-rıdvān kendi kullarından fark ve temyīz olunmazdı ki sūret-i zāhirede bendegānından mümtāz olmazdı. Ve Hasen-i Basrī'nin ardı sonra bir kavm yürüdükte onları menᶜ edip demiş ki "Bu hāl kalb-i ᶜabdden bir şeyᵓ komaz" yaᶜnī kalb-i ᶜabde gerekmez ve yaramaz demektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz baᶜzı ahyānda baᶜzı sahābe-i güzīn ile yürürdü lākin baᶜzıları ona tekaddüm etmek için onlara fermān buyururdu ki onların ortalarında yürürdü ve böylece onun yürüyüşü ve emr edişi ancak yā dīgerinin taᶜlīmi içindir veyā hod kibr ve ᶜucb ile olan vesāvis-i şeytāniyenin nefsinden nefy ve tebᶜīdi içindir, nitekim bu iki maᶜnānın birisine namāzda dururken arkasından sevb-i cedīdi nezᶜ ve halᶜ ile sevb-i mahlūᶜa değişip onu tebdīl etti.

[ومنها أن لا يزور غيره وإن كان يحصل من زيارته خير لغيره في الدين وهو ضد التواضع روي أن سفيان الثوري قدم الرملة فبعث إليه إبراهيم بن أدهم أن تعال فحدثنا فجاء سفيان فقيل له يا أبا إسحاق تبعث إليه بمثل هذا فقال أردت أن أنظر كيف تواضعه]

Ve dahi mecāmiᶜ-i eser-i tekebbürdendir ki dīgerini ziyāret etmemeklik ki dīgerinin ziyāretine varmaz velev ki emr-i dīnde onun ziyāretinden dīgerine bir hayr hāsıl olur ki bu dahi tevāzuᶜun zıddıdır. Mervīdir ki Süfyānu's-Sevrī ᶜaleyhi'r-rahme Remle'ye kudūm ettikte İbrāhīm b. Edhem ᶜaleyhi'r-rahme: "Gel bize vaᶜz ve nasīhat eyle" diye ona haber gönderip daᶜvet etti ve Süfyān dahi ona varıp ziyāret eyledi. Ve çün: "Yā Ebā İshāk, sen bu gibi şeyᵓ için ona haber görerir misin?" denildikte, o dahi: "Ben onu tevāzuᶜu nicedir ben onu görmek istedim" diye cevāb verdi.

[ومنها أن يستنكف من جلوس غيره بالقرب منه إلا أن يجلس بين يديه والتواضع خلافه قال ابن وهب جلست إلى عبد العزيز بن أبي رواد فمس فخذي فخذه فنحيت

نفسي عنه فأخذ ثيابي فجرني إلى نفسه وقال لي لم تفعلون بي ما تفعلون بالجبابرة وإني لا أعرف رجلا منكم شراً مني وقال أنس كانت الوليدة من ولائد المدينة تأخذ بيد رسول الله صلى الله عليه وسلم فلا ينزع يده منها حتى تذهب به حيث تشاء]

Ve dahi mecāmiᶜ-i eser-i tekebbürdendir ki onun kurbünde dīgerinin cülūsundan istinkāf eylemek meger ki onun önünde müteᶜallim gibi cülūs eyleye çünkü tevāzuᶜ bunun hilāfıdır. İbn Vehb ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki bir gün ben ᶜAbdulᶜazīz b. Ebī Ruvvād'ın yanında oturdum ki benim fahizim onun fahizine değdi sonra kendi nefsimi ondan ber-taraf edince benim urbamdan tutup beni çekti ve cebābireye işlediğiniz gibi siz niçin bana işlersiz o hāl ile ki ben içinizde benden ziyāde şerrli bir kimseyi bilemem diye beni muʾāhaze ve nush eyledi ve Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān [244] demiş ki ᶜasr-ı saᶜādette ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin dest-i şerīflerini bir kızcağız tutmuş olsa efendimiz onun dest-i şerīfini onun elinden çekmezdi ve onu dilediği gibi dilediği yere alıp giderdi ki bāreberince o dahi yürüyüp gider idi.

[ومنها أن يتوقى من مجالسة المرضى والمعلولين ويتحاشي عنهم وهو الكبر دخل رجل وعليه جدري قد تقشر على رسول الله صلى الله عليه وسلم وعنده ناس من أصحابه يأكلون فما جلس إلى أحد إلا قام من جنبه فأجلسه النبي صلى الله عليه وسلم إلى جنبه وكان عبد الله بن عمر رضي الله عنهما لا يحبس عن طعامه مجذوماً ولا أبرص ولا مبتلي إلا أقعدهم على مائدته]

Ve dahi mecāmiᶜ-i eser-i zāhir-i tekebbürdendir ki hastegān ve maᶜlūlīnin mücāleselerinden sakınıp tevakkī eder ki bīmāregān ve merzā olanlardan mübāᶜadet ve tehāşī edip onlarla berāber oturmaz da uzağa kaçar yaᶜnī o dahi kibrdendir. Bir gün ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin huzūr-ı saᶜādetlerine çiçek ᶜilletine uğrayıp kabuğu kakmış bir ādem girdikte efendimizin ashābı taᶜām ederlerdi ve her kimin yanına gidip oturduysa o kimse onun yayından kalkıp çekilmiş sonra efendimiz onu yanına alıp oturttu. Ve dahi ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān hazretleri kendi taᶜāmından uyuzlu kimseyi veyāhūd abras ve mübtelā bir kimseyi aslā menᶜ eylemezdi, elbette onları sofrasına oturtup onlarla berāber yemek yerdi.

[ومنها أن لا يتعاطى بيده شغلا في بيته والتواضع خلافه روي أن عمر بن عبد العزيز أتاه ليلة ضيف وكان يكتب فكاد السراج يطفأ فقال الضيف أقوم إلى المصباح فأصلحه فقال ليس من كرم الرجل أن يستخدم ضيفه قال أفأنبه الغلام فقال هي أول نومة نامها فقام وأخذ البطة وملأ المصباح زيتا فقال الضيف قمت أنت بنفسك يا أمير المؤمنين فقال ذهبت وأنا عمر ورجعت وأنا عمر ما نقص مني شيء وخير الناس من كان عند الله متواضعا]

Ve dahi hānesinde bir iş işlememek mecāmiᶜ-i tekebbürdendir ki o dahi münāfī-i tevāzuᶜ olup zīrā ki tevāzuᶜ onun hilāfındadır. Mervīdir ki ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz'e bir gecede bir mihmān gelmiş ki kendisi yazı yazardı ve çerāg söneceğe yaklaşmış, mihmān demiş ki "Sizin ruhsatınızla ben kalkıp çerāgı ıslāh edeyim." ᶜÖmer: "Yok, müsāfiri istihdām etmek ādemin kereminden değildir" dedi kabūl etmedi. Mihmān: "Gulāmı uyandırayım mı ki onu ıslāh etsin?" diye istīzān edince, ᶜÖmer: "Yok, henüz onun ilk uykusudur" diye cevāz göstermedi sonra ᶜÖmer kendisi bi'z-zāt kalkıp zeytin kabını alıp çerāgı zeyt yağından doldurdu. Ve mihmānı: "Yā emīre'l-müʾminīn, sen kendi nefsin ile kalktın?" diye hikmetini istifhām ettikte, ᶜÖmer: "Ben kendim ᶜÖmer olduğum hālde gittim ve ᶜÖmer olduğum hālde döndüm, benden bir şeyʾ eksilmedi ve ᶜindallāh nāsın en ziyāde iyisi ve hayırlısı ancak mütevāziᶜ olan kimsedir" diye cevāb verdi.

[ومنها أن لا يأخذ متاعه ويحمله إلى بيته وهو خلاف عادة المتواضعين كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يفعل ذلك وقال علي كرم الله وجهه لا ينقص الرجل الكامل من كماله ما حمل من شيء إلى عياله وكان أبو عبيدة ابن الجراح وهو أمير يحمل سطلاً له من خشب إلى الحمام وقال ثابت بن أبي مالك رأيت أبا هريرة أقبل من السوق يحمل حزمة حطب وهو يومئذ خليفة لمروان فقال أوسع الطريق للأمير يا ابن أبي مالك وعن الأصبغ بن نباتة قال كأني أنظر إلى عمر رضي الله عنه معلقاً لحماً في يده اليسرى وفي يده اليمنى الدرة يدور في الأسواق حتى دخل رحله وقال بعضهم رأيت علياً رضي الله عنه قد اشترى لحماً بدرهم فحمله في ملحفته فقلت له أحمل عنك يا أمير المؤمنين فقال لا أبو العيال أحق أن يحمل]

Ve metāᶜını alıp yüklenmemek dahi ondandır yaᶜnī bi'n-nefs metāᶜını hānesine nakl ve haml etmemek dahi kezālik mecāmiᶜ-i tekebbürdendir. Ve o dahi ᶜādet-i mütevāziᶜīnin hilāfıdır ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bi'z-zāt onu işlerdi ve Esedullāhi'l-gālib Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib buyurmuş ki "Ehl ve ᶜayāli için hānesine nakl ve haml ettiği şeyᵓ aslā merd-i kāmilin kemālinden bir nesneyi eksik etmez" yaᶜnī onu tenkīs etmez ki onun kadr ü kıymetine bir gūnā halel ve ziyān vemez demektir. Ve emīr olduğu hālde Ebū ᶜUbeyde b. el-Cerrāh ağaçtan maᶜmūl bir satlını yaᶜnī su kovasını yüklenip bi'z-zāt onu nakl ederdi. Ve Sābit b. Mālik demiş ki "Mervān'ın halīfesi olduğu hālde ben Ebū Hüreyre'yi gördüm ki arkasında bir arkalık odun olduğu hālde çarşıdan gelip "Ey İbn Ebī Mālik, sen emīr için yolu geniş eyle" diye tevsīᶜ-i tarīk zımnında benimle bir mülātafa etti." Ve dahi Asbag b. Nubāte demiş ki "Ben sanki ᶜÖmer'i görürüm ki onun sol elinde gūşt parçası ve sağ elinde kamçısı tutup çarşıda gezerdi tā ki gelip hilline girdi." Ve baᶜzu's-selef demiş ki "Ben ᶜAlī b. Ebī Tālib ᶜaleyhi'r-rıdvānı gördüm ki bir dirhem ile kendisi gūşt alıp milhafesine vazᶜıyla yüklenip onu hānesine nakl etti, "Yā emīre'l-müᵓminīn, senin bedelinde ben onu kaldırayım" dediğimde kendisi: "Yok, ebu'l-ᶜayāl yaᶜnī ᶜayāl sāhibi olan kimse kendi ᶜayāline aldığı nesnenin haml ve naklinde kendisi daha ziyāde hakklıdır" diye cevāb verdi. [245]

[ومنها اللباس إذ يظهر به التكبر والتواضع وقد قال النبي صلى الله عليه وسلم ''اَلْبَذَاذَةُ مِنَ الْإِيمَانِ'' فقال هارون سألت معناً عن البذاذة فقال هو الدون من اللباس وقال زيد بن وهب رأيت عمر بن الخطاب رضي الله عنه خرج إلى السوق وبيده الدرة وعليه إزار فيه أربع عشرة رقعة بعضها من أدم وعوتب علي كرم الله وجهه في إزار مرقوع فقال يقتدي به المؤمن ويخشع له القلب وقال عيسى عليه السلام جودة الثياب خيلاء في القلب وقال طاوس إني لأغسل ثوبي هذين فأنكر قلبي ما داما نقيين ويروى أن عمر بن عبد العزيز رحمه الله كان قبل أن يستخلف تشترى له الحلة بألف دينار فيقول ما أجودها لولا خشونة فيها فلما استخلف كان يشترى له الثوب بخمسة دراهم فيقول ما أجوده لولا لينه فقيل له أين لباسك ومركبك وعطرك يا أمير المؤمنين فقال إن لي نفساً ذواقة وإنها لم تذق من الدنيا طبقة إلا تاقت إلى الطبقة التي فوقها حتى إذا ذاقت الخلافة وهي أرفع الطباق تاقت إلى ما عند الله عز وجل

وقال سعيد بن سويد صلى بنا عمر بن عبد العزيز الجمعة ثم جلس وعليه قميص مرقوع الجيب من بين يديه ومن خلفه فقال له رجل يا أمير المؤمنين إن الله قد أعطاك فلو لبست فنكس رأسه ملياً ثم رفع رأسه فقال إن أفضل القصد عند الجدة وإن أفضل العفو عند القدرة]

Ve libās dahi mecāmiᶜ-i tekebbürdendir ki tekebbür ve tevāzuᶜ onunla zāhir olur. Hālbuki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "اَلْبَذَاذَةُ مِنَ الْإِيمَانِ"[416] diye fermān buyurmuştur yaᶜnī "Bezāzet īmāndandır." Ve Hārūn demiş ki "Ben bezāzetin maᶜnāsı üzerine suᵓāl ettim, bana libās-ı dūn maᶜnāsınadır diye cevāb verilmiştir." Zeyd b. Vehb demiş ki "Ben ᶜÖmer b. Ebi'l-Hattāb'ı gördüm ki yedinde kamçı üzerine on dört yamalı bir izāra lābis olduğu hālde çarşıya çıkmış ki o yamalar dahi birbir üzerine dikilmiş ve baᶜzıları deriden bulunmuştur. Ve ᶜAlī b. Ebī Tālib dahi yamalı bir izāra lābis olduğu haysiyyetle muᶜātebe olundukta, "Onunla müᵓmin olan kimse iktidā eder ve gönül dahi onu huşūᶜ eyler" diye cevāb vermiş. Ve ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "Urbanın güzeliği gönülde bir kibr ve huyelādır." Tāvūs-ı Yemānī demiş ki "Ben bu iki sevbimi gasl ederim ammā ikisi pāk durdukça gasllerine kalbim inkār eder." Ve dahi rivāyet olunur ki ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz ᶜaleyhi'r-rahme halīfe olmazdan evvel ona bin altın ile hulle alınırdı ve kendisi onda olan kabalık olmasaydı ne güzel bir hulledir!" diye onu beğenmezdi ve halīfe olunca ona beşer dirhem ile hulle alınırdı, "Bu yumuşaklığı olmasaydı ne güzel bir hulledir!" diye libāsından çekinirdi tā kim ona denildi ki "Yā emīre'l-müᵓminīn, senin evvelki libās ve merkūb ve ᶜıtrın nerede kaldı?" Ve o dahi buna cevāben: "Benim zevvāka yaᶜnī çok tadıcı ve tevvāka yaᶜnī nefāise şehveti çok ve gālib bir nefsim vardı ki lezzāt-ı dünyāviyyeden bir lezzeti tatmadı illā ki onun mā-fevkinde olan lezzete onun şehveti artıp çok ve gālib olmadı" yaᶜnī her ne ki tattıysa onun mā-fevkinde olan lezzete elbette onun şehveti artıp galebe etmiştir tā ki hilāfet ve saltanatın lezzet-i ᶜuzmāsını tattı ve lezzet-i saltanat her bir lezzetten ᶜālī ve yüce olduğundan ve dünyāda onun mā-fevkinde bir lezzet kalmadığından artık ᶜibād-ı mukarrebīn

416 *Musnedu* Ahmed, 39/493, no: 57; İbn Māce, 2/1379, no: 4118.

için ᶜindallāh olan niᶜmet-i kubrāya şehveti gālib oldu dedi. Ve Saᶜīd b. Suveyd dedi ki "ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz bir gün cumᶜa namāzını bize kıldırıp oturdukta onun üzerinde yakası önünden ve ardından yamalı bir göynek var idi, bir ādem ona dedi ki "Ey emīre'l-mümᵓinīn, Allāhu taᶜālā sana vermiştir, ne olaydı sen giymiş olsan!" ᶜÖmer başını önüne saldırıp pek çok murākabe ve tefekkür ettikten sonra başını kaldırıp dedi ki "İktisād ve tavassutun efdalliği ancak ciddet ve siᶜat katındadır ve ᶜafvın dahi efdali ancak kudret ᶜindindedir" ki maᶜa'l-iktidār terk-i lezzāt hoştur yaᶜnī ᶜindallāh daha ziyāde müstahsen ve makbūldur.

[وقال صلى الله عليه وسلم "مَنْ تَرَكَ زِينَةً لِلّٰهِ وَوَضَعَ ثِيَابًا حَسَنَةً تَوَاضُعًا لِلّٰهِ وَابْتِغَاءً لِمَرْضَاتِهِ كَانَ حَقًّا عَلَى اللهِ أَنْ يَدَّخِرَ لَهُ عَبْقَرِيَّ الْجَنَّةِ" فإن قلت فقد قال عيسى عليه السلام جودة الثياب خيلاء القلب وقد سئل نبينا صلى الله عليه وسلم عن الجمال في الثياب هل هو من الكبر فقال لا ولكن من سفه الحق وغمص الناس فكيف طريق الجمع بينهما فاعلم أن الثوب الجيد ليس من ضرورته أن يكون من التكبر في حق كل أحد في كل حال وهو الذي أشار إِلَيْهِ رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو الذي عرفه رسول الله صلى الله عليه وسلم من حال ثابت بن قيس إذ قال إني امرؤ حبب إلي من الجمال ما ترى (٢) فعرف أن ميله إلى النظافة وجودة الثياب لا ليتكبر على غيره فإنه ليس من ضرورته أن يكون من الكبر وقد يكون ذلك من الكبر كما أن الرضا بالثوب الدون قد يكون من التواضع وعلامة المتكبر أن يطلب التجمل إذا رآه الناس ولا يبالي إذا انفرد بنفسه كيف كان وعلامة طالب الجمال أن يحب الجمال في كل شيء ولو في خلوته وحتى في سنور داره فذلك ليس من التكبر فإذا انقسمت الأحوال نزل قول عيسى عليه السلام على بعض الأحوال على أن قوله خيلاء القلب يعني قد تورث خيلاء في القلب وقول نبينا صلى الله عليه وسلم [246] إنه ليس من الكبر يعني أن الكبر لا يوجبه ويجوز أن لا يوجبه الكبر ثم يكون هو مورثاً للكبر وبالجملة فالأحوال تختلف في مثل هذا]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ تَرَكَ زِينَةً لِلّٰهِ وَوَضَعَ ثِيَابًا حَسَنَةً تَوَاضُعًا لِلّٰهِ وَابْتِغَاءً لِمَرْضَاتِهِ كَانَ حَقًّا عَلَى اللهِ أَنْ يَدَّخِرَ لَهُ عَبْقَرِيَّ الْجَنَّةِ" ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Kim ki Allāh için bir zīneti terk edip Allāhu taᶜālānın rızāsı talebine tevāzuᶜan siyāb-ı haseneyi vazᶜ ederse Cenāb-ı Hakk'ın vaᶜd-i kerīmi mūcebince Allāhu taᶜālānın katında hakk kalır ki ona cennetin ᶜabkarīsini iddihār eyleye." "ᶜAbkarī" şol nesne-

dir ki onun fevkinde bir şeyᵓ olmaya. Ve eger sen dedin ki ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "Siyābın güzelliği kalbin huyelāsıdır" ve bizim Nebī-i zī-şānımızdan "Siyābda cemāl etmek kibrden midir?" diye suᵓāl olundukta, efendimiz "yok" demiş, "Velākin sefeh-i hakk ve gams-ı nāstandır" diye haber vermiş ve böyle olunca bu iki kelām-ı hikmet-fercāmın cemᶜi nice olur der isen bunu dahi şöylece bil ki sevb-i hasen ü ceyyidin zarūretinden değildir ki her bir kimsenin hakkında beher hālde tekebbürden ola ve bu maᶜnādır ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ona işāret etmiş ki Sābit b. Kays'ın hālinden bildiği şeyᵓ dahi odur, çünkü Sābit demişti ki "Ben bir ādemim ki bende cemālden gördüğün şeyᵓ bana sevgili gelmiş." Ve bununla onun hālinden bildi ki onun meyli yalnız nezāfet ve pāklık ve hüsn-i esvābadır, yoksa dīgerine tekebbür etmek için değildir, zīrā ki dīgerine tekebbür etmek sevb-i ceyyidin zarūretinden değildir. Ve olur ki baᶜz-ı nāsın hakkında sevb-i ceyyidin libāsı kibrden olur, nitekim sevb-i dūna rızā vermeklik tevāzuᶜdan olur. Ve bunda mütekebbirin ᶜalāmeti odur ki nās onu gördükleri vaktte tecemmülü taleb eder ve yalnız kalırsa ona mübālātı olmaz ki nice olursa olsun onda bir kayd ve mübālātı kalmaz. Ve tālib-i cemālin ᶜalameti odur ki her bir şeyde cemāli sever velev ki halvet ve tenhālığında vahad hānesi derūnunda ola ve bu sūretle olan tecemmül tekebbürden olmaz. Ve çün bu sūretle ahvāl-i insān münkasım oldu, artık Hazret-i ᶜĪsā'nın kavl-i kerīmi ancak baᶜzı ahvāle nāzil olur ki baᶜzı kesān hakkında huyelā*i kalbdir yaᶜnī kalbinde huyelā ve tekebbüre mūris olur. Ve Nebī-i zī-şānımızın kelām-ı ᶜālīsi ki tecemmül kibrden değildir demesi dahi ancak bi'z-zarūr herkese mūcib-i kibr olmaz, ammā cāizdir ki sonradan kibre mūris ola demektir. Ve bi'l-cümle onun zābıtası odur ki ahvāl-i beşer bu gibi şeylerde muhtelif olur ve ona bakılarak hükm verilir, yoksa beyne'l-kavleyn bir gūnā mübāyenet ve münāfāt yoktur.

[والمحبوب الوسط من اللباس الذي لا يوجب شهرة بالجودة ولا بالرداءة وقد قال صلى الله عليه وسلم "كُلُوا وَاشْرَبُوا وَالْبَسُوا وَتَصَدَّقُوا فِي غَيْرِ إِسْرَافٍ وَلَا مَخِيلَةٍ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ يَرَى أَثَرَ نِعْمَتِهِ عَلَى عَبْدِهِ" وقال بكر بن عبد الله المزني البسوا ثياب الملوك وأميتوا قلوبكم بالخشية وإنما خاطب بهذا قوماً يطلبون التكبر بثياب أهل

الصلاح وقد قال عيسى عليه السلام ''مَا لَكُمْ تَأْتُونِي وَعَلَيْكُمْ ثِيَابُ الرُّهْبَانِ وَقُلُوبُكُمْ قُلُوبُ الذِّئَابِ الضَّوَارِي اِلْبَسُوا ثِيَابَ الْمُلُوكِ وَأَمِيتُوا قُلُوبَكُمْ بِالْخَشْيَةِ'']

Ve libāstan mahbūb olan hāl ise ancak hāl-i vasattır ki cevdet ve hüsn ve redāᵓet ve kubhun şöhretini mūcib olmayan elbisedir. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ''كُلُوا وَاشْرَبُوا وَالْبَسُوا وَتَصَدَّقُوا فِي غَيْرِ إِسْرَافٍ وَلَا مَخِيلَةٍ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ يَرَى أَثَرَ نِعْمَتِهِ عَلَى عَبْدِهِ'' buyurmuştur ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Siz bī-seref ve bī-mahīle olarak yiyiniz ve içiniz ve giyiniz, tahkīkan Hakk subhānehu ve taᶜālā kendi niᶜmetinin eserini onun kulu üstünde görmekliğini sever." Ve Bekr b. ᶜAbdullāh el-Muzenī demiş ki "Siz elbise-i mülūk gibi bir elbiseyi giyiniz, ammā kulūbunuzu haşyet ile öldürünüz" ki bununla ancak ehl-i salāhın libāsıyla tekebbür etmek isteyen kavme muhātaba etmiştir. Ve dahi ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki ''مَا لَكُمْ تَأْتُونِي وَعَلَيْكُمْ ثِيَابُ الرُّهْبَانِ وَقُلُوبُكُمْ قُلُوبُ الذِّئَابِ الضَّوَارِي اِلْبَسُوا ثِيَابَ الْمُلُوكِ وَأَمِيتُوا قُلُوبَكُمْ بِالْخَشْيَةِ''[417] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Sizin neniz vardır ki kulūbunuz yırtıcı ve zarar verici kurt hūnhāre oldukları hālde elbise-i ruhbān ile bana gelirsiz, siz elbise-i mülūk gibi bir elbiseyi giyiniz de kulūbunuzu haşyet ile öldürünüz."

[ومنها أن يتواضع بالاحتمال إذا سب وأوذي وأخذ حقه فذلك هو الأصل وقد أوردنا ما نقل عن السلف من احتمال الأذى في كتاب الغضب والحسد وبالجملة فمجامع حسن الأخلاق والتواضع سيرة النبي صلى الله عليه وسلم فيه فينبغي أن يقتدى به ومنه ينبغي أن يتعلم وقد قال ابن ابي سلمة قلت لأبي سعيد الخدري ما ترى فيما أحدث الناس من الملبس والمشرب والمركب والمطعم فقال يا ابن أخي كل لله واشرب لله والبس لله وكل شيء من ذلك دخله زهو أو مباهاة أو رياء أو سمعة فهو معصية وسرف وعالج في بيتك من الخدمة ما كان يعالج رسول الله صلى الله عليه وسلم في بيته كان يعلف الناضح ويعقل البعير ويقم البيت ويحلب الشاة ويخصف النعل ويرقع الثوب ويأكل مع خادمه ويطحن عنه إذا أعيا ويشتري الشيء من السوق ولا يمنعه الحياء أن يلعقه بيده أو يجعله في طرف ثوبه وينقلب إلى أهله يصافح الغني والفقير والكبير والصغير ويسلم مبتدئا على كل من استقبله من صغير أو كبير أسود أو أحمر حر أو عبد من أهل الصلاة ليست له حلة لمدخله

417 *Hilyetu'l-Evliyā*, 5/364.

وحلة لمخرجه لا يستحي من أن يجيب إذا دعى وإن كان أشعث أغبر ولا يحقر ما دعى إليه وإن لم يجد إلا حشف الدقل لا يرفع غداء لعشاء ولا عشاء لغداء هين المؤنة لين الخلق كريم الطبيعة جميل المعاشرة طليق الوجه بسام من غير ضحك محزون من غير عبوس شَدِيدٌ فِي غَيْرِ عُنْفٍ مُتَوَاضِعٌ فِي غَيْرِ مذلة جواد من غير سرف رحيم لكل ذي قربى ومسلم رقيق القلب دائم الإطراق لم يبشم قط من شبع ولا يمد يده من طمع قال أبو سلمة فدخلت على عائشة رضي الله عنها فحدثتها بما قال أبو سعيد في زهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالت ما أخطأ منه حرفاً ولقد قصر إذ ما أخبرك أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يمتلئ قط شبعا ولم يبث إلى أحد شكوى وإن كانت الفاقة لأحب إليه من اليسار والغنى وإن كان ليظل جائعا يلتوي ليلته حتى يصبح فما يمنعه ذلك عن صيام يومه ولو شاء أن يسأل ربه فيؤتى بكنوز الأرض وثمارها ورغد عيشها من مشارق الأرض ومغاربها [247] لفعل وربما بكيت رحمة له مما أوتي من الجوع فأمسح بطنه بيدي وأقول نفسي لك الفداء لو تبلغت من الدنيا بقدر ما يقوتك ويمنعك من الجوع فيقول يا عائشة إخواني من أولي العزم من الرسل قد صبروا على ما هو أشد من هذا فمضوا على حالهم وقدموا على ربهم فأكرم مآبهم وأجزل ثوابهم فأجدني أستحيي إن ترفهت في معيشتي أن يقصر بي دونهم فأصبر أياماً يسيرة أحب إلي من أن ينقص حظي غداً في الآخرة وما من شيء أحب إلي من اللحوق بإخواني وأخلائي قالت عائشة رضي الله عنها فوالله ما استكمل بعد ذلك جمعة حتى قبضه الله عز وجل فما نقل من أحواله صلى الله عليه وسلم يجمع جملة أخلاق المتواضعين فمن طلب التواضع فليقتد به ومن رأى نفسه فوق محله صلى الله عليه وسلم ولم يرض لنفسه بما رضي هو به فما أشد جهله فلقد كان أعظم خلق الله منصبا في الدنيا والدين فلا عز ولا رفعة إلا في الاقتداء به]

Ve dahi mecāmiᶜ-i eser-i zāhir-i tevāzuᶜdan tahammül-i cevr ve cefā-i agyārdır ki sebb ü şetm ile rencīde olursa veyāhūd bedenen incinip īzā olunursa veyā kendi māl ve hakkı alınıp gasb olunur ise o ezā ve cefāya sabr ve tahammül etmek dahi ᶜalāmet-i tevāzuᶜdur ki tevāzuᶜun aslı odur. Ve ahvāl-i selef-i sālihīnden bu bābda menkūl olan şeyi biz kitāb-ı gazab uhasedde tahammül-i ezā mebāhisinde zikr ü īrād etmişiz, bir dahi burada iᶜādesine hācet yoktur. Ve bi'l-cümle mecāmiᶜ-i hüsn-i ahlāk ve tevāzuᶜun zābıtası ancak sīre-i celīle-i Cenāb-ı Peygamberī'dir ki onun sīresinde müctemiᶜ olmuştur, gerektir ki ādem o şānda onun-

la iktidā edip ondan aᶜmāl-i tevāzuᶜu taᶜallüm eyleye. Mervīdir ki İbn Ebī Seleme ᶜaleyhi'r-rahme Ebū Saᶜīd-i Hudrī ᶜaleyhi'r-rıdvāna demiş ki "Nāsın umūr-ı matᶜam u melbes ü meşreb ü merkebde ihdās ettikleri umūru nice görürsün?" yaᶜnī bu muhdisāta mesāg ve cevāz-ı şerᶜī var mıdır diye sormuş ve cevābında Ebū Saᶜīd demiş ki "Ey benim birāder-zādem, sen Allāh için ekl eyle ve Allāh için iç ve Allāh için giy ve bunların herhangisinin bir nesnesine bir zehv ve mübāhāt veyā riyā ve sümᶜa girerse o şeyᵓ maᶜsiyet ve isrāftır; sen kendi hānende olan hizmette Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz hidemāt-ı beytiyyesinde ettiği muᶜālecāt gibi muᶜālece eyle ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz kuyudan suyu çeken devenin yemini eliyle verirdi ve devesinin ᶜıkālini yaᶜnī bağını eliyle bağlardı ve kendi eliyle hānesini süpürürdü ve koyununu kendi eliyle sağardı ve naᶜlini eliyle dikerdi yaᶜnī ayakkabını kendisi dikip birbirine yapıştırırdı ve cāmesini yamalardı ve hizmetçisi ile berāber yemek yerdi ve hādimi yorulduğu vaktte yerinde kendisi onu öğütürdü, levāzım-ı zarūriyyesini çārşūdan satın alırdı ve utanmaklık onu o aldığı nesneyi eline asıp götürmekten onu menᶜ etmezdi ki o nesneyi eteğinde sarıp saklı olarak onu hānesine götürmezdi, bay ve gedā, kebīr ve sagīre musāfaha eylerdi ve ona rāst gelen müᵓmine selāmı bedᵓ edip karşısına gelen kimse sagīr olsun kebīr olsun, siyāh olsun veyāhūd kırmızı olsun, hürr olsun veyāhūd memlūk olsun her ne nevᶜ ādem olur ise olsun, ehl-i namāz olduğu hālde en evvel kendisi ona selām verirdi ve onun hānesi dāhiline onun bir hulle ve hāricine dīger bir hullesi yok idi ve bir yere daᶜvet olunursa ona varıp icābet etmekten hayā etmezdi velev ki eşᶜas ve agber ola ve ona daᶜvet olunduğu nesneyi dahi tahkīr eylemezdi velev ki bir kuru çürük hurma ola ve dahi onun kuşluğu yemeğinden akşamlığa, akşamlığı yemeğinden kuşluk yemeğine bir nesneyi kaldırmazdı, mā-hasal onun meᵓūnesi āsān ve kolay ve heyyin idi ki halkı yumuşak ve tabᶜı kerīm ve muᶜāşeresi cemīl ve hoş idi, hemīşe yüzü güleç olup gülmeksizin tebessümü çok idi ve türş-rūluk göstermeden hemvāre hüznlü dururdu ve ᶜunf ve gılzat etmeksizin katı ve şiddetli idi ve mezellesiz olarak mütevāziᶜ idi ve isrāfsızın cevād ve sehī idi ve her bir zī-kurbā ve müslime rahīm idi

ve gönlü yufka olup dāimā ser-fürū dururdu ve aslā tokluktan tebeşşüm etmedi yaᶜnī yemekten karnı mümtelī ve dolu olmadı ve tamaᶜdan dahi aslā elini uzatmadı." Ebū Seleme dedi ki "Sonra ben Hazret-i ᶜĀişe'nin huzūruna varıp zühd-i Hazret-i Peygamberī'de Ebū Saᶜīd'in bana nakl ettiği işbu kelāmı ᶜarz eyledim ve o dahi onda bir harf hatā etmemiştir, ancak taksīr edip az söylemiştir ki sana haber vermedi ki tūl-i ᶜömründe kendi tokluk olarak cevfi mümtelī olmadı ve hīçbir kimseye ᶜarz-ı şikāyet-i hāl etmedi velev ki fāka ve fakr ona yesār ve gınādan ehabb idi velev ki baᶜzı gecelerde aç kalıp da sabāha kadar leylesinde televvī edip dururdu ve o açlığı onun sıyām-ı yevminden dahi onu menᶜ etmezdi, kendisi dileyip rabbi tebāreke ve taᶜālādan istemesi olmasaydı ki künūz-ı zemīn ve esmārı ve dünyānın raᶜd-ı ᶜayşı ona yerin meşārık ve megāribinden gelip vārid ola, Allāhu taᶜālā onu ona ederdi ve hattā baᶜzen açlıktan çektiği cefādan dolayı onun hāline acıyıp merhameten ben ağlardım ve elimle karnını silip "Senin fedā ve kurbānın benim nefsim olsun, sen dünyādan kendini takviyet edip açlıktan seni menᶜ edecek bir nesneye kadar bālig olsan" der idim ve kendisi ise "Yā ᶜĀişe, rüsül-i kirāmdan olup benim ihvānım olan ulü'l-ᶜazm hazerātı bundan daha ziyāde katı ve eşedd bir hāle sabr etmişlerdir ki o hāl üzere geçip rabbleri tebāreke ve taᶜālāya kudūm ettiler ve Hakk subhānehu ve taᶜālā dahi onların ᶜavdet ve meᵓāblarını ikrām edip ecr ü sevāblarını çok etti, ben isem kendi kendimi böyle bulurum ki ben utanırım eger ben maᶜīşetimden bir tereffüh edip ve onunla benim ecrim onların ecrlerinden dūn ve kısa kalıp da derecem kāsır ola, kaldı ki ben bir müddetçik yaᶜnī eyyām-ı yesīre vü kalīlede buna sabr etmek yarın rūz-i āhirette benim behre ve nasībim nākıs olmaktan bana daha ziyāde hoş ve ehabbdır, dünyāda ehibbā ihvānıma lāhık olmaktan ziyāde bana bir sevgili ve ehabb hīçbir nesne yoktur, ancak benim en ziyāde mahbūbum odur." Hazret-i ᶜĀişe dedi ki "Vallāhi bundan sonra bir haftayı tekmīl etmeyip Allāhu taᶜālā onu kabz etti." İşte ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ahvālinden nakl olunan hāller ahlāk-ı mütevāziᶜīnin cümlesine cāmiᶜdir, kaldı ki her kim ki tevāzuᶜ etmek ister hemān onunla iktidā etsin. Ve kim ki kendi nefsini ᶜaleyhi's-selām efendimizin mahallinden berter

görüp efendimizin kendi nefsine rızā ettiği nesne ile nefsine rāzī olmazsa o ādemin nādānlığından eşedd bir nādānlık olmaz ki onun cehli ne ᶜaceb bir şedīd cehldir ki onun mānendi cihānda bir cehl olmaz, zīrā tahkīk ve tahkīkan onun cāh [248] ve mansıbca kāffe-i halkın aᶜzamı idi ki dīn ve dünyāda onun mansıbı pek çok ᶜazīm olup cihānda ondan aᶜzam bir cāh yoktur ve ona iktidā etmek ᶜizz ve rifᶜatinden mā-ᶜadā dīger bir şeyᵓ ile ᶜizz ve rifᶜat yoktur yaᶜnī mecd ve şeref ve ᶜizz ve ᶜalā ancak onun iktidāsıyladır.

[ولذلك قال عمر رضي الله عنه إنا قوم أعزنا الله بالإسلام فلن نطلب العز في غيره لما عوتب في بذاذة هيئته عند دخوله الشام وقال أبو الدرداء اعلم أن لله عباداً يقال لهم الأبدال خلف من الأنبياء هم أوتاد الأرض فلما انقضت النبوة أبدل الله مكانهم قوماً من أمة محمد صلى الله عليه وسلم لم يفضلوا الناس بكثرة صوم ولا صلاة ولا حسن حلية ولكن بصدق الورع وحسن النية وسلامة الصدر لجميع المسلمين والنصيحة لهم ابتغاء مرضاة الله بصبر من غير تجبن وتواضع في غير مذلة وهم قوم اصطفاهم الله واستخلصهم لنفسه وهم أربعون صديقاً أو ثلاثون رجلاً قلوبهم على مثل يقين إبراهيم خليل الرحمن عليه السلام لا يموت الرجل منهم حتى يكون الله قد أنشأ من يخلفه واعلم يا أخي أنهم لا يلعنون شيئاً ولا يؤذونه ولا يحقرونه ولا يتطاولون عليه ولا يحسدون أحداً ولا يحرصون على الدنيا هم أطيب الناس خيراً وألينهم عريكة وأسخاهم نفساً علامتهم السخاء وسجيتهم البشاشة وصفتهم السلامة ليسوا اليوم في خشية وغداً في غفلة ولكن مداومين على حالهم الظاهر وهم فيما بينهم وبين ربهم لا تدركهم الرياح العواصف ولا الخيل المجراة قلوبهم تصعد ارتياحاً إلى الله واشتياقاً إليه وقدماً في استباق الخيرات ﴿أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ قال الراوي فقلت يا أبا الدرداء ما سمعت بصفة أشد علي من تلك الصفة وكيف لي أن أبلغها فقال ما بينك وبين أن تكون في أوسعها إلا أن تكون تبغض الدنيا فإنك إذا ابغضت الدنيا أقبلت على حب الآخرة وبقدر حبك للآخرة تزهد في الدنيا وبقدر ذلك تبصر ما ينفعك وإذا علم الله من عبد حسن الطلب أفرغ عليه السداد واكتنفه بالعصمة واعلم يا ابن أخي أن ذلك في كتاب الله تعالى المنزل ﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ﴾ قال يحيى بن كثير فنظرنا في ذلك فما تلذذ المتلذذون بمثل حب الله وطلب مرضاته اللهم اجعلنا من محبي المحبين لك يا رب العالمين فإنه لا يصلح لحبك إلا من ارتضيته وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم]

Ve onun için ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān, Şām-ı cennet-meşāmma duhūl ve bezāzet-i heyᵓeti üzere muᶜātebe olunduğu vaktte demiş ki "Biz bir kavmiz ki Allāhu taᶜālā bizi İslām ile iᶜzāz etmiş ve bināberīn biz dīgerinde iᶜzāzı taleb etmeyiz." Ve Ebu'd-Derdā ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Bil ve āgāh ol ki Allāhu taᶜālānın birtakım ᶜibādı var ki onlara ebdāl denilir, onlar peygamberānın halefidirler ki yerin evtādıdırlar, çünkü nübüvvet münkazī olunca onların mekānlarında ümmet-i Muhammed'den bir kavmi Hakk subhānehu ve taᶜālā ebdāl edip yaᶜnī enbiyā-i ᶜizāma bedel kıldı, onlar savm veyā salāt veyā hüsn-i hilye ile dīgerlerine mufaddal olmadılar velākin sıdk-ı veraᶜ ve hüsn-i niyyet ve kāffe-i İslāma olan sadrın selāmeti ile mufaddal oldular ki merzāt-ı Bārī talebinde sādıkāne bir perhīzkārlık edip halk ve hālıka tahsīn kasd ve niyyet etmekle cemīᶜ-i müslimīne sīnelerini sālim tuttular ve kāffe-i ehl-i İslāma nasīhat edip bir kimseden bāk ü pervā etmeksizin yaᶜnī bī-cübn ü havf sabr eylediler ve bī-mezellet tevāzuᶜ ettiler; onlar bir kavmdirler ki Allāhu taᶜālā onları ıstıfā etmiş ve nefsine onları istihlās eylemiş ki kırk ᶜaded sıddīklerdir veyāhūd otuz ᶜaded ricāllerdir ki onların kulūbu yakînce İbrāhīm Halīlü'r-Rahmān ᶜaleyhi's-selāmın kalbi gibidirler ki yakīnine mümāsil yakīnleri vardır ve onların bir kimseleri vefāt etmez illā ki Bārī-i müteᶜāl onun yerinde bir dīgerini inşā etmez yaᶜnī halefi inşāsından sonra vefāt eder tā kim yeri boş kalmaz. Ve dahi ey benim birāderim, bil ki onlar bir nesneyi laᶜn etmezler ve bir kimseyi incitmezler ve bir kimseyi tahkīr etmezler ve bir kimsenin üzerine tetāvul ve tebāhī ve tekebbür ve tefāhur eylemezler ve bir kimseye hased etmezler yaᶜnī bir kimseden kıskanmazlar ve dahi dünyā üzerine harīs olmazlar, hayrca onlar nāsın atyebidirler ve ᶜarīkece nāsın en ziyāde yumuşaklılarıdırlar ve sehāca cümlenin nüfūsundan onların nefsleri daha ziyāde cevād ve sehīdirler; onların ᶜalāmetleri sehā ve seciyyeleri beşāşet ve sıfatları selāmettir ki bu gün haşyet ve yarın gaflette değildirler, ancak hemīşe zāhir-i hāllerine müdavimlerdir. Ve onların beynleriyle rabbleri beyninde riyāh-ı ᶜavāsıf onlara ulaşmaz ve sebük-reftār olan huyūl dahi onlara ulaşıp idrāk etmez, hemīşe Allāhu taᶜālāya kulūbları iştiyāk ve irtiyāh ile tasaᶜᶜud edip irtifāᶜ ederler ve istibāk-ı hayrātta dahi kıdemiyyetleri için tasaᶜᶜud eylerler, mā-hasal onlar Allāhu taᶜālānın hizbidirler. Ve dahi āgāh olunuz ki ehl-i felāh ancak Al-

lāh'ın hizbidir." Rāvī der ki Ebu'd-Derdā'ya ben dedim ki "Benim nefsim üzerine bu sıfattan eşedd dīger bir sıfat işitmedim, ben o sıfata imdi nice varayım?" yaᶜnī ne ᶜamel ve tedbīr ve ne sūretle ben bu sıfata bālig olabilirim diye sorduğumda o dahi dedi ki "Senin ile bundan daha ziyāde vāsiᶜ ve geniş bir sıfat beynindesin, bugz-ı dünyādan gayrı senin bir hāilin bir şeyᵓ yoktur, zīrā ki eger dünyāyı sen kerh edip bugz ettinse hubb-ı āhiret üzerine teveccüh ve ikbāl edersin ve āhirete olan muhabbetin mikdārınca dünyāda perhīzkārlık edip tezehhüd eylersin ve şol zühdüne göre menfaᶜatini görüp hem de sana fāideli olan nesneyi tebassur edersin. Hakk subhānehu ve taᶜālā bir kuldan hüsn-i talebi bildiği vaktte onun üzerine hüsn-i sedādı ifrāg eder de ᶜismeti ile onu iktināf edip saklar." Ve dahi ey benim birāderim bil ve āgāh ol ki bu beyān ᶜavn ve ᶜināyet ve ihsān-ı tebāreke ve taᶜālānın kitāb-ı münezzelindedir ki buyurmuş ki ﴿إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ﴾[418] bu āyet-i kerīme sūre-i [249] Nahl'in yüz yirmi sekizinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Tahkīk Allāhu taᶜālānın nusreti şirk ve maᶜsiyetten ittikā ve halkına şefkatle ihsān ederlerledir." Ve Yahyā b. Kuseyyir demiş ki "Biz bu husūsa nazar edip gördük ki hubbullāh ile rızāsının talebinde olan lezzet gibi cihānda hīçbir lezzet olmaz ve zümre-i mültezizīn bu niᶜmetle olan telezzüzleri gibi aslā bir şeyde telezzüz edememişlerdir." Yā rabbi, sen kemāl-i lutf ue kereminle bizi seni hubb edenlerin muhibblerinden kıl ve yā rabbe'l-ᶜālemin, sen bizi dahi zümre-i muhibbīne ilhāk eyle, zīrā senin irtizā ettiğin bendenden gayrı dīger kimse senin hubbuna sālih olamaz ve ᶜale'd-devām senin habībin olan Hazret-i Muhammed ile onun āl ve ashābına salāt ve selām eyle, āmīn.

Beyānu't-Tarīki Fī Muᶜāleceti'l-Kibri ve İktisābi't-Tevāzuᶜı Lehu

[بيان الطريق في معالجة الكبر واكتساب التواضع له]

[اعلم أن الكبر من المهلكات ولا يخلو أحد من الخلق عن شيء منه وإزالته فرض عين ولا يزول بمجرد التمنيس بل بالمعالجة واستعمال الأدوية القامعة له وفي معالجته مقامان]

418 Nahl, 16/128.

Ve muʿālece-i kibrde olan tarīk ile iktisāb-ı tevāzuʿun yolu beyānı şöyledir ki sen bil ve āgāh ol ki ʿale't-tahkīk kibr āfāt-ı mühlikāttandır ve halktan bir kimse onun bir nesnesinden hālī olmaz, lā-mahāle her biri mahlūkta onun bir nevʿi vardır ki onun izālesi farz-ı ʿayn olup yaʿnī her bir müʾmin ve muvahhide vācibdir ve temmenī-i mücerred ile zāil olmaz, ancak muʿālece ve tīmār ve onu kalʿ u kamʿ edecek edviye ve dārūların istiʿmāliyle zāil olur ve onun muʿālecesinde iki makām vardır:

[أحدهما استئصال أصله من سنخه وقلع شجرته من مغرسها في القلب الثاني دفع العارض منه بالأسباب الخاصة التي بها يتكبر الإنسان على غيره]

Ki o iki makāmın birisi onu kökünden bi'l-külliyye koparıp istiʾsāl eylemek kaziyyesidir yaʿnī onun şeceresi magresi olan kalbden koparıp çıkarmaktır. Ve ikinci makāmı ondan ʿārız olan nesnenin defʿidir ki esbāb-ı kibr olup insān onunla dīgerine tekebbür edegeldiği sebeb-i hāss-ı ʿārızı kendi nefsinden defʿ ve tebʿīd eylemek māddesidir.

[المقام الأول في استئصال أصله وعلاجه علمي وعملي ولا يتم الشفاء إلا بمجموعهما أما العلمي فهو أن يعرف نفسه ويعرف ربه تعالى ويكفيه ذلك في إزالة الكبر فإنه مهما عرف نفسه حق المعرفة علم أنه أذل من كل ذليل وأقل من كل قليل وأنه لا يليق به إلا التواضع والذلة والمهانة وإذا عرف ربه علم أنه لا تليق العظمة والكبرياء إلا بالله]

Ve birinci makām ki aslından istiʾsāli idi, onun beyānı şöyledir ki onun ʿilācı iki şeydir ki ʿilm ve ʿameldir ve mecmūʿları hāsıl olmadıkça ondan emr-i şifā tamām olmaz. Ve ʿilmden ʿibāret olan devā ise kendi nefsi ve rabbisi tebāreke ve taʿālānın zāt-ı celīl-i kudsīsini hakk-ı maʿrifet ile bilmektir ve izāle-i kibr için bu ʿilm ve maʿrifet ona kāfī ve vāfīdir, zīrā ki hakk-ı maʿrifet ile kendi nefsini bilip anlarsa bilir ki zātı her bir zelīlden ezeldir ve her bir kalīlden ekalldir ki ona tevāzuʿ ve zillet ve mehānetten gayrı dīger bir hāl yakışmaz ve dahi rabbisi dahi öylece yaʿnī hakk-ı maʿrifetle onu bilirse bilir ki ʿazamet ve kibriyā ancak Allāhu taʿālāya sezā ve lāyıktır ki dīgerine sezā değildir.

[أما معرفته ربه وعظمته ومجده فالقول فيه يطول وهو منتهى علم المكاشفة وأما معرفته نفسه فهو أيضا يطول ولكنا نذكر من ذلك ما ينفع في إثارة التواضع والمذلة ويكفيه أن يعرف معنى آية واحدة في كتاب الله فإن في القرآن علم الأولين والآخرين لمن فتحت بصيرته وقد قَالَ تَعَالَى ﴿قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ (١٧) مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ (١٨) مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ (١٩) ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ (٢٠) ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ (٢١) ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ﴾ فقد أشارت الآية إلى أول خلق الإنسان وإلى آخر أمره وإلى وسطه]

Ve rabbisinin maᶜrifeti ve ᶜazamet ve mecdinin fehm ve idrāki ise o dahi söz onda uzar ve o ᶜilm ve maᶜrifet ᶜilm-i mükāşefenin sonu ve müntehāsıdır ve kendi nefsinin maᶜrifeti ise o dahi söz onda uzar. Velākin tevāzuᶜ ve mezelletin isāresine menfaᶜat veren nesneyi zikr edelim ki onda kitāb-ı münezzelden bir āyet-i vāhidenin fehm-i maᶜnāsı kifāyet eder, zīrā Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānda basīresi küşāde olmuş olan kimseye ᶜilm-i evvelīn ü āhirīn vardır, Hakk subhānehu ve taᶜālā kelām-ı kerīm ve furkān-ı hakīminde buyurmuş ki ﴿قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ (٧١) مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ (٨١) مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ (٩١) ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ (٠٢) ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ (١٢) ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ﴾[419] Bu āyāt-ı kerīme sūre-i ᶜAbese'nin on yedinci ve on sekizinci ve on dokuzuncu ve yirminci ve yirmi birinci ve yirmi ikinci āyetleridir ki hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Laᶜnet olsun o insāna ki şiddetli kāfir oldu!" Denildi ki ᶜUtbe b. Ebī Leheb'in küfrde ifrātına taᶜaccüble ona eşnaᶜ bed-duᶜādır. "O düşünmez ki Allāhu taᶜālā onu ne şeyden halk etti. Onu nutfeden halk edip rahim-i māderde heyᵓetten heyᵓete tahvīl ile hayāt takdīr etti sonra ona tevellüd ve neşv ü nemā tarīkini āsān etti sonra onu ᶜömrü tamāmında imāte ve cānverler ekl etmesin diye kabre vazᶜ ettirdi baᶜdehu ne zamān murād ederse onu ihyā ve inşā eder." İşte bu āyāt-ı Kurᵓāniyye insānın evvel-i halkına ve emrinin āhir ve evsatına işāret etmişler [250]

[فلينظر الإنسان ذلك ليفهم معنى هذه الآية أما أول الإنسان فهو أنه ﴿لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا﴾ وقد كان في حيز العدم دهوراً بل لم يكن لعدمه أول وأي شيء أخس وأقل من المحو والعدم وقد كان كذلك في القدم ثم خلقه الله من أرذل الأشياء ثم

419 Abese, 80/17-22.

من أقذرها إذ قد خلقه من تراب ثم من نطفة ثم من علقة ثم من مضغة ثم جعله عظما ثم كسا العظم لحما فقد كان هذا بداية وجوده حيث كان شيئا مذكورا فما صار شيئا مذكورا إلا وهو على أخس الأوصاف والنعوت إذ لم يخلق في ابتدائه كاملا بل خلقه جمادا ميتا لا يسمع ولا يبصر ولا يحس ولا يتحرك ولا ينطق ولا يبطش ولا يدرك ولا يعلم فبدأ بموته قبل حياته وبضعفه قبل قوته وبجهله قبل علمه وبعماه قبل بصره وبصممه قبل سمعه وببكمه قبل نطقه وبضلالته قبل هداه وبفقره قبل غناه وبعجزه قبل قدرته فهذا معنى قوله من أي شيء خلقه من نطفة خلقه فقدره ومعنى قوله ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا (١) إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا﴾ نبتليه كذلك خلقه أولا ثم امتن عليه فقال ﴿ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ﴾ وهذا إشارة إلى ما تيسر له في مدة حياته إلى الموت وكذلك قال ﴿إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا (٢) إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا﴾ ومعناه أنه أحياه بعد أن كان جماداً ميتاً تراباً أولاً ونطفة ثانياً وأسمعه بعد ما كان أصم وبصره بعد ما كان فاقداً للبصر وقواه بعد الضعف وعلمه بعد الجهل وخلق له الأعضاء بما فيها من العجائب والآيات بعد الفقد لها وأغناه بعد الفقر وأشبعه بعد الجوع وكساه بعد العري وهداه بعد الضلال فانظر كيف دبره وصوره وإلى السبيل كيف يسره وإلى طغيان الإنسان ما أكفره وإلى جهل الإنسان كيف أظهره فقال ﴿أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ﴾ ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ﴾ فانظر إلى نعمة الله كيف نقله من تلك الذلة والقلة والخسة والقذارة إلى هذه الرفعة والكرامة فصار موجوداً بعد العدم وحياً بعد الموت وناطقاً بعد البكم وبصيراً بعد العمى وقوياً بعد الضعف وعالما بعد الجهل ومهديا بعد الضلال وقادراً بعد العجز وغنياً بعد الفقر فكان في ذاته لا شيء وأي شيء أخس من لا شيء وأي قلة أقل من العدم المحض ثم صار بالله شيئا وإنما خلقه من التراب الذليل الذي يوطأ بالأقدام والنطفة القذرة بعد العدم المحض أيضا ليعرفه خسة ذاته فيعرف به نفسه وإنما أكمل النعمة عليه ليعرف بها ربه ويعلم بها عظمته وجلاله وأنه لا يليق الكبرياء إلا به جل وعلا]

Artık insān kısmı buna nazar etmeli ki tā kim āyetin maᶜnāsını fehm ede. İnsānın evveli ise mezkūr bir şeyᵓ değil idi, pek çok dehrlerde hayyiz-i ᶜademde idi belki onun ᶜademine bir evvel yoktur ve mahv ve ᶜademden ahass ve ekall ne şeyᵓ vardır yaᶜnī hangi şeydir ki mahv ve

ᶜademden daha ziyāde kem ve alçak ve rezīldir, işte kıdemde insān böyle idi yaᶜnī yok ve maᶜdūm idi sonra onu Bārī taᶜālā erzel-i eşyādan yarattı sonra eşyānın en ziyāde kazir ve necisi olan nesneden yarattı ki evvelā hāk ve sāniyen nutfe-i menīden onu yarattı sonra donmuş kan sonra gūşt parçasından onu halk etti sonra onu kemik kıldı sonra kemiğe gūşt giydirdi. İşte bu hāller onun bidāyet-i vücūdu idi ki mezkūr bir şeyᵓ olduğu hālde böylece vücūdu bedᵓ olundu ve mezkūr bir şeyᵓ olmadı illā ki ahass-ı evsāf ve nuᶜūt üzere mevcūd bulunduğu hālde mezkūr bir şeyᵓ oldu, çünkü ibtidā-i hilkat ü vücūdunda kāmil olarak halk olmadı, ancak evvelā onu cemād ve ölü yarattı ki işitmez ve görmez ve hiss etmez ve taharrük etmez ve söyleşmez ve batş etmez ve idrāk etmez ve bir şeyᵓ bilmez ve anlamaz yaratıldı ki hayātından evvel mevtine ve kuvvetinden evvel zaᶜfına ve ᶜilminden evvel cehline ve basarından evvel körlüğüne ve semᶜinden evvel sağırlığına ve nutkundan evvel dilsizliğine ve hidāyetinden evvel dalāletine ve zenginliğinden evvel yoksulluğuna ve kudretinden evvel ᶜaczliğine bedᵓ etti ve bu cihetle ibtidāen hilkatinde dūn ve nākıs ve kem ve pest olarak yaratılmış olur ve onu ne şeyden halk etti diye emr ü fermānının maᶜnāsı dahi budur, çünkü onu tefsīr ederek buyurdu ki onu nutfeden halk ettikten sonra onu takdīr etti, ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا (١) إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا﴾[420] buyurdu. Ve bu nass-ı ᶜālīsinin mefhūmu dahi böylecedir ki evvelā onu böylece yarattı sonra onun üzerine imtinān edip bu sıfāt ile mevsūf kıldı ki buyurdu ki ﴿ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ﴾[421] Ve bu nass-ı celīlin müfādı ise halkından vefātına dek müddet-i hayātında ona müteyessir olan ahvāl ve umūra işārettir ki dīger āyette buyurmuş ki ﴿إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا (٢) إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا﴾[422] Ve bunun maᶜnāsı ve'l-ᶜilmu ᶜindallāh budur ki onu ölü ve cemād olduktan sonra zinde ve diri kılıp ihyā etti yaᶜnī evvelā hāk ve baᶜdehu nutfe olduktan sonra onu hayy etti ve sağırlığından sonra onu işitici kıldı ve

420 İnsān, 76/1-2.

421 Abese, 80/20.

422 İnsān, 76/2-3.

görmez olduğu hālde görücü kıldı ve zebūn ve nā-tüvān iken kavī kıldı ve nādānlığından sonra onu ʿālim ve dānā kıldı ve ona ʿacāibli ve āyātı aʿzāyı yarattı ki o aʿzāyı onlarda olan ʿacāyib ve āyāt ile maʿan baʿde'l-fakd yaʿnī fi'l-asl mefkūd ve nābūd oldukları hālde yarattı ve kezālik ve yoksulluğundan sonra onu bay ve zengin kıldı ve açlığından sonra onu tok etti ve çıplak olduktan sonra onu giydirip iksā etti ve baʿde'd-dalālet onu hidāyet etti. Artık sen nazar edip bak ki onu nice tedbīr ve tasvīr edip sebīle onu nice teysīr etti ve insānın tugyānına bak ki ne ʿaceb kāfir olur ve insānın nādānlığına nazar eyle ki onun cehl ü nādānlığını nice zāhir etti ki şānında buyurdu ki ﴿أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ﴾[423] Yaʿnī "Biz onları menīden halk ettiğimiz insān görüp bilmez mi ki öyle iken onlar āşikār hasm ve cidāl makāmında olur." [251] Ve dahi buyurdu ki ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ﴾[424] ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Allāhu taʿālānın kudreti ʿalāmātındandır ki aslınız Ādem ʿaleyhi's-selāmı türābdan halk etti sonra beşer olup yeryüzüne dağıldınız" ki bu āyet-i kerīme sūre-i Rūm'un on dokuzuncu āyetidir. İşte sen Allāhu taʿālānın niʿmetine nazar eyle ki onu evvel zillet ve kıllet ve hisset ve kazāretinden bu rifʿat ve kerāmete nice nakl etti ve min-baʿdi'l-ʿadem mevcūd ve min-baʿdi'l-mevt zinde ve hayy kılıp dilsizlikten sonra nātık ve mütekellim ve körlükten sonra bāsır ve nāzır ve zebūnluktan sonra tüvānā ve kavī, nādānlıktan sonra ʿālim ve dānā ve dalāletten sonra hidāyetli ve ʿaczlikten sonra kādir ve fakrlıktan sonra ganī ve zengin kıldı yaʿnī fi'l-kıdem zātı lā-şey iken bu sūretle Allāhu taʿālānın lutf ü kerem ve kudreti ile şeyʾ oldu ve hem dahi lā-şeyden ahass ve alçak hangi şeydir ve ʿadem-i mahzdan ekall hangi kıllettir? Allāhu taʿālā onu zelīl ve ayak altında hor ve sefīl olan hāktan halk edişi ve sonra onu nutfe-i neciseden baʿde'l-ʿademi'l-mahz bu gūnā yaratışı ancak zātının hissetini bilmek ve onunla nefsini anlamak içindir ve niʿmeti onun üzerine tekmīl ve itmām edişi dahi ancak onunla rabbisini bilip ʿazamet ve celālini anlamak içindir ki kibriyā ancak onun zāt-ı celīline sezā ve lāyıktır.

---

423 Yāsīn, 36/77.

424 Rūm, 30/20.

[ولذلك امتن عليه فقال ﴿أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ (٨) وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ (٩) وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ﴾ وعرف خسته أولاً فقال ﴿أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى (٣٧) ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّى﴾ ثم ذكر منته عليه فقال ﴿فَخَلَقَ فَسَوَّى (٣٨) فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى﴾ ليدوم وجوده بالتناسل كما حصل وجوده أولاً بالاختراع فمن كان هذا بدؤه وهذه أحواله فمن أين له البطر والكبرياء والفخر والخيلاء وهو على التحقيق أخس الأخساء وأضعف الضعفاء ولكن هذه عادة الخسيس إذا رفع من خسته شمخ بأنفه وتعظم وذلك لدلالة خسة أوله ولا حول ولا قوة إلا بالله نعم لو أكمله وفوض إليه أمره وأدام له الوجود باختياره لجاز أن يطغى وينسى المبدأ والمنتهى ولكنه سلط عليه في دوام وجوده الأمراض الهائلة والأسقام العظيمة والآفات المختلفة والطباع المتضادة من المرة والبلغم والريح والدم يهدم البعض من أجزائه البعض شاء أم أبى رضي أم سخط فيجوع كرها ويعطش كرها ويمرض كرها ويموت كرها لا يملك لنفسه نفعا ولا ضرا ولا خيرا ولا شرا يريد أن يعلم الشيء فيجهله ويريد أن يذكر الشيء فينساه ويريد أن ينسى الشيء ويغفل عنه فلا يغفل عنه ويريد أن يصرف قلبه إلى ما يهمه فيجول في أودية الوساوس والأفكار بالاضطرار فلا يملك قلبه قلبه ولا نفسه نفسه ويشتهي الشيء وربما يكون هلاكه فيه ويكره الشيء وربما تكون حياته فيه يستلذ الأطعمة وتهلكه وترديه ويستبشع الأدوية وهي تنفعه وتحييه ولا يأمن في لحظة من ليله أو نهاره أن يسلب سمعه وبصره وتفلج أعضاؤه ويختلس عقله ويختطف روحه ويسلب جميع ما يهواه في دنياه فهو مضطر ذليل إن ترك بقي وإن اختطف فني عبد مملوك لا يقدر على شيء من نفسه ولا شيء من غيره فأي شيء أذل منه لو عرف نفسه وأنى يليق الكبر به لولا جهله فهذا أوسط أحواله فليتأمله]

Ve dahi onun için üzerine imtinān edip buyurdu ki ﴿أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ (٨) وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ (٩) وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ﴾[425] Bu āyet sūre-i Beled'in sekizinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Biz ona görmek için iki göz vermedik mi ve söylemek için lisān vermedik mi ve ağzını setr ve şürbe medār için dudaklar vermedik mi ve biz ona mürtefiᶜ edille-i vāzıha ile hakk ve bātıl yollarını gösterdik." Ve dahi onun hissetini bildirip buyurdu ki ﴿أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى (٧٣) ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّى﴾[426] ki

425 Beled, 90/8-10.

426 Kıyāme, 75/37-38.

bu āyet dahi sūre-i Kıyāme'nin otuz altıncı āyetidir hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "O insān menīden bir katre değil midir ki sonra o menī ᶜalaka olup Allāhu taᶜālā ondan insān halk ve aᶜzāsını taᶜdīl etti." Ve o menīden erkek ve dişi iki sınf halk etti tā ki tenāsül ile vücūdu dāim ola nitekim ihtirāᶜ ile evvelā vücūdu hāsıl oldu ve o ki onun bedeni bu ola ve ahvāli dahi bu ola, ona kibr ve batar ve fahr ve huyelā neredendir ki kendisi ᶜale't-tahkīk ehissānın ahassı ve zuᶜafānın azᶜafıdır velākin ᶜādet-i ehissā budur ki merd-i hasīs ü dūnī hastalığından refᶜ olunursa burnunu yüceletip taᶜazzüm eder ve onun böyle edişi evvelinin hisseti delāletinedir yaᶜnī hissetinin delaleti için burnunu kaldırıp taᶜazzum eder ve havl ve kuvvet ancak Allāhu taᶜālā iledir ki başkasıyla bir havl ve kuvvet yoktur. Evet, Allāhu taᶜālā onu mükemmel etmiş olsaydı ve onun emri ona tefvīz eylemiş olsaydı ve bi'l-ihtiyār vücūdu ona devām ettirmiş olaydı bu niᶜam-ı Bārī ile tugyān etmesi ve mebdeᵓ ve müntehāsının nisyānı belki olabilirdi hālbuki onu mükemmel etmemiş ve emri ona tefvīz eylememiş ve vücūdu ihtiyār ile ona idāme etmemiş, ancak devām-ı vücūdunda onun üzerine emrāz-ı hāile ve eskām-ı ᶜazīme ve āfāt-ı muhtelifeyi musallat edip birle mirre ve balgam ve rīh ve demden mürekkeb olan tıbāᶜ-ı mütezāddeyi dahi ona müstevlī kılmış ki eczāsının baᶜzı baᶜzını hedm edip yıkar, dilerse fiᶜline rāzī olsun dilerse olmasın da gücenip gazab etsin yaᶜnī ister istemez baᶜzısı baᶜzısını harāb eyler ve bināberīn kerhen aç olur ve kerhen susuz olur ve kerhen hasta olur ve kerhen ölür, kendi nefsine aslā bir nefᶜ veyā darr veyā hayr veyā şerre mālik olmaz; kendisi ister ki bir nesneyi bile hālbuki onu bilemeyip bi'l-ᶜaks onu cehl eder ve bir nesneyi yādına getirmek ister hālbuki bi'l-ᶜaks onu unutup ferāmūş eyler ve bir nesneyi unutup ondan gāfil olmak ister hālbuki ondan gāfil olmaz ve kendince mühimm olan bir nesneye kalbini sarf etmek ister tutar bi'l-ᶜaks ve'l-ıztırār evdiye-i fikr ü vesāviste cevelān edip o emr-i mühimme kalbini sarf edemez, kaldı ki kalbini kalbine ve nefsini nefsine mālik olamaz ve olur ki bir şeyᵓe imrenip onu iştihā eder ve illā onun helāki onda olur. Ve olur ki bir şeyi kerh edip ondan hoşlanmaz ve onun hayāt ve zindeliği onda olur etᶜimeyi istilzāz eder de o etᶜime onu telef ve ihlāk eder ve edviyeden

istibşāᶜ edip hoşlanmaz hālbuki o edviye ona menfaᶜat verip onu ihyā eder ve onun gece ve gündüzünde bir lahza semᶜ ve basarı selbinden ve aᶜzāları fālic ve meşlūl olmaktan ve ᶜaklı muhtelis ve rūhu muhtetif olmaktan emīn olamaz, [252] dünyāda onun sevgilisinin cemīᶜisi selb olunur. Mā-hasal kendisi terk olunursa hemīşe muztarr ve zelīldir ve ihtitāf olunup ölürse fānī olur; memlūk bir kuldur ki nefsinden ve gayrısından aslā bir şeye kādir olmaz, artık kendi nefsini bilmiş olsa hangi şeydir ki ondan daha ziyāde zelīldir ve cehl olmasaydı ona kibr nereden yakışır. İşte onun vasat ahvāli budur, onu teᵓemmül etsin.

[وأما آخره ومورده فهو الموت المشار إليه بقوله تعالى ﴿ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ (٢١) ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ﴾ ومعناه أنه يسلب روحه وسمعه وبصره وعلمه وقدرته وحسه وإدراكه وحركته فيعود جمادا كما كان أول مرة لا يبقى إلا شكل أعضائه وصورته لا حس فيه ولا حركة ثم يوضع في التراب فيصير جيفة منتنة قذرة كما كان في الأول نطفة مذرة ثم تبلى أعضاؤه وتتفتت أجزاؤه وتنخر عظامه ويصير رميماً رفاتاً ويأكل الدود أجزاءه فيبتدئ بحدقتيه فيقلعهما وبخديه فيقطعهما وبسائر أجزائه فيصير روثا في أجواف الديدان ويكون جيفة يهرب منه الحيوان ويستقذره كل إنسان ويهرب منه لشدة الإنتان وأحسن أحواله أن يعود إلى ما كان فيصير تراباً يعمل منه الكيزان ويعمل منه البنيان فيصير مفقوداً بعد ما أن موجوداً وصار كأن لم يغن بالأمس حصيداً كما كان في أول أمره أمداً مديداً وليته بقي كذلك فما أحسنه لو ترك ترابا لا بل يحييه بعد طول البلى ليقاسي شديد البلاء فيخرج من قبره بعد جمع أجزائه المتفرقة ويخرج إلى أهوال القيامة فينظر إلى قيامة قائمة وسماء مشققة ممزقة وأرض مبدلة وجبال مسيرة ونجوم منكدرة وشمس منكسفة وأحوال مظلمة وملائكة غلاظ شداد وجهنم تزفر وجنة ينظر إليها المجرم فيتحسر ويرى صحائف منشورة فيقال له ﴿اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا﴾ فيقول وما هو فيقال كان قد وكل بك في حياتك التي كنت تفرح بها وتتكبر بنعيمها وتفتخر بأسبابها ملكان رقيبان يكتبان عليك ما كنت تنطق به أو تعمله من قليل وكثير ونقير وقطمير وأكل وشرب وقيام وقعود قد نسيت ذلك وأحصاه الله عليك فهلم إلى الحساب واستعد للجواب أو تساق إلى دار العذاب فينقطع قلبه فزعا من هول هذا الخطاب قبل أن تنتشر الصحيفة ويشاهد ما فيها من مخازيه فإذا شاهده قال ﴿يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا﴾ فهذا آخر أمره وهو معنى قوله تعالى ﴿ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ﴾]

Ve onun sonu ve āhiri ve mevridi ise o dahi tebāreke ve taᶜālānın kavl-i ᶜālīsiyle müşārünileyh olan ölümdür ki ﴿ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ (١٢) ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ﴾[427] diye fermān buyurmuştur ve bunun maᶜnāsı ise Hakk subhānehu ve taᶜālā hazretleri her bir ferd-i beşerin hulūl-i ecel-i mahtūmu ile onun rūhunu ve semᶜ ve basar ve ᶜilm ve kudret ve hiss ve idrāk ve hareketini cesedinden selb edip evvel-i emrde bulunduğu hāl gibi cemāda ᶜavdet eder ki aᶜzāsı şeklinden gayrı ve sūretinden başka ondan bir şeyʾ kalmaz ki onda bir hiss ve hareket kalmaz sonra toprağa konulup hāk içinde defn oldukta kokmuş bir cīfe-i kazire olur, o bedʾinde nutfe-i mezire olduğu gibi āhir-i emrinde dahi cīfe-i kazire olur sonra onun aᶜzāsı mahv olup belirsiz olur ve onun eczāsı ufalanıp dağılır ve ᶜizāmı çürüyüp pārelenir de rīze rīze olarak mahv ve belirsiz olur ve kurtlar onun eczāsını ekl eder ki evvelā onun gözlerinin hadekalarını yaᶜnī gözlerinin bebeği ve siyāhlık yerini koparıp telef eder sonra iki yanağını kesip parçalar sonra eczā-i sāiresini yiyip lāşesi kurtların karınlarında fışkı ve revs olur, böyle bir kokmuş ve kündīde bir cīfe olur ki hayvān bile onu istikzār eder ve her bir insān onu kerh edip istikzār eder ve kokmuşluğundan yaᶜnī netānet ve gendīdeliğinden herkes ondan kaçıp firār eder ve onun o aralıkta ahsen-i ahvāli evvelde olduğu gibi toprağa dönüp hāk-ı mezār olmaktır ki o dahi baᶜde-zamān-ı tavīl kabri münderis olmakla hākinden destī ve sebū işlenip duvarlara çamur olur ve bünyān onunla maᶜmūr olur ki mevcūd olduktan sonra mefkūd ve nābūd olur, sanki dünkü günde biçilip gınā ve fāide vermez bir giyāh-ı nāçīzdir ki evvel-i emrinde emedd-i medīde gınā vermez bir hasīd olduğu gibi āhirinde dahi hāk-i bī-nefᶜ ü bī-fāide olur. Ve kāşki böylece kalaydı ki ne güzel idi, böyle bir hāk-ı nāçīz kalaydı! Yok, böyle toprak kalmaz, o mahv-ı tavīl ve fenā ve izmihlālden sonra şiddet-i belāyı görüp mesāib-i ᶜuzmāyı çekmek yaᶜnī şedāid-i ᶜazāb ile hizyi mukāsāt etmek için onu Bārī-i müteᶜāl ihyā edip kabrinden çıkarır ki müteferrik olan eczā-i bāliye vü hālikesini toplayıp da cemᶜ ettikten sonra zinde edip mezārından ihrāc eder yaᶜnī ehvāl-i rustāhīzi görmek için neşr ve

427 Abese, 80/21-22.

haşr olur, görür ki bir kıyāmet kalkmış ve gökler çatlak olup pārelenmiş ve zemīn değişmiş ve dağlar yürümüş ve nücūm ve ahterler mükedder olmuş ve mihr-i münīr münkesif olup rūşensiz kalmış ve karanlı bir ahvāl-i müdhişe cihānı istīᶜāb etmiş ve melāike-i gılāz u şidād zuhūra gelmiş ve cehennem āteşi yanıp zefīrlenmiş ve cennet bezenip merd-i mücrim ona bakıp hasretlenmekte bulunmuş ve sahāif-i mektūbe neşr olunmuş ki ondan mehāzīsini görür de hizy ü ᶜuyūbuna muttaliᶜ olur ve ona denilir ki "Senin kitābını oku." Ve o dahi: "Ne kitābdır?" deyince, "Onunla şād olup naᶜīmiyle tekebbür ve esbābıyla tefāhur edegeldiğin müddet-i hayātında sana rakīb ve nāzır olarak Cenāb-ı Hakk iki ᶜaded ferişte müvekkel kılmıştı ki hep senin söylediğin sözler ve işlediğin işleri az çok nakīr ve kıtmīre varınca onu yazarlardı ve ekl ü şürb ve kıyām u kuᶜūdun dahi yazarlardı ve egerçi sen onları unutmuşsun velākin Allāhu taᶜālā senin üzerine kāffe-i akvāl ü efᶜālini ihsā edip sebt defter-i hisābın etmiştir, haydi hisāb görmeğe gel de cevāba müstaᶜid ve hāzır ol, yoksa hāne-i ᶜazāba sürülüp sevk olunursun!" ona denilir [253] ve o vaktte sahīfe neşr olunup mehāzīsinden derūnunda yazılı gelen akvāl ve aᶜmālini görmeksizin işbu hitābın korkusundan kalbi kesilir. Ve çün efᶜāl ve akvālini tamāmen görüp mehāzīsini müşāhede eder, der ki "Ey bizim başımıza gelen veyl ve ᶜazāb! Bu nice bir kitābdır ki hīçbir sagīr ve kebīre yoktur illā ki onu cemᶜ ve ihsā etmiştir!" Yaᶜnī içinde benim yazılmadık hīçbir şeyᵓ kalmamış ve hakīkaten sagāir ve kebāirimizin cümlesini ihsā etmiştir, işte onun āhir-i emri dahi budur ki o dahi Hakk subhānehu ve taᶜālānın ﴿ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ﴾[428] kavl-i sāmīsinin maᶜnāsıdır.

[فما لمن هذا حاله والتكبر والتعظم بل ماله وللفرح في لحظة واحدة فضلا عن البطر والأشر فقد ظهر له أول حاله ووسطه ولو ظهر آخره والعياذ بالله تعالى ربما اختار أن يكون كلبا أو خنزيرا ليصير مع البهائم ترابا ولا يكون إنسانا يسمع خطابا أو يلقى عذابا وإن كان عند الله مستحقاً للنار فالخنزير أشرف منه وأطيب وأرفع إذ أوله التراب وآخره التراب وهو بمعزل عن الحساب والعذاب والكلب والخنزير لا يهرب منه الخلق ولو رأى أهل الدنيا العبد المذنب في النار لصعقوا من وحشة

428 Abese, 80/22.

خلقته وقبح صورته ولو وجدوا ريحه لماتوا من نتنه ولو وقعت قطرة من شرابه الذي يسقى منه في بحار الدنيا لصارت أنتن من الجيفة فمن هذا حاله في العاقبة إلا أن يعفو الله عنه وهو على شك من العفو كيف يفرح ويبطر وكيف يتكبر ويتجبر وكيف يرى نفسه شيئاً حتى يعتقد له فضلاً]

Ve o ki āhirette onun hāli böyledir, onunla tekebbür ve taᶜazzume onun nesi vardır belki batar ve eşerrden fazla olarak bir lahza-i vāhidede sevinç ve ferha onun nesi olur! İşte onun o hāli ile evsat-ı hāli ona zāhir olmuştur. Onun evāhir-i hāli dahi ve'l-ᶜıyāzu billāhi taᶜālā ona zāhir olmuş olsa ola ki behāim ile berāber hāk olmak için kelb veyā hınzīr olmaklığını ihtiyār ederdi tā ki insān olmaya ve hitābı işitmeye ve ᶜazābı görmeye ve eger ᶜindallāh āteşe müstehakk ise lā-cereme hınzīr ondan eşref ve atyeb ve erfaᶜdır, çünkü hınzīrin evveli hāk ve āhiri hāktır ve hisāb ve ᶜazābdan vāreste ve bertaraftır ve kelb ve hınzīrden halk kaçmazlar ve ehl-i dünyādan bir kimse eger āteş içinde merd-i mücrim ü günāhkārı görmüş olsa onun hilkati vahşetliğinden ve sūreti çirkīnliğinden kaçınıp bağırarak firār ederdi ki ehl-i dünyā onun kokmuş kokusunu bulsalar onun genndīdeliğinden kāffesi ölüp hālik olurlardı ve āteş içinde onun içtiği şarābından eger bir damla dünyānın deryālarına düşmüş olsa cümlesi cīfeden ziyāde kokulu olurdu ve ona ᶜafv-ı Bārī olmayınca onun hāli ᶜākıbette böyle olan ādem maᶜa-hāzā kendisi ᶜafv-ı Bārī'den behredār olduğuna dahi şüphelidir. O kimse āyā dünyāda nice şād olur ve ne sūretle batar olur ve nice tekebbür ve tecebbür eder ve nice kendi nefsini bir şeyᵓ görür de tā ki ona bir fazl ve meziyyeti iᶜtikād eder.

[وأي عبد لم يذنب ذنباً استحق به العقوبة إلا أن يعفو الله الكريم بفضله ويجبر الكسر بمنه والرجاء منه ذلك لكرمه وحسن الظن به ولا قوة إلا بالله أرأيت من جنى على بعض الملوك فاستحق بجنايته ضرب ألف سوط فحبس إلى السجن وهو ينتظر أن يخرج إلى العرض وتقام عليه العقوبة على ملأ من الخلق وليس يدري أيعفى عنه أم لا كيف يكون ذله في السجن أفترى أنه يتكبر على من في السجن وما من عبد مذنب إلا والدنيا سجنه وقد استحق العقوبة من الله تعالى ولا يدري كيف يكون آخر أمره فيكفيه ذلك حزنا وخوفا وإشفاقا ومهانة وذلا فهذا هو العلاج العلمي القامع لأصل الكبر]

Ve hangi kuldur ki cihānda bir günāhı işlemiş ve o günāh ile bir ᶜukūbete müstehakk olmamış meger ki Kerīm-i kirdigār kendi fazlı ile ona ᶜafv ü magfiret edip menn ve ihsānı ile onun kırığını cebr ede ve ondan ona olan hüsn-i zann ile kesret-i kereminden dahi recā ve ümīdimiz odur ve lā-havle ve lā-kuvvete illā billāhi. Hele sen görmüş müsün ki baᶜzu'l-mülūka bir kimse bir cürm ve cināyet işleyip de onun cināyeti ile siyāseten bin değneğe müstehakk olsa ve bu cezā ve taᶜzīri görmek için alınıp der-zindān olmakla dembedem ᶜalā melei'n-nās üzerine ᶜukūbet-i siyāsiyyeyi icrā olunmak üzere hemīşe ᶜarza hurūcunu gözetip muntazır iken ve ona ᶜafv-ı sultānī olup olmadığı dahi onun mechūlü iken ᶜacabā o kimsenin zindān içinde onun züllü nicedir ve dahi nice görürsün ki o kimse āyā zindānda bulunan mücrimīn-i sāire üzerine bir gūne tekebbür eder mi? Ve maᶜlūmdur ki dünyāda bir ᶜabd-i müznib yoktur ki dünyā onun sicn ve zindānı değildir ve kendisi zenbi ile Allāh'tan ᶜukūbete müstehakk olmamış, lā-cereme ki onun āhir-i emri nice olacağını bilmez. İşte insānın hüzn ve havf ve işfāk ve mehānet ve züllüne onun bu hāli ᶜibrete kāfīdir ki asl-ı kibri koparıp kamᶜ eden ᶜilāc-ı ᶜilmī işte budur.

[وأما العلاج العملي فهو التواضع لله بالفعل ولسائر الخلق بالمواظبة على أخلاق المتواضعين كما وصفناه وحكيناه من أحوال الصالحين ومن أحوال رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى إنه كان يأكل على الأرض ويقول ''إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ آكُلُ كَمَا يَأْكُلُ الْعَبْدُ'' وقيل لسلمان لم لا تلبس ثوباً جديداً فقال إنما أنا عبد فإذا أعتقت يوماً لبست جديداً أشار به إلى العتق في الآخرة ولا يتم التواضع بعد المعرفة إلا بالعمل ولذلك أمر العرب الذين تكبروا على الله ورسوله بالإيمان وبالصلاة جميعا وقيل الصلاة عماد الدين وفي الصلاة أسرار لأجلها كانت عمادا ومن جملتها ما فيها من التواضع بالمثول قائما وبالركوع والسجود وقد كانت العرب قديما يأنفون من الانحناء فكان يسقط من يد الواحد سوطه فلا ينحني لأخذه وينقطع شراك نعله فلا ينكس رأسه لإصلاحه حتى قال حكيم بن حزام بايعت النبي صلى الله عليه وسلم على أن لا أخر إلا قائماً فبايعه النبي صلى الله عليه وسلم عليه ثم فقه وكمل إيمانه بعد ذلك فلما كان السجود عندهم هو منتهى الذلة والضعة أمروا به لتنكسر بذلك خيلاؤهم ويزول كبرهم ويستقر التواضع في قلوبهم وبه أمر سائر الخلق فإن الركوع

والسجود والمثول قائماً هو العمل الذي يقتضيه التواضع فكذلك من عرف نفسه فلينظر كل ما يتقاضاه الكبر من الأفعال فليواظب على نقيضه حتى يصير التواضع له خلقاً فإن القلوب لا تتخلق بالأخلاق المحمودة إلا بالعلم والعمل جميعاً وذلك لخفاء العلاقة بين القلوب والجوارح وسر الارتباط الذي بين عالم الملك وعالم الملكوت والقلب من عالم الملكوت]

Ve ᶜilāc-ı ᶜamelī ise o dahi tevāzuᶜ-pīşeliktir ki fiᶜlen tebāreke ve taᶜālāya tevāzuᶜ ede ve sāir halka dahi ahlāk-ı mütevāziᶜīn ile muᶜāmeleye devām ve muvāzabet eyleye, nitekim ahvāl-i Nebī-i zī-şāndan ve ahvāl-i selef-i sālihīnden vasf ve hikāye ettik ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām [254] efendimiz taᶜāmı zemīn üzerine yiyip derdi ki "إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ آكُلُ كَمَا يَأْكُلُ الْعَبْدُ"[429] Yaᶜnī "Ben ancak bir kulum ve kulun yediği gibi yerim" demektir. Ve Selmān'a denilmiş ki "Sen niçin bir sevb-i cedīdi giymezsin?" O dahi: "Ben kulum, her ne vaktte ki ben āzād oldumsa o vakt cedīdi giyerim" ki āhirette olan āzādlığa işāret etmiştir. Ve maᶜrifetten sonra tevāzuᶜ ancak ᶜamel ile tamām olur ve onun için Cenāb-ı Kibriyā'ya ve onun Nebī-i ᶜālī-cāhına tekebbür eden ᶜurbān evvelā īmān ve namāz kılmak ile emr olundular ki ikisine birlikte yaᶜnī ikisiyle maᶜan ve cemīᶜan meᵓmūr oldular ve dahi namāz kılmak dīnin ᶜamūd ve direğidir. Denildi ki namāz kılmakta birtakım esrār-ı hafiyye vardır ki o esrār için dīne ᶜamūd olmuştur ve onun cümle-i esrārından onda olan tevāzuᶜdur, zīrā ki kıyām ve rükūᶜ ve sücūd ile dīvān-ı rabbü'l-ᶜālemīne müsūl eder hālbuki kadīmen zümre-i ᶜArab inhinā etmekten enfet edip aslā bir şeyᵓ için eğilmezlerdi hattā birisinin elinden değneği düşmüş olsa eğilip onu yerden almazdı ve birisinin naᶜlininin bağı çözülmüş olsa ser-fürūluk edip onu bağlamazdı ki ıslāhına başını eğmezdi hattā Hakīm b. Hizām dedi ki "Nebī-i zī-şān ile mübāyaᶜa ettiğimde kāimen etmek şart ettim ki dīger bir hāl ile secde ve cülūsa varmamak üzerine mübāyaᶜa eyledim ve evvel-i emrde bunun üzerine efendimiz benimle mübāyaᶜa etti." Sonra da tefekkuh edip īmānı kāmil oldu. Ve secde etmek ᶜurbān katında zaᶜa ve zilletin müntehāsı olunca onunla emr olun-

---

429 İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekāik*, 353, no: 995; *Musnedu*'l-Bezzār, 12/154, no: 5752; el-Begavī, *Şerhu's-Sunne*, 11/286.

dular tā kim onunla huyelā ve tekebbürleri kırılıp da kibrleri onunla zāil ola ve kalblerinde tevāzuᶜ müstekarr ola. Ve sāirü'l-halk dahi ıttırāden onunla meᵓmūr oldular, zīrā ki rükūᶜ ve sücūd ile ayak üzere durup kıyām ve müsūl etmek husūsu tevāzuᶜun muktezāsı olan ᶜameldir. İşte böylece olarak nefsini bilip anlayan kimse bakıp efᶜālinden kibrin tekāzīsini her ne ise onun nakīzine devām etsin tā kim tevāzuᶜ ona hūy ve huluk ola, çünkü kulūb-i beşer ancak ᶜilm ve ᶜamel ile maᶜan ahlāk-ı mahmūde ile mütehallık olur ve ikisinin cemīᶜisiyle tahalluk edilmesi ancak kalb ve cevārihin beyninde olan ᶜalākanın hafāsından ki ᶜalem-i melekūt ile ᶜālem-i mülkün beyninde olan irtibātın sırr-ı nühüftesindendir ve maᶜlūmdur ki kalb ᶜālem-i melekūttandır.

[المقام الثاني فيما يعرض من التكبر بالأسباب السبعة المذكورة وقد ذكرنا في كتاب ذم الجاه أن الكمال الحقيقي هو العلم والعمل فأما ما عداه مما يفنى بالموت فكمال وهمي فمن هذا يعسر على العالم أن لا يتكبر ولكنا نذكر طريق العلاج من العلم والعمل في جميع الأسباب السبعة الأول النسب فيمن يعتريه الكبر من جهة النسب فليداو قلبه بمعرفة أمرين أحدهما أن هذا جهل من حيث إنه تعزز بكمال غيره ولذلك قيل

لئن فخرت بآباء ذوي شرف　　　لقد صدقت ولكن بئس ما ولدوا

فالمتكبر بالنسب إن كان خسيساً في صفات ذاته فمن أين يجبر خسته بكمال غيره بل لو كان الذي ينسب إليه حياً لكان له أن يقول الفضل لي ومن أنت وإنما أنت دودة خلقت من بولي أفترى أن الدودة التي خلقت من بول إنسان أشرف من الدودة التي من بول فرس هيهات بل هما متساويان والشرف للإنسان لا للدودة]

Ve ikinci makām ki esbāb-ı sebᶜa-i mezkūreden insāna muᶜtarız ve tārī olan nesnedir. O dahi beyānı şöyledir ki biz zemm-i cāh kitābında ber-tafsīl zikr ettiğimiz vech üzere ᶜale't-tahkīk kemāl-i hakīkī dünyāda ancak ᶜilm ve ᶜameldir ve onun mā-ᶜadāsı ise ki ölüm ile fānī olan şeyᵓ kemāl-i vehmīdir ve bu cihetle ᶜālim üzerine tekebbür etmek emr-i ᶜasīrdir velākin biz cemīᶜ-i esbāb-ı sebᶜa-i mezkūrede ᶜilm ve ᶜamelden olan ᶜilācın tarīkini zikr edelim: Şöyle ki birincisi ki nesebdir, kim ki cihet-i nesebden ona kibr ᶜārız ve muᶜterī olur, onun kalbi iki emrin birisi ile tīmār ve müdāvāt etsin ki emrin birisi budur ki bu gūnā olan tekebbür

mahz cehl ü nādānīdir, çünkü dīgerinin kemāliyle taᶜazzüz etmektir ve bu haysiyyetle nādānī olur ve onun için bir beyt-i manzūmda denilmiş ki: "لئن فخرت" İlh. Yaᶜnī "Eger sen bir günde şerefli ābā ile iftihār eder isen senin dediğinde sādıksın yaᶜnī gerçek söylemişsin ki ābānın şerefli idiler velākin onların evlādları yaramazlardır." Kaldı ki neseb ile tekebbür eden kimse eger sıfāt-ı zātiyyesinde kendisi hasīs ve dūnī ise artık dīgerinin kemāli ile onun o kırık ve kesri nice cebr olunur, belki ona müntesib bulunduğu zāt hayy ve zinde olmuş olsa ona bir mesāg vardır ki ona diye ki fazl ü meziyyet ancak benimdir ve sen ancak benim sidiğimden yaratılmış bir kurtsun. İnsānın sidiğinden halk olunan kurt ile esbin sidiğinden halk olunan kurt beyninde bir tefāvüt var mıdır? Āyā sen insānın bevlinden halk olunan kurta ondan zāid bir şeref görür müsün? Heyhāt yaᶜnī baᶜīddir baᶜīd ki beynlerinde bir tefāvüt ola belki mütesāvīlerdir ki bevl-i insāndan mahlūk olan kurta bir şeref-i zāid olmaz, zīrā şeref ancak insānındır, kurta değildir.

[الثاني أن يعرف نسبه الحقيقي فيعرف أباه وجده فإن أباه القريب نطفة قذرة وجده البعيد تراب ذليل وقد عرفه الله تعالى نسبه فقال ﴿الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ (٧) ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ﴾ فمن أصله التراب المهين الذي يداس بالأقدام ثم خمر طينة حتى صار حمأ مسنوناً كيف يتكبر وأخس الأشياء ما إليه انتسابه إذ يقال يا أذل من التراب ويا أنتن من الحمأة ويا أقذر من المضغة فإن كان كونه من أبيه أقرب من كونه من التراب فنقول افتخر بالقريب دون البعيد فالنطفة والمضغة أقرب إليه من الأب فليحقر نفسه بذلك ثم إن كان ذلك يوجب رفعة لقربة فالأب الأعلى من التراب فمن أين رفعته وإذا لم يكن له رفعة فمن أين جاءت الرفعة لولده فإذن أصله من التراب وفصله من النطفة فلا أصل له ولا فصل وهذه غاية خسة النسب فالأصل يوطأ بالأقدام والفصل تغسل منه الأبدان فهذا هو النسب الحقيقي للإنسان ومن عرفه لم يتكبر بالنسب ويكون مثله بعد هذه المعرفة وانكشاف الغطاء له عن حقيقة أصله كرجل لم يزل عند نفسه من بني هاشم وقد أخبره بذلك والداه فلم يزل فيه نخوة الشرف فبينما هو كذلك إذ أخبره عدول لا يشك في قولهم أنه ابن هندي حجام يتعاطى القاذورات [255] وكشفوا له وجه التلبيس عليه فلم يبق له شك في صدقهم أفترى أن ذلك يبقي شيئاً من كبره لا بل يصير عند نفسه أحقر الناس وأذلهم فهو من استشعار الخزي لخسته في شغل

عن أن يتكبر على غيره فهذا حال البصير إذا تفكر في أصله وعلم أنه من النطفة والمضغة والتراب إذ لو كان أبوه ممن يتعاطى نقل التراب أو يتعاطى الدم بالحجامة أو غيرها لكان يعلم به خسة نفسه لمماسة أعضاء أبيه للتراب وللدم فكيف إذا عرف أنه في نفسه من التراب والدم والأشياء القذرة التي يتنزه عنها هو في نفسه]

Ve ikinci emr neseb-i hakīkīsini bilmektir ki onun babasını ve dedesini bilmektir, zīrā ki karīb ve yakın olan babası müstekreh bir nutfe-i menīdir ve baᶜīd olan dedesi türāb-ı zelīldir hālbuki Hakk subhānehu ve taᶜālā ona nesebini taᶜrīf edip buyurmuş ki ﴿الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ (٧) ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ﴾[430] ki bu āyāt-ı beyyināt sūre-i Secde'nin altıncı ve yedinci āyetleridir, hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "O ki her bir şeyᵓ hikmeti muktezāsınca ahsen-i halk eyledi ve Ādem ᶜaleyhi's-selāmın hilkatini çamurdan bedᵓ eyledi sonra onun zürriyyetini mā-i zaᶜīf-i menīden kıldı ve o ki onun aslı zīr-i pā olan türāb-ı mehīn-ı nāçīzdir" ki ayaklarla basıp ayaklandıktan sonra onun çamuru tahmīr olunup kurumuş bir karabalçık olmuş, o kimse niçe tekebbür eder o hāl ile ki müntemī ve mensūb olduğu nesne ahass-ı eşyālardır, çünkü denilir hāktan daha ziyāde zelīl ve kara balçıktan daha ziyāde kokulu ve mudgazadan daha ziyāde pīs ve müstekrehtir. Ve eger babasından kurbü onun topraktan olan dedesinden daha ziyādedir derse ona deriz ki sen yeksān olarak karīb ile iftihār edip baᶜīd ile iftihār etme, işte mudga ile nutfe babasından daha ziyāde akrebdir gerektir ki bu takdīrde sen nutfe-i kazire ile iftihār etmelisin, mā-hasal bu asllarla nefsini tahkīr etmeli. Ve dahi eger karīb olan babası rifᶜate mūcib ise cedd-i aᶜlāsı hāktandır, onun rifᶜati neredendir ve cedd-i aᶜlāsına bir rifᶜat olmazsa evlādına o rifᶜat nereden geldi? Kaldı ki aslı hāk ve faslı nutfe-i nā-pāktır ve böyle olduğu takdīrde onun ne aslı var ve ne de fasl! Ve bu nesebin gāye-i hissetidir ki aslı ayaklarla basılır ve faslından dahi ebdān-ı beşer gasl olunur, işte insān-ı neseb-i hakīkī budur ve kim ki onu bildiyse neseb ile tekebbür etmez. Ve baᶜde'l-maᶜrife ve inkişāfi'l-gıtā ᶜan hakīkati'l-asl onun meseli şol mesel olur ki bir kimse kendi nefsini Benī Hāşim'den zuᶜm edip de o zuᶜmden hemīşe zāil olmaz ki onun

430 Secde, 32/7.

ebevānı bununla ona haber vermişler ve bināberīn nahve-i şeref dahi ondan zāil olmaz sonra bu sıfatta bulunduğu hālde ansızın bir kavm-i ᶜadūl ü sika ki onların sözlerinde onun şekk ve şübhesi olmaz, gelip ona haber verdiler ki kendisi bir haccām-ı Hindī'nin oğludur ki babası dāimā teᶜātī-i kāzūrāt ile meşgūl olurdu ve Hāşimī olması dahi ancak sanᶜat ile mahall-i hacāmatı ustura ile heşm ve cerh ettiği haysiyyetledir, yoksa Benī Hāşim kabīlesinden olduğu haysiyyetle değildir. Ve çün o vechle Hāşimī'nin maᶜnā-yı lügavīsini beyānıyla ona vech-i telbīsi keşf ettiler, onların sıdklarında onun bir şekk ve şübhesi kalmazsa ne görürsün o kimsede bu maᶜrifet-i sahīhadan sonra, kibrden bir nesne kalır mı? Yok, belki kendi nefsinde ahkaru'n-nās olur da cümlenin ezelli olur ve böyle olması dahi ancak istişᶜār-ı hizydendir ki babası kārında hissetle meşgūl idi ve bu hisset-i kārı onun dīgerine tekebbür eylemekten onu meşgūl eder. İşte basīrin hāli böyledir ki eger aslına tefekkür edip bildi ki zātı nutfe ve mudga ve türābdandır ve babası bunları teᶜātī ve nakl eden kesāndan olursa ki haccām ve fassād veyā demi teᶜᶜātī edip sāir gūnā asnāf veyā bayağı bir ᶜameleden olur ise onunla nefsinin hissetini bilir de tekebbür etmez, çünkü kār işlerken o türāb ve demin onun babasının aᶜzāsına değmiş. Yā nice olur o kimse ki kendi nefsini türāb ve dem ve ondan hemīşe mütenezzih bulunduğu eşyā-i neciseden halk olunmuş ki bi-tarīki'l-evlā onda eser-i kibr kalmamak lāzımdır

[السبب الثاني التكبر بالجمال ودواؤه أن ينظر إلى باطنه نظر العقلاء ولا ينظر إلى الظاهر نظر البهائم ومهما نظر إلى باطنه رأى من القبائح ما يكدر عليه تعززه بالجمال فإنه وكل به الأقذار في جميع أجزائه الرجيع في أمعائه والبول في مثانته والمخاط في أنفه والبزاق في فيه والوسخ في أذنيه والدم في عروقه والصديد تحت بشرته والصنان تحت إبطه يغسل الغائط بيده كل يوم دفعة أو دفعتين ويتردد كل يوم إلى الخلاء مرة أو مرتين ليخرج من باطنه ما لو رآه بعينه لاستقذره فضلاً عن أن يمسه أو يشمه كل ذلك ليعرف قذارته وذله هذا في حال توسطه وفي أول أمره خلق من الأقذار الشنيعة الصور من النطفة ودم الحيض وأخرج من مجرى الأقذار إذ خرج من الصلب ثم من الذكر مجرى البول ثم من الرحم مفيض دم الحيض ثم خرج من مجرى القذر قال أنس رحمه الله كان أبو بكر الصديق رضي الله عنه يخطبنا فيقذر إلينا أنفسنا ويقول خرج أحدكم من مجرى البول مرتين وكذلك قال

طاوس لعمر بن عبد العزيز ما هذه مشية من في بطنه خراء إذ رآه يتبختر وكان ذلك قبل خلافته وهذا أوله ووسطه ولو ترك نفسه في حياته يوماً لم يتعهدها بالتنظيف والغسل لثارت منه الأنتان والأقذار وصار أنتن وأقذر من الدواب المهملة التي لا تتعهد نفسها قط فإذا نظر أنه خلق من أقذار وأسكن في أقذار وسيموت فيصير جيفة أقذر من سائر الأقذار لم يفتخر بجماله الذي هو كخضراء الدمن وكلون الأزهار في البوادي فبينما هو كذلك إذ صار هشيماً تذروه الرياح كيف ولو كان جمالة باقياً وعن هذه القبائح خالياً لكان يجب أن لا يتكبر به على القبيح إذ لم يكن قبح القبيح إليه فينفيه ولا كان جمال الجميل إليه حتى يحمد عليه كيف ولا بقاء له بل هو في كل حين [256] يتصور أن يزول بمرض أو جدري أو قرحة أو سبب من الأسباب فكم من وجوه جميلة قد سمجت بهذه الأسباب فمعرفة هذه الأمور تنزع من القلب داء الكبر بالجمال لمن أكثر تأملها]

Ve ikinci sebeb ki cemāl ile olan tekebbürdür o dahi onun devāsı kendi bātınına nazar-ı ᶜukalā ile nazar etmektir ki dahi behāyim gibi zāhire nazar etmemektir. Kaçan kim kendi bātınına bakıp cemāl ile taᶜazzüzüne mükedder olan kabāyihi görür ki cemīᶜ-i eczāsına mekrūh ve müstakzer olan mevādd müvekkel olmuş, meselā ki bağırsak ve şikenbesine recīᶜ ve mesānesine bevl ve burnuna sümük ve ağzına tükürük ve kulaklarına kir ve damarlarına kan ve derisi altına sadīd ve koltuğuna sunān müvekkel olup külle yevm mahall-i hurūc-ı gāiti bir iki kerre gasl eder ve beher gün bir iki kerre helā ve ābdesthāneye tereddüd edip girer tā ki karnından o kazir çıka, öyle bir kazir ki onun gözü ile onu görmüş olsa onun görmesini istikzār ve istikrāh ederdi, değil ki onun koklaması ve değmesi ki onlarla bütün bütün külliyyen onu istikzār eyler ve bu gibi ahvāle bunca nazarın kāffesi ancak kendi kazirāt ve zilletini bilmek içindir ve bu ancak hāl-i tavassutunda olan hāldir. Ve onun evvel-i emrinde kendisi şenīᶜü's-suver birtakım kazirāttan yaratılmış ki nutfe-i menī ve dem-i hayzdan halk olunmuştur ve mecrā-i akzārdan çıkıp hurūc etmiştir, çünkü evvel mecrā-i bevl olan sulbden sonra zekerden çıkmıştır, sonra dem-i hayzı ifāza eden rahim-i māderden sonra mecrā-i bevl ü kazir olan fercden hurūc etmiştir. Enes ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Ebū Bekr es-Sıddīk ᶜaleyhi'r-rıdvān bize hutbe ederken bizim nefsimizi bize kerh ve takzīr ettirip derdi ki "Sizin her biriniz iki kerre mec-

rā-i bevlden hurūc etmiştir." Ve kezālik Tāvūs-ı Yemānī dahi ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz'e halīfe olmazdan akdem yürüyüşünde sallanıp tebahtur ettiği vaktte demiş ki "Bu yürüyüş karnı boklu olan ādemin yürüyüşü değildir." İşte onun evvel ve vasatı budur. Ve kendisi bir gün nefsini ᶜalā-hālihā terk edip ona taᶜahhüd edip gasl ve tanzīf etmezse ten ve bedenden netn ve akzār kopup aslā nefsini taᶜahhüd etmeyen devābb-ı mühmeleden ziyāde kokmuş olurdu. Ve çün bakar ki bu akzārdan halk olunmuş ve akzārda iskān olunmuş, artık akzār-ı sāireden daha ziyāde kazirli bir cīfe olup sahrāda hadrā-i dimen ve levn-i ezhār gibi olan cemāl-i serīᶜu'z-zevāli ile iftihār etmez ki ansızın o hālde olduğu hālde nāgehān rūzgār onu savurur bir ufak kuru ot gibi mahv ve nā-bedīd olur. Farazā onun cemāli bākī olup bu kabāyih ve çirkīnlikten dahi āzāde ve hālī olmuş olsa bile ona vācib olurdu ki çirkīn ādemin üzerine onunla tekebbür etmeye, çünkü çirkīnin çirkīnliği onun yed-i kudretinde değildir, nitekim cemīlin cemāli dahi onun eser-i sunᶜu ve fiᶜli değildir tā ki cemīli üzerine medh ve hamd olup da çirkīnliği üzerine zemm ve kem ola veyā nice terk-i tekebbür ona vācib olmaya o hāl ile ki onun bir bekāsı yoktur belki her demde bīmārī ve ᶜilel ve cüderī yaᶜnī çiçek ve çıban ve esbāb-ı sāireden bir sebeb ile onun zevāli mutasavverdir ki nice dilber ve hūb-rūlar ve güzel yüzlü ādemlerin hüsnleri bu esbāb-ı nāgeh-zuhūr ile zāil olup kabīh ve çirkīn yüzlü olmuşlar. İşte bu umūrun maᶜrifeti kalb-i insāndan cemāl ile olan dāʾ-i kibri çıkarıp nezᶜ eder, ammā buna teʾemmülünü teksīr eden ādem bilir de ona dermān olur.

[السبب الثالث التكبر بالقوة والأيدي ويمنعه من ذلك أن يعلم ما سلط عليه من العلل والأمراض وأنه لو توجع عرق واحد في يده لصار أعجز من كل عاجز وأذل من كل ذليل وأنه لو سلبه الذباب شيئاً لم يستنقذه منه وأن بقة لو دخلت في أنفه أو نملة دخلت في أذنه لقتلته وأن شوكة لو دخلت في رجله لأعجزته وأن حمى يوم تحلل من قوته مالا ينجبر في مدة فمن لا يطيق شوكة ولا يقاوم بقة ولا يقدر على أن يدفع عن نفسه ذبابة فلا ينبغي أن يفتخر بقوته ثم إن قوي الإنسان فلا يكون أقوى من حمار أو بقرة أو فيل أو جمل وأي افتخار في صفة يسبقك فيها البهائم]

Ve üçüncü sebeb ise ki kuvvet-i bāzū ve zeber-destī ile olan tekebbürdür. O dahi ᶜilāc-ı ᶜilmīsi odur ki seni ondan menᶜ eder o ᶜilm ki sen

bilesin insāna bunca ᶜilel ve emrāz musallat olmuştur. Ve insān ise onun elinde bir damar incinmiş olsa artık onun ağrısı ile insān-ı mütevecciᶜ her bir ᶜācizden daha ziyāde ᶜāciz ve her bir zelīlden daha ziyāde zelīl olur ve eger ondan bir sinek bir nesneyi kapıp götürecek olsa o nesneyi sinekten kurtaramaz ve dahi bir beşşe burnuna girerse veyāhūd bir karınca onun kulağına girerse onu öldürür ve eger bir diken onun ayağına batıp incitse onu ᶜāciz ve dermānde eder ve dahi bir günlüğün hummāsı onun bir müddette cebr olunmaz bir kuvvetini tahlīl eder. Ve o ki bir dikene tākat-mend olamaz ve bir beşşe ile mukāveme edemez ve kendi nefsinden sineği defᶜ eyleyemez, gerektir ki kendi kuvvetiyle iftihār etmeye yaᶜnī zūr-ı bāzū ve zeber-destī ile iftihār ve ᶜulvān etmemek gerektir. Ve maᶜlūmdur ki insānın en ziyāde kavī ve tüvānāsı merkeb ve inek ve fil ve deveden ziyāde tüvānā olamaz, kaldı ki o nesnede ki behāyim onda seni sebkat eder, artık o sıfatta sana hangi fahr vardır?

[السبب الرابع والخامس الغنى وكثرة المال وفي معناه كثرة الأتباع والأنصار والتكبر بولاية السلاطين والتمكن من جهتهم وكل ذلك تكبر بمعنى خارج عن ذات الإنسان كالجمال والقوة والعلم وهذا أقبح أنواع الكبر فإن المتكبر بماله كأنه متكبر بفرسه وداره ولو مات فرسه وانهدمت داره لعاد ذليلاً والمتكبر بتمكين السلطان وولايته لا بصفة في نفسه بنى أمره على قلب هو أشد غلياناً من القدر فإن تغير عليه كان أذل الخلق وكل متكبر بأمر خارج عن ذاته فهو ظاهر الجهل كيف والمتكبر بالغنى لو تأمل لرأى فِي اليهود من يزيد عليه في الغنى والثروة والتجمل فأف لشرف يسبقك به اليهودي وأف لشرف يأخذه السارق في لحظة واحدة فيعود صاحبه ذليلاً مفلساً فهذه أسباب ليست في ذاته وما هو في ذاته ليس إليه دوام وجوده وهو في الآخرة وبال ونكال فالتفاخر به غاية الجهل وكل ما ليس إليك فليس لك وشيء من هذه الأمور ليس إليك بل إلى واهبه إن أبقاه لك وإن استرجعه زال عنك وما أنت إلا عبد مملوك لا تقدر على شيء ومن عرف ذلك لا بد وأن يزول كبره ومثاله أن يفتخر الغافل بقوته وجماله وماله وحريته واستقلاله وسعة منازله وكثرة خيوله وغلمانه إذ شهد عليه شاهدان عدلان عند حاكم منصف بأنه رقيق لفلان وأن أبويه كانا مملوكين له فعلم ذلك وحكم به الحاكم فجاء مالكه فأخذه وأخذ جميع ما في يده وهو مع ذلك يخشى أن يعاقبه وينكل به [257] لتفريطه في أمواله وتقصيره في طلب مالكه ليعرف أن له مالكاً ثم نظر العبد فرأى نفسه محبوساً في منزل قد

أحدقت به الحيات والعقارب والهوام وهو في كل حال على وجل من كل واحدة منها وقد بقي لا يملك نفسه ولا ماله ولا يعرف طريقاً في الخلاص البتة أفترى من هذا حاله هل يفخر بقدرته وثروته وقوته وكماله أم يذل نفسه ويخضع وهذا حال كل عاقل بصير فإنه يرى نفسه كذلك فلا يملك رقبته وبدنه وأعضاءه وماله وهو مع ذلك بين آفات وشهوات وأمراض وأسقام هي كالعقارب والحيات يخاف منها الهلاك فمن هذا حاله لا يتكبر بقوته وقدرته إذ يعلم أنه لا قدرة له ولا قوة فهذا طريق علاج التكبر بالأسباب الخارجة وهو أهون من علاج التكبر بالعلم والعمل فإنهما كمالان في النفس جديران بأن يفرح بهما ولكن التكبر بهما أيضاً نوع من الجهل خفي كما سنذكره]

Ve dördüncü ve beşinci sebebler ise ki zenginlik ve kesret-i māl ve cāhtır ve maᶜnāsında bulunan kesret-i etbāᶜ u ensār ile velāyet-i selātīn ü mülūk ile iftihār ve tekebbür etmek kaziyyesi ki vechlerinden olan temekkün ile fahrlanmak māddeleridir ki o dahi kāffesi zāt-ı insāndan hāric bir maᶜnā olup zātı olan cemāl ve kuvvet ve ᶜilm gibi değillerdir ve bu nevᶜ ile olan tekebbür envāᶜ-ı kibrin akbahı ve ziyāde çirkīnidir, çünkü mālı ile tekebbür etmek sanki esb ve hānesiyle tekebbür eder ve eger esbi telef olup hānesi hedm ve harāb olur ise evvelki hāli gibi zelīl ve hakīr döner ve temkīn-i sultān ile tekebbür eyleyen ve velāyesiyle fahrlayan ādem dahi kendi nefsinin bir sıfatı ile tekebbür etmez, ancak kendi emrini kaynamakta çömlekten daha ziyāde eşedd bir kalb üzerine binā etmiş ki eger o kalb onun üzerine mütegayyir olup onun velāyetini giderirse artık halkın ezelli olur, mā-hasal zātından hāric bir nesne ile her bir mütekebbir lā-mahāle zāhirü'l-cehldir. Ve nice böyle olmaya ki zenginlik ile tekebbür eden kimse tāife-i yehūd içinde gınā ve tecemmül ve servet ve zenginlikte ondan zāid ganī ve daha ziyāde zengin ādem görür, artık üf ola o şerefe ki yehūdī onu onda sebkat ede ve üf ola o mecd ü şerefe ki lahza-i vāhidede sārık onu alır da sāhibi zelīl ve müflis döne. İşte bunlar birtakım esbābdır ki ādemin zātında değildirler ve zātında olanın dahi onun sebāt ve devāmı olmaz da āhirette ona vebāl ve nekāldir, kaldı ki onunla olan tefāhur cehlin gāyetidir. Ve her ne ki onun sebāt ve devāmı olmaz o şeyᵓ senin değildir, kaldı ki şol umūrun bir nesnesi senin değildir ve kāffesi sana hibe eden vāhibindir, eger onu

bırakıp sana ibkā ederse kalır ve eger onu istirdād ve istircāᶜ eylerse senden zāil olur, sen ancak memlūk bir kulsun ki bir nesneye kādir değilsin. Ve kim ki bunu bilip anlarsa lābüdd ki onunla onun kibri zāil olur ve bunun misāli şol misāldir ki gāfildir ki kendi kuvvet ve cemāl ve māl ve hürriyyet ve istiklāl ve siᶜat-i menāzil ve kesret-i huyūl ü gılmān ile iftihār eder olduğu hālde eger onun üzerine makbūlü'ş-şehāde şāhidān-ı ᶜādilān, bir munsıf hākim huzūrunda kıyām ve şehādet ederlerse kendisi rakīk ve memlūktur ve onun peder ve māderi rakīk ve memlūk idiler ve hākim dahi çün onu bilip mālikine rıkkiyyetle hükm ve māliki gelip onun yedinde mevcūd bulunan cemīᶜ-i māl u menālı ile ahz ve el-hāl emvāle tefrītinden ve mālikinin talebinde yaᶜnī onun bir mevlā ve māliki olduğunu bilmek için ᶜadem-i tabassur u taharrīsinden zuhūra gelen tesāhül vukūᶜa gelen taksīrinden dolayı māliki tarafından mücāzāt ve muᶜākabe olmaktan havf edip dururken sonra da bakıp kendi nefsini bir hānede tutsak görüp de ki hayyāt ve ᶜakārib ve hevāmm dahi ona göz açmakta olduklarını görürse ve ᶜalā-külli hāl kendisi bunların her birisinden havf ve vecel üzere bulunup ne nefsine ve ne de mālına mālik kalır da ve halāsı için aslā ve katᶜā bir tarīk ve yolu bulur, şol hāle giriftār olan kimsenin hakkında sen ne görürsün ki bu hāl ile berāber āyā kemāl ve kudret ve servet ve kuvāsıyla bir kimseye iftihār edip tekebbür eder mi yoksa onun nefsi hor ve zelīl görüp de huzūᶜ mu eder? Elbette hor ve zelīl olup hīçbir kimseye tekebbür etmez. İşte bu hāl her bir basīr-i ᶜākılın hālidir ki kendi nefsini böylece olarak hālıkına memlūk görür ki kendi kendisine rakabet ve beden ve aᶜzā ve mālına nefsini mālik göremez ve bununla berāber bir kendisi āfāt-ı şehevāt ile maᶜan onlardan havf-ı helāk hāsıl olup hayyāt ve ᶜakārib gibi dehşetli emrāz ve eskām beyninde bulur. Ve o kimse ki hāli budur, elbette kuvvet ve kudretiyle fahr ve tekebbür etmez, çünkü bilir ki onun kuvvet ve kudreti yoktur. İşte bu esbāb-ı hārice ile tekebbür eden cāhil ve gāfilin ᶜilācı bu ᶜilmdir ve bu ᶜilm ve ᶜamel ile tekebbür eden magrūrun ᶜilācından daha ziyāde ehven ve āsāndır, çünkü ᶜilm ve ᶜamel ikisi nefste kemāllerdir ki onlarla şād olmağa sezālardır velākin onlarla dīgeri üzerine tekebbür etmek yine nādānī ve cehlden hafī ve nihān bir nevᶜdir, nitekim onu zikr edeceğiz.

[السبب السادس الكبر بالعلم وهو أعظم الآفات وأغلب الأدواء وأبعدها عن قبول العلاج إلا بشدة شديدة وجهد جهيد وذلك لأن قدر العلم عظيم عند الله عظيم عند الناس وهو أعظم من قدر المال والجمال وغيرهما بل لا قدر لهما أصلاً إلا إذا كان معهما علم وعمل ولذلك قال كعب الأحبار إن للعلم طغياناً كطغيان المال وكذلك قال عمر رضي الله تعالى عنه العالم إذا زل زل بزلته عالم فيعجز العالم عن أن لا يستعظم نفسه بالإضافة إلى الجاهل لكثرة ما نطق الشرع بفضائل العلم ولن يقدر العالم على دفع الكبر إلا بمعرفة أمرين]

Ve altıncı sebeb ise ᶜilm ile olan tekebbürdür ve āfātın aᶜzamı odur ki edvānın aglebidir ve ᶜilācın kabūlünden her bir dāᵓdan daha ziyāde baᶜīd bir dāᵓ ve ᶜilletir meger ki şiddet-i şedīde ve cehd-i cehīd ile ᶜilācı kabūl eder. Ve böylece oluşu onun o sebebindendir ki ᶜilm-i şerīfin kadri ᶜindallāh yüce ve ᶜazīm ve ᶜinde'n-nās dahi pek çok ziyāde ᶜazīmdir ki kadr-i māl ve cemāl ve kuvvet ve gınā ve kesret-i tebeᶜa ve şevketten daha ziyāde ᶜazīmdir, belki ᶜilm ve ᶜamelsizin onların aslā bir kadrleri yoktur ve onun için Kaᶜbu'l-Ahbār demiş ki "Tahkīkan mālın tugyānı gibi ᶜilmin dahi tugyānı vardır." Ve kezālik server-i ashāb Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "ᶜĀlim eger ayağı kayıp zellet ederse [258] onun zelletiyle bir ᶜālem zellet eder" ki hakkā cāhile nisbet ile nefsini istiᶜzām etmekten ᶜālim dahi ᶜāciz kalır, çünkü fezāil-i ᶜilme çokça şerᶜ-i şerīf nutk etmiştir ve kesret-i nutkundan nāşī nefsini taᶜzīm etmemeğe tāb u tüvānı olmaz ve o iki emrin mā-ᶜadāsıyla onun nefsinden kibri defᶜ etmeğe ᶜālim muktedir olamaz yaᶜnī yalnız işbu iki emr ile ᶜālim defᶜ-i kibre muktedir olur:

[أحدهما أن يعلم أن حجة الله على أهل العلم آكد وأنه يحتمل من الجاهل ما لا يحتمل عشره من العالم فإن من عصى الله تعالى عن معرفة وعلم فجنايته أفحش إذ لم يقض حق نعمة الله عليه في العلم ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "يؤتى بالعالم يوم القيامة فيلقى في النار فتندلق أقتابه فيدور بها كما يدور الحمار بالرحا فيطيف به أهل النار فيقولون مالك فيقول كنت آمر بالخير ولا آتيه وأنهى عن الشر وآتيه وقد مثل الله سبحانه وتعالى من يعلم ولا يعمل بالحمار والكلب" فقال عز وجل ﴿مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَاةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللهِ وَاللهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ أراد به علماء اليهود

وقال في بلعم بن باعوراء ﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ﴾ حتى بلغ ﴿فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ﴾ قال ابن عباس رضي الله عنهما أوتي بلعم كتاباً فأخلد إلى شهوات الأرض أي سكن حبه إليها فمثله بالكلب ﴿إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ﴾ أي سواء آتيته الحكمة أو لم أوته لا يدع شهوته]

Ki birisi ehl-i ᶜilm üzerine Allāhu taᶜālā onun hucceti daha ziyāde müʾekked olduğunu bile, zīrā ki ᶜālimden ᶜöşrünü tahammül etmediği nesneyi cāhilden tahammül eder. Ve kim ki ᶜan-ᶜilmin ve maᶜrifetin Allāhu taᶜālāya ᶜisyān eder, onun cināyeti daha ziyāde fāhiştir, çünkü onun hakkında olan niᶜmet-i ilāhiyyenin hakkını ödememiş olur ve onun için server-i kāināt ve mefhar-ı mevcūdāt ᶜaleyhi efdalu's-selām ve's-salavāt efendimiz buyurmuş ki "يؤتى بالعالم يوم القيامة فيلقى في النار فتندلق أقتابه فيدور بها كما يدور الحمار بالرحا فيطيف به أهل النار فيقولون مالك فيقول كنت آمر بالخير ولا آتيه وأنهى عن الشر وآتيه وقد مثل الله سبحانه وتعالى من يعلم ولا يعمل بالحمار والكلب" ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Yarın yevm-i kıyāmette bir merd-i dānişmend ile melāike-i ᶜazāb gelip onu āteşe ilkā ederler ve āteş içinde onun bağırsakları çıkıp değirmen ile merkeb dolaşır gibi kendisi ehl-i āteş üzerine tavāf edip dolaşıp gezer ve ehl-i āteş senin neyin var ki bu hāl ile mücāzāt olursun diye ondan dünyāda işlediği cürm üzerine suʾāl ve o dahi ben dünyāda emr-i hayr ile emr ederdim, ammā ben onu işlemezdim ve şerrden nehy eylerdim velākin kendim onu işlerdim diye haber verir" demektir. Ve hem dahi tebāreke ve taᶜālā hazretleri ᶜilmiyle ᶜamel etmeyen ᶜālimi hımār ve kelbe temsīl edip buyurmuş ki ﴿مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَاةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾[431] Bu āyet-i kerīme sūre-i Cumᶜa'nın beşinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Şunlar ki Tevrāt'ın ahkāmını yüklenmeğe meʾmūrlar iken onu yüklenmeyip mücerred okumasıyla kanāᶜat ettiler, onlar hımārın ᶜilm kitāblarını yüklenip bilā-nefᶜ zahmet çektiğine benzer, o kavm-i yehūdun meseli ne kabīh olur ki Muhammed ᶜaleyhi's-selāmın nübüvvetine

431 Cumᶜa, 62/5.

delīl olan Allāhu taᶜālānın āyetlerini tekzīb ettiler. Allāhu taᶜālā, enbiyā ve āyetlerini tekzīb eden zālim kavmlere hidāyet etmez" ki bu temsīl ile ᶜulemā-ı yehūd murād buyurmuştur. Ve Belᶜam b. Bāᶜūrā'nın hakkında buyurdu ki ﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ﴾[432] ki bu āyet-i kerīme dahi sūre-i Aᶜrāf'ın yüz yetmiş beşinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Yā Muhammed, biz āyetlerimizin ᶜilmini verdiğimiz kimsenin haberini yahūdīlere tilāvet eyle ki kimse küfr ve igrāzla o āyetlerimizden soyulup şeytān onu kendiye uydurdu ve azgınlardan oldu." Rivāyet olundu ki o kimse ᶜArab'dan Umeyye b. Ebi's-Salt idi ki kütüb-i semāviyyeyi mütālaᶜa edip maᶜlūmu oldu ki o zamānda bir resūl baᶜs olacaktır, o resūl kendi olması dāᶜiyesine düştü. Hazret-i Risālet-penāh ᶜaleyhi's-selām baᶜs olundukta hasedinden kāfir olup ᶜilmi kendiden soyuldu ve ᶜalā-rivāyetin o kimse Ebū ᶜĀmir-i Rāhib idi ki Peygamber ᶜaleyhi's-selāmın naᶜtını kütüb-i ilāhīde görüp īmān getirdi sonra inkār edip kāfir oldu. Ve meşhūr olan kavl odur ki o kimse Kenᶜāniyān ve cebbārāndan Belᶜam b. Bāᶜūrā idi ki İbrāhīm ᶜaleyhi's-selāmın suhufunu okumuş ve ism-i aᶜzam bilir idi, bir mahalde ki Mūsā ᶜaleyhi's-selām Benī İsrāīl leşkeriyle onların vilāyetine müteveccih oldukta Belᶜam müstecābu'd-daᶜvet olmakla cebābir ondan Mūsā ᶜaleyhi's-selāmı üzerlerinden defᶜ için duᶜā iltimās eylediler, o: "Nice duᶜā ederim ki rabbimin ehlindendir!" dedi, āhir zevcesinin igvāsına firīfte ve kavminin cebr ve rüşvetiyle bed-duᶜā etmekle ism-i aᶜzam ve īmāndan yılan derisi gibi soyuldu. Rüʾyāsında kendiye bed-duᶜā eyleme diye tenbīh olunmuşken cebr ve rüşvet belāsıyla dinlemeyip merkebine süvār ve bed-duᶜā için Mūsā ᶜaleyhi's-selāmın leşkerine teveccüh ettikte merkebi lisāna gelip ona bu ᶜamelden fārig ol dedikte yine mütenebbih olmadı: "Eger biz murād edeydik o kimseyi suhuf-ı İbrāhīm ve ism-i aᶜzam sebebiyle menāzil-i ebrār derecesine refᶜ ederdik velākin o kimse denāʾetiyle zemīn tarafına yaᶜnī süfliyyete meyl ve rüşvetle hevāsına ittibāᶜ eyledi, onun misāli şol kelb misālidir ki eger ᶜamele ile kovarsan da ve kendi hāline bırakırsan da dilini çıkarıp solur.

---

432 Arāf, 7/175.

Bu misāl ki beyān olundu, bizim āyetlerimiz tekzīb edenlerin misālidir, sen onlara yaᶜnī küffār-ı Mekke'yi ki naᶜt-ı Peygamberī'yi ketm eden yehūddur, bu kıssayı haber ver ki şāyed onu fikr edip muttaᶜız olalar." İbn ᶜAbbās ᶜaleyhi'r-rıdvān dahi bunun tefsīrinde buyurmuş ki "Belᶜam'a bir kitāb verildi ve kendisi ise şehevāt-ı arzın hubbuna kalbi sākin oldu.,Hakk taᶜālā onu kelbe temsīl etti ki eger onun üzerine kovar isen dilini çıkarıp solur ve eger onu terk edip bırakır isen yine dilini çıkarıp solur" buyurdu, yaᶜnī ona hikmet verilip verilmemesi siyyāndır ki hikmet ile kendi şehevātını bırakmaz [259] demektir.

[ويكفي العالم هذا الخطر فأي عالم لم يتبع شهوته وأي عالم لم يأمر بالخير الذي لا يأتيه فمهما خطر للعالم عظم قدره بالإضافة إلى الجاهل فليتفكر في الخطر العظيم الذي هو بصدده فإن خطره أعظم من خطر غيره كما أن قدره أعظم من قدر غيره فهذا بذاك وهو كالملك المخاطر بروحه في ملكه لكثرة أعدائه فإنه إذا أخذ وقهر اشتهى أن يكون قد كان فقيراً فكم من عالم يشتهي في الآخرة سلامة الجهال والعياذ بالله منه فهذا الخطر يمنع من التكبر فإنه إن كان من أهل النار فالخنزير أفضل منه فكيف يتكبر من هذا حاله فلا ينبغي أن يكون العالم عند نفسه أكبر من الصحابة رضوان الله عليهم وقد كان بعضهم يقول يا ليتني لم تلدني أمي ويأخذ الآخر تبنة من الأرض ويقول يا ليتني كنت هذه التبنة ويقول الآخر ليتني كنت طيراً أوكل ويقول الآخر ليتني لم أك شيئاً مذكوراً كل ذلك خوفاً من خطر العاقبة فكانوا يرون أنفسهم أسوأ حالاً من الطير ومن التراب ومهما أطال فكره في الخطر الذي هو بصدده زال بالكلية كبره ورأى نفسه كأنه شر الخلق ومثاله مثال عبد أمره سيده بأمور فشرع فيها فترك بعضها وأدخل النقصان في بعضها وشك في بعضها أنه هل أداها على ما يرتضيه سيده أم لا فأخبره مخبر أن سيده أرسل إليه رسولاً يخرجه من كل ما هو فيه عرياناً ذليلاً ويلقيه على بابه في الحر والشمس زماناً طويلاً حتى إذا ضاق عليه الأمر وبلغ به المجهود أمر برفع حسابه وفتش عن جميع أعماله قليلها وكثيرها ثم أمر به إلى سجن ضيق وعذاب دائم لا يروح عنه ساعة وقد علم أن سيده قد فعل بطوائف من عبيده مثل ذلك وعفا عن بعضهم وهو لا يدري من أي الفريقين يكون فإذا تفكر في ذلك انكسرت نفسه وذل وبطل عزه وكبره وظهر حزنه وخوفه ولم يتكبر على أحد من الخلق بل تواضع رجاء أن يكون هو من شفعائه عند نزول العذاب فكذلك العالم إذا تفكر فيما ضيعه من أوامر ربه بجنايات على جوارحه وبذنوب في باطنه من الرياء والحقد والحسد والعجب والنفاق وغيره وعلم بما هو بصدده من الخطر العظيم فارقه كبره لا محالة]

Ve bu hatar ᶜālime kāfī olur. Hangi ᶜālimdir ki şehvetine tābiᶜ değildir ve hangi ᶜālimdir ki işlemediği bir hayr ile emr etmemiştir. Kaçan ki ᶜālime cāhil ve nādāna izāfetle onun ᶜizam-ı kadri ona hutūr eder, kendisi dahi bu hatar-ı ᶜazīme tefekkür etsin yaᶜnī sadedinde bulunduğu işbu mehleke ve hatar-ı ᶜazīme tefekkür eylesin, zīrā ki kadri dīgerin kadrinden aᶜzam olduğu gibi onun hatar ve tehlükesi dahi kezālik dīgerinin hatar ve tehlükesinden daha ziyāde aᶜzamdır, işte bu ᶜizam-ı hatar bu ᶜizam-ı kadre karşı olup yekdīgerine taᶜāruzla sākıt olmak gerektirler ve kendisi kesret-i aᶜdādan dolayı rūhuna muhātara eden melik gibidir ki eger alınıp kahr olunursa fakīr olmaklığını iştihā eder. Ve nice ᶜālimler vardır ki ondan Allāh'a sığındık, āhirette selāmet-i cühhālı iştihā ederler, işte bu hatar tekebbürden menᶜ eder, zīrā ki kendisi eger ehl-i āteştendir o hālde hınzīr ondan daha ziyāde efdaldir ve o ki hāli böylecedir nice tekebbür eder. Gerektir ki nefsi katında merd-i dānişmend sahābe-i ᶜızām ᶜaleyhimu'r-rıdvāndan ekber olmaya o hāl ile ki baᶜzı sahābe derdi ki "Kāşki benim anam beni doğurmayaydı!" Ve dīger sahābe eline bir dāne samanı tutup derdi ki "Kāşki ben bu bir saman dānesi olaydım!" Ve dīger sahābī demiş ki "Kāşki ben yiyilip ekl olunur bir kuş olaydım!" Ve dīgeri derdi ki "Kāşki ben mezkūr bir şeyᵓ olmayaydım!" ki bunun cemīᶜisi ᶜākıbetin havf u haşyetindendir ki kendi kendilerini hālce kuş ve toprak hāllerinden bed-ter görürlerdi. Ve kaçan ki dānişver sadedinde bulunduğu hatarın tefekküründe fikrini uzatıp itāle eder bi'l-külliyye kibri zāil olur, kendi nefsini sanki şerrü'l-halk görüp da bütün bütün tevāzuᶜ eder ve onun misāli o ᶜabdin misālidir ki efendisi ona birtakım evāmir ile emr etmiş ve kendisi ise o evāmire şürūᶜ edip baᶜzılarını terk ve baᶜzılarına noksān ve halel idhāl etmiş, bilmez ki efendisinin emri mūcebince o hidemātı görüp vech-i merzā üzere onları edā edip yoksa etmemiştir ve maᶜa-zālik ve bir muhbir dahi ona haber vermiş ki onun efendisi ona bir elçi göndermiş ki onu mevcūdu bulunan māl u menāldan çıkarıp zelīl ve çıplak olarak kapısı üzerine güneşte ve sıcaklıkta bir zamān-ı tavīlde ilkā ede tā ki emr ona dar gelip ezā ve meşakkat ve ᶜanā ve mihen ve rencīdeliği hadd-i pāyāna vardı, onun hisābı görülmesine emr verilip cemīᶜ-i aᶜmāli üzerine taharrī ve teftīş vukūᶜuy-

la kalīl ve kesīrlerini yoklandı ve rubuᶜda onu bir dar ve teng zindān ve sicne emr olunup götürmekle ondan bir sāᶜatte gidip zāil olmayacak bir ᶜazāb-ı elīm-i dāimī ile muᶜazzeb olmakla emr ü fermān oldu. Bu ahvāl ve ehvāl müşāhedesiyle nefsini kırılıp zelīl oldu ve onun kibr ve ᶜizzi bātıl olup hüzn ve havfı zāhir oldu ki o hālde aslā halktan bir āferīdeye tekebbür etmez belki nüzūl-ı ᶜazāb katında onun şefīᶜ ve recācısı olmak ümīdiyle herkese ibrāz-ı züll ü tevāzuᶜ eder. İşte ᶜālim olan kimse dahi böylecedir ki eger cevārihine vākiᶜ olan cināyāt ile bātınına riyā ve hıkd ve hased ve ᶜucb ve nifāk ve sāir aᶜmāl-i kalbiyyeden düşen zünūb ve vizrine tefekkür bu bābda evāmir-i rabbāniyyeden tazyīᶜ ettiği emrlere tedebbür ve teʾemmül edip sadedinde bulunduğu hatar-ı ᶜazīmi dahi mütālaᶜa edip hālini bildiyse lā-mahāle kibr ve huyelā ondan müfārakat eder ve gider ve bu ᶜillet-i müzmine-i muhvifeden rehā-yāb olup necāt-ı sermediyyeyi bulur.

[الأمر الثاني أن العالم يعرف أن الكبر لا يليق إلا بالله عز وجل وحده وأنه إذا تكبر صار ممقوتا عند الله بغيضاً وقد أحب الله منه أن يتواضع [260] وقال له "إن لك عندي قدراً ما لم تر لنفسك قدراً فإن رأيت لنفسك قدراً فلا قدر لك عندي" فلا بد وأن يكلف نفسه ما يحبه مولاه منه وهذا يزيل التكبر عن قلبه وإن كان يستيقن أنه لا ذنب له مثلاً أو تصور ذلك وبهذا زال التكبر عن الأنبياء عليهم السلام إذ علموا أن من نازع الله تعالى في رداء الكبرياء قصمه وقد أمرهم الله بأن يصغروا أنفسهم حتى يعظم عند الله محلهم فهذا أيضاً مما يبعثه على التواضع لا محالة]

Ve ikinci emr dahi merd-i dānişmend bile ki kibr ancak Allāhu taᶜālāya sezā ve lāyıktır ki dīgerine lāyık olmaz ve kendisi tekebbür eylerse Allāhu taᶜālānın katında mebgūz ve memkūt olur ve Hakk subhānehu ve taᶜālā ondan tevāzuᶜu sevmiş ve ona buyurmuş ki "إن لك عندي قدراً ما لم تر لنفسك قدراً فإن رأيت لنفسك قدراً فلا قدر لك عندي" Yaᶜnī "Mādām ki senin kendi nefsin için bir kadr görmezsin, senin bende kadrin vardır ve eger sen kendi nefsine bir kadr görüp da tekebbür ettinse senin bende aslā bir kadrin yoktur." Ve çün bunu bilip anlarsa lābüdd ki nefsine ondan efendisinin sevdiği nesneyi teklīf eder ve bu ise kalbinden tekebbürü izāle eder velev ki meselā zenbi olmadığını teyakkun eder

veyāhūd tasavvur eyler. Ve bu ᶜirfān ile tekebbür enbiyā-i ᶜizām ᶜaleyhime's-selāmdan zāil olmuş, çünkü bildiler ki kim ki ridā-i kibriyāda Zāt-ı Zü'l-Celāl münāzaᶜa ederse elbette Allāhu taᶜālā onun arkasını kırıp kasm eder ve dahi Hudā-i müteᶜāl onlara nefslerini tasgīr etmeğe emr etmiş tā ki onların Allāhu taᶜālānın katında mahalleri ᶜazīm ola. İşte bu ᶜilm ve ᶜirfān kezālik lā-mahāle tevāzuᶜa bāᶜis olan ahvāldendir.

[فإن قلت فكيف يتواضع للفاسق المتظاهر بالفسق وللمبتدع وكيف يرى نفسه دونهم وهو عالم عابد وكيف يجهل فضل العلم والعبادة عند الله تعالى وكيف يغنيه أن يخطر بباله خطر العلم وهو يعلم أن خطر الفاسق والمبتدع أكثر فاعلم أن ذلك إنما يمكن بالتفكر في خطر الخاتمة بل لو نظر إلى كافر لم يمكنه أن يتكبر عليه إذ يتصور أن يسلم الكافر فيختم له بالإيمان ويضل هذا العالم فيختم له بالكفر والكبير من هو كبير عند الله في الآخرة والكلب والخنزير أعلى رتبة ممن هو عند الله من أهل النار وهو لا يدري ذلك فكم من مسلم نظر إلى عمر رضي الله عنه قبل إسلامه فاستحقره وازدراه لكفره وقد رزقه الله الإسلام وفاق جميع الناس إلا أبا بكر وحده فالعواقب مطوية عن العباد ولا ينظر العاقل إلا إلى العاقبة وجميع الفضائل في الدنيا تراد للعاقبة]

Ve fıska mütezāhir olan fāsık ve mübtediᶜe nice tevāzuᶜ eder ve kendisi ᶜālim ve ᶜābid olduğu hālde nefsini onlardan dūn nice görür ve Allāhu taᶜālānın ᶜindinde olan fazl ᶜilm ve ᶜibādete nice cehl eder ve fāsık ve mübtediᶜin hatarı daha ziyāde ekser olduğunu bildiği hālde hātırına hutūr edecek hatar-ı ᶜilm nice onu ignā eder der isen burasını dahi böylece bil ki o tevāzuᶜ ve tefekkürü ancak nazar-ı hātimenin tefekkürüyle maᶜan mümkin ve müfīd ve mugnī olur ki fāsık ve mübtediᶜe değil belki kāfire nazar etse bile o kāfirin üzerine tekebbür etmek ona mümkin olmaz, çünkü kāfirin dahi ᶜākıbet-i emrinde müslümān olup īmān ile ona hatm etmek mutasavverdir ve o ᶜālim dahi dalālete düşüp de küfr ile ona hatm etmek kezālik mutasavverdir. Ve kebīr ancak o kimsedir ki āhirette Allāhu taᶜālānın katında kebīr ola, yoksa kelb ve hınzīr rütbeleri ᶜindallāh ehl-i āteşten olan kimsenin rütbesinden ber-terdir ve kendisi ise ᶜindallāh ehl-i āteşten olup olmadığına vākıf ve dānā değildir. İslāmından akdem nice müslümānān Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb'a nazar

edip onu izdirā ve istihkār etti hālbuki Kerīm-i müteᶜāl ona islāmın şerefi rızk ve kısmet edip Ebū Bekr'in mā-ᶜadāsından kāffe-i ehl-i islāma fāyık oldu kaldı ki ᶜavākıb-ı emr ve havātim-i aᶜmāl-i ᶜibāddan matvī ve pinhāndır ve ᶜākıl ise gerektir hemīşe ᶜākıbete nazar ede, zīrā merd-i hūşmend ᶜākıbetten gayrı dīger bir nesneye nazar etmez, çünkü cemīᶜ-i fezāil dünyāda ancak ᶜākıbet için murād olunur.

[فإذن من حق العبد أن لا يتكبر على أحد بل إن نظر إلى جاهل قال هذا عصى الله بجهل وأنا عصيته بعلم فهو أعذر مني وإن نظر إلى عالم قال هذا قد علم ما لم أعلم فكيف أكون مثله وإن نظر إلى كبير هو أكبر منه سناً قال هذا قد أطاع الله قبلي فكيف أكون مثله وإن نظر إلى صغير قال إني عصيت الله قبله فكيف أكون مثله وإن نظر إلى مبتدع أو كافر قال ما يدريني لعله يختم له بالإسلام ويختم لي بما هو عليه الآن فليس دوام الهداية إلي كما لم يكن ابتداؤها إلي فبملاحظة الخاتمة يقدر على أن ينفي الكبر عن نفسه وكل ذلك بأن يعلم أن الكمال في سعادة الآخرة والقرب من الله لا فيما يظهر في الدنيا مما لا بقاء له ولعمري هذا الخطر مشترك بين المتكبر والمتكبر عليه ولكن حق على كل واحد أن يكون مصروف الهمة إلى نفسه مشغول القلب بخوفه لعاقبته لا أن يشتغل بخوف غيره فإن الشفيق بسوء الظن مولع وشفقه كل إنسان على نفسه فإذا حبس جماعة في جناية ووعدوا بأن تضرب رقابهم لم يتفرغوا لتكبر بعضهم على بعض وإن عمهم الخطر إذ شغل كل واحد نفسه عن الالتفات إلى هم غيره حتى كأن كل واحد هو وحده في مصيبته وخطره]

Ve hāl böyle olunca ᶜabd üzerine vācib olup hakkındandır ki aslā ve katᶜā hīçbir kimsenin üzerine tekebbür etmeye ancak bir cāhile nazar ederse der ki "Bu nādān cehl ile Hakk subhānehu ve taᶜālāya ᶜisyān etmiş ve ben isem bilerek ᶜisyān etmişim ve bu cihetle onun ᶜözrü benim ᶜözrümden daha ziyādedir" ve eger bir ᶜālime bakıp nazar ettiyse der ki "Bu dānişmend benim bilmediğimi bilmiş, ben onun gibi nice olabilirim?" ve sinnce ondan büyük bir ādeme bakıp nazar eylerse der ki "Bu ādem benden akdem Allāhu taᶜālāya itāᶜat etmiş, ben onun gibi nice olabilirim?" ve eger bir sagīr ādeme baktıysa der ki "Ben ondan evvel Allāhu taᶜālāya ᶜisyān etmişim, ben onun gibi nice olabilirim?" ve eger bir mübtediᶜ veyā bir kāfire nazar ettiyse der ki "Ben ne ile kendimi bilebilirim, ola ki ona islām ile hatm olunur da bana el-ān onun

bulunduğu hāli üzerine hatm olunur ki hidāyetin devāmı benim yedimde değildir ve bana mufavvaz olmamıştır, nitekim ibtidā-i hidāyet bana mufavvez değil idi."Mā-hasal mülāhaza-i hātime ile nefsinden kibrin nefyine muktedir olur. Ve bunun kāffesi kemāl ancak saᶜādet-i āhiret ve kurb-ı rabbānīde olduğunu bilmektir, değil ki dünyāda zāhir olup bekāsı olmayan nesnelerdedir, zīrā fānī olan nesnede kemāl olmaz ve saᶜādet pāyidār olmaz. Ve ben kendi ᶜömrüme kasem ederim ki bu hatar-ı mütekebbir ile mütekebberün ᶜaleyhin beynlerinde müşterektir ve her birine hakk ve vācib odur ki kendi himmeti kendi nefsine masrūf ola da ᶜākıbeti için kalbi kendi korkusu ile meşgūl ola, dīgerinin havfı ile kalbi müştagil olmaya, zīrā ki şefkatli olan zāt sūʾ-i zanna mūliᶜdır ve her bir insānın şefkati kendi nefsinedir. [261] Meselā bir cemāᶜat bir nevᶜ cināyet ile tutulup habs olsalar ve darb-ı rikāblarıyla tehdīd olunmuş olsalar o cemāᶜat yekdīgerleri üzerine tekebbür etmeğe fārigü'l-kalb olmazlar velev ki hatar kāffelerine ᶜumūm etmiş, çünkü herkes hemm-i nefsi ile meşgūl olup onun nefsine olan hemm ve endīşesi dīgerinin hemmine iltifāt etmekten kendisini meşgūl etmiş, sanki onların her biri kendi musībet ve hatarında yalnızdır.

[فإن قلت فكيف أبغض المبتدع في الله وأبغض الفاسق وقد أمرت ببغضهما ثم مع ذلك أتواضع لهما والجمع بينهما متناقض فاعلم أن هذا أمر مشتبه يلتبس على أكثر الخلق إذ يمتزج غضبك لله في إنكار البدعة والفسق بكبر النفس والإدلال بالعلم والورع فكم من عابد جاهل وعالم مغرور إذا رأى فاسقاً جلس بجنبه أزعجه من عنده وتنزه عند بكبر باطن في نفسه وهو ظان أنه قد غضب لله كما وقع لعابد بني إسرائيل مع خليعهم وذلك لأن الكبر على المطيع ظاهر كونه شراً والحذر منه ممكن والكبر على الفاسق والمبتدع يشبه الغضب لله وهو خير فإن الغضبان أيضاً يتكبر على من غضب عليه والمتكبر يغضب وأحدهما يثمر الآخر ويوجبه وهما ممتزجان ملتبسان لا يميز بينهما إلا الموفقون والذي يخلصك من هذا أن يكون الحاضر على قلبك عند مشاهدة المبتدع أو الفاسق أو عند أمرهما بالمعروف ونهيهما عن المنكر ثلاثة أمور أحدهما التفاتك إلى ما سبق من ذنوبك وخطاياك ليصغر عند ذلك قدرك في عينك والثاني أن تكون ملاحظتك لما أنت متميز به من العلم واعتقاد الحق والعمل الصالح من حيث إنها نعمة من الله تعالى عليك فله المنة فيه لا لك فترى

ذلك منه حتى لا تعجب بنفسك وإذا لم تعجب لم تتكبر والثالث ملاحظة إبهام عاقبتك وعاقبتك أنه ربما يختم لك بالسوء ويختم له بالحسنى حتى يشغلك الخوف عن التكبر عليه]

Ve eger sen dedin ki yā ben nice Allāhu taᶜālānın rızāsı için mübtediᶜ ve fāsıkı bu hāl ile berāber bugz edebilirim hālbuki ben bugzlarına kıbel-i şerᶜ-i şerīften meᶜmūr olmuşum ve bununla berāber onlara nice tevāzuᶜ edebilirim ki beynlerinde cemᶜ etmek mümkin olmaz, zīrā beynlerinde tenākuz vardır der isen o dahi şöylece bil ki bu bir emr-i müştebehtir, ekser-i halk üzerine mültebis olur ki inkār-ı bidᶜat u fıskta Allāhu taᶜālā için hāsıl olacak gazabın, kibr-i nefse mümtezic olur ki idlāl-i ᶜilm ü veraᶜ ile nefsin huyelāsı bu bugza karışır. Nice ᶜālim-i magrūr ve ᶜābid-i cāhil vardır ki onun yanına bir fāsık oturursa nefsinde olan bir kibr-i bātın ile ondan tenezzüh edip onu yanından izᶜāc eder de Allāhu taᶜālā için gazab ettiğini sanır, nitekim Benī İsrāīl ᶜābidi ile halīᶜlerine vākiᶜ olan vākıᶜa gibi, zīrā merd-i tāᶜatkārın üzerine tekebbür etmek şerr olduğu bir emr-i zāhirdir ve ondan sakınıp hazer etmek dahi mümkindir, ammā fāsık ve mübtediᶜin üzerine kibr etmek Allāh için olan gazaba müşābih olur ve Allāhu için onlara gücenip gazab etmek hayrdır ve gazbān olan kimse dahi üzerine gazab edegeldiği kimsenin üzerine tekebbür eder. Ve gazab ile tekebbür eden ādem onun her bir sıfatı dīgerini ismār eder ve onu īcāb eyler yaᶜnī ki gazab-ı tekebbürü ismār eder ve tekebbür dahi gazabı ismār eyler, zīrā ki ikisi mümtezic ve yekdīgeriyle mültebislerdir; zümre-i muvaffıkīn ve sālihīnden gayrı onların beynlerinde dīger bir kimse temyīz edemez, ancak zümre-i muvaffıkīn beynlerinde temyīz ederler. Ve seni bu beliyyeden tahlīs ve āzāde eden ancak üç emrlerdir ki mübtediᶜ ve fāsıkın müşāhedelerinde veyāhūd onlara emr-i maᶜrūf ve nehy-i ᶜani’l-münker ettiğin zamānda senin kalbin üzerine hāzır olan şeyᵓ bu üç emr ola: Birisi fī-mā mezā senden geçip sebkat eden zünūb ve hatāyā ve vizr ve günāhına iltifāt etmektir tā ki o hālde seni kendi gözünde tasgīr eyleye. Ve ikincisi onunla mümtāz bulunduğun ᶜilm ve iᶜtikād ve ᶜamel-i sālih kāffesi Allāhu taᶜālānın kıbelinden sana bir niᶜmet olduklarına mülāhaza eylemektir

ki minnet onda Allāhu taʿālānındır, onda senin bir minnetin yoktur tā ki bu ʿilm ve iʿtikād ve salāh-ı hāl ve ʿamel cümlesini Allāh'tan göresin ve kendi nefsinle ʿucb etmeyesin ve eger sen bir ʿucb etmedinse tekebbür etmezsin. Ve üçüncüsü onun ʿākıbeti ile senin ʿākıbetin ibhāmına mülāhaza etmektir, zīrā mümkindir ki ona hüsnā ve sana yaramazlık ile hatm olunur tā ki bu havf-ı ʿākıbet onun üzerine tekebbür eylemekten seni meşgūl eyleye.

[فإن قلت كيف أغضب مع هذه الأحوال فأقول تغضب لمولاك وسيدك إذ أمرك أن تغضب له لا لنفسك وأنت في غضبك لا ترى نفسك ناجياً وصاحبك هالكاً بل يكون خوفك على نفسك بما علم الله من خفايا ذنوبك أكثر من خوفك عليه مع الجهل بالخاتمة وأعرفك ذلك بمثال لتعلم أنه ليس من ضرورة الغضب لله أن تتكبر على المغضوب عليه وترى قدرك فوق قدره فأقول إذا كان للملك غلام وولد هو قرة عينه وقد وكل الغلام بالولد ليراقبه وأمره أن يضربه مهما أساء أدبه واشتغل بما لا يليق به ويغضب عليه فإن كان الغلام محباً مطيعاً لمولاه فلا يجد بداً أن يغضب مهما رأى ولده قد أساء الأدب وإنما يغضب عليه لمولاه ولأنه أمره به ولأنه يريد التقرب بامتثال أمره إليه ولأنه جرى من ولده ما يكره مولاه فيضرب ولده ويغضب عليه من غير تكبر عليه بل هو متواضع له يرى قدره عند مولاه فوق قدر نفسه لأن الولد أعز لا محالة من الغلام فإذا ليس من ضرورة الغضب التكبر وعدم التواضع فكذلك يمكنك أن تنظر إلى المبتدع والفاسق وتظن أنه ربما كان قدرهما في الآخرة عند الله أعظم لما سبق لهما من الحسنى في الأزل ولما سبق لك من سوء القضاء في الأزل وأنت غافل عنه ومع ذلك فتغضب بحكم الأمر محبة لمولاك إذ جرى ما يكرهه مع التواضع لمن يجوز أن يكون عنده أقرب منك في الآخرة فهكذا يكون بعض العلماء الأكياس فينضم إليه الخوف والتواضع وأما المغرور فإنه يتكبر ويرجو لنفسه أكثر مما يرجوه لغيره مع جهله بالعاقبة وذلك غاية الغرور فهذا سبيل التواضع لمن عصى الله أو اعتقد البدعة مع الغضب عليه ومجانبته بحكم الأمر]

Ve bu ahvāl ile berāber ben nice gazab edebilirim der isen ben derim ki sen kendi efendin ve mevlān için gazab edersin, çünkü onunla seni meʿmūr etmiştir ki ona hāssaten gazab edesin, kendi nefsin için gazab etmeyesin. Ve hem dahi sen kendi hālet-i gazabında sen kendi nefsini nācī ve sāhibini hālik görmeyesin, belki hātimeye senin cehlin hasebiyle kendi nefsin üzerine Hakk subhānehu ve taʿālā senin gizli ve

nihān günāhlarından bildiği hatīᵓāt ve zünūbdan dolayı senin korku ve havfın ona olan korku ve havfından daha ziyāde çok ola. [262] Ve ben bunu bir misāl ile sana taᶜrīf ederim, şöyle ki magzūbun ᶜaleyh üzerine tekebbür etmek gazabın zarūretinden değildir ki senin kadrin onun kadri mā-fevkinde görmek lāzım gelmez, nitekim sultānın bir gulāmı olup da onun kurre-i ᶜaynı olan oğluna müvekkel olsa ve onu murākabe edip hıfz etmek ve ona lāyık olmayan nesne ile iştigāl edip sūᵓ-i edeb eylerse ona gücenip darb eylemek husūsu o gulāma bi't-tefvīz onu ikāle etmiş olsa o gulām efendisine mutīᶜ ve muhibb olduğu hālde şehzādenin isāᵓet-i edebini gördükçe kendi nefsi için ona gücenip gazab etmeğe onun bir büddü olmaz, ancak efendisi hātırası için efendisinin infāz-ı emri bābında ki onun infāz-ı emriyle ona takarrüb etmek maksadında oğlunun isāᵓet-i edebi eclden ona tekebbür etmeksizin efendisinin kerh edip ondan hoşlanmadığı bir nesnenin cereyānı mütevāziᶜ olduğu hālde gücenip gazab eder ve efendisinin katında onun kadri kendi nefsinin kadri mā-fevkinde görür ki lā-mahāle oğul elbette gulāmdan daha ziyāde ᶜazīz ve muhteremdir, kaldı ki bu misāle nazaran ᶜadem-i tevāzuᶜ ve tekebbür etmek gazabının zarūretinden değildir. Ve bunun gibi sana mümkin olur ki mübtediᶜ ve fāsıka bakıp sanasın ki āhirette onların Allāhu taᶜālānın katında ezelden sebkat eden hüsnü ve ona sebkat eden sūᵓ-i kazādan dolayı onların kadrleri onun kadri mā-fevkinde aᶜzam olup ancak kendisi o hālden gāfil bulunmuş ve bununla berāber emri mūcebince onlardan cārī olan fiᶜ-i mekrūh için senin kendi efendin muhabbeti için āhirette ᶜindallāh senden akreb olmaları cāiz bulunan kesān üzerine kendin mütevāziᶜ olduğun hālde gücenip gazab edesin, işte ᶜulemā-ı ekyās ve dānişverān-ı hūşdārān takımlarının gazabları dahi böylece olmak gerektir ki gazablarına havf u haşyet-i Bārī ile tevāzuᶜ munzamm ola. Ammā magrūr olan kimsenin kendi nefsine cehl-i ᶜākıbetle berāber dīgerlerine recā ettiği nesneden daha ziyāde çok bir nesneyi recā edip tekebbür eyler ve bu ise gurūrun gāyesidir. Kaldı ki sebīl-i tevāzuᶜ budur ki günāhkārān ile bidᶜat-ı bātılayı iᶜtikād eden gürūh-ı mübtediᶜān üzerlerine maᶜa't-tevāzuᶜ gücenip gazab etmek ve bi-hükmi'l-emr onlardan tehāşī ve tecennüb etmek yolunun gidişi böyledir.

[السبب السابع التكبر بالورع والعبادة وذلك أيضاً فِتْنَةٌ عَظِيمَةٌ عَلَى الْعِبَادِ وَسَبِيلُهُ أَنْ يُلْزِمَ قلبه التواضع لسائر العباد وهو أن يعلم أن من يتقدم عليه بالعلم لا ينبغي أن يتكبر عليه كيفما كان لما عرفه من فضيلة العلم وقد قال تعالى ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ وقال صلى الله عليه وسلم "فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَى رَجُلٍ مِنْ أصحابي" إلى غير ذلك مما ورد في فضل العلم فإن قال العابد ذلك لعالم عامل بعلمه وهذا عالم فاجر فيقال له أما عرفت أن الحسنات يذهبن السيئات وكما أن العلم يمكن أن يكون حجة على العالم فكذلك يمكن أن يكون وسيلة له وكفارة لذنوبه وكل واحد منهما ممكن وقد وردت الأخبار بما يشهد لذلك وإذا كان هذا الأمر غائباً عنه لم يجز له أن يحتقر عالماً بل يجب عليه التواضع له فإن قلت فإن صح هذا فينبغي أن يكون للعالم أن يرى نفسه فوق العابد لقوله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِي فاعلم أن ذلك كان ممكناً لو علم العالم عاقبة أمره وخاتمة الأمر مشكوك فيها فيحتمل أن يموت بحيث يكون حاله عند الله أشد من حال الجاهل الفاسق لذنب واحد كان يحسبه هيناً وهو عند الله عظيم وقد مقته به وإذا كان هذا ممكناً كان على نفسه خائفاً فإذا كان كل واحد من العابد والعالم خائفاً على نفسه وقد كلف أمر نفسه لا أمر غيره فينبغي أن يكون الغالب عليه في حق نفسه الخوف وفي حق غيره الرجاء وذلك يمنعه من التكبر بكل حال فهذا العابد مع العالم]

Ve yedinci sebeb ise veraᶜ ve ᶜibādet ile olan tekebbürdür ve o dahi ᶜibād üzerine ᶜazīm bir fitnedir. Ve muᶜālecesinin yolu ise ᶜibād-ı sāireye kalbine ilzām-ı tevāzuᶜdur yaᶜnī ᶜumūm-ı nāsa tevāzuᶜ eylemektir, bile ki ᶜilm ile ona tekaddüm eden ᶜālim üzerine fazīlet-i ᶜilm hakkında vārid olan nusūsunda müfādından maᶜlūmu olan fazl u şeref için o ᶜālime her ne sūretle olur ise olsun tekebbür edilmemek gerektir ki tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾[433] Yaᶜnī "ᶜĀlimlerle cāhiller berāber olur mu?" demektir. Ve ᶜāleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَى رَجُلٍ مِنْ أصحابي"[434] ki hulāsa-i mazmūnu: "ᶜĀbidin üzerine ᶜālimin şeref ve fazlı benim ashābımdan en ziyāde kadri dūn ve pest olan ādemin kadri üzerine benim kadrim gibidir." Ve sāir bu gibi nusūs-ı ᶜaliyyeden

---

433 Zumer, 39/9.

434 *Musnedu* Ahmed, 36/48; İbn Māce, 1/81, no: 223; Tirmizī, 4/347, no: 2685.

mefhūm olan fazl u meziyyet gibi vardır. Ve eger ʿābid dese ki bu fazīlet ancak ʿilmi ile ʿāmil olan ʿālimindir ve bu ʿālim ise fāsık ve fācirdir diye daʿvā ederse ona denilir ki sen bilmedin mi ki hasenāt seyyiʾātı giderip mahv eder ve ʿilm dahi ʿālimin üzerine muhabbet olmak mümkin olduğu gibi ʿālime vesīle ve keffāret-i zünūb olmak dahi mümkin olur ki bunların her biri mümkindir ve ona şehādet eder ahbār-ı sahīha vārid olmuştur. Ve emr-i ʿākıbet ʿābid olan kimseye gāib olunca ona bir ʿālimin ihtikārı cāiz olmaz, ancak her bir ʿālime tevāzuʿ etmek ona vācib olur ve bu sahīh olursa ʿālim olan kimseye kadrce kendi nefsini ʿābidin fevkinde görmek cevāzı olmak gerektir, çünkü ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَى رَجُلٍ مِنْ أصحابي" der isen o dahi şöylece bil ki o hāl ona mümkin olurdu ki kendisi emr-i ʿākıbeti bilmiş olaydı ve mādām ki kendisi ʿākıbetin emrini bilmez ve hātime-i emri meşkūkun fīhtir, muhtemeldir ki ʿālim olan kimse cürmce kolay ve heyyin zann edip işlediği bir günāh için ʿindallāh mebgūz olmuş ve heyyin sandığı şeyʾ ʿazīm olup o günāh ile onun hāli cāhil-i fāsıkın hālinden daha ziyāde eşedd olur ve bu hāl mümkin olunca artık merd-i dānişmend dahi kendi nefsine hāif olur. Ve ʿābid ile ʿālim her bir ibu cihetlerle nefslerine hāyif olacak. Ve onların her biri ancak kendi nefsinin ıslāhıyla mükellef ve meʾmūr olup dīgerinin emri ile mükellef değillerdir, gerektir ki kendi nefsinin hakkında ona gālib olan şeyʾ korku ve havf ola ve dīgerinin hakkında ona gālib olan şeyʾ recā ola ve hāl böyle olunca herkes kendi hāli onu dīgerine tekebbür etmekten ʿalā-külli hāl menʿ eder. İşte ʿālim ile maʿan ʿābidin hāli budur.

[فأما مع غير العالم فهم منقسمون في حقه إلى مستورين وإلى مكشوفين فينبغي أن لا يتكبر على المستور فلعله أقل عنه ذنوباً وأكثر منه عبادة وأشد منه حباً [263] لله وأما المكشوف حاله إن لم يظهر لك من الذنوب إلا ما تزيد عليه ذنوبك في طول عمرك فلا ينبغي أن تتكبر عليه ولا يمكن أن تقول هو أكثر مني ذنباً لأن عدد ذنوبك في طول عمرك وذنوب غيرك في طول العمر لا تقدر على إحصائها حتى تعلم الكثرة نعم يمكن أن تعلم أن ذنوبه أشد كما لو رأيت منه القتل والشرب والرياء ومع ذلك فلا ينبغي أن تتكبر عليه إذ ذنوب القلوب من الكبر والحسد والرياء والغل واعتقاد الباطل والوسوسة في صفات الله تعالى وتخيل الخطأ في

ذلك كل ذلك شديد عند الله فربما جرى عليك في باطنك من خفايا الذنوب ما صرت به عند الله ممقوتاً وقد جرى للفاسق الظاهر الفسق من طاعات القلوب من حب الله وإخلاص وخوف وتعظيم ما أنت خال عنه وقد كفر الله بذلك عنه سيئاته فينكشف الغطاء يوم القيامة فتراه فوق نفسك بدرجات فهذا ممكن والإمكان البعيد فيما عليك ينبغي أن يكون قريباً عندك إن كنت مشفقاً على نفسك فلا تتفكر فيما هو ممكن لغيرك بل فيما هو مخوف في حقك فإنه لا تزر وازرة وزر أخرى وعذاب غيرك لا يخفف شيئاً من عذابك فإذا تفكرت في هذا الخطر كان عندك شغل شاغل عن التكبر وعن أن ترى نفسك فوق غيرك]

Ve gayr-ı ᶜālime olan tevāzuᶜ ise o dahi o şahs-ı gayr-ı ᶜālim lā-mahāle hālin birisinden hālī değildir ki yā hāli mestūrdur veyāhūd açık ve mekşūftur. Ve eger mestūr ise ona tekebbür etmemek gerektir, ola ki onun zünūbu senin zünūbundan ekall ve enkastır ve onun ᶜibādeti senin ᶜibādetinden daha ziyāde çok ve efzūndur ve Hakk subhānehu ve taᶜālāya olan muhabbeti senin muhabbetinden eşeddir. Ve eger onun hāli mekşūf ve fıskı zāhir ve āşikār ise o dahi eger senin zünūb ve günāhından senin tūl-i ᶜömrün ile yaᶜnī ondan ziyāde olarak vākiᶜ olan taᶜammürün zamānı zünūbundan gayrı senin dīger bir zünūbun sana zāhir olmazsa yine ona tekebbür etmemekliğin gerektir ki onun zünūb ve günāhları benden çoktur demeğe senin kudret ve salāhiyyetin olmaz, zīrā senin tūl-i ᶜömründe olan zünūb ve evzārın dīgerinin tūl-i ᶜömründe olan zünūb ve evzārının hasr u ihsāsı sana mümkin olmaz yaᶜnī onun kesret-i zünūbunu bilmek için hasr u ihsā-i zünūb cānibine senin kudretin yoktur, evet mümkindir ki onun zünūbu senin zünūbundan eşedd olduğunu, bilesin nitekim kātil ve şārib-i hamr ve zānī ādemi görmemekliğin gibi velākin bununla berāber o gibi zünūbu eşed olan merd-i ᶜāsī ve günāhkāra dahi tekebbür etmemekliğin gerektir, çünkü kibr ve hased ve riyā ve gıll ve iᶜtikād-ı bātıl ve vesvese-i sıfāt-ı rabbānī ve onda hatā tahayyülü gibi zünūb-ı kalbiyye dahi ᶜindallāh şedīdlerdir, ola ki senin bātılında onunla ᶜindallāh mebgūz olacak bir zenb-i hafī vü nihān derūnunda cārī olmuş ola ve fıskı zāhir olan fāsıka dahi ᶜindallāh onunla marzī ve makbūl olacak tāᶜāt-ı kulūbdan bir tāᶜāt u ᶜibādeti cārī olmuş ola ki hubb ve ihlās ve havf ve taᶜzīm gibi bir ᶜameli hāsıl ol-

muş ola ve o gibi ᶜamelden sen hālī bulunmuş olasın ve Cenāb-ı Rabb-ı mennān dahi o ᶜamel-i kalbī ile onun o seyyiᵓātını ᶜafv ü magfiret etmiş ola ki yevm-i kıyāmette onun örtüsü açılıp kapağı kalktığı vaktte görürsün ki onun derecātı senin derecātın fevkindedir ki bu dahi mümkindir. Mā-hasal senin kendi nefsince olan imkān-ı baᶜīd senin ᶜindinde imkān-ı karīb olmak gerektir ve eger sen kendi nefsine muhibb olup müşfik isen artık senin gayrına mümkin olan şeylerde tefekkür etmeyesin, ancak senin hakkında muhvif ve korkulu şeylerde tefekkür etmelisin, zīrā ki bir kimse dīger bir kimsenin vizr ve günāhının cezāsını çekmez ve dīgerinin ᶜazābı senin ᶜazābından bir nesneyi tahfīf eylemez, kaldı ki sen eger bu hātıra tefekkür edip şuralarını mülāhaza ettinse artık dīgerine tekebbür eylemekten ve kendi nefsini dīgeri fevkinde görmekten seni meşgūl edecek şāgil ve iş ve ᶜamel vardır.

[وقد قَالَ وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ مَا تَمَّ عَقْلُ عبد حتى يكون فيه عشر خصال فعد تسعة حتى بلغ العاشر فقال العاشرة وما العاشرة بها شاد مَجْدُهُ وَبِهَا عَلَا ذِكْرُهُ أَنْ يَرَى النَّاسَ كُلَّهُمْ خَيْرًا مِنْهُ وَإِنَّمَا النَّاسُ عِنْدَهُ فِرْقَتَانِ فِرْقَةٌ هِيَ أَفْضَلُ مِنْهُ وَأَرْفَعُ وَفِرْقَةٌ هِيَ شَرٌّ مِنْهُ وَأَدْنَى فَهُوَ يَتَوَاضَعُ لِلْفِرْقَتَيْنِ جَمِيعًا بقلبه إن رَأَى مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنْهُ سَرَّهُ ذَلِكَ وَتَمَنَّى أَنْ يَلْحَقَ بِهِ وَإِنْ رَأَى مَنْ هُوَ شَرٌّ مِنْهُ قَالَ لَعَلَّ هَذَا يَنْجُو وَأَهْلِكُ أَنَا فَلَا تَرَاهُ إِلَّا خَائِفًا مِنَ العاقبة ويقوم لَعَلَّ بِرَّ هَذَا بَاطِنٌ فَذَلِكَ خَيْرٌ لَهُ وَلَا أَدْرِي لَعَلَّ فِيهِ خُلُقًا كَرِيمًا بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللهِ فَيَرْحَمُهُ اللَّهُ وَيَتُوبَ عَلَيْهِ وَيَخْتِمَ له بأحسن الأعمال ويرى ظَاهِرٌ فَذَلِكَ شَرٌّ لِي فَلَا يَأْمَنُ فِيمَا أَظْهَرَهُ مِنَ الطَّاعَةِ أَنْ يَكُونَ دَخَلَهَا الْآفَاتُ فأحبطتها ثم قَالَ فَحِينَئِذٍ كَمُلَ عَقْلُهُ وَسَادَ أَهْلَ زَمَانِهِ فهذا كلامه وبالجملة فمن جوز أن يكون عند الله شقياً وقد سبق القضاء في الأزل بشقوته فماله سبيل إلى أن يتكبر بحال من الأحوال]

Hālbuki Vehb b. Münebbih demiş ki "Bir ādemde on haslet tamām olmadıkça onun ᶜaklı tamām olmaz." Ve onların dokuz hasletlerini saydı tā ki onuncu haslete bālig oldu ve çün onuncuya vardı, dedi ki "Ve onuncusu ammā ne onuncu böyle bir onuncudur ki onunla ādem mecd ve şerefi ulu ve kebīr oldu ve onunla zikri yüce ve mürtefiᶜ oldu, o dahi şol haslettir ki kāffe-i nāsı kendi nefsinden hayrlı ve yeğ görür ki onun ᶜindinde nās ancak iki fırkaya münkasım olur ki bir fırkası ondan efdal

ve erfaᶜ ve eşref olan kesāndır ve dīger fırkası ondan ednā ve şerr olan kesāndır ve kendisi o iki fırkaya cemīᶜan kalbi ile tevāzuᶜ eyler ki ondan yeğ ve efdal olan ādemi gördüğü vaktte şād ve mesrūr olur ki onun salāh-ı hāl ve mehāsin-i hısāli onun müstelzim-i ferah u mesārīsi olur ve ona lāhık olmaklığını dahi temennī eder ve ondan yaramaz ve şerīr olan kimseyi gördüğü vaktte der ki ola ki bu şahs necāt bulur da ben hālik olurum ki hemīşe sūʾ-i ᶜākıbetten havf edip korkar ve dahi der ki ola ki bu ādemin hayr ve birr ve salāhı derūnī ve bātınīdir ki onun o hāli ona daha ziyāde hayrlıdır ve ben bilmem ki beynehu ve beynallāh ola ki onun bir huluk-ı kerīmi olur da Allāhu taᶜālā onunla ona rahmet eder ve onun üzerine tevbe edip ahsen-i aᶜmāl ile ona hatm eder ve benim birr ve salāhım zāhirdir ve onun zuhūru bana şerrdir ki tāᶜāttan [264] izhār ettiği ᶜibādete āfāttan bir āfetin ve halvetten emīn olamazdı ki ona dāhil olan āfet onun ecr ü sevābını habt edip onu mahv etmiş diye vesvese eylerdi." Ve ondan sonra yaᶜnī onuncu hasleti dahi bu vech üzere beyān ve taᶜdādından sonra dedi ki "O vaktte onun ᶜaklı kāmil olmuş olur ve ehl-i zamānına dahi kebīr ve seyyid olur." İşte onu kelāmı budur. Ve bi'l-cümle beyān ve taᶜrīf odur ki kim ki ᶜindallāh ezelde şakvetine sebkat eden kazā mūcebince şakī olmaklığını tecvīz eder, ahvālden bir hāl ile dīger bir kimsenin üzerine tekebbür etmeğe onun için bir yol yoktur.

[نعم إذا غلب عليه الخوف رأى كل أحد خيراً من نفسه وذلك هو الفضيلة كما روي أن عابداً أوى إلى جبل فقيل له في النوم ائت فلاناً الإسكاف فسله أن يدعو لك فأتاه فسأله عن عمله فأخبره أنه يصوم النهار ويكتسب فيتصدق ببعضه ويطعم عياله ببعضه فرجع وهو يقول إن هذا لحسن ولكن ليس هذا كالتفرغ لطاعة الله فأتى في النوم ثانياً فقيل له ائت فلاناً الإسكاف فقل له ما هذا الصفار الذي بوجهك فأتاه فسأله فقال له ما رأيت أحداً من الناس إلا وقع لي أنه سينجو وأهلك أنا فقال العابد بهذه والذي يدل على فضيلة هذه الخصلة قوله تعالى ﴿وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ﴾ أي أنهم يؤتون الطاعات وهم على وجل عظيم من قبولها وقال تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ﴾ وَقَالَ تَعَالَى ﴿قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ﴾ وقد وصف الله تعالى الملائكة عليهم السلام مع تقدسهم عن الذنوب ومواظبتهم على العبادات على الدءوب بالإشفاق فقال تعالى مخبرا عنهم ﴿يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ﴾ ﴿وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ

مُشْفِقُونَ﴾ فمتى زال الإشفاق والحذر مما سبق به القضاء في الأزل وينكشف عند خاتمة الأجل غلب الأمن من مكر الله وذلك يوجب الكبر وهو سبب الهلاك فالكبر دليل الأمن والأمن مهلك والتواضع دليل الخوف وهو مسعد فإذن ما يفسده العابد بإضمار الكبر واحتقار الخلق والنظر إليهم بعين الاستصغار أكثر مما يصلحه بظاهر الأعمال]

Evet ādeme havf galebe ederse herkesi kendi nefsinden yeğ ve hayrlı görür ve fazīlet dahi ancak odur, nitekim mervī olmuş ki ᶜābidin birisi bir dağa çekilip ᶜuzlette müteᶜabbid olurken ᶜālem-i rüʾyāda uykuda olarak ona denildi ki "Sen fülānca pīne-dūza var da ondan hayrlı duᶜāyı nefsine suʾal ve taleb eyle." ᶜĀbid dahi çün o pīne-dūza varıp onun ᶜameli üzerine sordukta pīne-dūz ona haber verdi ki gündüzünde oruç tutup kārını işler de beher gün kazandığı ücretin baᶜzısı ile tasadduk eder ve baᶜzısı ile onun ehl ve ᶜayālini itᶜām eyler. ᶜĀbid dönüp derdi ki onun bu ᶜāmeli güzel velākin tāᶜatullāha teferrug etmek gibi değildir. Sonra bir dahi o ᶜābide hālet-i nevminde bir hātif gelip ona demiş ki "Sen fülānca pīne-dūzun yanına git de ondan yüzünde olan sarılık üzerine suʾāl eyle." Ve o dahi varıp sordukta ᶜābide o iskāf demiş ki "Ben bir ferd-i āferīdeyi görmedim illā ki benim kalbime gelmedi ki o kimse kendisi necāt bulup da ben hālik olacağım" yaᶜnī benim yüzümün sarılığı ancak şu korkuluktandır diye haber vermiş. Ve o vakt ᶜābid demiş ki "İşte bununla yaᶜnī onun bu havf u haşyet ile o menzileye varmış ki duᶜāsı suʾāl olunur" yaᶜnī müstecābü'd-duᶜā olmuştur demek olur ve bu hasletin fazīletine delālet eden nusūs-ı ᶜaliyye-i Kurʾāniyye bunlardır ki Allāhu taᶜālā bir āyet-i kerīmede buyurmuş ki ﴿وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ﴾[435] Bu āyet-i kerīme sūre-i Müʾminūn'un altmış birinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ve onlar ki hakka tevessül için sadaka ve zekāt verirler ki ᶜacabā kabūl mu oldu redd mi oldu diye kalbleri titrer, bilirler ki onlar Rabbleri ᶜazze şānuhuya rücūᶜ edicilerdir" yaᶜnī onlar tāᶜāt edip hayr işlerken onun kabūlünden dolayı onların kulūbu havf-ı ᶜazīm üzere olup titretirler ki işledikleri tāᶜat ve ᶜibādetin ᶜadem-i kabūlünden dolayı ᶜazāb göreceklerine pek çok ziyāde

435 Müminūn, 23/60.

havf ve telāş ederler demektir. Ve dahi buyurmuş ki ﴿إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ﴾[436] Yaᶜnī "Şol müᵓminler ki ᶜamel-i sālihte iken dahi Rabbleri taᶜālānın ᶜazābından korkarlar." Bu āyet dahi kezālik sūre-i merkūmenin elli sekizinci āyetidir. Ve dahi buyurmuş ki ﴿قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ﴾[437] ki bu āyet dahi sūre-i Tūr'un yirmi beşinci āyetidir, onun hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Mukaddem biz ehlimiz beyninde iken āhirette Allāhu taᶜālānın ᶜazābından havf ederdik diyeler." Ve dahi melāike-i kirām ᶜaleyhime's-selām zünūbdan derkār olan tekaddüs ve ᶜibādāta olan cidd ve muvāzabetleriyle berāber Hakk taᶜālā onları havf ve işfāk ile senā edip vasf etmiştir ki onların üzerine ihbār edip buyurmuş ki ﴿يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ﴾[438] Yaᶜnī "Gece ve gündüz Allāhu taᶜālāya tesbīh ederler de ondan onlara bir fütūr gelmez." Ve o melāike şefāᶜati Allāhu taᶜālānın rızāsıyla müᵓminlere edebilir, onlar mehābet ve ᶜazamet ve ᶜazāb ve ᶜukūbet-i ilāhīden lerzān ve havftedirler ve her ne vakt ki ezelde onunla hükm ve kazā mesbūk olan hālin hazer ve havfı ādemden zāil olur ki o dahi ᶜinde hitāmi'l-ecel açılıp münkeşif olur, o vaktte mekrullāhtan onun emni ona galebe eder ve o emn ve ᶜadem-i havfı onun kibrine mūcib olur ki helākin sebebi odur. Kaldı ki kibr emnin delīlidir ve emn ise mühliktir ve tevāzuᶜ havfın delīlidir ve havf ise müsᶜiddir ve bināberīn ᶜābidin izmār-ı kibr ve ihtikār-ı huluk ile onlara ᶜayn-ı hakāretle bakıp istisgār edişinin fesādı onun zāhir-i aᶜmāl ile ettiği ıslāhāttan daha ziyāde çoktur yaᶜnī onun ifsādı ıslāhından ekser ve evferdir.

[فَهَذِهِ مَعَارِفُ بها يزال داء الكبر عن القلب لا غير إلا أن النفس بعد هذه المعرفة قد تضمر التواضع وتدعي البراءة من الكبر وهي كاذبة فإذا وقعت الواقعة عادت إلى طبعها ونسيت وعدها فعلى هذا لا ينبغي أن يكتفى في المداواة بمجرد المعرفة بل ينبغي أن تكمل بالعمل وتجرب بأفعال المتواضعين في مواقع هيجان الكبر في النفس وبيانه أن يمتحن النفس بخمس امتحانات هي أدلة على استخراج ما في الباطن وإن كانت الامتحانات كثيرة]

436 Müminūn, 20/57.

437 Tūr, 52/26.

438 Enbiyā, 21/20.

İşte bunlar birtakım maᶜrifelerdir ki onlarla kalbden dāᵓ-ı kibr yalnız zāil olur ki başkası bununla zāil olmaz ve bu maᶜrifetten sonra olur ki nefs-i insān tevāzuᶜu izmār edip yalancı olduğu hālde kibrden berāᵓet ve selāmetini daᶜvā eder ve çün ona bir vākıᶜa vākiᶜ olur kendi tabᶜına dönüp ᶜavdet eder ve vaᶜdini unutur ve bu cihetle nefsinin müdāvāt ve tīmārında ᶜamelden mücerred olan maᶜrifetle iktifā edilmemek [265] gerektir, belki ᶜamel ile mükemmel olmak gerektir. Ve dahi efᶜāl-i mütevāziᶜīn ile nefsten heyecān-ı kibr mevākiᶜinde tecribe oluna ve onun beyānı ise onda kendi nefsini imtihānāt-ı hamse ile imtihān ede ki bātını ve derūnī olan ᶜilletin istihrācına o imtihān-ı hamse olalardır velev ki imtihānāt-ı nefs pek çoktur.

[الامتحان الأول أن يناظر في مسألة مع واحد من أقرانه فإن ظهر شيء من الحق على لسان صاحبه فثقل عليه قبوله والانقياد له والاعتراف به والشكر له على تنبيهه وتعريفه وإخراجه الحق فذلك يدل على أن فيه كبرا دفينا فليتق الله فيه ويشتغل بعلاجه أما من حيث العلم فبأن يذكر نفسه خسة نفسه وخطر عاقبته وأن الكبر لا يليق إلا بالله تعالى وأما العمل فبأن يكلف نفسه ما ثقل عليه من الاعتراف بالحق وأن يطلق اللسان بالحمد والثناء ويقر على نفسه بالعجز ويشكره على الاستفادة ويقول ما أحسن ما فطنت له وقد كنت غافلا عنه فجزاك الله خيرا كما نبهتني له فالحكمة ضالة المؤمن فإذا وجدها ينبغي أن يشكر من دله عليها فإذا واظب على ذلك مرات متوالية صار ذلك له طبعا وسقط ثقل الحق عن قلبه وطاب له قبوله ومهما ثقل عليه الثناء على أقرانه بما فيهم ففيه كبر فإن كان ذلك لا يثقل عليه في الخلوة ويثقل عليه في الملأ فليس فيه كبر وإنما فيه رياء فليعالج الرياء بما ذكرناه من قطع الطمع عن الناس ويذكر القلب بأن منفعته في كماله في ذاته وعند الله لا عند الخلق إلى غير ذلك من أدوية الرياء وإن ثقل عليه في الخلوة والملأ جميعاً ففيه الكبر والرياء جميعاً ولا ينفعه الخلاص من أحدهما ما لم يتخلص من الثاني فليعالج كلا الداءين فإنهما جميعاً مهلكان]

İmtihān-ı evvel ise onun yolu odur ki kendi akrānıyla bir mesᵓelede münāzara ede ve eger onun sāhibinin lisānı üzere hakktan bir şeyᵓ zuhūr edip onun kabūlü nefsine ağır gelip ve ona inkıyādı dahi güç ve girān geldiyse yaᶜnī onunla iᶜtirāf etmek ve hakkın zāhire ihrāc ve taᶜrīzifiyle onu hakk üzerine tenbīh etmesine ᶜarz-ı teşekkür eylemek kaziyyesini

eger sakīl gördüyse işte onun şol hāli onun zātında kibr-i medfūn olduğuna delālet eder ve ona vācibdir ki onda Allāh'tan ittikāᵓ edip bir dahi onun ᶜilācı ile müştagil ola. Ve min-haysü'l-ᶜilm onun muᶜālecesi odur ki kendi nefsine hissetini ve ᶜākıbetinin hatarını ve kibr ancak Allāhu taᶜālāya yakışıp dīgerine aslā sezā ve lāyık olmadığını bildirip tezkīr eylemektir. Ve min-haysü'l-ᶜamel onun muᶜālecesi dahi nefsine iᶜtirāf-ı hakktan sakīl ve ağır gelen nesne ile nefsini teklīf edip der-hāl kendi sāhibinin hamd ü senāsına ıtlāk-ı lisān ile nefsi üzerine ᶜacz ile iᶜtirāf ve onun istifādesi üzerine teşekkür etmektir ve dahi sarāhaten onun fazl ve kemāli ile ikrār edip diye ki "Sen onu tefattun edip bulduğun ve ben ondan gāfil kaldığım şol dakīka ve ᶜilm ne ᶜaceb güzel bir şeydir, artık Allāhu taᶜālā sana hayr ile mücāzāt etsin, nitekim sen bizi onunla tenbīh ve āgāh ettin." Ve maᶜlūmdur ki hikmet müᵓminin zāyiᶜāt ve dāllesidir, çün onu bulup derdest eder elbette ona onu delālet eden ādeme teşekkür etmek gerektir. Ve çün mütevālī olarak bunun üzerine kirāren ve mirāren muvāzabet ve devām eder, elbette bu hakk-şināslık ona tabᶜ ve hūy olur ve kalbinden kavl-i hakkın sikal ve girānlığı dahi sākıt olur ve onun kabūlü kalbine hoş gelir. Ve'l-hāsıl kaçan ki onun akrānı üzerine mevsūf oldukları sıfāt-ı hasene ile halkın vukūᶜa gelen medh ü senāsı ona ağır ve girān gelir, bī-iştibāh onda kibr vardır ve eger tenhālık ve halvette o şeyᵓ ona ağır ve sakīl gelmez de ancak meleᵓ-i nāsta ona güç ve girān gelir, o sūrette onda bir kibr yoktur velākin onda ancak riyā ᶜilleti vardır, gerektir ki bizim zikr ettiğimiz eşyā ile derd-i riyādan kalbini muᶜālece ede ki nāstan tamaᶜını katᶜ etsin ve dahi kalbine tezkīr ede ki onu kemāli ancak kendi zātındadır ve ᶜindallāhtadır ki halkın katında değildir ve sāir bu gibi umūr ve edviye-i riyāyı tefekkür ve der-hātır eyleye. Ve eger sırren ve ᶜalenen onun senā-i akrānı ile lisānları üzere hakkın zuhūru kendisine hem meleᵓ ve hem de halvette kalbine güç gelip de nefsi onu istiskāl ettiyse artık o hālde kibr ve hem riyā zātında hem dahi vardır, ikisinin muᶜālecelerine çalışmak ona lāzımdır, zīrā ki bir dānesi zātında var iken dīgerinden onun halāsı ona bir fāide ve menfaᶜat vermez yaᶜnī iki ᶜilleti birden muᶜālece etmek vācibdir, çünkü ikisi dahi mühliklerdir.

[الامتحان الثاني أن يجتمع مع الأقران والأمثال في المحافل ويقدمهم على نفسه ويمشي خلفهم ويجلس في الصدور تحتهم فإن ثقل عليه ذلك فهو متكبر فليواظب عليه تكلفا حتى يسقط عنه ثقله فبذلك يزايله الكبر وههنا للشيطان مكيدة وهو أن يجلس في صف النعال أو يجعل بينه وبين الأقران بعض الأرذال فيظن أن ذلك تواضع وهو عين الكبر فإن ذلك يخف على صدور المتكبرين إذ يوهمون أنهم تركوا مكانهم بالاستحقاق والتفضل فيكون قد تكبر وتكبر بإظهار التواضع أيضا بل ينبغي أن يقدم أقرانه ويجلس بينهم بجنبهم ولا ينحط عنهم إلى صف النعال فذلك هو الذي يخرج خبث الكبر من الباطن]

Ve ikinci imtihān ise o dahi mehāfilde akrān ve emsāl ile birleşip onları nefsi üzerine takdīm ve onların ardları sonra yürüyüp sadrlarda onların alt taraflarında oturmak ile nefsini imtihān ve tecribe etmektir. Eger bu şeyᵓ nefsine ağır geldiyse henüz zātı mütekebbirdir ve bu tekebbürünü iskāt etmek için tekellüfle bu efᶜāle devām ve muvāzabet etsin ki bununla kibr ondan zāil olur. Ammā burada şeytān için bir mekīde ve cā-i mekr ü hudᶜa vardır ki gidip saff-ı niᶜālde oturur veyāhūd onunla kendi akrānı beyninde baᶜzı erzāl ādemleri iclās eder ve bunu tevāzuᶜ zann eder hālbuki bu sunᶜu ᶜayn-ı kibrdir, çünkü bu sūretle olan cülūs nüfūs-ı mütekebbirīn üzerine hafīf gelir, çünkü onda onların halka īhām ederler ki onlar bi'l-istihkāk olan mekānları tafaddulen terk etmişler ve bu sūrette tekebbür etmiş olurlar ve dahi izhār-ı tevāzuᶜ ile tekebbür eylemiş olurlar ve böyle olunca lāyık odur ki kendi akrānını takdīm ede ve yanlarında olarak akrānı beyninde otura ve saff-ı niᶜāle kadar onlardan inip inhitāt ve tenezzül etmeye ki bātından hubs-i kibri ihrāc eden budur. [266]

[الامتحان الثالث أن يجيب دعوة الفقير ويمر إلى السوق في حاجة الرفقاء والأقارب فإن ثقل ذلك عليه فهو كبر فإن هذه الأفعال من مكارم الأخلاق والثواب عليها جزيل فنفور النفس عنها ليس إلا لخبث في الباطن فليشتغل بإزالته بالمواظبة عليه مع تذكر جميع ما ذكرناه من المعارف التي تزيل داء الكبر]

Ve üçüncü imtihān ise o dahi fakīrin daᶜvetine icābet etmek ve rufekā ve akāribin kazā-i havāyicleri için çarşıda mürūr eylemektir ki eger bu efᶜāl nefsine ağır gelip girān geldiyse artık henüz mütekebbirdir, zīrā

ki bu efᶜāl mekārim-i ahlāktandır ve onların üzerlerine vaᶜd olunan ecr ü sevāb çoktur ve ondan nefsin nüfūru ancak bātında olan hubs içindir, başka şeyᵓ için değil, hemān dāᵓ-ı kibri izāle eden maᶜāriften bizim zikr ettiğimiz şeylerin tezekkürüyle o efᶜāle muvāzabet ve bunlarla izālesine iştigāl etmek gerektir, yaᶜnī tekellüfle yoksulların daᶜvet ve ziyāfetlerine gide ve akārib ve refeka ve hem-civār ve taᶜallukātının mesālihi görmek için hemīşe çarşı ve pazarlara geçip mürūr ede ve kibri izāle eden maᶜārife tezekkürle nefsini bu ᶜillet-i mühlikeden muᶜālece ve tīmār eyleye.

[الامتحان الرابع أن يحمل حاجة نفسه وحاجة أهله ورفقائه من السوق إلى البيت فإن أبت نفسه ذلك فهو كبر أو رياء فإن كان يثقل ذلك عليه مع خلو الطريق فهو كبر وإن كان لا يثقل عليه إلا مع مشاهدة الناس فهو رياء وكل ذلك من أمراض القلب وعلله المهلكة له إن لم تتدارك وقد أهمل الناس طب القلوب واشتغلوا بطب الأجساد مع أن الأجساد قد كتب عليها الموت لا محالة والقلوب لا تدرك السعادة إلا بسلامتها إذ قال تعالى ﴿إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ﴾ ويروى عن عبد الله بن سلام أنه حمل حزمة حطب فقيل له يا أبا يوسف قد كان في غلمانك وبنتك ما يكفيك قال أجل ولكن أردت أن أجرب نفسي هل تنكر ذلك فلم يقنع منها بما أعطته من العزم على ترك الأنفة حتى جربها أهي صادقة أم كاذبة وفي الخبر ''مَنْ حَمَلَ الْفَاكِهَةَ أَوِ الشَّيْءَ فَقَدْ بَرِئَ مِنَ الْكِبْرِ'']

Ve dördüncü imtihān ise o dahi kendi nefsinin havāyicini ve ehl ve refekasının ihtiyācātını çarşıdan hāneye bi'z-zāt yüklenip haml etmektir ki eger onu nefsi ondan ibā ve imtināᶜ ederse artık onun o ibāsı kibrdir ve eger hulüvv-i tarīk ve tenhālıkta o yüklenmek nefsine ağır gelip sakīl olursa o girānlığı kibrdir ve eger yalnız müşāhede-i nās ile sakīl olur ve tenhālıkta sakīl olmaz o vakt riyā olur ve bunların cemīᶜisi emrāz-ı kalb ve onun ᶜilel-i mühlikesindendirler ki eger yetişip müdāvāt olmazsa o ᶜillet onu telef e helāk eder hālbuki halk u ᶜālem tıbb-ı kulūbu terk edip ihmāl etmişler ve tıbb-ı ecsād u ebdān ile iştigāl eylemişler, maᶜa-ennehu ecsād üzerine mevt ve ölüm mukadder ve mefrūz olmuştur ki lā-mahāle vākiᶜ olacaktır ve kulūb ise insāna saᶜādet-i ebediyye vü sermediyye ancak onun selāmeti ile idrāk olunur yaᶜnī selāmet ü saᶜādet-i ebediyye ancak kulūbun selāmeti iledir, çünkü Bārī-i müteᶜāl

buyurmuştur ﴿إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ﴾[439] Ve dahi rivāyet olunur ki ᶜAbdullāh b. Selām bir arkalık odunu yüklenip haml etmiş ve ona denilmiş ki "Senin gılmān ve ebnāndan bu hizmetten seni kifāyet edecek ādem var idi?" yaᶜnī senin bi'z-zāt buna haml edişin ne hikmet ve sebebe mübtenīdir diye soruldukta ᶜAbdullāh: "Evet, ben ondan kifāyet edecek ādemim vardır velākin ben istedim ki kendi nefsimi imtihān ve tecribe edeyim ki bunu inkār eder mi?" Bak ki ᶜAbdullāh kendi nefsinden tek-i enfeye onun verdiği ᶜazm ile kāniᶜ olmadı tā ki bu fiᶜl ile onu imtihān ve tecribe etti ki terk-i enfede ona verdiği ᶜazmde nefsi sādık mıdır yoksa kāzib. Ve dahi haberde gelmiş ki "مَنْ حَمَلَ الْفَاكِهَةَ أَوِ الشَّيْءَ فَقَدْ بَرِئَ مِنَ الْكِبْرِ"[440] Yaᶜnī "Kim ki fākiheyi veyāhūd muhtācı bulunduğu nesneyi bi'z-zāt yüklenip haml ederse o kimse kibrden berīdir."

[الامتحان الخامس أن يلبس ثياباً بذلة فإن نفور النفس عن ذلك في الملأ رياء وفي الخلوة كبر وكان عمر بن عبد العزيز رضي الله عنه له مسح يلبسه بالليل وقد قال صلى الله عليه وسلم "مَنْ اِعْتَقَلَ الْبَعِيرَ وَلَبِسَ الصُّوفَ فَقَدْ بَرِئَ مِنَ الْكِبْرِ" وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ آكُلُ بِالْأَرْضِ وَأَلْبُسُ الصُّوفَ وَأَعْقِلُ الْبَعِيرَ وَأَلْعَقُ أَصَابِعِي وَأُجِيبُ دَعْوَةَ الْمَمْلُوكِ فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي" وروي أن أبا موسى الأشعري قيل له إن أقواماً يتخلفون عن الجمعة بسبب ثيابهم فلبس عباءة فصلى فيها بالناس وهذه مواضع يجتمع فيها الرياء والكبر فما يختص بالملأ فهو الرياء وما يكون في الخلوة فهو الكبر فاعرف فإن من لا يعرف الشر لا يتقيه ومن لا يدرك المرض لا يداويه]

Ve beşinci imtihān ise o dahi köhne ve palas ve dūnī elbise giymektir ki meleʾ-i nās içinde nefs ondan nefret eder ve ola ki halvette dahi ondan nüfūr eder ve meleʾ içinde siyāb-ı bezile giymekten nefreti riyādır ve vahdet ve halvette ondan nefreti kibr ve huyelādır hālbuki ᶜÖmer b. ᶜAbdulᶜazīz'in bir meshi var idi ki onu gecede giyerdi. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ اِعْتَقَلَ الْبَعِيرَ وَلَبِسَ

439 Şuarā, 26/89.

440 Bkz. *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/490, no: 7853; *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 7/151, no: 34983; *Musnedu*'ş-Şihāb, 1/247, no: 397.

الصُّـوفَ فَقَـدْ بَـرِئَ مِـنَ الْكِبْـرِ"[441] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Kim ki devesinin ayağını kendi eliyle bağlar ve sūf ve peşmīneyi giyer, tahkīkan o kimse kibrden berī olmuş olur." Ve dahi ʿaleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّمَـا أَنَـا عَبْـدٌ آكُلُ بِـالْأَرْضِ وَأَلْبَـسُ الصُّـوفَ وَأَعْقِـلُ الْبَعِيـرَ وَأَلْعَـقُ أَصَابِعِـي وَأُجِيـبُ دَعْـوَةَ الْمَمْلُـوكِ فَمَـنْ رَغِـبَ عَـنْ سُـنَّتِي فَلَيْـسَ مِنِّـي" ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Ben ancak Allāhu taʿālānın ʿabd ve memlūküyüm, zemīnde [267] yerim ve peşmīneyi giyerim ve devenin ʿıkālini bağlarım ve benim parmaklarımı yalarım ve memlūkun daʿvetine gidip icābet ederim. Kim ki benim sünnetimden yüz çevirip işlemezse o kimse benden değildir" yaʿnī benim ümmetimden değildir. Ve dahi rivāyet olunmuş ki Basra Emīri Ebū Mūsā el-Eşʿārī ʿaleyhi'r-rıdvāna denilmiş ki "Birtakım ādemler vardır ki elbiseleri sebebiyle cumʿa namāzından tahallüf edip cemāʿate gelip hāzır olmazlar!" Ve bundan o cemāʿat ʿārlanmamak için Ebū Mūsā hazretleri ʿabāyı giyip nāsa cumʿa namāzını kıldırmış ki siyāb-ı bezileden istinkāf etmemiştir, kaldı ki bunlar böyle bir yerlerdir ki onlarda kibr ve riyā müctemiʿ olur; o ki meleʾ-i nāsındır, o ʿamel riyādır ve o ki halvet ve tenhālıkta olur, kibrdir yaʿnī meleʾ-i nāsa muhtass olan şeyʾ riyādır, belki şerri bilmeyen kimse şerre düşer de ondan ittikā etmez ve marazı idrāk etmeyen kimse onu müdāvāt etmez.

Beyānu Gāyeti'r-Riyāzeti Fī Hulukı'l-Tevāzuʿı

[بيان غاية الرياضة في خلق التواضع]

[اعلـم أن هـذا الخلـق كسـائر الأخـلاق لـه طرفـان وواسـطة فطرفـه الـذي يميـل إلـى الزيـادة يسـمى تكبـرا وطرفـه الـذي يميـل إلـى النقصـان يسـمى تخاسسـا ومذلـة والوسـط يسـمى تواضعـا والمحمـود أن يتواضـع فـي غيـر مذلـة ومـن غيـر تخاسـس فـإن كلا طرفـي الأمـور ذميـم وأحـب الأمـور إلـى الله تعالـى أوسـاطها فمـن يتقـدم علـى أمثالـه فهـو متكبـر ومـن يتأخـر عنهـم فهـو متواضـع أي وضـع شـيئا مـن قـدره الـذي يسـتحقه والعالـم إذا دخـل عليـه إسـكاف فتنحـى لـه عـن مجلسـه وأجلسـه فيـه ثـم تقـدم وسـوى لـه نعلـه وعـدا إلـى بـاب الـدار خلفـه فقـد تخاسـس وتذلـل وهـذا أيضـا غيـر محمـود بـل المحمـود عنـد

441 *Musnedu*'l-Bezzār, 8/368, no: 3448.

الله العدل وهو أن يعطي كل ذي حق حقه فينبغي أن يتواضع بمثل هذا لأقرانه ومن يقرب من درجته فأما تواضعه للسوقي فبالقيام والبشر في الكلام والرفق في السؤال وإجابة دعوته والسعي في حاجته وأمثال ذلك وأن لا يرى نفسه خيرا منه بل يكون على نفسه أخوف منه على غيره فلا يحتقره ولا يستصغره وهو لا يعرف خاتمة أمره]

Ve huluk-ı tevāzuᶜda olan riyāzetin gāyesi beyānı odur ki sen bil ve āgāh ol ki bu huluk dahi ahlāk-ı sāire gibi onun iki taraf ve ortası vardır ve o ki cānib-i ziyādeye meyl eder o tarafa kibr denilir ve o ki cānib-i noksāna meyl eder o tarafa alçaklık ve mezellet denilir ve ortası odur ki ona tevāzuᶜ denilir ve mahmūd ve marzī ve makbūl ise ancak mezelletsizin ve alçak yoluna gitmeksizin cārī olan tevāzuᶜdur, zīrā ki umūrun her iki tarafı mezmūmdur ve umūrun Allāhu taᶜālāya ziyāde marzī ve makbūl ve mahbūbu olan umūrun evsatlarıdır. ve o ki emsāli üzerine tekaddüm eder, o kimse mütekebbirdir ve o ki onlardan teʾehhür edip geri kalır, o kimse mütevāziᶜdir ki müstehakk olduğu kadrdan bir nesneyi pest edip vazᶜ etmiş. Ve eger bir ᶜālime bir pīne-dūz ādem girip ziyāret ettikte o ᶜālim ona tevāzuᶜan kendi yerinden bertaraf olup çekilir ve onu kendi yerinde oturturur ve giderken ona tekaddüm edip pābūşunu tesviye eder ve kapıya kadar ardı sonra gidip onu teşyīᶜ eylerse işte o ᶜālim tehāsus edip nefsini alçak etmiş ve kendi nefsini düşürüp mezellete cānını uğratmış ve bu dahi mahmūd değildir, belki ᶜindallāh mahmūd odur ki kendisi ᶜadl üzere olup her bir hakklının hakkını vere, gerektir ki ādem bu gibi aᶜmāli kendi akrānına işleyip onunla ona tevāzuᶜ eyleye ve dahi derecesinden karīb olan kimseye bu gibi ser-fürūluk ve tevāzuᶜ ede. Ve sūkīye onun olacak tevāzuᶜu ona kıyām edip beşāşetle telakkī etmek ve suʾālde dahi ona rıfk edip mülāyemet eylemek ve daᶜvetine gidip icābet etmek ve iş ve maslahatında saᶜy edip hācetini görmek ve sāir bu gibi nüvāziş ve telattuf eylemektir ve kendi nefsini ondan yeğ ve hayırlı görmeye, belki dīgeri üzerine hāsıl olan korku ve havfından ziyāde kendi nefsine hāif ola ki onun hātime-i emrini bilmediği hālde onu tahkīr ve istisgār etmeye.

[فإذا سبيله في اكتساب التواضع أن يتواضع للأقران ولمن دونهم حتى يخف عليه التواضع المحمود في محاسن العادات ليزول به الكبر عنه فإن خف عليه

ذلك فقد حصل له خلق التواضع وإن كان يثقل عليه وهو يفعل ذلك فهو متكلف لا متواضع بل الخلق ما يصدر عنه الفعل بسهولة من غير ثقل ومن غير روية فإن خف ذلك وصار بحيث يثقل عليه رعاية قدره حتى أحب التملق والتخاسس فقد خرج إلى طرف النقصان فليرفع نفسه إذ ليس للمؤمن أن يذل نفسه إلى أن يعود إلى الوسط الذي هو الصراط المستقيم وذلك غامض في هذا الخلق وفي سائر الأخلاق والميل عن الوسط إلى طرف النقصان وهو التملق أهون من الميل إلى طرف الزيادة بالتكبر كما أن الميل إلى طرف التبذير في المال أحمد عند الناس من الميل إلى طرف البخل فنهاية التبذير ونهاية البخل مذمومان وأحدهما أفحش وكذلك نهاية التكبر ونهاية التنقص والتذلل مذمومان وأحدهما أقبح من الآخر والمحمود المطلق هو العدل ووضع الأمور مواضعها كما يجب وعلى ما يجب كما يعرف ذلك بالشرع والعادة ولنقتصر على هذا القدر من بيان أخلاق الكبر والتواضع]

Kaldı ki iktisāb-ı tevāzuᶜda olan tarīk ve sebīli odur ki hemīşe kendisi akrānına ve akrānı mā-dūnuna tevāzuᶜ eyleye tā ki mehāsin-i ᶜādāt mahmūd olup onunla ondan kibr zāil olan tevāzuᶜ hafīf ola. Ve çün ona o tevāzuᶜ hafīf olup ᶜādet olduysa artık ona tevāzuᶜun hūy ve huluku hāsıl olur ve eger onun üzerine girān [268] gelip de kendisi işlerse o hālde o tevāzuᶜu tekellüfü olup hulukan tevāzuᶜ değildir. Huluk odur ki bī-reviyyet ve min-gayri sikal efᶜāl-i tevāzuᶜ ᶜan-sühūletin ondan sādır olur. Ve eger o tevāzuᶜ ona hafīf olup tā ki kendi riᶜāyet-i kadri ona sakīl ve ağır gelir ve temelluk ve tahassüsü muhabbet eder, artık o hālde hūyu noksān tarafına çıkıp hadd-i iᶜtidāl ve vasattan hurūc etmiş olur ve lāzım odur ki kendi nefsini işbu hisset ve zilletten refᶜ ede, çünkü nefsini zelīl etmek müᵓmine cāiz değildir ve o derecede nefsini refᶜ eder tā ki sırāt-ı müstakīm olan hadd-i vasata ᶜavdet ede. Ve bu hulukta hadd-i vasat gāmızdır ve ahlāk-ı sāirede dahi hadd-i iᶜtidāl ve tavassut gāmızdır. Ammā taraf-ı noksāna hadd-i vasattan meyl etmek ki temelluk derecesine inmek tekebbür ile derece-i ziyādeye meyl etmekten daha ziyāde ehven ve kolaydır, nitekim sehāvette dahi taraf-ı tebzīre infāk-ı māl ile meyl etmek ᶜinde'n-nās imsāk ile cānib-i buhle meyl etmekten daha ziyāde mahmūddur ki nihāye-i tebzīr ve nihāye-i buhl ikisi dahi mezmūmlardır velākin onların biri ki nihāye-i buhldur, dīgerinden yaᶜnī nihāye-i tebzīrden daha ziyāde fāhiştir ve nihāye-i tekebbür ile nihā-

ye-i tenakkus ve tezellül ikisi dahi böylecedirler ki ikisi dahi çirkīn ve kabīhler olup mezmūmlardır velākin birisinin kubhu dīgerinden daha ziyāde çoktur. Mā-hasal mahmūd-ı mutlak ancak mertebe-i iᶜtidāldir ki umūru vācib olduğu vech üzere ᶜalā-mā yecib yerine komaktır, nitekim şerᶜ ve ᶜādetle bilinir, kaldı ki biz ahlāk-ı kibr ve tevāzuᶜun beyānından bu kadarcık beyān üzerine iktisār edip iktisād etmeliyiz.

Şatru's-Sānī Mine'l-Kitābi Fi'l-ᶜUcbi Ve Fīhi Beyāni Zemmi'l-ᶜUcbi Ve Āfātihi ve Beyāni Hakīkati'l-ᶜUcbi ve'l-İdlāli ve Haddihimā ve Beyāni ᶜİlāci'l-ᶜUcbi ᶜAle'l-Cümleti ve Beyāni Aksāmi Mā Bihi'l-ᶜUcbi ve Tafsīli ᶜİlācihi

[الشطر الثاني من الكتاب في العجب وفيه بيان ذم العجب وآفاته وبيان حقيقة العجب والإدلال وحدهما وبيان علاج العجب على الجملة وبيان أقسام ما به العجب وتفصيل علاجه]

Ve kitābın şatr-ı sānīsi ki ᶜucbda idi, o dahi işte bu mebāhistir ki bu şatrda zemm-i ᶜucb ve āfātının beyānı ve hakīkat-i ᶜucb ve idlāl ile onların haddlerinin beyānı ve ᶜale'l-cümle ᶜilāc-ı ᶜucbun beyānı ve onunla taᶜaccüb olunan umūr ve mevāddın aksāmı beyānı ve tafsīli ᶜilācının beyānı vardır.

[بيان ذم العجب وآفاته اعلم أن العجب مذموم في كتاب الله تعالى وسنة رسوله صلى الله عليه وسلم قال الله تعالى ﴿وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا﴾ ذكر ذلك في معرض الإنكار وقال عز وجل ﴿وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا﴾ فرد على الكفار في إعجابهم بحصونهم وشوكتهم وقال تعالى ﴿وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾ وهذا أيضا يرجع إلى العجب بالعمل وقد يعجب الإنسان بالعمل هو مخطئ فيه كما يعجب بعمل هو مصيب فيه وقال صلى الله عليه وسلم "ثَلاثٌ مُهْلِكَاتٍ شُحٌّ مُطَاعٌ وَهَوًى مُتَّبَعٌ وَإِعْجَابُ الْمَرْءِ بِرَأْيِهِ" وقال لأبي ثعلبة حيث ذكر آخر هذه الأمة فقال "إِذَا رَأَيْتَ شُحًّا مُطَاعًا، وَهَوًى مُتَّبَعًا، وَإِعْجَابَ كُلِّ ذِي رَأْيٍ بِرَأْيِهِ فَعَلَيْكَ نَفْسَكَ"]

Zemm-i ᶜucbun beyānıyla āfātının beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki tahkīk ve tahkīkan ᶜucb Allāhu taᶜālānın kitābında ve Resūlü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin sünnet-i seniyyesinde mezmūmdur, hakkında Hakk subhānehu ve taᶜālā buyur-

muş ki ﴿وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا﴾[442] Bu āyet-i kerīme sūre-i Tevbe'nin yirmi altıncı āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ve dahi Mekke ile Tāif beyninde olan Huneyn harbi gününde size Allāhu taᶜālā nusret verdi, sizin kesretiniz size ᶜucb verdi ki o kesretiniz kazāullāhtan bir şeyᵓ defᶜ etmedi" ki tebāreke ve taᶜālā onu taᶜaccübün inkārı maᶜrizinde zikr etmiştir. Ve dahi Hakk ᶜazze ve celle buyurdu ki ﴿وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللّٰهِ فَأَتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا﴾[443] Bu nass-ı ᶜālī dahi sūre-i Haşr'ın ikinci āyetindendir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Benī Nudayr zann ettiler ki onların hisārlarının istihkāmı onları kazāullāhtan menᶜ ede. Onlar bilmeyip zann etmedikleri haysiyyetten ᶜazābullāhın gelmesiyle kalblerine havf düşüp nefyini kabūl ettiler ve hānelerini kendileriyle ve müᵓminlerin yedleriyle harāb ettiler" ki Hakk ᶜazze ve celle küffārın husūn ve şevketlerinde olan iᶜcābları takbīhinde küffāra redd edip bunu fermān buyurmuştur. Ve dahi tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾[444] Bu nass-ı celīl dahi sūre-i Kehf'in yüz beşinci āyetindendir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Hālbuki onlar işlerini hakk üzere ahsen etmişler." Zann ederler ki bunun fehvāsı dahi ᶜamel ile vākiᶜ olan ᶜucba rücūᶜ eder ve olur ki insān kendi bir ᶜamelinde ᶜucb eder velev ki kendisi onda muhtīdir, nitekim ādem içinde musīb bulunduğu ᶜamele ᶜucb eyler. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "ثَلاثٌ مُهْلِكَاتٍ شُحٌّ مُطَاعٌ وَهَوًى مُتَّبَعٌ وَإِعْجَابُ الْمَرْءِ بِرَأْيِهِ"[445] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Üç huluk ve hūylardır ki cümlesi mühliklerdir: İtāᶜat olunur imsāk ki buhl-i müfrittir ve ittibāᶜ olunan hevā ve ādemin kendi nefsine olan iᶜcāb ve hodbīnliktir." Ve dahi Ebī Saᶜlebe'ye işbu ümmetin āhiri zikrinde buyurmuş ki "إِذَا رَأَيْتَ شُحًّا مُطَاعًا، وَهَوًى مُتَّبَعًا، وَإِعْجَابَ كُلِّ ذِي رَأْيٍ بِرَأْيِهِ فَعَلَيْكَ نَفْسَكَ"[446] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi "Sen eger itāᶜat olunur imsāk ve ittibāᶜ olunur hevāyı

---

442 Tevbe, 9/25.

443 Haşr, 59/2.

444 Kehf, 18/20.

445 *Musnedu*'l-Bezzār, 13/486, no: 7293; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/328, no: 5452.

446 İbn Māce, 2/1330, no: 4014; Tirmizī, 5/107, no: 3058.

görüp her bir reᵓyli dahi kendi reᵓyine iᶜcāb edegelmekte gördünse sen kendi nefsine iltizām eyle" demektir.

[وقال ابن مسعود الهالك في اثنتين القنوط والعجب وإنما جمع بينهما لأن السعادة لا تنال إلا بالسعي والطلب والجد والتشمر والقانط [269] لا يسعى ولا يطلب والمعجب يعتقد أنه قد سعد وقد ظفر بمراده فلا يسعى فالموجود لا يطلب والمحال لا يطلب والسعادة موجودة في اعتقاد المعجب حاصلة له ومستحيلة في اعتقاد القانط فمن ههنا جمع بينهما وقد قال تعالى ﴿فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ﴾ قال ابن جريج معناه إذا عملت خيراً فلا تقل عملت وقال زيد بن أسلم لا تبروها أي لا تعتقدوا أنها بارة وهو معنى العجب ووقى طلحة رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم أحد بنفسه فأكب عليه حتى أصيبت كفه فكأنه أعجبه فعله العظيم إذ فداه بروحه حتى جرح فتفرس ذلك عمر فيه فقال مازال يعرف في طلحة نأو منذ أصيبت إصبعه مع رسول الله صلى الله عليه وسلم والنأو هو العجب في اللغة إلا أنه لم ينقل فيه أنه أظهره واحتقر مسلماً ولما كان وقت الشورى قال له ابن عباس أين أنت من طلحة قال ذلك رجل فيه نخوة فإذا كان لا يتخلص من العجب أمثالهم فكيف يتخلص من الضعفاء إن لم يأخذوا حذرهم]

Ve dahi ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Helāk iki huluktadır ki kunūt ve ᶜucbdadır." Ve şol iki haslet beyninde onun işbu cemᶜ edişi ancak şol haysiyyettendir ki saᶜādet-i ebediyye ancak saᶜy ve taleb ve cidd ve cehd ve teşemmürledir ve merd-i bī-ümīd ü kānıt saᶜy ve taleb etmez ve hodbīn olan kimse dahi kendi zuᶜmünce murādına zafer-yāb olup saᶜīd olmuştur, o dahi saᶜy etmez zīrā mevcūd olan nesne taleb olunmaz ve vücūdu muhāl olan şeyᵓ dahi taleb olunmaz ve hodbīnin iᶜtikādına göre saᶜādet ona hāsıl olup yanında mevcūddur ve yeᵓs edip kunūt etmiş olan ādemin zuᶜmüne göre husūlü müstahīldir. Ve bu mülābese ile yaᶜnī ᶜādem-i talebde olan müşāreketleri hasebiyle İbn Mesᶜūd ikisi beyninde cemᶜ edip demiş ki iki haslet mühliklerdir ki onları kunūt ve ᶜucb ile tefsīr etti ve istişhād-ı ᶜucb sebeb-i helāk olduğu kaziyyesidir. Ve dahi tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ﴾[447] Yaᶜnī "Siz kendi nefsinizi tezkiye etmeyiniz. "İbn Cureyc tefsīrinde demiş ki "Bunun maᶜnāsı sen eger hayr ᶜamel edip ᶜibādet ettinse sen

447 Necm, 53/32.

demeyesin ki ben bunu ᶜamel ettim demektir." Ve Zeyd b. Eslem demiş ki "Maᶜnāsı siz kendi nefsinizi bārra iᶜtikād etmeyiniz demektir ki bu dahi ᶜucb maᶜnāsı olur." Ve Talha ᶜaleyhi'r-rıdvān Uhud gününde Zāt-ı Sāmī-i Hazret-i Risālet-penāh'ı kendi zātı ile vikāye edip cesedini ona siper etmişti ki üzerine eğilip durmuş ve ayası zahm-dār oluncaya onun üstünde mükibb kalıp kālıbını ona siper eylemiş ve çün o sūretle cerīh olunup kendi rūhunu ona fedā etmiş, sanki onun bu fiᶜl-i ᶜazīmi ile iᶜcāb etmiş ve buna ᶜÖmer b. el-Hattāb vākıf olup nefsinde onun iᶜcābını teferrüs ettikte demiş ki "Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem hazretlerine berāber olup parmağı zahm-dār olduğu günden beri Talha ᶜaleyhi'r-rıdvānda bir ᶜucb görünüp şimdiye dek zātından o ᶜucb bilinmekten zāil olmamıştır velākin bunda izhār ettiğine dāir bir eser nakl olunmamıştır" yaᶜnī onu izhārıyla bir müslümān ihtikār ettiğine dāir bir hayr nakl olunmamış demektir. Ve dahi şūrā vakti olunca İbn ᶜAbbās ona demiş ki "Sen Talha'dan neredesin?" ᶜÖmer dahi demiş ki "O bir ādemdir ki onun nefsinde nahvet vardır." Ve böyle olup sahābe-i kirām gibi zevāt-ı ᶜızām bundan tahallus etmeyince artık ondan hazerlerini ahz etmeyen zuᶜafā ve nā-tüvānān gürūhu nice mütehallis ve pāk olabilirler.

[وقال مطرف لأن أبيت نائماً وأصبح نادماً أحب إلي من أبيت قائماً وأصبح معجباً وقال صلى الله عليه وسلم " لَوْ لَمْ تُذْنِبُوا لَخَشِيتُ عَلَيْكُمْ مَا هُوَ اَكْبَرُ مِنْ ذَلِكَ الْعُجْبَ الْعُجْبَ" فجعل العجب أكبر الذنوب وكان بشر بن منصور من الذين إذا رءوا ذكر الله تعالى والدار الآخرة لمواظبته على العبادة فأطال الصلاة يوماً ورجل خلفه ينظر ففطن له بشر فلما انصرف عن الصلاة قال له لا يعجبنك ما رأيت مني فإن إبليس لعنه الله قد عبد الله تعالى مع الملائكة مدة طويلة ثم صار إلى ما صار إليه وقيل لعائشة رضي الله عنها متى يكون الرجل مسيئاً قالت إذا ظن أنه محسن وقد قال تعالى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ والمن نتيجة استعظام الصدقة واستعظام العمل هو العجب فظهر بهذا أن العجب مذموم جداً]

Ve dahi Mutarrif ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Nāimen beytūtiyyet ve nādimen sabāh etmek bana kāimen beytūtiyyet ve muᶜciben sabāh eyle-

mekten daha ziyāde hoş ve mahbūbdur." Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki " لَوْ لَمْ تُذْنِبُوا لَخَشِيتُ عَلَيْكُمْ مَا هُوَ اَكْبَرُ مِنْ ذَلِكَ الْعُجْبَ الْعُجْبَ"[448] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Siz zenb ve günāh etmemiş olaydınız ben sizin üzerinize ondan daha ziyāde büyük bir günāhtan havf edip korkardım" ki "الْعُجْبَ الْعُجْبَ" Yaᶜnī "Siz hemān ᶜucb etmekten sakınınız" da ᶜucb ekber-i zünūbdur demek olur ki ᶜibādet ve veraᶜıyla hodbīn olmak günāhı ekber-i zünūb kılmıştır. Bişr b. Mansūr ᶜaleyhi'r-rahmenin ᶜibādete muvāzabeti için zikrullāhı ve dār-ı āhireti görenlerden idi, bir gün namāzını haylice uzatmış ve ardı sonra onu görür bir ādem var imiş, çün namāzını tamām edip munsarif oldu ve ona mütefattın olduğunu bildi, ona dedi ki "Sen benden gördüğün şeyᵓ seni beğendirip iᶜcāb etmesin, zīrā ki iblīs ᶜaleyhi'l-laᶜne melāike-i kirām ile müddet-i tavīlede Hakk subhānehu ve taᶜālāya ᶜibādet etmiş sonra vardığı hāle varmış." Ve ᶜĀᵓişe ᶜaleyha'r-rıdvāna denilmiş ki "Ādem ne vakt müsīᵓ ve yaramaz olur?" O dahi: "Kendi nefsini muhsin zann ettiği vaktte" diye haber vermiş. Ve dahi tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾[449] Yaᶜnī "Sizin kendi sadakātınızı menn ve ezā ile bātıl etmeyiniz" demektir. Ve menn ise elbette istiᶜzām-ı sadakadır ve istiᶜzām-ı ᶜamel ise ᶜucbdur, kaldı ki bu beyān ve edillelerle zāhir oldu ki ᶜucb ziyādesiyle mezmūm ve makdūhtur.

Beyānu Āfeti'l-ᶜUcbi

[بيان آفة العجب]

[اعلم أن آفات العجب كثيرة فإن العجب يدعو إلى الكبر لأنه أحد أسبابه كما ذكرناه فيتولد من العجب الكبر ومن الكبر الآفات الكثيرة التي لا تخفى هذا [270] مع العباد وأما مع الله تعالى فالعجب يدعو إلى نسيان الذنوب وإهمالها فبعض ذنوبه لا يذكرها ولا يتفقدها لظنه أنه مستغن عن تفقدها فينساها وما يتذكره منها فيستصغره ولا يستعظمه فلا يجتهد في تداركه وتلافيه بل يظن أنه يغفر له وأما

448 *Musnedu*'ş-Şihāb, 2/320, no: 1447.

449 Bakara, 2/264.

العبادات والأعمال فإنه يستعظمها ويتبجح بها ويمن على الله بفعلها وينسى نعمة الله عليه بالتوفيق والتمكين منها]

Ve āfet-i ᶜucbun beyānı ise o dahi şu sūretle bil ki ᶜucbun āfātı çoktur, zīrā ki ᶜucb kibre daᶜvet eder, çünkü bizim mesbūk olan zikr ü beyānımız vech üzere kibrin esbābındandır ki kibr için onu bir sebeb göstermiştik ki ᶜucbdan kibr mütevellid olur ve kibrden pek çok āfāt tevellüd eder ki ehl-i ᶜirfāna hafī olmaz ve bu kaziyye ise ᶜibād ile olan āfeti ve fitnesidir ki ᶜucbuyla ᶜibād üzerine tekebbür eder. Ve Allāhu taᶜālā ile olan āfeti ise ᶜucb nisyān-ı zünūba dāᶜī olur ki ihmāline bāᶜis olur da onun baᶜzı zünūbunu zikr etmez olur belki nefsini tefakkudundan müstagnī olduğu zannıyla onu tefakkud eylemez de onları unutur ve ondan tezekkür ettiği günāhları dahi istisgār edip onu istiᶜzām etmez ve onun telāfī ve tedārüküne ictihād eylemez, belki o zünūb ona ᶜafv ü magfiret olacaklarını zann ve iᶜtikād eder ve işlediği aᶜmāl-i sāliha ile ᶜibādāt ve tāᶜātını istiᶜzām edip onunla izhār-ı şādumānī vü mesārr eyler de fiᶜli ile Allāhu taᶜālāya minnet eder ve Allāhu taᶜālānın ona niᶜmeti olduğuna ferāmūş eder ki o ᶜibādete muvaffak ve ondan mütemekkin olduğu niᶜmeti der-hātır etmez de hakktan ona bir niᶜmet olduğunu nisyān eder.

[ثم إذا عجب بها عمي عن آفاتها ومن لم يتفقد آفات الأعمال كان أكثر سعيه ضائعاً فإن الأعمال الظاهرة إذا لم تكن خالصة نقية عن الشوائب قلما تنفع وإنما يتفقد من يغلب عليه الإشفاق والخوف دون العجب والمعجب يغتر بنفسه وبرأيه ويأمن مكر الله وعذابه ويظن أنه عند الله بمكان وأن له عند الله منة وحقا بأعماله التي هي نعمة وعطية من عطاياه ويخرجه العجب إلى أن يثني على نفسه ويحمدها ويزكيها وإن أعجب برأيه وعمله وعقله منع ذلك من الاستفادة ومن الاستشارة والسؤال فيستبد بنفسه ورأيه ويستنكف من سؤال من هو أعلم منه وربما يعجب بالرأي الخطأ الذي خطر له فيفرح بكونه من خواطره ولا يفرح بخواطر غيره فيصر عليه ولا يسمع نصح ولا وعظ واعظ بل ينظر إلى غيره بعين الاستجهال ويصر على خطئه فإن كان رأيه في أمر دنيوي فيحقق فيه وإن كان في أمر ديني لا سيما فيما يتعلق بأصول العقائد فيهلك به ولو اتهم نفسه ولم يثق برأيه واستضاء بنور القرآن واستعان بعلماء الدين وواظب على مدارسة العلم وتابع سؤال أهل البصيرة لكان ذلك يوصله إلى الحق فهذا وأمثاله من آفات العجب فلذلك كان من المهلكات

ومن أعظم آفاته أن يفتر في السعي لظنه أنه قد فاز وأنه قد استغنى وهو الهلاك الصريح الذي لا شبهة فيه نسأل الله تعالى العظيم حسن التوفيق لطاعته]

Sonra eger aᶜmāl ve ᶜibādāt ve tāᶜātıyla ᶜucb edip efᶜālini beğendiyse āfātından gözleri kör olur. Ve o kş āfāt-ı aᶜmāli tefakkud etmez, onun ekser-i saᶜyı zāyiᶜ olur, zīrā ki aᶜmāl-i zāhire şevāibden pāk ve nakī ve hālis olmazsa o aᶜmāl nefᶜ ettiği az olur ki fi'l-ekser nefᶜ ve fāidesi olmaz. Ve āfāt-ı aᶜmāli tefakkud eden ancak o kimsedir ki işfāk ve havf ona galebe etmiştir, yoksa ona ᶜucb gālib olan kimse āfātı tefakkud etmez ki hodbīn ve nefsine muᶜcib olan kimse kendi nefsini beğenip reᶜyiyle mugterr olur ve Allāhu taᶜālānın mekrinden emīn olur ve ᶜazābından dahi emīn olur, sanki kendisi Allāhu taᶜālānın katında onun bir mekān ve menzilesi var ve Allāhu taᶜālānın katında onun bir minneti vardır ki Allāhu taᶜālānın niᶜamından bir niᶜmet ve ᶜatāyāsından bir ᶜatiyye olan aᶜmāli ile ᶜindallāhta bir hakkı olduğunu zuᶜm eyler de ᶜucb ve hodbīnlik eder ve kendi nefsi üzerine hamd ü senā etmeğe ve nefsini tezkiye eylemeğe kalkar. Ve çün kendi reʾy ve ᶜamel ve ᶜaklıyla iᶜcāb edip nefsini beğenir, onun şu iᶜcābı onu istifāde ve istişāre ve suʾāl eylemekten menᶜ eder ve reʾyiyle müstebid olup ehl-i basīretten ve ondan aᶜlem olan kimseden suʾāl etmekten dahi istinkāf eder ve ola ki reʾy ve hatā ile iᶜcāb edip onu beğenir ve hātırına hutūr eden reʾy-i hatā ile şād olur ki karīhasından zuhūru ona başkaca bir hüner ᶜadd eder hālbuki o reʾy mahz hatā olup nefsine ᶜayn-ı zarar u ziyāndır ve maᶜahāzā kendisi ona musırr olup dīgerinin havātırıyla şādumān olmaz ve bir nāsıhın nushu ve bir vāᶜizin vaᶜzı dahi kabūl etmez belki dīgerlerine ᶜayn-ı istichāl ile bakar ve kendi hatāsı üzerine ısrār eder. Ve onun reʾyi bir emr-i dünyevīde olmuş olsa artık onda tahakkuk eyler ve eger bir emr-i denīde ise lā-siyyemā usūl-i ᶜakāide müteᶜallik bir şeyde olur ise lā-mahāle onunla hālik olur. Ve böyle etmeyip de kendi nefsini hatā ile ithām etmiş olsa ve kendi reʾyine vusūk ve iᶜtimād etmeyip nūr-ı Kurʾān ile istidāʾe ve ᶜulemā-ı dīn ile istiᶜāne edip ᶜilmin müdāresesine muvāzabet ve ehl-i basīretin suʾāline mütābaᶜat eylemiş olsa elbette onun o hāli onu hakka īsāl ederdi. İşte bu āfet ve emsāli ᶜucbun āfātındandır

ve bu cihetle ᶜucb mühlikāttan olmuş. Ve aᶜzam-ı āfātından şol āfettir ki saᶜyında fütūr edip kendisi saᶜādete fāiz olduğunu zann edip nefsini saᶜy ve talebden müstagnī görür ki cidd ve mücāhedeye onun ihtiyācı kalmadığı zannıyla nefsini müstagnī ᶜadd eder ve saᶜādete fāiz olduğuna [271] zāhib olur ve helāk-i sarīh odur ki onda iştibāh yoktur, artık biz tāᶜata Allāhu taᶜālādan hüsn-i tevfīki dileriz.

Beyānu Hakīkati'l-ᶜUcbi ve'l-İdlāli ve Haddihimā

[بيان حقيقة العجب والإدلال وحدهما]

[بيان حقيقة العجب والإدلال وحدهما اعلم أن العجب إنما يكون بوصف هو كمال لا محالة وللعالم بكمال نفسه في علم وعمل ومال وغيره حالتان إحداهما أن يكون خائفاً على زواله ومشفقاً على تكدره أو سلبه من أصله فهذا ليس بمعجب والأخرى أن لا يكون خائفاً من زواله لكن يكون فرحاً به من حيث إنه نعمة من الله تعالى عليه لا من حيث إضافته إلى نفسه وهذا أيضاً ليس بمعجب وله حالة ثالثة هي العجب وهي أن يكون غير خائف عليه بل يكون فرحاً به مطمئناً إليه ويكون فرحه به من حيث إنه كمال ونعمة وخير ورفعة لا من حيث إنه عطية من الله تعالى ونعمة منه فيكون فرحه من حيث إنه صفته ومنسوب إليه بأنه له لا من حيث إنه منسوب إلى الله تعالى بأنه منه فمهما غلب على قلبه أنه نعمة من الله مهما شاء سلبها عنه زال العجب بذلك عن نفسه]

Ve hakīkat-i ᶜucb ile idlālin beyānı ve haddlerinin taᶜrīfi ise o dahi bu mebhastır. Şöylece bil ki ᶜucb ancak lā-mahāle kemāl olan bir vasf ile olur. Ve ᶜilm ile ᶜamel ve dīgerinin mālında ᶜālim için nefsinin kemāli ile iki hālet vardır ki birisi o vasfın zevāline hāif ve tekeddürüne veyāhūd aslından selbi üzerine müşfik bulunur ve bu hāl ile kendisi muᶜcib olmaz. Ve dīger bir hāleti odur ki zevālinden havfı olmaz da lākin Allāhu taᶜālādan ona bir niᶜmet olduğu haysiyyetle onunla şādumān bulunur ki nefsine izāfeti haysiyyetle onunla mesrūr değildi ve bu dahi muᶜcib değildir. Ve onun hālet-i sālisesi vardır ki o hālet-i ᶜucbdur ki zāten ona hāif olmaz, ancak kemāl ve niᶜmet ve hayr ve rifᶜat olduğu ve ona bir sıfat ve mensūb bulunduğu haysiyyetle onunla şād ve mesrūr olur da ona mutmaʾinn olur, değil ki Allāhu taᶜālādan ona ᶜatiyye ve niᶜmet ve

Allāhu taᶜālāya mensūb olup ondan vārid bir vergi olduğu haysiyyetle mesrūr olur, zīrā ki her ne vakt kendi kalbine gālib olur ki o kemāl Allāhu taᶜālā tarafından ona bir niᶜmettir ve her ne vakt isterse onu ondan selb eder, işte o hālde lā-mahāle bununla ᶜucb zāil olur.

[فإذا العجب هو استعظام النعمة والركون إليها مع نسيان إضافتها إلى المنعم فإن انضاف إلى ذلك أن غلب على نفسه أن له عند الله حقاً وأنه منه بمكان حتى يتوقع بعمله كرامة في الدنيا واستبعد أن يجري عليه مكروه استبعاداً يزيد على استبعاده ما يجري على الفساق سمي هذا إدلالاً بالعمل فكأنه يرى لنفسه على الله دالة وكذلك قد يعطى غيره شيئاً فيستعظمه ويمن عليه فيكون معجباً فإن استخدمه أو اقترح عليه الاقتراحات أو استبعد تخلفه عن قضاء حقوقه كان مدلاً عليه وقال قتادة في قوله تعالى ﴿وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ﴾ أي لا تدل بعملك وفي الخبر "إِنَّ صَلَاةَ الْمُدِلِّ لَا تَرْفَعُ فَوْقَ رَأْسِهِ وَلِأَنْ تَضْحَكَ وَأَنْتَ مُعْتَرِفٌ بِذَنْبِكَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَبْكِي وَأَنْتَ مُدِلٌّ بِعَمَلِكَ" والإدلال وراء العجب فلا مدل إلا وهو معجب ورب معجب لا يدل إذ العجب يحصل بالاستعظام ونسيان النعمة دون توقع جزاء عليه والإدلال لا يتم إلا مع توقع جزاء فإن توقع إجابة دعوته واستنكر ردها بباطنه وتعجب منه كان مدلاً بعمله لأنه لا يتعجب من رد دعاء الفاسق ويتعجب من رد دعاء نفسه لذلك فهذا هو العجب والإدلال وهو من مقدمات الكبر وأسبابه والله تعالى أعلم]

Ve böyle olunca ᶜucb istiᶜzām-ı niᶜmet oldu ki onu münᶜime izāfetini unutup hemān ona rükūn ve meyl ile onu istiᶜzām eder. Ve eger buna muzāf olup oldu ki nefsine gālib kendisinin Allāhu taᶜālānın ᶜindinde onun bir hakkı var ve onun ᶜindinde bir menzilesi vardır ki onun ᶜameliyle dünyāda ona bir kerāmeti olmuş sanır ve fussāk üzerine cereyānı müstebᶜad gördüğü mekrūhun istibᶜādından ziyāde ona bir mekrūh cereyānı istibᶜād ederse o vakt buna idlāl tesmiye olunur, sanki kendi nefsi için Allāhu taᶜālānın katında bir dālle görür. Ve kezālik olur ki dīgerine bir şeyᵓ verir de verdiği nesneyi istiᶜzām eder ve onunla o ādemin üzerine minnet eder yaᶜnī bu hāl ile muᶜcib olur. Ve eger o kimseyi istihdām eder veyāhūd onun üzerine iktirāhātı dahi iktirāh eyler veyāhūd onun hukūku kazāsından onun tahallüfünü istibᶜād eyler, o hālde o kimse müdill olur ki Katāde ᶜaleyhi'r-rahme ﴿وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ﴾[450] āyet-i kerī-

450 Muddessir, 74/6.

mesinin tefsīrinde demiş ki bunun maᶜnāsı "Sen kendi ᶜamelin ile idlāl etme" demektir. Ve haberde gelmiş ki "إِنَّ صَلَاةَ الْمُدِلِّ لَا تَرْفَعُ فَوْقَ رَأْسِهِ وَلِأَنْ تَضْحَكَ وَأَنْتَ مُعْتَرِفٌ بِذَنْبِكَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَبْكِي وَأَنْتَ مُدِلٌّ بِعَمَلِكَ"[451] Yaᶜnī "Müdill olan ādemin namāzı kendi başından yukarıya refᶜ olunmaz yaᶜnī kabūl olunmaz demektir ve sen kendi zenbine muᶜterif olduğun hālde senin gülmekliğin senin kendi ᶜamelin ile idlāl edip onunla ağlamaklığından yeğdir." Mā-hasal idlāl ᶜucbun mā-verāsıdır ki bir müdill yoktur illā ki müteᶜaccibdir yaᶜnī her bir müdill müteᶜaccibdir. Ve olur ki bir ādem muᶜcib olur da müdill olmaz, çünkü ᶜucb tevakkuᶜ-ı cezā etmeksizin yalnız istiᶜzām-ı kemāl ve nisyān-ı niᶜmet ile olur ve idlāl ancak tevakkuᶜ-ı cezā ile tāmm olur ki hem onun kemālini istiᶜzām eder ve niᶜmeti unutur ve hem dahi onun ᶜameli üzerine cezāyı tevakkuᶜ edip Allāhu taᶜālānın katında onun bir hakkı olduğunu zuᶜm eyler ki ᶜameliyle Allāh'ın ᶜindinde onun mekān ve menzilesi olduğuna zāhib olur ve kendisine bir mekrūh isābetini istibᶜād eyler. Kaldı ki eger kendi duᶜāsının kabūlü tevakkuᶜ edip ve onun redd ve ᶜadem-i icābetini kendi bātınında istinkār eder de ondan taᶜaccüb eylerse o hāl ile müdill olur, çünkü fāsıkın [272] duᶜāsı reddinden taᶜaccüb etmez de kendi nefsinin duᶜāsı reddinden taᶜaccüb eder ve bunun için bu hodbīnlik ᶜucb ve idlāl oldu ve lā-şekk esbāb u mukaddimāt-ı kibrdendir, vallāhu taᶜālā aᶜlemu.

Beyānu ᶜİlāci'l-ᶜUcbi ᶜAle'l-Cümleti

[بيان علاج العجب على الجملة]

[اعلم أن علاج كل علة هو مقابلة سببها بضده وعلة العجب الجهل المحض فعلاجه المعرفة المضادة لذلك الجهل فقط فلنفرض العجب بفعل داخل تحت اختيار العبد كالعبادة والصدقة والغزو وسياسة الخلق وإصلاحهم فإن العجب بهذا أغلب من العجب بالجمال والقوة والنسب وما لا يدخل تحت اختياره ولا يراه من نفسه فنقول الورع والتقوى والعبادة والعمل الذي به يعجب إنما يعجب به من حيث إنه فيه فهو محله ومجراه أو من حيث إنه منه وبسببه وبقدرته وقوته فإن كان يعجب به من حيث إنه فيه وهو محله ومجراه يجري فيه وعليه من جهة غيره فهذا جهل

451 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/354.

لأن المحل مسخر ومجرى لا مدخل له في الإيجاد والتحصيل فكيف يعجب بما ليس إليه وإن كان يعجب به من حيث إنه هو منه وإليه وباختياره حصل وبقدرته تم فينبغي أن يتأمل في قدرته وإرادته وأعضائه وسائر الأسباب التي بها يتم عمله أنها من أين كانت له فإن كان جميع ذلك نعمة من الله عليه من غير حق سبق له ومن غير وسيلة يدلي بها فينبغي أن يكون إعجابه بجود الله وكرمه وفضله إذ أفاض عليه مَا لَا يَسْتَحِقُّ وَآثَرَهُ بِهِ عَلَى غَيْرِهِ من غير سابقة ووسيلة فمهما برز الملك لغلمانه ونظر إليهم وخلع من جملتهم على واحد منهم لا لصفة فيه ولا لوسيلة ولا لجماله ولا لخدمة فينبغي أن يتعجب المنعم عليه من فضل الملك وحكمه وإيثاره من غير استحقاق وإعجابه بنفسه من أين وما سببه ولا ينبغي أن يعجب بنفسه]

Ve ᶜale'l-cümle ᶜucbun ᶜilācı mebhası ise o dahi şu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki her bir ᶜilletin ᶜilācı onun sebebinin kendi zıddıyla mukābele etmeklikledir. Ve ᶜillet-i ᶜucbun sebebi ise cehl ü nādānīdir, kaldı ki onun ᶜilācı o cehle muzādıd olan bir maᶜrifet ile muᶜālece etmektir, meselā farz edelim ki o ᶜucb ᶜabdin taht-ı ihtiyārına dāhil bir fiᶜl iledir ki namāz kılmak ve sadaka vermek ve küffāra gazā ve cihād etmek ve halkı siyāset ve ıslāh eylemek gibi bir fiᶜl iledir yaᶜnī bu gibi ᶜibādetle hodbīn olup hod-fürūşluk eder, zīrā ki fi'z-zāhir dünyāda bu gibi efᶜāl ile olan ᶜucb ve hodbīnlik cemāl ve kuvvet ile onun taht-ı ihtiyārına dāhil olmayan ve onu nefsinden görmediği nesne ile vākiᶜ olan ᶜucbdan daha ziyāde aglebdir, işte bunun hakkında biz deriz ki veraᶜ ve takvā ve ᶜibādet ve onunla ᶜucb edegeldiği ᶜamel ancak onun zātında bulunduğu ve zātı onun mahall ve mecrāsı olduğu haysiyyetledir veyāhūd o ᶜamel ondan sādır olup ve onun sebeb ve kudret ve kuvvetiyle vücūda geldiği haysiyyetledir. Eger kendi zātında bulunduğu ve onun zātı onun mahall ve mecrāsı bulunduğu haysiyyetle ise ki o fiᶜl dīgerinin cihetinden gelip onun üzerine ve zātı vāsıtasıyla cereyān edegeldiği hasebiyle ᶜucb eder ise, bu mahz cehl ü nādānīdir, çünkü mahall ona müsahhar ve mecrādır, tahsīl ve īcādda onun bir medhal ve ᶜalākası yoktur ve bu sūrette onunla ᶜalākası olmayan nesne ile ne gūnā ᶜucb eder! Ve eger ondan sudūru ve ona intisābı ve onun ihtiyārıyla vücūda gelip kuvvet ve kudretiyle husūl ve tamām bulduğu haysiyyetle ise gerektir ki kendi kudret ve kuvvet ve irādet ve aᶜzāsına ve ᶜameli onunla tāmm olunan esbāb-ı sāireye na-

zar edip teʾemmül eyleye ki bunlar ona nereden gelmiştir, eger onların cemīʿisi Allāhu taʿālādan kendisine bī-vesīle ve bī-sebeb ve bilā-istihkāk mesbūk niʿmet-i mahzā olarak ona ihsān buyurulmuş ise gerektir ki onun iʿcābı Allāhu taʿālānın cūd u kerem ve fazlına ola ki kendisi müstehakk olmadığı bir nesne ile onu dīgeri üzerine īsār edip min-gayri sābıka ve bilā-vesīle fazlen ve keremen o niʿmet-i ʿuzmāya onu mazhar etmiştir, zīrā ki her ne vakt bir sultān kendi dīvānına çıkıp gılmānına nefsini ibrāzıyla kendi ʿabīdān ve hāssagānına bakıp onların birisine bir hilʿat verse ki zātında mevcūd bir sıfat için değil belki bī-vesīle ve bī-sebeb olarak ki ne hüsn ü cemāl ve ne hizmet ve kemāl için, hemān kendi mezīd-i fazl u kereminin eseri olmak için bir lutf ve ʿātıfet ve ihsānı oldu, o kimse sultānın fazl u keremine ve hükm ü siyāsetine ve min-gayri istihkāk onu dīgerleri üzerlerine vākiʿ olan īsār u tercīhine taʿaccüb eder, kendi nefsiyle taʿaccüb etmez, zīrā ki bu gibi şeylerde onun nefsine iʿcāb etmek ne yüzdendir ve ne sebeb iledir ve nereden olur ki bu gibi şeyde ʿucb olmamak gerektir.

[نعم يجوز أن يعجب العبد فيقول الملك حكم عدل لا يظلم ولا يقدم ولا يؤخر إلا لسبب فلولا أنه تفطن في صفة من الصفات المحمودة الباطنة لما اقتضى الإيثار بالخلعة ولما آثرني بها فيقال وتلك الصفة أيضاً هي من خلعة الملك وعطيته التي خصصك بها من غيرك من غير وسيلة أو هي عطية غيره فإن كانت من عطية الملك أيضاً لم يكن لك أن تعجب بها بل كان كما لو أعطاك فرساً فلم تعجب به فأعطاك علاما فصرت تعجب به وتقول إنما أعطاني غلاماً لأني صاحب فرس فأما غيري فلا فرس له [273] فيقال وهو الذي أعطاك الفرس فلا فرق بين أن يعطيك الفرس والغلام معاً أو يعطيك أحدهما بعد الآخر فإذا كان الكل منه فينبغي أن يعجبك جوده وفضله لا نفسك وأما إن كانت تلك الصفة من غيره فلا يبعد أن تعجب بتلك الصفة وهذا يتصور في حق الملوك ولا يتصور في حق الجبار القاهر ملك الملوك المنفرد باختراع الجميع المنفرد بإيجاد الموصوف والصفة فإنك إن أعجبت بعادتك وقلت وفقني للعبادة لحبي له فيقال ومن خلق الحب في قلبك فتقول هو فيقال فالحب والعبادة كلاهما نعمتان من عنده ابتدأك بهما من غير استحقاق من جهتك إذ لا وسيلة لك ولا علاقة فيكون الإعجاب بجوده إذ أنعم بوجودك ووجود صفاتك وبوجود أعمالك وأسباب أعمالك فإذاً لا معنى لعجب العابد بعبادته وعجب العالم

بعلمه وعجب الجميل بجماله وعجب الغني بغناه لِأَنَّ كُلَّ ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَإِنَّمَا هو محل لفيضان فضل الله تعالى وجوده والمحل أيضاً من فضله وجوده]

Evet cāizdir ki o gulām ᶜucb edip diye ki sultān-ı zamānın bana ettiği bu lutf u ihsānı boş ve tehī değildir, zīrā sultān-ı fermān-rān hakem ve ᶜadldir, zulm etmez ve bir sebeb olmadıkça takdīm ve tehīr eylemez, bende sıfāt-ı mahmūde-i bātıniyyeden bir sıfat tefattun etmemiş olaydı bu hilᶜat ile gılmān-ı sāiresi üzerine beni īsār ve tercīh etmezdi. Velākin ona denilir ki o sıfat dahi sultānın hilᶜatlerindendir ki min-gayri vesīle ve-lā istihkāk zümre-i bendegān içinde onunla seni muhtass ve mümtāz ettiği ᶜatāyānın cümlesinden bir ᶜatiyye ve ihsān-ı zī-şāndır veyāhūd dīgerinin ᶜatiyyesidir. Ve melikin ᶜatiyyesi olursa yine onunla ᶜucb etmek salāhiyyeti sende yoktur ki onunla ᶜucb etmeğe aslā senin bir vech ve medhalin yoktur, nitekim ki sana bir esb vermiş olsa ve sen onunla ᶜucb etmemiş iken sana bir gulām dahi verse ki o hālde sen gulām ile ᶜucb edip dersin ki "Bana gulām iᶜtāsı ancak o cihetledir ki kendisi bilir ki ben esb sāhibiyim ve dīger gulāmānın esbleri yoktur!" Ve o hālde sana denilir ki sana esbi iᶜtā eden dahi odur ve hīçbir farkı yoktur ki esb ile gulāmı birlikte vere veyāhūd müteᶜākıben ki birbiri ardı sonra müteferrikan vere yaᶜnī yekdīgeri iᶜtāsından sonra vermek ile birlikte ikisini vermek beyninde aslā bir fark yoktur ve bu cihetle senin ᶜucba bir salāhiyyetin yoktur, çünkü kāffesi ondan olunca gerektir ki sen onun cūd u fazlı ile taᶜaccüb edesin, değil ki senin nefsinle taᶜaccüb edesin. Ve eger o sıfat dīgerinin ᶜatāyāsından ise o hālde o sıfatla taᶜaccüb etmekliğin uzak baᶜīd olmaz velākin bu mülūk-i zemīn hakklarında mutasavver olur, yoksa melikü'l-mülūk olan Cebbār-ı kāhirin hakkında mutasavver olmaz, çünkü cemīᶜin ihtirāᶜıyla kendisi yalnız münferiddir ve mevsūf ile sıfatın īcādında dahi kezālik münferiddir. Ve eger sen kendi ᶜibādetinle ᶜucb edip dedin ki "Beni ᶜibādet ve tāᶜāta muvaffak etmesi ancak ona maᶜlūm olan muhabbetim içindir ki muhibb-i muhlisi olduğum haysiyyetle beni ᶜibādāta muvaffık etti" der isen sana denilir ki senin kalbinde muhabbeti halk eden kimdir? Ve çün cevābında diyeceksin ki kendisidir, o vaktte sana denilir ki hubb ve ᶜibādet ikisi dahi

onun ʿindinden sana niʿmetlerdir ki bī-vesīle ve-lā istihkāk senin cihetinden bī-ʿalāka olarak kendisi ibtidāen sana vermiş ve bu niʿmetlerle berāber senin hilkatine bedʾ edip başlamıştır ve bu haysiyyetle onun cūd u keremi ile iʿcāb etmekliğin lāzım gelir ki hem senin vücūdunu inʿām etti ve hem de sıfātının vücūdlarına inʿām eyledi ve dahi senin vücūd-ı aʿmāline inʿām etti ve aʿmālinin esbābını dahi inʿām eyledi ve hāl böyle olunca artık ʿābidin ʿibādeti ve ʿālimin ʿilmi ve cemīlin cemāli ve ganīnin gınāsı ile ʿucb etmeğe aslā bir maʿnā ve vech yoktur, çünkü bunlar kāffesi Allāhu taʿālānın fazlındandır ve kendisi ancak Allāhu taʿālānın fazl u cūdu feyezānlarına bir mahall ve mekāndır ve o mahall ve mekān dahi onun fazl u cūdundandır.

[فإن قلت لا يمكنني أن أجهل أعمالي وإني أنا عملتها فإني أنتظر عليها ثواباً ولولا أنها عملي لما انتظرت ثواباً فإن كانت الأعمال مخلوقة لله على سبيل الاختراع فمن أين لي الثواب وإن كانت الأعمال مني وبقدرته فكيف لا أعجب بها فاعلم أن جوابك من وجهين أحدهما هو صريح الحق والآخر فيه مسامحة أما صريح الحق فهو أنك وقدرتك وإرادتك وحركتك وجميع ذلك من خلق الله واختراعه فما عملت إذ عملت وما صليت إذ صليت ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾ فهذا هو الحق الذي انكشف لأرباب القلوب بمشاهدة أوضح من إبصار العين بل خلقك وخلق أعضاءك وخلق فيها القوة والقدرة والصحة وخلق لك العقل والعلم وخلق لك الإرادة ولو أردت أن تنفي شيئاً من هذا عن نفسك لم تقدر عليه ثم خلق الحركات في أعضائك مستبداً باختراعها من غير مشاركة من جهتك معه في الاختراع إلا أنه خلقه على ترتيب فلم يخلق الحركة ما لم يخلق في العضو قوة وفي القلب إرادة ولم يخلق إرادة ما لم يخلق علماً بالمراد ولم يخلق علماً ما لم يخلق القلب الذي هو محل العلم فتدريجه في الخلق شيئاً بعد شيء هو الذي خيل لك أنك أوجدت عملك وقد غلطت وإيضاح ذلك وكيفية الثواب على عمل هو من خلق الله سيأتي تقريره في كتاب الشكر فإنه أليق به فارجع إليه ونحن الآن نزيل إشكالك بالجواب الثاني الذي فيه مسامحة ما وهو أن تحسب أن العمل حصل بقدرتك فمن أين قدرتك ولا يتصور العمل إلا بوجودك ووجود عملك وإرادتك وسائر أسباب عملك وكل ذلك من الله تعالى لا منك فإن كان العمل بالقدرة فالقدرة مفتاحه وهذا المفتاح بيد الله ومهما [274] لم يعطك المفتاح فلا يمكنك العمل فالعبادات خزائن بها يتوصل إلى السعادات ومفاتيحها القدرة والإرادة والعلم وهي بيد الله لا محالة

أرأيت لو رأيت خزائن الدنيا مجموعة في قلعة حصينة ومفتاحها بيد خازن ولو جلست على بابها وحول حيطانها ألف سنة لم يمكنك أن تنظر إلى دينار مما فيها ولو أعطاك المفتاح لأخذته من قريب بأن تبسط يدك إليه فتأخذه فقط فإذا أعطاك الخازن المفاتيح وسلطك عليها ومكنك منها فمددت يدك وأخذتها كان إعجابك بإعطاء الخازن المفاتيح أو بما إليك من مد اليد وأخذها فلا تشك في أنك ترى ذلك نعمة من الخازن لأن المؤنة في تحريك اليد بأخذ المال قريبة وإنما الشأن كله في تسليم المفاتيح فكذلك مهما خلقت القدرة وسلطت الإرادة الجازمة وحركت الدواعي والبواعث وصرف عنك الموانع والصوارف حتى لم يبق صارف إلا دفع ولا باعث إلا وكل بك فالعمل هين عليك وتحريك البواعث وصرف العوائق وتهيئة الأسباب كلها من الله ليس شيء منها إليك]

Ve eger sen dedin ki ben kendi aᶜmālimi cehl edip onları bilmemek bana mümkin olmaz o hāl ile ki ben onları işlemişim ve onların üzerlerine ecr ü sevāb bulmağa muntazırım ki onlar benim aᶜmālim olmamış olaydı ben onların üzerlerine sevābı intizār eylemezdim ve benim aᶜmālim ᶜalā-sebīli'l-ihtirā Allāhu taᶜālānın mahlūk-kerdesi olsalar bana sevāb nereden olur ve eger aᶜmālim benden olup ve kudretimle ise o hālde ben onunla nice ᶜucb etmeyeyim der isen bunda dahi şöylece bil ki senin cevābın burada iki vech iledir ki birisi sarīh olan hakktır ve dīgeri müsāmahalıdır yaᶜnī onda nevᶜan-mā bir müsāmaha vardır. Ve sarīhu'l-hakk olan vech ise o dahi odur ki sen kendin ve senin kudret ve irādet ve hareketin kāffesi Allāhu taᶜālānın halkından ve ihtirāᶜından-dır, sen kendin işlediğin şeyi sen kendi işlememişsin ve senin kıldığın namāzı sen kılmamışsın ve remy ettiğin nesneyi sen remy etmemişsin, ancak onu Allāhu taᶜālā remy etmiş yaᶜnī Allāhu taᶜālā onu yaratıp halk etmiş, işte ibsār-ı ᶜayndan hāsıl olan rüʾyet ü müşāhededen evzah olan rüʾyet ü müşāhede ile onu erbāb-ı kulūb keşf ve tahkīk ettikleri vech-i hakk budur ki seni halk etti ve senin aᶜzānı halk etti ve senin aᶜzānda kuvvet ve kudret ve sıhhat halk etti ve sana ᶜakl ve ᶜilmi yarattı ve sana irādeti dahi yarattı ki bunlardan kendi nefsinden bir nesneyi nefy etmek istemiş olsan bile ona kudretin olmaz sonra hilkat ve ihtirāᶜlarında senin cihetinden bir gūnā müşāreket olmaksızın ihtirāᶜ ve hilkatlerinde kendisi müstebid olarak senin aᶜzānda hareketleri halk etti velākin kendisi

onları tertīb üzere halk etti ki ᶜuzvda kuvvet ve kalbde irādeti halk etmedikçe hareketi aᶜzālarda yaratmamıştır ve dahi murāda ᶜilmi halk etmedikçe kalbde irādeti halk etmemiştir ve mahall-i ᶜilm olan kalbi halk etmedikçe ᶜilmi yaratmamıştır ki halk ve ihtirāᶜında onun tedrīci vardır, şeyᵓen fe-şeyen yaᶜnī bir nesneden sonra dīger nesneyi ᶜale't-tedrīc ve't-tertīb yaratmıştır ve kendi ᶜamelini kendin īcād ettiğini sana tahyīl eden dahi odur hālbuki onda bir galatın vākiᶜ olmuştur ki onun īzāhı ve halkullāhtan olan ᶜamelin üzerine olan ecr ü sevābın keyfiyyeti fī-mā baᶜd vārid olacak şükrün kitābında inşāallāhu taᶜālā takrīri gelecektir ki o mahall onun takrīrine daha ziyāde lāyık ve münāsibdir, dilersen kitābu'ş-şükrde ona mürācaᶜat eyle. İmdi biz bunda olan işkālin izāle edelim yaᶜnī nevᶜan-mā müsāmahalı olan vech-i sānī cevābında olan işkālini biz burada izāle edip deriz ki sen kendi ᶜamelin seninn kudretinle husūle geldiğini zann edip sanır isen senin kudretin neredendir? Ve ᶜamel ancak senin vücūdunla mutasavver olur ki senin vücūdun ve ᶜamelin vücūdu ve irādet ve kudret ve ᶜamelin esbāb-ı sāiresinin vücūdu olmadıkça ᶜamel mutasavver olmaz ve bunların cemīᶜisi Allāhu taᶜālādandır ki senden değildir. Ve eger ᶜamel kudretle vücūda gelip zuhūr ederse der isen artık kudret onun anahtarı demektir ve bu anahtar Allāhu taᶜālānın kudreti yedindedir, kaçan ki sana anahtarı vermez sana ᶜamel dahi mümkin olmaz; kaldı ki ᶜibādāt hazīneler gibidir ki onlarla ādem saᶜādāta vāsıl olur ve anahtarları kudret ve irādet ve ᶜameldir ve lā-mahāle bunlar Allāhu taᶜālānın yedindedirler. Görür müsün ki dünyānın hazīneleri bir yerde müctemiᶜ ve bir kalᶜa ve hısnda mahrūs ve mütehassın olup anahtarları bir hāzin ve haznedārın elinde olsa sen o hazāinin kapıları üstünde ve cidār ve duvarlarının kenār ve etrāfında bin sene oturup beklesen o hazāinde olan sīm ü zer ü cevāhirden bir ᶜaded altına nazar eder misin? Ve eger haznedārı sana anahtarlarını verip seni hazāin üzerine musallıt ve onlardan seni mütemekkin eylerse elbette o hālde karīben sen kendin elin uzatıp onlardan bir altını alabilirsin, fakat hāzin ve hāfızı yaᶜnī haznedārları seni bu denli sūretle hazāine musallıt edip onun temkīni ile senin el uzatıp aldığın altın ile senin iᶜcābın lāzım gelmez, ancak senin iᶜcābın haznedārın anahtar vermesiyle olur ki

senin el uzatman ve altını ahz etmen maᶜan senin hünerin değildir ve hāzinden onu bir niᶜmet görmekte dahi şekk ve şübhe etmezsin, zīrā ki medd-i yed tahrīkiyle ve ahz-ı dīnārda olan meʾūnet yakīndir, iş hepsi anahtarların teslīmindedir. İşte bu gibi ᶜamel dahi böyledir, kaçan ki kudret halk olunur ve irādet-i cāzime dahi musallıt olur ve devāᶜī müteharrik olur ve bevāᶜis āmāde olur ve mevāniᶜ dahi sarf olunur ki defᶜ olmadık bir sārif kalmayıp kāffe-i savārif senden medfūᶜ ve masrūf olur ve sana tevkīl olunmadık bir bāᶜis kalmaz yaᶜnī kāffe-i bevāᶜis dahi müteharrik olup sana mütevekkil olurlar, artık o hālde ᶜamel kolay ve heyyin olur. Ve maᶜlūmdur ki tahrik-i bevāᶜis ve sarf-ı ᶜavāik ve tehyie-i esbāb kāffesi Allāhu taᶜālādandır, onların bir nesnesi senin değildir.

[فمن العجائب أن تعجب بنفسك ولا تعجب بمن إليه الأمر كله ولا تعجب بجوده وفضله وكرمه في إيثاره إياك على الفساق من عباده إذ سلط دواعي الفساد على [275] الفساق وصرفها عنك وسلط أخدان السوء ودعاة الشر عليهم وصرفهم عنك ومكنك من أسباب الشهوات واللذات وزواها عنك وصرف عنهم بواعث الخير ودواعيه وسلطها عليك حتى تيسر لك الخير وتيسر لهم الشر فعل ذلك كله بك من غير وسيلة سابقة منك ولا جريمة سابقة من الفاسق العاصي بل آثرك وقدمك واصطفاك بفضله وأبعد العاصي وأشقاه بعدله فما أعجب إعجابك بنفسك إذا عرفت ذلك فإذا لا تنصرف قدرتك إلى المقدور إلا بتسليط الله عليك داعية لا تجد سبيلاً إلى مخالفتها فكأنه الذي اضطرك إلى الفعل إن كنت فاعلاً تحقيقاً فله الشكر والمنة لا لك وسيأتي في كتاب التوحيد والتوكل من بيان تسلسل الأسباب والمسببات ما تستبين به أنه لا فاعل إلا الله ولا خالق سواه والعجب ممن يتعجب إذا رزقه الله عقلاً وأفقره فمن أفاض عليه المال من غير علم فيقول كيف منعني قوت يومي وأنا العاقل الفاضل وأفاض على هذا نعيم الدنيا وهو الغافل الجاهل حتى يكاد يرى هذا ظلماً ولا يدري المغرور أنه لو جمع له بين العقل والمال جميعا لكان ذلك بالظلم أشبه في ظاهر الحال إذ يقول الجاهل الفقير يا رب لم جمعت له بين العقل والغنى وحرمتني منهما فهلا جمعتهما لي أو لا هلا رزقتني أحدهما]

Ve ᶜacāibdendir ki sen kendi nefsine ᶜucb edip de bir emrin māliki olan sāhib-i emr ile ᶜucb etmezsin yaᶜnī onun cūd u fazl u keremine ᶜucb etmezsin ki ᶜibādından seni gürūh-ı feseka üzerine min-dūni istihkākin lutfen ve keremen īsār edip salāha muvaffak etmiştir ki devāᶜī-i fesādı

senden sarf edip fussāk üzerine musallat etti ve dahi yaramaz yār-ı sūʾ ve duᶜāt-ı şerr ile ahdān-ı isāʾet-kārānı ehl-i fısk u fücūra musallat edip onları senin üzerinden sarf eyledi ve dahi fesekayı esbāb-ı şehevāt u lezzāttan temkīn edip o lezzāt u şehevātı sizden münzevī ve memnūᶜ etti ve fesekadan hayrın bevāᶜis ü daᶜāvīsini dahi sarf ve senin üzerine musallat etti tā ki hayr sana müteyessir oldu ve şerr-i fesekaya müteyessir oldu. İşte bu efᶜāl-i cemīle kāffesi senden bir vesīle sebkat etmeksizin ve fāsık ve ᶜāsīden dahi bir cürm ve kusūr sebkat etmeksizin seninle işleyip de seni kendi fazlı ile īsār ve takdīm ve istifā etti ve ᶜadl ve hikmeti ile ᶜāsī ve günāhkār olan kimseyi tebᶜīd edip şakī kıldı. Ve çün bunu bilip fehm edersen artık senin nefsine iᶜcābın ne bir ᶜucb-ı ᶜacībdir! Hakkā ki makdūra Allāhu taᶜālānın tarafından onun muhālefetine yol buldurmayacak bir dāᶜiyeyi taslītiyle senin kudretini munsarif kılıp sanki onu işlemesine seni muztarr eden odur ve eger tahkīkan o fiᶜlin fāᶜili isen de yine minnet ve sipās ve şükr-i bī-hadd ü bī-mikyās ancak onundur ki bu bābda senin bir minnetin yoktur ve inşāallahu taᶜāla tevhīd ve tevekkül kitābında tesellül-i esbāb ve müsebbibātının beyānından vārid olacak mebāhisle sana ᶜayān ve nümāyān olur ki tebāreke ve taᶜālādan başka dīger bir fāᶜil yoktur ve ondan gayrı bir hālık yoktur. Ve ᶜucbun aᶜcebi ancak o ᶜucbdur ki bir kimse ki eger Rezzāk-ı müteᶜāl ona ᶜaklı verip de ᶜamelsizin üzerine māl u menāli ifāza ve ihsān buyurduğu kimseden onu fakīr ederse o fakīr diye ki "Yā rabbi, sen ben ᶜākıl ve fāzıl olduğum hālde nice beni kūt-ı yevmiyyeden beni memnūᶜ ettin! Bu gibi bir gāfil ve nādān ādemin üzerine şol zenginlik ve gınāyı ifāza ettin!" Tā ki onu zulm görmeğe yaklaşır hālbuki o magrūr bilmez ki ona ᶜilm ile mālı cemᶜ edip birleştirmiş olaydı onun o inᶜāmı zulme daha ziyāde şebīh olurdu, zīrā ki yoksul ve gedā dahi derdi ki "Sen yā rabbi, niçin ona ᶜakl ile ᶜilm ü mālı cemᶜ ettin ve beni ikisinden mahrūm kıldın veyā niçin onların birisi bana nasīb ve rızk ve kısmet etmedin?"

[وإلى هذا أشار علي رضي الله عنه حيث قيل له ما بال العقلاء فقراء فقال إن عقل الرجل محسوب عليه من رزقه والعجب أن العاقل الفقير ربما يرى الجاهل الغني أحسن حالاً من نفسه ولو قيل له هل تؤثر جهله وغناه عوضاً عن عقلك

وفقرك لامتنع عنه فإذا ذلك يدل على أن نعمة الله عليه أكبر فلم يتعجب من ذلك والمرأة الحسناء الفقيرة ترى الحلي والجواهر على الدميمة القبيحة فتعجب وتقول كيف يحرم مثل هذا الجمال من الزينة ويخصص مثل ذلك القبح ولا تدري المغرورة أن الجمال محسوب عليها من رزقها وأنها لو خيرت بين الجمال وبين القبح مع الغنى لآثرت الجمال فإذن نعمة الله عليها أكبر وقول الحكيم الفقير العاقل بقلبه يا رب لم حرمتني الدنيا وأعطيتها الجهال كقول من أعطاه الملك فرساً فيقول أيها الملك لم لا تعطيني الغلام وأنا صاحب فرس فيقول كنت لا تتعجب من هذا لو لم أعطك الفرس فهب أني ما أعطيتك فرساً أصارت نعمتي عليك وسيلة لك وحجة تطلب بها نعمة أخرى]

Ve Hazret-i ᶜAlī ᶜaleyhi'r-rıdvānın işāreti dahi bunadır ki ona "ᶜUkalānın şānıdır ki fukaradırlar" denildiği vaktte ki "Ādemin ᶜaklı onun üzerine rızkından mahsūbdur" demiş. Ve ᶜucb odur ki fakīr-i ᶜākıl ola ki ganī-i cāhilin hālini daha ziyāde güzel görür hālbuki onun cehl ile gınāsını senin ᶜakl ile fakrın ᶜıvazında sen īsār eder misin yaᶜnī onun gınā ve cehlini alıp bedelinde senin ᶜakl ve fakrını ona verir misin diye ona denilecek olsa ondan ibā ve imtināᶜ ederdi. Ve o vakt buna olan ᶜadem-i rızāsı delālet eyler ki onun üstünde olan Allāh'ın niᶜmeti ondan daha ziyāde büyüktür maᶜa-hāzā ondan taᶜaccüb etmez de gider cāhil ve nādāna verilen gınā ve zenginlikten taᶜaccüb eyler ve onu ondan hāli daha ziyāde güzel görür ve kezālik güzel ve dilber olan [276] hatun huliyy ve cevāhirini çirkīn yüzlü hatunların üstlerinde göricek taᶜaccüb edip der ki "Nice bu gibi hüsn ü cemāl zīnetten mahrūm olup da bu gibi çirkīn yüzlü olan kimseye muhtass olur!" Hālbuki o magrūre bilmez ki o cemāli onun üzerine rızkından mahsūbdur ve maᶜa-hāzā o hātun cemāl ile maᶜa'l-gınā çirkīn yüzlülük beyninde muhayyer olursa lā-mahāle cemāli īsār ederdi ve böyle olunca onun üstünde olan hüsn ü cemāl niᶜmeti daha ziyāde büyüktür demek olur. Ve hakīm-i fakīrin kalbinde "Yā rabbi, beni dünyādan niçin mahrūm edip onu nādāna verdin?" demesi ancak o kimsenin demesine benzer ki bir melik ona bir esb vermiş ve kendisi melike der ki "Ey melik, sen ben esb sāhibi olduğum bilirken sen niçin bana bir gulām vermezsin?" Ve melik ona der ki "Sana esbi vermemiş olaydım sen bundan taᶜaccüb etmezdin, hisāb et

ki ben sana bu esbi vermemiş senin üstünde olan benim niᶜmetim sana bir vesīle ve huccet mi oldu tā ki onunla sen benden dīger bir niᶜmeti isteyesin!"

[فهذه أوهام لا تخلو الجهال عنها ومنشأ جميع ذلك الجهل ويزال ذلك بالعلم المحقق بأن العبد وعمله وأوصافه كل ذلك من عند الله تعالى نعمة ابتدأه به قبل الاستحقاق وهذا ينفي العجب والإدلال ويورث الخضوع والشكر والخوف من زوال النعمة ومن عرف هذا لم يتصور أن يعجب بعلمه وعمله إذ يعلم أن ذلك من الله تعالى ولذلك قال داود عليه السلام يا رب ما تأتي ليلة إلا وإنسان من آل داود صائم وفي رواية ما تمر ساعة من ليل أو نهار إلا وعابد من آل داود يعبدك إما يصلي وإما يصوم وإما يذكرك فأوحى الله تعالى إليه "يا داود ومن أين لهم ذلك أن ذلك لم يكن إلا بي ولولا عوني إياك ما قويت وسأكلك إلى نفسك" قال ابن عباس إنما أصاب داود ما أصاب من الذنب بعجبه بعمله إذ أضافه إلى آل داود مدلاً به حتى وكل إلى نفسه فأذنب ذنباً أورثه الحزن والندم وقال داود يا رب إن بني إسرائيل يسألونك بإبراهيم وإسحاق ويعقوب فقال إني ابتليتهم فصبروا فقال يا رب وأنا إن ابتليتني صبرت فأدل بالعمل قبل وقته فقال الله تعالى "فإني لم أخبرهم بأي شيء أبتليهم ولا في أي شهر ولا في أي يوم وأنا مخبرك في سنتك هذه وشهرك هذا أبتليك غداً بامرأة فاحذر نفسك فوقع فيما وقع فيه" وكذلك لما اتكل أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم حنين على قوتهم وكثرتهم ونسوا فضل الله تعالى عليهم وقالوا لا نغلب اليوم من قلة وكلوا إلى أنفسهم فقال تَعَالَى ﴿وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ﴾]

İşte bunlar birtakım evhāmdır ki zümre-i cehele ondan tehī ve hālī kalmaz ve bunun hepsinin menşei ancak cehl ü nādānīdir. Ve bu ᶜillet ancak muhakkak bir ᶜilm ile zāil olur, şöyle ki ādem bilip taᶜakkul ede ki bu niᶜmetlerin cemīᶜisi Cenāb-ı Bārī-i perverdigārın naᶜīmidirler ki kable'l-istihkāk ibtidāen onu onunla halk edip bedᵓ etmiştir ki bu ᶜilm ve taᶜakkul ᶜucb ve idlāli ondan nefy edip huzūᶜ ve şükrü īrās eder de zevāl-i niᶜmetten dolayı kalbinde dahi bir havf u haşyeti tevellüd ettirir. Ve kim ki bunu bilirse ᶜilm ve ᶜameliyle taᶜaccüb etmesi ondan mutasavver olmaz, çünkü bilir ki ᶜilm ve ᶜameli kāffesi Allāhu taᶜālādandır ve onun için Dāvūd ᶜaleyhi's-selām demiş ki "Yā rabbi, bir gece

gelmez illā ki āl-i Dāvūd'dan bir insān onu kıyām etmez ve bir gün gelmez illā ki bir insān āl-ı Dāvūd'dan onda sāim olmaz." Ve dīger bir rivāyette gelmiş ki "Leyl ü nehārdan bir sāᶜat geçmez illā ki āl-i Dāvūd'dan bir ᶜābid seni onda ᶜibādet etmez" ki behemehāl onda yā bir namāz kılar veyāhūd oruç tutar veyāhūd zikr eder. Ve o vaktte Allāhu taᶜālā ona vahy edip buyurmuş ki "يا داود ومن أين لهم ذلك أن ذلك لم يكن إلا بي ولولا عوني إياك ما قويت وسأكلك إلى نفسك" Yaᶜnī "Ey Dāvūd, āl-i Dāvūd'a bunlar nereden oldu? O şeyᵓ ancak benimle onlara hāsıl oldu, benim sana bu ᶜavnim olmazsa buna sen tāb-āver olamazdın. İşte bir gün ben seni nefsine bırakıp onunla seni ittikāl ederim" yaᶜnī o hālde ben senin ᶜamelin görürüm demektir. İbn ᶜAbbās ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Dāvūd ᶜaleyhi's-selām hazretlerine isābet eden şeyᵓ ancak bununla isābet etti yaᶜnī itāᶜat ve ᶜameline onun bu ᶜucb ve idlāliyle kendisi o zenbe giriftār oldu, çünkü ᶜameli āl-i Dāvūd'a izāfet ettiğinden kendisi nefsine tevkīl kılınıp bırakıldı tā ki onun hüzn ve nedemini īcāb eden cürm ve kusūra mübtelā oldu." Ve dahi Dāvūd demiş ki "Yā rabbi, benī İsrāīl, İbrāhīm ve İshāk ve Yaᶜkūb ile sana tevessül edip dilemeklerini dilerler yaᶜnī sanki ne sebebdendir ki peygamberān içinde yalnız bunlarla tevessül edip suᵓāl ederler ve sen onların dilediklerini ihsān ve ibzāl eylersin?" dedikte, Allāhu taᶜālā: "Ben onları ibtilā ve imtihān ettim ve onlar dahi ona sabr ve tahammül eylediler" diye fermān buyurdu. Dāvūd demiş ki "Yā rabbi, ben dahi eger beni ibtilā edip imtihān ettinse sabr ederim" diye menzilelerini temennī edip vakti olmadan kendi ᶜameliyle idlāl ettikte tebāreke ve taᶜālā buyurdu ki "فإني لم أخبرهم بأي شيء أبتليهم ولا في أي شهر ولا في أي يوم وأنا مخبرك في سنتك هذه وشهرك هذا أبتليك غداً بامرأة فاحذر نفسك فوقع فيما وقع فيه" Yaᶜnī "Ben İbrāhīm ve İshāk ve Yaᶜkūb'a ne ile onları ibtilā edeceğimi ve ne zamānda onlar imtihān olacaklarını ben onlara bildirmedim ki hangi sene ve hangi ay ve hangi günde onları imtihān edeceğimi ve ne gibi belā ve bir musībet ile onları ibtilā eyleyeceğimi ben onlara ihbār etmedim. İşte imdi ben sana haber veririm ki işbu senin senen içinde ve senin bu māhın içinde yarın bir hatun kişi ile ben seni ibtilā edeceğim, artık sen kendi nefsine hazer edip sakın!" diye irāde buyurulmuş. Ve Dāvūd ise bundan düş-

tüğü şeye düştü. Ve kezālik ashāb-ı Nebī ʿaleyhimü'r-rıdvān Huneyn gününde kendi kuvvet ve kesretliklerine ittikāl edip onların üzerlerinde şāyān buyurulan fazl-ı firāvānı ferāmūş ve nisyān ettiklerinde ki bir kılletten bu gün maglūb olmayız dediklerinde onları hudāvend-i cihān nefslerine ittikāl edip bir zamān onlardan nusret ve ʿavnini teʾhīr etti de başlarına gelen mā-cerāyı cārī oldu, nitekim onun beyānında buyurdu ki [277] ﴿وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ﴾[452] Yaʿnī "Tahkīk Allāhu taʿālā çok cenk mahallerinde ve Mekke ile Tāif beyninde olan Huneyn harbi gününde size nusret verdi sizin kesretiniz size ʿucb verdi ki o kesretiniz kazāullāhtan bir şeyʾ defʿ etmedi ve o vāsiʿ vādī size dayyık oldu baʿdehu hezīmet ile düşmana arka verdiniz." Rivāyet olundu ki Peygamber ʿaleyhi's-selām Mekke fethinden sonra muhācirīnden on iki bin ve ehl-i Mekke'den iki bin kişi ile Hevāzin ve Sakīf'le ki onlar ancak dört bin idiler, onlarla mukātele için Huneyn'e gittiler. Ensārdan Seleme b. Selāme b. Vakş o anda: "Biz bu mikdār müşrikīne maglūb olmayız" dedi. Peygamber ʿaleyhi's-selām bunun bu kelāmından haberdār oldukta müteʾellim oldu. Aralıkta kıtāl-i şedīd olup müslümānlar mühnezim oldular. Risālet-penāh ʿaleyhi's-selāmın yanında ʿAlī ve ʿAbbās ve Ebū Süfyān b. el-Hāris ve ʿAbdullāh b. Mesʿūd radıyallāhu ʿanhümden gayrı kimse kalmadı ve o gün ʿaleyhi's-selām bir beyzā katıra süvār olmuştu. Katırı düşman tarafına sürmekle ʿAbbās dizginini ve Ebū Süfyān üzengisini tutardı. ʿAbbās radıyallāhu ʿanhüye ashābı çağırmağa emr eyledi. ʿAbbās'ın sedāsı ziyāde olmakla nidā ettikte bir mikdār kimse cemʿ oldular ve Hakk taʿālā beş bin melek imdād göndermekle müşrikler üzere hücūm ve bir kabza toprak ahz edip düşman tarafına saçtı. Cümlesinin gözlerine dolup müşrikler münhezim oldular. Onların ʿayāl ve evlād ve mālları Evtās'ta olmakla Eşʿarīlerden Ebū ʿĀmir'i gönderip o ʿayāl ve mālları Ciʿrāne nām mahalle götürdüler, altı bin esīr ve küllī hayvānāt ve māl olmakla müslümānlara taksīm eyledi. Baʿdehu Hevāzin ahālīsi müslümān olduklarında māl ve esīrlerin reddini recā eylediler. Fahr-i

452 Tevbe, 9/25.

risālet ᶜaleyhi's-selām: "Bu māl ve esīrlerden birini ihtiyār edin" buyurdu, onlar esīrleri ihtiyār ettiler. Peygamber ᶜaleyhi's-selām Allāhu taᶜālāya hamd ü senā edip sahābeye: "İşbu ihvānlar, tāibīn oldukları hālde geldiler. Ben onların esīrlerini vermeği reᵓy ettim, rızāsıyla veren versin, mutayyeb olmayan bana karz versin yerine yine esīr veririm" buyurdu. Sahābe cümlesi: "Biz reᵓyinize razīlarız, teslīm ederiz" dediler. "Tekrār kavminize suᵓāl edin" buyurmalarıyla lede's-suᵓāl cümlesi rızā gösterdiler.

[وروى ابن عيينة أن أيوب عليه السلام قال إلهي إنك ابتليتني بهذا البلاء وما ورد علي أمر إلا آثرت هواك على هواي فنودي من غمامة بعشرة آلاف صوت يا أيوب أنى لك ذلك أي من أين لك ذلك قال فأخذ رماداً ووضعه على رأسه وقال منك يا رب منك يا رب فرجع من نسيانه إلى إضافة ذلك إلى الله تعالى ولهذا قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَى مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا﴾ وقال النبي صلى الله عليه وسلم لأصحابه وهم خير الناس "مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ يُنْجِيهِ عَمَلُهُ قَالُوا وَلَا اَنْتَ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ "وَلَا اَنَا إِلَّا اَنْ يَتَغَمَّدَنِي اللهُ بِرَحْمَتِهِ" ولقد كان أصحابه من بعده يتمنون أن يكونوا تراباً وتبناً وطيراً مع صفاء أعمالهم وقلوبهم فكيف يكون لذي بصيرة أن يعجب بعمله أو يدل به وَلَا يَخَافَ عَلَى نَفْسِهِ فَإِذَنْ هَذَا هُوَ العلاج القامع لمادة العجب من القلب ومهما غلب ذلك على القلب شغله خوف سلب هذه النعمة عن الإعجاب بها بل هو ينظر إلى الكفار والفساق وقد سلبوا نعمة الإيمان والطاعة بغير ذنب أذنبوه من قبل فيخاف من ذلك فيقول إن من لا يبالي أن يحرم من غير جناية ويعطى من غير وسيلة لا يبالي أن يعود ويسترجع ما وهب فكم من مؤمن قد ارتد ومطيع قد فسق وختم له بسوء وهذا لا يبقى معه عجب بحال والله تعالى أعلم]

Ve dahi İbn ᶜUyeyne rivāyet edip demiş ki Eyyūb ᶜaleyhi's-selām demiş ki "Ey benim ilāhım, tahkīkan sen bu belā ile beni ibtilā ettin ve bana bir emr vārid olmadı illā ki senin hevān benim kendi hevām üzerine īsār etmedim." Vaktā ki çün bunu ᶜarz edip Allāhu taᶜālāya münācāt etti bir sehābecik içinden on bin āvāz ile ona münādat oldu ki "Ey Eyyūb, bu sana nereden geldi?" Rāvī dedi ki o vakt Eyyūb külü alıp kendi başı üzerine kodu ve "Yā rabbi, senden ve yā rabbi senden!" diye ikrār ve iᶜtirāf eyledi ki ferāmūş ve nisyānından rücūᶜ edip onu

Allāhu taᶜālaya izāfet eyledi. Ve onun için tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَى مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا﴾[453] Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Nūr'un yirmi birinci āyetindendir ki o āyet-i kerīmenin hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ey müᵓminler, şeytānın vesvesesine tebeᶜiyyetle kazf ve kizb etmeyin. Kim ki şeytānın āsārına mütābaᶜat ederse o şeytān ona aᶜmāl-i kabīhe ve şerᶜin inkār ettiği şeyle emr eder. Eger Allāhu taᶜālānın size fazl ve rahmeti olmayaydı efᶜāl-i kabīha sizden ebedī tathīr olamazdı velākin Allāhu taᶜālā dilediğini kabūl-i tevbe ile tathīr eder, Allāhu taᶜālā cümlenin akvālini işitir ve niyyetlerini bilir." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām ashāb-ı kirāmına hayrü'n-nās oldukları hālde irāde ve fermān buyurmuş ki "مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ يُنْجِيهِ عَمَلُهُ" Yaᶜnī "Sizden bir kimse yoktur ki onun ᶜameli onu ᶜazābdan kurtarıp necāt ettire." Ve sahābe dahi "وَلَا اَنْتَ يَا رَسُولَ اللهِ" dediklerinde yaᶜnī "Sende mi ki senin ᶜamelin seni dahi necāt etmez mi?" diye istikşāf-ı hakīkat-i hāl ettiklerinde ᶜaleyhi's-selām efendimiz "وَلَا اَنَا إِلَّا اَنْ يَتَغَمَّدَنِي اللهُ بِرَحْمَتِهِ"[454] diye beyān buyurdu, yaᶜnī "Benim ᶜamelim dahi beni kurtarıp necāt ettirmez meger ki Allāhu taᶜālā beni rahmeti ile tagammud edip beni deryā-i lutf u keremine daldıra." Ve bu hadīsten sonra ashābı ᶜaleyhimü'r-rıdvān onların safā-i aᶜmāl ü kulūblarıyla maᶜan hāk ve saman ve kuş olmaklıklarını temennī ederlerdi. Ve onların şānı böyle olunca artık basīretli olan kimseye ᶜameliyle idlāl ve ᶜucb etmek nice mümkin olur ve dahi nefsine nice şefkat etmez yaᶜnī nice nefsi üzerine korkmaz. İşte kalb-i beşerden mādde-i ᶜucb u idlāli kökten kalᶜ edip koparan dārū-yı kāmiᶜ ve ᶜilāc-ı nāfiᶜ ancak budur ki her ne vakt bu havf ve şefkat onun kalbine gelip ona gālib olursa lābüdd ki bu niᶜmetin selb ve zevāli korkusu onunla iᶜcāb olmaktan onu menᶜ ve işgāl eder. [278] Belki basīretli kimse bununla berāber bakar ki kefere ve feseka fī-mā sebak halk olup dünyāda günāhı işlemeden akdem onlar bī-cürm ü günāh oldukları hālde īmān ve tāᶜatin niᶜmetlerinden meslūb olmuşlar, elbette bundan havf edip der ki o ki bī-cürm mahrūm ve bī-vesīle iᶜtā etmekten onun bir mü-

453 Nūr, 24/21.

454 *Musnedu* Ahmed, 12/136, no: 7203.

bālātı olmaz, dönüp hibe ve inᶜām ettiği nesnede rücūᶜ ve onu geriye ahz ve ircāᶜ etmekten dahi onun bir mübālātı olmaz. Nice müᵓminler var ki Allāh'a sığındık, īmāndan dönüp kefere mürtedd olmuşlar ve nice mutīᶜ ādemler vardır ki sonradan fısk edip yaramazlık ile onlara hatm olmuş. Ve bu nazar ve tefekkür ve bu teᵓemmül ve mütālaᶜa ve tedebbüre hīçbir hāl ile ᶜākıl bir kimsede ᶜucb kalmaz, ve Allāhu taᶜālā aᶜlemu bi's-savāb.

Beyānu Aksāmi Mā Bihi'l-ᶜUcbu ve Tafsīlü ᶜİlācihi

[بيان أقسام ما به العجب وتفصيل علاجه]

[اعلم أن العجب بالأسباب التي بها يتكبر كما ذكرناه وقد يعجب بما لا يتكبر به كعجبه بالرأي الخطأ الذي يزين له بجهله فما به العجب ثَمَانِيَةُ أَقْسَامٍ]

Ve onunla ᶜucb hāsıl olan umūrun aksāmı beyānıyla ᶜilācının tafsīli bahsi ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki bizim fī-mā tekaddem zikr ü beyān ettiğimiz esbāb-ı tekebbürle ᶜucb ederse de velākin olur ki onunla tekebbür olunmayan bir şeyᵓ ile ᶜucb eyler, meselā reᵓy-i hatāda olan ᶜucbu gibi yaᶜnī cehl ü nādānī ile ona zīnetlenmiş olan reᵓy-i hatā gibi şeylerde ᶜucb etmek mümkin ve kābildir ve bu cihetle ᶜucb sekiz kısm oldu:

[الأول أن يعجب ببدنه في جماله وهيئته وصحته وقوته وتناسب أشكاله وحسن صورته وحسن صوته وبالجملة تفصيل خلقته فيلتفت إلى جمال نفسه وينسى أنه نعمة من الله تعالى وهو بعرضة الزوال في كل حال وعلاجه ما ذكرناه في الكبر بالجمال وهو التفكر في أقذار باطنه وفي أول أمره وفي آخره وفي الوجوه الجميلة والأبدان الناعمة أنها كيف تمزقت في التراب وأنتنت في القبور حتى استقذرتها الطباع]

Birinci kısmı odur ki kendi bedeninde olan hüsn ü cemāl ve heyᵓet ve kılık ve şemāil ve sıhhat ve kuvvet ve tenāsüb-i eşkāl ve hüsn-i sūret ve hüsn-i savtı ile iᶜcāb etmektir ve bi'l-cümle zābıta tafsīl-i hilkatinde olan hısāl ile hod-fürūşluk eylemektir ki kendi cemāline bakıp da Allāhu taᶜālādan olduğunu unutur ve her hālde maᶜriz-i zevālde bulunduğunu ferāmūş eder. Ve bunun ᶜilācı cemāl ile olan tekebbür bahsinde

bizim zikr ettiğimiz şeydir yaᶜnī kendi akzār-ı bātınene ve emrinin evvel ve āhirine ve sāirlerin vücūh-ı cemīlelerine ve ebdān-ı nāᶜimelerine tefekkür edip mülāhaza ede ki onları hāk ve toprak içinde nice pārelendi ve mezār ve kubūr içinde nice kokup gendīde oldu tā ki tıbāᶜ-ı nās onu kerh edip istikzār etti.

[الثاني البطش والقوة كما حكي عن قوم عاد حين قالوا فيما أخبر الله عنهم ﴿وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً﴾ وكما اتكل عوج على قوته وأعجب بها فاقتلع جبلاً ليطبقه على عسكر موسى عليه السلام فثقب الله تعالى تلك القطعة من الجبل بنقر هدهد ضعيف المنقار حتى صارت في عنقه وقد يتكل المؤمن أيضاً على قوته كما روي عن سليمان عليه السلام أنه قال لأطوفن الليلة على مائة امرأة ولم يقل إن شاء الله تعالى فحرم ما أراد من الولد وكذلك قول داود عليه السلام "إن ابتليتني صبرت" وكان إعجاباً منه بالقوة فلما ابتلي بالمرأة لم يصبر ويورث العجب بالقوة الهجوم في الحروب وإلقاء النفس في التهلكة والمبادرة إلى الضرب والقتل لكل من قصده بالسوء وعلاجه ما ذكرناه وهو أن يعلم أن حمى يوم تضعف قوته وأنه إذا أعجب بها ربما سلبها الله تعالى بأدنى آفة يسلطها عليه]

Ve ikinci kısmı batş ve kuvvettir, nitekim kavm-i ᶜĀd üzerine mahkī olmuştur ki Hakk subhānehu ve taᶜālā onların üzerine ihbāren buyurmuş ki onlar demişler ki ﴿وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً﴾[455] Yaᶜnī "Kuvveti bizden katı eşedd olanlar kimlerdir?" Ve nitekim ᶜİvec b. ᶜAnak kendi kuvvetine güvenip ittikāl etti ve onunla iᶜcāb etmekle gidip bir dağı koparıp Mūsā ᶜaleyhi's-selāmın leşkeri üzerine ilkā etmek için dağı başı üzerine kaldırıp götürdü ve zaᶜīfü'l-minkār olan hüdhüd kuşu minkārıyla Allāhu taᶜālā o dağı kaldırıp boğazına geçirdi. Ve baᶜzen olur ki müᵓmin olan kimse kendi tāb u tüvānına ittikāl eder, nitekim Süleymān ᶜaleyhi's-selām kendi kuvveti üzerine bi'l-ittikāl "Ben bu gecede yüz ᶜaded hatun üzerine tavāf edeceğim" dedi ve o vakt "inşāallāh" demediğinden murād buyurduğu evlāddan mahrūm kaldı. Ve kezālik Dāvūd ᶜaleyhi's-selāmın "إن ابتليتني صبرت" demesi gibi ki o dahi kuvvet ve tüvānālığı ile ᶜucb edip söylemiş idi ve vaktā ki bir hatun kişi ile ibtilā olundu, sabr tāb-āver-i iktidār olamadı. Ve kuvvet ve zūr-ı bāzū ile olan ᶜucb

---

455 Fussilet, 41/15.

baᶜzı ahyānda kavga ve hurūb ve cenk ve kārzārlığa hücūm etmeğe bāᶜis olur ki tehlükeye nefsini ilkā ve onu sūᵓ-i kasd eden ādeme darb ve katl etmeğe dāᶜī olur ve bu sūretle olan iᶜcābın ᶜilācı bizim fī-mā tekaddem zikr ettiğimiz şeydir ki o kuvvet maᶜriz-i zevālde olduğunu bilmektir ki bir günlük hummāsı onun kuvvetini götürüp onu zaᶜīf ve nā-tüvān eder ve eger onunla iᶜcāb edip hodbīn olursa olur ki Allāhu taᶜālā ona gücenip ednā bir āfetin taslītiyle ondan o kuvveti selb eder de bütün bütün ᶜāciz ve dermānde kalır.

[الثالث العجب بالعقل والكياسة والتفطن لدقائق الأمور من مصالح الدين والدنيا وثمرته الاستبداد بالرأي وترك المشورة واستجهال الناس المخالفين له ولرأيه ويخرج إلى قلة الإصغاء إلى أهل العلم إعراضا عنهم بالاستغناء بالرأي والعقل واستحقارا لهم وإهانة وعلاجه أن يشكر الله تعالى على ما رزق من العقل ويتفكر أنه بأدنى مرض يصيب دماغه كيف يوسوس ويجن بحيث يضحك منه فلا يأمن [279] من أن يسلب عقله إن أعجب به ولم يقم بشكره وليستقصر عقله وعلمه وليعلم أنه ما أوتي من العلم إلا قليلا وإن اتسع علمه وأن ما جهله مما عرفه الناس أكثر مما عرفه فكيف بما لم يعرفه الناس من علم الله تعالى وأن يتهم عقله وينظر إلى الحمقى كيف يعجبون بعقولهم ويضحك الناس منهم فيحذر أن يكون منهم وهو لا يدري فإن القاصر العقل قط لا يعلم قصور عقله فينبغي أن يعرف مقدار عقله من غيره لا من نفسه ومن أعدائه لا من أصدقائه فإن من يداهنه يثني عليه فيزيده عجبا وهو لا يظن بنفسه إلا الخير ولا يفطن لجهل نفسه فيزداد عجباً]

Ve üçüncü kısm ᶜakl ve kiyāsetle mesālih-i dīn ü dünyādan dekāyık-ı umūra olan tefattun ve ferāset ile vākiᶜ olan ᶜucbdur ki semeresi hod-pesendī ve istibdād-ı reᵓy ve terk-i meşveret ve istichāl-i nās ile muhālifinin reᵓyini beğenmemekliktir belki ehl-i ᶜilme isgā etmemeğe ve kendi ᶜakl ve reᵓyiyle istignā edip ehl-i ᶜilmi tahkīr ve ihānet eylemeğe ve onlardan yüz çevirip iᶜrāz etmeğe dahi çıkar. Ve bunun ᶜilācı ise ᶜakldan bulduğu behrenin üzerine Allāhu taᶜālaya şükr edip tefekkür ede ki ednā bir maraz ile onun dimāgı muhtell olup ᶜaklına halel gelir ve onun dimāgına isābet eden hastalık ve bīmārī ile nice vesvese ve cünūn eder de halka madhaka ve mashara olur; düşüne tā ki selb-i ᶜaklından emīn olmaya, çünkü eger kendi ᶜaklıyla ᶜucb edip de hodbīnlik ederse

terk-i şükründen dolayı Allāhu taᶜālā ona gücenip māye-i ᶜucbu olan cevher-i ᶜaklı ondan selb eder ki o hālde mecnūn olup nāsa madhaka olur. Ve bununla berāber gerektir ki hemīşe kendi ᶜakl ve ᶜamelini istiksār ede ve dahi bile ki kendisi ᶜamelden ancak az bir şeyᵓ almış ve onun ᶜilmi her ne kadar geniş ve vāsiᶜ olursa olsun ᶜilm-i şerīfe nisbetle cüzᵓī ve lā-şeydir ki kalīlden gayrı ona bir ᶜilm verilmemiştir ve nāsın bildiği ᶜulūmdan onun bilmediği şeyᵓ onun bildiği şeyden daha ziyāde çoktur, nerede kalır ki Allāh'tan nāsın bilmediği ᶜilm ki o ᶜilm elbette onun mechūlüdür ve hem dahi dāimā kusūr ve noksān ile ᶜaklını ithām edip bön ve şaşkın ādemlere bakar ki halk u ᶜālem onların ᶜukūllarından nice taᶜaccüb edip gülerler ve kendisi bilmeyerek onlardan olmaktan dahi hazer eyleye, zīrā külliyyen ᶜaklı kasır olan kimse aslā kendi ᶜaklının kusūrunu bilmez, gerekdir ki ᶜaklının mikdārını dīgerinden bilip kendi nefsinden bilmeye ve düşmanından bilip kendi dostundan bilmeye, zīrā ki onunla müdāhene eden ādem ona senā eder ve onun senāsı ile onun ᶜucbu artar ve zātı ise kendi nefsine ancak hayrı zann eder ki başka şeyᵓ zann etmez ve kendi nefsinin cehline tefattun eylemez de onunla ᶜucbu müzdād olur.

[الرابع العجب بالنسب الشريف كعجب الهاشمية حتى يظن بعضهم أنه ينجو بشرف نسبه ونجاة آبائه وأنه مغفور له ويتخيل بعضهم أن جميع الخلق له موال وعبيد وعلاجه أن يعلم أنه مهما خالف آباءه في أفعالهم وأخلاقهم وظن أنه ملحق بهم فقد جهل وإن اقتدى بآبائه فما كان من أخلاقهم العجب بل الخوف والازدراء على النفس واستعظام الخلق ومذمة النفس ولقد شرفوا بالطاعة والعلم والخصال الحميدة لا بالنسب فليتشرف بما شرفوا به وقد ساواهم في النسب وشاركهم في القبائل من لم يؤمن بالله واليوم الآخر وكانوا عند الله شراً من الكلاب وأخس من الخنازير ولذلك قال تعالى ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى﴾ أي لا تفاوت في أنسابكم لاجتماعكم في أصل واحد ثم ذكر فائدة النسب فقال ﴿وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا﴾ ثم بين أن الشرف بالتقوى لا بالنسب فقال ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ﴾ ولما قيل لرسول الله صلى الله عليه وسلم من أكرم الناس من أكيس الناس لم يقل من ينتمي إلى نسبي ولكن قال أكرمهم أكثرهم للموت ذكراً وأشدهم له استعدادا وإنما نزلت هذه الآية حين أذن بلال يوم الفتح على الكعبة فقال الحرث

بن هشام وسهيل بن عمرو وخالد بن أسيد هذا العبد الأسود يؤذن على الكعبة فقال تعالى ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ أَتْقَاكُمْ﴾]

Ve dördüncü kısm neseb-i şerīf ile ᶜucb etmektir ki Hāşimiyye'nin ᶜucbu gibi, hattā onların baᶜzısı zann eder ki kendisi nesebin şerefi ve ābāsının necātı ile nācī olur ve baᶜzılarına tahayyül olunur ki cemīᶜ-i halk onların rakīk ve memlūklarıdır. Ve bunun ᶜilācı ise o dahi şunu bilmektir ki her kim ki kendi ābāsına muhālefet eder de onlara mülhak olduğunu zann ederse cāhildir yaᶜnī kaçan ki abāsının ahlāk ve efᶜālinde muhālefet edip de zann eder ki onlara kendisi mülhaktır, ᶜale't-tahkīk o ādem nādānlık eder ki bu zann ve revişi ancak cehldendir yaᶜnī bu fiᶜl ve ᶜamelinde nādānlık etmiş olur. Ve eger onlara iktidā edip de onlara tebeᶜiyyet ederse bilmeli ki ᶜucb onların ahlāklarından değil idi, belki havf u haşyet ve izdirā-i nefs ve istiᶜzām-ı halk ile mezemmet-i nefs onların ahlāklarından idi ve onlar ᶜale't-tahkīk tāᶜat ve ᶜilm ve hısāl-i hamīde ile müşerref oldular ki neseble müşerref olmadılar ve kendisi dahi onların müteşerrif bulundukları nesne ile müşerref olsun, zīrā ki onlara nesebde müsāvī ve kabāilde müşterek birtakım ādemler müsāvāt etmişler ki onlar Allāhu taᶜālaya ve yevm-i āhirete ᶜadem-i īmānlarından nāşī kem ve Hakk subhānehu ve taᶜālānın katında bī-kadr ü kıymet olup belki köpeklerden şerr ve cānverlerden alçaklar idi. Ve onun için tebāreke ve taᶜālā buyurdu ki ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى﴾[456] Yaᶜnī "Ey nās, biz sizi zeker ve ünsādan halk ettik ki asl-ı vāhidde sizin ictimāᶜınızdan dolayı sizin ensābınızda bir tefāvüt yoktur." Sonra nesebin fāide[sini] zikr edip buyurdu ki ﴿وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا﴾[457] Yaᶜnī "Ve dahi teᶜārüf etmeniz için biz sizi şuᶜūb ve kabāil kıldık." Sonra şeref ancak takvāda olup nesebde olmadığını beyān edip buyurdu ki ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ أَتْقَاكُمْ﴾[458] Yaᶜnī "Tahkīk ve tahkīkan ᶜindallāh sizin en ziyāde ekrem olan ādeminiz sizin en ziyāde etkāsı çok olan kimsenizdir." Ve vaktā ki zāt-ı ᶜālī-i Hazret-i Risālet-penāhī'ye "Nāsın ekremi kimdir ve nāsın

---

456 Hucurāt, 49/13.

457 Hucurāt, 49/13.

458 Hucurāt, 49/13.

aʿkali kimdir?" diye ʿarz-ı suʾāl olundu, nesebime müntemī ve mensūb olan kimsedir demedi, ancak "Onların ekremleri ölüme en çok ziyāde zākir ve ona istiʿdādı en ziyāde eşedd olanlardır" diye cevāb vermiştir. Ve ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ أَتْقَاكُمْ﴾[459] āyet-i kerīmesi nüzūlü ancak Bilāl-ı Habeşī'nin feth gününde Kaʿbe üstünde ezān [280] okuduğu zamāndadır ki Hāris b. Hişān ve Suheyl b. ʿAmr ve Hālid b. Esīd o hengāmda demişler ki "Bu siyāh kul ezān okur!" Ve o vakt Allāhu taʿālā fermān buyurdu ki ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ أَتْقَاكُمْ﴾[460] Bu āyet-i şerīfe sūre-i Hucurāt'ın on üçüncü āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ey nās, biz sizi bir recül ve bir nisādan halk ettik" yaʿnī Ādem ve Havvā'dan sizin fahr ve nesebe taʿn etmenin vechi nedir "ve sizi şuʿūb ve kabāil kıldık ki birbirinizi bilip fark olunasız Allāhu taʿālā ʿindinde sizin kibār ve ekreminiz ziyāde takvānızdır. Tahkīk Allāhu ʿazīmü'ş-şān sizin asl ve neseb ve rütbenizde ʿalīm ve ahvālinize habīrdir." Maʿlūm ola ki "şaʿb" cemʿ-i ʿazīmdir ki cümlesi ondan tefrīk olunmuştur, meselā şaʿbdan kabīle ondan ʿamāʾir ondan butūn ondan efhāz ondan fasīl ahz olunur ki Huzeyme şaʿb ve Kināne kabīle ve Kureyş ʿimāre ve Kusayy batn ve Hāşim fahz ve ʿAbbās fasīldir. Ve denildi ki şuʿūb butūn-ı ʿAcem ve kabāil butūn-ı ʿArab'dır. Bu āyet-i kerīmenin sebeb-i nüzūlünde denildi ki feth-i Mekke günü Bilāl radıyallāhu taʿālā ʿanhü meʾmūren bām-ı Beyt-i şerīf'te ezān okurken nesebine taʿn vechiyle biri dedi ki "Muhammed ʿaleyhi's-selām bu kargadan gayrı ezān okuyacak kimse bulamadı mı?" Bu kelāmı redd ile kabāil fahri nehy oldu.

[وقال النبي صلى الله عليه وسلم "إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عَيْبَةَ الْجَاهِلِيَّةِ" أي كبيرها كلكم بنو آدم وآدم من تراب وقال النبي صلى الله عليه وسلم "يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ لَا تَأْتِي النَّاسُ بِالْأَعْمَالِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَتَأْتُونَ بِالدُّنْيَا تَحْمِلُونَهَا عَلَى رِقَابِكُمْ تَقُولُونَ يَا محمدُ يَا محمدُ فَأَقُولُ هَكَذَا أَيْ أَعْرِضُ عَنْكُمْ" فبين أنهم إذا مالوا إلى الدنيا لم ينفعهم نسب قريش ولما نزل قوله تعالى ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ ناداهم بطنا بعد بطن حتى قال "يَا فاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ يَا صَفِيَّةُ بِنْتُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عَمَّةَ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اعْمَلَا لِأَنْفُسِكُمَا فَإِنِّي لَا أُغْنِي عَنْكُمَا مِنَ اللهِ

459 Hucurāt, 49/13.

460 Hucurāt, 49/13.

شَيْئًا'' فمن عرف هذه الأمور وعلم أن شرفه بقدر تقواه وقد كان من عادة آبائه التواضع اقتدى بهم في التقوى والتواضع وإلا كان طاعنا في نسب نفسه بلسان حاله مهما انتمى إليهم ولم يشبههم في التواضع والتقوى والخوف والإشفاق]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عَيْبَةَ الْجَاهِلِيَّةِ''[461] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Tahkīkan Allāhu taᶜālā sizin üzerinizden ᶜaybet-i cāhiliyyeyi izhāb etmiş, yaᶜnī kibr-i cāhiliyyeyi izhāb etmiş, sizin topunuz benū Ādemsiniz ve Ādem topraktandır." Ve dahi buyurmuş ki ''يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ لَا تَأْتِي النَّاسُ بِالْأَعْمَالِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَتَأْتُونَ بِالدُّنْيَا تَحْمِلُونَهَا عَلَى رِقَابِكُمْ تَقُولُونَ يَا محمدُ يَا محمدُ فَأَقُولُ هَكَذَا أَيْ أَعْرِضُ عَنْكُمْ''[462] ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Ey maᶜşer-i Kureyş, siz yevm-i kıyāmette nās aᶜmāl-i sāliha ile gelirken siz dünyā ile gelmeyiniz de ki dünyāyı sizin rikābınız üzerine haml edip gelesiz, yā Muhammed yā Muhammed diye nidā edip de ben böyle derim" yaᶜnī sizden iᶜrāz edip yüz çeviririm ki bu mazmūn ile onlara beyān etmiş ki eger onlar dünyāya meyl edip dünyāya inhimāk ederlerse rūz-i cezāda Kureyş nesebi onlara nefᶜ etmez ki Allāh'ın ᶜazābından onları kurtarmaz demektir. Ve dahi ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾[463] āyet-i kerīmesi nüzūl ettiği vaktte ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz batnen baᶜde batnin onları çağırıp inzār etti tā ki ''يَا فَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ يَا صَفِيَّةُ بِنْتُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عَمَّةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اعْمَلَا لِأَنْفُسِكُمَا فَإِنِّي لَا أُغْنِي عَنْكُمَا مِنَ اللهِ شَيْئًا''[464] buyurdu yaᶜnī "Tā ki ey Fātıma bint Muhammed ve ey Safiyye bint ᶜAbdilmuttalib, ᶜamme-i resul, siz kendi nefsiniz için ᶜamel ediniz de ben Allāhu taᶜālānın ᶜazābından bir nesneyi sizin üzerinizden defᶜ edemem!" diye öz kızına ve ᶜammesine dek bu sūretle fermān buyurup inzār ve tahzīr eyledi. Kaldı ki o ki bu umūru bilir de kendi şerefi kendi takvāsı mikdārınca olduğunu anlar ve ābāsının ᶜādātından tevāzuᶜ ve takvā ve havf u haşyet olduğuna dahi ᶜārif olur, elbette tevāzuᶜ ve takvāda abāsına uyup iktidā eder, yoksa kendi nesebine lisān-ı hāl ile tāᶜin olmuş olur kaçan

---

461 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 7/125, no: 4763.

462 *el-Edebu'l-Mufred*, 484, no: 897.

463 Şuarā, 26/214.

464 *Musnedu* Ahmed, 15/493, no: 9793; *Musnedu*'ş-Şāfiᶜī, 1/29-30.

ki onlara intimā ve intisāb edip de onlara tevāzuᶜ ve takvā ve havf ve işfākta kendisi benzemez ve müşābih olmaz.

[فإن قلت فقد قال صلى الله عليه وسلم بعد قوله لفاطمة وصفية ''إِنِّي لاَ أُغْنِي عَنْكُمَا مِنَ اللهِ شَيْئاً إِلَّا أَنَّ لَكُمْ رَحِمًا سَأَبُلُّهَا بِبَلَالِهَا'' وقال صلى الله عليه وسلم ''أَتَرْجُو سُلَيْمٌ شَفَاعَتِي وَلَا يَرْجُوهَا بَنُوا عَبْدِ الْمُطَّلِبِ'' فذلك يدل على أنه سيخصص قرابته بالشفاعة فاعلم أن كل مسلم فهو منتظر شفاعة رسول الله صلى الله عليه وسلم والنسيب أيضاً جدير بأن يرجوها لكن بشرط أن يتقي الله أن يغضب عليه فإنه إن يغضب عليه فلا يأذن لأحد في شفاعته لأن الذنوب منقسمة إلى ما يوجب المقت فلا يؤذن في الشفاعة له وإلى ما يعفى عنه بسبب الشفاعة كالذنوب عند ملوك الدنيا فإن كل ذي مكانة عند الملك لا يقدر على الشفاعة فيما اشتد عليه غضب الملك فمن الذنوب ما لا تنجي منه الشفاعة وعنه العبارة بقوله تعالى ﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ﴾ وبقوله ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾ وبقوله ﴿وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ﴾ وبقوله ﴿فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ﴾ وإذا انقسمت الذنوب إلا ما يشفع فيه وإلا ما لا يشفع فيه وجب الخوف والإشفاق لا محالة ولو كان ذنب تقبل فيه الشفاعة لما أمر قريشاً بالطاعة ولما نَهَى رسول الله صلى الله عليه وسلم فاطمة رضي الله عنها عن المعصية ولكان يأذن لها في اتباع الشهوات لتكمل لذاتها في الدنيا ثم يشفع لها في الآخرة لتكمل لذاتها في الآخرة]

Ve eger sen dedin ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz işbu hadīs-i şerīfinde Hazret-i Fātıma ve Safiyye'ye işbu hitāb-ı celīli emr fermān buyurduktan sonra buyurmuş ki ''إِنِّي لاَ أُغْنِي عَنْكُمَا مِنَ اللهِ شَيْئاً إِلَّا أَنَّ لَكُمْ رَحِمًا سَأَبُلُّهَا بِبَلَالِهَا''[465] ve dahi āher bir hadīs-i şerīfte buyurmuş ki ''أَتَرْجُو سُلَيْمٌ شَفَاعَتِي وَلَا يَرْجُوهَا بَنُوا عَبْدِ الْمُطَّلِبِ''[466] Ve bunların medlūlleri ise delālet eder ki [281] kendi karābetini şefāᶜatle tahsīs edecek yaᶜnī husūsī olarak kendi karābetine onun bir şefāᶜati vardır der isen bunu dahi şöylece bil ki her bir müslim onun şefāᶜatine muntazırdır ve nesebi bi-tarīki'l-ahakk ve'l-evlā onun şefāᶜat-ı ᶜaliyyesine mazhar olmağa recāsı becādır lākin o şart ile ki Allāhu taᶜālā ona gazab etmekten it-

465 Muslim, Īmān 89, 1/192, no: 204.

466 *Şerhu Usūli İᶜtikādi Ehli's-Sunne*, 6/1180, no: 2081.

tikā edip de dāimā Allāhu taᶜālādan havf u haşyet ede, zīrā ki eger ona gücenip gazab ederse ona şefāᶜat etmek için şefīᶜine izn vermez ki o hālde ona şefāᶜat etmeğe hīçbir kimseye izn ve ruhsat verilmez, çünkü zünūb-ı mücrimīn iki kısma münkasımlardır ki bir kısmı mūcib-i makt u gazabdır ki o zenbin şefāᶜatine onun izni olmaz ve dīger kısmı şefāᶜatle ᶜafv olunan zenb ve kusūrdur ki onun şefāᶜatine izn ve ruhsat verilir, nitekim mülūk-ı rūy-ı zemīn katında cārī olur, zīra melikin ᶜindinde menzilet ve mekānı olan vezīr ve mukarrib kimseler ebeden melikin gazabı ona müştedd olan kimseye yaᶜnī cināyet sāhibine şefāᶜat ve recā edemezler ki o gibi cānī ādeme aslā onlar recāya kudretleri olamaz, kaldı ki zünūbdan birtakım zenbler var ki şefāᶜat ondan necāt vermez ve bu nusūs-ı ᶜaliyye müfādları dahi ondan ᶜibārettir ki tebāreke ve taᶜālā bir āyet-i kerīmede buyurmuş ki ﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ﴾[467] Bu nass-ı celīl sūre-i Enbiyā'nın yirmi sekizinci āyetindendir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Onların ettiğini ve edeceğini bilir ve o melāike şefāᶜati ancak Allāhu taᶜālānın rızāsıyla müʾminlere edebilir; onlar mehābet ve ᶜazamet ve ᶜazāb ve ᶜukūbet-i ilāhīden lerzān ve havftadırlar." Ve dahi āyet-i kürsīde ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾[468] Yaᶜnī "Kimdir o kimse ki kıyāmette onun ᶜindinde bir kimseyi şefāᶜatle kurtara, olmaz meger yine onun izniyle ola." Ve dīger bir āyette dahi sarāhaten emr ü fermān buyurup demiş ki ﴿فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ﴾[469] Yaᶜnī "Şefāᶜat edicilerin şefāᶜatleri onlara menfaᶜat etmez." Ve bu sūrette zünūb-ı ᶜusāt o vechle ona şefāᶜat olunan ve ona şefāᶜat olunmayan zünūba münkasım olunca lā-mahāle havf ve işfāk vācib oldu, yoksa her bir zenbde şefāᶜat makbūl olmuş olsa ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz tāᶜat ile Kureyş'e emr etmezdi ve maᶜsiyetten Hazret-i Fātıma ᶜaleyha'r-rıdvānı nehy etmezdi ki dünyānın lezzātını istikmāl etmek için ittibāᶜ-ı şehevātta ona izn verirdi sonra āhiret lezzātını işkāl için āhirette dahi ona şefāᶜat ederdi.

---

467 Enbiyā, 21/28.

468 Bakara, 2/255.

469 Muddessir, 74/48.

[فالانهماك في الذنوب وترك التقوى اتكالاً على رجاء الشفاعة يضاهي انهماك المريض في شهواته اعتماداً على طبيب حاذق قريب مشفق من أب أو أخ أو غيره وذلك جهل لأن سعي الطبيب وهمته وحذقه تنفع في إزالة بعض الأمراض لا في كلها فلا يجوز ترك الحمية مطلقاً اعتماداً على مجرد الطب بل للطبيب أثر على الجملة ولكن في الأمراض الخفيفة وعند غلبة اعتدال المزاج فهكذا ينبغي أن تفهم عناية الشفعاء من الأنبياء والصلحاء للأقارب والأجانب فإنه كذلك قطعاً وذلك لا يزيل الخوف والحذر وكيف يزيل وخير الخلق بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم أصحابه وقد كانوا يتمنون أن يكونوا بهائم من خوف الآخرة مع كمال تقواهم وحسن أعمالهم وصفاء قلوبهم وما سمعوه من وعد رسول الله صلى الله عليه وسلم إياهم بالجنة خاصة وسائر المسلمين بالشفاعة عامة ولم يتكلوا عليه ولم يفارق الخوف والخشوع قلوبهم فكيف يعجب بنفسه ويتكل على الشفاعة من ليس له مثل صحبتهم وسابقتهم]

Kaldı ki recā-i şefāᶜatte zünūba inhimāk ile takvāyı terk etmek ancak eb ve ah ve karīb-i müşfik gibi yār ve dost mihribānlardan olan tabīb-i hāzıka iᶜtimāden şehevātta marīz ve hastanın inhimākı gibidir ki o inhimāk ᶜayn-ı cehl ü nādānīdir, çünkü tabībin saᶜy ve himmet ve hazākat ve maᶜrifeti ancak baᶜzı emrāzın izālesine nāfiᶜdir ki her bir maraz ve ᶜillete nāfiᶜ değildir ve öyle olunca mücerred hazākat-ı tıbb üzerine iᶜtimāden ᶜale'l-ıtlāk terk-i hamiyyet cāiz değildir, belki ᶜale'l-cümle tabībin bir eseri vardır velākin o dahi iᶜtidāl-ı mizāc galebeliği hengāmındadır ki baᶜzı emrāz-ı hafīfede mümkin olabilir. İşte enbiyā ve sulehādan şefīᶜ olanların ecānib ve akāribe olan ᶜināyet ve şefāᶜatleri dahi böylece bilinmek gerektir hem katᶜan böyledir ve bu ise havf ve hazeri izāle etmez ve nice zāil olur o hāl ile ki Resūl-i kibriyādan sonra cihāndan hayru'l-halk olan ashāb-ı Nebī kemāl-i takvā ve hüsn-i aᶜmāl ve safā-i kalbleriyle berāber ve dahi lisān-ı Resūl-i ekrem'den onlar hāssaten ve müᵓminler şefāᶜatle ᶜāmmeten mübeşşer ve cennetle mevᶜūd oldukları hālde dünyāda havf-ı āhiretten behāim olmağa temennī ederlerdi ki o vaᶜd ve şefāᶜat üzerine ittikāl etmediler ve havf ve huşūᶜ onların kalblerinden gidip onları müfārakat etmedi ve bu zevāt-ı pākīze-sıfāt-ı ᶜızām-ı mübeşşere bu sūrette hāif ve hāşiᶜ olunca şahs-ı cürm-kār bī-sohbet ve

bī-sebkat neseb-i mücerredle nice şefāᶜat üzerine ittikāl edip nefsi ile ᶜucb eder yaᶜnī o hāl ile ki onların sahābetleri gibi onun bir sohbet ve sābıkaları gibi bir sābıkası yok iken yalnız neseb-i mücerrede iᶜtimāden nice ᶜucb edip de mekrullāhtan emīn olabilir, elbette buraların ᶜilm ve maᶜrifeti bu ᶜilletin ᶜilācı olur.

[الخامس العجب بنسب السلاطين الظلمة وأعوانهم دون نسب الدين والعلم وهذا غاية الجهل وعلاجه أن يتفكر في مخازيهم وما جرى لهم من الظلم على عباد الله والفساد في دين الله وأنهم الممقوتون عند الله تعالى ولو نظر إلى صورهم في النار وأنتانهم وأقذارهم لاستنكف منهم ولتبرأ من الانتساب إليهم ولأنكر على من نسبه إليهم استقذاراً واستحقار لهم ولو انكشف له ذلهم في القيامة وقد تعلق الخصماء بهم والملائكة آخذون بنواصيهم يجرونهم على وجوههم إلى جهنم في مظالم العباد لتبرأ إلى الله منهم ولكان انتسابه إلى الكلب والخنزير أحب إليه من الانتساب إليهم فحق أولاد الظلمة إن عصمهم الله من ظلمهم أن يشكروا الله تعال على سلامة دينهم ويستغفروا لآبائهم إن كانوا مسلمين فأما العجب فجهل محض]

Ve beşinci kısmı neseb-i selātīn-i zaleme ve ekābir ve aᶜvānlarıyla olan ᶜucbdur ki neseb-i dīn ve ᶜilm ile olan ᶜucbun gayrısıdır, o dahi gāye-i cehldir. Ve onun ᶜilācı nesebleriyle müftehir ve mütebāhī ve müteᶜaccib bulunduğu mülūk-ı sitemkārānın mehāzīlerine ve zulmden ᶜibādullāh üzerine onların cārī olan efᶜāllerine ve dīnullāhın ifsādında olan ᶜamel ve cürᵓetlerine tefekkür edip bile ki onlar ᶜindallāh mebgūz ve memkūtlardır ki onlar āteşte muᶜazzeb olurlarken onların sūretlerine nazar etmiş olsa ve dahi onların entān ve akzārlarını görmüş olsa elbette onlardan istinkāf edip onlara olan intisābından teberrī ederdi ve istikzā-rı ve istihkārları için onu onlara nisbet eden ādemin üzerine inkār ederdi ve kıyāmette olan [282] zülleri ona münkeşif olmuş olsa ve husamāları onlara müteᶜallik olarak melāike dahi onların menāsıblarından ahz ve cerriyle onları yüzleri üzerine çekip mezālim-i ᶜibādda sürüklendirerek cehenneme götürdüklerini muᶜāyene etmiş olsa elbette kendisi onlardan Allāhu taᶜālāya teberrī ederdi ve kilāb ve hanāzīre onun intisābını on-lara olan intisābından ona daha ziyāde sevgili ve hoş gelirdi. Kaldı ki evlād-ı zalemenin hakkı odur ki eger Allāhu tᶜālā onların zulmlerinden

onları ᶜismet edip hıfz ettiyse hemān selāmet-i dīnleri üzerine şükr edip ābālarına müslümān olurlarsa istigfār edeler, yoksa onların nesebleriyle ᶜucb etmek ᶜayn-ı cehl ve mahz nādānīdir.

[السادس العجب بكثرة العدد من الأولاد والخدم والغلمان والعشيرة والأقارب والأنصار والأتباع كما قال الكفار ﴿وَقَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ﴾ وكما قال المؤمنون يوم حنين لا نغلب اليوم من قلة وعلاجه ما ذكرناه في الكبر وهو أن يتفكر في ضعفه وضعفهم وأن كلهم عبيد عجزة لا يملكون لأنفسهم ضرا ولا نفعا ﴿كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللهِ وَاللهُ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ ثم كيف يعجب بهم وأنهم سيفترقون عنه إذا مات فيدفن في قبره ذليلاً مهينا وحده لا يرافقه أهل ولا ولد ولا قريب ولا حميم ولا عشير فيسلمونه إلى البلى والحيات والعقارب والديدان ولا يغنون عنه شيئاً وفي أحوج أوقاته إليهم وكذلك يهربون منه يوم القيامة ﴿يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ (٣٤) وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ (٣٥) وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ﴾ الآية فأي خير فيمن يفارقك في أشد أحوالك ويهرب منك وكيف تعجب به ولا ينفعك في القبر والقيامة وعلى الصراط إلا عملك وفضل الله تعالى فكيف تتكل على من لا ينفعك وتنسى نعم من يملك نفعك وضرك وموتك وحياتك]

Ve altıncı kısm evlād ve hadem ve gılmān ve ᶜaşīret ve akārib ve ensār ve tebeᶜadan olan kesret-i ᶜaded ile ᶜucb etmek hālidir, nitekim küffār demişler ki ﴿وَقَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ﴾[470] Yaᶜnī "Emvāl ve evlādca biz daha ziyāde çok ve kesiriz." Ve yevm-i Huneyn'de müᵓminler "لَا نُغْلَبُ الْيَوْمَ مِنْ قِلَّةٍ" dedikleri gibi. Ve bunun ᶜilācı ise bizim kibrde zikr ettiğimiz şeydir ki kendi zaᶜf ve zebūnluğuna ve onların zebūnluk ve zaᶜflarına tefekkür ede ve kāffesi ᶜabīd-i ᶜaceze olup kendi nefslerine nefᶜ ve darra mālik olmadıklarına ve nice fiᵓe ve şirzime-i kalīle Allāhu taᶜālānın izniyle cemᶜiyyet ve fiᵓe-i kesīreye galebe edegeldiğine düşüne. Ve dahi onlarla nice ᶜucb eder o hāl ile ki onlar ᶜahd-i karīb içinde ondan ayrılıp iftirāk edecekler ki kendisi ölüp mezāra defn olduğu vaktte kendisi yalnız mehīn ve zelīl olduğu hālde mezār ve kabrine konulup defn olunacaktır ki onun ehl ve evlād ve akārib ve asdikā-i muhibb ve ᶜaşīret-i sādıkasından bir kimse onda onunla mürāfakat etmeyecektir, ancak ᶜale'l-ᶜacele onu telefe ve hayyāt

---

470 Sebe, 34/35.

ve ᶜakārib ve kurtlara teslīm edip savuşacaklardır ve ᶜazāb ve renc ve meşakkatten onun üzerinden bir şey᾽ defᶜ edemeyeceklerdir o hāl ile ki onlara onun ahvec-i evkātındadır ve kezālik rūz-i cezāda dahi ondan kaçıp firār edeceklerdir ki ādem karındaşından ve ana ve atasından ve sāhib ve ebnāsından kaçıp firār ettiği günde ondan firār edeceklerdir; kaldı ki senin eşedd-i ahvālinde senden firār eden ādemde ne hayr vardır ve onunla sen nice ᶜucb edersin? Yaᶜnī yevm-i kıyāmette ve kabrde ve sırāt üstünde senin ᶜamelinden gayrı sana bir nesne menfaᶜat vermediği zamānda ancak fazlullāh sana menfaᶜat eder, sen onu bırakıp da sana menfaᶜat vermeyen ādem üzerine ittikāl ederek nice ᶜucb edersin ve nefᶜ ve darr ve mevt ve hayātını mālik olan mevlā-i müteᶜālın niᶜamını unutursun demek olur.

[السابع العجب بالمال كما قال تعالى إخباراً عن صاحب الجنتين إِذْ قَالَ ﴿وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا﴾ ورأى رسول الله صلى الله عليه وسلم رجلاً غنياً جلس بجنبه فقير فانقبض عنه وجمع ثيابه فقال صلى الله عليه وسلم أخشيت أن يعدو إليك فقره وذلك للعجب بالغنى وَعِلَاجُهُ أَنْ يَتَفَكَّرَ فِي آفَاتِ الْمَالِ وَكَثْرَةِ حقوقه وعظيم غوائله وينظر إلى فضيلة الفقراء وسبقهم إلى الجنة في القيامة وإلى أن المال غاد ورائح ولا أصل له وَإِلَى أَنَّ فِي الْيَهُودِ مَنْ يَزِيدُ عَلَيْهِ في المال وإلى قوله صلى الله عليه وسلم "بَيْنَمَا رَجُلٌ يَتَبَخْتَرُ، فِي حُلَّةٍ لَهُ قَدْ أَعْجَبَتْهُ نَفْسُهُ، اَمَرَ اللهُ الْأَرْضَ، فَاَخَذَتْهُ فَهُوَ يَتَجَلْجَلُ فِيهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ" وأشار به إلى عقوبة إعجابه بماله ونفسه وقال أبو ذر كنت مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فدخل المسجد فقال لي يا أبا ذر ارفع رأسك فرفعت رأسي فإذا رجل عليه ثياب جياد ثم قال ارفع رأسك فرفعت رأسي فإذا رجل عليه ثياب خلقة فقال لي "يَا أَبَا ذَرٍّ هَذَا عِنْدَ اللهِ خَيْرٌ مِنْ قَرَابِ الْأَرْضِ مِثْلِ هَذَا" وجميع ما ذكرناه في كتاب الزهد وكتاب ذم الدنيا وكتاب ذم المال يبين حقارة الأغنياء وشرف الفقراء عند الله تعالى فكيف يتصور من المؤمن أن يعجب بثروته بل لا يخلو المؤمن عن خوف من تقصيره في القيام بحقوق المال في أخذه من حله ووضعه في حقه ومن لا يفعل ذلك فمصيره إلى الخزي والبوار فكيف يعجب بماله]

Ve yedinci kısm māl ile ᶜucb etmektir, nitekim Kerīm-i perverdigār iki cennetin sāhibi üzerine bi'l-ihbār buyurmuş ki ﴿وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ

لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا﴾[471] Yaᶜnī "Dedi ki benim senden māl ve evlād ve hademim çoktur." Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir ganī ve zengin ādemi gördü ki onun yanına bir fakīr ādem gelip oturdukta ganī olan kimse munkabız olup ondan dāmenlerini topladı ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ona "أَخَشِيتَ أَنْ يَعْدُوَ إِلَيْكَ فَقْرُهُ" diye onu muᵓāhaze eyledi ki "Onun fakrı sana sirāyet etmekten mi korktun?" buyurmuş ki bunun fiᶜl-i gınā ile olan iᶜcābı için oldu. Ve bu ᶜucbun ᶜilācı ise o dahi āfāt-ı māl ile hukūkuna ve gavāilinin ᶜizamına bakıp fukarānın fazīletlerine ve yevm-i kıyāmette cennete olan sebkatlerine ve māl gidici ve gelici olup onun bir aslı olmadığına ve tāife-i yehūdda ondan daha ziyāde ganī ve zengin ādem bulunduğuna ve bu bābda şeref-vārid olan ehādīs-i şerīfenin fehāvīsine nazar eyleye ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki [283] "بَيْنَمَا رَجُلٌ يَتَبَخْتَرُ، فِي حُلَّةٍ لَهُ قَدْ أَعْجَبَتْهُ نَفْسُهُ، اَمَرَ اللهُ الْأَرْضَ، فَاَخَذَتْهُ فَهُوَ يَتَجَلْجَلُ فِيهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ"[472] ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Bir ādem bir hulle ile nefsi onu iᶜcāb ettiği hālde sallanıp tebahtur ederken nāgehān Hakk subhānehu ve taᶜālā zemīne emr ü fermān buyurdu ve zemīn dahi emre imtisālen derhāl onu alıp yutmakla kıyāmete dek zemīn içinde deprenmektedir" ki bununla māl ve nefs ile olan iᶜcābın ᶜukūbetine işāret buyurmuştur. Ve Ebū Zerr ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki ben Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimizle berāber giderken efendimiz mescide girip "يَا أَبَا ذَرٍّ اِرْفَعْ رَأْسَكَ" diye bana emr ü fermān buyurdu yaᶜnī "Ey Ebā Zerr, sen başını kaldır" dedi ve çün emre imtisālen başımı kaldırdım gördüm ki bir ādem vardır ki üstünde bir güzel elbise ve siyāb vardır, sonra bir dahi "يَا أَبَا ذَرٍّ اِرْفَعْ رَأْسَكَ" Yaᶜnī "Başını kaldır" deyince ben yine başımı kaldırıp gördüm ki bir ādem vardır ki onun üstünde bir köhne ve palas libās ve cāme vardır, o vaktte bana buyurdu ki "يَا أَبَا ذَرٍّ هَذَا عِنْدَ اللهِ خَيْرٌ مِنْ قَرَابِ الْأَرْضِ مِثْلِ هَذَا"[473] Yaᶜnī "Ey Ebā Zerr, bu ādem Allāhu taᶜālā-

---

471 Kehf, 18/34.

472 Muslim, Libās ve'z-Zīne 10, 3/1654, no: 2088.

473 Bkz. *Sahīhu* İbn Hibbān, 2/456, no: 681; *Mecmaᶜu'z-Zevāid*, 10/258, no: 17881.

nın ʿindinde bu gibi ādemden yer dolusu kesāndan yeğdir." Mā-hasal kitāb-ı zühd ve kitāb-ı zemm-i dünyā ve kitāb-ı zemm-i mālda bizim zikr ettiğimiz beyān ve edillenin cemīʿisi ʿindallāh agniyānın hakāretini ve fukarānın şerefini beyān eyler ve böyle olunca müʾmin olan kimseden servetle iʿcāb etmek hāli nice mutasavver olur? Belki müʾmin olan kimse dāimā hukūk-ı mālda olan kıyāmın kusūru havfından ve onu hillinden ahz ve hakkına ve sunʿu māddesinde olan cerāimi korkusundan hālī olmaz. Ve o ki bunu işlemez, onun gideceği yer ancak hizy ve bevārdır ve bu hāl ile kendisi dünyāsında mālıyla nice ʿucb eder.

[الثامن العجب بالرأي الخطأ قال الله تعالى ﴿أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾ وقال تعالى ﴿وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾ وقد أخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم أن ذلك يغلب على آخر هذه الأمة وبذلك هلكت الأمم السالفة إذ افترقت فرقاً فكل معجب برأيه وكل حزب بما لديهم فرحون وجميع أهل البدع والضلال إنما أصروا عليها لعجبهم بآرائهم والعجب بالبدعة هو استحسان ما يسوق إليه الهوى والشهوة مع ظن كونه حقاً وعلاج هذا العجب أشد من علاج غيره لأن صاحب الرأي الخطأ جاهل بخطئه ولو عرفه لتركه ولا يعالج الداء الذي لا يعرف والجهل داء لا يعرف فتعسر مداواته جداً لأن العارف يقدر على أن يبين للجاهل جهله ويزيله عنه الا اذا كان معجبا برأيه وجهله فإنه لا يصغي إلى العارف ويتهمه فقد سلط الله عله بلية تهلكه وهو يظنها نعمة فكيف يمكن علاجه وكيف يطلب الهرب مما هو سبب سعادته في اعتقاده وإنما علاجه على الجملة أن يكون متهماً لرأيه أبدا لا يغتر به إلا أن يشهد له قاطع من كتاب أو سنة أو دليل عقلي صحيح جامع لشروط الأدلة ولن يعرف الإنسان أدلة الشرع والعقل وشروطها ومكامن الغلط فيها إلا بقريحة تامة وعقل ثاقب وجد وتشمر في الطلب وممارسة للكتاب والسنة ومجالسة لأهل العلم طول العمر ومدارسة للعلوم ومع ذلك فلا يؤمن عليه الغلط في بعض الأمور]

Ve sekizinci kısmı ki reʾy-i hatā ile olan ʿucbdur, o dahi mühliktir ki şānında Kurʾān-ı ʿazīmü'ş-şānda Hakk subhānehu ve taʿālā buyurmuş ki ﴿أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾[474] Bu āyet-i kerīme sūre-i Fātır'ın dokuzuncu āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde

474 Fātır, 35/8.

denilmiş ki "Āyā şol kimse ki sūʾ-i ᶜameli tezyīn olunup hevāsı ᶜaklına gālib olmakla kubhunu hüsn göre, şol tevfīk-i ilāhī ile hakkı bilip aᶜmālinin hüsnünü kubhundan temyīz eden kimse gibi midir? Allāhu taᶜālā dilediğini dalālette ibkā ve dilediğini hidāyete ilkā eder. Senin nefsin onların dalāleti üzere magmūm olmasın, Allāhu taᶜālā onların sūʾ-i sanīᶜlerine ᶜalimdir, kıyāmete cezālarını eder." Ve dahi āher yerde buyurmuş ki [475]﴿وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾ Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz haber vermiş ki bu hāl işbu ümmetin āhiri üzerine gālib olacak. Ve ümem-i sālife bununla hālik olmuşlar, çünkü fırka fırka ayrılıp dağılmışlar ki her biri kendi reʾyiyle muᶜcib oldu ve her bir hizb onların ᶜindlerinde olan nesne ile şād olurla. Ve ehl-i bidaᶜ u dalālin cemīᶜisi bidᶜat ve dalāletleri üzerine vākiᶜ olan hırs ve ısrārları ancak kendi reʾyleriyle olan ᶜucblarındandır ki hevā ve şehvet ona sevk ettiği reʾyi hakk olduğu zannıyla tahsīn kılar. Ve bu ᶜucbun ᶜilācı dīgerinin ᶜilācından daha ziyāde güç ve eşeddir, çünkü reʾy-i hatā sāhibi kendi hatā ve galatına cāhildir, yoksa bilmiş olsaydı onu terk ederdi ve bilinmeyen derd muᶜālece olunmaz ve cehl ise bilinmez bir derd ve ᶜillettir ve böyle olunca cehlin muᶜālece-i derdi be-gāyet zor ve müteᶜassirdir, çünkü ᶜārif olan kimse muktedir olabilir ki nādānın cehlini ona bildirip de bi't-taᶜlīm onun cehlini izāle eder velākin o dahi cāhil kendi reʾyiyle muᶜcib olmazsa ve hem dahi kendi cehline muᶜcib olmazsa, yoksa reʾy ve cehline muᶜcib olup da onu savāb ve hakk ve maᶜrifet sanırsa o hālde ᶜārife kulak asmaz ve onun sözünü yine isgā ve kabūl eylemez, ancak kendisi ᶜārifi ithām eder ve cehl ü nādānīye onu nisbet eyler. Çi çāre ki Allāhu taᶜālā ona bir beliyyeyi taslīt etmiştir ki onu helāk edecek ve kendisi onu niᶜmet zann eyler, kaldı ki onun ᶜilācı bu sūrette nice mümkin olur ve iᶜtikādınca sebeb-i saᶜādeti olan nesneden nice kaçar! Ammā ᶜale'l-cümle ᶜilācı odur ki hemīşe kendi reʾyine kitāb ve sünnetten bir nass ve edillenin şurūtuna cāmiᶜ olarak bir delīl-i sahīh-i ᶜaklī şehādet etmedikçe kendisi onu ithām eyleye ve ebeden onunla magrūr olmaya yaᶜnī reʾy-i mücerredine aldanmaya ve onu muᶜtemed görmeye ve dāimā hatā ve galat olmak ihtimāli var diye onu ᶜadem-i sıhhatle

475 Kehf, 18/104.

ithām ede meger ki kitāb ve sünnetten veyāhūd edille-i sahīha-i ᶜakliyyeden bir şehādet ona kāim ola. Ve edille-i şerᶜ ve ᶜakl ile şurūtların ve onlarda olan mekāmin-i galatı insān ancak karīha-i tāmme ve ᶜakl-ı sākıb ve talebde cidd ve teşemmür ve kitāb ve sünnete mümāreset ve tūl-i ᶜömründe ehl-i ᶜilme mücāleset ve ᶜulūma kırāʾet ve müdāresetle bilir ki bunlarsız insān edille-i şerᶜiyye vü ᶜakliyyeyi bilmez ve şurūtlarını anlamaz ve mekāmin-i galatı idrāk etmez ve maᶜa-zālik [284] bu misilli tahsīl ve mümārese ve müdārese eden kimse dahi baᶜzı umūrda ona galat vukūᶜundan emīn değildir ki ona vukūᶜ-ı galat ve hatā ile onun reʾyine emniyyet olunmaz demek olur.

[والصواب لمن لم يتفرع لاستغراق عمره في العلم أن لا يخوض في المذاهب ولا يصغي إليها ولا يسمعها ولكن يعتقد أن الله تعالى واحد لا شريك له وأنه ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ وأن رسوله صادق فيما أخبر به ويتبع سنة السلف ويؤمن بجملة ما جاء به الكتاب والسنة من غير بحث وتنقير وسؤال عن تفصيل بل يقول آمناً وصدقنا ويشتغل بالتقوى واجتناب المعاصي وأداء الطاعات والشفقة على المسلمين وسائر الأعمال فإن خاض في المذاهب والبدع والتعصب في العقائد هلك من حيث لا يشعر هذا حق كل من عزم على أن يشتغل في عمره بشيء غير العلم فأما الذي عزم على التجرد للعلم فأول مهم له معرفة الدليل وشروطه وذلك مما يطول الأمر فيه والوصول إلى اليقين والمعرفة في أكبر المطالب شديد لا يقدر عليه إلا الأقوياء المؤيدون بنور الله تعالى وهو عزيز الوجود جداً فنسأل الله تعالى العصمة من الضلال ونعوذ به من الاغترار بخيالات الجهال تم كتاب ذم الكبر والعجب والحمد لله وحده وحسبنا الله ونعم الوكيل ولا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم]

Ve ᶜilmde ᶜömrünün istigrākına fārig olamayana savāb odur ki mezāhibe dalıp havz etmeye ve ona isgā eylemeye ve işitmeye, ancak Allāhu taᶜālā vāhid olup onun bir şerīk ve nazīri olmadığına ve onun misli gibi bir şeyʾ olmayıp semīᶜ ve basīr olduğuna ve onun resūlü dahi onunla haber verdiği nesnede sādık olduğuna iᶜtikād edip sünnet-i selefi ittibāᶜ eyleye ve kitāb-ı münezzel ve sünnet-i seniyye ile vārid olan kāffe-i umūr ve nevāhī ve ihbārāta bī-bahs ü tenkīr ve bilā-suʾāl-i tafsīl īmān ve tasdīk ede ki cümlesine āmennā ve saddaknā diye ve takvā ile iştigāl

edip cemīᶜ-i meᶜāsīden ictināb eyleye ve dahi tāᶜāti edā edip müslimīne şefkat ede ve sāir aᶜmāl-i sālihaya devām ve muvāzabette ola, zīrā ki eger mezāhibde havz edip ve mebāhis-i bidaᶜ ve taᶜassub-ı ᶜakāidde dalarsa onun bilmediği yerden helāka uğrar ve bu ᶜilāc ise ᶜilmin mā-ᶜadāsıyla iştigāl etmeğe ᶜazm eden her müᵓminin hakkındadır. Ve o ki ᶜilme tecerrüd etmeğe ᶜazm eder, onu hakkında en evvel mühimm ve elzem olan şeyᵓ delīl ve şurūtunun maᶜrifetidir ve o dahi onda emr uzar şeydendir ki ekser-i matālibde yakīn ve maᶜrifete vāsıl olmak güç ve şedīddir, ona nūr-ı ilāhī ile müᵓeyyed olan akviyānın gayrısı bir kimse ona muktedir olamaz, ancak nūr-ı ilāhī ile müᵓeyyed ve kavī olan ehl-i ᶜirfān ona muktedir olurlar ve bu gibi zāt be-gāyet ᶜazīzü'l-vücūd ve nādirdir. Kaldı ki biz Allāhu taᶜālādan ᶜismeti dileriz ki bizi dalālden saklayıp hıfz ede ve dahi hayālāt-ı cühhāl ile mugterr olmaktan Allāhu taᶜālāya sığınırız. Zemm-i kibr ü ᶜucb kitābı bunda tamām oldu ve minnet ve sipās ve hamd ve şükr-i bī-mikyās yalnız Allāhu taᶜālāyadır ki bizim kāfī ve muᶜīn ve hāfız ve nāsırımız odur, hemīşe bizim ittikālimiz onun lutf ve merhametinedir, niᶜme'l-vekīl odur ve havl ve kuvvet dahi ancak ᶜalī ve ᶜazīm olan Allāhu ᶜazīmü'ş-şān iledir. Hakk taᶜālānın salāt ve selāmı ᶜale'd-devām efendimiz Hazret-i Muhammed ile onun āl ve ashāb-ı kirāmına olsun. Ve'l-hamdu lillāhi evvelen ve āhiren. [285]

KİTĀBU ZEMMİ'L-GURŪRİ VE HÜVE'L-KİTĀBU'L-ᶜĀŞİRU MİN RUBᶜI'L-MÜHLİKĀTİ MİN KİTĀBI *İHYĀˀİ ᶜULŪMİ'D-DĪN*'İ

[كتاب ذم الغرور وهو الكتاب العاشر من ربع المهلكات من كتاب إحياء علوم الدين]

İhyāu ᶜUlūmi'd-Dīn kütübünde rubᶜ-ı mühlikāt kitābının onuncu kitābı ise ki zemm-i gurūr mebāhisine cāmiᶜ olan kitābdır o dahi budur ve billāhi't-tevfīk ve'l-ᶜavn.

Bismillāhirrahmānirrahīm

[بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي بيده مقاليد الأمور وبقدرته مفاتيح الخيرات والشرور مخرج أوليائه من الظلمات إلى النور ومورد أعدائه ورطات الغرور والصلاة على محمد مخرج الخلائق من الديجور وعلى آله وأصحابه الذين لم تغرهم الحياة الدنيا ولم يغرهم بالله الغرور صلاة تتوالى على ممر الدهور ومكر الساعات والشهور]

O ki yedinde mekālīd-i umūr onun kudretiyle mefātīh-i hayrāt u şürūr olup evliyāsını zulumāttan nūra ihrāc ve aᶜdāsını vartāt-ı gurūra īrād ve idlāc eden Hazret-i Allāh-ı ᶜazīmü'ş-şāna hamd olsun ve dahi deycūrdan halāyıkı çıkarıp onları sebīl-i hidāyete inhāc eden ser-tāc-ı ᶜālemiyān Hazret-i Muhammedu'l-Mustafā ile dār-ı dünyā-i denīde hayāt-ı müsteᶜāre ile mugterr olmayıp aslā Zāt-ı Kerīm-i yezdānī ile gurūr onları magrūr etmeyen kāffe-i āl ü ashāb-ı kirāmına salāt u selām olsun öyle bir salāt u selām ki memerr-i dühūr ve mekr-i sāᶜāt u şühūr üzere mütevāliye ola.

[أما بعد فمفتاح السعادة التيقظ والفطنة ومنبع الشقاوة الغرور والغفلة فلا نعمة لله على عباده أعظم من الإيمان والمعرفة ولا وسيلة إليه سوى انشراح الصدر بنور البصيرة ولا نقمة أعظم من الكفر والمعصية ولا داعي إليهما سوى عمى القلب بظلمة الجهالة فالأكياس وأرباب البصائر قلوبهم كمشكاة فيها مصباح المصباح في زجاجة الزجاجة كأنها كوكب دري يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية يكاد زيتها يضيء ولو لم تمسسه نار نور على نور والمغترون [قلوبهم ﴿أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ﴾ فالأكياس هم

الذين أراد الله أن يهديهم فشرح صدورهم للإسلام والهدى والمغترون] هم الذين أراد الله أن يضلهم فجعل صدرهم ضيقاً حرجاً كأنما يصعد في السماء والمغرور هو الذي لم تنفتح بصيرته ليكون بهداية نفسه كفيلا وبقي في العمى فاتخذ الهوى قائدا والشيطان دليلا ﴿وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا﴾]

Pes ez-īn maᶜlūm ve nümāyāndır ki saᶜādetin anahtarı teyakkuz ve fıtnattır ve şakāvetin menbaᶜı gurūr ve gaflettir. Ve böyle olunca Allāhu taᶜālānın ᶜibādı üzerine īmān ve maᶜrifet niᶜmetlerinden ecell ve aᶜzam bir niᶜmet olmaz ve nūr-ı basīretle sadrın inşirāhından gayrı ona dīger bir vesīle yoktur ve insāna dünyāda küfr ve maᶜsiyet nıkmetlerinden eşedd ve aᶜzam bir nikmet yoktur ve zulmet-i cehl ile olan kalbin körlüğünden başka bir dāᶜī dahi yoktur. Ve dahi maᶜlūmdur ki hūşmendān ve ekyās ve basīret-dārān olan ehl-i dāniş ü ᶜirfānın kulūbları mişkāt-ı tāb-dār gibi rūşenlidirler. Musannif-i merhūm bu ᶜibāre ile bir āyet-i kerīmeye telmīh etmiş ve o āyet sūre-i Nūr'un otuz beşinci āyetidir ki ﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[476] āyetidir ve onun hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki lafz-ı Nūr esmā-i hüsnādan olmakla ᶜAynī tefsīr etmiştir ve sāhib-i *Keşşāf* semāvāt ve arzda olan nūrun sāhibidir demiş yaᶜnī semāvātı melāike-i mukarrebīn ve arzı enbiyā ve mürselīn ile tenvīr etmiştir demek olur yāhūd semāvāt ve arz ehli onun nūruyla hakka ihtidā eder, kalb-i müʾminde onun nūrunun meseli kandīllikte olan çerāg ki o çerāg kandīlde olup ve o kandīl müşterī ve zühre yıldızı gibi muşaᶜşaᶜ iken mübārek zeytūn ağacının zeytinden yakılır ki o ağaç ne şarkī ve ne garbīdir (belki vasat-ı ᶜālem sahrā-i vāsiᶜa-i maᶜmūrededir şāyed Şām ola), o ağacın zeytine āteş dokunmaksızın kemāl-i safvetinden yakındır ki çerāg-āsā ziyā vere; bunun ziyāsı ve çerāgın nūru ve kandīlin letāfeti nūrun ᶜalā-nūrdur, Allāhu taᶜālānın nūru maᶜrifetiyle dilediğini rāh-ı hakka hidāyet eder, Allāhu taᶜālā nās için ihsās olunacak meseller darb eder ki hidāyeti hiss edeler, Allāhu taᶜālā maᶜkūl ve mahsūs zāhir ve bātından her şeyʾi ᶜalīmdir. Ve mugterr olanlar o kimselerdir ki Allāhu taᶜālā onları ızlāl etmek murād etmiştir ki onların sīnelerini dar ve teng ve meşakkatli kılmış, sanki semāda çıkmaktadırlar. Ve dahi magrūr o

476 Nūr, 24/35.

kimsedir ki kendi nefsi hidāyetine kafīl olmak için onun basīresi açılmamış, körlükte kalmış ve nefsine kendi hevāsını kāid ve şeytānı delīl ittihāz etmiştir ve o ki bunda kör ve nā-binādır, āhirette dahi kör ve nā-bīnādır ve cümleden ziyāde zāyiᶜ ve adall-i sebīldir.

[وإذا عرف أن الغرور هو أم الشقاوات ومنبع المهلكات فلا بد من شرح مداخله ومجاريه وتفصيل ما يكثر من وقوع الغرور فيه ليحذره المريد بعد معرفته فيتقيه فالموفق من العباد من عرف مداخل الآفات والفساد فأخذ منها حذره وبنى على الحزم والبصيرة أمره ونحن نشرح أجناس مجاري الغرور وأصناف المغترين من القضاة والعلماء والصالحين الذين اغتروا بمبادئ الأمور الجميلة ظواهرها القبيحة سرائرها ونشير إلى [286] وجه اغترارهم بها وغفلتهم عنها فإن ذلك وإن كان أكثر مما يحصى ولكن يمكن التنبيه على أمثلة تغني عن الاستقصاء وفرق المغترين كثيرة ولكن يجمعهم أربعة أصناف الصنف الأول من العلماء الصنف الثاني من العباد الصنف الثالث من المتصوفة الصنف الرابع من أرباب الأموال والمغتر من كل صنف فرق كثيرة وجهات غرورهم مختلفة فمنهم من رأى المنكر معروفاً كالذي يتخذ المسجد ويزخرفها من المال الحرام ومنهم من لم يميز بين ما يسعى فيه لنفسه وبين ما يسعى فيه لله تعالى كالواعظ الذي غرضه القبول والجاه ومنهم من يترك الأهم ويشتغل بغيره ومنهم من يترك الفرض ويشتغل بالنافلة ومنهم من يترك اللباب ويشتغل بالقشر كالذي يكون همه في الصلاة مقصوراً على تصحيح مخارج الحروف إلى غير ذلك من مداخل لا تتضح إلا بتفصيل الفرق وضرب الأمثلة ولنبدأ أولاً بذكر غرور العلماء ولكن بعد بيان ذم الغرور وبيان حقيقته وحده]

Ve gurūr ümm-i şakāvet yaᶜnī asl-ı şakāvet ve menbaᶜ-ı mühlikāt olduğu bilinip maᶜlūm olunca artık onun medāhil ve mecārīsinin şerhinden infikāk olmaz ki şerh ve taᶜrīfleri lābüddür ve dahi gurūr onunla çok vākiᶜ olan umūrun tafsili lāzım ve ehemmdir tā ki maᶜrifetinden sonra merd-i mürīd ondan hazer ve mübāhāt edip onları ittikā ede, kaldı ki ᶜibāddan hazer ve ittikāya muvaffak ancak o kimsedir ki gurūrun medāhil-i āfāt u fesādını bilip de ondan hazerini almış ve hazm ve basīret üzere emrini binā etmiş. Ve biz isek mecārī-i gurūr ecnāsı ile zavāhiri cemīle ve serāiri kabīha olan umūrun mebādīsine aldanıp sunūf-ı kuzāt u ᶜulemā vü sālihīnden olan mugterrīnin envāᶜını şerh edip birle onların o nesnelerle olan igtirārlarının vechine ve onlardan olan gafletleri-

nin sebebine işāret etmek isteriz, zīrā ki o mecārī-i gurūrun ecnāsı ve sunūf-ı mugterrīn ile vech-i igtirār ve gafletlerinin esbābı egerçi hasr u ihsā olacak mikdārdan daha ziyāde pek çok olup ihsāsı kābil değil ise de lākin istiksādan gınā verecek emsileye tenbīh etmek mümkindir, zīrā firak-ı mugterrīn egerçi çoktur, ammā onları dört sınf cemᶜ eder ki sınf-ı evvel ᶜulemādan ve sınf-ı sānī ᶜibāddan ve sınf-ı sālis mutasavvife ve sınf-ı rābiᶜ erbāb-ı emvāldendirler. Ve her bir sınfdan mugterr olanlar firak-ı kesīredirler ve cihāt-ı gurūrları muhtelifedir ki onlardan baᶜzı kimseler vardır ki emr-i münkeri maᶜrūf görür, meselā māl-ı harāmdan mesācidi ittihāz edip zīnetlendirir ve dahi onlardan baᶜzı kimseler vardır ki kendi nefsi ile Allāhu taᶜālāya saᶜy ettiği umūrun beynlerinde tefrīk edemez yaᶜnī kendi nefsine hangi şeyde saᶜy ede, Allāhu taᶜālāya hangi şeyde saᶜy eder bilmez ve beynlerinde tefrīka kudretleri olmaz, garazı cāh ve kabūl olan vāᶜiz ve nāsıh gibi ve dahi onlardan birtakım ādemler vardır ki ehemmi terk edip ehemm olmayan şeylerde iştigāl eyler ve onların baᶜzıları dahi farzı terk edip nāfile ile iştigāl eder ve dahi onlardan birtakım ādemler vardır ki ᶜibādāt ve tāᶜāt ve aᶜmāl-i sālihanın içini ve magz ve lübābını terk edip onların kışr ve kabukları makāmında olan şeylerle iştigāl eder, nitekim baᶜzı musallī namāzında olan efᶜāl-i mühimmeyi terk edip ancak namāz kılarken mehāric-i hurūfun tashīhi üzerine himmetini hasr ve kasr eyler ve sāir bu gibi medāhil ki ona darb-ı emsile ve tafsīl-i fark vākiᶜ olmadıkça o şeyᵓ vāzıh ve āşikār olmaz, kaldı ki biz onun şerhinde gurūr-ı ᶜulemānın zikriyle başlayıp bedᵓ edelim lākin o dahi zemm-i gurūr ve hakīkat ve haddinin beyānından sonra yaᶜnī ondan sonra sınf-ı ᶜulemānın gurūru ile medāhil ü mecārī-i gurūru beyān edip mebāhis-i mezkūreyi zikr ederiz, şöyle ki:

Beyānu Zemmi'l-Gurūri ve Hakīkatihi ve Emsiletihi

[بيان ذم الغرور وحقيقته وأمثلته]

[اعلم أن قوله تعالى ﴿فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ﴾ وَقَوْلَهُ تَعَالَى ﴿وَلَكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّى جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ﴾ كاف في ذم الغرور]

Zemm-i gurūr ve onun hakīkat ve emsilesi beyānı bu mebhastır. Şöylece bil ki onun zemminde Hakk subhānehu ve taᶜālā kelām-ı kadīm ve furkān-ı hakīminde buyurmuş ki ﴿فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ﴾[477] Bu āyet-i kerīme sūre-i Melāike'nin beşinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ey nās, Allāhu taᶜālānın haşr ve cezā vaᶜdi hakk ve sābittir, onda hilf mümkin olmaz; hayāt-ı dünyā sizi magrūr ve firīfte etmesin ki āhireti ferāmūş etmeyesiz ve şeytān sizi, sonra tevbe edersiniz Allāhu taᶜālā magfiret eder deyip aldatıp maᶜsiyete sevk eylemesin, egerçi o mümkindir lākin tabīᶜat onu defᶜ eder ümīdiyle zehr yemeğe benzer." Ve dahi āher bir yerde buyurmuş ki ﴿وَلَكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّى جَاءَ أَمْرُ اللّٰهِ وَغَرَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ﴾[478] Bu nass-ı celīl dahi sūre-i Hadīd'in on üçüncü āyetindendir ki o āyet-i kerīmenin hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "O günde münāfikūn ve münāfikāt, müᵓminlere diyeler ki bize nazar edin, sizin nūrunuzla biz dahi ziyālanalım. O münāfıklara istihzā tarīkiyle denir ki gerinize dünyāya dönüp nūr taleb edin, zīrā biz nūru onda kesb ettik. Onlar geri döndükleri hālde müᵓminlerle münāfıklar beynine bir duvar çekilip bir kapısı ola ki müᵓminler olduğu iç tarafı rahmet ve taşra tarafı cehennem olmakla münāfık āteşi göreler, o hālde müᵓminlere nidā ve zārī edeler ki biz dünyāda sizinle berāber namāz kılıp oruç tutmaz mı idik? Müᵓminler belā, zāhirde bu ᶜamelde idiniz lākin nefsiniz sizi fitneye bırakıp nifākınız sebebiyle ᶜukūbete lāyık oldunuz ve müᵓminlere nekbet isābetine muntazır idiniz ve sübūt-ı Peygamber ᶜaleyhi's-selāmda şekk üzere idiniz ve sizi bātıl tūl-i emel ve ārzū-yı nefsiniz magrūr etti tā ki Allāhu taᶜālānın emriyle rūhunuz kabz olundu, şeytān sizi Allāhu taᶜālāya tevbe etmekten aldattı." [287] Ve bu āyetlerin mantūku gurūrun zemmine kāfīdir.

[وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "حَبَّذَا نَوْمُ الْأَكْيَاسِ وَفِطْرُهُمْ كَيْفَ يَغْبُنُونَ سَهَرَ الْحَمْقَى وَاجْتِهَادَهُمْ وَلَمِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ صَاحِبِ تَقْوَى وَيَقِينٍ أَفْضَلُ مِنْ مِلْءِ الْأَرْضِ مِنَ الْمُغْتَرِّينَ" وقال صلى الله عليه وسلم "الْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ، وَالْأَحْمَقُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنَّى عَلَى اللّٰهِ" وكل ما ورد في

477 Fātır, 35/5.

478 Hadīd, 57/14.

فضل العلم وذم الجهل فهو دليل على ذم الغرور لأن الغرور عبارة عن بعض أنواع الجهل إذ الجهل هو أن يعتقد الشيء ويراه على خلاف ما هو به والغرور هو جهل إلا أن كل جهل ليس بغرور بل يستدعي الغرور مغروراً فيه مخصوصاً ومغروراً به وهو الذي يغره فمهما كان المجهدل المعتقد شيئاً يوافق الهوى وكان السبب الموجب للجهل شبهة ومخيلة فاسدة يظن أنها دليل ولا تكون دليلاً سمي الجهل الحاصل به غرورا فالغرور هو سكون النفس إلى ما يوافق الهوى ويميل إليه الطبع عن شبهة وخدعة من الشيطان فمن اعتقد أنه على خير إما في العاجل أو في الآجل عن شبهة فاسدة فهو مغرور وأكثر الناس يظنون بأنفسهم الخير وهم مخطئون فيه فأكثر الناس إذا مغرورون وإن اختلفت أصناف غرورهم واختلفت درجاتهم حتى كان غرور بعضهم أظهر وأشد من بعض وأظهرها وأشدها غرور الكفار وغرور العصاة والفساق فنورد لهما أمثلة لحقيقة الغرور]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz dahi buyurmuş ki"حَبَّذَا نَوْمُ الْأَكْيَاسِ وَفِطْرُهُمْ كَيْفَ يَغْبُنُونَ سَهَرَ الْحَمْقَى وَاجْتِهَادَهُمْ وَلِمِثْقَالِ ذَرَّةٍ مِنْ صَاحِبِ تَقْوَى وَيَقِينٍ أَفْضَلُ مِنْ مِلْءِ الْأَرْضِ مِنَ الْمُغْتَرِّينَ"[479] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Zihī nevm ve fıtr-ı ᶜukalā vü ekyās yaᶜnī hūşmendānın nevm ve iftārları ne çok hoş ve güzeldir ki o uyku ve iftārlarıyla maᶜan onlar nice seher-i hamkā ve ictihādlarını magbūn ve hāsir ederler. Tahkīkan sāhib-i takvā vü yakīnden bir zerrecik mikdārı, yer dolusu olan mugterrlerden yeğdir." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "الكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ، وَالْأَحْمَقُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنَّى عَلَى اللهِ"[480] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "ᶜĀkıl ve hūşmend ancak o kimsedir ki kendi nefsi ile hisāb görür ve ölümden sonra olan zamān için yaᶜnī yevm-i āhiret için ᶜamel eder. Ve bön ve şaşkın o kimsedir ki kendi nefsine hevāsını ittibāᶜ eder ve Allāhu taᶜālā üzerine temennī eyler." Mā-hasal her ne ki fazl-ı ᶜilm ve zemm-i cehlde gelmiştir, zemm-i gurūr üzerine delīldir, çünkü gurūr baᶜzı envāᶜ-ı cehlden ᶜibārettir, çünkü cehl odur ki nesneyi hilāf-ı hakīkat ü vākiᶜi üzerine iᶜtikād etmektir ve gurūr dahi cehldir velākin her bir cehl gurūr değildir, ancak gurūr mahsūs bi-

---

479 *Hilyetu'l-Evliyā*, 1/211.

480 Tirmizī, 4/219, no: 2459; *Musnedu* Ahmed, 28/350, no: 17123; İbn Māce, 2/1423, no: 4260.

rer magrūren fīhi ve magrūren bihi istidᶜā eder ki onu aldatan odur. Ve vaktā ki muᶜtekad olan mechūl hevāya muvāfık bir şeyᵓ olur ve cehle mūcib olan sebeb dahi bir şübhe ve muhayyile-i fāsideden olup da onu delīl zann eder hālbuki ona delīl olamaz, işte onunla hāsıl olan cehl ü nādānī gurūr tesmiye olunur. Ve böyle olunca hevā-yı muvāfıka olan sükūn-ı nefs gurūrdur yaᶜnī o şeyᵓ ki hevāya muvāfık olup ve şeytāndan bir hudᶜa veyāhūd bir şübhe ile tabᶜ ona māil olur da nefs onunla sākin olur, o hāl ile o nesneye olan sükūn-ı nefs ve meyl-i tabᶜ gurūr denilir, bināen ᶜaleyh o ki nefsinden ᶜācil veyā ācilde bir şübhe-i fāsideden dolayı bir iyilik görüp nefsi hayr üzerine olduğunu iᶜtikād eder, o kimse magrūrdur ve ekser-i nās böyle bir şübühāt-ı fāside ile nefslerine hayr zann ederler ve'l-hāl onlar o zannda muhtīlerdir ki o vakt ekserü'n-nās magrūrlardır velev ki gurūrlarının sunūfu muhtelif olur ve derecātları dahi muhtelif olur hattā baᶜzılarının gurūru dīger baᶜzılarının gurūrundan azher ve eşedd olur. Ve gurūrlarının en ziyāde zāhir ve eşeddi küffār ve feseka ve ᶜusātın gurūrudur ve sarāhaten maᶜlūm olmaları için hakīkat-i gurūr için emsile vārid oldu, şöyle ki:

[المثال الأول غرور الكفار فمنهم من غرته الحياة الدنيا ومنهم من غره بالله الغرور أما الذين غرتهم الحياة الدنيا فهم الذين قالوا النقد خير من النسيئة والدنيا نقد والآخرة نسيئة فهي إذن خير فلا بد من إيثارها وقالوا اليقين خير من الشك ولذات الدنيا يقين ولذات الآخرة شك فلا نترك اليقين بالشك وهذه أقيسة فاسدة تشبه قياس إبليس حيث قال ﴿أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ﴾ وإلى هؤلاء الإشارة بقوله تَعَالَى ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ﴾ وعلاج هذا الغرور إما بتصديق الإيمان وإما بالبرهان أما التصديق بمجرد الإيمان فهو أن يصدق الله تعالى في قوله ﴿مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ﴾ وَفِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ ﴿وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ﴾ وقوله ﴿وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾ وقوله ﴿وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ﴾ وقوله ﴿فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ﴾ وقد أخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم بذلك طوائف من الكفار فقلدوه وصدقوه وآمنوا به ولم يطالبوه بالبرهان ومنهم من قال ''نَشَدْتُكَ اللَّهَ أَبَعَثَكَ اللَّهُ رسولاً'' فكان يقول نعم فيصدق وهذا ايمان العامة وهو يخرج من الغرور وينزل هذا منزلة تصديق الصبي والده في ان حضور المكتب خير من حضور الملعب مع انه لا يدري وجه كونه خيرا]

Misāl-i evvel ki misāl-i gurūr-ı küffārdır, onun beyānı bu sūretledir ki baᶜzı kefereye hayāt-ı dünyā aldatmış ve baᶜzı kefereye el-gurūru billāh ona magrūr etmiş. Ve şol kimseler ki hayāt-ı dünyā onları aldatmış, onlar o kimselerdir ki "Nakd, nesīᵓeden yeğdir" demişler ki dünyā nakd ve āhiret nesīᵓedir derler yaᶜnī hāzır olan alış veriş, veresiye olan alış verişten hayrlıdır derler ve dünyā ise hāzır olan şeydir ve āhiret ise veresiye olan şeydir demişler ve öyle olunca dünyā hayr kaldı ki onun īsārı lāzım ve lā-büddür ve dahi yakīn şekkten yeğdir dediler ve lezzāt-ı dünyā yakīndir ve lezzāt-ı āhiret şekktir, biz yakīni şekk ile terk etmeyiz demişler. Ve bu akvāl ise kāffesi akyise-i fāsidedir, iblīs-i laᶜīnin kıyāsına benzer ki iblīs: "Ben Ādem'den yeğim, sen beni āteşten ve Ādem'i hāktan halk ettin" dedi ve kelām-ı kadīmde olan nass ki ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ﴾[481] āyetinin işāreti dahi onlaradır ki bu gibi daᶜvāda olan kefereye işārettir ki onun hulāsa-i hāsıl-ı lafzı: "Şol kimseler ki hayāt-ı dünyāyı āhiretle satın aldılar, onların üzerine ᶜazāb tahfīf olunmaz ve hem dahi nusret olacak değillerdir" yaᶜnī onlara yardım etmek yoktur. Ve bu gurūrun ᶜilācı ise yā tasdīk-i īmāndır veyāhūd huccet ve burhāndır. Ve īmān-ı mücerredle olan tasdīkin vech ve keyfiyyeti ve hükmü beyānı ise o dahi şu vechledir ki ādem hemān Hakk subhānehu ve taᶜālānın kelām-ı ᶜālīsini tasdīk ede, zīrā ki Allāhu taᶜālānın kavl-i ᶜālīsinde ﴿مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ﴾[482] gelmiştir. [288] Bu āyet sūre-i Nahl'in doksan altıncı āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "ᶜAraz-ı dünyeviyyelerden sizin ᶜindinizde olanlar fānīdir lākin Allāhu taᶜālā ᶜindinde olan hazāin-i rahmet dāim ve bākīdir; ᶜahde vefā ile fakr ü meşakkat tekālīfine ve ezā-i küffāra sabr edenlerin elbette ecr ü mükāfātını aᶜmāllerinden ahsen ve ziyāde ederiz." Ve dīger āyette buyurmuş ki ﴿وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ﴾[483] Yaᶜnī "Allāhu taᶜālānın ᶜindinde olan şeyᵓ hayrlıdır." Ve dīger bir āyette buyurmuş ki ﴿وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾[484] Yaᶜnī "Āhiret hayrlı ve naᶜīmi dāim

481 Bakara, 2/86.

482 Nahl, 16/96.

483 Ālu İmrān, 3/198; Kasas, 28/60; Şūrā, 42/36.

484 Aᶜlā, 87/17.

ve bākīdir." Ve dīger āyette buyurmuş ki ﴿وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ﴾[485] Yaᶜnī "Hayāt-ı dünyā ancak nāsı aldatıcı bī-bekā metāᶜdır." Ve dīger āyette ﴿فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ﴾[486] buyurmuş, yaᶜnī "Hayāt-ı dünyā sizi aldatmasın" demiş. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bununla baᶜzı tavāif-i küffāra haber vermiştir ve onlar dahi onda onu taklīd edip bi't-tasdīk onunla īmān ve tasdīk etmişler ve onu burhān ile mutālebe etmemişlerdir ve baᶜzıları "أَنْشَدْتُكَ الله اَبَعَثَكَ الله رَسُولًا" yaᶜnī "Ben seni Allāhu taᶜālā ile kasem ettirip suᵓāl ederim ki seni Allāhu taᶜālā resūl gönderdi mi?" diye suᵓāl ve efendimiz dahi "neᶜam" yaᶜnī evet buyurur ve onlar onu tasdīk ederlerdi ki bu īmān ancak īmān-ı ᶜāmmedir ve gurūrdan ādemi çıkarır ki sabīnin babasına huzūr-ı mekteb için mekteb ona melᶜabdan hayrlı olduğuna bi'l-iᶜtikād vākiᶜ olan tasdīki menzilesinde tenzīl olunur, maᶜa-ennehu sabī hayr olduğunun vechini bilmez de ancak kendi pederinin sözünün sıhhatini iᶜtikād ile onu tasdīk eder.

[وأما المعرفة بالبيان والبرهان فهو أن يعرف وجه فساد هذا القياس الذي نظمه في قلبه الشيطان فإن كل مغرور فلغروره سبب وذلك السبب هو دليل وكل دليل فهو [نوع قياس يقع في النفس ويورث السكون إليه وإن كان صاحبه لا يشعر به ولا يقدر على نظمه] بألفاظ العلماء فالقياس الذي نظمه الشيطان فيه أصلان أحدهما أن الدنيا نقد والآخرة نسيئة وهذا صحيح والآخر قوله إن النقد خير من النسيئة وهذا محل التلبيس فليس الأمر كذلك بل إن كان النقد مثل النسيئة في المقدار والمقصود فهو خير وإن كان أقل منها فالنسيئة خير فإن الكافر المغرور يبذل في تجارته درهماً ليأخذ عشرة نسيئة ولا يقول النقد خير من النسيئة فلا أتركه وإذا حذره الطبيب الفواكه ولذائذ الأطعمة ترك ذلك في الحال خوفاً من ألم المرض في المستقبل فقد ترك النقد ورضي بالنسيئة والتجار كلهم يركبون البحار ويتعبون في الأسفار نقداً لأجل الراحة والربح نسيئة فإن كل عشرة في ثاني الحال خيراً من واحد في الحال فأنسب لذة الدنيا من حيث مدتها إلى مدة الآخرة فإن أقصى عمر الإنسان مائة سنة وليس هو عشر عشير من جزء من ألف ألف جزء من الآخرة فكأنه ترك واحداً ليأخذ ألف ألف بل ليأخذ ما لا نهاية له ولا حد وإن نظر من حيث النوع رأى لذات

485 Ālu İmrān, 3/185.

486 Fātır, 35/5.

الدنيا مكدرة مشوبة بأنواع المنغصات ولذات الآخرة صافية غير مكدرة فإذن قد غلط في قوله النقد خير من النسيئة فهذا غرور منشؤه قبول لفظ عام مشهور أطلق وأريد به خاص فغفل به المغرور عن خصوص معناه فإن من قال النقد خير من النسيئة أراد به خيراً من نسيئة هي مثله وإن لم يصرح به وعند هذا يفزع الشيطان إلى القياس الآخر وهو أن اليقين خير من الشك إذاً الآخرة شك وهذا القياس أكثر فساداً من الأول لأن كلا أصليه باطل إذ اليقين خير من الشك إذا كان مثله وإلا فالتاجر في تعبه على يقين وفي ربحه على شك والمتفقه في جهاده على يقين وفي إدراكه رتبة العلم على شك والصياد في تردده في المقتنص على يقين وفي الظفر بالصيد على شك وكذا الحزم دأب العقلاء بالاتفاق وكل ذلك ترك اليقين بالشك ولكن التاجر يقول إن لم أتجر بقيت جائعاً وعظم ضرري وإن اتجرت كان تعبي قليلاً وربحي كثيراً وكذلك المريض يشرب الدواء البشع الكريه وهو من الشفاء على شك ومن مرارة الدواء على يقين ولكن يقول ضرر مرارة الدواء قليل بالإضافة إلى ما أخافه من المرض والموت فكذلك من شك في الآخرة فواجب عليه بحكم الحزم أن يقول أيام الصبر قلائل وهو منتهى العمر بالإضافة إلى ما يقال من أمر الآخرة فإن كان ما قيل فيه كذباً فما يفوتني إلا التنعم أيام حياتي وقد كنت في العدم من الأزل إلى الآن لا أتنعم فأحسب أني بقيت في العدم وإن كان ما قيل صدقاً فأبقى في النار أبد الآباد وهذا لا يطاق]

Ve beyān-ı burhān ile olan maʿrifet ise, o dahi onun kalbinde şeytānın nazm ettiği işbu kıyāsların vech-i fesādını bile, zīrā ki her bir magrūrun gurūruna bir sebeb vardır ve o sebeb delīldir ve her bir delīl elfāz-ı ʿulemā iledir. Kaldı ki bu bābda şeytānın nazm ettiği kıyāsta iki asl vardır: Birisi dünyā nakd ve āhiret nesīʾe olduğu kaziyyesidir ve bu kaziyye sahīh ve müsellemdir. Ve ikinci asl nakd nesīʾeden hayrlı olduğu kaziyyesidir ve burası mahall-i telbīstir ki emr böyle ʿale'l-ıtlāk değildir, ancak mümāseleleri kaydıyla mukayyeddir ki eger nakd ile nesīʾede bir müsāvāt ve mümāsele olup beynlerinde aslā bir günā tefāvüt ve fark olmazsa o vakt nakd nesīʾeden yeğ olur, yoksa beynlerinde mikdār ve maksūdda mümāsele olmazsa nakdin hayr olmaklığına bir yer ve mahall kalmaz yaʿnī nakd mikdārda veyā maksūdda nesīʾeden ekall olursa elbette nesīʾe nakdden hayrlı kalır, zīrā ki kāfir-i magrūr kendi ticāretinde nesīʾe on dirhemi almak için bir dirhemi nakden bezl eder ve nakd

nesīᵓeden yeğdir diye onu terk etmez yaᶜnī o dirhemin vermemekliğine zāhib olup ticāretini bırakmaz ve hasta olup fevākih ve etᶜime-i lezīze-nin ekl ü tenāvülünden tabīb-i hāzık onu tahzīr ederse fi'l-hāl gelecek zamānda ondan tevellüd edecek hastalığın havfıyla tenāvül-i fevākih ü etᶜimeden olan nakd-i lezzetini terk eyler. İşte bu sūrette nakdi terk edip nesīᵓeye rāzī olmuş ve nesīᵓe nakdden hayrlı olduğuna hükm etmiş olur. Ve kāffe-i tüccārān rāhat ve ribh-i nesīᵓe için deryālara binip gurbet ve esfārda nakden yorulurlar ve mihen ve meşakkātı tahammül ederler. Ve nesīᵓede olan on dirhem, nakd olan bir dirhemden hayrlı olunca sen dahi min-haysü'l-müddet dünyānın lezzātını āhiretin lezzātına nisbet edip gör ki āhiret lezzetinin mikdārı ne kadar çoktur, çünkü müntehā ve aksā-yı ᶜömr-i insān yüz senedir ve o ᶜömr āhiretten bin kerre bin cüzᵓün ᶜöşr-i ᶜöşrü olmaz, sanki āhirette bin kerre bin cüzᵓün ahzı için bir cüzᵓü terk etmiştir, belki bī-hadd ü bī-nihāye olan eczānın ahzı için bir cüzᵓü terk eylemiştir ve bu nazar ise min haysü'l-mikdār olan tefāvüt şānın-dadır. Ve min haysü'n-nevᶜ nazar ederse lezzāt-ı dünyāviyyeyi envāᶜ-ı gussa ile mükedder ve müşevvebe görür ve āhiretin lezzātını sāfī ve küdūretsiz görür ve böyle olunca ᶜale'l-ıtlāk nakd nesīᵓeden yeğdir demesinde galat etmiş olur, işte bu gurūrdur ve onun menşeᵓi meşhūr olan lafz-ı ᶜāmmın kabūlüdür ki o lafz-ı ᶜāmm ıtlāk olunmuş ve onunla bir maᶜnā-yı husūsī murād buyurulmuş ve magrūr husūs maᶜnāsından onunla gaflet edip ᶜumūmā haml ve ıtlāk etmiş, zīrā o ki nakd nesīᵓeden yeğdir demiş, onunla nakdin kadr ve maksadda olan mümāsilini murād etmiş velev ki ᶜibāresinde onunla tasrīh etmemiş, çünkü hayr olmaklı-ğı ancak ᶜinde'l-mümāsele ve'l-müsāvāt mutasavver olabilir ve bunun ᶜindinde şeytān kıyās-ı āhere fezaᶜ edip gider ki yakīn şekkten hayrlıdır der ve dünyā yakīn ve āhiret şekktir diye [289] daᶜvā eder ve bu kıyās ise onun fesādı kıyās-ı evvelden daha ziyāde çoktur, çünkü onun iki aslı dahi bātıldır, zīrā ki yakīn şekkten hayrlı olması ancak mümāse-le ve müsāvātı hāletindedir ki şekk yakīnin misli olursa yakīn hayrlı kalır, yoksa mümāsele olmazsa hayr olmaklığına vech kalmaz, çünkü tācir yorgunluğunda yakīn üzeredir ve rencinde şekk ve şüphededir, maᶜa-ennehu ribhe çalışır da yorgunluğunu terk etmez. Ve müttefakkih

olan kimse dahi kendi ictihādında yakīn üzeredir ve rütbe-i ʿilm vusūlüne şekk üzerindedir ve sayyād ve avcı tuzağa gidip gelmek yorgunluğuna yakīn üzeredir ve sayd ve ava zafer bulmaklığına şekk üzerindedir. Ve insānın hazm üzere bulunmaklığı ʿale'l-ittifāk deʾb-i ʿukāladandır ve bunun cemīʿisinde şekk ile terk-i yakīn vardır, çünkü tācir der ki ben eger ticāreti terk edip husūlü meşkūk olan kār ve ribhe çalışmaz isem aç kalıp zararım daha ziyāde çok olur ve ticāret edip çalışır isem benim yorgunluğum az ve kār ve ribhim çok olur ve hasta ve marīz dahi acı ve tatsız ve beşīʿ dermān-ı kerīhi şifādan şekk ve merāret-i devādan yakīn üzere bulunduğu hālde içer de der ki ʿilācın acılığı zararı benim ondan havf edip korktuğum hastalık ve ölüme izāfetle az ve kalīldir. İşte bunun gibi āhirette şekk eden kimse dahi bi-hükmi'l-hazm ona vācibdendir ki sabrın eyyāmı ki müntehā-i ʿömr-i beşerdir, emr-i āhiretten denilen nesneye göre pek çok az ve kalīldir, kaldı ki eger āhiret hakkında denilen şeyʾ sahīh değil ise benden eyyām-ı hayātımın tenaʿʿumundan gayrı bununla başka bir şeyʾ geçmez ve ben isem ʿademde idim, ezelden beri bu ana kadar ben tenaʿʿum etmez idim, hisāb edip sanki ben henüz ʿademdeyim, vücūda gelmemişim ve eger āhiret hakkında denilen şeyʾ sıdk ve sahīh ve gerçektir, o hālde ben āteşte ebede'l-ābād kalırım ve buna bir kimse tākat-mend olamaz ki bu zarar ve ziyāna nazaran terk-i tenaʿʿum daha ziyāde hayrlı kalır der de şekk ile yakīni terk eder.

[ولهذا قال علي كرم الله وجهه لبعض الملحدين إن كان ما قلته حقا فقد تخلصت وتخلصنا وإن كان ما قلناه حقاً فقد تخلصنا وهلكت وما قال هذا عن شك منه في الآخرة ولكن كلم الملحد على قدر عقله وبين له أنه وإن لم يكن متيقناً فهو مغرور وأما الأصل الثاني من كلامه وهو أن الآخرة شك فهو أيضاً خطأ بل ذلك يقين عند المؤمنين وليقينه مدركان أحدهما الإيمان والتصديق تقليداً للأنبياء والعلماء وذلك أيضا يزيل الغرور وهو مدرك يقين العوام وأكثر الخواص ومثالهم مثال مريض لا يعرف دواء علته وقد اتفق الأطباء وأهل الصناعة من عند آخرهم على أن دواءه النبت الفلاني فإنه يطمئن نفس المريض إلى تصديقهم ولا يطالبهم بتصحيح ذلك بالبراهين الطبية بل يثق بقولهم ويعمل به ولو بقي سوادي أو معتوه يكذبهم في ذلك وهو يعلم بالتواتر وقرائن الأحوال أنهم أكثر منه عددا وأغزر منه فضلا وأعلم منه بالطب بل لا علم له بالطب فيعلم كذبه بقولهم ولا يعتقد كذبهم بقوله ولا يغتر

في علمهم بسببه ولو اعتمد قوله وترك قول الأطباء كان معتوها مغرورا فكذلك من نظر إلى المقرين بالآخرة والمخبرين عنها والقائلين بأن التقوى هو الدواء النافع في الوصول إلى سعادتها وجدهم خير خلق الله وأعلاهم رتبة في البصيرة والمعرفة والعقل وهم الأنبياء والأولياء والحكماء والعلماء واتبعهم علية الخلق على أصنافهم وشذ منهم آحاد من البطالين غلبت عليهم الشهوة ومالت نفوسهم إلى التمتع فعظم عليهم ترك الشهوات وعظم عليهم الاعتراف بأنهم من أهل النار فجحدوا الآخرة وكذبوا الأنبياء فكما أن قول الصبي وقول السوادي لا يزيل طمأنينة القلب إلى ما اتفق عليه الأطباء فكذلك قول هذا الغني الذي استرقته الشهوات لا يشكك في صحة أقوال الأنبياء والأولياء والعلماء وهذا القدر من الإيمان كاف لجملة الخلق وهو يقين جازم يستحث على العمل لا محالة والغرور يزول به]

Ve bunun için ᶜAlī b. Ebī Tālib ᶜaleyhi'r-rıdvān baᶜzı mülhidīne buyurmuş ki "Eger senin söylediğin kelām hakk çıkıp bizim sözümüz olmadıysa sen dahi kurtulup ve biz dahi kurtuluruz ve eger fi'l-hakīka bizim sözümüz hakk çıkıp senin sözün çıkmadıysa o hālde sen bununla helāk olup biz kurtulmuşuz." Ve Hazret-i ᶜAlī ise bunu ᶜan-şekk demedi yaᶜnī āhirette şekk ederek onu dememiştir, ancak mülhidin ᶜaklı mikdārınca onunla söyleşip ona tebyīn etti ki kendisi velev ki müteyakkın değildir, ammā kendisi bunda magrūrdur. Ve onun kelāmında olan ikinci asl ise ki āhiret şekktir demesi, o dahi mahz hatādır, ancak müᵓminlerin ᶜindinde āhiret müteyakkındır. Ve onun yakīnine iki müdrik vardır ki birisi enbiyā ve ᶜulemāya tasdīk ve taklīd ile īmān etmek yoludur ki o tarīk ve müdrik dahi gurūru izāle eder, çünkü ᶜavāmm ile ekser-i havāss yakīnlerinin müdrikidir. Ve bunların misālleri şol marīzin misālidir ki kendisi ᶜilletinin devāsını bilmez de lākin kāffe-i etıbbā ve ehl-i sanᶜat min-evvelihim ilā-āhirihim ittifāk etmişler ki fülānca nebāt onun ᶜilletinin devāsıdır ki o vakt marīzin nefsi onların tasdīklerine mutmaᵓinn olup berāhīn-i tayyibe ile tashīhini mutālebe etmeksizin onların sözlerine iᶜtimād edip onunla ᶜamel eder ve o devāyı alıp istiᶜmāl eyler ve o hālde eger bir karevī ve sevādī veyā sabī ve muhtelitü'ş-şuᶜūr bir bunamış maᶜtūh kalıp etıbbāyı bu sözlerinde tekzīb edip o nebāt o ᶜilletin devāsı olduğuna tasdīk etmez ise ve o marīz tevātür veyāhūd karāin-i hāl ile bilir ki o etıbbā ᶜadedce o sabī veyā sevādīden çok ve ᶜilmce

dahi onlardan ᶜilmleri daha ziyāde kesīr ve gazīr ve bi'l-husūs fenn-i tıbba ᶜilm ve maᶜrifetleri ondan daha ziyāde vāfir ve mütekāsirdir, belki o sevādī ve maᶜtūh tıbbca aslā bir şeyᵓ bilmez, o hālde onun bu bābda olan kelāmı kizb ve gayr-ı sahīh olduğunu o etıbbānın kavliyle bilir de onların sözlerini bunun kavliyle tekzīb etmez ve onların kizblerini bununla iᶜtikād eylemez ve onun sebebi ile kendi ᶜilmi ile mugterr olmaz ve eger böyle etmeyip de o bedevī ve maᶜtūhun sözüne iᶜtimād edip onunla bunca etıbbānın sözlerini terk ederse o hālde o marīz maᶜtūh ve magrūr olmuş olur. İşte bunun gibi kim ki āhirete mukırr ve onunla muhbir olan ādemlere nazar edip birle takvā dahi onun saᶜādetine vusūl için bir devā-i nāfiᶜ olduğuna vākiᶜ olan kavl ve ārālarını anlarsa görür ki buna mukırr ve muhbir ve kāil olan zevāt kāffesi hayr-ı halkullāh olup basīret ve maᶜrifet ve ᶜaklda dahi onların rütbeleri cümleden aᶜlā ve erfaᶜ bulunan enbiyā ve evliyā ve hukemā ve ᶜulemādırlar ve onların bu sözlerine ᶜalā-asnāfihim pek çok halk ve ᶜālim ittibāᶜ etmişler, ancak şāzz ve nādir olarak o halk-ı kesīrden kendi şehvet-i nefsāniyyesine maglūb olan gürūh-ı battālīnden baᶜzı kesān-ı bī-izᶜān ayrılıp müfārakat etmişler ki temettuᶜa nefsleri meyl edip onlara terk-i şehevāt ᶜazīm geldiğinden ve ehl-i āteşten olduklarına iᶜtirāf etmek dahi [290] kendi nefslerine girān ve ağır gelip onu ᶜazīm gördüğünden tutup āhireti cahd ve inkār ettiler ve peygamberān-ı ᶜizāmı tekzīb ettiler. İşte kavl-i sabī vü sevādī nice müttefik etıbbā olan kavli tekzīb etmez ve itmīnān-ı kalbi izāle etmez, onun gibi esīr-i şehevāt olan işbu gabīnin sözü dahi akvāl-i enbiyā vü evliyā vü ᶜulemānın sıhhatine bir şübhe verip şekk ettirmez. Ve īmāndan şol mikdār cemīᶜ-i halka kāfīdir ve hem dahi yakīn cāzimdir ki lā-mahāle ᶜamele muhisstir ve onunla gurūr zāil olur.

[وأما المدرك الثاني لمعرفة الآخرة فهو الوحي للأنبياء والإلهام للأولياء ولا تظنن أن معرفة النبي صلى الله عليه وسلم لأمر الآخرة ولأمور الدين تقليد لجبريل عليه السلام بالسماع منه كما أن معرفتك تقليد للنبي صلى الله عليه وسلم حتى تكون معرفتك مثل معرفته وإنما يختلف المقلد فقط وهيهات فإن التقليد ليس بمعرفة بل هو اعتقاد صحيح والأنبياء عارفون ومعنى معرفتهم أنه كشف لهم حقيقة الأشياء كما هي عليها فشاهدوها بالبصيرة الباطنة كما تشاهد أنت المحسوسات

بالبصر الظاهر فيخبرون عن مشاهدة لا عن سماع وتقليد وذلك بأن يكشف لهم عن حقيقة الروح وأنه من أمر الله تعالى وليس المراد بكونه من أمر الله الأمر الذي يقابل النهي لأن ذلك الأمر كلام والروح ليس بكلام وليس المراد بالأمر الشأن حتى يكون المراد به أنه من خلق الله فقط لأن ذلك عام في جميع المخلوقات بل العالم عالمان عالم الأمر وعالم الخلق ولله الخلق والأمر فالأجسام ذوات الكمية والمقادير من عالم الأمر الخلق إذا الخلق عبارة عن التقدير في وضع اللسان وكل موجود منزه عن الكمية والمقدار فإنه من عالم الأمر وشرح ذلك سر الروح ولا رخصة في ذكره لاستضرار أكثر الخلق بسماعه كسر القدر الذي منع من إفشائه فمن عرف سر الروح فقد عرف نفسه وإذا عرف نفسه فقد عرف ربه وإذا عرف نفسه وربه عرف أنه أمر رباني بطبعه وفطرته وأنه في العالم الجسماني غريب وأن هبوطه إليه لم يكن بمقتضى طبعه في ذاته بل بأمر عارض غريب من ذاته وذلك العارض الغريب ورد على آدم صلى الله عليه وسلم وعبر عنه بالمعصية وهي التي حطته عن الجنة التي هي أليق به بمقتضى ذاته فإنها في جوار الرب تعالى وأنه أمر رباني وحنينه إلى جواب الرب تعالى له طبعي ذاتي إلا أن يصرفه عن مقتضى طبعه عوارض العالم الغريب من ذاته فينسى عند ذلك نفسه وربه ومهما فعل ذلك فقد ظلم نفسه إذ قيل له ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ أي الخارجون عن مقتضى طبعهم ومظنة استحقاقهم يقال فسقت الرطبة عن كمامها إذا خرجت عن معدنها الفطري وهذه إشارة إلى أسرار يهتز لاستنشاق روائحها العارفون وتشمئز من سماع ألفاظها القاصرون فإنها تضر بهم كما تضر رياح الورد بالجعل وتبهر أعينهم الضعيفة كما تبهر الشمس أبصار الخفافيش وانفتاح هذا الباب من سر القلب إلى عالم الملكوت يسمى معرفة وولاية ويسمى صاحبه ولياً وعارفاً وهي مبادي مقامات الأنبياء وآخر مقامات الأولياء أول مقامات الأنبياء]

Ve ikinci müdrik ise yaᶜnī maᶜrifet-i āhiretin ikinci müdriki beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki o müdrik enbiyā-i ᶜizāma olan vahy ve evliyā-i kirāma olan ilhāmdır. Ve sen zinhār zann etmeyesin ki umūr-ı dīn ve āhirete Peygamber-i zī-şānın maᶜrifeti Cibrīl ᶜaleyhi's-selāma bir taklīddir ki ondan olan istimāᶜ ile hāsıl olmuştur, nitekim senin maᶜrifetin Nebī-i ᶜālī-şān efendimize olan taklīd iledir tā ki senin maᶜrifetin ile onun maᶜrifeti mümāsil olalar. Ancak şahs-ı mukallid yalnız onda muhteliftirler ki bu baᶜīd ve be-gāyet baᶜīd uzaktır, zīrā ki taklīd maᶜrifet değildir, ancak sahīh bir iᶜtikāddır ve peygamberān-ı ᶜālī-şān efendileri-

miz hazerātı ise onlar ᶜāriflerdir ve ᶜirfānlarının maᶜnāsı odur ki onlara ᶜalā-mā hiye ᶜaleyhā hakīkat-i eşyā keşf olunur yaᶜnī eşyā kāffesi mevcūd bulundukları heyᵓet ve māddeleri üzere ᶜayān ve nümāyān olmuştur ki onları basīret-i bātınī ile görüp müşāhede etmişler, nitekim sen basar-ı zāhirin ile senin mahsūsātı görüp müşāhede edersin. Kaldı ki onlar yaᶜnī enbiyā-i ᶜizāma müşaheden haber verirler, değil ki ᶜan-semāᶜin ve taklīdin ve o dahi ancak onlara hakīkat-i rūh üzerine keşf olunmakladır ve rūh Allāh'ın emrinden olduğu görünmek iledir. Ve emr-i Allāh'tan murād olunan emr dahi işbu nehye mukābil olan emr kelimesi değildir, çünkü o emr söz ve kelāmdır ve rūh ise söz ve kelām değildir ve dahi o emrden murād şeᵓn değildir tā ki onunla rūh ancak Allāhu taᶜālānın halkından olduğu yalnız murād olunmuş ola, çünkü o dahi kāffe-i mahlūkātta ᶜāmmdır ki yalnız rūh ile muhtass değildir, zīrā her bir muhdes Allāhu taᶜālānın halkındandır, belki o emrden murād ᶜālem-i emrdir, çünkü ᶜālem iki ᶜālemdir ki birisi ᶜālem-i emr ve dīgeri ᶜālem-i halktır ve halk ve emr ikisi Allāhu taᶜālānındır. Ve bināen ᶜaleyh zevāt-ı kemmiyyet ü mekādīr olan ecsām yaᶜnī kemmiyyetli ve mikdārlı olan cism cümlesi ᶜālem-i halktandır, çünkü halk vazᶜ-ı lisānda takdīrden ᶜibārettir ve her bir mevcūd ki kemmiyyet ve mikdārdan münezzehtir, o mevcūd ᶜālem-i emrdendir. Ve bunun şerhi ise sırr-ı rūhun şerhi olup ve sırr-ı rūhun zikr ve şerhine ruhsat yoktur, çünkü istimāᶜıyla ekser halk mutazarrır olurlar, nitekim sırr-ı kaderin ifşāsından menᶜ olunmuş ki sırr-ı kaderden bir kimse mutazarrır olmamak için onun ifşāsı memnūᶜ olmuştur. Ve o ki rūhun sırrını bilir, kendi nefsini bilir ve kendi nefsini bilirse o hālde rabbisini dahi bilmiş olur ve vaktā ki çün kendi nefsini ve rabbisini bilir, o vaktte bilir ki kendisi bir emr-i rabbānīdir yaᶜnī kendi ve tabᶜ ve fıtratı ile zātı ancak ᶜālem-i emrden bir emr-i rabbānīdendir ve bilir ki ᶜālem-i cismānīde zātı garībdir ve ᶜālem-i cismānīye onun nüzūlü ve hübūtu dahi ancak bir emr-i ᶜārızī iledir yaᶜnī zātında olan tabᶜın muktezāsıyla değildir. Ve o ᶜārız-ı garīb dahi atamız Hazret-i Ādem ᶜaleyhi's-selāma vārid olmuş ki onun üzerine maᶜsiyet ile taᶜbīr olunmuştur ve onu zātı muktezāsınca ona sezā ve lāyık olan cennetten hatt ve tenzīl eden şeyᵓ odur, zīrā ki o dahi Hakk subhānehu ve taᶜālānın

onun civārında olup ve kendisi ber-minvāl-ı meşrūh bir emr-i rabbānī olunca artık rabbi tebāreke ve taᶜālānın civārlığına onun hanīni tabᶜī ve zātīdīr meger ki muktezā-yı tabᶜından ᶜālem-i garīb ᶜavārızını onu zātından sarf eder ki o hālde hem nefsini ve hem dahi rabbisini unutur ve kaçan ki bunu işleyip kendi nefsini ve rabbini unutursa o vakt kendi nefsine zulm etmiş oluri çünkü ona buyurulmuştu ki ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾[487] Yaᶜnī "Ey müᵓminler, yehūd ve münāfık gibi Allāhu taᶜālānın emrini unutanlardan olmayın. Allāhu taᶜālā onların nefslerine kendilerine menfaᶜatli şeyi unutturdu, o gürūh haddi tecāvüz etmişlerdendir." Musannif-i merhūm [291] ﴿هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ kelām-ı ᶜālīsinin tefsīrinde buyurur ki ﴿هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ lafzlarından murād ancak muktezā-yı tabᶜ ve mazinne-i istihkāklarından hurūc eden kimselerdir siz dahi o kimseler gibi olmayınız zīrā ki onlar muktezā-yı tabᶜ ve mazinne-i istihkāklarından hāric olanlardır ki fısk lügatte hurūc maᶜnāsına gelmiştir hattā fusahā-i ᶜArab kelāmlarında "فَسَقَتِ الرُّطَبَةُ عَنْ كُمَامِهَا" diye gelmiştir yaᶜnī "Rutabe maᶜden-i fıtrīsinden çıkıp hāric olmuştur" demektir ve bu bir esrāra işārettir ki onun kokusu koklamasına zevāt-ı ᶜārifīn dilşād ve mühtezz olurlar ve semāᶜ-ı lafzından onun maᶜrifeti kısa ve fehmi kāsır olan kesān munkabız olurlar, çünkü onlara zarar verir, nitekim gül kokusu caᶜl denilen fışkı böceğine zarar verir ve güneş dahi yarasaların gözlerini kamaştırıp mübhir eder yaᶜnī bunda bir ᶜazīm sırr vardır ki öyle bir sırrdır ki onun kokusunun koklaması için zümre-i ᶜārifīn mühtezz ve müştāk olurlar ve nazarı zaᶜīf ve fehmi kāsır ve ᶜirfānı kısa ve kūtāh ve nākıs olanlar onun semāᶜ-ı lafzından hışım-nāk ve munkabız olup zaᶜfa gözleri dahi kamaşır, çünkü onlara zarar verir, nitekim verd-i ahmer kokusu fışkı böceğine ve şems-i tābān nūru yarasa gözlerine zarar verir ki o mazarrat onların nevākıs-ı zātiyyelerindendir, yoksa esrārdan değildir demek olur. Ve sırr-ı kalbden ᶜālem-i melekūta bu kapının feth ü küşādı velāyet ve maᶜrifet tesmiye olunur ve onun sāhibi dahi velī ve ᶜārif tesmiye olunur ki bu hālet makāmāt-ı enbiyānın mebādīsidir ki makāmāt-ı evliyānın evāhiridir.

---

487 Haşr, 59/19.

[ولنرجع إلى الغرض المطلوب فالمقصود أن غرور الشيطان بأن الآخرة شك يدفع إما بيقين تقليدي وأما ببصيرة ومشاهدة من جهة الباطن والمؤمنون بألسنتهم وبعقائدهم إذا ضيعوا أوامر الله تعالى وهجروا الأعمال الصالحة ولابسوا الشهوات والمعاصي فهم مشاركون للكفار في هذا الغرور لأنهم آثروا الحياة الدنيا على الآخرة نعم أمرهم أخف لأن أصل الإيمان يعصمهم عن عقاب الأبد فيخرجون من النار ولو بعد حين ولكنهم أيضاً من المغرورين فإنهم اعترفوا بأن الآخرة خير من الدنيا ولكنهم مالوا إلى الدنيا وآثروها ومجرد الإيمان لا يكفي للفوز قَالَ تَعَالَى ﴿وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى﴾ وقال تعالى ﴿إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ﴾ ثم قال النبي صلى الله عليه وسلم "الإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ" وقال تَعَالَى ﴿وَالْعَصْرِ (١) إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ (٢) إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ﴾ فوعد المغفرة في جميع كتاب الله تعالى منوط بالإيمان والعمل الصالح جميعاً لا بالإيمان وحده فهؤلاء أيضاً مغرورون أعني المطمئنين إلى الدنيا الفرحين بها المترفين بنعيمها المحبين لها الكارهين للموت خيفة فوات لذات الدنيا دون الكارهين له خيفة لما بعده]

Velākin biz garaz-ı matlūba dönüp ifāde-i vākıᶜamızı tekmīl edelim şöyle ki şeytān-ı laᶜīnin gurūru olan ki āhiret şekktir dediği yā bir yakīn-i taklīdi ile zāil olur veyāhūd bir basīret ve müşāhede-i bātıne ile defᶜ olunur. Ve zümre-i müᵓminīn elsine ve iᶜtikādlarıyla Allāhu taᶜālānın emrini tazyīᶜ edip aᶜmāl-i sālihayı hicret ve şehevāt ve meᶜāsīye mülābeset ederlerse artık onlar dahi işbu gurūrda küffāra müşāreket ederler, çünkü āhirete hayāt-ı düyāyı īsār eylerler, evet onların emrleri küffārdan ehaftır çünkü asl-ı īmān ᶜıkāb-ı ebedīden onları ᶜismet eder ki maᶜsiyetleri üzere müstehakk oldukları ᶜazābı gördükten sonra āteşten çıkarlar velev ki baᶜde-hīn hurūc ederler lākin onlar yine magrūrlardandırlar, zīrā ki āhiret dünyādan hayrlı olduğuna ikrār ve iᶜtirāf etmişler velākin dünyāya meyl edip onu īsār etmişler. Ve īmān-ı mücerred fevz ve felāh ve necāta kāfī olamaz, zīrā ki Hakk subhānehu ve taᶜālā ﴿وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى﴾[488] buyurmuştur, yaᶜnī "Tahkīkan ben ziyāde magfiret ediciyim şol kimse için ki şerrinden tevbe ve vahdāniyyetime īmān ede ve ᶜamel-i sālih işleye sonra ehl-i sünnet ve cemāᶜat

488 Tā-hā, 20/82.

tarīkini tuta." Ve dahi buyurmuş ki ﴿إِنَّ رَحْمَتَ اللهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ﴾[489] Yaᶜnī "Tahkīkan Allāhu taᶜālānın rahmeti muhsinlerden yakındır." Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "الإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ"[490] Yaᶜnī "İhsān odur ki sen Allāhu taᶜālāyı öyle bir ᶜibādet ile ile ᶜibādet edesin ki sanki sen onu görür gibi ᶜibādet edesin." Ve dahi tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَالْعَصْرِ (١) إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ (٢) إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ﴾[491] ilā-āhiri's-sūre ki bu sūrenin hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Dehr ve vakt ve zamān hakkı için yāhūd ikindi namāzı hakkı için ki salāt-ı vustā ola, tahkīkan insān ᶜömrünü fānī dünyā mutālebesine sarf ve hasr ettiği için hüsrān ve ziyāndadır illā şunlar ziyānda değillerdir ki Allāhu taᶜālāya ve resūlüne īmān edip ᶜamel-i sālih işlediler ve hakk olan Kurᵓān ile ᶜamel etmeği ve maᶜsiyetten sabr ile tāᶜata saᶜy etmeği gayrılara vasiyyet ettiler." Baᶜzılar bu sūre-i şerīfeyi bu vechle beyān eylemiştir ki Ebu'l-Eşeddeyn, Hazret-i Ebū Bekr radıyallāhu ᶜanhüye "Sen pederinin dīnini terk edip ziyān ettin" demekle, Sıddīk radıyallāhu taᶜālā anhu cevābında: "Ziyānkār odur ki dünyā mutālebesiyle nefs ve hevāsına tebeᶜiyyetle putperest ola" demiş, bināen ᶜaleyh bu sūre ile Sıddīk radıyallāhu ᶜanhü tasdīk olunmuş. Ve dahi denilmiştir ki "ziyānkār" ile murād Ebu'l-Eşeddeyn ve Ebū Cehl ve "īmān" ile murād müᵓmin-i akdem olduğu için Sıddīk-i ekber radıyallāhu taᶜālā ᶜanhudur ve "ᶜamel-i sālih işleyen"le murād iᶜlān-ı salāh ve izhār-ı İslām'la saᶜy-ı belīg ettiği için Fārūk radıyallāhu ᶜanhüdür ve hakkı haber vermekte ihtimāmı için Zünnūreyn radıyallāhu taᶜālā anhüdür ve sābir ve sabr ile nāsıh olduğu için Esedullāh radıyallāhu taᶜālā ᶜanhüdür. Mā-hasal Kerīm-i yezdān-ı magfiret-fermānın kitāb-ı hakīminde hemīşe vaᶜd-i magfiret īmān ile ᶜamel-i sālihe menūt gelmiştir ki ikisine cemīᶜan muᶜallak muᶜallak vārid olmuş yaᶜnī yalnız īmān-ı mücerrede menūt gelmemiştir, kaldı ki bu hükme nazaran zümre-i ᶜusāt ve gürūh-ı feseka vü günāhkārān dahi magrūrlardır yaᶜnī

489 Aᶜrāf, 7/56.

490 Buhārī, 6/115, no: 4777; Muslim, Īmān, 1, 1/36, no: 8.

491 Asr, 103/1-3.

dünyā ile mutmaʾinn ve şādān olan zevāt-ı mütrife vü mütenaʿʿime ve fevāt-ı lezzāt-ı dünyāviyyeden havf ile dünyāya muhibb ve ölüme kārih olan kesān cümle-i mugterrīndendirler meger ki havf-ı ʿazābdan dolayı ölümden kārih olup dünyāya meyyāl ve mehmā-emken āhiret saʿādetine tālib ve muhibb olan mücrim ola ki o kimse zümre-i mugterrīnden değildir demek olur.

[فهذا مثال الغرور بالدنيا من الكفار والمؤمنين جميعاً ولنذكر للغرور بالله مثالين من غرور الكافرين والعاصين فأما غرور الكفار بالله فمثاله قول بعضهم في أنفسهم وبألسنتهم إنه لو كان لله من معاد فنحن أحق به من غيرنا ونحن أوفر حظاً فيه وأسعد حالاً كما أخبر الله تعالى عنه من قول الرجلين المتحاورين إذ قال ﴿وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُدِدْتُ إِلَى رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا﴾ وجملة أمرهما كما نقل في التفسير أن الكافر منهما بنى قصراً بألف دينار واشترى بستاناً بألف دينار وخدماً بألف دينار [292] وتزوج امرأة على ألف دينار وفي ذلك كله يعظه المؤمن ويقول اشتريت قصراً يفنى ويخرب ألا اشتريت قصراً في الجنة لا يفنى واشتريت بستاناً يخرب ويفنى ألا اشتريت بستاناً في الجنة لا يفنى وخدماً لا يفنون ولا يموتون وزوجة من الحور العين لا تموت وفي كل ذلك يرد عليه الكافر ويقول ما هناك شيء وما قيل من ذلك فهو أكاذيب وإن كان فليكونن لي في الجنة خير من هذا وكذلك وصف الله تعالى قول العاص ابن وائل إذ يقول لأوتين مالاً وولداً فقال الله تعالى رداً عليه أطلع الغيب أم اتخذ عند الرحمن عهداً كلا وروي عن خباب بن الأرت أنه قال كان لي على العاص بن وائل دين فجئت أتقاضاه فلم يقض لي فقلت إني آخذه في الآخرة فقال لي إذا صرت إلى الآخرة فإن لي هناك مالاً وولداً أقضيك منه فأنزل الله تعالى قوله ﴿أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا﴾ وقال الله تعالى ﴿وَلَئِنْ أَذَقْنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هَذَا لِي وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُجِعْتُ إِلَى رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَى فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ﴾ وهذا كله من الغرور بالله]

İşte bu zikr ettiğimiz misāl ve tafsīl gürūh-ı kefereye ve zümre-i feseka-i müʾminīne olan gurūr-ı dünyānın misāl ve beyānıdır. Ve gurūr billāh için gurūr-ı kāfirīn ü ʿāsīnden dahi iki misāl zikr edelim, şöyle ki gürūh-ı küffārın Zāt-ı perverdigār ile olan gurūrları ise onun misāli onların yaʿnī keferenin baʿzıları kendi nefs ve elsinelerinde olan işbu

kavlleridir ki Allāhu taʿālānın bir meʿādı olmuş olsa biz o meʿāda sāireden ziyāde yaʿnī dīgerimizden ziyāde ehakk ve elyakız, bizim hazz ve nasīb ve behremiz cümleden ziyādedir ve hālimiz dahi dīgerimizden daha ziyāde saʿīddir, nitekim kerīm-i müteʿāl bu makālleri üzerine bi'l-ihtiyār mütehāvir olan iki kişinin sözlerinden nakl buyurdu ki ﴿وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُدِدْتُ إِلَى رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا﴾[492] Bu nass-ı ʿālī sūre-i Kehf'in otuz dördüncü āyetindendir yaʿnī Yehūdā'nın sāhibi ona demiş ki "Ben zann etmem bu bostān hergiz fenā bula ve kıyāmet kopacağını dahi zann etmem, eger senin senin zuʿmünce kıyāmet kopup ben rabbime redd olunursam dahi benim ehliyyet ve istihkākım hasebiyle elbette ben onda bundan hayrlısını bulurum ki bunun yerine bana verilir." Ve nitekim bunun tefsīrinde nakl olunsa denilmiş ki şol iki mütesāhib kimselerden kāfir olan kimse ki Petrus nām şahs idi, bir köşkü bin dīnāra binā etmiş ve bir bāgçeyi dahi bin dīnāra satın almış ve bin dīnāra dahi birtakım hademeyi satın almış ve bin dīnār üzerine bir hatuna mütezevvic olmuş ve bunların kāffesinde onun birāderi ve sāhibi Yehūdā ona vaʿz ve nasīhat edip dermiş ki "Sen fānī ve harāb olacak bir köşkü satın aldın, niçin cennette fānī olmayacak bir köşkü onun yerinde yaʿnī bedelinde satın almadın? Sen harāb ve fānī olacak bir bāgçeyi satın aldın, niçin cennette fānī olmaz bir bāgçeyi satın almadın? Ve fānī olmayan ve ölmeyen hademe ve gılmānı satın almadın? Ve hūr-ı ʿīnden vefāt etmez bir perīden mütezevvic olmadın?" Ve bunun kāffesinde o kāfir olan sāhib ve birāderi Petrūs cevābı redd edip derdi ki "Orada bir şeyʾ yoktur ve ondan denilen sözler kāffesi ekāzīb ve yalandır ve olsa bile bana cennette bundan yeğ ve hayrlısı olacaktır." Ve kezālik Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri, ʿĀs b. Vāil'in sözünü vasf edip naklen ʿanhü buyurdu ki ʿĀs b. Vāil derdi ki ﴿لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا﴾[493] Bu nass-ı ʿālī sūre-i Meryem'in yetmiş yedinci āyetinde gelmiştir ki mebdeʾ-i āyet ﴿أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا﴾[494] Yaʿnī "Yā Muhammed, āyā o āyetlerimize kāfir olan kimseyi sen gördün mü ki kıyāmette el-

492 Kehf, 18/36.

493 Meryem, 19/77.

494 Meryem, 19/77.

bette bana māl ve veled verilir?" dedi. Mervīdir ki Habbāb b. el-Erett radıyallāhu ᶜanhünün ᶜĀs b. Vāil nām kāfirde baᶜzı sanᶜatı ücreti alacağı olmakla taleb ettikte, "Sen Muhammed'e kāfir olmadıkça borcumu vermem!" dedi. Habbāb radıyallāhu ᶜanhü: "Vallāhi ne sağlığımda ve ne de vefātımda ve ne baᶜsimde Muhammed ᶜaleyhi's-selāma kāfir olmam!" dedi. ᶜĀs: "Eger baᶜs var ise bana onda māl ve evlādımı verirler, o zamān gel hakkını vereyim" dedi, bināen ᶜaleyh bu āyet-i kerīme nāzil oldu. Ve musannif-i merhūm dahi işbu āyetin sebeb-i nüzūlünü egerçi bu zemīnde īrād etmiş ise de fakat baᶜzı ᶜibāresinde nevᶜan-mā tefāvüt vardır ki musannifin ᶜibāresi mazmūnu budur ki Habbāb b. el-Erett üzerine mervī olup Habbāb demiş ki "ᶜĀs b. Vāil'in zimmetinde benim bir alacak borcum var idi ve onun tekāzī ve ahzı için ᶜĀs'ın yanına vardımsa da ᶜĀs onu vermedi, ben dahi: "Āhirette ben onu senden alırım" dedim ve o dahi: "Ben āhirete gidip varırsam onda benim māl ve veledim vardır, ondan senin alacağını kazā edip öderim" dedi. Ve tebāreke ve taᶜālā dahi bu şeᵓnin beyānında bu āyeti inzāl etti dedi. Ve dahi tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَلَئِنْ أَذَقْنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هَذَا لِي وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُجِعْتُ إِلَى رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَى فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ﴾[495] ki bu āyet-i kerīme dahi sūre-i Secde'nin kırk sekizinci āyetidir ve hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "O kāfire o şiddet isābetinden sonra eger biz ona rahmetimizden sıhhat ve siᶜati tattırırsak o der ki elbette bu benim istihkākımladır yāhūd bu bana dāimdir ve ben kıyāmetin kopacağını ve haşr ve baᶜs olacağını zann etmem ve eger müslümānların dedikleri vechle kıyāmet kopup rabbim tarafına rücūᶜ edersem dahi benim için onun ᶜindinde istihkākım cihetiyle niᶜmet ve kerem vardır! Biz o kāfirlere küfr ve tekzībinden işledikleri ᶜamelleri haber verip elbette ᶜazāb-ı galīzi tattırırız." İşte bu hepsi Allāh ile olan gurūrdandır.

[وسببه قياس من أقيسة إبليس نعوذ بالله منه وذلك أنهم ينظرون مرة إلى نعم الله عليهم في الدنيا فيقيسون عليها نعمة الآخرة وينظرون مرة إلى تأخير العذاب عنهم فيقيسون عليه عذاب الآخرة كما قال تعالى ﴿وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ

495 Fussilet, 41/50.

بِمَا نَقُولُ﴾ فقال تعالى جواباً لقولهم ﴿حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ ومرة ينظرون إلى المؤمنين وهم فقراء شعث غبر فيزدرون بهم ويستحقرونهم فيقولون ﴿أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا﴾ ويقولون ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ﴾ وترتيب القياس الذي نظمهم في قلوبهم أنهم يقولون قد أحسن الله إلينا بنعيم الدنيا وكل محسن فهو محب وكل محب فإنه يحسن أيضاً [293] في المستقبل كما قال الشاعر

لقد أحسن الله فيما مضى　　　كذلك يحسن فيما بقي

وإنما يقيس المستقبل على الماضي بواسطة الكرامة والحب إذ يقول لولا أني كريم عند الله ومحبوب لما أحسن إلي والتلبيس تحت ظنه أن كل محسن محب لا بل تحت ظنه أن إنعامه عليه في الدنيا إحسان فقد اغتر بالله إذ ظن أنه كريم عنده بدليل لا يدل على الكرامة بل عند ذوي البصائر يدل على الهوان ومثاله أن يكون للرجل عبدان صغيران يبغض أحدهما ويحب الآخر فالذي يحبه يمنعه من اللعب ويلزمه المكتب ويحبسه فيه ليعلمه الأدب ويمنعه من الفواكه وملاذ الأطعمة التي تضره ويسقيه الأدوية التي تنفعه والذي يبغضه يهمله ليعيش كيف يريد فيلعب ولا يدخل المكتب ويأكل كل ما يشتهي فيظن هذا العبد المهمل أنه عند سيده محبوب كريم لأنه مكنه من شهواته ولذاته وساعده على جميع أغراضه فلا يمنعه ولم يحجر عليه وذلك محض الغرور وهكذا نعيم الدنيا ولذتها فإنها مهلكات ومبعدات من الله فإن الله يحمي عبده من الدنيا وهو يحبه كما يحمي أحدكم مريضه من الطعام والشراب وهو يحبه هكذا ورد في الخبر عن سيد البشر]

Ve bu gurūrun sebebi ise biz ondan Allāh'a sığındık, iblīsin akyise-i fāsidesinden bir kıyāstır ve o kıyās ise gürūh-ı mugterrīn bir kerre onların üstünde olan niᶜmetullāha bakarlar ki dünyālarında onun niᶜmetiyle be-kām ve ber-murād olmuşlar, tutarlar da āhiretin niᶜmetini dahi ona kıyās ederler ve bir kerre onlardan teʾhīr-i ᶜazāba bakarlar ve āhiretin ᶜazābını dahi ona kıyās ederler, nitekim tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ﴾[496] Yaᶜnī "Kendi beynlerinde derler ki eger Muhammed nebī olsa bizim bu kavlimiz sebebiyle Allāhu taᶜālā bize ᶜazāb etmez mi idi?" Ve Zāt-ı Zü'l-Celāl onların bu sözlerine

---

496 Mücādele, 58/8.

cevāben buyurmuş ki ﴿حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾[497] Yaᶜnī "Onlara cehennem kāfīdir, ona vāsıl olurlar; o cehennem ne kabīh mekāndır!" ki bu nass-ı ᶜālī sūre-i Mücādele'nin sekizinci āyetindendir. Ve dīger kerre dahi gürūh-ı mugterre müʾminlere bakarlar ki aglebleri fakīrler olup eşᶜas ve agberlerdir, dönüp onlara tahkīr ve izdirā edip derler ki ﴿أَهَـؤُلَاءِ مَـنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِـمْ مِـنْ بَيْنِنَـا﴾[498] Yaᶜnī "Bizim beynimizden bunlar mıdır ki Allāhu taᶜālā onlara īmān ihsān eyledi?" Ve dahi derler ki ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَـرُوا لِلَّذِيـنَ آمَنُـوا لَـوْ كَانَ خَيْـرًا مَـا سَبَقُونَا إِلَيْـهِ وَإِذْ لَـمْ يَهْتَـدُوا بِـهِ فَسَـيَقُولُونَ هَـذَا إِفْكٌ قَدِيـمٌ﴾[499] Yaᶜnī "Eger Muhammed'in getirdiği dīn hayrlı olaydı kabāilin erzāl ve fukarāsı bizi sebkat edip onun tarafına gitmezdi." Ve kalblerinde şeytānın nazm ettiği kıyāsın tertībi ise o dahi şu sūretledir ki gürūh-ı magrūrīn derler ki "Tahkīkan Allāhu taᶜālā naᶜīm-i dünyā ile bize ihsān etmiş ve her bir muhibb müciddir ve her bir muhibb müstakbelde dahi ihsān eder!" Nitekim şāᶜir demiştir ki "لقد أحسن الله فيما مضى" ilh. Yaᶜnī "Tahkīkan Allāhu taᶜālā fī-mā mezā yaᶜnī bizim ᶜömrlerimizden geçip mürūr eden zamānda bize ihsān etmiş, ᶜömrümüzden kusūr kalan zamānda dahi kezālik ihsān eder" ki mubtedā-i ᶜömr olan andan ilā-mā-lā-nihāyeye olan ᶜömr, dünyevī ve berzahī ve uhrevīye şāmil olan ᶜömr murād olunmuş ola tā ki istişhāda sezā ola ve mā-mazāya müstakbelin kıyāsı ancak kerāmet ve hubb vāsıtasıyladır, çünkü der ki "Ben ᶜindallāh kerīm ve mahbūb olmamış olaydım bana ihsān etmezdi!" Ve onun mahall-i telbīsi her bir muhsin muhibb olduğu zannı tahtındadır, yok belki onun dünyāda ona mebzūl buyurulagelen niᶜam ihsān olduğu zannı tahtındadır ki bu zann ile Allāhu taᶜālā ile magrūr olmuş olur, zīrā onda olan niᶜam ona hayrlı bir ihsān değildir, belki tekmīl-i istidrācı için bir ᶜatā ve ihsāndır ve nefsini bu ihsān delāletiyle ᶜindallāh mükerrem olduğu zann eder hālbuki bu gibi ᶜatā ve ihsān kerāmete delālet etmez, belki basīretlilerin ᶜindinde züll ve hevān üzerine delālet eyler ki onun misāli şol misāldir ki bir kimsenin sagīr ve kāsır olarak iki gulāmı olup

---

497 Mücādele, 58/8.

498 Enᶜām, 6/53.

499 Ahkāf, 46/11.

da kendisi onların birisini sever ve birisini bugz eder ve o ki onu sever, onu oyun oynamaktan menᶜ eder ve ona edebi taᶜlī etmek için onu mektebe ilzām edip onda onu cess eder ve ona zarar verir, fevākih ve yemiş ve lezzetli tuᶜmeden dahi menᶜ eder ve ona menfaᶜat veren acı ᶜilācı içirir ve o ki onu bugz eder, keyfe-mā yeşā taᶜayyüş etmek için onu behāyim gibi salıp ihmāl eder ki o dahi gider oyun ile meşgūl olup mektebe girmez ve her ne dilerse ekl ve tenāvül eder de efendisi katında mahbūb ve kerīm olduğunu zann eder, çünkü efendisi onu lezzāt ve şehevātından temkīn edip cemīᶜ-i agrāzı üzerine müsāᶜade etmiş ki onu hīçbir şeyden menᶜ ve hacr etmemiş ve bu zuᶜm mahz-ı gurūrdur. İşte dünyānın naᶜīm ve lezzātı dahi böylecedir, zīrā ki mühlik ve Allāhu taᶜālādan mübaᶜᶜidlerdir ve Hakk subhānehu ve taᶜālā muhibbi olduğu hālde sevgili ᶜabdini onu ihlāk ve tebᶜīd eden dünyādan saklayıp himāyet eder, nitekim sizin ᶜazīz ve muhterem ve sevgili olan marīzinizi siz ona muhibb olduğunuz hālde taᶜām ve şarābdan menᶜ edersiz ve seyyidü'l-beşerden dahi eser böylece vārid olmuştur.

[وكان أرباب البصائر إذا أقبلت عليهم الدنيا حزنوا وقالوا ذنب عجلت عقوبته ورأوا ذلك علامة المقت والإهمال وإذا أقبل عليهم الفقر قالوا مرحباً بشعار الصالحين والمغرور إذا أقبلت عليه الدنيا ظن أنها كرامة من الله وإذا صرفت عنه ظن أنها هوان كما أخبر الله تعالى عنه إذ قال ﴿فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ (١٥) وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ﴾ فأجاب الله عن ذلك كلا أي ليس كما قال إنما هو ابتلاء نعوذ بالله من شر البلاء ونسأل الله التثبيت فبين أن ذلك غرور قال الحسن كذبهما جميعاً بقوله كلا يقول ليس هذا بإكرامي ولا هذا بهواني ولكن الكريم من أكرمته بطاعتي غنياً كان أو فقيراً والمهان من أهنته بمعصيتي غنياً كان أو فقيرا]

Ve erbāb-ı basāir ise onlar böyle bir hālde idiler ki dünyā onlara ikbāl etmiş olsaydı hüzn ve keder edip derlerdi ki "Bu bir zenbdir ki ᶜukūbeti taᶜcīl olunmuştur!" Ve onu makt ve ihmāl ᶜalāmeti görürlerdi ve vaktā ki fakr u fāka ve yoksulluk onlara ikbā ve teveccüh ederdi, onunla sevinip şād olurlardı ve şiᶜār-ı sālihīne merhabā derlerdi. Ve magrūr ise vaktā ki dünyā ona ikbāl ve teveccüh eder, onu Allāhu taᶜālādan bir

kerāmet zann eder ve eger ondan sarf olunup giderse onu nefsine bir züll ve hevān zann eder, nitekim Hakk subhānehu ve taᶜālā ondan haber verip buyurmuş ki ﴿فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ (٥١) وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ﴾[500] ki bu āyet-i kerīme sūre-i Fecr'in on beşinci ve on altıncı āyetleridir ki hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Ammā insān ki rabbisi taᶜālā onu gınā ve vüsᶜatle ihtiyār edip ona māl ve iktidār verse der ki rabbim bana kerem ve fazl etti ve ammā o kimseyi ki rabbi taᶜālā [294] dīk-ı rızk ile ibtilā etse kıllet-i fehminden nāşī der ki benī hor ve mühān eyledi." Ve tebāreke ve taᶜālā dahi bunun üzerine cevāben buyurmuş ki "Kellā yaᶜnī insānın dediği gibi değildir, ancak bir ibtilādır!" Belānın şerrinden Allāh'a sığındık ve ondan tesbīti dileriz. İşte Cenāb-ı Cihān-āferīn bu fermān-ı güzīn ile beyān buyurdu ki o şeᵓn-i gurūrdur. Ve bu āyetlerin tefsīrinde Hasen-i Basrī demiş ki "Cenāb-ı Vācibü'l-vücūd bu fermān-ı celīlü'l-ᶜunvānı ile insānların şol iki makālelerini cemīᶜan tekzīb edip buyurmuş ki hāşā bu benim ikrāmım değildir ve bu benim hevānım değildir, kerīm ancak o kimsedir ki tāᶜatımla ben onu ikrām etmişim, dilerse bay ve dilerse gedā olsun ve mühān ve hor ancak o kimsedir ki cürm ve maᶜsiyetle ben onu ihānet etmişim ve isterse fakīr olsun."

[وهذا الغرور علاجه معرفة دلائل الكرامة والهوان إما بالبصيرة أو بالتقليد أما البصيرة فبأن يعرف وجه كون الالتفات إلى شهوات الدنيا مبعد عن الله ووجه كون التباعد عنها مقرباً إلى الله ويدرك ذلك بالإلهام في منازل العارفين والأولياء وشرحه من جملة علوم المكاشفة ولا يليق بعلم المعاملة وأما معرفته بطريق التقليد والتصديق فهو أن يؤمن بكتاب الله تعالى ويصدق رسوله وقد قال تعالى ﴿يَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ (٥٥) نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ وقال تعالى ﴿سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ﴾ وقال تعالى ﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ﴾ وفي تفسير قوله تعالى ﴿سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ﴾ أنهم كلما أحدثوا ذنباً أحدثنا لهم نعمة ليزيد غرورهم وقال تعالى ﴿وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾ وقال

500 Fecr, 89/15-16.

تعالى ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ﴾ إلى غير ذلك مما ورد في كتاب الله تعالى وسنة رسوله فمن آمن به تخلص من هذا الغرور]

Ve bu gurūrun ᶜilācı ise kerāmet ve hevān edillelerinin maᶜrifetidir ki yā basīret-ı bātıniyye veyā taklīd-i sahīh ile kerāmet ve hevānın delīllerini bile. Ve basīret ile olan maᶜrifet ancak şu vechledir ki şehevāt-ı dünyāya iltifāt etmekliğin vechini bile ki o iltifāt Allāhu taᶜālādan mübaᶜᶜiddir ve şehevāttan tebāᶜud etmekliğin vechi bile ki o dahi Allāhu taᶜālādan mukarribdir. Ve menāzil-i evliyā vü ᶜārifīnde o ᶜilm ancak ilhām ile hāsıl olur ve onun şerhi ᶜulūm-ı mükāşefenin cümlesindendir ᶜilm-i muᶜāmeleye lāyık değildir ki o sebebden biz onu burada zikr edemeyiz demektir. Ve tarīk-i taklīd ü tasdīk ile olan maᶜrifet ise o dahi Allāhu taᶜālānın kitābına īmān ve onun resūlüne tasdīk etmektir ki Hakk celle ve ᶜalā kitāb-ı kerīm ve furkān-ı ᶜazīminde emr ü fermān buyurmuş ki ﴿يَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ (٥٥) نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ﴾[501] Bu āyet sūre-i Müʾmin'in elli altıncı āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Āyā onlara dünyāda verdiğimiz māl ve evlāddan biz onların hayrlarına müsāraᶜat ediyoruz zann mı ederler, belki onları derece derece ᶜazāba takrīb ederiz, onlar onu behāyim gibi fark etmezler." Ve dahi tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ﴾[502] Ve bu nass-ı ᶜālī dahi sūre-i Kalem'in kırk dördüncü āyetindendir ki o āyetin hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Yā Muhammed, bu Kurʾān'ı ve baᶜsı tekzīb edenleri sen bana terk eyle, onlar dünyāda hatā ettikçe ben onlara ᶜatā edip āhirette derece derece ᶜazāblarını ziyāde ederim bir haysiyyetle ki onlar onu bilmeyip tafdīl zann ederler ve onlara dünyāda mühlet veririm. Tahkīk benim ᶜukūbetim muhkemdir." Ve dahi tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ﴾[503] Bu nass-ı celīl dahi sūre-i Enᶜām'ın kırk dördüncü āyetindendir ki onun hulāsa-i tefsīrinde

501 Müminūn, 23/55-56.

502 Aᶜrāf, 7/182; Kalem, 68/44.

503 Enᶜām, 6/44.

denilmiş ki “Vaktā ki onlar şiddet ve belādan zikr ve pend olundukları-nı unutup terk ettiler, biz onlara niᶜmet ve rāhattan her şeyin kapılarını açıp vüsᶜat-i maᶜīşetle ilzām-ı huccet eyledik tā ki verilen niᶜmetlerle ferahlandılar ve merāsim-i şükrü edā etmediler. Biz onları fecᵓeten ahz ettik, onlar bu ᶜazābı muᶜāyene ile her hayrdan meᵓyūs ve nā-ümīd ve mütehayyir kaldılar.” Ve ānifü’l-beyān olan āyet ki ﴿سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ﴾[504] nass-ı ᶜālīsinin tefsīrinde baᶜzı müfessirīn demiş ki bunun maᶜnāsı odur ki “Bu zümre-i cināyetkārān onlar zenb işleyip günāhı ihdās ettikçe biz dahi onların gurūru müzdād olmak için onlara birer niᶜmet ihdās ederdik.” Ve dahi Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ﴾[505] Yaᶜnī “O kāfirler için verdiğimiz mühlet ve ᶜömrü kendilere hayrlıdır zann etmesinler, ancak onlara imhālimiz günāhları-nın ziyādeliği içindir ve onlar için hor ve rüsvāy edici ᶜazāb vardır.” Ve dahi dīger bir āyette buyurmuş ki ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ﴾[506] Bu āyet-i kerīme dahi sūre-i İbrāhīm’in kırk yedinci āyetidir ki onun hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki “Allāhu taᶜālāyı zālimlerin ᶜamelinden gāfil zann etme, onların ᶜazābını ancak havf ve hayretten gözlerin hīrelendiği güne teᵓhīr eder.” Ve dahi bu mazmūnda olan dīger āyāt-ı beyyinātın mantūkuyla resūlünün sün-net-i seniyyesinin fehvāsı tamāmıyla bi’t-teᵓemmül müfādlarına īmān ve tasdīk eyleye ve kim ki bununla īmān ederse elbette işbu gurūrdan kurtulup mütehallıs olur.

[فإن منشأ هذا الغرور الجهل بالله وبصفاته فإن من عرفه لا يأمن مكره ولا يغتر بأمثال هذه الخيالات الفاسدة وينظر إلى فرعون وهامان وقارون وإلى ملوك الأرض وما جرى لهم كيف أحسن الله إليهم ابتداء ثم دمرهم تدميرا فقال تعالى ﴿هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا﴾ الآية وقد حذر الله تعالى من مكره واستدراجه فقال ﴿أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللّٰهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللّٰهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ﴾ وقال تعالى ﴿وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ وقال عز وجل ﴿وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُ وَاللّٰهُ خَيْرُ

504 Aᶜrāf, 7/182; Kalem, 68/44.
505 Ālu İmrān, 3/178.
506 İbrāhīm, 14/42.

الْمَاكِرِينَ﴾ وقال تعالى ﴿إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا (١٥) وَأَكِيدُ كَيْدًا (١٦) فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا﴾ فكما لا يجوز للعبد المهمل أن يستدل بإهمال السيد إياه وتمكينه من النعم على حب السيد بل ينبغي أن يحذر أن يكون ذلك مكراً منه وكيداً مع أن السيد لم يحذره مكر نفسه فبأن يجب ذلك في حق الله تعالى مع تحذيره استدراجه أولى فإذن من أمن مكر الله فهو مغتر [295] ومنشأ هذا الغرور أنه استدل بنعم الدنيا على أنه كريم عند ذلك المنعم واحتمل أن يكون ذلك دليل الهوان ولكن ذلك الاحتمال لا يوافق الهوى فالشيطان بواسطة الهوى يميل بالقلب إلى ما يوافقه وهو التصديق بدلالته على الكرامة وهذا هو حد الغرور]

Zīrā ki işbu gurūrun menşei Zāt-ı Zü'l-Celāl ile sıfāt-ı ʿaliyyesine olan cehl ü nādānīdir, zīrā o ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'i bilir onun mekrinden emīn olmaz ve bu gibi hayālāt-ı fāside ile aldanmaz ve Firʿavn ve Hāmān ve Kārūn ile mülūk-i zemīne bakar da onlara cārī olan nesneye nazar eder ki ibtidā-i emrde onlara Kerīm-i kirdigār nice ihsān etmiş sonra onları ne sūretle ihlāk ve tedmīr eylemiş, zīrā ki tebāreke ve taʿālā onların hakklarında buyurmuş ki ﴿هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا﴾[507] Yaʿnī "Senin kavminden mukaddem zamānlarında müşriklerden nice kavmi helāk ettik, onlardan hīçbirini görür müsüz yā gizli savtlerini işitir misiz?" Yaʿnī ke-en lem yekūn ne şahsları ve ne sesleri kaldı hālbuki Allāhu taʿālā kendi mekr ve istidrācından tahzīr edip buyurmuş ki ﴿أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ﴾[508] Yaʿnī "Ziyānkārān olan kavmden gayrı dīger bir kimse Allāhu taʿālānın mekrinden emīn olmaz" ki ziyānkārān olan kavm yalnız Allāh'ın mekrinden emīn olurlar demektir. Ve dīger bir āyette gelmiş ki ﴿وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾[509] Bu āyet-i kerīme sūre-i Neml'in elli birinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Bu minvāl üzere Sālih'in katline mekr ettiler, biz dahi onlara mekrlerinin cezāsını ettik hālbuki onların ondan şuʿūrları yok idi." Denildi ki çün Sālih ʿaleyhi's-selām üç güne dek onlara ʿazāb vaʿd etmişti, üç günden mukaddem biz onu katl

507 Meryem, 19/98.
508 Aʿrāf, 7/99.
509 Neml, 27/50.

edelim diye dokuz kimse ittifāk etmişler idi. Sālih ʿaleyhi's-selām bir mağarayı mescid edip geceleri onda namāz kılardı, bir gece magarānın kapısına gelip saklandılar ki Sālih ʿaleyhi's-selām namāza geldikte katl edeler. Onlar mescidin kapısında iken üzerlerine bir kaya inip dokuzunu dahi bastırıp helāk eyledi sonra sāir kavm sayhadan helāk oldular. Ve dahi dīger āyette gelmiş ki [510]﴿وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾ Yaʿnī "O küfrlerini hiss ettiği yehūdlar, ʿĪsā ʿaleyhi's-selāmın katline mekr ve tedbīr ettiler, Allāhu taʿālā dahi ʿĪsā'yı semāya refʿ ve onların bir güzīdelerini onun sūretine vasfıyla katl ve mekr ve mücazāt etti ve Allāhu ʿazīmu'ş-şān mekkārelere mukābele ve ʿukūbet ve mükāfāt edicidir." Ve dahi Zāt-ı Zü'l-Celāl buyurdu ki ﴿إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا (١٥) وَأَكِيدُ كَيْدًا (١٦) فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا﴾[511] Yaʿnī "Tahkīkan Kureyş, Kurʾān'ı ibtal için keyd ederler onların keydine intikām ile mukābele ederim. O kāfirlerin helāklarına istiʿcāli terk eyle, bir mikdār mühlet ver." Ve nitekim efendisinin ihmāliyle kul niʿme temkīni ile onun muhabbeti üzerine istidlāl etmek cāiz olmaz ve efendisi tarafından ona bir keyd ü mekr olmaktan hazer etmek dahi lāzım gelir o hāl ile ki efendisi kendi nefsinin mekriyle onu tahzīr etmemiş. Kezālik müʾmine vācibdir ki o temkīn ve tenʿīmden çekinip keyd ü mekr olmaktan hazerle o niʿmet ve temkīn-i lezzet ü şehevāt ile ona hubb-ı ilāhīye istidlāl etmemek gerektir, zīrā ki istidrāc ve mekrin tahzīriyle berāber o niʿmet onun muhabbetine delīl olmamaklık şeʾni bi-tarīki'l-evlādır. Kaldı ki kim ki mekrullāhtan emīn olursa o kimse mugterrdir ve gurūrun menşei ancak niʿam-ı dünyāviyyenin delāletiyle mütenaʿʿim katında kerīm olmaklığının istidlālidir ki o niʿmet onun kerīm olduğuna bir delālet görür ve egerçi onun hevānına delīl olmaklığa dahi ihtimāli vardır, ammā bu ihtimāl hevā-i nefse muvāfık olmadığından şeytān hevā-i nefs vāsıtasıyla kalbi hevā-i nefse muvāfık olan cihete meyl ettirir ki kerīm olduğuna niʿmeti delīl ittihāz eder ve kerāmete delāletini tasdīk eder. Ve gurūrun hadd ü taʿrīfi ise o dahi işte budur.

---

510 Ālu İmrān, 3/54.

511 Tārık, 87/15-17.

[المثال الثاني غرور العصاة من المؤمنين بقولهم إن الله كريم وإنا نرجو عفوه واتكالهم على ذلك وإهمالهم الأعمال وتحسين ذلك بتسمية تمنيهم واغترارهم رجاء وظنهم أن الرجاء مقام محمود في الدين وأن نعمة الله واسعة ورحمته شاملة وكرمه عميم وأين معاصي العباد في بحار رحمته وإنا موحدون ومؤمنون فنرجوه بوسيلة الإيمان وربما كان مستدرجاتهم التمسك بصلاح الآباء وعلو رتبتهم كاغترار العلوية بنسبهم ومخالفة سيرة آبائهم في الخوف والتقوى والورع وظنهم أنهم أكرم على الله من آبائهم إذا آباؤهم مع غاية الورع والتقوى كانوا خائفين وهم مع غاية الفسق والفجور آمنون وذلك نهاية الاغترار بالله تعالى فقياس الشيطان للعلوية أن من أحب إنساناً أحب أولاده وأن الله قد أحب آباءكم فيحبكم فلا تحتاجون إلى الطاعة]

Ve ikinci misāl odur ki ᶜusāt-ı müᵓminīnin gurūrudur ki onlar derler ki Allāhu taᶜālā kerīmdir ve biz onun ᶜafvını recā ederiz ve buna bi'l-ittikāl hemīşe aᶜmāli ihmāl ederler ve onların bu temennī ve igtirārlarını tahsīn edip onu recā tesmiye ederler ve dahi zann ederler ki recā dīnde bir makām-ı mahmūddur ve Allāhu taᶜālānın rahmeti şāmil ve keremi ᶜamīm ve niᶜmeti vāsıᶜadır ki onun bihār-ı rahmetinde meᶜāsī-i ᶜibād neredедir ve hem dahi derler ki biz muvahhidiz ve müᵓminiz ve biz onun ᶜafv ve kerem ve rahmet ve ihsānını vesīle-i īmān ile recā ederiz ve olur ki onların müstedrecātı ābālarının salāh ve ᶜulüvv-i mertebeleriyle temessük ederler, nitekim ᶜAlevīler nesebleriyle igtirār edip ābā ve ecdādlarının havf ve takvā ve veraᶜda olan sīretlerini terk ile onlara muhālefet ederler belki ābālarından ziyāde Allāhu taᶜālāya onlar mükerrem ve muhterem olduklarını zann ederler çünkü ābā ve ecdādları gāye-i veraᶜ u takvā ve salāh-ı hālleriyle maᶜan Allāhu taᶜālādan havf ederlerdi ve kendileri fısk u fücūrlarının gāyesiyle Allāhu taᶜālādan emīn olurlar ve bu ise Zāt-ı Vācibü'l-vücūd ile olan igtirārın nihāyeti budur ve bu bābda ᶜAleviyye'ye şeytānın kıyāsı dahi bu sūretledir ki kim ki bir insānı sever, onun evlādını sever ve Hakk subhānehu ve taᶜālā sizin ābānızı sevmiş, elbette sizi dahi sever de siz tāᶜata muhtāc olmazsız der.

[وينسى المغرور أن نوحا عليه السلام أراد أن يستصحب ولده معه في السفينة فلم يرد فكان من المغرقين فقال رب إن ابني من أهلي فقال [296] تعالى يا نوح إِنَّهُ

لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صالح وَأَنَّ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ اسْتَغْفَرَ لِأَبِيهِ فَلَمْ ينفعه وأن نبينا صلى الله عليه وسلم وعلى كل عبد مصطفى استأذن ربه في أن يزور قبر أمه ويستغفر لها فأذن له في الزيارة ولم يؤذن له في الاستغفار فجلس يبكي على قبر أمه لرقته لها بسبب القرابة حتى أبكى من حوله فهذا أيضاً اغترار بالله تعالى وهذا لأن الله تعالى يحب المطيع ويبغض العاصي فكما أنه لا يبغض الأب المطيع ببغضه للولد العاصي فكذلك لا يحب الولد العاصي بحبه للأب المطيع ولو كان الحب يسري من الأب إلى الولد لأوشك أن يسري البغض أيضاً بل الحق أن لا تزر وازرة وزر أخرى ومن ظن أنه ينجو بتقوى أبيه كمن ظن أنه يشبع بأكل أبيه ويروى بشرب أبيه ويصير عالما بتعلم أبيه ويصل إلى الكعبة ويراها بمشي أبيه فالتقوى فرض عين فلا يجزي فيه والد عن ولده شيئا وكذا العكس وعند الله جزاء التقوى يوم يفر المرء من أخيه وأمه وأبيه إلا على سبيل الشفاعة لمن لم يشتد غضب الله عليه فيأذن في الشفاعة له كما سبق في كتاب الكبر والعجب]

Ve şahs-ı magrūr Nūh ᶜaleyhi's-selāmın kaziyyesini unutur ki Nūh oğlunu sefīnede istishāb etmek murād edip "Yā rabbi, benim oğlum ehlimdendir" diye niyāz ve tevakkuᶜ ettikte Hallāk-ı müteᶜāl: "Yā Nūh, senin ehlinden değildir, kendisi bir ᶜāmil-i gayr-i sālihtir" diye niyāzını redd ile onun recāsına murād-ı ilāhī taᶜalluk buyurulmayıp ki Nūh'un oğlu garīk olanlardan idi. Ve dahi İbrāhīm ᶜaleyhi's-selām kendi babasına istigfār ettiyse de onun istigfārı ona bir menfaᶜat vermedi. Ve Nebī-i zī-şānımız efendimiz dahi vālidesinin kabrini ziyāret ve ona istigfār etmek için rabbisi tebāreke ve taᶜālādan istīzān ettikte ona yalnız ziyārete izn ihsān buyurulup istigfār için izn verilmediğinden ve o dahi varıp vālidesinin kabrini ziyāret ve ona olan karābetin rıkkı hasebiyle bükā ve etrāfında bulunanları ağlatıncaya dek kabri üstünde ağladı. Artık bu emel ve recā Allāhu taᶜālā ile olan igtirār demektir ve bunun beyānı ise Cenāb-ı Cihān-āferīn mutīᶜi muhabbet eder ve ᶜāsī ādemi bugz eyler ve mebgūz olan ādemin bugzu ile oğlunu bugz etmediği gibi, sevdiği ādemin muhabbeti ile ᶜāsī olan oğlunu dahi sevmez, yoksa hubb ābādan ebnāya sārī olmuş olaydı bugz dahi öylece sārī olmakla yaklaşırdı. Ve hakk odur ki bir kimse āher kimsenin günāhını yüklenmez. Ve o kimse ki babasının necātıyla nācī olmaklığını zann eder, o ādem o kimseye

benzer ki kendi babasının yemesiyle kendisi tok olmak ve babasının su içmesiyle kendisi dahi sudan kanmak ve babasının taᶜallümüyle kendisini ᶜālim olmak ve Kaᶜbe-i mükerreme'ye babasının meşyi ile varıp vāsıl olmaklığını zann eder ki o ādemin zannı nice yanlış ve hatā ise o kimsenin dahi zannı böylece galat ve hatādır ki babasının necātı ile nācī olmaz demektir. Mā-hasal takvā farz-ı ᶜayn olup onda bir veledin kıyāsı vālidi yerinde kāfī olmaz ve bi'l-ᶜaks bir vālidin kıyāmı dahi veledine kifāyet etmez ki yekdīgerlerine onların bir fāide ve nefᶜ vermezler ve takvānın cezāsı ancak Allāhu taᶜālānın katındadır o günde ki ādem kendi karındaşından ve ana ve babasından firār eder meger ki şefāᶜat tarīkiyle Allāhu taᶜālānın makt u gazabı ona müştedd olmayan kimsenin kitāb-ı ᶜucb ve kibrde beyān ettiğimiz vech üzere Allāhu taᶜālānın izniyle ola yaᶜnī ki ona şefāᶜat eder de ondan kaçıp firār eylemez demektir.

[فإن قلت فأين الغلط في قول العصاة والفجار إن الله كريم وإنا نرجو رحمته ومغفرته وقد قال أنا عند ظن عبدي بي فليظن بي خيرا فما هذا إلا كلام صحيح مقبول الظاهر في القلوب فاعلم أن الشيطان لا يغوي الإنسان إلا بكلام مقبول الظاهر مردود الباطن ولولا حسن ظاهره لما انخدعت به القلوب ولكن النبي صلى الله عليه وسلم كشف عن ذلك فقال "الكيس من دان نفسه وعمل لما بعد الموت والأحمق من أتبع نفسه هواها وتمنى على الله وهذا هو التمني على الله تعالى غير الشيطان اسمه فسماه رجاء حتى خدع به الجهال وقد شرح الله الرجاء فقال ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ يعني أن الرجاء بهم أليق وهذا لأنه ذكر أن ثواب الآخرة أجر وجزاء على الأعمال قال الله تعالى ﴿جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ وقال تعالى ﴿وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ أفترى أن من استؤجر على إصلاح أوان وشرط له أجرة عليها وكان الشارط كريما يفي بالوعد مهما وعد ولا يخلف بل يزيد فجاء الأجير وكسر الأواني وأفسد جميعها ثم جلس ينتظر الأجر ويزعم أن المستأجر كريم أفيراه العقلاء في انتظاره متمنيا مغرورا أو راجيا وهذا للجهل بالفرق بين الرجاء والغرة]

Ve eger sen dedin ki ᶜusāt ve füccārın ᶜale't-tahkīk Zāt-ı Zü'l-Celāl kerīmdir ve biz dahi onun rahmet ve magfiretini recā ederiz o hāl ile ki kendisi bir hadīs-i kudsīde buyurmuş ki "أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي فَلْيَظُنَّ

بِي خَيْرًا"[512] Yaᶜnī "Ben kulumun bende olan zannı katındayım, hemān benimle hayr zann etsin" demeleri galat ve hatā değildir, ancak kulūbda makbūlu'z-zāhir bir kelām-ı sahīhtir, onun galatı neredir der isen o dahi onu şöylece bil ki şeytān-ı recīm ancak bu gibi merdūdu'l-bātın ve makbūlu'z-zāhir bir kelām ile insānı aldatıp igvā eder ki başka bir kavl ile onu igvā edemez, onun zāhirinin hüsnü olmasaydı kulūb-ı ᶜibād onunla aldanıp münhadiᶜ olmazlardı velākin Peygamber-i ᶜālī-şān efendimiz bu hadīs-i şerīfin nühüftesi üzerine keşf edip buyurmuş ki "الكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ، وَالْأَحْمَقُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنَّى عَلَى اللهِ"[513] Yaᶜnī "ᶜĀkıl ve hūşmend ve güzel kimse ancak o kimsedir ki kendi nefsi ile hisābını görüp āhiretine ᶜamel eder ve ahmak ve bön ve bī-hūş ve şaşgın olan kimse o kimsedir ki nefsini hevāsına ittibāᶜ ettirip de Allāhu taᶜālānın üzerine temennī eder" yaᶜnī cürm ve cināyet ve ᶜisyānıyla maᶜan ecr ü sevāb-ı āhireti Allāhu taᶜālādan taleb ve temennī eder. İşte senin bu hüsn-i zanna olan iᶜtimādın ile ᶜadem-i itāᶜatin ve ᶜisyān ile maᶜan keremi hasebiyle onun ᶜafv ü magfiret ve rahmet intizār ve tevakkuᶜun ancak Allāhu taᶜālānın üzerine bir temennīdir ve bu gibi temennī ahmakın sıfatı olunmuş, fakat şeytān-ı laᶜīn onun ismini tagyīr edip ona recā ism komuştur, yoksa maᶜlūmdur ki taleb-i muhāl temennīdir ve taleb-i mümkin recādır yaᶜnī şeytān onun bu isminin tagyīriyle cāhilleri aldatıp hadīᶜa etmiştir hālbuki Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretleri Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānda kavl-i celīli ile recāyı şerh ve tebyīn edip buyurmuş ki ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللهِ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[514] Yaᶜnī "Şol kimseler ki īmān etmişler, o kimseler ki fī-sebīlillāh hicret ve cihād etmişler; onlar rahmetullāhı recā [297] ederler" ki recā onlara sezā ve elyaktır demek olur. Ve elyakiyyetin vechi odur ki Allāhu taᶜālā zikr etmiş ki āhiretin sevābı aᶜmāl-i sāliha üzerine ecr ve cezādır ki Furkān-ı hakīminde buyurmuş ki ﴿جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾[515]

---

512 Buhārī, 9/121, no: 7405; Muslim, ez-Zikr ve'd-Duā, 1, 4/2061, no: 2675.

513 Tirmizī, 4/219, no: 2459; *Musnedu* Ahmed, 28/350, no: 17123; İbn Māce, 2/1423, no: 4260.

514 Bakara, 2/218.

515 Secde, 32/17; Ahkāf, 46/14; Vākıa, 56/24.

Yaʿnī "Onların işlemiş bulundukları aʿmāle cezādır." Ve dahi āher yerde buyurmuş ki ﴿وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾[516] Yaʿnī "Siz yevm-i kıyāmette ancak ücretinizi istīfā edersiz." Sen görür müsün ki o kimse ki ıslāh-ı evānīye istīcār olunmuş ve ıslāhına dahi ona ücret şart olunmuş ve ücreti şart eden zāt be-gāyet kerīmdir ki vaʿdiyle vefā eder de aslā hilf etmez, belki vaʿdi üzerine ziyāde eder, o ecīr eger gelip o evānīyi kesr ve kāffesini ifsād etse sonra oturup meşrūt olan ecrini intizār edip de müsteʾciri kerīm olduğunu kendi nefsinde zuʿm eylerse ʿaceb o kimse mütemmenī ve magrūr mudur yoksa rācīdir ve āyā onun bu intizārında gürūh-ı ʿukalā onu mütemennī ve magrūr mu görürler, yoksa rācī? İşte bu hāl ancak recā ile gurrenin beyninde olan farkın cehlindendir.

[قيل للحسن قوم يقولون نرجو الله ويضيعون العمل فقال هيهات هيهات تلك أمانيهم يترجحون فيها من رجا شيئا طلبه ومن خاف شيئاً هرب منه وقال مسلم بن يسار لقد سجدت البارحة حتى سقطت ثنيتاي فقال له رجل إنا لنرجو الله فقال مسلم "هيهات هيهات من رجا شيئا طلبه ومن خاف شيئا هرب منه" وكما أن الذي يرجو في الدنيا ولدا وهو بعد لم ينكح أو نكح ولم يجامع أو جامع ولم ينزل فهو معتوه فكذلك من رجا رحمة الله وهو لم يؤمن أو آمن ولم يعمل صالحاً أو عمل ولم يترك المعاصي فهو مغرور فكما أنه إذا نكح ووطئ وأنزل بقي مترددا في الولد يخاف ويرجو فضل الله في خلق الولد ودفع الآفات عن الرحم وعن الأم إلى أن يتم فهو كيس فكذلك إذا آمن وعمل الصالحات وترك السيئات وبقي مترددا بين الخوف والرجاء يخاف أن لا يقبل منه وأن لا يدوم عليه وأن يختم له بالسوء ويرجو من الله تعالى أن يثبته بالقول الثابت ويحفظ دينه من صواعق سكرات الموت حتى يموت على التوحيد ويحرس قلبه عن الميل إلى الشهوات بقية عمره حتى لا يميل إلى المعاصي فهو كيس ومن عدا هؤلاء فهم المغرورون بالله ﴿إِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ آلِهَتِنَا لَوْلَا أَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا﴾ ﴿وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ﴾ وعند ذلك يقولون كما أخبر الله عنهم ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ﴾ أي علمنا أنه كما لا يولد إلا بوقاع ونكاح ولا ينبت زرع إلا بحراثة وبث بذر فكذلك لا يحصل في الآخرة ثواب وأجر إلا بعمل صالح فارجعنا نعمل صالحاً فقد علمنا

516 Ālu İmrān, 3/185.

الآن صدقك في قولك ﴿وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (٣٩) وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى﴾ ﴿تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌقَالُوا بَلَى قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللهُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ﴾ أي ألم نسمعكم سنة الله في عباده وأنه توفي كل نفس ما كسبت وان ﴿كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ﴾ فما الذي غركم بالله بعد أن سمعتم وعقلتم ﴿وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِفَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾]

Hasen-i Basrī'ye denilmiş ki "Bir kavm vardır ki aᶜmālini zāyiᶜ edip biz Allāhu taᶜālādan recā ediyoruz derler yaᶜnī ᶜamel etmezler de bī-ᶜamel Allāh'ın kerem ve rahmetini ümīd edip recādadırlar, āyā Allāh'ın kerem ve rahmetine mazhar olurlar mı?" Hasen: "هيهات هيهات مَنْ رَجَا شَيْئًا طَلَبَهُ وَمَنْ خَافَ شَيْئًا هَرَبَ مِنْهُ" diye cevāb vermiş yaᶜnī "Uzaktır uzak! Bu bir emānī-i fāsidedirler ki onda mütereccih olurlar o ki bir nesneyi bī-recā eder, onu taleb eder ve kim ki bir şeyden havf eder, ondan kaçar." Ve dahi Müslim b. Yesār demiş ki "Dün gecede iki ᶜāded dişim düşünceye dek secde etmişim." O vaktte bir ādem ona demiş ki "Biz Allāhu taᶜālāya recā ediyoruz" yaᶜnī bī-ᶜamel Allāh'ın kerem ve ihsānına ümīd-vārız demiş. Ve Müslim ise "Heyhāt heyhāt!" diye onların zuᶜmlerini redd edip ona cevāb vermiş yaᶜnī "Uzaktır uzak ki siz rācī değilsiz, zīrā kim ki bir nesneye recā ederse onu taleb eder ve kim ki bir nesneden korkarsa ondan kaçar" yaᶜnī rācī olmuş olsaydınız recā ettiğiniz şeyᵓ arayıp onu ᶜamel ile taleb ederdiniz ve mādām ki siz ᶜamel etmezsiz, onu taleb etmemişsiniz demektir ve taleb etmediğiniz nesneye ne vech ve sūretle recā edersiz demek olur, nitekim bir ādem ki henüz nikāh etmemiş, evlādı recā eder veyāhūd nikāh etmiş velākin henüz zevcesiyle mücāmaᶜa etmemiş veyāhūd nikāh edip mücāmaᶜa etmiş ammā henüz inzāl-i menī etmemiş iken evlādı recā eder ki bu gibi ādem ᶜākıl sayılmaz da ancak maᶜtūh ve sabī sayılır, zīrā ki onun recāsı nā-be-mahall olup temennī-i muhāl demektir. İşte bunun gibi kim ki īmān etmeden rahmeti recā ederse veyāhūd īmān etmiş velākin ᶜamel-i sālih işlemeden rahmeti recā ederse veyāhūd īmān edip ve ᶜamel-i sālihi dahi işleyip velākin meᶜāsīyi terk etmeden rahmeti recā eylerse o kimse dahi magrūrdur, nitekim bir kimse bir hatunu nikāh etmiş ve vikāᶜ ve inzāl

ettikten sonrada evlādın husūlünde mütereddid kalıp ki hem olmamasından havf eder ve hem dahi olmasını eltāf u fazl-ı ilāhiyyeden recā ve tevakkuᶜ eyler de tebāreke ve taᶜālādan o inzāl ettiği nutfeden ona bir veledin halkını ārzū eder ve hilkati tamām oluncaya dek rahminden āfātının defᶜini tevakkuᶜ ve recā eyler ki bu kimse keyyis ve ᶜākıl ve hūşmend ᶜadd olunur, işte bunnun gibi olarak bir ᶜamelde bulunup yaᶜnī yakīnen īmān edip ᶜamel-i sālihi işler de seyyiʾātı terk eylerse ve ᶜameli kabūlünde mütereddid kalıp yaᶜnī onun ᶜamelinin ᶜadem-i kabūlünden havf ve kabūlünü recā edip dāimā beyne'l-havf ve'r-recāda kalıp birle yā ᶜameli üzere onun ᶜadem-i devāmından veyāhūd hātime-i sūʾ ile ona hatm olmaktan dahi haşyet edip hayātında kavl-i sābit üzere onu tesbīt etmek ve tevhīd üzere vefāt edinceye dek sekerāt-ı mevtin sāikalarından onun dīnini hıfz eylemek ve bakiyye-i ᶜömründe meᶜāsīye meyl etmemek için şehevāta teveccüh ve meyl etmekten dahi kalbini hıfz ve hirāset etmek husūsların hemīşe Allāhu tᶜālādan recā edip ümīd eyler ki o kimse gibidir yaᶜnī ᶜākıl ve dānādır. Ve bu gibi hūşmendānın mā-ᶜadāları [298] onlar Allāhu taᶜālā ile magrūr olanlardır, ᶜazābı gördükleri vaktte bilecekler ki cümleden ziyāde yolu şaşırıp dalālet eden kimlerdir ki bu bir āyet-i kerīmeye telmīhi vardır, o āyet sūre-i Furkān'ın kırk ikinci āyetidir ki nass-ı ᶜālīsi ﴿إِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ آلِهَتِنَا لَوْلَا أَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا﴾[517] Ve hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Huccet ve delīl ibrāzıyla az kaldı ki bizi ālihelerimize ᶜibādetten sarf edeydi eger ālihelerimizin ᶜibādetinde sābir ve sābit olmayaydık! Ve bunların bu kelām-ı bātıllarına cevāb olarak Hakk taᶜālā buyurur ki "Onlar yakında ᶜazābı gördükleri vaktte bilirler ki müʾminlerden veyā onlardan hangi fırka dalālettedir." Ve dahi ﴿وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ﴾[518] kelāmıyla dīger bir nass-ı celīl-i Kurʾānīye telmīh vardır ki bu nass dahi sūre-i Sād'ın seksen beşinci āyetindedir, hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Onun vaᶜd u vaᶜīd-i Kurʾān'ı zuhūr-i İslām yā mevt yā kıyām-ı kıyāmetten sonra elbette bilirsiz." Ve o vaktte dahi tebāreke ve

517 Furkān, 25/42.
518 Sād, 38/88.

taᶜālānın ihbārı mūcebince derler ki ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ﴾[519] ki bu nass-ı ᶜālī sūre-i Secde'nin on birinci āyetindendir ve hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Şol vaktte müşrikler kıyāmette rabbleri ᶜindinde hacālet ve nedāmetten başlarını eğip diyeler ki yā rabbenā vaᶜd ettiğin ᶜazābı gördük ve peygamberlerin sıdkını işittik, bizi geri dünyāya gönder ki ᶜamel-i sālih işleyelim, zīrā inkār ettiğimiz baᶜs ve kıyāmeti cümle müşāhede ve hakīkatini teyakkun ettik. Lākin o kelāmları onlara hīç nefᶜ etmeye" yaᶜnī derler ki biz bildik ki nikāh ve vikāᶜ olmayınca evlād hāsıl olmadığı gibi ve dahi tohum sepip hirāset olmakça ekin bitmeyeceği gibi āhirette dahi ᶜamel-i sālih olmayınca ecr ü sevāb olmayacaktır, kaldı ki bizi geriye çevir tā ki ᶜamel edelim, zīrā biz şimdi senin ﴿وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (٩٣) وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى﴾[520] kavl-i celīlinde olan sıdkını belledik ki bu āyet-i kerīme dahi sūre-i Necm'in otuz sekizinci āyetidir onun hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Ve insān için ancak dünyāda saᶜy edip ihlās ile işlediği aᶜmāl-i sāliha ve niyyeti fāide eder ve onun saᶜy ettiği ᶜamel kıyāmette mīzānında görülür." Hālbuki bir dahi gelmiş ki ﴿تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌقَالُوا بَلَى قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ﴾[521] ki bu āyet dahi sūre-i Mülk'ün sekiz ve dokuz ve on ve on birinci āyetleridir hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Az kalır ki cehennem kāfirlere gazabından pāre pāre ola. Her bār ki küffār fevc fevc cehenneme ilkā olundukça hāzin-i cehennem onlara tevbīh yüzünden "Sizi bu ᶜazābdan ihāfe eder peygamber gelmedi mi?" diye suᵓāl eder ve onlar cevāblarında: "Belā, bize resūl-i nezīr geldi, ammā biz onu tekzīb edip Allāhu taᶜālā bir şeyᵓ inzāl etmemiştir, ancak siz beşer iken daᶜvā-i nübüvvet etmenizle büyük dalālettesiniz" dedik. Ve vaktā ki bu hitābı işitirler ve "Sizi ᶜibādda olan Allāh'ın sünnet ve ᶜādetini resūl-ı nezīrin lisānıyla işittirmedik mi?" denilir ve "Her bir nefse kazandığı nesneyi īfā olunacağını ve her bir

519 Secde, 32/12.

520 Necm, 53/38-39.

521 Mülk, 67/8-9.

nefs kendi kazandığı nesneye rehīn idüğü ihbārını siz duymadınız mı?" diye muʾāhaze olunurlar ve "O ihbārı istimāᶜ ve taᶜakkul ettikten sonra sizi Allāhu taᶜālā ile magrūr ettiren nesne nedir?" diye onlara gūşmāl vākiᶜ olur, onlar dahi iᶜtizār yollu kendi cürm ve günāhlarına iᶜtirāf edip derler ki ﴿وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِفَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾[522] Yaᶜnī "Biz eger dünyāda resūllerin kelāmını işitip yāhūd tefekkür ve taᶜakkul edip kabūl edeydik ehl-i cehennem olmazdık. Ve vaktā ki çün günāhlarına iᶜtirāf ederler, onların o iᶜtirāfları onlara fāide vermez, zīrā ki Allāhu taᶜālānın rahmeti ehl-i cehennemden baᶜīddir."

[فإن قلت فأين مظنة الرجاء وموضعه المحمود فاعلم أنه محمود في موضعين أحدهما في حق العاصي المنهمك إذا خطرت له التوبة فقال له الشيطان وأنى تقبل توبتك فيقنطه من رحمة الله تعالى فيجب عند هذا أن يقمع القنوط بالرجاء ويتذكر أن الله يغفر الذنوب جميعا وأن الله كريم يقبل التوبة عن عباده وأن التوبة طاعة تكفر الذنوب قال الله تعالى ﴿قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾ وأنيبوا إلى ربكم أمرهم بالإنابة وقال تَعَالَى ﴿وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى﴾ فإذا توقع المغفرة مع التوبة فهو راج وإن توقع المغفرة مع الإصرار فهو مغرور كما أن من ضاق عليه وقت الجمعة وهو في السوق فخطر له أن يسعى إلى الجمعة فقال له الشيطان إنك لا تدرك الجمعة فأقم على موضعك فكذب الشيطان ومر يعدو وهو يرجو أن يدرك الجمعة فهو راج وإن استمر على التجارة وأخذ يرجو تأخير الإمام للصلاة لأجله إلى وسط الوقت أو لأجل غيره أو لسبب من الأسباب التي لا يعرفها فهو مغرور]

Ve eger sen yā mazinne-i recā ve onun mevziᶜ-i mahmūdu neredędir der isen o dahi şöylece bil ki recā iki yerde mahmūddur ki birisi zünūba münhemik olan ᶜāsīye tevbe hutūr edip inābe edeceği vaktte şeytān-ı laᶜīn gelip senin tevbetin nerede kabūl olunur diye onu rahmet-i ilāhīden kānıt edeceği yerdedir ki o hālde recā mahmūd olup hemān derhāl Allāhu taᶜālānın kāffe-i zünūba gaffār olduğunu bi't-tezekkür recāda buluna ve Allāhu taᶜālā ᶜibādından tevbeyi kabūl edici olduğunu ve tev-

522 Mülk, 67/10-11.

be zünūbu tekfīr eder bir tāᶜat idüğünü dahi tedebbürle magfireti recā eyleye, çünkü tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾[523] Bu āyet-i kerīme sūre-i Zümer'in ellinci ve elli birinci āyetleridir ki hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Yā Muhammed, müᵓminlere benim tarafımdan de ki ey benim maᶜsiyette nefsleri üzere isrāf eden kullarım, Allāhu taᶜālānın rahmetinden ümīd kesmeyin, Allāhu taᶜālā günāhların cemīᶜini magfiret eder. Tahkīk Allāhu taᶜālā mübālaga ile magfiret ve rahmet edicidir, rabbiniz tarafına tevbe ve rücūᶜ ve tāᶜat edin ve size ᶜazāb gelmezden mukaddem onu tevhīd-i muhlisāne emrine teslīm olun sonra o ᶜazābı defᶜ için hīç kimse tarafından size yardım olunmaz." İşte Allāhu taᶜālā sarāhaten inābe ile günāhkarānı emr etmiş. Ve dahi dīger bir āyette buyurmuş ki ﴿وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى﴾[524] ve tefsīri fī-mā mazā zikr olunmuş. Kaldı ki tevbe ile maᶜan tevakkuᶜ-ı magfiret recādır ve ısrār ile maᶜan tevakkuᶜ-ı magfiret gurūrdur yaᶜnī kim ki tevbe ve inābe edip magfiret ve rahmet ümīdinde olursa o kimse rācīdir ve kim ki ᶜisyān ve füsūkuna devām ve ısrār edip magfiret ve rahmeti tevakkuᶜ eylerse o kimse magrūrdur, nitekim şol kimse ki üzerine vakt-i cumᶜa darlaşıp çarşıdan cāmiᶜe gidecek olursa ve şeytān gelip ona sen daha cumᶜaya erişemezsin, yerinde dur diye onu igfāl edecek oldukta kendisi şeytānın vesvesesine kulak asmayıp hemān seğire seğire cāmiᶜe giderse o kimse cumᶜaya ulaşmak recāsıyla onun [299] şol gidişi recā sayılıp onunla rācī olur ve eger şeytānın vesvesesine uyup ticāretine müstemirr olur ve kendisi için veyāhūd dīgeri için veyā onun bilmediği bir sebebin vukūᶜu için imām cumᶜa kılmaklığının teᵓhīrini ümīd edip durursa o hālde magrūr olur ki terk-i saᶜy ile olan tevakkuᶜ-ı recā olmaz, onun fāᶜili magrūrdur.

[الثاني أن تفتر نفسه عن فضائل الأعمال ويقتصر على الفرائض فيرجي نفسه نعيم الله تعالى وما وعد به الصالحين حتى ينبعث من الرجاء نشاط العبادة فيقبل على الفضائل ويتذكر قوله تعالى قد أفلح المؤمنون الذين هم في صلاتهم خاشعون

523 Zümer, 39/53.

524 Tā-hā, 20/82.

إلى قوله أولئك هم الوارثون الذين يرثون الفردوس هم فيها خالدون فالرجاء الأول يقمع القنوط المانع من التوبة والرجاء الثاني يقمع الفتور المانع من النشاط والتشمر فكل توقع حث على توبة أو على تشمر في العبادة فهو رجاء وكل رجاء أوجب فتورا في العبادة وركونا إلى البطالة فهو غرة كما إذا خطر له أن يترك الذنب ويشتغل بالعمل فيقول له الشيطان مالك ولإيذاء نفسك وتعذيبها ولك رب كريم غفور رحيم فيفتر بذلك عن التوبة والعبادة فهو غرة وعند هذا واجب على العبد أن يستعمل الخوف فيخوف نفسه بغضب الله وعظيم عقابه ويقول إنه مع أنه غافر الذنب وقابل التوب شديد العقاب وإنه مع أنه كريم خلد الكفار في النار أبد الآباد مع أنه لم يضره كفرهم بل سلط العذاب والمحن والأمراض والعلل والفقر والجوع على جملة من عباده في الدنيا وهو قادر على إزالتها فمن هذه سنته في عباده وقد خوفني عقابه فكيف لا أخافه وكيف أغتر به فالخوف والرجاء قائدان وسائقان يبعثان الناس على العمل فما لا يبعث على العمل فهو تمن وغرور ورجاء كافة الخلق هو سبب فتورهم وسبب إقبالهم على الدنيا وسبب إعراضهم عن الله تعالى وإهمالهم السعي للآخرة فذلك غرور]

Ve ikinci mahalli ise o dahi fezāil-i aᶜmālden nefsi fātir ve ferāiz üzerine kāsır olacağı vaktte kendi nefsine Allāhu taᶜālānın naᶜīmini ve ᶜibād-ı sālihīne vaᶜd ettiği ihsānını tereccī ettirmek mekānıdır ki o yerde tereccī-i naᶜīm ve tevakkuᶜ-ı derecāt-ı ᶜāliye mahmūd ve marzī olur tā ki neşāt-ı ᶜibādet recādan münbaᶜis olup fezāile ikbāl ve teveccüh ede ki o hāl fütūr ve kusūra uğrayacak olursa tebāreke ve taᶜālānın ﴿قد افلح﴾ āyetlerini tezekkür edip recā-i cennet etmesi hoştur. Bu āyāt-ı kerīme-nin hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Tahkīk ve tahkīkan felāh buldular yaᶜnī cennette ebed kılmakla saᶜādet buldular şol müᵓminler ki namāz-larında Allāhu taᶜālādan havf ve ona tezellül ve tevāzuᶜ ederler öyle ki yemīn ve şimālinde olan kimseleri bilmezler ve beyhūde ᶜamel ve kelāmdan iᶜrāz ederler ve māllarından vācib olan zekātın edāsını ederler ve ferclerini harāmdan hıfz ederler meger ki kendi zevcelerinden yāhūd milk-i yemīn ile mālik oldukları cāriyelerinden hayz ve nifās ve savm hālinden mā-ᶜadā şerᶜ izn verdiği üzere hıfz etmemekle levm olunmaz. Her ki kim ki bu zevc ve cāriyeden gayrısına mübāşeret isterse o kimse-ler helālden harāma tecāvüz etmiş olur ve onlar ki hakk ve hillden olan

emānetlerine ve ᶜahdlerine mürāᶜāt ve vefā ederler ve onlar ki namāzlarını vaktiyle ve şurūt ve ādābıyla taᶜdīl-i erkān üzere muhāfaza ve edā ederler. Bu mezkūr sıfatlarla muttasıf kimseler vārislerdir ki cennetin aᶜlāsı onlara mīrās olur onlar onda ebedī ve dāim muhalledlerdir." Kaldı ki recā-i evvel māniᶜ-i tevbe olan yeˀs ve kunūtu kamᶜ eder ve recā-i sānī māniᶜ-i neşāt-ı ᶜibādet olan kesel ve fütūru kamᶜ ve kalᶜ eyler. Ve her ne ki tevbeye ve teşemmür-i ᶜibādete hass ve sevk ve tergīb ederse o nesne recādır ve her ne ki ᶜibādette fütūr ve batālete meyl ve rükūna mūcib ise gurūrdur, nitekim ona tek-i zenb edip ᶜamele iştigāl hātırası kalbine gelip tahattur ettikte şeytān gelip ona der ki "Senin ve ᶜibādet ile nefsine ezā ve rencīde ile muᶜazzeb etmeğe ne lüzūm ve zarūretin vardır o hāl ile ki senin bir rabb-i kerīm ü gafūr ü rahīmin vardır!" ki bununla tahattur ettiği tevbe ve ᶜibādetten ferāg edip fütūr ede yaᶜnī bu hātıra-i muzırra ile olan fütūr recā denilmez, mahz gurūrdur. Ve vaktā ki ādem ᶜacz ve fütūra uğrayıp da ferāiz üzerine iktisār ve fezāil-i aᶜmāli terk eder, o ādeme vācibdir ki havfı istiᶜmāl eyleye ki Allāhu taᶜālānın gazabı ile ve ᶜikāb-ı ᶜazīmi ile nefsini korkutup der ki "Allāhu taᶜālā gāfiru'z-zenb ve kābilu't-tevbe olmasıyla maᶜan şedīdu'l-ᶜikābdır ve dahi kerīm olmaklığıyla berāber küffār-ı hāksārları nār-ı cahīmde ebede'l-ābād muhalled kılmış, maᶜa-ennehu onların küfrleri ona bir günā zarar etmemişti ve bundan başka kendisi izālelerine kudretli iken dār-ı dünyāda ᶜibādı üzerine envāᶜ-ı mihen ü emrāz ve sunūf-ı ᶜazāb ve ᶜilel ve aᶜrāz ve cūᶜ ve eskām musallat kılmıştır. Ve o ki ᶜibādında onun sünnet ve ᶜādeti budur ve beni ᶜikābıyla tahvīf etmiş, ben nice ondan havf etmem ve nice ben aldanıp onun sıfat-ı rahmet ve keremine dayanıp da ᶜameli terk ve emrine muhālefet edip ᶜibādet ve tāᶜatında ben kesel ve fütūr ederim!" diye o āyāt-ı beyyinātın tezekkürüyle maᶜan bu hālātı dahi mütālaᶜa ve derpīş eyleye. Mā-hasal havf ve recā iki kāid ve sāiklerdir ki ᶜamele halk u ᶜālemi çekip götürürler de gayret ve saᶜy ve ictihāda nāsı sevk ederler. O ki ᶜamel-i sāliha sürüp çekmez ve ādemi sevk etmez, o nesne gurūr ve temennīdir, recā değildir. Kāffe-i halkın sebeb-i fütūrları ve dünyāya sebeb-i teveccüh ü ikbālleri ve Allāhu taᶜālādan sebeb-i iᶜrāzları ancak bu gibi recādır ki şerᶜan ve ᶜörfen ona recā denilmez de gurūr ve temen-

nī denilir ve'l-hāsıl halkın saᶜy-ı āhirete olan ihmālleri gurūr olup recā değildir.

[فقد أخبر صلى الله عليه وسلم وذكر ''أَنَّ الْغُرُورَ سَيَغْلِبُ عَلَى قُلُوبِ آخِرِ هَذِهِ الْأُمَّةِ'' وقد كان ما وعد به صلى الله عليه وسلم فقد كان الناس في الأعصار الأول يواظبون على العبادات ويؤتون ما آتوا وقلوبهم وجلة أنهم إلى ربهم راجعون يخافون على أنفسهم وهم طول الليل والنهار في طاعة الله يبالغون في التقوى والحذر من الشبهات والشهوات ويبكون على أنفسهم في الخلوات وأما الآن فترى الخلق آمنين مسرورين مطمئنين غير خائفين مع إكبابهم على المعاصي وانهماكهم في الدنيا وإعراضهم عن الله تعالى زاعمين أنهم واثقون بكرم الله تعالى وفضله راجون لعفوه ومغفرته كأنهم يزعمون أنهم عرفوا من فضله وكرمه ما لم يعرفه الأنبياء والصحابة والسلف الصالحون فإن كان هذا الأمر يدرك بالمنى وينال بالهوينى فعلام إذن كان بكاء [300] أولئك وخوفهم وحزنهم وقد ذكرنا تحقيق هذه الأمور في كتاب الخوف والرجاء]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ihbār edip zikr buyurmuş ki ''أَنَّ الْغُرُورَ سَيَغْلِبُ عَلَى قُلُوبِ آخِرِ هَذِهِ الْأُمَّةِ'' Yaᶜnī "Tahkīkan gurūr işbu ümmetin āhiri kulūbuna karīben galebe edecektir." Hālbuki ᶜaleyhi's-selām efendimiz vaᶜd ettiği şeyᵓ olmuştur. Maᶜlūmdur ki aᶜsār-ı evvelde nās u ᶜālem ᶜibādāt üzerine muvāzabet ederlerdi ve kulūbları korkak olarak verdiklerini verirlerdi yaᶜnī onlar ölüp Allāhu taᶜālāya rāciᶜ olacaklarından nefsleri üzerine havf ede[rek] aᶜmāl-i hayr işleyip tasadduk ederlerdi, tūl-i leyl ü nehārda itāᶜat-ı ilāhiyyede bulunup takvāda mübālaga ederlerdi ve şübühāt ve şehevāttan hazer edip be-gāyet tehāşī ve tecānüb ederlerdi ve halevātta dahi kendi nefsleri üzerine ağlarlardı ve el-hāletu hāzihi görürsün ki halk u ᶜālem kāffesi şād ve mesrūr ve emīn ve mutmaᵓinn ve gayr-ı hāiflerdir, maᶜa-ennehu meᶜāsī üzerine mükibb ve dünyāya münhemik ve Zāt-ı Zi'l-Celāl'den muᶜrız bulunmuşlar ve bununla berāber Zāt-ı perverdigārın fazl ü keremine vāsık olup ᶜafv ü magfiretine rācī olduklarını zuᶜm ederler, sanki onlar enbiyā ve sulehā ve ashāb ve eslāf-ı ᶜızām onun fazl ü kereminden bilmedikleri nesneyi onlar bilmişler! Eger bu emre temennī ile idrāk ve kolaycacıkla neyl olunabilirdi, onların bu ağlamak ve korku ve hüznleri

neyin üzerine idi hālbuki biz bu umūrun tahkīkini havf ve recā kitābında zikr etmişiz.

[وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما رواه معقل بن يسار "يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يُخْلَقُ فِيهِ الْقُرْآنُ فِي قُلُوبِ الرِّجَالِ كَمَا تُخْلَقُ الثِّيَابُ عَلَى الْأَبْدَانِ أَمْرُهُمْ كُلُّهُ يَكُونُ طَمَعاً لاَ خَوْفَ مَعَهُ إِنْ أَحْسَنَ أَحَدُهُمْ قَالَ يُتَقَبَّلُ مِنِّي وَإِنْ أَسَاءَ قَالَ يُغْفَرُ لِي" فأخبر أنهم يضعون الطمع موضع الخوف لجهلهم بتخويفات القرآن وما فيه وبمثله أخبر عن النصارى إذ قال ﴿فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى﴾ أي شهواتهم من الدنيا حراماً كان أو حلالاً وَقَدْ قَالَ تَعَالَى ﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ﴾ ذلك لمن خاف مقامي وخاف وعيد وَالْقُرْآنُ مِنْ أَوَّلِهِ إِلَى آخِرِهِ تَحْذِيرٌ وَتَخْوِيفٌ لَا يَتَفَكَّرُ فِيهِ مُتَفَكِّرٌ إِلَّا وَيَطُولُ حُزْنُهُ ويعظم خوفه إن كان مؤمناً بما فيه وترى الناس يهذونه هذا يخرجون الحروف من مخارجها ويتناظرون على خفضها ورفعها ونصبها وكأنهم يقرءون شعراً من أشعار العرب لا يهمهم الالتفات إلى معانيه والعمل بما فيه وهل في العالم غرور يزيد على هذا فهذه أمثلة الغرور بالله وبيان الفرق بين الرجاء والغرور]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Maᶜkil b. Yesār'ın rivāyeti üzere buyurmuş ki "يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يُخْلَقُ فِيهِ الْقُرْآنُ فِي قُلُوبِ الرِّجَالِ كَمَا تُخْلَقُ الثِّيَابُ عَلَى الْأَبْدَانِ أَمْرُهُمْ كُلُّهُ يَكُونُ طَمَعاً لاَ خَوْفَ مَعَهُ إِنْ أَحْسَنَ أَحَدُهُمْ قَالَ يُتَقَبَّلُ مِنِّي وَإِنْ أَسَاءَ قَالَ يُغْفَرُ لِي"[525] Ve hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Nās üzerine bir zamān gelecek ki o zamānda nāsın ebdānları üzere esvābları nice köhnelenip bī-meziyyet kalır ise ahkām-ı Kurʾān dahi kulūb-ı ricālde bī-kadr ve bī-meziyyet bir palas olacaktır ki onların emrleri hepisi tamaᶜ olup onunla berāber bir korku ve havf bulunmaz ki onların birisi bir ihsān ederse benden makbūl olur diye hatmen hükm eder ve eger bir cürm ve kabāhat işleyip isāʾet ederse bana ᶜafv ü magfiret olunur der." İşte ᶜaleyhi's-selām efendimiz haber vermiş ki o zamānda halk u ᶜālem tahvīfāt-ı Kurʾāniyyeye cehlden ve ahkāmına olan nādānlıklarından nāşī tamaᶜı havf yerinde koyup mutmaᶜinn olurlar. Ve bu hadīs-i şerīfin fehvāsı gibi tāʾife-i nasārā üzerine ihbār olunmuş ki beyānında Hakk subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ

525 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/355.

يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾[526] Bu āyet-i şerīfe dahi sūre-i Aʿrāf'ın yüz altmış sekizinci āyetidir ki onun hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Bu mezkūrlardan sonra gelenler Tevrāt'a vāris ve onu okuyup bildiklerinden sonra tagyīr ve tahrīf için dünyānın ednā metāʿı olan rüşveti alırlar ve bu misilli ʿaraz rüşvet gelirse onu dahi alırlar da biz magfiret olunuruz derler." Ve musannif-i merhūm dahi bunun tefsīrinde buyurmuş ki bu nass-ı celīlin maʿnāsı odur ki onlar kitāba vāris olmuşlar ve onlar gürūh-ı ʿulemā olup ahkāmı bilirlerken bu ednānın ʿarazını alırlar" yaʿnī helāl olsun harām olsun dünyādan şehevātlarını alırlar demektir. Ve dahi tebāreke ve taʿālā dīger bir āyette buyurmuş ki ﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ﴾[527] Yaʿnī "Kıyāmette rabbisi taʿālānın huzūrunda hisāb için kāim olacağından havf ile dünyāda rızā-yı Bārī'de olan kimse için cennet-i ʿadn ve cennet-i naʿīm vardır yāhūd o hāif ins ve cinn için iki cennet vardır. İmdi rabbiniz celle şānuhunun bu verdiği niʿmetlerden hangisini tekzīb edersiz?" Ve dahi dīger yerde ﴿ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ﴾[528] Bu nass-ı celīl dahi sūre-i İbrāhīm'in on beşinci āyetindendir ki hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Bu emr ve vaʿd-i sādık hakktır o kimse için ki kıyāmette benim hükmüm vakfesinden ve benim vaʿīd ve ʿazābımdan korkar ola." Mā-hasal Kurʾān-ı ʿazīmü'ş-şān evvelinden āhirine dek tahzīr ve tahvīftir, ona bir mütefekkir tefekkür etmez illā ki onun hüznü uzun ve havfı ʿazīm olmaz eger içinde olan nesneye müʾmin ise hālbuki sen görürsün ki halk onu okurken hemān onu hedd ile hedd ederler ve hurūfunu mehāriclerinden çıkarıp hafd ve refʿ ve nasbları üzerine münāzara ederler de maʿnāsına tefekkür ve tedebbür etmezler, sanki eşʿār-ı ʿArabdan bir şiʿri okurlar ki iltifāt-ı maʿānīsi ile onun ahkāmına ʿamel etmek onlara mühimsemezler, āyā ʿālemde bundan ziyāde bir gurūr var mıdır? İşte Allāhu taʿālā ile olan gurūrun emsilesi bunlardır ve recā ile gurūrun beyninde olan farkın beyānı budur.

526 Aʿrāf, 7/169.

527 Rahmān, 55/46.

528 Beyyine, 98/8.

[ويقرب منه غرور طوائف لهم طاعات ومعاص إلا أن معاصيهم أكثر وهم يتوقعون المغفرة ويظنون أنهم تترجح كفة حسناتهم مع أن ما في كفة السيئات أكثر وهذا غاية الجهل فترى الواحد يتصدق بدراهم معدودة من الحلال والحرام ويكون ما يتناول من أموال المسلمين والشبهات أضعافه ولعل ما تصدق به من أموال المسلمين وهو يتكل عليه ويظن أن أكل ألف درهم حرام يقاومه التصدق بعشرة من الحرام أو الحلال وما هو إلا كمن وضع عشرة دراهم في كفة ميزان وفي الكفة [301] الأخرى ألفاً وأراد أن يرفع الكفة الثقيلة بالكفة الخفيفة وذلك غاية جهله نعم ومنهم من يظن أن طاعاته أكثر من معاصيه لأنه لا يحاسب نفسه ولا يتفقد معاصيه وإذا عمل طاعة حفظها واعتد بها كالذي يستغفر الله بلسانه أو يسبح الله في اليوم مائة مرة ثم يغتاب المسلمين ويمزق أعراضهم ويتكلم بما لا يرضاه الله طول النهار من غير حصر وعدد ويكون نظره إلى عدد سبحته أنه استغفر الله مائة مرة وغفل عن هذيانه طول نهاره الذي لو كتبه لكان مثل تسبيحه مائة مرة أو ألف مرة وقد كتبه الكرام الكاتبون وقد أوعده الله بالعقاب على كل كلمة فقال ﴿مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾ فهذا أبداً يتأمل في فضائل التسبيحات والتهليلات ولا يلتفت إلى ما ورد من عقوبة المغتابين والكذابين والنمامين والمنافقين يظهرون من الكلام ما لا يضمرونه إلى غير ذلك من آفات اللسان وذلك محض الغرور ولعمري لو كان الكرام الكاتبون يطلبون منه أجرة النسخ لما يكتبونه من هذيانه الذي زاد على تسبيحه لكان عند ذلك يكف لسانه حتى عن جملة من مهماته وما نطق به في فتراته كان يعده ويحسبه ويوازنه بتسبيحاته حتى لا يفضل عليه أجرة نسخه فيا عجباً لمن يحاسب نفسه ويحتاط خوفاً على قيراط يفوته في الأجرة على النسخ ولا يحتاط خوفاً من فوت الفردوس الأعلى ونعيمه]

Ve bunlardan karīb olur ki o kimselerin gurūru ki o tavāifin hem tāᶜāt ve hem de meᶜāsīleri var velākin onların günāh ve maᶜsiyetleri tāᶜāt ve hasenātlarından daha ziyāde çoktur ve onlar o hāl ile magfireti tevakkuᶜ ederler de zann ederler ki rūz-i cezāda keffe-i hasenātları ağır ve mütereccih gelir hālbuki seyyiᵓātları keffesine olan zünūb ve evzārları daha ziyāde çoktur ve bu zuᶜm ve tevakkuᶜ ise cehlin gāyesidir. Görürsün ki onların biri helāl ve harāmdan sayılı olarak bir derāhim-i kalīle ile tasadduk eder o hāl ile ki emvāl-i müslimīnden ve şübheli şeylerden tenāvül ve ahz edegeldiği şeyᵓ o mütesaddakun fīh olan mikdārın azᶜāf-ı muzāᶜafası gelir ve ola ki onunla tasadduk ettiği şeyᵓ emvāl-i müslimīn-

den olur hālbuki kendisi o sadaka üzerine müttekil olup da zann eder ki onun her bir dirhemi yüz seyyiʾe veyāhūd yüz dirhem harāma mukābil olur yaʿnī emvāl-i harāmdan onun aldığı bin dirheme mukābil helāl ve harāmdan emvāl-i müştebiheden tasadduk ettiği on derāhim karşı geldiğini görür. Bunun işbu sunʿu ancak o ādemin sunʿuna benzer ki kendisi keffe-i mīzānda on dirhem komuş ve meʾmūl eder ki onunla mīzānın bin dirhemli olan keffesini kaldıra yaʿnī keffe-i sakīleyi bu keffe-i hafīfe ile refʿ etmek ister ve bu emel ve tasavvuru onun cehli gāyesindendir. Evet, o tāifelerin baʿzıları zann ederler ki onların tāʿātları maʿsiyetlerinden çoktur, çünkü kendi nefsi ile muhāsebe görmez ve kendi meʿāsīsini tefakkud eylemez, ancak eger bir ʿibādet edip de bir tāʿat işlerse onu ezber edip onunla muʿtedd olur, meselā şol kimse gibi ki kendi lisānıyla istigfār eder veyāhūd yüz kerre tesbīh eder de sonra dönüp müslümānānı gıybet edip cāme-i aʿrāzlarını parçalayıp temzīk eyler ve tūl-i nehārında bī- ʿadd ve bī- hisāb min-gayri hasr olarak Allāhu taʿālānın beğenmediği sözleri söyler ve onun şu kelām-ı gayr-ı marzī ile gıybet sözlerine bakmaz da kendi tesbīhātının ʿadedine nazar eder ve mesbahasının sayışına bakar ki kendisi o günde yüz kerre istigfār eylediğini iʿtibār eyler ve'l-hāl tūl-i nehārında onun ettiği hezeyānını bir kātib yazmış olsa onun o tesbīhinin yüz katını veyāhūd bin katını mümāsele eder hālbuki kirām-ı kātibīn onu yazmışlar. Ve Allāhu taʿālā onun her bir kelimesi üzerine ona ʿikābı vaʿīd etmiştir ki buyurmuş ki ﴿مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾[529] Yaʿnī "İnsān bir kelāmı lafz ederken o iki melek-i hayr u şerr ona müterakkıb ve tahrīrine hāzırdırlar." İşte bu gibi ādem dāimā tesbīhāt ve tehlīlātının fezāillerine bakar da mugtābīn ve kezzābīn ve nemmāmīn ve münāfıkīnin ʿukūbetlerine vārid olan vaʿīde iltifāt etmez. Mā-hasal o tavāif ki seyyiʾātlarından hazer etmezler ve āfāt-ı lisāndan sakınmazlar da izmār etmedikleri nesneleri riyākārāne veyā nifākāne izhār ederler, onlar dahi bundan karībdir, zīrā bu dahi mahz gurūrdur ki ben kendi ʿömrüme kasem ederim ki kirām-ı kātibīn onun hezeyānından, tesbīhinden ziyāde yazdıkları nesnenin neshi

---

529 Kāf, 50/18.

için ondan yazılarının ücretini istemiş olsaydılar o vaktte kendi lisānını hezeyāndan toplayıp keff ederdi, belki cümle-i mühimmātından olan kelāmdan keff edip sakınırdı ve feterātında söylediği sözleri sayıp hisāb ederdi ve onu dāimā tesbīhātıyla müvāzene ve mukābele ettirirdi tā ki onun üzerine ücret-i kitāb artıp fazla kalmaya. Fe-yā ʿaceb o kimseye ki yazı üzerine ziyāde olarak geçip fevāt edecek bir kırāta havf edip ihtiyāt eder ve kendi nefsi ile muhāsebe görür de firdevs-i aʿlānın fevātı üzerine korkmaz ve naʿīm-i cinān fevātına havf eylemez ve bu havf için ihtiyāt eylemez yaʿnī naʿīmiyle behişt-i berīnin fevātından havf ile ihtiyāt onun riʿāyet etmemesi ne çok ʿacībdir.

[ما هذه إلا مصيبة عظيمة لمن تفكر فيها لقد دفعنا إلى أمر إن شككنا فيه كنا من الكفرة الجاحدين وإن صدقنا به كنا من الحمقى المغرورين فما هذه أعمال من يصدق بما جاء به القرآن وإنا نبرأ إلى الله أن نكون من أهل الكفران فسبحان من صدنا عن التنبه واليقين مع هذا البيان وما أجدر من يقدر على تسليط مثل هذه الغفلة والغرور على القلوب أن يخشى ويتقي ولا يغتر به اتكالاً على أباطيل المنى وتعاليل الشيطان والهوى والله أعلم]

Hakkā bu bir musībet-i ʿuzmādır velākin onu tefekkür eden ve anlayanadır, çünkü mütefekkiri olan kimseye musībet-i ʿuzmādan gayrı dīger bir şeyʾ değildir, kaldı ki biz böyle bir emre itelenip defʿ olunmuşuz ki eger onda bir şübhe edip şekk eder isek cümle-i kefere-i cāhidīnden oluruz ve eger onunla tasdīk edip teyakkun eder isek magrūr olan bön ve şaşkınlardan oluruz, zīrā ki Kurʾān-ı ʿazīmü'ş-şān onunla geldiği ahkāma tasdīk eden ehl-i īmānın aʿmāli değillerdir ve biz isek ehl-i küfrān olmaklığımızdan Allāhu taʿālāya teberrī ederiz, hayfā ki zümre-i mugterrīnden kaldık! Artık bu beyān ile berāber buna tenebbüh ve yakīn etmekten bizi sadd eden Hudāvend-i müteʿāli tesbīh ve takdīs ederiz ki bu gibi gaflet ve gurūru kılıp üzerine taslīte kudretli olan zāt-ı muʿallā ve mukaddesten hemīşe havf ve ittikā ve haşyet olunup da ebātīl-i münā ve taʿālīl-i şeytān u hevāya ittikāl ile onunla magrūr olmamağa ne çok sezā ve lāyıktır. [302]

Beyānu Asnāfi'l-Mugterrīni ve Aksām, Firakı Külli Sınfin ve Hüm Erbaᶜatu Asnāfin

[بيان أصناف المغترين وأقسام فرق كل صنف وهم أربعة أصناف]

[الصنف الأول أهل العلم والمغترون منهم فرق ففرقة أحكموا العلوم الشرعية والعقلية وتعمقوا فيها واشتغلوا بها وأهملوا تفقد الجوارح وحفظها عن المعاصي وإلزامها الطاعات واغتروا بعلمهم وظنوا أنهم عند الله بمكان وأنهم قد بلغوا من العلم مبلغاً لا يعذب الله مثلهم بل يقبل في الخلق شفاعتهم وأنه لا يطالبهم بذنوبهم وخطاياهم لكرامتهم على الله وهم مغرورون]

Ve asnāf-ı mugterrīn ile her bir sınfın firakı aksāmı beyānı ise o dahi bu mebhastır. Ve sunūf-ı mugterrīn dörttür: Şöyle ki birinci sınf gürūh-ı ᶜulemādır ve onlardan magrūr olan takım firak-ı müteᶜaddidedir. Bir fırkası o kimselerdir ki ᶜulūm-ı şerᶜiyye vü ᶜakliyyeyi nefslerinde ihkām edip onda taᶜammuk etmişler ve derin yerlerine varıp onunla müştagil olmuşlar, ammā tefakkud-ı cevārih ile meᶜāsīden hıfz ve onları taᶜātlere ilzām etmek emr-i ehemmini terk edip ihmāl etmişler ki ᶜilm-i mücerredleriyle magrūr olup zann etmişler ki onlar Allāhu taᶜālānın ᶜindinde bir menzilet ve mekāndadırlar ve ᶜilmden bir meblaga bālig olmuşlar ki Allāhu taᶜālā onların emsāllerini muᶜazzeb etmez, belki halkında onların şefāᶜatlerini kabūl eder ve onları kerāmetleri için zünūb ve hatāyālarıyla mutālabe ve muᵓāhaze eylemez ve'l-hāl onlar magrūrlardır.

[فإنهم لو نظروا بعين البصيرة علموا أن العلم علمان علم معاملة وعلم مكاشفة وهو العلم بالله وبصفاته المسمى بالعادة علم المعرفة فأما العلم بالمعاملة كمعرفة الحلال والحرام ومعرفة أخلاق النفس المذمومة والمحمودة وكيفية علاجها والفرار منها فهي علوم لا تراد إلا للعمل ولولا الحاجة إلى العمل لم يكن لهذه العلوم قيمة وَكُلُّ عِلْمٍ يُرَادُ لِلْعَمَلِ فَلَا قِيمَةَ لَهُ دون العمل فمثال هذا كمريض به علة لا يزيلها إلا دواء مركب من أخلاط كثيرة لا يعرفها إلا حذاق الأطباء فيسعى في طلب الطبيب بعد أن هاجر عن وطنه حتى عثر على طبيب حاذق فعلمه الدواء وفصل له الأخلاط وأنواعها ومقاديرها ومعادنها التي منها تجتلب وعلمه كيفية دق كل واحد منها وكيفية خلطه وعجنه فتعلم ذلك وكتب منه نسخة حسنة بخط حسن ورجع إلى بيته وهو يكررها ويعلمها المرضى ولم يشتغل بشربها واستعمالها أفترى أن

ذلك يغني عنه من مرضه شيئاً هيهات هيهات لو كتب منه ألف نسخة وعلمه ألف مريض حتى شفى جميعهم وكرره كل ليلة ألف مرة لم يغنه ذلك من مرضه شيئاً إلا أن يزن الذهب ويشترى الدواء ويخلطه كما تعلم ويشربه ويصبر على مرارته ويكون شربه في وقته وبعد تقديم الاحتماء وجميع شروطه وإذا فعل جميع ذلك فهو على خطر من شفائه فكيف إذا لم يشربه أصلاً فمهما ظن أن ذلك يكفيه ويشفيه فقد ظهر غروره وهكذا الفقيه الذي أحكم علم الطاعات ولم يعملها وأحكم علم المعاصي ولم يجتنبها وأحكم علم الأخلاق المذمومة وما زكى نفسه منها وأحكم علم الأخلاق المحمودة ولم يتصف بها فهو مغرور]

Zīrā ki o ᶜulemā ᶜayn-ı basīretle nazar etmiş oldular, bilirlerdi ki ᶜilm ancak iki ᶜilmdir ki biri ᶜilm-i muᶜāmele ve dīgeri ᶜilm-i mükāşefedir. Ve ᶜilm-i mükāşefe ancak o ᶜilmdir ki Allāhu taᶜālā ile ᶜārif ola ve sıfātına ᶜālim ve dānā ola ki bi-hasebi'l-ᶜāde ᶜilm-i maᶜrifetle müsemmā olan ᶜilmdir. Ve ᶜilm-i muᶜāmele ise o dahi helāl ile harām ve nefsin ahlāk-ı mezmūme ile memdūhalarını bilmektir ve onun ᶜilācı keyfiyyeti ile ahlāk-ı mezmūmeden kaçıp keyfiyyet-i inhizāmını anlamaktır. Ve mā-hasal ᶜilm-i muᶜāmele şöyle bir ᶜilmdir ki ancak ᶜamel için murād olunur ve ᶜamele olan hācet olmasaydı bu ᶜulūma bir kıymet olmazdı. Ve her bir ᶜilm ki ᶜamel için murād olunur, ᶜilmden gayrı onun dīger bir kıymeti olmaz yaᶜnī onun kıymeti ancak ᶜameldir. Ve bunun misāli odur ki bu ᶜālem ancak bir ᶜilletli marīze benzer ki onun ᶜilleti ancak ahlāt-ı kesīreden mürekkeb olan bir ᶜilāc ve dermān ile zāil olur ve o ahlātı dahi tabīb-i hāzıkın gayrısı bir kimse bilmez. Eger o marīz gidip hicret-i vatandan sonra o tabīb-i hāzıkı arar da talebinde saᶜy edip işini külliyyen terk ve hicret eyler tā ki bir tabīb-i māhire rāst gelip ᶜilācı ona taᶜlīm etti ve ahlātı dahi ona tafsīl edip envāᶜ ve mekādīrlerini ve ondan celb olundukları maᶜdenlerini ve her bir cüzʾün dakk u sahkı ile keyfiyyet-i mezc ü ᶜacnini ona öğretip taᶜrīf etti ve kendisi dahi kāmilen bunları bi't-taᶜallüm güzel bir hatt ile bir nüsha-i hasīnede onu yazıp birle mümārese ve tekrār ile bīmārlara taᶜlīm ve tezkār ederek kendi hānesine dönüp rücūᶜ etti velākin şürb ve istiᶜmāliyle zāten iştigāl etmediği hālde āyā sen görür müsün ki onun o saᶜy ve taleb ve hicret ve taᶜab ve taᶜallüm ve taᶜlīm ve maᶜrifeti onun o hastalığından bir şeyʾ defᶜ edip nevᶜan-mā

ona bir nefᶜ ve fāidesi olur mu, uzaktır uzak! Ondan bin nüsha yazmış olsa ve bin marīze taᶜlīm edip onları hastalıklarından kurtarmış olsa ve her bir gecede bin kerre de onu tekrār etse onun maraz ve ᶜilletinden bir nesneyi izāle edip defᶜ etmez ve ona aslā ve katᶜā bir nefᶜ ve fāide vermez meger ki altın ile o dārūları satın alıp öğrettiği vech üzere tertīb ve tehzīb ve himyeden sonra münāsib bir vaktte kāffe-i şurūtunu gözeterek onu şürb ve istiᶜmāl ede ve açlığı üzerine sabr ve tahammül eyleye ve bunların kāffesini işlemiş olsa bile yine şifāsından dolayı kendisi havf ve hatar üzeredir, nice kalır ki onu aslā içmeye. Ve kaçan ki o şeyᵓ onu kifāyet edeceğini zann eder yaᶜnī bī-şürb ve bī-istiᶜmāl hemān mücerred olan ᶜilm ve maᶜrifeti ile şifā-yāb olacağını zuᶜm ve iᶜtikād eyler durursa artık onun galat ve hatā ve gurūru [303] zāhir olmuş olur. İşte fakīhin dahi hāli böylecedir ki çün kendi zātında ᶜilm-i tāᶜātı ihkām edip onunla ᶜamel etmez ve ᶜilm-i meᶜāsīyi ihkām edip ve kendisi ondan ictināb etmez ve ahlāk-ı mezmūmenin ᶜilmini ihkām edip ve nefsini ondan tathīr ve tezkiye eylemez ve ahlāk-ı mahmūdenin ᶜilmini ihkām eder de onunla muttasıf olmaz, elbette o dahi magrūrdur.

[إذ قال تعالى ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا﴾ ولم يقل قد أفلح من تعلم كيفية تزكيتها وكتب علم ذلك وعلمه الناس وعند هذا يقول له الشيطان لا يغرنك هذا المثال فإن العلم بالدواء لا يزيل المرض وإنما مطلبك القرب من الله وثوابه والعلم يجلب الثواب ويتلو عليه الأخبار الواردة في فضل العلم فإن كان المسكين معتوهاً مغروراً وافق ذلك مراده وهواه فاطمأن إليه وأهمل العمل وإن كان كيساً فيقول للشيطان أتذكرني فضائل العالم وتنسيني ما ورد في العالم الفاجر الذي لا يعمل بعلمه كقوله تعالى فمثله كمثل الكلب وكقوله تَعَالَى ﴿مَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللهِ وَاللهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ فأي خزي أعظم من التمثيل بالكلب والحمار وقد قال صلى الله عليه وسلم ''مَنِ ازْدَادَ عِلْمًا وَلَمْ يَزْدَدْ هُدًى؛ لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللهِ إِلَّا بُعْدًا'' وقال أيضاً ''يُلْقَى العالم فِي النَّارِ فَتَنْدَلِقُ أَقْتَابُهُ فَيَدُورُ بها فِي النَّارِ كَمَا يَدُورُ الْحِمَارُ بِالرَّحَا'' وكقوله عليه الصلاة والسلام شر الناس العلماء السوء وقول أبي الدرداء ''وَيْلٌ لِلَّذِي لَا يَعْلَمُ مَرَّةً وَلَوْ شَاءَ اللهُ لَعَلَّمَهُ وَوَيْلٌ لِلَّذِي يَعْلَمُ وَلَا يَعْمَلُ سَبْعَ مَرَّاتٍ'' أي أن العلم حجة عليه إذ يقال له ماذا عملت فيما علمت وكيف قضيت شكر الله وقال صلى الله عليه وسلم ''أَشَدُّ النَّاسِ عَذَاباً يَوْمَ

الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَمْ يُنْفِعْهُ اللهُ بِعِلْمِهِ'' فهذا وأمثاله مما أوردناه في كتاب العلم في باب علامة علماء الآخرة أكثر من أن يحصى إلا أن هذا فيما لا يوافق هوى العالم الفاجر وما ورد في فضل العلم يوافقه فيميل الشيطان قلبه إلى ما يهواه وذلك عين الغرور]

Çünkü Kerīm-i kirdigār kelām-ı hikmet-şiᶜārında buyurmuş ki ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا﴾[530] Yaᶜnī "Felāh buldu o kimse ki nefsini pāk ve ıslāh edip tāᶜata meşgūl oldu", dememiş ki "felāh buldu o kimse ki tezkiye-yi nefs keyfiyyetinin ᶜilmini okumuş ve onu yazıp ᶜāleme taᶜlīm etmiş." Ve çün bunu teʾemmül edersen, şeytān gelip sana der ki "Sakın bu misāl seni aldatmasın, zīrā ki devānın ᶜilmi vākıᶜā hastalığı izāle, ammā senin matlabın kurb-i rabbānī ve sevābıdır ve ᶜilm-i şerīf ise sevābı celb eder ve dahi fazl-ı ᶜilmde vārid olan ahbārı senin üzerine okuyup tilāvet eder!" Ve bunu işiten bīçāre eger maᶜtūh ve magrūr ise onun bu sözü kendi murādına muvāfık ve hevāsına mutābık gelip onunla emīn ve mutmaʾinn olur, ᶜameli ihmāl eder ve eger keyyis ve hūşmend ise şeytāna der ki "Sen beni fezāil-i ᶜilm ile tezkīr edip ᶜameliyle ᶜamel etmeyen ᶜālim- fācirin hakkında vārid olan ahbārı bana unutturursun!" Nitekim tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ﴾[531] Ve āher yerde buyurmuş ki ﴿مَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾[532] Ve hangi rüsvāylıktır ki temsīl-i kelb ü hımār rüsvāylığından daha ziyāde aᶜzam ola! Ve bi'l-hāssa ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''مَنِ ازْدَادَ عِلْمًا وَلَمْ يَزْدَدْ هُدًى؛ لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللهِ إِلَّا بُعْدًا''[533] Ve dahi dīger bir hadīs-i şerīfte buyurmuş ki ''يُلْقَى العالم فِي النَّارِ فَتَنْدَلِقُ أَقْتَابُهُ فَيَدُورُ بها فِي النَّارِ كَمَا يَدُورُ الْحِمَارُ بِالرَّحَا''[534] Bu āyāt ve bu ehādīsin terceme-i müfādları fī-mā sebak zikr ve tekaddüm etmiş. Ve dahi ''شَرُّ النَّاسِ الْعُلَمَاءُ السُّوءُ''[535] diye buyurmuş ve Ebu'd-Derdā kavlinde gelmiş ki ''وَيْلٌ لِلَّذِي لَا يَعْلَمُ مَرَّةً وَلَوْ شَاءَ اللهُ لَعَلَّمَهُ وَوَيْلٌ لِلَّذِي يَعْلَمُ وَلَا

530 Şems, 91/9.

531 Aᶜrāf, 7/176.

532 Cumᶜa, 62/5.

533 *el-Mucālese ve Cevāhiru'l-ᶜİlm*, 4/107, no: 1287.

534 Buhārī, 4/121, no: 3267; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/59, no: 7161.

535 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/355.

"يَعْمَلُ سَبْعَ مَرَّاتٍ" Yaʿnī "Bilmeyene bir kerre veyl olsun! Zāt-ı Zü'l-Celāl dilerse onu taʿlīm eder. Ve o ki bilir de ʿilmiyle ʿamel etmez, ona yedi kerre veyl olsun ki onun ʿilmi onun üzerine hüccettir, çünkü ona denilir ki sen kendi ʿilminle ne ʿamel ettin ve onun şükrünü nice ödedin?" Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz dīger bir hadīste buyurmuş ki "أَشَدُّ النَّاسِ عَذَاباً يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَمْ يُنْفِعْهُ اللهُ بِعِلْمِهِ"[536] İşte bu āyāt ve bu ehādīs ve onların emsāllerinden olup kitābu'l-ʿilmde ʿulemā-ı āhiretin ʿalāmeti bābında biz zikr ü īrād ettiğimiz ahbār pek çoktur ki hasr u ihsādan ekserdirler velākin bu inzār ve tahzīr āyāt ve ehādīsin müfādları o ʿālim-i fācirin hevāsına muvāfık değildirler ve ʿilmin fazlında gelen şeyʾ ise onun hevāsına muvāfıktır ve şeytān dahi onun kalbini hevāsına tevāfuk eden nesneye meyl ettirir ve o nesneye onun iʿtimād ve meyli ʿayn-ı gurūrdur.

[فإنه إن نظر بالبصيرة فمثاله ما ذكرناه وإن نظر بعين الإيمان فالذي أخبره بفضيلة العلم هو الذي أخبره بذم العلماء السوء وأن حالهم عند الله أشد من حال الجهال فبعد ذلك اعتقاده أنه على خير مع تأكد حجة الله عليه غاية الغرور وأما الذي يدعي علوم المكاشفة كالعلم بالله وبصفاته وأسمائه وهو مع ذلك يهمل العمل ويضيع أمر الله وحدوده فغروره أشد ومثاله مثال من أراد خدمة ملك فعرف الملك وعرف أخلاقه وأوصافه ولونه وشكله وطوله وعرضه وعادته ومجلسه ولم يتعرف ما يحبه ويكرهه وما يغضب عليه وما يرضى به أو عرف ذلك إلا أنه قصد خدمته وهو ملابس لجميع ما يغضب به عليه وعاطل عن جميع ما يحبه من زي وهيئة وكلام وحركة وسكون فورد على الملك وهو يريد التقرب منه والاختصاص به متلطخا بجميع ما يكرهه الملك عاطلا عن جميع ما يحبه متوسلا إليه بمعرفته له ولنسبه واسمه وبلده وصورته وشكله وعادته في سياسة غلمانه ومعاملة رعيته فهذا مغرور جدا إذ لو ترك جميع ما عرفه واشتغل بمعرفته فقط ومعرفة ما يكرهه ويحبه لكان ذلك أقرب إلى نيله المراد من قربه والاختصاص به بل تقصيره في التقوى واتباعه للشهوات يدل على أنه لم ينكشف له من معرفة الله إلا الأسامي دون المعاني إذ لو عرف الله حق معرفته لخشيه واتقاه فلا يتصور أن يعرف الأسد عاقل ثم لا يتقيه ولا يخافه وقد أوحى الله تعالى إلى داود عليه السلام "خِفْنِي كَمَا تَخَافُ السَّبُعَ الضَّارِي"

536 Bkz. İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 1/223.

نعم من يعرف من الأسد لونه وشكله واسمه قد لا يخافه وكأنه ما عرف الأسد فمن عرف الله تعالى عرف من صفاته أنه يهلك العالمين ولا يبالي ويعلم أنه مسخر في قدرة من لو أهلك مثله آلافا مؤلفة وأبد عليهم العذاب أبد الآباد لم يؤثر ذلك فيه أثرا ولم تأخذه عليه رقة ولا اعتراه عليه جزع ولذلك قال تعالى ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾ وفاتحة الزبور "رَأْسُ الْحِكْمَةِ خَشْيَةُ اللهِ" وقال ابن مسعود كفى بخشية الله علما وكفى بالاغترار بالله جهلا واستفتى الحسن عن مسألة فأجاب فقيل له إن فقهاءنا لا يقولون ذلك فقال [304] وهل رأيت فقيها قط الفقيه القائم ليلة الصائم نهاره الزاهد في الدنيا وقال مرة الفقيه لا يداري ولا يماري ينشر حكمة الله فإن قبلت منه حمد الله وإن ردت عليه حمد الله فإذن الفقيه من فقه عن الله أمره ونهيه وعلم من صفاته ما أحبه وما كرهه وهو العالم ومن يرد الله به خيرا يفقهه في الدين وإذا لم يكن بهذه الصفة فهو من المغرورين]

Zīrā ki basīretle nazar ederse onun misāli bizim bu zikr ettiğimiz misāldir ve eger ᶜayn-ı īmān ile bakıp nazar ettiyse. O ki fazīlet-i ᶜilm ile ona haber vermiş ᶜulemā-ı sūᵓun zemmini dahi haber vermiştir ki onların ᶜindallāh olan hālleri cāhil ve nādānların hāllerinden daha ziyāde eşeddir ve ondan sonra onun hayr üzere bulunduğunun iᶜtikādı ona Allāhu taᶜālānın hucceti teᵓkīdiyle maᶜan gurūrun gāyesidir. Ve o ki ᶜulūm-ı mükāşefeyi iddiᶜā eder ki Allāhu taᶜālaya ᶜilmini ve onun sıfāt ve esmāsının ᶜilmini daᶜvā onlarda bu maᶜrifet ile berāber ᶜameli ihmāl edip emr-i ilāhī ile onun hudūdunu tazyīᶜ eder, onun gurūru daha ziyāde eşeddir ve onun misāli şol misāldir ki bir kimse bir sultānın hizmetini ister de sultānı bilip onun kāffe-i ahlāk ve evsāf ve levn ve şekl ve tūl ve ᶜarz ve ᶜādet ve meclisini anlar velākin sultānın sevdiği ve hoşlanmadığı ve onunla gücenip gazab edegeldiği ve beğenip onunla rāzī olageldiği umūru bilmez veyāhūd onları bilip velākin onun murādı mūcib-i gazabı olan ve mugāyir-i rızāsı bulunan kāffe-i umūra mülābis olduğu hālde ona hizmet ede yaᶜnī sultānın sevdiği ziyy ve heyᵓet ve kelām ve hareket ve sükūn ve itāᶜatini terk ve taᶜtīl ve bādī-i makt ü gazab ve mugāyir-i rızāsı bulunan kāffe-i umūra müteᶜātī olarak sultāna intisāb ve hizmet etmek ister, işte bu sūretle sultānın menfūru olan hāl ve hareket ve heyᵓetle bulaşık ve sevdiği umūra tārik ve muᶜattıl olarak yalnız sultānın maᶜrifeti ve onun neseb ve ism ve memleket ve sūret

ve şekl ve siyāset ᶜabīd ve gılmān ve muᶜāmele-i raᶜiyyeti ᶜilmi vesīlesiyle sultānın huzūruna gelip cidden magrūr olup ki begāyet cāhil ve nādāndır, çünkü onun hep bildiği şeyi terk edip yalnız onun maᶜrifeti ve onun kerh ve muhabbet ettiği umūrun maᶜrifeti ile iştigāl etmiş olsa o hāl onun ihticācın ve kurbden murādı neyline daha ziyāde yakın ve akreb olurdu. Kaldı ki ᶜulūm-ı mükāşefeyi bu sūretle iddiᶜā eden kimse onun şeᵓni budur belki takvāda vākiᶜ olan kusūr ve şehevāta olan ittibāᶜı delālet eder ki Allāhu taᶜālānın maᶜrifetinden esāmīden gayrı ona bir nesne münkeşif olmamış yaᶜnī ona münkeşif olan şeyᵓ yalnız esmādır ki maᶜānī-i esmā vü sıfāt ona münkeşif olmamış demektir, çünkü Zāt-ı Zü'l-Celāl'i hakk-ı maᶜrifetiyle bilmiş olaydı elbette ondan havf u haşyet edip onu ittikā ederdi, zīrā mutasavver olmaz ki bir kimse lāyıkıyla arslanı bilip de ondan sakınmaya ve havf edip ondan ittikā etmeye, hālbuki Cenāb-ı Maᶜbūd ᶜazze şānuhu Dāvūd ᶜaleyhi's-selāma vahy edip buyurmuş ki "خِفْنِي كَمَا تَخَافُ السَّبُعَ الضَّارِي" Yaᶜnī "Pek çok zarar ve ziyān edici olan yırtıcı arslandan senin korktuğun gibi benden havf eyle" demektir. Evet, arslandan yalnız levn ve şekl ve ismini bilen kimse olur ki arslandan korkmaz, sanki onu bilmemiştir. Hulāsa o ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'i bilir, lābüdd onun sıfātından bilir ki cemīᶜ-i ᶜālemi helāk edip de onunla bir mübālāt ve kaydı olmaz ve kendi kudretinde dahi müsahhar olup onun mislini binlerce helāk ederse ve ilā-ebedi'l-ābād ᶜazābı onlara müᵓebbed kılarsa o hāl dahi aslā ve katᶜā onda bir günā şerre teᵓsīri olmaz yaᶜnī onunla bir rikkat veyā ondan bir cezaᶜ ona ᶜārız ve muᶜterī olmaz. Ve onun için kitāb-ı kerīminde Mevlā buyurmuş ki ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾[537] Yaᶜnī "ᶜİbādından Allāhu taᶜālādan havf u haşyet eden ancak ᶜulemadır." Ve dahi Zebūr'un fātihası "رَأْسُ الْحِكْمَةِ خَشْيَةُ اللهِ" kelāmı vārid olmuştur, yaᶜnī "Reᵓs-i hikmet ancak haşyet-i ilāhīdir" buyurmuş. Ve ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Haşyet-i ilāhī ādeme bir ᶜilm-i kāfīdir ve Zāt-ı Zü'l-Celāl'e mugter olmak dahi insāna cehl-i kāfīdir." Hasenü'l-Basrī ᶜaleyhi'r-rahmeden bir gün bir mesᵓele sorulup istiftā oldukta onun verdiği cevāb için baᶜzı ta-

---

537 Fātır, 35/28.

raftan denilmiş ki "Bizim fukahāmız buna böyle söylemezler!" O dahi demiş ki "Sen aslā bir fakīhi görmüş müsün? Fakīh ancak o kimsedir ki gecesinde kāim ve ʿābid ve nehārında sāim ve dünyādan zāhid ola." Ve dīger bārda demiş ki "Fakīh ancak o kimsedir ki müdārāt edip ve mümārāt etmez ve dāimā hikmetullāhı neşr eder ve neşr ettiği hikmet ondan makbūl olur ise Allāhu taʿālāya hamd ü şükr eyler ve eger üzerine redd olunup ondan kabūl olunmazsa kezālik Allāhu taʿālāya hamd ü senā eder." Ve hāl böyle olunca fakīh ancak o kimsedir ki Allāhu taʿālānın emr ü nehyini fehm edip sıfātından onun sevdiğini ve ondan hoşlanmayıp kerh ettiğini bilmiştir ki ʿālim dahi odur. Ve kim ki Allāhu taʿālā onunla bir hayr murād ettiyse elbette onu dīnde fakīh eder ve vaktā ki bu sıfatla muttasıf olmaz, o kimse ʿārif-billāh değildir, ancak gürūh-ı magrūrīndendir.

[وفرقة أخرى أحكموا العلم والعمل فواظبوا على الطاعات الظاهرة وتركوا المعاصي إلا أنهم لم يتفقدوا قلوبهم ليمحوا الصفات المذمومة عند الله من الكبر والحسد والرياء وطلب الرياسة والعلاء وإرادة السوء للأقران والنظراء وطلب الشهرة في البلاء والعباد وربما لم يعرف بعضهم أن ذلك مذموم فهو مكب عليها غير متحرز عنها ولا يلتفت إلى قوله صلى الله عليه وسلم "أَدْنَى الرِّيَاءِ شِرْكٌ" وإلى قوله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبْرٍ" وإلى قوله صلى الله عليه وسلم "اَلْحَسَدُ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ" وإلى قوله صلى الله عليه وسلم "حُبُّ الشَّرَفِ والْمَالِ يُنْبِتَانِ النِّفَاقَ فِي كَمَا يُنْبِتُ الْمَاءُ الْبَقْلَ" إلى غير ذلك من الأخبار التي أوردناها في جميع ربع المهلكات في الأخلاق المذمومة فَهَؤُلَاءِ زَيَّنُوا ظَوَاهِرَهُمْ وَأَهْمَلُوا بَوَاطِنَهُمْ وَنَسُوا قَوْلَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَلَا إِلَى أَمْوَالِكُمْ وَإِنَّمَا يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ" فَتَعَهَّدُوا الْأَعْمَالَ وَمَا تَعَهَّدُوا الْقُلُوبَ وَالْقَلْبُ هُوَ الْأَصْلُ إِذْ لَا يَنْجُو إِلَّا مَنْ أَتَى الله بقلب سليم ومثال هؤلاء كبئر الحش ظاهرها جص وباطنها نتن أو كقبور الموتى ظاهرها مزين وباطنها جيفة أو كبيت مظلم باطنه وضع سراج على سطحه فاستنار ظاهره وباطنه مظلم أو كرجل قصد الملك ضيافته إلى داره فجصص باب داره وترك المزابل في صدر داره ولا يخفى أن ذلك [305] غرور بل أقرب مثال إليه رجل زرع زرعاً فنبت ونبت معه حشيش يفسده فأمر بتنقية الزرع عن الحشيش بقلعه من أصله فأخذ يجز رءوسه وأطرافه فلا تزال تقوى أصوله فتنبت لأن مغارس المعاصي هي

الأخلاق الذميمة في القلب فمن لا يطهر القلب منها لا تتم له الطاعات الظاهرة إلا مع الآفات الكثيرة بل هو كمريض ظهر به الجرب وقد أمر بالطلاء وشرب الدواء فالطلاء ليزيل ما على ظاهره والدواء ليقطع مادته من الباطن فقنع بالطلاء وترك الدواء وبقي يتناول ما يزيد في المادة فلا يزال يطلي الظاهر والجرب دائم به يتفجر من المادة التي في الباطن]

Dīger bir fırkası ᶜilm ve ᶜameli ihkām etmişler ki tāᶜat-i zāhire üzerine muvāzabet edip maᶜsiyetleri tamāmen terk etmişlerse de ammā kendi kulūbunu tefakkud edip de onu sıfāt-ı mezmūmeden pāk etmemişler yaᶜnī ᶜindallāh memkūt olan sıfāt-ı kibr ü hased ü riyā ve taleb-i riyāset ü ᶜalā ve nuzarā ve akrāna irādet-i sūᵓ ve ᶜibād ve bilād içinde taleb-i şöhretten kalblerini tathīr etmemişler ve o ahlāk-ı zemīmeyi derūnlarından mahv ve izāle etmek için gönüllerini yoklamamışlardır ve mümkin ki baᶜzıları bunlar sıfāt-ı zemīme olduklarını bilmez de gece gündüz bu ahlāk-ı zemīme üzerine mükibb olup onlardan taharrüz etmez ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz onların zemmlerinde buyurdukları akvāl-i ᶜaliyyesine iltifāt eylemez, zīrā ki ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "أَدْنَى الرِّيَاءِ شِرْكٌ"[538] Yaᶜnī "Riyānın ednāsı şirktir." Ve dahi buyurmuş ki "لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبْرٍ"[539] Yaᶜnī "O kimse ki kalbinde miskāl-i zerre kadar kibr vardır, o kimse cennete girmez." Ve dahi buyurmuş ki "اَلْحَسَدُ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ" Yaᶜnī "Āteş odunu yakıp telef ve ekl ettiği gibi hased dahi hasenātı ekl ve mahv eder." Ve dahi buyurmuş ki "حُبُّ الشَّرَفِ والْمَالِ يُنْبِتَانِ النِّفَاقَ فِي كَمَا يُنْبِتُ الْمَاءُ الْبَقْلَ"[540] Yaᶜnī "Şeref ve mālın hubbu su giyāhı inbāt eder gibi nifākı inbāt eder." Ve sāir bu gibi ahbārı ki biz onları rubᶜ-ı mühlikātta ahlāk-ı mezmūme hakkında īrād ve zikr etmişiz. Ve bu fırka ise kendi zavāhirlerini bezetip bātınlarını ihmāl etmişler ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin

---

538 et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 5/163, no: 4950; el-Hākim, *el-Mustedrek Ale's-Sahīhayn*, 3/303, no: 5182.

539 *Musnedu* Ahmed, 7/335, no: 4310; İbn Māce, 1/22, no: 59; Tirmizī, 3/428, no: 1998.

540 Bkz. *el-Bedru'l-Munīr*, 9/633; *Kenzu'l-Ummāl*, 15/219, no: 40659.

“إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَلَا إِلَى أَمْوَالِكُمْ وَإِنَّمَا يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ”[541] buyurduğu emr-i şerīfinin mazmūn-ı ᶜālīsini unutmuşlar ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: “Tahkīk ve tahkīkan Zāt-ı Zü’l-Celāl ancak sizin kulūb ve aᶜmālinize bakar, sizin suver ve emvālinize bakmaz” demektir ki bu fırka ber-ᶜaks bunun müfādı mugāyirinde gidip hilāfında bulunmuşlar ki yalnız aᶜmāle taᶜahhüd edip kulūba taᶜahhüd etmemişler hālbuki asl ve esās ancak kalbdir ki rūz-i cezāda selāmet ve necātı bulan kesān ancak kalb-i sālim ile gelen ehl-i īmāndır ki mā-ᶜadāları necāt bulamazlar. Ve bu fırkanın misāli şol emsilelerdir ki onlar zāhiri kireçli ve alçıdan sulu ve bātını gendīde ve bed kokulu olan kuyular gibidirler veyāhūd içi cīfeli ve dışı ārāyişli olan mezārlar gibidirler veyāhūd içi karanlı ve damı nūrlu yaᶜnī üstünde çerāg konulup hārici rūşenli olan hāneler gibidirler ki derūnu tār ve karanlı ve sathı sirāc ile nūrlu ve rūşenli olan beyt-i muzlime benzerler demektir veyāhūd bir sultān onun hānesine mihmānlığı kasd edip de o dahi kendi hānesinin dış kapısını alçı ile beyāz ve zīnetli kılıp derūn-ı hānesi sadrında mezbeleleri terk etmiş olan ādeme benzerler. Ve hāfī ve nihān değildir ki bu hāl ve şeʾn dahi gurūrdur belki buna en ziyāde yakın ve akreb olan misāl odur ki bir kimse ki bir ekin ekmiş olsa ve o ekin göğerip nābit olduktan sonra onu ifsād edecek bir giyāh dahi onun içinde göğerip çıksa ve aslı kalᶜıyla tenkıyesiyle zātı meʾmūr iken yaᶜnī giyāhı aslından kalᶜ ve kamᶜıyla ekinin temizliğine meʾmūr iken kendisi öyle etmeyip de tutar da ot ve giyāhın ucunu ve etrafını alıp katᶜ eder, işte onu kökünden kapmadığından yerde o giyāh kökleri kuvvetlenir de usūlü kuvvet bulmaktan zāil olmaz ve eskiden ziyāde nebāt etmeğe başlar, çünkü maᶜsiyetlerin fidan ve nihālleri dahi ahlāk-ı zemīmedir ve makarr ve cāy-gāhları kalblerdir, kim ki kendi kalbini ondan pāk ve tathīr etmez, āfātsız olarak ona bir tāᶜat tamām olmaz belki onun tāᶜātı āfāt-ı kesīre ile vücūd ve zuhūra gelir ve belki o kimse o uyuz bīmāra benzer ki uyuzluk derisi yüzünde zuhūr etmiş ve tīmār ve izālesi için tılā ve şürb-i devāya meʾmūr olmuştur tā ki teni tılā yaᶜnī ᶜilāc sürmekle sağ ola ve tılā onun zāhir-i cesedini

---

541 Muslim, el-Birr ve’s-Sıla ve’l-Ādāb, 10, 4/1986, no: 2564.

ıslāh ve āsārını izāle ede ve ʿilācı içmekle bātınından dahi onun māddesini katʿ ede ve kendisi ise böyle etmeyip de gidip zāhir-i bedenine ʿilāc sürmekle kanāʿat ve iktisār eder de ʿilācı içmez ve derūn ve dāhilinden devāyı terkiyle berāber bātınında māddesini ziyāde eden etʿimeyi dahi tenāvül ve ekl eder, fakat onun zāhir-i bedenine ʿilāc sürmekten hālī ve zāil olmaz, işte o kimseden o uyuzluk gitmez belki onda dāimī kalır ve dāimā derūnundaki māddesinden tefeccür edip onun derisi üstüne āsār ve kurūhu çıkar demektir.

[وفرقة أخرى علموا أن هذه الأخلاق الباطنة مذمومة من جهة الشرع إلا أنهم لعجبهم بأنفسهم يظنون أنهم منفكون عنها وأنهم أرفع عند الله من أن يبتليهم بذلك وإنما يبتلي به العوام دون من بلغ مبلغهم في العلم فأما هم فأعظم عند الله من أن يبتليهم ثم إذا ظهر عليهم مخايل الكبر والرياسة وطلب العلو والشرف قالوا ما هذا كبر وإنما هو طلب عز الدين وإظهار شرف العلم ونصرة دين الله وإرغام أنف المخالفين من المبتدعين وإني لو لبست الدون من الثياب وجلست في الدون من المجالس لشمت بي أعداء الدين وفرحوا بذلك وكان ذلي ذلاً على الإسلام ونسي المغرور أن عدوه الذي حذره منه مولاه هو الشيطان وأنه يفرح بما يفعله ويسخر به وينسى أن النبي صلى الله عليه وسلم بماذا نصر الدين وبماذا أرغم الكافرين ونسي ما روي عن الصحابة من التواضع والتبذل والقناعة بالفقر والمسكنة حتى عوتب عمر رضي الله عنه في بذاذة زيه عند قدومه إلى الشام فقال إنا قوم أعزنا الله بالإسلام فلا نطلب العز في غيره ثم هذا المغرور يطلب عز الدين بالثياب الرقيقة من القصب والديبقي والإبريسم المحرم والخيول والمراكب ويزعم أنه يطلب به عز العلم وشرف الدين]

Ve dīger fırkası dahi bildiler ki bu ahlāk-ı bātıniyye min ciheti'ş-şerʿ zemīmelerdir velākin kendi nefslerine ʿucb edip onlar bu ahlāk-ı zemīmeden pāk ve tāhir olduklarını zuʿm ettiler yaʿnī kendi hodbīnlik ve ʿucblarıyla zann ederler ki onlar şol ahlāk-ı zemīmeden münfekk ve vārestelerdir, onlarla mübtelā olmaktan onların ʿindallāh [306] kadrleri mürtefiʿ ve yücedir; Hakk subhānehu ve taʿālā hazretleri bu āfetlerle ancak ʿavām-ı halkı ibtilā eder, değil o kimseler ki ʿilmde onların meblaglarına bālig olmuşlar yaʿnī bu mertebede ʿalim olan zevāt bu āfāt ile mübtelā olmaz zann ve iʿtikādındadırlar ve kendileri bunlarla müb-

telā olmaktan ᶜindallāh daha ziyāde ᶜazīm ve kadrli ve haysiyyetlilerdir sonra eger onların üzerlerinde mahāyil-i kibr ü ᶜulüvv ve taleb-i cāh u riyāset ü şeref zuhūr edip emāreleri onlardan görüldüyse bu kibr değildir, ancak taleb-i ᶜizz-i dīn ve izhār-ı şeref-i ᶜilm ve nusret-i dīn-i ilāhī ve irgām-ı enf-i mübtediᶜa vü muhālifīn ve muktezā-yı vakār-ı şerᶜīdir derler, zīrā "Ben siyāb-ı dūnu giyip mecālisin emākin-i dūniyyelerinde oturmuş olsam düşman benimle şemātet edip onunla şād olurdu ve benim züllüm İslām'a züll olurdu" derler, hālbuki o magrūr kendi efendisi tarafından onun ᶜadāvetini ona beyān ve tahzīrini emr ü fermān buyurulan ᶜadüvv-i mübīni olan şeytānı unutup ferāmūş eyler ki bu düşmānı onun bu fiᶜli ile şād olur ve onunla bu nesneler istihzā ve masharalık eder ve dahi nebī-i zī-şān dīn-i mübīni ne ile nusret ettiğini ve ne ile küffārı rugm ettiğini ve tevāzuᶜ ve tebezzülden sahābe-i kirām üzerine mervī ve menkūl olan ahbār-ı ziyy ve kılık ve heyᵓet ve keyfiyyet-i kanāᶜat-ı fakr u meskenetlerini nisyān eder hattā Şām-ı cennet-meşāma kudūm-ı nusret-melzūmunda server-i ashāb ᶜÖmer b. el-Hattāb bezāzet-i ziyyinden dolayı muᶜātebe olundukta, "Biz bir kavmiz ki Allāhu taᶜālā bizi İslām ile ᶜazīz ve muhterem etmiştir, artık biz ᶜizzi dīger nesne ile taleb etmeyiz" demiştir ve hāl bu minvāl üzere iken o magrūr burasını derhātır etmeyip ᶜizz-i dīni sürmeli ve harām dībāc ve harīrden masnūᶜ olan siyāb-ı rakīka vü nefīse ile taleb eder, gūyā bu elbise-i fāhireyi libās ve bu huyūl ve bu merākibi rükūb ve istiᶜmāliyle dīni ᶜazīz etmek ister ve bununla ᶜizz-i ᶜilm ve şeref-i dīn istediğini zuᶜm ve iᶜtikād eyler.

[وكذلك مهما أطلق اللسان بالحسد في أقرانه أو فيمن رد عليه شيئاً من كلامه لم يظن بنفسه أن ذلك حسد ولكن قال إنما هذا غضب للحق ورد على المبطل في عدوانه وظلمه ولم يظن بنفسه الحسد حتى يعتقد أنه لو طعن في غيره من أهل العلم أو منع غيره من رياسة وزوحم فيها هل كان غضبه وعداوته مثل غضبه الآن فيكون غضبه لله أم لا يغضب مهما طعن في عالم آخر ومنع بل ربما يفرح به فيكون غضبه لنفسه وحسده لأقرانه من خبث باطنه وهكذا يرائي بأعماله وعلومه]

Ve kezālik kaçan ki akrānında veyāhūd onun kendi kelāmından bir nesneyi ona redd etmiş olan bir ādemde hased ve kıskançlık ile ıtlāk-ı lisān eder, kendi nefsine zann etmez ki bu hāl kıskançlıktır, belki zuᶜm

ve iᶜtikād eder ki onun bu hiddet ve ıtlāk-ı lisānı ancak hakk için bir gazabdır ve zulm ve ᶜudvānında şahs-ı mübtılın üzerine inkār ve redd etmektir ki bununla kendi nefsinden bir gūnā hasedi zann etmez tā ki iᶜtikād ede ki ehl-i ᶜilmden dīger kimseyi taᶜn olunmuş olsa veyāhūd dīgeri bir riyāsetten menᶜ olunup onda onun bir müzāhamesi olmuş olsa o hālde ona olacak gazab ve hiddeti dahi bu gazab ve hiddet gibi olur muydu tā ki nefsi bi'l-imtihān ve't-tecribe beynlerinde yaᶜnī beyne'l-hāleteyn bir mümāseleyi görürse onun o ıtlāk-ı lisān ve gazabı hakk için olmuş olacağını bile, yoksa o hālde gazab etmez de yaᶜnī dīger bir ᶜālemde taᶜn veyāhūd riyāsetten ona menᶜ ve müzāhame vukūᶜunda bu sūrette kendisi gazab eylemez, belki onunla şādlık eder, o hālde onun şol gazabı kendi nefsi için ve akrānına kıskançlığı için bātını bir sāik ile zuhūra gelmiş olduğunu bile ve aᶜmāl ve ᶜulūmu ile kezālik mürāāt eder.

[وإذا خطر له خاطر الرياء قال هيهات إنما غرضي من إظهار العلم والعمل اقتداء الخلق بي ليهتدوا إلى دين الله تعالى فيتخلصوا من عقاب الله تعالى ولا يتأمل المغرور أنه ليس يفرح باقتداء الخلق بغيره كما يفرح باقتدائه به فلو كان غرضه صلاح الخلق لفرح بصلاحهم على يد من كان كمن له عبيد مرضى يريد معالجتهم فإنه لا يفرق بين أن يحصل شفاؤهم على يده أو على يد طبيب آخر وربما يذكر هذا له فلا يخليه الشيطان أيضاً ويقول إنما ذلك لأنهم إذا اهتدوا بي كان الأجر لي والثواب لي فإنما فرحي بثواب الله لا بقبول الخلق قولي هذا ما يظنه بنفسه والله مطلع من ضميره على أنه لو أخبره نبي بأن ثوابه في الخمول وإخفاء العلم أكثر من ثوابه في الإظهار وحبس مع ذلك في سجن وقيد بالسلاسل لاحتال في هدم السجن وحل السلاسل حتى يرجع إلى موضعه الذي به تظهر رياسته من تدريس أو وعظ أو غيره]

Ve eger hātır-ı riyā kalbine gelip hutūr ederse der ki "Uzaktır uzak, benim murādım bunda riyākārlık değildir! Ancak benim izhār-ı ᶜilm u ᶜamelden garazım benimle halkın iktidāsıdır tā ki o şeyde halk bana uyup dīn-i ilāhiyyeye ihtidā edip ᶜikābullāhtan kurtulalar." Ve hālbuki o magrūr teᵓemmül etmez ki halk dīgerine olan iktidālarından hāsıl olan şādlığı kendi nefsine olan iktidālarıyla hāsıl olan şādlığa benzemez ve ona mümāsil olmaz ki nefsine olan iktidālarının şādlığı elbette daha

ziyāde çoktur. Ve onun garazı eger salāh-ı halk olmuş olsa elbette her kimin yedi üzerine olur ise olsun onların salāhlarıyla olan sevincine bir fark görmezdi, nitekim bir kimsenin bīmār ve hastegān bir tākım ᶜabīd ve gılmānı olsa o gılmān her kimin yedi üzerine şifā bulurlarsa bulsunlar kendisi şifālarıyla şād olur da kendi yedi üzerine veyāhūd dīger bir tabībin yedi üzerine vukūᶜ bulan şifāları beynlerinde aslā bir fark ve tefāvütü görmez. Ve mümkin ki buraları ona zikr olunur da o hālde dahi şeytān ondan vaz geçmez de ona āher bir tarīk ile onu aldatır durur ki o magrūr diye ki "Benim dīgerime olan halk u ᶜālemin iktidāları şādlığı bana olan iktidālarının şādlığından dūn ve noksān olması ancak o haysiyyetledir ki onlar eger benimle ihtidā edip necātı bulurlarsa onun ecr ü sevābı bana hāsıl olurdu ve benim sevincim ancak Allāhu taᶜālānın ecr ü sevābıyladır, yoksa sözüme halkın kabūlüyle değildir" ki bu sūrette nefsine zann eder. Ve maᶜa-zālik Cenāb-ı ᶜAllāmu'l-guyūb zamīrinden muttaliᶜdir ki kendisine bir peygamber haber verirse ki gizli ve istitārda zātı kalıp onun izhārından dahi ᶜilmin ihfāsı ona daha ziyāde hayrlıdır ki setrin sevābı izhārın sevābından daha ziyāde çoktur dese ve bununla berāber zindānda tutsak olup da zencīr ve silsilelerle bağlanıp pā-beste olmuş olsa bile elbette kendisi zindānı yıkıp onun bağları hall ve küşādına ihtiyāl ederdi tā ki cāy-ı zuhūr-ı cāh u riyāseti olan mahall-i vaᶜz u tedrīsine gelip ikāmet ede [307].

[وكذلك يدخل على السلطان ويتودد إليه ويثني عليه ويتواضع له وإذا خطر له أن التواضع للسلاطين الظلمة حرام قال له الشيطان هيهات إنما ذلك عند الطمع في مالهم فأما أنت فغرضك أن تشفع للمسلمين وتدفع الضرر عنهم وتدفع شر أعدائك عن نفسك والله يعلم من باطنه أنه لو ظهر لبعض أقرانه قبول عند ذلك السلطان فصار يشفعه في كل مسلم حتى دفع الضرر عن جميع المسلمين ثقل ذلك عليه ولو قدر على أن يقبح حاله عند السلطان بالطعن فيه والكذب عليه لفعل وكذلك قد ينتهي غرور بعضهم إلى أن يأخذ من مالهم وإذا خطر له أنه حرام قال له الشيطان هذا مال لا مالك له وهو لمصالح المسلمين وأنت إمام المسلمين وعالمهم وبك قوام الدين أفلا يحل لك أن تأخذ قدر حاجتك فيغتر بهذا التلبيس في ثلاثة أمور أحدها في أنه مال لا مالك له فإنه يعرف أنه يأخذ الخراج من المسلمين وأهل السواد والذين أخذ منهم أحياء وأولادهم وورثتهم أحياء وغاية الأمر وقوع

الخلط في أموالهم ومن غصب مائة دينار من عشرة أنفس وخالطها فلا خلاف في أنه مال حرام ولا يقال هو مال لا مالك له ويجب أن يقسم بين العشرة ويرد إلى كل واحد عشرة وإن كان مال كل واحد قد اختلط بالآخر الثاني والثالث في قوله إنك من مصالح المسلمين وبك قوام الدين ولعل الذين فسد دينهم واستحلوا أموال السلاطين ورغبوا في طلب الدنيا والإقبال على الرياسة والإعراض عن الآخرة بسببه أكثر من الذين زهدوا في الدنيا ورفضوها وأقبلوا على الله فهو على التحقيق دجال الدين وقوام مذهب الشياطين لا إمام الدين إذ الإمام هو الذي يقتدي به في الإعراض عن الدنيا والإقبال على الله كالأنبياء عليهم السلام والصحابة وعلماء السلف والدجال هو الذي يقتدى به في الإعراض عن الله والإقبال على الدنيا فلعل موت هذا أنفع للمسلمين من حياته وهو يزعم أنه قوام الدين ومثله كما قال المسيح عليه السلام للعالم السوء ''إِنَّهُ كَصَخْرَةٍ وَقَعَتْ فِي فَمِ الْوَادِي فَلَا هِيَ تَشْرَبُ الْمَاءَ وَلَا هِيَ تَتْرُكُ الْمَاءَ يَخْلُصُ إِلَى الزَّرْعِ'' وأصناف غرور أهل العلم في هذه الأعصار المتأخرة خارجة عن الحصر وفيما ذكرناه تنبيه بالقليل على الكثير]

Ve kezālik sultān-ı zālim üzerine duhūl edip ona teveddüd eder ve onun üzerine senā edip ona tevāzuᶜ eyler. Ve eger sultān-ı sitemkāra tevzāuᶜ etmek harām olması der-hātır eder ise şeytān-ı laᶜīn gelip ona der ki "Bu uzaktır uzak onun harām olmaklığı! Ancak māllarında tamaᶜ etmek hāletindedir, yoksa ᶜale'l-ᶜumūm harām değildir ve sen isen senin bunda olan garaz u maksadın ancak müslimīne şefāᶜat etmektir ki onların üzerlerinden zararları defᶜ edesin ve kendi nefsin üzerinden dahi senin aᶜdā ve düşmanlarının şerlerini defᶜ edesin." Ve hālbuki Zāt-ı Zü'l-Celāl onun bātınından bilir ki onun bir akrānına o sultān katında bir gūnā kabūl zuhūr edip onu her bir müslime şefāᶜat ettirilmiş olsa tā ki cemīᶜ-i müslimīn üzerinden zararı defᶜ eyledi, o hāl ona ağır gelirdi ve kudreti taᶜalluk etmiş olsa o sultān katında onun hāli üzerine yalan söylemek ve onda taᶜn etmekle takbīh ederdi. Ve baᶜzılarının bu gurūru bir dereceye varır ki selātīn-i zaleme mālından ᶜatiyye alır ve eger harām olması onun hātırına gelirse şeytān-ı racīm ona der ki "Bu bir māldır ki onun māliki yoktur ve mesālih-i müslimīne muᶜteddir ve sen isen müslimīnin pīşvāsısın ve dānişmenlerisin ki dīn-i mübīnin kıvāmı seninledir, senin hācetin mikdārı ondan almak sana helāl olmaz mı?"

Ve bu telbīs ile üç emr içinde o magrūr aldanıp mugterr olur ki birisi bu bir māldır, onun māliki yoktur demesidir, zīrā ki kendisi bilir ki sultān, müslimīn-i zemīn ve ehl-i sevāddan harācı alır ve o kimseler ki harācı onlardan almış, hālā sağ ve zindelerdir ve ölmüş olsalar bile onların evlād ve vārisleri ahyādırlar ki gāyetü'l-emr bunda vukūᶜ-ı ihtilāt-ı emvāl kaziyyesi vardır ki onun meʾhūzu yekdīgerine karışmış ve herkesten alınan şeyʾ maᶜlūm kalmamıştır yaᶜnī harācda alınan emvālde bir ihtilāt vākiᶜ olmuştur ve o ki yüz altını on kimseden gasb edip alır ve birbirine halt eder karıştırır, işte o yüz altın māl-ı harām olmasında bir hilāf yoktur velākin ona māliki yok bir māldır denilmez ve o on kimsenin beynlerinde taksīmi vācib olur ki herbirlerine onar altın verilip redd olunur velev ki mālları birbirine karışıp herbirin mālı dīgerin mālıyla muhtelit olmuştur. Ve ikinci emr odur ki sen mesālih-i müslimīndensin ve dīnin kıvāmı seninledir demesi ki bu kelāmı dahi tuzak, mekr ve telbīstir, zīra mümkindir ki kendisinin sebebi ile yoldan çıkıp azan ki onunla iktidāen dīnlerini ifsād eden ādemlerin yaᶜnī ona kıyāsen emvāl-i selātīni istihlāl edip taleb-i dünyāya ragbet ve riyāset üzerine ikbāl ve āhiretten iᶜrāz etmiş olanların ᶜadedleri dünyādan zāhid ve ona rāfız ve tārik olup Allāhu taᶜālaya müteveccih ve tālib olanların ᶜadedlerinden daha ziyāde çoktur, kaldı ki ᶜale't-tahkīk kendisi dīnin deccālıdır ve āyīn-i şeyātīnin kıvamıdır, dīn-i mübīnin imāmı değildir, çünkü imām ve pīşvā ancak o kimsedir ki dünyādan iᶜrāz ile Cenāb-ı Yezdān'a ikbāl ve teveccühlükte onunla iktidā olunur ki peygamberān-ı ᶜizām gibi ve sahābe-i kirām ve selef-i sālihīnin ᶜulemā ve ricālleri gibi. Ve deccāl-ı bed-hisāl dahi o şahstır ki Zāt-ı Zü'l-Celāl'den iᶜrāz ve dünyāya teveccüh ve ikbāl etmek aᶜmālinde onunla iktidā olunur ve ola ki bunun gibi zāt onun vefātı cemāᶜat-i müslimīne onun hayātından daha ziyāde nāfiᶜ ve müfīddir hālbuki kendi nefsinde kıvām-ı dīn olduğunu zuᶜm ve iᶜtikād eder. Ve onun meseli şol misāldir ki ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām onu ᶜulemā-ı sūʾa temsīl etmiştir ki buyurmuş ki "إِنَّهُ كَصَخْرَةٍ وَقَعَتْ فِي فَمِ الْوَادِي فَلَا هِيَ تَشْرَبُ الْمَاءَ وَلَا هِيَ تَتْرُكُ الْمَاءَ يَخْلُصُ إِلَى الزَّرْعِ" Yaᶜnī "O yaramaz ᶜālim vādīnin ağzına düşmüş olan taş gibidir ki ne kendisi suyu içer ve ne de ekine gitmek için suyu geçmeğe bırakır" yaᶜnī ondan su kurtulmaz da zerᶜe vāsıl ol-

maz ki ekin dahi onun sebebiyle o sudan müntefiᶜ olamaz demektir. Ve bu aᶜsār-ı müteᵓahhirede ehl-i ᶜilmin envāᶜ-ı gurūrları hasr u ihsādan hāricdir. Ve bizim bu zikr ettiğimiz şeyde kalīl ile kesīre bir tenbīh ve delālet vardır ki buna kıyāsen çok asnāfı bilinir demektir [308].

[وفرقة أخرى أحكموا العلم وطهروا الجوارح وزينوها بالطاعات واجتنبوا ظواهر المعاصي وتفقدوا أخلاق النفس وصفات القلب من الرياء والحسد والحقد والكبر وطلب العلو وجاهدوا أنفسهم في التبري منها وقلعوا من القلوب منابتها الجلية القوية ولكنهم بعد مغرورون إذ بقيت في زوايا القلب من خفايا مكايد الشيطان وخبايا خداع النفس ما دق وغمض مدركه فلم يفطنوا لها وأهملوها وإنما مثاله من يريد تنقية الزرع من الحشيش فدار عليه وفتش عن كل حشيش رآه فقلعه إلا أنه لم يفتش على ما لم يخرج رأسه بعد من تحت الأرض وظن أن الكل قد ظهر وبرز وكان قد نبت من أصول الحشيش شعب لطاف فانبسطت تحت التراب فأهملها وهو يظن أنه قد قلعها فإذا هو بها في غفلته وقد نبتت وقويت وأفسدت أصول الزرع من حيث لا يدري]

Ve dīger bir fırkası ᶜilm ve ᶜamel ahkāmıyla cevārihi dahi tathīr ve onları tāᶜāt ile tezyīn edip zavāhir-i meᶜāsīyi ictināb ve ahlāk-ı nefsi bi't-tefakkud sıfāt-ı kalbı yoklayarak riyā ve hased ve hıkd ve kibr ve taleb-i ᶜulüvv ü cāhtan teberrī etmek için nefsleriyle mücāhede edip ahlāk-ı zemīmenin menābit-i kaviyye vü zāhirelerini kulūbdan kalᶜ etmişlerse de lākin henüz magrūrlardır, çünkü şeytānın mekāyid-i hafiyyesinden ve nefsin saklı olan hıdāᶜ-ı dakīka vü gāmızanın habāyāsından kalbin kūşelerinde bir bakiyye-i nühüfte kalmıştır ki o bakiyye-i hafiyyeye mütefattın olamadıklarından onu terk ve ihmāl etmişler. Ve bunların misāli ancak o misāldir ki ādem ekini giyāhtan tenkıye ve tathīr etmek ister de gidip giyāhı üzerine taharrī ve zerᶜi teftīş eder de gördüğü her bir tār-ı giyāhı koparıp kalᶜ eyler velākin henüz başı yerden zuhūr etmeyen giyāhı aramaz ve zīr-i zemīnde pinhān olan zağal ve dağal arayıp teftīş etmez, ancak rūy-ı zemīn giyāhtan hulüvv ve ferāgıyla ekinin her bir zağalı çıkıp göğerdiğini zann eder hālbuki giyāhın usūl ve ᶜurūkundan bir tākım bīh ve kökler toprak altında yayılıp döşenmiş ve onu kalᶜ etmiş zannıyla bırakıp ihmāl eylemiş ki ondan gāfil olduğu

hālde nāgehān göğerip kuvvetlenmekle ekinin köklerini onun bilmediği yerlerden bozup ifsād etmiş.

[فكذلك العالم قد يفعل جميع ذلك ويذهل عن المراقبة للخفايا والتفقد للدفائن فتراه يسهر ليله ونهاره في جمع العلوم وترتيبها وتحسين ألفاظها وجمع التصانيف فيها وهو يرى أن باعثه الحرص على إظهار دين الله ونشر شريعته ولعل باعثه الخفي هو طلب الذكر وانتشار الصيت في الأطراف وكثرة الرحلة إليه من الآفاق وانطلاق الألسنة عليه بالثناء والمدح بالزهد والورع والعلم والتقديم له في المهمات وإيثاره في الأغراض والاجتماع حوله للاستفادة والتلذذ بحسن الإصغاء عند حسن اللفظ والإيراد والتمتع بتحريك الرءوس إلى كلامه والبكاء عليه والتعجب منه والفرح بكثرة الأصحاب والأتباع والمستفيدين والسرور بالتخصص بهذه الخاصية من بين سائر الأقران والأشكال للجمع بين العلم والورع وظاهر الزهد والتمكن به من إطلاق لسان الطعن في الكافة المقبلين على الدنيا لا عن تفجع بمصيبة الدين ولكن عن إدلال بالتمييز واعتداد بالتخصيص ولعل هذا المسكين المغرور حياته في الباطن بما انتظم له من أمر وإمارة وعز وانقياد وتوقير وحسن ثناء فلو تغيرت عليه القلوب واعتقدوا فيه خلاف الزهد بما يظهر من أعماله فعساه يتشوس عليه قلبه وتختلط أوراده ووظائفه وعساه يعتذر بكل حيلة لنفسه وربما يحتاج إلى أن يكذب في تغطية عيبه وعساه يؤثر بالكرامة والمراعاة من اعتقد فيه الزهد والورع وإن كان قد اعتقد فيه فوق قدره وينبو قلبه عمن عرف حد فضله وورعه وإن كان ذلك على وفق حاله وعساه يؤثر بعض أصحابه على بعض وهو يرى أنه يؤثره لتقدمه في الفضل والورع وإنما ذلك لأنه أطوع له وأتبع لمراده وأكثر ثناء عليه وأشد إصغاء إليه وأحرص على خدمته]

İşte ᶜālim olan zāt dahi böylecedir olur ki bu zikr olunan kāffe-i umūr-ı zāhireyi işler de hafāya ve nihān olan umūrun murākabesinden ve defāyin-i hafiyye vü mektūmesi tefakkudundan gaflet ve zühūl eyler görürsün ki gece ve gündüzde terk-i hāb u rāhatla cemᶜ-i ᶜulūma çalışır ki uykusuz durarak cemᶜ-i ᶜulūm ve tertībine ve tahsīn-i elfāz ve tehzībine ve tasānīf ve teʾlīf onda hasr ve cemᶜine saᶜy u gūşiş edip buna bāᶜisi ancak izhār-ı dīn-i ilāhī ve neşr-i şerīᶜat-i Hazret-i Risālet-penāhī hırsı olduğunu iᶜtikād eder ve ola ki onun hafī ve nühüfte olan bāᶜisi taleb-i zikr ü iştihār ile etrāf u eknāfa intişār-ı sīt olup tā ki āfāktan pek çok züvvār ona gelip onun zühd ve veraᶜ ve ᶜilminde medh ü senā ile elsine-i ᶜāmm u hāss hakkında muntalık ola da onu mühimmātta takdīm edeler

ve agrāzda dahi onu īsār ve tercīh eyleyeler ve istifāde için etrāfında halk toplanıp hüsn-i isgālarıyla kendisi mütelezziz ola ki hüsn-i lafzı īrād u serdinde onlar güş-ı cān ile dinleyip sözleri üzere başlarını tahrīk edip ağlayalar ve kemāl-i fazl u ᶜirfānından taᶜaccüb edeler ve o dahi buraları görmekle mütelezziz ola ve dahi ashāb ve etbāᶜ ve mütefīd-lerin kesretiyle ferah edip bi'l-hāssa ᶜilm ve ᶜamel beynlerinde emsāl ve akrānı içinde cemᶜ etmek niᶜmet-i celīlesiyle muhtass bulunduğu-na dil-şād ve mesrūr olur da perhīzkārlığı zuhūr ve bürūzuyla dünyāya mukbil olanların kāffesine musībet-i dīne tefeccuᶜan değil ancak temyī-ziyle idlāl ve tahsīsine iᶜtidād ile ıtlāk-ı lisāndan mütemekkin olduğuna şādumān olur. Ve mümkindir ki bu magrūr bīçāre ve miskīn hayātın-da kendi bātınında emr ve emmāreden ona muntazam olan cāh ve şān ve ᶜizz ve inkıyād ve tevkīr ve hüsn-i senādan dolayı birazca kulūb-ı ᶜāmme onun hakkında mütegayyir olup hakkında aᶜmālinden zāhir olan nesnelere hilāf-ı zühdü iᶜtikād etmiş olsalar ola ki onunla hātırı perīşān ve kalbi müteşevviş olup da evrādı karışır ve vazāifi muhtelit olur ve mümkin ki nefsi için her bir hīle ile iᶜtizār eder ve ola ki ᶜaybının setri için yalan söylemeğe muhtāc olur da kizb ve iftirā ile ᶜuyūbunu örter ve olur ki onda veraᶜ ve zühdleri cümleden ziyāde iᶜtikād edenleri ikrām ve mürāᶜāt ile dīgerleri üzerine īsār ve tercīh ede velev ki kadri [309] mā-fevkinde olan derecede veraᶜ-kār olduğunu iᶜtikād ede ve veraᶜ ve fazlının haddini bilen kimseden dahi nazar ve kalbi mürtefiᶜ olur velev ki onun iᶜtikādı onun vefk-i hāli ola ve olur ki baᶜzı ashābını dīger baᶜzı üzerine īsār eder de o īsārı o zātın fazl ve veraᶜda tekaddümü için ol-mayıp velev ki o ashābı onu böylece iᶜtikād ede, ancak ona cümleden ziyāde münkād ve mutīᶜ ve cümleden ziyāde onun murādına müttebiᶜ olup kāffe-i halktan ziyāde onun üzerine medh ü senā ederek cümleden ziyāde onun kelāmına isgā ve onun hizmeti üzerine hırs etmesi içindir yaᶜnī olur ki bu cihetlerle baᶜzı ashāb ve ahbāb ve etbāᶜ ve telāmizeleri dahi yekdīgeri üzerine īsār ve tercīh eder demektir.

[ولعلهم يستفيدون منه ويرغبون في العلم وهو يظن أن قبولهم له لإخلاصه وصدقه وقيامه بحق علمه فيحمد الله تعالى على ما يسري على لسانه من منافع خلقه

ويرى أن ذلك مكفر لذنوبه ولم يتفقد مع نفسه تصحيح النية فيه وعساه لو وعد بمثل ذلك الثواب في إيثاره الخمول والعزلة وإخفاء العلم لم يرغب فيه لفقده في العزلة ولاختفاء لذة القبول وعزة الرياسة ولعل مثل هذا هو المراد بقول الشيطان "مَنْ زَعَمَ مِنْ بَنِي آدَمَ أَنَّهُ بِعِلْمِهِ امْتَنَعَ مِنِّي فَبِجَهْلِهِ وَقَعَ فِي حَبَائِلِي" وعساه يصنف ويجتهد فيه ظاناً أنه يجمع علم الله لينتفع به وإنما يريد به استطارة اسمه بحسن التصنيف فلو ادعى مدع تصنيفه ومحا عنه اسمه ونسبه إلى نفسه ثقل عليه ذلك مع علمه بأن ثواب الاستفادة من التصنيف إنما يرجع إلى المصنف والله يعلم بأنه هو المصنف لا من ادعاه ولعله في تصنيفه لا يخلو من الثناء على نفسه إما صريحاً بالدعاوي الطويلة العريضة وإما ضمناً بالطعن في غيره ليستبين من طعنه في غيره أنه أفضل ممن طعن فيه وأعظم منه علما ولقد كان في غنية عن الطعن فيه ولعله يحكي من الكلام المزيف ما يزيد تزييفه فيعزيه إلى قائله وما يستحسنه فلعله لا يعزيه إليه ليظن أنه من كلامه فينقله بعينه كالسارق له أو يغيره أدنى تغيير كالذي يسرق قميصاً فيتخذه قباء حتى لا يعرف أنه مسروق ولعله يجتهد في تزيين ألفاظه وتسجيعه وتحسين نظمه كيلا ينسب إلى الركاكة ويرى أن غرضه ترويج الحكمة وتحسينها وتزيينها ليكون أقرب إلى نفع الناس وعساه غافلاً عما روي أن بعض الحكماء وضع ثلثمائة مصحف في الحكمة فأوحى الله إلى نبي زمانه قل له "قَدْ مَلأْتَ الْأَرْضَ نِفَاقاً وَإِنِّي لَا أَقْبَلُ مِنْ نِفَاقِكَ شَيْئاً"]

Ve ola ki onun talebe ve telāmize ve mürīdānı ondan istifāde edip ᶜamelde ragbet ederler de kendisi zann eder ki onların ona olan kabūlleri ancak onun sıdk ve ihlās ve hakk-ı ᶜilme olan kıyāmı iledir ki o hālde menāfiᶜ-i halktan lisān ve zebānı üzere sārī olan fevāid üzerine Allāhu taᶜālāya hamd ü şükr eder de o nesneyi kendi zünūb ve evzārına mükeffir görür de onda nefsi ile tashīh-i niyyeti tefakkud etmez. Ve mümkindir ki īsār-ı humūl u ᶜuzletinde ihfā-i ᶜilm ile bu sevāb gibi bir sevāb ona vaᶜd olunmuş olsa ᶜuzlet ve ihtifāda ᶜizzet-i riyāset ve lezzet-i kabūlün fakdı için ona ragbet etmez ve ola ki bu gibi magrūru şeytān murād edip demiş ki "مَنْ زَعَمَ مِنْ بَنِي آدَمَ أَنَّهُ بِعِلْمِهِ امْتَنَعَ مِنِّي فَبِجَهْلِهِ وَقَعَ فِي حَبَائِلِي" Yaᶜnī "Kim ki benī ādemden zuᶜm eder ki kendi ᶜilmi ile şeytāndan mümteniᶜ olmuş, kendi nādānlığıyla benim tuzağıma düşmüştür." Ve ola ki bu magrūr teʾlīf ve tasnīf edip onda cehd eder ki onunla ᶜibād münteﬁᶜ olmak için ᶜilm-i ilāhī cemᶜ etmekte olduğunu zann eder ve hālbuki derūn-ı zamī-

rinde murādı ancak onun hüsn-i tasnīf ile nāmı büldān içinde müştehir olup nīk-i nāmı halk içinde istitāre ede. Bi'l-farz bir kimse onun tasnīf ettiği kitābını daᶜvā edip de onun ismini ondan mahv ve kendisine nisbet etmiş olsa ona bu muᶜāmelesi ağır gelirdi, maᶜa-ennehu bilir ki tasnīf ve teʾlīfinden olan sevāb-ı istifāde ancak onun musannife rāciᶜ olur ve Hakk subhānehu ve taᶜālā bilir ki onun musannifi kendisidir ki onu daᶜvā eden değildir ve onun o ecr ü sevābı zāyiᶜ olmaz yaᶜnī defter-i aᶜmālinde kayd olunacağını bilirken āherin işbu daᶜvāsı ve onu nefsine nisbet edişi ona güç gelir demektir. Ve ola ki tasnīfinde nefsine medh ü senā etmekten tehī ve hālī kalmaz ki yā ᶜarīz ü ᶜamīk bir uzun daᶜāvī ile sarāhaten nefsini onda medh eder veyāhūd dīgerine bir taᶜn ile zımnen nefsini medh eyler, çünkü dīgerine olan taᶜndan nümāyān ve müstebān olur ki kendisi taᶜn ettiği ādemden elbette ᶜilm ve fazlca daha ziyāde efdal ve aᶜzamdır, maᶜa-ennehu o taᶜna onun bir ihtiyācı olmayıp ondan müstagnī idi. Ve ola ki kelām-ı müzeyyeften onun tezyīfini artıracak bir kelāmı hikāye edip onu kāiline ᶜazv u isnād eder ve istihsān ettiği kelāmı dahi ola ki ona ᶜazv etmez tā ki kendi kelāmından olduğunu zann oluna ki bi-ᶜibāretihi onu ᶜaynen nakl eder, sanki onu çalıp sirkat etmiş gibi īrād eder veyāhūd onu bir tagyīr ile onu tagyīr eder, nitekim bir kimse ki bir gömleği sirkat eder de māl-ı mesrūk olduğu bilinmemek için tutar onu entari eder ve mümkindir ki tezyīn-i elfāz u tescīᶜine ve nazmı tahsīnine dahi çalışıp onda cidd ü cehd eder tā ki rekākete mensūb olmaya. Ve teʾlīf ve tasnīfinden onun garazı ancak tervīc-i hikmet ile onun tahsīn ve tezyīnini görür, gūyā nāsın nefᶜine akreb olmak için onu bu sūretle tasnīf etmiş ve hikmeti içinde tervīc ve tezyīn ve tahsīn eylemiş. Ve muhtemeldir ki o magrūr baᶜzı hukemā üzerine mervī ve menkūl olan āsārdan gāfil ola ki bir zamānda bir hakīm ᶜilm-i hikmette üç yüz mushafı vazᶜ ve tertīb etmiş ve Zāt-ı Zü'l-Celāl onun zamānındaki nebī-i zī-şānına vahy edip buyurmuş ki "قل له قَدْ مَلَأْتَ الْأَرْضَ نِفَاقاً وَإِنّي لَا أَقْبَلُ مِنْ نِفَاقِكَ شَيْئاً"[542] Yaᶜnī "O hakīme söyle ki sen yeryüzünü nifāktan doldurdun, ben senin bu nifākından bir şeyʾ kabūl etmem."

542 *Hilyetu'l-Evliyā*, 5/237.

[ولعل جماعة من هذا الصنف من المغترين إذا اجتمعوا ظن كل واحد بنفسه السلامة عن عيوب القلب وخفاياه فلو افترقوا واتبع كل واحد منهم فرقة من أصحابه نظر كل واحد إلى كثرة من يتبعه وأنه أكثر تبعاً أو غيره فيفرح إن كان أتباعه أكثر وإن علم أن غيره أحق بكثرة الأتباع منه ثم إذا تفرقوا واشتغلوا بالإفادة تغايروا وتحاسدوا ولعل من يختلف إلى واحد منهم إذا انقطع عنه إلى غيره ثقل على قلبه [310] ووجد في نفسه نفرة منه فبعد ذلك لا يهتز باطنه لإكرامه ولا يتشمر لقضاء حوائجه كما كان يتشمر من قبل ولا يحرص على الثناء عليه كما أثنى مع علمه بأنه مشغول بالاستفادة ولعل التحيز منه إلى فئة أخرى كان أنفع له في دينه لآفة من الآفات كانت تلحقه في هذه الفئة وسلامته عنها في تلك الفئة ومع ذلك لا تزول النفرة عن قلبه ولعل واحداً منهم إذا تحركت فيه مبادئ الحسد لم يقدر على إظهاره فيتعلل بالطعن في دينه وفي ورعه ليحمل غضبه على ذلك ويقول إنما غضبت لدين الله لا لنفسي ومهما ذكرت عيوبه بين يديه ربما فرح له وإن أثنى عليه ربما ساءه وكرهه وربما قطب وجهه إذا ذكرت عيوبه يظهر أنه كاره لغيبة المسلمين وسر قلبه راض به ومريد له والله مطلع عليه في ذلك فهذا وأمثاله من خفايا القلوب لا يفطن له إلا الأكياس ولا يتنزه عنه إلا الأقوياء ولا مطمع فيه لأمثالنا من الضعفاء إلا أن أقل الدرجات أن يعرف الإنسان عيوب نفسه ويسوءه ذلك ويكرهه ويحرص على إصلاحه فإذا أراد الله بعبد خيراً بصره بعيوب نفسه ومن سرته حسنته وساءته سيئته فهو مرجو الحال وأمره أقرب من المغرور المزكي لنفسه الممتن على الله بعمله وعلمه الظان أنه من خيار خلقه فنعوذ بالله من الغفلة والاغترار ومن المعرفة بخفايا العيوب مع الإهمال هذا غرور الذين حصلوا العلوم المهمة ولكن قصروا في العمل بالعلم]

Ve ola ki bu sınftan bir cemāᶜat yaᶜnī bu sınfın magrūrlarından birkaç kişi bir yerde bilikip müctemiᶜ olduklarında onların her biri ᶜuyūb-ı kalb ile hafāyāsı ᶜuyūbundan nefsin selāmetini zann eder ve çün müfterik olup birbirlerinden ayrılırlar, onların herbirlerine ashābından birer fırka ittibāᶜ ve mürāfakat eder ve her biri ona ittibāᶜ ve mürāfakat edenlere bakar ki onun ebāᶜı mı çoktur yāhūd dīgerinin ve vaktā ki onun etbāᶜını sāirenin ittibāᶜlarından çok görür onunla sevinip şādān olur velev bilse ki kesret-i etbāᶜa onun dīgeri ondan daha ziyāde müstehakktır sonra çün dağılıp müteferrik olurlar ve her biri ifāde ile iştigāl eder o vaktte onların beynlerinde bir mugāyeret düşer de birbirlerinden kıskanırlar.

Ve mümkin ki onların birisine o mütereddid olan kavmden eger bir nefer metbūᶜu bulunan zāttan müteneffir olur da āherine kesilip gider ise o metbūᶜu olan zāt onunla kendi kalbi üzerine bir ağırlık ve sikal göre ve o şahs-ı münkatıᶜdan be-gāyet müteneffir olur ve baᶜdehu onun ikrāmına onun kalbi sallanmaz ve havāyici kazāsına evvelki gibi onun sāk u sāᶜidini çemretmez ve ke-mā kān sābıkı vech üzere onun hakkında senā ve sitāyiş etmeğe dahi hırs etmez, maᶜa-ennehu bilir ki o şahs onda istifāde ile müştagildir. Ve mümkin ki dīger fırkaya onun bu tahayyüz ve iftirākı ona enfaᶜ ola ki bu fırkada iken ona isābeti muhvif olan fiten ve āfāttan bir āfetin dīnine luhūku melhūz ve mutasavver ve müfārakat ve fırka-i uhrāya iltihākı ile kesb-i necāt ve selāmeti mukarrer olur ki bu haysiyyetle onun hakkında hayrlı ve enfaᶜ olmuş olur ve maᶜa-zālik onun nefreti yine kalbinden zāil olmaz. Ve mümkin ki onların birisinde mebādī-i hased taharrük ettiği vaktte onun izhārına muktedir olamaz ve defᶜine dahi bir çāreyi aramaz, tutar da o mahsūdun veraᶜ ve dīnine taᶜn eder tā kim ona zāhir olan hiddet ve gazabı buna mahmūl olup diye ki "Ben ona ancak dīn-i ilāhī için gazab etmişim, ben kendi nefsim için gazab etmemişim!" Ve kaçan ki o mahsūdun ᶜuyūbu onun huzūrunda zikr olunur, ona şād ve mesrūr olur ve eger o kimsenin hakkında bir sitāyiş ve senā vākiᶜ olup bir taraftan tefevvüh olursa ondan mükedder olup hoşlanmaz ve ola ki ᶜuyūbu zikrinde bir türş-rūluk gösterir de sanki gıybet-i müslimīne kārih olduğunu halka izhār eder velākin derūnunda şād ve sırr-ı kalbi onunla rāzī ve tālib bulunur, fakat onunla gıybet-i müslimīnden hoşlanmadığını halka īmā eder, hālbuki onda ᶜAllāmü'l-guyūb onun sırrına muttaliᶜdir. İşte bu ve onun emsāli olup kulūbun hafāyası olan ᶜuyūb ve taksīrāta ekyās-ı nāstan gayrı başka bir kimse onlara mütefattın olamaz ve zümre-i akviyādan gayrı dīger bir kimse dahi onlardan pāk ve mütenezzih olamaz, artık bizim gibi ᶜaceze ve nā-tüvān ve zebūn ve zaᶜīfāna onda bizim için bir matmaᶜ yoktur yaᶜnī bu gibi ᶜuyūbdan berī ve pāk ve münezzeh olmaklığımızda bizim bir matmaᶜımız olamazsa da velākin emr-i ihtiyātta ekall-i derecāt odur ki insān kendi nefsinin ᶜuyūbuna vākıf ola tā ki isāᵓet ve taksīrātından āgāh olup da ondan mükedder ola ve kendi mesāvīlerinden hoşlanma-

yıp da hemān onu kerāhetle ıslāhına harīs ola. Ve eger Zāt-ı Zü'l-Celāl onun bir kulu ile bir hayrı murād buyurup saᶜādetini isterse onun nefsinin ᶜuyūbunu ona gösterdiği mesāvīsine mütebassır kılar ve o ki onun hasenesini onu mesrūr eder ve onun seyyiᵓesi onu mahzūn ve mükedder eyler, o kimse mercüvvü'l-hāldir, elbette nefsine müzekkī ve kendi ᶜilm ve ᶜameli ile Allāhu taᶜālāya imtinān eden ve nefsini hayr-ı halktan zann eyleyen nādān-ı magrūrdan onun emri daha ziyāde yakın ve akrebdir. Kaldı ki biz gaflet ve igtirārdan ve ihmāl ile maᶜan hafāyā-i ᶜuyūbun maᶜrifetlerinden biz Allāha sığınıp taᶜavvüz ederiz. İşte ᶜulūm-ı mühimmeyi tahsīl edip de ᶜilm ile ᶜamel etmekte taksīr eden kesānın gurūrları budur.

[ولنذكر الآن غرور الذين قنعوا من العلوم بما لا يهمهم وتركوا المهم وهم به مغترون إما لاستغنائهم عن أصل ذلك العلم وإما لاقتصارهم عليه فمنهم فرقة اقْتَصَرُوا عَلَى عِلْمِ الْفَتَاوَى فِي الْحُكُومَاتِ وَالْخُصُومَاتِ وَتَفَاصِيلِ الْمُعَامَلَاتِ الدُّنْيَوِيَّةِ الْجَارِيَةِ بَيْنَ الْخَلْقِ لِمَصَالِحِ العباد وخصصوا اسم الفقه بها وسموه الفقه وعلم المذاهب وَرُبَّمَا ضَيَّعُوا مَعَ ذَلِكَ الْأَعْمَالَ الظَّاهِرَةَ وَالْبَاطِنَةَ فلم يتفقدوا الجوارح ولم يخرسوا اللسان عن الغيبة ولا البطن عن الحرام ولا الرجل عن المشي إلى السلاطين وكذا سائر الجوارح وَلَمْ يَحْرُسُوا قُلُوبَهُمْ عَنِ الْكِبْرِ وَالْحَسَدِ وَالرِّيَاءِ وسائر المهلكات فهؤلاء مغرورون من وجهين أحدهما من حيث العمل والآخر من حيث العلم أما العمل فقد ذكرنا وجه الغرور فيه وأن مثالهم مثال المريض إذا تعلم نسخة الدواء واشتغل بتكراره [311] وتعليمه لا بل مثالهم مثال من به علة البواسير والبرسام وهو مشرف على الهلاك ومحتاج إلى تعلم الدواء واستعماله فاشتغل بتعلم أدواء الاستحاضة وبتكرار ذلك ليلاً ونهاراً مع علمه بأنه رجل لا يحيض ولا يستحاض ولكن يقول ربما تقع علة الاستحاضة لامرأة وتسألني عن ذلك وذلك غاية الغرور]

İmdi biz ᶜulūm-ı mühimmeyi terk edip onlara mühimm olmayan ᶜulūmā kanāᶜat edenlerin gurūrlarını zikr edelim yaᶜnī o kimse onunla nice mugterr olmuşlarsa onun sebebini īzāh ve beyān edelim ki o ᶜilmin aslından müstagnī olmalarıyla mı yoksa o ᶜilm üzerine iktisār etmeleriyle mi magrūr olmuşlar oralarını gösterelim. Şöyle ki o mugterrler dahi birkaç fırkaya münkasımlardır ki bir fırkaları hükūmāt ve husūmāt ile beyne'l-halk mesālih-i ᶜibād için cārī olan muᶜāmelāt-ı dünyāviy-

yede ʿilm-i fetāvā-i şerʿiyye üzerine iktisār edip ism-i fıkh buna tahsīs etmişler yaʿnī bu ʿilm için ʿilm-i mezheb ve ʿilm-i fıkh ism komuşlar ve ola ki bununla berāber aʿmāl-i zāhire vü bātıneyi tazyīʿ etmişler ki cevārihi tefakkud edip lisānı gıybetten lāl ve batnı harām yemekten imsāk ve ayağı selātīn-i zalemeye yürüyüp gitmekten keff ü menʿ etmemişler ve cevārih-i sāirelerini dahi menhiyyāttan hıfz u vikāye etmemişler ve kalblerini kibr ve hased ve riyā ve mühlikāt-ı sāireden hirāset etmemişler. Ve bunlar ise iki vechten magrūrlardır ki bir vechi min-haysü'l-ʿamel ve dīger vechi min-haysü'l-ʿilm olup o iki haysiyyetle mugterrlerdir. Ve min-haysü'l-ʿamel olan igtirārlarının beyānı ise onda olan vech-i gurūru biz fī-mā sebakta zikr ü beyān etmişiz, fakat onların misālleri şol marīzin misālidir ki kendisi ʿillet-i bevāsīr ü bersām ile mübtelā olup şu ʿilletlerden helāka müşrif olmuş ve taʿallüm-i devā ve istiʿmāline muhtāc olduğu hālde gidip devā-i istihāzayı taʿallüm edip onunla iştigāl eder de leyl ü nehārda onun tekrārı ile evkāt-güzār olur, maʿa-ennehu bilir ki kendisi erkek olup onun hayz ve istihāzası olmaz lākin der ki "Şāyed ʿillet-i istihāza bir hatun kişiye düşer de gelip bunun üzerine benden suʾāl eder."

[فكذلك المتفقه المسكين قد يسلط عليه حب الدنيا واتباع الشهوات والحسد والكبر والرياء وسائر المهلكات الباطنة وربما يخطفه الموت قبل التوبة والتلافي فيلقى الله وهو عليه غضبان فترك ذلك كله واشتغل بعلم السلم والإجارة والظهار واللعان والجراحات والديات والدعاوي والبينات وبكتاب الحيض وهو لا يحتاج إلى شيء من ذلك قط في عمره لنفسه وإذا احتاج غيره كان في المفتين كثرة فيشتغل بذلك ويحرص عليه لما فيه من الجاه والرياسة والمال وقد دهاه الشيطان وما يشعر إذ يظن المغرور بنفسه أنه مشغول بفرض دينه وليس يدري أن الاشتغال بفرض الكفاية قبل الفراغ من فرض العين معصية هذا لو كانت نيته صحيحة كما قال وقد كان قصد بالفقه وجه الله تعالى فإنه وإن قصد وجه الله فهو باشتغاله به معرض عن فرض عينه في جوارحه وقلبه فهذا غروره من حيث العمل]

İşte o mütefakkıh-ı miskīn dahi hāli böylecedir, zīrā olur ki baʿzen hubb-ı dünyā ve ittibāʿ-ı şehevāt ile āfāt-ı hased ü kibr ü riyā ve mühlikāt-ı sāire-i bātıniyye ona musallat olur. Ve mümkin ki kable't-tevbe

ve't-telākī ölüm onu fecᵓeten kapıp götürür de ona gazbān olduğu hālde Zāt-ı Zü'l-Celāl'e mülākī olur ki o bīçāre bunların kāffesini terk edip müddet-i ᶜömründe aslā ve katᶜā ona muhtāc olmayacak ᶜilm-i selem ü icāre ve zıhār ve liᶜān ve cirāhāt ve diyāt ve daᶜāvā ve beyyināt ve kitāb-ı hayz gibi ᶜilmlerle iştigāl eder durur. Ve dīgeri dahi eger bunların birisine onun bir ihtiyācı vukūᶜ bulursa vaktin mevcūd olan müftīleri çoktur ki evvel-i emrde o müftīlerin birisi kıyām eder. Kaldı ki şol fakīh bu ᶜulūmda olan cāh ve riyāset ve māl hasebiyle onlara harīs olmuş olur ve şeytān-ı laᶜīn dahi onu bir büyük dāhiyeye ve bir musībet-i ᶜuzmāya uğratmış iken kendisi onu bilmez de zann eder ki farz-ı dīni ile müştegildir, hālbuki kendisi bilmez ki tahsīli her bir müᵓmin üzerine farz-ı ᶜayn olan ᶜulūmdan fārig olmadan farz-ı kifāye ᶜilmleriyle iştigāl etmek maᶜsiyettir ve o dahi eger onun dediği gibi onun niyyeti onda sahīh olursa ki o iştigāl ile ancak vechullāhı murād edip āher bir garaz u maksada mübtenī değildir, çünkü vechullāhı murād edip bununla iştigāl ettiği hālde dahi kendi kalb ve cevārihinde olan kendi farz-ı ᶜaynı ᶜilminden yüz çevirip muᶜrız olmuş olur. İşte min-haysü'l-ᶜamel işbu fakīhin vech-i gurūru budur.

[وأما غروره من حيث العلم فحيث اقتصر على علم الفتاوى وظن أنه علم الدين وترك كتاب الله وسنة رسول الله صلى الله عليه وسلم وربما طعن في المحدثين وقال إنهم نقلة أخبار وحملة أسفار لا يفقهون وترك أيضا علم تهذيب الأخلاق وترك الفقه عن الله تعالى بإدراك جلاله وعظمته وهو العلم الذي يورث الخوف والهيبة والخشوع ويحمل على التقوى فتراه آمناً من الله مغتراً به متكلاً على أنه لا بد وأن يرحمه فإنه قوم دينه وأنه لو لم يشتغل بالفتاوى لتعطل الحلال والحرام فقد ترك العلوم التي هي أهم وهو غافل مغرور وسبب غروره ما سمع في الشرع من تعظيم الفقه ولم يدر أن ذلك الفقه هو الفقه عن الله ومعرفة صفاته المخوفة والمرجوة ليستشعر القلب الخوف ويلازم التقوى إذ قال تعالى ﴿وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾ إليهم لعلهم يحذرون والذي يحصل به الإنذار غير هذا العلم فإن مقصود هذا العلم حفظ الأموال بشروط المعاملات وحفظ الأبدان بالأموال وبدفع القتل والجراحات والمال في طريق الله آلة والبدن مركب

وإنما العلم المهم هو معرفة سلوك الطريق وقطع عقبات القلب التي هي الصفات المذمومة فهي الحجاب بين العبد وبين الله تعالى وإذا مات ملوثاً بتلك الصفات كان محجوباً عن الله فمثاله في الاقتصار على علم الفقه مثال من اقتصر من سلوك طريق الحج على علم خرز الرواية والخف ولا شك في أنه لو لم يكن لتعطل الحج ولكن المقتصر عليه ليس من الحج في شيء ولا بسبيله وقد ذكرنا شرح ذلك في كتاب العلم]

Ve min-haysü'l-ᶜilm olan gurūrunun beyān-ı vechi ise o dahi şu sūretledir ki bunca olan ᶜulūm-ı mühimmeden ᶜilm-i fetāvānın üzerine onun vākiᶜ olan iktisārıdır ki onu ᶜilm-i dīn zannıyla ᶜilm-i kitābullāhı ve ᶜilm-i sünen ü ehādīs-i seniyye-i Cenāb-ı Risālet-penāhī'yi terk eder de gider yalnız o ᶜilme hasr-ı nefs eyler. Ve ola ki eimme-i hadīse taᶜn edip hakklarında der ki "Onlar nakale-i ahbār ve hamele-i esfārdırlar, onlar bir şeyᵓ bilmezler" [312] ve dahi tehzīb-i ahlāk ᶜilmi ve idrāk-i ᶜazamet ü celāliyle zātullāhın tefakkuhu ᶜilmini terk eder. Maᶜa-ennehu tefakkuh ve maᶜrifet-i zāt ü sıfāt o ᶜilmdir ki havf ve heybeti ve huşūᶜ ve huzūᶜ ve haşyeti īrās eder ve müᵓmini salāh ve zühd ve takvāya haml eder ve bināen ᶜaleyh sen o fakīh-i magrūru görürsün ki Allāhu taᶜālādan emīn ve onunla mugterrdir ki lābüdd olarak Allāhu taᶜālā ona merhamet edeceğine ittikāl etmiş, çünkü kıvām-ı dīndir ve kendisi fetāvā ile iştigāl etmemiş olaydı helāl ve harām muᶜattal olurdu ve'l-hāl kendisi ehemm ve elzem olan ᶜulūmu terk etmiştir ki bu yüzden dahi gāfil ve magrūr olmuştur ve sebeb-i gurūru ise taᶜzīm-i fıkhdan şerᶜ-i şerīfte istimāᶜ ettiği kelāmdır, maᶜa-hāzā kendisi bilmez ki o fıkh ancak Allāhu taᶜālānın zātı ve mahūfe ve mercüvve olan sıfatlarının maᶜrifetleri fıkhıdır tā ki kalb havf ve korkuyu bilip istişᶜār ede ve takvāya mülāzemet eyleye, çünkü Zāt-ı Zü'l-Celāl buyurmuş ki ﴿وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾[543] Yaᶜnī "Her bir kabīle ve ehl-i beldeden bir tāife çıksın ve bir tāifesi Peygamber ᶜaleyhi's-selām ile kalsın ki dīnde Kurᵓān ve sünen ve ferāiz ve ahkāmı öğrensinler ve onların kavmleri gazādan ricᶜatlerin-

543 Tevbe, 9/122.

de onlara ahkāmı taᶜlīm ile inzār etsinler şāyed onlar nushla ᶜazābdan hazer edeler.” Ve maᶜlūmdur ki onunla inzār hāsıl olan ᶜilm bu ᶜilm-i fetāvānın gayrısıdır, zīra ki bu ᶜilm-i fetāvānın maksūdu şurūt-ı muᶜāmelāt ile emvālin hıfzıdır ve dahi emvāl ile ebdānın hıfzıdır ki bezl-i diyet ile ebdān üzerinden katl ve cürmü defᶜ eder. Ve dahi maᶜlūmdur ki Allāh'ın yolunda māl ālettir ve beden merkebdir ve onda ᶜilm-i mühimm ancak maᶜrifet-i sülūk-ı tarīk ve ᶜakabāt-ı kalbin katᶜı maᶜrifeti ᶜilmidir. Ve sıfāt-ı zemīme-i bātıniyye kalbin ᶜakabeleridir ki beynallāh ve beyne'l-ᶜabd olan hicāb odur. Çün bu sıfāt ile ālūde ve mülevves olarak vefāt eder, onunla Allāh'tan mahcūb ve memnūᶜ olur. Ve'l-hāsıl bu magrūrun ᶜilm-i fetāvāya olan iktisārında onun misāli ancak o kimsenin misālidir ki tarīk-i hacc sülūkunda yalnız bir su rāviyesinin dikişi veyāhūd huff dikişi üzerine iktisār edip sāir aᶜmāl-i hacc ve menāsiki terk etmiş. Ve şekk yoktur ki bu sanᶜat olmasaydı hacc farīzası müteᶜattıl olurdu, ammā bu sanᶜat üzerine iktisār eden kimse dahi huccācdan değildir, belki hacc yolunun sāliki sayılmaz ki hacc yolunda nevᶜan-mā sālik olmaz. Ve bunun şerhini ber-tafsīl biz kitāb-ı ᶜilmde zikr etmişiz.

[ومن هؤلاء من اقتصر من علم الفقه على الخلافيات ولم يهمه إلا تعلم طريق المجادلة والإلزام وإفحام الخصوم ودفع الحق لأجل الغلبة والمباهاة فهو طول الليل والنهار في التفتيش عن مناقضات أرباب المذاهب والتفقد لعيوب الأقران والتلقف لأنواع التسبيبات المؤذية وهؤلاء هم سباع الإنس طبعهم الإيذاء وهمهم السفه ولا يقصدون العلم إلا لضرورة ما يلزمهم لمباهاة الأقران فكل علم لا يحتاجون إليه في المباهاة كعلم القلب وعلم سلوك الطريق إلى الله تعالى بمحو الصفات المذمومة وتبديلها بالمحمودة فإنهم يستحقرونه ويسمونه التزويق وكلام الوعاظ وإنما التحقيق عندهم معرفة تفاصيل العربدة التي تجري بين المتصارعين في الجدل وهؤلاء قد جمعوا ما جمعه الذين من قبلهم في علم الفتاوى لكن زادوا إذ اشتغلوا بما ليس من فروض الكفايات أيضاً بل جميع دقائق الجدل في الفقه بدعة لم يعرفها السلف وأما أدلة الأحكام فيشتمل عليها علم المذهب وهو كتاب الله وسنة رسول الله صلى الله عليه وسلم وفهم معانيهما وأما حيل الجدل من الكسر والقلب وفساد الوضع والتركيب والتعدية فإنما أبدعت لإظهار الغلبة والإفحام وإقامة سوق الجدل بها فغرور هؤلاء أشد كثيراً وأقبح من غرور من قبلهم]

Ve bunlardan bir fırka dahi vardır ki ᶜilm-i fıkhtan dahi yalnız hilāfiyyāt üzerine iktisār etmişler ki tarīk-i mücādele ve ilzām ve ifhām-ı husūm ve galebe ve mübāhāt için defᶜ-i hakk taᶜallümü mā-ᶜadāsından bir nesneyi mühimsemezler belki tūl-i leyl ü nehārlarında erbāb-ı mezāhibin münākazātı ve ᶜuyūb-ı akrānın tefakkudu ve envāᶜ-ı tesbībāt-ı müᵓziyenin telakkufu üzerine taharrī ve teftīş eylerler ve bunlar ise insin sibāᶜıdırlar ki tıbāᶜları halkın izāsıdır ve onların hemmi sefehtir ve mübāhāt-ı akrān için onlara lāzım olan umūr-ı zarūriyyenin mā-ᶜadāsında ᶜilmi kasd etmezler, ancak fahr ve mübāhāta lāzım olan nesnelerde zarūrī olarak baᶜzı envāᶜ-ı ᶜilmi kasd ederler yaᶜnī her bir ᶜilm ki mübāhātta onların ona bir ihtiyācları olmaz ki ᶜilm-i kalb gibi ve sülūk-ı tarīk-i ilāhī ᶜilmi gibi yaᶜnī mahv-ı sıfāt-ı zemīme ile sıfāt-ı mahmūdeye tebdīlinin ᶜilmi gibi ᶜilmleri istihkār ederler ve bu gibi ᶜulūm-ı mühimmeye tezvīk ve kelām-ı vaᶜᶜāz diye tesmiye ederler ve onların ᶜindlerinde tahkīk ancak cedelde müsāraᶜa edenlerin beynlerinde cārī olan ᶜarbedenin tefāsīli maᶜrifetidir ve bunlar ise onlardan akdem gelen seleflerin ᶜilm-i fetāvādan cemᶜ ettikleri mesāili cemᶜ etmişler. Fakat bunlar baᶜzı ziyāde şeyleri dahi ᶜilāve ve zamīme etmişler, çünkü furūz-ı kifāyāttan olmayan şeylerle iştigāl etmişler, çünkü fıkhta olan cedelin kāffe-i dekāyıkı bidᶜattir, selef-i sālihīn onu bilmemişler ve edille-i ahkām ise ᶜilm-i mezheb ona müştemil olur ki kitābullāh ile Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimizin sünneti ona müştemildir. Vaktā ki kitābullāh ile sünnet-i Peygamber'i bilip maᶜānīlerini fehm eder, ahkām-ı şerᶜiyyenin edillelerini bilmiş olur ki başka bir şeye ihtiyācı kalmaz ve kesr ve kalb ve fesād-ı vazᶜ ve terkīb ve taᶜdiyeden mühezzeb olan fenn-i cedel hīleleri ise onlar ancak izhār-ı galebe ve ifhām-ı husūm ve onunla sevk-i cedel ikāmesi için ibdāᶜ ve ihtirāᶜ olunmuş ki furūz-ı kifāyeden değillerdir, ancak muᵓahharen cümūᶜ-ı selefe bir zamīme ve ᶜilāvelerdir. Kaldı ki bu fırkanın gurūru cümleden daha ziyāde çok katı ve eşeddir ve onlardan akdem olanların gurūrlarından daha ziyāde kabīh ve çirkīndir, zīrā ki furūz-ı kifāyeden fazla ve hāric bī-lüzūm ve mübtedaᶜ olan fünūn-ı mümārāt u cedel üzerine iktisār edip ᶜulūm-ı mühimmeyi terk etmişler ve nāfile yere saᶜy u gūşişleri zāyiᶜ edip onlara rūz-i cezāda fāide vermeyen ᶜamele iştigāl etmişler [313]

[وفرقة أخرى اشتغلوا بعلم الكلام والمجادلة في الأهواء والرد على المخالفين وتتبع مناقضاتهم واستكثروا من معرفة المقالات المختلفة واشتغلوا بتعلم الطرق في مناظرة أولئك وإفحامهم وافترقوا في ذلك فرقاً كثيرة واعتقدوا أنه لا يكون لعبد عمل إلا بإيمان ولا يصح إيمان إلا بأن يتعلم جدلهم وما سموه أدلة عقائدهم وظنوا أنه لا أحد أعرف بالله وبصفاته منهم وأنه لا إيمان لمن لم يعتقد مذهبهم ولم يتعلم علمهم ودعت كل فرقة منهم إلى نفسها ثم هم فرقتان ضالة ومحقة فالضالة هي التي تدعو إلى غير السنة والمحقة هي التي تدعو إلى السنة والغرور شامل لجميعهم]

Ve dīger bir fırkası ᶜilm-i kelām ile iştigāl etmişler ki mücādele-i ehvā ve redd-i akvāl-i muhālifīn ile münākazaların tetebbuᶜlarına saᶜy edip kavāᶜid-i ᶜilm-i kelām ve mücādeleyi öğrenmişler ve bunlara müteᶜallik olan umūr ile iştigāl edip makālāt-ı muhtelife maᶜrifetinden istiksār etmişler yaᶜnī ehl-i ehvā ve gürūh-ı muhālifīnin münāzaralarında ve onları ifhām edecek şeylerin turuku taᶜallümüyle meşgūl olmuşlar ki turuk-ı münāzara ve ifhām-ı husūm ᶜilminin taᶜallümüne devām ve muvāzabet edip onunla iştigāl etmişler demektir. Ve bu bābda pek çok fırka müfterik olmuşlar ve dahi iᶜtikād etmişler ki sıhhat-ı ᶜamel ancak īmān iledir ki bī-īmān hīç bir kimseye ᶜamel olmaz ve onların cedelleri ve edille-i ᶜakāid tesmiye ettikleri nesneleri öğrenmedikçe bir kimseye īmān dahi sahīh olmaz ki īmān-ı sahīh ancak ᶜilm-i cedel ve edille-i ᶜakāidin taᶜallümüyle hāsıl olur ve bu cihetle zann etmişler ki Zāt-ı Zi'l-Celāl'e ve onun sıfatına onlardan ziyāde bir kimse ᶜārif ve ᶜālim olmaz ve mezheblerini iᶜtikād etmeyene ve ᶜilmlerini taᶜallüm eylemeyene īmān yoktur. Ve her bir fırka kendi nefsine daᶜvet etmekle onlar bu yolda iki fırkadan ᶜibārettirler ki dālle ve muhıkka fırkalarıdırlar. Ve dālle o bir fırkadır ki sünnetin gayrısına daᶜvet eder ve muhıkka o bir fırkadır ki sünnete daᶜvet eyler ve gurūr ise cemīᶜlerine şāmildir.

[أما الضالة فلغفلتها عن ضلالها وظنها بنفسها النجاة وهم فرق كثيرة يكفر بعضهم بعضاً وإنما أتيت من حيث إنها لم تتهم رأيها ولم تحكم أولاً شروط الأدلة ومنهاجها فرأى أحدهم الشبهة دليلاً والدليل شبهة]

Ve fırka-i dālleye onun vech-i şümūlü ancak o cihettendir ki onlar kendi dalāllerinden gaflet edip nefslerine necātı zann etmişler. Ve bu

fırka dahi pek çok firaka dağılıp müfterik olmuşlar ki her bir fırka dīger bir fırkayı tekfīr eder. Ve bu dalālete uğrayıp aldanışlarına şeytānın vusūlü ancak kendi reʾyine ʿadem-i ithām ve o emrde şurūt-ı edilleyi ʿadem-i ihkāmındandır ki kendi reʾyine töhmet etmeyip ancak onu hakk ve savāb ve sahīh iʿtikādıyla şurūt-ı edilleyi ve menāhic-i istidlāli ihkām etmeden o mezāhibe ısrār etmişler tā ki efrādları şübheyi delīl ve delīli şübhe gördüler.

[وأما الفرقة المحقة فإنما اغترارها من حيث إنها ظنت بالجدل أنه أهم الأمور وأفضل القربات في دين الله وزعمت أنه لا يتم لأحد دينه ما لم يفحص ويبحث وأن من صدق الله ورسوله من غير بحث وتحرير دليل فليس بمؤمن أو ليس كامل الإيمان ولا مقرب عند الله فلهذا الظن الفاسد قطعت أعمارها في تعلم الجدل والبحث عن المقالات وهذيانات المبتدعة ومناقضاتهم وأهملوا أنفسهم وقلوبهم حتى عميت عليهم ذنوبهم وخطاياهم الظاهرة والباطنة وأحدهم يظن أن اشتغاله بالجدل أولى وأقرب عند الله وأفضل ولكنه لالتذاذه بالغلبة والإفحام ولذة الرياسة وعز الانتماء إلى الذب عن دين الله تعالى عميت بصيرته فلم يلتفت إلى القرن الأول فإن النبي صلى الله عليه وسلم شهد لهم بأنهم خير الخلق وأنهم قد أدركوا كثيراً من أهل البدع والهوى فما جعلوا أعمارهم ودينهم غرضاً للخصومات والمجادلات وما اشتغلوا بذلك عن تفقد قلوبهم وجوارحهم وأحوالهم بل لم يتكلموا فيه إلا من حيث رأوا حاجة وتوسموا مخايل قبول فذكروا بقدر الحاجة ما يدل الضال على ضلالته وإذا رأوا مصراً على ضلالة هجروه وأعرضوا عنه وأبغضوه في الله ولم يلزموا الملاحاة معه طول العمر بل قالوا إن الحق هو الدعوة إلى السنة ومن السنة ترك الجدل في الدعوة إلى السنة]

Ve fırka-i muhıkkaya şümūlü ise o dahi o cihettendir ki yaʿnī onların igtirārları ancak o haysiyyetledir ki onlar taʿallüm-i cedel ehemm-i umūrdan görüp fī dīnillāh onu efdal-i ʿibādet ve kurubāttan zann ve ictihād etmişler, çünkü onlar öyle reʾy edip zuʿm ederler ki bir kimsenin dīni tamām olmaz mādām ki bahs ve tefahhus etmemiştir yaʿnī bahs ve tefahhus etmedikçe onun dīni tamām olmaz ki tamāmı ancak bahs ve tefahhusladır ve o ki bī-bahs ve bī-tahrīr delīl olarak Allāhu taʿālāyı ve resūlü tasdīk eder o kimse müʾmin değildir veyāhūd onun īmānı kāmil değildir ve ʿindallāh dahi mukarreb değildir. Ve bu zann-ı fāsid

için taᶜallüm-i cedelde ve bahs-i makālāt ve hezeyānāt-ı mübtediᶜa ve münākazātlarında kendi ᶜömrlerini taktīᶜ ederler ve nüfūs ve kulūbların ihmāl ederler tā ki basar ve basīretleri kör olup ᶜuyūb ve zünūb ve hatāyā-i zāhire vü bātıneleri görmez olurlar ve onların biri onun cedele iştigāli ona hayrlı görür ki ᶜindallāh ona her bir tāᶜattan evlā ve akreb ve efdal zuᶜm eder velākin galebe ve ifhāmın iltizāzı için ve lezzet-i riyāset ve dīn-i ilāhī üzerine zübb etmeğe hāsıl olan intimānın ᶜizzi için onun basīreti kör ve nā-bīnā olur da karn-ı evvele iltifāt etmez, zīrā ki Peygamber-i zī-şān efendimiz onlara hayr-ı halk olduklarına şehādet etmiş ve onlar ise ehl-i ehvā vü bidᶜatten pek çok kimselere yetişip idrāk etmişler de kendi aᶜmār ve dīnlerini husūmāt ve mücādelāta garaz etmemişler ve kulūb ve cevārih ve ahvālleri tefakkudlarından bununla müştagil olmamışlar belki bir hācet-i sahīha görmedikçe onunla tekellüm etmemişler ve ᶜinde'l-lüzūm ve'l-hāce dahi onlardan mehāil-i kabūlü tevessüm ettikleri hālde mikdār-ı hācet ile tekellüm edip sāhib-i dālle kendi dāllesine onu irşād ve delālet eder gibi muhtasar derecesinde olarak tekellüm etmişler ve eger kendi dalāletine musırr bir kimseyi görüp ᶜadem-i kabūl-i irşādı ondan hiss ve teferrüs ederlerse derhāl ondan yüz çevirip iᶜrāz ederler ve Allāh için onu bugz edip hicret ederlerdi ve tūle'l-ᶜömr mülāhāta iltizām etmezlerdi. Derler ki hakk ancak sünnete daᶜvet etmektir ve sünnete daᶜvet etmekte dahi cedeli terk etmek sünnettir yaᶜnī bī-cedel sünnete daᶜvet gerektir. [314]

[إذ روى أبو أمامة الباهلي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال ''مَا ضَلَّ قَوْمٌ قَطُّ بَعْدَ هُدًى كَانُوا عَلَيْهِ إِلَّا أُوتُوا الْجَدَلَ'' وخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم يوماً على أصحابه وهم يتجادلون ويختصمون فغضب عليهم حتى كأنه فقئ في وجهه حب الرمان حمرة من الغضب فقال ''أَلِهَذَا بُعِثْتُمْ أَبِهَذَا أُمِرْتُمْ أَنْ تَضْرِبُوا كِتَابَ اللهِ بَعْضَهُ بِبَعْضٍ اُنْظُرُوا إِلَى مَا أُمِرْتُمْ بِهِ فَاعْمَلُوا وَمَا نُهِيتُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا'' فقد زجرهم عن ذلك وكانوا أولى خلق الله بالحجاج والجدال ثم إنهم رأوا رسول الله صلى الله عليه وسلم وقد بعث إلى كافة أهل الملل فلم يقعد معهم في مجلس مجادلة لإلزام وإفحام وتحقيق حجة ودفع سؤال وإيراد إلزام فما جادلهم إلا بتلاوة القرآن المنزل عليهم ولم يزد في المجادلة عليه لأن ذلك يشوش القلوب ويستخرج منها الإشكالات والشبه ثم لا يقدر على محوها من قلوبهم وما كان يعجز عن

مجادلتهم بالتقسيمات ودقائق الأقيسة وأن يعلم أصحابه كيفية الجدل والإلزام ولكن الأكياس وأهل الحزم لم يغتروا بهذا وقالوا لو نجا أهل الأرض وهلكنا لم تنفعنا نجاتهم ولو نجونا وهلكوا لم يضرنا هلاكهم وليس علينا في المجادلة أكثر مما كان على الصحابة مع اليهود والنصارى وأهل الملل وما ضيعوا العمر بتحرير مجادلاتهم فما لنا نضيع العمر ولا نصرفه إلى ما ينفعنا في يوم فقرنا وفاقتنا ولم نخوض فيما لا نأمن على أنفسنا الخطأ في تفاصيله ثم نرى أن المبتدع ليس يترك بدعته بجداله بل يزيده التعصب والخصومة تشدداً في بدعته فاشتغالي بمخاصمة نفسي ومجادلتها ومجاهدتها لتترك الدنيا للآخرة أولى هذا لو كنت لم أنه عن الجدل والخصومة فكيف وقد نهيت عنه وكيف أدعو إلى السنة بترك السنة فالأولى أتفقد نفسي وأنظر من صفاتها ما يبغضه الله تعالى وما يحبه لأتنزه عما يبغضه وأتمسك بما يحبه]

Çünkü Ebū Umāme-i Bāhilī ᶜaleyhi'r-rıdvān, Nebī-i ᶜālī-şān efendimiz üzerine rivāyet edip demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَا ضَلَّ قَوْمٌ قَطُّ بَعْدَ هُدًى كَانُوا عَلَيْهِ إِلَّا أُوتُوا الْجَدَلَ"[544] ki hulāsa-i meāli: "Hidāyetten sonra bir kavm aslā dalālet etmemiştir meger ki onlara cedel verilegele" yaᶜnī ehl-i hidāyet cedeli teᶜātī etmedikçe aslā dalālete düşmezler ki bī-teᶜātī-i cedel bir mühtedī dalālet etmez demektir. Ve dahi bir gün ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ashābına çıkıp bezmlerine hāzır oldukta onları mücādele ve muhāsamede gördü ve der-ᶜakab onlara gazab edip gücendi tā ki gazabından yüzü kırmızılıktan nār dāneleri gibi kırmızı kabarcıklar yüzünde göründü ve bu gazab ve hiddet ile ashāb-ı kirāma hitāben irāde ve fermān buyurmuş ki "أَلِهَذَا بُعِثْتُمْ أَبِهَذَا أُمِرْتُمْ أَنْ تَضْرِبُوا كِتَابَ اللهِ بَعْضَهُ بِبَعْضٍ اُنْظُرُوا إِلَى مَا أُمِرْتُمْ بِهِ فَاعْمَلُوا وَمَا نُهِيتُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا"[545] Yaᶜnī "Siz buna mı mebᶜūs oldunuz ve bununla mı meʾmūr oldunuz ki kitābullāhın baᶜzısını baᶜzına vurup darb edesiz? Siz onunla meʾmūr bulunduğunuz nesneye nazar edip onunla ᶜamel ediniz ve ondan menhī bulunduğunuz nesneye bakıp ondan müntehī ve memnūᶜ olunuz." İşte ᶜaleyhi's-selām bu emr ü fermān ile ashāb-ı güzīni ondan zecr etmiştir hālbuki onlar hicec ve cedel ile halkullāhın evlāsı idiler yaᶜnī muhācce ve cidāl marzī ve müstahsen bir şeyʾ olmuş olsaydı

---

544 *Sunenu*'t-Tirmizī, 5/232, no: 3253; *Musnedu* Ahmed, 36/439, no: 22164.

545 *Musnedu* Ahmed, 11/434, no: 6845.

onları cümle-i halktan ziyāde ona sezā ve daha ziyāde ehakk ve evlā idiler maᶜa-hāzā onlar gördüler ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz kāffe-i ehl-i milele mebᶜūs olmuş ve bir kerre ilzām ve ifhām ve tahkīk-i huccete ve defᶜ-i suʾāl ve īrād-ı ilzām için bir mücādele meclisinde ehl-i milel ile oturmamış ve onların üzerine nāzil olan Kurʾān-ı ᶜazīmü'ş-şā-nın tilāveti gayrısıyla onlara bir mücādele etmemiştir ki cidāllerinde yalnız Kurʾān-ı ᶜazīmü'ş-şānı onlara okuyup tilāvet ederdi ve onun üzerine başka bir şeyʾ ziyāde etmezdi yaᶜnī fenn-i münāzara kavāᶜidini mücādelesinde īrād ve iᶜdād etmezdi demek olur, çünkü o ziyādelik kalbi teşvīş eder ve ondan şübeh ve işkālātı çıkarır ki baᶜdehu kulūbdan o şübühātın mahv ve izālesine muktedir olamaz hālbuki ᶜaleyhi's-selām efendimiz dekāyık-ı akyise ve taksīmāt ile onların mücādelelerinden ᶜāciz değil idi ve ashābına keyfiyyet-i cedel ü ilzāmı taᶜlīm etmekten dahi ᶜāciz değil idi. Ammā ehl-i hazm ve ekyās-ı nās yaᶜnī zümre-i ᶜākılān-ı dānişverān bununla mugterr olmadılar, onlar dediler ki bütün halk-ı cihān necāt bulur da yalnız biz hālik olsak onların ticāreti bize bir hayr etmez ve biz necātı bulup ve kāffe-i nās hālik olsalar onların helāki bize bir zarar vermez ve mücādelede ehl-i milel yehūd ile nasārā-nın cidāllerinde sahābe-i ᶜizām üzerine vācib olan mikdārdan ziyāde bir şeyʾ bize vücūbu yoktur ve sahābe ise onlar ehl-i milel ve yehūd ve nasārānın mücādelelerinin tahrīrine ᶜömrü zāyiᶜ etmediler, "Bizim nemiz vardır ki ᶜömrümüzü buna zāyiᶜ edip yevm-i fakr u fākamızda bize nāfiᶜ olan nesneye sarf etmeyiz ve nefsimize tefāsīli hatāsından emīn olmadığımız şeye niçin biz dalıp havz ederiz o hāl ile ki sonra da görürüz ki mübtediᶜ kendi bidᶜasını cedeli ile terk etmez belki o cedelin husūmet ve taᶜassubu o mübtediᶜin bidᶜasına teşeddüd ve metānetinden gayrı ona dīger bir nesneyi artırmaz. Ve böyle olunca āhiret için dünyā-yı terk etmek üzere kendi nefsimin muhāsame ve mücādele ve mücāhe-desiyle benim iştigālim elbette bana daha ziyāde evlādır. Ve bu hayr ve evleviyyet ancak o cedel ve husūmetten menhī ve memnūᶜ olmadığımız hāldedir. Yā nice olur o hāl ile ki biz ondan menhī ve memnūᶜ olmuşuz elbette onun terki bi-tarīki'l-vücūb ehemm ve elzemdir demek olur ve terk-i sünnet ile ben nice sünnete daᶜvet ederim. Kaldı ki evlā ve ahrā

ve ahakk ve elyak odur ki ben kendi nefsimi tefakkud edip göreyim ki bende Allāhu taᶜālānın bugz ve kerh ettiği sıfāttan hangi sıfat vardır ve ondan rāzī olup sevdiği sıfāttan dahi hangi sıfat vardır tā ki onun kerh ve bugz ettiği sıfattan kendimi tenzīh ve tathīr edeyim ve onun sevip muhabbet ettiği sıfata temessük ve sebāt edeyim."

[وفرقة أخرى اشتغلوا بالوعظ والتذكير وأعلاهم رتبة من يتكلم في أخلاق النفس وصفات القلب من الخوف والرجاء والصبر والشكر والتوكل والزهد واليقين والإخلاص والصدق ونظائره وهم مغرورون يظنون بأنفسهم أنهم إذا تكلموا بهذه الصفات ودعوا الخلق إليها فقد صاروا موصوفين بهذه الصفات وهم منفكون عنها عند الله إلا عن قدر يسير لا ينفك عنه عوام المسلمين وغرور هؤلاء أشد الغرور لأنهم يعجبون بأنفسهم غاية الإعجاب ويظنون أنهم ما تبحروا في [315] علم المحبة إلا وهم محبون لله وما قدروا على تحقيق دقائق الإخلاص إلا وهم مخلصون وما وقعوا على خفايا عيوب النفس إلا وهم عنها منزهون ولولا أنه مقرب عند الله لا عرفه معنى القرب والبعد وعلم السلوك إلى الله وكيفية قطع المنازل في طريق الله فالمسكين بهذه الظنون يرى أنه من الخائفين وهو آمن من الله تعالى ويرى أنه من الراجين وهو من المغترين المضيعين ويرى أنه من الراضين بقضاء الله وهو من الساخطين ويرى أنه من المتوكلين على الله وهو من المتكلين على العز والجاه والمال والأسباب ويرى أنه من المخلصين وهو من المرائين بل يصف الإخلاص فيترك الإخلاص في الوصف ويصف الرياء ويذكره وهو يرائي بذكره ليعتقد فيه أنه لولا أنه مخلص لما اهتدى إلى دقائق الرياء ويصف الزهد في الدنيا لشدة حرصه على الدنيا وقوة رغبته فيها فهو يظهر الدعاء إلى الله وهو منه فار ويخوف بالله تعالى وهو منه آمن ويذكر بالله تعالى وهو له ناس ويقرب إلى الله وهو منه متباعد ويحث على الإخلاص وهو غير مخلص ويذم الصفات المذمومة وهو بها متصف ويصرف الناس عن الخلق وهو على الخلق أشد حرصاً لو منع عن مجلسه الذي يدعو الناس فيه إلى الله لضاقت عليه الأرض بما رحبت ويزعم أن غرضه إصلاح الخلق ولو ظهر من أقرانه من أقبل الخلق عليه وصلحوا على يديه لمات غماً وحسداً ولو أثنى أحد من المترددين إليه على بعض أقرانه لكان أبغض خلق الله إليه فهؤلاء أعظم الناس غرة وأبعدهم عن التنبه والرجوع إلى السداد]

Ve fırka-i uhrā dahi vaᶜz ve tezkīr ile iştigāl etmişler. Ve rütbece onların en ziyāde ve yüce ve aᶜlā kimseleri o kimsedir ki havf u recā

ve sabr u şükr ve tevekkül ü zühd ve yakīn u ihlās u sıdk ve nezāiri olan sıfāt-ı kalbiyye ve ahlāk-ı nefste tekellüm eder ki bunlar dahi magrūrlardır nefslerinde zann ederler ki vaktā ki bu sıfatlarla tekellüm ederler de halkı onlara daᶜvet eylerler, onlar dahi bu sıfāt ile muttasıf olurlar hālbuki onlar bu sıfāttan ᶜindallāh münfekk ve hālīlerdir meger ki ᶜumūm ve ᶜavāmm-ı müslimīn ondan münfekk olmadığı bir mikdār cüzᵓī ve yesīrden ki o kadar sıfatla muttasıflardır. Ve bunların gurūru ise envāᶜ-ı gurūrun eşeddidir, çünkü nefslerine gāye-i müteᶜacciblerdir, iᶜcāb ile onlar zann ederler ki onlar Allāhu taᶜālāya muhibb olmayınca o derecede ᶜilm-i muhabbette mütebahhir olmazlardı ve onlar muhlis olmayınca dekāyık-ı ihlāsın tahkīkine muktedir olamazlardı ve ondan pāk ve münezzeh olmayınca ᶜuyūb-ı nefsin hafāyāsına vākıf ve āgāh olamazlardı ve ᶜindallāh mukarreb olmayınca Allāhu taᶜālā ona kurb ve buᶜdün maᶜnālarını ve ona olan sülūkun ᶜilmi ve tarīk-i Allāh'ta olan menāzilin keyfiyyet-i katᶜını bildirmezdi, işte bu zunūn ile o bīçāre ve miskīn aldanıp Allāhu taᶜālādan emīn olduğu hālde nefsini zümre-i hāifīnden görür ve kendisi mugterr ve müzīᶜlerden olduğu hālde kendisini rābihīnden zuᶜm eder ve kazā ve hükm-i ilāhīye sāhıt ve gayr-ı rāzīlerden iken kendi nefsini kazāya rāzī olanlardan görür ve ᶜizz ve cāh ve māl ve esbāba müttekil iken kendi cānını Allāhu taᶜālāya mütevekkil olanlardan görür ve riyākārāndan olduğu hālde nefsini zümre-i muhlisīnden görür belki ihlāsı vasf eder de vasfta ihlāsı terk eder ve riyāyı vasf ve zikr eder ve el-hāl kendisi zikriyle riyākālık eder tā ki onda iᶜtikād oluna ki kendisi muhlis olmamış olsaydı dekāyık-ı riyāya mühtedī olmazdı. Dünyāya olan şiddet-i hırs ve onda olan ragbetin kuvveti için dünyādan zühd ve perhīzkārlığı vasf eyler ve kendisi Allāhu taᶜālā fārr ve kaçgın iken Allāhu taᶜālāya halkın daᶜvetini izhār eder ve kendisi Allāhu taᶜālādan emīn olduğu hālde Allāhu taᶜālādan halkı korkutup tahvīf eder ve kendisi Zāt-ı Zi'l-Celāl'e nāsī olduğu hālde Zāt-ı Zi'l-celāl'e tezkīr eder ve kendisi Allāhu taᶜālādan mütebāᶜid olduğu hālde Allāhu taᶜālāya ᶜibādını takrīb ettirir ve kendisi gayr-ı muhlis olduğu hālde ihlās üzerine ᶜālimi hass ve teşvīk eder ve sıfāt-ı mezmūme ile zātı muttasıf olduğu hālde sıfāt-ı zemīmeyi zemm eder ve halka hırsı

cümleden ziyāde eşedd olduğu hālde halktan nāsı sarf etmeğe çalışır hālbuki içinde halkı Allāhu ta^cālāya da^cvet ettiği meclisinden kendisi men^c olunmuş olsa si^catiyle berāber zemīn-i dünyā ona teng ve dar gelirdi; garazı ıslāh-ı halk olduğunu zu^cm eder velākin onun akrānından bir zāta halk ikbāl ve teveccüh edip onun eli üzerine cümleleri ıslāh olmuş olsa onun hased ve gammından helāk olurdu ve onun mürīdān ve mütereddidānından bir kimsenin emsāl ve akrānından bir kimsenin üzerine senā etmiş olsa o mürīdi ona ebgaz-ı halkullāh olurdu. İşte bunlar gurūrca nāsın a^czamıdırlar ve sedāda rücū^c ve tenebbühce dahi halkın eb^cadlarıdırlar.

[لأن المرغب في الأخلاق المحمودة والمنفر عن المذمومة هو العلم بغوائلها وفوائدها وهذا قد علم ذلك ولم ينفعه وشغله حب دعوة الخلق عن العمل به فبعد ذلك بماذا يعالج وكيف سبيل تخويفه وإنما المخوف ما يتلوه على عباد الله فيخافون وهو ليس بخائف نعم إن ظن نفسه أنه موصوف بهذه الصفات المحمودة يمكن أن يدل على طريق الامتحان والتجربة وهو أن يدعي مثلاً حب الله فما الذي تركه من محاب نفسه لأجله ويدعي الخوف فما الذي امتنع منه بالخوف ويدعي الزهد فما الذي تركه مع القدرة عليه لوجه الله تعالى ويدعى الأنس بالله فمتى طابت له الخلوة ومتى استوحش من مشاهدة الخلق لا بل يرى قلبه يمتلئ بالحلاوة إذا أحدق به المريدون وتراه يستوحش إذا خلا بالله تعالى فهل رأيت محباً يستوحش من محبوبه ويستروح منه إلى غيره فالأكياس يمتحنون أنفسهم بهذه الصفات ويطالبونها بالحقيقة ولا يقنعون منها بالتزويق بل بموثق من الله غليظ والمغترون يحسنون بأنفسهم الظنون وإذا كشف الغطاء عنهم في الآخرة يفتضحون بل يطرحون في النار فتندلق أقتابهم فيدور بها أحدهم كما يدور الحمار بالرحى كما ورد به الخبر لأنهم يأمرون بالخير ولا يأتونه وينهون عن الشر ويأتونه وإنما وقع الغرور لهؤلاء من حيث إنهم يصادفون في قلوبهم شيئاً ضعيفاً من أصول هذه المعانيوهو حب الله والخوف منه والرضا بفعله ثم قدروا مع ذلك على وصف المنازل العالية في هذه المعاني فظنوا أنهم ما قدروا على وصف ذلك وما رزقهم الله علمه وما نفع الناس بكلامهم فيها إلا لاتصفاهم بها وذهب عليهم أن القبول للكلام والكلام للمعرفة وجريان اللسان والمعرفة للعلم وأن كل ذلك غير الاتصاف بالصفة فلم يفارق آحاد المسلمين في الاتصاف بصفة الحب والخوف بل في القدرة على الوصف بل ربما زاد أمنه وقل خوفه وظهر إلى الخلق ميله وضعف في قلبه حب الله تعالى وإنما

مثاله مثال مريض يصف المرض ويصف دواءه بفصاحته ويصف الصحة والشفاء وغيره من المرضى لا يقدر على وصف الصحة والشفاء وأسبابه ودرجاته وأصنافه فهو لا يفارقهم في صفة المرض والاتصاف به [316] وإنما يفارقهم في الوصف والعلم بالطب فظنه عند علمه بحقيقة الصحة أنه صحيح غاية الجهل فكذلك العلم بالخوف والحب والتوكل والزهد وسائر هذه الصفات غير الاتصاف بحقائقها ومن التبس عليه وصف الحقائق بالاتصاف بالحقائق فهو مغرور فهذه حالة الوعاظ الذين لا عيب في كلامهم بل منهاج وعظهم منهاج وعظ القرآن والأخبار ووعظ الحسن البصري وأمثاله رحمة الله عليهم]

Çünkü ahlāk-ı mahmūdeye muraggıb ve ahlāk-ı mezmūmeden müneffir olan şeyᵓ ancak onun gavāil ve fevāidinin ᶜilmidir ve bu zāt ise onları bilmiş ve ᶜilmi ona bir menfaᶜat vermemiştir ki daᶜvet-i halkın hubbu, ᶜilmiyle ᶜamel etmekten onu meşgūl etmiş bundan sonra daha ne ile muᶜālece olunur ve onun tahvīfinin yolu nice olur? Muhavvif olan şeyᵓ ancak ᶜibādullāhın üzerine kendisi tilāvet ettiği nusūstur hālbuki ᶜibādullāh onlardan korkar da kendisi korkmaz, artık havf ile ondan mümteniᶜ olduğu şeyᵓ nedir? Kendisi zühdü daᶜvā eder hālbuki maᶜa'l-kudre li-vechillāh ile zühd ile terk ettiği nesne nedir? Ve Allāhu taᶜālā ile ünsiyyeti daᶜvā eder, maᶜa-hāzā halavāt ona ne vakt hoş gelmiş ve müşāhede-i halktan ne vakt istīhāş etmiş ve muhibb-i mahbūbundan ne vakt müstavhiş olup dīgerine gider? Kaldı ki ekyās-ı nās ve ᶜārifān-ı dānişmendān bu sıfāt ile nefslerini imtihān ederler de hakīkat-i sıfāt ile onları mutālebe ederler ki ondan tezvīkāt ile kāniᶜ olmazlar, ancak Allāhu taᶜālā ile müstevsik olan mevsik-i galīz ile kanāᶜat ederler ve mugterr gürūhu ise kendi nefslerine hüsn-i zann ederler hālbuki āhirette kapak kalkıp onlardan gıtā münkeşif olduğu vaktte halk u ᶜālem arasında müftezih ve rüsvāy olurlar belki āteşe ilkā olunup merkeb degirmen ile döndüğü gibi karınlarından bağırsak ve emᶜā-i sāireleri dışarıya çıkmış olduğu hālde āteşte dolaşıp devr ederler, nitekim onunla haber-i sahīh vārid olmuştur, çünkü hayra emr ederler de kendileri hayra gelmezler ve şerrden nehy ederler de kendileri şerre gelip işlerler. Ve bunlara gurūr ancak o haysiyyetle vākiᶜ olmuş ki işbu maᶜānī-i marziyyenin usūlünden kendi nefslerinden bir zaᶜīf ve zebūn bir şeyᵓ

hiss edip kulūblarında ona tesādüf ederler ki Allāh'ın muhabbeti ve ondan havf u haşyeti ve fiᶜline rızā ve hoşnūdiyyet husūslarını bulurlar da sonra işbu maᶜānī-i memdūhada menāzil-i ᶜaliyyenin vasfına dahi muktedir olurlar. Ve bundan zann ederler ki onların zātları bu maᶜānī-i güzīde ile muttasıf olmayınca bunların vasflarına kudretleri olmazdı ve Allāhu taᶜālā hazretleri onların ᶜilmleri onlara rızk etmezdi ve onda olan kelāmlarıyla halk müntefiᶜ olmazdı. Fakat onların üzerlerine bu nükte ve dakīka geçip zāhib olmuş ki kabūl ancak kelāma ve kelām dahi ancak maᶜrifete ve cereyān-ı lisān ile maᶜrifet ancak ᶜilmedir ki bunların kāffesi bu sıfatlarla muttasıf olmaklığın gayrısıdır ve kendisi o hālde sıfat-ı muhabbet ve havfta āhād-ı müslimīne ancak onları vasf etmeklik kudretinde müfārakat eder ki kendisi muhabbet ve havfi vasf edebilir de āhād-ı müslimīn onları vasf edemezler, yoksa āhād-ı nās ne mertebe ve derecede Allāh'ı severlerse ve Allāh'tan korkarlarsa kendisi dahi onlar gibi o rāddede sever ve havf eder de onlara aslā bir müfārakatı yoktur belki onun Allāh'ın mekrinden bu kudret-i vasf ile onun emni zāid olmuş ve korkusu azalmış ve halka meyli zāhir olmuş ve kalbinde hubbullāh zaᶜīf ve zebūn olmuş. Ve onun misāli ancak o hasta ve marīzin misālidir ki hastalığını vasf eder ve fesāhatı ile o hastalığın devā ve dārūsunu vasf eder ve sıhhat ve şifāyı dahi vasf eder ve bīmāregān-ı sāire ise yaᶜnī sāir ᶜillettaşı olup onun hastalığı gibi hasta olmuş olan marīzān-ı sāire onlar sıhhat ve şifānın vasfına ve esbāb ve derecāt ve asnāfının beyānına muktedir değillerdir, işte bu bīmār ancak bu vasf-ı sıhhat ve maᶜrifet-i kāᶜide-i tıbbiyye ile hastegān-ı sāireye müfārakat eder, yoksa sıfat-ı marazda ve marazın sıfatı ile muttasıf olmakta marīzān-ı sāireye onun bir müfārakatı olmaz ki kendisi dahi onlar gibi marīz ve bīmār olup muᶜāleceye muhtācdır, fakat kendisi kavāᶜid-i tıbbiyyeyi bilir de nefsine muᶜālece etmez ve marīzān-ı sāire kavāᶜid-i tıbbiyyeyi bilmezler de muᶜāleceye hāhişger olurlar ve vaktā ki o hasta ve bīmār onun hakīkat-i sıhhate ᶜilmi katında kendi nefsini sahīh zann eyler, onun o zannı gāye-i cehl ü nādānīdir. İşte havf ve tevekkül ve hubb ve zühd ve sāir bu gibi sıfātın ᶜilmini bilir kimse dahi böylecedir ki bu sıfāta ᶜālim olan kimse hakāyık-ı sıfāt ile muttasıf değildir ve çün vasf-ı hakāyık

ile ittisāf hakāyık bir kimsenin üzerine mültebis olur yaᶜnī hakāyık-ı sıfāt ile muttasıf değil iken sıfāta ᶜālim olduğu haysiyyetle kendi nefsini hakāyık-ı sıfāt ile muttasıf olduğunu görür, lā-şekk ve lā-şübhe o kimse magrūrdur, nitekim ᶜilm-i sıhhat üe şifā bilmekle kendi nefsini sahīh zann eden hasta ki cāhil ve magrūrdur. İşte kelāmında ᶜayb olmayan vaᶜᶜāzın hālī böylecedir yaᶜnī minhāc-ı vaᶜzları minhāc-ı vaᶜz-ı Kurᵓān u ahbār ve minhāc-ı vaᶜz-ı Hasen-i Basrī ve emsāli gibi olan vāᶜizlerin hālī dahi budur.

[وفرقة أخرى منهم عدلوا عن المنهاج الواجب في الوعظ وهم وعاظ أهل هذا الزمان كافة إلا من عصمه الله على الندور في بعض أطراف البلاد إن كان ولسنا نعرفه فاشتغلوا بالطامات والشطح وتلفيق كلمات خارجة عن قانون الشرع والعقل طلباً للإغراب وطائفة شغفوا بطيارات النكت وتسجيع الألفاظ وتلفيقها فأكثر هممهم بالأسجاع والاستشهاد بأشعار الوصال والفراق وغرضهم أن تكثر في مجالستهم الزعقات والتواجد ولو على أغراض فاسدة فهؤلاء شياطين الإنس ضلوا وأضلوا عن سواء السبيل فإن الأولين وإن لم يصلحوا أنفسهم فقد أصلحوا غيرهم وصححوا كلامهم ووعظهم وأما هؤلاء فإنهم يصدون عن سبيل الله ويجرون الخلق إلى الغرور بالله بلفظ الرجاء فيزيدهم كلامهم جراءة على المعاصي ورغبة في الدنيا لا سيما إذا كان الواعظ متزيناً بالثياب والخيل والمراكب فإنه تشهد هيئته من فرقه إلى قدمه بشدة حرصه على الدنيا فما يفسده هذا المغرور أكثر مما يصلحه بل لا يصلح أصلاً ويضل خلقاً كثيراً ولا يخفى وجه كونه مغروراً]

Ve onlardan dīger bir fırka dahi vaᶜzda [317] vācib olan tarīk ve minhācdan ᶜudūl etmişler. Ve onlar işbu zamān vāᶜizleridir ki bu zamānın vāᶜizleri kāffesi sebīl-i vaᶜz-ı selef-i sālihīnden meyl edip birtakım ārāyişi bezm ü mehāfil olan zahārif-i lāf-zenīye hasr-ı zihn ü efkār etmişler meger ki şāzz ve nādir olarak o yoldan Allāhu taᶜālā onu ᶜismet etmiş ola ve o dahi var ise baᶜz-ı etrāf-ı büldāndadır biz onu bilememişiz. Ve bu zamānın vaᶜz ü pend-gūyānları ise tāmmāt ve şatahāt ile kelimāt-ı hārice telfīkātına iştigāl ederler yaᶜnī kānūn-ı şerᶜ ü ᶜakldan bīrūn olan sühanları yekdīgerine ilhāk ve telfīk edip igrāb-ı mebāhis yoluna sālik olurlar ki onların bir tāifeleri tayyārāt-ı nüket ve tescīᶜ-i elfāz ve telfīk-i kelimāt u fıkara heves ve muhabbet ve şegaf etmişler ve onların ekser-i hemmleri

escāᶜ-ı kelām ile eşᶜār-ı visāl ü firāk ile istişhāda masrūftur ve bundan garazları ancak mecālis ve mehāfillerinde tekāsür-i zeᶜakāt ve tevācüd ve irtifāᶜ-ı naᶜarāttır velev ki agrāz-ı fāside üzerine tevācüd oluna. İşte bunlar şeyātīn-i instirler, hem kendileri hidāyet yolundan şaşıp dalālete uğramışlar ve hem dahi halkı doğru yollarından çıkarıp dalālete düşürmüşler, zīrā zikrleri mütekaddim olan vāᶜizīn, egerçi nefslerini ıslāh etmeyip aldanmışlarsa da ammā dīgerlerini ıslāh etmişler ve sözlerini ve nush ve pendlerini dahi tashīh etmişler ve bunlar ise Allāhu taᶜālānın yolunu kesip salīkinin tarīklerini sadd ve menᶜ ederler ve halkı Zāt-ı Zü'l-Celāl'e lafz-ı recā ile magrūr olmağa çekip götürürler ki onların bu sözleriyle halkın meᶜāsīye cürᵓetleri artar da dünyāya ragbetleri müzdād olur, lā-siyyemā o vāᶜiz eger siyāb-ı fāhire ve huyūl-ı hasīne ve merākib-i müzeyyene ile zīnetli olup ᶜāleme izhār-ı ārāyiş ü tecemmül eylerse o vakt başından tā tırnağına kadar zāhir olan zībāyiş-ı heyᵓet ve kılığı onun dünyāya olan şiddet-i hırsı üzerine şehādet eder ve böyle olunca bu magrūr-ı denīden ifsād ettiği şeyᵓ onun vaᶜzıyla dīnden ıslāh ettiği şeyden daha ziyāde çoktur, belki aslā bir şeyᵓ ıslāh etmez de halk-ı kesīri aldatıp ıdlāl eder ve onun magrūr olmaklığının vechi hafī ve nihān değildir.

[وفرقة أخرى مِنهم قنعوا بحفظ كلام الزهاد وأحاديثهم في ذم الدنيا فهم يحفظون الكلمات على وجهها ويؤدونها من غير إحاطة بمعانيها فبعضهم يفعل ذلك على المنابر وبعضهم في المحاريب وبعضهم في الأسواق مع الجلساء وكل منهم يظن أنه إذا تميز هذا القدر عن السوقة والجندية إذ حفظ كلام الزهاد وأهل الدين دونهم فقد أفلح ونال الغرض وصار مغفورا له وأمن عقاب الله من غير أن يحفظ ظاهره وباطنه عن الآثام ولكنه يظن أن حفظه لكلام أهل الدين يكفيه وغرور هؤلاء أظهر من غرور من قبلهم]

Ve onlardan dīger bir fırka vardır ki onlar zemm-i dünyāda sühan-ı zühhād ve ehādīslerinin hıfzıyla kanāᶜāt etmişler ki hemīşe ᶜalā-vechihā kelimāt-ı zühhādı ezber ederler de maᶜānīsine ihāta etmeksizin onu halka edā ederler ki baᶜzıları rüūs-i menābirde ve baᶜzıları mehārīb-i mesācidde ve baᶜzıları çarşı ve bāzārlarda hem-nişīnlerle berāber o kelimātı okuyup halka edā ederler. Ve bunların her biri zann eder ki kendisi bu kadar ᶜilm ile ehl-i sūk u cündiyyeden mümtāz olup hıfz-ı sühan-ı züh-

hād ile ser-efrāz olur ise elbette ehl-i dīn üzerine bir derece berter olmuş olur ve bununla necāt u felāhı bulmuş ve garazına nāil olup magfūrun leh olmuş ve zāhir ü bātınını āsāmdan hıfz etmeksizin ʿikābullāhtan dahi emīn olmuş zannında olur, ehl-i dīnin sühanlarını hıfz etmek ona kāfīdir. Ve bunların gurūrları ise mütekaddemü'z-zikr olan vaʿza-i sühen-perdāzānın gurūrlarından daha ziyāde açık ve zāhirdir.

[وفرقة أخرى استغرقوا أوقاتهم في علم الحديث أعني في سماعه وجمع الروايات الكثيرة منه وطلب الأسانيد الغريبة العالية فهمة أحدهم أن يدور في البلاد ويرى الشيوخ ليقول أنا أروي عن فلان ولقد رأيت فلاناً ومعي من الإسناد ما ليس مع غيري وغرورهم من وجوه منها أنهم كحملة الأسفار فإنهم لا يصرفون العناية إلى فهم معاني السنة فعلمهم قاصر وليس معهم إلا النقل ويظنون أن ذلك يكفيهم ومنها أنهم إذا لم يفهموا معانيها ولا يعملون بها وقد يفهمون بعضها أيضاً ولا يعملون به ومنها أنهم يتركون العلم الذي هو فرض عين وهو معرفة علاج القلب ويشتغلون بتكثير الأسانيد وطلب العالي منها ولا حاجة بهم إلى شيء من ذلك ومنها وهو الذي أكب عليه أهل الزمان أنهم أيضاً لا يقومون بشرط السماع فإن السماع بمجرده وإن لم تكن له فائدة ولكنه مهم في نفسه للوصول إلا إثبات الحديث إذ التفهم بعد الإثبات والعمل بعد التفهم فالأول السماع ثم التفهم ثم الحفظ ثم العمل ثم النشر وهؤلاء اقتصروا من الجملة على السماع ثم تركوا حقيقة السماع]

Ve dīger bir fırka cemīʿ-i evkāt u ezmānlarını ʿilm-i hadīste istigrāk etmişler yaʿnī ehādīs-i şerīfenin istimāʿ ve ondan rivāyāt-ı kesīreyi cemʿ ve esānīd-i garībe ve ʿāliyenin talebinde ʿömrlerini istigrāk ederler de her birin cüll-i himmeti odur ki beldelere dolaşıp geze ve şüyūhu göre tā ki diye ki "Ben fülān şeyh üzerine rivāyet ediyorum ve ben fülānı görmüşüm ve dīgerimle bulunmayan isnād benimle vardır!" Ve bunların gurūrları ise vücūh-ı müteʿaddidedendir ki birisi onlar hamele-i esfār gibidirler, maʿānī-i sünnetin fehmine ʿināyet etmezler ki ʿilmleri kāsır olup nakilden gayrı onlarda bir şeyʾ yoktur ve zann ederler ki o nakl-i ehādīs onlara kāfīdir. Ve dīger vechi odur ki onlar nakl ettikleri ehādīsin maʿānīsini fehm etmedikçe onunla ʿāmil olmazlar ve olur ki baʿzılarının maʿnālarını fehm ederler de onunla ʿamel eylemezler yaʿnī maʿnālarını fehm ettikleri ehādīs-i menkūleleriyle dahi ʿāmil olmazlar.

Ve öbür vechi odur ki onlara farz-ı ᶜayn olan ᶜilmi yaᶜnī ᶜilāc-ı kalbin maᶜrifetini terk ederler de bununla iştigāl eylerler ki teksīr-i esānīd ile onlardan olan sened-i ᶜālīnin talebinde meşgūl olup başka bir şeye bakmazlar hālbuki onların bir nesnelerine ihtiyācları yoktur. Ve dīger vechi o vechtir ki ehl-i zamān el-hāletu hāzihi ona mükibb olmuşlar ki onlar ki şart-ı semāᶜa dahi kıyām edememeleri kaziyyesidir, çünkü semāᶜ-ı mücerred velev ki onun bir fāidesi yoktur velākin fī-nefsihi isbāt-ı hadīse vusūl bulmak için mühimmdir, çünkü tefehhüm isbāttan sonradır ve ᶜamel ise o dahi tefehhümden sonradır, kaldı ki hadīsin mühimm olan merātibinden en evvel şeyᵓ semāᶜdır sonra tefehhümdür sonra hıfz sonra ᶜamel sonra neşrdir ve bunlar ise cümleden yalnız semāᶜ üzerine iktisār etmişler de hakīkat-i semāᶜı terk etmişler [318]

[فترى الصبي يحضر في مجلس الشيح والحديث يقرأ والشيخ ينام والصبي يلعب ثم يكتب اسم الصبي في السماع فإذا كبر تصدى ليسمع منه والبالغ الذي يحضر ربما يغفل ولا يسمع ولا يصغي ولا يضبط وربما يشتغل بحديث أو نسخ والشيخ الذي يقرأ عليه لو صحف وغير ما يقرأ عليه لم يشعر به ولم يعرفه وكل ذلك جهل وغرور إذ الأصل في الحديث أن يسمعه من رسول الله صلى الله عليه وسلم فيحفظه كما سمعه ويرويه كما حفظه فتكون الرواية عن الحفظ والحفظ عن السماع فإن عجزت عن سماعه من رسول الله صلى الله عليه وسلم سمعته من الصحابة أو التابعين وصار سماعك عن الراوي كسماع من سمع من رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو أن تصغي لتسمع فتحفظ وتروي كما حفظت وتحفظ كما سمعت بحيث لا تغير منه حرفاً ولو غير غيرك منه حرفاً أو أخطأ علمت خطأه]

Bināen ᶜaleyh sen görürsün ki dūne'l-bülūg olan sabī-i kāsır hadīs-i şerīf okunurken şeyhin meclisine hāzır olur da şeyh uyur ve sabī oynar iken sonradan semāᶜda sabīnin ismi yazılır ve sabī büyüyünce ondan istimāᶜ olunmak için neşre tasaddī eder ve mümkin ki hāzır olan bālig dahi gaflet edip işitmez veyā kulak verip okunan şeye isgā etmez veyā zabt etmez ve ola ki bir hadīs veyā bir yazı ile meşgūl olur da onun üzerine hadīsi kırāᵓet eden şeyh bile bir tashīf edip de onun üzerine okuduğu nesneyi tagyīr etmiş olsa onun farkına varmaz ve idrāk etmez de onu bilmez. Ve bunun cemᶜisi cehl ve gurūrdur, çünkü hadīste asl

odur ki onu Resūl-i ekrem'den istimāᶜ edip işittiği gibi onu hıfz ede ve hıfz ettiği gibi onu rivāyet ede tā ki rivāyet hıfzdan ve hıfz semāᶜdan ola. Ve eger onu Resūl-i ekrem'den istimāᶜa ᶜāciz olup ona kudretin olmazsa onu sahābe ve tābiᶜīnden istimāᶜ edersin ve rāvīden olan semāᶜın Resūl-i ekrem'den olan semāᶜın gibi olur ki onu işitmek için isgā edip istimāᶜ edesin ve istimāᶜın gibi hıfz edesin ve hıfz ettiğin gibi onu rivāyet edesin tā ki bir harfini tagyīr etmeksizin tamāmen işittiğin gibi hıfz eyleyesin ve eger dīgerin onda bir harfi tagyīr edip kasden yanlış okursa veyāhūd onda bir sehv edip hatā ederse onun hatāsını bilesin.

[ولحفظك طريقان أحدهما أن تحفظ بالقلب وتستديمه بالذكر والتكرار كما تحفظ ما جرى على سمعك في مجاري الأحوال والثاني أن تكتب كما تسمع وتصحح المكتوب وتحفظه حتى لا تصل إليه يد من يغيره ويكون حفظك للكتاب معك وفي خزانتك فإنه لو امتدت إليه يد غيرك ربما غيره فإذا لم تحفظه لم تشعر بتغييره فيكون محفوظاً بقلبك أو بكتابك فيكون كتابك مذكراً لما سمعته وتأمن فيه من التغيير والتحريف فإذا لم تحفظ لا بالقلب ولا بالكتاب وجرى على سمعك صوت غفل وفارقت المجلس ثم رأيت نسخة لذلك الشيخ وجوزت أن يكون ما فيه مغيراً أو يفارق حرف منه للنسخة التي سمعتها لم يجز لك أن تقول سمعت هذا الكتاب فإنك لا تدري لعلك لم تسمع ما فيه بل سمعت شيئاً يخالف ما فيه ولو في كلمة فإذا لم يكن معك حفظ بقلبك ولا نسخة صحيحة استوثقت عليها لتقابل بها فمن أين تعلم أنك سمعت ذلك وقد قال الله تعالى ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾ وقول الشيوخ كلهم في هذا الزمان ''إِنَّا سَمِعْنَا مَا فِي هَذَا الْكِتَابِ'' إذا لم يوجد الشرط الذي ذكرناه فهو كذب صريح وأقل شروط السماع أن يجري الجميع على السمع مع نوع من الحفظ يشعر معه بالتغيير ولو جاز أن يكتب سماع الصبي والغافل والنائم والذي ينسخ لجاز أن يكتب سماع المجنون والصبي في المهد ثم إذا بلغ الصبي وأفاق المجنون يسمع عليه ولا خلاف في عدم جوازه ولو جاز ذلك لجاز أن يكتب سماع الجنين في البطن فإن كان لا يكتب سماع الصبي في المهد لأنه لا يفهم ولا يحفظ فالصبي الذي لا يلعب والغافل والمشغول بالنسخ عن السماع ليس بينهم ولا يحفظ وإن استجرأ جاهل فقال يكتب سماع الصبي في المهد فليكتب سماع الجنين في البطن فإن فرق بينهما بأن الجنين لا يسمع الصوت وهذا يسمع الصوت فما ينفع هذا وهو إنما ينقل الحديث دون الصوت فليقتصر إذا صار شيخاً على أن يقول سمعت بعد بلوغي أني في صباي حضرت مجلساً يروى

فيه حديث كان يقرع سمعي صوته ولا أدري ما هو فلا خلاف في أن الرواية كذلك لا تصح وما زاد عليه فهو كذب صريح ولو جاز إثبات سماع التركي الذي لا يفهم العربية لأنه سمع صوتاً غفلاً لجاز إثبات سماع صبي في المهد وذلك غاية الجهل]

Ve senin hıfzın için iki yol vardır ki birisi mecārī-i ahvālde senin semᶜine cārī olan kelāmın hıfzı gibi işittiğin hadīs-i şerīfi dahi ezber edip kendi kalbinde hıfz ve zikr ve tekrārıyla istidāme etmek tarīkidir ve ikincisi işittiğin gibi onu yazasın ve yazdığın şeyi tashīh edip ona dest-i mugayyire vāsıl olmayacak yerde hıfz etmek tarīkidir. Yazdığın kitāba hıfzın dahi senin yanında el komak veyā kendi hazīnende onu saklamaktır, zīrā ki dīgerin eli ona ulaşacak olursa mümkin ki onu tagyīr eder ve çün onu ezber etmemişsin, onun tagyīrini anlamazsın. Gerektir ki onun hıfzı yā senin kalbinde ola veyāhūd saklı ve mazbūt yerde mahfūz olan bir hatt-ı destin ve kitābın ile ola tā ki senin işittiğin kitābın müzekkir olup tagyīr ve tahrīfinden dahi seni emniyyetli ede. Ve çün kendi kalbin ile onu hıfz etmezsin ve kitābın ile dahi hıfz etmemişsin, ancak onun maᶜnāsını fehm edemediğin bir savt ve sedā senin semᶜine cārī olmuş ve mahall-i semāᶜ-ı savt olan meclisten müfārakat edip sonra o şeyh-i maᶜlūm için bir nüshayı görüp ki o nüshada yazılı gelen şeyᵓ mugayyir olmak cevāz ve ihtimālini görürsün veyā o nüshanın bir harfi şeyhten senin istimāᶜ ettiğin nüshaya muhālif görürsün, sana cevāzı yoktur, diyesin ki ben bu kitābı şeyhten istimāᶜ etmişim, çünkü sen bilmezsin ki yakīnen o mudur yoksa dīgerin midir, ola ki o nüshada yazılı olan şeyi sen işitmemişsin ve belki ona muhālif olan şeyi işitmişsin velev ki bir kelime de olsun. Ve vaktā ki senin ezberinde ve kalbinde bir şeyᵓ mahfūz olmaz ve onunla mukābele edecek bir mevsūkun bih mahfūz ve sahīh muᶜtemedun ᶜaleyh bir kitābın olmaz, nereden bilirsin ki sen o şeyi şeyhten işitmişsin hālbuki Zāt-ı Zü'l-Celāl buyurmuş ki [546]﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾ ki bu āyet-i kerīme sūre-i İsrā'nın otuz altıncı āyetidir yaᶜnī "Hakīkatini bilmediğin şeye zannla tābiᶜ olma" yaᶜnī bilmediğin şeyi bilirim deme, kulak ve göz ve kalbin herbirinden sāhibinin ᶜameli suᵓāl olunur yaᶜnī sāhibin seninle ne muᶜāmele etti denir. [319] Ve bu zamānda şüyūhun "إِنَّا سَمِعْنَا مَا فِي

546 İsrā, 17/36.

"هَـذَا الْكِتَـابِ Yaᶜni "Biz bu kitābda mektūb olan ehādīsi işitmişiz" demeleri eger bu zikr ettiğimiz şurūt onların semāᶜlarında bulunmazsa kezib-i sarīhtir yaᶜnī sırf yalandır. Ve semāᶜın ekall-ı şurūtu odur ki onunla tagyīr bilinir bir nevᶜ hıfz ile berāber o mektūb olan ehādīsin cemīᶜisi semāᶜ üzerine cereyān etmektir ki kāffesi şüyūhu şifāhlarından maᶜa'l-isgā ve fehmi'l-ᶜibāre cān kulağıyla işitmek gerektir. Sabī ve gāfil ve nāim ve yazı ile meşgūl olanların istimāᶜları cāiz olmuş olsaydı mecnūn ve dīvāne ve beşikteki sabī-i bī-izᶜān semāᶜının yazılması dahi cāiz olurdu ki sabī bālig olduktan sonra ve mecnūn dahi ifākat ettikten sonra onlardan istimāᶜ olunurdu hālbuki ᶜadem-i cevāzında hilāf yoktur. Ve o semāᶜın kitābeti cāiz olmuş olsaydı anası karnında olan cenīn ve hamlin semāᶜ kitābeti cāiz olurdu. Ve eger ᶜadem-i fehm ü hıfzından nāşī beşikteki sabīnin semāᶜı yazılmazsa oynayan sabī ve fehm ü izᶜān etmeyen gāfil ve yazı ile meşgūl olan kesān dahi fehm ve hıfz etmezler. Ve eger bir nādān cürᵓet edip beşikteki sabīnin semāᶜı yazılır der ise batndaki haml ve cenīnin semāᶜı dahi yazılsın ve eger beynlerinde tefrīk edip der ki cenīn savtı işitmez velākin beşikteki sabī sesi işitir der ise bu semā-ı savt ne fāide eder, kendisi ancak hadīsi nakl eder savtı nakl etmez. Şeyh olunca iktisār edip desin ki ben bülūgumdan sonra işittim ki ben sabāvetim hengāmında içinde hadīs rivāyet olunur bir meclise hāzır olmuşum ve muhaddisin sedāsı kulağıma çalınmış, ammā ne olduğunu bilmezem ve bir hilāf yoktur ki bu gibi rivāyet sahīh olmaz ve buna vākiᶜ olan ziyāde kizb-i sarīhtir. Ve lügat-ı ᶜArabiyye'yi fehm edemeyen birisinin işittiği sedā-i bī-fehvānın kitābeti cāiz olmuş olsa beşikteki sabīnin isbāt-ı semāᶜı dahi cāiz olurdu ve bu şeyᵓ cehlin gāyesidir.

[ومن أين يأخذ هذا وهل للسماع مستند إلا قول رسول الله صلى الله عليه وسلم "نَضَّرَ اللهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا فَأَدَّاهَا كَمَا سَمِعَهَا" وكيف يؤدي كما سمع من لا يدري ما سمع فهذا أفحش أنواع الغرور وقد بلي بهذا أهل الزمان ولو احتاط أهل الزمان لم يجدوا شيوخاً إلا الذين سمعوه في الصبا على هذا الوجه مع الغفلة إلا أن للمحدثين في ذلك جاهاً وقبولاً فخاف المساكين أن يشترطوا ذلك فيقل من يجتمع لذلك في حلقهم فينقص جاههم وتقل أيضاً أحاديثهم التي قد سمعوها بهذا الشرط بل ربما عدموا ذلك وافتضحوا فاصطلحوا على أنه ليس يشترط إلا أن يقرع

سمعه دمدمة وإن كان لا يدري ما يجري وصحة السماع لا تعرف من قول المحدثين لأنه ليس من علمهم بل من علم علماء الأصول بالفقه وما ذكرناه مقطوع به في قوانين أصول الفقه فهذا غرور هؤلاء ولو سمعوا على الشرط لكانوا أيضاً مغرورين في اقتصارهم على النقل وإفناء أعمارهم في جمع الروايات والأسانيد وإعراضهم عن مهمات الدين ومعرفة معاني الأخبار بل الذي يقصد من الحديث سلوك طريق الآخرة وسالك طريقها وربما يكفيه الحديث الواحد عمره كما روي عن بعض الشيوخ أنه حضر مجلس السماع فكان أول حديث روى قوله عليه السلام "مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ" فقام وقال يكفيني هذا حتى أفرغ منه ثم أسمع غيره فهكذا يكون سماع الأكياس الذين يحذرون الغرور]

Ve bu nereden alınır Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimizin "نَضَّرَ اللهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا فَأَدَّاهَا كَمَا سَمِعَهَا"[547] kavl-i ᶜālīsinin gayrısı semāᶜa bir müstened var mıdır ki fehvāsı: "Allāhu taᶜālā o kimseye nazar etsin ki benim sözümü işitip anlamış ve işittiği gibi onu dīgerine edā ve teblīg etmiş ve işittiğini anlamayan kimse işittiği gibi nice edā edebilir?" Kaldı ki bu aldanmak gurūrun efhaşıdır ve bu zamānın halkı bununla mübtelā olmuştur. Ehl-i zamānımız bunda ihtiyāt etmiş olsaydılar hengām-ı sabāvetinde bu vech üzere maᶜa'l-gaflet istimāᶜ eden şüyūhtan başka dīger bir şeyhi bulamazlardı velākin muhaddislerin bunda bir cāh ve kabūlleri vardır, bīçāreler korktular ki bunu şart etmiş olsalar halkalarına bunun için ictimāᶜ eden cemᶜiyyet azalır ve bu şart üzere işittikleri ehādīsleri dahi eksilip azalır da belki hīçbir hadīse sāmiᶜ olmamış olurlar ki külliyyen bundan maᶜdūm kalıp nās içinde rüsvāy olurlar ve bu korkudan dolayı ıstılāh ettiler ki kulağına demdemenin iktirāᶜından gayrı dīger bir şeyᵓ meşrūt değildir, ancak kulağına sedā-i savt değmek şarttır velev ki cārī olan nesneyi bilmez. Ammā sıhhat-i semāᶜ kavl-i muhaddisīnden bilinmez, çünkü onların ᶜilmlerinden değildir usūl-ı fıkhın ᶜuleması ᶜilmindendir ve bizim bu zikr ettiğimiz şeyᵓ ise usūl-ı fıkhın kavānīninde maktūᶜun bih olup onda bir ihtilāf yoktur. İşte bunların gurūrları budur ve bu şart üzere işitmiş olsalar bile yine nakl üzere vākiᶜ olan iktisārlarıyla magrūr olmuş olurlardı, çünkü mühimmāt-ı dīniyyeden iᶜrāz ve maᶜānī-i

547 *Musnedu* Ahmed, 27/310, no: 16738; İbn Māce, 1/84, no: 230.

ahbār maᶜrifetinden tahallüf ve cemᶜ-i esānīd ü rivāyette ᶜömrlerini ifnā edip yalnız nakl-i ehādīs üzerine iktisār etmişler. Ve īcāb-ı hāl böyle değildir, belki hadīsten tarīk-i āhiretin sülūkünü kasd eden kimse ola ki tūl-i ᶜömründe ona bir hadīs-i vāhid kifāyet eder, nitekim baᶜzı şüyūh üzerine mervī olmuş ki bir semāᶜın meclisinde hāzır olup o mecliste dahi en evvel rivāyet olunan hadīs ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ''مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ''[548] kavl-i şerīfi idi, çün bu hadīsi işitti der-ᶜakab "Ondan fārig oluncaya dek bu hadīs bana kifāyet eder sonra dīgerini istimāᶜ ederim" diye meclisten kıyām etmiştir. İşte gurūrdan hazer eyleyen ekyās-ı hūşdārānın semāᶜları böyle olmalıdır.

[وفرقة أخرى اشْتَغَلُوا بِعِلْمِ النَّحْوِ وَاللُّغَةِ وَالشِّعْرِ وَغَرِيبِ اللُّغَةِ وَاغْتَرُّوا بِهِ وَزَعَمُوا أَنَّهُمْ قَدْ غُفِرَ لَهُمْ وأنهم من عماد الأمة إذ قوام الدين بالكتاب والسنة وقوام الكتاب والسنة بعلم اللغة والنحو فأفنى هؤلاء أعمارهم في دقائق النحو و[في صناعة] الشعر و[في] غريب اللغة ومثالهم كمن يفني جميع العمر في تعلم الخط وتصحيح الحروف وتحسينها ويزعم أن العلوم لا يمكن حفظها إلا بالكتابة فلا بد من تعلمها وتصحيحها ولو عقل لعلم أنه يكفيه أن يتعلم أصل الخط بحيث يمكن أن يقرأ كيفما كان والباقي زيادة على الكفاية وكذلك الأديب لو عقل لعرف أن لغة العرب كلغة الترك والمضيع عمره في معرفة لغة العرب كالمضيع له في معرفة لغة الترك والهند وإنما فارقتها لغة العرب لأجل ورود الشريعة بها فيكفي من اللغة علم الغريبين في الأحاديث والكتاب ومن النحو ما يتعلق بالحديث والكتاب فأما التعمق فيه إلى درجات لا تتناهى فهو فضول مستغنى عنه ثم لو اقتصر عليه وأعرض عن معرفة معاني الشريعة والعمل بها فهذا أيضاً مغرور]

Ve dīger bir fırka ᶜilm-i nahv ü lügat ve şiᶜr ve garāyib-i lügate müştagil olmuştur ve onunla aldanıp zuᶜm etmişler ki onlara ᶜafv ü magfiret olunmuş, çünkü ümmetin ᶜulemāsıdırlar, zīrā ki kıvām-ı dīn ancak kitāb [320] ve sünnet iledir ve kitāb ve sünnetin kıvāmı dahi ancak ᶜilm-i lügat ve ᶜilm-i nahv iledir ve bināen ᶜaleyh bu tāife dahi kendi ᶜömrlerini dekāyık-ı nahv ve sınāᶜat-ı şiᶜr ve garīb-i lügatte ifnā ettiler. Ve bunların misāli ancak o kimselerin misālidir ki kendi ᶜömrlerini taᶜallüm-i hatt ve

---

548 İbn Māce, 2/1315, no: 3976; Tirmizī, 4/136, no: 2317; *Musnedu* Ahmed, 3/256, no: 1733.

tashīh-i hurūf ve tahsīn-i kitābete ifnā edip zuᶜm ederler ki kitābet olmayınca ᶜulūmun hıfzı mümkin olmuyor ve bināberīn taᶜallüm-i kitābet ve tashīh-i hatt u hurūf emr-i lāzım u lābüddür ki bu yolda ᶜömrlerini sanᶜat-ı kitābet taᶜallümünde sarf ve zāyiᶜ etmişler: Ammā ᶜākıl ādem olmuş olsa bilirdi ki kırāᵓet olunacak rāddede asl-ı hattın taᶜalümü ona kifāyet eder ki her ne asl olur ise olsun kābil-i kırāᵓet olan resm-i hatt ona lāzımdır ve bākīsi derece-i kifāyeden zāiddir. İşte edīb olan kimse dahi böylecedir ki o dahi ᶜākıl olmuş olsa bilirdi ki lügat-ı ᶜArab lügat-ı Türk gibidir ve lügat-ı ᶜArabiyye'nin taᶜallümünde ᶜömrünü zāyiᶜ eden kimse lügat-ı Türkiyye vü Hindiyye'nin taᶜallümünde ᶜömrünü zāyiᶜ eden ādem gibidir; lügat-ı ᶜArabī'ye o lügatten müfārakatı ancak onunla vürūd-ı şerīᶜat meziyyesiyledir ve öyle olunca kitāb ve sünnetten taᶜallüm-i garībin mikdārı ᶜilm-i lügatten kifāyet eder ve ehādīs ve kitāba müteᶜallik olan kavāᶜid-i nahviyye ve zavābıtın taᶜallümü kifāyet eyler ve mā-ᶜadāsı ᶜilm-i nahv ü lügatte derecāt-ı gayr-ı mütenāhīye dalıp taᶜammuk etmek fuzūl ve zāid bir şeydir ki ona lüzūm ve ihtiyāc yoktur, ondan müstagnī olur. Ve bu dahi sonra eger onun üzerine iktisār edip de maᶜānī-i şerīᶜat taᶜallümünden iᶜrāz veyāhūd öğrendiği maᶜānī-i şerᶜiyye ile ᶜamel etmekten yüz çevirip vaz geçerse elbette bu ādem dahi magrūr olur.

[بل مثاله مثاله مثال من ضيع عمره في تصحيح مخارج الحروف في القرآن واقتصر عليه وهو غرور إذ المقصود من الحروف المعاني وإنما الحروف ظروف وأدوات ومن احتاج إلى أن يشرب السكنجبين ليزول ما به من الصفراء وضيع أوقاته في تحسين القدح الذي يشرب فيه السكنجبين فهو من الجهال المغرورين فذلك غرور أهل النحو واللغة والأدب والقراءات والتدقيق في مخارج الحروف مهما تعمقوا فيها وتجردوا لها وعرجوا عليها أكثر مما يحتاج إليه في تعلم العلوم التي هي فرض عين فاللب الأقصى هو العمل والذي فوقه هو معرفة العمل وهو كالقشر للعمل وكاللب بالإضافة إلى ما فوقه وما فوقه هو سماع الألفاظ وحفظها بطريق الرواية وهو قشر بطريق الإضافة إلى المعرفة ولب بالإضافة إلى ما فوقه وما فوقه هو العلم باللغة والنحو وفوق ذلك وهو القشر الأعلى العلم بمخارج الحروف والقانعون بهذه الدرجات كلهم مغترون إلا من اتخذ هذه الدرجات منازل فلم يعرج عليها إلا بقدر الحاجة فتجاوز إلى ما وراء ذلك حتى وصل إلى لباب العمل فطالب

بحقيقة العمل قلبه وجوارحه ورجى عمره في حمل النفس عليه وتصحيح الأعمال وتصفيتها عن الشوائب والآفات فهذا هو المقصود المخدوم من جملة علوم الشرع وسائر العلوم خدم له ووسائل إليه وقشور له ومنازل بالإضافة إليه وكل من لم يبلغ المقصد فقد خاب سواء كان في المنزل القريب أو في المنزل البعيد]

Belki onun misāli şol ādemin misālidir ki kendi ᶜömrünü kırāᵓet-i Kurᵓān'da olan mehāric-i hurūfun tashīhinde zāyiᶜ etmiş ki bu fenn üzere iktisār edip fehm-i maᶜānīye kulak asmamış ve bu hāl ise mahz gurūrdur, çünkü hurūftan murād maᶜānīdir hurūf ancak zurūf ve edevāt gibidirler ve o ki defᶜ-i safrā için şarāb-ı sikencebīn içmeğe muhtāc olup gidip içinde şarāb-ı sikencebīn içilen kadehin tahsīninde ᶜömrünü zāyiᶜ eder de şarābı içmez, o kimse bilā-hilāf cehele-i magrūrīndendir. İşte bunun gibi ehl-i nahv ü lügat u edeb ü kırāᵓāt ve tedkīk-i mehāric-i hurūf dahi kaçan ki bu sanāyiᶜde taᶜmīk ve onlara tecerrüd edip farz-ı ᶜayn olan ᶜulūmun tahkīm ve taᶜallümünde muhtāc oldukları dereceden ziyādeye çıkıp bu fünūna terakkī ve ᶜurūc ederlerse onlar şarāb-ı sikencebīnden vazgeçip tahsīn-i kadehte ᶜömrünü telef ve izāᶜa eden nādān gibidirler yaᶜnī onlar dahi cehele-i magrūrīndendirler ve onların gurūru onun gurūru gibidir, zīrā ki lübb-i aksā ve magz-ı aᶜlā ancak ᶜameldir ve onun mā-fevki ancak maᶜrifet-i ᶜameldir ki ᶜamele kışr ve kabuk gibidir, ammā mā-fevkine izāfetle o dahi magz ve lübb gibidir ve onun mā-fevki ancak elfāzın ve bi-tarīki'r-rivāye semāᶜ ve hıfzıdır ve o dahi maᶜrifet-i ᶜamele izāfetle kışr ve kabuk gibidir ve mā-fevkine izāfetle o dahi magz ve lübb gibidir ve onun mā-fevki maᶜrifet-i ᶜilm-i lügat ü kavāᶜid-i nahvdir ve bunun mā-fevki ki kışr-ı aᶜlā ve dış kabuğudur o dahi mehāric-i hurūfun ᶜilmidir. Ve bu derecātın kāffesine kanāᶜat edenler kāffeleri magrūrlardır meger ki o kimse ki bu derecātı menāzil ittihāz edip hāceti kadrinden ziyādeye çıkıp onda durmaz da onun mā-verāsına tecāvüz edip geçer tā ki lübāb-ı ᶜamele vāsıl olur ve hakīkat-i ᶜamel ile kalb ve cevārihini mutālebe edip hem dahi ona nefsini haml etmek üzere ᶜömrü dahi recā eder de tashīh-i ᶜamel ile aᶜmālini şevāib ve āfāttan tasfiye ve pāk eyler ki o kimse mugterr değildir, kaldı ki maksūd ve mahdūm olan şeyᵓ ancak budur yaᶜnī ᶜulūm-ı sāire ile ᶜulūm-ı şerᶜiyyeden maksūd ve

mahdūm budur. Ve ʿulūm-ı sāire ise buna hademdir ve ona vesāildir ve ona nisbet ve izāfetle kuşūr yaʿnī kabuk ve menāzildir ve her kim ki murād ve maksada bālig ve vāsıl olmamıştır, o kimse hāib ve hāsirdir, isterse menzil-i karībde olsun isterse menzil-i baʿidde olsun.

[وهذه العلوم لما كانت متعلقة بعلوم الشرع اغتر بها أربابها فأما علم الطب والحساب والصناعات وما يعلم أنه ليس من علوم الشرع فلا يعتقد أصحابها أنهم ينالون المغفرة بها من حيث إنها علوم فكان الغرور بها أقل من الغرور بعلوم الشرع لأن العلوم الشرعية مشتركة في أنها محمودة كما يشارك القشر اللب في كونه محموداً ولكن المحمود منه لعينه هو المنتهى والثاني محمود للوصول به إلى المقصود الأقصى فمن اتخذ القشر مقصوداً وعرج عليه فقد اغتر به]

Ve bu ʿulūm ʿulūm-ı şerʿiyyeye taʿalluku haysiyyetle onun erbābı onunla magrūr olurlar. Ve ʿilm-i tıbb ve ʿilm-i hisāb u sınāʿāt ise yaʿnī o ʿilm ki ʿulūm-ı şerʿiyyeden olmadığı bilinir, onun ashābı onunla nāil-i magfiret olmalarına iʿtikād etmezler yaʿnī ʿilm olmaları haysiyyetle onun sāhibi maʿfüvv ve magfūr olduğuna zāhib olup onunla necātını zuʿm etmez ve bu cihetle onunla olan gurūr ʿulūm-ı şerʿiyye ile olan gurūrdan daha ziyāde ekall ve enkastır, çünkü ʿulūm-ı şerʿiyye dahi mahmūde olmakta ʿamel ile [321] müşterektir nitekim mahmūd olmaklıkta kabuk ile magz müşterek olur velākin li-ʿaynihi ve li-zātihi mahmūd olan şeyʾ ondan magzıdır ki müntehāsıdır. Ve ikincisi onunla maksūd-ı aksāya vusūl bulmak garazıyla mahmūd olur ki li-ʿaynihi mahmūd değildir, ancak vesīle-i vusūl ü kurb haysiyyetle li-gayrihi mahmūd olur. Ve o kimse ki kabuğu maksūd ittihāz edip üzerine ʿurūc eder durur, onunla aldanıp magrūr olmuş olur.

[وفرقة أخرى عظم غرورهم في فن الفقه فظنوا أن حكم العبد بينه وبين الله يتبع حكمه في مجلس القضاء فوضعوا الحيل في دفع الحقوق وأساءوا تأويل الألفاظ المبهمة واغتروا بالظواهر وأخطئوا فيها وهذا من قبيل الخطأ في الفتوى والغرور فيه والخطأ في الفتاوى مما يكثر ولكن هذا نوع عم الكافة إلا الأكياس منهم فنشير إلى أمثلة فمن ذلك فتواهم بأن المرأة متى أبرأت من الصداق برئ الزوج بينه وبين الله تعالى وذلك خطأ بل الزوج قد يسيء إلى الزوجة بحيث يضيق عليها الأمور بسوء الخلق فتضطر إلى طلب الخلاص فتبرئ الزوج لتتخلص منه فهو إبراء لا على

طيبة نفس وقد قال تعالى ﴿فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا﴾ وطيبة النفس غير طيبة القلب فقد يريد الإنسان بقلبه ما لا تطيب به نفسه فإنه يريد الحجامة بقلبه ولكن تكرهها نفسه وإنما طيبة النفس أن تسمح نفسها بالإبراء لا عن ضرورة تقابله حتى إذا رددت بين ضررين اختارت أهونهما فهذه مصادرة على التحقيق بإكراه الباطن نعم القاضي في الدنيا لا يطلع على القلوب والأغراض فينظر إلى الإبراء الظاهر وأنها لم تكره بسبب ظاهر والإكراه الباطن ليس يطلع الخلق عليه ولكن مهما تصدى القاضي الأكبر في صعيد القيامة للقضاء لم يكن هذا محسوباً ولا مقيداً في تحصيل الإبراء]

Ve dīger bir fırkanın dünyāda gurūru ʿazīm olup tā ki fenn-i fıkhta dahi aldanıp magrūr oldular ve ʿabdin beynehu ve beynallāh ile cārī olan hükmünü meclis-i kazāda cārī olan hükme tābiʿ olduğuna zāhib oldular da defʿ-i hukūk için birtakım hīleleri vazʿ edip elfāz-ı mübhemenin teʾvīline isāʾet ettiler ve zavāhir-i elfāz ile aldanıp onlarda hatā eylediler ki bu gurūr fetvāda olan hatān kabīlindendir, çünkü fetāvāda olan hatā ve gurūr pek çok vākiʿ olan umūr ve mevāddandır velākin bu bir nevʿdir ki kāffeye ʿumūm etmiştir meger ki zümre-i ekyās ondan vārestedir. Kaldı ki biz baʿzı emsileye işāret edelim tā ki onun keyfiyyet ve hakīkati onunla maʿlūm oluna, meselā cümle-i fetāvālarından zevcenin zevcden gördüğü müzāyakadan dolayı tahlīs-i nefsi bābında sadākından vaz geçip ondan zimmeti ibrāsına vākiʿ olan fetvādır ki zevci beynehu ve beynallāhi taʿālā o ibrā ile zimmeti sadākından berī olur diye iftā ederler ve bu ise hatādır, belki zevc olur ki zevcesine sūʾ-i huluk ile tazyīk edip isāʾet eder de zevce dahi taleb-i halāsa muztarr olup pençe-i cevr ü siteminden tahlīs-i girībān-ı cān için zevcin zimmetini ibrā eder ve bu gibi ibrā tīb-i nefsten olmayıp ʿan-ikrāh sādır olan bir fiʿl-i zarūrī vü ıztırārīdir ve onun ʿadem-i sıhhati mazmūn-ı nass-ı ʿālīden istifāde olunur ki Hakīm-i kirdigār Kurʾān-ı ʿazīmü'ş-şānda irāde ve fermān buyurmuş ki ﴿فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا﴾[549] Yaʿnī "Eger nisānız mihrlerinden tīb-i nefs ve rızālarıyla size ne mikdār şeyʾ bağışlarlarsa onu helāl olarak safā ile ekl edin" demektir. Ve tīb-i nefs ise tībet-i

549 Nisā, 4/4.

kalbin gayrısıdır, zīrā olur ki insān kendi kalbi ile bir nesneyi ister de hālbuki nefsi ondan hoşlanmaz, meselā kendisi kalbi ile hacāmat etmek ister velākin nefsi onu kerh edip ondan hoşlanmaz, tībet-i nefs ancak ona zarūret-i mukābele etmeksizin ibrāsına nefsi semāhat etmek kaziyyesidir, yoksa iki zarar beyninde tereddüd edip onların en ziyāde ehven ve āsān ve kolayını ihtiyār eylerse o vakt ikrāh-ı bātın ile ʿale't-tahkīk bir cerīme ve müsādere demektir. Evet, dünyāda kāzī kulūba muttaliʿ olmayıp ibrā-i zāhire bakar ve zevce ise bir sebeb-i zāhir ile ikrāh olunmamıştır ve ikrāh-ı bātıniyyeye dahi halkın ıttılāʿı olmaz ammā, saʿīd-i kıyāmette kāzī-i ekber kazāya mütesaddī oldukça tahsīl-i berāʾetinde ona bu ibrā mahbūb ve müfīd olmaz.

[ولذلك لا يحل أن يؤخذ مال إنسان إلا بطيب نفس منه فلو طلب من الإنسان مالا على ملأ من الناس فاستحيا من الناس أن لا يعطيه وكان يود أن يكون سؤاله في خلوة حتى لا يعطيه ولكن خاف ألم مذمة الناس وخاف ألم تسليم المال وردد نفسه بينهما فاختار أهون الألمين وهو ألم التسليم فسلمه فلا فرق بين هذا وبين المصادرة إذ معنى المصادرة إيلام البدن بالسوط حتى يصير ذلك أقوى من ألم القلب ببذل المال فيختار أهون الألمين والسؤال في مظنة الحياء والرياء ضرب للقلب بالسوط ولا فرق بين ضرب الباطن وضرب الظاهر عند الله تعالى فإن الباطن عند الله تعالى ظاهر وإنما حاكم الدنيا هو الذي يحكم بالملك بظاهر قوله وهبت لأنه لا يمكنه الوقوف على ما في القلب وكذلك من يعطى اتقاء لشر لسانه أو لشر سعايته فهو حرام عليه وكذلك كل مال يؤخذ على هذا الوجه فهو حرام]

Ve onun için tīb-i nefsi olmayınca bir insānın mālını almak helāl olmaz ki bī-tīb-i nefs verdiği şeyʾ harāmdır, meselā bir kimseden ʿalāmeleʾi'n-nās bir nesne taleb olunursa ve o dahi vermemezlikten utanıp vermemek için onun o taleb edişini tenhālık ve halvette vukūʿunu sever de lākin mezemmet-i nās eleminden havf ile nefsini elem-i teslīm-i māl ile elem-i mezemmet beyninde bi't-tereddüd ehvenü'l-elemeyn olan elem-i teslīmi ihtiyār edip o nesneyi verse o nesnenin ahzı helāl olmaz, çünkü bu taleb ile müsāderenin talebi beyninde bir fark yoktur, zīrā ki müsāderenin maʿnāsı kırbaç ve değnek darbıyla bedenin īlām ve īzāsıdır tā ki onun acısı bezl-i mālda olan kalbin elem ve acısından akvā olup

ehvenü'l-elemeyn olan bezl-i mālı ihtiyār eyleye ve mazinne-i hayā vü riyāda dilemek kalbe kırbaç ve kamçı ile vurmaktır ve ʿindallāh darb-ı bātın ile darb-ı zāhirin beyninde bir fark yoktur ki ʿindallāh bātın dahi zāhirdir, ancak dünyā hākimidir ki bağışladım sözünün zāhirīsiyle mülkiyyete hükm eder, çünkü mā-fi'l-kalb olan zamīre vākıf ve āgāh olmak ona mümkin değildir, ammā Hakk celle ve ʿalā zamīr-i kalbe muttaliʿ ve vākıftır ve onun o nesnenin iʿtāsında tīb-i nefsi olup olmadığına ʿālīm ve dānādır. İşte bu cihetle o nesnenin ahzı harām olur ve kezālik şerr-i lisānı ittikāsından veyā siʿāyet ve çuğulluğunun şerri korkusundan fassāl ve sāʿīye verilen māl dahi harām olup bu tarīk ile ahzı helā olmaz yaʿnī ʿırz ve nāmūsunu zemm ve fasl ve gıybet ile hetk ve kesr etmekten havf ile şerr-i lisānın defʿine ādemin verdiği ʿatiyye ve bahşīş helāl olmaz ve kezālik iftirā ve bühtān ve sāire ile onu zālimlere saʿy edip çuğullukla ızrār etmekten havf eden ādemin çuğulcuya verdiği ʿatā ve kerem dahi helāl olmaz demektir. Ve her bir māl ki bu vech üzere alınır harāmdır, çünkü iʿtāsında tīb-i nefs yoktur ve ʿallāmu'l-guyūb olan hükümrān-ı hakīkī ona muttaliʿ ve vākıftır, artık fiʿl ve delālet-i zāhire ile kimseye helāl olmaz [322]

[ألا ترى ما جاء في قصة داود عليه السلام حيث قال بعد أن غفر له يا رب كيف لي بخصمي فأمر بالاستحلال منه وكان ميتاً فأمر بندائه في صخرة بيت المقدس فنادى يا أوريا فأجابه لبيك يا نبي الله أخرجتني من الجنة فماذا تريد فقال إني أسأت إليك في أمر فهبه لي قال قد فعلت ذلك يا نبي الله فانصرف وقد ركن إلى ذلك فقال له جبريل عليه السلام هل ذكرت له ما فعلت قال لا قال فارجع فبين له فرجع فناداه فقال لبيك يا نبي الله فقال إني أذنبت إليك ذنبا قال ألم أهبه لك قال ألا تسألني ما ذلك الذنب قال ما هو يا نبي الله قال كذا وكذا وذكر شأن المرأة فانقطع الجواب فقال يا أوريا ألا تجيبني قال يا نبي الله ما هكذا يفعل الأنبياء حتى أقف معك بين يدي الله فاستقبل داود البكاء والصراخ من الرأس حتى وعده الله أن يستوهبه منه في الآخرة فهكذا ينبهك أن الهبة من غير طيبة قلب لا تفيد وأن طيبة القلب لا تحصل إلا بالمعرفة فكذلك طيبة القلب لا تكون في الإبراء والهبة وغيرهما إلا إذا خلى الإنسان واختياره حتى تنبعث الدواعي من ذات نفسه لا أن تضطر بواعثه إلى الحركة بالحيل والإلزام ومن ذلك هبة الرجل مال الزكاة في آخر

الحول من زوجته واتهابه مالها لإسقاط الزكاة فالفقيه يقول سقطت الزكاة فإن أراد به أن مطالبة السلطان والساعي سقطت عنه فقد صدق فإن مطمح نظرهم ظاهر الملك وقد زال وإن ظن أنه يسلم في القيامة ويكون كمن لم يملك المال أو كمن باع لحاجته إلى المبيع لا على هذا القصد فما أعظم جهله بفقه الدين وسر الزكاة فإن سر الزكاة تطهير القلب عن رذيلة البخل فإن البخل مهلك قال صلى الله عليه وسلم ''ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ شُحٌّ مُطَاعٌ''[550] وإنما صار شح مطاعاً بما فعله وقبله لم يكن مطاعاً فقد تم هلاكه بما يظن أن فيه خلاصه فإن الله مطلع على قلبه وحبه المال وحرصه عليه وأنه بلغ من حرصه على المال أن استنبط الحيل حتى يسد على نفسه طريق الخلاص من البخل بالجهل والغرور]

Hele sen Dāvūd ᶜaleyhi's-selāmın kıssasında vārid olan şeyi görmez misin ki Dāvūd ᶜaleyhi's-selām ona ᶜafv ü magfiret olduktan sonra demiş ki "Yā rabbi, benim hasmım ile benim çārem nicedir?" Hakk subhānehu ve taᶜālā dahi: "Hasmından istihlāl eyle" diye emr buyurdu ve onun hasmı meyyit idi. Ve Beyt-i Makdis sahrāsında onu nidāya meᵓmūr olunca oradan emr-i rabbānī ile Dāvūd ᶜaleyhi's-selām çağırıp ''يَا أُورِيَا'' dedikte o dahi ''لَبَّيْكَ يَا نَبِيَّ اللهِ'' diye cevāb verdi ve Dāvūd ᶜaleyhi's-selām ona: "Ben bir emrde sana isāᵓet etmişimsem o isāᵓeti bana bağışla" deyince, o dahi: "Yā nebiyyallāh, bağışladım" diye cevāb verdi ve Dāvūd ᶜaleyhi's-selām savuşup onun bu hibesine meyl ve rükūn ettikte, Cibrīl ᶜaleyhi's-selām ona: "Sen ona işlediğini söyledin mi?" diye istifsār ve Dāvūd "yok" diye ihbār ve Cibrīl: "Dön de ona isāᵓet ve fiᶜlini beyān eyle" diye bir dahi ihtār ettikte o dahi dönüp bir dahi onu daᶜvet ve nidā edip çağırdı ve o dahi ''لَبَّيْكَ يَا نَبِيَّ اللهِ'' diye cevāb verince, Dāvūd: "Ben sana bir zenb ve kusūr etmişim." İᶜtirāf-ı cürm etti ve o dahi: "Ben onu sana hibe etmedim?" mi dedikte, Dāvūd: "Sen o benim zenbim ne olduğunu benden niçin suᵓāl etmezsin?" diye taᶜrīz ve o dahi: "Yā nebiyyallāh, nedir?" diye istifsār ve Dāvūd şudur şudur diye hatunun şeᵓnini ona beyān ve ihbār ettikte ondan cevāb kesildi ve Dāvūd bir dahi "Yā Ūriyā, sen niçin bana icābet etmezsin?" diye bir dahi onu

550 *Musnedu'*l-Bezzār, 13/486, no: 7293; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/328, no: 5452.

isticvābında, "Yā nebiyyallāh, enbiyā böylece işlemezler tā ki huzūr-ı rabbānīde seninle dururum" diye hatm-i kelām eyledi. Ve Dāvūd ᶜaleyhi's-selām yeni baştan feryād u figān u zārīye başladı tā ki kıbel-i Rahmān-ı ᶜazīmü'ş-şāndan ona vaᶜd oldu ki āhirette Allāhu taᶜālā hazretleri o zenbi ona ondan istīhāb ede. İşte bu kıssa sana tenbīh eder ki tīb-i kalb olmaksızın hibenin bir fāidesi olmaz ve tīb-i kalb ancak maᶜrifetle hāsıl olur ve kezālik ibrā ve hibe ve efᶜāl-i sāirede tīb-i kalb dahi ancak insānın esbāb-ı mücbireden hulüvv ve ferāgatı katındadır tā ki kendi zātından devāᶜī-i efᶜāl münbaᶜis ola, değil ki hiyel ve ilzām ile hareke-te bevāᶜisi muztarr ola. Ve bu kabīldendir ki zekātın iskātı için havlin āhirinde zevcin zevceye ve zevceden zevce māl-ı zekātın hibe ve īhāb edişi ki fakīh bununla zekāt sākıt oldu der, eger bu kavli ile mutālebe-i sultān ve sāᶜīnin sukūtunu murād etmiş ise gerçek demiştir yaᶜnī bu kavlinde sıdk etmiştir, çünkü onların matmah-ı nazarları melik-i zāhirī-dir ve senesi tekmīlinden akdem o melik-i zāhirī zāil olmuştur ve eger yevm-i kıyāmette māla mālik olmayanlar gibi veyāhūd ihtiyāc-ı hakīkī ile muhtāc olan beyᶜa gibi sālim olacağını zann etmişse artık fıkh-ı dīn ve sırr-ı zekāta onun cehl ü nādānlığı ne ᶜaceb ᶜazīmdir, zīrā ki zekātın sırrı ancak rezīle-i buhlden kalbin tathīridir, zīrā ki buhl mühliktir ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ شُحٌّ مُطَاعٌ"[551] Yaᶜnī itāᶜatli olan buhl dahi āfāt-ı selāse-i mühlikedendir ve onun şuhhu ancak onun bu fiᶜliyle mutāᶜ oldu, zīrā ki bundan akdem yaᶜnī şol hīleyi işlemeden evvel onun buhl ve şuhhu mutāᶜ değil idi, kaldı ki onun mūcib-i halāsı zann ettiği fiᶜl ile onun helākı tamām oldu, zīrā ki Zāt-ı Zü'l-Celāl onun kalbine ve māla olan hubbuna ve māla olan hırsına muttaliᶜdir ki hırsından o mertebeye varıp bālig olmuş ki rezālet-i buhlden halās-ı nefsinin tarīkini sedd ü bend etmeğe bir hīle istinbāt edip de gurūr ve nādānī ile reh-i necātını kapatmıştır.

[ومن ذلك إباحة الله مال المصالح للفقيه وغيره بقدر الحاجة والفقهاء المغرورون لا يميزون بين الأماني والفضول والشهوات وبين الحاجات بل كل مالا تتم رعونتهم

---

551 *Musnedu*'l-Bezzār, 13/486, no: 7293; et-Taberānī, *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/328, no: 5452.

إلا به يرونه حاجة وهو محض الغرور بل الدنيا خلقت لحاجة العباد إليها في العبادة وسلوك طريق الآخرة فكل ما تناوله العبد للاستعانة به على الدين والعبادة فهو حاجته وما عدا ذلك فهو فضوله وشهوته ولو ذهبنا نصف غرور الفقهاء في أمثال هذا لملأنا فيه مجلدات وَالْغَرَضُ مِنْ ذَلِكَ التَّنْبِيهُ عَلَى أَمْثِلَةٍ تُعَرِّفُ الأجناس دون الاستيعاب فإن ذلك يطول]

Ve fakīh ve sāir muhtācīne bi-kadri'l-hāce māl-ı mesālihin ibāhasına Cenāb-ı Hakīm-i mutlakın emri bundandır.Ve magrūr olan fukahā ise emānī ve fuzūl ve şehvet ile hācāt beyninde temyīz etmezler de belki onunla ruᶜūneti itmām olunan nesneyi hācet ve zarūret görürler ve bu ise mahz gurūrdur, belki ᶜibādette ve sülūk-ı tarīk-i āhirette ᶜibād ve tāᶜat-kār onun ihtiyācları için dünyā yaratmıştır, kaldı ki insān her ne ki dīn ve ᶜibādetinde onunla istiᶜāne etmek için tenāvül eder, o şeyᵓ hācettir ve onun mā-ᶜadāsı kāffesi fuzūl ve şehvettir. Ve bu gibi umūrda gurūr-ı fukahānın vasfına gidersen onunla pek çok mücelledātı doldururduk velākin bizim bundan garazımız ancak onunla ecnās-ı gurūr bilinmek için birtakım emsileye tenbīhtir, yoksa istīᶜāb-ı envāᶜ-ı gurūr değildir, zīrā ki hasr u ihsāsı ile onun istīᶜābı uzar da mücelledāt-ı kesīreyi doldurur.

[الصنف الثاني أرباب العبادة والعمل والمغرورون منهم [323] فرق كثيرة فمنهم من غروره في الصلاة ومنهم من غروره في تلاوة القرآن ومنهم في الحج ومنهم في الغزو ومنهم في الزهد وكذلك كل مشغول بمنهج من مناهج العمل فليس خالياً عن غرور إلا الأكياس وقليل ما هم]

Ve magrūrların sınf-ı sānīsi ise ki o dahi erbāb-ı ᶜibādet ü ᶜamellerdir; onlar dahi pek çok fırkalardır ki baᶜzılarının gurūru namāz kılmaktadır ve kimisinin gurūru Kurᵓān okumaktadır ve kimisi hacc etmektedir ve kimisi gazā ve cihād eylemektedir ve kimisi zühd ve veraᶜ*kārīdedir mā-hasal her bir şahs ki menāhic-i ᶜamelden bir günā ᶜamel ile meşgūl olmuş, o kimse dahi gurūrdan tehī ve hālī değildir meger ki zümre-i ekyāstan ola ve onlar dahi pek çok az ve kalīl ādemlerdir.

[فمنهم فرقة أهملوا الفرائض واشتغلوا بالفضائل والنوافل وربما تعمقوا في الفضائل حتى خرجوا إلى العدوان والسرف كالذي تغلب عَلَيْهِ الْوَسْوَسَةُ فِي الْوُضُوءِ

فَيُبَالِغُ فِيهِ وَلَا يرضى الماء المحكوم بطهارته في فتوى الشَّرْعِ وَيُقَدِّرُ الِاحْتِمَالَاتِ الْبَعِيدَةَ قَرِيبَةً فِي النَّجَاسَةِ وإذا آل الأمر إلى أكل الحلال قدر الاحتمالات القريبة بعيدة وربما أكل الحرام المحض وَلَوِ انْقَلَبَ هَذَا الِاحْتِيَاطُ مِنَ الْمَاءِ إِلَى الطَّعَامِ لَكَانَ أَشْبَهَ بِسِيرَةِ الصَّحَابَةِ إِذْ تَوَضَّأَ عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِمَاءٍ فِي جَرَّةٍ نَصْرَانِيَّةٍ مَعَ ظُهُورِ احْتِمَالِ النَّجَاسَةِ وَكَانَ مَعَ هَذَا يَدَعُ أَبْوَابًا مِنَ الْحَلَالِ مَخَافَةً مِنَ الوقوع في الحرام ثم من هؤلاء من يخرج إلى الإسراف في صب الماء وذلك منهي عنه وقد يطول الأمر حتى يضيع الصلاة ويخرجها عن وقتها وإن لم يخرجها أيضاً عن وقتها فهو مغرور لما فاته من فضيلة أول الوقت وإن لم يفته فهو مغرور لإسرافه في الماء وإن لم يسرف فهو مغرور لتضييعه العمر الذي هو أعز الأشياء فيما له مندوحة عنه إلا أن الشيطان يصد الخلق عن الله بطريق سني ولا يقدر على صد العباد إلا بما يخيل إليهم أنه عبادة فيبعدهم عن الله بمثل ذلك]

Ez cümle namāz kılmakta mugterr olanların birtakımı ferāiz-i hatmiyyeyi ihmāl edip fezāil ve nevāfile iştigāl etmişler ve ola ki derine gidip fezāilde o mertebede taᶜmīk ettiler tā ki hadd-i şerᶜi tecāvüz edip ᶜudvān ve isrāfa çıktılar, meselā ābdest almakta ona vesvese galebe etmiş olan ādem gibi ki onda o derece mübālaga eder ki fetvā-i şerᶜiyye ile tahāretine mahkūmun bih olan suya rāzī olmaz da necāsetine olan ihtimālāt-ı baᶜīdeyi karībe takdīr eyler ve ekl-i helāle emri dönünce haremiyyetine olan ihtimālāt-ı karībeyi baᶜīde takdīm eder ve ola ki harām-ı mahzı ekl edip ondan tevakkī etmez. Ve bu ihtiyātı sudan taᶜāma münkalib olmuş olsa sīret-i sahābeye onun şeᵓni daha ziyāde müşābih olurdu, çünkü server-i ashāb Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān bir zimmiyyenin destisinden ābdest almış o hāl ile ki ihtimāl-i necāset zāhir idi ve bununla berāber harāma düşmekten havf ile pek çok ebvāb-ı helāli bırakıp terk ve teverruᶜ ve ittikā ederdi. Ve bunların baᶜzısı dahi ābdest almakta ve suyu dökmekte isrāfa çıkar ki o dahi menhiyyün ᶜanhüdür veyā ābdest almakta emri uzatır tā ki namāzı tazyīᶜ eder ki namāzı vaktinden çıkarır ve onu vaktinden çıkarmazsa da yine magrūrdur, çünkü tatvīl-i emrde onu evvel-i vaktte kılınmasının fazīletini izāᶜa etti ki o ecr ü sevābdan beyhūde bir ᶜamele iştigāl ile mahrūm oldu. Ve eger fazīlet-i mezkūre ondan geçip fāit olmazsa da yine magrūrdur, çünkü suda isrāf edip emr-i menhīye mürtekib olmuş

olur ve isrāf etmezse bile yine magrūrdur, çünkü onun muhtācı olmadığı bir fiᶜl-i ᶜābes ü beyhūdede ona eᶜazz-ı eşyā olan ᶜömr-i ᶜazīzini nāfile yere zāyiᶜ etmiştir. Velākin bu şerr-i şeytāndır, çünkü şeytān-ı laᶜīn Allāhu taᶜālādan halkı tarīk-i seniyy ile sadd ve menᶜ eder ve ᶜibād üzerine o tarīkin seddiyle onları ondan sadd ve menᶜ etmeğe kudreti onun ancak aᶜmāli ᶜibādeti tahyīl etmekledir ki bu gibi hudᶜalı aᶜmāl ile ᶜibādı Allāhu taᶜālādan tebᶜīd eyler.

[وفرقة أخرى غلب عليها الوسوسة في نية الصلاة فلا يدعه الشيطان حتى يعقد نية صحيحة بل يشوش عليه حتى تفوته الجماعة ويخرج الصلاة عن الوقت وإن تم تكبيره فيكون في قلبه بعد تردد في صحة نيته وقد يوسوسون في التكبير حتى قد يغيرون صيغة التكبير لشدة الاحتياط فيه يفعلون ذلك في أول الصلاة ثم يغفلون في جميع الصلاة فلا يحضرون قلوبهم ويغترون بذلك ويظنون أنهم إذا أتعبوا أنفسهم في تصحيح النية في أول الصلاة وتميزوا عن العامة بهذا الجهد والاحتياط فهم على خير عند ربهم]

Ve bunların diger bir fırkaları üzerine namāz kılmak niyyetinin vesvesesi galebe etmiştir ki niyyet-i sahīha ᶜakdine şeytān-ı laᶜīn onları bırakmaz da onlara cemāᶜat geçmek veyāhūd namāzı vaktinden çıkmak için hemīşe efkārlarını teşvīş eder tā ki namāz veyā sevāb-ı cemāᶜati bununla izāᶜa ederler ve tekbīrleri tamām olsa da henüz kalb onda sıhhat-i niyyette bir tereddüd olur ve olur ki tekbīrde dahi vesvese ederler de tā ki sīga-i tekbīri tagyīr ederler ve bu efᶜāli namāzın evvelinde ancak şiddet-i ihtiyāt için işlerler sonra namāzın cemīᶜisinde gaflet edip kalblerini hāzır etmezler ki bununla aldanıp magrūr olurlar da zann ederler ki onlar eger namāzın evvelinde tashīh-i niyyette nefslerini itᶜāb edip de bu denli cidd ü cehd ve ihtiyāt ile ᶜāmmeden mümtāz olurlarsa artık onlar rabbleri ᶜindinde hayr üzere olurlar.

[وفرقة أخرى تغلب عليهم الوسوسة في إخراج حروف الفاتحة وسائر الأذكار من مخارجها فلا يزال يحتاط في التشديدات والفرق بين الضاد والظاء وتصحيح مخارج الحروف في جميع صلاته لا يهمه غيره ولا يتفكر فيما سواه ذاهلا عن معنى القرآن والاتعاظ به وصرف الفهم إلى أسراره وهذا من أقبح أنواع الغرور فإنه لم يكلف الخلق في تلاوة القرآن من تحقيق مخارج الحروف إلا بما جرت به عادتهم

في الكلام ومثال هؤلاء مثال من حمل رسالة إلى مجلس سلطان وأمر أن يؤديها على وجهها فأخذ يؤدي الرسالة ويتأنق في مخارج الحروف ويكررها ويعيدها مرة بعد أخرى وهو في ذلك غافل عن مقصود الرسالة ومراعاة حرمة المجلس فما أحراه بأن تقام عليه السياسة ويرد إلى دار المجانين ويحكم عليه بفقد العقل]

Ve bunların dīger bir fırkaları üzerine mehāricinden ihrāc-ı hurūf-ı ezkār u fātihada vesvese-i şeytāniyye galebe etmiştir ki hemīşe teşdīdātta ve dād ile zā beyninde olan farkta ki cemīᶜ-i salavātında cemīᶜ-i mehāric-i hurūfun tashīhinde ihtiyāt etmekten zāil olmaz ki bunun gayrısını aslā mühimsemez de mā-sivāsına tefekkür etmez, belki maᶜānī-i kelimāttan zāhil ve gāfil olup onunla ittiᶜāz etmekten fārig ve fehm-i esrārından muᶜrizdir yaᶜnī maᶜānī-i elfāz-ı Kurᵓāniyye'den zāhil ve onunla ittiᶜāz etmekten mütesāhil ve esrārı fehminden fārig ve gāfil olduğu hālde tashīh-i mehāric-i hurūfa çalışıp ihtiyāt eyler. Ve bu gurūr ise artık ekbah-ı envāᶜ-ı gurūrdur, çünkü Hallāk-ı müteᶜāl tilāvet-i āyāt u kelimāt-ı Kurᵓāniyye'de tahkīk-i mehāric-i hurūftan olarak ancak kelāmda onunla ᶜādet cārī olan nesneyi teklīf etmiş ki mā-ᶜadāsını teklīf etmemiştir. [324] Ve bunların misāli şol ādemin misālidir ki bezm-gāh-ı şehinşāhīye bir nāme ve risāleyi haml edip götürmüş ve yazıldığı vech üzere onun edā ve teblīgine meᵓmūr olmakla tutup risāleyi okurken kirāᵓetinde teᵓennuk edip yaᶜnī hurūfunu çiğneyerek ve onunla lisānı dolaştırıp elfāzı tekrār ederek ve merreten baᶜde uhrā kelimātını iᶜāde eyleyerek edā ve teblīg eder o hāl ile ki kendisi maksūd-ı risāletten gāfil ve hürmet-i meclisin mürāᶜatından zāhil bulunur ki bunun hakkında taᶜzīrāt-ı lāyıka ile ikāme-i siyāset husūsu veyāhūd onun ᶜaklının fikdānına hükm ile tīmārhāneye iᶜtāsı ne ᶜaceb sezā ve lāyıktır, işte onun gibi huzūr-ı rabbü'l-ᶜālemīnde Kurᵓān'ı bu sūrette tilāvet eden kimse dahi muāhaze-i ilāhiyyeye sezā ve lāyıktır demek olur.

[وفرقة أخرى اغتروا بقراءة القرآن فيهذونه هذا وربما يختمونه في اليوم والليل مرة ولسان أحدهم يجري به وقلبه يتردد في أودية الأماني إذ لا يتفكر في معاني القرآن لينزجر بزواجره ويتعظ بمواعظه ويقف عند أوامره ونواهيه ويعتبر بمواضع الاعتبار فيه إلى غير ذلك مما ذكرناه في كتاب تلاوة القرآن من مقاصد التلاوة فهو

مغرور يظن أن المقصود من إنزال القرآن الهمهمة به مع الغفلة عنه ومثاله مثال عبد كتب إليه مولاه ومالكه كتابا وأشار عليه فيه بالأوامر والنواهي فلم يصرف عنايته إلى فهمه والعمل به ولكن اقتصر على حفظه فهو مستمر على خلاف ما أمره به مولاه إلا أنه يكرر الكتاب بصوته ونغمته كل يوم مائة مرة فهو مستحق للعقوبة ومهما ظن أن ذلك هو المراد منه فهو مغرور نعم تلاوته إنما تراد لكيلا ينسى بعد لحفظه وحفظه يراد لمعناه ومعناه يراد للعمل به والانتفاع بمعانيه وقد يكون له صوت طيب فهو يقرؤه ويلتذ به ويغتر باستلذاذه ويظن أن ذلك لذة مناجاة الله تعالى وسماع كلامه وإنما هي لذته في صوته ولو ردد ألحانه بشعر أو كلام آخر لالتذ به ذلك الالتذاذ فهو مغرور إذ لم يتفقد قلبه فيعرفه أن لذته بكلام الله تعالى من حيث حسن نظمه ومعانيه أو بصوته]

Ve dīger bir fırka kırāʾet-i Kurʾān ile magrūr oldular ki maʿānīsine tedebbür ve tefekkür etmeksizin hemān onu hezz ederken hezz ederler de ola ki bir gün ve bir gecede bir kerre onu tamāmen tilāvet edip hatm ederler ki onların birisinin lisānı onunla cārī olduğu hālde onun kalbi edviye-i emānī vü āmālde gezip tereddüd eder, çünkü zevāciriyle münzecir ve mevāʿızıyla müttaʿiz olmak ve evāmir ü nevāhīsinde durup cāy-ı iʿtibār olan yerlerinde dahi onda mezkūr olan kasastan iʿtibār almak için onun maʿānīsine tefekkür eylemezler ve'l-hāsıl makāsıd-ı tilāvetten fī-mā tekaddem tilāvet-i Kurʾān kitābında bizim zikr ettiğimiz umūru mülāhaza etmeksizin elfāzını nesr edip onunla tefevvüh eylerler. Ve o kimse ki bu sūretteki ʿameline ittikāl eder de inzāl-i Kurʾān'dan maksūd maʿa'l-gaflet bir hemheme-i lisān ve nutk-ı zebān olduğunı zann eder, lā-şekk o kimse nādān ve magrūrdur, onun misāli şol ʿabdin misālidir ki onun efendisi ona bir nāme yazıp ona birtakım evāmir ü nevāhī ile işāret etmiş ve kendisi ise o mektūbun maʿānīsi fehmine ve mūcebince ʿamel edip evāmir ü nevāhīsinin infāzına sarf-ı ʿināyet etmeyip ancak onun hıfzı üzerine iktisār edip yalnız lafzını ezber eder de efendisi ona emr ve nehy ettiği umūrun ʿaks ve hilāfına istimrār eder gider velākin savt ve nagme ile o kitābı günde yüz kerre okur da ʿibāresini hüsn-i sedā ile söyler ki o kul efendisi yanında ʿukūbete müstehakk olur ve kaçan ki mektūbdan murād onun bu sūretle olan kirāʾet ve hıfzıdır diye zann ederse elbette magrūrdur. İşte Kurʾān-ı ʿazīmü'ş-şānı bu tarz üzere

okuyan ādemin şeʾni dahi böylecedir, evet onun tilāveti fi'l-hakīka matlūb ve mergūbun fīh olup velākin matlūb ve murād ve mergūb olması ancak elfāz ve nazmı unutulmamak içindir yaʿnī hıfzı içindir ve hıfzı dahi ancak onun maʿnāsı içindir ve maʿnāsı ancak onunla ʿamel etmek için murād olunur ki maʿānīsiyle müntefiʿ olmak için murād olunur. Ve baʿzen olur ki kārīnin hüsn-i savt ve tīb-i nagmesi olur da kendisi onu okurken onunla telezzüz eder ve bu telezzüzü ile aldanıp zann eder ki o lezzet Allāhu taʿālānın münācātından ve kelāmı istimāʿındandır hālbuki o lezzet ancak onun tīb-i elhān ve hüsn-i savtındandır ki tilāvette değil belki dīger bir kelām ve şiʿrin okumasında kendi elhānını terdīd edip böyle bir nagme ile onu edā etmiş olsa dahi onunla o sūrette kendisi mütelezziz olurdu ki bu sūretle dahi magrūr oldu, çünkü o hālde kendi kalbini yoklayıp tefakkud etmedi ki o lezzet-i nazm ve maʿnāsı haysiyyetle kelāmullāhtan mıdır yoksa onun tīb-i savt ve sedāsından mıdır?

[وفرقة أخرى اغتروا بالصوم وربما صاموا الدهر أو صاموا الأيام الشريفة وهم فيها لا يحفظون ألسنتهم عن الغيبة وخواطرهم عن الرياء وبطونهم عن الحرام عند الإفطار وألسنتهم عن الهذيان بأنواع الفضول طول النهار وهو مع ذلك يظن بنفسه الخير فيهمل الفرائض ويطلب النفل ثم لا يقوم بحقه وذلك غاية الغرور]

Ve bir fırka dahi oruç tutmakla mugterr olmuşlar ola ki dehri kāmilen sıyām ettiler veyāhūd eyyām-ı şerīfeyi sıyām ettiler de hālbuki elsineleri zemm ve gıybetten ve havātırlarını sümʿa ve riyādan ve karınlarını ʿinde'l-iftār şarāb ve taʿām-ı harāmdan ve dillerini tūl-i nehārda hezeyān ve herze-gūluk ve fuzūlluktan tutup hıfz ve sıyānet etmediler ve bu gibi kusūr ve cürm ve ʿadem-i ittikā ile berāber nefslerine hayr zann edip bunca günāhlardan istigfār etmezler ve muhālefet-i evāmir ve irtikāb-ı menhiyyāttan çekinip sakınmazlar ki ferāizi terk edip de nevāfili taleb ederler sonra onun hakkına dahi kıyām etmezler ve bu hāl ise gāye-i gurūrdur.

[وفرقة أخرى اغتروا بالحج فيخرجون إلى الحج من غير خروج عن المظالم وقضاء الديون واسترضاء الوالدين وطلب الزاد الحلال وقد يفعلون ذلك بعد سقوط حجة الإسلام ويضيعون في الطريق الصلاة والفرائض ويعجزون عن طهارة الثوب

والبـدن ويتعرضـون لمكـس الظلمـة حتـى يؤخـذ منهـم ولا يحـذرون فـي الطريـق مـن الرفـث والخصـام وربمـا جمـع بعضهـم الحـرام وأنفقـه علـى الرفقـاء فـي الطريـق وهـو يطلب بـه السـمعة والريـاء فيعصي الله تعالـى فـي كسـب الحـرام أولاً وفـي إنفاقه بالرياء ثانياً فـلا هـو أخـذه مـن حلـه ولا هـو وضعـه فـي حقـه ثـم يحضـر البيـت بقلـب ملـوث برذائـل الأخـلاق وذميـم الصفـات لـم يقـدم تطهيـره علـى حضـوره وهـو مـع ذلـك يظـن أنـه علـى خيـر مـن ربـه فهـو مغـرور]

Ve dīger fırka dahi hacc ile magrūr oldular ki mezālim-i ᶜibāddan çıkıp istihlāl etmeksizin ve borçlarını ödemeksizin ve rızā-ı ebeveyni [325] tahsīl eylemeksizin ve zād-ı helāli arayıp istemeksizin hacca çıkıp giderler ve yolda namāzı zāyiᶜ ederler de ferāizi itiverirler ki tathīr-i cāme vü bedenden ᶜāciz kalırlar ve onlardan tekālīfāt-ı zulmiyye alınmak üzere meks-i sitemkārāna nefslerini ᶜarz ederler ve yolda refes ve hisām ve yaramaz söz ve fāhiş kelām ve cidāl-i rüfekā vü ücerā vü huddāmdan sakınıp hazer etmezler ve ola ki baᶜzıları emvāl-i harāmı dahi cemᶜ edip onunla sümᶜa ve riyā edip tahsīl-i nīk-nām kasdıyla esnā-i tarīkte onu rüfekāsına infāk ve ikrām ve tasadduk ve inᶜām ederler ki evvelā kesb-i harāmda Allāhu taᶜālāya ᶜisyān edip giriftār-ı vizr ü āsām olmuş ve sāniyen riyā ile infākında dahi günāhkār-ı bed-fercām olur da o mālı ne hillinden alır ve ne de hakkına vazᶜ eder sonra gidip bu denes-i meᶜāsī ile rezāil-i ahlāk ve evsāf-ı zemīme ile kalbi mülevves ve ālūde olduğu hālde Beyt-i Mükerrem'e hāzır olur yaᶜnī onun huzūru üzrine tathīr-i kalbi takdīm etmeksizin Beyt-i Mükerrem'e gelip hāzır olur da rabbi katında hayr üzere bulunduğunu zann eder, işte bu yüzden o dahi magrūrdur.

[وفرقـة أخـرى أخـذت فـي طريـق الحسـبة والأمـر بالمعـروف والنهـي عـن المنكـر ينكـر علـى النـاس ويأمرهـم بالخيـر وينسـى نفسـه وإذا أمرهـم بالخيـر عنـف وطلـب الرياسـة والعـزة وإذا باشـر منكـراً ورد عليـه غضـب وقـال أنـا المحتسـب فكيـف تنكـر علي وقـد يجمـع النـاس إلـى مسـجده ومـن تأخـر عنـه أغلـظ القـول عليـه وإنمـا غرضـه الريـاء والرياسـة ولـو قـام بتعهـد المسـجد غيـره لحـرد عليـه بـل منهـم مـن يـؤذن ويظـن أنـه يـؤذن لله ولـو جـاء غيـره وأذن فـي وقـت غيبتـه قامـت عليـه القيامـة وقـال لـم آخـذ حقـي وزوحمـت علـى مرتبتـي وكذلـك قـد يتقلـد إمامـة مسـجد ويظـن أنـه علـى خيـر وإنمـا غرضـه أن يقـال إنـه إمـام المسـجد فلـو تقـدم غيـره وإن كان أورع وأعلـم منـه ثقـل عليـه]

Ve dīger fırka tarīk-i hasbīye temessük edip emr-i maᶜrūf ve nehy-i münkere kıyām etmiş ki hemīşe umūr-ı münkerede nās üzerine inkār eder ve dāimā umūr-ı hayriyye ile onlara emr eder de nefsini unutur ve çün onlara hayr ile emr eyler, ᶜunf ve gılzat edip riyāset ve ᶜizzeti taleb eder ve eger kendisi bir emr-i münkere mübāşeret edip işlerse ve āher bir taraftan onun üzerine redd olunursa gücenip gazab eyler de "Muhtesib, benim sen nice benim üzerime inkār edersin!" diye tehevvür eder ve olur ki nāsı kendi mescidine cemᶜ eder ve ondan teᵓehhür edenin üzerine taglīz-i kelām eyler ve bundan garazı ancak riyā ve riyāsettir ki o mescidin taᶜahhüdüne dīgeri kıyām etmiş olsa o ādemden mugber olup darılırdı. Belki onlardan ezān okuyan da olur ve hisbeten lillāh okuduğunu zann eder ve dīger bir kimse gelip onun gıybeti hengāmında ezān okumuş olsa onunla üzerine ikāmete kalkar da "Benim hakkımı niçin alır ve benim mertebem üzerine niçin beni müzāhame eder?" der. Ve olur da mescidin imāmetsiz mütekallid olur da kezālik kendisi hayr üzere olduğu zann eder ve ondan garazı ancak ona mescidin imāmıdır denile ve şāyed dīgeri gelip imāmete tekaddüm ederse ona girān gelip onun tekaddümü nefsine ağır ve sakīl görür velev ki o şahs-ı mütekaddim ondan ziyāde ᶜālim ve evraᶜ ola.

[وفرقة أخرى جاوروا بمكة أو المدينة واغتروا بمكة ولـم يراقبوا قلوبهم ولم يطهروا ظاهرهم وباطنهم فقلوبهم معلقة ببلادهم ملتفتة إلى قول من يعرفه أن فلانا مجاور بذلك وتراه يتحدى ويقول قد جاورت بمكة كذا كذا سنة وإذا سمع أن ذلك قبيح ترك صريح التحدي وأحب أن يعرفه الناس بذلك ثم إنه قد يجاور ويمد عين طمعه إلى أوساخ أموال الناس وإذا جمع من ذلك شيئا شح به وأمسكه لم تسمح نفسه بلقمة يتصدق بها على فقير فيظهر فيه الرياء والبخل والطمع وجملة من المهلكات كان عنها بمعزل لو ترك المجاورة ولكن حب المحمدة وأن يقال إنه من المجاورين ألزمه المجاورة مع التضمخ بهذه الرذائل فهو أيضاً مغرور وما من عمل من الأعمال وعبادة من العبادات إلا وفيها آفات فمن لم يعرف مداخل آفاتها واعتمد عليها فهو مغرور ولا يعرف شرح ذلك إلا من جملة كتب إحياء علوم الدين فيعرف مداخل الغرور في الصلاة من كتاب الصلاة وفي الحج من كتاب الحج والزكاة والتلاوة وسائر القربات من الكتب التي رتبناها فيها وإنما الغرض الآن الإشارة إلى مجامع ما سبق في الكتب]

Ve dīger fırka Mekke-i mükerreme veyāhūd Medīne-i münevvere'de mücāveret ettiler ve onunla aldanıp magrūr oldular ki kulūbuna murākabe etmediler ve zāhir ve bātınlarını tathīr eylemediler, artık gönülleri beldelerine müteᶜallik olup ki fülān ādem Mekke'de mücāvirdir diyen ādemlerin sözlerine mültefitlerdir. Ve dahi görürsün ki hasmın ᶜaczine izhār etmek için muᶜāraza edişmeğe kalkar da der ki "Ben bu kadar şu kadar sene Mekke'ye mücāveret eylemişim!" Ve bu tahaddīsi çirkīn olduğunu işitirse tasrīh-i tahaddīyi terk edip taᶜrīzine başlar ve nās onunla bilmelerini sever sonra mücāveret edip māl-ı nāsın evsāhına ᶜayn-ı tamaᶜı uzatır ve eger ondan bir şeyᵓ cemᶜ edip biliktirdiyse onu tutup onunla buhl ve imsāk eder, bir lokmasını bir fakīre verip onunla tasadduk etmeğe nefsi semāhat etmez de o hālde onda riyā ve buhl ve tamaᶜ ve cümle-i mühlikāt dahi zuhūr eder ki mücāveret etmemiş olaydı bu āfāttan berī ve vāreste ve bertaraf bulunmuş olurdu velākin hubb-ı mahmidet ve ona mücāvirīndendir denilmek hevesi işbu rezāil ile bulaşık ve ālūde olduğu hālde ona mücāvereti īcāb ve ilzām etti. Kaldı ki o dahi magrūrdur ve aᶜmālden bir ᶜamel ve ᶜibādāttan bir ᶜibādet bu kadar ki içinde āfetler yoktur yaᶜnī her bir ᶜamel-i sālih ve ᶜibādette müteᶜaddi āfetler vardır. Ve o ki āfātının medāhilini bilmez de o ᶜamel ve ᶜibādete muᶜtemid olur, o kimse magrūrdur ve bunun şerhi ancak *İhyāu ᶜUlūmi'd-Dīn* nām kitābın cümle-i kütübünden bilinir ki namāzda olan medāhil-i gurūru esrār-ı namāz kitābından ve haccda olan medāhil-i gurūr esrār-ı hacc kitābından ve zekāt ve tilāvet-i Kurᵓān ve kurubāt-ı sāirenin medāhil-i gurūrları kezālik onda bizim tertīb ettiğimiz kitāblardan bilinir ve burada bizim garazımız ancak kütübde zikr ü beyānı mesbūk olan mecāmiᶜa bir işārettir yaᶜnī ber-tafsīl kāffesini bilmek isteyen kimse o kütüb-i mezkūreye mürācaᶜat etsin demektir. [326]

[وفرقة أخرى زَهِدَتْ فِي الْمَالِ وَقَنَعَتْ مِنَ اللِّبَاسِ وَالطَّعَامِ بالدون ومن المسكن بالمساجد وظنت أنها أدركت رتبة الزهاد وهو مع ذلك راغب في الرياسة والجاه إما بالعلم أو بالوعظ أو بمجرد الزهد فقد ترك أهون الأمرين وباء بأعظم المهلكين فإن الجاه أعظم من المال ولو ترك الجاه وأخذ المال لكان إلى السلامة أقرب فهذا مغرور إذا الظن أنه من الزهاد في الدنيا وهو لم يفهم معنى الدنيا ولم يدر أن

منتهى لذاتها لرياسة وأن الراغب فيها لا بد وأن يكون منافقا وحسودا ومتكبرا ومرائيا ومتصفا بجميع خبائث الأخلاق نعم وقد يترك الرياسة ويؤثر العزلة والخلوة وهو مع ذلك مغرور إذ يتطاول بذلك على الأغنياء ويخشن معهم الكلام وينظر إليهم بعين الاستحقار ويرجو لنفسه أكثر مما يرجو لهم ويعجب بعمله ويتصف بجملة من خبائث القلوب وهو لا يدري وربما يعطى المال فلا يأخذه خيفة من أن يقال بطل زهده ولو قيل له إنه حلال فخذه في الظاهر ورده في الخفية لم تسمح به نفسه خوفا من ذم الناس فهو راغب في حمد الناس وهو من ألذ أبواب الدنيا ويرى نفسه أنه زاهد في الدنيا وهو مغرور ومع ذلك فربما لا يخلو من توقير الأغنياء وتقديمهم على الفقراء والميل إلى المريدين له والمثنين عليه والنفرة عن الماثلين إلى غيره من الزهاد وكل ذلك خدعة وغرور من الشيطان نعوذ بالله منه وفي العباد من يشدد على نفسه في أعمال الجوارح حتى ربما يصلي في اليوم والليلة مثلا ألف ركعة ويختم القرآن وهو في جميع ذلك لا يخطر له مراعاة القلب وتفقده وتطهيره من الرياء والكبر والعجب وسائر المهلكات فلا يدري أن ذلك مهلك وإن علم ذلك فلا يظن بنفسه ذلك وإن ظن بنفسه ذلك توهم أنه مغفور له لعمله الظاهر وأنه غير مؤاخذ بأحوال القلب وإن توهم فيظن أن العبادات الظاهرة تترجح بها كفة حسناته وهيهات وذرة من ذي تقوى وخلق واحد من أخلاق الأكياس أفضل من أمثال الجبال عملا بالجوارح ثم لا يخلو هذا المغرور مع سوء خلقه مع الناس وخشونته وتلوث باطنه عن الرياء وحب الثناء فإذا قيل له أنت من أوتاد الأرض وأولياء الله وأحبابه فرح المغرور بذلك وصدق به وزاده ذلك غرورا وظن أن تزكية الناس له دليل على كونه مرضيا عند الله ولا يدري أن ذلك لجهل الناس بخبائث باطنه]

Ve dīger fırka mālda zühd edip libās ve taᶜāmdan onun ekall ve ednā nevᶜiyle kanāᶜat ettiler ve mesākinden dahi mesācid ile iktifā ve ikāmet eylediler de zühd-i mücerred veyā vaᶜz veyāhūd ᶜilm ile cāh ve riyāsete rāgıb oldukları hālde rütbe-i zühhāda idrāk ve vusūl ettiklerine zann eylediler hālbuki onlar ehvenü'l-emreyni terk edip aᶜzamu'l-mühlikīn ile ᶜavdet ve rucūᶜ etmişler, zīrā ki cāh māldan aᶜzamdır ve eger onlar cāhı terk edip mālı almış olaydılar selāmete daha ziyāde yakın ve akreb olurlardı. Kaldı ki bu makūle kesān dahi magrūrlardır, çünkü bu gibi ādem kendi nefsini dünyāda zühhāddan zann eder de buna kendisi henüz dünyānın maᶜnāsını fehm etmemiş ve bilmez ki riyāset lezzāt-ı dünyāviyyenin müntehāsıdır ve riyāsete rāgıb olan kimse lābüdd ki zü'l-vecheyn

ve hasūd ve mütekebbir ve riyākār ola, belki habāis-i ahlākın cemīᶜisiyle muttasıf olmaklığı lāzımdır. Evet, olur ki riyāseti terk edip halvet ve ᶜuzleti ihtiyār eder ve'l-hāl bununla berāber hem yine magrūrdur, çünkü onun bu zühd ve ᶜuzlet ve inzivāsıyla agniyāya tetāvül edip onlara iri iri ve katı katı sözleri söyler ve agniyāya ᶜayn-ı istihkār ile bakar da agniyāya recā ettiğinden ziyāde kendi nefsine recā eyler ve kendi ᶜameliyle ᶜucb edip habāyis-i kulūbdan bir cümle ile muttasıf olur da kendi nefsinden haberdār olmaz. Ve ola ki ona māl ᶜatiyye olunup ikrāmen verilir de kendisi halk tarafından zühdü bātıl oldu denilecek korkusuyla onun ahzından ihtirāz edip almaz ve maᶜa-hāzā ona "Bu māl şübheden berī ve helāldir, sen zāhirde al da onu hufyeten yine redd eyle" diye teklīf olunmuş olsa bile nāsın mezemmesi havfından nefsi buna dahi semāhat etmez ve böyle olunca kendisi nāsın medh ü hamd ü senālarına rāgıbdır ve bu dahi elezz-i ebvāb-ı dünyādandır ve kendisi ise bununla maᶜan işbu elezz-i ebvāb-ı dünyā olan medīhe rāgıb olduğu hālde nefsini dünyādan zāhid görür ki bu yüzden dahi magrūrdur ve bununla berāber ola ki agniyānın tevkīriyle fukarāya onları takdīm etmekten ve onlardan ona meyl eden ve üzerine senā eyleyen mürīdāna meyl ve onlardan dīger bir zāhid ve ᶜābide meyl eden kimseden dahi nefret eylemekten tehī ve hālī kalmaz. Ve bunların cemīᶜisi mekr ve hudᶜadır ve ondan biz Allāhu taᶜālāya sığındık şeytān-ı laᶜīnden bir gurūr ve aldatmaktır. Ve dahi tāife-i ᶜubbād u zühhāddan baᶜzı ᶜābid ve zāhid ādemler vardır ki kendi nefsi üzerine aᶜmāl-i cevārihte be-gāyet teşdīd eder de meselā bir gün ve bir gece içinde bin rekᶜat namāz kılıp onda Kurᵓān'ı kāmilen hatm eyler ve hālbuki kendisi bu efᶜālin cemīᶜisinde mürāᶜāt-i kalb ona hutūr etmez de onun tefakkuduyla berāber riyā ve kibr ve ᶜucb ve mühlikāt-ı sāireden tathīrine iltifāt etmez ki kalbini yoklamaksızın ve āfāt-ı bātıniyyesinden bāk etmeksizin bī-mürāᶜāt ve bī-huzūr-ı kalb gidip günde bin rekᶜat namāz kılar da içinde Kurᵓān'ı hatm eyler ve kalbi kibr ve ᶜucb ve riyā ile mülevves olur da bilmez ki bu hāl mühliktir ve bilse de onu nefsine zann etmez ve şāyed onu nefsine zann ederse de onun ᶜamel-i zāhiri ile ona ᶜafv ü magfiret olunduğunu tevehhüm eder de kendisi ahvāl-i kalb ile gayr-ı muᵓāhez olduğunu zuᶜm eyler

ve ahvāl-i kalb ile muāhaze olunacağını tevehhüm etse de zann eder ki onun ᶜibādāt-ı zāhiresi yevm-i cezāda mīzānda keffe-i hasenātını tercīh eder. Ve bu vehm ise baᶜīd ve be-gāyet baᶜīddir, takvā sāhibinden bir zerre mikdārınca olan ᶜamel-i hālis kalbi ve ekyāsın ahlāk-ı hasenelerinden bir huluk-ı vāhid cevārih-i zāhire ile dağlar gibi hāsıl olan aᶜmāle müreccah ve efdaldir yaᶜnī aᶜmāl-i zāhiresiyle keffe-i hasenātı ağır ve müreccah gelmez ki aᶜmāl-i bātıniyyenin bir zerre-i makbūlesi dağlara mümāsil olan aᶜmāl-i zāhire-i kesīreden daha ziyāde ağır ve müreccahtır. Ve bu gibi magrūr olan ᶜābid halka olan sūᵓ-i hulkıyla berāber şu huşūnet ve televvüs-i bātınī ile maᶜan riyā ve hubb-ı senādan dahi hālī olmaz, farazā ona "Sen evtād-ı arz ve evliyāullāhtansın" veyā "Sen Allāhu taᶜālānın ahbābındansın" denilirse onunla şādān olur da bununla gurūru ziyāde olur ve zann eder ki nāsın tezkiyesi ᶜindallāh marzī olduğuna delīldir, bilmez ki bu tezkiye-i nās ancak halkın hubs-i bātınına olan [327] cehlindendir.

[وفرقة أخرى حرصت على النوافل ولم يعظم اعتدادها بالفرائض ترى أحدهم يفرح بصلاة الضحى وبصلاة الليل وأمثال هذه النوافل ولا يجد للفريضة لذة ولا يشتد حرصه على المبادرة بها في أول الوقت وينسى قوله صلى الله عليه وسلم فيما يرويه عن ربه "مَا تَقَرَّبَ الْمُتَقَرِّبُونَ إِلَيَّ بِمِثْلِ أَدَاءِ مَا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِمْ" وترك الترتيب بين الخيرات من جملة الشرور بل قد يتعين في الإنسان فرضان أحدهما يفوت والآخر لا يفوت أو فضلان أحدهما يضيق وقته والآخر يتسع وقته فإن لم يحفظ الترتيب فيه كان مغروراً]

Ve āher bir fırka nevāfil üzerine harīs olup ferāize iᶜtidādları ᶜazīm olmaz ki görürsün ki onların biri kuşluk namāzı ve gecenin teheccüd namāzı edāsıyla sevinip şād olur da edā-i farīzaya lezzet bulmaz ve farīzanın edāsına mübāderetle evvel-i vaktinde edāsı üzerine onun hırsı müştedd olmaz ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin rabbisi tebāreke ve taᶜālānın üzerine rivāyet edip buyurduğu hadīs-i şerīfi unutur ki efendimiz buyurmuş ki "مَا تَقَرَّبَ الْمُتَقَرِّبُونَ إِلَيَّ بِمِثْلِ أَدَاءِ مَا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِمْ"[552] Yaᶜnī "Mütekarribīn olanlar üzerlerine iftirāz ettiğim tāᶜat ve ᶜibādet

552 Bkz. Buhārī, 8/105, no: 6502.

gibi āher bir şeyᵓ ile bana takarrüb edememişlerdir" ki mefrūz olan tāᶜat ile vākiᶜ olan takarrüb ve ᶜibādetleri mefrūz olmayan tāᶜat-i tatavvuᶜlarından daha ziyāde efdal ve makbūl ve marzī ve müstahsendir demek olur. Ve dahi tertīb-i hayrāta iᶜtidād etmez hālbuki hayrāt beyninde olan tertībin terki cümle-i şürūrdandır belki baᶜzen insāna iki farz lāzım ve müteᶜayyin olur da birisi geçip fāit olur ve birisi geçmez olur veyāhūd iki fazl müteᶜayyin olur ki birisinin vakti darlaşır ve dīgerinin vakti genişlenir ve çün ādem onda emr tertībi hıfz etmez, elbette magrūr olur.

[ونظائر ذلك أكثر من أن تحصى فإن المعصية ظاهرة والطاعة ظاهرة وإنما الغامض تقديم بعض الطاعات على بعض كتقديم الفرائض كلها على النوافل وتقديم فروض الأعيان على فروض الكفاية وتقديم فرض كفاية لا قائم به على ما قام به غيره وتقديم الأهم من فروض الأعيان على ما دونه وتقديم ما يفوت على مالا يفوت وهذا كما يجب تقديم حاجة الوالدة على حاجة الوالد إذ سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم فقيل له من أبر يا رسول الله قال أمك قال ثم من قال أمك قال ثم من قال أمك قال ثم من قال أباك قال ثم من قال أدناك فأدناك فينبغي أن يبدأ في الصلة بالأقرب فإن استويا فبالأحوج فإن استويا فبالأتقى والأورع وكذلك من لا يفي ماله بنفقة الوالدين والحج فربما يحج وهو مغرور بل ينبغي أن يقدم حقهما على الحج وهذا من تقديم فرض أهم من فرض هو دونه وكذلك إذا كان على العبد ميعاد ودخل وقت الجمعة فالجمعة تفوت والاشتغال بالوفاء بالوعد معصية وإن كان هو طاعة في نفسه وكذلك قد تصيب ثوبه النجاسة فيغلظ القول على أبويه وأهله بسبب ذلك فالنجاسة محذورة وإيذاؤهما محذور والحذر من الإيذاء أهم من الحذر من النجاسة وأمثلة تقابل المحذورات والطاعات لا تنحصر ومن ترك الترتيب في جميع ذلك فهو مغرور]

Ve bunun nezāiri hadd ve ihsādan hāric ve efzūndur, zīrā ki maᶜsiyet zāhir ve āşikārdır ve tāᶜat dahi zāhir ve āşikārdır ve dakīk ve gāmız olan şeyᵓ ancak baᶜzı tāᶜātın baᶜzısına tercīh ve takdīm etmek şeᵓnidir ki meselā nevāfilin üzerine kāffe-i ferāizin takdīmi gibi ve furūz-ı kifāyātın üzerine furūz-ı ᶜaynın takdīmi gibi ve onunla kāim bulunan farz-ı kifāyenin üzerine onunla kāim bulunmayan dīger bir farz-ı kifāyenin takdīmi gibi ve furūz-ı aᶜyāndan dahi ehemm olan farzın mā-dūnu bulunan farz üzerine takdī olunması lüzūmu gibi ve geçip fevāt edecek farzın

geçmeyen farz üzerine takdīm etmesi gibi. Ve bunların beyānı ise nitekim vālidenin defᶜ-i ihtiyācı vücūbu vālidin defᶜ-i ihtiyācı vücūbu üzerine mukaddem olur ki yedindeki nesneye hem anası ve hem babası muhtāc olursa vālidenin defᶜ-i ihtiyācı mukaddem olmakla o nesne ile vālidenin ihtiyācını defᶜ etmek lāzım gelir, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden zātın biri sorup demiş ki "Ben kime birr ve ihsān edeyim?" Ve efendimiz "أُمَّكَ" Yaᶜnī "Senin validene." Ve bir dahi: "Yā sonra kime birr edeyim?" dedikte, efendimiz "أُمَّكَ" diye fermān buyurdu ve o dahi: "Sonra kime birr edeyim?" deyince yine "أُمَّكَ" diye tekrār buyurdu ve "Sonra kime birr edeyim?" diye suᵓālinde "اَبَاكَ" Yaᶜnī "Senin babana" cevāb verdi, "Sonra kime bir edeyim?" sordukta, efendimiz [553]"أَدْنَاكَ فَأَدْنَاكَ" diye cevāb buyurmuş yaᶜnī "Sana en ziyāde karīb ve yakın olan akrabana" ᶜale't-tertīb "اَلْاَقْرَبُ فَالْأَقْرَبُ" kāᶜidesince ihsān eyle demektir. Ve bināen ᶜaleyh gerektir ki sıla-i rahiminde ona en ziyāde yakın ve karīb olan kimseden başlayıp bedᵓ ede ve eger cümlesi bir derecede olup mertebe-i kurbiyyette mütesāvī olurlarsa onların en ziyāde muhtācları bulunan kimseleri ᶜale't-tertīb kezālik takdīm olunur ve derece-i ihtiyācda dahi mütesāvī bulunurlarsa o vaktte onların en ziyāde veraᶜlı bulunanlardan bedᵓ olunur da takdīm olunur. Ve kezālik onun mālı nafaka-i ebeveyn ile nafaka-i haccına kifāyet etmeyen kimsenin dahi ola ki onunla magrūren hacc eder de ebeveyni aç ve çıplak bırakır, işte o ādeme dahi vācibdir ki nafaka-i ebeveyni hacc üzerine takdīm eyleye ki mālı nafakalarına verip de haccını teᵓhīr ede ve bu takdīm ise farz-ı ehemmin mā-dūnu olan farza takdīm etmek kabīlindendir. Ve kezālik bir kimsenin bir kimseye mīᶜādı olup da onun üzerine vakt-i cumᶜa dahi dāhil olsa ki mīᶜādında durup vaᶜdine vefā ettiği hālde ona cumᶜa namāzı geçecektir, işte o hālde dahi cumᶜa namāzına gider de mīᶜādını terk eder, zīrā ki o dīk-i vaktte vefā-i vaᶜd ile iştigāli onun maᶜsiyet olur velev ki fī-nefsihi vefā-i vaᶜd tāᶜattır, çünkü cumᶜa namāzını kılmak vefā-i vaᶜddan daha ziyāde ehemmdir ki takdīmi vā-

---

553 İbn Māce, 2/1207, no: 3658; ayrıca bkz. Buhārī, 8/2, no: 5971; Muslim, el-Birr ve's-Sıla 1, 4/1974, no: 2548.

cibdir. Ve kezālik olur ki onun sevbine bir necāset isābet eder de onun sebebiyle tutar ebeveynine veyāhūd ehline taglīz-i makāl ile incitir ki bunda iki mahzūr vardır onun sevbine isābet eden necāset mahzūrdur ve ebeveynin īzāsı dahi mahzūrdur ve īzā-i ebeveynden hazer etmek isābet-i necāsetten sakınmak hazerinden daha ziyāde ehemmdir. [328] Ve mahzūr ve tāᶜātın mukābelelerinde olan emsile pek çok olup hasr u ihsāları gayr-ı mümkindir, kaldı ki o ki tertīb-i tāᶜātı terk eder, o kimse magrūrdur.

[وهذا غرور في غاية الغموض لأن المغرور فيه في طاعة إلا أنه لا يفطن لصيرورة الطاعة معصية حيث ترك بها طاعة واجبة هي أهم منها ومن جملته الاشتغال بالمذهب والخلاف من الفقه في حق من بقي عليه شغل من الطاعات والمعاصي الظاهرة والباطنة المتعلقة بالجوارح والمتعلقة بالقلب لأن مقصود الفقه معرفة ما يحتاج إليه غيره في حوائجه فمعرفة ما يحتاج هو إليه في قلبه أولى به إلا أن حب الرياسة والجاه ولذة المباهاة وقهر الأقران والتقدم عليهم يعمي عليه حتى يغتر به مع نفسه ويظن أنه مشغول بهم دينه]

Ve bu bir gurūrdur ki dikkat ve gumūzun gāyesindedir yaᶜnī be-gāyet gāmız ve dakīk olup herkes ona āgāh olamaz, çünkü onunla magrūr olan kimse tāᶜāt u ᶜibādette bulunur da farkında olmaz ki onunla ondan ehemm ve elzem dīger bir tāᶜatı terkiyle onun o tāᶜatı vizr ve maᶜsiyet olmuş. Ve bu gurūrun cümlesindendir ki henüz kalb ve cevārihe müteᶜallik olan meᶜāsī-i bātına vü zāhirenin izālesiyle müştagil olup tāᶜāt-ı ehemmden fārig olamayan kimse gidip ᶜilm-i mezheb ü hilāf umūruna iştigāl eder, çünkü fıkhın maksūdu dīgerinin hācātında muhtācı olacak umūr ve ahkāmın maᶜrifetidir. Ve maᶜlūmdur ki kendisi zātında ve kendi kalbinde ona muhtāc bulunduğu nesnenin maᶜrifetiyle iştigāli ve nefsinin āfāt-ı mühlikeden tahlīsi ona daha ziyāde ehemm ve lāzım ve evlādır velākin hubb-ı riyāset ü cāh ve lezzet-i mübāhāt ve kahr-ı akrān ile tekaddüm-i emsāl onun basīresini kör etmiş tā ki onnula nefsine mugterr olup zann eder ki kendisi mühimm-i dīni ile iştigāl eder.

[الصنف الثالث المتصوفة وما أغلب الغرور عليهم والمغترون منهم فرق كثيرة ففرقة منهم وهم متصوفة أهل الزمان إلا من عصمه الله اغتروا بالزي والهيئة والمنطق

فساعدوا الصادقين من الصوفية في زيهم وهيئتهم وفي ألفاظهم وفي آدابهم ومراسمهم واصطلاحاتهم وفي أحوالهم الظاهرة في السماع والرقص والطهارة والصلاة والجلوس على السجادات مع إطراق الرأس وإدخاله في الجيب كالمتفكر وفي تنفس الصعداء وفي خفض الصوت في الحديث إلى غير ذلك من الشمائل والهيئات فلما تكلفوا هذه الأمور وتشبهوا بهم فيها ظنوا أنهم أيضاً صوفية ولم يتعبوا أنفسهم قط في المجاهدة والرياضة ومراقبة القلب وتطهير الباطن والظاهر من الآثام الخفية والجلية وكل ذلك من أوائل منازل التصوف ولو فرغوا عن جميعها لما جاز لهم أن يعدوا أنفسهم في الصوفية كيف ولم يحوموا قط حولها ولم يسوموا أنفسهم شيئا منها بل يتكالبون على الحرام والشبهات وأموال السلاطين ويتنافسون في الرغيف والفلس والحبة ويتحاسدون على النقير والقطمير ويمزق بضعهم أعراض بعض مهما خالفه في شيء من غرضه وهؤلاء غرورهم ظاهر]

Ve üçüncü sınf ise ki mutasavvıf olan kesāndır ve onlara galebe eden gurūr ne ʿaceb bir gurūr-ı ʿazīmdir; onlar dahi pek çok fırkalara müfterıklardır ki onların bir fırkaları işbu zamānın ehlinden mutasavvıf olan kimselerdir meger ki Hakk taʿālā onu bu gurūrdan maʿsūm etmiştir. Bu fırka ziyy ve kılık ve heyʾet ve mantık hāllerinde aldanıp magrūr oldular ki sādık ve muhakkık olan sūfiyāne ziyy ve heyʾette ve elfāz ve ādāb ve merāsim ve ıstılāhātlarında olup müsāʿade etmekle onların ahvāl-i zāhirelerinde dahi semāʿ ve raksta ve tahāret ve salāt ve seccādelere ser-be-ceyb murākabe ile cülūs ve ara sıra hasret-keş ve hüznlü bir teneffüs suʿadā etmekle hemīşe tefekkür ve söyleşmekte hafz-ı savt ve sāir bu gibi ahvāl-i sūfiyye ve şemāil ü heyʾāt-ı dervīşāne ile sūfiyyān-ı sādıkāna iktifā ve mütābaʿat etmişler. Ve çün bu umūra tekellüf edip onda zümre-i sādıkāna kendi nefslerini benzetip teşbīh ettiler, zann ettiler ki onlar dahi sūfīler olmuşlar ve mücāhede-i nefs ile riyāzat etmekle ve murākabe-i kalb edip onu zāhir ve bātınī olan āsām-ı hafiyye vü celiyyeden pākīze kılıp tathīrinde aslā nefslerini itʿāb etmediler ve bunların kāffesi ancak evāil-i menāzil-i tasavvuftandırlar. Onlar cemīʿisinden ferāgat etmiş olsalar kendi nefslerini sūfiyyeden ʿadd etmeğe onlara cāiz olmazdı ve nice cāiz olabilir o hāl ile ki onlar menāzil-i tasavvufun etrāfında bile dolaşmamışlar ve onlardan bir nesne ile nefslerine müsāvemet etmemişler, belki emvāl-i harām ve şübühāt ile emvāl-i selātīn

üzerine birbirlerine tekālüb ve tecāzüble muhāsame edip keşākeşte olurlar ve bir ragīf nān ve bir fels-i ahmer ve bir habbe-i taᶜāmda münāfese eylerler de nakīr ve kıtmīr üzerine kıskanıp birbirlerine muhāsede ederler ve vaktā ki garazından bir nesnede ona muhālefet eder artık envāᶜ-ı ifk ü iftirā ile onun perde-i ᶜār ve cāme-i ᶜırz u nāmūslarını hāk hāk ederek pāreleyip temzīk ederler, bunların gurūrları zāhirdir.

[ومثالهم مثال امرأة عجوز سمعت أن الشجعان والأبطال من المقاتلين ثبتت أسماؤهم في الديوان ويقطع لكل واحد منهم قطر من أقطار المملكة فتاقت نفسها إلى أن يقطع لها مملكة فلبست درعاً ووضعت على رأسها مغفراً وتعلمت من رجز الأبطال أبياتاً وتعودت إيراد تلك الأبيات بنغماتهم حتى تيسرت عليها وتعلمت كيفية تبخترهم في الميدان وكيف تحريكم الأيدي وتلقفت جميع شمائلهم في الزي والمنطق والحركات والسكنات ثم توجهت إلى المعسكر ليثبت اسمها في ديوان الشجعان فلما وصلت إلى المعسكر أنفذت إلى ديوان العرض وأمر بأن تجرد عن المغفر والدرع وينظر ما تحته وتمتحن بالمبارزة مع بعض الشجعان ليعرف قدر عنائها في الشجاعة فلما جردت عن المغفر والدرع فإذا هي عجوز ضعيفة زمنة لا تطيق حمل الدرع والمغفر فقيل لها أجئت للاستهزاء بالملك وللاستخفاف بأهل حضرته والتلبيس عليهم خذوها فألقوها قدام الفيل لسخفها فألقيت إلى الفيل فكهذا يكون حال المدعين للتصوف في القيامة إذا كشف عنهم الغطاء وعرضوا على القاضي إلا كبر الذي لا ينظر إلى الزي والمرقع بل إلى القلب]

Ve misālleri dahi o ᶜacūzenin misālidir ki işitmiş ki cānib-i şehinşāhīden zümre-i dilīrān u dilāverāna ve sipāh-ı ebtāl ü şücᶜāna aktār-ı memleketten birer kutrun katᶜıyla iᶜtā ve onları sipāhiyān dīvānında kayd ve ismleri sınf-ı leşker yanında sebt ederler ve bu hāle ᶜacūzenin iştihāsı gālib olup kendisine dahi bir memleketin katᶜı ārzū etmiş ve bināen ᶜaleyh gidip bir dırᶜ-ı āhenīni giyip başına dahi bir tolga ve tas-ı fūlād koyar da recez-i ebtāldan çend beyt-i manzūmu öğrenip nagmeleriyle o ebyātı bi't-tekrār lisānını onlarla taᶜvīd eder tā ki kırāᵓetleri ona āsān oldu ve meydān-ı mübārezede ebtālın tebahtur ve sallanmalarıyla ellerinin keyfiyyet-i tahrīklerini dahi taᶜallüm [329] edip ve'l-hāsıl ziyy ve mantık ve harekāt u sekenāt-ı şecīᶜānelerinin cemīᶜisine telakkuf ettikten sonra ismini dīvān-ı şücᶜānda kayd etmek üzere muᶜaskere gidip

bu hizmete tālib oldu ve çün muᶜaskere vāsıl oldu, dīvān-ı ᶜarza infāz olunup başından tolga ve arkasından dırᶜı tecrīd ve ihrācıyla baᶜzı şücᶜān ile bi’l-mübāreze imtihānı icrā ve dilāverlikte olan derece-i ᶜanāsını istihbārı husūsu irāde ve fermān buyurulmakla der-hāl ber-mantūk-ı irāde merkūmenin başından tolga ve arkasından dırᶜı ahzıyla vücūdunu tecrīd kılınıp şahsına imᶜān-ı nazar olundukta zāt-ı mezkūre zebūn ve nātüvān ve müzmine bir ᶜacūze olduğu zāhir ve nümāyān oldu ki tolga ve zırhın hamline tākat ve iktidārı yoktur ve o vaktte “Sen melike istihzā etmeğe mi yoksa ehl-i hazretine istihfāf ve telbīs eylemeğe mi geldin! Alınız da onu budalalık ve sehāfet-i ᶜaklı için fīlin önüne ilkā ediniz!” diye emr ü irāde olundu ve o vechle onun cezā-i sezāsı görüldü. İşte daᶜvā-i tasavvuf edenlerin hāli dahi yevm-i kıyāmette inkişāf-ı gıtā ile ziyy ve murakkaᶜa bakmayan, ancak sırr-ı kalbe bakan kāzī-i ekbere ᶜarzın vukūᶜu esnāsında böylecedir.

[وفرقة أخرى زادت على هؤلاء في الغرور إذ شق عليها الاقتداء بهم في بذاذة الثياب والرضا بالدون فأرادت أن تتظاهر بالتصوف ولم تجد بداً من التزي بزيهم فتركوا الحرير والإبريسم وطلبوا المرقعات النفيسة والفوط الرقيقة والسجادات المصبغة ولبسوا من الثياب ما هو أرفع من الحرير والإبريسم وظن أحدهم مع ذلك أنه متصوف بمجرد لون الثوب وكونه مرقعاً ونسي أنهم إنما لونوا الثياب لئلا يطول عليهم غسلها كل ساعة لإزالة الوسخ وإنما لبسوا المرقعات إذ كانت ثيابهم مخرقة فكانوا يرقعونها ولا يلبسون الجديد فأما تقطيع الفوط الرقيقة قطعة قطعة وخياطة المرقعات منها فمن أي يشبه ما اعتادوه فهؤلاء أظهر حماقة من كافة المغرورين فإنهم يتنعمون بنفيس الثياب ولذيذ الأطعمة ويطلبون رغد العيش ويأكلون أموال السلاطين ولا يجتنبون المعاصي الظاهرة فضلاً عن الباطنة وهم مع ذلك يظنون بأنفسهم الخير وشر هؤلاء مما يتعدى إلى الخلق إذ يهلك من يقتدي بهم ومن لا يقتدي بهم تفسد عقيدته في أهل التصوف كافة ويظن أن جميعهم كانوا من جنسه فيطول اللسان في الصادقين منهم وكل ذلك من شؤم المتشبهين وشرهم]

Ve dīger bir fırkası gurūrda bunların üzerine ziyāde etmiştir yaᶜnī onlardan daha ziyāde aldanıp magrūr olmuşlar, çünkü bezāzet-i siyāb ve kanāᶜat-i libās-ı dūnīde onlara uymak güç geldi ve tasavvufla tezāhür etmeğe hāhişger olduklarından artık onların ziyyiyle mütezeyyī olmamak

onlara mümkin olmadı. Ve çün ziyyleriyle mütezeyyī olmaktan infikā-ka bir çāre bulmadılar, nāçār olarak ipek ve harīri terk edip murakkaᶜat-ı nefīseye ve ince peştemāllere ve boyalı seccādelere tālib oldular ki ipek ve ibrīşimden pahalı bir elbise giydiler ve bununla berāber onların birisi mücerred levn-i siyāb ile ve yamalı olmaları haysiyyetleriyle nefsini mutasavvıf zann etti, hālbuki sūfiyān-ı sādıkān telvīn-i siyāb etmeleri ancak kirlerinin izālesi için beher sāᶜat onların yıkamaları uzamamak ve murakkaᶜ ve yamalı cāme giymeleri dahi elbiseleri köhne ve yırtık ve delikli olduğundan elbise-i cedīdeyi giymemek üzere libās-ı palāslarına yamalık vurup delik ve yırtık yerlerini kapatmak ki o deliklerden ᶜavret yerlerini bir kimse görmemek maksadına mübtenī olduğunu ferāmūş eylediler, yoksa zīnet ve ārāyiş için ince peştemālleri kesip pāre pāre etmek ve ondan yamalı cāmelerini dikmek ᶜameliyle sūfiyān-ı sādıkā-nın iᶜtiyādlarına nereden benzer! Kaldı ki bunların şaşkınlıkları kāffe-i magrūrīnin hamākat ve şaşkınlıklarından daha ziyāde açık ve zāhirdir, zīrā ki elbise-i nefīse ve etᶜime-i lezīze ile tenaᶜᶜum edip ergad-ı ᶜayşa taleb ve selātīn-i zalemenin emvālini ekl eder de meᶜāsī-i bātıniyyeyi değil belki meᶜāsī-i zāhiriyyeyi ictināb etmeksizin kendi nefslerinden hayrı zann eylerler. Ve bunların şerri halka müteᶜaddī olan şurūrdandır, çünkü onlara uyup iktidā eden ādemler helāk olurlar ve o ki onlara ikti-dā etmez o kimsenin dahi ehl-i tasavvuf hakkında olan ᶜakīdesi bozulup kāffe-i ehl-i tasavvuf bu kabīlden olduklarına zāhib olur ve cemīᶜ-i sū-fiyye bunun cinsinden oldukları zannıyla onların sādıkları hakklarında dahi tatvīl-i lisān eyler de zebān-dırāzlıkla o dahi hālik olur ve bu fenā-lığın kāffesi müteşebbihīnin şerr ve şūmlarındandır.

[وفرقة أخرى ادعت علم المعرفة ومشاهدة الحق ومجاوزة المقامات والأحوال والملازمة في عين الشهود والوصول إلى القرب ولا يعرف هذه الأمور إلا بالأسامي والألفاظ لأنه تلقف من ألفاظ الطامات كلمات فهو يرددها ويظن أن ذلك أعلى من علم الأولين والآخرين فهو ينظر إلى الفقهاء والمفسرين والمحدثين وأصناف العلماء بعين الإزراء فضلا عن العوام حتى إن الفلاح ليترك فلاحته والحائك يترك حياكته ويلازمهم أياما معدودة ويتلقف منهم تلك الكلمات المزيفة فيرددها كأنه يتكلم عن الوحي ويخبر عن سر الأسرار ويستحقر بذلك جميع العباد والعلماء فيقول في

العباد إنهم أجراء متعبون ويقول في العلماء إنهم بالحديث عن الله محجوبون ويدعى لنفسه أنه الواصل إلى الحق وأنه من المقربين وهو عند الله من الفجار المنافقين وعند أرباب القلوب من الحمقى الجاهلين لم يحكم قط علما ولم يهذب خلقا ولم يرتب عملا ولم يراقب قلبا سوى اتباع الهوى وتلقف الهذيان وحفظه]

Ve fırka-i uhrā ᶜilm-i maᶜrifet ve müşāhede-i hakk ve mücāveze-i makāmāt u ahvāl ile ᶜayn-ı şühūdda mülāzemet ve kurbe vusūlü daᶜvā etti hālbuki bu umūru ancak esāmī ve elfāz ile bilir, hakīkatlerinden ᶜilm ve maᶜrifeti yoktur, çünkü elfāz-ı tāmmeden birtakım kelimātı lisān-ı mutasavvıfelerinden telakkuf edip onları lisānında terdīd etmektedir ve zann eder ki onun bu ᶜameli ᶜilm-i evvelīn ü āhirīnden aᶜlādır ki fazlan ᶜani'l-ᶜavāmm zümre-i fukahā ve müfessirīn ve gürūh-ı ᶜulemā ve muhaddisīne ᶜayn-ı izrā ile nazar eder hattā ekinci ve çulha kendi ekincilik ve çulhacılıklarını terk edip az bir müddette onlara mülāzemetle onlardan birtakım kelimāt-ı müzeyyefeyi telakkuf ve lisānlarında onları terdīd ederler de sanki onların herbiri vahyden tekellüm edip sırr-ı esrārdan haber verir ve bununla cemīᶜ-i ᶜibād ve ᶜulemāyı istihkār edip ᶜibād hakkında yorgunlu ücerādır der ve ᶜulemā hakkında onlar hadīs ile Allāhu taᶜālādan mahcūblardır der ve kendi nefsi için hakka vāsıl olup mukarrebīnden olduğunu daᶜvā eyler hālbuki kendisi Allāh'ın ᶜindinde füccār-ı münāfikīndendir ve erbāb-ı kulūb ᶜindlerinde dahi humakā-i cāhilīndendir ki aslā bir ᶜilmi tahkīm etmemiş ve bir hūy ve hulku tehzīb eylememiş ve bir ᶜameli dahi tertīb etmemiş ve kalbe bir murākabe eylememiştir, ancak ittibāᶜ-ı hevā ve hezeyānın telakkuf ve hıfzından gayrı dīger bir iş işlememiştir yaᶜnī yalnız kelimāt-ı tāmmeden birtakım sühan-ı bī-sūdu belleyip onunla aldanmıştır demek olur ki bu hāl dahi gurūrun eşnaᶜıdır. [330]

[وفرقة أخرى وقعت في الإباحة وطووا بساط الشرع ورفضوا الأحكام وسووا بين الحلال والحرام فبعضهم يزعم إن الله مستغن عن عملي فلم أتعب نفسي وبعضهم يقول قد كلف الناس تطهير القلوب عن الشهوات وعن حب الدنيا وذلك محال فقد كلفوا ما لا يمكن وإنما يغتر به من لم يجرب وأما نحن فقد جربنا وأدركنا أن ذلك محال ولا يعلم الأحمق أن الناس لم يكلفوا قلع الشهوة والغضب

من أصلهما بل إنما كلفوا قلع مادتهما بحيث ينقاد كل واحد منهما لحكم العقل والشرع وبعضهم يقول الأعمال بالجوارح لا وزن لها وإنما النظر إلى القلوب وقلوبنا والهة بحب الله وواصلة إلى معرفة الله وإنما نخوض في الدنيا بأبداننا وقلوبنا عاكفة في حضرة الربوبية فنحن مع الشهوات بالظواهر لا بالقلوب ويزعمون أنهم قد ترقوا عن رتبة العوام واستغنوا عن تهذيب النفس بالأعمال البدنية وأن الشهوات لا تصدهم عن طريق الله لقوتهم فيها ويرفعون درجة أنفسهم على درجة الأنبياء عليهم الصلاة والسلام إذ كانت تصدهم عن طريق الله خطيئة واحدة حتى كانوا يبكون عليها وينوحون سنين متوالية وأصناف غرور أهل الإباحة من المتشبهين بالصوفية لا تحصى وكل ذلك بناء على أغاليط ووساوس يخدعهم الشيطان بها لاشتغالهم بالمجاهدة قبل إحكام العلم ومن غير اقتداء بشيخ متقن في الدين والعلم صالح للاقتداء به وإحصاء أصنافهم يطول]

Ve dīger bir fırkaları ibāhaya düşüp bisāt-ı şerᶜi tayy ve ahkāmı rafz ve helāl ile harām beyninde müsāvāt etmişler yaᶜnī helāl ile harām beyninde bir fark görmezler de ikisini siyyān tutarlar ki baᶜzıları zuᶜm eder ki "Zāt-ı Zi'l-Celāl benim ᶜamelimden müstagnī olup ona bir ihtiyācı yoktur, ben niçin nefsimi nāfile yere yorgun edip itᶜām edeyim." Ve baᶜzıları der ki "Allāhu taᶜālā ᶜibādını hubb-ı şehevāt ve hubb-ı dünyādan kulūblarını tathīr ile teklīf etmiş" yaᶜnī hubb-ı dünyā ve hubb-ı şehevāttan gönüllerini pāk tutmağa mükellef etmiştir hālbuki onlardan kalbin tathīri emr-i muhāldir ki onlardan külliyyen pāk olmak ihtimāli yoktur, çünkü zātlarında mahlūk bir hūy ve melekedir yaᶜnī bu sūrette mümkin olmayan şeyᵓ ile teklīf olunmuşlar ve buna ancak buralarını tecribe etmeyen kimse aldanır, biz isek biz onu tecribe edip anladık ki bunlardan tahāret-i kalb emr-i muhāldir hālbuki ahmak bilmez ki halk şehvet ve gazabı asllarından kalᶜ ve kamᶜ etmeğe mükellef olmamışlar, ancak aslları kalbde bākī olduğu hālde onların māddeleri kalᶜıyla mükellef olmuşlar tā ki kalbde bākī olan aslları zaᶜīf ve zebūn kalıp her biri hükm-i ᶜakl u şerᶜe münkād ve tābiᶜ ola. Ve baᶜzıları der ki "Cevārih ile olan aᶜmālin vezni yoktur, nazar ancak gönülleredir ve bizim gönüllerimiz Allāh'ın hubbuyla vālih ve meşgūllerdir ve maᶜrifetullāha dahi vasıllardır, biz dünyāda ancak bizim ebdān ve ecsādımızla dalıp havz ediyoruz, yoksa bizim kulūbumuz Hazret-i rubūbiyyette ᶜākiflerdir, kaldı

ki biz ancak zavāhir ile şehevāt ile berāber oluruz ki kulūb ile şehevāt ile berāber değiliz!" Ve dahi zuᶜm ederler ki onlar rütbe-i ᶜavāmdan terakkī etmişler de aᶜmāl-i bedeniyye ile tehzīb-i nefs etmekten müstagnī olmuşlar ve tarīkullāhta olan kendi kuvvetlerinden şehevāt-ı nefsāniyyeleri onları tarīkullāhtan sadd ve menᶜ edemez ki kendi nefslerinin dereceleri bunda enbiyā-i ᶜızām ᶜaleyhime's-selāmın derecātları üzerine refᶜ edip yüceltmişler, çünkü hatīᵓe-i vāhide enbiyā-i ᶜızāmı tarīkullāhtan sadd ederdi tā ki sinīn-i ᶜadīde ve mütevāliye olarak ona ağlayıp pek çok feryād ve zārī ederlerdi. Ve'l-hāsıl sūfiyyeye müteşebbih olan ehl-i ibāhanın asnāf-ı gurūrları hasr u ihsāya gelmez ve bunun kāffesi ancak birtakım agālīt ve vesāvise mübtenīdir ki şeytān-ı laᶜīn onları o mugallata ve vesveselerle aldatıp hudᶜa ve mekr etmiştir, çünkü iktidāya sālih ve sezā ve dīn ve ᶜilmde mütkın bir şeyh-i kāmil ü ᶜārife iktidā etmeksizin ve ᶜilm ü ᶜirfānı itkān ve ihkām eylemeksizin mücāhedeye iştigāl etmişler, mā-hasal asnāflarının hasr u ihsāsı uzun olur.

[وفرقة أخرى جاوزت حد هؤلاء واجتنبت الأعمال وطلقت الحلال واشتغلت بتفقد القلب وصار أحدهم يدعي المقامات من الزهد والتوكل والرضا والحب من غير وقوف على حقيقة هذه المقامات وشروطها وعلاماتها وآفاتها فمنهم من يدعي الوجد والحب لله تعالى ويزعم أنه واله بالله ولعله قد تخيل في الله خيالات هي بدعة أو كفر فيدعي حب الله قبل معرفته ثم أنه لا يخلوا عن مقارفة ما يكره الله عز وجل وعن إيثار هوى نفسه على أمر الله وعن ترك بعض الأمور حياءا من الخلق ولو خلا لما تركه حياءا من الله تعالى وليس يدري أكل ذلك يناقض الحب وبعضهم ربما يميل إلى القناعة والتوكل فيخوض البوادي من غير زاد ليصحح دعوى التوكل وليس يدري أن ذلك بدعة لم تنقل عن السلف والصحابة وقد كانوا أعرف بالتوكل منه فما فهموا أن التوكل المخاطرة بالروح وترك الزاد بل كانوا يأخذون الزاد وهم متوكلون على الله تعالى لا على الزاد وهذا ربما يترك الزاد وهو متوكل على سبب من الأسباب واثق به وما من مقام من المقامات المنجيات إلا وفيه غرور وقد اغتر به قوم وقد ذكرنا مداخل الآفات في ربع المنجيات من الكتاب فلا يمكن إعادتها]

Ve āher bir fırkası bunların haddlerindne tecāvüz edip meydān-ı gurūrda daha ziyāde ileriye gitmiş ki aᶜmālden ictināb edip yalnız helāli taleb etmiş ve kalbin tefakkuduna iştigāl eylemiştir tā ki onların biri

zühd ve tevekkül ve hubb ve rızādan makāmāt-ı mergūbeyi nefsine iddiᶜā eder de o hāl ile ki kendisi işbu makāmātın hakīkatlerine ve onların şurūt ve ᶜalāmāt ve āfātlarına aslā ᶜārif ve vākıf ve āgāh değildir. Ve onların baᶜzı, vecdi ve Allāhu taᶜālānın hubbunu daᶜvā edip zuᶜm eyler ki kendisi Allāhu taᶜālāya mütevellih ve ᶜāşıktır ve ola ki zāt-ı bī-nazīr ü bī-mesīlinde tahayyülü bidᶜat veyāhūd küfr olan bir gūnā tahayyül ile tahayyül eylemiştir ki Allāh'ın maᶜrifetinden akdem onun muhabbetini daᶜvā eder de sonra Allāhu taᶜālā kerh ettiği nesnenin iktirāf ve iktisābından dahi tehī ve hālī kalmaz ve dahi emrullāha nefsinin hevāsını īsār etmekten ve halktan utanarak baᶜzı umūrun terkinden boş ve hālī olmaz ki halktan utanıp terk ettiği şeyʾ halvet ve tenhālık yerinde olmuş olsaydı Allāh'tan utanıp onu terk etmezdi ve bilmez ki onun bu [331] kāffe-i efᶜāli hubba münākızdır. Ve ola ki onların baᶜzısı kanāᶜate meyl eder de tevekkülü iltizām eyler ve daᶜvā-i tevekkül ondan sahīha olmak için bī-zād ve bī-tūşe olarak çöl ve beyābānda gezer ve bilmez ki onun bu gidişi bidᶜattir, eslāf-ı kirām ve ashāb-ı ᶜızām üzerlerinden mervī ve menkūl olmamıştır hālbuki onlar hakīkat-i tevekküle ondan ziyāde aᶜlem idiler. Ve tevekkül terk-i zād ile rūh ve nefs ile muhātara etmek kaziyyesi olduğunu fehm etmemişler, belki esfārlarında Zāt-ı Zü'l-Celāl'e mütevekkil olarak zād ve tūşeyi alıp gezerlerdi ve tevekkülleri ancak Zāt-ı Zü'l-Celāl'e idi ki tūşeye iᶜtimād ve tevekkül etmezlerdi. Ve bu zāhid-i magrūr ola ki zādı terk eder de onun tevekkülü esbābdan bir sebeb üzerine olup Allāhu taᶜālāya olmaz ve belki o sebebe tevessuk ve iᶜtimād eder. Hāsıl-ı kelām makāmāt-ı münciyeden bir makām yoktur ki o makāmda gurūr yeri yoktur yaᶜnī her bir makāmda gurūr yeri vardır ve bir kavm onunla aldanıp magrūr olmuştur velākin medāhil-i āfātı biz kitābın rubᶜ-ı münciyātında ber-tafsīl zikr ü īrād etmiş olduğumuzdan bir dahi bu mahalde onun iᶜādesi mümkin olmaz.

[وفرقة أخرى ضيقت على نفسها في أمر القوت حتى طلبت منه الحلال الخالص وأهملوا تفقد القلب والجوارح في غير هذه الخصلة الواحدة ومنهم من أهمل الحلال في مطعمه وملبسه ومسكنه وأخذ يتعمق في غير ذلك وليس يدري المسكين أن الله تعالى لم يرض من عبد بطلب الحلال فقط ولا يرضى بسائر

الأعمال دون طلب الحلال بل لا يرضيه إلا تفقد جميع الطاعات والمعاصي فمن ظن أن بعض هذه الأمور يكفيه وينجيه فهو مغرور]

Ve dīger bir fırka yalnız emr-i kūtta nüfūsu üzerine tazyīk edip şübühāttan vāreste ve hālis olan māl-ı helāli taleb ettiler ki kalb ve cevārihin tefakkudlarını bu haslet-i vāhidenin mā-ᶜadāsında terk ve ihmāl eylediler yaᶜnī harām maᶜsiyetini irtikāb etmekten mā-ᶜadā hīçbir vizr ve günāhın irtikābından sakınıp hazer etmediler. Ve baᶜzıları dahi helāli ihmāl edip onun matᶜam ve melbes ve meskeninde helāl mālı aramadı, ancak kusūr kalan cürm ve kusūr-ı kalb ü cevārihin ittikāsında taᶜammuk edip pek çok derine vardılar. Artık o bīçāregān bilmediler ki Allāhu taᶜālā kulundan yalnız taleb-i helāl tāᶜatıyla rāzī olmaz, belki kāffe-i umūr u nevāhīde olan takvā ve itāᶜatıyla ondan rāzī olur ve kezālik meʾkūl ve meşrūb ve melbūs ve meskenine helāli istemeksizin işleyecek aᶜmāl-i sāiresini dahi Zāt-ı Zi'l-Celāl'i irzā etmez, ancak cemīᶜ-i tāᶜāt ve meᶜāsīnin tefakkudları onu irzā eder. Ve o ki işbu umūrun baᶜzısı ona kifāyet edip de onunla necāt bulacağını zann eder, o kimse dahi nādān ve magrūrdur.

[وفرقة أخرى ادعوا حسن الخلق والتواضع والسماحة فتصدوا لخدمة الصوفية فجمعوا قوما وتكلفوا بخدمتهم واتخذوا ذلك شبكة للرياسة وجمع المال وإنما غرضهم التكبر وهم يظهرون الخدمة والتواضع وغرضهم الارتفاع وهم يظهرون أن غرضهم الإرفاق وغرضهم الاستتباع وهم يظهرون أن غرضهم الخدمة والتبعية ثم إنهم يجمعون من الحرام والشبهات وينفقون عليهم لتكثر أتباعهم وينشر بالخدمة اسمهم وبعضهم يأخذ أموال السلاطين ينفق عليهم وبعضهم يأخذها لينفق في طريق الحج على الصوفية ويزعم أن غرضه البر والإنفاق وباعث جميعهم الرياء والسمعة وآية ذلك إهمالهم لجميع أوامر الله تعالى عليهم ظاهراً وباطناً ورضاهم بأخذ الحرام والإنفاق منه ومثال من ينفق الحرام في طريق الحج لإرادة الخير كمن يعمر مساجد الله فيطينها بالعذرة ويزعم أن قصده العمارة]

Ve dīger fırka hüsn-i huluk ve semāhat ve tevāzuᶜu daᶜvā edip dervīşān-ı sūfiyyenin hizmetlerine tasaddī etmişler ki başlarına bir kavmi cemᶜ edip hizmetlerine tekellüf ettiler ve riyāset ve cemᶜ-i māl için onu şebeke ve tuzak ittihāz ettiler ve bu reviş ve gidişten onların garazları

ancak ʿulüvv ve tekebbürdür ki ʿāleme hizmet ve tevāzuʿu izhār ederler, ammā onların garazları irtifāʿ ve yücelenmektir ve dahi garazları istitbāʿ iken onlar halka irfākı izhār ederler ve dahi garazları teksīr-i tebeʿa ve intişār-ı nām iken onlar ʿāleme hizmet-i fukarā ve etbāʿı izhār ederler yaʿnī harām ve şübühāt-ı emvālı cemʿ edip onu dervīşān üzerine infāk eylerler tā ki etbāʿları çok ola ve sīt ü sedāsı aktār-ı āfākta şāyiʿ olup zī-iştihār ola. Ve baʿzıları emvāl-i mülūku alıp onlara infāk eder ve baʿzıları tarīk-i haccda sūfiyyegān üzerine infāk etmek için o emvāl-i harām u müştebiheyi alıp zuʿm eyler ki onun garazı ondan ancak birr ve infāktır. Ve bunların cemīʿisinin bāʿisi riyā ve sümʿadır ve onun ʿalāmeti ise zāhiren ve bātınan onlara vācib ve mefrūz olan evāmir-i ilāhiyyenin ihmālidir ve dahi māl-ı harāmı ahz ve ondan infāk etmek kārıdır. Tarīk-i hacda irādet-i hayr ile māl-ı harāmı infāk eden kimsenin misāli o kimsenin misālidir ki mesācid-i ilāhiyyeyi taʿmīr ederken tutar onu ʿazire ile tatyīn eder ve bununla ʿimāret kasd ettiğini zuʿm eyler ki bu fiʿl ne derecede çirkīn ve kabīh ve müstebşiʿ ise o ādemin māl-ı harāmdan infākı dahi bu sūrette çirkīn ve gayr-ı marzīdir.

[وفرقة أخرى اشتغلوا بالمجاهدة وتهذيب الأخلاق وتطهير النفس من عيوبها وصاروا يتعمقون فيها فاتخذوا البحث عن عيوب النفس ومعرفة خدعها علماً وحرفة فهم في جميع أحوالهم مشغولون بالفحص عن عيوب النفس واستنباط دقيق الكلام في آفاتها فيقولون هذا في النفس عيب والغفلة عن كونه عيباً عيب والالتفات إلى كونه عيباً عيب ويشغفون فيه بكلمات مسلسلة تضيع الأوقات في تلفيقها ومن جعل طول عمره في التفتيش عن عيوب النفس وتحرير علم علاجها كان كمن اشتغل بالتفتيش عن عوائق الحج وآفاته ولم يسلك طريق الحج فذلك لا يغنيه]

Ve dīger bir fırka mücāhede ve tehzīb-i ahlāk ile iştigāl edip yaʿnī ʿuyūbundan nefsin tathīrine kıyām ettiler ve bu mebāhiste tedkīk ve taʿmīke varıp tā ki ʿuyūb-ı nefsten bahs etmek ve mekr ü hudʿalarını bilmek kārını ʿilm ve hirfet ittihāz ettiler ki cemīʿ-i ahvāllerinde ʿuyūb-ı nefsten fahs ve āfātında olan dakīk-i kelāmı istinbātıyla meşgūl oldular ki her bir ʿaybı izhārında bu şeyʾ nefste ʿaybdır ve ʿayb olduğuna gaflet etmek dahi ʿaybdır ve ʿayb olduğuna iltifāt etmek dahi ʿaybdır ki bu nehc üzere telfīki ve evkāta muzayyiʿ olan kelimāt-ı müteselsile ile bu

mebhasta şegaf ederler. Ve o ki tūl-i ᶜömründe teftīş-i ᶜuyūb-ı nefs ile onun ᶜilm-i ᶜilācı tahrīrine meşgūl olur, o kimseye benzer ki hemīşe tūl-i ᶜömründe ᶜavāyık-ı tarīk-i hacc ile onun āfātı üzerine sorup teftīş eder de bununla dāimā meşgūl olup hacca gitmez ve tarīk-i haccı sülūk etmez ki onun o bahs ve tefahhusu ile teftīş-i mevāniᶜ ve gavāil ve ᶜavāyık ve fehm-i āfāt-ı tarīkin ᶜilmi onun üzerinden farz-ı haccı iskāt etmez de sevāb-ı haccı vermez yaᶜnī o kimsenin saᶜyı nice bī-semere kalır ise bu ādemin mesāᶜīsi dahi kezālik bī-nefᶜ ve bī-sūd kalır, çünkü maᶜrifet-i ᶜuyūb-ı nefs ile ᶜuyūb-ı nefs zāil olmaz. [332]

[وفرقة أخرى جاوزوا هذه الرتبة وابتدءوا سلوك الطريق وانفتح لهم أبواب المعرفة فكلما تشمموا من مبادئ المعرفة رائحة تعجبوا منها وفرحوا بها وأعجبتهم غرابتها فتقيدت قلوبهم بالالتفات إليها والتفكر فيها وفي كيفية انفتاح بابها عليهم وانسداده على غيرهم وكل ذلك غرور لأن عجائب طريق الله ليس لها نهاية فلو وقف مع كل أعجوبة وتقيد بها قصرت خطاه وحرم الوصول إلى المقصد وكان مثاله مثال من قصد ملكاً فرأى على باب ميدانه روضة فيها أزهار وأنوار لم يكن قد رأى قبل ذلك مثلها فوقف ينظر إليها ويتعجب حتى فاته الوقت الذي يمكن فيه لقاء الملك]

Ve dīger bir fırka bu mertebeyi tecāvüz edip sülūk-ı tarīka başlamış ve ebvāb-ı maᶜrifet onlara açılmış ve mebādī-i maᶜrifetten bir koku kokladıkça ondan taᶜaccüb edip onunla şādān olurlar ve onun garābeti onlara iᶜcāb etmesiyle gönülleri onunla mukayyed olup hemīşe onda tefekkür ederler de onlara kapılarının infitāhı ve dīgerlerinin üzerlerine insidādı keyfiyyetlerine teʾemmül ve tedebbür eylerler. Ve bunun cemīᶜisi gurūrdur, çünkü tarīkullāhın ᶜacāibine bir nihāyet ve pāyān yoktur, eger her bir uᶜcūbe ile durup bir müddet onda tefekkür eylerse onun adımları kāsır olup vusūl-i maksaddan mahrūm kalır. Ve onun misāli şol ādemin misāli olur ki kendisi bir sultānı ziyāret etmek kasdıyla onun sarāyına gitmiş ve dergāhı önünde nefīs bir bāgçeyi görüp ezhār u envārıyla dil-āşüfte ve müteᶜaccib olmuş ki bundan akdem onun mānendi görmemiş ve çün seyr ü temāşāsı için o bāgçede durup ezhār u envārıyla onun zībāyiş ve ārāyişi ile tefekkür ve taᶜaccüb etti, içinde ona likā-i sultān mümkin olacak vakt ve zamānı üzerine geçip rüʾyet-i

dīdār-ı melikin niᶜmetinden mahrūm oldu ki maksad-ı hakīkīsi o idi ve ondan hāyib ü hāsir kaldı.

[وفرقة أخرى جاوزوا هؤلاء ولم يلتفتوا إلى ما يفيض عليهم من الأنوار في الطريق ولا إلى ما تيسر لهم من العطايا الجزيلة ولم يعرجوا على الفرح بها والالتفات إليها جادين في السير حتى قاربوا فوصلوا إلى حد القربة إلى الله تعالى فظنوا أنهم قد وصلوا إلى الله فوقفوا وغلطوا فإن لله تعالى سبعين حجاباً من نور لا يصل السالك إلى حجاب من تلك الحجب في الطريق إلا ويظن أنه قد وصل وإليه الإشارة بقول إبراهيم عليه السلام إذ قال الله تعالى إخباراً عنه ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ﴾ وليس المعنى به هذه الأجسام المضيئة فإنه كان يراها في الصغر ويعلم أنها ليست آلهة وهي كثيرة وليست واحداً والجهال يعلمون أن الكوكب ليس بإله فمثل إبراهيم عليه السلام لا يغره الكوكب الذي لا يغر السوادية ولكن المراد به أنه نور من الأنوار التي هي من حجب الله عز وجل وهي على طريق السالكين ولا يتصور الوصول إلى الله تعالى إلا بالوصول إلى هذه الحجب وهي حجب من نور بعضها أكبر من بعض وأصغر النيرات الكوكب فاستعير له لفظه وأعظمها الشمس وبينهما رتبة القمر فلم يزل إبراهيم عليه السلام لما رأى ملكوت السموات حيث قال تعالى ﴿وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ﴾ يصل إلى نور بعد نور ويتخيل إليه في أول ما كان يلقاه أنه قد وصل ثم كان يكشف له أن وراءه أمراً فيترقى إليه ويقول قد وصلت فيكشف له ما وراءه حتى وصل إلى الحجاب الأقرب الذي لا وصول إلا بعده فقال هذا أكبر فلما ظهر له أنه مع عظمه غير خال عن الهوى في حضيض النقص والانحطاط عن ذروة الكمال ﴿قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ﴾ إلى أن قال ﴿إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ وسالك هذه الطريق قد يغتر في الوقوف على بعض هذه الحجب وقد يغتر بالحجاب الأول وأول الحجب بين الله وبين العبد هو نفسه]

Ve dīger bir fırka bunları tecāvüz edip daha ziyāde ileriye geçip tarīk-i vusūlde terakkī etmişler de esnā-i tarīkte onlara Cenāb-ı Hakk'ın ifāza ettiği envāra iltifāt etmeyip ve dahi ᶜatāyā-i cezīleden onlara müteyessir olan vergilere bakmayıp yaᶜnī onun ferah ve şādlığı üzerine ᶜurūc edip ona iltifāt etmemişler, ancak seyrde cidd ü cehd ile devām gösterdikleri hālde Zāt-ı Zi'l-Celāl'in hadd-i kurbüne vāsıl oldular ve o

vakt Allāhu taᶜālāya vāsıl olduklarını zann ettiler de orada durup galat eylediler, zīrā ki Zāt-ı Zü'l-Celāl için nūrdan yetmiş hicāb vardır ve sālik-i tarīk o hucubun birisine vāsıl olmaz illā ki Zāt-ı Zi'l-Celāl'e vāsıl olduğunu zann etmez yaᶜnī her bir hicāba vusūlünde Zāt-ı Zi'l-Celāl'e vāsıl olduğunu zann eder. Ve İbrāhīm ᶜaleyhi's-selāmın üzerine mervī olan kelāmı dahi buna işārettir ki tebāreke ve taᶜālā onun üzerine ihbāren irāde ve fermān buyurmuş ki ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ﴾[554] Bu mahkī ve maksūs olan haberin āyātı sūre-i Enᶜām'ın yetmiş altıncı ve yetmiş yedinci ve yetmiş sekizinci ve yetmiş dokuzuncu āyetleridir ki hulāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki "Vaktā ki gece onu setr edip bir kevkebi gördükte İbrāhīm ᶜaleyhi's-selām ᶜacabā rabbim bu mudur dedi ve o kevkeb kaybolduğu hālde ben kaybolanı sevmem dedi ve vaktā ki kameri tulūᶜ eder gördükte ayā rabbim bu mudur dedi o dahi kayboldukta Allāhu taᶜālādan istiᶜāne edip eger rabbim hidāyet etmezse ben kavm-i dāllīnden olurum dedi ve çün şemsin tulūᶜu rüʾyetinde bu dīger gördüklerimden büyük ve nūrānī olmakla belki rabbim bu ola dedi, onda dahi nişān-ı zevāl ve gaybūbet zāhir oldukta, ey kavm sizin Allāhu taᶜālāya şerīk koştuğunuz şöylerden ben berīyim ve bīzārım dedi. Tahkīk ben cümle edyāndan ᶜudūl ile gökleri ve yerleri halk eden Allāhu taᶜālānın vahdāniyyetine mukırr ve müsellim olarak hulūs-ı kalb ile tarafına müteveccih oldum ve ona bir şeyʾ işrāk edenlerden olmadım." İntehā. Musannif-i merhūm dahi buna şu vechle teʾvīl ve tevcīh edip der ki İbrāhīm ᶜaleyhi's-selām kevkeb ve kamer ve şemsten murādı şol ecsām-ı muzīʾe değillerdir, çünkü onları hālet-i sıgarında dahi görürdü ve ālihe olmadıklarını bilirdi, maᶜa-hāzā onlar bir değildir çokturlar ve hālbuki eşhās-ı cehele ve nādānan ve sevādiyān-ı bādiye-nişīnān bilirler ki bu yıldızlar ālihe değillerdir ve o ki sevādī-i sahrā-nişīnānı aldatamaz, Hazret-i İbrāhīm ᶜaleyhi's-selāmı nice aldatabilir? Kaldı ki bu karīne ile kevkebden murādı ancak envārdan olan hucub-ı rabbānīden bir hicābdır ki tarīk-i sālikān üzere kāin olan nūrānī hicāblardandır ve İbrāhīm ᶜaleyhi's-selām lafz-ı kevkebi o

---

554 Enᶜām, 6/76.

hicāba istiᶜāre etmiş ki kevkebi deyip onunla hicāb-ı nūr murād etmiştir ve kevākibin aᶜzamları güneş ve evsatları kamer ve asgarları nücūm olmakla o dahi hucüb-i rabbānīnin aᶜzamları güneşe ve evsatları kamere ve asgarları ahtere benzetip bi-tarīki'l-istiᶜāre adları [333] zikr etmiştir. Nitekim tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ﴾[555] Bu āyet-i kerīme dahi sūre-i mezkūrenin yetmiş beşinci āyetidir yaᶜnī "İbrāhīm'e babası ve kavminin dalāletini gösterdiğimiz gibi āsūmān ve zemīnin ᶜacāib ve bedāyiᶜini dahi gösterdik tā ki tevhīde yakīni ola." Ve bu nass-ı celīlin mantūku üzere İbrāhīm ᶜaleyhi's-selām melekūt-ı semāvātı görünce artık nūrdan nūra intikāl ve tecāvüz etmekten zāil olmadı tā ki hicāb-ı akrebe vāsıl oldu ve en evvel karşısına gelen her bir hicāba kendi vusūlünü tahayyül ederdi sonra o hicāb önünde iken onun mā-verāsında bir emr olduğu açılıp ona münkeşif olurdu ve o dahi ondan geçip hīcāb-ı sānīye terakkī ederdi ve böyle böyle kāffe-i hicābı tecāvüz ve terakkī edip hicāb-ı akreb önünde durunca anladı ki gördüğü envār-ı hucüb olup başka bir şeyᵓ değildirler, zīrā ki güneşe teşbīh ettiği hicāb-ı ekber ü akrebi dahi onun şol ᶜazameliğiyle berāber zirve-i kemālden hazīz-i naks u inhitāta zāil ve mütehāvī olmaktan hālī değildir, o vaktte ﴿قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ﴾[556] buyurdu kaldı ki bu tarīkin sāliki işbu hucubun baᶜzısı üzerine vākıf olmakla onunla mugterr olur ve baᶜzen hicāb-ı evvelde dahi mugterr olur ve birinci hicāb ancak Zāt-ı Zü'l-Celāl ile ᶜabdin beyninde olan hicābdır ki o dahi kendi nefsidir.

[فإنه أيضاً أمر رباني وهو نور من أنوار الله تعالى أعني سر القلب الذي تتجلى فيه حقيقة الحق كله حتى إنه ليتسع لجملة العالم ويحيط به وتتجلى فيه صورة الكل وعند ذلك يشرق نوره إشراقاً عظيماً إذ يظهر فيه الوجود كله على ما هو عليه وهو في أول الأمر محجوب بمشكاة هي كالساتر له فإذا تجلى نوره وانكشف جمال القلب بعد إشراق نور الله عليه ربما التفت صاحب القلب إلى القلب فيرى من جماله الفائق ما يدهشه وربما يسبق لسانه في هذه الدهشة فيقول أنا الحق فإنه لم يتضح له ما وراء ذلك اغتر به ووقف عليه وهلك وكان قد اغتر بكوكب صغير من

555 Enᶜām, 6/75.

556 Enᶜām, 6/76.

أنوار الحضرة الإلهية ولم يصل بعد إلى القمر فضلاً عن الشمس فهو مغرور وهذا محل الالتباس إذا المتجلي يلتبس بالمتجلى فيه كما يلتبس لون ما يتراءى في المرآة بالمرآة فيظن أنه لون المرآة وكما يلتبس ما في الزجاج بالزجاج كما قيل

رق الزجاج ورقت الخمر فتشابها فتشاكل الأمر

فكأنما خمر ولا قدح وكأنما قدح ولا خمر]

Zīrā ki nefsi dahi bir emr-i rabbānīdir ve Bārī-i müteᶜālin envārından bir nūrdur ki hakīkat-i hakk onda mütecellī olan sırr-ı kalbdir yaᶜnī sırr-ı kalb dahi hicābāt-ı nūrāniyye-i rabbāniyyeden bir hicābdır, çünkü o dahi emr-i rabbānī vü nūrānīdir ve hakīkat-i hakkın cemīᶜisi onda tecellī eder hattā cümle-i ᶜāleme muhīt olup yaᶜnī kāffe-i ᶜāleme vāsiᶜ olur da ona ihāta eder ve kāffe-i mevcūdāt-ı ᶜālemin suveri onda müncelī olur ki o vaktte işrāk-ı ᶜazīm ile nūru işrāk eder, çünkü o hālde ᶜalā-mā-hüve-ᶜa-leyhi cemīᶜ-i vücūd onda zāhir olur hālbuki evvel-i emrde bir mişkāt ile mahcūbdur, sanki ona perde gibidir, onu setr edip örter ve çün onun nūru müncelī olur ve ona işrāk-ı rabbānīden sonra cemāl-i kalb dahi açılıp münkeşif olur, ola ki sāhib-i kalb kalbe iltifāt edip onun ᶜaklına dehşet verecek bir şeyᵓ görür ve mümkin ki o dehşeti hāletinde lisānı sebkat edip hakk benim der; eger onun mā-verāsı ona açılıp muttazıh ve āşikār olmazsa artık onunla aldanıp orada kalır ve buna magrūren hālik olur ve o hālde hazret-i ilāhiyyenin envārından sagīr bir kevkeb ile mugterr olmuş olur ki hūrşīde değil belki māha bile vāsıl olmadan ufacık bir ahter ile magrūr olmuş olur. İşte burası mahall-i iltibastır, çünkü müncelī olan nesne onda mütecellī olan nesne ile mültebis olur, nitekim aynada görülen levn ve renk gibi ki ayna onunla mültebis olup zann olunur ki o renk ve levn aynanın levni ve rengidir, nitekim kadeh-i zücāc ve billūrda bulunan nesnenin rengiyle cām zücāc dahi mültebis olur, nitekim şiᶜrde gelmiş ki: "رق الزجاج ورقت الخمر" ilh. ki yaᶜnī "Cām zücāc be-gāyet yufka ve rakīk oldu ve mey dahi be-gāyet yufka ve rakīk oldu ki yekdīgerine benzeyip müteşābih oldular da emr dahi onda mü-teşākil oldu sanki görünüp müşāhede olunan şeyᵓ mey olup onun cāmı yoktur veyāhūd görünen şeyᵓ ancak cāmdır içinde mey yoktur ki letā-

fet-i cām ve rikkat-i hamrdan görünür ki kadehsiz bir şarāb veyāhūd şarābsız bir kadehtir" yaᶜnī hakīkat bilinmez bir hālde olmuş, çünkü onların derece-i nihāyede incilāları hasebiyle birbirine ikisi müteşābih ve emri müteşākil oldu demek olur.

[وبهذه العين نظر النصارى إلى المسيح فرأوا إشراق نور الله قد تلألأ فيه فغلطوا فيه كمن يرى كوكباً في مرآة أو في ماء فيظن أن الكوكب في المرآة أو في الماء فيمد يده إليه ليأخذه وهو مغرور وأنواع الغرور في طريق السلوك إلى الله تعالى لا تحصى في مجلدات ولا تستقصى إلا بعد شرح جميع علوم المكاشفة وذلك مما لا رخصة في ذكره ولعل القدر الذي ذكرناه أيضاً كان الأولى تركه إذ السالك لهذا الطريق لا يحتاج إلى أن يسمعه من غيره والذي لم يسلكه لا ينتفع بسماعه بل ربما يستضر به إذ يورثه ذلك دهشة من حيث يسمع ما لا يفهم ولكن فيه فائدة وهو إخراجه من الغرور الذي هو فيه بل ربما يصدق بأن الأمر أعظم مما يظنه ومما يتخيله بذهنه المختصر وخياله القاصر وجدله المزخرف ويصدق أيضاً بما يحكى له من المكاشفات التي أخبر عنها أولياء الله ومن عظم غروره ربما أصر مكذباً بما يسمعه الآن كما يكذب بما سمعه من قبل]

Ve bu göz ile tāife-i nasārā, Mesīh ᶜaleyhi's-selām hazretlerine nazar ettiler ki zāt-ı şerīfinde işrāk buyurulan nūr-ı ilāhī-i müteleᵓleᵓi gördüler da galat ettiler, nitekim aynada veyāhūd suda bir kimse bir ahteri görür de onu almak için ona elini uzatırsa o kimse magrūrdur. Ve'l-hāsıl Zāt-ı Zi'l-Celāl'e sülūk etmek yolunda olan envāᶜ-ı gurūr pek ziyāde çoktur, ᶜulūm-ı mükāşefenin cemīᶜisi şerh olmadıkça onun nihāyet-i beyānı mümkin olmaz ve envāᶜı istiksā olunmaz da belki mücelledāt-ı kesīrede envāᶜ-ı gurūnun hasr ü ihsāsı mümkin olmaz. Ve ᶜulūm-ı mükāşefenin şerhi ise [334] o dahi zikrinde ruhsat olmayan umūrdandır yaᶜnī ketmi vācib olan esrār-ı hafiyyedendir ki şerh ve zikri cāiz olmaz ve ola ki bu zikr ettiğimiz mikdārın dahi hakkında ketm etmek daha ziyāde evlā idi yaᶜnī onun ᶜadem-i zikri daha ziyāde münāsib idi, çünkü bu tarīke sālik olan onu dīgerinden işitmeğe muhtāc olmaz ki esnā-i sülūkunda kendisi bi'z-zāt onu muᶜāyene eder. Ve o ki bu tarīka sālik olmaz, onunla müntefiᶜ olmaz, belki onunla zarar-dīde olur, çünkü ona bir dehşet verir, zīrā ki fehm edemediği nesneyi istimāᶜ eder. Ammā zikrinde bir fāide

dahi vardır ki ādemin uğradığı gurūrdan çıkarıp onu o āfetten kurtarır da ihrāc eder, belki onun hayāl-ı kāsır ve zihn-i muhtasar ve cedel-i müzahraf ile zann ve tahayyül ettiği dereceden daha ziyāde emri aᶜzam olduğuna tasdīk eder ve dahi evliyāullāh taraflarından ihbār olunup ona hikāye olunan baᶜzı mükāşefātı tasdīk eyler, çünkü ᶜızam-ı gurūrundan ola ki ondan işittiği nesneye mükezzib olur da ısrār eder, nitekim fī-mā tekaddem işittiği şimdiye tekzīb etmiş.

[الصنف الرابع أَرْبَابِ الْأَمْوَالِ وَالْمُغْتَرُّونَ مِنْهُمْ فِرَقٌ فَفِرْقَةٌ مِنْهُمْ يحرصون على بناء المساجد والمدارس والرباطات والقناطر وما يظهر للناس كافة ويكتبون أساميهم بالآجر عليها ليتخلد ذكرهم ويبقى بعد الموت أثرهم وَهُمْ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ قَدِ اسْتَحَقُّوا الْمَغْفِرَةَ بِذَلِكَ وقد اغتروا فيه من وجهين]

Ve dördüncü sınf ise ki onlar dahi erbāb-ı emvāl idiler, onların ehl-i gurūrları müteᶜaddid fırkalardır ki bir fırkası binā-i mesācid ü medāris ü ribātāt u kanātıra harīs olurlar da nāsa zāhir olan kāffe-i āsāra ragbet ederler ve baᶜde'l-mevt eserleri bākī ve nāmları muhalled kalmak için onların binā ettikleri ebniyelerin kapıları üzerine kendi ismlerini ācürr ve alçı ve kiremit ile yazdırdılar ve zann ederler ki bununla ᶜafv ü magfirete şāyān ve müstehakk olmuşlar hālbuki bunda iki vechten magrūr olmuşlar:

[أحدهما أنهم يبنونها من أموال اكتسبوها من الظلم والنهب والرشا والجهات المحظورة فهم قد تعرضوا لسخط الله في كسبها وتعرضوا لسخطه في إنفاقها وكان الواجب عليهم الامتناع عن كسبها فإذا قد عصوا الله بكسبها فالواجب عليهم التوبة والرجوع إلى الله وردها إلى ملاكها إما بأعيانها وإما برد بدلها عند العجز فإن عجزوا عن الملاك كان الواجب ردها إلى الورثة فإن لم يبق للمظلوم وارث فالواجب صرفها إلى أهم المصالح وربما يكون الأهم التفرقة على المساكين وهم لا يفعلون ذلك خيفة من أن لا يظهر ذلك للناس فيبنون الأبنية بالآجر وغرضهم من بنائها الرياء وجلب الثناء وحرصهم على بقائها لبقاء أسمائهم المكتوبة فيها لا لبقاء الخير]

Birincisi onları yaᶜnī o ebniyeleri kazandıkları emvāl-i harāmdan binā etmeleri kaziyyesindendir ki zulm ve taᶜaddī ve gasb ve nehb ve sirkat ve hudᶜat ve irtişā ve sāir bu gibi cihāt-ı mahzūre ile kazanıp cemᶜ

ettiği māl-ı harām ile bu āsār-ı hayriyyeyi binā edip hayr-umarlar maᶜa-hāzā iki baştan Allāhu taᶜālānın sehatına bu fiᶜl ile müteᶜarrız olmuşlar ki evvelā kesbinde gazabullāhı irtikāb-ı menāhī ile taᶜarruz etmişler ve sāniyen infākında dahi sehat-ı rabbānīye muhālefet-i emr-i vācib ile müteᶜarrız olmuşlar ki bu hālde onlara en evvel vācib olan şeyᵓ ancak onun imtināᶜ-ı kesbi idi ve bunlar ise kesbinden ᶜadem-i imtināᶜlarıyla ᶜāsī ve günāhkār oldular. Ve o hālde dahi onlara vācib ancak tevbe ve rücūᶜ ile redd-i mezālim idi ki irtikāb-ı emr-i menhīden izhār-ı nedāmet ü peşīmānī ile tevbe ve istigfār edip de Allāhu taᶜālāya rücūᶜ ve inābe etmek ve hem dahi o emvāl-i harāmı ᶜaynen veyāhūd bedelen māliklerine veyāhūd māliklerinin vereselerine redd ve iᶜtā eylemek emri idi ve şāyed mazlūma bir vāris kalmayıp da o emvāl māliklerine redd ve ircāᶜından külliyyen ᶜāciz kalırlarsa o hālde dahi onlara vācib o mālı mesālih-i müslimīne sarf etmektir ve mümkin ki o vaktte mesākīne sarfı cümle-i mesālihten daha ziyāde ehemm ve elzem idi. Ve bunlar ise çün onların bu şeᵓnleri nāsa zāhir olmamak için bunu işlemezler de tutup onunla taş ve kiremit ile ebniye-i hayriyyeyi binā ederler ve binādan dahi garaz u maksadları riyā ve celb ve senā olur da bekāsına hırsları dahi ancak kapıları üstünde yazılan esmāları bākī kalmak içindir ki bekā-i hayr için değildir. İşte bu cihetlerle infākında dahi hilāf-ı vācibin irtikābı ve tarīk-i riyānın sülūküyle mücrim ve günāhkār olmuşlar ve Allāh'ın sehatına müteᶜarrız olmuş iken hayrı umarlar.

[والوجه الثاني أنهم يظنون بأنفسهم الإخلاص وقصد الخير في الإنفاق على الأبنية ولو كلف واحد منهم أن ينفق ديناراً ولا يكتب اسمه على الموضع الذي أنفق عليه لشق عليه ذلك ولم تسمح به نفسه والله مطلع عليه كتب اسمه أو لم يكتب ولولا أنه يريد به وجه الناس لا وجه الله لما افتقر إلى ذلك]

Ve vech-i sānīsi odur ki onlar kendi nefslerinde ᶜamellerinde ihlās eylediklerini ve ebniyeye infāklarında kasd-ı hayr ettiklerini zann ederler de hālbuki onların birisine teklīf olunmuş olsa ki bir dīnārı infāk eder de adını mahall-i infākta yazdırmaya, o infāk ona meşakkatli gelip onun nefsi o dīnārın sarfına semāhat etmezdi ve maᶜa-hāzā Hallāk-ı müteᶜāl ona muttaliᶜdir ki onun adı ona yazılıp yazılmaması müsāvīdir.

Kaldı ki bununla vech-i nās ve riyāyı istememiş olsaydı kendisi buna muhtāc ve müftekır olmazdı yaʿnī bununla yalnız vechullāhı murād edip vech-i nāsı murād etmemiş olsaydı onun ismi o yere yazdırmağa muztarr olmazdı ve onu yazdırılmaksızın oraya infākı ona güç gelmezdi; demek oldu ki onunla vechullāhı murād etmemiş, işte bununla hayr ümīd etmekliğinde dahi magrūrdur.

[وفرقة أخرى ربما اكتسبت المال من الحلال وأنفقت على المساجد وهي أيضاً مغرورة من وجهين أحدهما الرياء وطلب الثناء فإنه ربما يكون في جواره أو بلده فقراء وصرف المال إليهم أهم وأفضل وأولى من الصرف إلى بناء المساجد وزينتها وإنما يخف عليهم الصرف إلى المساجد ليظهر ذلك بين الناس]

Ve dīger bir fırkası mümkin ki māl-ı helāli kazanıp da mesācidin üzerine onu infāk ederler. Ve o dahi bunda iki vechten mugterlerdir ki birincisi riyā ve taleb-i senā ile magrūr olmalarıdır, [335] zīrā ola ki onun civārında ve sākin bulunduğu memlekette birtakım fukarā vardır ki onlara mālın sarfı mesācidin bināsına ve mesācidin ārāyişine sarf eylemekten daha ziyāde ehemm ve evlā ve efdaldir velākin halka zāhir olmak için ancak mesācide mālın sarfı onlara kolay ve āsān ve āsān ve hafīf gelir.

[والثاني أنه يصرف إلى زخرفة المسجد وتزيينها بالنقوش التي هي منهي عنها وشاغلة قلوب المصلين ومختطفة أبصارهم والمقصود من الصلاة الخشوع وحضور القلب وذلك يفسد قلوب المصلين ويحبط ثوابهم بذلك ووبال ذلك كله يرجع إليه وهو مع ذلك يغتر به ويرى أنه من الخيرات ويعد ذلك وسيلة إلى الله تعالى وهو مع ذلك قد تعرض لسخط الله تعالى وهو يظن أنه مطيع له وممتثل لأمره وقد شوش قلوب عباد الله بما زخرفه من المسجد وربما شوقهم به إلى زخارف الدنيا فيشتهون مثل ذلك في بيوتهم ويشتغلون بطلبه ووبال ذلك كله في رقبته إذ المسجد للتواضع ولحضور القلب مع الله تعالى قال مالك بن دينار أتى رجلان مسجداً فوقف أحدهما على الباب وقال مثلي لا يدخل بيت الله فكتبه الملكان عند الله صديقاً فهكذا ينبغي أن تعظم المساجد وهو أن يرى تلويث المسجد بدخوله فيه بنفسه جناية على المسجد لا أن يرى تلويث المسجد بالحرام أو بزخرف الدنيا منة على الله تعالى وقال الحواريون للمسيح عليه السلام انظر إلى هذا المسجد ما

أحسنه فقال أمتي أمتي بحق أقول لكم لا يترك الله من هذا المسجد حجراً قائماً على حجر إلا أهلكه بذنوب أهله إن الله لا يعبأ بالذهب والفضة ولا بهذه الحجارة التي تعجبكم شيئاً وإن أحب الأشياء إلى الله تعالى القلوب الصالحة بها يعمر الله الأرض وبها يخرب إذا كانت على غير ذلك وقال أبو الدرداء قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''إِذَا زَخْرَفْتُمْ مَسَاجِدَكُمْ وَحَلَّيْتُمْ مَصَاحِفَكُمْ فَالدَّمَارُ عَلَيْكُمْ'' وقال الحسن أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لما أراد أن يبني مسجد المدينة أتاه جبريل عليه السلام فقال له ابنه سبعة أذرع طولاً في السماء لا تزخرفه ولا تنقشه فغرور هذا من حيث أنه رأى المنكر واتكل عليه]

Ve vech-i sānī odur ki onun o helāl mālını mesācidin zīnet ve zībāyişine ve menhiyyün ᶜanh olan nakş u nigārına infāk ve sarf edip irtikāb-ı menhī vü mahzūr ile hayr u sevābı umduğundandır hālbuki nakş u nigār-ı mescid ile onun zīnet ve zuhruf ve ārāyişi kalb-i musallīne şāgıldır ve ebsārına hātıftır ve namāz kılmaktan maksūd ancak huşūᶜ ve huzūr-ı kalbdir ve bu bezemek ve ārāyiş ise huşūᶜ ve huzūᶜ ve huzūr-ı kalbi giderir de namāz kılanların kalblerini bozup ifsād eder ve onunla ecr ü sevāblarını yıkıp habt eder ve onun kāffe-i vizr ve vebāli o kimseye rāciᶜ ve ᶜāid olur ve kendisi ise bu günāhkārlıkla berāber onunla magrūr olur da onu hayrāttan görür ve Hakk subhānehu ve taᶜālāya onu vesīle-i kurb ᶜadd eder hālbuki kendisi bununla Allāhu taᶜālānın gazab ve sehatına taᶜarruz etmiş velākin zann eder ki kendisi ona mutīᶜ ve münkāddır ve emrine mütemessil ve fermān-berdir ve maᶜa-hāzā mescidde verdiği zīnet ve ārāyiş ile ᶜibādullāhın kulūbunu teşvīş etmiş ve ola ki onları zahārif-i dünyāviyyeye teşvīk eylemiş ki mescidin zīneti gibi bir zīneti kendi hānelerine iştihā ederler de onun talebine iştigāl ederler ve bunun kāffe-i vizr ve vebāli yine onun rakabesinde kalır, çünkü mescid tevāzuᶜ ve Zāt-ı Zi'l-Celāl'e ihzār-ı kalb içindir. Mālik b. Dīnār demiş ki "İki kişi bir mescide gelip girmek istediler, onların biri mescidin kapısı üstünde durup demiş ki "Benim gibi ādem Allāhu taᶜālā onun hānesine girmez!" Ve o hālde melekān-ı kirām onu ᶜindallāh sıddīk yazmışlar. İşte mesācidin taᶜzīmi böylece olmak gerektir ki kendi duhūlüyle mescidi nefsinin denesi ile kirletip telvīs ettiğini görür de mescide bir cürm ve cināyet işlediğini ᶜadd eder, değil ki mescidi māl-ı harām ile telvīs

edip veyāhūd zuhruf-ı dünyā ile işgāl eder de onu Allāhu taʿālāya minnet görür ki bu ʿamel mesācide taʿzīm değildir demek olur. Ve tāife-i havāriyyūn, Mesīh ʿaleyhi's-selāma demişler ki "Hele bu mescide sen nazar buyur da bak ne ʿaceb güzeldir!" O vakt Mesīh ʿaleyhi's-selām "أمتي أمتي" diye emr ü fermān buyurup havāriyyūn üzerine sözlerini redd etmiş yaʿnī "Ey benim ümmetim, ey benim ümmetim, ben bi-hakkın size söylerim ki Allāhu taʿālā bu mescidden bir taşı bir taş üstüne kāim bırakmaz illā ki onu ehlinin zünūbuyla ihlāk etmez ki cümlesi ehlinin zünūbuyla Hakk subhānehu ve taʿālā onu ihlāk edecektir. Zāt-ı Zü'l-Celāl bu sīm ü zer ve sizi iʿcāb eden işbu hıcāra haml edip iʿtibār etmez. Tahkīk ve tahkīkan Zāt-ı Zü'l-Celāl'e eşyānın en ziyāde mahbūb ve sevgilisi ancak onun ʿibādının kulūb-ı sālihalarıdır ki onlarla yeri maʿmūr eder ve onlarla yeri harāb eyler eger gayr-ı salāh üzere olurlarsa." Ve Ebu'd-Derdā ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selam efendimiz buyurmuş ki "إِذَا زَخْرَفْتُمْ مَسَاجِدَكُمْ وَحَلَّيْتُمْ مَصَاحِفَكُمْ فَالدَّمَارُ عَلَيْكُمْ"[557] Ve hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Siz eger kendi mesācidini bezetip kendi mushaflarınızı tahliye ettinizse o vakt helāk sizin üzerinizedir" yaʿni demāra uğramış olursunuz ki "demār" helāk maʿnāsınadır. Ve dahi Hasen-i Basrī ʿaleyhi'r-rahme demiş ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Medīne-i münevvere'de mescidi binā etmek murād buyurdukları vaktte peyk-i celīl Hazret-i Cibrīl ʿaleyhi's-selām gelip efendimize buyurmuş ki "اِبْنِهِ سَبْعَةَ أَذْرُعٍ طُولاً فِي السَّمَاءِ لَا تُزَخْرِفْهُ وَلَا تُنَقِّشْهُ"[558] Yaʿnī "ʿUlüvv ve irtifāʿda onun tūlü yedi zirāʿ yüksekliğinde binā eyle de onu zīnetlendirme ve nakş etme" demektir. Kaldı ki bu ferīkin gurūru ancak münkeri maʿrūf görüp de onun üzerine ittikāl etmesi haysiyyetiyledir.

[وفرقة أخرى ينفقون الأموال في الصدقات على الفقراء [336] والمساكين ويطلبون به المحافل الجامعة ومن الفقراء من عادته الشكر والإفشاء للمعروف ويكرهون التصدق في السر ويرون إخفاء الفقير لما يأخذ منهم جناية عليهم وكفرانا وربما يحرصون على إنفاق المال في الحج فيحجون مرة بعد أخرى وربما تركوا

557 *Musannefu* İbn Ebī Şeybe, 2/262, no: 8799.

558 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye*, 6/355.

جيرانهم جياعا ولذلك قال ابن مسعود في آخر الزمان يكثر الحاج بلا سبب يهون عليهم السفر ويبسط لهم في الزرق ويرجعون محرومين مسلوبين يهوي بأحدهم بعيره بين الرمال والقفار وجاره مأسور إلى جنبه لا يواسيه وقال أبو نصر التمار إن رجلا جاء يودع بشر بن الحارث وقال قد عزمت على الحج فتأمرني بشيء فقال له كم أعددت للنفقة فقال ألفي درهم قال بشر فأي شئ تبتغي بحجك تزهدا أو اشتياقا إلى البيت أو ابتغاء مرضاة الله قال ابتغاء مرضاة الله قال فإن أصبت مرضاة الله تعالى وأنت في منزلك وتنفق ألفي درهم وتكون على يقين من مرضاة الله تعالى أتفعل ذلك قال نعم قال اذهب فأعطها عشرة أنفس مديون يقضي بها دينه وفقير يرم شعثه ومعيل يغني عياله ومربي يتيم يفرحه وإن قوي قلبك تعطيها واحدا فافعل فإن إدخالك السرور على قلب المسلم وإغاثة اللهفان وكشف الضر وإعانة الضعيف أفضل من مائة حجة بعد حجة الإسلام قم فأخرجها كما أمرناك وإلا فقل لنا ما في قلبك فقال يا أبا نصر سفري أقوى في قلبي فتبسم بشر رحمه الله وأقبل عليه وقال له المال إذا جمع من وسخ التجارات والشبهات اقتضت النفس أن تقضي به وطرا فأظهرت الأعمال الصالحات وقد آلى الله على نفسه أن لا يقبل إلا عمل المتقين]

Ve dīger bir fırka emvāli, fukarā ve mesākīn üzerine infāk ederler de onunla mehāfil-i cāmiᶜayı taleb ederler. Ve baᶜzı fukarānın ᶜādeti ise teşekkür ve ifşāen maᶜrūftur ve gizli yerlerde infāk-ı sırrī vü hafī-den hoşlanmazlar ve fakīrin onlardan alıp ihfā ettiği sadakaları onlara bir cināyet görüp küfrān-ı birr ü maᶜrūf ᶜadd ederler. Ve ola ki tarīk-i haccda infāk-ı māl üzerine harīs olurlar da merreten baᶜde uhrā hacc ederler ve mümkindir ki kendi komşularını aç bırakırlar. Ve onun için ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Āhir zamānda huccāc çoklaşırlar da bilā-sebeb onlara sefer āsān gelir, onlara rızk geniş olup inbisāt-ı rızk hāsıl olur velākin mahrūm ve meslūb olarak dönerler, kıfār ve rimāl beyninde birilerinin devesi onunla çökecek olur da kendi komşusu meᵓsūr olarak onun yanında durur da ona müvāsātı olmaz." Ve Ebū Nasr-ı Temmār ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Vedāᶜ etmek için bir kişi Bişr b. el-Hāris ᶜaleyhi'r-rahmeye gelip "Ben hacca gitmek isterim, bana bir nesne ile emr eder misin?" diye bast-ı makāl ettikte, Bişr: "Ne kadar harclık tedārük etmişsin?" diye suᵓāl ve o dahi "İki bin dirhem" cevāb verince, Bişr: "Sen kendi bu haccın ile ne istersin, dünyādan te-

zehhüd etmek mi veyāhūd Beyt-i Mükerrem'in iştiyākı mı veyāhūd rızā-yı Bārī'nin talebi mi?" diye kasdını istifsār etti ve o dahi: "Rızā-yı Bārī'yi isterim" dedikte, Bişr: "Eger sen kendi hānende olduğun hālde rızā-yı Bārī'nin isābeti sana müteyessir olup ki o iki bin dirhemi infā-kıyla rızā-yı Bārī'ye mazhar olduğuna teyakkun eder isen onu işler mi-sin?" yaᶜnī fī-sebīlillāh bu mālı müstehakkına sarfıyla kendi menzilinde olarak tahsīl-i rızā-yı Bārī sana mümkin ve müteyyakın olursa sen bu mālı o yolda infāk eder misin diye istiknāh-ı zamīr ettikte ve o dahi evet diye muvāfakat yüzü gösterincei Bişr: "Bu iki dirhemi on kimseye ver de ki o kimselerden medyūn olan ādem onunla borcunu ödeye ve fakīr olan kimse onunla mehmā-emken defᶜ-i zarūret edip ihtiyācātını termīm eyleye ve ᶜayālli kimsenin dahi ᶜayāllerini ihtiyācāt-ı kaviyyeden kur-tarıp meşakkatlerden onları müstagnī ede ve öksüz-perver olan ādem dahi onunla öksüzünü şādān ede yaᶜnī o kimseler dahi gerektir ki bu gibi ehl-i hācāt müstahakkīn-i sıla vü sadakāt olalar ve eger cümlesini bir ferd-i vāhide vermeğe senin kalbin kavī olup kuvvetli olduysa onu dahi işle, zīrā ki senin kalb-i müslime sürūru idhāl etmek ve muztarr ve lehfāna igāse ve imdād etmek ve zaᶜīf ve zebūn ādeme yardım ve iᶜāne eylemek ecr ü sevābı huccet-i islāmdan sonra tatavvuᶜan hacc edeceğin yüz haccenin ecr ü sevābından daha ziyāde çok ve efdaldir, hemān kalk sana emr ettiğimiz vech üzere onu harc eyle, yoksa senin kalbindeki nesneyi bize söyle" diye nush ve hayra delāletle onu irşād edince, o zāt: "Yā Ebā Nasr, benim kalbimde bundan daha ziyāde akvādır" diye ibrāz-ı zamir-i nühüfte etti ve Bişr dahi onun bu sözünden tebessüm etmekle ona teveccüh edip dedi ki "Vesah-ı ticāret ve şübühāttan māl cemᶜ olunursa nefs onunla bir vatar ve garazını kazā etmeğe iktizā eyler de aᶜmellerini kabūl edecektir."

[وفرقة أخرى من أرباب الأموال اشتغلوا بها يحفظون الأموال ويمسكونها بحكم البخل ثم يشتغلون بالعبادات البدنية التي لا يحتاج فيها إلى نفقة كصيام النهار وقيام الليل وختم القرآن وهم مغرورون لأن البخل المهلك قد استولى على بواطنهم فهو يحتاج إلى قمعه بإخراج المال فقد اشتغل بطلب فضائل هو مستغن عنها ومثاله مثال من دخل في ثوبه حية وقد أشرف على الهلاك وهو مشغول بطبخ السكنجبين

ليسكن به الصفراء ومن قتلته الحية متى يحتاج إلى السكنجبين ولذلك قيل لبشر إن فلانا الغني كثير الصوم والصلاة فقال المسكين ترك حاله ودخل في حال غيره وإنما حال هذا إطعام الطعام للجياع والإنفاق على المساكين فهذا أفضل له من تجويعه نفسه ومن صلاته لنفسه من جمعه للدنيا ومنعه للفقراء]

Ve dīger fırkası emvālin cemᶜ ve hıfzına iştigāl edip buhl ve imsākları hükmünce [337] mālı tutar da sonra nafakaya ihtiyācı olmayan ᶜibādāt-ı bedeniyye ile iştigāl eder, meselā sıyām-ı nehār ve kıyām-ı leyl ve hatm-i Kurᵓān gibi ᶜibādāta devām ve ikdām ederler hālbuki bunlar dahi magrūrlardır çünkü buhl ve imsāk mühlik olup onun bevātını üzerine istīlā etmiştir ve mālın ihrācıyla onun kamᶜına muhtāc iken gider ondan müstagnī bulunduğu fezāile müştagil olur. Ve onun misāli şol kimsenin misālidir ki ejderhā gelip onun kucağına girmiş ve o sūretle helāka müşrif olmuş iken gider de safrāyı teskīn edecek sikencebīn şarābı tabhına iştigāl eder ve o ki maktūl-i ejderhā olur, sikencebīne onun ihtiyācı ne vakt olur! Ve onun için Bişr b. el-Hāris'e denilmiş ki "Fülān ganī kimsenin çok kesīrü's-savm ve's-salāt olup müteᶜabbiddir." O dahi: "Bīçāre ādem kendi hālini terk edip de dīgerinin hāline girmiştir, bunun hāli ancak açlara itᶜām-ı taᶜām ve mesākīne infāk etmekliktir ki bu ᶜamel ona nefsini aç tutmaktan ve dünyāya cemᶜ ve onu fukarādan menᶜiyle nefsine namāz kılmaktan daha ziyāde efdaldir" diye cevāb vermiş.

[وفرقة أخرى غلبهم البخل فلا تسمح نفوسهم إلا بأداء الزكاة فقط ثم إنهم يخرجون من المال الخبيث الرديء الذي يرغبون عنه ويطلبون من الفقراء من يخدمهم ويتردد في حاجاتهم ومن يحتاجون إليه في المستقبل للاستسخار في خدمة أو من لهم فيه على الجملة غرض أو يسلمون ذلك إلى من يعينه واحد من الأكابر ممن يستظهر بحشمه لينال بذلك عنده منزلة فيقوم بحاجاته وكل ذلك مفسدات للنية ومحبطات للعمل وصاحبه مغرور ويظن أنه مطيع لله تعالى وهو فاجر إذ طلب بعبادة الله عوضا من غيره فهذا وأمثاله من غرور أصحاب الأموال أيضا لا يحصى وإنما ذكرنا هذا القدر للتنبيه على أجناس الغرور]

Ve fırka-i dīgerīye āfet-i buhl ü imsāk galebe etmiş ki māllarından zekāt-ı mefrūzanın edāsından başka dīger bir nesnenin iᶜtāsına nefsleri semāhat etmez ve zekātı dahi māldan beğenmedikleri nesneyi ayırıp

çıkarırlar ki mālın kötüsü ve en ziyāde redī ve ednāsını ihrāc eylerler, belki ondan usanıp nefret ettikleri nesneyi zekāta ifrāz ederler ve maᶜa-zālik sarfında dahi kendi nefslerine nefᶜ ve fevāidi gözetip dururlar ki fukarādan hācātlarında tereddüd edip onlara hizmet eden fakīri taleb ederler veyāhūd zamān-ı müstakbelde bir hizmette onu teshīr ve istihdāmına muhtāc olacakları fakīri taleb ederler veyāhūd ᶜale'l-cümle onda garazları kāin olan bir kimseyi ararlar veyāhūd ekābirden muᶜīni olup da onun haşmetiyle istizhār edecekleri bir fakīre teslīm ederler tā ki onun yanında bununla bir menzileye nāil olup da ᶜinde'l-hācet onun mesālihine kıyām eyleye. Ve bunun cemīᶜisi niyyete müfsid ve aᶜmāle muhbitlerdir ve sāhibi magrūrdur ki fācir olduğu hālde nefsini Allāhu taᶜālāya mutīᶜ sanır, çünkü Allāhu taᶜālānın ᶜibādetiyle dīgerinden bir ᶜıvaz ister. İşte bu ve ashāb-ı emvālden emsāli bulunan magrūrların gurūru ihsāya gelmez ve bizim bu kadarcık nesneye bizim zikrimiz ancak ecnās-ı gurūra tenbīh ve işārettir.

[وفرقة أخرى من عوام الخلق وأرباب الأموال والفقراء اغتروا بحضور مجالس الذكر واعتقدوا أن ذلك يغنيهم ويكفيهم واتخذوا ذلك عادة ويظنون أن لهم على مجرد سماع الوعظ دون العمل ودون الاتعاظ أجرا وهم مغرورون لأن فضل مجلس الذكر لكونه مرغبا في الخير فإن لم يهيج الرغبة فلا خير فيه والرغبة محمودة لأنها تبعث على العمل فإن ضعفت عن الحمل على العمل فلا خير فيها وما يراد لغيره فإذا قصر عن الأداء إلى ذلك الغير فلا قيمة له وربما يغتر بما يسمعه من الواعظ من فضل حضور المجلس وفضل البكاء وربما تدخله رقة كرقة النساء فيبكي ولا عزم وربما يسمع كلاما مخوفا فلا يزيد على أن يصفق بيديه ويقول يا سلام سلم أو نعوذ بالله أو سبحان الله ويظن أنه قد أتى بالخير كله وهو مغرور وإنما مثاله مثال المريض الذي يحضر مجالس الأطباء فيسمع ما يجري أو الجائع الذي يحضر عنده من يصف له الأطعمة اللذيذة الشهية ثم ينصرف وذلك لا يغني عنه من مرضه وجوعه شيئا فكذلك سماع وصف الطاعات دون العمل بها لا يغني من الله شيئا فكل وعظ لم يغير منك صفة تغييرا يغير أفعالك حتى تقبل على الله إقبالا قويا أو ضعيفا وتعرض عن الدنيا فذلك الوعظ زيادة حجة عليك فإذا رأيته وسيلة لك كنت مغروراً]

Ve dīger bir fırka ki ᶜavāmm-ı halk ve erbāb-ı emvāl ve fukarādan huzūr-ı mecālis-i zikr ile aldanıp mugterr olmuşlar ki mecālis-i zikre

huzūrları onlara kifāyet edip gınā vereceklerini zann etmişler de onu ᶜādet ittihāz ettiler ve ᶜamel ve ittiᶜāz etmeksizin vaᶜzın semāᶜ-ı mücerredi üzerine onlara ecr ü sevāb olduğuna zāhib olmuşlar hālbuki bununla magrūrdurlar, çünkü meclis-i zikrin fazlı ancak hayra muraggıb olduğu haysiyyetledir, vaktā ki ragbeti tehyīc etmez onda bir hayr kalmamıştır ve ragbet dahi ᶜamele bāᶜis olduğu haysiyyetle mahmūd olup vaktā ki zebūn olup ᶜamele insānı haml ettiremez, o vaktte onda dahi hayr yoktur. Mā-hasal o ki dīgeri için murād olunur, her ne vakt ki dīgerine edā ettirmekten kāsır kalırsa onun bir değer ve kıymeti kalmaz. Ve mümkin ki meclis-i vaᶜza hāzır olan şahs-ı ümmī huzūr-ı meclis-i zikrin fezāilinden ve bükā ve zārī fazlından istimāᶜ ettiği nesne ile aldanıp magrūr olur ve ola ki bī-ᶜazm olarak rikkat-ı nisā gibi bir rikkat ona dāhil olur da ağlar ve ola ki işittiği kelām-ı muhvif üzerine yalnız bir el çarpar da "yā selāmu sellim" diye söyler de başka bir şeyᵓ ziyāde etmez veyāhūd "Allāh'a sığındık" der veyāhūd "subhānallāh" der de zann eder kāffe-i hayrı işlemiştir hālbuki bī-ᶜamel ü ittiᶜāz yalnız el çarpmak veyā "selāmu sellim" demek veyāhūd "neᶜūzubillāh" ve "subhānallāh" lafzlarını söylemek onu o korkulu ve muhvif olan ᶜazāb-ı şedīdden necāt verip ona bir gınā vermez ki bu cihetle dahi magrūrdur. Onun misāli ancak o marīz veyā cāiᶜin misālidir ki bīmār gider, meclis-i etıbbāya hāzır olup mecliste cārī olan nesneyi dinler veyāhūd aç olan kişiye bir zāt gelip ona etᶜime-i lezīze vü şehiyyeyi vasf eder gider ve onların bu semāᶜları onların hastalık veyā açlıklarından bir nesneyi defᶜ edip götürmez ve bir gınā vermez, işte onunla ᶜamel etmeksizin vasf-ı tāᶜātın semāᶜı dahi kezālik Allāhu taᶜālānın ᶜazābından bir nesneyi defᶜ edip gınā vermez, belki her bir vaᶜz [338] ki Zāt-ı Zi'l-Celāl hazretlerine kavī veyāhūd zaᶜīf bir ikbāl ve teveccüh ile ikbāl ederek dünyādan yüz çevirip iᶜrāz etmek için efᶜālini tagyīr eder bir sıfatı senden tagyīr etmez, o vaᶜz senin üzerine Allāhu taᶜālā için bir huccet-i zāidedir, vaktā ki sen onu sana Zāt-ı Zi'l-Celāl'e bir vesīle görürsün, aldanıp magrūr olmuş olursun.

[فإن قلت ما ذكرته من مداخل الغرور أمر لا يتخلص منه أحد ولا يمكن الاحتراز منه وهذا يوجب اليأس إذ لا يقوى أحد من البشر على الحذر من خفايا

هذه الآفات فأقول الإنسان إذا افترقت همته في شيء أظهر اليأس منه واستعظم الأمر واستوعر الطريق وإذا صح منه الهوى اهتدى إلى الحيل واستنبط بدقيق النظر خفايا الطرق في الوصول إلى الغرض حتى إن الإنسان إذا أراد أن يستنزل الطير المحلق في جو السماء مع بعده منه استنزله وإذا أراد أن يخرج الحوت من أعماق البحر استخرجه وإذا أراد أن يستخرج الذهب أو الفضة من تحت الجبال استخرجه وإذا أراد أن يقنص الوحوش المطلقة في البراري والصحاري اقتنصها وإذا أراد أن يستسخر السباع والفيلة وعظيم الحيوانات استسخرها وإذا أراد أن يأخذ الحيات والأفاعي ويعبث بها أخذها واستخرج الدرياق من أجوافها وإذا أراد أن يتخذ الديباج الملون المنقش من ورق التوت اتخذه وإذا أراد أن يعرف مقادير الكواكب وطولها وعرضها استخراج بدقيق الهندسة ذلك وهو مستقر على الأرض وكل ذلك باستنباط الحيل وإعداد الآلات فسخر الفرس للركوب والكلب للصيد وسخر البازي لاقتناص الطيور وهيأ الشبكة لاصطياد السمك إلى غير ذلك من دقائق حيل الآدمي كل ذلك لأن همه أمر دنياه وذلك معين له على دنياه فلو همه أمر آخرته فليس عليه إلا شغل واحد وهو تقويم قلبه فعجز عن تقويم قلبه وتخاذل وقال هذا محال ومن الذي يقدر عليه وليس ذلك بمحال لو أصبح وهمه هذا الهم الواحد بل هو كما يقال لو صح منك الهوى أرشدت للحيل فهذا شيء لم يعجز عنه السلف الصالحون ومن اتبعهم بإحسان فلا يعجز عنه أيضا من صدقت إرادته وقويت همته بل لا يحتاج إلى عشر تعب الخلق في استنباط حيل الدنيا ونظم أسبابها]

Ve medāhil-i gurūrdan senin bu zikr ettiğin medhallere nazaran artık bu bir emrdir ki ondan bir kimse kurtulamaz ve ondan sakınıp ihtirāz etmek dahi mümkin olamaz ve bu hāl ise yeˀse mūcibdir, çünkü efrād-ı beşerden bir kimse bu āfāt-ı gurūrun hafāyāsından hazer etmeğe tā-kat-mend ve tāb-āver olamaz der isen, buna cevāben ben derim ki insān kısmı eger bir şeyde himmeti fütūr edip süstlük ederse ondan yeˀsi izhār eder ve emri istiᶜzām eyler ve yolu istisᶜāb eder ve eger ondan ragbet ve hevā ve muhabbet-i sahīh olup sıdk-ı taviyyet mütehakkık olduysa hīle-lerine mühtedī olup vusūl-i garaz için nazar-ı dakīk ü sākıb ile hafāyā-i tarīki istinbāt eder hattā bir insān cevv-i semāda uçup muhallık olan kuşu ondan olan derece-i buᶜdiyyetiyle berāber letāif-i hiyel ile onu av-layıp dilediği yere indirir de havādan inzāl eder ve deryā dibinden balı-ğı çıkarmak isterse çıkarır ve dağların dibinden sīm ü zeri ihrāc etmek

isterse ihrāc eder ve çöl ve beyābānda mutlak başı boş gezen hayvānāt ve vuhūşu avlamak isterse avlar ve pīlhā ve sibāᶜ ve hayvānāt-ı ᶜazīme-nin teshīrlerini murād ederse onları dahi istishār eder ve hayyāt ve efāᶜī ve mārhā ve ejderhāları tutup onlarla oynamak isterse onları dahi alıp karınlarından tiryākı çıkarır ve dut yapraklarından harīr-i rengārenk ve dībāc-ı mülevven ü menkūşu ittihāz etmek isterse onu dahi ittihāz eder ve nücūm ve kevākib ve yıldız ve ahterlerin makādīrlerini ve tūl ve ᶜarzlarını bilmek isterse zemīn üzere sākin ve yerde müstakarr olduğu hālde dakīk hendese ile onu dahi istihrāc eder ve bu efᶜālin kāffesi ancak istinbāt-ı hiyel ve iᶜdād-ı ālāt ile hāsıl olur ki esbi rükūba ve tazıyı sayda ve bāzīyi iktinās-ı tuyūra teshīr edip balığı deryādan avlamağa dahi tuzak ve şebekeleri tehyiʾe eder ve sāir buna benzer olan dekāyık-ı hiyel-i ādemiyānī sāha-i zuhūr u bürūza gelip mevcūd ve nümāyān olmuş ve bunların kāffesi ancak o sebeb ve haysiyyetle hāsıl olmuş ki insānın hemmi emr-i dünyāsınadır ve bu ahvāl ve efᶜāl ona emr-i dünyāsı üzerine muᶜayyen ve yāverdirler ve eger emr-i āhiret ona mühimm olduysa onun üzerine bir işin mā-ᶜadāsı lāzım gelmez ki kalbinin takvīmidir ve çün kalbinin takvīm ve ıslāhından ᶜāciz olur tehāzül edip der ki bu muhāldir, kim buna muktedir olabilir hālbuki muhāl değildir ve onun hemmi yalnız bu bir hemmdir belki şāᶜirin dediği gibidir: لو صح منك الهوى أرشدت للحيل Yaᶜnī "Muhabbet ve hevā senden sahīh olmuş olsa onun çāresini bulmağa muktezī olan hīlelere mühtedī ve müsterşid olurdun." Kaldı ki bu bir şeydir ki selef-i sālihīn ile bā-ihsān onlara ittibāᶜ eden ehl-i dāniş ü ᶜirfān ᶜāciz olmamışlardır ve onlar ᶜāciz olmayınca irādesi sādık ve himmeti kavī olan zevāt dahi ᶜāciz kalmazlar, belki hiyel-i dünyānın istinbātına ve esbābının intizāmına halkın muhtāc olduğu yorgunluğun bir ᶜöşrüne muhtāc olmaz yaᶜnī cüzʾī ve kalīl bir taᶜaccüb ve yorgunluk ile insān takvīm-i kalbe muktedir olur demektir.

[فإن قلت قد قربت الأمر فيه مع أنك أكثرت في ذكر مداخل الغرور فبم ينجو العبد من الغرور فاعلم أنه ينجو منه بثلاثة أمور بالفعل والعلم والمعرفة فهذه ثلاثة أمور لا بد منها أما العقل فأعني به الفطرة الغريزية والنور الأصلي الذي به يدرك الإنسان حقائق الأشياء فالفطنة والكيس فطرة والحمق والبلادة فطرة والبليد لا يقدر

على التحفظ عن الغرور فصفاء العقل وذكاء الفهم لا بد منه في أصل الفطرة فهذا إن لم يفطر عليه الإنسان فاكتسابه غير ممكن نعم إذا حصل أصله أمكن تقويته بالممارسة فأساس السعادات كلها العقل والكياسة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم [339] ''تَبَارَكَ اللهُ الَّذي قَسَّمَ الْعَقْلَ بَيْنَ عِبَادِهِ أَشْتَاتًا إِنَّ الرَّجُلَيْنِ لَيَسْتَوِي عَمَلُهُمَا وَبِرُّهُمَا وَصَوْمُهُمَا وَصَلَاتُهُمَا وَلَكِنَّهُمَا يَتَفَاوَتَانِ فِي الْعَقْلِ كَالذَّرَّةِ فِي جَنْبِ أُحُدٍ وَمَا قَسَّمَ اللهُ لِخَلْقِهِ حَظًّا أَفْضَلَ مِنَ الْعَقْلِ وَالْيَقِينِ'' وعن أبي الدرداء أنه قيل يا رسول الله ''أَرَأَيْتَ الرَّجُلَ يَصُومُ النَّهَارَ وَيَقُومُ اللَّيْلَ وَيَحُجُّ وَيَعْتَمِرُ وَيَتَصَدَّقُ وَيَغْزُو فِي سَبِيلِ اللهِ وَيَعُودُ الْمَرِيضَ وَيَشِيعُ الْجَنَائِزَ وَيُعِينُ الضَّعِيفَ وَلَا يَعْلَمُ مَنْزِلَتَهُ عِنْدَ اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ'' فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''إِنَّمَا يُجْزَى عَلَى قَدْرِ عَقْلِهِ'' وقال أنس أثني على رجل عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فقالوا خيراً فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم كيف عقله قالوا يا رسول الله نقول من عبادته وفضله وخلقه فقال كيف عقله فإن الأحمق يصيب بحمقه أعظم من فجور الفاجر وإنما يقرب الناس يوم القيامة على قدر عقولهم وقال أبو الدرداء كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا بلغه عن رجل شدة عبادة سأل عن عقله فإذا قالوا حسن قال أرجوه وإن قالوا كان غير ذلك قال لن يبلغ وذكر له شدة عبادة رجل فقال كيف عقله قالوا ليس بشيء قال ''لَنْ يَبْلُغَ صَاحِبُكُمْ حَيْثُ تَظُنُّونَ'' فالذكاء صحيح وغريزة العقل نعمة من الله تعالى في أصل الفطرة فإن فاتت ببلادة وحماقة فلا تدارك لها]

Ve eger sen dedin ki sen bu taʿrīf ile emri yaklaştırdın, ammā bu bābda sen medāhil-i gurūrun zikrinde pek çok teksīr ettin, bu sūrette gurūrdan ādem ne ile necāt bulur ve ne şeyʾ ile kurtulabilir der isen, o dahi şöylece bil ki ādem üç şeyʾ ile gurūrdan necāt bulur ki ʿakl ve ʿilm ve maʿrifettir. İşte bu umūr-ı selāse necāt için lāzım ve lābüddürler. Ve ʿakl ise ondan benim murādım ancak o fıtrat-ı garīziyye ve nūr-ı aslī-dir ki yaratışında onun cibillet-i zātiyyesinde Hakk taʿālā halk etmiştir yaʿnī nevʿ-i beşer onunla hakāyık-ı eşyāyı bilip idrāk ettiği nūr-ı aslī vü halkīdir, kaldı ki fıtnat ve kiyāset fıtrattır ve hamākat ve belādet dahi fıtrattır ve belīd olan kimse gurūrdan sakınıp tahaffuz etmeğe muktedir olamaz, bināen ʿaleyh tahaffuz için fıtratta zekā-i fehm ve safā-i ʿaklın vücūdu emr-i lāzım u lābüddür ki ondan infikākı mümkin olmaz bunu bil de şāyed bunun üzerine halk olunmamış olursa artık onun iktisābı gayr-ı mümkindir. Evet, eger aslī fıtratta yaratılmış ise o vakt mümā-

rese ile onun takviyesi mümkindir ve binâberīn kâffe-i saᶜādātın aslı ᶜakl ve kiyāsettir, zīrā ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "تَبَارَكَ اللهُ الَّذِي قَسَّمَ الْعَقْلَ بَيْنَ عِبَادِهِ أَشْتَاتًا إِنَّ الرَّجُلَيْنِ لَيَسْتَوِي عَمَلُهُمَا وَبِرُّهُمَا وَصَوْمُهُمَا وَصَلَاتُهُمَا وَلَكِنَّهُمَا يَتَفَاوَتَانِ فِي الْعَقْلِ كَالذَّرَّةِ فِي جَنْبِ أُحُدٍ وَمَا قَسَّمَ اللهُ لِخَلْقِهِ حَظًّا أَفْضَلَ مِنَ الْعَقْلِ وَالْيَقِينِ"[559] ki hulāsa-i meāli: "ᶜİbādı beyninde müfterik olarak ᶜaklı taksīm eden Zāt-ı Zü'l-Celāl hazretlerine cemīᶜ-i berekāt mahsūstur ki iki kimseler ᶜamel ve birr ve savm ve salavātlarında mütesāvī olurlar da lākin ᶜaklda mütefāvit olurlar cebel-i Uhud'un yanında olan zerre gibi ve ᶜakl ve yakīnden efdalırak olarak bir behreyi halkına kısmet etmemiştir." Ve Ebu'd-Derdā üzerine mervīdir ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize "أَرَأَيْتَ الرَّجُلَ يَصُومُ النَّهَارَ وَيَقُومُ اللَّيْلَ وَيَحُجُّ وَيَعْتَمِرُ وَيَتَصَدَّقُ وَيَغْزُو فِي سَبِيلِ اللهِ وَيَعُودُ الْمَرِيضَ وَيَشِيعُ الْجَنَائِزَ وَيُعِينُ الضَّعِيفَ وَلَا يَعْلَمُ مَنْزِلَتَهُ عِنْدَ اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" denildikte efendimiz "إِنَّمَا يُجْزَى عَلَى قَدْرِ عَقْلِهِ"[560] diye emr ü fermān buyurmuştur ki hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Görür müsün ki bir ādem gündüzlerini oruç tutar ve gecelerinde dahi kıyām eder ve hacc ve ᶜumre edip fukarāya tasadduk ve fī sebīlillāh gazā ve cihād eder ve marīza iᶜāde ve cenāzeyi teşyīᶜ ve zaᶜīfe iᶜāne eyler de yevm-i kıyāmette ᶜindallāh onun menzilesi bilmez." ᶜAleyhi's-selām efendimiz buyurmuş ki "Ancak kendi ᶜaklı mikdārınca mücāzāt olunur." Ve dahi Enes ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki efendimizin yanında zātın biri hakkında hayr denilip ona medh senā olundukta efendimiz "كَيْفَ عَقْلُهُ" Yaᶜnī "Onun ᶜaklı nicedir?" diye suᵓāl buyurdu ve onlar: "Biz onun ᶜibādet ve fazl ve hulukundan bahs ediyoruz" dediklerinde, efendimiz كَيْفَ عَقْلُهُ" buyurdu yaᶜnī "Onun ᶜaklı nicedir, zīrā ki bön ve ahmak olan kimse fücūr-ı fācirden aᶜzam kendi hamākatıyla zenb ve maᶜsiyete isābet eder; yevm-i kıyāmette nās ancak ᶜukūlları mikdārınca takrīb olunurlar." Ve dahi Ebu'd-Derdā ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimize bir kimsenin şiddet-i ᶜibādeti bālig olmuş olsaydı onun ᶜaklı üzerine sorardı ve eger güzel derlerse efendimiz "اَرْجُوهُ" buyururdu yaᶜnī "Hakka vusūlünü recā ederim" der

---

559 *Nevādiru'l-Usūl*, 2/357; *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 30382.

560 İbnu's-Subkī, *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye*, 6/355.

idi ve eger güzel demeyip dīger bir şeyᵓ derlerse "لَنْ يَبْلُغَ" Yaᶜnī "Bālig olamaz" diye buyururdu. Ve kezālik bir gün bir ādemin şiddet-i ᶜibādeti ona zikr olundu ve o dahi "كَيْفَ عَقْلُهُ" Yaᶜnī "Onun ᶜaklı nicedir;?" diye sordukta, onlar: "Bir şeyᵓ değildir" diye haber verdiklerinde, efendimiz "لَنْ يَبْلُغَ صَاحِبُكُمْ حَيْثُ تَظُنُّونَ"[561] diye fermān buyurmuş yaᶜnī "Sizin zann ettiğiniz şeye sizin sāhibiniz bālig olmamıştır" diye beyān buyurmuştur, kaldı ki zekā ve garīze-i ᶜaklın sıhhati asl-ı fıtratta Allāhu taᶜālādan bir niᶜmettir eger bir hamākat ve belādet ile geçip fāit olursa artık onun bir tedārükü olmaz yaᶜnī onun telāfīsinin bir çāresi yoktur demek olur.

[الثاني المعرفة وأعني بالمعرفة أن يعرف أربعة أمور يعرف نفسه ويعرف ربه ويعرف الدنيا ويعرف الآخرة فيعرف نفسه بالعبودية والذل وبكونه غريباً في هذا العالم وأجنبياً من هذه الشهوات البهيمية وإنما الموافق له طبعاً هو معرفة الله تعالى والنظر إلى وجهه فقط فلا يتصور أن يعرف هذا ما لم يعرف نفسه ولم يعرف ربه فليستعن على هذا بما ذكرناه في كتاب المحبة وفي كتاب شرح عجائب القلب وكتاب التفكر وكتاب الشكر إذ فيها إشارات إلى وصف النفس وإلى وصف جلال الله ويحصل به التنبه على الجملة وكمال المعرفة وراءه فإن هذا من علوم المكاشفة ولم نطنب في هذا الكتاب إلا في علوم المعاملة وأما معرفة الدنيا والآخرة فيستعين عليها بما ذكرنا في كتاب ذم الدنيا وكتاب ذكر الموت ليتبين له أن لا نسبة للدنيا إلى الآخرة فإذا عرف نفسه وربه وعرف الدنيا والآخرة ثار من قلبه بمعرفة الله حب الله وبمعرفة الآخرة شدة الرغبة فيها وبمعرفة الدنيا الرغبة عنها ويصير أهم أموره ما يوصله إلى الله تعالى وينفعه في الآخرة وإذا غلبت هذه الإرادة على قلبه صحت نيته في الأمور كلها فإن أكل مثلا أو اشتغل بقضاء الحاجة كان قصده منه الاستعانة على سلوك طريق الآخرة وصحت نيته واندفع عنه كل غرور منشؤه تجاذب الأغراض والنزوع إلى الدنيا والجاه والمال فإن ذلك هو المفسد للنية وما دامت الدنيا أحب إليه من الآخرة وهوى نفسه أحب إليه من رضا الله تعالى فلا يمكنه الخلاص من الغرور]

Ve ikinci emr ki maᶜrifet idi, o dahi maᶜrifetten bizim murādımız ancak dört emrin maᶜrifetidir ki kendi nefsinin maᶜrifeti ve rabbisinin maᶜrifeti ve dünyānın maᶜrifeti ve āhiretin maᶜrifetidir. Ve kendi nefsinin maᶜrifeti ise onu züll ve ᶜubūdiyyetle bile yaᶜnī Allāhu taᶜālāya

561 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 6/356, no: 4324.

memlūk bir zelīl kul olduğunu bile de bu ʿālemde garīb ve şehevāt-ı behīmiyyeden ecnebī olup tabʿan ona muvāfık olan şeyʾ ancak Allāhu taʿālānın maʿrifeti ve onun vech-i kerīmine nazar etmek niʿmeti olduğunu bile ve kendi nefs ve rabbisini bilmedikçe burası bilmek mutasavver olamaz. Kaldı ki bunun üzerine bizim muhabbet ve ʿacāib-i kalbin şerhi ile tefekkür ve teşekkür kitāblarında zikr ettiğimiz şeylerle istiʿāne etsin, çünkü nefsin vasfına ve celālullāhın vasfına onlarda işāretler [340] vardır ki ʿale'l-cümle bir tenbīh hāsıl olur. Ve kemāl-i maʿrifet onun verāsındadır, zīrā ki kemāl-i maʿrifet ʿulūm-ı mükāşefedendir ve biz ıtnābı ancak ʿulūm-ı muʿāmelede etmişiz ki ʿulūm-ı mükāşefenin tafsīlāt ve tavzīhātına girişmemişiz. Ve dünyā ve āhiretin maʿrifetleri ise onların dahi zemm-i dünyā ve zikr-i mevt kitāblarında zikr ettiğimiz şeyʾ ile onların bilmeleri üzerine istiʿāne etsin tā ki ona maʿlūm ve nümāyān ola ki āhirete dünyānın bir münāsebeti yoktur ve çün nefsini bilir ve rabbisini bilir ve dünyā ve āhireti bilir o vakt Allāh'ın maʿrifetiyle kalbinden hubbullāh kopar ve āhiretin maʿrifetiyle āhirete ragbetin şiddeti kopar ve dünyānın maʿrifetiyle ondan ʿadem-i ragbeti kopar da zāhir olur ki o hālde onun ehemm-i umūru onu Allāhu taʿālāya īsāl ve āhirette ona menfaʿat verecek şeyʾ olur ve bu irādet onun kalbine galebe ederse kāffe-i umūrda onun niyyeti sahīh olur ki o vaktte meselā eger yemek yerse veyā bir kazā-i hācet ile iştigāl ederse ondan onun kasdı ancak sülūk-ı tarīk-i āhirete bir istiʿāne olur ve niyyeti dahi sahīh olur ve menşeʾi tecāzüb-i agrāz olup dünyā ile māl ve cāha nüzūʿ olan her bir nevʿ gurūr ondan mündefiʿ olur, çünkü niyyete müfsid olan şeyʾ ancak odur, yoksa āhiretten ziyāde dünyā ona sevgili oldukça ve rızāullāhtan ziyāde kendi nefsinin hevāsı ona sevgili oldukça gurūrdan onun halāsı ona mümkin olmaz.

[فإذا غلب حب الله على قلبه بمعرفته بالله وبنفسه الصادرة عن كمال عقله فيحتاج إلى المعنى الثالث وهو العلم أعني العلم بمعرفة كيفية سلوك الطريق إلى الله والعلم بما يقربه من الله وما يبعده عنه والعلم بآفات الطريق وعقباته وغوائله وجميع ذلك قد أودعناه كتب إحياء علوم الدين فيعرف من ربع العبادات شروطها فيراعيها وآفاتها فيتقيها ومن ربع العادات أسرار المعايش وما هو مضطر إليه فيأخذه بأدب

الشرع وما هو مستغن عنه فيعرض عنه ومن ربع المهلكات يعلم جميع العقبات المانعة في طريق الله فإن المانع من الله الصفات المذمومة في الخلق فيعلم المذموم ويعلم طريق علاجه ويعرف من ربع المنجيات الصفات المحمودة التي لا بد وأن توضع خلفا عن المذمومة بعد محوها فإذا أحاط بجميع ذلك أمكنه الحذر من الأنواع التي أشرنا إليها من الغرور وأصل ذلك كله أن يغلب حب الله على القلب ويسقط حب الدنيا منه حتى تقوى به الإرادة وتصح به النية ولا يحصل ذلك إلا بالمعرفة التي ذكرناها]

Ve vaktā ki maᶜrifetullāh ile kendi nefsinin maᶜrifeti kemāl-i ᶜaklından sādır olan ᶜilm ile bilip de o maᶜrifetlerden hubbullāh kendi kalbine galebe eder, maᶜnā-yı sālise muhtāc olur ki o dahi Zāt-ı Zü'l-Celāl'e olan tarīkte keyfiyyet-i sülūkünün maᶜrifetine olan ᶜilmdir ve dahi onu Allāhu taᶜālādan takrīb eden tāᶜāt ile onu tebᶜīd eden maᶜsiyāt ve tarīkin āfāt ve ᶜakābāt ve gavāilinin maᶜrifetleri ᶜilmidir. Ve bunun cemīᶜisini biz *İhyāu ᶜUlūmi'd-Dīn* kitāblarında īdāᶜ etmişiz ki rubᶜ-ı ᶜibādāt kütübünden onun şurūt-ı ᶜibādātını bilip onu mürāᶜat eyler ve āfātını bilir de ondan ittikā eder ve rubᶜ-ı ᶜādāttan esrār-ı maᶜāyişi ve ona muztarr bulunduğu nesneyi bilir de onu ādāb-ı şerᶜ ile alır ve ondan müstagnī bulunduğu nesneden yüz çevirip iᶜrāz eder ve rubᶜ-ı mühlikāt kütübünden dahi tarīkullāhta māniᶜ olan cemīᶜ-i ᶜakābātı bilir, zīrā ki Allāhu taᶜālādan māniᶜ ancak hulukta olan sıfāt-ı mezmūmedir ki o kütübden mezmūmu bilir ve tarīk-i ᶜilācını öğrenir ve rubᶜ-ı münciyāt kütübünden sıfāt-ı zemīme mahvından sonra sıfāt-ı mezmūmeye halef olarak vazᶜı lāzım gelen sıfāt-ı mahmūdeyi bilir ve vaktā ki bu maᶜlūmātın cemīᶜisine ᶜilmi muhīt olur, o vakt asnāf-ı gurūrdan bizim işāret ettiğimiz işbu envāᶜ-ı gurūrdan hazer etmek ona mümkin olur. Ve bunun cemīᶜisinin aslı ancak kalbe hubbullāhın galebesiyle ondan hubb-ı dünyānın sukūtudur tā ki hubbullāh ile irādesi mütekavvī ola ve onunla niyeti sahīha ola ve bu hāl ise ancak bizim zikr ettiğimiz maᶜrifet ile hāsıl olur ki başka bir şeyᵓ ile hāsıl olmaz.

[فإن قلت فإذا فعل جميع ذلك فما الذي يخاف عليه فأقول يخاف عليه أن يخدعه الشيطان ويدعوه إلى نصح الخلق ونشر العلم ودعوته الناس إلى ما عرفه من

دين الله فإن المريد المخلص إذا فرغ من تهذيب نفسه وأخلاقه وراقب القلب حتى صفاه من جميع المكدرات واستوى على الصراط المستقيم وصغرت الدنيا في عينه فتركها وانقطع طمعه عن الخلق فلم يلتفت إليهم ولم يبق إلا هم واحد وهو الله تعالى والتلذذ بذكره ومناجاته والشوق إلى لقائه وقد عجز الشيطان عن إغرائه إذ يأتيه من جهة الدنيا وشهوات النفس فلا يطيعه فيأتيه من جهة الدين ويدعوه إلى الرحمة على خلق الله والشفقة على دينهم والنصح لهم والدعاء إلى الله فينظر العبد برحمته إلى العبيد فيراهم حيارى في أمرهم سكارى في دينهم صماً عمياً قد استولى عليهم المرض وهم لا يشعرون وفقدوا الطبيب وأشرفوا على العطب فغلب على قلبه الرحمة لهم وقد كان عنده حقيقة المعرفة بما يهديهم ويبين لهم ضلالهم ويرشدهم إلى سعادتهم وهو يقدر على ذكرها من غير تعب ومؤنة ولزوم غرامة فكان مثله كمثل رجل كان به داء عظيم لا يطاق ألمه وقد كان لذلك يسهر ليله ويقلق نهاره لا يأكل ولا يشرب ولا يتحرك ولا يتصرف لشدة ضربان الألم فوجد له دواء عفواً صفواً من غير ثمن ولا تعب ولا مرارة في تناوله فاستعمله فبرئ وصح فطاب نومه بالليل بعد طول سهره وهدأ بالنهار بعد شدة القلق وطاب عيشه بعد نهاية الكدر وأصاب لذة العافية بعد طول السقام ثم نظر إلى عدد كثير من المسلمين وإذا بهم تلك العلة بعينها وقد طال سهرهم واشتد قلقهم وارتفع إلى السماء أنينهم فتذكر أن دواءهم هو الذي يعرفه ويقدر على شفائهم بأسهل ما يكون وفي أرجى زمان فأخذته الرحمة والرأفة ولم يجد فسحة من نفسه في التراخي عن الاشتغال بعلاجهم فكذلك العبد المخلص بعد أن اهتدى إلى الطريق وشفي من أمراض القلوب شاهد الخلق وقد مرضت قلوبهم وأعضل داؤهم وقرب هلاكهم وإشفاؤهم وسهل عليه دواؤهم فانبعث من ذات نفسه عزم جازم في الاشتغال بنصحهم وحرضه الشيطان على ذلك رجاء أن يجد مجالاً للفتنة فلما اشتغل بذلك وجد الشيطان مجالاً للفتنة فدعاه إلى الرياسة دعاء خفياً أخفى من دبيب النمل لا يشعر به المريد فلم يزل ذلك الدبيب في قلبه حتى دعاه إلى التصنع والتزين للخلق بتحسين الألفاظ والنغمات والحركات والتصنع في الزي والهيئة فأقبل الناس إليه يعظمونه ويبجلونه ويوقرونه توقيراً يزيد على توقير الملوك إذا رأوه شافياً لأدوائهم بمحض الشفقة والرحمة من غير طمع فصار أحب إليهم من آبائهم وأمهاتهم وأقاربهم فآثروه بأبدانهم وأموالهم وصاروا له خولاً كالعبيد والخدم فخدموه وقدموه في المحافل وحكموه [341] على الملوك والسلاطين فعند ذلك انتشر الطبع وارتاحت النفس وذاقت لذة يا لها من لذة أصابت من الدنيا شهوة يستحقر معها كل شهوة فكان قد ترك الدنيا فوقع

في أعظم لذاتها فعند ذلك وجد الشيطان فرصة وامتدت إلى قلبه يده فهو يستعمله في كل ما يحفظ عليه تلك اللذة]

Ve vaktā ki çün bunun cemīᶜisini işlerse daha ne nesne havf olunur der isen buna dahi ben söylerim ki onu şeytān hudᶜa ve mekr etmekten ona havf olunur ki onu nush-ı huluk ve neşr-i ᶜilm ve dīnullāhtan bildiği nesneye nāsı daᶜvet etmeğe daᶜvet eder, zīrā ki mürīd-i muhlis tehzīb-i nefs ü ahlāktan fārig olup kalbe murākabe ve onu cemīᶜ-i mükeddirāttan süzüp pāk ve sāfī edip tarīk-i müstakī üzere müstevī olursa o vakt dünyā gözünde sagīr olup onu terk eder ve halktan dahi tamaᶜı kesilip onlara iltifāt etmez olur ve hemm-i vāhidden gayrı onun dīger bir hemmi kalmaz, o dahi Allāhu taᶜālāya olan kurbun hemmidir ki hemīşe onun zikr ve münācātı ile telezzüz eder de likāsına müştāk kalır ve o demde bu cihetlerle onun igvāsından şeytān ᶜāciz ve kāsır kalır ve baᶜde-mā onun ızlālinden meᵓyūs ve nā-ümīd olur, bilir ki cihet-i dünyā ve şehevāt-ı nefsten taraf ona gelirse ona itāᶜat etmez, artık dönüp cihet-i dīnīden ona gelir de halkullāh üzerine rahmet etmeğe onu daᶜvet eder ki dīnlerine şefkat edip onlara nush ile Allāhu taᶜālāya duᶜā etmek için onu teşvīk eyler. Ve bu ᶜabd ise o dahi onun rahmetiyle şol ᶜabde bakıp onları emrlerinden mütehayyir ve sergerdān ve dīnlerinde mest ve medhūş dilleri lāl ve gözleri kör olarak bir hastalık müstevlī olduğu görür o hāl ile ki onlar bu hāllerinden āgāhları yok ve tabībi dahi fakd ederek ᶜatab ve helāke müşrif olmuşlar ve zātını görür ki bu yola onları hidāyet ve irşād edecek nesneye dahi hakīkat-i maᶜrifet ile mālik olup onların dalāletlerini onlara beyān ve saᶜādetlerine onları irşāda muktedir olup min-gayri taᶜab ve-lā meᵓūnet ve bī-lüzūm-ı garāmet onun zikrine kādirdir, hāsılı onun meseli şol ādemin meseli olur ki zātı bir ᶜillete uğrayıp onun vücūdunda bir dāᵓ-ı ᶜazīm bulunmuş ve onun elem ve acısına tākat-mend olamaz ki gecesinde bu acıdan uyuyamaz ve gündüzünde dahi kalak ve ıztırābdan zāil olamaz, ne yer ve ne de içer, onun elem ve acısının şiddet-i cezbinden nāşī hareket ve tasarruf dahi edemez ve nāgehān rencsiz ve semensiz ᶜafv u safv olarak bir ᶜilācı bulur da tenāvülünde dahi onun bir merāret ve acılığı yok ve der-ᶜakab onu istiᶜmāl

etmekle şifā-yāb olup o derd ü ʿillet-i ʿazīmeden berī olur da gecede o uykusuzluktan sonra onun uykusu hoş olur ve nehārında dahi o ıztırāb ve kalakın şiddetinden sonra hedd ve sükūnu güzel olur ve nihāye-i kederden sonra onun ʿayşı hoş olup tūl-i sekāmdan sonra lezzet-i ʿāfiyeti isābet eder sonra pek çok müslime bakıp bi-ʿaynihā o ʿillete giriftār olduklarını görür ki o hastegān dahi bu gamm ve elemden onların uykusuzlukları uzamış ve kalak ve ıztırābları pek çok katı ve müştedd olmuş ve āh u enīnlerinin ses ve sedāları göklere mürtefiʿ olmuş ve o vaktte kendisi tezekkür eder ki onların devā ve ʿilācları onun bildiği şeydir ve eshel-i mā-yekūn bir muʿāmele ve ercā bir zamānın tīmārıyla şifālarına muktedir olduğunu görür de onlara reʾfet ve rahmet onu ahzıyla nevʿanmā onların muʿālecelerine iştigāl etmekten kendi nefsinden terāhīde bir füshat bulamaz. İşte tarīka hidāyet bulduktan sonra ʿabd-i muhlisin hāli dahi böylecedir ki kurb-i Yezdānī'ye tarīki bulup mühtedī olduktan ve emrāz-ı kulūbdan şifā bulduktan sonra halkı görür ki gönülleri hasta olup ʿilletleri müzmin olmuş ve devāları memnūʿ ve muʿaddal olup helākları yaklaşmış ve onların tīmār ve muʿāleceleri ona sehl ve kolay olup şifāları evānı gelmiş, artık bu hinnet ve rikkat ve şefkatten kendi zāt-ı nefsinden olarak nushlarına iştigāl etmekte bir ʿazm-i cāzim münbaʿis olur ve şeytān-ı laʿīn dahi fitneye bir mecāl bulmak recāsıyla onu tahrīz ve hass ve teşvīk eder ve çün bununla müştagil olur, şeytān fitneye meydān ve mecāl bulup onu riyāsete debīb-i nemlden ahfā yaʿnī karınca yürüyüşlerinden daha ziyāde gizli ve nihān bir tarīk ile daʿvet eder de o bīçāre kendi nefsinden bununla bir āgāhı olmaz ve kalbinde debīb-i hafī vü pinhān dahi zāil olmaz tā ki ziyy ve heyʾette ve harekāt ve sekenāt ve tahsīn-i elfāz u nagamāt ile halka bezenip tasannuʿ etmeğe onu daʿvet eyler ve o vakt halk u ʿālem dahi ona ikbāl ve teveccüh edip onun taʿzīm ve tebcīl ve tevkīrine kıyām ve mülūkun tevkīrinden zāid bir tevkīr ile onu ikrām ve ihtirām ederler, çünkü bī-tamaʿ ancak mahz rahmet ve şefkatle onu derd ve ʿilletlerine şāfī görürler ve bu cihetle ata ve ana ve akrabālarından ziyāde onlara sevgili ve mahbūb olup ebdān ve emvāllerine onu isār ederek belki onlar ʿabīd ve hadem gibi ona tecemmül ve ferr ve haşem olurlar da leyl ü nehār ona hizmet

ederler ve mehāfil ve mecāliste dahi onu takdīm edip mülūk ve selātīn üzerine tahkīm eylerler ve o dahi o vaktte ondan tabᶜ-ı insān münteşir olup nefsini mürtāh görür ki bundan bir lezzet tattı ki o lezzet pek çok ᶜazīm bir lezzettir ve dünyādan bir şehvete isābet etti ki ona nisbetle her bir şehvet onunla maᶜan müstahkardır. Ve'l-hāsıl kendisi dünyāyı terk etmiş iken dünyānın aᶜzam-ı lezzātına düşmüş olur ve bunun ᶜindinde şeytān-ı laᶜīn dahi fırsat bulup onun kalbine eli mümtedd olur da ona o lezzeti hıfz edecek her bir şeyde onu istiᶜmāl eder durur.

[وأمارة انتشار الطبع وركون النفس إلى الشيطان أنه لو أخطأ فرد عليه بين يدي الخلق غضب فإذا أنكر على نفسه ما وجده من الغضب بادر الشيطان فخيل إليه أن ذلك غضب لله لأنه إذا لم يحسن اعتقاد المريدين فيه انقطعوا عن طريق الله فوقع في الغرور فربما أخرجه ذلك إلى الوقيعة فيمن رد عليه فوقع في الغيبة المحظورة بعد تركه الحلال المتسع ووقع في الكبر الذي هو تمرد عن قبول الحق والشكر عليه بعد أن يحذر من طوارق الخطرات وكذلك إذا سبقه الضحك أو فتر عن بعض الأوراد جزعت النفس أن يطلع عليه فيسقط قبوله فأتبع ذلك بالاستغفار وتنفس الصعداء وربما زاد في الأعمال والأوراد لأجل ذلك والشيطان يخيل إليه إنك إنما تفعل ذلك كيلا يفتر رأيهم عن طريق الله فيتركون الطريق بتركه وإنما ذلك خدعة وغرور بل هو جزع من النفس خيفة فوت الرياسة ولذلك لا تجزع نفسه من اطلاع الناس على مثل ذلك من أقرانه بل ربما يحب ذلك ويستبشر به ولو ظهر من أقرانه من مالت القلوب إلى قبوله وزاد أثر كلامه في القبول على كلامه شق ذلك عليه ولولا أن النفس قد استبشرت واستلذت الرياسة لكان يغتنم ذلك إذ مثاله أن يرى الرجل جماعة من إخوانه قد وقعوا في بئر وتغطى رأس البئر بحجر كبير فعجزوا [342] عن الرقي من البئر بسببه فرق قلبه لإخوانه فجاء ليرفع الحجر من رأس البئر فشق عليه فجاءه من أعانه على ذلك حتى تيسر عليه أو كفاه ذلك ونحاه بنفسه فيعظم بذلك فرحه لا محالة إذ غرضه خلاص إخوانه من البئر فإن كان غرض الناصح خلاص إخوانه المسلمين من النار فإذا ظهر من أعانه أو كفاه ذلك لم يثقل عليه أرأيت لو اهتدوا جميعهم من أنفسهم أكان ينبغي أنه يثقل ذلك عليه إن كان غرضه هدايتهم فإذا اهتدوا بغيره فلم يثقل عليه ومهما وجد ذلك في نفسه دعاه الشيطان إلى جميع كبائر القلوب وفواحش الجوارح وأهلكه فنعوذ بالله من زيغ القلوب بعد الهدى ومن اعوجاج النفس بعد الاستواء]

Ve intişār-ı tabᶜ ve şeytāna rükūn-ı nefsin emāre ve ᶜalāmetleri odur ki farazā bir ᶜibārede kendisi galat edip ve āher bir kimse ᶜalā-melei'n-nās onun üzerine galatını redd ederse kendisi gazab eder ve vaktā ki nefsinden gazabı görüp nefsi üzerine inkār eder, ᶜaceleten şeytān ona mübāderet edip tahyīl eder ki o gazab ancak Allāh içindir, çünkü onda eger iᶜtikād-ı mürīdān müstahsen olmazsa tarīkullāhtan onlar münkatıᶜ olup kesilirler ve bu yüzden gurūra düşer ve ola ki onu zemm ve gıybete dahi çıkarır ki onun üzerine galatını redd eden kimsenin kabāyıhını sevilmeğe sevk eder de onu taᶜn ve teşnīᶜ ile fasl eder ve bu sūrette o helāl müttesaᶜı terkinden sonra gıybet-i mahzūreye düşer ve tavārık-ı hatarātın hazerinden sonra kabūl-i hakk ile ona ᶜarz-ı teşekkürden temerrüd edip kibre düşer ve kezālik gülmek ona galebe edip bī-ihtiyār gülerse veyāhūd baᶜzı evrādından nefsi ᶜāciz olup fütūr ederse ona bir kimse vākıf olup onunla kabūlü sākıt olmaktan havf ile nefsi cezaᶜa varır da der-ᶜakab istigfāra mübāderet eder ve hasretkeşlik ile teneffüs-i suᶜadāya başlar ve mümkin ki bunun için aᶜmāl ve evrādında dahi ziyāde eder ve şeytān ona tahyīl eder ki sen bunu ancak tarīkullāhtan mürīdānın fütūr-ı reʾyi ile inkıtāᶜ etmemek için işlersin yaᶜnī senin mürīdānın bunu duyup da sende olan hüsn-i zannları bu aᶜmālin terkiyle müfettir olup sülūk-ı tarīkten inkıtāᶜ etmemeleri için sen bu aᶜmāli işlersin ki riyā ve sümᶜa değillerdir der hālbuki bu tahayyül ancak hudᶜa ve gurūrdur, belki zevāl ü fevāt-ı riyāset havfından nefsin bir korku ve cezaᶜıdır ve onun için kendi akrānından bunun gibi bir hāle nāsın olan ıttılāᶜından cezaᶜ ve havf etmez, belki onu sever de onunla şād-ı müstebşir olur. Ve eger akrānından bir kimse zuhūr edip onun kabūlüne kulūb-ı ᶜāmmenin meyli görürse ve kabūlde onun sözü teʾsīrini kendi sözünden daha ziyāde nās katında makbūl ve müʾessir olduğunu anlarsa o hāl dahi ona güç ve girān ve meşakkatli gelir, işte bundan maᶜlūm olur ki onun nefsi riyāsetle müstelizz ve müstebşir olmamış olsaydı onu ganīmet görürdü, zīrā ki onun misāli şol kimsenin misālidir ki kendi ihvānından bir cemāᶜati derin bir kuyuya düşüp kuyunun ağzına dahi bir kebīr taş gelmesiyle o kuyudan çıkmağa onlar ᶜāciz kaldıklarını görür de bu sebeble kendi kalbi ihvānına rikkat edip hemān kuyunun ağzından o taşın refᶜine

gidip mübāşeret eder ve yalnızlık ile onun refᶜ ve ihrācı ona güç gelip meşakkatli olunca ona iᶜāne edecek dīger bir refīk gelip onunla muᶜāzade ve muᶜāvene eder tā ki o taşın refᶜ ve ihrācı ona müteyessir oldu veyāhūd gelen ādem kendi nefsi ile yalnız olarak o taşı çıkarıp ber-taraf etti ve onu bu külfet ve meşakkatten kurtarıp kifāyet etti ki lā-mahāle o ādemin bununla sevinci ᶜazīm olur da ziyādesiyle memnūn ve mesrūr olur, çünkü onun garazı kuyudan ihvānının halāsı oldu ve o garazı hāsıl oldu. İşte nāsıhın garazı dahi eger nār-ı cehennemden ihvān-ı müslimīnin halāsı ise vaktā ki bir muᶜīn ve yāver ona zuhūr edip bu husūsta saᶜy eder veyāhūd onu bu tekellüften kurtarıp kifāyet eyler, gerektir ki onunla şādān olur da o ādemin teᶜātīsi ona girān gelmez eger onun garazı onların hidāyeti ise, çünkü dīgeri ile mühtedī oldukları hālde ona niçin ağır gelir! Āyā ne zann edersin ki hod-be-hod cümlesi mühtedī olmuş olsalar dahi ona girān gelir mi ve fi'l-hakīka garazı onların hidāyeti olmuş olsa hodbehod olan hidāyetlerinden ona onun girān gelmek lāyık olur mu idi? Ve olmadığı hālde çün dīgeriyle hidāyet bulurlar, ona niçin güç gelir? Ve kaçanki bu hāli kendi nefsinde bulur cemīᶜ-i kebāir ve fevāhiş-i cevārihe şeytān onu tedrīcen daᶜvet eder de ᶜākıbet onunla hālik olur. Artık biz Hüdā'dan sonra zeyg-i kulūbdan ve baᶜde'l-istivā eğri olmaklıktan Allāhu taᶜālāya sığınırız yaᶜnī onunla şol āfetlerden taᶜavvüz ederiz.

[فإن قلت فمتى يصح له أن يشتغل بنصح الناس فأقول إذا لم يكن له قصد إلا هدايتهم لله تعالى وكان يود لو وجد من يعينه أو لو اهتدوا بأنفسهم وانقطع بالكلية طمعه عن ثنائهم وعن أموالهم فاستوى عنده حمدهم وذمهم فلم يبال بذمهم إذا كان الله يحمده ولم يفرح بحمدهم إذ لم يقترن به حمد الله تعالى ونظر إليهم كما ينظر إلى السادات وإلى البهائم أما إلى السادات فمن حيث إنه لا ينكر عليهم ويرى كلهم خيراً منه لجهله بالخاتمة وأما إلى البهائم فمن حيث انقطاع طمعه عن طلب المنزلة في قلوبهم فإنه لا يبالي كيف تراه البهائم فلا يتزين لها ولا يتصنع بل راعي الماشية إنما غرضه رعاية الماشية ودفع الذئب عنها دون نظر الماشية إليه فما لم ير سائر الناس كالماشية التي لا يلتفت إلى نظرها ولا يبالي بها لا يسلم من الاشتغال بإصلاحهم نعم ربما يصلحهم ولكن يفسد نفسه بإصلاحهم فيكون كالسراج يضيء لغيره ويحترق في نفسه]

Ve hāl böyle olunca şeyh-i kāmilin nush-ı nās ile iştigāli ne vakt sahīh olur der isen buna dahi cevāben derim ki onun nāsı Allāhu taᶜālā-ya hidāyet etmek kasdından gayrı dīger bir murād ve maksadı olmazsa ve dahi onda ona iᶜāne edecek bir ādemin bulunmasını sever veyāhūd hod-be-hod onlar hidāyet bulmalarını sevip temennī eylerse ve halkın māl ve senālarından tamaᶜı kesilip külliyyen munkatıᶜ olur da onun ᶜindinde onun hamd ve zemmleri siyyān olup Allāhu taᶜālā onu hamd ettiği hālde onların zemmlerine mübālāt etmez ve Allāhu taᶜālānın hamdi onların hamdlerine mukterin olmazsa onların hamdleriyle sevinip şād olmazsa ve onlara sādāta bakar ve behāime bakar gibi bakarsa yaᶜnī sādāta hayr-ı zann edip kendi hātimesine cehlinden nāşī kāffesini kendi nefsinden yeğ görmek onların üzerine inkār etmemeklik haysiyyetle küberā ve sādāta bakar gibi bakarsa ve hayvānātın kulūbunda menzilet talebi tamaᶜından [343] vāreste ve onu nice görürse görsün diye rüᵓyet-i behāime ᶜadem-i mübālāt ile onlara tasannuᶜ ve tezyīn etmemek haysiyyetle hayvānāta bakar gibi halka bakarsa o vaktte nush-ı nās ile iştigāl etmek ona sahīh olur, yoksa sahīh olmaz, çünkü o dahi muhāfaza-i nāsta çoban gibidir ve çobanın garazı ancak hayvānı otlatmak ve onu kurdun şerrinden saklamaktır ki ona göz açıp bakmak ve seyr etmek değildir. İşte onun gibi nushunda şeyh-i kāmil dahi kāffe-i nāsı nazarlarına ᶜadem-i mübālāt haysiyyetiyle māşiyeyi görür gibi görmezse onların ıslāhına olan iştigālin āfetlerinden sālim olmaz. Evet, mümkin ki bunsuz onları ıslāh eder velākin onların ıslāhlarıyla kendi nefsini ifsād eder ki çerāg gibi olur, kendi zātında yanar da dīgerine ışık verir.

[فإن قلت فلو ترك الوعاظ الوعظ إلا عند نيل هذه الدرجة لخلت الدنيا عن الوعظ وخربت القلوب فأقول قد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم حب الدنيا رأس كل خطيئة ولو لم يحب الناس الدنيا لهلك العالم وبطلت المعايش وهلكت القلوب والأبدان جميعاً إلا أنه صلى الله عليه وسلم علم أن حب الدنيا مهلك وأن ذكر كونه مهلكاً لا ينزع الحب من قلوب الأكثرين لا الأقلين الذين لا تخرب الدنيا بتركهم فلم يترك النصح وذكر ما في حب الدنيا من الخطر ولم يترك ذكره خوفاً من أن يترك نفسه بالشهوات المهلكة التي سلطها الله على عباده ليسوقهم بها إلى جهنم تصديقاً لقوله تعالى ﴿وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ

أَجْمَعِينَ﴾ فكذلك لا تزال ألسنة الوعاظ مطلقة لحب الرياسة ولا يدعونها بقول من يقول إن الوعظ لحب الرياسة حرام كما لا يدع الخلق الشرب والزنا والسرقة والرياء والظلم وسائر المعاصي يقول الله تعالى ورسوله إن ذلك حرام فانظر لنفسك وكن فارغ القلب من حديث الناس فإن الله تعالى يصلح خلقاً كثيراً بإفساد شخص واحد وأشخاص ولولا دفع الله الناس بعضهم ببعض لفسدت الأرض وإن الله يؤيد هذا الدين بأقوام لا خلاق لهم فإنما يخشى أن يفسد طريق الاتعاظ فأما أن تخرص ألسنة الوعاظ ووراءهم باعث الرياسة وحب الدنيا فلا يكون ذلك أبداً]

Ve vāᶜizlerin vaᶜzı bu derecenin neyline vābeste bu dereceye nāil olmadıkça vaᶜz etmeyecek olurlarsa yaᶜnī bu derecenin neyline taᶜlīkan vaᶜzı terk ederlerse dünyā vaᶜzdan hālī kalıp kulūb dahi harāb olurlar der isen buna dahi derim ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ"[562] Yaᶜnī "Hubb-ı dünyā her bir günāhın aslıdır." Ve halk u ᶜālem dünyāyı muhabbet etmemiş olsalar bu ᶜālem helāk olur ve maᶜāyiş dahi bātıl u ᶜātıl olur ve bununla kulūb u ebdān cemīᶜan hālik olurdu velākin ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bildi ki hubb-ı dünyā mühliktir ve mühlik olduğunun zikri ekser-i nāsın kulūbundan dünyānın hubbu nezᶜ etmez ve ekallin kulūbundan hubb-ı dünyāyı nezᶜ ederse de onların dünyāyı terkiyle dünyā harāb olmaz ki bināen ᶜaleyh nushu terk etmeyip hubb-ı dünyāda olan hatarı zikr etti, belki Hakk subhānehu ve taᶜālānın ﴿وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾[563] nass-ı celīli misdākınca kavllerini cehenneme sevk ettirecek şehevāt-ı mühlike-i musallıtaya nefslerini bırakıp terk etmek korkusuyla hubb-ı dünyā mühlik olduğunun zikrini terk etmemiştir. Ve bu kabīlden olarak hubb-ı riyāset için elsine-i vaᶜaza mutlaka olmaktan zāil olmaz ve hubb-ı riyāset için vaᶜz etmek harāmdır diyen ādemin sözüyle onlar vaᶜz ve nasīhati bırakıp terk etmezler, nitekim ehl-i fücūr takımı Zāt-ı Zü'l-Celāl ve resūlünün kavl-i ᶜālīleriyle şürb-i hamr ve zinā ve sirkat ve riyā ve zulm ve meᶜāsī-i sāireyi terk etmezler. Kaldı ki sen kendi nefsine nazar eyle de nāsın hadīsinden fārigu'l-kalb

ol, zīrā ki Zāt-ı Zü'l-Celāl bir şahs-ı vāhidi veyāhūd eşhās-ı müteᶜaddideyi ifsādıyla pek çok halkı ıslāh eder, Allāhu taᶜālā nāsı birbiriyle defᶜ etmemiş olsa zemīn fāsid olurdu. Ve tahkīk ve tahkīkan Allāhu taᶜālā hazretleri bu dīn-i mübīni halākı olmayan akvām ile teʾyīd eder ve hāl böyle iken tarīk-i ittiᶜāz seddinden nereden korkulur, vāᶜizlerin artları sonra bāᶜis-i riyāset ve hubb-ı dünyā sāikleri var iken elsineleri ebeden lāl olmaz ve vaᶜz u nasīhatten fārig olmazlar yaᶜnī bu hubb-ı cāh u māl var iken dünyāda ebeden elsine-i vaᶜz lāl olmaz ki vaᶜz bu vaᶜīdin zikriyle bırakıp terk etmezler demektir.

[فإن قلت فإن علم المريد هذه المكيدة من الشيطان فاشتغل بنفسه وترك النصح أو نصح وراعى شرط الصدق والإخلاص فيه فما الذي يخاف عليه وما الذي بقي بين يديه من الأخطار وحبائل الاغترار فاعلم أنه بقي عليه أعظمه وهو أن الشيطان يقول له قد أعجزتني وأفلت مني بذكائك وكمال عقلك وقد قدرت على جملة من الأولياء والكبراء وما قدرت عليك فما أصبرك وما أعظم عند الله قدرك ومحلك إذ قواك على قهري ومكنك من التفطن لجميع مداخل غروري فيصغي إليه ويصدقه ويعجب بنفسه من فراره في الغرور كله فيكون إعجابه بنفسه غاية الغرور وهو المهلك الأكبر فالعجب أعظم من كل ذنب ولذلك قال الشيطان يا ابن آدم إذا ظننت أنك بعلمك تخلصت مني فبجهلك قد وقعت في حبائلي]

Ve mürīd olan zāt şeytāndan bu mekīdeyi bilip nefsine müştagil olur da nushu terk eylerse veyāhūd nushunda sıdk ve ihlās şurūtuna bi'r-riᶜāye nush ederse bundan sonra ne ile ona korkulur ve hatarlardan onun önünde ne kalır ve habāyil-i igtirārdan ne kalmış olur der isen burasını dahi böylece bil ki onun aᶜzamı onun üzerine bāki kalır yaᶜnī hatar ve gurūrun aᶜzamı kalmış olur ki o dahi şeytān gider ona der ki "Sen beni iᶜcāz ve ifhām ettin ve senin zekān ve kemāl-i ᶜaklın ile benden boşanıp kurtuldun, evliyā ve küberādan bir cümleye muktedir olmuş iken ben sana muktedir olamadım, senin ne ᶜucb çok sabrın var ve Zāt-ı Zi'l-Celāl ᶜindinde senin ne ᶜaceb ᶜazīm kadr ve mahallin var ki benim kahrım üzerine seni kavī kıldı ve medāhil-i gurūrumun cemīᶜisine seni mütefattın etti!" Mürīd dahi tutar onun sözüne isgā eder de bu sözünde onu tasdīk edip kāffe-i envāᶜ-ı gurūrdan firārında kendi nefsini muᶜcib

olur ve o vakt onun bu hodbīnlik ve nefsine iᶜcābı gāye-i gurūr olur ki mühlik-i ekber odur, zīrā ᶜucb her bir zenbden aᶜzamdır ve onun için şeytān-ı laᶜīn demiş ki "Ey ibn-i ādem, eger sen kendi ᶜamelin ile benden kurtulduğunu zann ettinse artık sen kendi cehlin ile benim tuzaklarıma düşmüşsün" yaᶜnī hālā kurtulamamışsın, ancak benim tuzağımda giriftār ve üftādesin demektir.

[فإن قلت فلو لم يعجب بنفسه إذ علم أن ذلك من الله تعالى لا منه وإن مثله لا يقوى على دفع الشيطان إلا بتوفيق الله ومعونته ومن عرف ضعف نفسه وعجزه عن أقل القليل فإذا قدر على مثل هذا الأمر العظيم علم أنه لم يقو عليه بنفسه بل بالله تعالى فما الذي يخاف عليه بعد نفي العجب فأقول يخاف عليه الغرور بفضل الله والثقة بكرمه والأمن من مكره حتى يظن أنه يبقى على هذه الوتيرة في المستقبل ولا يخاف من الفترة والانقلاب فيكون حاله الاتكال على فضل الله فقط دون أن يقارنه الخوف من مكره ومن أمن مكر الله فهو خاسر جداً بل سبيله أن يكون مشاهداً جملة ذلك من فضل الله [344] ثم خائفاً على نفسه أن يكون قد سدت عليه صفة من صفات قلبه من حب دنيا ورياء وسوء خلق والتفات إلى عز وهو غافل عنه ويكون خائفاً أن يسلب حاله في كل طرفة عين غير آمن من مكر الله ولا غافل عن خطر الخاتمة وهذا خطر لا محيص عنه وخوف لا نجاة منه إلا بعد مجاوزة الصراط]

Ve dahi nefsine çün muᶜcib olmayıp çünkü bilmiş ki o hāl-ı güzīn ancak Allāhu taᶜālādandır ki kendi zātından değildir ve onun gibi bir ᶜāciz kul Allāhu taᶜālānın tevfīk ve iᶜānesi olmadıkça şeytānın defᶜine kādir olamaz ki yalnız kendi zātıyla onun defᶜine tāb-āver olamaz ve o ki nefsinin zaᶜfı ve ekall-i kalīlden ᶜaczini bilir. Çün bu gibi emr-i ᶜazīme muktedir olur, elbette yakīnen bilir ki yalnız kendi nefsiyle buna muktedir olamamıştır, ancak Allāhu taᶜālānın tevfīk ve iᶜānesiyle tābāver olmuştur ki o vaktte dahi nefy-i ᶜucbdan sonra o ki ona ondan havf olunan şeyᵓ nedir der isen derim ki Allāhu taᶜālānın fazl u keremine igtirār edip onun mekrinden emīn olmasının hatarıdır, ondan ona havf olunur yaᶜnī müstakbelde dahi bu vetīre üzere bākī kalacağına iᶜtimād eder de fetret ve inkılābdan havf etmez olur ve dāimā hāli yalnız fazl-ı ilāhīye ittikāl kalır ki onun mekrinden aslā bir havf ve korkuluk onunla mukārin olmaz. Ve o ki mekrullāhtan emīn olur, lābüdd o kimse cidden hāsir ve ziyānkārdır,

kaldı ki nefy-i ᶜucbdan sonra onun yolu ancak odur ki onun müşāhede ettiği şeyᵓ cümlesini fazlullāhtan bilip de mahz fazl-ı ilāhī olduğuna cezm ile hemīşe kendi nefsi üzerine mekr-i ilāhīden havf ede ve ondan ᶜākıl hubb-ı dünyā ve riyā ve sūᵓ-i huluk ve iltifāt-ı ᶜizz gibi sıfāt-ı kalbiyyeden bir sıfat onun tarīk-i vusūlünü kapatıp sedd ettiğinden hāyif ve muhteriz ola ve hem dahi beher lahza ve tarfatu ᶜaynda hāli selbinden havf edip hīçbir vaktte mekrullāhtan emīn olmaya ki bundan korkak olup hatar-ı hātimeden gayr-ı gāfil ola, zīrā bu bir hatardır ki ondan ᶜudūl yoktur ve bir korkudur ki sırātı geçmedikten sonra ondan necāt yoktur.

[ولذلك لما ظهر الشيطان لبعض الأولياء في وقت النزع وكان قد بقي له نفس فقال أفلت مني يا فلان فقال لا بعد ولذلك قيل الناس كلهم هلكى إلى العالمون والعالمون كلهم هلكى إلا العاملون والعاملون كلهم هلكى إلا المخلصون والمخلصون على خطر عظيم فإذن المغرور هالك والمخلص الفار من الغرور على خطر فلذلك لا يفارق الخوف والحذر قلوب أولياء الله أبداً فنسأل الله تعالى العون والتوفيق وحسن الخاتمة فإن الأمور بخواتيمها]

Ve bunun için vakt-i nizāᶜından evliyāullāhın birisine şeytān zuhūr edip "Ey fülān, sen benim elimden boşanıp kurtuldun mu?" dedikte, o zāt henüz bir nefesi kalmıştı, onun cevābında yok sonra demiştir yaᶜnī henüz kurtulmamışım sonra kurtulacağıma ümīdvarım demektir ve onun için denilmiş ki nās kāffesi hāliklerdir meger ki ᶜulemā ola ve ᶜulemā dahi hāliklerdir meger ki ᶜāmilīn ve ᶜāmilīn dahi hāliklerdir meger ki muhlisīn ve muhlisīn dahi hatar-ı ᶜazīm üzeredirler kaldı ki magrūr hāliktir ve gurūrdan kaçan muhlis dahi hatar ve tehlüke üzerinedir ve onun için havf ve hazer ve korkuluk kulūb-ı evliyādan ebeden müfārakat etmez artık biz Allāhu taᶜālādan ᶜavn ve tevfīk ve hüsn-i hātimeyi dileriz zīrā ki umūr havātimiyledir.

[تم كتاب ذم الغرور وبه تم ربع المهلكات ويتلوه في أول ربع المنجيات كتاب التوبة والحمد لله أولاً وآخراً وصلى الله وسلم على من لا نبي بعده وهو حسبي ونعم الوكيل ولا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ]

Zemm-i gurūrun kitābı dahi bunda tamām oldu ve onun tamāmıyla rubᶜ-ı mühlikāt cildi dahi tamām oldu ve inşāallahu taᶜālā rubᶜ-ı mün-

ciyāt mücelledinin ibtidāsında tevbe kitabı ona tālī olacaktır. Ve evvel ü āhirde hamd-i dāimī ve firāvān o Allāhu ʿazīmü'ş-şānındır ve Zāt-ı Zü'l-Celāl hemīşe ʿale't-tevālī ve't-taʿākub hātem-i enbiyā Hazret-i Muhammed el-Mustafā efendimize salāt ve selām etsin ve bana Zāt-ı Zü'l-Celāl vāfī-i kāfīdir ki niʿme'l-vekīl odur ve havl ve kuvvet dahi ancak ʿalī ve ʿazīm olan Allāhu celīlü'ş-şānındır. Ve'l-hamdü lillāhi rabbi'l-ʿālemīn ve's-salātu ve's-selāmu ʿalā seyyidi'l-mürselīn ve ʿalā ālihi ve sahbihi ecmaʿīn fī külli vaktin ve hīnin āmīn.

Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn
Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn

İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

YUSUF SIDKÎ EL-MARDİNÎ

8. CİLT

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
Türkçe Yazmalar, No. 5857